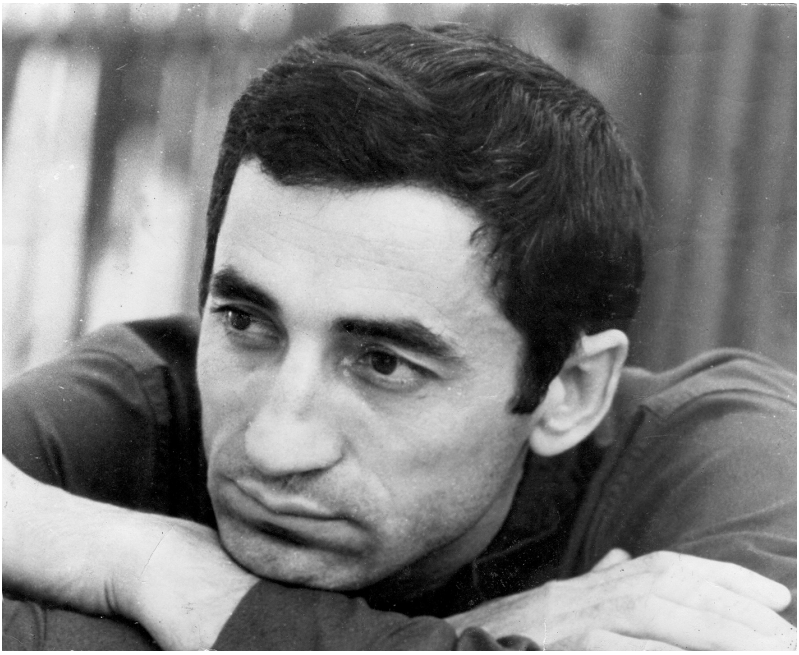

Аԥҳәынҭшәҟәҭыжьырҭа
Аҟәа 2011

Џьума Аҳәба

ИҨЫМҬАҚӘА РЕИЗГА

Хә-томкны

Ахҧатәи атом

Аҧхәынҭшәҟәтыжьырҭа
Аҟәа 2011

Ҷьума Аҳәба

ИҨЫМҬАҚӘА РЕИЗГА

Ахҧатәи атом

Ароман
Аповест
Ажәабжьқәа

Аҧхәынҭшәҟәтыжьырҭа
Аҟәа 2011

ББК 84(5Абх) 6-4
А 81

Џьума Аҳәба. Иҩымҭақәа реизга. 5-томкны. 3-тәи атом.
Апъҳәынҭшәҟәҭыжьырҭа. Аҟәа, 2010. – 560 д.

Џь. Аҳәба иҩымҭақәа реизга 3-тәи атом ианылеит ароман «Асқьала», аповест «Аибашьра еилгахьан», иара убас ажәабжьқәа.

© Аҳәба Џь., 2011

Ашәҟәыԥҩра – ахәрашәоуп

«Иаасыкәыршаны саанаԥшы-ааԥшит. Сыбла иабаз, сгәахы ҭнарӡыӡааит», – иҳәеит Радишьчев.

Идгьыл гәакьа дныԛәԥшит. Ибла иабаз, игәлымҳа иаҳаз, еидара хьанҭаха, игәаҭа инҭалеит. Уи аидара хьанҭа аҭыҵшьас иамаз, игәаҭа ианылаз ахәра, хәырбгьыцс иамаз акы заҭәык акәын: ахәрашәа аҳәара.

Ашәҟәыԥҩра – ари ахәрашәоуп, хәырбгьыцуп, абиԥарак даҽеа абиԥарак ирзынарыцҳауа гәыргьаҿҳәаша ажәоуп, ишәаԥьҳәаԥуп, иуасиаҭ ажәоуп. Ашәҟыԥҩы изыҳәан – аидара аҭыҵгоуп.

Хәрашәак сҳәар, сыхәра хәырбгьыцк наԛәыстцар, нас схьаа саԥацап, сыхәра сыргьап иҳәоит ашәҟәыԥҩы. Аха уи игәы дажьеит. Ихьит ашәҟәыԥҩы иашаҵәҟьа ихьуа – хәрашәак аниҳәа, даҽеа хәрак ԥытлеит. Сеидара хьанҭа снаҭытцып, нас саргьы адунеи лашара салагәыргьап, сыҟазаап зегьы шыҟоу иҳәан, икалам иаирҳәеит хәрашәак, аха уи инашьҭархны даҽеакы ҳәатәхеит.

Иаԥеиԥшхозеи арха каршәра иԛәу аҽеацә нышьаԥәхныслар? Иаԥеиԥшхозеи абгацымкыра иаҿоу ақәасаб, изыԛәгылоу ахаҳә наҵҟьар? Убарҭ ирԥеиԥшхо уԥеиԥшхоит, уажәа, убз-ашәа, уаԥсшәа ануԥәыӡ. Аа, абри ауп иуанаҳәо ашәҟәыԥҩра.

Егьа ус иҟазаргьы, дзырԥуазеи ашәҟәыԥҩы?

Азҵаара, шәара ишыжәбо, исыздыруам, аха сара, уи азҵаара ыԛәзыргылаз схаҭа, исҳәо сҿамшәо сааннархеит. Инарҵауланы уазымхәыцыр, ухы мыргәаҟӡакәа аҭак ҟаурҵарашәа аҽунарбоит. Узазҵаарызеи, иаҳҳәап, аҵәаҵла изҿалозеи ҳәа аҵәа. Мамзаргьы – адгьыл итцхәраа изаауазеи аӡыхь? Ашәа заҳәозеи аҟармаҵыс? Ашьхыц изыҟанаҵозеи ацха? ԥсабарала ус ишоу, ус иҟоуп, уаҳа акгьы. Аха урҭ, хыхь зыӡбахә ҳҳәаз, иҟарҵо заа иазымхәыцкәа, иара ус ԥсабаратә инстинктлоуп ишыҟарҵо. Ауаԥы? Иҿыцым, ирҳәаахьеит, аха ҳхы иаҳархәап ҳаргьы: еиҿҳарԥшып анҧьныри

абызкаҭаҳаи. Иреиҕьу анҧьныр изыҟаҵарым, убас иҟаҵоуп, убас еиларсны иҧоуп, ихахоуп, абызкаҭаҳа иаҳауа акаҭа. Аха иреицәоу анҧьныртҵәҟьагьы абызкаҭаҳа аҵкыс дызлеиҕьу, уи иргыларц ииҭаху аѡны апроект заа ихаҷы иҙбауеит, ихаҷы заа иргыланы далгоит, насоуп ақьаад ашҟа иаиаиго. Абызкаҭаҳа акаҭа шҧатәу, ишеиларстәу, ишыҟаҵатәу, ма излаҟаҵатәу ҳәа акгьы ҙбаны иамам. Уи иамоуп акы заҵәык, хыхь иаҳҳәаз аҷырҧштәқәа ирымоу – аинстинкт. Ахеиқәырхара аинстинкт. Хныҟәгагас иамоу иаҳаз акаҭоуп. Ауаѡы? Иҟаиҵо, изыҟаиҵо, насгьы ишыҟаиҵаша заа дазхәыцуеит. Акыримфар, иҽеилеимҳәар, хыбрак ихы ныҵаимкыр уҳәа, зыда ҧсҭазаара имақәам рацәоуп. Ашәҟәыѡра? Зыда ҧсҭазаара имақәам иреиуоума? Даҟәыҵыр, икалам наҟ инышьҭеиҵар игәы изамуазеи? «Умыѡлан, умыѡлар улшозар», – иҳәеит Лев Толстои. Ашәҟәыѡы иашаҵәҟьа дмыѡлар илшом. Избан? Изилымшозеи ҭынч атәара? Итцгәозеи?

Анҧьныри абызкаҭаҳаи ҳәа иааҳгаз аҷырҧштәы ҳназхәыцып еиуеиҧшым ганқәак рыла. Шәахәаҧш абызкаҭаҳа. Шәахәаҧш ашьжьымҭан, амра ашәахәақәа анѡыҵхахалак. Абызкаҭаҳа ҟәашҙа, амсыр қьаадыш иаѡызахоит. Аимхәыцқәа реиҧш, ипҟыш-пҟышҙа, иахьныссы иақәыҧсоуп аҙаҙа цырақәа. Амра ѡеицыҧхьаҙа, урҭ рыҧшшәхәы еиҭаркуеит. Шьыри, еимхәыцқәаны, бзиа избо аҧҳәызба лыхәда иахандаз уҳәап. Аимхәыцқәа зхьынҳалоу абызкаҭаҳа каҭагьы, иарбан нап ҟазоу усҟак еинрааланы изҧара! Убри ашьжьымҭан, абызкаҭаҳа каҭагьы, иақәыҧсоу, иахьынҳало аҙаҙа еимхәыц цәыкәбарқәагьы убас ианеилыцьцьо, иануаркалеиуа, аҧшҙара икны ианаго, уи зыҟаҵамҭоу, изҳаз, изҧаз абызкаҭаҳа ахаҭа уаҟа ижәбаҙом. «ьара аҽыҵәахны иҧшуп. Иҧшуп акаҭа ззыҟанаҵаз анынаҙо ҳәа. Амҵ ҧырны ишааиуа, акаҭа ианналашәалак, амҵәыжәѡақәа, ашьапқәа шаҟьо, шаҟа аҽарххо, иаҳа-иаҳа абызкаҭаҳа акаҭа акәшо мацара, иуқәшәира-исықәшәира дышҷарҳәаша, еиқәпах иҷаҳәаны, аҧсрада гәыгьырҵа амамкәа иаалахоит. Ашьшьыҳәа, ашьап дуқәа еихҳәо, имыццакҙо иаакылсуеит абызкаҭаҳа. Ача иит, афатә мазеиуп. Убри азыҳәан акәын акаҭа заҳауазгьы. Егьырҭ зегьы, акаҭа ҧшҙаны аҧара, аҙаҙа пҟышқәа ҧшшәы рацәала ашьыжьтәи амра ашәахәаҷы реилыцьцьаара, аимхәыц қаруа уаркалеиуа уҳәа,

ишынеибакәу зегьы ацәтәымын абызкатаҳа. Ҳазааигәахеит анџьныри абызкатаҳаи злеиԥшым даҽеакгьы. Анџьныр аҩны апроект аныҟаитҵо, аҩны аҩнытҵҟа анхара-нҵыраз аманшәалара аамышьтахьгьы дазхәыцуеит аҩны аԥшҙарагьы. Ақәахь данықназ инаркны, ахан хьытҵәцараҷ иҩеираҷы итҵгәозируакуп аԥшҙара азхәыцра. Шәахәаԥш абызкатаҳа акатә сынтәатәи ааԥынразы, шәахәаԥш ҽааны, цахә. Шәанахәаԥшлакгьы – ишыҟанатҵац иҟанатҵоит. Миллион шықәса уажәаԥхьагьы убасҵәҟьа акәын акатә шаҳауаз. Миллион шықәса ракәым, абиԥарак ирытҵаркуа аамҭак иалагҙаны ҩнытҵҟала иаҳа иманшәалахо, зегьрыла еиҳа иԥшҙахо иԥсахуеит, еитеикуеит ауаҩы иргыло аҩны. Иааҳгаз аҷырԥштәы – аматериалтә культура аиғьтәреи адоуҳатә беиара азыгәыҳәреи – еицәыхароушәа уаҩы ибар ҟалоит. Аха инартҵауланы уазхәыцыр, урҭ еицәыхара акәым, еизааигәаҙаны, иузеидымхуа еидҳәалоуп. Ҷырԥштәқәак ааҳгап алитература аҟнытә. Апоетцәа рпоет алашә Гомер дазышәаҳәон Агамемнони, Одиссеи, Еленеи, Пенелопеи рыԥшҙара. Цәала-жьыла, маха-шьахала рыԥшҙара атҟысгьы, рыҩнытҵҟатәи рдунеи, русқәа рыла рыԥшҙара акәын уи еиҳарак дыззышәаҳәоз. Дыззыкәпоз Дон Кихот? Ацәгьамыцәгьара даҷагылан. Иарбан цәгьамыцәгьараз? Иарбан иашаз иитахыз? Апсҭазааратҷ аиаша аиааира арганы, ауаҩы иуаҩра ахьышьақҟьаз ирбаны, иԥшҙара ианылаз ашәытақәа раныхра акәын уи иитахыз. Ауаҩы иԥшҙара (ауаҩреи аԥшҙареи неицрымхкәа иаҳҳәозар) ицәырҙуа иҟазшьақәа наҟ иҟәыблааны, дзырԥшҙаша аусқәа рахь ихы ирхарц азыҳәан акәын иԥхьарца кны дзышәаҳәоз алашә Ҷана Ачба. Зыблақәа алашара рыхбалаз уи ауаҩ – зыблақәа хтыз аҙәырҩы ратҵкыс ибон. Иарбан дыззыкәпоз? – Ацәгьеи абзиеи реиқәпараҷы аиааира аргатәуп абзиа, аиаша. Аиааира аргатәуп аԥшҙара.

Уажәраанҙа иааҳгаз аҷырԥштәқәа шәҟәыҩҩык дналкааны иапитҵақәаз роуп. Ахшыҩҵак ҳахымскәа, ҳазхәыцып, ҳахәаԥшып ажәлар рхата иапырҵаз хаҷсахьак. Иреиғьу ҷырԥштәуп Нарҵаа ирыххәааау ажәабжьқәа. Еиҳарак иаҳгәаларшәааны, ҳахшыҩ азаҳашьтып акы. Абасҟак ихцәажәоит Нарҭ Сасрықәа, ииузииҳәаз ҳәа абасҟак ажәа лыԥшаалых изырҳәоит. Аха џьарамзарџьара ирҳәом изеиԥшраз ихы-иҷы, ԥшшәыс ирымаз иблақәа,

дхышзу, ихахәы еиқәатҷәазу, ажәакала, адәахьтәи ипатреҭ ҳәа акгьы рымҳәеит. Избан? Адәахьала уи иҟалон уара дуеиԥшзар, сара дсеиԥшзар, диеиԥшзар даҿеазәы. Уаргьы, саргьы, иара убас даҿеазәгьы, иҳалшоит иара ҳиеиԥшзар ԥшра-сахьала. Уи акәым аус злоу. Уи акәмызт еиҳарак рыхшыҩ ззырышьҭуаз. Нарҭ Сасрыҟәа иԥшзара зегьы аадырԥшит иусҟәа рыла, иҩнытҷҟатәи ибеиарала. Дызлабеиаз, дызлаԥшзаз Сасрыҟәа? Иԥсадгьыл абзиабарала. Иашьцәа рзыхәан иқьиарала. Ажәлар рыцхраарала. Иҟаитҷаз афырхатҷарақәа (аԥшзарақәа) зегьы рханҵа игылоуп ажәҩан аетҷәа кыдпаан ажәлар рзаагара. Ҭҩа зма ақьиара злоу, ашьыцра бааԥс згәатҷәахы ҭнаблааз иашьцәа бзиарала ирызныҟәо, аидгылара азыхәан зыԥсы зҭиуа фырхатҷоуп Нарҭ Сасрыҟәа. Ажәакала, ауаҩы дзырԥшҙо, аламыс бзиа имоуп ҳәа ажәлар ирыԥхьаҙо ауаҩы дзеиԥшразарц ирҭахыз зегьы иара илатҷаны дрыҙбеит, реиҳа иҳаракыз рхәыцра дуқәа дрылхны дыршеит, ргәатҷәахы гарас изыҟатҷаны, драаҙеит зегьрыла дыԥшҙоуп ҳәа ззырҳәалаша, еитҷагыло абиԥарақәа ԥсраҿенынҵа изҿыԥшлаша афырхатҷа. Иԥсҭазаара мацара акәым, иԥсратҷәкьагьы абанҵаԥшҙоу Сасрыҟәа. Уи идыруан иарґьа шьап ибылгьан иааua ахаҳә инапыреикыр, иԥсҭазаара дшалгоз. Ахаҳә бґатҷаны иаарышьҭит иашьцәа. Сасрыҟәа дышҭахоз идыруан, аха дақәшаҳатхеит. Иԥсы ахьҭаз, иарґьа шьапы аԥыреикит. Уи акәхеит. Ишьапы хжәаны адгьыл днықәҳаит. Ихы еиқәирхар шилшоз, дзақәшаҳатхазеи атахара? Иара иҭахара иашьцәа еиднакыло ибазар? Абри ауп изыхьҙу ижәлар ихы рықәитҷеит. Абри ауп изыхьҙу, уаҳа царҭа ахьамам аҟынҵа иҳаракны аԥшзараҿ аҩеира.

Данааҩнала – аҭаҳмадцәа шанхеит, иҩагылеит ҳәа Гомер иззиҳәаз, Троиантәи аибашьра зыхҟьаз Елена лыԥшҙара инаркны, иахьа уажәраанҵа ашәҟәыҩҩцәа азхьуеит ауаҩы иҩнытҷкала иԥшҙара. Убри аԥшаараҿы аԥхьаҩ зны дхьаирԥшуеит хараҙа иҳаҩсхьоу аҭоурых ашҟа, даҿазны – днагәылахаланы дагәылаирԥшуеит иахьатәи аамҭа. Уаҟа иԥшаауеит иналикааша ахаҿсахьақәа. Иеиҳәоит, уахәаԥш, абас иҟаз ауаа ԥшҙақәа ыҟан, ма иҟоуп, урҭ ҟалааит уара узыхәан имҩақәҭагоу еҵәа каҧҧараны ҳәа… Ашәҟәыҩҩы иҳаиҳәарц ииҭаху ахшыҩҵакҟәа сахьаркырала, аҿырԥштәқәа рыла, ауаа рхымҩаԥгашьақәа, рҟазшьақәа

рыла иҳаиҳәоит. Уи еиҳарак иқәиргылоит азҵаарақәа, хықәкы хадас имоугьы уи ауп. Аҭак ҟаиҵароуп аҧхьаҽ, аҭак ҟанаҵароуп аҧсҭазаара.

Иаҳҳәақәаз ҳхы иархәаны, уажәшьҭа еихшьаала хәыҷык ҟаҳҵап. Аматериалтә культурагьы, адоуҳатә культурагьы, аҽбагьы рырҷиараҷы аҭыҧ дуӡӡа ааннакылоит ауаҽы дахьазхьуа аҧшӡара. Ус анакәха, ишҧаҟалари абас ихҳаркәшар? Ашәҟәыҽҽы иҵгәо, икалам изыркуа, игәаҷы амца еиқәызҵо амчқәа ируакуп аҧшӡара азыгәыҳәра. Убри азыгәыҳәра шаҟа имцаны ицроу, убриаҟара ауаҽы иуаҽра ицәзырӡуа, иҧшӡара хызшьааува аҭагылазаашьа аҧсахреи, ауаҽра зырхәашьуа иҟазшьақәа иҟәыблаареи дырзықәпаҽхоит.

Ҳаиҵахынҳәып ҳанҵамҵақәа злахацҳаркыз азҵаара ашҟа. Дзыҽуазеи, мамзаргьы, даҷакала иаҳҳәозар, дзырҽуазеи ашәҟәыҽҽы? Иазхома аҧшӡара азыгәыҳәра ҳәа иаҳаҧшааз аҭак? Убриак заҵәыкоума иҵгәо, дызмырҵынчуа, имца еиқәызҵо? Ашәҟәыҽҽы дзырҽуазеи уҳәоу? Еиҵасҳәахуеит, уара исаҳәа, ашьауардын зыҧыруа, ашәҭ зышәҵуа, амаҕ ақәыцқәа залыҳәҳәо, нас сара иуасҳәап ашәҟәыҽҽы дзырҽуа, асахьаҵыхҽы асахьақәа зҵихуа, акомпозитор ашәақәа заҧиҵо. Иуасымҳәеи, ус аҧсабара дашеит, аҧсабара иднаҵаз ҟаимҵар ҧсыхәа имам. Асеиҧш аҳәара, иахьиашақәоу шыҟоугьы, ҳазҵаара харҵәааны аҭак азыҟаҵом. Ииашоуп, аҧсабара абаҽхатәра инамҵазар, егьа иҷеишәаргьы, егьа ҽымҵа еиқәырҷаҷеаны, еиқәырчаҟәаны иҵижьыргьы, акгьы изыҟаҵагәышьом, дзышәҟәыҽҽхом.

Абла ахьҭам – алабжыш заауам.

Агәаҟ дажәаҳәаҽуп.

Абаҽхатәра ҧсабарала зшьа-зда иалам, асахьаркыратә ҽымҵа, ихы-игәы ирҵыҵны, инапқәа ирзыҽуам. Ус анакәха, ашәҟәыҽҽы «анцәа дыззылыҧхаз» иоуп? Хымпада! Ибзиоуп. Ҳақәшаҳаҵуп. Аха дызусҭада иара, анцәа дыззылыҧхаз ҳәа узҷу? Дарбану абаҽхатәра иашаҵәҟьа имоуп ҳәа иаҳаҧхьаӡо? Уигьы аҭак аҟаҵара мариаӡоушәа убоит.

Аҳәатәы змоу, аҳәашьагьы здыруа. Уаҳа акгьы? Уаҧхьа аҽымҵа, ҽ-зҵаарак уаҧхьа инықәыргыланы. Аҳәатәы имазма? Аҳәашьа идыруама? Иҟоуҵаз аҭак ииасуеит ибаҽхатәрахь. Аҳәатәы...

Аҳәарҭа иоур. Аҳәашьа дақәшәар, аԥсуа шәҟәыԥсы иаҟарагьы аҳәатәы змада. Кьыс змаҙам адәаҙа иаԥызаха ишьҭоуп аҭоурыхтә тема. Изыхҟьазеи? Аԥсуа шәҟәыԥсцәа иаҳҵомызт ҳажәлар рҭоурых. Уаныхәыцыз иудмырҵаз уаныԥеидас иуцәыҵәахыз дыршьас иоуҭарызеи. Ауаатәыԥса рҭоурых иадыруеит ҵԥа змам агыгшәыграқәа, иаҳҳәап, ақәылаԥцәа жәларык рыԥсадгьыл ианалыхәдартәуаз, ԥхьаҟа ԥеиԥш рымамкәа ианҭадыргылоз, аха, саҙәыкны, исыздыруам ҿырԥштәык, жәларык рҭоурых рымаркхьаны, иахырбаахьаны, ирҳәахьаны исмаҳац. Хыԥхьаҙарала имаҷу ажәлар, рҭоурыхгьы думзароуп, хыԥхьаҙарала шаҟа ирацәахо, иаҳа-иаҳа идухо, иҵаулахо ицаларoуп рҭоурыхгьы ҳәа. Узҭахым иуанеишьом уҭоурых ду. Уи идыру усуп. Хҭоурых амдырроуп аҭоурыхтә ԥымҭақәа рмаҷҙара зыхҟьазгьы. Усҟак хара ҳазцарызеи! Шекспир икалам иаԥсаҙами аҵыхәтәантәи ԥышә шықәса рыԥнытҟала аԥсуаа ирлахьынҵахаз. Аха ҳазҵаара аҭак ҳазааигәахарц азыҳәан, ицәырымҵыр ауам даҽа зҵаарак. Дызусҵада аҳәатәы имоуп ҳәа иаҳаԥхьаҙо? Здырра ҵаулоу, зеилкаара дуу, ахаҳә еиҟәижәоит ҳәа ззырҳәо иоума? Ҳәарада, адырра ҵаулада ԥсыхәа имам, ашәҟәыԥсы иакәым, иара, аԥымҭа иаԥхьо ихаҭагьы. Аха шаҟаԥы ахаҳә еиҟәыржәо иҟәыҷақәаны, ашәҟәыԥсра рыхгьы рыгәгьы иҭамкәа, ҭынч адәы иқәузеи! Ус анакәха, уи иакәзами?.. Издыруада, имоу адырра, иеилкаара, ажәлар рдоуҳатә ҭоурыхтә ԥышәа ду иара итәала дахәаԥшны, ас иҟан,аха абасалагьы шәахәаԥш ҳәа иҳәарц згәы иҭазкыз иакәзар? Убри ашәҟыԥсы иакәзар иззырҳәогьы ихатәы хәыцшьа имоуп, ихатәы бла ихоуп ҳәа? Мамзаргьы, издыруада, ашәҟәыԥсы зысабира изалымҵыз ауаԥы иакәзар? Уи шԥеилкаатәу? Ажәлар рцәажәараҿы, бжеиҳан, зысабира изалымҵыз ҳәа ауаԥы ианызырҳәа, ицәаԥеыганы, ауаԥы дланарҟәуа ауп ишырҳәо. Аха абри ахшыԥҵак даҽеакалагьы ауаԥы дазхәыцыр ҟалоит. Еиҳарак ирыдкыланы иаҳҳәозар аҟазареи алитературеи рырҿиара знапы алаку ауаа. Амра агылашьеи аҭашәашьеи инадыркны, ауаԥытәыԥса ихымԥаԥгашьа аҟынҙа, иара иааиҙа даҽеаҙәы имбацшәа, иҿыцҙа иаартуа, дунеи иҟамлаҙац акеиԥш иаарԥшны, излаҳамбаҙац ала ҳазырхәыцуа, ҳара ҳазлашьцылахьоу, игәаҳамҭо ҳаҿаастарақәа аарԥшны иаҳзырбо, ҳхаҭақәагьы иаҳзымдырҙо, иҳалоу

абзиарақәа ҳзырдыруа, убарҭқәа зегьы иара ишҧьеишьо мацара «исабира уаҳа даалымҭӡакәа» зажәра инҭазгало иакәзар аҳәатәы имоуп ҳәа ззырҳәо?

Абраѣа ҳазааигәахеит ашәѣыԝԝы имца аибаркра иаҵасуа даҽеа ԥшак. Уи иарбану?

Ублала иубаз, улымҳала иуаҳаз, ибзианы иудыруа, умԝашьахуа еилукааз ацәгьа-мыцәгьара угәы шунархьуа, абзиареи ақьиареи агәеизҳара шунаҭо ауаа раҳәара азхьра. Уи аҳәара ҵаҵҷәыс иамоуп абзиабара, абзиа азеиҷьшьара. Ашәѣәыԝԝы ицәымҷу – ицәымҷҵәѣьазароуп. Бзиа иибогьы – ихы ақәиҵо бзиа ибозароуп, мап анакәха, дагьԝымкәа-дагьӡымкәа дықәхоит. Ауаа бзиа избо иоуп ргәырԝеи ргәырҷьареи зҽалазырхәуа, ауаа рхьаа зхьаау иоуп ацәгьара ѣалазар, аӡәыр иламыс дахыссар, уи аԝыза даҽазны ишәмыхьын ҳәа раҳәара иазхьуа. Абри аѣны ашәѣәыԝԝы ашьхыц деиԥшуп. Ашьхыц амацара заҵәык иԥыруа, еимдо ишдәықәу, ацха злыҵуа амати рацәаны иахьыѣоу ианақәшәалак, иаразнак ашьхымзаҭраҿ иаакылсны, аԝызцәа ацрыԥсса иаманы ицоит.

Ашәѣәыԝԝы иажәа еиҿкааны иҳәартә даныԝеидаслак инаркны, иуаз ажәа аҳәара дналагоит, ишиҳәа-шиҳәо – инарцәымԝа днықәлоит. Уи иҳәоит уара иуҳәашазгьы, аха иузымҳәаз, сара исҳәашазгьы, аха зҳәашьа сақәымшәаз, уи иҳәоит жәлары зегьы рҿахәы, шьаарҵәырала ихәаҽехаз Лыхнытәи ақәгылара ашьҭахь, ажәа анирҭа, иааԥымҵәаӡакәа, амра аныԝагыла инаркны, амра нҭашәааанӡа ицәажәоз Шамы Осман нхаԝыжәлар зегьы ирҳәашаз иараӡәк ишиҳәаз еиԥш.

Аԥхьаԝ, хымԥада, игәеиҭеит, даҽеа хшыԝҵак хәыҷык ахыркәшара ҳаҽешазааигәаҳтәыз. Ишԥаѣалари иаҳҳәаз абас ихҳаркәшар? Ашәѣәыԝԝы дзырԝқәо ируакуп игәы иҵоу ахьаа ауаа раҳәара. Иреимҳәар ԥсыхәа имоуа игәаҭеира. Ирҳәоит, иагьиашоуп, ашәѣәыԝԝы ихала аанхара, аҽеыԥхьакра бзиа ибоит ҳәа. Уи иаанагом ауаа рцәыбналара мамзаргьы, анцәа иумҳәан, ауаа ицәымҷны рымԥан ақәымлара. Иҽеыҵәахны, уаԝы дахьимбо дтәаны, икалами иқьаади иареи анеизынхалак ауп жәлари иареи иаҳагьы ианеицәажәо, игәҭыха, игәаѣра, мамзаргьы игәырҷьара, иаҳагьы ианиҳәо. Иагьиашаҵәѣьаны, ашәѣәыԝԝра иагьнасыԥ

дууп, аха иагьлахьынҵацәгьароуп. Ашәҟәыѡѡы ишәҟәыѡѡра шаҟа агәыргьара изаанаго инеиҳангьы агәаҟра дақәнаршәоит. Улашәызар еиҧьуп, убла иабо, арахь…

Ҳазҵаара аҵак ҟаҵаны ҳалгама? Ҳалга акәым, аҵак ҟаҵашьа аманы иҟоума? Изыршәҵуазеи ашәҵ? – Амра каҧхара. Итазырбозеи аӡиас? – Иӡыҵны инҵәар анаҟәоуқәа. Иарбану ашәҟәыѡѡы изыҳәан имра каҧхароу, иарбану инаҟәоуу? Хыхь иаҳҳәаз раамышьтахь, итцегь акыр ыҟоума? Ажәытәан, аҧсуаа ҳҿы ҵас бзиак ыҟан. Арҧызба бзиа дибар аҧҳәызба, ардәынак аакны, ашәч иагәылартәааны, аҳамҵақәа нацҵаны, бзиа иибаз аҧҳәызба илзынаиҵиуан. Даҽакала аҳәашьа издыруамызт игәыргьара, ибзиабара, ашәҟәыѡѡра абаҟаз! Иаҵанакуаз зегьы уажәы аиҵаҳәара ҳзалагом, еилкаан акы – арҧыс инаиҵиз асалам шәҟәы иаѡызан. Убасҟан уи игәҵыха ақьаад иантҵаны, ибзиабара шәҟәы-быгьшәыла ишьҭыхны изыркыз, адунеи иқәу зегьы реиҳа, дышәҟәыѡѡ дуны диҧхьаӡон. Уара иулша, ашәҟәыѡѡы ҳәа ухы уҧхьаӡозар, реиҳа абзиабара ҭәҭәа злоу, аха зҿала иззымхәо игәҵыха аиҵаҳәара, ибзиабара аарҧшра. Адунеихаангьы иузаарҧшуам, абзиабара иашаҵәкьа зыхьӡу ҧумшәацзар, иухумгацзар уара ухаҵа. Уара иулшом уи ицгәыргьара, ицгәаҟра. Игәыргьо ицгәыргьара иаҳа имариоуп, игәырѡо ицгәырѡара аҵкыс. Убри азыҳәаноуп аҧсуаа изырҳәаз зҧа дымпсыц, уҧа диумырҵәуан ҳәа. Уи иаанагозеи? Аӡәы игәырѡа аилкаара даҽеаӡәы убасҟак ицәыцәгьоуп ҳәоуп. Ҷәлар рхьаа ихатәы хьааны иамыргәаҟыз, ицәажәашьа ахьыҧшӡоу азыҳәан мацара дҿахәҳәаѡуп ҳәа изуҳәар ауама? Ишҧаҟалари, абаѡхатәра имоуп ҳәа иаҳаҧхьаӡо ашәҟәыѡѡы абри иоуп ҳәа ҳҳәар: абаѡхатәра змоу ашәҟәыѡѡы даҽеаӡәы игәыргьара иаргьы убасҟак деигәыргьоит, иара ихатәызар еиҧшҵәкьа, даҽеаӡәы игәырѡагьы убасҟак игәаҵәахы итижьуеит, анаҧшѡы изеилымкаартә руа дарбану ииашаҵәкьаны уи агәырѡа иақәшәаз, ҳара иҳазҳәаз иакәу мамзаргьы изхиҳәааз иакәу. Абри ахшыѡцак ҳақәшаҳаҵзар, абас ихҳаркәшап: ашәҟәыѡѡы дзырѡуа, имца еиқәызҵо амчқәа ируакуп ауаѡы ицгәыргьара, ицгәырѡара. Убри аҟнытә, саӡәыкны, акраатцуеит хшыҽеилкаарак сазкылсижьҭеи. Адоуҳатә рҿиамҵақәа рҽеыршоит ѡбаны, хьаа-баа змам иаҧырҵази, гәыла-ҧсыла

игәыҳәуаз идырҿиази. Руак иахьҙуп американтилизм. Егьи – алитература. Уи идыру усуп. Аха абраҟа сазаатҭгыларц сҵахуп ашәҟәыԝԝраҿы иҟоу рыцҳарак. Аҙәы, иаҳҳәап, уасҵас ихы иԥхьаҙан, аԝны иргыларц иҿазикит. Аԥь, ахьа, аԥса, уҳәа, ҭлас иитаххашаз зегьы ԥҟаны еилаижьит. Ақьырсҵа ицәын – икьынаахеит, алартҟа ицәын – ихәахәахеит, аҟауар измыршьеит, ахаҳәҵәаҳә изеибамыркит. Мамзаргьы, иаҳҳәап, ажьиԝы аҿы ашьапы ачаԥашьа изымдыруазар, аҵәымаԍқәа иахьрыхәҵам иалаиҵазар, аҿы, шьаҿақәак ҟанаҵаанҙа, ацыркьра иалагоит, аҿеимаақәа аҵхтәхоит. Арҭ аԝыцьагьы рнапы зларкыз аус дара ишрыцәтәыму, ишрылымшо аргамаду ирбоит, анаԥшцәагьы ирзымариоуп раҳәара. Ус иҟагәышьам ашәҟәыԝԝра. Уи даараҙа ауаԝы дызжьо ҟазароуп. Шаҟаԝы ҳгәы ҳажьауазеи!..

Уаԥхьеит аԝымҵа. Иаҳҳәап, ажәеинрааланы иԝуп иара. Арифмақәа еиқәшәоит, аритмгьы иашоуп. Аханатә ишьҭихыз ашәагазага ааиламгаҙакәа инаигҙеит автор. Уимоу, ахшыԝцакгьы ыҟоуп. Уаԥхьеит, зегьы ыҟоушәа иҟоуп, арахь иҟам ажәеинраала. Иҟалазеи? Уеиҵаԥхьоит. Уазхәыцуеит. Автор иагузеи ҳәа дуазҵаар, аҳәара уцәуадаԝуп. Арахь иауам, угәаҵахь инеиуам. Угәахьы инеиуам, избанзар агәахьы инеиуа ажәақәа даҿа гәаҵак иҵыҵыз роуп. Ауасҵеи ажьиԝи, ишысҳәаз еиԥш, рнапкымҵақәа гәаҵаны, изҿу аус дара ирусу-ирусму раҳәара мариоуп, ибзамыҟәзамзар, рхаҵақәагьы ирбап. Ашәҟәыԝԝра знапы алаку даҟәыҵру-даҟәымҵру, шамаха, ихаҵа изеилкаагәышьом. Зхы зжьо «насыԥ» имоуп, ирыцҳау «иржьо» иоуп. Ажәа «иржьо» ахыц изҵаскыз уиоуп, цасҳәа иржьо иакәым, дшыржьо дызжьо рхаҵақәагьы ирзымдырҙо иржьо иоуп сызҿу. Абаԝхатәра ду ҳамоуп, ҳашәҟәыԝԝцәа бзиақәаҵәҟьоуп ҳәа агәра мгашьас ирымаз Белински дуҙҙа аҿхәаԥхьыҙқәа ззиҳәоз, аха ианиз ашәышықәса нҵәаанҙагьы зыхьҙ нкабаз шәҟәыԝԝцәақәак. Ираҷәоуп даҿа ҿырԥштәқәакгьы. Иахааныз аԥхьаԝцәагьы, акритикцәагьы дзыԥсаз, дызусҵаз рзымдырҙакәа, дрызгәамҵаҙакәа (иаҳҳәап, Стендаль иаан ишрыхьыз еиԥш) имԝасыз, аха ашьҭахь, акыр шықәса анҵы, зымца ԥхарра гәарҭаз. Абас зыхә ашьара (зхы ахә ашьарагьы) уадаԝҙоу, азыҙырԝраан, лымҳала аҵкыс, гәлымҳала иаҳа иззыҙырԝлатәу, аԥхьараан ахшыԝи агәҟәышреи еиҳарак иахьеицныҟәалаша доуҳатә рҿиамҵоуп асахьаркыратә литература.

Ҳаиҭахынҳәып ҳазҵаара ахь. Дзырԥуазеи ашәҟәыԥԥы? Дышԥалагеи, дзалагазеи ашәҟәыԥԥра?

Иаҳҳәап, уи даналагоз дқәыпҵшҙан. Уа мшыбзиа ҳәа адунеи дналагылеит. Иблақәа ҷыц ихитит, илаԥш ҵаруп, ихшыԥ ҷыцуп. Ишьа еилашуеит. Абзиара, аԥшҙара анибалак, иара ибаанҙа уаԥԥсы имбаҙацызшәа деигәырҕьоит. Ацәгьара анибалак, иара ибаанҙа уи аԥыза аҙәгьы данымиацшәа,итрагедианы идикылоит, иԥсахы ԥнажәоит. Зны иахьыхьшәашәо, ҷазны иахьԥхо иабзоураны аҵиаа злиааз адгьыл даԥызаха, уи иеилашра иахылҵуеит ԥымҭак мамзаргьы шәҟәык. Иҟалоит, ииашаҵәҟьаны, аԥымҭа бзиа анаԥиҵогьы, аха, бжеиҳан, иқәра иапҵшны, иапҳьаҟа иқәгәыҕны аҷехәаԥхьыҙқәа неизыркуеит, ицхраауеит, иҵгәоит. Аамҭа цоит. Уинахысоуп иус аныцәгьахо, данԥышәахо. ԥсабарала абаԥхатәра илазар – алашә ииҭаху ԥ-блакы. Аха ԥсабарала абаԥхатәра иламзар, еиҳа-еиҳа деихәлацәоит аҵгәацәа змаз, изықәгәыҕуаз ашәҟәыԥԥы қәыпҵш. Ихатәгьы идыруеит, даҷеаҙәы итәгьы идыруеит ззырҳәо иакәзар – ииашаҙамыз, иара иитәымыз амԥа дшанылаз еилкааны, ихала ашәҟәыԥԥра даҟәыҵуеит. Иаргьы изеиҕьхоит, аԥхьаԥцәагьы ирзеиҕьхоит. Дышқәыпҵшҙаз аԥра иалагаз, нас иаалырҟьаны зкалам казыршәыз аҙәы, сзырхәыцшаз ажәак сеиҳәеит, ашәҟәыԥԥра узаҟәыҵзеи ҳәа саниазҵаа:

– Сара ажәа сахьарк, ашәҟәыԥԥра убасҟак ҳаҭыр ақәыстҵоит, игәыҕьны сԥымҭақәа уи исзаламҵартә. Абзиа шысзымыԥуа сымԥашьахуа избеит, ацәышҳабиқәа ԥны, алитература архәашьра схы исзаҭәамшьеит, аԥра саҟәыҵит алитература аҳаҭыраз, узыхшаз уаб, уаԥԥсы бзиак, ицәа шԥуҷеуа удыруазар, иԥны анеира ушаҟәыҵуа еиԥш.

– Уажәақәа, сахьаркыратә ԥымҭа бзиак еиԥш, алитератураҷы реиқәырхара иапҵсоуп, – сҳәеит.

Аха иҟоуп даҷеа ҷьоукы. Ихы изымдырит. Даҟәымҵит ашәҟәыԥԥра. Иахьатәи амш иақәнагахаша темак аашьҭихуеит, иԥны инықәиҵоит. Иҵумыжьын, агәы умазар. Изгәаламшәода алитератураҷы иҷыцу тема шыҟам, иҷыцу – аҳәашьа акәгәышьоуп, иҷыцу – ахатәы интонациоуп, ахатәы блоуп, ахатәы гәеисроуп. Дышнеи-шнеиуа – уи, абаԥхатәрада, иаармарианы маҵура ҕаҕәак дԥахагылоит, избанзар шаҟа дбаԥхатәрадоу, убасҟак дыԥ-

шшәыдоуп, дқьақьаԝуп, ихыхь иҟоу иҽы иааҭшәо, иҵаҟа игылоу дашьуазаргьы, али-ԥси рыла инаигʒоит, избанзар ишьҭахьҟа царҭа имаʒам. Алитература бгалеи ҟәардәлеи иузыҟаҵом, алитература баԝхатәрала, хыла-хшыԝла, ламысла ада рҽиашьа амам. Еиҳарак дзырԝуазеи ибаԝхатәрадоу ашәҟәыԝԝы? Амеркантилизм мацароума? Мап. Иҟоуп аҵкыс еиҵәоу даҽеакгьы. Ахьʒ-аԥша. Ма ламысдарас иҟоу зегьы ихы иархәаны, иааимоургьы имуа, мчыла дазықәԥоит ахьʒ-аԥша. Аха иара, ахьʒ-аԥша мцахәмыцәа, убасҟак зырҳара уадаԝу, ишәаʒыʒо шәарахуп, шаҟа мчыла иумпыҵаургәгәарц уалаго, иаҳагьы иумпыҵҟьоит. Уда ԥсыхәа сымам ҳәа уахьынҳалар, аҵыс ԥшқеи асабии шәырԝызахоит. Асаби, деигәыргьаҵәа, инапаҽы иааникылоит аҵыс ԥшқа. Импыҵпрааны ицар ҳәа дшәаны, ишимпыҵаиргәгәо мацара, изгәамҭаʒакәа, аҵыс ԥшқа аԥсы ааҭихуеит. Ус анакәха, ашәҟәыԝԝы иашаҵәҟьа, американтилизм икалам шинамыркуа еиԥш, хьʒи-ԥшеи сырҳап ҳәа ишьҭихуам икалам. Нас иарбану, хыхь иаҳҳәаз раамышьтахь, иҵегьы игәаҵа амца ҭазҵозеи, акалам изыркуазеи? Аиҽырпшра иҟахҵаз маҷк иааҳартып. Арыцқәа рыхәлаԥсоит аʒлагара алуқәа. Ицҳафыруа иҟоу алуқәа – урҭ арыцқәа рлагоит. Идыргәʒоит. Ауаа ирфартә иҟаҵаны, ишылаха ирыхәылҵуеит. Еиԥшыстәуаны акәым, аха уеизгьы убарҭ, аʒлагара алуқәа урызхәыцыр, ашәҟәыԝԝы дахьугәаланаршәақәо рацәоуп. Аԥьықәреи рыцқәа рыҽҳарпшып жәлары рхы-рыхшыԝ аҽы иҟоу аидеиақәа, агәаанагарақәа, ахшыԝҵакқәа. Убарҭ аидеиақәа, агәаанагарақәа, ахшыԝҵакқәа, алуқәа ишрыхәлаԥсо еиԥш аԥьықәреи рыцқәа, ихы-игәы иҵалоит, игәаҵа дырҭәуеит ашәҟәыԝԝы. Уаҟа иара «илагоит», иаҳагьы ирҵаруеит, нас арыцқәа лаганы ишрыхәылҵуа еиԥш алуқәа, жәлар рҽынтә ихы-игәы иҵалаз ахшыԝҵакқәа, агәаанагарақәа, аидеиақәа абырҵкал икылхны, исахьаркны, изҭаз ажәлар рышҟа ирхынҳәуеит. Даараʒа, иҽыцны исҳәеит ҳәа ииԥхьаʒогьы, иара иҳәааншʒа, ажәлар рҽы иихьан, амала, иҟаларын, иара ишиҳәаз еиԥш, аҳәашьа дақәымшәацызҭгьы аʒәгьы. Абраҟа зегьы рапхьаʒа иргылатәхоит абызшәа. Ухатәы бызшәа бзиа абареи адырреи, ужәлар гәакьа бзиа рбареи рдырреи, жьи напхи реиԥш, еидҳәалоуп, еиларсуп, руак угәаҽы ианԥсы, егьи ҕацашьа амам. Иара усгьы збызшәа зцәыʒыз амилаҵ, ирцәыʒит зегьы. Аса-

хьаркыратә литература змамыз, уи ашҟа амҩа иқәын, аха уаҟа инеины, ироуны, ишшьаҭамырҵгаз, ишкәылҵыз рзеилымкаакәа изымпыҵаҵыз, зыхшара зҵызшьааз иҩызахоит, иқәҙаауеит.

Ирҳәоит, ажәытәанҵа скульпторк иазҵаазаап, излаҟауҵазеи абри аҩыза аскульптура бзиа ҳәа. Аҳаш (амарматашь) ду кажьын, снадгылан, имыцхәны иамақәаз анаамысх, абри ижәбо алҵит иҳәазаап. Изхысҳәааua, жәлары бзиа ибаны ирыдыркылаз, иреиҕьу ашәҟәы азыҳәангьы, убри аскульптор ииҳәаз иҳәар ҟалоит ашәҟәыҩҩы. Убас жәлары ргәы иҵаз, жәлары иртәны ирыдыркылахьаз, иаарҳәны, иаҳагьы еиҕьтәны жәлары ирызҵаз иоуп жәлары рылпҳа иманы, дара дыртәны ирыдыркылаз ашәҟәыҩҩгьы.

Аҧсҭазаара адырроу? Аматериалу? Аҧсҭазаара рымбацкәа мамзаргьы аҧсҭазаараҷы иҟоу аиаша ахьырзымдыруа акәҙам шьоукы-шьоукы ашәҟәыҩҩцәа рҩымҵакәа зырҧсыҷеуа. Ҳазлагылоу аҧсҭазаара инарҵауланы еснагь анализ ҟаҳҵартә, зегьрыла инарҳәы-аарҳәуа, еиҷыршәшәаны ҳахәаҧшыртә адырра ҳамагәышьам, ҳаҩныҵкатәи акультура усҟак иҳаракгәышьам. Убраҟа инацҵа аҧсуа шәҟәыҩҩцәа рҵагылазаашьа ҷыда. Рҵәымҵа иахьынҙаҵагылоу, реиҳа акы аныкарҵаша, урҵ еиларгҙалароуп аматҵуреи ашәҟәыҩҩреи. Ашәҟәыҩҩра аамышъҭахьгьы, иҟаҵатәу рацәахеит. Абарҵқәа ирыхҟьаны, аҧсабара дшаны адәы дыззыкәнаҵаз, ашәҟәыҩҩра, бжеиҳан, ҷехьынҳәалак иаҩызахоит, хоббихоит. Урҵқәа зегьы даҷеа темоуп, ҷыдала ахцәажәара зҵахуроуп. Ҳазлацәажәо иарбаныз? Аматериал. Аматериали ашәҟәыҩҩреи убас еизыкоуп, ишеизыкоу еиҧш ауаҩи аҙи. Зыда дхәарҵам ауаҩы, аха амцхә иҷаҵәар, иҧсы аатнахуеит.

Абаҩхатәра насыҧу мамзаргьы гәаҟроу? Исыздыруам. Амала издыруа, абаҩхатәра – милаҵҭа малуп. Иахҙыҙаалатәуп, ҳаҵыр ақәҵалатәуп. ҧсабарала абаҩхатәра зауз ауаҩы, жәлары рҷаҧхьа ауалҧшьа ду шиду еиҧш, дара, ажәларгьы, убри абаҩхатәра ахьчара, аизырҳара, амҩа аҵара уалҧшьаны ирыдуп.

Акырынтә игәасҭахьеит, абнаҷы, ишшәырҙа, ҵиаак ҩагылар, ақәыцкәа рылыҳәҳәо, инахаҧаны иркуеит амаҕқәа. Ус анакәха, гәыжьжьагас, ҷырҧштәыс абаҩхатәра иазыкалааит аҙыхь. Уи адунеи лашара ашҟа ицәырҵырц азыҳәан амҩа шаҟа ихароу, шаҟа иуадаҩу, иара иаҳагьы ицкьахоит. Знык ианызхәыҵыҵ, ашьҭыбжь

мырдукәа, ахәхәаҳәа аҽыԥанахоит. Абзиара убасҟак идууп, ихыҵҟьагоу арԥашқәа ираԥсуеит. Иԥсахҵагоуп, ихааҙагоуп. Ирымҟьашьаайт анапы хәымгақәа. Еимарымпсааит. Иҟанаҵо абзиара аҵакс уаҳа акгьы аҵахым иара ахазы. Ауаа ргәахы ҵааршәхо, ианыхьҵоу иара ҟәандаҙа, амра ԥсҵыхгаха ианкашуа, иара хьшәашәаҙа итҳәраа иаалоит.

Аԥсабара «иаҙбаз», иарҽиаз аԥьашьахә-ссирқәа зегьы дырхыҳәҳәо дырхагылоуп ауаԥы. ԥсы зхоу рахьтә уиаҙәк иоуп аҵоурыхтә гәынкылара змоу, дызҵагылоу иаамҵа анализ азызуа, ԥхьаҟа ҳәа ихәыцуа, изылшо агәырҵьара змоу ицгәырҵьара, агәырԥа змоу ицгәырԥара, хшыԥла аԥсабара ахаҵа аиканра, акосмос ахь ахалара. Ауаатәыԥса ирхылҵит Шекспир, Микеланҷьело, Бетховен, Толстои. Урҵ уанрызхәыцлак, уизыгәдууеит ауаԥы, уеигәырҵьоит ухаҵагьы ауаатәыԥса уахьырхыԥхьаҙалоу. Аха уи иунаҵо амҵәыжәԥақәа ушдырԥыруа, рҟырбжьы уаҳауа иалагоит алаҳәа мымиқәарақәа, рынаурқәа цәырҵуеит уаԥсы имеигҙоз римтәи ацезарцәа. Урҵ шаҟаԥы! Урҵгьы ауаатәыԥса рыԓра итшеит. Идам-здам даҽеакы ишалымшо еиԥш ауаԥы илшо аицгәырҷьара, аицгәырԥара, убас даҽеакы иалшом ауаԥытәыԥса иаҟара агыгшәыгра, агәымбылҷьбарара, ихыдароу аус аҟаҵара. Убарҵқәа убла ианаахгылалак, зны-зынла, ауаатәыԥса уахьырхыԥхьаҙалоу уацәыԥхашьоит, гәырԥа хьанҵала уазхәыцуеит, изакәызеи уи, аԥсабара ауаԥы инаҵаз – ахшыԥ, данаиаа рҳамҵа иаԥызоума, аԥсабара ихыччама, мамзаргьы француз шәҟәыԥԥык иҳәан еиԥш, аԥсабара ахаҵа аҽеықәнахырц иаҙбоу ауаԥытәыԥса ихшыԥ? Нарҵ Сасрыҟәа анцәа ицәганы амца риҵеит ауаатәыԥса. Анцәеи иареи аимак анроу: «Рхы злақәырхыша руҵеит. Урҵ ирылшом амца аҳәынҷара, иабылуеит», – иҳәеит анцәа. Ажәа «амца» аҵыпан иҳаргылар «ахшыԥ», ҳҷаԥхьа иаацәырҵуеит ҳзыргачамкыша асахьа. Аҽеыццышә дақәыртәаны аҭәра зымпыҵырхыз диеиԥшхама ахшыԥ зырҵаз? Абарҵқәа рзыҳәан ауп, хымпада, аԥажәатәи ашәышықәсазтәи ашәҟәыԥԥы ду изиҳәаз: «Я писал и продолжаю писать потому, что жизнь терзает мне сердце так сильно, что мне хочется избавиться от мучения – тогда я сажусь и изливаю свою боль на бумаге». (У. Фолкнер). Сгәы итиҳәааит. Абраҟа иаацәырҵуеит алитература, ажәа сахьарк ауалԥшьақәа иреиҳау – ахыдараҽы аиааира аргара ахшыԥ, алашьцара аҵкыс иииаирц

алашара, ажәакала, аламысдара аҵкыс аламыс цкьа, аламыс иаша аиааира агарц ақәпара.

Ҳцәажәара злахацҳаркыз азҵаара ашҟа ҳаиҭахынҳәып. Макьана ҳаԥыртрым хыхь иҟаҳҵаз аиҿырԥшра. Аԥьыкәреи рыцқәа рлагоит аӡлагара алуқәа. Аха изыргьежьуазеи дара, алуқәа рхаҭақәа? Ҳәарада, асҳәа иантҵәрааны инеиуа, аӡлагара аԥарпалқәа ирысуа аӡиасоуп. Нас ашәҟәыѽоы «иӡлагара» зыргьежьуа, имгьежьыр амуа, иарбан ӡиасу иҵасуа? Иҳаԥшаарц ҳҿеыззаҳкыз, иаҳҳәашәа иҟаҳҵаз аҭакқәа азхом. Еиҭацәырҵхуеит азҵаарақәа. Дыззыгәҳәуазеи, дыззыгәкуазеи ашәҟәыѽоы? Хьаас имоузеи, дызмырҭынчуазеи? Адунеиаҿы агармониа ҟаларц дашьҭазар? Дызхаанызгьы дызхаанымызгьы шаҳатра рзиурц азыҳәан дыѽуазар? Издыруада, иԥсадгьыли ижәлари рҿаԥхьа уалԥшьак ашәара дамырҭынчуа дизар? Ақьиареи ацәгьареи иреибафарҵахазар иара игәаҵа? Аиашамрақәа дырбылуазар? Ажәеи ауси шеиқәымшәо анибалак дархагозар? Иарбан усзаалак зегь рҿы, егьырҭ ауаа раасҭа, иара, ашәҟәыѽоы, иаҳа ибаларц, иаҳа иҵарны ицәа ианырларц, иаҳа еиҿкаангьы иҳәарц азыҳәан акәзар, аӡәырѽы дрылкааны, ҳамҭа дуӡӡак еиԥш, аԥсабара изинаҭаз абаѽхатәра? Мамзаргьы, издыруада, ашәҟәыѽѽра, қәпага бџьарзар? Ихаҭара, иуаѽра ашьақәыргәгәагас имазар ашәҟәыѽоы ашәҟәыѽѽра? Шаҟаѽы ашәҟәыѽѽцәа ыҟоу, убриаҟара еиԥшымзар иҟарҵо аҭакқәагьы?

Азҵаарақәа, ҵыхәапҵәарада азҵаарақәа…

Реиҳа иуадаѽқәоу ируакуп даҽеакгьы. Иуҳәарц иуҭаху, зышҟа унеиуа арѽаш ашьҭыбжь харантәи иануаҳауа еиԥш, иуаҳауеит иаҵыѽуа амелодиа, уимоу, персонажқәакгьы «аицәажәара» иалагахьеит. Ируам ақьаад ашҟа имиасыр. Уалгеит иантҵаны, иуҵеит аԥхьаѽ. Уинахыс уара иуцәыхарахеит, шәеиԥырҵит. Аамҭа набжьысит. Ҽнак иаашьҭыхны уеиҭанаԥхьеит. Убасҟан иубоит иуҳәарц иуҭахыз ишуҭахыҵәҟьаз ишҳәам. Иаанхоит акы заҵәык – еиҭа рыхәапшра, ажәақәак еиҭа абырҵкал ркылхра, ҳәоуқәак рырҽеира. Иахьынӡасылшоз убас рызууп абри ашәҟәы еиднакылаз аѽымҭақәа.

1970

А Р О М А Н

АСҚЬАЛА

Ԛ-шәҟәыкны

Актәи ашәҟәы

Иԛасхыкны ԥсаатәк аҵәаабжь саҳаит. Иарбан ԥсаатәыз сзеилымкааит азнык азыҳәан. Инеиҵыхны, маҷк иааҭахәаҽшәа, уаҳа налымшо иааԥсеит угәахәратә, еиҵа игахит абжьы. Аапынран. Ажәԛан цқьан. Амра аҭашәаразы илаҟәхьан аҟнытә, ажәԛан ҳаракны, иҭбааҙа, геи-шьхеи иахьрыбжьанакыз зегьы збарҭан. Амацара заҵәык ажәԛан иалхәхәа, агаҽантәи иԥырны, ашьхаҟа ицон аҙыцәа.

Ахәада сахьыԛхалаз, хаҳәык снықәтәеит. Акраамҭа саҵаԥшуан аԥсаатә заҵә. Зны аҽааннакылон, амҵәыжәԛа ҟәаш дуқәа еиҵҳәа, ихагьежьылон, ҵәиу-ҵәиу ҳәа бжьы гәыҵшьаагак ԛыҵнацон. Еимдон. Сара убас сгәы иаанагеит, ма аԥхьаҟа иацәцеит, мамзаргьы ашьҭахьҟа ишаауаз, изахьымҙакәа, ԥьара иацәынхеит, иацәыҙит аԛыза ҳәа.

Аҙыцәа сахәаԥшуа, аҽыҭбжьы сшазыҙырԛуаз, иаасгәалашәеит, ҳқыҭан, Ашәлашара инхоз ҭаацәарак. Уи аҭаацәара аԥшәма, зегьрыла анхаԛы ҳәа ззырҳәоз уаԛын. Иара идыруан убри ажәа – анхаԛы – шаҟа пату ақәыз. Идыруан, ииашаҵәҟьаны, дагьаԥсан. Иреиґьу ҽхәаԥхьыҙуп ҳқыҭан иузырҳәар: «Уи дынхаԛ бзиоуп. Деихаххаа дынхоит-дынҵуеит, бзиа ибоит адгьыл, арахә». Шаҟа аҵанакуазеи уи изырҳәо ажәаԥҟагьы: «Анхаԛ бзиа зыхәда ԥиҟо арахә ахәда ашьа аауам».

Агаҽаҟа албаара иацәшәошәа, ашьха аҿкыдырҟәыҟәла ишьҭоу ҳқыҵа Ашәлашара «ашьыга лаба нақәыршәны» егьаҳы цахьазаргьы, егьаҳы чарҳәара азырухьазаргьы, иахьа уажәраанӡа, ахьӡ рҳәартә, алҳатцәқәа хәхәаӡа иҳеилартә иаазго анхаҳы иоуп. Убри дшысгәалашәоз, сианагеит анхаҳи адгьыли реизыҟазаашьа азхәыцрахь. Уи инадҳәаланы, анхаҳи уи зыда ԥсҭазаара имам арахәи, аӡәы ихалеи, дызлоу иуаажәлари, ауаҳы имч зқәымхо абзиабареи, аҳны ауасхыр шазыҟоу еиԥш, иара изыҟоу аҭаацәареи... Абарҭқәа сахьынӡарызхәыцуаз, аарла ҳәа избартә, ашьхаҟа инаскьеит аӡыцәа. Ахәда ҟәашра хәхәаӡа, амцәыжәҳа дуқәа еихҳәаеитҵхәа, сшатцаԥшуаз, уажәы инеилалан, икәымпылхан, изакәу уаҳы изеилымкааура акәын ажәҳан иалхәхәа ишцоз. Исцәыӡит, ицеит сҳәан, сгәы нкаршәны, исгәалашәаз анхаҳы изхәыцра сеиҭаналагахәаны, ихынҳәны аҿаанахеит аԥсаатә. Уажәы уи асқьала гәакьа иазыхынҳәуа аҭба сгәаланаршәеит. Аха, издыруада, асқьала гәакьа иара наӡаӡа иацәыӡхьазар? Сқьалаки ҭбаки еицәыӡцыԥхьаӡа, саргьы сыхәҭак алаӡуазар адуней?

Ааигәаӡа исхаԥыруа, ааԥынразтәи ажәҳан иалан аӡыцәа. Зны ашьхаҟа ахы архон, даҿеазны – агаҟа. Сара еиҵа даасгәалашәеит уи анхаҳы...

1

Ҳаҭеиҵа, гәаҟрак иақәшәеит угәахәрын, убас шьыжьнаҵы аӡәгьы ҭынчымҳахә имамызт. Аҳнаҵа иалахәыз, уск змазгьы, измамызгьы, аӡәгьы изыҳәан цәамҳахә ыҟамызт. Игәамҵ-хамҵуа, дгьыли жәҳани шәиуа, егьараан амш лашара иаԥылахьан. Аха амра ҭашәаанӡа, инархашҭуан. Адырҳаҿены, амш лашара иацны, рышәхымс иаахыҵуан рынхараҿы ирзыԥшыз русқәа. Уи амш иазхианы иаԥылон даргьы. Иахьагьы ашара адәы иқәымлац макьана. Ааигәоуп ианҿнаҵыз, ашҭа аҵыхәан, амжәа иалатәоу арбаҭь. Иааҿнаҵит аҟароуп. Аеҵәақәа инарыҵаԥшын, даҿа ҧытрак сыцәап аҳәазшәа, ишәҭаху ҟашәҵа ҳәа, аҿаарҭынчит. Ҭынч ацәаха, ихааӡа шьыжьтәи аԥхыз абаха змамыз Абзагә иҵаацәа ракәын. Иабду ихаан

идыргылаз ахьатә кәасқьа ашьапы шьҭыбжьқәеи аҟәындшәынд бжьи дәылыѡуан.

Аҙә данааԥшлак, ацәа иалоу дааирԥшып ҳәа дшәомызт. Уимоу, дахьааирԥшра акәын дзышьҭалоз. Абзагә заҵәык раԥхьа дангылоз, имаҭәақәа ааидгәаланы икны, абарҵахь дындәылтцуан. Зынраз, ԥхынраз, ашьжьымҭантәи аԥшахь ицәа-ижьи инарсны иҵәааилеиҳәон. Аха уи иаха агәылара дахьцаз, аҵх аҵәеиѡнашаанҙа дгәарымлаҙеит. Дангәарлагьы, иқьаф ҭанаҵартә ижәны дахьыҟази дахьааԥсази неицылан, дахьнышьҭалаз, уаҳа даамҵысҙеит. Дахьыҟаз шылдыруазгьы, данааи ижәны дшыҟазгьы, иацәажәара дшаргәаҟуаз илыршеит Аминаҭ. Гәѡарақәак лыман. Хыбаарак лгәаҵа ныҵнаблаауан. Убарҵқәа инарыцлан, иахьа ашьжьымҭан раԥхьа агылара, амца аиқәҵарагьы лара илыкәшәеит. Агаз лампа налыркит. Лхаҵа иаԥхьа акаруаҭ дныкәтәеит. Аҭҙамц ахь иҿы рханы, ахыза иҵәыҵаҳәҳәа дышьҭан Абзагә. Аҙышьшьы даѡызахоит ианижәлак. Ҭыҙшәа аҙәы илихуам, ма ажәак узирҳәом, ашьшьыҳәа днеины дышьҭалоит. Аминаҭ леимаакәа нықәыкшо, рышьҭыбжь аарцәгьашәа илышьалҵеит. Абзагә иҵеимырҵысҙеит. Алампа аркны ишықәгылаз, уаҟа иаанлыжьын, акәаҷаб аркны, лнапы аԥыракуа, аматцурҵахь дналбааит. «Сара сакәым, ҳаҙгаб, Есмагьы гәѡарас илымоуп. Гәѡарас закәыхи, иаахтны иларҳәеит, баб шәгәыла, аԥҳәысеиба Ҟаиматҳан бзиа дибоит ҳәа. Ахәыцы лылаҕырҙқәа лыкәааша дааит. Ахәыцы сҳәахит, дхәыцума ани уашьҭа, ажәытәан, лара илыкәлоу, хаҵа ирышьҭуан. Нас ҵхагәанынҙа данымаалак, сара акы иасҳәар, аҭызшәа сылихуеит», – лгәы дҭацәажәон, ишылзымҳәоз шылдыруазгьы, дангылалак, иалҳәақәаша дрызхәыцуан.

Ишьацәырххо, ахәхәаҳәа иҿарҳасуа, лшьапы инақәҵәиаашеит, абарҵаҷ аҵыкәҵаршә иқәтәаз рла еиқәаҵәа. Уи ала ҳаҭыр ақәылтцон Аминаҭ, аха илцәымгыз аҟазшьақәа ируакын мыцхәы иахьлагәыбзыҕыз. Ашьыжь агәашәаҷ изԥырҵыз аԥшәма, ахәылпаз дангәарлалак, мчыбжьык дамбацшәа, игәыдпало, инапы абз нахьшьуа, азхара дазыргәыбзыҕуамызт.

– Уаапкит. Алышькьынтыр уахәхааит! – лхәан, шьап ҧықәла днацәхасит. Ирыҕәҕәашәа дамхасу, агәыбзыҕра убас да-

хьагәҭасыз иаргәааны акәу, иҟәуҵәуо, акәасҟьа абарҵахь иѡхалеит ала.

Уаанʒагьы шьҭыбжьқәак лгәы иқәыѡуа, ацәа алтҵра лцәымгьы, днаҳәы-ааҳәуан Абзагә иаб иаҳәшьа Ардушьна. Уажәы ала аҟуҵәуабжь лгәахы иналакшан:

– Ооит, дҳалалахт ашьжьымҭан! – лҳәеит.

Ихәарҿахьаз лыбаѡқәа аҿҿа рылго, аиарҭа дынхықәтәалеит. Аԥенԥьыр далԥшны, ажәѡан днаҵаԥшит. Гәыргьарак ма гәалак аалоур, раԥхьа ажәѡан ахь акәын уи дахьынаԥшуаз. Ажәѡан агәы ихыҵны, мраҭашәарахь иласкьаны икыдын, зегь реиҳа лара бзиа илбоз аеҵәақәа – Ҷәгараа. Урҭ аеҵәақәа ахԥа рахьтә руак лара лакәын, егьи – зыбзиабара лажәра иҭалгалаз арԥыс, ахԥатәи – дара ирхымшаз аҵеи. Лықәрахь днаскьо даналага, убри имиз рҵеи ихьʒ лхашҭуа, мыцхәы иныҟәырцаз аҟәрышь аѡыра шаныҵуеиԥш, лгәынкылара иацәыʒуа иалагеит.

Амца бзианы ихәыҵшьшьааны, ахәа ақәыҳәҳәо иҿаиҳәалон, насгьы ашьжьымҭан аиқәҵара мариахарц, афархь ѡақәа ахәышҭаара аҵыхәахь ишьҭеиҵалон Абзагә.

– Амца аҿаҳәаха имазма, ихабган, дгәарымлаʒеит иаха! – лҳәеит Аминаҭ. Амҿы хыблааха дуқәа ракәзар, амца злеибалыркышаз лымԥыхьамшәеит. Акәакь икҿагылаз лабашьала амца нхәыҵлышьшьааит. ԥыргқәак рыблақәа аакәеицеит. Ахәа нарықәыҳәҳәаны илҵәахит. – Ахәыҷқәа ашкол ахь ишцо идыруеит, мҿқәак надигалар, атәыла бгозма. Иабаазгои, излеиқәысҵозеи уажәшьҭа?! Аиха кны алашьцара салаз, – ихәашьхьаз лгәалаҟара уигьы нацлеит.

Ианѡыҵхахо аамҭазы иʒлачʒа аԥҵа наԥыраҳар ишԥаҟалои амра? Ахаҿы лашара еицакуеит. Аиха лыԥшаан, аѡны ашьҭахьҟа, амҿырҟәарахь дындәылҵит Аминаҭ. «Аԥсаса данрыцыз, уахынла дмааит ҳәа, зныкыр иаҿԥнысҳәахьазма?! Дахьыҟаз здыруан. Уи сҳәаргьы... Усҟангьы... Ҳаи, ԥьушьҭ, бхы бсеит, усҟан лара лхаҵа аҕьараҳәа длывагылан. Ааигәоуп урҭ аѡсҭаа данрыхәлаҭәхәаз. Ҭыʒшәада, хьʒы баапсык ҳхымлакәа, ақыҵа ҳзалҵыр...» Наҟ иацыз ажәа «ахҵәара» лхазыҳәангьы игәаҕьны илзымҳәеит, убасҟак аҵанакуан лара лзыҳәан.

Аиха ыршәны, амҽырҟәара инылалыжьын, акәасҟьа ашьҭахьҟа днавалеит Аминаҭ. Аԥша иамырцәарц, лнапы аԥыракуа, акәаҷаб лкын. «Машәырла амца ѡацралар абри акәасҟьа. Иароуп еиҳарак абраҟа ҳаҟәкны ҳазку. Иныҟәыццышәаа ицар, ауааԥсыра акгьы ҳмыхьыр, ҳамаҭәа-ѡыҭәа еибганы иалаҳгар... усгьы анхара ҷыц ҟаҵатәуп, ашьхаҟәа ршьапы иадырҟәыҟәла, аҽеада хьарҵаҷы изыҟаҳҵозеи, ауаа ахьынхо, адунеи лашарахь ҳмылбаауеи ҳәа сыҟәгылар... Ибҳәара шбоурыз усҟан! Дахьимбо днаскьаганы дыҟазар, аԥхыз еиԥш, дааихашҭуан Ҟаимаҭхангьы!»

– Иумаҳаҙои, уара, угыл! Аҵхыбжьон угәарланы шьыбжьаанҙа уцәаз! – акәасҟьа аҭзамц днас-насит.

«Ашкол иагхеит ахәыҷқәа. Дҽыхааит рабгьы. Иахьиҭаху дцалап, иахьиҭаху даалап...» – лгәанала даҕьуан Аминаҭ.

«Ас дыҟамызт, илыхьзеи ари сҭаца иахьа? Еиҭах цәгьак ларҳәаху, рыбз ахы шьшьартә», – лхәеит, аиарҭа дахьылаиаз лгәанала Ардушьна. Нас, дынхыҟәтәалан аԥенҷьыр далԥшны, еиҭах ажәѡан днаҵаԥшит. Ҷәгараа, аеҵәаҟәа хԥа, ицәышҳабицәышҳабиҙа иааԥшуан. «Сиеҵәа, сыԥсыҟәра сишьҭоуп дахьцалак. Иара ҳаԥхьа днеиуеит. Ани сара соуп. Егьи, ахԥатәи, ҳхәыҷы иоуп. Ҳахьцалак дҳацуп. Даахәмаршәа, мышкызны аԥа данҳаулак, ихьҙаҳҵо ҳәа исеиҳәаз, сара ахҭԥшша, схы инҵыкәкәа ицеит...»

Акәаҷаб алашьцара иаларҷҷо, акәасҟьа аатраҷы дахьгылаз, аѡны аѡнытҟантә, аҙәы дгыланы, шьҭыбжьык лаҳауазар ҳәа ԥытрак дҙырѡуан Аминаҭ. Аха шьҭыбжьы анылмаҳа:

– Угыл, уара, угыл! Мҽы хьышьаҵәык ыҟам, уара укаххаа уцәоуп, – лхәеит уажәы иаҳа лҽынкылан. Хьҙы бааԥсык ҳхымлакәа, ҳшыбзиоу, аҭаацәагьы ҳаицәымзкәа, ҳшеибгоу ҳаҟәҵроуп ҳәа ууанҙагьы лгәы иҵашәаҟәахьаз, аха иаха, Абзагә акраамҭа данымаа, лхала дахьышьҭаз, дахымпауа иҙбаны ишьҭылхыз, анагҙаразы шаҟа ачҳара аҭахыз лдыруан. Уажәтәи лҽынкыларагьы, убри анагҙараҷы илыхәоушәа лбеит. Аҵзамц дадҵны лҷаныналха: – Иԥхаҙа аиарҭа ахәыцаиара бзиоуп, аха ахәыҷқәа ашкол ахь ишьҭәуп. Шаҟа километр бжьоу, ҳахьынхо ухашҭма – ҳәа нацылҵеит. «Аҵзамц ирыҕәҕәацәаны

сасзар ԥхашьарахеит. Аҳкәажә лгәы иаанагозеи. Агәала шсымоу, насгьы сгәы иҭаскыз, Аҳкәажә гәɯарасгьы илымкыроуп макьана». Ҳаҭыр лыԥәылҭон лхаҵа иаҳәшьаду Ардушьна. Аҳкәажә ҳәа акәын ишлалҳәоз.

Ацәышхара иаҷыз алашьцара ишкәакәаҙа иалубаауан асы зқәыжьыз ашьхақәа. Асы иацрыҭуазшәа, ашарагьы ашьхарахьтә акәын ишаауаз. Аапынра аналагамҭазтәи аԥша хьшәашәа Аминаҭ лгәы аарԥкәынеит, даарлахҷыхит.

Хыма-ԥсыма аҷеилаҳәара, амɯа иԥәларц аҷазыԥаҵара, аиԥәҷыҭра, зны-зынлагьы аиԥәгәамҭра ианалагалак, аҙәыр ԥьара акыр сызихәозар ҳәа, лгәы иамукәа, дɯагылон акәымзар, ари аɯнаҭаҷы, зегьы реиҳа зхы-зыԥсы иаԥәиҭыз, шаанҙа дгылартә, ус змамыз Ардушьна заҵәык лакәын. «Ииашаны иԥалҵоит Абзагә дахьлыргыло. Алашьцараха, амҷы аршьара далагома аԥҳәыс. Лаҳаҭыр батәуп», – лгәы дҭацәажәо, лҷееилалҳәеит Ардушьна. Абас акәын еснагь. Лҭаца длыдгылон. Лашьа иԥа ианихароугьы, лҭаца ианылхароугьы, аҙәгьы акгьы ихараҙамшәа, убас ихьаршшаны, ахәша ахьшьны дрыбжьаԥазон, амра зқәыԥхаз цәыкәбарҵас инышьҭабон, гәалак ахы аатɕнахыргьы, «Срыкәыхшоуп, урҭ рыԥхарроуп сара саазго», – лҳәон, рыʒбахә алаҵаны ԥьоукы данрацәажәо.

– Амцаҵәԥьа бзеиԥәымҵаҙои, ибыҵалазеи, акәты ахы ыфаны быԥоума, шьыжьнаҵы бҳалалеитеи! – ашә ныджьлан, абарҵахь дындәылҵит Абзагә. Иаҕьра гәы аҵамызт. Изхараз идыруан. Имаԥа чаԥа, аҳәызба хәыш ду ахьнырҳаланы, иʒара иакәыршо, инеибаиркит. Ахҭра днас-насын, аихымцеи ашьанҵеи ҭазар гәеиҭеит, аԥсаса иманы, ашьхаԥа амɯа дыԥәлошәа. «Анымха-хымҵәа, Зафас хәылак, ҳашҧанаидынҵәалеи иаха», – иҳәеит игәанала.

Иҷеааирххан, ижәɯахыр ԥҷеаҷеаԥәа наирҵысы-ааирҵысит. Шәара шәҷыхазар, адунеи ожәшьҭа шәара, ауаа ишәымаз, ҳара ԥсшьара ҳцоит рҳәозшәа, аҷыцәаара иаҷын аеҵәаԥәа. Аамҭа гәаҭагас Абзагә дзышьцылахьаз убарҭ ракәын. Еиҳарак рыда ԥсыхәа имамызт арахә иманы шьхатәыла данцалоз. Урҭ усҵан аамҭа ирбара мацара акәымкәа, ɯызарагьы изыруан. Ажәытәра илаҷены акәмызт, аха иаҳа дахьаԥәгәыҕуаз азыҳәан

асԥычка атԥкыс аихымцеи ашьанҵеи ныҟәигон, асаат атԥкыс аеҵәакәа рыгәра игон. Аԥсаса иманы шьхатәыла данықәыз аума, ааԥҵра данҵаз аума, бжеиҳан аԥшʒараз инапы иахан акәымзар, аеҵәакәа рыла акәын атԥх анаскьареи ашара ааигәахареи шгәеиҵоз.

– Анцәа иԥьшьоуп, ҭауади-аамсҵеи шәгылеит! – лҳәеит, ҵәаҟьа-маҟьақәак лкалҭ илаԥсаны, аматԥурҵа абарҵа иаатҵалаз Аминаҭ.

– Иахьак амца еиқәыбҵазар ҳахыбымшьаан, – иҳәеит Абзагә, еиҳарак лгәы иалаз амца аиқәҵара шакәмыз шидыруазгьы. – Шаанʒоуп, банаԥьалбеит, иаҳҳәар ҳабшьуеит акәымзар, амра ѡхашылаанʒа, ашкол аҟынʒа акәым, Аҟәанʒагьы унеип шьапыла.

– Рыҿшеиларҳәо, акыршырфо, ҳамѡа мыжда иныгәнысуа ишану иагхоит, – лҳәеит Аминаҭ, ахәышҵаара хәыҵшьшьааua. Рыблақәа ҭыччааua, икәеицеиua, ахәа ԥхарраҿ рҿыҵәахны иҟан аԥырҷкәа. Акакала еизылгон. Лара иаалымданы, Абзагә ианбаҟаиҵоишь ҳәа дцәыҵыԥшуан. Шьжьымҭанла амца аиқәҵара усҟацәак дашьцыламызт. Лабхәа Гәадала иԥсы ахьынʒаҭаз, лара егьа шаанʒа дгыларгьы, ихәыжжаʒа амца еиқәын аматԥурҵаҿы. Абзагә иакәзар, уи иаб иѡны амца аиқәҵара дацәыхҟьахьан. Дацәыхҟьахьан акәым, ахаангьы дамышьцылацызт. Акыр шықәса ахәышҭаара ахьеихәлеикуаз ахьшьцәа рҭыԥаҿ акәын. Уаҟа имца еиқәиҵон ихаҵа ианиҭахыз. Лѡаҵәк мѡеиʒакәа, ахәышҭаара еиқәыхьшәашәа ишыҟоу, инеихашәы ианыхәлозгьы убарын. Иаха атԥх аҿеиѡнашаанʒа дахьгәарымлаз, ашьжьымҭан иаԥхьа лара дгыланы, амца аиқәҵара ахьлықәшәаз азыҳәан уҳәа, зегьы еизыкәкәаны ианеилала, дышгәамҵ-хамҵуаз ибеит Абзагә иԥхәыс. Ашьжьымҭан алакыҵа лашьца дҵаԥшыр, амш зегьы еихахәланы ибон, ихаҵагьы игәалаҟара бжьысуан. Ажәа ҟәандақәак Аминаҭ иналеиҳәарц, лгәы хьаиршшарц иҵахын.

– Иабаҟоу дара ҳҵарауаа? Рыфатә злабырԥхаша амца рзеиқәымҵари, аҿырбара зҿазызкуа арԥыси аҵыԥҳаи? Иабыршьцылан, ибжьыбхит. Амца еиқәиҵааит Саид, рхәы лырԥхааит Есма. Рхала акрыфа-акрыжә, ԥшьшьаала иныкәланы

ашкол ахь ицалааит! – рыхшара днарзаҕьит. Убриала иҳәеит ран ирыдылбало аԥьабаа шеиликаауа, дышрыцҳаишьо, аҽны атҙамц дасны дахьлырҷыхаз уамак игәы ишалымсыз, ишланаижьыз. Лымацара илтәым рыхшара. Иара иҵәҽаншьап иоуп иҷкәын, иаргьы дигәазырҳагоуп рыҙҭаб.Иара иаҡарагьы урҵ ирыхҙыҙаауада. Аҽны даныҡамыз илшагәышьоз, дабалыхәоз. Ажәлар рус даҷын. Аҽны даныҡоу, ианыхәычқәаз еиԥш, иахьа уажәгьы ҵаҡа лбаанҙа инаскьеигоит. Амш анкьаҷу, ицәылашаанҙа амҽа иқәлароуп. Зны ацҳаҵәры ианықәсуа ишәарҵоуп ҳәа инаскьеигоит, даҷеазны, иаха ақәа ауит, амҽақәа хыҵәрыроуп иҳәалап.

– Ишылашьцоу аҽны индәылҵуеит. Рымгьал кәампақәа рсумкақәа ирҵатҵаны. Ианааилашәшәо рыԥсы рыманы иаагәарлоит. Аҽныҡатәи рыдҵақәа ҡатҵаны, амҷи-амцеи еидыргалар уҵахуп уара! – ҷаалҵит Аминаҭ. Абзагә ҷымҵ дгылан. Иаалымданы амца аиқәҵашьагьы дақәымшәеит. Ажәа ҡәандақәак налҷыҵшәар, нас зегь иара иҡаиҵашан. «Изаҳҵахузеи амаҷ, акгьы злам азыхәан ҳагәқәа рцәибаҡьара. Иазхоуп дахьынҙазаҵәыз. Ауаҽы изеиҧу мчыла иурҡаҵароуп, абнаршәыра сахьылыргаша иашьҭан аколнхара аиҳабыра. Сара сҷеаҷаршәны изуамызт. Гаҙарами, сукәыхшоуп!»

– Аиха абабгеи?

– Амҷырҡәара илажьуп! Иабазгеи, исфеит.

– Абрыскьыл ирашь аԥыр афоит рҳәоит, – дааԥышәырччеит Абзагә. Изаҡаразаалак гәыҽбарак ма цәгьарак аҵаҵаны имхәеит.

– Анцәа иԥьшьоуп, акамбашь сахьадумкылаз. Иабаҡоу ҳаамыстцәа ҳәа дауеит! Сара иаҳа издыруа ԥьушьап. Уара ухаҵа уабагәароу уахынла, ҵаара ԥхашьарам?! – иаҧьцәаны ишламхаҳәаз лдырит, аха илҳәаз лҳәахьан. Лҷамарҽызны ус иналыгҙар акәын уажәшьҭа. Ахәышҭаара дахагылан. Аҵәаҡьа хәыҷқәа ақәыԥсаны, зхы еихәлалкыз амца, ихәхәаҙа лҽаҵә цәышк нахылҵит. Амаҵурҵа ԥхаррак аасҽнанаҵеит. Лара лхылҷы арлашон акәаҷаб.

– Уабагәароу захьҙузеи, банаԥьалбеит? Иахьанырҵо, иахьанырхуа ҳәа сдәықәума? Анымха-хымҵәа Зафас изыхәан

ҳаилацәажәон, – илҳәази лҳәашьеи игәы ишалакшазгьы, иаахьаиршшарц, иаха дахьынхаз ахара ихы иадҵаны, иналаҭеикит Абзагә. Иԥҳәыс гәɯарақәас илымаз, лыхшыбаɯ ҭнафааua, дамырцәо дзызхәыцқәоз, иара ихахьгьы иааимгаʒеит. Гәɯарас дылкыртә еиԥш иҟаиҵазеи, ма ииҳәазеи? Егьаɯы егьа гәҭыха рымоуп. Инаʒо аҵкыс инамʒо агәҭыхақәа еиҳаʒами? Ҽаʒәы иаҳәара акәым, ихаҭа иҳәахьоума ихазы? Дыршьас илымоузеи иԥҳәыс? Апату илықәиҵоз иагирхама? Дызлалацәажәац ажәақәа рыла акәʒами уажәгьы дышлацәажәо?

– Зафас иифо-иижәуа имамзар, ихылаԥшыша ыҟоуп. Маанаа Ҷыжә дрывасуан ҳәа, аиҳабыра шәрывасны, шәара шәызҿу закәызеи? – еиҳарак Зафас дизгәаан акәын Аминаҭ ишылҳәоз. Ауаа хымхәақәа лцәымҕын. Лхаҿы илзаагомызт, ауаɯы имаха-ишьаха еибганы, дычмазаɯны аиарҭа дыламкәа, имгәахә изаамрыхит ҳәа лаҳар. Акрабасҿарҵари ҳәа, ɯнаҭацыԥхьаʒа дныдгыло, аҳабла далан Зафас. Дахьылбоз дхәымгалшьон Аминаҭ. Убас дшизыҟазгьы, лхаҭагьы шаҟантә дныҟәылгахьаз. Акрыфаны даныɯагыла ҽенак: «Абри абыҫта ашәсак налаҵаны, цахак исзылабҳәар, уаха сабон, бхаҵкы сцеит, Аминаҭ», – иҳәеит дԥышәыррчо. Малс имаʒаз иччаԥшь акәын. Меигʒарахда зегьы ирзишон убри. «Ухы шьарда ннаҵааит», – лҳәеит Аминаҭ. Иажәа алгамҭа лмаҳаʒазшәа ҟалҵеит. Аишәа аханы ианыз абыҫта аақәылԥаан, рлеиқәаҵәа иршәны инамҵалыршәит. «Усызныҟәымгеит, Зафас, ухаҵкы сцеит, аха исымаз ахәыҷы уахысымбааит. Ҳлагьы акы инацҳааит, ԥьара ихәарҭахап», – ҳәа, акгьы ҟамлаʒазшәа, аԥсшәа ырхааны иҳәо, аишәа ахәашақәа ықәыршәшәаны иаашьтылхит.

– Аиҳабыра дара ирусу ҟарҵалааит. Сымгәажә абасыртәри ҳәа аҳабла далҵны, дҳәыркьиуа егьырҭ аҳаблақәа дрылоуп. ԥхашьароуп, хьымʒԓуп ҳара ҳзыҳәан. Алаф ҳалырхуеит, иаҳхыччоит ҳазҭахым. Уаɯԥсҵас уɯны акрыфала, ххабла ацәа ԥумҿын, напеилаԥса ҟаҳҵоит ҳәа иаҳҳәеит.

– Анапеилаԥса ҟарҵааит акыр змоу. Уара ирылоуҵозеи? – ҽԥныҳәала, мамзаргьы дланарҟәыртә илымҳәеит Аминаҭ. Лгәы иалырсны илҳәарц лҭахын. Анхацәа бзиақәа, зхы иахәо, зца акыр ҭоу, зырахә-зышәахә еицхрашьшьы изызгәарло,

напеилаԥса ҟарҵааит, уара напеилаԥса ҟазҵо урылалома, напеилаԥса ҟаҵаны, ухаҭа иуцхраатәупеи ҳәа лҳәаазшәоуп ишеиликааз Абзагә. Иҭаацәа рҟны ихараз заманала иахьидыруаз аҟнытә, убасҵәҟьа, хыччарала, ҽԥныҳәарала илҳәеит Аминаҭ ҳәа ихы агәра аиргеит.

Акәаҷаб алашара ацәмаҷхеит. Ахәышҭаараҿы алѡаҵә хәыҷы иѡеиуазгьы, амаҵурҭа иѡналаз алашара цәышҳаби иналаҙит. Ашырҳәа даагьежьын, ашә ахь иҿынеихеит дындәылҵны дцарц Абзагә. Дцап амҿырҟәарахь, аиха ԥшааны, ишимчу амҿқәа днарысуа, ирԥԥаны икаижьып, игәаҿы иааизыҵәаз агәаарагьы цҟьашәҟьа игап. Иѡнаҭа абасҡак аԥьабаа ѡназбахьаз иԥҳәыс ишакәым лгәы дзамысит. Иаҳаҭыр лбар ами ларгьы. Иҟалаз ҟалеит. Диаша-диашам, уажәшьҭа иуҳәар акыр иухәома?

Ашәхымс аҟны даннеи, ацәышхара иаҿыз аҵх далԥшны, адәахьы дыԥшуа, ус ҽааиҵит:

– Бара бтәала, амучацәа, анымха-хымҵәацәа сырхыԥхьаҙалоуп саргьы?

– Усҡак ухы иақәумҵан. Сара иҟоу аиашоуп исҳәо. Зафас иаҳҵо иҳамоузеи? Аԥьықәреи? Аҟәыд? Издыруада, қыжәк, мамзаргьы қаблак ҳазиҵозар? ԥсреи ԥсхәреи ирықәҳарҙыз уҳәару, ауалшәара иаҳцәагаз уҳәару... Уҭаԥшишь ҳца, шаҟа ҭоу убап. Аԥшаҙа анықалонҙа ҳазнага-ҳазнамга. Иуҳәо ажәа акыр иаԥсоума, ашыла амҵәазар ушәындыҟәра? Умацара иухарам. Саргьы исхароу рацәоуп. Зафас аҳабла далҵны, акрыфараз дцеит ҳәа, сара схәыҷқәа амла исзаркуам. Ақытсовет, аконтора... Иҟами ақыҭа анахгаѡцәа. Ҳаамҵазы амла иаго, зхы ларҟәны, знапы шьҭызымшьуа роуп. Напеилаԥса ҟарҵахуеит ажәытәан еиԥш... Аҵх аҽеиѡнашаанҙа, убраҟа акәзушь уахьыҟаз? – ууанҙа иламхаҳәаз ажәа мчқәа хьалыршшарц, лафк наилылхырц илҳәеит аҵыхәтәантәи лажәақәа. Лыблақәагьы гызмалрак нархылеит, лқьышәқәагьы ччаԥшьк нарықәлеит.

Урҵқәа зегьы имбеит ашәхымс ихыҵхьаз лхаҵа. Амца зыцрасыз аҭырас ҟата еиԥш, игәахы адақәа неиҷьит: «Иуҳәо ажәа акыр иаԥсоума, ашыла амҵәазар ушәындыҟәра», – анылҳәа Аминаҭ.

– Сара сбыцхраап, сҭаца, сбыкәыхшоуп, – лҳәеит, лшьал касы еиқәаҵәа лхы иакәыршо, акәасқьахьтә дылбааны иааиз Ардушьна.

Хаҵеи ԥҳәыси еибырҳәаз, ираҕьны ишеицәажәаз, акәасқьа аҭзывара дахьӡасыз уҳәа, ддагәаханы, акгьы лмаҳаҳазшәа ҟалҵеит. Акыр ззеилоу, аимакгьы роуеит. Ажәақәак ирымчны инеимырдазар, ирхашҭып. Иабалдыруаз аҭакәажә, зыԥхыҳгьы иалашәодаз, убри ашьыжь убри аҭаацәа рзыҳәан, ахы ԥытланы, саамҭа ааит ҳәа ацәыслампыр анышә ианхәыҵыҵуеиԥш, зыҿцәырызгаз уаҳа рцәашьа шамоуаз. Аҳзыхь цқьа кеикеиуа изҭаз аҵеӡь ҵаула, ашыцламшә ақәиааны ихәтәхьаз хаҳәк нҭашәеит. Аҵеӡь аганаҷ, реиҳа иахькәадаз иалшәеит.

– Егьоурым, сбыкәыхшоуп, – лҳәеит Аминаҭ, лыблақәа ҵәахуа. Ахәышҭаара еиҭа ахәыҵхара дналагеит. Еиқәылҵаз амца лыблақәа ирбо дыҟамызт. Акыр шықәса дзызхәыцуаз, имҳәаҳакәа, ихәаҿуа илҵәахуаз зегьы лгәаҵаҷ иҷыхеит. Урҭ агәҭыхақәа, имцабзыз ахәыцрақәа ирхәышҭааран уажәы лара лгәы.

Акгьы еилкааны ишлымамызгьы, ҿеирак шыҟамыз лцәа иалашәан, лышьҭахьҟа даагьыжьны, лкасы налхаҵо, акәасқьахь дынхаланы дцеит Ардушьна. Абарҵаҷ дынхаланы лышьҭахьҟа дааҳырѡит, уаҳа бжьы ааѡуазар ҳәа. Ахра икыду ақәасабгьы хьаак налакшоит, лгәы акы алсзар, иаалхашҭып ҳәа лгәы дҭахәыцуан Аминаҭ лзыҳәан. «Амш еинарсыр, аҵх еиннаршәап хаҵеи ԥҳәыси», – мраҭашәарахь ажәѡан днаҵаԥшит. Ҷәгараа ажәѡан иаҵаҳхьан. «ԥсшьара ианцогьы, еишьҭагыланоуп ишцо. Ҳаԥхьа днеиуеит иара, нас сара снаишьҭалоит, ҳасаби инапы данкны». Зны лылахь еиқәнаҵон, ихаҳәха лгәаҵа иҭалон абас ахәыцра, даҿазны лхы-лыԥсы, насгьы лыԥсҭазаара зегьы дахыччаны акәын ишылҳәоз. Ажәақәа шылыԥсахуагьы, илҳәацыԥхьаҳа даҿа ҵакык аанахәон.

– Сара сбыцхраап, нанду дбыкәыхшоу, – лҳәеит Есмеи лареи ахьышьҭалоз ауадахь дхынҳәны данынѡнала. Аминаҭ илалҳәаз ажәақәа роуп аригьы илалҳәаз. Зегьы рзыҳәан бзиарак ҟалҵар лҭахгәышьан. Агәыҳәԥы данаҵырх инаркны, лани лаби ишырымуаз даарымылхын, лара луадаҿы дышьҭалҵон

Есма. Рыцҳара дук лҧеиҧшызшәа дазхәыцлон аҭакәажә, уи аҙгаб хаҵа данцалак ма ашкол даналгалак,лымацара луадаҷы ашьҭалара шлыкәшәо. Убасҟак длышьцылеит,лцәа далҵызшәа акәын дшылбоз. Илхашҭит акәымзар, лыҧсыкәара илеиҳәаз ахьҙ, ишҷкәына хьҙызгьы, Есма илыхьҙылҵон.

– Нанду, сылашара нанду, сымҵарс сагоит абгаду! – лҳәеит Есма.

– Унан, ибҷазыршәазеи, быбз бацҳа, – лҳәеит Ардушьна.

– Исҷашәаны акәҙам ишысҳәо, нанду. ҧхыҙ избеит.

– ҧхыҙымш ббааит. Абга ҧхыз ибзырбазеи?! Уи сҳәаргьы, абга амшьҭа бзиоуп рҳәоит. Ишҧаббеи?

– Мҩакы сыкәны сышнеиуаз, бна лашьцарак сыланагалеит. Уаҳа насылымшо сааҧсахьаны, бгак аакылсын, бааи, аҭыҧха, сыбҕа быкәтәа, сара бызгоит иахьыбҭаху аҳәахит. Саргьы сымшәаҙакәа, снеины абҕа сныкәтәахит. Аҷеы ишакәтәо еиҧшҵәҟьа сакәтәан. Сама ицо, ицо, абыржәы, ацәа саалҵааҙа, саманы ацара иаҷын. Сымҷыхазҭгьы, анцәа идыррын сахьынҙагашаз, – лҳәеит Есма, лажәакәа ахьхьаҳәа еилаҧсо. – Ишҧаҟабҵо,нанду,иаҳҳәап,Нарԥьхьоудаакылсны,саамҵарсны сигар? – лнацәкьарақәа кахәхәа, ххәаҵас лхахәы иалышьуан, нас арацәаххыреиҧш еиқәаҵәаз лыхцәкәа лызкәахь илыршәын, лнапқәа лыкәыршаны даалгәыҵалыҳәҳәеит «нанду». Лашьагьы ларгьы рабду иаҳәшьа нанду ҳәа акәын ишлыҧхьоз. Ифеидасаанҙа, егьиашаҵәҟьаны, ранду лакәыз ԥьыршьон. Ианеилыркаагьы, изышьцылахьаз ахьҙ лзынрыжьит. Лара Ардушьнагьы, анра-хшара ицәырнаго агәыблра зегьы, убарҵ, лашьа имаҵацәа ирыдылҵеит

– Сыбаѳ хәарҷеқәа ҧыбытҵәҵәоит, агаҙажә,– лҳәеит Ардушьна.

– Нанду, сара хаҵа санцалак, бара абраҟа баансыжьуа ԥьыбшьома?

– Бхәыҷқәа сбыраазалап. Бхы иҵақәоу бымбои.

– Нанду, сыкәлацәа реиҧшоуп сышбацәажәо. Уи бара ибхароуп.

– Схы быкәсыртәеит. Зны сыҵымҟьашеи…

– Сыбзиабара бааннакыларoуп убасҟан. Амала уажәнатәгьы бҿазыҟаҵаны быҟаз. Хаҵа санца, адырԥаҽены баргьы сара сышҟа амԥа бныкәларoуп.

– Аҵара бҵароуп, нанду дбыкәыхшоуп, аҵара. Сара слашәханы адәы сшыкәу бымбаҙои, асалам шәҟәыҵәҟьа сзаԥхьом.

Ауадакәа еиԥызшоз аҭҙамц днас-насит Есма.

– Саид, ухәдапара иқәлаанҙа, ашырҳәа уԥагылар, иаҳа иузеиґьуп, – лҳәеит. Лара деиҳабушәа, аԥсҭазаараҽы иаҳа аԥышәа лымоушәа, лашьа дихылаԥшуан, иҟаиҵаша, ииҳәаша ҳәа дилабжьон. «Беиҵбызар, еиҵыбҵас быҟаз. Бара ахшыԥ анбоуаз, сара аҟәыд сыпҟоз ҷьыбшьома?!» – ҳәа Саид агәаара даналагалак: – «Уеиҳабуп, уеиҳабы. Хыхь иқәтәоу аиҳабыреи амчи уара иуҭеит», – лҳәон, днеихьынԥашаланы, ма ихылпа лыриашон, ма икьаҽ ахәда дааԥаханы илырҽеиуан. Лара лгәы иахәон лашьа иԥшҙаны, дыцкьаҙа данеилаҳәаз. «Уеиҳабыми, аа, усыхәаԥши. Шаҟа суеиҳау убап», – ҳәа, аҭырас ҟата еиԥш, дкахәхәа днаивагылон. «Уара уеиҳабуп. Ус лахьынҵас исымагәышьан, иакәым ҟасҵар, слымҳа санкра анцәа азин уиҭеит. Аха иҳәа ламысла, уара уаҵкыс сеиҵома сара? Унапы рыкәашь ҳажәԥахырқәа. Ҳаицизшәоуп ҳшеиҟароу. Уҙырԥишь, ашкол аҽы ҳԥызцәа ишырҳәо уаҳап. Есма лашьа ҳәа ауп ишырҳәо». Аурыла, ииашаҵәҟьаны, лашьеиҳаб дивақәалон, аха егьи, Есма лашьа ҳәа ауп ишырҳәо ҳәа иацылҵоз, ахамхабзиара илнарҳәагәышьон. Саид иԥызцәа рҟны дыхьҙыдамызт. Иажәа акгьы ԥхылнамдо дыҟамызт, Есма лашьа ҳәа иԥхьалартә еиԥш. Аиаҳәшьа, ҵаны иаҳа дырдыруан. Арԥарцәа хьаԥшны, рылаԥшқәа лышькларҵо иалагахьан. Лхаҵагьы ахҙыргара, аҽырбара лылан. Дарбанзаалак, иқәнагахаша ажәақәа изыԥшааны,дахьиацәажәаша дазхәыцуан. Лыкәра иааанаумшьартә дагьазҟазан ацәажәара. Саид ҽымҭ-ԥсымшьак, ииҳәоз иаахҵәашәа изхәоз арԥысын. Шамаха ичҳара дахысуамызт. Знык ичҳара данахысгьы, шьҭахьҟа дхьаҵуамызт. Аха убас иҟазар еиґьнашьозар акәхап аԥсабара: аҳәса рыҵкар зыҵкару, Есма леиԥш, аиҳабыратә классқәа рахь иԥеихьоу ракәым, ашкол ахь ршьапы еихыргартә ирзымҳацзаргьы, ҽаҙәы ижьжьара, ихылаԥшра, ихьчара бзиа ирбоит, рхаҭақәа

ргәы ҟанаҵоит. Аџь какал ишагәылоу еиԥш ԥхьаҟатәи аџь-ҵла ду, урҭ аниуа, анра-хшара иацу агәыблра ршьа-рда иаланы ииуеит.

– Ҳаѡны асаркьал иаѡызахоит, анцәа иҳәозар, иаарласны, – иҳәеит Саид, ауада иѡныѡны, абарҵахьгьы инеиртә, ибжьы неиҵыхны. Иан аҵзывара дасны иахьлырҷыхаз игәы иалан. Ибжьы алымҳа ишынҵасызҵәҟьа, игәкы-ҵәыкуа иаакуҵәуеит рлеиқәаҵәа. Аҭаацәа зегьы реиҳа Саид бзиа дабон. Ашкол ахь данцоз агәашә иҵытҵны, иҵыхәаршәшәо, агәарабжьара ибжьаланы днаскьанагон, дхынҳәны данаалак, дамбеижьҭеи шықәсык ҵуашәа, иԥаны игәыдпало, ишьапы иақәҵәиаашон.

2

Есмеи Саиди рҽеилаҳәааны, акрыфаны, ршәырақәа аашьҭых, ашкол ахь амѡа ианықәлоз, ашәақь аҵа ункылыԥшратә иаацәылашахьан.

Еиҳарак шьжьымҭанла еиҵазырхоз Есма лыхцәқәа ракәын. Лыгәчамах инахысуан. Икахәхәа-кахәхәа лызқәа иахькыдыз, лара лоурагьы лықәрагьы ирыцырҵон. Уажәааигәа зны цқьа днарыхәаԥшит урҭ Абзагә. Азнык азыҳәан даареигәырґьеит. Ашьҭахь гәалашәарак игәаҵан идырҷыхан, ицәымыґханы, аха иблақәагьы изырҟәымҭхо, акраамҭа дрыхәаԥшуан. «Анцәа срыцҳашьа, Ҟаиматхан лыхцәқәа ишԥареиԥшу!» – иҳәеит игәанала. Убарҭ рыхцәқәа ахьеиԥшыз иара акыр ихаразшәа, гәнаҳарак ҟаиҵазшәа, ихы дназгәааит. Ихахьгьы иааигомызт, уаҳа дрыхәаԥшырцгьы иҵахымызт иԥҳа лыхцәқәа.

Ҽнак, иаалырҟьан, Аминаҭ:

– Абарҭ быхцәқәа сгәы ԥырҵәеит, Есма! Ихаҳҵәап ҳәа сыҟоуп, – анылҳәа, лыжәѡа кшама ҳәа аанаго дналыхәаԥшит Абзагә. Маҙак иҵылдыраазшәа ибеит. Илҳәеит аҟароуп, ларгьы бзиа илбон, ҷьеи дрылакьысрын рыԥҳа абасҟак дзырԥшҙоз ахцәқәа.

Амҷқәа рҷҷаны, еидарак аасѡнеигалан, ахәышҭаара иныҽеҳәаижьит Абзагә, абри акәзар иахьа бшьара быкәызҟьаз, аа, шаҟа бҭаху аазгеит ҳәа аанарго. Рганыѡны маҵурҭа убас-

ҟак иҭбааҭыцәын, амҿы ақәҵаны, ауардын ѡноугаларгьы иакуан. Уаанҙа иаҳаз иԥҳәыс лажәа мчқәа иеихаҟьара ихнаҽхьан. Амҿқәа еиҟәыжәжәо, ишилшо аиха мѡаниҵацыԥхьаҙа, ԥсыршьага қәыԥсычҳараны инаилсуан. Иҽырҭынчшәа дааѡналеит уажәы. Аҭыҙшәа дашьцыламызт. ԥҳәыс дааигеижьҭеи шықәсы ѡажәа егьаарыгымхо ишҵуагьы, еимакык аароургьы, акраамҵа илхымԥсааура димбацызт иԥҳәыс. Иаахтны рыгәҭыхақәа еибырҳәозҭгьы, асеиԥш гәоу-гәоу аицәажәара ҟаломызт. Ахәыҷқәа ашкол иҵалазар аахыстәи ашьжьымҵанқәа инареиԥшхон ари ашьжьымҵангьы. Дасу иҟаиҵаша идыруан, дасу имѡахь ма иус ахь дыццакуан. Иҟалозаап убас, ахаан думбаҙацшәа, дузымдыруа мышкала иҽаниԥсахуа ауаѡы.

– Угыланы узрыхәаԥшуазеи, иахьцо умбаҙои? – лҳәеит Аминаҭ Абзагә иахь дымнаԥшҙо, – шәца, шәыхраа-ҙрааура агәашә шәзылагылоузеи! – ахәыҷқәа днарықәцәҟьеит.

– Исымбои ашкол ахь ишцо, уи ами нас абзиа, уаѡ дзеигәырҕьаша. Бара, сыԥсыхаара, макьана бшьа былԥхааура, саргьы, акы басҳәашан, макьаназ амчи агәыбзиареи рзыхәан ҳазшаз сицәымгәааура сыҟаны, иҳахшаз абасҟак идуханы, ашкол ахь ицозар, сара абыржәы, ашьжьымҵан шаанҙа, хпыҷк аанкыланы сымныхәар, иҵасума, анцәа игәы иахәоума? – иҳәан, аимхәыц хыхәҳәыла, «гәырҷыхагак» нҵаирпҟарц, акәакь икҽагылаз ашькаԥ цәиқәара ашҟа иҷынеихеит. – Аҙын ацамҵазы, аҳауа ҷыхьшәашәаахоит, сара сакәым, ахәыҷқәагьы шәкы-шәкы грамм дбыржәыр, нас иахьнеиуа аурокқәа убас ирҳәап, хәба-хәба ҳәа ахәшьарақәа рзықәдыргыло.

Ҽхырцәажәараны иҳәон акәымзар, арыжәтә рҷахьы иѡаргар шԥаиуаз. Ииҳәаз ажәақәа раҵкысгьы, иҳәашьа иаарҵаҕеит ашьжьымҵан иԥҳәыс лымра иаҷаҳаз аԥҵа жәпа.

– Сара инаскьазгома? – лҳәеит еиҳа иаарҟәанданы.

– Ашкол ахь сцарц бҵахума? Бара, сҵарауаѡ, сеилыччәа, ашкол сҵабҵарц быҙбама? – иаҳа-иаҳа ицҟьон аԥҵа еилачыра. – Ацҳаҵәры рхала иқәсуеит. Анаскьагара рҵахҙам.

– Иаха ақәа ауны ишахнагаз уара иубартә уҟагәышьамзаарын, рыцхә. Ицәаакыроуп, арѡаш хыҵны инеиуазаргьы ҟалоит. Уаҕеимшхара, аҙәы ацҳаҵәры днықәҟьар…

– Арҩаш мацара акәындаз, Кәыдры мҩахытҵны, убрахь итҵалазаап иаха. Ацҳа инықәҟьаз, аҙеибафара днахәлабга дцоит. Гәыцьуа Гедлач дбымдыруаз? Ибзымдырша иакәхааит. Икамбашь бат ԥшқас иԥхьаҙаны, «батиа, батиа!» шиҳәоз иажәит, еиханы изымгыло иҟалеит, – иҳәеит Абзагә. Имхырҭа ааида ахьқаҳауаз, арахә иахьԥыржәаз ҟаитҵару, аҟәынҷь хиҟьару, реиҳа напы злеикша дазхәыцуан.

Ашьжьымҭан, аколнхарахь дцаанҙа, ихазыҳәан маҷсаҷк даахандеироуп. «Зегьы ицхрааугит Зафас, аха аус злоу Зафас иеиԥшымхароуп». Афырԥьан азна иижәыз ауатка игәалаҟара шьҭнахит. Аҭаҭынҟаҵа иҷьыба иааҭиган, иаарҟәыҷны, иртатаны, дмыццакҙо амца нахьирсит. Аԥсаса иманы геи-шьхеи данрықәыз, изаҵәра иҟәызцо ҳәа имаҙаз иҭаҭын акәын. Икапануазшәа, инапы ианиҵон, нас ахы-аҵыхәа дырфҩуан.

– Иҟанамҵо иҟоузеи аашьара. Рыҽҳәара аҿынҙа иаражәуеит ахшарагьы. Сынтәак, ҿааныкоуп, уанаҷьалбеит, нас рынаскьагара, рааскьагара, игәхьааугаргьы, аҙәгьы иуқәиршәом. Ашкол ианалга нахыс, шәыцҳаҵәыргьы Ашәлашарагьы шәара ишәымаз ҳәоуп ишықәҵуа, – лҳәеит Аминаҭ, ус иахьықәҵуа лара лгәы ишахәо убартә.

Аҽеибыҭара далагахьан лхаҵа инаскьалгарц. Агәашә дынҭытҵуаны, лыԥраҳәа хәыҷы шкәакәаҙа, даахынҳәит Есма.

– Нана, Саиди сареи жәа-маатк ҳтахуп. Аиҳабыра классҟәа рҟны итәоу аԥара еилаԥсаны, аныҳәа азгәаҳҭоит, – лҳәеит.

– Иабатәи ныҳәоу ицәыҵшәыԥшааз?! – иҳәеит Абзагә. – Аныҳәа акәым, Есҭе Қьрисҭе дылбааны даргьы маатк ҳаҩны иҩнаҙам.

– Хә-маатк сымоуп, ишәысҭап, – лҳәеит Аминаҭ.

– Сара исымоуп, нан, сара ишәысҭоит, – лҳәеит Ардушьна.

– Ауал шҳақәу, ҳаԥсы шаҳзеивымго, адунеи акы еилыркаарц ртахҙам абарҭ ахәыҷқәа. Иҟалозеи иахьак инаскьоугар, ацҳа иқәгыланы иноуушьтыр? – еиҵа Абзагә иахь днаҧьит Аминаҭ.

– Руаҙәк днықәҵәырны, арҩаш дналаҳар, егьи дналбааны, имахцә данкны даалигоит, – аҙыԥсы ахьыҵәҵәа, ацгәы аҙы иаалигазшәа, инапала иналирбеит Абзагә.

– Егьызлоуҳәаҙазеи, уанаԥьалбеит, ахаҳә гәатҵәа уҕроума! Уи сҳәаргьы, иумбаҙац ахәыҷқәа, ргәыблрас иумоузеи!

Абзагә ҿимҭеит. Ажәақәак иқьышә иаақәыххит, аха иҿааникылеит. Дзызхәыцқәоз рацәахеит.

Аѽыԥьагьы дырҽаԥшуа дгылан Ардушьна. Лҭаца диашамзаргьы, лашьа иԥа иахь даҕьыроуп. Иаҳа диқәгәыҕуеит. Лара иаҳа дылтәуп. Лаци лаци ааибагоит ҳәа шырҳәо еиԥш, ажәа хьшәашәала еицәажәазаргьы, дара ирбап лгәахәын, аԥшьырҳа лыманы, аҙыхь ашҟа лҷыналхеит. Уаҟа даннеилак, аҙыхь ихыршәлоу акәапеи аҙы нҭыршаны, цқьа дацклаԥшны, аеҳәа хәыҷы иантҵәрааны иаауа аҙыхь инатҵалкып. Ахьхьаҳәа иҭатәо, ипеи-пеиуа иҭәуеит. Аҙәы илыркуашәа, акәапеи ахәы роуны иналырххоит: «Уԥсы ҭамкәа уҟазар, анарцә ҙыхьк унахәа, уара лахьышәашә», – лҳәоит лыԥсықәара дизхәыцуа. Адәаҙа иныкәылҭәоит икәеикәеиуа аҙыхь. Ажѽан ахь днаԥшуеит. Аха ҿынла иабаҟоу урҭ аетҵәақәа ахԥа.

Ақыҭа рхәыҷқәа, шарпазтәи ацәа хаара иҭахәхәа ианалоу, дара рхәыҷқәа агылара шрықәшәо, ашкол ианоурыжылак, рѽызцәа аѽны инеины акрыфа-акрыжә, рыԥсы шьаны, рурокқәа анықартцо,дара рхәыҷқәа неихеигәо,иааԥса-икараха амѽа ишыкәу, убасҟак ашкол ишацәыхароу, ишымѽахьанҭоу уҳәа, иахьа ҷыц илбазшәа, иҳәо-инеиҭаҳәо, дҟәынд-шәындуа аѽны дыѽнан Аминаҭ.

Абзагә иаҳацыз, ихаҭагьы ибзианы иидыруаз ракәын урҭқәа зегьы. Асцәкьа амца ацраҵаны, ираҕьны илымҳәацзаргьы,шаҟантә уи аҙбахә иалацәажәахьоузеи.Ианалацәажәо, иара Абзагә ихаҭагьы, убри амѽа акәымзар, акы шилҵуаз, ҵарак шиҵозгьы нацырҵоит, ргәы инахаԥжәоит, уаҳа акгьы. Ашкол ахьгылац, аусҳәарҭа авараҷы, Ашәлашара агәҭаны игылоуп, даргьы ахьынхац, Ашәлашара ахаѽаҙараҷы инхоит. «Ишԥаҟаҳҵари? Ҳабацәа, урҭ рабацәа, урҭ рабацәа рыцәѽан абраҟа инарсны, нхарҭас ианалырхуаз, ҳахшара ашкол иацәыхарахоит, аурокқәа ирыгхоит ҳәа ихәыцуамызт. Мҿышала рҷынархон, иҭабгаз аҳаҭгәын еиԥш, аԥенҷьырқәа ҭыкка, мца шацрамлацгьы, абылра иалҵызшәа, ицәиқәараҙа инахьхьи,аҳабла агәҭаны,ахәаҷы иқәгылаз ауахәамахь. Кьын-

тышә иԥсы иеиҭаанӡа, убри ауахәамаҷы ацәашьқәа нкыдҵаны, рыгәнаҳарақәа рхырхырц, иныҳәа-ныԥхьаны иаахынҳәуан ҳабацәа. Иаанымхәлалак, алашьцара иналак, агәнаҳа ҷыцқәа рыҟаҵаразы амҩа иныкәлон», – Аминат илҳәакәоз усҟацәак ихахьы иаамго, игәы дҭацәажәон Абзагә.

Макьанагьы ишшара имшацызт. Гәаҟрак, ццакрак змоу иакәымзар, макьана аҳәгьы дҭаломызт аҳәсҭа. Ашьжьымҭантәи аилыхара, инеимырда-ааимырдаз ажәа хьшәашәакәа уҳәа, зегьы днарылҵырц, аԥхаҳә ахьшьны, иԥьаԥьаӡа иҟаз аҷеага ахәы хәхәаӡа иааникылан, аматҵурҭа ашьҭахьтәи ашә дындәылҵын, амхырҭа дынҭалеит Абзагә.

Наараны илашьҭын имхырҭа. Ацәышхара иаҷыз, зыԥсы зхыггоз алашьцара икахәхәа-кахәхәа иалагылан, аԥҳә андырхы, арахә ирызхымҳаҳакәа иаанхаз аҟәыԥьқәа. «Иаразнак иаҳныԥшит саб иԥсра. Ҭагалан шьҭахьы, реиҳа аҳы злоу, иҟатақәоу арахә ишырфалак, иҷеага аашьҭыхны, ршьапқәа ирықәыҟьҟьо, амхырҭа дынхылон. Адгьыл аԥсылара алрыцәцәаауеит, аҵарбел еиԥш, иҳәон аҟәыԥьқәа рзыҳәан. Ҳара ааԥынранӡа иҳазхымҷеит», – игәы дҭацәажәон Абзагә.

Амхырҭа аҵыхәан уахьналбааua, акәараҷҷа ииасны ицон. Ахаҭа хәычны, Ашәлашара зегьы иалыҩуан ашьҭыбжь. Ауаҩ хәыжәлацәгьа иҩызан. Ианыхәашьуа, ианхыҵуа уздырӡомызт. Ашьжьымҭан ахаҳәқәа унарықәпало унырсны уцазҭгьы, ихьымӡгнашьазшәа, ашьыбжьон уаныхынҳәуа, ахаҳәқәа ракәым, ацҳагьы аиуа-ашәаԥь ыҟаҳамкәа, нырцәҟа унырнакуан. Еиҳараҳак ашьҭыбжь дуун уи шьыжьымҭанла, аҵх лашьца ишаламӡыз ауаа иднардыруазшәа. Убри акәараҷҷа иҵарсын Абзагә имхырҭа аҵыхәа. Ааида акрагьы дназхәыцит, аха макьана заацәан. Аҵла аԥсы аналоу ирҟәаны ааида иахоуҵар, нас аҷа аунажьуеит. Уажәы арҟәара уадаҩуп. Ахьҭа рылымҵыц. Иҷаҟәаны днацәхасыр иаахжәоит.

Аҷеага нымҩанитҵан, иҳлачҳа, ашьауардын ашьаԥхыцқәа реиԥш, аԥашәқәа адгьыл иаларҟаца игылаз ҟәыԥьк ашьапы инақәиҟьеит. Иааирак згаз асолдаҵцәа реиԥш игылаз убарҭ аҟәыԥьқәа унарыхәаԥшыр, ргылашьа мацаралагьы иудыруан, рахәгьы уаагьы рхы иалмырԥшӡакәа иныҟәызгаша аԥьықәреи

шаарышьҭыз. Сынтәада имацара дҭамхандеицызт Абзагә. Арҭ аҵыхәтәантәи быжьба-ааба шықәса раахысгьы аҵәмаа акра илшомызт иаб аҵлаҳәысҭа. Аха илабашьа наиҵарсуа, дыбҕаркәкәо амхырҭа дааҭалон. Нышә хәарԥк дныкәтәон аҕьараҷы. Иаб игәыҕәҕәара имамкәа, димазҵаакәа иҷалаирхәуамызт абасҟак дшьақәызкьаз аусгьы.

– Акгьы алымҵыр ҟалап, саб.

– Иалҵ-иалымҵ, уара уиаша, умшәакәа иҳәа! Акгьы алҵуам ҳәа заа угәы аҵәцазар, ҷумҭын. Аҷеада алымҳа хырҵәон, иара иҟашәҵозеи ҳәа иҵаауан ҳәа, уҷыргаҙаны, ашьшьыхәа уҟаз. Иҟарҵо шиашам удыруаны, угәаҵәа акыр еилнаргозар, уѽагыланы, уԥхамшьакәа, умшәакәа ираҳәа!

Иахьагьы игәалашәоит иаби иареи убасҟантәи абри реицәажәара. «Макьана ажәла каҳаԥсарыма, макьана иаҳрашәарыма?» – иаб днаиазҵааруан. Иабгьы ицҟаиҵозшәа, ҳара ҳәа далархәны акәын ишиҳәоз. Убригьы шьцыларан. Ихы игәалашәо дѽеидасзар аахыс, иаб, аԥьаргәал ааида ҟаиҵарц, акәаш ахахьы днеины, ахьанҭара анаашьҭихлак, иара акәаш ахьыласу, аҵыхәахь днеины дааѽахон. Ашьҭахь, ишнеи-шнеиуаз, абгьы ԥагьы ирызгәамҭаҙакәа, акәаш ахахьы, иаҳа иахьыхьанҭаз диасит Абзагә. Аха аҵлаҳәысҭа ибзианы игәеиҭеит акәаш аҵыхәа ласрагьы изышьҭымхуа дышнеиз. Ажәѽан аҵаԥшра аницәыцәгьаха, илабашьа наиҵарс, иҷеанҵаны:

– Уԛкәын иуцшьҭихлааит, дад. Сара ишьҭысхшаз шьҭысхит, исфашаз сфеит. Ҽԥныхәа аҙәы исиҭартә сыҟам, – иҳәеит. Изаҟаразаалак ма хьхәрак, ма гәалак, иажәра анымшәарак аҵамызт ибжьы. Иҳәеит, ауаѽы ишиҳәо еиԥш, амра гылеит, мамзаргьы иҵашәеит ҳәа.

– Ашҭаҷ уаатәа, ахәыҷы дсыцхраап, – иҳәон Абзагә, иаб игәы шаҭауа.

– Ашҭаҷ утәаны, ацәаҳа еиԥш, ахьажьқәа ршәала ҳәоуп исоуҳәо. Сухәаԥшлар, саргьы аус зуашәа сгәы иабоит. Агәы акәу ԥьушьома иажәуа? Ашьамхоуп иажәуа, дад, ашьамхы. Абанҭ ашьхақәа саарҷагьежьны шәарахк ахәыстәып сгәахәуеит санԥшлак. Арахь аҙлагара аҟынҙа сцаны сзааруам, – иҳәон Гәадала.

«Зхала аҙлагара алуқәа ахыхны иахазҵоз ауаҩы... Анцәа срыцхҳашьа, аарҩара иқәнакыз аҵлеиԥш, мыч кәармак иламкәа ишԥаилкәкәааи аҵыхәтәан, – иаб дигәаларшәо дхәыцуан уажәы Абзагә. – Аԥхынра анааилак, ашьхаҟа узгоит. Урҷкәынаны уаазгоит ҳәа алаф илсхуан. Аҿеада ашьха игаҙы иааугар иҿехараҳа, саргьы ашьха сугеит ҳәа уажәшьҭа сыҷкәынхом, иҳәон иаргьы. Сара исзыԥшу ашьхақәа ракәҙам, дад, сара дысзыԥшуп уан аҭакәажә. Заа уахь дцан, дыспҵыларц лҿеазыҟалҵоит. Сышнеилак, убас чарак, фарак-жәрак ҳәа ҭаҳҵап, ҳашьҭыбжь, абраанҙа иаарҩуа ҳәа алафгьы нациҵон».

Абас иҟан аҵыхәтәантәи абраҟа, амхырҭаҷы реицәажәара. Иажәра, имчымхара алаф алихуан Гәадала. Насыԥ имоуп, зымра аҭашәара Гәадала иеиԥш иапылаз, рҳәон ибзианы дыздыруаз.

Аԥҭа цәышҳабиқәа аҵачын ажәҩан. Иҟәызгаҙа, инеибанеиԥшны. Аха ашьхақәа иҩархыкны, аԥҭақәа анынеилыҩры – ааилыҩры, шьыжьтәи амра ашәахәақәа нарықәыӷӷеит, ицырцыруа, иблахкыгаха, абҕацымкыр иаҷажьыз анаҟәоуқәа. Аҳаскьын аҷа мҵысыцызт, ажә уеизгьы адгьыл ианыҙаахьан. Рҟашәақәа маӷхахьан анхацәагьы. Абас, аҙын ацамҭеи аапынра ааимҭеи раноуп реиҳа рымч анкаԥсо арахә. Ашьамаҟа, аԥсаса, аҿеқәа уҳәа, арахә рацәа ирышьцылан Абзагә иҭаацәа. Аха ҵыԥх аԥхынразы, дзықәшәақәаз ирыхҟьаны, жәхьа заҵәык иахаанханы иҟан. «Арахә ҳхаҵкы ицеит, ауаапсыра ҳаибгазаааит», – лҳәон, лыжәхьазаҵә хьаны данаҵыҵлоз Аминат. Лара лакәын абжьаапҳы ажә зхьалозгьы. Иахьа, ԥьара акы срыхәап лҳәан, аныга амаа лмахәар иахаршә, рыжә заҵәы лхьарц, лҭаҭын рҳәуа, ажәборахь лҷыналхеит Ардушьна.

Ашҭа агәҭаншәа лҭацеи лареи анааиԥыла, ажәакгьы еибымҳәакәа, рыблақәа неидхалан, акраамҭа еихәаԥшуан. Улахь уԥьымшь ыҟоуп ҳәа еибырымҳәацызт урҭ аҳәсақәа. Хьшәашәарак рыбжьалар ҳәа иацәшәон аҩыԥьагьы. Уажәы, иаахтны еибырҳәомызт акәымзар, гәныхәҵыҫтала ирдыруан реизыҟазаашьа даҿеа ҟазшьак аанамхәар ада ԥсыхәа шыҟам. Избанзар, аҩыԥьагьы ирдыруан руаҙәк лыгәҭыха егьи дшақәшаҳаҭымхоз.

– Ажә сара исхьап шәҭахызар, Аҳкәажә? – лҳәеит Аминаҭ, усҟацәакгьы Ардушьна дыгәцарамкуа.

– Сара исхьоит, нан дбыкәыхшоуп. Бара амхы иҭалаз иахь бнеи, иара ихиҟьо аҟәынҷьқәа, бара иаабыҟәшәалар... Егьҭасым имацара дахьҭоу...

Уаѽы имаҳацызт, амхырҭа аӡәы имацара дҭазар иҵасым, анцәа игәы иахәом ҳәа. Аха аҵасгьы, аламыс иаѽызазаап, дасу иахьиҭаху ирхоит. Лҭацеи лашьа иҧеи агәеивҵасра хәыҷы ирыхьыз рхаршҭны, аус еицуны, нас, ишылбац, алаф еибыҳәо, шьыжьхьафара аѽныҟа еицааир лҭахын Ардушьна.

Лара, Аминаҭгьы, ашарҧаз гәоу-гәоу Абзагә дахьиацәажәаз дахьхәхьан, аха гәалашәара хьанҭақәак ҭаха лырҭомызт. Лыччаҧшь дырхәашьуан. Убри, лара лгәаҵа иҭыхоз, згәаҕ лымаз, дагьзыцәшәоз аҧҳәыс, наҟ дылхалыршҭырц шаҟа длызхәыцуаз, иаҳагьы лхы-лгәы дҭытҵуамызт. Шаҟа илхәаҿырц лҿазылкуаз, иаҳагьы аҧша зҵасуа амца иаѽызахон.

ҧыраҳәажәк лыҧшааит ишылҭахӡамыз. Ишылҭахӡамыз амхырҭахьы днеит. Абзагә ихиҿоз аҟәынҷьқәа акакала иҟәшәаны, илгәыдыҳәҳәала, ҷьарак еизылгон.

Абзагә лафқәак иҳәарц, амхы иахьҭалаз ныҳәаҧхьыӡқәак наицитҵарц иҿыназикит. Башахеит. Лхы лыкәажь аҟәынҷь лыҟәшәон иҧҳәыс. Лыблақәа рахь даааханы, лылахь ҭаҳәҳәо, лхы иакәлыршеит лшьал кас цәыш. Ашарҧаз данысѽагыла, рѽашҵас ихыш-хытҵааны зҿаазхаз агәҭыха иаҳа-иаҳа иацлон. Лнаалашьа бзиа, лҿаҧсшәа хаара, ҭынч, лҿеынкыло лцәажәара, зегьы рхәашаны, адамба ѽыпнажәеит. Лҿеитцыхны даагылан, илгәыҵаҳәҳәа илкыз аҟәынҷь ӡлачқәа аҧырҳәа иршәны инкалыжьын, илҳәарц дзыргәаҟуаз ажәақәа зегьы, еивҵарыҧхаа иҭәу аҟанҭаруаз патронак анҭырхуеиҧш, иаарылхны реиҳа еицәаз ажәак, лхаҵа дкылкааны дихәаҧшуа, аҿаалырхеит:

– Ҳахҵәап!

Аѽыҷьагьы зықәгылаз адгьыл аагарҿарит. Лцәа иалҵыз лыхшара днаигәҭасит ан. Аиқәаҵәара аархыѽлеит ашьхақәа ирықәжьыз асы. Аӡы иаго дыччоит ҳәа, дааҧышәырччеит Абзагә. Иҿеага хәыш ду зны лабашьаҵас инаиҵаирсит, нас ишимчыз инымѽанҵо, игәаара аҟәынҷьқәа ирыхго, иҿынеи-

хеит... Ихәыцра, иқәыпшра, абри адгьыл зцәеи зыбаѡи адзылаз иан, иаб, амхырҭа аҵыхәан иҟоу урҭ рнышәынҭрақәа уҳәа, акгьы ихаҷы имааиҙеит убри аамҭазы. Ибла иаахгылеит, мап, днеины дналагылеит аибашьра амца қьоуқьад. Ацәылашамҭаз жәылара ицараны иҟан. Ауха акомандир усеиԥш акгьы реимҳәеит. Аха Абзагә дымѡашьо идыруан ианаацәылашо жәылара ишцоз. Дара ирхатәушәа, ахәаԥа рымпытҵахаланы иркын афашистцәа. Аухантәарак дахьиаз, Абзагә дазхәыцуан убри ахәаԥа гашьас иамоу, аухантәарак игәалашәон иҳабла, Ашәлашара аҟнытәи ахәаԥақәа. Аҕа импытҵхра азыҳәан агәымшәареи хаха ажәылареи мацара азхомызт. Иҟаҵатәқәоу ҳәа, акомандир иара иакәызшәа, акакала дрызхәыцуан, ишәон-изон. Убарҭ рахьтә реиҳа ихәарҭахап ззигәахәуа иеиҳәап икомандир. Уигьы дыцәамзар акәхап... Иԥҳәыс илҳәаз ихахьы иааимгарц, гәалашәарақәак иҿериҭарц далаган, аха...

Аминаҭ акгьы лымхәеит, ари аѡыза ажәа хьанҵа Абзагә дазыҟанаҵартә, мамзаргьы илымҳа азышьҭны, цқьа дазыҙырѡыртә. Абжьаапҵны акыр зҵазкуа ажәак иалҳәарц аныл ыҙбалак, инархараны, днахыкәша-аахыкәшо далагон. Акыр шықәса ачымазаѡ иргәаҟхьоу аҵынха диѡызахеит уажәы. Игәахы кыдгыланы, уаҳа неизымычҳауа аҟынҙа днеины дшыҟоу, аԥсцәаҳа-ԥсеиқәырхага ианеиԥыригалак, ишԥеиҳәо аҵынха? Иҷы анааихихлак, иҵакыз ахьшьыцба еиԥш, рымҵәыжәѡақәа еиҵыхны рҷаархоит ахақәиҵреи даҿа ԥсҵазаараки изҵо ажәақәа. Ашьҭахьоуп даназхәыцуа ииҳәаз, даназхәыцуа иҳәашьахаз. Абзагә изеилымкааua дыҟоума, лхаҭагьы ишылҭахым ахҵәара. Абасҟак лыпҳзы ықәҵәахьеит абри адгьыл. Рынхара-нҵыра, лгәыблра зду, зегьы ркажьра лара шаҟа илцәыхьанҭоу, илымҳәаргьы идырп. Идырп, уаҳа ԥсыхәа ыҟам ҳәа иԥхьаҙаны ишылҳәаз.

Бжьы ҭыѡуамызт. Ихьанҭаҙа, иара иатәны, аҵынчра «ҭахәуан» амхырҭа. Имыццакҙо, ашьшьыҳәа аԥҵақәа иаарылԥхеит амра хьшәашәа. Амца иахыргаз ақәаб еиԥш, ахылѡаԥсылѡа ҿеиуан адгьыл. Инапсыргәыҵа ҷьашьа иҿеага ахәы иақәкны, иԥҳәыс дналзыпшит Абзагә. Уи уажәы лхы ларҟәны,

аԥыԥқәреи лапҟьақәа лыҟәшәошәа акәын,дласны аҟәыԥьқәа шышьҭылҟәшәаауаз. Илҳәаз ажәа имаҳаҙазшәа, иԥырицарц дшаҷу, шаҟа дгәааны лара лышҟа дыԥшуа, изакәызаалак акгьы лымбаҙошәа, илзеилымкааҙошәа, уалны илыду аусутә анагҙара даҷын. Абзагә иԥсыԥ еизганы, ҭфу ҳәа дынкажьцәеит, нас иҷеага ду, ууанҙа аҵкысгьы, иргәгәаны имѡанҵо, ршьапқәа рықәыҟьҟьара дналагеит аҟәыԥьқәа. Икажьцәара лхы иаламҙеит Аминаҭ. Акакала инеицыло, рҷынеиԥшьуа, акиаки неилало,убас лҳәартә аҟынҙа дназгаз ирызкызааит уи. Лара илхароузеи!

Аиқәҵарҵаҷы лҟәыԥьқәа нкалыжьын,аныха дамҵалозшәа, лнапқәа риашаны илываԥса дгыланы Абзагә дизыԥшуан уажәы. «Иаҳҳәахьеит, ҳалгахьеит, уаҳа уи аҙбахә иалацәажәатәым, иҟалаз ҟалеит», – иҳәеит игәанала. ԥытрак ус дгылан, ихы ырнааны дыԥшуа. Игәанала ииҳәоз ажәақәа ддырҭынчзар акәхап, ԥсеивгараны иҷеааирххеит, ижәѡахырқәа рҷеаҷео, иблуз иақәыз имаҟа-чаԥа даалаха-ѡахеит, ашьхақәа саркьаны дырныԥшыло, дҷеырбошәа. Агаҷантәи иаауаз аԥша цәаак изқәа аҟьаҟьара икыдсылон. Иҳаракҙаны, аҳаԥы иҭыѡуазшәа, аҷеыҭыбжьы аасѡит аҷба. Абзагә данқәыԥшыз аҷба абжьы шаагалак, ахәахьы дыѡны дцон. Аарла, ҭыск иаҟараны иибоз аҷба дазыԥшуан…

Ихы неиҟьеит, ашхырцәаҷь иҟәицозшәа. Ус ҟазшьас иман; ахәыцра хьанҭақәа ихы ианҭапапалак, ирҭрысны ихы неиҟьаааиҟьон. Ииҳәара дазԥшны, лнапқәа хьанҭаҙа илываԥса, ҷеырҵысы ҟамҵа дгылан Аминаҭ. «Ибзиоуп, ажәала аҳәара уцәымгзар, иоужь уҭаҷкәым хьанҭақәа».

Уҕәк еицаҵаҳәоуп зыхәда амса ықәлахьоу ацәқәа. Иаханы инаргоит адгьыл еиѡзырссо акәаҭан. Еицырзеиԥшуп аԥьабаа. Акапанга иақәҵаны ишузымшәара, рԥьабаа рзеиԥшны, агәҭаҵәҟьа еиѡнашоит адаҷ. Ахәхәаҳәа адгьыл еиѡырссо ишнеиуаз, адыххәа иаангылеит акәаҭан. Адац иаҷашәеит. Зымч иаҳа еиҵоу, иаҳа ауҕа иаргәамҵыз ацә, аѡызахацлак иазгәааит. Иахароузеи аѡыза? Иаргьы иацәыхьанҭоуп адац апҵәара.

Ҷеырҵысы имамызт Абзагә. Бла иамбоз, лымҳа иамаҳауаз еиҷагыларак, ԥибашәарак мѡаԥысуан урҭ рыбжьара.

– Уаҳа ԥсыхәа ыҟаны избом сара, – лҳәеит Аминаҭ, лхы шьҭацаланы аҟәынӷьқәа шылыҟәшәац аҟәшәара деиҭаналагеит. Аҟәынӷь ахьшәашәара лнапқәа адшәылон. Есуаха, данышьҭало, уаҵәы ианаашо, мҩа харак дықәлозшәа, ахыз ала ма ҙырҟәандала, дацклаԥшны иҙәҙәаны, арҟәымшәышәгақәа рыхьшьны дышьҭалон. Убас лхы дахьацклаԥшуаз азыҳәан, аԥҳәыс ҽырба, аԥҳәыс ныхгыла-аахгыла ҳәа илышьҭан аҳаблаҷы. Абзагә иҷымҭреи ихьанҭаҙа амхырҭа иҭажьыз аҭынчреи лзымычҳазт, лхы дааҩахан, ус нацылҵеит.

– Уҽагала схы уасны иԥуҽуазаргьы, исҳәаз аҵкыс иаҳзеиґьу акгьы збагәышьом. Хьымзґ ҳамгакәа ҳзыхҵәар, ҳҽыҩ аԥхьахә агеит!

Убасҟак аԥша хьанҭа, аԥша еиқәаҵәа агәыдчылеит ашьха ашьапаны иаҷагылаз аҵла, аҷҷа шалгоз, ишынхьатыраахьатыруаз, абаҩ иаламҙакәа, аҷаѡҳәа иаахжәеит. Уинахыс аҽемырҵысы, иҟәызгаҙа иаангылеит аԥша.

Ҷымҭ, ҽырҵысы имамкәа, дыԥшын Абзагә. Иҟаларын, ишьара дықәнаҟьартә, ажәа хьанҭа иазҳәаз иԥҳәыс димбаҙазаргьы, дихашҭҙазаргьы.

Зны дрыцҳалшьон, зны дицәшәон, нас лгәы хьаԥссо итатахон Аминаҭ, аха илҳәаз ажәақәа дрыхьхәуамызт. Лҟазшьа иашьцыланы издыруа иаамышьҭахь аҙәгьы дизеилкаауамызт. Хараҙа аҽыҵәахны иҟан: «Ишԥаҟасҵари, абарҭ ашықәсҟәа зегьы, аҳаиуан бжьа ашаха ишацымныҟәара, схы сықәыжь, суалԥшьа саҵан. Сара сымацара сзыҳәан аума, уаргьы узлашәаз уалҵып, ахәычқәагьы аҳаԥы иныҵыҵны, дунеи лашарак рбап».

Иҟалақәаз, дзықәшәақәаз рацәан Абзагә. Ашьжьымҭан ишьацәхныслаз, шьыбжьаанҙа дшьацәхныслон ҳәа, аки-аки рҽынеиԥшьуа, арҭ аѡышықәсак иааицрымҵит. Иҟан зегьы ирдыруаз, иҟан ихаҭа заҵәык иҷыдаха уаҳа уаѡԥсы изымдыруазгьы. Убраҟагьы игәы дажьон. Уаѡԥсы идыр акәым, гәѡарасгьы аҙәгьы имам ҳәа иитҵәахуазгьы, гәныхәҵыҫтала еилызкаауаз ыҟан, иаахтны аҳәара згәагьуадаз акәымзар. Убарҭқәа ааидкыланы, ишәа-иза ихаҷы иааигалон. Дышрызхәыцуа, ахьча ҭып дыҵаианы, иҟьаҟьаҙа иршақәахьан. Иѡнгьы дианы,

дмыцәаʒакәа, ашара даԥылахьан изныкымкәа. Дазхәыцуан, иусҟәа зегьы дрылҭны, иеиԥш зеиԥшу анхацәа дызларылагылаша. Абри адгьыл далиааит, абни, аутра иҭагылоу аҭәаҭла шалиааз еиԥш, амʒырха аҭыхәан иҟоу аʒыхь адгьыл ишалҭуа еиԥш.

Аминаҭ илҭәахуан, илычҳауан, уаҳа акгьы. Лыбзиабара ахьынʒакәыԥшыз, илычҳауан Абзагә иаҳаҭыраз. Ашьҭахь, ахшара анроу – урҭ раҳаҭыраз. Илымҭәахыр, илмычҳар ԥсыхәагьы лымамызт. Гәныхәҭыстала илдыруан лымч шымхоз, акгьы шлылымшоз. Агәашә анҵыҵ даавахон. Инаԥшуазгьы лхыччон, лхаҭагьы азаҭәра днаҭалон.

Аҟәынҷь ашьапы ашәпара иалахеит Абзагә иҿага. Инапкәа рхала аус руан. Иара иҟаиҭоз дазхәыцуамызт. Иԥҟатәымыз шәыр ҭлак ашьапы дасызшәа, даханы иаалихит. Анышә цәаакы еиқәаҭәаʒа иаҿататан иҿага. Ирхәоит, уажәы ашьхаҟәа ршьапаны игазго, еишьылʒа иҭатәоу амшын, анкьаʒа зны, абарҭ ашьхаҟәа ирхыҵәаны иҟан ҳәа. Ашәлашараҟа инагоу амԥа зны иҿыбган, адгьыл иаласаны, ԥсыʒқәак рсахьа анын. Ашьҭахь, амшын иагхо, ашьхаҟәа ирҟәыԥрны ршьапахьы ианцоз, ашьха дгьылқәа убас ицәнарҳәит, дгьыл ԥсылара ҳәа, цәеижьы ҳәа акыр рыԥәзар, зегьы ыкәыʒәʒәааны иама ицеит. Иаанхеит ашьхаҟәа рыбаԥқәа хаххала. Убас амшын ицәнарҳәыз, ашьҭахь миллион шыкәсала аарла зҿеибызҭаз дгьыл нааран Абзагә дахьынхоз.

Амхырҵа агәҭаншәа иалагылан афрангәыл ʒахәа зқәыз аҵла. Даҿеа ʒахәа жәлак араҟа ахьҵа азычҳауамызт. Абзагә дацклаԥшны, напы адкыланы иман. Илҳәо умаҳаʒои абри, зыжәԥа кшаз аԥҳәыс иҳәарашәа, аҵла днахәаԥшын, дааԥышәырччеит. Амахәқәа быгь ԥакгьы рҽаршәымкәа, ихахаʒа игылан аҵла. Аԥша ахәхәаҳәа иаласуан.

Аҵла ахыцәқәан, амахә хахақәа инарыкәпала-аарыкәпало, ахәышԥыргы аҵарыпсазшәа, иқәгьежьаауа аҟыжра иаҿын ахьажь.

– Амышьҭацәгьа! Иабаанагеи уҳәарауазеи! – иҳәеит, ԥсеивгараны, ибжьы ԥҭиган, Аминаҭ илаҳартә Абзагә. Зыда ԥсҭазаара имам ҷьара акы убри аԥсаатә ицәагазшәа. Дгәааны дназаҕьит. – Ишьызар акәын, ашәақь лагәыдҵаны!

Аминаҭуиииҳәаазлмаҳазшәаҟалҵеит.Лкалошқәадырҭаԥало, ишылуц аусура дналагеит, аха иахьа амҩа дықәларц илыҙбаз дазхәыцуан. Игәаҕьны илызҳәомызт. Абзагә иамҳәаҙакәа дцар? Аҭыҙшәа алҵуеит, насгьы амцҳәара лара илылам. Иазхәыцтәуп, дыццакцәар, илыҙбаз лыцәхыбгалоит. Абзагә иеиԥш дыҟан ларгьы; гәаарак, мамзаргьы хәыцра хьанҭак данаргәаҭеиуа, лмахәҷақәа дырмеигҙакәа илырааԥсон. Убриала илхылгон, ақәаб аилашра ахылҩа-ԥсылҩа ишахнаго еиԥш.

Абзагә иазиҳәаз иазгәаазшәа, инықәпраан, анаарахь инҭахәаша ицеит ахьажь мҵәыжәҩа ҕра. Ааигәа акәын асы аныкәҵыз. Ихыҟьаҵәааҙа иҟан адгьыл. Аимаа иадҿаблон, ихьанҭаҙа. Ашәаҩа гьежьқәа рышьоу ԥышьарын амхырҭа иҭаз. Зшьапы ҵиҟаауаз аҟәыԥьқәа, ршьап ҭыпқәа паҟә-паҟәҙа иаанхон, ашышкамс ҭракәа реиԥш. Ацәаакыреи аҵәыҵәыреи рыфҩала иҭәын аҳауа.

– Иахьак, уаҵәык амра ныкәпҳар, уаҩҵас ҳақәгылартә иҕәҕәахарын адгьыл. Иҵәыпсны, аҙы зыҕроу аҟәыԥьгьы, уаҩы ишьҭихыртә, мцакы иаблыртә иааԥшшон. Иумуит. Абжьааԥны ууаҩы ццакым. Иухьыз сыздыруам уажәы, – лҳәеит Аминаҭ. Дагьцәажәон, лусурагьы даҷын. – Ирацәаны исгәыҵасыҳәҳәар сарбааҙоит. Егьи абжьарак, аҳатәы уҳауашәа. Аиқәҵарахь уцала, уаала. Абри ада даҷа уск ҳамаҙамшәа…

Уаанҙа илҳәаз ажәа лхалыршҭит. Акгьы аҵанамкҙошәа иҟалеит. Аԥша асны, амра ахьақәымпҳац, иахьымпшшац абри аҟәыԥь илнарҳәаазшәа, убрахь илырхеит. Аха уи ажәа аҭәыц иалашәаз ақәиц иаҩызахеит.

Гәаарала дҧышәырччо, ус ҷааиҭит Абзагә:

– Ибзымдырша иакәхаайт, дыбгәаламшәои Ҷаны Дыргәын?

Илҳәо аҭак дшазыԥшымыз лдыруан Аминаҭ. Асаби лнапаҷы дылкны, длыцәкаҳар ҳәа дшәозшәа, аҟәыԥьқәа иаҳа иргәҕәаны иналгәыҵалкит.

Хацлакык анаанҷаслак иҟанаҵозеи авакы? Уигьы ааҭгылоит. Ҵысра амаҙамкәа, ацәеиха анышә иаларшьшь, амаақәа хахаҙа, аҕьара иххалоит акәаҭан.

– Иҳәа иуҳәарц иуҭаху. Дыздыр акәым, уаҩ бзиакгьы дысгәалауршәеит, – лҳәеит, аҭак ҟалҵаанҙа, шҷимҭуаз аныл-

ба. Лыбла даахгылеит рнаҩс, ахәаҧы инхоз аҭаҳмада. Аминаҭ абри аҳаблаҧ данаанагаз, иара дшажәра дажәхьан. Аҭәамахә анҵдыргәо еиԥш, данцәажәо, илабашьа ицламҳәа инаҵаиргылон.

– Ажәла каиԥсарц амхырҭа данҭалоз, ииҳәоз бдыруоу Дыргәын?

«Исҳәаз ажәа ашҟа ииаигоит ари ицәажәара», – лгәахәт Аминаҭ.

– Уаԥсҵәык аҧыкәреи агәыблаа ианихуан, амхырҭа дынхыԥшылон, нас амрагыларахь ихы рханы: «Иа, анцәа ду, сшамкәа сызшаз, иахьа абри икасыԥсо ажәла марымажаханы ианҭазгало, аҳәыр дсымазар зегьы неикәанҵәаны, рыԥсхәразы иҭазгалааит!» – иҳәон.

– Исаҳахьеит! – лҳәеит Аминаҭ иааҧахҵәаны. Иҟаларын, иара Абзагә ихаҭагьы иҳәо лаҳахьазҭгьы. Ныҳәагатәык аҳәыр иҟаиҵозар аҳаблаҧы: «Анцәа иашьапкра акрадыруа, ауаа ирҳәо анцәа иаҳауа дыҟазар, Дыргәын ииҳәо умбои? Исымоу еикәанҵәааит ҳәа дшәины, амхы лаиҵон. Ҭагаланынҳа ма ихшаз аҳәы ахшара диоуан, мамзаргьы имаҭак хаҵа дцон, ачароура иқәшәон», – рҳәон.

– Дыргәын ашәира изеиҧхеит ҳәа, сара схы сзышәигәышьом. Аҳәы изеиҧхазаргьы, даҧеаҳәы идаракәац ықәнахыр ҟалоит. Ашәиԥхьыз аҵла арҩоит. Сара ашьжьымҭан, аѽны сандәылҵуа, сгәы бжьухыр, сшьара саазықәымлаҳакәа ихәлоит.

– Иахьаҵәҟьа ҳахҵәап сымҳәеит сара, – маҷк иаахьалыршшеит Аминаҭ, – угәы иалмырскәа уазхәыцыр, сара сышиашоу убоит. Ҳазегьы иаҳзеиҧуп.

Иааҧахҵәаны, уаҳа уи аҳбахә лымҳәо дааникыларц иҳбеит азнык азыҳәан Абзагә. «Слықәымчыр, еицәастәыр ҟалоит. Иудыруазеи илҳәаша илымоу», – иҳәеит игәанала. Иҧеааникылеит. Ижәѽахырқәа хьаршьшь, ихы рҟәы-рҟәуа, аҧьара дхыланы аѽныҟа иҧынеихеит. Иҧега ахәы ҭарс, аҳәыр импыҵихуазшәа, ирҧәҧәаны икын.

– Уеизгьы-уеизгьы сара схазы мацараз акәым изысҳәаз, – еиҭах илҳәац лҳәеит Аминаҭ.

Абзагә имаҳаҙазшәа ҟаиҵеит.

Аҙыхәашь аҽдыршазшәа иааԥшуан амра. Ашәахәаҟәа хьшәашәан. Аҵларкәыкэ еиԥш еилыҕрааит ажәѡан. Еицырхашьшьы амѡа иқәу аҽы уахьад реиԥш, ашьхаҟа ицон аԥҵақәа. Цәгьаҳәаѡыс ирыбжьан аԥша. Еиланаргыломызт, еимнарбҕьыжәаауан. «Еилыҕраан» аҳауагьы. Аԥша хьшәашәа ҵысит шуҳәо, иҟәандаҙа аҽаанахон «ҟәыҵәак». Мчылоуп ааԥын шааua. Мчыла аҙын ықәнацароуп, мчыла иарҙыҵыроуп аиѡхаақәа ирҵажьу асы. Нас иаргәыбзыҕроуп, иарԥхароуп адгьыл.

Амхырҵа аҟнытә Абзагә, илакыҵа еимарԥахә, аѡны дшааиз:

– Иухьзеи, амамеиқәара уҽартәаны? – днаиазҵааит Ардушьна.

– Исыхьыз, бҭаца блазҵаар, ибалҳәап. Саб иԥсы анҵаз зны иаԥшьылгахьаз ахҵәара, уажәы еиҵа ицәырылгахт! – иҳәан, акҽаѡра дныкҽалан, абысҵа хьшәашәа, ашә еилаҵа адкылаы, дышгылаз ҽаҵақәак днарыцҳан, ашә аҕьеѡхәа иныджьылан дындәылҵит.

Лкалош ҭбаақәа дырҵаԥало, амхырҵа аҟнытә дааит Аминаҭгьы.

– Быспа ԥхак ааилысшьып, уаѡҵас уаатәаны акрыф. Аколхоз ҷьаргьы иуцәцом, – лҳәеит лыбжьы ныҵакны. Агәашә аҽынҙа днеихьан Абзагә.

Дшыхнымҳәауаз анылба:

– Сара ақалақь ахь, саҳәшьа лҟынҙа сцоит иахьа! – лҳәеит, лыбжьы неиҵыхны.

Дхьамԥшҙеит. Ашхырцәаҕь иҟәицозшәа, инапы наиҟьеит. Иаанагоз лзеилымкааит Аминаҭ. «Ибҭаху ҟаҵа иҳәазар?.. Ашьжьымҭан ишьацәхныслаз сиѡызахеит иҳәахит», – лҳәеит лгәанала. Уаҳа инацҵаны ахәыцра даламгеит. Уажәадагьы илҳәақәахьан убри ажәаԥҟа азыҳәан лгәаанагара. Ашьыжь ишьацәхныслаз, шьыбжьаанҙа дшьацәхнысломызт, знык данышьацәхнысла, ашьшьыҳәа дтәаны, иааирхәлар убри, иара иитәымыз амш. Аԥша ҕәҕәала иасыр агаҽантәи, аԥҵақәа ашьҭаланы иаауеит. Нкылашьа змам мчык ацзар акәхап ашьжьымҭантәи ашьацәхныслара. Ашьха еибаркырақәа, аца-

ҟьа цәҳәырақәа иргәыдсылоит аԥшаҕьы. Изқәылаз амԥа нанамыгӡар ауам.

Ақалақь ахь дцарц шылҭаху Абзагә уи ахьиалҳәоз лаҳаит Ардушьна, аха ҽемырҳа ҟалҭеит. Лаҳәшьа лахь егьараан дцахьан, днарылаԥхьаны даахынҳәуан, аха уажәы баша, ҭынхабара дшымцоз лцәа иалашәеит аҭыԥьҳа. Дцарц шылҭаху Аминаҭ еиҭах ианылҳәа:

– Дбыгымхааит, нан, баҳәшьа дыббозар ами ибзиоу, – лҳәеит аарла, илгәамԥхоз наҟ итәахны. «Абзагә длак-ԥакуа дылбазар акәхап. Сашьа иԥсра абас иаарласны иаҳныԥшырцу? Макьана ашьацгьы ақәымиааҷ инышәынҭра». Лыбжьы рхәыҷны, ус ҷаалҭит:

– Иашоума, нан, Абзагә ииҳәаз?

– Зны ҳнашәа-аашәароуп, ақалақь ааигәара нхарҭак ԥшаатәуп. Ҳанбанӡаҭоу ари аҭыԥра!

– Абзагә даацәажәар, сара Ашәлашара салҭуам иҳәоит... Иахиҳәаауазеи уажәы бахьцо?

– Ииҳәаз шәымбаӡои, Аҳкәажә? Инапы ҟьаны дцеит. Ибҭаху ҟатца иҳәеит.

– Нанду дбыкәыхшоуп, ус анапҟьара, ибҳәогьы иҟабҵогьы башоуп ҳәа аанагаргьы ауеит, – лҳәеит Ардушьна.

Илҳәаз уамак аҭанамкуашәа, иаармариашәоуп ишылҳәаз. Уажәадагьы Аминаҭ иаԥшьылгахьаз ахҵәара, Ардушьна лхахьы иаалгарцгьы лҭахымызт.

Аминаҭ илҳәара лҷамшәо дгылан. Илҳәақәашаз, лгәы иҭыхоз рацәан. Аха урҵқәа рҳәара лҭахымызт. Анхаԥ бзиа, зыда ԥсҭазаара имам инхара-инҵыра аиқәырхара дшазымхәыцра, аҭаацәара реизыҟазаашьа бзиа аиқәырхара дазхәыцуан. «Иахьаҵәҟьа ахҵәара иақәсымкит сара. Ахәыҷқәа ашколаҷ иоурыжьып. Ҭагаларахь ҳныкәлап, уаанӡа ҳҭаацәара хымбгалакәа ҳазнеир, ҳаибга-ҳаизԥыда... Сара убриоуп сзыргәаҟуа...»

2

Агәашә дынҭытҵны дахьаанаскьаз, анаара дынҭалеит Абзагә. Аҷеыԥ бзиа аҷеааитцыхны иԥыртә, дгьыл ҟьаҟьак убомызт

Ашәлашара. Аигәылацәа зегьы, шамаха, анаарақәа, аҭаҳарақәа рыбжьан. Егьырҭ ақыҭақәа рҟынтәи анхацәа излареиԥшымыз рацәан. Ҷәытәнатә аахыс ашьха ашьапахьы рҿеиԥхьакны анхара, рҟазшьагьы ианыԥшит. Агаҽантәи сасык данырзааилак: «Иҟоузеи Аԥсныҟа ажәабжьс?» – ҳәа иазҵаауан. Лафшәа акәын ишырҳәоз. Уи ианыԥшуан хазы рҿеиԥхьакшәа ишыҟаз. Еиҳарак дара хьаас ирымаз – иахьналбааua ишьҭоу ақыҭа, Ачамҳара инхо ишреиԥшым, дара, иаҳа ишышьхауааy, рҵасҟәа иаҳа ишеиґьу рҳәарц акәын.

Анхара-анҵыра шәага-загас иамаз рахәын. Еиҳарак аԥсаса. Ашәлашара (ҳарҭ ақыҭа ҳәа азаҳҳәоит, аха инаԥшуа, аҳабла ҳәа азырҳәагәышьоит), Ачамҳара ианадырҵоз, шамахамзар, ҭаацәарак ыҟамызт, аԥсаса ахьырзанымыз. Малс ирымазгьы убриак акәгәышьан.

Ашәлашараа рыѽнқәа ахәада-наарақәа ирҽагылоуп. Ашьапахьгьы илбааuам, ахыцәқәахьгьы ихалом. Адгьыл ахаҭа ахьынʒаҳараку рзымхошәа, ашьаҟақәа рыҵаргыланы ишьҭырхуеит ркәасҟьақәа. Ирызкамыжьыцкәа аʒәырѽы ирымоуп, аѽны аԥхьаҟа аамышьҭахь ԥьаргьы аԥенԥьыр аҽамҵара. Ажәытәанʒа уи хыхьчаган. Аѽны ашьҭахьҟала дааины дызхысуамызт аґа.

Адгьыл маҷк иааиашараны иахьырбоз, архнышьна ааиѽшаны еиҽыҵыз еишьцәак ракәушәа, еизааигәаны еидынхалон аигәылацәа. Аха аиҳараѽык еицәнархарон адгьыл. Шҭакы уқәгыланы унаԥшыр, егьи ашҭа иқәубаауаз ауаѽы дызусҭоу аилкаара уадаѽхо еицәыхароуп. Дара ашьцылахьеит. Аҵх егьа илашьцазаргьы, рашҭақәа аандак еиѽнашозшәа акәын ишеиҭанаиааиуаз. Иарбан ѽнаҭаз ажәабжь ҿыцк мышкала имнеикәа иахьынхоз. Шьыбжьаанʒа ирыламѽʒеи, Ачамҳара ианадырҵоз, аизараҽы Абзагә ииҳәаз ажәа? Даҽеакуп, дасу ишеиликааз, дасу иахьынʒаигәаԥхаз, аха аҳаразы, сыԥса тҟәацрак ашьҭыбжь еиԥш, иҳәаны далгаанʒа, Ашәлашара зегьы ираҳахьан. Амаʒа аҵәахрагьы убас ицәгьан ари аҳаблаҽы.

Макьана шьыжьуп, сзырццакуазеи, Ҭамел изҽысҭыр, ҳагьынеицәажәап, аусурахьгьы ҳагьеицап ҳәа избан Абзагә, амѽа днымѽахыҵны, игәыла игәашә ахь иҽынеихеит.

* * *

– Ҳаи, Ардушьнахеит, шаҟа ибаҭәамзеи ибҳәаҟәо! Аҽеаҙәы изыҳәан ажра зжуа, иҧа дҭаҳауеит рҳәоит ажәытә уаа, – лҳәеит Уарчхан. Аҭаҭын иахо, ахәада анаара иаҿажьыз ауахәа иҟәтәан аѡыцьагьы. Абраҟа еиҟәшәалон шьжьымҭанла, хәылпазыла. Мрагыларахьтә рыжәзаҵә лаҧца дааиуан Ардушьна, мраҭашәарахьтә ажәҟәа еицырпсса ахәы иаавылцон Уарчхан. Инеилаҵаны, агәаѡарахь ирышьҭуан. – Иабабыхәо? Баша амала бгәы ҧыбжәоит. Бара абасҟак быззаҕьхьоу, иацимҵозар, иагирхаҙом.

– Аусҳәарҭа ашҭаҿыҵәкьа иқәгылоуп сара стәы иеиҭеиҳаз аџьҵла. Уи дандырҙшаз ашықәсан, Ачамҳара дадын Кьынтышә. – Аџьҵла иманы данааи, излеиҭоуҳауа абаҳагьы уманы уааарауаз ҳәа алаф наилырхит џьоукы. Иара дпышәырччо, иҙара иаавҵиҧааит аҟама. Анышә ижит ҟама ҿыла, – Ардушьна лажәа инацылҵеит Уарчхан. – Иахьагьы аусҳәарҭа ашҭаҿы иқәгылоуп убри аџьҵла.

– Ламыс имазар, убри ашәшьыраҿы дымтәароуп Кьынтышә, – лҳәеит, лыпсы дахаҧжәо, Ардушьна.

– Уигьы иара итәала аламыс имоуп. Бара ибхьаау, иара дихашҭхьеит.

– Биашазар акәхап, Уарчхан, – лҳәеит, лыбжьы каҳаны, Ардушьна. Уарчхангьы ашәы лшәын. Аибашьра ҟалаанҙа илцәыпсыз, аибашьраҿы иалаҙыз, ааигәа здунеи зыпсахыз уҳәа, уа-ҭынха длымазар, зегьы рзыҳәан инеиԥшьуа, ашәы аалшәымхҙакәа, дашьцыланы дааuан.

– Сгәаҵәаданы сзырыпхьаҙо, иҵәахны исымоу, акгьы аассымҳәаҙакәа сахьиаҙааua ауп, Уарчхан, быххь згеит, исызхымго. Кьынтышә Ачамҳараҟа даниаргоз сыҟазҭгьы аизараҿы, аҧсы аҿаршә аниҿырхуа еиҧш, исабрада иҿысхра сыҟан ибзиашәа.

– Абзагә иус еицәабтәуан. Кьынтышә дшыҟоу даанхон. Баша ирҳәо ҷьыбшьома, аколнхара ахантәаѡцәа цоит, иаауеит, Кьынтышә дшыҟоу даанхоит ҳәа.

– Изакәызеи, Ардушьнахеит, иахьа гәыҵхас ибымоу, Кьынтышә шәыѡны днеиу, мамзаргьы ҷьара дыбҿаҳау, акы ҟа-

леит, ибҳәом акәымзар. Ас, шьыжьнатцы иҙбахә цәырыбго смаҳацызт, – лҳәеит аҭаҭын ҷыц рҳәуа Уарчхан.

– Сашьа, зыпсы сакәыхшаша, Гәадалеи иареи ирыхҭибахьаз бдыруеит.

– Абаҳча... Аҙлагара... Уажәшьҭа саргьы исцәеилагоит. Цгәи ҳәынапи реипш еишьҭан.

– Урҭкәа ихашҭыз ԥьыбшьома. Уажәы Абзагә ихҭнықьоит. Ауаҩ гәыпхҭ гәалак иоур, иԥсы ахьынҙаҭоу ихашҭҙом. Ԥаса Абзагәи иареи еимабзиашәа иҟан, ишааиуаз, ишыббо, еиҷанагалеит. Ирҳәоит, дарԥыс бзиоуп ҳәа ҳпарсадатла. Ибдыруазеи дуаҩ иашаҵәкьазар. Убри ихаҵкы сцароуп, иара иакәымзар, абахҭа дҭатәаазаарын Абзагә. Анхацәа рзыхәан дыбзиоуп, аҙәы сабаицхраари ҳәа дыҟоуп рҳәоит, – акраамҭа дхәыц-хәыцуа дтәан. – Аапынра мшазы, аилахараха, ақалақь ахь днықәланы дцеит. Егьа лаҳаҭыр збаргьы, уажәы иапшьылгаз аус иахҟьаны, иҳалибахқәаша сыздыруам сҭацеи сареи...

Мҩасцәақәак, аԥсшәа нараҳәаны, ахәахьала инарывсны ицеит. Аҙәгьы дырбо иҟамызт арҭ аҩыџьа. Ардушьна лыгәтыхақәа дытҟәаны дрыман. Уарчхан лакәзар, адунеиаҷ зегьы реиҳа абыржәы дзызҷелымҳаз, лҩыза лгәы иҭыхоз, ажәабжь ҷыц аилкаара акәын.

– Изакә усузеи, цқьа еилырганы исабымҳәои, Ардушьнахеит, – лҳәан, лҭаҭын аццышә ашьац илаԥсо, дааскьаны дналыдтәалеит. Даанаԥшы-аапшны, лҷы алҩа нытлырббит. Акраацуан аҭаҭын дахоижьҭеи, аха иахьа уажәгьы лҷы алҩа анҭлырббуа, аҙәыр сибомашь ҳәа днаԥшы-аапшуан. Дицәыҳхашьаратә аҳаблаҷ еиҳабыс иҟаз Қьач Кыҷа заҵәык иакәын. Кыҷа иаҳагьы бзиа ибон зықәрахь инеихьоу аҭаҭын иахозар. Иҭаҭыныжәга нарызирххон, ахмаҷыр аҙыхь иаҵеикуашәа.

Уарчхан лызҵаара лцәымыҕхан, деиқәышьшьы даақалеит Ардушьна. «Излаҳәатәузеи? Исҳәақәазгьы сымҳәандаз. Сара сзыҳәан закәыхи, аха Абзагә џьара иԥырхагахар, схы анышә иабасҭари. Абасоуп ҳара ҳшыҟоу, иныҵакны иаҳҳәогьы, иаразнак ҳахьхәуеит. Иҳәатәым даҽакуп. Иҳәатәым аҭаацәа ҳаҩныҵҟа ҳазлацәажәо. Дҩыза ааигәазаргьы, даҽаҙәы излаа

ҳәатәузеи? Аха ҭәахышьас иамоузеи, џьбеит, ҳахҭәозар? Иахьысҳәо иаҳагьы еиҕьзар? Аҳабла ираҳар, ирымур...» – Абас длак-ԝакуа, лшьара дыкәкьаны, лгәы дҭахәыцуан Ардушьна. «Аҭаҳмада Қьач Кыча иаҳәазар еиҕьзар? Уарчхан иласҳәар, уи иԥкынӡа инаӡар?..»

– Ибымҳәои бара, изакә усузеи Аминаҭ ақалақь ахь дказцаз? Ибдыруазеи џьара ҳаргьы акы ҳшәыхәаргьы, – лҳәеит Уарчхан, ашьауардын ахәдеиԥш, лыхәда ҭхәаара ырнааны, лԝыза лахь днаԥшуа.

«Ари, хымԥада, гәԝарак лоухьеит. Ҳаиуанк ԥхасҭахараны ианыԥоу, заа алаҳәа ишадыруа еиԥш, лцәа иалашәахьеит ари агызмал», – лҳәеит лгәанала Ардушьна.

– Дызусҭада, ҳара ҳәа бызҿу? – уи ажәа днахьынҳалеит Ардушьна. – Буацәа, бҭынхацәа, хыԥхьаӡара змам ракәхап... – лқьышәҭаҕақәа неиҵыҵын, иахьа шазар аахыс ирықәымлацыз ччаԥшьк нарыкәлеит.

– Бара бахымыччаӡан, араион еиҳабыс иԥарҵаз сара санхәа лаҳәшьа иԥа ибзыцәашьа иоуп, – лҳәеит Уарчхан, уи ауаԝ дизыгәдуны. Дасу ҭынха-ҭынҵыла иԥашә ахьынӡаларсу лара илдыруан. Ашәлашара аӡәы данԥслак, ашәаԥьҳәаԝцәа ахьырышьҭыша азыҳәан раԥхьа лара илазҵаауан.

Ардушьна ччараха илысит. Аминаҭ ақалақь ахь данца инаркны, лылахь еиқәышьшьы дыԥкан. Убригьы налыхԥеит. Асаби диԝызан, ирласны лылахь еиқәылон, амамеиқәара налҷатәон, убасҵәкьа иаарласны длахҷыххон. Аԥсҭазаараҷы агәыргьара ду иалхәдаз, амаҷ лҷалалыгӡон, илызлырхон.

– Ани Кьынтышәгьы дбуоуп, Кьынтышәгьы, хи-хи-хи! – ахьыр-хьыр дыччеит Ардушьна. Аӡыхь алеира еиԥш, лыкәра ианаумшьартә, иқәыԥшын лыччаԥшь. ԥытрак инкыланы иԥан уи аӡыхь. Иааулыжьит. – Бара бгәы иалымсын, Уарчхан, бхаҵкы сцеит. Грас исымоуп, ибымдыруеи, аӡәы ҵәык наиласҵарц сҭахызар, Хыцә Кьынтышә днаидыскылоит. Сара ус сыԥоуп акәымзар, иабаргәузеи дбуазар. Сзызгәааува, ублақәа Кьынтышә иблақәа иреиԥшуп, мамзаргьы Кьынтышә иныԥәашьа уныԥәашьоуп ҳәа иасҳәоит.

– Дбаҭәабшьарымызт, сара мыжда! Абас шәыҟоуп азыҳәаноуп ауаа шәзырмаабуа, – лҳәеит Уарчхан, ллакыҵа ԝыҵшәаан.

– Маҷк быццакцәеит, иахбырҟьацәеит, Уарчханхеит, – гәаарак налызҷыхеит Ардушьнагьы. Иқәыԥшʒа, лықәра аҵкыс акырʒа еиҵыбны, ахьхьаҳәа зҷаазхаз лыччаԥшь, нышәхәарԥк наԥыраҳаит. «Ииашаны иҟасҵеит Аминаҭ ақалақь ахь дзызцаз ахьласымҳәаз. Ҳахҵәара наҟ иаҳагьы иацхраарц, иаҵгәарц ауаа азыҟалҵоит ари избо», – лҳәеит лгәанала Ардушьна. Ус нацылҵеит: – Ибымҳәараны ибҳәеит уи. Ианбыкәыз, бхаҵкы сцеит, уиаҟара ауаа ҳармаабуа ҳаныббахьаз?! – лԝыза лышҟа анаԥшра лҭахымызт. Арҭ аԝышықәсак рҳаблаҷ иҟалаз аиҭакрақәа, аҭаацәарақәа ракәым, ауаа реиԝызараҵәҟьа ианыԥшуа иалагеит. Ардушьна гәалашәарақәак днарылалан, нас наҟ иналԥырылцеит. Илгәаԥханы аҭаҭын дахон. Аԝыцьагьы рҭаҭын лԝақәа инархыкны еилалон, ԝ-хцәык еиларԥозшәа. – Ажәытәан сашьа Гәадала ихьқәаз, баргьы заманалаҵәҟьа ибдыруеит изхароу. Бара ус изыбымҳәан. Инышәынҭра ашьац ахымиаац, бара ибҳәо ббоит.

– Башьа имацара изыҳәан исымҳәеит. Уи иԥсы сакәыхшоуп, ажәытәан хҭынҟьақәак ирҭазаргьы, ҳаблак хшыԝс иҳамаз иакәын, – ауаа шәраабуам ҳәа илҳәаз агәҭа далагылан Гәадала, аха илҳәаз хьалыршшон уажәы.

Ардушьна лчабра еиқәаҵәа лыблақәа инархылшьылеит. Лашьа иʒбахә аʒәы иаацәыригар, лыблақәа ныҵҵәаауан. Егьа иқәрахь днеины, егьарыла адунеи қьаф алоуны, иажәымҭа шкәакәаха дымԝасзаргьы, лара лашьазаҵә иакәын. Уи иԥсы ахьынʒаҭаз, иара изыҳәан лыԥсҭазаара деигʒомызт. Диашоуп – диашам, ихароуп – ихарам ҳәа дагьазхәыцуамызт, убас ихьчаразы дықәгылеит, аибашьра иалагаанʒа, ахара бааԥс идҵаны, аизараҷы лашьа иус ианалацәажәоз.

Уарчхан илҳәаз Ардушьна лгәы ишалсыз, лхы ишақәылҵаз анылба, ахьаршшара далагеит. Уи лԝыза дрыцхалшьон, еиҳарак дахьуаԝы заҵәыз азыҳәан. «Насыԥ анцәа иримҭароуп, зымшала лынасыԥ ҷаҟәахаз!»

– Сашьа, ԥсаҭа шкәакәа, аколхоз даналырцоз бгәаларшәаны, уажәгьы иҳаҷԥныбхәоит, ус акәу? – лҳәеит Ардушьна.

– Ианбатәи усу, сбыкәыхшоуп, ибгәалашәаз! Ауаа аколхоз иалырцар ҳәа ианшәоз, хьымӡгыс ианыршьоз… Аибашьра алагарагьы акыр набжьан. Изакәызеи, џьбеит… Уиаахыс имииц иины, аҳәса ааргоит. Уажәы аколхоз уалсцоит ҳәа зоуҳәаз, духыччоит. Азауадқәа, афабрикақәа рышҟа днықәхәаша дцоит. Ауаа шәзырмаабуа ҳәа зысҳәаз, Ардушьна, башьа, ԥсаҭа шкәакәа, изыҳәан акәым, Абзагә изыҳәаноуп, – лҳәеит Уарчхан.

– Абзагә ихьыз басҳәап, Уарчхан? Абжьаҟәаа дрықәгәыԥны зԥаҵа зсаз ихьыз ихьит. Ажәлар дрықәгәыԥны… Баангыл, усҵәҟьа ицарым. Абзагә дахьынӡаиашоу еилыркаахра иҟоуп ашәлашараа, иаарласны амандарина аиҭаҳара иаладыргоит, ибымбари аӡәыр иамаикуазар, – лҳәеит Ардушьна.

– Изамаркрызеи?

– Иашоуп, изамаркрызеи! Ишымиуа рдыруеит, аха бымбои… Иҟәышхахьеит, бара, џьоукы… Сара сашьагьы ихшыɯ ааҭамшәаӡакәа, инарцә мɯа дныкәлеит, ихшазгьы дҟәыԥаны дызбом, – илҳәаз иаарҳәны ишеилкаатәыз адырра мариан. Ашәлашараа ирцәажәашьан уи.

– Абзагә иҟаиҵаз иашан бҳәома? Дасу илаиҵо ауп иааирыхуа, – Уарчхангьы днацралеит. Уи лҳәашьагьы ɯбаны еилкаатәын. Дыззымдыруаз, Абзагә дылцәымԥҵәҟьаны, ацәгьа идылкылоз џьишьон. Лара бзиа дбаны акәын дшизаҕьуаз. Аха асеиԥш иҟоу ацәажәара лнаало, еилылкааула дыҟамызт аҿны Ардушьна.

– Абыржәоуп бгәы иҭаз аиашаҵәҟьа аныбҳәаз. Иҭабуп, – лҳәеит, ан лыхшара дшихымбаара, Абзагә дихыбааua.

– Аҿы зтәыз иҭиуан, аҿыхьча иуамызт рҳәеит, ибмаҳахьеи? – аҽаалырхеит гәшаҭарак ҳәа ҟамҵа Уарчхан. Илымҳәаз лгәала, абри илызҳәоз ала ихылҿуан.

– Дарбану аҿы зтәу, дарбану иҿыхьчоу ибдыруаҳа, афы аҟәақҳәа ибҽасааит! Шәара, агәаҵәажәпақәа, шәзыҳәан акәӡамзи!.. Еҳ, иабаԥсоу аҳәара! – лнапы ҟьаны дɯагылеит. Дҟәынд-ҟәындуан дҳәарԥсаруа дахьнеиуаз. Дышцаҵәҟьоз анылба, илцәымыԥхеит Уарчхан. Абасҟак шықәса еиɯызцәаз, уажәы иаалырҟьаны рыгәқәа еихшәар, изаҳауазгьы рхыччон.

– Акәты ахы ыфаны дыҟоума, илыҟәшәазеи, џьбеит, иахьа, – лҳәеит Уарчхангьы дѡагылан. Адунеиаҿ иҟалозҭгьы аҳыцәа еиқәаҵәа, убри лара лакәхон. Убасҟак деиҧшын. – О, бара, баангылишь, ажәақәак набасҳәоит!

– Реиҳа ибзааигәоу бѡыза, акгьы злам, амаҷаз блызгәаар ҟалома, Ардушьнахеит. – Уеизгьы-уеизгьы цәгьарак аџаџан илымҳәеит Уарчхан.

– Цәгьара шпаџалымџеи? Сара гәтыгьгьала слацәажәарц сааит, лара...

Дааҭгылан, лхы шьҭацаланы дааҳырѡит Уарчхан, аха лыбжьы лыхәлашәан, ҷылҭуамызт Ардушьна. Азнык азыҳәан длышьҭаланы ҧытракгьы дааскьеит, аха нас, лқьышә аҳәы дынҵасызшәа, ашацаҳәа лышьҭахьҟа даахынҳәит. «Ажәлар рус ихы ақәиҵошәа дцәажәахуеит лашьа иҧа изыҳәан. Аҳәса еибацәа рыда хәыцырҵа шимам лҳәаҳом. Сара исзымдыруашәа, Ҟаиматхан лыхьҳ каирцәарц дшаҷу!» – лгәы дҭацәажәо, лабҷашь хәыҷык лыҵарсуа, анаара даҷаланы дцеит Уарчхангьы.

– Ҭамел! О, Ҭамел! – иҳәан, ибжьы ҷацаҳа ҷиҵит Абзагә, игәыла игәашә даназааигәаха. Ашҭа ҭацәын, аѡнқәа рышә аркын. Ҭамел иҟазшьа ззымдыруа, аҳәгьы дыҟаҳам ҳәа давсны дцарын.

Дыҧшын Абзагә. Икәмызцәа хылпа қәаҟьа ихаршьшьуа, дцәылашьшьҳа амаҵурҵа даадәылҵит Ҭамел. Иара ишьклаҳәуа, ашә анбаиртри ҳәа иҧшызшәа, ицәиқәараҳа, амаҵурҵа ашә индәылшәшәеит алѡақ. Амалагьы ишкәакәамыз Ҭамел ихыиҷы, алѡақ иареиқәаҵәан, арапцәа дреиҧшха, дцәыббылҳа дааҧшуан. Ибжьы иргомызт. Ибҭаҳара инапқәа адкыланы иапхьаҟа дагәтасуа, ибаѡқәа аҷҷа рылго, иҽааирххеит.

«Анцәа иишаз уаѡуп. Акгьы хьаас имаҳам. Аҭыѡра иҵаиоу амшә еиҧш. Игәы ҭынчуп. Амра халаанҳа дыцәоуп», – иҳәеит Абзагә, дизаҭуазу, мамзаргьы Ҭамел убас дахьыҟоу азыҳәан диҵашьыцуазу узеилымкааua. Ацқәа шәпа-шәпаҳа, Ҭамел иџьаргәал ааида иакәшаны иақәыз амаҭ ларҟәны, ашьапы илыҵак иаатцахиҵәеит. «Амаҭ ихыҵәеит иҧсы шҭаз. Аха ас иҟоу иаҳагьы рынхара иахажәаауеит». Ашьауардын ац еиҧш еиқәаҵәан, егьыхәахәан иеигәышә аҧынҵа. Изызкыз-

гьы акы акәын урҭ аҩбагьы: ашьауардын аԥынҵа, зыԥсы ҭо шәарахк ма ԥсаатәк ажьы иалонаҵар акәын, иҟато иҩеиуа ԥьара ҵиаак ныхнаҵәалар акәын аигәышә. Бзиа ибон, еснагь имахәар иахаршәын. Ахәы ҟьаҟьаҙа, импыҵымҵәраарц аԥхаҳә ахьшьны ирԥьаԥьон, лабашьак иаадымҩыло ироууан. Абԥьарсгьы мыругасгьы иеигәышә акәын есԥхынра, аԥсаса иманы, ашьха данцоз иигоз. Ашьхаԥәа ракәын уеизгьы Абзагә иԥсҭазаара зыдҳәалаз. «Иаанагозеи ашьжьымҭан Аминаҭ илҳәаз? Ухы иакәыхшаны иршә, икажь уеигәышә. Изысҭахузеи сыжәҩахырԥәа, сукәыхшоуп, смахәарԥәа рымамзар? Убасоуп аигәышә аныркым ишызбо дара снапԥәа рхаҭақәа».

– Иҟалазеи, Ҭамел, аҩны адәылҵра уцәуадаҩхазшәа збоит, ушьҭахьҟа угәы хьаауазар, уаангыл, – иҳәеит Абзагә лафшақә, абжьааԥны Ҭамел аҩны адәылҵра иаҳа изымарианы, иахьа дадхалазшәа.

Агәашәаҿ данааи, иҵчаа-ҵчааҙа иҟаз иблацәаԥәа мчыла еиԥәыхуа, игәлымҳа цәылашьшьҙа, Абзагә днеиҿаԥшын:

– Изакәызеи, уара, угәы иалоу? – ҳәа днаиазҵааит. – Иҟалазеи, ариаҟара иҩәгәаны изҿуҵуазеи, умхы арахә ҭалама?

– Уҟаз, Ҭамел уԥсы шьа иахьак. Деилахоуп ҳәа расҳәап сахьнеиуа.

– Сыԥшәмаԥҳәыс лхала дсызныжьуам, дсыхьчоит ҳәа иҳәеит ҳәа сызраҳәа уахьнеиуа, – ицәылашьшьҙа лафк неиҳәеит Ҭамел, Абзагә дишьҭагыланы дахьнеиуаз. – Уара, Абзагә, уаҩ ҟәыҷак уоуп, арра, аибашьра, акрухугеит. Аказы суазҵаауеит, ишсоуҳәара.

– Изакәызеи, Ҭамел?

– Уи уасҳәаанҙа, исгәалашәаз, аҩныҟа ууаиҳәагьы уасымҳәеит.

– Иҵегьы ҳанынаскьалак исоумҳәои, узырццакуазеи! – дааԥышәырччеит Абзагә, усеиԥш иҟо ажәақәа игәыла игәы ишалымсуаз идыруан. – Усазҵаа узсазҵаарц иуҵахыз.

– Шьыжьымҭан усура шәнеи ҳәа абригадир иҳазҿимҵуа аамҵак ҳахаанхару? Ашәлашараа хазы ҳаныҟаз иамуит, уажәы иамуит. Ашара адәы ишаақәлалак акәыкәыхәа ҿытуа днаҳалалоит абригадир. Изакә усуроузеи иҟоу зиҳәаз иахьа?

– Иацы ианиҳәоз умаҳаʒеи? Ҳқыҵа аиҳабырагьы аар ҟалап. Усс иаауа узымдыруазар, ужәԥа иқәҵаны иааугоаиха зуҵахузеи?

– Аигәышә шукыз анызба, аиха шьҭысхит. Ҭлак ашьапы амаг наԥыругар, сара сеиха аҷыԥасырхап.

– Аҟәыгара уҳәеит ҳәа, ашәлашараа ираԥугаʒеит иахьак, – илафны иҳәозшәа, далагеит Абзагә. Иамхаҳәеит игәы иҵаҵәҟьаз. Ашьжьымҭан иԥҳәыси иареи еимаркыз, Ҭамел имацара иакәым, аҳабла зегьы ирыхҭниҟьон уажәы. Игәылацәа рызгәаара, хараʒа игәаҵаҷ иҵәахыз, инхыжжны ицәааԥшит. – Аашьара уҳәеит ҳәа.

– Иаԥсам акәымзар, аусушьа зеиԥшроу шәсырбарын, – иҳәеит иаҳа дҷыхан, ихгьы ԥышьҭыхны Ҭамел. – Сара саашьара сара сныкәнагоит. Аха уара угәыцыхцыхра, уара иуԥырхагамхааит. Абжьаҟәаа дрыкәгәыгны зҧаҵа зсаз ҳәа, ажәлар урыкәгәыгны, Абзагәхеит... Ха-ха! – ҳәа гәала-ччабжьык нҵицан, иажәа намыгʒаʒакәа, иҷааникылеит Ҭамел. Бзиа дибон, ҳаҭыргьы иқәиҵон уи игәыла. Бзиа дибон илахҷыхразы, иажәа ҟәыгақәа рзы. Еиҳарак пату иқәиҵон, аʒәырԥы ирыгәҭыхаз, аха шамаха аʒәгьы изымхәоз, Абзагә аизарақәа рҷы дԥагыланы иахьиҳәоз азыхәан. Ҭаны, уи ииашаҳәара акгьы злымҵуа, иаԥсам усны иԥхьаʒон.

«Аʒлагара алуқәа дрыҵоуҵар, инышьҭкәыцәаа игап», – игәахәт Абзагә изкәа дахькыдыԥшылоз. «Дааизар ашьха дыкәын. Қьаф идыруан ашәлашараа ҳаԥсаса. Зҷеы зҵырхыз аҷеуаԥ диԥызахеит, аҟыҷыхәа дыцхауеит». Абзагә изгәаареи иҵашьыцреи игәаҷы инеилаҵәон Ҭамел. – Избац уакәым, иухьыз сыздыруам, сгәыла, – иҳәеит ибжьы ныҵганы.

– Иубац сакәымкәан, исыдубалазеи? – ишиҵахʒамыз ибжьы ицәдуцәахеит Абзагә. Ихахәда аарнааны, игәыла днеиҷаԥшит.

– Уиаҟара уҵзырҟьазеи, цәгьарак аҵаҵаны иуасымхәеит. Акыр уаргәамҵуазар, иуҳәар, ҳахьухәаша ҳдырыр, ҳхы ҳаигʒом... – Ашәлашараа зегьы налаҵаны ауп ишиҳәаз Ҭамел. Иахьеигәылацәаз, рыцәгьа рыбзиа ахьеилаз адагьы, урҭ аԥ-хацәак еидызкылоз даҷеакгьы ыҟан. Ԥышықәса ракәын

қәрала ирыбжьаз. Ԛышықәса рыла деиҳабын Абзагә. Ҭаны, убартҟ аԛышықәсак акрызҵазкуаз шықәсԛәахеит. Иқәра аҵанакын, аибашьра дыргеит Абзагә. Зынӡаск даҽеа уаԛханы дхынҳәит уахьынтәи. Ҭамел иҽешазыҟаиҵоз, сықәра аҵанакуа сшааҟалалак аибашьра сцоит шиҳәоз, аибашьра еилгеит.

– Шәхы шәахәала, сара сусым, – иҳәеит Абзагә.

Ҭамел игәы иалымсӡеит. Азин иман Абзагә усеиԥш аҳәара.

– Уҽҵышьала издырит, ушьара уқәҟьаны ушыҟоу. Утәазар угыл, угылазар уԛ ҳәа,Нарԥьхьоу ҽиҵуашәа, убжьы ԛҵуцалон абжьааԥны, иахьа ууалк сыҟәызшәоуп шҽуҵыз.

– Уара иумаскгәышьоузеи...

– Арԛаш ашьҭыбжь ала иудыруеит иацлоу иагхоу. ԥсаҵала иаҳҳәозар, Абзагә, ашәлашараа уара узыҳәан иҳахәҵақәоу рацәоуп, аха уара уаԛы хыхәак уоуп, ԥьаргьы ухәы ҭаурхом. Анымха-хымҵәа Зафас изыҳәан иҟаҳҵо напеилаԥса, уара иабауаҵәоу. Аҭаҳмада Кыҷагьы убасоуп игәы ишаанаго.

– Уара иабоудыруеи уи игәы иаанаго?

– Уӡбахә ҳалацәажәон уажәааигәа.

Раԥхьаҟа ирзыԥшны игылан зыҟәрахь инеихьаз, зԥаҵа шлақәа уажәы-уажәы ирҵәиуа аршара бзиа избоз, анхаԛ нага Ҟаҵмаси, уажәааигәа аррахьтә ихынҳәыз арԥыс Тараси.

Аԥсшәақәа ааибырҳәеит гәынҷыхь зыбжьамыз, зыцәгьазыбзиа еилоу аигәылацәа. Рлаф кьаҽқәа, ражәа цҳафырқәа анеимырда, рқьышәқәа аччаԥшь нықәбан, еилагылан рымԛахь рҽынархеит. Рцашьала мацарагьы иудыррын изызцоз аус ргәы шазҭамыз, иҟарымҵар, имцар ауам ҳәа иԥхьаӡаны ицон акәымзар.

Уамак имнаскьацкәа, шьҭахьҟа рҽынкыло, ууанӡа излацәажәоз инацырҵеит Абзагәи Ҭамели. Ари аицәажәара цқьа дазыӡырԛырц, дазхәыцны, Ҭамел иааиҳәо ажәақәа зегьы рхы ахьцо еиликаарц иҵахын Абзагә. Иара изыҳәан уи акраҵанакуан. Еиликаарц дашьҭан иҽаҽы иарымҳәо, иара изыҳәан аҳаблаҽ иҟаз агәааанагара. Еиҳарак аилкаара даргәаҟуан, аӡәыр гәԛарас икхьазар Ҟаимаҭхани иареи реизыҟазаашьа. Иара дахьҭаацәараз, ихшара ааидԛыло иахьивагылаз аамышьҭахьгьы, ажәлар рыбз дзацәшәоз, уи аԥҳәысеи-

ба лхаҵеи иареи еиҩызцәан. Иаҭәамызт ишакәым лыхәаԥшра. Идыруан ашәлашараа аҳәырҩы ишианармыжьуаз уи аҵас аилагара. Зегьы ишраҳауа ажәақәак неимырдаргьы, рымаҳа рыҵырдыраазшәа, игәы инаҭон. Иахьақәыҳбуаз аҵкысгьы, иеицәдырҳыр ҳәа дшәон. «Ажәлар рыбз шаҟа ихәшәу, убриаҟара иагьышҳамуп, иҩыза анышәаҷ дыхьшәашәааанҳа, иара... Анышәаҷ дыхьшәашәааанҳа... Ҟаиматхан лхаҵа иԥсы анҭазгьы исҳәахьан, анхаҩы изыхәан рацәа анцәа дишеит, анхара-анҵыра аҵкыс, мариала ихы ахьныҟәигаша иашьҭоу аҳәы диԥхәысуп акәымзар ҳәа...» – Ҭамел дшизыҳырҩуазгьы, ихазы игәы дынҭацәажәеит Абзагә.

Ҭамел изыхәангьы акраҵанакуан, ишымгәыҕзоз иналанагало, зхы дырҵысыз ари аицәажәара. Дааигәаҳаны Абзагә иванхоз агәылацәа дыруаҳәкын иара. «Уара, абри угәыла, Абзагә, дзакә уаҩузеи ҳәа аҳәы дсазҵаар, исҳәаша цқьа исыздыруам...»

– Уаҳа иихәазеи аҭаҳмада Кыча? Ишәхәақәазеи сыҳбахә шәахьалацәажәоз? – ууанҳа ирхәоз инаҵҵаны, Ҭамел диазҵааит Абзагә. – Саныхҵәалак иҵегьы аҳәатәқәа шәоуп. – Аԥсра абла иҵамԥшыц, чмазарак зламсыц ауаҩы ҭәҭәа, сыԥсыр сзыԥсоу жәбап ҳәа шиҳәауа еиԥш ауп саныхҵәалак ҳәа шиҳәаз Абзагә. Убасоуп Ҭамелгьы ишеиликааз. Уи ажәа хырыҩ азимуит.

– Абла зегьы абоит, аха иара ахаҵа ихысло аҵәы абаҳом рҳәоит, Абзагә. Аԥхәызба хаҵа дцозар, хаҵаҩызара ҳазу ҳәа еиҳабыс ашәлашараа иаҳашьҭуада? Уара. Ҩыԥьа рыгәқәа нибархар, еинзыршәо аҭаҳмадацәа рхеидкыла аиҳабы Қьач Кыча уара уивагылоуп, – даҷын Ҭамел. Ас ацәажәара иалагоит ашәлашараа, уаҩы игәы иамыхәаша, дара рҳәашьа, улахь аԥхҳы алызхша рҳәарц ҙбаны ианрымоу. Иихәарызеишь ҳәа дыԥшын Абзагә. «Ҳара абас ушаабоз, ууаҳәны, уҩыза бзиа иԥхәыс ишуаҭәамыз ала улыхәаԥшит ҳәа ансеиҳәа, ахы сгәыдиҵеит». Уинахыстәи иԥсҭазаашьахоз азхәыцрагьы дацәшәон Абзагә.

– Иуҳәарц иуҭахузеи, Ҭамел?

– Ушыҟоу ауп исҳәо, ухазыҳәан акгьы уаҧсам. Аҩсҭаа илымҳа џьгәоуп, ахҭәара ҳәа иуҳәаз, баша угәааны акәзаргьы, даҽеазны иуҿытцымҟьан.

– Уи акәзар егьоурым, – иҳәеит Абзагә. Иаҳа иҽееиртҭынчит, ахҭәара ус башак акәызшәа. Абас ицәажәоит агәыла изыҳәан абзиара зҭаху. Ашәлашараа рыҩнытцҟа убасҟак пату аҟәын аигәылара, анхаҩы ихцәажәозар, ирахә-ишәахә, иҩны-игәара, анцәа ишиҳәара дыҟоуп ҳәа ихцәажәо ишнеиуа, ма изакәытә гәылацәоузеи, урҭ рҩызцәа агәылацәа змоу атцла амҭан дтәазаргьы, уаҳа иҵахым рҳәоит. Рҳабла далҭны, рыӡгабк хатца дцозар, мамзаргьы рыцкәынк ԥҳәыс дааигозар, ҿыц ируацәахаз рҵаацәа зеиԥшроу, изакә уаау, ирҟазшьоу ианазцаауа, ихадароу зцаарас иԥхьаӡаны, ишԥеизыҟоу игәылацәеи дареи ҳәа нацырцоит. Иакәым ҟазцаз, ма залымдарак иақәшәаз иӡбахә ианалацәажәо, уаҩцас иҟоу, акыр еилызцо, иҟаицо шҽеим иазҳәаша гәылакгьы димаӡамзи рҳәоит. Шәышықәсала инеиԥынкыланы, шьҭрак иҵысуа аршаш иаанахәоит иара аҟазшьа. Иахьыласуа, иахьҭаҽҿо, ацаҟьа иандсылалак, икҿагьежьны, аҽеырҭынчуа амҩа ҿыц ахьаԥшааша, ашьшьыхәа иахьцатәу, ишынеибакәу зегьы иара «анапала» иҟанатцоит. Уссгьы иамоу акы заҵәык ауп – убарҭ реиламгара.

Шәышықәсала реиланхара, лахьынтцала реиԥшра, хыԥашьа амоуа, еилазго, уареи ҳареи ҳарахә зеилаҳәуам ҳәа наиарҳәартә рхатәы ҵасҟәа, рхатәы ламыс рцәит, иршьалашьынит ашәлашараа.

– Исызгәамҭаӡакәа угәы нысмырхазааит, Ҭамел? Сашьцәа реиԥш узбоит сҳәар, ишудыруа, ешьа дсымагәышьам. Сиешьара иҟаз руаӡәкгьы, хьымӡгыла дныкәӡааит. Сараӡәзаҵәык абраҟа сшәыларшәуп, – иаалырҟьаны агәыԥшқара нацитеит Абзагә. Ҩы-шықәса, хышықәса раахыс аҭагәтасракәа, дзынҟьаз-дзынԥаз зегьы изеизыкәкәеит. Шаҟантә даргәаҟхьаз, аха ажәала аӡәы иеиҳәа акәым, инирԥшырцгьы иҵахымызт.

– Азаҵәра атәы иацуҵаз, баша иуҳәеит. Уаб иашьа иԥа уск дақәшәазар, уара иухарагәышьоузеи. Аӡәгьы аҽеԥныхәа уиҭом уи азыҳәан. Уи уаб иашьа иԥа Зыкәри уареи еидкыла-

шьас ишәымоузеи! Амаҳагьара ихьит Зыкәыр. Ибзыцәаҳәшьа длыхнаҳәааит. Ашьеи агәыԥҳәыхши еилеиҭәеит. Иудыруа усуп. Сара иуасҳәарц исҭахууи акәым, сгәыла бзиа. Уара, угәы иалымсын, маԛк иахурҟьацәоит. Зегьы шыҟоу уҟазар, уиаҟара аахагьы уоуӡом. Амцхә иѡуа аҿы, ма ашша аҕраԥҿуеит, ихәжәоит, мамзаргьы ишнеи-шнеиуа, уаанӡа аҵыхәа иахьнарԥшуаз аҿԛәагьы изрывамгыло, инадихоит, – дизаҕьшәа, диԛәгәыҕны, дизгәдуны иҳәазаргьы, Абзагә дзынҟьаз-дзынԥаз, уажә ахҵәараҿы днаганы дхыԛәзыргылаз зегьы ихаҵа ихаратәуа дцәажәеит Ҭамел. Абзагә урҵ ажәақәа инарҵауланы дрызхәыцит. Игәалашәоз рацәан. Мап зцәикша, дызцәыԥхашьаша ииҳәаз ма иҟаитцаз ҳәа акгьы игәаламшәеит.

– Згәы цаз, инасыԥгьы цеит рҳәеит, иумаҳахьеи Ҭамел? Улымҳацәқәа уқәыжьны, аҳәҳәабжьгьы умаҳауа, унеилаҳәоуп исоуҳәо? Ус сабгьы дыҟамызт, саргьы сзыҟалагәышьом, – имахәар иахаршәыз аигәышә нҭарс иааникылан, иаԥхьаҟа қәыцқәак ршьапы иҵиҟаарц днеиуашәа, длясны иҿынеихеит Абзагә.

– Ҳәҳәабжьгьы умаҳауа иҳәахит... Иҳәҳәадашь умҳәоишь? Зегьы шыҟац иҟоуп, аӡәгьы дымԥсит.

– Иҳәҳәада уҳәоу? – ашацаҳәа даахьаҳәит Абзагә. – Абри ҳәҳәоит, аа, абри! – иҭаԛкәым адыжә-дыжәҳәа игәы инкыдикшалеит. ԥытрак Ҭамел дихәаԥшуан. Ашырҳәа даахьаҳәны, имѡахь иҿынеихеит.

– Сабгьы ус дыҟамызт иҳәахит! Цәгьа изеиҕьхеит ус дахьыҟамыз. Ажәлар хышәмыртәалеи, сара мыжда. Ихазыҳәан акәзу, ҳара ҳзыҳәан акәзу иӡлагара луқәа иԥсы зрыхҵниҵоз, уи заманалаҵәҟьа иаадыруеит, – Абзагә инаишьҭеиҳәеит Ҭамел. Ацәажәара дшаҿыз, иқьышә дынҵасызшәа, Абзагә абас диԥырҵ дахьцоз Ҭамел даргәааит, ииуазеи, сатәаимбои, сара иацәажәара саҿуп, иара изқәа сеиаирхеит иҳәеит игәанала, нас иаарласны игәы неиҵеикын: «Иацәажәашьа сақәымшәазар акәхап. Иҟалап, сара исзымдырӡо, гәҭыхак имазаргьы. Усоуп ҳара ҳшыҟоу, ауаѡы аҕьараҳәа дахьынӡаҳалагылоу дзыԥсоу ҳаздырӡом», – иҳәеит Ҭамел игәанала. Амсылманра, ақьырсианра ҳәа иарбанзаалак, динхаҵарак игәаҿы ины-

ҟәигомызт уи анхаҩы, аха иҟазшьеи ауаа дшырзыҟази рыла, ажәытәан акәзар,дқьырсиануп рҳәалон. Игәы изырхьыз ауаҩы ианаижьуан,ацәгьара изызуаз ацкы ахьизиушаз дашьҭаломызт. Ашәлашараа зегьы ирҳәо, аха, шамаха, аҙәгьы инаимыгҙо ажәаԥҟа, «Уаҩа чаҩьала дшьы», ииашаҵәҟьаны иназыгҙоз дреиуан. Имыццакреи, саашьароуп сыԥсы зку ҳәа дзыхлафло игәҭынчреи, насгьы убри, ацәгьара изызуаз ацкы изымуреи ирыхҟьаны аҵәы илазҵоз рацәаҩын. Убригьы хьаас икымызт иара, наҟ инаиаҩижьуан, «Дасу дзеиԥшроу ала дцәажәоит», – иҳәон игәанала. «Иабаухәеи?» – ҳәа иаииазҵаалак, иахьихәаз ҳәа акгьы изҳәагәышьомызт. Ауаа уахьыржәуа акыр иухәома ҳәа узлазҵаарызеи аҙыхь? Ус аԥсабара иашеит. Иаԥхьаҟа днахараны, амаҭ архра иҿазирхиозшәа, зеигәышә мазеины икны инеиуаз игәыла дышишьклаԥшуаз, иаалырҟьаны игәалашәеит Абзагә аибашьрахьтә даныхынҳә дышиҵашьыцыз.

Инхара-инҵыраҷ акәзааит, аҳаблаҷ иара Ҭамел иаасҭа, цәгьарак, бзиарак аҟны унеишь-ууаишь ҳәа Абзагә иаҳа иахьиарҳәоз, иаҳа ҳаҵыр ахьиқәыз акәзааит, ԥьара аказын диҵамшьыцыцызт, убасҟан, аибашьрахьтә даныхынҳә дышиҵашьыцыз еиԥш.

Егьырҵ ашьыцрақәа зегьы шьыцра бзиақәан. ԥхьаҟа иԥхьоз, гәаҳәарак иззырҵысуаз шьыцрақәан. «Анцәа иԥьшьоуп, аҩсҭаа илымҳа ԥьгәоуп, иԥҳәыс дыԥшҙазар, еснагь дыҙгабушәа дыҟазар, саргьы сыԥҳәыс сара сзыхәан дыбзиоуп, ахшара имазар, саргьы исымоуп, насгьы иара ихәычқәа реицәа аҵара рҵом сара стәқәа, нхаралагьы сеиҵам», – иҳәон игәанала, урҵ ашьыцра бзиақәа, хәашьрак назлоу шьыцрак нарылашәар. Аха ихамышҭуа иаанхеит, Абзагә аибашьрахьтә даныхынҳәыз аҿены игәаҵаҷ, краамҵа измырцәо, иҩыҵхахаз ашьыцра бааԥс.

Егьиашаҵәҟьаны, иқәла зықәлоу иҵаирҙуа, иҙара еихышәашәо, ижәҩахырқәа ҧеаҿаҙа, ибла гәыҵбаақәа ҭыԥхааua, мыцхәы дыԥшҙан, деиҧкаан аҿены Абзагә. Цас ируазшәа, ҷкәыни ҙгаби еизаны, аусҳәарҵа ашҵаҧы иԥшын. Абылреи амцеи иаргьы шрылҵыз мҩашьо, ацәа ахыԥпы, еиқәаҵәаҙа, иркәаталеиуа чамаданк икын. Егьи ицнапык, цаха шкәакәала

иҽаҳәаны, ихәда ихшьын. Ишьнел цәыш кахәхәа, иаԥхьа, зегьы ирбартә, датцаҽырбо, еикәаԥхо, икнаҳан орденк. Иахьагьы игәалашәоит, усҟан Абзагә иорден азыҳәан иаиазҭаа, урыс бызшәала, ибжьы ԝыҭцаны:

– Орден Отечественной войны первой степени, – шиҳәаз. «ьоукы иеигәыргьаҭәа иааччеит, даҽеа џьоукы, аурыс бызшәа усҟак иззымдыруаз, каамеҭк аанагомашь ҳәа, ииҳәаз иназхәыцит. «Аусҳәарҭа ашҭахь дааиааиҙа, хымԥада днымԝахыҵны, имагәқәа ирыцқьеит. Умбои ишыцырцыруа! Дымҽырбои, иара имацара иакәушәа, алемсаа ҟәыбаса иқәызҭаз!» – иҳәеит усҟан игәанала, Ҭамел дахьгылаз.

Иара, Абзагә, аибашьраҿы дҵак нагҙаны даныхынҳә, акомандир иҿаԥхьа дгыланы, арапорт ҟаиҵозшәа, аԥсшәа зеиҳәоз рҿаԥхьа дгыланы, арапорт ҟаиҵозшәа, аԥсшәа зеиҳәоз рҿаԥхьа иҽеидыԥсала дԝагылан, ихы шьҭых, иҽырԥагьа акәын аԥсшәа шиҳәоз. Аҙәы аԥсшәа иаҳәааны, ҽаҙә иахь даннеиуаз, ичамадан цәа-хыԥы, амԝа хара дықәлозшәа, инаргыланы, иаашьҭихуан. Инапы хәын, аха имыхьҙоны, цасҳәа ихәда ихшьызшәа игәы инарбеит Ҭамел. Аҙәы даагәыдикылацыԥхьаҙа, инапы инахькьысыр, илахь ахьеимаирҿахәуазгьы, дрыцҳаршьарц иҟаиҵоит ҳәа ақәиҵеит.

Аҳаблаҿы иеиқәлацәаз, ма шықәс маҷқәак зыбжьаз, зшьапқәа хырҟьаҟьа, еибарыԝуа агәарабжьара ибжьаз, аҳаԥқәа ԥшааны еицҭалоз, агәылацәа руҭракәа рҟны ашәыр еицызгьычуаз, нас, аибашьра ианалага, хәылпазыла ахәаҿы еизаны, ианрызҳалак, рықәра аҵанакуа ианыҟалалак, абџьар шьҭыхны, Аԥсадгьыл ахьчаразы ишцаша, афашистцәа шыршьқәаша ҳәа ирылацәажәақәоз рахьтә зегь раԥхьаҙа аибашьра ицаз, хьыҙла-ԥшалагьы ихынҳәыз дыруаҙәкын Абзагә. Иҟаларын, Ҭамел имацара иакәмызҭгьы уи абырсаатк азыҳәан Абзагә шьыцрала ихәаԥшуаз.

Шьыцра бзиала ихәаԥшуаз Ашәлашаратәи аҳәса хәычқәа ракәын.

Аухаҵәкьа чара хбыџк изыҟарҵеит иԝызцәа.

Иани иаби, иаб иаҳәшьа Ардушьнеи – уи, сашьа иҵәԝаншьап мыҙит ҳәа дгәыргьаны, анышә лфарц далагеит, мчыла

илымихит Абзагә – дгәыдкыла-хыдкыло аҩныҟа иныҩналаны, рызхара иацәажәааны҃а, деибга-дызҩыда дшааз агәра агаха роуаан҃а, агәашә ахь аԥьԥьаҳәа рышьҭыбжьқәа геит «шьапхырҟьаҟьараа». «ьоукы акәытқәа рҟыжуа иркын, ԥьоукы ашыла, даҽеа ԥьоукы аҩы иатҵан. Атәыҩақәа ирынкны, шьтәык иманы днеит иара Ҭамелгьы. Ашҭа ишыҥтеигалаз:

– Ари зфауа, иахьа абраҟа иааизаз, ҳалалс ироуа, иззаҳшьуа, дахьцалак абас, хьҙи-ԥшеи иманы, деибга-деизҩыда даҳзыхынҳәуа, – ҳәа аҭаҳмадцәа рныҳәашьа ҟатҵаны, ахәда аҳәызба натҵишьит. Аныҳәаԥхьыҙ гәыкала ишиҳәозгьы, ашьтәа ахьынҙаишьуаз, ацәа ахьынҙахихуаз, ихы иҭагьежьуан, ашьыцра иалҵыз ажәақәа: «Сара зсакәымзи, иара ихаҭыԥан сара зсакәымзи?» Аухантәарак убас еиԥш шәаҳәаран, убас еиԥш кәашаран, изаҳауаз изымҳәарыдаз аҭаца днанагеит уи аҩнаҭаҽы ҳәа.

Убасҟангьы еиликаауан Ҭамел ишьыцра бааԥсы ҵаҵгәы шамамыз. Даҽеакын, иаргьы иқәра аҵанакуаны, игәамбзиара ма цәала-жьыла ифархьра иахырҟьаны, аибашьра дрымгакәа даанрыжьызҭгьы.

«Итҵхьоузеи убри аахыс, – иҳәеит игәанала Ҭамел. – Зыкәра знымԥшуа Абзагә иоуп. Сара сатҵкыс дшеиҳабугьы, деиҵбушәоуп дшыҟоу».

5

Аҩны дахьааиз, ашҭа дакуамызт Ардушьна. Дызлалымбацыз, дызлалзымдыруаз ала дылдырит иахьа лҩыза Уарчхан. Иаахтны лҽаҽы илымҳәаз гәалақәак шлымазгьы гәҩарас илкит. Изакәызеишь, жәытәнатә аахыс зныкыр аиҭара ҳабжьазмашь ҳәа дхәыцуан. Арахь дамырҭынчуа илыцран лҭаца ақалақь ашҟа дахьцаз, илыҙбаз акгьы алҵуам, баша дцаны дауеит ҳәа агәра ганы дшыҟазгьы. Аҙәы иаалымпыҵихуашәа, наҙаҙа даԥырҵуазшәа, днахәаԥшит рынхара-нҵыра. Маҟҽаҳәараны҃а иҩышьҭыхны, ҵәымҭ цыракгьы аламҵакәа, еихасаны иҡаҵан ахьатә кәасҟьа. Иҭацә-ҭацәҙа иааԥшуан иаартыз уи аԥенԥьырқәа. Макьана еиқәаҵәамхацызт ааигәа излархыбыз

аԥсатә ҟауар. Аԥсҭаҽы иршьаны иааигеит Абзагә. Акәасқьа ашьҭахьҟа аԥсы ҙаны, абаҳчараҿ аҽыҵәах игылан аԥацха. Ардушьна акәасқьа аҟараҵәҟьа бзиа илбон убри ажәытә ҭынха. Иара акәын раԥхьаҙа хыбрас абри ашҭа иқәдыргылаз.

Аԥацха рбганы иқәырхырц азыҳәаноуп амаҵурҭа здыргылаз. Хыбаѡык иаѡызоуп ҳәа ирыцҳаршьоу, хаҷа-маҷақәак ныѡнаҳҵалап ҳәа иаанрыжьу, ишакәхалак, амаҵурҭа андыргыла ашьҭахьгьы, имырбгақәа иаанрыжьит. Зегьы ирхашҭыз ауаѡы заҵә иеиԥш, ашәы ахьыкәкәа, амацара игылан. Уажәадагьы ус инхақәахьан аԥацха, аха иара ашҟа еиҭахынҳәуан ауаа, аамҭала зан дынзыжьыз ахшара, ран лахь еиҭа ишыхынҳәуа еиԥш. Урҭ рзыԥшра иашьцылахьан. Шаҟа шықәса ахыҵуаз аҙәгьы издыруамызт. Аисыр хыб асаба ақәтәо, ашыцламҭәи аҳаскьыни ахиааух, аѡныцҟала алѡақ шаҵачуаз мацара, ахы залымкьо икыцхахьан.

Шықәсык аҟара ҵуеит, Аҟәантәи дааны дыҟан ҵарауаѡык. Ижакьа аужьны, арԥыс фархьк, аукы иакәын. Мышкы хәлаанҙа аԥацха дадҵуамызт.

– Саб иҳәоны исаҳаз убри ауп, нан, – лҳәеит Ардушьна, иахыҵуазеи аԥацха ҳәа данлазҵаа аҵарауаѡ, – иаб дыҷкәына ҵәрышкәаҙа, амҳаԥьыррахь даганы даныхынҳә, ҳанхарҭа зегьы абнара ахыҵәахьан. Быцаҵас ааида алаушыртә, абнараса ѡниаахьан ҳԥацха.

– Амҳаԥьырра ианагоз... уиаахыс иҵхьоу... – иҳәан аԥхьаҙара даҽын аҵарауаѡ.

Аԥса иаѡызаха,аиха иазԥымкьо икьакьан излашшыз ахәажәбыца. Инахәаԥшуаз зегьы ирҳәон, шаҟа инапы ҟазаз, шаҟа бзиабарала иҟаиҵаз ауасҵа. Узалымԥшуа еивҵаԥсаны иԥан. Агәҭаны еилышь-еилышьны, ахәажәбыца шьапқәа хԥа еидҵаны ианиԥа, аԥҳәызба лыхцәы жәпа еиԥшхеит. Ахәыблы абгаҙара ҭыблаахьан. Алѡақи ажьакцеи акыр шықәса еимаркуан ахәышҭаара иахакнаҳаз архнышьна. Икнаҳан ицәхаԥшь-цәиқәараҙа, иааурҵысыр, асапын зҵырымшьыз ауардын алырақәа реиԥш, аиҿарԥарҭақәа аҿҿа-ҿҿа рылго.

Ардушьна дахьрыҳәаз азыҳәан мацара аԥацха ықәымхкәа иаанрыжьуамызт Абзагә иаби иареи. Инхара дахажәаароуп

убасҟан аҟәантәи ииаз аҵарауаѡ. Ажәытәра пату аҟәызҵоз аҳәы иакәын. Ибласаркьақәа уажәы-уажәы иамыѡрны икаҳауан. Аԥсшьаѡцәа реиԥш, аганкәа хьадышьшь, илымҳақәа ирыцәхәауа, хылԥа шкәакәак ихан. «Ашәшьыра ҳаскьын еиԥш, амра изымчҳауазар акәхап». Аԥацха шаҟа хаҳәҵәаҳә амоу, шаҟа ларгыла, шаҟа маркатыл, шаҟа қәырҟьа, зегьы акакала иаиҵеит.

– Ҳарахә ԥхьаҳаны, ҳадгьыл ҳадшәаланы, ашәҟәы ианыртцахьан, уара уакәын иаанханы иҟаз, уажәшьҭа уаргьы ашәҟәы уануп, – иҳәеит, аԥацха дахлафуа, усҟан зыԥсы ҭаз, Абзагә иаб Гәадала.

– Хыбрас ишәымоу зегьы абри раѡсуеит, – иҳәеит аҵарауаѡ.

– Саргьы ашәлашараа зегьы сышреиҧьу еиԥш, –иҳәеит дыччо Гәадала ԥсаҵа шкәакәа. Ихы аҭыԥ иҵҟьазаап, рыцҳа, ари аҵарауаѡ ҳәа днаихәаԥшит.

Аԥхьаҟала,ашьҭахьҟала,ҽазны аганкәа рахьдиасуа,Гәындаԥшҳа иаԥхьа дгылазшәа, шаҟантә апатреҵ ҭихзеи. Уиадагьы дзышьҭаз, дзызҵаакәоз рацәан уи аҵарауаѡ. Ампахьшьқәа, ашьамхқәыршәқәа,ажәытәҳатәи,уаѡы ииҭахымыз ауарҳалқәа еизигон. Илымақәаз рацәан Ардушьна. Данқәыпшыз лара лхаҵа илсҟәазгьы ыҟан. Анасыԥ данақәгәыҧуаз, ахәыч-мыҷы еиқәлыршәон.

Иҭаршәны иҵәахны илыман кәадырҵаршәк. Уи аҵарауаѡ ианилырба, иан дицәыҳхьаны, иаалырҟьаны дибазшәоуп дшеигәырҧьаз. Иҷы ахьираҳаз даанхеит. Акәадырҵаршә лгар ҳәа дацәшәаны,инапқәа аларԥс икит. «Ажәаатәи ашәышықәса, ажәаатәи!» – иҳәон дааҟәымҵҳакәа. Баша даҷҳагаахон. Егьа длыҳәазаргьы илымҭеит. Амала аҵарауаѡ иқьаад иантцаны игеит уи ианыз асахьақәеи, иаххәааны Ардушьна иалҳәаз ажәабжьи.

Аҭауад хәыҷы длааҳеит Ардушьна лабду ианду. Изҳан, иаҳҭынрахьы ихынҳәра аамҵа анааи, дынҷыжәырҵеит. Абжьас антцаны, иаҳаҳҳеи лнапала илсыз икәадыр иаҵаршәын. «Баала, санаҳҳеи, аҳҭынрахьы, маҵуѡ ԥҳәысс бызгап», – иҳәеит ицәа дҭачҳа, лааҳамҵа. Анаҳҳеи анхаѡы ишьа лылан.

Лхы лыԥсы ҳаҭыр лзақәын. Ҽаҙәы иҷаԥхьа хырхәара ззымдыруаз ԥхәысын. «Уара, асеиԥш ажәа сазҳәаз, цқьа усзымааҙагәышьазаап! Сыхәда уқәтәоушәа збоит, абри, снапала исны, укәадыр иатцасыршәыз уахьақәтәоу!» – лҳәан, ажәырқьхҳәа длаханы, акәадыр инатцылжәеит.

Ардушьна абри лажәабжь, ишылбоз, ақьаад ианиҵеит атцарауаѡ. «Уасиаҭны ма ажәа нсыжьроуп, санԥслак, убри, атцарауаѡ дыԥшааны, убри акәадырҵаршә ирҭарц. Аԥацха, акәадырҵаршә, сара, ҳаҟанатц ҳазегьы ҳаицыҟазароуп саб иашҭаҷы».

Бзиа илбоз арԥыси лареи еиԥхеижьҭеи, базарк ахь дымцозар, уаҳа ақыҭа днатцны, ақалақь ахь дымцацызт Ардушьна. Лхы ахылбаауан. Иара илымкаа, сара агәырґьара сзалаԥшуам лҳәон. Лхәыҷра, лқәыԥшра, лҭәымҭа мѡасит абри ашҭаҷы. Лцьабаа, лыԥхҙаша здымыз ҭлакгьы гыламызт.

Зегьреиҳа Ардушьна илцәымґны илызхымгоз,шьыбжьаанҙа иадамхаргьы, лымацара аѡны аанхара акәын. Аҭаацәа ду дашьцылахьан. Данқәыԥшыз, рабиԥара зегьы анеибгаз, ацьцьаҳәа еилан, саси ԥшәымеи рыла иҭәын агәараҭа. «ьоукы, аибашьра ҟалааанҙа, залымдарала рхәышҭаара иаԥхеит, даҷеа цьоукы – аибашьра иалаҙит. Ардушьна лашьцәа руаҙәк ихшаз, ихаҭа имҷеира иахҟьаны, ақыҭа далымҵыр амуит. Абас, изыхҟьазаалак, аҧсаатә бзиа реиԥш, имачыѡхеит, усҟак имҷиеит рабшьҭра. Лхала аѡны данаанхалоз, лгәыла ԥхәыс, лыкәла Уарчхан лацәажәарала илхылгон Ардушьна. Уи лыдагьы Қам, Марҭа, Уардахан уҳәа аҳаблаҷы иҟақәан дназацәажәашаз аҳәсақәа. Аха лара лхы лыдкыланы дыҟан Уарчхан.

Ашкол аҟнытә ахәычқәа хынҳәаанҙа, лхы ахьылгара лыздыруамызт. Ашҭа днықәлон, абаҳча днытцалон. Зынгьы, абаҳча атцыхәан ижыз, лашьа инышәынҭрахь днеиуан, лнапы ныкәылшь-аакәылшьуан. Уаҟа дтәааны, аҭаҭар игәы ҭнашьаартә, амыткәма ҳәауа атцәыуара даҟәыцхьан, аха уажәгьы алабжыш игәы иныкәлыԥсалон. Амыткәма аҳәара еиҳарак даҟәызхыз Абзагә иоуп. Лмыткәма иалалҵоз ажәақәа алаф рылихуан. Иаб иԥсра игәы иалымскәа, мамзаргьы дицәымґны акәмызт. Дышқәыԥшыз, харада-барада ауаа рҭакрақәа, ашь-

ра рыԥәҵарақәа, данысԥеидас – аибашьра уҳәа, аԥсҭазаараҽы агәаҟрақәа збахьаз уи ахаҵа, ақәра ду нитҵны, зынарцә мԥа иԥәлаз, аԥсышьа бзиа зауз иԥсра усҟак иаҽхагахаатәым ҳәа иԥхьаӡон. Лашьа дыԥсижьҭеи шықәсык инахысхьаны, ҽенак лгәы изыԥшааӡашәа дааҟалан, илҳәалоз амыткәма аацәырылгеит инышәынҭра дықәтәаны:

– Ухҭырԥа рԥьақьа ухаҵаны, ууапа хәылды ажәԥахырқәа ԥҽаҽеаӡа, уаҳәа хәыш ду ааувахауа, уҽеиқәа цыԥ-цыԥ уақәтәаны ашҭа уахьынӡаҭалоз, уаҳәшьа дыԥсыр, џьанаҭ дымцоз! – анылҳәа, анышәынҭра давсны инеиуаз Абзагә:

– Учаҟәа хырҵәыжәга умаҟа ҟьаҟьа иадҳәаланы, уаҳәызба мгьал ԥҡага аҿы цырцыруа, уҽеага аҿы ҟьаҟьаӡа ашҭа уанааҭалоз бҳәар акы иамусуп, саҳәшьадухеит, – иҳәеит. Диҵаҟьеит, лашьа ихьӡ зырцәаша акы иҳәазшәа, аха илаф Ардушьна лгәаҵаҿы, дазхәыццыԥхьаӡа, иаҳа-иаҳа иҕьацон. Аҵыхәтәан лыбжьы акка-ккаҳәа аҳабла иалыԥуа, амыткәма ҳәара дааҟәнахит.

Ашьхақәа рҡынтә, аиԥхаақәа ирыбжьҟьа, ицәаакӡа иасуан аԥша ҵәыҵәы. Ажәԥан цқьагьы еилгомызт, ақәагьы ауамызт.

Уарчхани лареи реицәажәара ахьыманшәаламхаз лгәы иалан, дарҵынчуамызт Ардушьна. «Чымазаԥ бара ицаз, ҽадаиала дааргеит ҳәа, сгәы иалақәоу, сҭаца Аминаҭ ҿыц данаанагаз, зны иаԥшьылгахьаз, аха лабхәа иихәаҽхьаз, ахҵәара, еиҭах ишцәырылгаз наласҳәарц, сгәы аасырҡычырц сахьнеиз, лара дааҳәны, иаҳагьы еицәаз ажәа баапс насгәыдлыжьлеит. Изахьӡузеи, бхаҵкы сцеит, абас шәыҡоуп азыҳәаноуп ауаа шәзырмаабуа ҳәа исалҳәаз? Ауаа ҳәа дызҿыда? Ақыҭа анапхгара. Ианбыкәу урҵи ҳареи ҳақәибамыргыло, усҟак ҳанеишьҭалахьоу? Аибашьра ҟалаанӡа дара ракәзамыз ибжьы имхуа, акулак ҳәа ахьӡ ихҵауа, Гәадала дыкҿацаланы дызмаз? Ҳара ҳхала аҙәыр ҳижәлама? Абзагә иакәзар, уажәтәи ҳпарсадатла ҷкәыни иареи мыцхәгьы пату еиқәырҵоит. Лара лгәы иалоу Кьынтышә ҳахьизыразым акәхап. Еиуацәами иареи лареи», – лҳәеит лгәанала Ардушьна, нас, лԥыза лапҳьа дгылазшәа, лыбжьы ҭганы, ус нацылҵеит:

– Ҭәи млашьи зеибадыруам рҳәоит, ҭәи млашьи! Бара изыбымҳәозеи, Уарчхан, ибҳәартә анцәа ибатәеишьеит. Уарчханажә ҳәа анырҳәозгьы сахаануп, аха ашьҭахь, быҷкәынцәа, быԥҳацәа, ианбыҵагыла, ибымбои Уарчханажә аархашҭит. Уажәшьҭа бааҳәны, бнасыԛәымчыргьы цәгьа иббом. Аминаҭ илымԥшаара ԥьыбшьома ҳанхара аазхәаша. Ҳԥацха ашәҟәы ианызҵоз аҵарауаѡ, изакәытә курорт ҭыԥузеи иҳәеит. Иԥсы алахаҙеит Патыхәажә иԥа Марыҭхәагьы. Мчыбжьык ахь мышкы абраҟа уԥсы ушьар, уԥсҭазаара шыԛәсык ацлоит, дачас измазаалак ибаргәузеи шиҳәоз дцеит. Ибдыруазеи Аминаҭ убас аҙәы длыԥшаар. Илбыршозеи Абзагә? Дангәаалак, дытцҟьоит, даԍьуеит, нас, игәаара анихыԥсаалак, лара илҳәаз аҟны даанагоит. Ажәѡан кеикеиуа ианыцқьахалак, ашьшьыҳәа ажәытәтәи ашьҭра иҵаланы аҿыѡанахоит иаалырҟьаны ихыҵыз арѡаш. Убри даѡызоуп. Уарчханхеит, бара ԥҳәыс ҟәыԍак боуп, ишԥабзымдыруеи бара бразҟи сара сразҟи шеиԥшым. Зԥашә ҟатак ахылҿиааны, икаҳаз аҵла, аԥсра ԥсроума, бхаҵкы сцеит.

Абри ахьынҙалҳәоз, амаҵурҵа аландаҿ иқәыз ажьаҳәа аақәылхын, иркәаталеиуа икны, агәашә хәыҷы аҟны днеихьан. Агәашә хәыҷы ҿыѡрны, уаахар ишынауқәҳара, ашьаҟақәа ирыдгылан. «Ус дыҟамызт Абзагә, иқәшәаз, иҵалаз сыздыруам. Издыруада иаргьы игәы иҵашәахьазар ахҵәара?» – Агәашә днаха-аахеит. Лымч шақәымхоз лбеит. Ашацаҳәа даахынҳәит. «Ирҵаху ҟарҵааит, сара саб иѡны сыҟоуп», – лҳәан аҙәыр ддәылицозшәа, амаҵурҵа дныѡнашылан, ахәышҭаара аҧхьа игылаз арымҙ днықәтәеит. Дтәан лцәа-лжьы лцәыхьанҵаны. Лара лхахәы заҵәык акәын амаҵурҵа аѡныцҟа ишкәакәаны уаѡы илаԥш иҵашәоз.

Архнышьна, ахәыблы, аҭуан, акәакьаҿ икҿагылаз абҟәыл, ашыла зҭарԥсоз ашәындыҟәра уҳәа, иааѡнагылаз зегьы неибеиԥшны алѡақ иашәхьан, ԥшшәык акәын ирымаз. «Ацгәы аԥа аҳәынаԥ акуеит иҳәеит Абзагә изыҳәан Кьынтышә – мгәацәа ҭысҳаԥ. Еицәоугьы инаалоит Абзагә. Убас дыҟан агәахәтәхьымҙа, сыԥсықәрагьы. Уажәы дабаҟоу, бхаҵкы сцеит?! Иеиҵеиҳаз аҵла аҽееимыртаҷа аусҳәарҵа ашҭаҿы иқәгылоуп. Шьыбжьон-

ла, аԥша ахәхәааҳәа инаирсуа, уи амҭаҿы днатәоит Кьынтышә. Абасоуп ишыҟоу, уаҳәшьаду дукәыхшоуп, Абзагә, ажәлар рус. Уара иаҳа хьаас изыҟауҭарызеи арахә ныркуазҭгьы? Инырхуа, инырхуа, руа-ршәаԥь ыҟаҳамкәа, еиқәынҭәо убеит рырахә зегьы. Еиқәышьшьы иҭатәоу аҳиа ааилаурҩынтыр, ҭаҟа иатҭатәоу ахәашьрақәа зегьы хыхь иҩхалоит. Ашәлашараагьы убасоуп ҳшыҟоу. Ҳхы ахьынҳаушьышьуа, ҳагәшәымшә ахьынҳауҳәо ҳабзиоуп, ианеидгылатәу, иаҳзеиҧу аус иаҿу даныхьчатәу, ҳаҧрарақәа зегьы аапшуеит, ҭәарапара ҳаимпуеит», – илҳәақәоз зегьыҭәкьа шиашамыз лхаҭагьы илдыруан, ашәлашараагьы дшырзаҧуаз еиҳарак бзиабарала акәын. Изыхҭнылҟьалакгьы ԥьоукы ирыхҭнылҟьар акәын лгәалақәа. Лцәа иалашәаны дыҟан, дук мырҭыкәа, сынтәа, иҟалап абри аапыни аԥхыни ирхымгакәа, рҭаацәараҿы еиҭакра дуқәак шыҟалоз, лара лҳәашьа, рхы иалазырԥшыша ԥьара акы шырԥеиԥшыз.

Иахьа ашьжьымҭан еиԥшҭәкьа иаахтны ахҭәара атәы лымҳәеижьҭеи акрааҵуан лҭаца. «Адунеи лашарахь ҳанбацәырҭуеи... Аҳаԥы лашьцара ҳанбаҭыҵуеи»... – зны дгәааны, ҽазны лафны, лажәа иналалҵалон, аха асҵәкьа... Ҟаиматхан лтәгьы налзацлазар акәхап уажәы. Иныҵыҩ-аатыҩны ирҳәақәо, рыбз ахы шьшьартә... Уи акы лҳәаргьы, дыԥҳәысми, беилазгаша Есма цәыхьмыт лоуп. Нанду, саб Ҟаиматхан бзиа дибоит лҳәеит ҽенак. Унан, бхы бсеит, изакәызеи ибҳәо, иабаабгеи уи аҩыза ажәа, ибазҳәада анысҳәа, сара схаҵа игәасҵеит, ҽенак Ҟаиматхан ҳашҵа данааҵала, саб иеигәышә наимпыҵшәаны икашәеит, ииҳәара иҿамшәо дҟаԥьхеит лҳәеит. Лыбз лҿы иҭасҟәаҟәап! Аԥҳәысеиба мҿык лзааигазар, аандак шьҭихзар, агәыла, аҭынха иуалыз ҟаиҵеит». Зны ашьжьымҭан лгәазхара дзылмацәажәакәа дызԥырҵыз Уарчхан иналалҳәон, даҽазны – Абзагә дилацәажәон гәаныла.

Ашколахьтә ахәыцқәа макьана ишымаауаз, ишцәыкьаз шылдыруазгьы, анаарахь, иахьынҳалбарҵаз амҩахь даанаԥшит. Аҳәгьы дыҟамызт. Анаҩстәи ахәаҿы иқәгылан Уарчханраа рыҩны. Сасцәақәак неизар акәхарын, аума ҟарҵон рлақәа. «Цхыраарак лҭахызаргьы, Уарчхан акынҩалажә...

Рыѡны уажәааны ԥҳәыс дыҟаҙам… Цасҳәагьы сцаҙом…» Лыблақәа уи ашҭа инаҟәганы, дара рашҭахь данаахьаԥш, аика ԥшандага еилыҟрааҙа, ахы нарҳәы-аарҳәуа, инаԥшы-ааԥшуа ашҭа иқәтәан ашамыхьажь. Ардушьна убасҟак илцәымыҟхеит, аршәашьаҵәҟьагьы дақәымшәеит. Лабак нагәыдҵаны, ашҭа иҵылцар, иаҳагьы еицәазу, илымбаҙазшәа ҟалҵар еиҧьу лзымдырит. Ахы наҵа-ааҵо, аҧба зхыҵны иаԥылозшәа, имшәаҙакәа лара лышҟа ииаскьон аҧсаатә мышьҭацәгьа.

6

Ашәлашара иалсуан зиас заҵәык. Егры, Кәыдры, Бзыԥ уҳәа Аԥсны иагәылсны, рҟәарақәа рҟны аҿқәа урѡыртә, рҿеиҵых, амшын ахь ицо аҙиасқәагьы аҙиас рыхьзҵаны, Ашәлашара иалсуа Чаҧыргьы аҙиас узахьзҵагәышьом, аха дара ашәлашараа убасҟак иазыгәдууп, арѡаш ма акәараҷҷа ҳәа аҙәы иазиҳәар, рҳабла зегьы ацәа ԥиҿеызшәа, рхы иақәырҵон. Ажәытәан аигәылацәа еилаланы, мамзаргьы еижәлантәқәоу ирзеиԥшны, аҙлагарақәа ҭадыргылон, Асовет мчы анышьақәгыла, ахатәы зла гарақәа карыжьын, ирзеиԥшны алуқәа ѡба ахаҵаны, зла гара дук ҭадыргылеит. Иаҳагьы иазеиҧхеит Чаҧыр. Ажәытәан, ақыҭа иалсны ицаанҙа, быжьба-ааба зла гара арлагар акәын, уажәы знык ала иалгон. Ашыла рзылаганы, акрахьырҷанаҵоз азыҳәан мацара акәмызт ашәлашараа Чаҧыр бзиа изырбоз. Ирацәан уи ахьрыхәоз. Аԥшаҳәақәа рҟны иҳәуан рырахә, хараҙа, ашьха еибаркырақәа рҟынтә амҷы, аѡнымаҭәахә злырхша, ҟауарс идыршьаша аҧсаҵлақәа, ашәқәа, ахьаҵлақәа ааанагон ианхыҵлак.

Анаҙҙеи илѡызан Чаҧыр ашәлашараа рхәыцқәа ҳзыҳәан. Амшынқәеи аокеанқәеи ирху ашәлашараа рҵеицәа раԥхьаҙа аҙсашьа дзырҵада?! Чаҧыр аԥаѡ ҳаракырақәа рҟынтә акәҙами, хыла ҳаԥауа, агәымшәара ахьҳалаҳааҙоз? Ишәҳәа, Ашәлашара иалҵыз арԥарцәа, убраҟа, Чаҧыр аҙиас аҟны акәҙами раԥхьаҙа ҳахьалагаз аԥшаара? Ишәхашҭма, аԥаѡ ҳақәгыланы, аҙышьшьыра хыла ҳанасуаз? Ҳнапыршьышьуа иҳаԥшаауан ашьанҵақәа. Ахаҳә баша ҭызгоз:

– Унапы аблит, ишаҟара шьанҵоузеи! – ҳәа ҳаихыччон. Еиҵах хыла дасуан, избанзар дхәыҷын, избанзар иман агәыгра ду. Чаҕыр ахьынӡаҳацу акәзар ҟалап ауаҩы ҳәа ҳхы иазаҳҳәалар азин ахьынӡаҳамоу.

Ашәлашарантәи улбааны уахьаанаскьо, наараны, ишьа -ҟьасҵаны, иаакәыршаны, иаҵәала иҵалаҳау ашьхақәа аҿыкәыршаны, ишьҭан хынҩажәаҟа геқтар адгьыл иашара. Чаҕыр аԥшаҳәа ҳәа иашьҭан. Ацәқәа акәаҵан анрыцрарҳәалак, аарла ихаргало инааран, аха убас ишыҟазгьы, ашәлашараа рзыҳәан уи адгьыл иашаран.

Ирҳәоит, ажәытәан, Аԥсны аҧықәреи аанагаанӡа, ашырӡи ахәыӡи аныларҵоз, араҟа инеиужьны араҵлақәа гылан, какан ҟәыбарҵан ҳәа. Уажәгьы ҧьара-ҧьара иубоит ихыжәжәарахӡа игылоу араҵлақәа ршьапқәа. Ашырӡи ахәыӡи, акы имаԥны иларҵон, избанзар еиҳарак фатәыс ирымаз ахш-хырҵәи акәаци ракәын, ҩбагьы, урҵ ахьыларҵалак ииуан, уиаҟара аԥхарреи адгьыл ԥсылеи рҵахымыз.

Ашьҭахь, Аԥсны аҧықәреи анықәнагала, абри адгьыл еихша-еихшаны, ҭаацәа-ҭаацәала, жәла-жәлала иргеит. Дасу ихәҵаа ицәаҕәон, арҵәыра меигӡарахда иеиҵон, ажракәа хәхәа-хәхәаӡа иалидон.

Аколнхара анеиҿыркаа, Чаҕьыр аԥшаҳәа зеиԥш мхырҵахеит.

Аӡлагара ҭазыргыларц згәы иҵоу ауаҩы, аӡиас зеиԥшроу, мчыс, лшарас иамоу дазымхәыцыр шамуеиԥш, ашәлашарауаҩ аекономика дазхәыцырц, аколнхара ахарԥьи алагалеи здырырц зҵаху, зегьы раԥхьаӡа дазхәыцыр акәхон убри Чаҕьыр аԥшаҳәа. Абри бзианы еиликаауан Абзагә. Аибашьрахьтә даныхынҳә, арахә рҳақьымра азыҳәан акурсҟәа рахь дрышьҭит, дшаахынҳәыҵәҟьаз, азхәыцра далагеит Ашәлашара реиҳа иазеиҕьыз, зыда ԥсыхәа амамыз – арахә, нас ашьхымза раазара мацара иазку колнхараны иҟаларц.

Ус ҟазшьас иман Абзагә, инапы злеикуаз, илшара зегьы адиҵон. Иажәа иалан еснагь: «Унхаҩызар, уашҭа аҭалара уаҩы деигәырҕьо унха, ухьчазар, урахә хьчакы ирахә иреиҵамхароуп», – ҳәа.

Иҵара хәыҷы ихы иархәааны, ашәлашараа аҳәык-ԝыԥьак ицырхырааны, аколнхара алагала, аеекономика иахьынҳаилшоз иҵитҵааит. Иԥхьаҳеит шаҟа тонна аԥьыкәреи ааанашьҭуа Чаҕьыр аԥшаҳәа. Уи ахкаара, ацәаҕәара, арашәара, аҭагалара шаҟа ԥьамш акәҳуазеи? Анхацәа ԥьамшк азыхәан шаҟа-шаҟа килограмм аԥьыкәреи рырҭозеи? Шаҟа азынхозеи аҳәынҭқарра? Аԥьыкәреи алатҵара иаҟәыхны, ҭәарҭаны иоужьзар, ԝынтә иурхыр, шаҟа тонна аҭәа аанашьҭуазеи? Иааанашьҭуа аҭәа шаҟа хы арахә азныкәгозеи? Ашьамаҟа рацәаны иананырҵалак, шаҟа килограмм ашәи, шаҟа тонна акәаци аларҵалар рылшо иҟалозеи?

Зҵаарак даҽеа зҵаарак ахылҵуан. Ҷәхьак ҳынрак шаҟа килограмм аҭәа аҭаххо аилкааразы, егьырҭ аколнхарақәа рахь дцеит, дразҵааит, аха иҟалаз уиоуп, арахә змаз аколнхарақәа Аԥсны агаҽа қыҭақәа рҟны акәын. Уаҟа арахә Ашәлашара аҟара аҭакра рыцәшәомызт. Асы зынҳаск иахьамуҳозгьы убарын, иахьауазгьы лассы ишьҭытҵуан. Ашәлашара асы анамуаз, уаҭәашәпара ианышьҭамлоз ҳынра рымбацызт. Еиқәшәы ишьҭалон хԥа-ԥшьба мза. Аԥсаса ауужьыр ҟалон, аха аҳынра зегьы иҵакны иныкәгатәын ашьамаҟа. Убри аҟнытә, иԥхьаҳатәхеит агаҽа аҟнытәи аколнхарақәа рҽы бжьаратәла уахыки ҿенаки жәык шаҟа килограмм аҭәа азхоз, нас убарҭ амшқәа ирыцуҵар жәамш, ԝажәамш, мызкы, ԝымз... Уи жәкы, аха ԝышә, хышә жәхьа рҟны инаҳар, шаҟа тонна аҭәа рҭаххозеи? Арҭқәа зегьы рыԥхьаҳара мариан аеекономист изыҳәан, аха Абзагә, анапыла ҳлагара дахозар аҟара, дараԥсон. Иазхомызт идырра, ацхыраара изҭашаз, уаԝҵас ҵарак змаз ақыҭан уаԝ днымхеит.

Абарҭ азҵаарақәа зегьы, иара иахьынҳаилшоз, рҭак ԥшааны, иара иҳәашьа, ипаҷҟәаламны, ақьаадқәа инарниҵан, раԥхьа изирбаша, иахьигаша азхәыцра далагеит.

«Иаҳа иабеилыркаари, иаҳа иабахатҵгылари?» – Хьаа дула лцәа иалҵыз ахшара ауаа дыдлырбарц раԥхьаҳа зыԝны идәылҵуа аԥҳәыс лыхшара дшихымҳызаара, ииԝыз ақьаадқәа дрыхҳызаауа, еидкыланы Аҟәаҟа дцеит. Дҵаа-ԥшаауа, ақыҭа нхамԝа аминистрра ахьыҟаз дынхалеит. Аррахьтә

дхынҳәижьҭеи ԥышықәса шҭуазгьы ашәлашараа рҳәашьа, «ифицарцки» маҭәакәа ишәимхыцызт. Имагәқәа, ақалақь аҟны дшааиз еиԥшҭәҟьа, аимаарыцкьаԥ иҟны убас ирыцкьеит, аԥатцасарҭаҟны днеин, убас иԥатца исеит, убас духьқәак иқәыртәеит, дермантинла иҭаҳәҳәаны, «аҙамԥакәа» ҭчааҙа иҟаз ашә аартны, адкыларҭа уада данынықәнала, амаҙаныҟәгаԥ ԥҳәызба фырт лырган, лчабра лԥынҵа иадкыло, дынцәыҵаччеит. Дхәацыхәаԥшьха днеицралеит Абзагә. Амҵәыжәԥакәа иҭо, игәышьҭыхгаха дыԥназгалаз ихы иамхабзиара наихҟьа ицеит. Бҕаларҭак дыкәгылазшәа, игәы нҭаҳаит. Ишьҭахьҟа дхынҳәны, ддәылҟьаны дцару, аԥҳәызба хцәы еиқәаҵәа самсал дшихыччаз изеилымкааҙазшәа ҟаҵаны, иаԥхьаҟа иҷынеихару изымдыруа, дахьаатгылаз даанхеит.

Ифицар маҟа ҟьаҟьа ааирҽеин, акомандир иҟнытә ԥхьаҟа ҳәа акоманда иоузшәа, ашацаҳәа днеины, аԥҳәызба дналыдгылан, аминистр ихаҵа иахь дымнеир, димбар ԥсыхәа шимам налеиҳәеит. Еиҵах дынцәыҵаччеит аԥҳәызба. Уажәшьҭа лафкгьы иҳәартә ишьара дыкәлахьан Абзагә.

– Иҟоу бымбои, быххь згеит, саҳәшьа, сара қыҵа уаԥык соуп, насгьы ақыҵақәагьы зегьы еиԥшым. Изахьӡу бымдыруеи аҳаԥы, аҭыԥра? Убас иҟоу мышәҭыԥрак саатытцны сааит. Смагәқәа убас иҟьашьын, убас ҳаԥы фԥы бааԥсык схышәшәон, сышиашаз абраҟа сааизҵгьы, абри бчабра ԥшҙа хәыҷы азхомызт бԥынҵа ҵәырмаԥс. Усҟан бхы абабгоз?! – иҳәеит, ихы алаф алхуа.

Аԥҳәызба лкьатеиах ԥҵәо, лыбжьы ҭганы дааччеит. Ас ауаԥы ихы алаф алихуа лмаҳацызт. Дагьаапхашьеит, лара лхаҵа ааигәа ақыҵа далҵны, усура ақалақь ахь ииаз, қыҵа уаԥык убас дахьихыччаз азыҳәан.

– Изакә усузеи иумоу аминистр иҟны, ишԥаиасҳәо? – лҳәан, лыблақәа жәԥан ҵаулаха, лхы ԥышьҭых, днеиҷапшит.

– Ишԥаиасҳәари бҳәоу?

Аԥьыкәреи аарыхра иазку ашьха қыҵа, Ашәлашара арахә рааҙара иазкхааит ҳәа диҳәарц дшааз амаҙаныҟәгаԥ илеиҳәар, иажәақәа аминистр иҟынҙа иналгар, хымԥада, дидикылаҙом, егьизааицҳауеит ажәа заҵәык: «Ашьшьыҳәа иԥныҟа дцаны, иԥызцәа ирку аҽага иаргьы икызааит!» – ҳәа.

Абасҟак мши ҭхи, ицәа ыҟамкәа, иԥьабааи иаамҭеи зыкәирҙыз аус, аминистр икабинет аҟынҙатәҟьагьы изымнеикәа, Ашәлашара инықәчло анаҟә ҭаҵа еиԥш, иниаҙаа ицон. Иҟаиҭара изымдыруа, длак-ѡакуа даанхеит. Уаҳа ииҳәарыз аниҿамшәа, дышлазҭааз ихаҵагьы дазымхәыцкәа, убри азыҳәан даазшәа, даара аҭакы аҵаны:

– Ибыхьҙузеи, саҳәшьа? – иҳәан, дналазҵааит.

– Аминаҭ, – лҳәеит аԥҳәызба. – Иоуҳәарц иуҵахузеи аминистр?

Усҟан Абзагә издыруамызт, убри аҿены инаркны, убри ахьҙ, иара зегь реиҳа изааигәоу, зегь реиҳа изгәакьоу хьыҙханы ишыҟалоз. Аҭәы налаҭо дахыччалон хаҭеи ԥҳәыси, ауаа ишраҳауа, рыхьҙқәа ахьырымҳәо, абри аҿены инаркны, уи аҭас даҿакала азхәыцра далагеит. Шаҟа иузгәакьоу, шаҟа абзиабара аҭоу, убасҟак имаҙазароуп зыда ԥсҭазаара умам ауаѡы ихьҙ.

– Исҳәарц исҭаху зегьы абраҟа иануп, – иҳәан, иҭырҟа ҷыба иааҵигеит қьаад гәарҭак.

– Исырбеи, – лҳәеит, лыблақәа ҭыԥхааua, амаҙаныҟәгаѡ ԥҳәызба.

Иҿеидыԥсала лыстол аԥхьа днагылан, аԥаҭасаѡы меигҙарахда иқәиҵәаз адекалон афѡы рҟиуа, лнапы инаиркит иқьаадқәа.

– Унапы ухьуама? – лҳәеит рыҳашьарала, изеиҭымхуаз имахәар дахәаԥшуа.

– Маҷк ихьараҷьшәа иҟоуп. Афашист дацҳаит смашьхәылҭ.

Ччараха илысит амаҙаныҟәгаѡ ԥҳәызба, Аминаҭ.

– О, сааухаҭкуп! – лҳәеит лара, Абзагә изымдырҙоз, ҷьара аҙәы лҳәашьа ҟаҭо. Лара ишылҳәашьамыз дымѡашьахуа идырит. – Ари напылаѡыроуп. Аминистр, сааухаҭкуп, анапылаѡыра идикылаҙом. Ари убома? Абраҟа ҷык-ҷык-ҷык ҳәа икьыԥхьтәуп, насгьы изакәызеи иуѡыз ариаҟара? Ани, – акабинет ашә ахь лнапы налырхеит, – асҟак ирацәаны аԥхьара ицәымҵуп.

– Уаҳа иркьаҿны ѡышьа амамызт. Сыпрофессорхарц сҵахуп, саабхаҭкуп, – иҳәеит, лҳәашьа ҟаҭо, иҿеидыԥсала дахьгылаз Абзагә.

– Уара иухьӡузеи зуҳәаз?

– Абзагә! Абзагә Гәырҭба.

– Абзагә! Ибзоу агәы, ихьӡы цәгьам. Иҟоу уи ауп, Абзагә, хпаҟа саатҭ рышьҭахь уаа. Сара иузыскьыԥхьуеит, – лҳәеит. – Ахәгьы шумысхуа удыруаз, – ҳәа нацылҵеит даапышәырччан.

Х-саатк рышьҭахь даннеи, ари зегь сызкьыԥхьуазма, даҽа саатк аҟара уаапшы лҳәеит. Адкыларҭаҷ дтәаны дыԥшыр лымуит, иаармарианы ддәылылцеит. Адырԥаҽены, ақыҭахь дхынҳәааныӡа, инапԥымҭа зкьыԥхьыз, амаӡаныҟәгаԥ ԥҳәызба дибарц азыҳәан мацара днеит.

Ицеит абри ашьҭахь ԥхынрак, ицеит ӡынракгьы. Ашәҟәы изԥыз баша аӡы иасҵеит, феидас иалызгаз, Аминат даласыԥшааит ҳәа лафны инацҵо дшалацәажәоз Абзагә, аусҳәарҭаҷы инаиԥхьан, (аусҳәарҭагьы, аколнхара аконторагьы хыбрак аҟны еицыҟан, убри аҟнытә ашәлашараа инеизакны аусҳәарҭа ҳәа иашьҭан), арахә рферма аиҳабыс дҟарҵеит. Излаиарҳәаз ала, аферма еиҳабыс дҟарҵарц рыдырҵеит араионаҷ, урҭгьы хыхьынтәи ирзасит.

Арахә ицәымӷымызт усҟан аколнхара хантәаԥыс иҟаз Кьынтышәгьы. Аха арахә маԥны изанызаргьы лахь ирҭомызт. Аԥьыкәреи аплан изынамыгӡар, дамырхуан.

Арахә маԥ-маԥ хырыԥ аарзиуа мацара, Абзагә еиҳабыс даныҟарҵоз, аколнхара зегьы иамаӡаз хәыҷи-дуи, жьхьеи ԥеи неилатцаны, ԥынԥажәаҟа хы ашьамаҟеи хынԥажәаҟа хы аԥсасеи ракәын. Ашьҭахь, шыҟәсҟәак аниас, амшын агаҷа аҟнытәи аколнхараҟәа инарывагылеит ашәлашараагьы. Агәра диргеит, даҽа аарыхрак аҵкьыс, арахә рааӡара иаҳа ишанаало асеиԥш иҟоу ашьха қыҵа.

Убарҭқәа зегьы импытцашша ацара иаҷын уажәы, арҭ аԥышыҟәсак раахыс. Иԥсҭазаара зызкыз аус ахьимпытцырхыз аҵкысгьы, игәы иалаз даҽеакын. Игәылацәа, дызлоу аҳабла шԥеизыҟоу? «Ԥаса еиԥш акәу, мамзаргьы рызқәа сеиадырхоу? Сара исхароу, зыриашара сылшо акыр ыҟоума?»

Абарҭ азцаараҟәа ракәын, иаахтны иҳәартә, дацәыԥхамшьартә иҟаз. Аха иҟан даҽа зцаара дукгьы. Зҳәара гәаҕьуацәаз, зегь реиҳа Абзагә дызмырҭынчуаз зцааран уи. Ажәа

зацәык ала ишьақәгылан иара. «Иаԥсазма? Иаԥсазма усеиԥш ақәԥара? Убас ихы-иԥсы рыхҭынҵара иаԥсоума?». Абри азҵаара аҭак акәын изылшоз инхареи-ахҵәареи рыʒбара. Абри азҵаара аҭак иԥшаарц азыхәан маԥк инахараны далагар акәын Абзагә. Реиҳа уаѡ ҟәыҷас, нхаѡы бзиас иипҳьаʒоз Ҟаҭмас дивагылан аус ахьиуаз.

– Уара, удинаныс, аиаша шсоуҳәара. Саб, ԥсаҭа шкәакәа, уара дышԥаудыруаз? – аусура даақәыцын, Ҟаҭмас днаихәаԥшит.

Аҵәѡан ҿҟьа еиԥш дуаѡ ҵаҷан Ҟаҭмас, Абзагә хаҵа наʒа-ааʒан. Ишәагаа иагыз ханарҭәаауан, цәала-жьыла деилаҟацаʒа, деилашәыгәʒа дахьыҡаз. Ҟаҭмас дахьидгылаз, уаѡасак диеиԥшын, убас дуаѡы аун уи. Ақыҭаҿы зегьы иреиҳабыз Қьач Кыҷа диқәламзаргьы, зықәрахь инеихьоу абыргцәа бзиақәа дырхыԥхьаʒалан Ҟаҭмасгьы. Иҡасҵахьоу сызхоит, уажәшьҭа исылшом ҳәа иѡны дтәар, аʒәгьы акгьы иеиҳәомызт. Изычҳауамызт. Ҷәрас, қәрас иҡоу ашьамхоуп, сшьамхы сланага-ѡанагонаҵы аѡны сызлатәарызеи ҳәа, зегьы аус ахьыруаз, иаргьы дауан. Аҵәѡан изарсуамызт, изыҿкьомызт. Абыца ааганы ианизкарыжьлак, аанда зышшуа акакала, ѡба-ѡбала еидкыланы, ирманшәало инаииркуан.

Абзагә изҵаара имаҳаʒазшәа ҟаиҵеит Ҟаҭмас. «Дызсазҵаазеишь? Иаб изыҳәан бааԥсы рҳәоны иаҳазар? Бааԥсы ҳәашьас ирымоузеи, иԥсы ахьынʒаҵаз, абык иеиԥш, пату иқәырҵозҭгьы ашәлашараа!» Узсазҵаауазеи, уара умацара уакәым, ақыҭа зегьы иаԥхаз ауаѡы изыҳәан ҳәа аанаго, Абзагә днеиҿаԥшит Ҟаҭмас.

– Сара ииашаны суазҵаауеит, уххь згеит, Ҟаҭмас. Ус, сара схазы еилыскаарц ҫахуп, – изҵаара еиҭаирҿыцит Абзагә. Иҭархәаланы, ҭаалым арҟаҵаны, нас аҵәѡанқәа ирхеиҵоз абыца кны дааҭгылеит. – Иҡоу умбои, умбои ҳәа ажәа иалоуп, ацгәы аԥа аҳәынаԥ акуеит рҳәеит... – Дааԥышәырччашәа иуит Абзагә. Аилкаара мариан игәы ишалаз, иус ианалацәажәоз иаб дахьыргәаладыршәаз. Изҳәаҵәҟьаз аʒәы, Кьынтышә иакәын. Уи дусмызт, дзакә уаѡыз еилкааны иман, аха егьырҭ, изаҳауаз уи иахьимарымкыз, ҿымҭ иахьақәшаҳаҭхаз, даргьы рҿала ирҳәаазшәа иԥхьаʒеит Абзагә. Уажәы, игәы иалақәоу

иҵәахырц, дааԥышәырччашәа иуит. Асы зықәзыҭыз адәы, ацәаакыра шалыжжуеиԥш, агәаара зҵаз ԥышәырччаран уи.

Ашәлашараа зегьы ишрылаѽхьаз, ишырдыруа идыруан усҟан Кьынтышә ииҳәаз. Абзагә дызҭахыз ргәы иалан. Аҳәыкѽыцьакгьы Кьынтышә иҽаҿы иарҳәеит, акыр ихаразар, иҿеим ҟаиҵазар, Абзагә ихаҵа уиацәха, амала иаб, анхаѽы бзиа изыҳәан ус умҳәар акәын ҳәа.

Дызцәымҷыз, Абзагә ихаратәуа, Кьынтышә ииҳәаз иашан, аԥсаҵацәхага диҭынхеит Гәадала, зегьы иара идыруашәа, зегьы иҿрылаижьуа, ихы имхакәачрашәа дыҟоуп рҳәеит.

Ажәлар рыбз усҟак дазхәыцуамызт. Уи азыҳәан дазкылсхьан хшыѽ еилкаарак. Амѽа ушану, ишакәым ушьацәхныслар, цьоукы уара убла иахарартәуеит. Аԥашә дуззa адгьыл иахьалҳәҳәоз имбаҙоз, дахҟьашазар, иқәнагоит рҳәоит, даҿа цьоукы, ишьацәхныслара, имацара иакәзам, ҳазегьы иаҳҳароуп, изԥаҳамҟазеи дзыхҟьашаз аԥашә рҳәоит. Иҟахуп даҿа цьоукгьы. Урҭ анҵгьы арҵгьы ирықәшаҳаҵхо, аҙы ԥшшәы амоу аҳа, зхатәы гәааанагарак змам роуп. Иаахтны иҽагылаз, абзиа ҟаиҵарц дшашьҭаз, зхахьы иаазымгаз раҵкысгьы убарҭ еицәеишьон, иаҳа ишәарҭоуп ҳәа иԥхьаҙон Абзагә.

Абарҭқәа ихаҵа ишидыруазгьы, даҿеаҙәы иҟнытә иаҳарц, еиликаарц иитахқәаз рацәан. «Ашәлашара абасҟак ихараны ашьхақәа иахьрыбжьаршәу азыҳәан мацара акәхарым ҳахҵәап зылхәаз Аминаҭ. Иаҵоузеи иҵегьы? Ҳазлоу аҳабла лгәы рыцәцазар? Сара исхароугьы маҷума? Уаҳа? Иаҵоузеи иҵегьы?»

– Уаб ишԥаизиҳәеи, уара, Кьынтышә? Ҳа-ҳа! Хабжь иаԥхьа хабжь уаѽы изҳәом. Иара дызԥада, иара, Кьынтышә?! Иаб Багәажә, уанаԥьалбеит, уажә даабазма! Абзацәа ԥсны аԥсцәа ангыло аамҭак ҳахаанхеит акәымзар, Багәажә ауаа ахьтәоу дназышьҭуадаз, – иҳәеит, ибжьы цаҕаза, Ҟаҭмас. Инапы кахәхәа, ашьхыц ицрицозшәа, инаиҟьан, икәмызцәа хылԥа аарҽеины, ихаршьшьны инаихеиҵеит.

– Ииуазеи иаб? Иаб Багәа Ашәлашара Асовет мчы шьақәзыргылаз дыруаҙәкны диԥхьаҙоит. Уара иабажә ҳәа датәамбакәа уцәажәоит, – амца наҵеиҵеит Абзагә. Убригьы даҿеаҙәы

иҟнытә иаҳарц иҭахын акәымзар, Кьынтышә иаб изыҳәан бзиа шырымҳәоз идыруан. Ииашагәышьамызт убри аҟны ашәлашараа. Аӡәы дырцәымгӡар, дзыхшазгьы ӡы дамыӡәӡәо дҟарҵон.Дара рҳабла лбаа ишьҭаз Ачамҳара ақыҵа ианадырҵа, шықәсыкгьы аатҵааназа, аколнхара ахантәаҩыс иаарышьҭыз арԥыс қәыԥш Чырг Раԥсҭан изыҳәангьы иаразнак иҵааит:

– Анхаҩы бзиа, быста зфо анхаҩы диԥоу, мамзаргьы нымха-хымҵәак дихылҵу? – ҳәа. Мчыбжьык иналагӡаны, иаб дызустаз, иабду дызҿыз, зегьы еилыркаахьан.

– Аԥсхәраҿы ашәа зҳәаз Кынтышә иаб Багәа иакәзами? Аҩы анижә, аԥсхәраҿы аҵацаагацәа рашәа цәырызгада? – Инаиҵеит Ҟаҵмас. Ари ахьымзгқәа иҟоу иреицәан. Ихьымзгын ачараҿы аҩы аҿаршьра, аха еицәаз хьымзгын аҩы дашьыр аԥсхәраҿы. Иԥсы ахьынзаҵоу ихымҵуа ахьз бааԥс ихы иаиҵон. Ичҳарын данԥслак ицыԥсуазҭгьы.

– Иҿы еихагәаны, ашьаԥа днытцыргеит аԥсхәраҿы, акаҩҳәа ашәа анцәырига, – иҳәеит ибжьы ааникыло, Абзагә ида егьырҭ ираҳар иҵахымкәа Ҟаҵмас.

– Ҳа-ҳа-ҳа! Дызустада усеиԥш аҿаастара зыхьыз? – икьатеиах ԥҵәо, реицәажәара ихы налаирхәт, еидарак абыца ааганы ирызказԥсаз, зҭәымҵа иҵагылаз Кәнач. Грас иман, ажәак аниҳәалак, иқьышә нҵырҟәанчааны, иԥаҵа еилачқәа иԥынҵа ҟьаҟьа ду анаҵарчра. Имлашьуа афатә дшашьҭамлара, дзырччаша, еиҳарак дызхыччаша дашьҭан енагь. «ьықәреик афҩы шааклак, аҩызцәа шеизнаго еиԥш ахьажь, дызхыччаша уск ахы ыҵнахны иахьааибоз, иаразнак ауаа адигалон. Уажәгьы, инапы ааирххан: – Ауама иҳәеит, уара, аранза шәааи! – иҳәеит анаҩс аус зуаз рзыҳәан. – Нас, нас, дызустада, уара, зҿы еихагәаны ашьаԥа иҵыргаз?

«Башахеит ҳаицәажәара. Ҟаҵмас имариа збозар ҳәа сызиеишәарыцоз аахирбгалеит. Зегьы аҵәы ахьрылеиҵаша, дахьырхыччаша дашьҭоуп абри Кәнач», – игәы инҵеиҳәеит Абзагә.

– Дарбан умбои, уажәы сҭаршынс иҳамоу Кьынтышә иаб, – иҳәеит реицәажәара ихы ахьалаирхәыз шиҵахымыз иныԥшуа Ҟаҵмас.

Илымҳа кыдҵаны дырзыҙырԝуан, арра дахьынҙаҡаз, ас еиԥш иҟоу аицәажәарақәа ирылхәдаз Тарас.

– Ҳа-ҳа-ҳа! Ассир ҳаиҳәеит, шәанаԥьалбеит, Ҡаҵмас! Шәиазҵааи Кьынтышә иаб дызусҵаз ҳәа. Ишәаҳахьоума убри? – рыдеизалара иаҿыз днарылаԥшит Кәнач. Ҡаҵмас еиҵах идмырҳәар рымуит. Убас аччара иалагеит, инахараны амасар аршьара иаҿыз, аҵәԝан ҿызҡьоз, иазырсуаз, заа рԥьышәқәа аччаԥшь ыԥәҵаны, ихьаԥшны инарзыԥшын, реихақәа, реигәышәқәа ыркәаталеиуа, дара рышҡа рҿаархеит. Ҡаҵмас ииҳәоз иаргьы инеиҵаҳәо, иҳәацыԥхьаҙа иччаԥшь иацҵо, икьатеиах ԥҵәаҙон Кәнач. Иԥьышә уажәы-уажә инҵирҡәанчаауан, иԥаҵақәа иԥынҵа инаҵаирчуан. Дгәырҕьон иахьатәи амш злаихигаша афатә ахьиԥшааз. Ҷыц аҙәы дааицыԥхьаҙа, инацҵа-нацҵо, ҷыц еиҵарҳәон.

– Дызуоу аҙәыр уҡазар, угәы иалымсын, алаф-лафуп, – ҳәа нацырҵон.

Абзагә, иаҳауаз игәы ишахәозгьы, Кьынтышә иаб аԥсхәраҿы иҡаиҵаз, ишыҡалақәааз аилкаара усҡак дашьҭамызт. Уимоу, ашәлашараа аҙәырԝы дызлареиԥшымыз, иабгьы убас дыҡан ҳәа анырҳәалак цәгьарак зымԥытцҡьаз изыҳәан, усеиԥш аҳәара иашам ҳәа даҷаԥон. Аха уажәы ихаҵа абарҵ ауаа шизыҡоу, дшыргәалашәо еиликаар иҵахын.

– Иаб шәиҡәаҵ, аҙәыр ажәахаа иеиҳәахьоума Кьынтышә ихаҵа? Ауаԝы реиҳа игәахы кылызҵәо ажәа, иара игәы ахәша ыԥәнаҵоит, – иҳәеит, амасар ҵәԝан еиԥш дҵаҕаҙа, дырхыҳәҳәо дахьгылаз Ҡаҵмас. Абзагә иԥьышә иԥәыххыз азҵаара аҳәаха иимҭеит.

– Ажәа хаагьы ԥьоукы иреиҳәозаап, мамзар асҡаамҵа аусҳәарҵаҿ дныркыломызт. Шәыххь згеит, шәарҵ, аҡәыҕақәа, ишәзымдыруа ишәасҳәозеи, – иажәа дналагеит Абзагә, еизаны игылаз, аҵәԝанқәеи абыцақәеи ахькажьыз ирыԥәтәаз аҳабла уаа дрылаԥшуа. – Аԥсҭазаараҿ, ишыҡоу шәымбои, ишәымбои ҳәа ажәа иалоуп, аҙәы иҿаԥхьа уара шаҡа ухы шьҭухуа, убриаҡара уара ухаҵа даҷеаҙәы иҿаԥхьа ухы лаурҡәыроуп. Изхысҳәааау Кьынтышә иоуп, иаб дзакәыз уи сара сусс алам, ихаҵа иоуп аус злоу. Аколнхара аправлениаҿ иалацәажәон сус, ишыжәдыруа…

– Уҳәан-сҳәанлоуп ишаадыруа, ауҳәан-сҳәан, ҳа-ҳа-ҳа! – дыччеит Кәнач, иқьышәгьы атрым-трымҳәа инаирԥеит.

Ԥшак асзар аҟарагьы аҵәгьы дазхьамԥшит иччаԥшь. Ицәышҳабиҵа ихаҭа иааизынхеит.

Абзагә иажәа инациҵеит:

– Зегьы еизаны иштәаз, иблақәа жьаржьалеиуа, иҷеыҵҳәаны дрылаԥшуа: «Уаҳа ишԥаҟаиҵоз зышәгәахәуаз Абзагә?! Ацгәы аԥа аҳәынаԥ акуеит. Иаҳҳәоз дахьаҷаԥашаз акәын хәыцырҭас имаҵаз иабгьы», – аниҳәа, иҷы ажәак ҭшәааниҵа иақәшаҳаҭхало руаҵәк, сара ихьӡ сымҳәаргьы, шәара дыжәдыруеит, ижә аҵша ариизшәа, гәырґьараха исын, игәы иахәарушь ҳәа Кьынтышә диҷаԥшуа; «Аҷеы зтәыз иҭиуан, аҷеыхьча иуамызт», – ҳәа наҵиҵеит. Агаҵа иажәа ҟәышуп ҳәа, аҳәаскьеи цәаԥҷеыга ҳәала уара, инарҵауланы иазымхәыцуа изыхәан, иахьахәҭаҵәҟьаз иҳәеит иахәҭаз ажәаԥҟа. Кьынтышә иихәааз аҵкьысгьы. Убри иихәааз иаҳа рыхшыѡ азышьҭны, убри иахь иаанаԥшит итәақәаз. Ажәлар еицырзеиԥшны иуҳәо, ишрыдыркыло усгьы ижәдыруеит. Аҵәы далкааны, днаскьаԥхьаны иоуҳәар, иабанҵаиашо ҳәа уажәа иаҳа дазхәыцуеит, аха ирацәаѡны иахьтәаз, ари иаҵанакуазеи, Абзагә иабанҵаиқәнаго асеиԥш ажәа ҳәа аҵәгьы дазымхәыцит, иазхәыцзаргьы ҷырымҭит.

– Ҳаи, шьыри, саргьы сыҟазарарауаз, сызхара смыччоз, – инаиҷыцҟьеит Кәнач.

– Уҟандаз, ухы уахымыччоз! – иҳәеит Ҭамел. Быцак хҵәаны, иҟыцәҟыцәуа дтәан. Абзагәи иареи анеицаауаз дызиазҵаарц ииҭахқәаз рҭак иаҳауан уажәы. Ажәак иаѡиршәомызт.

– Умшәан, уанысхыччаша аамҭа уоуп, – иҳәеит, Кәнач ихы наиқәкны Абзагә. Игәы иалымсӡеит Кәнач иажәақәа. – Аиаша шәасҳәап, убри аччара ашьҭахь даара сгәы еиҭасит сара. Изхыччозеи ҳәа уҵарауазеи? Аиҳабыра арахә анырхуан, сара исымуит, иччоз ччаны, ргәы ахәша ықәҵаны ианалга, уи ажәаԥҟа зҳәаз схы наиқәыскын: – «Аҷеы зтәу ҳәа иуԥхьаӡо дызусҭада, ухҳь згеит?» – ҳәа снаиазҵааит.

– Иихәазеи? – игәы иныҵаххны дҵааит Тарас.

– Иурҳәозеи! Аныха дамҵагылоушәа, Кьынтышәи ҳапреседатели дрыҵаԥшуа даанхеит. Уара, аилымга, уара уҷеы

уҵхны ҽаҙәы изиуҭозеи! Уара, сара, аа, абарҭ итәоу, анхаҩыжәлар зыхьҙу ҳауп арахә зтәу, аҳәынҵқарра иатәу зыхьҙугьы убри ауп анысҳәа, аа, шәыпшы, уара, ажәлар рмал сара истәуп ҳәа дауеит иҳәеит аправление иалаз даҽаҙәы дахьтәаз. Ари аниаҳа, уҧҳәыс ҧа длоуит ҳәа иарҳәазшәа, ибла ҧшшәыдақәа агәырҵьара нархыҳәҳәылан: «Изгәалашәо шәыҟами уара? Аҙлагара алуқәа сара истәуп ҳәа ҳхаҳаршҭыргьы, ажәлар адинхаҵара рылҳаблаарц ауахәама анҳарбгоз иаҳзааигаз харшҭшьас иамоузеи?!» – ҳәа, сара днасыдкыланы, сабгьы аҵәы наихьишьит Кьынтышә.

– Ҳапредседател ҿыц ииҳәазеи? – Абзагә днаиазҵааит Ҭамел.

– Аҵыхәтәаноуп уи данцәажәаз, ихаҵкы сцароуп, – иҳәеитАбзагә. Кәначгьы иччара наҟ инхиҩеит, зегьы рлымҳа изышьҭ Абзагә изыҙырҩуан. Иахьанҙа иҿала иреимҳәацызт. Ирцәиҙоны акәмызт изимҳәацыз. Урҵқәа рҳәара, зан лкалҭ иантҵәуало асаби диеиҧшнатәуашәа иҧхьаҙон. Абыцақәа ахьеиқәыз ҩ-быцак аарылихын, рыхқәа неилаҵаны, «рыбаҩ ааирҵәит», наҟ иршәны инкеиҧсеит.

– Аҵыхәтәан ииҳәазеи, дад, ҳапредседател ҷкәын? – ҿаатит Ҟаҭмас.

– Убри иоуп акәымзар, уажәы араҟа сузырбодаз, Ҟаҭмас, – зегьы ираҳарцгьы иҵахны, аха ҷыдала убри ихы наиқәкны, аҵак ҟаиҵеит Абзагә. Иҵаҭынжәга ааҭиган, дмыццакҙо аиҵаҵара дналагеит. Қьышә ҭҩаак акәымзар, иазнымкылартә идуун иҵаҭыныжәга еиқәаҵәа. Ҩызара изнауан аҧсаса данрыцыз, ашьтахь, арахә зегьы рферма аиҳабыс даныҟазгьы. Еиҵаҵаны, амца нахьырс инаиҿаикуан, нас, иара иҳәашьа, мышкы шьыбжьаанҙа иҿакын. – Ҳапредседател, иххь згароуп, дыҷкәынҙоуп макьана. Саб дзакә уаҩыз, дынхаҩызу, мамзаргьы днымха-хымҵәазу абаидыруеи. Сыбзиарасгьы иибахьоузеи! Зыбзиара узымдыруа, ицәгьара уалаҳаит ҳәа, сара сыҭагәҭасра иақәшәеит иаашьҭра. Еиҳарак сызлеидырҙогьы, Кьынтышә иеиҳәақәаз рылоуп. Аха сабгьы саргьы цәгьара ҳгәы ишҭамыз ибазар акәхап, ражәа ҭлапҟақәагьы, ражәаҧҟа цҳафырқәагьы ихахьы иаамгакәа, убас дцәажәеит, аиаша шәасҳәап, рхы иаланарҧшыртә.

– Аҳлагара алуқәа ԥышәымҽеын ҳәа дырҽагылазар, ииашамкәа иҟаиҵозма Абзагә уаб? Абыржәгьы изеилымкааҳаци Кьынтышә? Ибзиашәа иасҳәарын убра сыҟазҭгьы! – иҳәеит, реицәажәара усҟацәак иҽаламырхәуа, насҵха ахаҳә иқәтәаз ауаҩаԥшь, ахатҵа кьаҿ Ахлоу. Даараҳа думыршыкәа, зычҳара хымҵуаз уаҩын уи. Уаанҳа, ичҳара ҳәаак ахьынҳамоу, акгьы ихы аламгало, аганахь аҽеыԥхьакра бзиа ибон. Убри аҟнытә, иихәоз ажәақәа ишжәаҭацәқәамыз агәра игеит Абзагә. «Хымԥада, ҿтыҳәҳәаала иансацәажәоз дыҟазҭгьы, дырҿагылон. Избан убри, атәымуаҩы, ақалақь аҟнытәи иаарышьҭыз Раԥсҭан сзихьчарыз, избан, изҿырымҭрызеи сара иаҳа сыздыруаз?».

– Изакәытә уахәамоузеи убасҟангьы ирбганы илкарыжьыз, Кьынтышә раԥхьа днаргыланы, зхы зымхакәачраз, аилымгақәа! Ихәда ырҵәины, иҟәыбаса еиларыжьыз ауахәама ахаҳәқәа ирыҵаҵазар акәын иқәнагоз. Анышә дамахгьы, сара исаҳарауаз уаб Гәадала изыхәан убас аниҳәоз! Ихаҭа иаб закәытә хьҳы ԥшҳоу иҭынхаз иасҳәарын ибзиашәа, – иҳәеит, аҿыцәаара иаҿу амца, иаалырҟьаны ианеибакуа еиԥш, данажә, иԥсыдахахьаз иблақәа амца ҩархыҳәҳәыланы Ҟаҭмас. Кьынтышә изыхәан цәгьарак ааиаҳар, Кьынтышә иаҵкьыс уи иаб дизгәаауан.

– Абыржәшьҭа данаабалак иаҳҳәаша ҳамдыруеи, – иҳәеит, акәац зыга аҵәы ҟаиҵозшәа, иаҳәызбала быцак цәуа игылаз, иихәоз гәыԥжәагазаргьы, игәыҟаҵагазаргьы, еснагь зқьышә аччаԥшь ыкәыз Махаз. Ашәлашара хазы ианыҟаз, аҿуаҩ дзакәшом ҳәа азырҳәо, ашьхымзагәара анрымаз, дышьхымзааҳаҩын уи. Аҿуаҩ иҿы аниҵырхлак, икәадыр кны амҩа дшаанхало еиԥш, ҩба-хҧа зынра инарылагҳаны, ашьхымзақәа, иԥсыз ԥсны, иаанхаз анырҧи, Махаз, амхырҵаҿы аусушьагьы дақәымшәо, даҿа ускгьы иара изымдыруа дықәхашәа акәын дшыҟаз. Уи ашьхааҳаҩы, аферма еиҳабыс иҟаз Абзагә дызлаиеиԥшымыз, ақыҵа анапхгаҩцәа иаарҳәоз аамышьҭахь даҿакы ыҟоуп ҳәа дыҟамызт. Даахәыцҟьашәа зны-зынла иихәозгьы, баша ԥшасрак иаҩызан, иҳәаны далгаанҳа, изеиҳәаз игәамԥхазшәа ибар, иихәаз мап ацәкны, иԥаҵақәа ыршо, деиқәышьшьы даатәон.

– Раԥсҭан убас дсыдгыланы дышцәажәоз аниба Кьынтышә, иаразнак дааҳәны, иара изыҳәан абзиара ҳҭахуп азыҳәаноуп ҳара ҳзизаԛьуа иҳәаахит. – Далкааны аҙәгьы диҷамԥшуа инациҵеит Абзагә. – Ус иаармарианы иужьо иакәым Раԥсҭан. «Уара узыҳәан абзиара сҭахуп ҳәа ауаҩы абахҭа дҭаркуа сымбац», – иҳәеит.

– Убас, акы нархьиҳәо мацара, ашәлашараа ҳҵеицәа маҷҩы ирʒма аибашьра ƀалаанʒа! – иҳәеит анымха-хымҵәа зыхьʒырҵахьаз Зафас. Аҭаҳмада Қьач Кыҷа изларабжьигаз ала, ишицхрааша иалацәажәон иаха.

«Иахьа, ԥхашьара дақәымшәаʒазшәа, игәылацәа дрылагыланы дцәажәоит. Зафас итәы сҳәо сыƀоума! Ананамга сиеиԥшхарц егьсыгым. Саргьы убас, Зафас иеиԥш исыхәаԥшуазар?» Абри, игәы иҵашәаз, убасƀак ишьара дықәнаƀьеит Абзагә, амцабз зыцрасыз аҷын еиԥш, игәахы адақәа неибархеит. Наƀ днарылҵын, иҵатыныжәга шиҷыҵакыз, аҵәҩанқәа ҷƀьаны иарсуа, иара изыҳәан иԥсеивгагаз аусура дналагеит. «Уи хьаам. Амамзаара хьаам. Сара реиҳа исҭахыз еилыскаит. Абахҭа сҭазкыз, нас сцәа ԥызɕшаз ажәақәа Кьынтышә иансеиҳәоз сҳабла ираҳауазҭгьы, уаƀа иччоз реиԥш хымԥада, иччомызт, Кьынтышә ицдырԓызуамызт. Аа, уажәы ирҳәақәаз. Баша срызгәаауан, иахьсмыцхраауаз усым, ргәы схымшәазааит».

Абыца зҷоз, реигәышә ԥынҵа ҵырқәа аашьҭырхын, ицеит ҵаƀа, ахаҳә дуқәа инарыҵас-аарыҵасуа инеиуаз Чаԓьыр анырцәƀа. Убрахь акәын иахьыƀаз абыца.

Аԥьҵлақәа ԥƀаны аҵәҩан зыршьоз, анаарақәа инарҷалеит, реихақәа цырцыруа. Амхырҭа зызхыркаауаз, уаƀа еиҭарҳарц ирыдыз, аарыхра рнаҭоит ҳәа агәра шырзымгозгьы, иƀарҵоз ааида, акыр шықәса ннаҵыртә, иҷәԓааны иƀарҵон.

Аҵәҩан ақыдсаƀәа иныкәикуан Ҭамел. Абзагә иԥшьыркцаны иҷиƀьон. Уажәрааʒа, даɕеа қытак аƀны дыƀаны, ицәтәымыз ԥьоукы рзыҳәан аус иуазшәа акәын игәы шыƀаз. Реицәажәара ашьҭахь маԛк инеихыԥсааит уи. Ууанʒа урҭ рзыҳәан иихәыцқәоз, игәы иаанагақәоз иашамзар ƀалап ҳәа длак-ҩакуан. Ашьыжь шара ауп аԥхыʒ бааԥсы харшҭгас,

ԥхатԥагас иамоу. Убас иҟазаап агәала хьанҭа азыҳәан иаахтны аицәажәара.

– Шаҟа ирласны иуцәуазеи! Ақыдсаҟәа ақәыргылахагьы суҭом, – иҳәеит Ҭамел.

– Уара уеихоуп изыбзоуроу. Ушынхаԝ бзиоу ԝашьом, уеиха ахәыц еиԝнатԥәоит.

– Иаашьо ауаԝы, иеихақәа, иеигәышәқәа мыцхәы ицҳафыруеит, – иҳәеит Ҭамел, ахырҿхәарагьы ахырԥьарагьы еилатԥаны, нас инацитԥеит: – Узакә усуԝ бзиоу ҳзымдырӡозаарын ҳара, Абзагә.

– Уамак исылоу егьыҟам, аха акыр сылазаргьы, иабажәбахьоу, ԥьмахьчаран, бнауаԝран сызҿыз. Даанӡа умнеиааит, исыцхьчоз Гәыԥь рыцҳа, уара уаҟара амч сылазар, Абрыскьыл идаҷқәа ԥҭәаны дҭызгон ҳәа дысхыччон, – иҳәеит Абзагә, аҿхәара атцкьыс амч акыр иухәома, ахшыԝ ацымзар ҳәа аанарго. Иԥынҭа ырчыхәчыхәа иҭасуан аԥь андыршьа иахылҭуаз афԝы. «Игәаҧьны егьызлалҳәаҳазеи?! Изуазеи сыхҭәаны, сыԥсы шҭоу сыжәлар срылӡааua!» – иҳәеит, иаалырҟьаны, игәанала Абзагә.

Иаахтны Ҭамел диацәажәарцгьы иӡбеит азнык азыҳәан, аха нас, дааиԥхьхәыцаан, иҿааникылеит. «Хатцеи ԥҳәыси шәыԝныҵҟа акы еибышәҳәазар, еимакык шәоузар, шәхала шәааибагап, сара сусс иалоузеи иҳәозар акәхап иасҳәар». Дарбан ԥҳәысу амԝа ахьыхароу, иахьҟәаԥаҷаԥароу, афымца лашара ахьыҟам, аӡынра ахьыцәгьоу икаҳажьп, ҳахҭәап зымҳәац. Иара Ҭамел иԥҳәысгьы шаҟантә илҳәахьоузеи. Ирҳәоит, ргәы дырҟычуеит, аха ашьхақәа еиҭатԥраҳа, ҳахьынхац ҭыԥк аҟны ҳанхоит Ҭамели сареи.

Ииҳәарц иитахыз иқьышә иахьныкәыххыз, имҳәакәа иҿааникылеит.

Изырҳәақәаз дрызхәыцуа, иаб дигәалашәон. Шамаха, ус дук инапы алаимкыцызт, иаҳа ишԥеиҕьхари ҳәа, иаб димазԥаакәа. Маҟарас, хатԥаԝызара, дахьцозаалак, иҳәатәузеи, ишԥеиҕьхари ҳәа диазԥаауан. Ҭаны, бжеиҳан иаҳа ииашоуп ҳәа ихаҭа иипхьаӡоз акәын иҟаиҵоз, иихәоз.

Иахьа ашьжьымҭан Аминаҭ илҳәаз ажәа лымҳәазҭгьы, иҟаларын иаб изыҳәан Кьынтышә ииҳәаз зынӡаск игәалаимыршәаргьы. Игәалашәаӡаргьы, игәылацәа дразҭаауамызт. «Ианбаҟалеи, ианбатәи усу. Усҟантәи реимак иахьагьы ирхамышҭыцзаап. Гәадала ииашамкәа иҟаиҵеит ҳәа иԥхьаӡаны идымгылазгьы, диашам, ҳара ҳгәы иҭаз иара иҟаиҵеит ҳәа иарҧьажәшаха, ивагылазгьы, аӡәгьы ихамышҭыцзаап усҟан иҟалақәаз. Хҭылҵ дзыҭнымхаз ихәышҭаара ҧеиԥш шамам еиԥш, иҟаларын ирхашҭыргьы Абзагә имырҷыцызҭгьы. Урҭ еидҳәалан.

Усҟан аибашьра иаламгацызт. Аколнхарақәа рышьақәыргылара иаҷын. Раԥхьатәи аиҷкаара аҵкысгьы ицәгьамзар имариамызт знык ианышьақәдыргылалак аиқәырхара, ахьчара. Напхгашцәас иахадыргылоз, дасу иара итәала еиликаауан уи ахьчашьа. Аицынхара барақьаҭрас ирзаанаго, имыццакыкәа рхы иҭагало, иззеилымкааУа дҟаларгьы иааиԥеиԥшуа, аус злоу ауаа роуп, ауаа еиқәырхатәуп ҳәа ихәыцқәозгьы ыҟақәан. Аха ашәлашарааа рнапхгашцәақәак ари аиҭакра ус ду дара ртәала еилыркааУан.

Сахаануп, исгәалашәоит, Ашәлашара ахахьы, ашьха ашьапы аҷадырҟәыҟәла, ахәада ҳаракыра иқәгылан, агаҷантәи иааганы, асып хаҳә иалхны иҟаҵаз уахәамак. Иахыҵуазеи ҳәа узызҵаалак, Мықә ауахәама иақәлан рҳәоит, Мықә ауахәама иахыҵуа зегьы ирдыруашәа. Игылан, уашы иԥырхагамызт. Аԥенҷьырқәа ҭаԥыҷеын, ашәқәа аартын. Ааԥынра анааилак, раԥхьа убри ауахәамаҷы иаауан ажәҵарақәа. Ашнатә жәҵарақәа раҵкыс еиҳан, иаҳагьы еиқәаҵәақәан. Рыбжьы ҵырӡа, зынӡаск даҷакала ҷырҭуан. Ауахәама жәҵарақәа ҳәа ирышьҭан. Динхаҵарак еиднакылозшәа, ианыԥыруаз, рызегьы еицын. Ашьауардын ԥшқақәа иреиԥшха, Ашәлашара ажәшан дырԥшӡон. Уажәтәи ашәлашараа рхәыцқәа уразҵаар, изахьӡугьы рыздыруам ауахәама жәҵыс. Усҟан ҳара бзиа иаабон ауахәама ҳашнагыланы аҷыҵра. Лыхнацәкьарак рхаханы, асаби хахәы қәчыч дылгәыҵакны, ахаҳәтә ҭӡамц аҟнытә дҳахәаԥшуан ԥхәыс ԥшӡак. Аҳаԥшьа уҵаҟаар еиԥш акәын ҳабжьы шышнышуаз.

Ҳара ҳзыҳәан иааԥнымҵҙо гәыҵҟьарак ԥнан убри ауахәама. Дарбан хәыҷыз игәыҕьны зымацара иԥналоз! (Издыруада, рхәыҷра иҵыргаз агәыҵҟьара рзынханы, агәаҕ рымазҵгьы ауахәама зырбгаз Кьынтышә иԥызцәеи иареи?!)

Ашәлашара уналалар, уахьгылазаалак, иара улаԥш нақәшәон. Аҭаҳмадцәа ражәа иаланы исаҳахьеит, анцәа иашьапкра атцкыс, ахыхьчара азыҳәан иргылан ҳәа уи ауахәама. Асаркьал икнаҳаз, ашьҭахь, ауахәама андырбга, адиреқтор ирымхны иааиган, ҳашкол абарҵаҷы ҵәҵәас икнеиҳаит. Ауахәама аҭуан гьежь дныкәтәон асаркьал асԥы. Инапсыргәыҵа ианызшәа, ақыҵа зегьы далаԥшуан, ицырцыруа амшын дхыԥшылон уантәи. Арҳәцәа, ақәылаԥцәа Ашәлашара иаалалар, апап адикәан ҳәа аҙәгьы диазҵаауамызт, асаркьал абз иадҳәалаз ашаха днахьынҳалон. Арк рхы ҭызго аԥыза иԥызаха, игәышьҭыхганы ақыҵа иналыԥуан уи абжьы. Ашьхақәа ирныԥуан, аиԥхаақәа ирҭыԥуан. Хәыҷи дуи, изылшоз зегьы, абџьар шьҭырхуан. Иахьа уажәгьы инеиҵыхны шәкәык ианымлац уи ауахәама аҭоурых. Ирҳәоит, аԥсуа ҳәынҵқар ихаан акәын иандыргылаз ҳәа. Еиҳарак ус зырҳәауа, Аԥсҳа иуахәама ҳәагьы ахьазырҳәоз азыҳәан акәын. Даҷеа џьоукых, Аԥсҳа аԥхын ашьха қыҵаҷ иԥсы ишьарц дахьаалоз, ауахәама дахьҭалоз азыҳәан ус ахьҙырҵеит акәымзар, Аԥсны аҳ дахагылартә ианҳәынҵқаррахаз, ари ауахәама иахыҵуа рхаштхьан рҳәоит. Шәарҭ, иахааным, хыбаԥк иаԥызаха, ашәлашараа иҳазгылаз ауахәама шакәа иԥшҙаз, ҳхаҳәцәыԥцәа рнапы шакәа икәазаз жәдырыр шәҭахызар, шәнеи уи ахьгылаз аҭыпаҷ. Ҳабзарҙы злоуҳәаша иахьагьы убла иабоит. Зшьапы иҵыркааз аҵла еиԥш, афундамент мацара адагьы, ааигәасигәа икажьуп, мҷы шузҭаԥымкәара иҵаԥыкҟаны, аџьоуҳарқәа зну ахаҳәқәа.

Зашәа иаргьы инхара убас икәыбаса иқәырҵаша, аамҵа ҷыц азықәпаԥ Кьынтышә идырбгарц ианрыдиҵа, сшыхәыҷызгьы исгәалашәоит, усҟан зуаԥра иҵагылаз, Гәырҭ Гәадала иихәаз ажәақәа. Дшәаԥырҳаԥуа изиҳәозеи сгәахәт усҟан. Ашьҭахь, акыр шықәса анҵоуп ианеилыскаа, усеиԥш ажәа, убжьы рхәыҷны акәым, уԥыза илымҳа уҵахәыҵхәыҵны аҳәарагьы агәаҕьра шыцәгьаз усҟантәи аамҵазы.

– Шәанаԥьалбеит, цәгьарас ишәызнаузеи?! Хыбаԥк иаԥызан, ҳазҭахугьы ҳазцәымгугьы иранаҳәоз рацәан, ҳаҕацәак рҿаархаргьы асаркьал бжьы ҳарҿыхон, ҳаиднакылон, – иҳәеит Гәадала. Хыцә Кьынтышә, уаҕеимшхара, уԥсцәа ҳәа иоуҳәар, усҟак дыҵымкьар ҟаларын, арҵ ажәакәа шаҟа дрыцаапкыз. Иԥызцәа бзиахәқәагьы инаицдырҕызит. Раб дызшьыз раҕак дрымԥыхьашәаны, иаарласны дрымшьыр дрыцәцозшәа, рхы иаҟараз аихатә урақәа рыхха, ишрымчыз иасуан. Имԥанырҵон, аҵзамц ишанԥозгьы, имԥанырҵон аурақәа. Ауаԥы иахьдәықәиҵо аамышьҭахь, иара ахала акгьы шазыҟамҵо еиԥш аура, убасҵәкьа ирарҳәоз аамышьҭахь, иҟарҵо иаҵанакуа дара рхала иазхәыцны акреилызцоз уааамызт урҵ, ҳабла ишабоз ауахәама арбгара иаҿыз.

Рылахьқәа еимарԥахә иԥшын еизаз аҳабла. Иҟагәышьан зынасыԥ иаԥыланы, абри ауахәамаҿы агәыргьын зхазҵаз. Иҟан, уаҟа ирнаҭхьаз. Мҿышалеи мшаԥылеи, рҿыҙәҙәарҿеыҳәҳәа, маҭәас ирымоу иреиҕьу рышәҵаны, «зегь зымчу» иашьапкразы рҿаархон. Убри иашьапкуан, еиқәырхагас иҟоу абԥьари ашьха аҳаԥқәеи шракәу шырдыруазгьы.

Ибашоу ауаԥы, реиҳа ибашара аанарԥшуеит ҳәа иԥхьаҙаны: «Ауахәама еиԥш, деиҕрыкка дҵацәуп», – рҳәоит ашәлашараа. Иҟалап, руахәама заҵәы аҕа ианимпыҵаихалалак, аԥьарсахьақәа, ацәашьқәа зҵадыргылоз анигалак, иккаҙа ианҵацәлак, ирҳәозҭгьы убри ажәаԥҟа. Издыруада, убри ажәаԥҟа иарҳәахьаны, аҵәымаҕ иаԥызаха игәы иалазҭгьы Кьынтышә.

– Акгьы зышәымҳәозеи? – еизаны игылаз даарылаԥшит Гәадала. Иаб днеиҿаԥшит Абзагә. Дыхрыцәҙа, иԥсы ҙаны, ишьҭахьҵәкьа дгылан. «Ауахәама ԥырҿуазар, иԥырҿааит, иаҳагьы еиҕьуп, ҳшәаны ҳзыԥналом. Изҭахыда! Амала асаркьал ԥырымҿуандаз, абжьы дууп. Ақыҵа ахи-аҵыхәеи иалыԥуеит. Сԥызцәеи сареи ҵлак ашьапаҿы иныкнаҳҳарын. Шьыбжьонла, ҙҭалара ҳцарц анахҭаху, аҙәы днасыр, зегьы ҳаизнагаларын», – иҳәон уи игәанала.

– Акы зҳәо ҳабаҟоу, – иҳәеит, ибжьы ныҵакны Қьач Кыча. Еиҳарак изеиҳәаз Гәадала иакәын.

– Уцәытцаҟәынд-ҟәындуа, изакәызеи угәы иалоу?! – Қьач Кыҷа днаизытцҟьеит, ҳқыҵа ҳәынҵқарс дарҵазшәа зхы збоз, Хыцә Кьынтышә. Исгәалашәоит, иʒара еиҩаҳаҳа, аукы, ԥшʒакы иакәын Кьынтышә усҟан. Ахылԥарч ихеитцон. Имагә ахәы иавцеитцон аҟамчы. Данцәажәоз, аҟамчы аавцԥааны иааникылон. Аҿуаҩ дрымбацзар, уаҳа ирбахьада ашәлашараа. Аҿеы дақәтәаны рашҵахь имҩахытцыз, иҿеышькыл ахьыркра, имаҵ ахьыруа иашьҭалоит. Аԥсшәа аниарҳәалак: «Уҟамчы сыркы, ухаҵкы сцеит», – рҳәоит зегь раԥхьаʒа. Гәала бааԥсык имамкәа, ажәа бзиа иҳәарц иааиз уаҩызар, иҟамчы аԥшәмацәа инадиркуеит. Иццакуа ныҟәаҩызар, данҿеыжәцуа, икәадыр амаха инахаиршәуеит. Дарбан сасу, данбарбахьоу, аҟамчы шику ицәажәо! Иашҭаҷы днеины, ҟамчыла диқәмақаруашәа… Тәымуаҩызар, ҳцасҟәа изымдыруазар ҿакын. Хыцә Кьынтышә абарҵқәа изымдыруану? Заманалаҵәҟьа идыруеит. Уҟәынд-ҟәындра ҳәа ииҳәаз аҵкысгьы, Қьач Кыҷа аҟамчы иқәкны дахьцәажәоз ауп еиҳарак игәы иалсыз Гәадала. Кьынтышә игәаара, аҕьырак иара ишҟа иааигарц:

– Уанаԥьалбеит, цәгьарас ишәызнаузеи, иабашәԥырхагоу баҟак иаҩызоу ауахәама? – иҳәеит.

Аҟамчы ибмаʒозшәа, ауахәама даҵаԥшуа:

– Абзамыҟә ажәа имоукыр, иара уиеиԥшхоит, аха акгьы умҳәаʒаргьы, угәаҵәадоу ԥьишьоит, – иҳәеит, уиҟәаҵ ҳәа иазҳәаз ихы нарықәкны Кыҷа.

– Издыруада, аҳәынҵқар дахьахырҳәазгьы шәгәы иалазар? – даараʒа зегьы зырччаша иҳәаз ԥьшьаны, ихаҵа заа дыччо, ҷымҵ игылаз днарылаԥшит Кьынтышә.

– Аконтреволиуционерцәа! – арҵәаа ааҭиргеит, ихылԥа ихаршьшьы, Кьынтышә ишьҭахь игылаз, иҩызак. Кьынтышә ажәак имазкыз, аамҵа ҷыц даҕоуп, даԥыргатәуп ҳәа акәын дышихәаԥшуаз уи.

– Ухаҵа уакәҵәҟьоуп кьынтыравец!.. Кьынтыравец ҳәа даахуеит! – лҳәеит ҭакәажәык, лхы-лҷы ҭаҳәҳәаны дфархьʒа дахьгылаз.

Зегьы ааибарччеит.

– Цәгьамзар бзиа уаҩ дахыччом ҳәа, ҳахьчараз абасҟак иҳахәахьаз, баагәарак иаҳзаҩызаз ҳуахәама дырбгоит, ҳара

аҭакәажә илҳәаз ҳкьатеих ԥнаҵәеит, – иҳәеит Ҟаҭмас, усҟан иаҳа игәахы ашша ҭан, иаартны ацәажәара идыруан. Кьынтышә ихы наиқәикын: – Иумбои, аурақәа рыхха изысуа, абри ауахәама шыбго? Убасоуп, ажәлар ирымаз уара угәрагарагьы ахыбгалара ишаҷу!

Убри ианиҳәо ҳәа иԥшызшәа, Кьынтышә ишьапы дықәызҟьашаз ажәаԥҟақәа рҷаадырхеит:

– Ахьаԥарч зхылҵыз иахәлаҕьаҕьон, – лҳәеит даҷеа ԥҳәыск, усгьы аҳәса ракәын ажәа цҳафырқәа рҳәаразы аҷены уаҩ дызмыхәоз.

– Аҳәынҵқар идгылаҩцәа! – дааицрашәан Кьынтышә, иҟамчы рыххо, днарықәҟааит.

– Абарҵ узықәҟаауа рҩызцәа аҳәынҵқар данахырҳәоз, абарҵ иубо, Ашәлашара асовет мчы анааргоз, уара уаб аиныхраҷы дтәаны, аҭацаагацәа рашәа иҳәон, – инаигәыдиҵеит Гәадала.

Ахы заахаз ашәарах, азнык азыҳәан имҵысʒо ишаанхо еиԥш, иҟамчгьы иазиура изымдыруа, ииҳәашаз аҭакгьы изымԥшааua,дҟәызгаʒа даанхеит Кьынтышә. Изаҳаз рыччаԥшь ашьхақәа арлахҷыхит, ауахәама акгьы иамыхәеит шәымҳәозар. Иаб дахьивагылаз дшәан, игәахы неидыҕәҕәалеит Абзагә. Ҳара, Абзагә хаҵа наʒак иеиԥш ихәаԥшуаз ахәыҷқәа, ҳанцәыҵаччо ҳаԥшын, уажәымзар-уажәы аибатыҟра иалагоит ҳәа аиҳабацәа. «Уажәымзар-уажәы дыкшоит Кьынтышә... Данықша, хымԥада, рызегьы еилалоит...»

Қьач Кыҷа иаахирбгалеит зегьы, уажәеиԥшҵәҟьа дажәымызт уи усҟан, аха ақыҵа ахшыҩ рыҵара далагахьан. Иахьакәым икылнагар ҳәа дшәазар акәхап.

– Ҳхаҵкы ицеит ауахәама, ауааԥсыра ҳаибгазааит, – иҳәеит иара. Шықәсыкгьы ҵуамызт иашьазаҵә ддырʒижьҵеи. Уи иеилнаркааз шьарда ирацәан. Ухәнацәак реиԥш иудыруа аиаша, ухы нақәуҵар ҟалон. Хышықәса ааҵхьаны, еицәоу умбакәа, еиҕьу уздыруам ҳәа, аибашьра ианалага, иаҳхашҵқәаз рацәахеит акәымзар, убарҵ, ауахәама андырбгоз ашықәсҟәа раан, изеиԥш хацәа нагақәаз, анаԥьалбеит, ашәлашараа иҳаԥхаз. Иаанхада – зыг зҷы иамҳәо. Изхысҳәааua, аамҵақәа зеиԥшраз шәаны-изаны измаз Кыҷа, уахәамак ауаа ҳцәакәʒуеит иҳәан, реимак ахьаршшара далагеит.

Игәатцәахы иалакшоз ажәа-хымԥасгьы иаҳа инеихыԥсаан, ихы инапаҷы иааго, иахьынӡаилшоз иҷеырҭынч:

– Ауахәама ԥаҳҷеуеит анцәа дхашәымҵаларц. Ажәытәра шәгәаланамыршәаларц, – иҳәеит Кьынтышә.

– Гәадала акы иҳәазаргьы, уара уизымгәаан, Кьынтышә. Уи Асовет мчы ашьақәыргыларазы аԥьабаа ибахьеит, – иҳәеит Кыҵа. – Егьи, ауахәама ҳәа узҷу, ашәлашараа анцәа ҳицәнымхо, ҳхы ихҵнаҳҵо ахаангьы ҳаԥамызт. Ажәытәангьы, дад, ауахәамахь ацара ҷырбаран. Амшаԥ ныҳәагьы – крыфаган.

Иахьагьы исаҳауа ԥьысшьоит усԥан Кыҵа иҳәашьаз. Иааиҳәаз аиҳарак, иҵахӡамкәа акәын ишиҳәоз. Усԥан ҳара ахәычқәа иабаадыруаз, ауаԥы ииҵахым анидырԥатҵо, игәы иҵам анидырҳәо, шаԥа ихы ицәымыӷхо, ибжьы шкаҳауа. Аиашa ԥазҵаз аҵакәажә Хьылқан лоуп. Илҳәаз зызкыз, Кьынтышә иԥызцәеи иареи ирмаҳазаргьы, лара лгәы лԥычеит. Усԥан, илцәыԥсыз дысгәалашәом, ашәы лшәын. Шьал касыла лхылҷы ҭаҳәҳәаан. Шәиԥхьыӡс илдыруаз зегьы неиқәылԥхьаӡан, лнапсыргәыҵа дыкәҵәҳәо, днарылҵны дцеит. Уи лгәы иалаз аилкаара мариан. Лныха анапымцқьа иаԥьашьит. Зеилкаара уадаԥызКьынтышә иԥызцәеи иареи,нас Қьач Кыҷеи Гәадалеи уҳәа реиҷагылара акәын. Харантә урзыӡырԥыр, изусҵқәоу цқьа иузымдыруазар, Асовет мчы азыҳәан иқәпауеи, уи иаԥырхагоуи еиҷагылеит уҳәарын. Асовет мчы аиааира агарц азыҳәан аменшевикцәа Аԥсны рықәцара иалан Кыҷагьы Гәадалагьы. Изыкәихуазеи ауахәама Хыцә Кьынтышә? Асовет мчы иаԥырхагамхарц.

– Асовет мчы ааҳгарыма,аринахысгьы мԥас ҳазныларызеи, иԥаҳҵарызеи ҳәа зныкыр анцәа ҳиазҵаахьоума? Даҳҳашҵхьеит уи, даҳҳашҵ, – инаԥишьит Гәадала. «Имцуп саб ииҳәо», – иҳәеит игәанала Абзагә дхыцәӡа дахьгылаз. Ахаан иаб изыҳәан усеиԥш игәы иҵамшәацызт. Дҟаԥшьхеит, дцәышхеит. «Уажәааигәа, аԥь амҵан, ауаса шьны анцәа иашьапкуаз иара иакәӡами?! Уи саб. Аха Кыҷа? Кыҷагьы игәы иҵаӡамоуп ииҳәо». Усԥан дқәыԥшын Абзагә, изеилымкаацызт, еиликааргьы, агәра имгацызт, ҭәыҷацәас, уимоу, уаа гәымшәацәас ирыԥхьаӡо хацәақәак, ргәы акы ҭакны, рҷы даҷеакы шадырҳәало. Убри-

гьы ҟәыҕарас ишыршьо. Усҟан дазымхәыццызт ашәлашараа зегьы рцәажәашьа. Дара раҟара зҿаԥсшәа хааy дузыԥшааyам. «Иухьша сыхьит, ухатцкы сцеит», – ҳәа ражәа иаламҵакәа ицәажәаҙом. Адунеихаан ауаҩы иқәкны бџьар ҭдырҟьахьеит уҳәарым, нас уԥшыр... Ҳаҟәыҵып. Издыруада, саб иаб, уи иаб аҙәыр игәы нирхахьазар, ашьажә бааyам, иԥсуам ҳәа, сызкәымгәыҕзо аҙәы имаџьаражә аашьҭыхны, сымҩа ҭшәарахь иҿынеихоит. Иуадаҩуп, ухатцкы сцеит, ашәлашараа ҳаилкаара.

– Абарҭ ирҳәо алоума ҳара ҳашныҟәо?! – иҳәеит Кьынтышә, иҩызцәа ихы нарықәкны. Иҟаларын, еиҳабацәақәак рзыҳәан ус имҳәаргьы, аха уаҳа ԥсыхәа имамызт. Икәшаны игылан иҩызцәа. Иура нкажьны данца, икаижьыр акәын иҟамчгьы. Иара итәала, мап ацәикыр акәхон иԥсҭазаара зызкыз аус зегьы. Сгәанала, еиҳарак Кьынтышә амца иҵазҵоз, ивагылаз иҩыза хахәы қәчыч иакәын. Иԥсаҵа шкәакәахааит рыцҳа, дыззықәпоз Асовет мчи, иқыҵаyааи, иԥсадгьыли шихьчоз, аибашьраҿ дҵахагәышьеит ашьҭахьы. Аусҳәарҵаҿы ипатреҵ кыдуп «Ардашьыл Марҵба» ҳәа хьтәы нбанла, ихьҙи ижәлеи аҵаҩны. Ашәлашараа ҳилаҿхәоит. Иҩызцәеи иареи ауахәама анԥырҿуаз, иикыз аура ду аҭыԥан, игәышԥы иадҵаны, иҩнапык рыла икуп, агәыцә кылҵәҵәаны автомат. Ҳанихәаԥшлак, ауахәама аԥҿера адагьы, Гәадалеи дареи аҳлагара алуқәагьы еимакны ирзааибагақәазгьы ҳгәалашәоит, аха, иԥсаҵа бзиахааит, зегьы ианаҳажьит, ауаҩы даныхәыҷу, хшыҩда ианизҳауа, иамхаҟаҵо амҿеираҟәа, дандухалак ишианарыжьуа еиԥш.

Дахьсеиҳабу аҟнытә, сара сатцкыс Абзагә иаҳа игәалашәоит, усҟан, ауахәама аимакраан ишеилгақәаз.

– Аҿеныцәкьа иԥырҿеит. Ирзаҟәымхит, ус ами? – снаиазцәааит.

– Иаҟәызхуадаз, ҩыцьа ирҳәоз ала иаҟәыцуазма. Саб Гәадалагьы, Кыҷеи иареи аҳәгьы дышрыдымгылоз аниба: «Ауахәама абас иазныҟәо, шәабацәа рыбаҩгьы ыцышәхып, ҳагҽеимшхара!» – иҳәан, инапы ҟьаны, наҟ днарԥырцит. Кыҷа имацара дрыдхалеит. Илшоз! Аидымгылара. Аҳәы ашьхаҟа аниҳәо, ҽаҳәы агаҟа иҳәоит. Абри, сшыхәыҷыз сызлаԥшхьаз,

сыхшыԥ ҭанартәаазҭгьы, абасҟак хҭагәҭасуамызт, исыхьқәазгьы сыхьуамызт.

7

«Напеилаԥса уаԥ дыннархоит!»

Ашәлашара еиқәырханы иаазго ируакуп абри. Напеилаԥса иатҵанакуан: «Ажәлар рыбз хәшәупгьы». Ҷәытәнатә аахыс ирыман «ауаԥы дыԥҵәар деиԥызшьуа» ззырҳәоз аҟәыҷацәа рхеидкыла. Уажәы еиҳабыс иамазгьы Қьач Кыҷа иакәын. Лафҳәаԥык, зхатәы гәырԥа ахаан зхы-зҽы ианымԥшуаз, зажәа ҟәышыз, пату зқәыз ҭаҳмадан. Уахьаҳго убома, цқьа уахәаԥш рҳәарашәа, ибҕа иқәыҷәҳәоз ашықәсҟәа адгьыл ахь ддырԥшуан, ажәԥани амреи идырбарц рҭахымызт. Аха Кыҷа убасҟак шықәса амра дахәаԥшхьан, убасҟак иҵахьан, аапынра аналагамҭаз акәыз, иаҭахызаргьы амш лашара реиҳа аԥсынҵры анкьаҽу, зыжәԥан еимаҷыԥу аҙын агәҭаны акәзааит, ажәԥан даҵамԥшҙакәангьы идыруан амра ахьынҙаԥеихьоу, иахьынтә ихәаԥшуа. Данқәыԥшыз, ишьа анеилашуаз (арԥаш саҵагыланы сҿаныскәабоз ҳәоуп иара ишазиҳәо. Ԥбаны ишеит иԥсҭазаара: аҙын арԥашаҽ иҿаникәабози, уажәы, аԥхын агәҭан, ишьапы бааҙар ҳәа даншәои) еснагь ицхраауан амра. Иацәажәозшәа ибон: «Адгьыл сырԥхеит, иаамҭоуп ажәла акаԥсара, аҙаҙа сырбеит, рытра иҵца, адәы инықәҵа урахә».

Иахьагьы ашьыбжь агәахьы сԥеирц егьсыгым ҳәа аниаанаҳәа амра, еихеи еигәышәи еиқәызымхуа рыԥсшьара ааигәахеит, сагьаарылаԥшып, агәырҕьара ду исымоугьы сҽала инарасҳәап ҳәа иҙбан, илабашьа наиҵарсуа, аҵаа рдәына еиԥш, дхәаԥ-хәаԥуа, иҽааихеит иҳабла аус ахьыруаз, Чаҕьыр аԥшаҳәахьы. Ус ҟаиҵалон иара: аԥьықәреи шыдрашәо ма аҭәа шдырхуа ианаахьаԥшлак, ихҭарпа цәыш амра ианаблы, иаԥшшәхәу аилкаара уадаԥны, ицәхаԥшь-цәиқәараҙа ихаҵаны, дԥышәырччо рыгәҭа дышгылоу рбон.

Ишнеи-шнеиуаз, иара ихааныз рдунеи анырԥсах, ашәлашарааа ирхашҭит иаргьы зны абасҵәҟьа аҵәԥан ларсны, ааида шишшуаз, аиха аҽы ҟьаҟьаҙа ишымԥанитҵоз. Ес-

қьынагьы абас дҧьыҟәны, адгьыл ахь дыҧшуа, есқьынагьы алабашьа наиҵарсуа, аныҟәашьа иҵозшәа, ишьаҽақәа рыссаны еихго дныҟәозшәа рыҧхьаʒо иалагеит.

Кыҷа илабара еснагьдеигәырҕьон Абзагә. Иара аҭаҳмадагьы, ақыҭаҽ акыр саҧсазар, сажәа аʒәыр ихәышҭаара мырцәакәа еиқәнархахьазар, сара саныҟамло, схаҭыҧан даанхароуп ҳәа акәын Абзагә дышиқәгәыҕуаз.

Уиадагьы, иҟан даҽеакгьы, Қьач Кыҷа игәаҵа дадҳәаланы дызимаз Абзагә. Уи иҷкәынцәа руаʒәки Абзагәи агәыҧхәыхш рыбжьан, егьеиҩызцәа бзиақәан. Ҟанчоу ихьʒын. Аибашьраҽ дҭахагәышьеит. Аʒәы иакәындаз, иҷкәынцәа аҩыцьагьы аибашьра амца қьоуқьад иалаʒит. Аиҵбы, Абзагә иқәлаз, ԥҳәыс даaимгацызт, аиҳабы, Алықьса зыхьʒыз, ԥҳәысаагара дахьʒеит. Ҷкәынакгьы диҭынхагәышьеит. Уажәы убри, Кыҷа имаҵа заҵәы, Қьач Муса, дынцьныруп, аҩнқәа иргылоит, ашәлашараа ҳилаҽехәо дынхоит-дынҵуеит ақалақь аҟны.

– Абар, ҳԥаимбар хәыҷы дахьаауа! – иҳәеит арҧыс Тарас, ибжьы ҩеиҵыхны. Алтә быца еидгәаланы, иқәшьуа иманы дааин, ааида иахазҵоз раайгәара инкаижьит. Ибжьы заҳаз, амхы аҵыхәахь инаԥшит. Дхәарԥ-хәарԥуа, анаара дылбааны даауан Кыҷа.

Абзагә убри даниба, иаб иԥсы ҭаланы даауазшәа аҟара диеигәырҕеит. Дидыруазар аахыс гәынҷыхь заҵәык, аха гәынҷыхь ҕәҕәак иоухьан Абзагә убри иҟнытә. Ианаимыжьыр ԥсыхәа имамызт. Диашагәышьан Кыҷа. Иаб иашьа ипҵа Зыкәырахҭҟьа ибзыцәаҳәшьа данлыхнаҳәаа, маҳагьас дыҧхьаʒаны, Ашәлашара даналырцоз, аҭаҳмадцәа рхеидкылаҽы аҵыхәтәантәи ажәа зҳәоз Кыҷа иакәын. Ихарагәышьоузеи, уи иҳәеит имҳәар ԥсыхәа амамкәа иҟаз. Убас шакәугьы, егьа хыла-хшыҩла еилкааны ианаижьзаргьы, гәала хәыҷык изыннажьит Абзагә.

– Узеиԥшроу убандаз, узеиԥшроу, аҧсцәеирымга! Саркьак уаныԥшылозҭгьы, ухы угәы ахшәарын! – иҳәан, раайгәара днеиаанʒа, анаара дылбааны дшаауаз, даатҭылеит Кыҷа. Еидыслараны иҟоу ақәасабқәа реиԥш, рҽырдаданы еиҽаԥшуан Ҟаҭмаси иареи. Амасар еиԥш дҵаҕаʒа, дкахәхәа, анаара

ҭаҟа даҽагылан Ҟаҭмас. Хыхьынтәи уи дихагылан, ауардын асаԥыць даҟарахарц егьигымхо, еиҭалахьаз Кыҷа. Алаба нархушьылар, абыржәы заҭәык, анаара иабзоураны, еиҟаран.

Изнапык ала алабашьа рыҕәҕәаны икын Кыҷа. Егьи изнапык, иркьаҳәшәа, ихысга нацәа аҭаҭын иахьашәыз ихыҟаԥшьааҙа, анышә ахь ирхашәа, Ҟаҭмас инаиқәикит:

– Сзеиԥшузеи умҳәоишь? – кәашара дықәлозшәа, ибҕаҙара ҭарс даагылеит Ҟаҭмас.

– Аҳәынҭәраԥшь цәыхәрабаа ауп узеиԥшу, аҳәынҭәраԥшь! Абнахьхьи сшааиуаз, снаԥшызар, ҳәынҭәраԥшь цәыхәрабаак, ашьапы каткатақәа ирықәгыланы, анышә иҵнахырц, ишамчу акы кны иахоит. Ианыҵнахлак, аԥынҭа ҭәырмаԥс хәыҷы наҟ иныҵаххуеит. Аҽааибыҭаны, ашьапқәа аҵарбаҕьа, еиҭах иахоит, нас, арахь иахо иҵнахыз, иараҵкыс ииааины, наҟ анышә ианхәыҵалалак, аҳәынҭәраԥшь аԥынҭа анышә иныкәнарҕәҕәоит. Изакәызеи, аразина иаханы анышә иҵнахырц иаҽума ҳәа снеиуа, снеиуа, ааигәараҵәкьа снеины, снахагылеит. – Ииҳәо цқьа ираҳауазар еиликаарц ицәажәара ааиԥирҟьан, изыҙырҩырц аизара иаҽыз иҳабла днарылаԥшит. – Сара сабо иҟоума аҳәынҭәраԥшь! Ҟаҭмас уеиԥшҭәкьа, аԥхҙы агәыдшыла, амч ԥсыда зегьы еизганы, изыхоз кны иахоит. Издыԥсылозеи ҳәа шәҵаарауазеи? Ахәаҷа. Абжак наҟ анышә ихәыҵалахьеит, аҵыхәа иацҳан, ац ҭәырмаԥс аларԥаны иакит аҳәынҭәраԥшь. ԥыҵк иааҵнахуеит, нас еиҭа иацәхәыҵалоит, нас еиҭа иахоит. Абри иаҽын.

– Уацхраарауаз! – иҳәеит Ҟаҭмас, аха уи иихәоз имаҳаҙазшәа, иажәа инациҵеит Кыҷа.

– Аа, убри аҳәынҭәраԥшь еиԥшҭәкьа акәын уаргьы ани аҵәѡан ушахоз. Шәахәаԥш, шәахәаԥш, мачк адгьыл иааҟәиган, наҟ ицәкаҳаит, ҳа-ҳа-ҳа!

– Сымч каԥсаҙеит, сажәит ҳәоуп уара угәы ишаанаго?! Уааи, Кыҷа уаргьы уақәтәа аҵәѡан. Аҳәынҭәраԥшь еиԥш, уаашьҭпаа узгоит! – иҳәан, ҵәѡанк аашьҭпааны, Кыҷа ишҟа иҽынеихеит Ҟаҭмас. Аха амасар ааида даназааигәаха, иахьызго смоуа исымпыҵахоит игәахәын, иршәны ааида инаваижьит.

– Ҳа-ҳа-ҳа! Шәахәаԥш ишисыргаз! Аҳәынҭәраԥшь амч хомызт, уара уаашьара уашьҭуамызт, – иажәа уажәы даҽеаԥьара

ирхан, иаарҳәны даҽеа ҭакыкгьы неиҭеит Кыҷа. – Амч азыҳәан мацара исҳәама, уара агыгрыцә, амч акәзар аус злоу, аҧхьахә аҽеада иарымҭоз. Аҽеада аҵкыс иҩәҩәоу ԥьушьома аҽеы, аха пату зқәу аҽеы ауп, аҽеы! Ужьаны аҵәѡан шпоусыргеи уҳәарауазеи! – иҳәеит имажәыцкәа, иахьа уажәгьы еиқәханы имаз ибжьы ѡыҭганы. Дшышәлашаратәыз ибжьала мацарагьы иудыруан. Ашәлашара иагәылсны ицонаҵы, ианоумшьартә ашьҭыбжь шдуу еиԥш Чаҕьыр, иԥсы ааҭшәаанҳа, ибжьы ҕәҕәазароуп ашәлашаратәи ахаҵа. Еидгыланы ианеицәажәоғьы, наҟ-ааҟ ѡ-хәык ирықәгылоушәа, рыбжьқәа ҭцаноуп ишеицәажәо.

– Аҽеада сақәуртәагәышьеит, – иҳәеит Ҟаҭмас.

– Ҳа-ҳа-ҳа! – ҳәа, ишьҭыпрааз апҟақәа рымҵәыжәѡа шьҭыбжь еиԥш, убас ччабжьык ҳәа ѡархылҵит, Чаҕьыр ныршә, аҵлақәа ирықәтәаз ахьажьқәа шәан, иѡеибарҟыжит.

Ѡыцьа аҭаҳмадцәа иааибырҳәаз зегьы, ҷыц еиҭаҳәо, иара итәыкгьы нацҵо, аччара ҭаиҵаҙеит, зи ҳауеи реиԥш, ччарада ԥсҭазаара змамыз Кәнач.

«Аҽеада сақәуртәеит» ахьиҳәаз Ҟаҭмас, саҵахеит, снапы сѡахеит ҳәа акәын иаанагоз.

Абасҟак зықәрахь инеихьаз Кыҷа ихаҭа уиазҵааргьы, игәалашәом, ашәлашаратәык аҽеада изанны. Убасҟак ирцәымҭуп уи аҳаиуан гәыраз, арахь, дара еизаны, ипырпыл мцабзу рлафқәа анеиларҵо, лассы-лассы аҽеада аҙбахә рҳәоит.

Рызхара иччан, зымҵәыжәѡақәа еикәазыԥсаз апҟақәа реиԥш, рыччабжь ашьхақәа ианырҷаба, инеиҷаԥшы-ааиҷаԥшит, аҙәыр игәы нхамашь ҳәа.

Шьыбжьаахьан. Аԥҵақәа неилыѡры-ааилыѡрит. Иблахкыгаха ицырцыруан ашьхақәа ирықәжьыз асы. Дара, ашәлашараа реиԥш зеиԥшыз нхаѡын рыбригадир Бардушьагьы. Хазы колнхараны ианыҟаз акәызҵгьы, хантәаѡыс дыҟазаауан. Аха уажәы иара дыбригадирын. Иҟазшьагьы уамашәа ианаалон иматҵура. Еиҳабырак шимоу ахаан инирԥшуамызт. Аконтораҷы иаарымчны идырҵозгьы, иара дахьаааиуаз, ирхааны инареиҳәон. Еиҳарак уалс идны иипхьаҙоз убри акәын. Шықәса ѡынѡажәа дырҵагылан, иԥаҵақәа еиқәаҵәаҙа, иԥьымшьқәа кыдыршала, аѡы ижәхьаны, маҷк иқьаф ҭоушәа, иҙамѡақәа еснагь

еилыԥхaауан. Ашәлашаратәык ипатреԏ ԏухырц уԏахызар, иара далухрын. Иара далухуан, ауаҩы иԥшра-исахьа мацара азыҳәан пату иқәызҭо аҙәы уакәзар. Маԥ, иҩныԏ̌а цәгьарак иԓраны акәым, уимоу иччаԥшь, мра шеишеик иаҩызаха, иразуп, иқьиоуп. Аха, рыцҳарас иԥалаз, амра аԥхарра еиԥш, зегьы еицыртәын иччаԥшь.

Амхырԏақәа ирымаз иреиҳаз адгьыл, Чаԓыр аԥшаҳәа-ҷы, амандарина еиԏаҳара анақәдыршәа, Бардушьа иамаимкит. Ирымаскыр сыбригадирра самырхып, аколнхара анапхгаҩцәа сырцәымԓхап ҳәа дшәаны, мамзаргьы даҷеа гызмалрак иԏаны акәҙам. Ус иԥаз уаҩын, убас рыҙбит аиҳабыра, убас иахәԏаны ирыԥхьаҙеит ҳәа зызиарҳәалак, ус рыҙбазар, егьиашаԏәԥьаны, ус еиԓуп иҳәон, ажәакгьы амаикуамызт. Амандарина ааҙара аԏкыс арахә ҳзанызар шаԥа иаҳзеиԓьыз, аҳәынԏқаррагьы шаԥа иазыфеидоу ҳәа Абзагә данықәгыла, уи ииҳәазгьы дақәшаҳаԏхеит Бардушьа.

Ихылпа абз длаханы, илахь иԏаршьшьы, иҷеырԏынч, рлаф игәаԥханы, дрылаччо дыштәаз иааигәалашәеит, абарԏ аҩымшхымшк рыла ахантәаҩы Раԥсҭан дсыманы снеиуеит ҳәа Кьынтышә ииҳәаз.

Аус шәула, шәусумԏа маԛуп ҳәа рызиаҳәомызт Бардушьа. «Иԥарԏо, амандаринаԏра ҳәа ихыркаауа, дара иргәаԥханы, аалагала бзиак шаанашьԏуа, акы ишрыхәо рдыруа иаҷындаз, анышә иамахгьы, унхьаԥшны уаахьаԥшаанҙа, мши ҭхи неиԥшьны, аԏыс зкылымԥыруа, ихкааны иурԏарын». Абас игәы дҭахәыцуан Бардушьа. Уиадагьы, уи идыруан ас еиԥш иԥоу, алаф-еибыҳәара, ачча-хәмарра, абас «алаба анеиларԏалак» ашьԏахь, иаҳагьы ишыҕәгәахоз аихеи аигәышәи рышьԏыбжь.

– Сыргәааны аԏәѡан сышьԏурхит, сақәшаҳаԏуп, Кыԛа, – ҷааиԏит Ԟаԏмас. Ихаԏагьы даԏамхар акәын, изеиҳәогьы, маԛк акәзаргьы, дахьиеиҳабыз иқәра даԥшыр акәын. Аха идыруан, егьа иԥьбаразаргьы, алаф дшамыргәаауаз Кыԛа. – Ишсоуҳәара, сааухаԏкуп, ужьаны, ургәааны аҙәы аҷеада уақәиртәари, ҷеу ԥьшьаны, ухала аҷеада уақәтәари, руа иарбану иаҳа иҷеадақәтәароу? Иҳәеишь, иҳәеишь?! – ихәамц иара иԥынҙа инаҙарц иԏахызшәа, «имасар ҭаҕа» нхьаирнааит Ԟаԏмас.

– О-о!

– Ҳо-ҳо! – аадыргеит, рҟәиҭ-ԥсит ыҟамкәа, иааиқәыʒырԝит изаҳауаз. Иҕәҕәаʒоу, ахымԝас иаԝызоу акы иҳәоит убама. Аферым Ҡаҭмас! Егьаумҳәан, иаргьы ашәлашаратәуп. Иагәыдиҭо закәызеишь иҳәан, амалагьы ихәаахьаз Кыча, уажәы иҵегьы иҿаниреиԥь, ихи ишьапи еидкьысло, илабашьа ахы кәымпылра илымҳашьаҭа иавыҳәҳәо, дхьаԥиʒа даагылеит.

– Ани, имаҭа дибарц ақалақь ахь данца, данаауаз, даҵаланы арадио аазгаз дызуста̀да? – иааҭирҟьеит Ҡаҭмас.

– Аа, уишьит!

– Аа, уифеит! – аҕу ааилдыргеит. Уи шыҟалаз зегьы ирдыруан. Ашьхақәа ршьапаҿы икыдтәалаз, ашәлашараа ракәым аҿееиҵҳәа, геи шьхеи еимнадо ишьҭоу Ачамҳара ақыҭагьы иалыԝхьан Кыча ирадио аʒбахә. Ачамҳаратәыки ашәлашаратәыки ԥсрак-бзарак аҟны ианааиқәшәалак, алаф лапҟьақәа неиларҵон: «Ашәлашараа уабарыхәарҵоу, ррадиоқәа акка-ккаҳәа ицәажәоит», – иҳәон ачамҳаратәи. Уаҳа рҭахʒамызт, иааибарччон изаҳауаз.

Зегьы ираҳахьеит, уажәшьҭа изаҳамҳәарызеи. Иҟалаз уиоуп, Урыстәыла анԥьныр ҵара далган, ақалақь аҟны аусура даналага Муса, Кыча иныкәыршәны дцеит имаҭа дибарц, днаилабжьарц. «Ҳаи, анцәа иԥьшьоуп, издыруада, алемсаа рцас аҟынтәигьы, сыҵәԝаншьап мыʒыр!» – дгәыргьаҵәа имаҭа диҭан ԝахаҟа.

Ууанʒагьы ԥьарак-ԝыԥьара ицәажәо иаҳақәахьан арадио. Аха дазааигәаны, инапала иааникылартә убраҟоуп раԥхьаʒа иахьибаз. Чамадан еиқәаҵәа хәыҷык еиԥшын. Алымҳацәа ҷыққәа ианааирҵәилак Муса, ма ашәаҳәара иалагон, мамзаргьы аҷҷа-ҷҷаҳәа ицәажәон. «Аԝны инаганы иҳамазар, агәҿыҕь ҳаго, сҭакәажәи сареи ҳамацара ҳахьыԝноу, ҳгәы аамырҿыхалоз», – ааигәахәт Кыча.

Даҿазны убара санааруа, аҵаца дыԝнашьқьыруа дыԝнаны дызбо, агәыбзиара-ахабзиара уманы, аибашьра иҵахаз уаб ихьʒ уаԥсахо ҳәа, ныҳәаԥхьыʒ бзиас иидыруаз зегьы наиаҳәаны, аԝныҟа, иҵакәажә лахь дхынҳәырц имаҵеи иареи шааиԥырҵҵәҟьаз, Муса иҟны иибаз арадио ааихәарц дәқьан хәыҷык днықалеит.

– Дад, шаҟа иаԥсоузеи абни, брадио хәыҷы? – лафкгьы нациҵан, ашәлашараа ишырҟазшьоу еиԥш, дԥышәырччо дналазҵааит аҭиѡ ԥҳәызба. Ихҭарԥа еиқәаҵәа цыѡ-цыѡуа, икәымжәы, икаба, изиацккәа ҷыжь-ҷыжь рыхго, иуапа ахәы ахьыссы, ижәѡакәа, ашьауардын амҵәыжәѡакәа реиԥш, ирԥҽаҽеаны, деилфаҷа, иеилаҳәашьа егьцьашьо, дагьеигәырҕьо дихәаԥшуан ахәҳахәҭѡы ԥҳәызба.

– Ари? Ари аашә мааҭ иаԥсоуп.

– Егьи, иавагылоу зыԥсоузеи, дад? – амгәацәаҽы асаркьа ҭасамызт, аха ҷыққәа имаҭа ирҵәиуаз «аҷапан» уигьы иаман. «Ллакыҵақәа шаҟа игәыкузеи! Ҳаи, шьыри, смаҭа димандаз умбои!» – иҳәеит игәанала аҭиѡы ԥҳәызба дахьлыхәаԥшуаз.

– Ари ѡынѡажәа мааҭ иаԥсоуп, даду.

– Убри иаҳәо сҭакәажәи сареи иҳазхоуп, дад, – иҳәан, ѡынѡажәа мааҭ аатыганы иналиҵеит. Ақьаад кәалаԥ инҭалҵан, иҽаҳәаны инеилыркит.

Ашәлашара дшааизҵәҟьа, Кәнач, Гәадала, Басиаҭ, Гәыць уҳәа игәылацәа рызҽыҵны еизигеит. Зегьы еизаанӡа изакәу сырба ҳәа иԥҳәыс Ҳанифа егьа диҳәазаргьы, амшаԥы ҳаԥшьа еиԥш, дахаԥхьарц игәы иҵазшәа, агәылацәа еизаанӡа, ихѡаны дадтәалан.

Изҭаз аҭра данахәаԥш, иҟалаз идырзар акәхап, аха акгьы мҳәакәа, дынцәыҵаччо дыԥшын, змышәхәы еиқәаҵәаӡа иаақәыҳәҳәуаз, ахьшьыцба блақәа ихаҵаны арԥыск.

– Шәахәаԥшла уажәыҵәҟьа ишцәажәо! Аԥсшәа, ақырҵшәа, аурысшәа, адунеи бызшәас иҟоу зегьы рыла ицәажәоит. Ашәаҳәара, акәашара... – аҭра иааҭиган, раԥхьа инықәиргылеит. Имаҭа ирҵәилоз «аҷапан» ааирҵәит. Арԥыс хьшьыцбабла «фырт!» ирган дынцәыҵаччеит.

– Ари, даду Кыҷа, алиниа Ашәлашара иаарымгакәа, ихәхәаӡа иамоу абри ачқьыԥ убри алиниа иаумыркыкәа, аԥсыӡ зцәажәараҳа, ажәак ахәылшәараны иҟаҳам. Муса иҟны иубаз абатареиақәа рыла аус ауан. Иахьзуп аспидола. Ари, Ачамҳара аусҳәарҭаҷы икыдны ишәымбахьеи арадио, убри иаѡызоуп, – иҳәеит арԥыс.

– Иудыруаҳа! Ачамҳара аусҳәарҭаҷы икыду уара уиаанӡагьы избахьан. Уи аҽеада лымҳа еиԥшуп. Ари шаҟа иԥшӡоу

умбаҙои. Зынҙаск даҽеакуп. Аиашазы, смаҭа Муса имаз абас аҵыхәа амамызт, – егьа иҽеирххаргьы, ихьыз уажәшьҭа идыргәышьеит Кыҷа.

– Ееи, Кыҷа, уржьагәышьеит, иаҳҳәар уҳацәгәаауеит акәымзар, – иҳәеит, усҟан зыпсы ҭаз Абзагә иаб Гәадала.

– Шәара, ацәыршәагақәа, шәанаба, агәы ҭҟьан, абжьы ахәлашәеит, – иҳәеит Кыҷа.

– Ҭацара ауеит, еиҳабацәақәак ишәҽагыланы ишпҭашәацәажәо, – иҳәеит хаҵак. Ашәлашара дналҵны акыр збахьоу, акыргьы заҳахьоу уаҩпсны ихы иҧхьаҙон уи, аха аҭра данахәапш, «Громкоговоритель» ҳәа данаҧхьа, хымпада, ацәажәара иалагоит ҳәа дыпшын. Арадио цәажәа-имцәажәа, зегьакоуп, Кыҷа дрыҧхьаны иананаига, аҵәыцақәак реинҟьара шыҟалоз идыруан.

Кыҷа игәы иалсыр ҳәа ишәаны, егьа ирычҳазаргьы, иамуит, ирызнымкылеит, убас ччарак ҳәа ҭарҵеит, егьарыла абжьы ахаларгьы, уи аҩыза аччабжь, адунеихаангьы изҭыҩуамызт арадио.

– Алапш акит, алапш!

– Иныҳәатәуп, ижьамкит!

– Ухаҵкы-уҧсаҵкы, уҧхамшьан, ажәақәак наҳаҳәа.

Рыччабжь иалыҩуан ажәақәа. Лхаҵа иахьихыччоз ларгьы дрылаччо, астол рзырхиара даҽын Кыҷа иҧхәыс Ҳанифа.

– Егьа ҩысҭаара рыҙбуеит аҳәынҭқараа, – иҳәеит ихыччоз дрылаччо, Кыҷагьы. – Зегьакоуп, иахьаазгаз иганы ирысҭаҙом. Имцәажәозар жәбап мышкызны. Шәааи, хыхь иҟоу ҳәа иаҳныҳәап!

– Иабаҟоу? Ицәажәахьоума урадио? – имахәар, аҧхәызба бзиа лыхцәеиҧш, икахәхәа, Кыҷа иқәкны дгылан уажәы Ҟаҵмас. – Реиҳа аҽеада иақәтәахьада?!

– Иабаҟоу умбои, иҵәахны исымоуп, – иҳәеит Кыҷа, изаҟаразаалак лафк аламҵакәа, иччоз рҽанааиқәырк. – Арахь иаага, даду, ирхынҳәны ирысҭоит, – иҳәеит Муса. – Ҳара ҳҟынгьы инеихра иҟоуп уи зырцәажәо аҭел, – сҳәан, исымуит. Иҵәахны исымоуп, иуҭахыз уара?! Аҙыцәа асахьа уҭаны!

– Арадио азырҳәо аҭелқәа Ашәлашара иааргаанҙа, уареи сареи ҳаҧсы ҭоума? Аҧсцәаҳа, ичаала кны, дышҳадгылахьоу

умбаʒои? – иҳәеит Ҟаҭмас. Инапы Чаҕьыр шыҟаз инаирххан, ус нациҵеит: – Абни аʒиас хынҳәны ашьхаҟа ицараҳа, арадио зырцәажәо аҭелкәа Ашәлашара изхалом.

– Ураʒәк угәы цаʒеит, – иҳәеит Ҭандел.

– Ари иаԥызоума, амашьына ахьнеихьоу аҟәапа-ҿапарақәа, – иҳәеит, ишьацпшшәылаз ар рыматәа зшәызымхыцыз Тарас. – Иҟалаз уиоуп, анхацәа аус ируазгьы, ирымуазгьы, аалагалас арахә иаарышьҭызгьы, иаармышьҭызгьы ашәҟәы иантцаны, аԥара амхны иршо, даргьы иахьынʒарылшоз иаханы ирфо мацара, ашәлашараа ҳколнхара «Ашьхабжьара» анапхгаԥцәа ҳазҵымʒаашаз ауал ҳадыркит. Амԥа злаҟаҳҵозеи? Шаҟа иаԥсоу жәдыруама абульдозер аагара!

– Ауал анҳақәмызгьы, аʒәгьы ҳаиҵахымызт. Ҳара ҳ-Ашәлашара иақәнаго ахьʒҵаны иалгахьеит. Аҿеада хьарҭа. Иахьа уажәраанʒа абри аҭыԥра сҵытцны сахьымцацоуп, иԥьасшьо, – иҳәеит Ҟаҭмас. Имаҭацәа ақалақь ахь усура, нхара иқәтцны иахьцаз Ашәлашара иахаратәуа даҕьуан.

– Уца акәым, сара мыжда, ууаиндаз ҳәа иузыԥшуп, – иҳәеит Кыча. Уи илахь еиқәырҵеит Ҟаҭмас иажәақәа. Изҳәаз ииҳәоз атцкысгьы, изаҳауаз иахьеимарымкуаз, ҿымҭ иахьиқәшаҳаҭхоз ицәымыҕханы дыԥшын. Уи идыруан, знык рҭыԥынхара ргәы ахшәаны, рхәышҭаарақәа кажьны, иахьеиҕьу ҳәа иандәықәла, нас иҟалоит нкылашьа змам аихьыԥшра.

Ҟаҭмас ииҳәаз ажәа хьанҭа даҿеакалагьы дазхәыцит Абзагә. «Егьа дреигәырҕьарын арҭ ажәақәа лаҳазҭгьы сыԥхәыс Аминаҭ. Аха ишԥалыдылкыларызшь, иаб иҵәԥаншьап ицәсырʒуам ҳәа, лысаби дылгәыҵаршәны зыԥны иаху аԥхәысеиба Ҟаиматхан? Анхара араҵкыс иахьеиҕьу аԥшаара усҟак ицәгьам. Адгьыл аума аус злоу. Узлоу ажәлари уареи шәшеизыҟоу ауп узызхәыцша. Урҭи уареи шәанеиқәымшәа, шәбызшәа анеибамк, нас уахьааʒаз адгьылгьы, угара иадыԥхалоз ахәыштаара амцагьы, зегьы угәы рыхшәоит» – иҳәон игәанала, ихаҭа ихарақәаз дырзымхәыцкәа.

8

Алаф шеибырҳәоз, ажәеи ажәеи шеихырҳәаалоз, рхьаақәа ԥзыртлаша аицәажәара ашҟа иианагеит. Амхахәы рыманы аа-

ира иалагахьаз аҳәсақәагьы рбо иҟамызт. Ԛыцьа анааиԥылогьы, усоуп ишыҟоу ашәлашараа, аԥсшәа еибырҳәаанҙа, харантә инеимырдоит иҵәылаҵароу, дара ршьа уламзар, зныЗынла угәы иналакшартә ицҳафыруа алаф ажәақәа. Уи иацзароуп аԥышәарччара. Аԥышәарччара аҵамкәа ицәажәаз, егьа ажәахаа иҳәаргьы: «Иуал уқәушәа, деихашәноуп дышцәажәо», – рҳәоит, иихәазгьы аҙы инарҵоит.

– Ҳара ҳҿеада хьарҵа ҳара ишаҳзеиҩьу, абарҵ зегьы ҳамсааит, – иҳәеит Кыча. Иреиҳәарц дыззаааиз, игәырҩьара дугьы, уажәазы днаҟәыҵит. Аҵәԓанқәа ршьаны иахькажьыз днықәтәеит. – Ажәак шәасҳәашан, дадраа. Изышәҵахузеи еиҟәыжәжәааны икашәыжьыз ари аԥь, ус шәгәы ахшәааны шәыҟазар Ашәлашара? Зыҿҳәара здыруа анхаԓы аҭырас аанда ишшуеит, зыҿҳәара ззымдыруа уаҵәтәи амш ҳәа агәыҩра змоу, аԥьтә ҵәԓан, ианбаалак, иаарҳәны иаирсырц, заа ахгьы ҵәирԥсоит.

– Амашьына ахьымаауа, афымца ахьҳамам акәым аус злоу. Ашәлашара абарақьаҵра цеит, абарақьаҵра! – иҳәеит Абзагә. Иихәаз аҙәгьы иалаҿимҵзеит, абарақьаҵра ҳәа иара дызҿыз арахә шракәыз рдыруан.

Иеигәышә нышьҭеикшан, иқьышәқәа ҵыс-ҵысуа инаҵҵаны ацәажәара иҿеыназикит Абзагә. Маҙажәак иҳәозшәа, даанаԥшыааԥшит. Аҳәыста аҵыхәан илаԥш нарықәшәеит ԓыцьа аҳәса. Изустҵәаз еилиргаанҙа, дара рышҟа ишаауаз, амхахәы шаргоз идырит. Аибашьра ашьҭахь, иара иеиҿикааз, иеиҵеиааҙаз арахә рхыԥхьаҙара рацәаханы, Чаҕьыр аԥшаҳәаҿы аԥьыкәреи алаҵара иаҟәыҵны, ҭәарҵас иҟарҵаанҙа акәзааит, иԓызцәа дрылагыланы, абраҟа даныцәаҕәоз, данырашәоз акәзааит, знымзар зны иԥҳәыс Аминаҭ шьыбжьон ихәы аалымгацызт. Абыржәадагьы дазымхәыццызт, агәхьаагьы имкыцызт убри. «Иласҳәар иаалгарызушь? Иаалгон. Сара соуп амԓа дыкәзымҵаз».

Ашьжьымҵан данаауаз, кыцхырмгьалки, ашәи, аԥьымшьи, аибашьрахьтә иааигаз, асахҵан цәхаԥшь иҵаҙны иҟаз апаклашка ахырҵәы нҵаҭәаны иаашьҭихуан. «Быста ԥхак ифап ҳәа, лԓызцәа ишыҟарҵоз еиԥш, схәы лыманы дзымаауаз?» – Аминаҭ лзы иҳәеит игәанала.

Ахацәа реицәажәара аҳәса рҿаналадырхәуаз ицәымҭын. Аус иаҳагьы еиларгоит, еицәартәуеит ҳәа иԥхьаҵон. Аибашьра зхызгахьаз, дыхәны данышьҭаз, амедицинатә еҳәшьа лыбзоурала еиқәхаз, ақыҭеи ажәлари ирзеиҭьхаша ҳәа ихәыцуаз, ашәҟәыԥхьара здыруаз ауаҩы, иауамызт, аҳәса убас дахьырзыҟоу, дышиашам шидыруазгьы, ихы дзаиааиуамызт.

Иблагәқәа ҭбаахон, ажәа иҳәарц иҿаназикуаз. Аурылагьы иҿынеиҵихуан. Амала, қәрала иаҳа деиҳабхазшәа, дышлаҕәаҕәаҵа игылоу ҭаҳмадак иеиԥш акәын ублаҷы дшааиуаз убри аминуҭ азыҳәан. Иҟалап, сара усшәа дысзырбо, ҳарҭ, ашәлашараа усеиԥш ицәажәо, ажәлар ахшыҩ рызҭало аиҳабацәа рымацара роуп ҳәа агәра ахьаагахьоу, ҳахьашьцылахьоу азыҳәан акәзаргьы. Ажәлар рус иалацәажәо аҭаҳмада, уеизгьы-уеизгьы илабашьа аҿыԥхәа инаирсроуп, ихҭарԥа ааихыхны инахаирԥароуп, днеимҳәа-ааимҳәаны, иԥаҵақәа инапы нархьишь-аархьишьроуп, нас дналагоит абасшәа: «Дадраа, ажәлар, шәхаҵкы сцеит...» – ҳәа.

Абзагә? Иажәа далагон иаахжәаны, ииҳәарц ииҭаху ахшыҩҵак аҳәара дахыццакуа. Ахҭырԥа аҭыԥан иара ихан ахьча кәмызцәа хылԥа. Алабашьа усгьы иара иныҟәигомызт макьана.

– Кыча, ухьхь згеит, абыржәы иуҳәаз ихәшахоуп сгәы ишыкәлаз. Ухы-ухшыҩ ҳагымхааит, шаҟа ацәҟьара агәҭаҵәҟьа иҭауршәзеи! – иажәа дналаган, аха иаалырҟьаны иҿаанакылеит Абзагә.

Амхахәы аазгоз аҳәса рхыԥхьаҵара иаҳа-иаҳа иазҳауан. Урҭ дрылан Ҟаҵмас иҭацагьы. Илыхшаз ыкәҵны ианца, сабиҵас лабхәа дихылаԥшуан. Уи длывагылан Ҭандел иԥхәыс. Маглониа лыхьҙын. Аԥсшәа хаа зҽаз,ухаҵкы-уԥсаҵкы ҳәа ажәа ԥшқақәа аламҵакәа имцәажәоз, ԥхәыс ҵаҕак, ԥхәыс наҙа-ааҙак. «Урҭгьы ираҳалааит», – иҳәеит Абзагә игәанала. Уиаҟара даланагаларц иҭахымызт, арахь, ииҳәарц ииҭахыз, адамба иадчылаз аҙиас еиԥш, игәы иҵачуан. Дыԥхәысуп, аԥхәыс алаҵәҟьа леишуам ҳәа, лаҳаҭыр баны, ашьжьымҭан иԥхәыс илеимҳәақәазгьы, лара лхаҭа абраҟа дгыланы илеиҳәозшәа, зегьы иҳәарц иҭаххеит, аха ичҳауа иҿааникылон.

«Ирҳәаҟәо збап. Саарԥеиԥшып. Издыруада сара сиашамзаргьы. Ишахәҭоу, ишиашоу сара исзымдыруа сыҟоума ҳәа сгәы иааҭашәоз зегьы ҳәауа сандәыҟәлоуп, ақыҭа анапхгаҵцәеи сареи ҳанеиванагала. Сҳаблаҷгьы цкьа сырзеилымкаакәа саанхеит».

– Амандарина ҳааҙаларц ашәлашараа иҳадырҵаз, башагәышьахар ҟалап. Аха ус рыҙбеит, уажәшьҭа ишԥаҟоуҵо? – иҳәеит абригадир Бардушьа.

– Ажәытәан ашәлашараа ҳадгьылгьы, ҳара иқәынхозгьы, аҭауад Маршьан Ҭаҭласҭан ианитәыз,Аԥсны агаҷантәи аҳардан жьы ааганы еиҭеиҳаит. Аҳардан араҟа ииуам, дад, баша аԥьабаа ҳурбоит ҳәа иазҳәаз анхацәа, адгьыл сара истәуп, исҭахызар ажь еиҭасҳап, исҭахызар аҳаскьын ласҵап аниҳәа, иҟарҵагәышьоз, еиҭарҳаит аҙахәа. Зынракгьы, ҩ-зынракгьы иҟан, аха жьымжәак ауҷалахуаз, ишнеиуаз, ахьҭа анааҭгәаха, адаракәац ыҟамкәа, инықәҩааит. Афрангәыл аамышьҭахь араҟа акгьы ииуам ҳәа иазҳәаз анхацәа рҟны даанагеит аҭауад, – иҳәеит Ҟаҭмас.

– Ари зынҙаск даҿеа мандарина сортуп, даҿеахкуп, ахьҭа ачҳауеит, – иҳәеит арԥыс Тарас.

– Шәшаҟәыҵра! Иаҳзеиҧу ҳхаҭақәагьы иҳаздыруам. Сара исгәалашәоит, Ачамҳара ачаи анеиҭарҳа, ҳахнарҵәоит ҳәа, уахынла ицаны иҵхны ианкарыжьуаз. Уажәы шәрыхәаԥши, ауаа шыннархаз жәбап, – иҳәеит рцәажәара иҿаламырхәҙо итәаз Кәнач.

– Ҳара иаҳзеиҧьҵәкьоу уашьҭазар, ҳахҵәаны агаҷаҟа ҳалбаароуп. Ҳзышьцылахьаз, ҳанхарҭа шьаҭас иамаз, арахә рааҙара ҳаҟәырхуазар, нас араҟа иҟаҳҵагәышьозеи, – иҳәеит Зафас.

– Ирҳәоит,лбаа, агаҷа аԥьыкәреи лоумҵаргьы, иумрашәаргьы, ахала иины, алапҟьакәа ҷаланы, уца иҭаԥсоит ҳәа, – ихы дымҩахаҙо, ҵаҟа дышьҭаԥшуа, Зафас иажәа аҵәы налеиҵеит Ахлоу. Изҳәомызт акәымзар, Зафас изыҳәан напеилаԥса ахьыҟарҵоз ицәымҧын. Амшын иалаиԥсозшәа иԥхьаҙон уи иитараны иҟаз ԥутк аԥьыкәреи. «Ауаҩы уицхраа, рыцҳарак дақәшәазар, иаххәап, аҵәыбзы рыхьны, ма асыԥса иатҵаханы,

ирахә нҵәазар, аарԥара, аҙысаамҭа ҟаланы, аарыхра имоузар. Егьи абжьарак, имаха-шьаха еибганы, сара саҟара адгьыл иаргьы иманы, иԥьықәреи нҵәеит, иифо имам ҳәа, иарбану сара сца иааҭыганы, иара ица изҭасыԥсара?! Аҳабла далҵны, дҳәыркьиуа егьырҭ ақыҭақәа дрылалар ихьымҙгыхымкәа, сара мыжда, имаз ицәаҳфеит. Дзажәҙа, абни Тарасҵәҟьагьы дԥагылахын, абас аицхыраара ҳамоуп азыҳәаноуп аԥсуаа адунеихаан ччиак, ҳәыркьик адунеи дзықәҳамҵац иҳәеит. Ихаҭа акыр ааирыхызшәа, иан иаалрыхыз аԥьықәреи иахыхны акәхап ишииҭо. Нас абарҵқәа зегьы уҳәарауаз иаха уԥагыланы, изумҳәазеи? Еи, иудыруа зегьы уҳәар, ухәарҭлаҕьоит», – абас игәы дҭацәажәон Ахлоу, нас ибжьы ԥҭганы, ус нациҵеит:

– Сара рыцҳа, арҵ, аҟәыҕақәа, ишәымҳәаз иацысҵозеи, аха ахымхәа уца дҭоумырԥшын рҳәоит. Ҳара, ҳца иҭаҳарԥшы акәым, зынҙа ашә аартны, ацаԥха рнапаҷы ираҳҵеит.

– Баша угәы ԥужәоит, иуҳәо заҳауада, – иҳәеит Бардушьа.

– Иануҳәо, насгьы иахьуҳәо ауп аус злоу. Аибашьра анеилга, заҳәа ҭԥааны, авыр-вырҳәа изҟьоз ҳәа шәмаҳахьеи?! – иажәа ныбжьеигалеит Абзагә. – Лак сыман аҭыԥ аҟны. Уаха шаанҙа аҭыԥра ахы ҭакны ишуан. Абжьы аҙәгьы иаҳаҙомызт. Иҕьашкны иаагәарлон. Убри еиԥш, араҟа, аҳәысҵа ҳахтәаланы иаҳҳәалар, иахьҳәатәу ҳаннеилак, ҳҷы асаԥат аҷалозар, ҳәарада, баша ҳгәы ԥаҳжәоит. – Абригадир Бардушьа иакәын еиҳарак изеиҳәоз. Убасҟан, Абзагә иус ианалацәажәоз, Бардушьа иуҳәозеи ҳәа инаиазҵааит. Уи иҳәеит иихәац, имҳәаҙар иаҳа еиҕьны.

Иажәа инациҵеит Абзагә:

– Ашәлашара арахә рааҙара ишазку иааншәыжь, арахә нышәымхын, шәаԥхьаҟа шәахьнархәуеит ҳәа сара санықәгыла, уара ишԥоуҳәеи, Бардушьа, ухаҵкы сцеит?

– Иуҳәа акәым, сара мыжда, иуҳәар акыр алҵрын. Иумҳәеи, иуҳәаз иашами. Аха дара ирҳәазгьы иашан умбои, – иҳәеит Бардушьа.

– Шәаҟәыҵ, дадраа, аимакра. Сара ажәак шәасҳәоит, убри шәазхәыц. Шәгәы иаанагома чамҳараагьы даараҙа ирҵахуп ҳәа амандарина аиҭаҳара? Абарҵ, акомхозқәа, аицынхарақәа

анеиҽыркаауаз акәын. Қыҭа-қыҭала иналаԥш-ԝалаԥшны, унеишь-уааишь ҳәа зарҳәоз, зажәа акыр ԥхылнадоз араионаҿ еизыргеит. Абри сара, ацәгьа ижәбогьы, убраҟа срылан, – аʒәыр алаф сылшәхырц шәҭахызар, шәыԥхамшьан, шәажәа цҳафырқәа рҽаашәырха иҳәозшәа, дынцәыҵыԥшшәа днарылаԥшит Кыча. Изызхәыцша ажәак шиҳәоз рдырын, аʒәгьы ҽиҵуамызт. Илабашьа нышьҭаикшан, иажәа инаците:

– Ҳазлацәажәозеи? Збатәыс иҟоузеи? Акомхоз шәыдышәкылома? Иҳадаҳкылоит. Шаҟа геҟтар адгьыл шәызхозеи ҳәа инаҳазҵааит. Аʒәы ԝба иҳәеит, ҿаʒәы – хԥа, жәаба зҳәазгьы дубап. Ишыҟаз шәымдыруеи ҭауади-аамсҭеи рхаан? Шаҟа геҟтар ақьыра узшәоз, убриаҟара уҵоукуан. Асовет мчы иаҳәоит, зегьы зинла шәеиҟароуп ҳәа. Ус анакәха, адгьылгьы еиҟараны ишәымазароуп лҳәеит, аиҳабыра рахьтә иаарышьҭны иҟаз аԥҳәыс. Убри лакәын аизарагьы мԝаԥызгоз. Ианбыкәыз ажәлари аҳәынҭқарреи рус аԥҳәыс илыʒбуа ианаҳбахьаз, аха уи агәхьаа зкыдаз. ԥхәыс қәыԥшк, лыблақәа амца рхыҳәҳәыла, еиҽамск лакәын. Ибзиоуп, ҳаиҟараны иҳарҭозар, сара х-геҟтарк сымоуп, жәытә-натә аахыс ҳаԝнаҭа иатәу дгьылуп. Измамгьы ирышәҭ, зегьы хԥа-хԥа геҟтар рымазааит, иҳазхоит иҳәеит Ешыратәи Аԝʒбак дԝагылан. Ҳаразиак, Баҕбарантәик, сара хә-геҟтарк сымоуп, хәба-хәба геҟтар рышәҭ зегьы иҳәеит. Аимакра ҳалагеит. Ҳаидшылеит, ҳҕьашкит. Иамуит, ҳаиқәшаҳаҭны, акаҿы ҳазкылымсит. Деиқәхаԥс, лнапы ҟәымшәышә хәыҷқәа лыцламҳәа иаҵаргәа, иаҳҳәо лмаҳаʒозшәа, дахьынатәаз, ҵысра лымаʒамкәа, дтәоуп аԥҳәыс. Лгәанала даҳҳыччозаап, акыр аадыруоу. Ашьҭахь, ашьшьыҳәа дԝагылан: «Ишәҳәақәаз саҳаит, ажәа ҟәышқәа шәҳәеит, ажәытәра, аҿатәра шәалацәажәеит. Шәеимак, азыҳәан сара ишәасҳәо убри ауп: егьа еимашәкыргьы, аʒәы ԝба – ҿаʒәы хәба ҳәа дықәгыларгьы, шәызқәиҵу геҟтарк-геҟтарк роуп. Шәқьҭақәа, шәҳаблақәа рҟны шәахьнеиуа убас рашәҳәа. Геҟтарк еиҳаны иақәиҭым ҭаацәарак. Иамазкыз, Асовет мчы даҕоуп. Ихы иавибааит. Агаʒара шәмыхьын, абзиараз ҳаиқәшәалааит», – лҳәан, абыржәы дызбо ԥьысшьоит, лыкьҭаԥ налԝыҵралкын, лҵыхәа наҳҿаҟьа, днықәхәаша дцеит.

Ҳаанхеит ҳаиҿаԥшуа, – иихәаз ахьынӡаргәаԥхаз еиликаарц ихы ҩышьҭихын, аӡәаӡәала днарҿаԥшит Кыҷа.

Иҵкыс еиҳабацәаз ыҟан, урҭ иахырҳәаауа еиликаарц, насгьы ҵасла ишаԥыз еиԥш, раԥхьа дымцәажәарц, иҿааанкыланы дыԥшын Абзагә. Ахаан Кыҷа иихәаз дақәшаҳаҭымхакәа, иажәа иҿаимырхьыцызт. Пату иқәиҵон, иаҳаҭыр бауа, игәы ишаҭон. Деиҳабын, ихшыҩ шхәарҵа дууз ибон. Уиадагьы, ҳаҭыр иқәиҵон, аҭаҳмада изаҵәра дазхәыцны, аибашьра ицәалаӡыз иҷкәынцәа дрызхәыцны.

Убарҵқәа зегьы еилеимгар, дырхымсыр шыҟамлоз ибеит уажәы Абзагә. Иаҳа ирԥшӡаны иҳәаазаргьы, Кыҷа иихәаазгьы, абригадир Бардушьа иихәазгьы, иаанагоз акы акәын. «Ирыхьзеи, рнапы амкуа, акгьы шалымҵуа рдыруа иаҿуп амандаринаҭра ахкаара. Ақәыцмаҕ лаҵатәуп ҳәа рарҳәаргьы, убасоуп ишақәшаҳаҭхо. Уразҵаар, арахә анҳамаз ҳашбарақьаҭыз рҳәоит. Иаахтны аҳәара, ма ирҵахым, ма, сара исзымдыруа, ҟәыҕарак иннакылоит», – абас игәы инҵаҳәо, дасу ирҳәақәаз, ихаҿы цқьа иааго, дрызхәыцуан Абзагә.

Уажәшьҭа иаамҵоуп анигәахә:

– Кыҷа, уххь згеит, схы аҟара пату уқәыстҵоит, иудыруеит. Уара усыманаҵы, саб иԥсы ҭоушәа збоит. Аха уажәрааншӡа иуҳәаз ажәа, саӡәыкны, сақәшаҳаҭым. Угәы иалымсын, абас уҳәап ҳәа суқәгәыҕуамызт, – иҳәеит.

– Иугәампҳазеи, дад? – иааԥьеишьеит Кыҷа, дахьақәшаҳаҭымхаз игәы иалс акәым, иаҳагьы ишигәаԥхаз убартә.

– Ажәлар ражәа акгьы аҵанамкуа иахьуԥхьаӡаз... – иажәа наимыӷеит Абзагә.

– Уи акәзар егьоурым. Усҟак ихьаам. Иуасҳәап, иумуӡозар. Сара исҳәаз угәаԥхом, ус акәу? Саргьы исгәаԥхом иҟауҵақәаз, – иблақәа аатбаахан, илабашьа аԥса ҵарыра, аҿыԥҳәа анышә иналаиршьшьит Кыҷа. Урҭ ажәақәа хьшәашәаӡа, аԥса еиԥш, иҵарӡа инаилсит Абзагә. «Абыржәы еилкаахоит зегьы. Анхара, ахҵәара, анасып, зегь ӡбахоит сара сзыҳәан, абыржәы иихәо ажәақәа рыла, избанзар, уи иихәо ауп егьырҭгьы ргәааанагара».

– Сахьиашам соуҳәар... Еиҕьу ҳәа сшашьҭаз, еицәоу ҟасҵазар сымдырри, – иҳәеит Абзагә. Аԥсаса аницәынҵәа, акон-

тораҿ иҙреи инхареи ианалацәажәозгьы, ас ибжьы ихәламшәеит. Усҟан агәра ганы дыҟан, ддырҙыргьы, ҳаи, рыцҳа, ҳара ҳзыҳәан абзиа дшашьҭаз, ихы ҳақәитцеит ҳәа шырҳәоз ашәлашараа. «Кәыдры зырмақаруа Амтҟьал ауп» ҳәа, убри акәын усҟан агәымшәара илазҵоз.

– Уара аҳаиуан реиқәырхара уашьҭан. Сара сашьҭоуп ауаа реиқәырхара, ауаа! – ахысҵы бзиагьы ус ацәҟьара дахәаԥшрым, изблак ҵакны, Абзагә дкылкааны дихәаԥшуан Кыҷа. – Ешыра еиԥш, амандарина ааҙара иазыркырц рыҙбеит, ус ами?

Абзагә ҿымҭ, иуҳәақәо иашоуп, уажәа иацҵа ҳәа аанаго, ихы ааирҵысит.

– Уара арахә раныхра иашамкәа ишәыҙбеит ҳәа урҿагылеит. Сыламыс сзахыԥом, суқәшаҳаҵуп. Ашәлашара амандарина аиҵаҳара аԥшьызгаз, аҳардан жьы еиҵазҳауаз аҵауад диҵызоуп.

– Нас убас уҳәарауаз уҵагыланы аизараҿы, убри ҙбаны ианышьҭырхуаз? – иҳәеит Абзагә. Иаҳа гәамчк наилалеит уажәы.

– Иаасараҙа, умыццаклан. Уара иуҳәеит, аха уи аҙәы угәааанагара акәын. Саргьы сҵагыланы исҳәар, нас сара исыдгылозгьы аҙәык-ҵыцьак ҟалар, уи иалҵуаз уазхәыцу? Аамҭа иаҿагылеит... Ахара уԥшла, дад, ахара...

– Ааи, ааи, ииашаны иуҳәеит, Кыҷа. Ауааԥсыра ҳаибгазааит. Ҳхаҵкы ицеит арахә. Иабаргәузеи амандарина, сынтәа еиҵаҳҳауа нытҵаар, ҿааны еиҵа еиҵаҳҳап. Ишәгәаламшәаҙои уара, зны атунггьы ҳаиҵадырҳахьеит. Иабаҟоу? Иаҳхашҭит. Акы заҵәык угәы иалсша, арахә анышәҵа рҳәеит, ианаҳҵеит, ианышәх рҳәан, ианаҳхит, убри иаҵызахашт амандаринагьы, аха иааурызеи, – иҳәеит Ҟаҭмас.

Кыҷа, қәрала ирыбжьаҵәҟьаз аҵкыс еиҳангьы ирыбжьазшәа, ҳаҭырқәҵара дула Ҟаҭмас днеиҿаԥшит.

– «Аҿы зтәыз иҵиуан, аҿыхьча иуамызт» ҳәа, аконторақ иануарҳәаз, уаҟа стәан саргьы, Абзагә, – иҳәеит абригадир Бардушьа, иҵегьы инацҵаны ажәақәак иҳәарц иҵахын, аха уи иажәа днаԥыҵлан:

– Ииашану?! Уаҟа уштәаз сара исымбаӡеит. Уабацәыҵатәаз? Кьынтышә дзықәтәаз аҟәардә уҵатәазма?! – иҳәеит Абзагә, иажәақәа ашҳам рылыжжуа.

– Уажәа цқьа уазхәыцны уцәажәала! – ашырҳәа дѡаҵҟьеит Бардушьа.

– Шәшеизыҵҟьарыз, шәҳәатәы еиқәшәондаз! – иҳәеит Кыҷа, Бардушьа ишҟа ихы нарханы, нас Абзагә иахь дынхьаԥшын: – Аӡы уҵалама иахьа?! Изакәызеи, аҟыҷыҳәа уцҳауа! – иҳәан, днаиқәыцәҟьеит.

– Уааи, схы уас ишумчу, акгьы сҳәом. Амала ашәлашараа зегьы амшын ихҵатәуп рҳәар, сақәшаҳаҭымҳәа игәаҕьны иузҳәозар, – иҳәеит Абзагә. Гәалас имаз зегьы убри ихигон, уажәы, уамак шихарам шидыруазгьы. Аӡыхь зыхьшәашәоузеи, мамзаргьы аӡытҟәа зҟәандоузеи ҳәа иҵҟьаз диѡызан. Уи ус анцәа дишагәышьеит.

– Исҳәарц исҵахыз схаурштит. Ианбыкәыз уара абзиа узҳәара уанаԥсаз, – иҳәан, иԥсахы ԥыжәжәо, ашьшьыҳәа днатәеит Бардушьа. Ҷымҭ ирзыӡырѡуаз ҳәсагьы хацәагьы, ԥсеивгараны иаақәыԥсычҳаит.

– Сара ишәасҳәо убри ауп: зыбз хааз асыс, иаинызгьы акыка ацәеит, иаинмызгьы. Ишәмаҳахьеи? – ҷааиҭит, насҵхашәа ахаҳә иқәтәаны иҟыцә-ҟыцәуаз Бираҟ. Аҟыҟ-ҷыҟ иаламыз, анхареи-анҵыреи раамышьҭахь хәыцырҵа змамыз нхаѡын уи.

Акраамҭа ҭынчран. Кыҷа, Ҟаҭмас, Бираҟ уҳәа ирҳәаз аӡәгьы иамаикуамызт.

– Абыржәшьҭоуп сыбла аныхтыз, – иҳәеит аҵыхәтәан Абзагә. Дзыргәаҟуаз ахьеиликааз деигәыргьон. Аха убри, зеилкаара дашьҭаз, уаѡы дзыргәыргьаша акы ахьакәмыз игәы иалан. Убри иеиликааз, абасҟак шықәса ихыҵаанӡа иахьизымдыруаз, уамашәа иԥьеишьон. Ус еиԥш иҟаз аԥышәара иқәлацәа ҭысит шықәса уажәаԥхьа.

Абыржәеиԥш иккаӡа имбацызт шаҟа шықәса рыбжьаз Қьач Кыҷеи иареи.

– Сгәы иалоу, ажәлар ишәзеиқәсырхап ҳәа сгәыҕны, ашьха икасцаз аԥсаса ансцәыԥхасҵаха, сырӡра ианалага, сара исыдгылоз ахьмаҷхаз акәым, иара, Ашәлашара арахә ра-

ныхра иашам ҳәа ахьышәымҳәаз ауп, аха уи зыхҟьаз уажәы, Кыҷа иануҳәа, иауеилысымкаах… Иҟалап сара сахьиашақәам ыҟазар. Шәара ишәзымдыруа, сара рыцҳа, ишәасҳәозеи. Аринахыс, аҳәы ҳәа сшәылагыланы, сынхо-сынҵуа сзыҟало сыздыруам, амала ишәасҳәо убри ауп:»Згәы цаз, инасыԥгьы цеит». Ахы залымҟьо иҳәоу ажәақәоуп, – иҳәеит Абзагә.

Иаарцәымыҕхеит изаҳаз зегьы. Ихы иабанҳақәиҵо, игәы иабанҳалсуеи ҳәа Кыҷа инаизыԥшқәеит. Ашьшьыҳәа иқьаса ааҭиган, иҭаҭынжәга неиҵеиҵеит, нас, иҟаԥшьҳа аҭаҭын иашәхьаз инацәала икәаҳауа, аспычка ааихьишьын, амца наиркит. Амхырҭа ахахьы иҭа҆е҆оз арԝашқәагьы ҙырԝырц рҭаххазшәа, рышьҭыбжь ҟәиҵхеит.

– Дадаҳ, иуҳәаз саргьы сақәшаҳаҭым. Ус ианыҟаз аамҭа цахьеит, – лҳәеит амхахәы аазгоз аҳәса рахьтә руаҳәк. Иаалыланы, деилаҟацаҳа иҟаз ԥҳәыск лакәын. – Уаԝҵас ҳаиҭазҳәо ауаԝы даҳмоуит.

– Ииашоуп! – ибжьы ԝыҵцаны, ажәа заҵәык наиҷыҵҟьеит арԥыс Тарас.

Урҭ ирҳәақәоз игәы иахәон Абзагә. «Сара тәамбашақә сышрыхәаԥшуаз, издыруада, аҳәса ракәзар, иаҳагьы изыкәгәыҕтәу».

– Баша абадақь асра акгьы иҳахәом. Аҳәса амхахәы ааргеит, шьыбжьхьа ыфаны еиҭаҳҳауа мандариноу-чандариноу сыздыруам, аха ихаҳкаалап, иаҳа иаҳзеиҕьуп, – иҳәеит, Абзагәи иареи рыгәқәа ахьнибархазгьы ихаршҭны, абригадир Бардушьа.

– Уара ахаҳә лаҳҵап ҳәа уарҳәаргьы уақәшаҳаҭхоит, – инаиҷыҵҟьеит Кыҷа.

Иԥьаршьеит зегьы. Асеиԥш иажәа раҕьны дцәажәо рмаҳацызт. Абзагә иеиҳәаз ажәа даргәааны дтәоуп, уажәымзар уажәы ацкы иҳәоит ҳәа акәын ишыԥшыз. Изаҳауаз ирзеилымкааит, иаалырҟьаны аҭаҳмада абас дзырцәажәаз. Иаҳагьы игәы иахәозар Абзагә иҟаиҵаз, ииҳәаз? Ихаҭагьы иҭәымҭа данҭагылаз, иара иҳәашьа, игәахы ашша анкыдыз ашықәсҟәа изирхынҳәызар Абзагә? Мамзаргьы, аҵеи игха, атәым уаа ишраҳауа аб ишимҳәо еиԥш, уажәшьҭан ихала иеиҳәарц иҵәахны и҆еааникылоу?

– Сара ажәак аасҳәар шәымуит иахьа, – иҳәеит Бардушьа.

– Уара, дад, ҳабригада еиҳабыс узамоу, иахьахәҭоу ҳҷахәы уҳәаларцоуп, – иҳәеит Ҟаҭмас.

– Шәгәы иалымсын, аха иҟаҵәҟьоу еилкааны аҳәгьы ишәымаҳам. Уара, Абзагә, арахә урыцын, уара иануаҳаз, иҳбаны иалгахьан. Ачамҳараа ирҭахызма цитрус колнхараны иахьыҟарҵаз? Ҳара ҳаиҧш, урҭгьы аџьыкәреи ларҵон, арахә рааҳон. Ашьҭахь аҳәынҭқарра амандаринааҳара иаҳа еиґьны ирыҧхьаҳеит. Егьиашахеит, ирзеиґьхеит, – иҳәеит Бардушьа.

– Цәгьа ирзыфеидахеит. Ирнаҭазеи? Аҧара. Аҧара уфома? Ауаҩы дныҟәызго арахә роуп, – иҳәеит Ахлоу.

– Ирҳәоит, амандаринааҳарахь иахьиаргаз зхароу ҧаса преседателс ирымаз иоуп ҳәа. Уаҟа аҵан иреиҧшхеит ачамҳараа. Изыкәҳаазеи аҵан? Рҟьиара, ргәыразра иакәҳит, ахәашабгакәа. Дынцәахшаз ҷьшьаны, аџьныш драаҳеит. Амца аамышьҭахь акы ишазыкәымхуа, рыпсы ахьҭаз аарыҵхны дцан, абымба аируит, амацәыс мцаха иҩаларсны, аҧша ирҵысит, иныкәыццышәаа ицеит аҵан, – иҳәеит Ҟаҭмас.

– Баша шәшәеит, баша шәзеидымгылеит. Иахьахәҭоу еиҵаҳәазар, ашәлашараа арахә рааҳара ишазкыз ииаанрыжьуан. Егьа ахьҭа ачҳауазаргьы, аҳәынҭқаррахь арахә иаларҵоз алагала аҟара уеизгьы иазыҟаҵом амандарина, – иҳәеит Тарас. «Згәы цаз инасыҧгьы цеит» – ҳәа Абзагә иихәаз ажәаҧҟа зхы иакәызҵақәаз дреиуан уи.

– Диашан Абзагә.

– Аҧсаса ныхыр ҳамур акәын.

– Ашьамаҟагьы.

– Ҳаҷкәа рыбґа ҧҵәахьан ашәи акәаци ишрыҵаз.

– Шәааи, иаҳҳәап ҳаидгыланы.

– Иаҳҳәап уҳәоу! Изауҳәода?

Аҳәы иатҟыс егьи иажәа иаҳа иџьбарахон. Ирҳәоз деигәырґьо, дагьацәшәо, ҷымҭ дзырҩуа дтәан Кыҷа. Уажәыуажә илаҧш Абзагә дныҵижьуан. Ибон анхацәа ирҳәоз уи игәы ишахәоз. Дахаанны далаҧшызшәа, амҳаџьырра атәы бзианы издыруаз, иара иҳәашьа, аҳәынҭқар ихаан аахыс ажәлар рыцәгьеи рыбзиеи иалагылаз, абыржәеиҧш ииҳәаша изымдыруа, дкәанызануа даанымхацызт.

– Шəааи, шьыбжьхьа шəфа. Унапы ʒык нақəтəа, дадаҳ! – лҳəеит амхахəы аазгаз аҳəса иреиуаз Ахлоу иԥҳəыс. – Анцəа иузааиго зегьы бзиоуп. Иаҳагьы иаҳзеиґьуп арахə ахьныр-хыз. Шəыпату схы иқəуп, аха ҳаԥшəмацəа аѡныҟа игəарлан, ҳазхара иаабеит.

«Зеиԥш ҟамло егьыҟам, шьыбжьхьа аазгоз лѡызцəа Ҟаи-маҭхангьы дрылагыланы даар...» – ихаҭагьы дацəшəо, ма-цəысеимҟьарак иаѡызаха, ихы-игəы инҭасит хəыцрак Абзагə.

Ампахьшьқəа каршəны, аԥь-ҭла амҭан афатə дырхиеит аҳəса. Ацха кəакəар, иԥхаʒа ачашыламгьал, ачаҳаржəқəа, ашəхарѡақəа ххны, ачаҟəақəа ахарҭəы рҭаҭəаны, ибарақьаҭха идырхиаз астол инахамтəацкəа, ииҳəо ихаҭа дахыччо, аччара бзиа избоз Кəнач ибжьы ѡҭицан:

– Аѡы шьҭысхит, аѡы ԥьбара! Абар икəеикəеиуа! Ҩаангьы цахəгьы ҳгəырґьо аапынрақəа ҳарԥылалааит! – иҳəан, иуапа ақəыршəны, итҵəахны имаз аҳаҭа аашьҭихит. Иҟасҟасо азна аѡы ҭан.

– Шəаасзыʒырѡи, дадраа. Ашəаҳəара, акəашара, афара-ажəра ахьҭашəҵаша ус ссирк ҟаланы иҟоуп. Аҳаԥшьа ахѡа ахҟьоит, аҳаԥшьа ду! – иҳəеит ибжьы ҵаґа ѡҭцаны аҭаҳмада Кыҷа.

– Ҳаи, анцəа иныс, Муса ԥҳəыс дшааигаз! – диеигəырґьан, ашырҳəагьы дѡаҵҟьеит Абзагə. Аҳаԥшьа ду ахѡа ахҟьеит аниҳəа, Абзагə идырит аҭаҳмада имаҭа инасыԥ дшахаанхаз. Уи аҳаԥшьа ду азна аѡы ҭаҭəаны, аѡцараҷы итҵəахны имоуижьҭеи, имицыз иины, аҳəса аргахьеит. Арахə рґьычреи аѡцарақəа рыѡналареи зцəа иалақəоу шыҟақəоугьы, ашəлашараа рҷы, Кыҷа иҳаԥшьа ныхак ирзаѡызан. Абасҟак шықəса раахыс, ишаахиѡаз, кьыс амаʒамкəа итҵан. «Иҭоу жəжəырц шəҭахызар, смаҭа заҵəы ԥҳəыс дизаажəга, убри ихьʒала итҵоуп», – иҳəон еснагь.

– Уажəраанʒа иумҳəоз, зхаҵкы сцаша, дадаҳ, – лҳəеит аирыʒ азна аʒы кны игылаз аԥҳəыс.

– Аҳəаха сышəымҭеите! Сыҵəѡаншьап имырʒит, сызкəых-шаша смаҭа хəыҷы. Иааиуа асабшазы диманы арахь даарцоуп, – уажəы иаҳа ибжьы ирхəыҷит, иѡнаҭа иазылԥхаз агəырґьара

алаԥш акырҳәа дшәозшәа, мамзаргьы сара иабасаҭәоу уи аѡыза анасыԥ ҳәа ихы ахибаауазшәа. Дахыҽхәауа, ижәба, ишәаҳа ҳәа аҽыѡеиҵыхра ацымхәрас, иаҳагьы ицәа дҭаланы, илабашьа иаҳагьы иоуханы, илымҳашьаҭа иавыҳәҳәон. Уажәшьҭа еилкаа ашәлашараа! Ргәаҵа рҭәны измоу агәырґьара, инарҷыҵкьаргьы, абырсааҭк ирҵәахуеит.

– Анцәа иԥьшьоуп, жәымҭа шкәакәа уоузаап, Кыҷа. Уажәраанӡа изумҳәоз? – иҳәеит Ќаҭмас, Кыҷа ҷимҭӡеит. Имаҭа ԥҳәыс дааигеит ҳәа аниаҳа, дназымҽхазкыз агәырґьара, уажәы еиҭах инаизҷыхеит.

– Аиба икәакәар былуам ҳәа, Муса... Ҳаи, анцәа иԥьшьоуп, анцәа иԥьшьоуп! – иҳәеит Абзагә, уи иаб дигәалашәо.

– Ура шәҳәа, шәзыԥшузеи?! – ахмаҷыр аѡы нҭеиҭәеит Кәнач.

– Асабшаҽены, хәылпазшәа, аѡнынӡа шәсызнеи, дадраа, сшәыкәыхшоуп. Муса, сызкәыхшаша смоҭа, иҳаԥшьа ду ахѡа анахаҳќьаша аҷҳәара ҳалацәажәап, – иҳәеит злакыҵақәа гәырґьарыла иҭәыз Кыҷа.

9

Убри ашьжьымҭан, ԥстәгьы, шәаԥыԥьаԥгьы ааԥынра ааигәахара ианеигәырґьоз, хараӡа ашьхақәа рҷы, адгьыл аныԥха, асыԥсақәа бганы-ианлеиуаз, анхара-нҵыра азыҳәан анхаѡы икәаҭана, иеиха, иеигәышә рырхиара даналагоз, акыр шықәса гәыҵхас илымаз иаалырќьаны лхаҵа иаиалҳәа ашьҭахь, лаҳәшьа дахьынхоз ақалақь ахь дцарц амѡа дықәлеит Аминаҭ. Дышцоз анылҳәа, Абзагә игәамԥхеит, аха уамак илымаимкит. Агәра ганы дыќан, дзызцарц илҭахыз аус акгьы алҵуам ҳәа. «Лаҳәшьеи лымаҳәи днарылаԥхьап. Иаԥшьылгаз, акгьы шалымҵуа лбар, лгәы лырҭынчып».

Рыѡны инаркны автобус ахьааузынӡа ибжьан ф-километрак. Ахәыҷқәа мышкы ѡынтә ианысуан уи амѡа. Акыр шықәса уажәаԥхьа, мышкы ѡынтә данысуан лара Аминаҭгьы. Уаќа, ашколи Ашәлашара аусҳәарҭа хәыҷи рзааигәара игылоу адәқьан дыҵагылан хышықәса. Ашьҭахь, ахшара данлоу

амҩа лцәыхьанҭахан, аусура даԛәытцит. Аха убри аматцура хәычы, егьырҭ ақыҭа ҳәсақәа дреиԥшны лхы лымԥхьазартә, цәаныррак мыцәазо, ҭынчрак лнамҭалартә илзыннажьит.

Амҩа уадаҩ раԥхьаза избо ауаҩи атцыхәтәан ианысуеи, аҩыцьагьы бла ҷыцлоуп ишахәаԥшуа. Анаарақәа, аҭаҳарақәа, акәарақәа инарҭысуа, икәараҭо ишнеиуа аиҩхаа дуқәа ианырҭалалак, аҳапы дытцалазшәа, лыԥсы ԛәыкуа дгәамҭуан Аминаҭ. Итцәи-ҭәиуа ахәада ианкыдлалак, лгәы аангылоз цьылшьон, убасҟак дазгәаауан. Алаба укыр, еиҳагьы иудаапкылоит алацәгьа. Дахьақәгәамҭуаз, иаҳагьы иԛәапаҷапарахон, иаҳагьы иҳәынҭәарахон, шаԛа иаҭаху аҷееитцнахыр алшозшәа, иаҳагьы ихарахон уи амҩа.

«Ҳаҵеиҭа, уаб деиҭагатәуп ҳәа иасҳәаз цьушьап, ахтцәара азбахә анаацәырызга, раԥхьа анышәынҭрахьоуп дахьԥшыз. Иаб иакәзамыз иҳазҳәалоз, санԥслак, ишәтахызар шәыхтцәа, ишәти абри анхара, ишәтахызаргьы шәынха ҳәа? Ажәытәан акәын араԛа анхара ианаԥсаз, уажәшьҭа аамҭа даҷеакхеит. Уаҳа иумбазои аамҭа аҷеахьынзеиҭанакыз? Мҩада, фымца лашарада уаҩ дхәарҭам уажәы», – лгәанала лхатца диацәажәон амҩа дахьыԛәыз.

– Нас урҭ мазеины иахьыкоу дцароума ауаҩы дыхцәаны? Иара дахьынхо иааигар амузои? Бгәы ишԥаанагои, Аминаҭ?

– Ухаҭа? Ирҳәоит ашәлашаратәын ҳәа ухаҭа. Узцазеи урҭ ахьыказ? Уҩыза Абзагә ихаҳәатәада, даҷеазәы иихәо ахьимаҳауа иахкьаны, иҳамаз-иҳахзыз неидыкәшәаланы, ауал иаҳтеит.

– Ацәгьара ҟаицарц избаноума ус еиԥш шихьыз?

– Ушаҟәыцра, удинаныс! Ацыс хԥара ацәкьа иаҷашәоит. Зегьы ирыхьуа, ҳаргьы иҳахьрын. Зегьы шыкоу дыкандаз. Изитахыз, аиҳабыра ақәшаҳатхаанза, аԥсаса ашьхаԛа изкеицазеи? Акырцх рылаланы иааннарцәеит. Ашьха икаца ҳәа уазҳәадаз ҳәа иааиҷагылеит. Ацла иалыҩрыз, аматҵ ицҳаит ҳәа, ицыхьчоз абырг, Гәыць, ишудыруа, иԥсра убри инақәимыршәар имуит, «Арахә рныхра азыҳәан шәкәык акәым, жәабагьы аарышьтаайт, ашьхаԛа икаҳцап, шьхалбаанынза ҳазашыр, ашәкәы иааз уаҩы ихирбгалоит», – ҳәа, иԥсатә цәгьахароуп,

уи ицыхьчоз атԥаҳмада иакәын уҩыза зынӡаск ихы аатԥызҟьаз. Иԥсы тԥазтԥьы, итԥахаз аԥсаса рыбжак иара дадгылагәышьон. Иауазеи, ҳадызцалаз?

– Ибҳәаз мацара акәушь? Аус ахьыҟоу даҽеакы аҟноуп, даҽеаԥьароуп. Уртԥҟаа зыбымҳәозеи?

– Уара изумҳәозеи?

– Иашоуп, ақатԥран зныртԥаалоу аулица саннықәалоит. Афымца лашара сықәыԥхоит. Аха ҳартԥ азәырҩы иаҳцәыӡыз изынханы имоуп Абзагә. Убри ауп аус злоу.

– Знык узалӣыр Ашәлашара, уинахыс иугәалашәоит, уанхәыҷыз, уахьыхәмарлоз баҳчак еиԥш.

– Убри абаҳча аиха ақәыркыр угәы шԥаҟалои? Насгьы артԥ ибҳәақәаз рыда уаҳа акгьы ибнамырҳәазеи ашьжьымтԥан иабҳәаз? Ҩыбтуам акәу?

Аԥҳәыс реиҳа лшьара дыкәызҟьо, хьтеи-млеи раастԥ зыхгара лцәуадаҩу усын уи. Убри аԥҳәыс қәыԥш, аԥҳәыс ԥшӡа (егьа дылцәымгзаргьы, дшыԥшӡоу, агәыкра шлытцоу мҳәашьа амамызт) лызхәыцра, тцәымаг жьакцак еиԥш, лгәатца иалаханы итнафааруан. Еибабон, ҳаблак иаланхо, еимакы змауц аҳәса шеибабо еиԥш. Ирхааны аԥсшәагьы еибырҳәон. Макьана ирыбжьымпсаацызт, Ҟаиматҳан лхатца Алхас иԥсы ахьынӡатаз, аибатахра, аитанеиааира ирыбжьаз. Аҩыцьагьы рзыҳәан уи еиԥшхахьан, аҩыцәаара иаҩу амца. Ма еиқәылар акәын ҩыц, мамзаргьы ицәар акәын наӡаӡа. Ус ишыҟаз аанхашьа амамызт.

Ашәлашара усутә аныҟамыз, аӡын ԥара рҳара ашахтахь дахьцаздтахеитҞаиматҳанлхатца.Ҟаиматҳанданԥҳәысеибаха, лара Аминат лхатца дыгәгәаӡа длывагыланы, лхы-лыхшара гәазырҳагаха дахьыҟаз лхы ахылбааруан. Иахьааиқәшәоз, шәышԥаҟақәоу ҳәа Ҟаиматҳан дантцаалак, хар ҳамагәышьам, ҳаҟагәышьоуп ҳәа, излаҟоу абзиарақәа инарыгырхашәа акәын атак шыҟалтцоз. Ашьтахь ууанӡа лхы зхылбааруаз лынасыԥ, ан лысаби дшихымӡыӡаара дахӡыӡо далагеит Аминат, иазхоуп анасыԥ бара иахьынӡабымаз, уажәшьта саргьы истахуп насыԥ сыманы адәы сықәзарц ҳәа лалҳәазшәа убри аԥҳәысеиба.

Ихәашьраны иҟаз аʒыхь раԥхьаʒа ахаҳә алалыршәеит Уарчхан. «Ҟаиматҳан лҟны сахьынкыдгылаз, иҟаԥшьʒа ашьхашә сҷалтцеит. Абзагә ашьхантә илзааигазаап», – лҳәеит уи агәылаԥҳәыс ҽнак. Иҟалап, дазхәыцны, ацәгьара атцатцаны илымҳәазар. Аха атцыхәтәан иацылтцаз ажәақәа тҷәылатцарала иҳәан: «Ашә бҳәеит ҳәа, бнацәахы адыбфаларын!»

Аʒыжь ахаҳә наларшәны, лыѡныҟа дныкәланы дцеит агәылаԥҳәыс. Аминатҳ имцаха иналыцралеит. «Ашьха данылбаа, аѡныҟа дааиааиʒа, уахь дызнеизеи? Ҟаиматҳан лхәыҷы ашәыршақәа наиирқызар акәхап, лара ашәхақәа налитҽеит». Абас еицтцо лҷыналхан, ашьхантәи Абзагә иааигақәаз ачаѡыр, ашьхардацқәа, амҳаԥқәа, ишынеибакәу реиҳарак уаҟа иаанижьызшәа, аѡныҟа акгьы ааимгаʒазшәа лхы агәра алыргеит ѡымш-хымш инарылагʒаны. «Аѡныҟа иааугазеи? Цәынха-мынхақәак наҳамтцауԥсеит», – лҳәеит даахәмаршәа. Изхылҳәааз изеилымкааʒеит Абзагә. Лара бзиарас иҟалтцаз, уинахыс уаҳа илмырзаʒеит. Ҟаиматҳан данылбалак, акгьы ҟамлаʒазшәа, гәѡара ҳәа акгьы лымаʒамшәа, ишлалҳәац аԥсшәа лалҳәон, ԥаса еиԥш гәы атцамзаргьы. Иааибабаны ианааиԥыртцлак: «Атцх лашьца анаҟә узалбаараҳа, лыблақәа ԥхашьарак нархызымбаалеит», – лҳәон Аминатҳ Ҟаиматҳан лзыҳәан, нас лхала лхы лҟажон: «Издыруада сиашаʒамзаргьы. Ацәыʒ зцәыʒуа шә-гәнаҳак, изго гәнаҳак рҳәоит. Акгьы зхараʒам аԥҳәыс, гәѡарас дҟатцаны, лцәа лхысхуазар? Уи лхатца Алхаси Абзагәи еиѡызцәан. Абзагә ихы иатҳааишьом уи аѡыза. Аԥсуа тцасҟәеи аламыси рыхьчаразы Кыча иарґьажәѡа.. Деиламгаʒазар, иара ихатҳа уртқәа зегьы аҳәынцәа ишԥалаикәаҳари… Аҳҳәысеиба лхәыҷи лареи шьхашәқәак надиркит ҳәа, гәѡарас дҟатцаны, иакәым изысҳәар, схала ауаа сыхсырччоит. Урт рымацара роума, ашьхантә дылбаацыԥхьаʒа, аҳаблаҷы иааиԥыло зегьы акака надиркуан. Усгьы ашә иалимхуа ҳәа егьыҟам. Аԥсыʒқәа, аԥсаатәқәа, амзаҷақәа»…

Абарткәа лгәалашәо, зны лхы дазгәааua, нас лхатца дизаґьуа, амѡа дықәын Аминатҳ. Аусҳәарҭаҷы данылбаа, амра акыр иѡхашлахьан. Автобус иазԥшны игылан ѡыцьа аҳәсеи, Тҟәарчал ашахтаҷы аус зуаз ашәлашаратә арԥарцәаки.

Урҭ зегьы аҧсшәа карҭәаны иралҳәеит Аминаҭ. Лыгәгьы аарызхьааит, гәҭыхас илымоу наӡаны, иахьа еиҧырҭуазшәа. Егьаумҳәан, абасҟак шықәса дызлаз ақыҵа агәыблра лыман. Ирацәаѡын ҳаҭыр зқәылҭоз ауаагьы. Шаҟантә рыѡны итәахьоузеи, игылахьоузеи абарҭ арҧарцәа. Лара ԥьара акала илызгәакьаны дышрыхәаҧшуаз, иахьцо, русура, ҧарас идырҳауа уҳәа ишалацәажәоз, Аминаҭ дылгәалашәеит Ҟаиматҳан лхаҵа. «Абарҭ реиҧш акәын уигьы ҧара рҳара дышцалоз». «Ишҧаҟаҳҭари, сапын ҟыраҵәҟьак злааҳхәаша ҳауам аколнхараҷ. Аӡын, усутә анықам ақыҵаҷ, ԥьара ҳцаны, акы ҳмырҳар ауам», – иҳәалон уи. Иҟаҵәҟьаз аиаша мцқәагьы напишьуан, иҧсаҵа шкәакәахааит. Убри дшылгәалашәоз, дышизхәыцуаз, абарҭ арҧарцәа рышҟа гәаарак налызцәырҭит Аминаҭ, лара цәгьарак лзырухьоушәа, акы лцәыргахьоушәа. «Аҧара арҳаразы шәнықәланы шәцоит, нас ашахта шәхы анарҷаҷалак, шәыҳәсақәа ҳхацәа ҳамакра иалагоит. Егьыҟарҭандаз ашәлашара совнхараны. Асовнхараҟны ауалафахәы роуеит рҳәоит. Аҵаацәарақәа еиқәнархарын. Аха усҟангьы апара рҳацәа ҿеытгак рыҧшаауеит», – лхәеит лгәанала. Арҧарцәа, рсарочкақәа ҟәашә-ҟәашәӡа, агалстукқәа рықәцаны, реиқәа ҏеырсҭақәа ацәаҳәақәа ҭар-ҭарӡа, иччон, рхы-ргәы ақәыбзиан.

Аҧсуа кәасқьа еиҧшын аусҳәарҵа. Ԛ-ҽык аман, маҟҽаҳәаранӡа иѡышьтыхын. Ашәлашараа аҙәырѡы рлахьынҵа рыӡбахьан абри ахыбра ҭкьыҽы аѡныҵҟа. Изеиҧшроу, иагу, иабзоу усҟацәак уаѡы дазхәыцуамызт. Зыхшара икарыжьыз аҵакәажә илеиҧшын. Аҟауар хыб еиқәаҵәан, икылыжәжәакылыпҧы, иҵашәашәахьаз блаҵас, аҧенҷьырқәа ҭапыҿеын. Уаѡпсы иҵахӡамызт, ирҵахы акәым, аҧсы ықәханы иахьыҟазгьы рцәымгын. Ашәлашареи Ачамҳареи еидҵаны, қытакны ианыҟарҵа, шықәсыкгьы аамҵыцкәа, аколнхара ахантәаѡ ҽыц иаарышьтыз Чырг Раҧстан абри аусҳәарҵаҷы абиблиотека ҟаиҵарц иӡбеит. Ауалафахәы лыҵауа ҧҳәызбакгьы далихит. Уи иавагылан, Аминаҭ аус ахьылуаз адәқьан. Ахәҳахәҭра иацу агәыпжәарақәа, аахәаѡцәеи акопторгааи ажәа рымакрақәа, аревизорцәа рыцәшәара, зегьы лхашҭит уажәы. Дазхьаа-

уа илгәалашәеит, убра данытԥагылаз дышқәыпҧшыз, ахацәа леилахҳауа, алаф шларҳәоз. Убасҡан илшәылтԥақәоз атԥққәа зегьы акакала илгәалалыршәеит. Урт зегьы лхаҭа илыʒахымтԥан. Илʒахуан ақалақьаҷ ицәыртԥуаз амода иақәыршәаны, ажурналқәа дрыхәаапшны.

Ашкол аҧхьа дгылан. Амашьына дазпҧшын Аминат.

– Нана, бабацои? – дналыдыххылан, лнапқәа аалыкәлыршеит Есма.

Абри ақытаҷы зегьы бзиа еицырбоз ашкол заԥәык акәын. Ахаан зыхшара уаҡа атара зымԥацызгьы, иасны идырҿхәон. Сара исгәалашәозар аахыс уаҡа директорс дамоуп «ьарнас Мац-ипа Аргәын, уаҩ ҷымт-псымшьак, зажәа маԥны зус еиҳау. Ақыҭа шдумызгьы, ахыбра шмаԥызгьы, ихарԥәааy абжьаратә школны иҡалеит иара ибзоурала. Уаҡа иалгаз шаҡаҩы атара дуқәа ирԥалахьоузеи, ианалгалак ашәлашараҡа ихынҳәуа маԥхеит шәымҳәозар. Уразԥаар: «Ҳneит ҳәа иҡахԥагәышьои, иахԥаз ақытаҷ иабаҳахәо», – рҳәоит.

– Саид бнаихылапшла. Амла шәҿашәмыркын, – лҳәеит Аминат, Есма лхахәы рҿеиуа. «Абасҡак шықәса ҭыма, шәанаԥьалбеит! Абни адәқьан аҡны аус зуаз, шықәса ҩажәагьы нагʒаны изхымԥыцыз апҳәыс, абар, уажәы лыхшара заҡароу. Даҿа шықәсык, ҩышықәса рыла сара дсеиҳахоит. Дабаҡоу аԥкәын? Уи сара даасыдҩылоит. Сажәʒама? Иабатәи хԥәароу, ҷыцынхароу иапшьызгаз. Ибашатәҡьазар сызҷу? Абзагә инапы ахьиҡьаз, бызҷқәоу башоуп, акгьы алԥуам ҳәа аанагозар? Сажәит ҳәа ахәышҭаараҷы узлатәарызеи, умч ҭаны, умахашьаха еибганы. Насгьы сара схазоума сзашьтоу?!»

– Ҭебрараахь аума, нана, бахьцо? Сабшазҭгьы, саргьы сбыцон. Нана, ишпасҭаху ақалақь ахь! Сыхьʒала кинок бахәапш, – лҳәеит Есма. Аминат лыгәтахәыцра ааиплырҡьеит. – Нана, иахьа Саиди сҩыза ҷкәынаки рыгәқәа нибархеит. Дзакәызеи, бара, абри Саид! Аʒәы даасацәажәар, саамԥарсны сырго ԥьишьоит.

Гәаныла дызпырԥуаз амҩа, аусҳәарта ҭкьыҷы, лгәы зыхьаауаз адәқьан, абарԥ, амҩа иқәгылоу, автобус ааира иазыпшу ақытауаа уҳәа, лыбла иташәоз зегьы ҷыцбараха

дышрыхәаԥшуаз еиԥш, лара лцәа иалҭыз лыԥҳагьы, ҷыц дылбазшәа, дналыхәаԥшит Аминаҭ.

Илҳәара лҷамшәо, лыблақәа лыдхалеит, лыцьымшь еиқәаҭәа жәпақәа кахәхәа, абант шкәакәа иалаԥоу аалухыр, хаҭа ицаша аҭыԥҳа.

Абыржәоуп Аминаҭ лхаҷы иааины даназхәыц, ижәԝахырқәа ԥҿаҽаҙа, арԥыс Тарас, дара рҷы даннеилак, дҟаԥшьхо, дцәышхо, ииҳәо-ииуа дақәымшәо ибз зихәлашәо. Дагьлеигәыргьеит, дагьлызгәааит лыԥҳа. Длеигәыргьеит лара, Аминаҭ, лхаҭа макьана ашьаԥха лҙамԝақәа ирыцәны, ахацәа лыхәаԥшыртә дыҟаны, лыԥҳа абас дкахәхәа дахьлывагылоу. Длызгәааит, лхаҭа лқәыԥшра, лхаҭа лҳәашьа, абри аҳаԥы иҭалырҙыз лышыкәсҟәа, убри илцәылгазшәа.

– Бхы сыркәыкәып, ҷкәынак биацәажәа сыздыруам аха. Саид башьеиҳаб иоуп, ииҳәо хабҵаларoуп. Хәшьарақәас ибоузеи иахьа?

– Аурыс литература азыҳәан «хәба» соуит.Изсоуз басҳәап? Ҵатәыс иҳамаз акәҙамкәа, Толстои иԝымҭа «Аиҭеира» хҟәак еиҭасҳәеит. Ҳарҵаԝы Антонина Сергеи-иԥҳа, згәы ԥшқахахьоу аҭакәажә, лылабжышқәа хасырҟәҟәалеит. «Бара бартисткоуп, бартистка хаҭоуп», – лҳәеит. «Хәба» сзыцәлыргылеит. Аха аҳасабра мыжда! Уажәы урокс иҳамоу иароуп. Акласс ахь аԝналара сацәшәоит.Иҭалом схы, ишԥаҟасҵари?! Ҵебра бсызлацәажәа, театральныи институт ма акино аганахьала, сахьҭалаша сзеилылкааит, – лҳәеит Есма.

– Макьана иабатәи институту,иабатәи киноу ибҭаху.Иабаҟоу ажәбатәи ажәабатәи аклассҟәа? Даҽа ԝы-шықәса быгуп. Лхы иҭақәоу убо, уара! Атеатр, акино! – лыбжьы лыцәдуцәахан, аҙәыр иаҳамашь ҳәа, даанаԥшы-ааԥшит Аминаҭ. Иԥшны игылаз урҭ рзыҙырԝха рымамызт. Автобус аара иахыԥан, ргәахы иахаԥжәо, асаба зынчылаз амԝа ҭаԝаҷахь иԥшуан.

– Есма, – лҳәан, лыԥҳа лхы аалшьышьит, ииалырҟьаны Аминаҭ, акы лҳәарц лҭахны, длак-ԝакуан, илзыгәаҕьуамызт.

– Изакәи, нана, акы бгәы ннарханы быҟоушәагьы збоит? Ашәлашара ҳақәҵны ҳанцалак…

– Ашьшьыҳәа, анахь ираҳауеит. Бҷы иаатыхны аҙәгьы иабымҳәан ахҵәара ҳгәы иҵоуп ҳәа. Зегьы ааԥхасҭабтәуеит.

Есма, бабгьы шәааихылаԥшла нандуи бареи, – лҳәеит, ажәа «шәааихылаԥшла» ѡ-ҵакык аҭаны.

– Сихылаԥшҙом, – лҳәеит лҿыргәааны Есма.

– Избан? Ихәы рԥханы иҷаҵала, бара бхәыҷым уажәшьҭа, – ажәа аҵакқәа руак намылхит.

– Избан бымбои... Избанда... Сара исзымдыруа џьыбшьома?

– Изакәызеи ибдыруа, быбз бҷы иҭакы...

– Издыруа... Издыруа... Сѡыза Асҭанда исалҳәон... Баби Ҟаиматҳани бзиа...

– Быбжьы! – Есма лқьышәқәа лнапы наԥыралкит Аминатҭ.– Бца наҟ ашкол ахь! Бца!

– Ирласны бхынҳәы, нана, – лан лҙамѡа днагәҙын, ишылцәымгьыз, дналыдҟьан, лыхцәқәа лызқәа иқәыхәмаруа, ашкол ашҭа дынҭалеит.

Ашәлашара иагәылсуаз амѡаду ианыршәла, иҭагәҭасуа, џьара аԥсы шеивҵахо иѡхало, ҿаџьара, ицыркьуазшәа, иныхбыкьы-аахбыкьуа инеиуан, «коробочка» ҳәа изышьҭаз автобус. Акыр иаскьахьаны, ерманы ҳәса хәыҷқәак ақәтәеит. Ачанах зҭыршоу ауедрақәа ркын. Арҵәы фѡы лԥынҵа инҭасит Аминатҭ. «Акрура азыҳәан анышә рфоит абарҭ аерманцәа. Абазар ԥсыс ирхоуп,ирымҭиуа ҳәа адунеи акы ыҟам».

Игәаԥхазар акәхап џьара акала, лафҳәарҵас иҟаиҵеит амашьынарныҟәцаѡ урҭ аерманы ҳәса хәыҷқәа. Уажәы-уажә илаф иналаиҵон арҵәы афѡы аѡыжәра шигәанарԥхаз.

Ақалақь иазааигәахацыԥхьаҙа,лассы-лассы иааҭгыло иалагеит автобус. Аԥснытәи ақалақьқәа реиҳарак реиԥш, аҿхықәырҟәыҟәла, асаркьа дшаныԥшылоз, дзадымҵзо иадхалаз аԥҳәыс илѡызаха, амшын иҙааԥшыло ихықәгылаз қалақьын Аминатҭ дахьцоз.

Лаҳәшьа Ҷебра лаҟараҵәҟьа илзымдыруазаргьы, ақалақь агәаҵәа ԥытк аҟара дҭаԥшхьан Аминатҭгьы. Илдыруан, лхаҵеи лареи реиԥш, зҵара маҷыз рзыҳәан уаҟа ахныҟәгара шыцәгьаз. Азауад ма афабрикаҷы аусура ларгьы илҭахымызт, иара Абзагәгьы дамаҭәамызт.

«Слымҳақәа саркьада избараҳа, Ашәлашара сымбо ҳаналҭлак, ақалақьгьы иазааигәацәамкәа, мыцхәгьы иацәыхарамкәа иахьыҟоу ҳанхароуп ибзиоу».

Лхаҭа диит, амшын иаҿықәыршә игоу, амҩаду злысуа, адгьыл иашараҿы ишьҭоу,милаҭ рацәа зланхо Дадашь ақыҭан. Лхы лгәалашәо данымҩеидас инаркны, зымҭәыжәҩа ԥҵәоу апҟа, атәыла ԥхаррақәа рахь амҩа иқәло аҩызцәа ишрышьклаԥшуа еиԥш,лыԥсы рхьыхәхәа, дрыҭашьыцуан ақалақьқәа рахь ицоз аҭыԥҳацәа, арԥарцәа.

Аҳаблаҿы лҩызцәа хәычқәа акаҵкәырқәа ирҭаҵаны, аулица аҿықәан атама, алаҳа уҳәа ашәыр рҭилон. Илырҳауаз аԥара аҵкысгьы, лара дзышьҭаз, амашьына ианааҭыҵлак, рыбла саркьақәа амхуа, ашәыр аазхәалоз аԥсшьаҩцәеи аҳәаанхыҵтәи асасцәеи иршәу рыматәақәа шыʒаху, иарбан ԥшшәу иаҳа имодоу аилкаара акәын.

Акино аҟны ихәмаруа, зыхьʒ-зыԥша ахара инаҩхьоу актрисак дылбар илзаҩызан, ақалақь аҟнытә рқыҭан иаалоз аҳәса хәычқәа анылбалак. Урҭ рцәажәашьа, рныҟәашьа даҵашьыцуан, иԥьалшьон. Даҿа уаақәаны илыԥхьаʒон. Рқыҭа иналҵны, ақалақь ашҟа ицаз, зынʒаск даҿа уаахазшәа илбон. Шьыжьы инаркны хәлаанʒа, ркаҵкәырқәа рʒара иадҳәаланы, ачаирҭа ихгылаз рқыҭаҿтәи аҳәса хәычқәа илызрыдкыломызт урҭ.

Нагʒара амоуит акәымзар, ашкол даналга, лыгәтыха наʒеит Аминаҭ. Ақалақь аҟнытә рыҩны иаадгылаз руа хаҵак, диашьапкуа:

– Аҵара дҭаҳҵартә алшара ҳамагәышьам, чак ахьылфаша ақалақь аҟны усурҭак лзуԥшаауандаз, ухаҵкы сцон, – ҳәа диҳәеит лаб.

– Аҩызцәа-аԥызцәа снаразҵаакәап. Аʒәгьы ҭыԥ имамшәа збар, ма аʒахырҭаҿы аусура даласыргап, – иҳәеит уи ахаҵа. Аҿеныҵәҟьа ақалақь ахь дрышьҭит.

Ақыҭанхамҩа аминистр иҟны амаʒаныҟәгаҩ-усбаҩыс аусурҭа лзиԥшааит. Лқыҭан амилаҭ рацәа ахьаланхоз иабзоураны, Аминаҭ аурысшәагьы ақырҭшәагьы бзианы илдыруан. Еиҳарак убриала дигәаԥхеит аминистр, ԥсабарала згәырҵ-

ҟәыл бзиаз, Аминатҭ акурсқәа ҳәа ԥьаргьы дҭамлакәа, лара леиԥш, егьырҭ аминистрцәа рҟны маҳанықәгаҩцәас аус зуаз аҭыԥҳацәа ирҿылтцааит машьынкала акьыԥхьшьа.

«Убри акьыԥхьга машьынка акәымзар, иҟаларын аҿада хьарҭа, Ашәлашараҟа сықәнамгаларгьы. Ибылны иццышәхо анцәа исирбароуп», – аҳәеит лызгәык, аԥенџьыр лҿадҭаны, лгәы дҭахәыцуа, автобус дахьҭатәаз.

Лыԥҳа Есмеи лареи анеиԥырҭуазтәи реицәажәара лхалыршҭырц, акыр зхыҵуаз гәалашәарақәак лыҿрылалхалон. Уажәы, усҟак дазымхәыцкәа, лхаҵеи лареи анеибадырыз амш, реибадырра еиҳарак изхаралтәыз, акьыԥхьга машьынка уҳәа инеизакны иахьылшәиз зыхҟьазгьы, Есмеи лареи злацәажәаз ауп. Аха уи ашәиԥхьыҙ зҳәоз лызгәык акәын. «Аҩсҭаа илымҳа ԥьгәоуп, ибҳәо закәызеи! Ибгәаларшәа, изакә бзиеибабара дууз Абзагәи бареи шәыбзиеибабара. Бара бакәҙамыз иаҿԥнызҳәаз, сара бзиа ушызбо абжеиҭабжагьы уара субом ҳәа?! Бара бакәҙамыз аԥхын, арахә иманы, Абзагә ашьха данцалак, идлаԥса хгарҭа бмоуа, зылабжышқәа ахчы акәабоз?!» – аҳәон егьи лызгәык. «Иашоуп, зегь иашоуп. Абарҭ ашықәсқәа зегьы сгәаҿы реиныршәара саҿын урҭ аҩба: Ашәлашара ацәымгреи Абзагә ишҟа абзиабареи...»

Ирҭрысны иааҭгылеит автобус, илкыз лымпыцҟьазшәа, дзызхәыцуаз налцәеимбгьыжәааит Аминатҭ. Иаҳагьы деигәыргьеит. Илызхоуп шаҟа ддыргәаҟхьоу урҭ ахәыцрақәа. Абжеиҭабжагьы имхәыцҙакәа, рыматәақәа ааҿаҳәаны, шаҟа ҭаацәа ықәтцызеи, аа, Ашәлашара иаҩызоу, ԥсҳәы ақытан.

Автобус аумышьҭуа, иазыҟалаз азымдырызт, игачамкшәа, амҩа иаԥгылан акамбашь.

– Ҳаушьҭ, сааухатцкуп, – иҳәеит дыччо ашофер. Ахы раҳаны, аҭыхәа хапагәа авырҳәа иҟьо, ажра инахыԥеит.

Автобус аҿынанахеит. Данааҭгыла, дақәтцны дцазар ҳәа дшәазшәа, амашьынарныҟәцаҩ даахьаԥшын, ашә аҿытцәкьа итәааз аерман ԥҳәызба дналыхәаԥшит.

– Аҭурша сеилаҳаит. Шьыри, убри арҭәы ҳнацҳауа, иԥхеиԥхеиуа аҭәца кны, ҳныҳәа-ныԥхьо ресторанк аҟны ҳтәазар, – лафк ааиҳәан, аерман ԥҳәыс қәыԥш лахь даахьаԥшит ашофер.

Лаԥхьатәи лхаԥыцқәа ҩба хьыла ичаԥаны, иҵыччаауа, лхылҷы хагьежь лхаччон лара. «Ариан прадам, масквич куплиу недам, ари-ара-ло-о!» ҳәа ашәа аацәыригеит. Ииҳәалак знаалоз уаҩын. Зегьы ччон. Аерман ԥхәыс қәыԥш дыччон, абарҭ иҵатәаз зегьы лара дахьрыликааз лгәы иахәаны, ныҟәаҩцәақәакгьы ччон, абзиара ду рзызуа ақалақь ахь изго ашофер игәы иахәап ҳәа. «Ихахәда еихаҟацаҳа, ауғә иԥнамшәац ацә асахьа иҵаны, аруль иақәку имахәар хәымбабисақәа ҭахә-ҭахәҳа, зқьаф ҭоу аҳәы иоуп», – лҳәеит Аминаҭ лгәанала ашофер изыҳәан.

Лаҳәшьа Ҭебра длызхәыцуан: «Дыҷкәыназҭгьы, дынхаҩ бзиахон. Аха срыцҳара агартә, дыҳҭабуп. Акы заҵәык сгәы збааua, нхаҩ бзиак диԥхәысхар, сшылмырԥхашьо, абыста шиҷалҵо здыруеит иҳәон ҳаб уи лзыхәан, убасҟак ақыҵа азыхәан анцәа дишаны дыҟан Ҭебра. Сара сакәын ақалақь иазкны ирымаз. Иабаҟоу адунеиаҷ аиаша! Дасу гәҭыхас имоу наҳаларауазеи, ҳазшаз ҳиргәаҟларц иҵахуп акәымзар. Ақалақь дазхьуамызт Ҭебра. Сара сакәын уи зыԥхыҳ иалаз. Лара уажәы ақалақь аҟны дынхоит, сара сыхәцәырххо ашьха саҷоуп».

Аҳәыр иаҳазшәа, илыдтәалаз аҵакәажә дналыхәаԥшит Аминаҭ. Уи аҵакәажә ахәышәтәыртахь дцон. Иаха цқьа дызмыцәазар акәхарын, дхырсысуа, ацәа дҭанагалон. Аминаҭ лыбжьы ҭыганы илҳәаҳаргьы, илаҳауа дыҟамызт. Даҽеа бжьык лгәы иныкәҩит убри аамҵазы.

– Қыҵеи қалақьи зырхәашаз, ашьаҳа-гәаҳа ҳалазыргылаз аибашьра баапс ххаагеит. Дасу иҳалшо ҟаҳҵароуп, ҳаԥсадгьыл ашьапы иқәҳаргыларц азыҳәан. Саргьы схы-сыԥсы сеигҳом, исылшо ахәыҷы саҷуп, – адкыларҵаҷ аминистр изыҳәан арзаҳал ныжьны данцоз, раԥхьа ианеибабаз, абарҭ ажәақәа ҳәаны дындәылҵит Абзагә. Иааузымчҳартә иажәақәа ҭлапҟан. Аминистр иеиҳәарц ирмазеины имазар акәхарын, аха уи иахь данзымнеи, данидимкыла, Аминаҭ илеиҳәеит. «Сшигәаԥхаз сирдыррацы, даара ианаалоз ажәақәан, ус иара дымсааит».

Усеиԥш иҟаз ажәа ҳаракқәа, гәы рыҵам ҳәа лара илшьоз, иажәа ҭацәқәаны дызхәаԥшуаз, рацәаны илаҳахьан Аминаҭ. Аминистр икабинет аҟны аизара анымҩаԥиго, заа еибыҳәаны

ирҵахьазшәа, иаацәажәоз, убас еиԥш иҟаз ажәақәа ракәын ирҳәоз. Убас иҳәаз ԥьылшьеит Абзагәгьы. Убри азыҳәаноуп ианиҳәа дызцәыҵаччазгьы.

Ус дыҟан Абзагә усҟан. Аамҵа цон, лара дыԥшын. Ақыҵа шбашоу ибар, илкажьны, ақалақь ахь ҳцоит ҳәа дгәыҕуан. Аха Абзагә дызҿыз, иԥсҭазаара ззикыз аус, икаижь акәым, иаҳа-иаҳа имарымажахон. «Арахә ныхтәуп ҳәа ашәҟәы ааит ҳәа аниарҳәа, аҳәынҵқарра азыҳәан еиҕьу-еицәоу ззымдыруа ԥьоукы ирыҙбеит, аиаша еилкаахаанҙа, сара арахә аҙәгьы иҁтом иҳәан, азин имамкәа, аԥсаса еизца, ашьхаҟа икеицеит. Асыԥса абгара, акырцх, агыгшәыг, рхаԥсыра... Ашьха акацара азин узҵадаз ҳәа иааиҿагылеит. Аҳәынҵқарра иазеиҕьыз ибеит ибзиашәа! Сахьнеиуа, саҳәшьа санылбалак, аказы слыҳәарц снеиз ԥьылшьозар акәхап».

Асаба цәышҳабиҙа изыдтәалаз асаркьа далԥшны аѡнқәа дрыхәаԥшуан, агәараҵақәа дырҵаԥшуан.»Ҷебра ақалақь агәҵа анхара латәахазар,сара ма ақалақь аатцра аныҵатәара саԥсамкәа сыҟоума!»

Илҳәар, лхаҵа лгәы лнархьуазаргьы, егьа гәнаҳарас илыԥхьаҙозаргьы, лаҳәшьа длыҵашьыцгәышьон Аминаҭ. Лаб ишьҭрахьала адунеи илзықәыз убри аҙәк лакәын, бзиагьы дылбон. Аха цәымҕрала акәын ишылгәалашәоз лаҳәшьеи лымаҳә Ҷарсхани рыцхыраара. Абзагә ауал аниқәшәа, хәышә маат иманы днеит лымаҳә, абарҵ ухы иархәа ҳәа. Саҳәшьа лоуп, сангәаҟуаз дысмыцхраар, анцәагьы игәы иахәомызт, дсыцхраазар, митә ҟамлеит ҳәа егьа лхы агәра алыргаргьы, убарҵ аԥарақәа дладырҟәуа, луаѡра ԥнаҿеуа акәын ишылбоз Аминаҭ. Саҳәшьа дызлаҟоу абзиарақәа лымпыҵышшаны, илцәыҙны, сара исоундаз ҳәа дазхәыцуамызт. Лгәы иалан лахьынҵала, насыԥла лара латқыс уи иаҳа дахьеиҕьхаз, иаҳа анцәа дахьылзылбаапшыз. «Ҳаб рыцҳа, уи лхаҵа тәамбашақәа дихәаԥшуан. Асасцәа аниҵаалакь, ирыдиртәалоз Абзагә иакәын».

Абас лаҳәшьа длызхәыцуан.

Ақалақь иаалалеит автобус. Дацәыԥхашьо илгәалашәеит Аминаҭ, дахьнеиуа лаҳәшьа лҿы, напызаҵә дышнеиуа. Сыҙ-

балк, џьыкак лсумка иҭагылоу, акы лкуп ахьӡума. ԥаса, рырахә-рышәахә ауал иагаанӡа, ашәха рҽақәа, аҿыцеилатҵара, саҳәшьаԥа бзиа ибоит ҳәа, адырӡы бгьы илаҳәаны, хазы ашәаӡа рыватҵа, деикәаҳәы-еикәаԥса дырзаалон». Уиаҟара рхәыҷгьы дсааӡахьан, ҳангәаҟуаз иҳацхраазар,уамак ҟамлеит. Усҟак ҳцәа ԥнаҿуаны изысыԥхьаӡозеи? Ашьха ҳауа изеиґьуп ҳәа аҳақьымцәа ирҳәеит, баҳәшьа дбыкәыхшоуп, лҳәон Ҭебра. Аԥхын ашколаҿ дшааурышьҭлак, Ҭемраз имахцә данкны дынкылсуан, днасыдыршәыланы дцон. Шаҟантә иақәыскхьаз, баҳәшьа, сара иԥсыша, ашьха ҳауагьы бзиоуп, аха ахәыҷы изеиґьу ибзианы акрыфароуп ҳәа ласҳәарц. Ачаи ҕәарҕәал, часак надкыланы иҿалтцон ашьжьымҭан. Шьыбжьаанӡа ашколаҿ убриала дыҟан. Нас иқьышә ашьа злақәлоз ахәыҷы...»

– Дасу шәахьақәтцуа шәхәа. Иахьаҳҵаху иаангыло амашьынақәа иреиоуп ари автобус, – иҳәеит ашофер.

– Иахьаҭаху иаангылоит, иахьаҳҵаху ицом акәымзар, – лҳәеит, амза аҭәымҭаз аиԥш, лхы-лҿы хагьежь лхалашо, аерман ԥҳәыс қәыԥш.

– Ицарц абабҵаху, ахчықь-џьан? – иҳәеит амашьынаныҟәцаѡ. – Амашьына акәым, бара иахьаабҳәо, сара схаҭагьы скакәкәа снеиуеит.

«Иараби, атәым милаҭ иеиуоу ԥҳәыск дшаарбалак, рыԥсы шԥаҭало абарҵ ҳхацәа. Абзагәгьы ус дыҟоушь? Атәым дызлышьҭоузеи, ҳааигәара аԥҳәысеиба...»

– Абазар ахь ицар ҳҵахуп, – лҳәеит аерманы ԥҳәыс, арҵәы зҵаз ауедра камҳарц, ирыҕәҕәаны ииаанкыло.

– Абазар закәыхи! Быѡны агәҭахьгьы иѡнаҳцалап, гәыҕрак ахацәа ҳнықәбырԥшыр, лав ахчықь-џьан,– иҳәеит амашьынарныҟәцаѡ, «Ариан прадам» ҳәа ууанӡа ииҳәоз ашәа амелодиа натцатцаны.

Аминаҭуажәоуп иангәалҭа:алымѡаныкамашьынарныҟәцаѡ иаԥхьа иамоу асаркьала «еицәажәо» иаауазаап уи аԥҳәызбеи иареи.»Иусҟәа маншәалахеит ҳмашьынарныҟәцаѡ излазбо ала. Анцәа дирманшәалааит, ҳарччо, ҳархәмаруа ҳааигеит».

– Унан, баҳәшьа дбыкәыхшааит, абыржәоуп бымаҳә данцаз, дшыҟаз бааизҭгьы, дыбмеигәырҷьоз! – лҳәеит, ашә аартны, Аминат дшаалԥылазҵәҟьа, Ҭебра.

Напызаҵә сахьыбзааз снабышьҭуама лҳәарызшәа ҷымҭ, лнапқәа лыважь,ԥыҵрак ашә дылагылан Аминат. Иаарыцқьаны шықәсыбжак ҵуан аеҳәшьцәа еибамбеижьҭеи. Абас акраамҭа ианеибамбалак, дасу рҭаацәа ианрыдхалалак, иахьеибамбаз еиҳарак изхарартәуаз Ашәлашара амҩа акәын.

– Сымаҳә иоума исеигәырҷьо,бара бысмеигәырҷьаҙои? – лҳәеит Аминат. Сыгәхьаас ибкузеи, ҳәынҵәа быламԥало, анцәа биныҳәан быҟоуп ҳәа акәын Аминат лыԥшышьа иаанагоз.

Аҳәаҩ иааҵәа кылҵәоуп ҳәа, лгәы иҭалкыз аус ду аҟны илыцхраарц, лымаҳәгьы лаҳәшьагьы дрыҳәарц дааит, арахь, ианааиԥыла, раԥхьа илҳәаз ажәа, ирымчноуп ишылҳәаз. Лҳәашьа шыԥшҙамхаз, лаҳәшьа ишылгәамԥхаз гәалҭан, гәынхарак, гәыҩбарак аҵамкәа илҳәазшәа, дааԥышәырччан, Ҭебра дылгәыҵаҳәҳәа даагәыдылкылеит. Лылабжышқәагьы ҩхаҟәҟәалеит. Зегьы лзеилалеит. Ашьыцра мыжда акәгәышьан еиҳарак лылабжышқәа аазгаз. Ақьиареи аҳарамреи ҙиас хәашьны ирыбжьысуеит убри ашьыцра. Ухы ухашҭуа аҟынҙа иҭәҭәоу, ақьиара цҳас ихумҵакәа, арра уадаҩуп уи аҙиас.

– Унан, баҳәшьа дбыкәыхшоуп, ҳара ҳаибабара еиҭьу иарбану! – лҳәеит Ҭебра, Аминат, ԥаса-ԥасақәа реиԥш, деикәааҳәы-еикәаԥса дахьзымааз азыҳәан лхы данахашшаа. – Аа, абыржәааигәа ииҩыз ашәҟәаҷы иаништоит, данцоз ибҭаз аџьыка, уажәгьы имазаап баҳәшьаԥа. Адәқьанқәа рҟынгьы ирҭиуашәа иаҷыхуп ҳаԥсуа ԥьыка. Уи ԥьыкагәышьәм, баша еилаҟәаҟәак ауп. – Иаалгаз ахәыҷы пату ахьақәылҵаша дашьҭан Ҭебра, аха зынҙаск даҽеакала еилылкааит Аминат: «Сара исхуа аџьыка рҽхәашәа, убри ада акгьы ахьаазымгаз дахыччоит. Ачгьахьа ҳаҵоушәа, асыҙбали аџьыкеи рыда уаҳа акгьы лымԥыхьамшәаҙеи лҳәозар акәхап лгәанала». Убас шылҳәозгьы, лгәы иахәон лхымҭа аџьыка лаҳәшьа иахьлырҽхәоз. Уажәадагьы илырҽхәақәахьан. Егьиашаҵәҟьаны, лнапы ҟазан Аминат. Ақалақь амҵахь нхара изиасыр,

лнапҟазарагьы акыр дақәгәыҕуан. Илаҳауаз гәнылкылон. Иаалбоз лассы ишьҭылкаауан. Лабхәа иаҳәшьа, ахәыҷқәа знапы иантҵаны дааз, Ардушьна илҷылтҵааит аԥсуа чыс аҟатҵашьа. Урҭ раԥхьа игылан аџьыка ахра. Ашәақь хәшәы усҟак изаны иузҭаԥсарым, хкы ѡажәа рҟынӡа аџьыка иалҭоз аутраҭыхқәа уи ишылшәоз-ишылзоз. Аҳаҟьа налымҵатҵаны, Аминат аԥхныга кәымпыл аннақәылкуа, ус налалҳәон: «Агьама аныббалак, нан, аутраҭыхқәа иабҭаз руак алкьны, афѡы аныбҷас, ма агьама анеиҳаха, иҵееимхеит бџьыка. Акы заҵәык, апырпыл аԥыжәара амазароуп. Егьырҭ иабҭо убасҟак еизызагазароуп, убасҟак ихибашьааузароуп, иабҭақәаз закәу аилкаара уадаѡны».

Аеҳәшьцәа рызхараҵәҟьа ианеибабаз, Аминат лабхәа Гәадала данԥсызоуп. Иара усгьы, хаҵа ицеижьҭеи, аԥсрақәеи ачарақәеи ракәын еиҳарак еибабарҭас ирымаз. Рҭыхнак данԥслак, ргәалсра иналаӡѡон реибабара иацыз агәыргьара.

– Ибыгхеит, Абзагә дзықәшәаз аҭагәҭасрақәа хьаабгозар акәхап, баҳәшьа сара иԥсыша, – лҳәеит Ҷебра, Аминат лыжәѡахырқәа лнапқәа ыкәшьуа.

Акьгьы мҳәакәа дԥышәырччон Аминат. Илгәалашәон, ианыхәыҷқәаз рани раби еибганы аѡны ианыҟаз, уахынла, изыхшаз аныцәалак, дара шеицәажәо, арбағьқәа иааиларԥсалон. Ирылацәажәон ирбахьаз, мамзаргьы рхы иҵҳәааны ирӡбуаз арԥарцәа. Урҭ зегьы неибанеиԥшны иҟәыҕақәан, иԥшӡақәан, иҕәҕәақәан. Зны иартистцәан, нас ишәҟәыѡѡцәан, ҽазныхгьы аҽеырыѡрақәа раан аԥхьахәқәа ргон.

Ѡышықәса рыла Аминат латқыс деиҵбын Ҷебра. Иаҳа ацәеижьы ахьылкыз, насгьы лнапы нышьҭшьны, мхырҵак ма уҵрак аҟны уск ахьылымуцыз иахҟьаны, Ҷебра ажәра зҽазҭахьоу аԥҳәыс лыԥшра-лсахьа аалхәахьан. Еицны изԥылоз, деиҳабуп ҳәа, раԥхьа аԥсшәа ларҳәон Ҷебра. Амала, жәра ԥшӡа ҟалозар, иԥшӡаны дажәуан. Дыԥҳәыс ҭынчын, лыблақәа қьиан, еснагь дыцқьаӡа деилаҳәан. Гәылакгьы димбацызт лхахәы еилажәжәааны. Гәҭыха дук лара илымамызт, убри аҟнытә аԥсҭазаара мышкы шьыбжьаанӡагьы лгәы ахшәааны, гәыԥжәара дук лызнамырҵысыцызт.

– Быхцәы ашлара иалагазаап, – лҳәеит Аминаҭ. «Баҳәшьа дбыкәыхшоуп», «бхаҵкы сцеит» ҳәа лаҳәшьа иалалҵоз ажәақәа, акгьы лымҳәеит. Амала цәанырра ҟәандак налызҵысын, даалгәыҵаҳәҳәааны дгәыдылкылар, игәкыз асаби иеиԥш, днылыдҵәыуалар лҭаххеит.

Лаҳәшьа лнапы днахәаԥшит Аминаҭ. Зшьа маҷу ауаҩы ицәаԥшәхәы еиԥш, ицәышын урҭ. Акыҷыра рхылахьан. Чуанкгьы лымкыцшәа, иԥшқан, лнацәхыԥқәа шкәакәааны ишәын. Ақыҭаҷ лара, Аминаҭ, анапы ҟәымшәышә, аԥҳәыс мацқьашьацқьа ҳәа илышьҭан, аха уаҟа лара лнапқәа здыркылоз даҽеа напқәан. Лаҳәшьа лнапқәа ианрыдылкыла, иԥхалшьеит.

– Быҷкәын дыгәхьаабымго быҟам, Ҷебра, – лхахәы ашлара деиҵанахәаԥшит.

– Уигьы дысзацлеит, баҳәшьа дбыкәыхшоуп, аха сышлазар, қәралагьы ҳхәыҷума уажәшьҭа, – лҳәеит Ҷебра, лаҳәшьа длеигәырҕьаны длыхәаԥшуа.

– Бажәит ҳәа сабҳәарцоума ибҵаху? Аԥҳәыс ахаҵа изыҳәан акыр даԥсаноҵы, сажәит ҳәа лымҳәароуп. Сара макьана, быпату схы иқәуп, саҳәшьа, схаҵа даҽеа ԥҳәыск длысҵартә схы збом, – лҳәан, хыччашақәшәа дааччеит Аминаҭ. Убри аамҵазы лыбла даахгылеит аԥҳәысеиба Ҟаимаҭхан. Лаҳәшьа лакәымкәа, убри илалҳәозшәа, инацылҵеит: – Мап, сара схаҵа макьаназ аҳәгьы длысҵом! – Нас лнапы Ҷебра лышьҭахьҟала лыхцәы иалшьуа: – Хаҵа ҳцаанҳа ҳзызхәыцқәоз бгәалашәауоу? – лҳәеит, лыбжьы каҳаны, лыблақәа гәхьаагара ҵаулак нархылан.

– Ибгәалашәеит ҳәа акыр ибыхәома, баҳәшьа дбыкәыхшоуп, – лҳәеит Ҷебра, илҳәаз, лара лзыҳәан, аҵкьыс, лаҳәшьа лзыҳәан иаҳа аҵанакуа. – Зегьы башан, ишынеибакәу зегьы башан. Улахьынҵа узшаз ишааиҭаху иҳбуеит. Аԥҳәыс, баҳәшьа дбыкәыхшоуп, хаҵа данца нахыс, лыҳҷабраан дзызхәыцқәоз наҟ инышьҭаҵан, лхаҵа итәы дацныҟәароуп. Уаҳа ԥсыхәа ыҟам, даҽеа ԥсҭазаарак азхәыцрагьы иаԥсам, ҳазшаз ус ҳаишеит ҳарҭ аҳәса. Ҳзықәшәалак ҳҽанҳраалалароуп. Аа, уажәааигәа, сара исыгырханы, даҽеа ԥҳәыск луалафахәы иацырҵеит аусураҿы, ҿысымҭҳеит, ибылшозеи!

– Ибымундаз, башшындаз. Аԥсы ихәы абза ифоит ҳәа, ибыхьзеи.

– Унан, баҳәшьа дбыкәыхшоуп, арҭ ҳахьыӄоу быӄаʒамзаап бара. Сара суалафахәы иагырханы зтәы иацыртцаз дыбдыруама? Иаалгәаԥхар, зынʒагьы снамхны скалыжьыртә, абҩа змоу аʒә лоуп. Бхатца биеиԥшхеит саҳәшьа.

– Акы ҳгәы иҭақәоуп, ҳманшәалахар, шәԥарақәа ҳаргьежьуеит, – лҳәеит Аминатҭ, дагьыԥагылеит. Лыԥсы неивылгеит. Лгәы иҭцачыз ажәа наӄ илԥырылгеит. Алымԥанык дзыргәаӄуаз ажәан уи.

– Унан, бхы бымсеит, саҳәшьа, ибҳәо закәызеи! Иҳалымшаз ҳгәы иалоуп, иӄаҳцаз ахәыҷы шԥабаҿеԥнысҳәо?! Бхатца биеиԥшуп зысҳәаз, адунеиаҿ аиаша ыӄоу ԥьыбшьоит ҳәоуп.

– Схатца дзыкәшәақәаз гаʒараны ихьит, ус акәу? Ус зҳәогьы збахьеит ҳқытан. Сара, Ҭебра, ақытаҿ саннанага инаркны, ахәы сыкәгыланы, агаҿаӄа сыԥшуан. Зеисыбжь бара бгәы ԥнатцәахьоу амшын схыԥшылон, ахәхәаҳәа сқәыԥсычҳауа. Санизхәыцлак, дрыцҳасшьоит схатца. Иқәнагоз аԥхәыс димоуит уи, аиаша бҭахызар... Абга иагьа акраҿоутцаргьы, абнахь иԥшуеит ҳәа, ҿымҭкәа, ичҳауа, иахьа уажәраанʒа сааизаргьы, адәныӄа сыԥшуа сыԍноуп иԍны. Даҿа хатцак сизхәыцуоу? Мап! Абасҡак шықәса ҳаидынхалоит, былахь быԥьымшь ыӄоуп ҳәа сеимҳәац, баша ажәа еимакрақәак алабымцозар. Ианатҳаххагьы, дыцәгьоуп, аха абжьааԥны, ауаԍы ҟәымшәышә ззырҳәо иоуп. Сара сакәымкәа, дивагыланы, лгәы каршәны ицынхаша аԥхәыс димазар, дызлаӄоу атцкысгьы деиҩьхон. Ауал ҳақәшәеит, ҳҩархеит, жәхьа затцәык ҳахаанхеит, аха абра, сгәатцәа бҭаԥшны ибдыруазар, сара уи иҟаиҭаз сгәы иахәоит. Ҳазегьы ҳбашақәоуп уи иаасҭа, аԥша ахьасуа ҳаццоит. Иара, зыҿены иназқәикыз, ихы наӄәцо дааиуеит. Дызқәу адгьыл аԥшәыматцас дыӄәзар иҭахуп, аԥшәыматцас! – лҳәеит, аԥенԥьыр дадгыланы, иҭаркыз ԥсаатәк асахьа лыҭаны, адәахьы дыԥшуа. Ашьжьымҭан Абзагә игәы цәкьаны дахьааз амца лнаркуан. Ахш шны ианхыҵуа еиԥш, лылабжышқәа рҿаархеит. Лхы иадлымбалацызт асеиԥштцәкьа агәыԥшқара. Лабхәа изыҳәан илкыз

ачабра еиқәатҵәала лыблақәа аалрыцкьеит. Ачабра шкәакәа лкааит, акасышгьы лхалтҵааит, амала даҟәыҵааит лабхәа изыҳәан реиҳа иԥсаҭаҵәгьароу – ахҵәара, аха аԥсы изхәыцра аҵкыс, инаԥшуа ирҳәо ҳәа иаҳа ҳазхәыцуеит ашәлашараа. Сгәанала, ҳара ҳҟны акәзар ҟалап иахьиз: «Аԥсы дзыртҵәуо, абза изыҳәаноуп», – ҳәа ирҳәо, гәыблра зыҕрам ажәаԥҟа.

Лаҳәшьа лажәакәа лыкәыҕәҕәо дѡагылан, илҳәо-илуа дақәымшәо, даалеиѡеит Ҭебра. Исҳәаазгьы сымҳәандаз ҳәа дахьхәит. «Уи азыҳәан лылабжышқәа шԥаарыз? Даҽа гәҭыха хьанҭак лымазар? Издыруада, лхаҵеи лареи реизыҟазаашьа ҽеимзарҳәагьы лгәы иааҭашәеит. Адәахьы дыԥшуа, аԥенҷьыр иадгылаз Аминаҭ дналыдгылан, лызқәа лнапы ҟәымшәышәқәа кыдшьыло, даалшьышьит, ахәыҷ баҳчаҷы ахәыҷқәа еисны, мамзаргьы хәыҷык, иани иаби гәхьааганы, аҵәыуара далагар, ишыҟалҵало, дышлыргәыбзыҕло еиԥш.

Убри иаҳагьы ицәаԥҽыган Аминаҭ лзыҳәан. Илцәымґны, аха лаҳәшьагьы лгәы дасыр ҳәа дшәауа, лызқәа икыдылшьылоз лнапқәа аанылкылан, ашьшьыҳәа наҟ иналыдылхит. Абыржәы зегь реиҳа уи илҭахыз, лымацара даанхар, лхы дазныжьзар акәын. Иԥьалшьоз, уаҟа, Ашәлашара, шаҟа илҭаху лхы дазынхартә дахьыманшәалаз, ас еиԥш агәаҳәара дамҽеханакны лгәалашәом. Иҟаларын уи зыхҟьоз, уаҟа абас еиԥш, уаѡы дахьимацәажәацыз акәызҭгьы.

– Итҵуазеи хаҵа бцеижьҭеи, баҳәшьа дбыкәыхшоуп, уажәшьҭа ибҳәеит ҳәа акыр ибыхәома?! – лҳәеит Ҭебра, дыргәыбзыҕуа, лаҳәшьа лгәы злаҟалҵаша ажәакәа ԥшааua. Агаз налыркит. Ақалақь агаз аларгалеижьҭеи уамак ҵуамызт. Уажәада илымбацызт Аминаҭ. Амца зкыз ҳәа акгьы лымбазо, иара амцабзгьы, илымбазацыт аԥшшәы шамоу, иԥьалшьақәаз акгьы лынмырԥшкәа, уажәадагьы илбақәахьоушәа лҽеыҟаҵаны, ууанзатәи реицәажәара инацылҵеит:

– Иауазеи нас хаҵа сцеижьҭеи акыр ҵуазар? Схаҵа дкажьны, даҽеазәы сихьынҳалазшәа ббама! Сыԥсы ахьынзаҭоу сара аҳапы сытҵаз, бара, Алиас, Цақәа, шәшьапы ҳәынтҵәа иламкьысзо, ақалақь аҷы шәынхала, ус акәу?! – зыхьз лҳәақәаз, раншьа иԥеи иԥҳаи ракәын. Раншьа гәакьа ишихшазгьы,

ианыхәыҷыз, есԥхынра ишеицызгьы, ран данԥсы инаркны, усҟацәак еибабомызт. – Абарҭ ашықәсқәа зегьы ижны исыман сыгәтыха, схәыцрақәа. Аҕба ԥсҟыс иахоу акаԥдан иоуп. Ибымдыруеи? Ҳара ҳанхара аԥсҭы зкыз сабхәа иакәзаарын. Убри данԥсы инаркны, ҳамшра зегьы игазшәа, ҳхыбгало ҳаауеит.

– Анцәагьы игәы иахәом ибҳәо, Аминаҭхеит. Ибыбаргәузеи, дыгәгәаҙа бхаҵа дбывагылоуп. Бхәыҷқәа ракәзар, ахьѡежьқәа, изакә насыԥу быздыруам ѡыԥьа ахьбыхшаз. Ҳара ҳхәыҷы заҵәы аҵарахьы днықәланы дцан, ацгәажәқәа реиԥш ҳаидтәалоуп. Уалқәак шәықәшәазар шәалҵып. Хыбрала аҙәы ишьҭахь шәгылам.

Лаҳәшьа илҳәақәоз, ишлаҳауазгьы, усҟацәак лхахьы иаалгомызт Аминаҭ. Лара лгәы иҵаз акәын дзызхәыцуаз.

– Иазхоуп аҽада хьарҵа сахьынҙакыдыз, уажәшьҭа дунеи лашарак збарц сҭахуп саргьы. Ҳаншьа иԥҳа Цақәа слеицәоума, егьырҭ зегьы ҳарҟәаҵып аха. Сара адәқьанаҽ саныхәҳахәҭуаз, лара аахәашьагьы лыздыруамызт, – лҳәеит Аминаҭ. Лыблақәа лаҳәшьа илыдырхаланы длыхәаԥшуан.

– Ҳаи, сыԥсындаз, Аминаҭхеит, бхы здыбкыло дызусҭада?! Абжьыс!.. Бнаҵаа-ааҵааишь, изакә хьҙы бааԥсу илху баҳап!

– Адәқьан уҵагылар, уеизгьы-уеизгьы убжьыс роума. Абжьыс, ауаԥьаҟ дҭоукыргьы, ахацәа лыԥшаауеит, – лҳәеит Аминаҭ, гәҭыхас илымаз – ахҵәара, наҙахьоушәа, аусурҭа дашьҭалазшәа. – Саргьы исҭахуп, бхаҵкы сцеит, арадио сазыҙырѡыр, алѡақ сахәаҽуа акәымкәа, абас, бара беиԥш, агаз сымазар... Снацәхыԥқәа ирывҵататоу ауаци анышәи аарыцқьаны, икашәкаҷо исшәыр, акаҭран сыкәланы саалеиѡеир, – акранаҽ лнапы лыҙәҙәан, напы заҵә дахьааз еиҵа илгәаларшәаны, лхы ҟәыншьо, акрыфараз днатәеит.

Ҷебра гәѡарас илкит, лаҳәшьа ашьыцра лызцәырҵны дшыҟоу, аха гәѡарас илкыз агәра лызгомызт, наҟ илҟәылцарц лҭахын.

– Сымаҳә, зхаҵкы сцаша, ихьааимго дыҟам дзыкәшәакәаз. Игәабзиара дышԥаҟоу? – лҳәеит Ҷебра.

Аминаҭ лгәы ԥнаҵәо далагеит лаҳәшьа лаԥсшәа хаарақәа. Ичҳаны, илынмырԥшкәа:

– Ихьааига бҳәахт, уссгьы имам. Акы ааиоуҳәар, иҟасҵаз иашаʒами ҳәа даабҽагылоит. Ихьааигома, сиашан ҳәа агәра ганы иҟоу? Ихаҵкы бца акәым, сара мыжда, быхиртәалап! – лҽааныл кылеит. Иакәым ламхаҳәар, лхаҵа дланарҟәуан. Лыбла даахгылеит аԥҳәысеиба Ҟаимаҭхан. – Ахаҵагьы анапы ҟәымшәышә иҵахуп. Анышә ахәыцхара баҟәымҵыр, уаха бымахашьаха бҟәыԥсааула, бныкәҳаны баныцәалак, ажәа хаак бхаҵа ибызиамҳәар, нас иара... – Лыԥсеибакра нылбаалдеит Аминаҭ. Гәɯаралеи уҳәан-сҳәанлеи зыгәра лгахьаз гәаныла илыриашон.

«Аɯсҵаацәа лхыччоит саҳәшьа. Ауаɯы бзиа данықоу издырʒом», – лҳәеит лгәанала Ҭебра. Ажәа лымалкыр, еицәалтәыр ҳәа дшәон. Уажәакәын уи аҭынха ибз анылҵахыз.

– Сара ибасҳәагәышьарызеи, Аминаҭ? Ашьа ицаша ада иалагылом рҳәоит. Ҳазегьы ҳазмырҵынчуа шьак ҳалоуп. Ҳазнымшәо рацәахеит, арахь ҳалшара маҷхеит. Акы ибыхәоума ибгәаласыршәар, ауаɯы ича ҷаҵа ԥхʒашала иааирыхларц ҟәаданы ишиқәу...

– Баша аԥхʒы анкаиҵәоу?

– Ибашамзар? Бара бɯашьозар?

– Анцәа иҳәааит!

– Уажәы ақалақь аҟны инхо, ҳхы ахьныҵаҳкуа нхарак ҳамандаз ҳәа, ақыҵа иазхәыцуа иалагеит. Ҳхәыҷ баҳча аиҳабы, иабыкәу, абрахь, ɯажәаҟа километра ақалақь иалганы, анхара ааихәеит, – лҳәеит Ҭебра. – Ауаа ақалақь рыԥсы алаҟәыкуа иалагеит.

Лхаҭагьы иԥьалшьеит, шаҟа инаҵшьны, инақәыргәгәаны, насгьы илҳәаз шаҟа агәра ганы илҳәаз. Ақалақьи лареи реизыҟазаашьа зегьы убраҟа иалан. Ахныҟәгашьа, ауаа реизыҟазаашьа уҳәа, уи ақалақь злалцәымгқәаз рацәан. Аха диеиԥшын, зхаҵа бзиа дымбаʒо, ичҳаны, илынмырԥшуа, аɯнаҭаҷы ҭыʒшәа ҟамҵо, ашьшьыҳәа заамҵа зго аԥҳәыс. Уимоу, ҳахҵәаны ақыҵахь ҳцап ҳәа лхаҵа илеиҳәаʒаргьы, лара дақәшаҳаҭхомызт, убри, зхаҵа бзиа дзымбо аԥҳәыс, лхаҵа ҳаилыҵып иҳәар, лара ишылымуа еиԥш.

Гәаҕкгьы натцатцаноуп лаҳәшьа ишлалҳәаз.

Аминатҭ иԥьашьаны, Ҭебра днал҆ҽаԥшит. Акрыфарагьы дааҟәытцит. «Сыззааиз лцәа иалашәан, заа лхы аллыршәшәоит, л҆еыԥхьалкуеит», – лҳәеит лгәанала.

Ҭебра лажәа инацылтцеит:

– Бара бхаан еиԥш иҟам, Аминатҭ, ақалақь, абарақьатра цахьеит, ԥаса ирацәаѡны ажәхьақәа рзанын, убасҟак ақыҭа иазааигәан. ԥсшьаѡцәақәак ааиргьы, асанаториақәа рҟны акәын рыԥсы ахьыршьоз. Уажәы март мза инаркны, бызрылымсуа, аԥҟа реиԥш, иахьабалак иқәҳауеит. Автобусқәа бызрықәтәом, кинок ахь бнеиуазар, магазинк аҟны акы аабхәозар, быԥсы армаҷуеит аочеред.

– Сҭаацәа сыманы сааны, сбыдтәалар ҳәа бшәаны, ақалақь ацәа ахыбымхын. Бара баԥхьагьы саахьан араҟа. Уиаахыс шәышықәса ҭызшәоуп бышцәажәо, – лҳәеит Аминатҭ, хаала иласҳәар, уеизгьы дсыхәом, мчыла илыкәсырҕәгап ҳәа ҙбаны.

Лцәа-лжьы ҭҭәаара хьанҭаҙа, асқам днықәтәеит Ҭебра. Лаҳәшьа лажәақәа иаҳагьы ихьанҭаҙа илыкәыҕәгәон. «Илыҭалазеи, абас л҆еылыԥсахыртә еиԥш? Ахаан гәынҷыхь ажәак сазымҳәацыз, гәшаҭарак ҟамҭо, дышԥасацәажәо! ԥасагьы илҳәалон ахҭәара аҙбахә, аха асҭәҟьа...»

«А҆еы иазымииааиз акәадыр дасуан ҳәа, сгәалақәа саҳәшьа лыла исхызгоит,илхарагәышьоузеи, цәгьарас исзылузеи?» – лгәы дынҭахәыцит убри аамҭазы Аминатҭгьы.

Асаатҭ днахәаԥшит Ҭебра. Ашьыбжьышьҭахь, аѡбатәи асмена, аан, дцар акәын ахәыҷ баҳчахь. Лцара ааигәахон. Ирыбжьалаз агәынҷыхь хьаршшамкәа, усура ддәықәлар, ҽытҵгас иҟаҵаны, дысԥыртцуеит ҳәа лаҳәшьа лгәы иаанагар ҳәа дшәеит.

– Бара дыбдыруама, Ҭебра, сымаҳә дицны, зны ҳара ҳҟны дыҟан Марытхәа Патыхә-иԥа ҳәа хаҵа шәпажәпак? – лҳәеит иаалырҟьаны Аминатҭ.

– Михаил Петрович иоума бызҽу? Унан, ԥьбеит, ани, ашаиҭан, бара бызиазҵааузеи, дабабҭаху? – иҵегьы даахьанҭахеит асқам дахьыкәтәаз Ҭебра. – Дсымдыркәа, бымаҳә иеиҳабы иами, акрыфарҭақәеи аресторанқәеи дреиҳабуп.

– Усҟак дыцьнышзар, ишсабҳәара, Ҭарсхан аус зициуазеи? – «бхаҵа» ҳәа лалҳәарц акәын, аха ууанҙа илалҳәақәахьаз ажәа цьбараҟәагьы, маҷ-маҷ рыхьхәра далагахьан аҟынтә, ихьҙ лҳәар иаҳа ихнаҽуазшәа лбеит.

Илҳәо лҽамшәо даанхеит Ҭебра. Дышҕьычуаз иаҟәыркыз ахәыҷы иԥшышьа еиԥшын уажәы уи лыԥшышьа. Егьа лҳәаргьы, лаҳәшьа лгәы хьаршшаны, ахьшәашәара ирыбжьалаз нарыбжьыхны, дцар лҵахын усура.

– Ҭарсхан уажәы дыббама? Иҵегьы еицәаҟәазгьы аус рыциухьеит. Амшын қашьхаргьы, иара амҳаҵә изыԥшаауам ҳәоуп аусураҽ ишизырҳәо, – ажәацыԥхьаҙа иацылҵоз – «баҳәшьа дбыкәыхшоуп», уажәы ишылымҳәаз гәалҭеит Аминаҭ.

– Ахәыҷқәа жәаба-жәаба мааҭ диркит Ҭарсхан дицны данык̆аз. Аԥара рацәаны измоу уаҩызаап… Ишԥабҳәеи ихьҙ? Михаил Петрович аума араҟа ихьҙу? – лхәеит Аминаҭ. – Ҳанхарҵа аԥхын дачас деилаҳан, ҳашҵа дықәгыланы, ахәхәаҳәа дқәыԥсычҳауан. Ателефон сышԥаизасуеи сымаҳә, Ҭарсхан? Бара бсаат бахәаԥшуеит, бусура бҽагыбмырхан.

Ателефон аақәылхын, ақалақь шылхамышҵыц, акультуреиаҵарадырреи рганахьалагьы дышлеиҵам лаҳәшьа иллырдырырц лҵахызшәа, лхысга нацәа анацәхыԥ хагәыгәҙа, ателефон акылҵәара ирласны иҵаргьежьуа, Ҭебра илалҳәаз анумер аалылхит. Иахьынҙалылшоз, лцәажәашьа ԥсахны:

– Аѽыза Ҭунҵба дыстахын, иҟалозар? Аѽыза Ҭунҵба шәоума? Аминистр дшәацәажәарц иҵахуп. Уажәыҵәкьа шәеимаздоит, – лхәеит ѽажәа шыкәса уажәаԥхьа, маҙаныкәгаѽыс аус анылуаз, ишыкалҵалоз еиԥш. Лаҳәшьа лахьгьы дхьаԥшны, дԥышәырччо инацылҵеит: – Аҳа-а! Усыршәама? Уанхәыԥҳа дукәыхшоуп, Аминаҭ соуп изхәо, Ҭарсхан. Анкьатәи сусура сгәалашәеит. «Аминистр дшәацәажәоит, аминистр дшәыԥхьоит…» – лхаҵагьы илгәарԥханы дааччеит. Лгәы аакәандахеит усура дцарц аҽеилаҳәара иаҩыз Ҭебрагьы.

– Аминаҭ бҳәоу? Егьиашаҵәкьаны, ҳминистр имаҙаныкәгаѽ лыбжьы бхоуп. Ҳара ҳҩы быкоума? Снеиуеит уажәыҵәкьа. Уаҟа бысзыԥшыз, – бжьы гәаѽак нҵыѽит ателефон. Аҵаҭын фѽы ателефон иҵышәшәаны илаҳазшәа лбеит Аминаҭ, убас-

ҟак ирацәаны аҭаҭын дшахоз лдыруан Ҭарсхан. Ҳасабеилыргашьыс аус ахьиуаз атрест аҟны икабинет унышәналар, алимон урҟьар ус афшы ахылҵуам, аҵзамцқәа аҭаҭын фшы шаҟа ирхышәшәоз аҟара. Аҭаҭын уамыхо утәазаргьы, ухшыбаш ҭууаа ицо уҟанаҵон. Аҭаҭын дахон Аминаҭ лхаҵа Абзагәгьы, аха Аминаҭ иџьалшьон, Ҭарсхан ихылҵуа аҭаҭын афшы абжеиҭабжагьы ахьихылымҵуаз уи. «Иҟалап аҭаҭын ахара акәзар ибжьы зырхәанчаз, алшақ иашәит иҟырҟы», – лҳәеит лгәанала лымаҳә изыҳәан.

– Уанхәыҧҳа дукәыхшоуп, арахь ууаира аҭахым. Узсыруадашуазеи. Сара снеиуеит аус ахьууа. Уск аҵыхәала суацәажәашт. Уажәытҿҟьа снеиуеит, – ателефон нықәылҵеит.

Иахьынҙалылшоз, Ҭебреи лареи реицәажәара хьшәашәа лхаршҭны, ирхааны дцәажәеит. Убри иацәажәарала лаҳәшьа лгәы иҵегьы ихьалыршшарц лҭахын, аҙәы лгәы лзынхар зыцәа шьақәҟьоз Аминаҭ. Еинымшәоз ш-мчык еиҿагылан, бжеиҳан ихибашьаауан уи лҟазшьаҿы.

Аиҳәшьцәа еицны индәылҵит. Урҭ реиҧшымра, аҧсҭазаара шаҟа еицәнархарахьаз, уажәы иаҳагьы ирныҧшуан. Лоуралышәара наҙа-ааҙаны, лыбла еиқәаҵәақәа ҭбааҙа, лцәа-лжьы лзыласны, лхы шьҭых, ҧхьаҟа инарханы дыҧшуан Аминаҭ. Уи лыжәшахыр аарла дынхыҳәҳәон Ҭебра. Лшьаҿақәа еихылгон ихьанҭа-хьанҭаҙа, дмыццакҙо. Лыблақәа хшаны данысыртә ишылҵахьазгьы, изныз амша цқьа игәаҭаны акәын ишлыргылоз лшьапқәа. Лаҳәшьа лгәы цәылымҟьарц, илалҳәаз ажәа мчқәагьы лхашҭызшәа, уажәы дахьцогьы дақәшаҳаҵушәа, ажәақәак налаҳәо, «баҳәшьа дбыкәыхшоуп» ҳәа дааҧышәырччон. Аха уи гәы зҵамыз, ихьшәашәаз ҧышәырччаран. Адунеихаан дшылымбацыз ала зҿызыҧсахыз лаҳәшьа, абҕаларҭахь дкылызго мшакы данны илбон. Даззхәыцуан иҟалҵара, лынкылашьас иамоу.

– Ашын ҿыцқәа ҳәа идыргылаҙазеи! – лҳәеит ҿыц ақалақь аҟны ииаз хәыҷҵас, илбоз зегьы ԥьашьаны, днаҧшы-ааҧшуа Аминаҭ, насгьы уажәы изакәызаалак даҿа уск иалацәажәар лҭахымызт.

– Бшьаҽақәа шаҟа ирдуны еихыбгозеи, баҳәшьа дбыкәыхшоуп, сбыхьҙаҙом, – лхәеит Ҭебра, ууанҙа Аминат илҳәаз лхахьы иаамгакәа.

– Узлоу рыфѡы ухылоит рҳәоит. Аҽаѡа уаа рныҟәашьа рҽысҵааит. Исызгәамҭаҙакәа сҽанаусыжьлак, сшьаҽақәа еихҳәа-еихҳәо, сеихас-еихасуа сҽынасхоит. Бымшәан, саҳәшьа, сыцныҟәара бацәыԥхамшьо сҟалахра сыҟоуп. Абрахь ҳалбаар, шәааигәара џьара ҳзынхар...

– Уи сара ишызбо сибааит, аха...

– «Аха» ацбымҵан. Ҳаԥсы ахьынҙаҭоу абзиарахь ҳаихозароуп. Азараҟьаҵәҟьа бахәаԥши, ахаҽы гьамгьамуа, амра ахьцо иашьҭоуп. Быхшыѡи быжәѡеи сыгымхааит, – лаҳәшьа лыжәѡахыр иныкәылшьит лнапы. – Бца бусурахь. Иакәым акыр басҳәазар, наҟ ибхаршҭ. Акыр ззеилоу, акыргьы еимаркуеит. Схала снеиуеит сымаҳә иҟны. – Иааирак згаз ауаѡы иччаԥшь рыкәын Аминат лкьышәқәа.

«Аҙы иаго дыччоит ҳәа, изакә ԥышәырччароузеи, џьбеит. Сара исҳәо лара лзыҳәан баша ҙҭахысроуп», – лгәы иааталхәеит Ҭебра. Даҽеа аԥсуа жәаԥкакгьы лгәалашәеит уи. «Аҙы иаго, ҳәҳәабжьы иаҳауам». Аха заҵа лаҳәшьа илалымҳәарыз, лхы ишынҵашәаз, наҟ иналԥырылцеит. Агәра лгарц лҭахымызт. Изгәакьоу ҭынхак амѡа хара, шәарҭарыла иҭәу амѡа дыкәызҵо ауаѡ иеиԥш, даатгылан, лаҳәшьа лыблақәа акраамҭа дырхыԥшыло:

– Анцәа брыцҳаишьааит, сышьҭахьҟа бара быда уаѡ дышсымам ибоит, – лҳәеит Ҭебра.

11

Амшын афѡы абарҵа иныҵасуа, агаҽаҟа аҽы рханы игылан Ачамҳара ақыҵа аусҳәарҭа. Аихеи абетони ирылхын. Аԥенџьырқәа ҭбаан, илашан. Ꝋбаны еихагылан. Ауадақәа рацәаны иаман. Раԥхьаҙа изыргылаз анџьныр, ашьац ԥшшәы бзиа ибозар акәхарын, шьацԥшшәыла ишәит. Убринахыс шьацԥшшәыла акәын ишыршәуаз. Уаҟа аус зуаз ауаа ҟазшьала ишеиԥшымыз еиԥшҵәҟьа, аѡныҵҟа ауадақәагьы рыԥшшәқәа

еиԥшымызт. Қыҭа дук, колнхара беиак ишатәыз ѡашьомызт уахьынагәыдԥшылоз.

Аколнхара аконторагьы, аусҳәарҭагьы хыбракаҷ еицыҟан. Инеизакны аусҳәарҭа ҳәа иашьҭан ачамҳараа. Аколнхара ахантәаѡы Чырг Раԥсҭани ақыҵсовет ахантәаѡы Хыцә Кьынтышәи ркабинетқәа наҟ-ааҟ еиҷаԥшуан.

Хышықәса ирықәын аџьықәреи аарыхреи, арахә рааҙареи ирҟәыхны, амандарина аа҃арахь ииаргеижьҭеи ари аколнхара. Раԥхьаҙа еиҭарҳаз амандарина, уажәшьҭа агьама ҳнарбоит ҳәа иԥшын. Макьана ирыздыруамызт, амандарина феидазу изаралхозу. Уажәазы ачамҳараа, жәытәла анхара иашьцылаз, рколнхара ԥасатәи ахантәаѡы изаҕьуан. Иара ихараны ирыԥхьаҙон ацитрустә культурақәа ираа҃арҭаны иахьыҟарҵаз рқыҭа. Иргәаладыршәарц рҭахымызт, убри аԥхьа, ашықәстәи раарыхра аихшьала аныҟаиҵа, араион аҟнытә иааны иҟаз ауаѡы дѡагылан: «Иахьа уажәраанҙа шәколнхара хантәаѡыс иҟаз дзызҟазаз даҷеа қыҭанхамѡатә культуран. Уажәшьҭа шәколнхара ацитрус аа҃арахь ииасуеит. Даҭахуп убри акультура иазҟазоу ахантәаѡ ҷыц. Абасеиԥш агәааанагара рымоуп араиком аҟны», – шиҳәаз.

Уажәраанҙаколнхараахантәаѡраиаҳаимариан.Ҷәытәнатә аахыс иаадрыхуаз џьықәреин.Амшын иахьазааигәоу адгьыл каршәрақәа рҷы, алаҭаҷаҷа ҳәа изышьҭоу, аџьықәреи ажәла иаҳа ишанаало, адгьыл ахьыхбарроу, аҳаракырақәа рҷы алагажә жәла иаҳа ишылаҵатәу уҳәа, зегьы рхала ирдыруан анхацәа, дарбан агрономыз ираԥызгоз.

Аҭаца ҷыц дызланагалаз аҭаацәа реиԥш акәын амандарина ишахәаԥшуаз. Ирыздыруамызт уи иаҳа ианаало иарбан «бызшәоу». Иҟан ҭаацәакәак, мандарина шьаҭақәак зутрақәа рҷы изызгылаз, аха арсҟак ирацәаны ирмаа҃ацызт.

Анхацәа ракәым, дацәшәон аколнхара ахантәаѡы Чырг Раԥсҭангьы. Шықәсы ѡажәи жәаба ирҭагылаз арԥысын уи. Ақыҭанхамѡатә институт даналга, абрахь даарышьҭаанҙа, асовнхараҷ грономс аус иуан. Зычҳара дууз, имыццакуаз, ақыҭа нхамѡагьы, аҳәынҵқаррагьы ишырзеиҕьхаша ҳәа ихәыцуаз коммунистын. Реиҳа дызҭахымыз изырҳәозгьы,

усҟак ицәаԥеыгамызт. «Аҙәгьы игәы нирхар иҵахым. Ус иауам». Еиҳарак абас изырҳәеит Гәырҭ Абзагә иус ашьҭахь. Аҙәырԥы иԥьаршьеит. Аконтораҿ иҙбаны ишьҭырхуан арахә ашьха ркацара аҿҳәара, инаскьазго хәԥы-фԥы алырхуан. ԥыҵԥык инаскьаргон мԥабжаранҙа, ашьха иаҿалаанҙа, егьырҭ ирыдырҵон, ахьшьцәа рҭып аҟны рнагара, аҵыԥқәа рзыргыланы ахынҳәра. Амԥан арахә машәыр рыхьыр, ахьшьцәа реиԥшҵәҟьа, амԥаԥгаԥцәагьы адгылон. Ари ақыҵақәа еицырзеиԥшыз, изышьцылахьаз, хьчагьы мԥаԥгаԥгьы еиларымгац ԥҟаран.

Урҵқәа рыгәхьаа имкит, арахә рзыҳәан Аиҵар диԥызоуп ҳәа, Ашәлашара аҳаблаҟны мацара акәым, уи аҳабла здырҵаз, Ачамҳара ақыҵангьы иззырҳәоз Гәырҭ Абзагә.

– Дыҙгәышьеит!

– Ихы ирҙит, изхарада.

– Аҳаиуаныжәқәа ихы шԥарықәирҙи.

– Ҳаи, дзеиԥш хаҵа бзиаз. Абахҵа абаиҵахыз, – инеихырҳәаалон, ақыҵа анапхгаԥцәа ақәшаҳаҵымкәа, дара ирҳәаз, аԥсаса раныхра ацымхәрас, хьчак даашьҭыхны, арахә ашьхаҟа ишкеицаз, уаҟа иахьнеиз, ррыцҳара агартә, ирацәаны арахә шрыцәҵахаз назаҳалак. Усҟан уаԥ дазымхәыцит арԥыс Тарас ииҳәаз ажәа ҟәыҷа:

– Иара изыҳәан арахә, аҙлагара зырлаго аҙы иаԥызан. Адәы дызлақәыз, иԥсы зызҵаз убарҭ рзыҳәан акәын.

Иҟан абас дрыцҳазшьозгьы, иҟан иқәыҙбуазгьы. Акаҿы еиқәшәон зегьы – нхаԥы бзиак инхара зыкәгылаз ауасхыр уашәшәырахеит. Излацәажәоз, шаҟа шықәса иқәырҵарызеи, ихыганы дзаарушь ҳәа акәын. Абзагә изыҳәан ҽакы ихахьы изаагомызт Ашәлашара хазы ианыҟаз, аколнхара хантәаԥыс иамаз Хыцә Кьынтышәгьы. Абзагә иус ианалацәажәоз, дшыҙуа агәра ганоуп:

– Аҽеы зтәыз иҵиуан, аҽыхьча иуамызт ҳәа, аҳәынҵқарра ирыҙбеит, аԥсаса нырхырц, иара иманы ашьхаҟа дцеит, – ҳәа зегь реиҳа Абзагә игәы иалсыз ажәакәа зиҳәаз. Убасҟаноуп Абзагә иаб Гәадала итәгьы анациҵаз. Уи зынҙа ҭәымг жьакцаны игәахы иналакшеит Абзагә, агәрагьы игеит сдырҙит ҳәа,

аха уара иушьуа анцәа дишьуам ҳәа, иус шдыррхоз, аколнхара ахантәаҩ ҷыц иаашьҭра аӷәшәеит. Уи зынӡаск даҽеа уаҩын.

Ашьыбжьышьҭахь иналагаз, аҵх агәы еиҩнашаанӡа иаҷын иус аилыргара. Иҙбаны ианалга, абахҵа аҭыпан, ауал иӷәҵаны данаанрыжь, Абзагә иихәаз ажәа иазхәыцызҭгьы, аҙәырҩы рхы иаланарԥшуан.

Аконтора ианаадәылҵ, аеҵәаӷәа аҵыцьцьааyа ирхагылаз ажәҩан днаҵаԥшын, иԥсы ааивигеит, нас ԥыҵҩык ааирҙырҩын, ус ҷәааиҭит:

– Сахьеиӷәхаз сыдныҳәалара аҵкыс, уаҟа аҷаԥаӷәа шәҷаҵаны шәымтәар, шәӷыҵа иазеиґьу шәҳәар, иаҳа еиґьын. Ишәмаҳаи Кьынтышә Раԥсҭан иеиҳәаз? Аҙәгьы игәы нурхар уҵахым, ус аус узымур ҟалап иҳәеит, – ачамҳараа ихы рыӷәкны, инаицҵеит Абзагә: – Ашәлашараа ҳ-Кьынтышә шәаргьы дыжәдыруеит, ачамҳараа, шәыххь згеит. Ҭакәажәык ацуҵа зегьы лхьаан, лара аҙәгьы дигәалашәомызт ҳәа, ҳӷыҵа гәыҵхас исымагәышьоуп. Ишәгәаламшәои, ҳаидҵаразы аизара аныҟарҵа, ирыларҳәеит Хыцә Кьынтышә сҭаршынс дшалырхуа. Даҳҵахым зҳәаз шәҟалеит. Шәиҟәаҵ, дыҟаз рҳәеит ҷьоукгьы. Еимактәхеит, иара ицламҳәа хьадыѽрны, уаҕеимшхара, ашьра иӷәырҵозшәа акәын дыштәаз. Убасҟан ашәлашараа алафгьы ҳалшәхгәышьеит…

Абзагә абри аниҳәа, аҙәырѽы иргәалашәеит, усҟан Амҷы Гәдиса иихәаз:

– Шәаԥсуа ламыс шәфама, ачамҳараа дуӷәа?! – иҳәан, ҷәааиҭит Гәдиса. – Ашәлашараа хаҵа ицеит. Ачамҳараа иҳаццеит. Маҟарас ирыцугьы Кьынтышә иоуп, Кьынтышә, уара, Кьынтышә! Хыцә Кьынтышә уажә дыжәбама?! Ҟамчы-Кьынтышә ихьӡырҵахьеит. Аха ҳара дҳасасуп. Дҳадаҳкыларoуп. Уҟамчы Ашәлашара иганы икаршә, уи ҳара иаҳнаалаҙом ҳәа наиаҳҳәап. Ихаҵа, аҵаца даҳзаазго маҟарак дышҳадаҳкылац еиԥш, дҳадаҳкылап.

Ачамҳараа иргәарԥханы иччеит. Иухыччо урылачча ҳәа, ашәлашараагьы ччагәышьеит, аха еиҵаҕәҕәа акәын ишгылаз.

– Илыцырҵазеи, уара, аҵаца илыцырҵазеи?! – иҳәан, ахы ихәлашәартә, акеѽ аатиргеит аҙәы.

– Луалқәа лхы иқәҵаны дааит аҭаца, ауал! – наиаҭеикит егьи. Уик ҳабҕа ааԥнаҵәаҳеит ашәлашараа. Иаҳҳәоз? Аҳәынҵқаррахь ауал ақәгәышьан ҳколнхара. Исҳәа-изҳа, убри ауалоуп изхароу, саргьы Ашәлашара кажьны сахьыбналаз. Изхарада? Ҳанхацәа аҭәа дырхуан шықәсык ҩынтә. Ашьхымза рааҳон. Арахә ирыцын. Кьынтышә иеиԥш зеиԥшыз ҳнапхгаҩцәа, шәҟәыла-быҕьшәыла еиқәыршәаны, аԥара амхны ишабалак иныркуа мацара, ҳазҵымҳаашаз ауал ҳадыркит. Ҵаны, егьа даҳцәымҕзаргьы, ламысла иаҳҳәозар, Кьынтышә ихаҭа аԥара ифаны акәым ишыҟалаз, ауаа ирымуз рузшәа, шәҟәыла ишьҭыхны аԥара рыртон. Ҳара иҳазҵаар, иаҳҵахым, ауалгьы ҳашәмыркын ҳҳәагәышьон. Алаф ҳалшәх акәым, ҳалахь ада ԥнаҵәартә шәаҳхыччаргьы, иаҳҳәагәышьозеи. Шәыххь згароуп, шаҟа ирласны иҟамчы импыҵшәԥаазеи Кьынтышә. Иҟар хҿены, иҭыԥ ахьицәмыҳша хәыцырҵас иманоуп аус шиуа. Ибжьы хацаланы дышҳацәажәоз, ахьажь зхы иқәсыз ардәына аиԥш, ибжьы наихәлашәеит. Акы заҵәык ибзиарас ишәасҳәо, шәыххь згеит, ишыцәгьароу дырны, ацәгьара ҟасҵандаз ҳәа ахаан дыцәгьахәыцуам, аха, амдыр анцәа дирыцҳауп ҳәа, ацәгьеи абзиеи реиҩдыраароуп иара ицәыцәгьоу, рыцҳарас имоу.

Абзагә асеиԥш аниҳәа, еихаргыла-еиҵаргыла инаиарҳәеит Кьынтышә, убри азыҳәан акәын уажәы, Ачамҳарантә Ашәлашараҟа амҩа иахьықәыз, Раԥсҭани иареи ахьнеиуа, Абзагә дрықәшәар зиҵахымыз Кьынтышә. Цәгьақәак иаҳаргьы, ихаимҵартә игәы ҟаҵатәын аколнхара ахантәаҩ қәыԥш.

– Қәрала акәымзаап аҟәыҕара шыҟоу, – иҳәеит, иҿеы аҕәра наҷакуа, Кьынтышә. Аҿқәа еивагылартә амҩа ахьыҵбааз, еивагыланы инеиуан, амҩа ахьыҵшәаз, иара иҿеы аанкыланы, Раԥсҭан ԥхьаҟа дишьҭырц далагон, аха Раԥсҭан аиҳабырааиҵбыра пату ақәызҵоз арԥысын. Аԥхьаҟа Кьынтышә дишьҭырц иҿеы аҕәра наҷеикуан.

– Изхуҳәаазеи, Кьынтышә? – иҳәан, днаиазҵаанит, иихәаз ажәа иара иқәкны ишиҳәаз изымдыруазшәа, Раԥсҭан.

– Уара уҟәыҕареи учҳареи ракәымзар, абахҭа дҭатәаазаарын, уажәраанҳа зыҳбахә ҳамаз Гәырҭ Абзагә. Уара сануқәлаз,

усеиԥш ҟазҵаз, Асовет мчи, ажәлари, коллеҟтивла анхареи драҕаны дрыԥхьаҙон.

– Урҭ ашыҟәсҟәа рзыхәан идырҙқәаз, рызегьы акгьы рхараҙамкәа иҙит ҳазҳәом. Аха иҟагәышьан, аурысцәа ражәаԥҟала иуҳәозар, ацыҙәҙәарах анкарҭәоз, асабигьы дадкыланы изыршәуаз. Римтәи ацезарцәа рхаан аахыс, аҭоурых уазхәыцыргьы, макьаназ иҟамлацызт «ажәлар раҕа» аҵкыс ихшыѡдароу, аҵкыс иуаѡ шьыгоу атеориа. Аха, анцәа иԥьшьоуп, уи иаҟәҙбоуп, мап ацәкуп. Аиашара шьақәнаргылеит апартиа. Ҟамчыла ауаа напхгара анырзыруаз аамҭа цеит. Ауаа напхгара рзулатәуп хшыѡла, ццакра ҟамҵакәа, ацәгьеи абзиеи деилыркааua... – даҽын дмыццакуа Раԥсҭан.

– Ахшыѡ шумоу рбеит азыхәааноуп асеиԥш иҟоу аколнхара ду анапхгаѡыс узаарышьҭыз. Мамзар сара сҟарымҵоз, – иҳәеит Кьынтышә. Ууанҙа Раԥсҭан иихәақәаз дрызхәыцуан. Аилкаара ицәуадаѡын. Урҭкәа зегьы иара изыхәан иҽыцыз, имаҳаҙацыз ажәақәан.

– Аиаша ҳҳәап, Абзагә ихьыз иара имацара иакәу изхароу? – иҿы аҕәра наҽакны иааникылан, Кьынтышә днаиҽаԥшит Раԥсҭан. Кьынтышәгьы иҿы ааникылеит. Мархәац ҟатак акәын уи иҿы. Икәарны ианцоз, абҕа ѡышьҭыхшәа, аҿеиҵацалашәа инеиуан. Уажәы абҕа нҵахәалеит, амахә ҟата ауарбажә ыкәтәар еиԥш.

Ахымѡас иҙывасызшәа, иаҳаз ажәақәа ддыршанханы дгылан Кьынтышә. Ажәа «ахарара» амцабз аҵкыс дацәшәон. Иааҟаиҵо зегьы иашоуп ҳәа иԥхьаҙо, аусура дашьцылахьан. Насгьы уи аѡыза ажәа ззырҳәоз иԥеиԥшхоз бзиашәа идыруан. Ихы харак адҵара, саргьы акы сыгхеит ҳәа аҳәара, аԥсцәаҳа ибла аҭаԥшра изаѡызан. Имагәқәа рышьхәала иҿы агәаҵаҕара дныҵасын, иаԥхьаҟа инеиуаз Раԥсҭан днаишьҭалеит, иихәаз дшақәшаҳаҭым, зегьы иара, Абзагә ихаҭа ишихароу цқьа иеиҳәарц, аха убри аамҭазы, апыҟҟа-пыҟҟаҳәа ҿышьҭыбжьк ааѡит рышьҭахьҟала. Ахаҳә еиҟәыддыра иахьахаԥалоз, аҿеимаақәа амцабз рытҷьо, еырххыла дауан ҿуаѡык. «Дабатәи мышгаѡу!» – иҳәеит, игәаныла даҕьуа, Кьынтышә, ус дук ҟаиҵараны дшыҳаз, убри ауаѡ диԥырхагахазшәа, дизгәааны.

Уи аԥошьҭамԥангаԥ Канта, ашәлашараа ихьӡ анырҳәо, Канта-канталеи ҳәа нацҵаны иззырҳәоз иакәын. Аԥошьҭа егьаамҭа ирызнеимгаргьы ианарыжьуан. Иҟазшьа, инаалашьа убас ибзиан. Еснагь ԁҽаԥха-ҽаччон. Апенсиа зауа рԥарақәа, агазеҭқәа, асалам шәҟәқәа Ашәлашара ианааигалак, аӡәы ашәа уҳәароуп ҳәа дыхҭеикуан, ҽаӡәы-диркәашон, уаҳа ириҭомызт. Ахьшьыцба еиԥш иласыз ҽык дақәтәан.

– Угәырґьо ҳгәараҭа уазнеи, ҳара ҳ-Канта-канталеи! Абас акәу ишуарҳәо ашәлашараа? – иҳәеит Раԥсҭан, аԥсшәагьы еибырҳәааныӡа. Убри аҟны уи ашәлашараа дреиԥшын. Ашәлашараа аԥсшәа еибырҳәааныӡа, лафқәак еимырдароуп.

– Изыргәырґьаша асалам шәҟәы ма апенсиа ԥара анрызноугалак, ус рҳәоит, аха изыргәааша акы рызноугар, иахьагьы баша амш умгеи, ҳара ҳ-Канта-канталеи рҳәоит. Кантақьачақь ҳәагьы нацырҵоит, – иҳәеит, итҵегьы иԥьбароу лафк ихырҳәааргьы, иара агәхьаа шикым, уимоу, еиҳагьы ишеиґьишьо ихы-иҽы ианубаало. – Апенсиа ахьнеигаз аѳы даҳаршьит рҳәалап, асалам шәҟәы анҳаиҭа, акәтыжь даҳаркит рҳәалап. Ирҳәалааит ирҭаху.

– Уара угәы иалымсӡои нас уи?! – иҳәеит Кьынтышә, ирласны дырԥырҵырц иблақәа ирбо. Уи ииҳәаз имаҳаӡазшәа ҟаиҵеит Канта. Раԥсҭангьы игәамԥхеит Кьынтышә иҳәашьа, аха аус ицызуа, ақыҭа анапхгаѳцәа руаӡәк, насгьы қәрала акыр шықәса иеиҳабыз, ипату ԥиҽырц иҭахымызт.

– Ажәабжь ҽыц... Агәырґьара ду... Насгьы аҭыԥҳацәеи арԥарцәеи асалам шәҟәқәа рыбжьгара, абри ауп сара сус. Ақалақь дуқәа рыѳныцҟа аԥошьҭа аус амуеи? Убасоуп Ашәлашарагьы. Аха урҭ ҳазлареиԥшым, араҟа аԥошьҭа иашьыкьс иҟоу аԥошьҭамԥангаԥ иԥьыбақәа роуп. Инаудгыланы, уԥьыба инҭарҵоит. «Канта, сукәыхшоуп, абри, маӡала абригь-абригь исызлыҵ», – иҳәоит, иҙамԥақәа хәацыхәаԥшьха. Ишԥаҟаҳҵари, бзиа еибабоит. Упату схы иқәуп, Кьынтышә, аха ишԥарури, ршьа шуеит, рда шуеит, ҳа-ҳа-ҳа! Иахьеиқәшәаша клубк ҳара усгьы иҳамам, – ҳәа нацитеит. Ҽыԥныҳәаҵас иҳәан, Кьынтышә иахь ирханы. Иара зышҟа

дхьаҳәуаз, убри ишҟа ашырҳәа инхьаҳәуан иҵегьы. Уажәы-уажә иааҭгылон. Газеҭқәак ма журналқәак наиитоит, агәахәуазар акәхарын. Иашьцылахьан.

– Уара ақьаҕьариара уаҷызаап, аҭакәажәцәа реиԥш, – иҳәеит, Канта иқьышә днықәтцашәа, Кьынтышә. Уи ашәлашараа дрызгәааны дыҟан, аколнхарақәа анеидырҵа, иара аколнхара ахантәаҩыс дҟарҵарц иахьықәымгылаз.

– Исхароузеи, ирылантцәаша, иргәаԥхозар са схәырԥьын, – иҳәеит иажәақәа, лаф ашәак амелодиа нарыцҵаны, Канта, дрывсны дцарц иҵеы аҕәра неиҭеит.

Ҷкәынроуп, игәы иҵаххуеит акәымзар, данырԥырҵуаз, иаалырҟьаны, ахҭҟьа иаҩызаха Кьынтышә иеиҳәаз ажәақәа иаҳәаатәызма! Раԥсҭан ихаҭагьы игәамԥхеит ус ахьиҳәаз. Аус ҳзеицымур ҟалап ҳәа Кьынтышә изыҳәан игәы ишҭашәозгьы, иара ишиаҳауа, ицәаԥҷеыгоу ажәала аҙәы диацәажәар иҭахымызт, иагьиуамызт.

Ус ҷәааиҭит Канта:

– Раԥсҭан уивамгылан, Кьынтышә. Уара уҵеы убри иҵеы арԥхҭуеит! Ҳа-ҳа-ҳа!

Деиқәаҵәаҙа дшәит Кьынтышә. Иеидихәыцлақәоз, днызкылақәоз ҟалеит акәымзар, арҭ ажәақәа рзыҳәан иеиҳәақәашаз иман. Иҵеы днаҵаҟьан, раԥхьаҟа инаскьахьаз Канта днаихьҙан, маҙажәа дук иеиҳәозшәа ибжьы рхәыҷны:

– Ҳаԥхьа унеиуеит. Уахьнеиуа ираҳәа, амҩа иқәуп, Раԥсҭан диманы дауеит ҳәа. Абригадир Бардушьа иасҳәеит хымшҟа рышьтахь. Уи аилымга, иқәгәыҕра цәгьоуп. Пату иқәҵатәуп Раԥсҭан. Ирҷашәалак рҳәо, апатҟалеира иаламгааит, – ҳәа наиеиҳәеит.

– Насгьы уара пату шуқәаҳҵо, бзиа ушаабо, меигҙарахда иаарԥштәуп, ус ами? Уи уара убҕа арыҕәҕәоит, – иҳәеит убасҵәҟьа ибжьы рхәыҷны Кантагьы.

Кьынтышә ихаԥыцқәа аҷҷа рытцго:

– Маҙала ицҳауа ала! Сара абзиа уасҳәоит, уара аҟыҷыҳәа уцҳауеит. Абри аҭаҟьаҭастцәкьа уихәом. Ҳазхаанхазеи! – иҳәеит. Арҭ шеицәажәоз, аҵқәа рныҟәашәа ианагдырха, Раԥсҭангьы даарыхьҙеит.

– Алафҳәара, аччара-ахәмарра бзиоуп, Канта, аха иаҳҳәап, абри абзиара ду узҽу, даҽеа ус бзиак ацубаргьы ишҧаҟалари? – иҳәеит Раҧсҭан.

– Исылшо акы акәзар, схы сеигʒом, – иҳәеит Канта, иҽеы иҵакәашо, аҕәра наҽаррхны. ҧхьаҟа амҩа наирбар, ишзахәоз идәықәлон, аҧсы зегьы ааҭнахуан, убас иныҟәон, аха аҧшәма аʒәы данааиацәажәа, аҽеы нади иаҩызаха, ахы ақәыжь, агәы каршә, имҵысʒо иаангылон.

– Шьыбжьонла аколнхацәа аус ахьыруа умнеиуеи? – иҳәеит Раҧсҭан, иажәақәа акакала дрызхәыцуа, дмыццакуа. – Агазеҭқәа анушалак, асалам шәҟәқәа анруҵалак, унрылатәаны, агазеҭқәа урзаҧхьалар, атәылаҷ, аҳәынҵқарраҷ, уи анҵыҵ иҟоу ажәабжьқәа рзеиҵоуҳәалар шҧоубари? Ҳара специальнаиа литература уаҳҵалап, убри иазку. – Аурыс ажәакгьы налеиҵеит.

– Изсылымшозеи, аха уи даҽеа усурахеит, ухҳь згеит, Раҧсҭан, – иҳәеит Канта.

– Иашоуп, даҽеа усуроуп, аха уара еицбала, ҳара убри азыҳәангьы ауалафахәы уоуа иҟаҳҵап. Апропагандист иштат наганы иуаҳҵап.

– Сара баша аҳәынҵқар ича сфалар сҵахым. Сазхәыцып, исылшоны избозар, иуасҳәап. Абзиараз, уаҟа ҳаибабап, – Кьынтышә иахь дынхьаҳәын. – Чаҕьыр аҧшаҳәаҷоуп аус ахьыруа, – иҳәеит.

Аҽеы ақәтәашьа усҟак издыруамызт Раҧсҭан. Аҕәреи аҽеы аҧырцәқәеи еидкыланы икын. Аколнхара ахантәаҩыс даарышьҭижьҭеи знык акәын Ашәлашара дахьаахьаз. Дамышьцылацызт ари амҩа. Аҽеы бҕалар ҳәа дшәон.Ашьапы иаҵаҷыпны, ахьхьаҳәа ахшьыра иҵаланы рҷанынархалак ахаҳәқәа, игәалашәон дахьиз, дахьааʒаз ақалақь. Игәалашәон иҩызцәа. Иҵахын иааганы абраҟа идирбар. Аҽеы дшақәтәақәо, изакә мҩоу дызнысуа... Иҵахын убарҵ рҟны дыҽхәартә аус бзианы иур, аколнхара еиҵамхарц, аха аколнхара уажәы изҷыз – амандаринааʒара, зегь рыла иманшәалахаргьы, даҽеа хҧа-ҧшьба шыкәса рыла акәын аҽеаҩра анааанашьҭуаз, ууанʒа аʒбахә уаҩы излеиҳәаша акгьы иалаҟахомызт. Иара

дқәыԥшын, ақәыԥшра иацәыхьанҭоуп усҟак аԥшра. Аиҳабыра рҟны апроеқт злашьтырххьаз ала, иаарласны асовнхарахь ииаргон. Ииашам ҳәа иԥхьаҙар, иара иҭаххар, даԥырхагахар, иааникылар илшон. Аха асовнхара иацны иаауан анхамѡаҷы акырҙа аиҭакрақәа.

ԥаса аус ахьиуаз совнхаран. Уи ашьақәгылашьа, аиҷкаашьа бзианы идыруан. Уаҟа ауаа рынхашьагьы даҽеакын. Иҙбыр акәын араҟа асовнхара шаҟа ианаало. Аҳәынҭқаррахь аплан анагҙара мацара акәымкәа, анхацәа рыԥсҭазааратҷ иахьынҙарзеиҧьызгьы дазхәыцыр акәын. Ақьаадқәа ирниҵон, иҳасабуан. Абри еиҧуп ҳәа акгьы дазкылымсыцызт. Амѡа дахьықәызгьы даазхәыцуан.

Зынҙаск даҽеакын дзызхәыцуаз Кьынтышә. Иҽы ахы Раԥсҭан иҽы ахы иавмыҳәҳәарц, иианкыланы, ус ҷааиҭит:

– Абзагә уара цқьа дуздырҙом. Ашхы! Иназқәикыз, днадыԥсыла дцоит. Аибашьрахьтә дхынҳәит, имахәар ихәда ихшьны. Махәҷала аусура илшом ҳҳәан, арахә рдохәҭырра иҵарц, аколнхара ахьҙала акурсқәа рахь дҳашьҭит. Дҳашьҭит акәым, дсышьҭит, сара снапала. Ашьҭахь, далганы данаа, ахьаԥарч зхылҵыз иахәлаҧьаҧьон ҳәа, дпаԥашькха, даахәны сара дысҷагылеит. Ирыбаргәыз анхацәа, ҧьықәреик рыкәын, иаадрыхуан, аԥьамш иақәшәаны инараҳҭон. Ашьҭахь иаҳзиуз? Изаҳацҳаит арахә кыдцаны иҵитәуп, азагатовка иаҭатәуп ҳәа. Иара иманы ашьхаҟа дцеит. Азин изҭада? Нас сара суазҵаауеит, ҳара иаҳхароузеи? – аҧәра кәадыр амаха инахаиршәын, усҙбарҭак аҟны дгыланы, ихы ирқьиозшәа, иѡнапык наираҳаит Кьынтышә.

– Уи ҳаламцәажәахьеи, иаҳмыҙбахьеи, уажәы узалацәажәозеи! Аколнхара анапхгара иахароу, уаѡҵас иарымҳәеит, ихы иҭарымгалеит, – иҳәеит еиҭах Раԥсҭан.

– Дҳаргәыбзыҧуазма?! Ҳуҳәоит, Абзагә, ухаҵкы, ххәарызма? Мап, Раԥсҭан, уххь згеит. Уара уқәыԥшуп. Ажәлар цқьа иуздыруам, урҭ изыцәшәо иоуп бзиа ирбо.

– Ажәлар зегьы ракәым, аҙәы иеилкаара ԥсҭазаарак азхом, – иҳәеит Раԥсҭан ибжьы рмаҷны, Кьынтышә ииҳәаз аҵкыс, ҽеакы дазхәыцуа.

– Уажәа ԥбаимтәуазароуп унапаҵаҟа иҟоу, мамзар, дааҳәны ухы дықәтәоит, – иҳәеит Кьынтышә.

Аԥьбарара, ақәымчра, аршәара, анапхгараҷы зыда ԥсыхәа ыҟам ракәны иирбон, маҷ-маҷ Раԥсҭан ихы иахьҭеигалаша дашьҭан.

– Сара абасҟак шықәса, самхра рылымшо, сызлааиз убри алоуп. Уара ушаҷу ала, уамак иузнагом, – иқьышәқәа неихыԥхьан, ииҳәаз хәшаха ихаҵа игәы ишықәлаз убартә дааччеит.

Иажәақәа шаҟа ииашам, усеиԥш ианхәыцуаз аамҵа шцахьоу ҳәа ажәа имакра даламгеит. Инаиаҭеикит ихаҵа иаҳа дзызхәыцуаз:

– Анхаԥы иԥсихологиа иазымхәыцит, Кьынтышә. Убриоуп иҟалаз.

Кьынтышә аколнхара анапхгареи Раԥсҭан ииҳәаази ахьеимадаз ҳәа оумак шизеилымкаазгьы, аҵак ҳәа аҵак ҟаиҵеит, иара изеилкааз ахәҵак:

– Дынхаԥым аха, аферма деиҳабын...

– Урҭ рԥсихологиақәа, уамак рыбжьам, – иҳәеит Раԥсҭан.

«Ухы иануҟьааит, изакә ажәоузеи иуҷахаз! Смаҵа Ардашьыл сиазҵаароуп уи ажәа иианаго», – иҳәеит игәанала Кьынтышә.

– Арахә иара ихатәык реиԥш иԥхьаҳон. Ииҳәаз умбои, ашьха икацаны иианыжьны, ишәцәыҵәахны, рныхразы ииаз ашәҟәы ахырбгалара сашьҭаларц сгәы иҵан иҳәеит.

– Егьыҟаиҵон. Ихирбгалон. Еиҳабыреи еиҵбыреи акы ааанижьуамызт. Зегьы рышәқәа ҵихуан. – Иҷеы аҕәра наҷеикшеит Кьынтышә.

– Иҟаиҵандаз, ихирбгаландаз, иаҳагьы еиҕьын, – иҳәеит Раԥсҭан, акырҳа игәы иҵашхьоу ажәа шиҳәо еиԥш ауаԥы.

– Ухы аҵыԥ иқәу уара?! – инаиҷыҵҟьеит Кьынтышә. Ихашҭит дзацәажәоз дызусҭаз. Инапаҵаҟа иҟоу нанамгак, еилымгак иеиԥш ауп Раԥсҭангьы дшиԥхьаҳаз, уаҳа даҷеакала ихәаԥшра, даҷеа ажәақәак рыла иацәажәара дамышьцылацызт аиҳабыра рахьтә иаауа ашәҟәы иамазкуа». Анхацәа ирбунтуеит. Аиҳабыра ирыҳбуа иаҷаиргылоит. Асовет мчы иаҕоу уаԥуп. Иаар-

кьаҽны, иахьахәҭоу иҩтәуп. Уаҩцас, дҟәатаʒа снапаҽы иҟалаша аʒәы даарышьҭып», – иҳәеит игәанала.

Раԥсҭан даахьаҳәын, илакыҵа ҵыршәааны, иаҳаз ажәақәа рҭак аҟаҵараз, илаԥш хьшәашәаʒа, Кьынтышә днаихәаԥшит.

– Ааи, дашшындаз, ихирбгаландаз! – иҳәеит днақәыҕәҕәаны. – Уаргьы саргьы иаҳхароуп Ашәлашара аҳаблаҽы амандарина аныҟамла. Ҳара ҳҩыцьа, раԥхьаʒа иргыланы ҳара ҳҩыцьа иаҳхарахоит. Умнеихьеи Урыстәыла? Уаҟа шәкы, зқьы километр, аҳауагьы, адгьыл аԥсыларагьы неибанеиԥшны ицоит. Ишԥаҟоу ҳара ҳҽы? Амшын ахыҷә инаркны, ашьхақәа рҟынʒа аҳауа ҩынтә-хынтә аҽеиҭанакуеит. Адгьыл ахаҭагьы убас. Уи аилкааразы уамак аҭахʒам. Аҵлақәа, аҳаскьынқәаҵәҟьа иуарҳәоит. Убри ҳазымхәыцит, иахьахәҭаз еиҭаҳамҳәеит. Иашоуп, сара санаарышҭ, арахә рныхразы хыхь ирыʒбахьан. Аха Ашәлашара аҳаблеи амшын аҳауа иарԥхо Ачамҳареи, уажәы ишыздыруа, санааиз издыруазҭгьы, убри аҳабла арахә, ашьхымʒа уҳәа рааʒара ишазкыз иаанхартә уаҩы азин ылихыр ауан. Иҟаҳамҵеит, – иблақәа Кьынтышә иаҩмыршәо дихәаԥшуан.

«Зегьы сара исхареитәуеит. Сара исыздыруамызт, аха иара имдыруаз ҳәа даасҽагылоит иаацәгьарахар. Мап! Машәырла апартиа иаланагалаз уаҩуп, зхы зымхакәачроу, ари арԥыс!» – Иԥсахы ԥыжәжәон Кьынтышә. Еиҳарак игәы ԥызжәоз, иаахтны акгьы ахьизымҳәоз, дахьзиҽамгылоз акәын. Издыруамызт, Раԥсҭан иаҳагьы ишеиҕьишьоз усеиԥш аицәажәара. Ҳәызбеи мақьеи шеибахуа еиԥш, иара игәаанагареи даҽаʒәы игәаанагареи анеиқәымшәалак, ажәеимакрала, иара зыгәра ганы дыҟоу ахьынʒаиашоу еиликаауан, ииашоу иаҳа иаармарианы дазкылсуан. Аха усеиԥш иҟоу аимак-аиҽак азыҳәан ихәоз уаҩымызт Кьынтышә. «Ари иидыруа даҽа еиҽагыларoуп. Ҩ-ԥшшәык рылоуп адунеи дшықәыԥшуа. Еиқәаҵәоу – еиқәаҵәоуп, алаҳәахʒы иаҩызоуп, ишкәакәоу – шкәакәаʒоуп. Уи азыҳәан изгәаатәым. Ишизгәаатәым еиԥш, дахьылашәу азыҳәан алашә, дахьдагәоу азыҳәан адагәа. Уи азыҳәан дрыцҳашьатәуп».

Аҽаҩарахь инаскьацыԥхьаʒа, аҳауа иаҳа-иаҳа ихьшәашәахон, аха иаҳагьы иласхон. Иааигәаʒаны ирҽаԥшуан ашьха

цәиқәарақәа. «Абзагә иеиԥш ауаа зырбунтуа, зегьы ирҽагыло, аҳәык-ѡыԥьак наҟ ирылганы иҟазҭгьы, изакә ҳабла бзиахарыз Ашәлашара», – игәы дҭахәыцуан Кьынтышә.

Зынҳак даҽа хәыцран дызлаз Раԥсҭан:

– Ихырҭәаны, Ачамҳара агәахьы, амшын агаҽаҟа илбаагазар? Иаҳа ирзеиҧьҳами ашәлашараа, Кьынтышә? – иҳәеит, изеиҳәоз иатҵкыс иара ихы дшазцаауаз удырыртә. – Рымѡа ҟалап, афымца лашара роуп...

– Изакәызеи, Раԥсҭанхеит, иуҳәо?! Аҳәызба ахьышьҭаз ацә наргон ҳәа, ауаа ахьыҟоу алашара нагатәуп акәымзар, дара хырҭәаны арахь ишԥааҳго! – иҳәеит Кьынтышә. Абыржәы ада уи игәалашәом, иханы игылоу аҳәы ажәа имаикхьаны, ииҳәаз дақәшаҳаҭымкәа. Ишиԥырхагахоз идыруан. Аха Раԥсҭан иҟнытә иаҳаз ажәакәа, хымѡаск иҙывасызар аҟара ицәымыҧхеит. Иара ихаҭагьы Ашәлашаратәын. Иаб, уи иаб рнышәынҭракәа уаҟа акәын иахьыҟаз. Даҽа шыкәсҡәак «ихшыѡи имчи ажәлар инариҭар, инадирхәар», нас апенсиахь дцаны, ԥсшьара Ашәлашараҟа даарц акәын.

– Уразҵаа уҵахызар, амѡеи, афымца лашареи, шәахьынхо шәыдгьыл ҭыԥи реиҳа иалшәхуазеи ҳәа, ирҳәо уаҳап.

– Ус анакәха, иазыкәпатәуп амашьынамѡа анагара, – иҳәеит Раԥсҭан, ууанҳа ииҳәаз, ишахирҟьацәаз дырны, мап ацәикит. – Афымца лашарагьы азҵаара ыкәыргылатәуп. Апроекҭ ҟаҵатәуп.

Амра шьыбжь агәы иѡхыҵхьан.

Ашәлашара иналалеит аҽецәа. Ауха рыԥхьара рыманы ицон урҭ.

– Аҽы уаркареит, сабиц, мѡоума ари! – иҳәеит Кьынтышә. Ууанҳа иамхаҳәаз ажәа мчқәа рхьаршшара дашьҭан. Иахьынҳаилшоз диргәыбзыгыр акәын. – Сшьамхы згаз, схы зыршлазоуп ари амѡа.

– Ашәлашара игылан ҳәа уахәамак аҙбахә аҳәоит ашәҟәы. Иабашәагылаз? – иҳәеит Раԥсҭан, ууанҳа Кьынтышә ииҳәаз наиаѡжьны. Бзиа ибон уи ашьхақәа. Гәышьҭыхрак издырҵысуан. Шаҟа ашьхақәа дырзааигәахоз, убриаҟара аԥсуаа рҭоурых азхәыцра игәаҧы иҧыхон. «Абарҭ ашьхақәа, абри

аҩыза аҳауа зҩыда, иахырымшьаацкәа, иахьа уажәраанӡа излааизеи ҳажәлар?» – ҳәа игәы дҭахәыцуан.

Ауахәама аӡбахә Рапҵтан ианаацәырига, Кьынтышә днеихапҵсы дцеит. Иабоугеи, иазуузеи убри ашәҟәы иану, зҭоурых дууз ауахәама ҳәа, ҽԥныҳәас диазҭаауаз ԥьишьеит.

– Узазҭаазеи уи ауахәама?

– Избарц сҭахын. Афбатәи ашәышықәсазы идыргылеит ҳәа аҳәоит ашәҟәы.

– Аӷьырсианра цәгьамзар бзиа ҳзаанамгеит. Ажәлар алашьцара иҵарханы иаман, – иҳәеит Кьынтышә.

– Ҳааизар хыхьчароуп аҧсуаа ҳазҽу, абӷьар шаҳкыз мацара, зӄьы-шыӄәса уажәаԥхьа иҳамаз ашәҟәҩырагьы ҳцәыӡит. Анышә иазынхеит иҩны ахаҳә ҧҽеыхакәа, ҳцәажәараҽ иаҳзынхеит: «Ахаҳә еиҟәнажәо иҩуп», – ҳәа ажәаԥҟа. Ахаҳәҵәҟьа иазымчҳартә, игәыҵшьаагаз ргәаҟра аныръозар акәхарын…

– Еиҳарак ус аныржәо, ашшыԥхьыӡкәа анырыҩуа ауп. Убас шшыԥхьыӡк зҩит,ахаҳә еиҟәнажәо рҳәоит ашәлашараа.Аҧсуаа аҙәырҩы ҳаиԥш, урҵгьы рус аҵкыс ражәа еиҳауп, – иҳәан, дагьааччеит Кьынтышә. Дахьнеиуа аҳаблаҽы реиҳараҩык иара изыҳәан цәгьарамзар бзиа шырымхәоз ахьидыруаз аҟнытә, убарҵ ирҳәаӄәо агәра имгарц, заа Рапҵтан дазыҟаиҵон. – Аҧсуа ҳәынҵқарра ду ыҟан, аха ашәҟәыҩҩра рымамызт рҳәоит. Егьиашан. Иабарҵахыз! Еизашшны ашәҟәӄәа рыҩра иалагон, – дагьааччеит Кьынтышә.

Илакыҵақәа ҩыҵшәаан, иԥшшәхәы аҽаԥсахит Рапҵтан. Ашәлашара қьаԥҵахароуп ҳәа Кьынтышә иоуҳәар, игәы ишабоз еиԥш акәын, Аҧсны аҵоурых азыҳәан дшыҟаз Рапҵтан. «Иасҳәаӄәазгьы иасымхәаҙандаз!» – Ҭәахышьа змам маҙажәак иеиҳәазшәа днахьхәит уажәы. «Шаҟа анцәа дирыцҳаузеи, змаҵура аиӄәырхарада хәыцырҵа змам. Убас сҟаларымашь саргьы?! Иара изымашырц азыҳәан абыржәы иҳамоу ашәҟәҩырагьы арҙра дақәшаҳаҵхоит инаидуцалар. Иузеиламыгӡакәо рацәоуп. Аха урҵ аҩба – амаҵуреи ажәлар рҵоурых абзиабареи – еилагӡашьа рымаҙамзи? Агәра сызгом», – абас игәы дҭахәыцуан. Ууанӡа Кьынтышә ишҟа имаз арыцҳашьара, маҷ-маҷ ихьшәашәо, ацәымгӷрахь ииасуан.

Аҽеҟәа аԥхʒы ргәыдшыла, ахәы ҳаракыра иԥхалеит. «Аб хәыҷы тәыԥа ду» ҳәа, ахаҭа хәыҷны, аҟәара ҭбааʒа ииасны ицоз Чаҕыр инхыԥшылеит.

Аʒиас аныршә, аус зуаз анхацәа инарыдгылаанʒа, уаҳа ажәак иҿыцымшәеит Раԥсҭан, баша аԥша иагон Кьынтышә игәыбзыҕ ажәакәа.

12

Аминаҭ лымаҳәи лареи акраамҭа еицәажәон. Уи икабинет аҟны итәан. Иҵҭын лԥеи, ихаҭа ихылҟьоз аҭаҭын фԥи, егьарыла заа лҽазлырхиазаргьы, илзымычҳауа, лыхлахаҵ еилнаруууауан, лгәы архынҳәуа. Лыԥсыԥ алагаԥагара ааанкыланоуп дышгәыдылкылаз данааԥнала.

Иалҳәеит ахҵәара ргәы ишҭоу. Абзагәгьы дақәшаҳаҭхахьоушәоуп ишылҳәаз. Агәра изымгеит Ҭарсхан. Амцгьы лҳәоны имаҳацызт. Еҳәшьак лаҟара пату лықәиҵон ианхәыԥҳа.

– Издыруада, иҵегьы шәазхәыцыр еиҕьзар, Аминаҭ? – иҳәеит алԥақ иашәыз ихысга нацәала аҭаҭыз ацыблааха амыршәшәо.

– Шықәса ԥажәа егьагым сара уи сазхәыцуеижьҭеи, – лҳәеит Аминаҭ.

Ҭарсхан иаԥхьа иқәыз асчиот ачархь гьежь хәыҷқәа акы, ԥба, хԥа ҳәа иԥхьаʒо, ԥажәа цыра нҵеиԥсеит. Илымҳа иаҳауаз аҵкыс, ибла иабоз иаҳа агәра игон. Ауаԥы ихәыцра, ицәанырра, игәҭыха, зегьы цифрала ахә ашьара дашьцылахьан уи аҳасабеилыргаԥы. «Ԥажәа шықәса… Шықәсык хышәи хынԥажәеи хәба мшы, хышәи хынԥажәеи хәба ҵхы, нас урҭ зегьы ԥажәантә ишьҭухыр… Уаԥы ихаҷы изаагом, ари аԥҳәыс лыгәҭыха даргәаҟуеижьҭеи шаҟа ҵуа». Убарҭ зегьы еицҵаны аԥхьаʒара далагарц асчиот даахеит иара ишҟа, аха ианаамҭаз иҽааникылеит. Уажәшьҭоуп иаҳагьы ианилс ианхәыԥҳа дыззааз. Аԥсʒы иаҳазар аҟара ицәымыҕхеит. «Иласҳәару иласымҳәару сгәы иаанагаҵәкьо? Лгәы ннархоит».

Аʒәгьы игәы нирхарц зҵахымыз уаԥсын Ҭарсхан. Дызхымԥоз акы заҵәык акәын, иара иҳәашьа, финансоваиа дисци-

плина. Убраҟа акгьы дамкуазааит, егьирахь, ауаа рыԥсҭазаара, иара ирзылиԥааауа аԥара шнырхуа еиԥш, ирҭаху азырулаайт, ишырҭаху иныркласит. Рхала ирдырлаайт ирзеиҕьу, ирзеицәоу. Игәамԥхо, ииашам ҳәа иипҳьаӡо, уск ианалацәажәо, ибжьы хәанча рхәыҷны, абас иаҳа еиҕьзар ҟалап ҳәа иажәа ныбжьаиршәалон. Иҳәон аҟароуп, уаԥсы дызмырԥхо, дагьызмырхьшәашәо, ԥшак иаԥызаха иныбжьаӡуан.

Аминат лзыҳәан иԥсырмаҷгаз ауада индәылҭын, атакси иаҟәтәаны рҽынархеит.

– Аҟалакь ааигәара анхара уаԥы деилаҳартә иҟоу ԥьыбшьома, Аминат. Аҕгьы ахыҟәаҷы унхар иаԥызоуп, ихыҵны ианутҵало уздырӡом, – иҳәеит Ҭарсхан, атакси ашьҭахь дахьаҟәтәаз. Ирмаананы иҳәеит рыхҵәара дшаҟәшаҳаҭым. Ианхәыԥҳа ҷымҭ, амашьына аԥхьа дахьаҟәтәаз, ирывыҟьҟьа ицоз аԥнҟәа дрыхәаԥшуан. Дрыҵашьыцуан убраҟа инхоз. Урҭ аԥнеихагылаҟәа шкәакәан, рԥенԥьырҟәа ҭбаан.

– Инхоит-инҵуеит дара рхы-рыԥсазы, – лҳәеит, Ҭарсхан изыҳәан аҵкыс лара лхазы.

Лыгәҭыха наӡаны иалгазшәа, гәыргьарак лысит уажәы. Уи лгәыргьара еиԥшын асҟьала гәакьа ашҟа ихынҳәуа аҕба акаԥдан игәыргьара.

Лажәа инацылҵеит:

– Ани уеиҳабы, Марыҭхәоума, Михаилоума, ԥ-хьӡык змоу…

– Ԥ-цәакгьы зхарԥоу, – инаԥишьит Ҭарсхан. Ианхәыԥҳа лыда аӡәыр иаҳамашь ҳәа дшәаны атаксист днаихәаԥшит.

– Иаб дахьынхоз, ихәышҭаара цәаҕәаны иахысхьазаап ақыҭаҷ. Шәеицны ҳара ҳҷы шәаныҟаз, иԥсы ахьыхәхәо, ҳанхара дахәаԥшуан, илаԥш аиркхьан.

– Илаԥш иԥьам иануп.

– Арахә рантҵара ануадаԥха, ауасхырҟәа зҵырхыз аԥны ҳаԥызахеит акәымзар, Ҭарсхан, ухы-угәы рыԥсы дуршьарц азыҳәан ҳара ҳахьынхо аԥыза аҭып аҳәынҵқаргьы имамызт дачас. Ҳаԥны ашьҭахьҟа, ахәы унхалар, ицырцыруа амшын ухыԥшыло,даҷеа маҷк уаанаскьар,аԥсара еихашьшьы унытҵало, аӡыхь хьшәашәа унацәа хнатҵәо, аҳауа цқьаӡа, иҷыхааӡа…

– Арахә анышәҵар азин шәызымҭода?

– Уара иуҳәо, угәы иалымсын аха, ауаҩы аҿы ааимхны, акәадыр наиуҭар, нас ҿыла узымныҟәозеи ҳәа ууаисны дукыр иаҩызоуп. Арахә ранҵара азин ҳамоуп ҳәа иабаҳахәо, рқьышә ахьнышьҭыршьуа ыҟаҳамкәа, адгьылқәа хыркаазар? Аԥхын ашьха икауцап, аха аҳын? Изланыҟәугозеи? – лхаҵа Абзагә иажәақәа ракәын илҳәоз Аминаҭ.

– Ашәлашара... Баҳәшьаԥа ишьа илԥхо дзааҳаз... Ииашаҵәҟьаны, Михаил Петрович адача аахәара игәы иҭоуп, – иҳәеит Ҭарсхан.

– Уаҵәыҵәҟьа ҳиацәажәароуп.

– Сара исызиаҳәом, – иҳәеит, ибжьы каҳаны, Ҭарсхан.

– Схала снеины иасҳәоит. Убас ихы иҭазгалап, ақалақь кажьны, зынҳа уахь ацара игәаԥхо, – дааԥышәырччеит Аминаҭ. – Уаха ателефон сизасроуп, сызкәыхшоу саҳәшьаԥа. Аҵара бзианы иҵозаап, сгәы иахәеит. Сара ишыстаху ҳманшәалахаргьы, ҭагаланынҳа Ашәлашара ҳақәҵом. Ахәыҷқәа ашколаҿ иоурыжьроуп. Ҳаурақәагьы ҭаҳгалап. Сынтәаанҳа сааит ичҳаны. Сынтәа инаҳароуп сыгәтыха...

Атакси акатран мҩаду ианыҵын, ахаҳә сса анҵсаланы иҟаҵаз, гәарабжьарак ибжьысны ицоз, мҩак инанылеит. Иахьизымдыруа даннанагалак, дынкыдыԥшыла-аакыдыԥшыло дышныҟәо еиԥш ауаҩы, аныҟәашәа иагырханы, иаангылоит шуҳәо, даҿа ԥытк иаанаскьо инеиуан. Атаксист изыҳәан зегь акакәын. Иақәтәаз ауаа шеиуацәаз анеиликаа, иныҟәара ахә бзианы ишиоуаз агәра игеит. Ианхәыҧха аԥара лиршәом амаҳә, насгьы лара иахьылбо иҿеирчычиарым.

Аандақәак, гәашәқәак араҳын еиԥш ицырцыруан, даҿаԥьара, аҳаҵгәын иакәыршоушәа, еиқәаҵәаҳа ишәын.

Аахәара рымч ақәхап ззылгәахәуаз, ихәычыз ҩнык агәашәаҿ иаангылеит амашьына, убарҵ, изывсны ицоз аҩнқәа, аҭиразы игыланы, лара дрылаԥшуа днеиуазшәа. Уигьы лдыруан, аха ууанҳа убас еиԥш иҟаз ҩнеихагылақәак ирывсны инеиуан, ишәҭиуама ҳәа разҵаараҵәҟьа агәыҕьра цәгьан. «Ахә ҳара ҳзаиааиҳаргьы, дызусҵада ари еиԥш аҩны кажьны иқәҵуа? Ақалақьгьы ааигәаны, арахь иагьқыҵаны.. Быԥсы шҭоу ҷьанаҭ бынҵалоит...»

– Аԥырғы ҩежьҙа, еикәаԥхо ианибалак асаби, ҳаи, шьыри, сан лыкәа иҵанда иҳәоит. Ибмаҳахьеи абри ажәаԥҟа, Аминаҭ?

– Уажәа ҭлапҟақәа ҳгәы аакыдырхит, Гәдиса! Изхуҳәаауазеи умҳәоишь?

– Аҩын дуи, иахьгылоу аҭыԥи иреилаҳауа, насыԥ изҭо убартҭ заӷәык ракәушәа ихәыцуа, убри асаби диеиԥшҙами?

– Даҽеа ажәаԥҟа бзиак ыҟоуп, Гәдиса, иуасҳәап? Акаамет ҟалоит анырҳәа, ахәац аблақәа ҭнахит рҳәеит. Иумаҳахьеи? Арраҭә уаныхынҳә, узаанымгылазеи Ашәлашара?! Ара уаҩӷас ԥсҭазаара соуам, акгьы ҟалом ҳәа акаҙами уқәӷны узцаз? Уара иуеицәоума сара исыхшаз, урҭгьы ирҭахым уара икаужьыз!

Иҵаа-ԥшаауа аҳабла иалан Аминаҭи Ҭарсхани. Зны ақалақь иазааигәахон, нас иаҳа инацәыхарахон. Лара бжеиҳан амашьына дҭыҵуамызт, Ҭарсхан иакәын, ианхәыԥҳаи имаҳәылеи еилызхша уск ҟаиҵозшәа, цәгьак рыбжьеиҳәозшәа, ишицәымгыз, агәашәаҷ ҷыҵны, ааигәа-сигәа ѡны рҭиуама ҳәа иҵаауаз.

Абас еимдо ишдәықәыз, инцәыҵак, маҙала, атакси шаҟа мааҭ аԥхьаҙахьоу дышнахәаԥшуаз Ҭарсхан, ақалақь иацәыхарамкәа, иагьазааигәацәамкәа, амшын ахықә аҟны игылаз ѡнык иаднагалеит. Бырзен ҭаҳмадак ихала дынхон уаҟа. Аѡны қьырмытла иҟаҵан, маҟҷаҳәаранҙа ишьҭыхын.

– Ауасхырқәа, иубоит, абаза, бетонла иҟаҵоуп, ахыб кыцуп, аҭҙамцқәа қьырмытуп, – арҽхәара даҷын абырзен иѡны. Ихы иқәкны, Ҭарсхан иакәын изеиҳәоз. Иҭаҭын алѡа ахылббуа, акгьы хьаас имаҙамкәа, илакыҵақәа аччаԥшь рыҵыԥхаауа, ҷымҭ ихы ирҵысуан Ҭарсхан.

Абырзен ҭаҳмада, ихы апашра, уажәы-уажә инапы нықәшьуа, иѡны адәахьала идырбаны даналга, аѡныҵҟа иѡналарц инаиԥхьеит. Аминаҭ дхалеит дыѡнаԥшырц.

Ҭарсхан макьанагьы агәра изгомызт, имаҳәыла Абзагә абасҡак анхара-анҵыра, арахә-ашәахә зыԥсы рыҷҳәараз, ашьха қыҭа кажьны, идгьыл гәакьа иаларсу иԥашәқәа зегьы ԥыҵәҵәаны, абрахь дауеит ҳәа. Дыѡнамлаҙеит аѡны аѡныҵҟа. Изиҭахузеи? Аревизиа ҟаиҵошәа, ауадақәа еимдо дзыѡналарызеи?

– Иззымхода ауадақәа хпа! Бахәаԥш, ашҭагьы шаҟа иԥшӡоу, – даҽын абырзен ҭаҳмада. – Дызусҭада, абаза, абарҭ ашьхақәа дырҽаԥшуа, абри амшын ааныжьны ихҭәо?! Уаҳа ԥсыхәа сымам. ԥҳазаҵәык дҳаман сҭакәажәи сареи. Ҟазахсҭан даанхеит. Хаҵа дцеит убраҟа. Сҭакәажә дыԥсит, сара сымацара саաѡнахеит. Еи, ԥьаным, изысҭахыз Ҟазахсҭан. Аха ҳҭоурых зегьы бара излабасҳәарызеи. Аԥсуаа шәзыҳәан уамак иқьиагәышьам амшын. Ишыббо, абырзенцәа ҳзыҳәангьы иҳарамхеит. Уахь, лара лышҟа смиасыр луам сыԥҳа. Сыԥсра сыманы сцагәышьароуп, – игәаҟрақәа дырҽын. Уи иажәақәа усҟак лгәахьы инеиуамызт Аминаҭ. Ахә-аԥсазы ииҳәарызеишь ҳәа дхәыцуан. Лыблақәа шаҟьо, аутра, абаҳча хәыҷы, ашҭа уҳәа дрыхәаԥшуан, абарҵа дыҵагыланы. Дара рынхара, рсасааирҭа кәасқьа, рматцурҭа, рказарма уҳәа, ари анхара атцкыс ѡынтәны еиҳагәышьан.

– Мап ацәкра бахымыццакын, абаза. Ара иахьеиҕьу ақалақь ааигәа-сигәа бзыԥшаауам. Асовнхара иалало, нхарантцырас иаауа раамышҵахь, даҽеаӡәы, иаҳҳәап дача-ԥсшьарҭас изҵаху ираасырхәар азин сымам акәымзар, ахә бзиа соуан. Аԥсшьаѡцәа шаҟаѡы бҵаху аауеит. Убри ала мацарагьы бхы ныҟәыбгоит, – ихы инапы нықәишьит, амҵ иҟәицозшәа. Ҭаҳмада кьаҽк, фархьк иакәын. Иԥынҵа ѡылгәыгәны, аб тәыѡеиԥш ихәхәаӡа иҟан.

– Ишԥоубо, Ҭарсхан, уанхәыԥҳа дукәыхшоуп? – лҳәеит Аминаҭ, амардуан хәыҷы дылбаан, абырзен ҭаҳмада ииҳәоз лмаҳаӡозшәа, лымаҳә днаидгылеит. Аԥсшәа карҵәаӡаны диацәажәон уи уажәы лымаҳә. Илцәымҕыз «ухатцкы, сукәыхшоуп» ҳәа рҳәарақәа иахьак, даацәажәацыԥхьаӡа, урҭ ажәақәа лҽакуп.

– Аус злоу, бара ибгәаԥхазааит. Главни уиоуп, – иҳәеит Ҭарсхан, ҵәалатцарашәа ишиҳәаз лдырит Аминаҭ. Инахаран амшын дхыԥшылон Ҭарсхан. Аԥша ҟәандаӡа иасуан.

Адгьыл ѡышьҭыхны, иааҳаракыран абырзен иѡны ахьықәгылаз. Уаанаскьаны, аԥаѡ уахьналбааузаз, аҟәара унықәлон.

Амшын ҭынчын, ираҳатын, адунеихаан гәнаҳарак ҟанамҵаӡацшәа. Убас ираҳатны, иааԥса-икараха аҭыѡра итаиоит шәарахк зфаз ақәыцьма. Абырзен ҭаҳмада инхара-нҵыра

Аминаҭ илгәаԥхар шиҭахыз еиԥшҭәҟьа, амшынгьы ахы лгәарԥхо, бааи сара сышҟа ҳәа илыԥхьозшәа, ацәқәырԥақәа рхәыҷны, аҟәара рыҽеныкәшьуа иршьышьуан.

– Амшын еиқәа зегьы уакәшаны игәоуҭаргьы, абраҟа аҵкыс иахьеиґьу узыԥшаауам, – ииҳәоз иҩны аахәаҩцәа ишырмаҳауаз шибозгьы, ицәажәара изынкыломызт. – Сара ишәасҳәаз,сара сымацара сакәым, амшынҳәақәагьы ишьақәдырґәґәоит, – лафкгьы нациҵеит. Убри амшын аҭахәараҿы, егьиашаҵәҟьаны,амшынҳәақәа бзиа ирбон аҭаҙсара.Аҭаҳмада ача рҿеиҵалон, рыхәмарра деигәырґьо дрыхәаԥшлон.

Анхареи ахҵәареи рыҙбахә иалацәажәон Ҭарсхани абырзен ҭаҳмадеи. Урҭ реицәажәара дазымхәыцҙо, амшын агәахьы дыԥшуа дгылан Аминаҭ. Амызгәыҭ аарла амшын иҙааҳәҳәо, инахараны, лылаԥш нақәшәеит ґбакы. Аҽемырҵысҙо, аԥырсал аужьны, ҷьарак иҙыхгылазшәа лбеит. Лылаԥш адхаланы дшахәаԥшуаз, амра анҭашәо еиԥш, аґба иаҳа-иаҳа ихәыҷхо, ҙыкәтык иаҟарахо, ашьшьыхәа амшын инҙаалеит. Уаанҙа ахацәа еибырҳәоз иахҟьоу, алаԥшхәааа ашҟа лынаԥшра иалҵу, ишакәхалак,гәыкрак налыситаґба дшазыԥшуаз.Илызгәакьаҙаз гәҭыхак аґба илцәагазшәа лбеит. Иабаҟоушь уи аґба асқьала? Издыруада, неирҭа амамкәа, амшын ихызаргьы, мамзаргьы нагҙашьак змам гәҭыха бзиак еиԥш игәаҭеиуазар?

– Аԥсуаа шәами изхәаз, дасу иԥсадгьыл Шьам еиԥш ибоит ҳәа. Абарҭ ахәылакқәа, абри аҩыза ажәаԥҟа ҳәаны, нас, рыԥсадгьыл кажьны ишԥацеи ҳәа шаҟантә сазхәыцхьоузеи. Сыԥхазаҵә лхаҵа дҟазахуп. Аԥсныҟа уаа нхара, иумбаҙои, изакәытә ҷьанаҭ дгьылу, уртәаны уныҟәызгоит сҳәеит. Мызкы ԥсшьара дахьынҙаҟаз, аарла ичҳаит. Исеиҳәаз жәдыруандаз?! Сыԥсы ҟәыкуеит, аҳауа сызхом иҳәеит. Аҽқәа дырҩломашь араҟа ҳәа дсазҵааит. Аҽқәа абадырҩуеи, сара сшьапы неиҵыхны сахьыҩша дгьыл иашарак шәымаҙамеи иҳәеит. Аа, уажәы сара сыхҵәаны уахь сцароуп. Абнахьхьи, ахәаҿы ижуп сара сызхылҵыз, урҭ зхылҵыз. Ҳкажьны уабацои, Христофор ҳәа рҳәошәа саҳауеит, – даҿын абырзен ҭаҳмада.

«Бырзентәыла кажьны дықәҵуашәа, иара изыҳәан Аԥсыңгьы, Ҟазахсҭангьы зегьы акы акәзами? Дзыхшаз дарбан ану

анизымдырлак,дзааҙаз аԥҳәыс аныс дызшьо ахшара диѡызоуп ари аҭаҳмада. Изахьҙузеи Аԥсадгьыл? Издыруада,убри Ашәлашара, убри ҳашҭа кьынаара акәзар Аԥсадгьыл захьҙу?» – хәыцрақәак, ууанҙа ахаан илзымааицыз, лгәаҷы иааҷыхеит Аминаҭ.

Хәылԥазтәи амра ашәахәа ҟаԥшьқәа хыччалон аҕба зхыҙлаз амшын. «Инеихьоумашь изызцоз асқьалаҷы? Ауаѡы ԥсыхәа шимам еиԥш ауаѡы ида, аҕба ԥсыхәа амам сқьалада. Асқьала гәакьа ацәыҙыр, иазцозар акәхап атәым сқьала. Ашьхақәа рзыҳәан убас иҟоуп ашьауардын. Ахьышьҭра убас иазхьуеит аҙиас». Лылаԥш амшын иххалеит Аминаҭ. Инхыҙла ицаз аҕба, зыда ԥсыхәа лымам уааԥсырак аманы ицазшәа, лгәы шазхьаауаз, цәалашәара бааԥсык налызҵысит.

Абырзен ҭаҳмада иҟнытә ихынҳәны ианаауаз, лҟәиҵԥсит ыҟамкәа, лымаҳә диватәан Аминаҭ. Аҕба илызнарҵысыз ацәалашәара бааԥс наҟ илԥырылцарц, аҭаҳмада иажәақәа рызхәыцра далагеит. «Иҟалап, аҳәсеи ахацәеи ҳазлеиԥшқәам иреиуазар убри. Дахьиз, дахьааҙаз ашҭа иаҳа дадҳәалазар ҟалап ахатца.Баша ирҳәом, аҙҕаб лыѡны азыҳәан дсасуп ҳәа. Даҽеа ажәақәак рыла иҳәеит акәымзар, ахҵәара азыҳәан абырзен ҭаҳмада ииҳәақәазгьы,Абзагә Ашәлашара ҳақәҵразы ииҳәогьы акоуп. Инхара ааҳҳәарц дасны ирҽхәоит, арахь ахҵәара,Аԥсны ақәҵра ахьиқәшәаз азыҳәан дуазыруеит. Дцар ашьшьыхәа дныкәҵны, маҭак диоур, акәырҷыжь днақәиртәар, ашьшьыхәа диркурлар, дыԥсаанҙа иԥҳазаҵәи имаҳәи изхара ибалар, убри ами анасыԥ захьҙу. Сызхылҵыз, урҵ ирхылҵыз, исызгәакьоу зегьы абраҟа ижуп, саргьы урҵ срывартцар ст̂ахын иҳәахит. Егьа иухәап аԥсцәа урывартцар. Исызгәакьоу аԥсы сиварҵцар аҵкыс, сыԥсы ҭаны, исыцәтәыму ауаѡы иааигәара сыҟазар иаҳа исзеиҧьуп...».

13

Ашәлашаратәи анхацәа амхахәы ыфаны, Кәнач иаҳаҭарҵә хәыҷы иҭаз аѡгьы ыжәны, амра ҵлак ашәара илаҟәхьаны, аусура иалагарц иѡеибаргыланы ианынаԥш, ҵаҟа, аҙиас Чаҧьыр

ирны, дара рышҟа ишаауаз рбеит ԝыцьа аҽуаа. Руаҙәк, аԥхьа дгылан иааиуаз, иҽы макьана аҟамчы ишанымшәац, абаԝ шацәыласу рбартә аныҟәашәа ласын. Ахәда ҭхәа, ишнатцҟьара акәын ишаауаз. Иблахкыгаха, еиқәатцәа цыԝцыԝын. Ибҕаҙара риашаны, уаԝы еинаалак иакәын иақәтәазгьы. Егьи, инаишьҭаԥало ишьҭаз иҽы ашьацԥшәы аман. ԥшәыла аԥсабара иахьалаҙԝоз акәхарын гыларыла ҽадак иаҟаразшәа изырбаз харантә иааԥшуаз. Аԝыцьагьы рхацәа ианықәыԥш нахыс ирдырит. Ирдырҵәҟьаз Кьынтышә иоуп, аха уи данырдыр, ицу дызуст҃оу аилкаара мариан. Аԝыцьагьы еицны, уажәы абраҟа иҳабла уаагьы еиқәшәаны иахьеидибалаз деигәырҕьеит, маҷкгьы дацәшәеит Абзагә. Деигәырҕьеит дасу игәҭыхеи игәалеи рҳәара ахьизыманшәалахоз азыҳәан.Уаанҙа, зны игәы рыцәцо, ҽазны, игәы ахьрыцәцаз, ихы дазгәааууа дрызхәыцуан. Убарҵқәа рҭып иқәлар акәын уажәы, иаахтны, рыблақәа еихәаԥшуа реицәажәараҷы. «Мҳәашьа рымам. Ирҳәароуп. Акгьы шалымҵуа дырны, ргәы кадыршәып ақыҵа анапхгаԝцәа. Иахьахәҭоу еиҵарҳәап, иаҟәырхып амандарина аиҵаҳара, арахә рааҙарахь еиҵа ҳаиаргап».

– Канта лафны иҳәаз ҷьаҳшьан, ииашаҵәҟьаны иаауазаап, – иҳәеит Ҭамел.

– Афара-ажәра ҟалеит уаха Кьынтышә иԝны шәҳәар саҳаит, ԥаса, иара араҟа председателс данҳамаз, еиҳабык ма сас дахьк даар, Абзагә иферма иаарылганы, ҷьмак ахәда аахиҵәон, уажәы изишьуазеи исас? – иҳәеит Ҟаҭмас.

– Арахьдааганы даниоу,дхихҙашт,диҟаҭәашт ҳапредседател қәыԥш, – иҳәеит Ахлоу.

– Мап, – иҳәеит инақәырҕәҕәаны Абзагә. – Кьынтышә иԝныҟа зынҙаскгьы днеиуам уи. Днеиҙаргьы, чеиҷьыкала дизхыхуам.

Арԥарцәак нарыдыххылан, аҕәрақәеи аҽышькылқәеи аанкыланы, аҽуаа рҽыжәхра рҽыназыркит.

– Сара сҽыжәҵәом, – иҳәеит, икәадыр иҵаҷыжуа, Кьынтышә.

– Аԥсуа ҵасҟәа, исзымдырқәо ыҟазаргьы, аиҵбы дышҽыжәу, аиҳабы аԥсшәа иеиҳәом ҳәа саҳахьеит, – иҳәеит

Раԥсҭан. Ашырҳәа акәадыр ишьапы нахиган… арыгьарахьала даа҆еыжәҵит. Ҳәсақәак ахьгылаз инцәыҵаччеит.

– А҆еыжәлашьагьы убас акәушь ишузымдыруа? – лҳәеит ԥҳәыс қәыԥшк.

– Иарбан ҆еыжәлашьоу зыӡбахә бымоу, Хьыкәыч, саабхаҵкуп? – иҳәан, аччара нҵеиҵеит Кәнач.

– А҆еыжәлашьагьы идыруеит, а҆еыжәҵышьагьы. Бара уи аҟара бдыруазар, бнеины аҟамчы имх, – иҳәеит Кыча. – Уи хьаам, дад, амала да҆еазны арыгьарахьала у҆еыжәымҵын.

Раԥсҭан ихы-иҧы иныкәлаз амца анааиқәтәа, аԥсшәақәа анеибырҳәа, русура, раарыхра алацәажәарахь дниасит. Уи идыруан ари аҳабла зҧыз аус ԥеиԥш бзиа шамамыз, еиҵарҳауаз амандаринеи адгьыли шеиматәамыз, аха иара даанӡа иӡбан, уажәшьҭа нкылашьа амамызт. Иҟаҵатәыз акы заҵәык акәын, ԥсыхәа ахьынӡамоу иацхраатәын.

– Мардуанҵас адгьыл аҧаԥҟатәуп, насоуп амандарина анеиҵаҳатәу, – иҳәеит. Ус ҟарҵаргьы уамак шалымҵуаз идыруан.

– Иҟалом, дад, иҟалом. Ешыра аха҈аӡараҧ, Ашәлашара анаара҆ы уҳәа реиԥш иҟоу адгьылқәа рҧы амандарина ҟалом, – иҳәеит Кәнач.

Раԥсҭан ҭынч дырзыӡыр҈уан. «Иеидгылааит. Исҧагылааит иара саргьы. Абасоуп иҟоу ҳәа расҳәон усҟан аиҳабыра рҧы. Уара уоуп урҭ зырбунтыз ҳәа сара исыхҵныркьар? Ус ҳнеилап», – игәы дынҵахәыцит.

– Ииашамкәа иӡбоуп ашәлашараа арахә рааӡара ҳахьаҟәырхыз, – иҳәеит Абзагә. – Ахш-хырҵәи акәаци рыфара иаҟәыҵма ҳҳәынҵқарра, сара исыздыруам… Ииашам…

– Уара ахаан уа҈ ииҳәо уаҳаӡом, Абзагә. Иҳадырҵеит, иҟаҳҵароуп, – иҳәеит Кьынтышә. Иҟамчы апҟацаҳәа имагә ахәы инааирхеит. И҆еы алымҳақәа амырҵысит. Аҵыхәа гыдӡа, гәалак амазшәа, ахы акәажь игылан. Иҟамчы заҵа имкьара, баша икынгьы ддырцәажәомызт ачамҳараа, аха Ашәлашара данааи, абаҕьырбабеиԥш ԥасатәи инапхгашьақәа изҧыхеит. Аԥсшәа нараҳәаны, дшашьцылахьаз еиԥш: «Аус жәула, амшгацәа, аус, аус!» – ҳәа ибжьы нарықәырганы, иахьакәым

ицо арахә ԥхьеицошәа, днарывсны, Раԥсҭан дима аҩныҟа дцарц ʒбаны акәын дшаауаз. Ус имарианы Раԥсҭан дшымцоз, аҳәатәы змаз анхацәагьы дшырмышьҭуаз аниба, деихеигәо, аҿеыжәҵра иҿыназикит.

– Иҿеышькыл шәкырауазеи, аʒәы шәнеины, – иҳәеит, аҽарацәа ахьгылаз ахь ихы нарханы, Кыҷа.

– Иҿеышькыл ахьынʒаҳкхьоу ҳазхоуп, – иҳәеит ибжьы усҟак имырдуцәакәа, ииҳәаз имҳәар изымчҳауа, арахь зегьы ираҳаргьы иҵахцәамкәа Тарас.

– Иабаҟоу, Кыҷа, ухxь згеит, ажәытәан иаҳбахьаз аԥсуа ламыс. Ирцәыʒит уажәтәи аҽар, – иҳәан, даачазшәа иуит Кьынтышә.

– Иашоуп ииҳәо. Ишәҵахызар, амандарина акәым, адыҕачагьы еиҵаххауеит. Иаарҳәалак ҟаҳҵоит, – иҳәеит Тарас, исолдаҭ блуза цәыш ахәдаҽы аҳәынҵәрақәа ԥыртло. Ес-саат иԥиртлон, еибаиркуан.

– Уцәа уҵачʒа! – днаиқәцәҟьеит Кьынтышә.

– Уиҟәаҵ. Иҳәааит ииҳәарц ииҵаху,– иҳәеит Раԥсҭан.

Иааҭынчрахеит. Игәы дҵахәыцуа дгылан Раԥсҭан. Ачамҳара агәахьы шәыхҵәаны шәаала ҳәа раҳәара агәаҕьра цәгьан. Уаҳа арахь дзымаауа, имҩа икыр ҟалон.

Гәахәарыла Тарас ишҟа даанаԥшит Абзагә. «Уара уеиԥш дҟалааит сыԥкәын, уаҳа сҵахым», – иҳәеит игәанала.

Ибҕа аԥьыҟәра иацлан, адгьыл иаҳа иазааигәахеит Кыҷа иблақәа, убасҟак ицәымыҕхеит иаҳаз. Хараʒа ииасхьаз шықәсқәак изынрыжьын, ицрымҵуа гәшәарак ицын аҵаҳмада. Ала ишәаз аеҵә иеишуан ҳәа, иахьшәарҭамызгьы иҳабла дрыхʒыʒаауан.

– Дадраа, Кьынтышәи Раԥсҭани, ауаҩы дышәзынасышьҭырц акәын, аха алашә ииҵаху ҩ-блакы ҳәа, араҟа шәызбеит иманшәаланы. Маҵа заҵәык дсымагәышьоуп, ԥҳәыс дааигеит. Ачара изызуеит, шәхы схышәымбаан, шәыххь згеит, – иҳәеит, акгьы ҟамлаʒазшәа Кыҷа, ихы ҩышьҭыхны днарҽаԥшит. – Зегь рыла ауаҩы игәы наʒо ахаангьы дзыҟалом. Адунеи зегьы иуҵаргьы, ауаҩы игәы ҭәʒом. Ргәы рыҵаххуеит, иццакцәоит аҷкәынцәа, иахәҵам рҳәаргьы, иаҵашәымҵан, дадраа. Аман-

дарина еиҭаҳҳап, изеиҭаҳамҳарызеи! Иаҭахуп шәҳәар, амандарина акәым, ақәыцгьы еиҭаҳҳап. Ауааԥсыра ҳаибгазааит.

– Сгәы иахәоит аҟәыҵа данцәажәо, – ишьаҿақәа хьантҭаҙа, иаԥхьаҟа даанаскьеит Кьынтышә, нас Раԥсҭан иахь даахьаҳәын, Кыча изы: – Ари ахатца один из тех человек, которые колхоз организовал. Его слово, бог сказал, – ҳәа нацитцеит, еилаҟәаҟәааз урыс бызшәала. Урыс бызшәала иҳәар, игәанала ѡ-жьак ишьуан. Дуаѡы шьҭахам, ашәҟәқәа дрыԥхьозаап, абызшәақәагьы идыруазаап иҳәон ақалақь иааҙаз Раԥсҭан, ѡбагьы, арҭ рымаҙа еилазаап, ҳара ҳихәагәышьом ас еиԥш зыҵба ҭаҵәоу Кьынтышә рҳәон ашәлашараа. Аҵыхәтәан «его слово бог сказал» ҳәа иацитцаз, ихатца мыцхәы игәаԥхон: – Уара уажәақәа анцәа ихатца иҳәазшәоуп ишҳәоу, – ҳәа еиҭаганы Кыча инаиеиҳәеит. Кьынтышә иоурыс бызшәа ҳәашьа аччара данаркит Раԥсҭан. Иуаажәлар ишраҳауа ицәа ԥимҿырц азыҳәан, дмыччакәа иҿааникылеит. Агәаҕ аҵкыс иииаин, убри ауаѡы ишҟа арыцхашьара, еиҭаизцәыртцит. Амала ԥаса-ԥаса изцәыртцлоз арыцхашьара уажәы даҿеакгьы нацлеит. «Око за око, зуб за зуб», – аҳәоит абиблиаҿы. «На зло отвечать злом». Убри ауп иианаго. Ашьа ашьа ахылҵыр, уи ашьагьы даҿеа шьак ахылҵыр, ҵыхәаԥҵәара амоуҙо, ашьамѡа ҳанхалоит, уи иашоуп. Саргьы против этого. Аха хрыцхами ҳаргьы, Кьынтышә иеиԥш зеиԥшу аус рыцура, есышьыжь рнапы рымхуа, аԥсшәа раҳәара лахьынҵас изауз», – иҳәеит игәанала, аԥсшәеи аурысшәеи еилатцаны дхәыцуа, Раԥсҭан.

– Алықьса иҷкәын Муса иоума ԥхәыс даазгаз? Ҳаи, анцәа иԥьшьоуп, уҵәѡаншьап мыҙырц уҟазаарын. Чарамш ууааит, Кыча. Ҳашԥамнеиуеи, ҳамнеикәа, – Муса ԥхәыс дахьааигаз аҵкысгьы, ацәажәара даҿеаԥьара иахьиасыз деигәыргьон Кьынтышә.

– Даҿеаказгьы сшәыхәоит, сшәыхәоит акәым, сшәазҵаауеит, дадраа, – ҿааитит Кыча. – Ҳнапы еикәхаршар ҳзеиҕьуп. Акы зғымхо уаѡ дыҟам.

– Агхақәа зегьы еиԥшым. Ардушьна, лахьышәашә, дҭыԥьҳаны лаанхара зхарада? Дабаҟоу бзиа илбоз ауаѡы? – лҳәеит лшьал касы лыхцәқәа авҵатцо ԥхәыск. Ус еиԥш ажәа аҳәса рҟынтә иаҳап ҳәа дыҟамызт Абзагә.

Аԥҳәыс илҳәааз аԥша инаҭаны, иажәа инацитцеит Кыҷа: – Кьынтышәгьы акы игхакәазар акәхап, дадраа, аха уигьы, иара ишеиликаауаз ала, ажәлар ирзеиґьу дашьҭан. – Раԥсҭан ишҟа дынхьаҳәын: – Ухшыѡ сылаҵа уаргьы, дад, Раԥсҭан. Сыԥкәынцәа, ишыжәдыруа, аибашьра иҵахагәышьеит. Руаҳәк, Алыԥьса иакәгәышьан ԥҳәыс даазгахьаз. Абри ихшаз иоуп Муса. Дшыԥшқаҳаз, сҭакәажәи сареи днаҳамҵаршәны аибашьра еилгаанҳа, хаҵа дцагәышьеит сҭаца. Уажәы ачара анызуа иласҳәома? Шәгәы ишԥаанаго? – азҵаара дара рышҟагьы ишхаз деилиркаарц, иҳаблагьы днарылаԥшит.

– Уара угәараҵа иҵаужьло, иҵоумыжьло уара иусуп. Угәараҵа анцәа уагимырхааит. Сара усазҵаауазар, зхәыцы дкаршәны ицаз аԥҳәыс, лхәыцы игәырґьарагьы даларԥштәым, – иҳәеит Ҟаҭмас.

Уи ииҳәаз игәамԥхеит Кыҷа. Ихы рҟәны дҳырѡуан. Иҟаиҵаша ихазы иҳбахьан. Дразҵааит, иҳабла абзиара диргарц.

– Ишԥаҟалҵарыз уара утәала? – ацәажәара иҷалаирхәырц иҵахымызт даҷеа гәтыхак змаз, Абзагә. – Ашәы лышәҵаны, дхырқәақәо дыштәоу, днеимгәажә дцар акәызма?! Алықьса, ԥсаҵа шкәакәа, Кыҷа идыруеит, ешьаҵас дызбон. Аибашьра дцеит, хаҵарала дҵахеит. Уаҟа сҭахар ҟалон сара, абри ацәгьа ижәбогьы. Аѡны инхаз аԥҳәыс, сара сҭахеит, баргьы быԥсҭазаара сыхҵынҵа ҳәа сҳәар ииашахозма? Ачараҷ хымԥада даашьҭтәуп, – иааҷахиҵәеит уи аҳбахә уаҳа иаламцәажәарц, нас рцәажәара игәтыха ду ашҟа ииаигарц. Уи уажәы гәтыхас имамызт арахә-ашәахә, гәтыхас имамызт еиҵарҳауаз амандарина. Уи аиҵаҳара, аԥхын агәҵа илеиз акырцх ишаѡызаз идыруан. Иара иеиликаарц ииҵахыз зынҳаск даҷеакын.

– Абзагәгьы уиашоуп, Ҟаҭмасгьы баапс умҳәаҳеит, – иажәа налеиҵеит Бардушьа. – Аибашьраҷы иҵахаз рыхьҳ иапсахароуп зыԥсы ҭоу. Уеизгьы уеизгьы хаҵа дызцазеи ҳәа акәым Ҟаҭмас ииҳәаз. Ланаԥьалбеит, аибашьра еилгаанҳа дааԥшыр илыхьуаз? Ишәаԥьҳәацәа дырзыԥшызшәа, иԥсҳы шаалаҳаз, шықәсыкгьы инамгакәа, хаҵа ицаз аԥҳәыс, ҳара дааҳашьҭҳаргьы, лара блас ицәырылгозеи!

– Абзиа уҳәарашәа уалаган, нас иаарҳәны, иахьакәҳам укылсит, – иҳәеит Кәнач.

«Ицәырсымгаҙакәа, ахы сҽашәандаз», – иҳәеит игәанала Кыҷа. Иаргьы игәы иалан, акыр шықәсагьы иланаижьуамызт иҭаца лхаҵацара. Аха уиаахыс акыр ҵит. Абыржәы димбакәа ианахыпа, уаҳа лыбла дҭампҧшыкәа идунеи шиҧсахуаз идыруан. Иара иҭахын, иҷкәын ицәа зхикаауаз аҧхәыс, иҧсы шҭоу, знык иадамхаргьы, иашҭаҽы дибар.

– Иашагәышьоуп, хаҵацара дахыццакцәеит. Ҳара иаҳҵасгәышьамызт аишәа маҭәа шыкҽаз, аҭаца касы ахьылхалтцаз. Даҽеакала ухәыцыргьы, дадраа, иҭахаз, ихнымҳәуаз ауаҩы бизыпшы ҳәа лаҳәашьас иҟаз, – иҳәеит Кыҷа. – Дцеит, насып анцәа илиҭааит. Иандуи сареи дҳаазгәышьеит, ҳаҵәҩаншьап, ҳмаҭа заҵәы. Лара дааир шылҭаху здыруеит.

Аҭаҳмада ииҳәаз цқьа ихаҽы иааганы дназхәыцит Абзагә. «Иҭаца иланаижьырц даҿуп ҳҵас ҕәгәак аилагара. Иланазыжьуа дызусҭада? Урҭ аҵасқәа реиҳа изыхьчо ауаҩы. Ухатәы ҙбаны, ҙбара уцала. Иара сара? Ҳҵас бзиаҙак аҕраҧалара амҩа сыкәуп саргьы. Усҵәҟьа ибзиоушь убри аҵас? Иҧсы шҭаз сҩыза иҧхәыс цәыбзас даасымхәеит. Сара дсымшьит. Иаҧьал аан дҭахеит. Лара днықәҵны, иҩнаҭа ашә аркны, даҽеаҙәы диццар иаҳа изҵас бзиоузеи?!» Агәра игахьан Абзагә, егьарыла дазхәыцыргьы, егьарыла ихы никыларц, иҵәахырц иҽазикыргьы, ишбашаз. Уажәшьҭа аус злаз, убри, хырҧашьа амам ҳәа ииҧхьаҙаз, ариашара акәын. Ариашара ма иара ихаҭа ихазыҳәан. Ҟаиматхан лызхәыцра даналага, дызлаҧшуаз аҳабла зегьы анаҟә нархаҳан иаҵәахит. Иаҧхьа даагылеит лара. Лгәышҧы иадыхәмарлоит лыхцәы. Дааҧшуеит иара ишҟа. Алахьеиқәра рхуп лыблақәа. Лызаҵәроума, гәыкрагәхьаагароума, мамзаргьы даҽеа гәҭыхоума урҭ аблақәа алахьеиқәра рхызҵаз?

– Ухатәы ҙбаны, ҙбара уцала, – лҳәеит ашьал касы зхаз ҧҳәыск. Уаанҙа Абзагә игәанала ишиҳәаз лаҳазшәа. Лара изылхәаз Кыҷа изыҳәан акәын, аха Абзагә ихы иаҟәиҵеит.

Кыҷа днеиҵанарҕәгәеит уи илхәаз. Аҵас аилагара азыҳәан ақыҭа иалырцаз амаҳагьа диуан уи аҧхәыс, илзырҳәозгьы уи акәын, аха илзырҳәозаалак, илҳәоз иашагәышьан.

Реицәажәара, ажәак иаҩмыршәо, дазыҙырҩуан Раҧсҭан. Даҽеа ганқәак, иара изымдырҙақәоз рыла изаатуан ажәлар

аламыс ҳәа иршьоз. Уажәнатә дазхәыцуан, убарҭқәа зегьы, иахьынӡаилшо ажәа хыркыла иԥны ишылзишьҭыша, бзиа иибоз, ақалақь аҟны иаанхаз аԥҳәызба.

– Ухатәы ӡбаны бҳәоу нас... – ихы дымԥахаӡо, дынцәыҭцыԥшшәа аԥҳәыс дналыхәаԥшит Кыҷа.

– Ҳара ҳаан аԥсуа ҭаск шәахыԥаӡом. Шәара шәзыҳәан ҭас ҳәа егьыҟам. Даашәышьҭ, лхатҵа иеишәаматәа шыкҿаз даҽеа хатҵак ицшьҭалаз аԥҳәыс. Шәыпату схы иқәуп, ҿтыӡәӡәаала сахьцәажәо. Сгәы ԥжәоит. Даашәышьҭ... Амала уи дахьҭало ашҭа, сара саҙәыкны, шәгәы иалымсын, сшьапы сызҭаргылагәышьом! – илывагылаз аҳәсақәа днарыхәаԥшит амаҳаҕьа Зыкәыр иуаз аԥҳәыс. Кыҷа иҵаца лхатҵацареи лара луа, Зыкәыр ихьыз амаҳаҕьареи еидкылашьа рымамызт, аха аҳәарҭа анлоу, даангылозма!

Аӡәыр илымаикрымашь ҳәа дзырԥуан Кыҷа. Иажәа налитҵар иҵахын Раԥсҭангьы. Иихәашазгьы, атәым ажәақәа алыршәшәаны, аҳәоуқәатҵәҟьагьы еиқәиршәеит. Аҳәара агәаҕьра цәгьан. Ишәарҭан.

– Чарас исшәыруазеи, сара акыр сылшома, аԥсы иԥызоу! Аԥсцәаҳаҕьы сиҵахымкәа, скәахьчаханы, адәы сыкәхеит. Ачара зуа шәара шәоуп, шәхатҵкы сцеит, сҳабла, – иҳәеит Кыҷа. Ихи ишьамхи еидкьыслон, убасҟак иқәыҕәҕәеит иаҳаз. – Сыԥсаанӡа сашҭа дыкәызбаандаз сҳәан. Сыҷкәын ицәа лхыскаауан, афаст...

Абасҟак иааигәаны ихаҵа ицрамсыцызт, аныхаԥааԥ иеиԥш, абасҟак шыкәса иихьчоз атҵасҟәа. Анышәарагьы иҵахымызт. Еиҳарак цәгьарас иҟаз, идыруан, агәаҕ илнарҳәазаргьы, аԥҳәыс илҳәаз шиашаз.

Кыҷа ишхьааигаз гәеиҵеит Абзагә. «Салагатҵәҟьар, сымԥсӡазар, иҵаца даарышьҭыртә иҟасҵоит, аха...» Абык иеиԥш бзиа иибоз, ҳаҭыр зқәиҵоз аҵаҳмада ишҟа гәалақәакгьы иман Абзагә. Дназхәыцит убарҭ игәалакәа неигәаларшәаны. «Иаанагозеи, шәара шәиашам, Абзагә иҟаиҵаз иашоуп ҳәар сара сыкәгылар, судгылар, нас саргьы исыдгыло ԥыҵԥык ҟалар, иахьакәым ҳкылнагоит ҳәа ииҳәаз?» Иқәра зыкәроу нхаԥык ишьҭахь дымгылартә, хыла-хшыԥла дышкәадамызгьы, Абзагә

макьана урҭқәа изеилкаауамызт. Кыҷа дызлаԥшны иибахьаз, иара уҳәан-сҳәанла акәын ишидыруаз. Насгьы иаҳа игәахы ашша ҭан, ҭагәҭасраҟәак дрыкәшәазаргьы, игәахы ҭрысыртә, дзыцәшәашаҵәкьаз уск дакәымшәацызт. Дзыкәшәакәаз, дҭаркʒаргьы, усҟак ишәарҭамыз ҭакран. Ихьындырҳалар ҳәа ишәарҭан, Кьынтышә аҟамчы изыркыз, «ажәлар раԛа», аха Абзагә уи дзацәымшәоз, ишиҭахыҵәкьаз иахамҵгылазаргьы, ажәлар усгьы ирдыруан, дара рзыҳәан цәгьарак дшашьҭамыз, дышраԛамыз.

Абас дахьизеилымкаауаз, дахьизгәаакәоз шыҟазгьы, Кыҷа уажәы дызҭашәаз аниба, иакәым иакәшәаз сабик дышрыцҳаишьара дрыцҳаишьеит. Уи арыцҳашьара аҿынаԥнашьит, усеиԥш иҟоу аҵас иара ихаҭагьы дахьакәшаҳаҭмыз. Иаарԥшʒаны, днахыкәша-аахыкәшо иаацәыригеит. Иаҳаиаҳа аҭаҳмада дидгыло днеиуан. Аха ианаамҭаз иҿеникылеит. Ирмаананы ирҳәаазаргьы, убас иҟаз ажәакәак рҽаадырхеит, егьа маʒа иҵаҵәахуп ҳәа игәы иаанагозаргьы, зегьы наиҵымҵыр амуа.

Ашьжьымҭан иԥҳәыси иареи еимакыс ироуз, ахҵәареи анхареи, ихазыҳәан иʒбаны далгаанʒа иреиҳәарц, ишԥаҟасҵари ҳәа иҳабла дразҵаарц иҭахын Абзагә. Уажәы иʒбеит акгьы реимҳәарц, избанзар, иара абасҟак дзыҭагәҭасыз, абасҟак амыҟәмабараҟәа дыззакәшәаз, акгьы ҟаҵатәымызт, иапсамызт ҳәа игәы иҭашәеит, насгьы ахҵәара атәы реиҳәар, срыцҳашәшьа ҳәа реиҳәозшәа иԥхьаʒеит. «Аҿыццышә акәу, анади акәу сзыкәтәара ҳәа дҵаауам ауаѽы. Уакәтәа, уара зырныҟәашьа удыруа, уакәтәа, умч зыкәхо. Заҕәра узнымкыло уакәтәаны, угәахәтәы уахьнамыгʒакәа, укаҳар, ухы иавба. Убасоуп ишыҟоу иарбан усзаалак. Убасоуп!»

– Шәус аабзиахааит! Ҳасас амѽа дараапсеит. Аѽныҟа ҳцароуп, – иҳәан, аҿыжәлара иҿыназикит Кьынтышә. – Ҳаицәажәеит, уаҳа ҳәатәы ыҟам…

– Аҳәатәы ҳаман, аҳәашьа ҳакәымшәеит акәымзар, – иҳәеит Абзагә, ишилшоз иажәа рҭынчны.

– Изакәызеишь ҳәатәыс иумоу? – иҳәеит ирымчны Кьынтышә. – Абахҭа уахьҭамтәаз угәы ишалоу уҳәарц уҭахызар?

– Абахҭа сахьҭамтәаз зыбзоуроу заманалатцәҟьа дыздыруеит. Абри, ақалақь аҟнытә иааз, сыбзиарак ззымдырӡоз Рапсҭан, сеиқәырхара дашьҭан, уара сызгоз аӡгы итцегьы алатәара уаҽын, – иҳәеит Абзагә. Асцәҟьа ихатәы далацәажәарц игәы иҭамызт, аха Кьынтышә идагьы, даҽа ҧыҵшык, иус ианалацәажәоз иҟақәаз ирызкын.

– Аиха иаҽухуа, аихашәа уибоит рхәоит, иумаҳахьеи? Салагар, абзиара изыҟалааит, аха Рапсҭангьы дахәомызт, уарҭ даҽаӡәгьы. Ашәлашара ашьапы иқәиргылеит, ҳахьӡ зларҳәо, арахә ҧсыс ирхоу иара иоуп ҳәа сахьнеилак исҳәо мацара, ухы ҭысҟьан, уаргьы сара сыда уашә дыҟам, сара иаасҳәо ҟалалароуп Ашәлашара ҳәа уқәгылеит. Сара исҳәо уаҽапар ҟалоит, Абзагә, аха иабаҟоу, аҳәынҭқарра иаҳәо, хыхьынтәи иҳадырҵо уанақәшаҳаҭымхалак, нас уаамшахыганы даҽаҷьара унҭадыртәоит. Ҳа-ҳа-ҳа! – дагьааччеит Кьынтышә.

– Хәаҷьа Шьардын дзықәтәаз амахә ҧиҟон рҳәеит, иумаҳахьеи, Кьынтышә?! Абри уара иуеиҧшу ауаа, иҳахьчоит ҳәа раҳәақәа ҭыхны иззықәгылоу, рхаҭақәа ирызгәамҭаӡакәа, иаҳагьы анышә атҷаара иаҽуп. – Иӡыршуаз даарылаҧшын, Кьынтышә иатцкысгьы урҭ ишреиҳәоз рдырыртә, инацитцеит. – Ауашытәышса аҧстазаара изҭаз ан лгәыҳәҧыхшоуп. Ус ами? Убастцәҟьоуп анхашы изыҳәан ишыҟоу арахә, анхашы имацара иоума, ауааҧсыра зегьы рзыҳәан, иара аҳәынҭқарра ахаҭа азыҳәангьы. Дызустоу анцәа дидырп, ҷьара аӡәы ихы иташәеит, ҧышәарак аҳасабала Ашәлашара амандарина еитаххарц. Иҟалар бзиоуп, иҟамларгьы ицәалаӡуазеи. Ҳара усгьы зегь ҳалаӡоит!

– Иахумырҟьацәан, Абзагә, иахумырҟьацәан! – иҿышеитцыхны, илабашьа итцаргәо, дагьышагылеит Кыча. Игәы иахәон Абзагә ииҳәоз, аха дихӡыӡаауан. – Ашстаа узашстаахазеи ҳәа ианизтцаа, издыруаз зегьы сҳәеит иҳәеит. Иумаҳахьеи! Уҿааанкыл!

– Ҳа-ҳа-ҳа! – имгәацәа ҭыс-ҭысуа, дааччеит Кьынтышә. – Ҳара ҳаҷьма цәабаақәеи зеихада иахҟьашоз ҳажә зыгәматырқәеи рыла аҧсы ҭоуп нас Асовет мчы? Уара, Абзагә, уаныцәоугьы ажәқәеи аҷьмақәеи рыҟаабжьы угәы иқәышуеит, аха ҳара ауаа ҳрызхәыцуеит, ауаа!

– Ауаа урызхәыцуам, аха ухоуп узызхәыцуа, – иҳәеит, ибжьы каҳаны, аха агәамч аҭаҵаны, Абзагә. Акгьы зышәымхәозеи ҳәа аанаго, аҳабла днарылаԥшит. Урҭ рҽымҭра акәым, иара ииҳәаазгьы даҽагылеит Кыҷа. «Ииашаҵәҟьаны сыгәра сымпыҵҟьазар?» Зегь акоуп, саналагах, уажәшьҭа иԥыскуа егьыҟам, даҽа ԥытк сҳәап иҳәан, иаҳа иҽынкыланы, иажәа инаҵитҵеит: – Ибзиоуп, ус акәзааит, ианамузах ацитрустә ҵиаакәа раазарҭас иҟарҵазаааит лбаа, амшын аԥшаҳәаҽы ишьҭоу акыҵа, Ачамҳара. Усеиԥш ашәҟәы анааз, иххь згеит, Раԥсҭан даармышьҭыцызт. Ашәлашара уара уажә иубазма, Кьынтышә! Аҟәа, Қарҭ, иамузар Москваҟагьы ашәҟәы шәышьҭындаз, Ачамҳара қыҵа еилыгрaауп, азыбжак амшын аԥшаҳәа иавоуп, аха уи иаҵанакуеит Ашәлашара еиԥш иҟоу, ашьхақәа ирыбжьаршәу аҳаблақәагьы, уаҟа аарлаҳәа аԥьыкәреи ииуеит, адгьыл ҟьаҟьарақәа маҷуп, арахә рааазареи ашьхымзақәа рыхьчареи роуп изҷу ҳәа. Шәахәаԥш, ишԥаҟалеи ԥсҳәы? Унеишь ҳгәылацәа рҽы, рқыҵа зеиԥшрахаз убап…

– Иахьзеишь? – иҳәеит Кьынтышә.

– Агаҽа аҟнытәи аколнхара иадырҵаанӡа изҷыз уаҟа? Ҳара ҳаиԥш тоннала ашә, ахш, акәац, ацха аларҵон. Унеишь уажәы! Иабаҟоу рырахә, рышьхымзагәарақәа?! – инапы неи-ҟьеит Абзагә. Дцарц иеигәышә имахәар инахаиршәит. «ҷьоукы ҷырҵуамызт, аибашьра ҟалаанӡатәи ашықәсқәа раан излаԥшхьаз агәаҟрақәа ргәаларшәаны, цәгьарак алҵыр ҳәа иацәшәаны, ҷьоукы, амандарина акәым, ирҵахызар, ақәыцгьы еиҵарҳааит, сара сҷьабааԥса соуааит, аҳәынҵқарра иазеиҭу, иазеицәоу сара исусым ҳәа ихәыцны.

Реицәажәара анаахдыркәшоз аамҵазы:

– Ҳасас даалагашаганы, ҳҵоурыхтә ҭыԥқәа, ҳуахәама ду уҳәа неиурбозар акәхап, – иҳәеит арԥыс Тарас.

Абзагә дизыгәдууа днаԥшит уи ишҟа.

– Иабашәагылаз ашәлашараа шәуахәама? Избарц сҵахуп, издыруада уашы изышьақәыргылозар, – иҳәеит Раԥсҭан.

– Аҳәынҵқар Николаигьы, нарцәынтә дырхынҳәны дааганы, аҳәынҵқарра дахаҳаргылап, – иҳәеит Кьынтышә. Аӡәгьы ақәҷимҵит ииҳәаз.

– Нан, уи узышьақәыргыло ҳәа иҟам. Иалгахьеит. Ауахәама ззумҳәара иҟоузеи, ахьыҵәцара иаѡызан, – лҳәеит ԥҳәыск.

«Анхацәа адинхаҵара раԥырҟәҟәаара ацымхәрас, ихьырԥшны ауахәамахь игоит, ауахәамақәа рышьақәыргылара дашьҭоуп. Еилкаам, ѡныҵҟалатәи ҭоуп, машәырны далашәеит апартиа. Абас нанҵаны ишьҭтәуп ашәҟәы. Макьана саамыццакып. Иҵегьы афақтқәа еизгатәуп», – игәы дҭацәажәон, ихаԥыцқәа аҿҽа рыҵго Кьынтышә. Иԥсы ааивиган, ашьха ҳауа-лас ихәлагало, дҽаԥсшәа-ҿагәыбзыҭха:

– Аѡнынӡа ҳныдгылап, сара ишудыруа, макьана араҟоуп сахьынхо, – иҳәеит, Раԥсҭан аѡныҟа днаԥхьауа.

– Абзагә иуҳәақәаз, азҵаарақәа иқәургылақәаз, рҭак аҟаҵара ус имариам... Иазхәыцтәуп, еилкаатәуп. Аконторахь уныдгыл, Ачамҳараҟа уанылбаалак ааигәа зны. Ҳаицәажәап, – иҳәеит Раԥсҭан, иҳәарц иитахқәаз зегьы ираҳауа ишизымхәоз уаѡы ибартә иҟан.

– Иаԥсам алацәажәара. Исҳәеит ус, сгәы иамукәа. Сара сзыҳәан зегь акоуп.

– Ус зуҳәозеи? Уара уахьиашақәоу рацәаӡоуп, Абзагә. Ажәакала, ҳаналацәажәаша ҟалап, саргьы аиҳабыра рҟны еилыскаақәарц истахқәоу ыҟоуп, – иҳәан, дынҽеыжәлеит Раԥсҭан.

– Абастәи алоуп ҳашцо, – иҳәеит, Раԥсҭан амѡа ирбо, Кьынтышә.

– Шәус аабзиахааит!

– Абзиара шәзыҟалааит!

Урҭ анынаскьа, дымҵысӡо, илабашьа иҵарс дгыланы, ус ҿааиҵит Кыҷа:

– Ашьа ицаша, ада иалагылом ҳәа, абри акәын узыршуаз, Абзагә. Уажәы аконторахь дуԥхьеит, нас даҽеаԥьара инауԥхьап...

– Акымзаракгьы изыруам. Урҭ аамҵақәа цахьеит. Аиҳабацәа акы шәҳәоит ҳәа ҳшыԥшыз, акгьы ҳзымҳәаӡакәа ҳаанхеит аҿарацәагьы, – иҳәеит Тарас.

– Аконторахьгьы снеиуам, уаҳагьы уи аус салацәажәо жәбарым. Зегьы ишәыхьуа саргьы исыхьып. Исыхьқәаз роуп

сгәы иалоу. Садызцалаз уҳәарауеи! Абыржәоуп сыбла аныхтыз. Иаԥсам, – иажәақәа заҳауаз ирцәымыԍханы игылан. Аҭак иарҳәақәарц рҭахызаргьы, уажәшьҭа ирҳәоз шыԥсажәаз рдыруан. – Ха-ха-ха! – иҭахӡамкәа дааччеит Абзагә. – Абан, Кьынтышә дицны, ичеиԥыка ифарц, иѡныћа дахьцо, аиаша ныћәызго уаѡуп ҳәа сызхәаԥшуаз Раԥсҭан. Ауахәамақәа иаанхазгьы ықәхтәуп ҳәа иимырҳәозар, абарҭ сԥаҭақәа ала аҵыхәа иаҵысшьааит!

– Нас дабацарыз, аҵла амҵан дыԥхьозма уаха? Умѡахыҵ ҳәа аӡәгьы иаҳамҳәаӡеит. Абзиа ҳәа иаҳшьо идгылашьа, иаарыхшьа ҳаздырӡом ҳара, – иҳәеит Тарас.

– Дыԥхьандаз аҵла амҵан, аха уахь дымцандаз! – иҳәеит Ҭандел.

– Аиаша иҳәеит Тарас. Абри аҷкәын ҳара хшыѡла дҳаиԍьхеит. Абзиа ивагылашьа, ицхраашьа ҳаздырӡом, – Ћатмас, уи иаҳақәааз, дызлаԥшыз неидихәыцлан, ихы ԥхашьо дгылан.

Цқьа ишиаҳазгьы, иахьынӡахәҭаз урҭ ажәақәа дырзымхәыцит Абзагә. Дрызхәыцыргьы, уажәшьҭа иара изыҳәан зегь акакәын. Акыр анҵлак, ићалаша аныћалалак, игәалашәашт, инарҵаулангьы дрызхәыцышт. Иҳәашт сара сыззеилымкаауаз шыћаз еиԥш, ићазаарын даҽа ҷьоукгьы, сара исзеилымкаауаз ҳәа. Уажәазы убарҭқәа акгьы дырзымхәыцит. Гәыла-ԥсыла даԥырҵуан ԥсҭазаарас иишьоз аус. Уажәшьҭа ихазыҳәан ӡбатәыс иаԥхьаћа изыԥшыз, Ашәлашара анхареи ахҵәареи ртәы акәын.

14

Абырзен ҭаҳмада ииҳәаз ахә уамак идумызт. Иаҳагьы иаԥсан, ԥсаҭала иуҳәозар. Иара дықәҵны дымцар ада ԥсыхәа имамызт азыҳәан, ирласны иҵир акәын. Акгьы рхамшәалаӡаргьы, еиҳаны ирзымҭиргьы, Аминаҭ илдыруан, дара рмаҷаза, рганыѡны-маҵурҭа, ркәасқьа уҳәа, рынхара зегьы неидкыланы ианырҭилак,абырзен инхара зегьы шаћа икуаз аћара уеизгьы ишырнаҭоз. Ашәлашара ихҵәаны иқәҵқәахьаз рынхарақәа шаћа ҳәа ирҵиз иаҷлырԥшуан.

Дара рынхара-рынҵыра абжагьы ыҟагәышьамызт абырзен инхара. Уигьы дазхәыцуан Аминаҭ, аха зегь реиҳа дхызхуаз, лара ишылҭахыҵәҟьаз еиԥш, зынʒагьы иқыҵа кҽахамызт, ақалақьгьы мыцхәы иазааигәамызт. Рашҭеи рутреи неицылҵар аҟара адгьылгьы аҵанакуан.

Зегь реиҳа ицәгьаны лаԥхьаҟа илзыԥшыз, Абзагә иаҟәыршаҳаҵра акәын. Уи азыҳәан акы лыʒбахьан. Имуʒо далагар, ахәыҷқәа лыманы дыкәҵып. Дрышьҭаланы дмаар дабацои. Уажәшьҭа аус злоу, дара рынхара аазхәоз дыԥшаатәын. ԥаса, Ашәлашара арахә рааʒара иана҆ҽыз акәызҵгьы, қыҵалагьы уаѡы диԥшаар ҟалон изҭаху. Архаҟәа рҟны инхаҟәо, ашьха ҽаѡарахь нхара ицаҟәалон. Урҭ еиҳарак изцоз, арахә рацәаны ианырҵарц акәын. Уажәшьҭа уи азыҳәан аʒәгьы днеиуам Ашәлашара.

Дыԥшаатәуп ԥсшьарас, дачас изҭаху. Лара зегь реиҳа диқәгәыҕуан Марыҭхәа Патыхә-иԥа, мамзаргьы ақалақь аҟны ишиԥхьо ала, Михаил Петрович. Шьҭрала Ачамҳаратәын иара. Дзыхшаз ԥсхьан, иаб инхара ҳәа акгьы ыҟамызт.

Аминаҭ дазхәыцуан убри дышиацәажәақәаша. «Сиеиԥшхароуп иреиҕьу ауриа хәаахәҵѡы. Слеиԥшхароуп иреиҕьу ақьаҕьариа ԥҳәыс. Ихы-игәы иҵазгалап. Аԥхын иҵаацәа наишьҭлап. Апенсиахь данцалак, қьафурҵас изыҟалап…»

Марыҭхәа иʒбахә анцәырылга, лымаҳә изигәамԥхаз лзеилымкааит. «Ԛ-хьʒык змоу анысҳәа, ѡ-цәакгьы зхарԥоу ҳәа зацицазеи? Саҳәшьа Ҭебра лакәзар, уи иʒбахә лаҳар аҵкыс, лнапы акамыршша ақәуртәар иаҳа илычҳауеит. Абасҵәҟьа салҳәеит. Ирзиузеи цәгьарас? Аԥара, аҳәса, аѡыжәра дрызгагазар, сара иабаспырхагоу. Сара стәы сызгааит, нас…»

Ақалақь ахь данааѕ аухаҵәҟьа лаҳәшьа, лымаҳә лара уахҳьа ыфаны иаанатәа, Марыҭхәа иʒбахә цәырылгарц, иаашар убри ишҟа дцарц ʒбаны ишлымоу ралҳәарц иаҟәылкит. Дшалагара лыздыруамызт. Ҭарсхани Ҭебреи Аминаҭ лыгәҭыхақәа хьаас ирымаʒамкәа, ихаҟә-хаҟәʒа, рҟәиҵ-ԥсиҵ ыҟамкәа, рхырыхшыѡ зегьы азышьҭны, ателевизор иахәаԥшуан. Ақалақь аҟны уи раԥхьаʒа иаазхәақәаз иреиуан дара.

Дмыцхәызшәа лхы лбо далагеитАминаҭ. Руада лыԥсы ѡнаҟәыкуан. «Шаҟа ииашаны исыʒбазеи ақалақь ашҟа аара

сахьаламгаз. Саџәхҟьаҙеит, самаҭәам уажәшьҭа.Абырзен дахьынхо, ажә ануҵар ҟалоит, акәытқәа ууаҙоит, аутра ҟаҵоит».

– Агәҷыҕь шәагазаап, баҳәшьа дбыкәыхшоуп, – лҳәеит Аминаҭ.

Ҭебра илзеилымкааит, убасҟак еицәыхарахахьан аеҳәшьџәа.

Аминаҭ инацылҵеит:

– Ҳара, ақыҭан, ҳаицәыхараны ҳшынхогьы, ишаахәлалак, агәылацәа, ма дара ҳахь иаауеит, ма ҳара ҳцоит џьоук рахь. Ари, шәызхәаԥшуа ателевизор, иаатәымҵзакәа иара цәажәоит, шәара ҷымҵзакәа шәтәазароуп.

– Ақыҭа абзиара иамақәоу ируакми убри, ауаа иаҳа иахьеизааигәоу, иахьеизгәдуу, араҟа иаахәлеит, дасу иуада дныҷналаны ашә наиркуеит. Абас ҳаҟоуп, дасу ихазы, – лҳәеит Ҭебра, лаҳәшьа ақыҭа лымарҽхәо.

– Шәгәы иалымсын, аха шәыԥсҭазаара гәырҷыҕьгоуп, ҳажәра анбаауеи ҳәа шәыԥшны шәтәоушәоуп ишызбо, – лҳәеит Аминаҭ. Уи илҳәаз аҵкыс, ателевизор иаҳәоз иаҳа иазыҙырҷуан лаҳәшьеи лымаҳәи.

– Инхоит-инӣуеит, раамҭа рҽанраалан, қьаф аларуеит. Бара бызмырҭынчуазеи, Аминаҭ?

– Иԥшҙоуп, ицқьоуп ҳашьхақәа рҷы итатәоу азиақәа. Ирыцлом, ирыгхом. Итынчуп азын, ааԥын, аԥхын... Дара рзыҳәан зегь акоуп. Ҷымш уаарыдхалар, агәҷыҕь уагоит...

– ԥшҙарак рымаҙами?

– Исыздыруам аԥшҙара ҳәа уара узҷу. Сара исцәымгуп, иҟәызгаҙа џьарак иахьтәоу азыҳәан. Имӣысҙо, ишьаҳитҳаны... Сара бзиа избоит, ашьха илбааҽеаны иаауа азиас... Уи хәычуп, ашьтыбжь мачуп. Аха ихәычызаргьы амҷа иқәуп. Иԥшҙоуп, иԥшҙа. Иԥшҙоуп аныҟәарала.

– Аныҟәара иархәашьуеит, Аминаҭ.

– Азышьтра антшәахалакоуп ианыхәашьуа. Амҷа ылнахуеит убасҟан.

– Ахаҳақәа ираахоит, ацаҟьақәа ирыдхәашалоит. Базхәыц убри, Аминаҭ.

– Ишәартцам иарбану?! Ууафԥсны адәы ақәзаара мариоума? Ах, исоумхәан, сукәыхшоуп, исцәымгуп имҩысзо ԥьарак ииоу азы.

Ателефон абжьы геит.

– Иан дикәыхшоуп, Ҭемо иоуп, – дыԥхәыс хьанҭахеит саҳәшьа ҳәа Аминаҭ дызхәаԥшуаз Ҭебра, длассҭа дѡаҵкьеит. – Алло! Ааи, нан, сара соуп, сара!

– Иитахузеи, дзасуазеи зыбгәахәуа? – Аминаҭ дналыхәаԥшит Ҭарсхан. – ԥох-ԥул.

Ани аԥеи ԥытрак ианеицәажәа ашьтахь, лаҳәшьа ателефон аалымылхит Аминаҭ:

– Ҭемыр, уан лаҳәшьа дукәыхшоуп, нан, ушԥаҟоу? Ҳазегьы ҳзыҳәан ухьзырҳәаганы, ԥшзала, уҵара уалганы ухынҳәааит! Ибзианы иуаҳауама исҳәо? Саргьы исаҳауеит. Асалам урҭоит Есмеи Саиди. Ааи, ушԥаимгои, нан, раб ашьха уигоит аԥхын. Есма лысалам шәҟәы соуит уҳәоу? Уи бзиоуп. Аа, оқро, деида дукәыхшоуп, – ателефон ллымҳа инадылхын, – ишихамышҭуа ббоу, бара? Оқро ҳәа иасҳәоз уажәгьы иҳәеит. Алло! Ҭемо, ааи, нан, уан илсыркуеит ателефон.

Абри аицәажәара ашьтахь, лхәыцқәа рызхьаара лызҵысит Аминаҭ, илымбеижьҭеи уама ҵуазшәа. Лхы дазгәааит, иахьантәарак знызаҵәыкгьы иахьылгәаламшәаз. Иаԥшьылгаз зегьы еиҳарак дзаҽыз, дзаргәаҟуаз дара рзыҳәан акәын. Ус акәын зегьы ишралҳәоз. Арахь дара лхашҭит. Шьарда ҵуан, уахыки ҽнаки илымбартә, дырԥырымҵижьҭеи. Дышрызхьааз аҙәы илыҵидыраар ԥхашьаразшәа, рызхәыцра даҟәыҵырц, лылаԥш аҟәымго, ателевизор ахәаԥшра далагеит. Данқәыԥшыз, лыԥсеиԥш бзиа илбоз, акино агәыблра лцәыҙхьан, дацәыхьшәашәахьан. Ахәыцқәа зыԥхьоз арҵага шәҟәқәеи, агәылацәа анааиқәшәалак, аҙын ҵхы ҧеуа ирҳәоз алакәқәеи ракәын Ашәлашара днанагеижьҭеи лыхшыѡ азырҳагас илымаҙаз.

Ԥсабарала ихатәраз ԥҳәысын Аминаҭ. Илбоз, илаҳауаз марианы игәнылкылон. Иҟалҵарц изқәылкуаз лымпыҵаманшәалахон. Гәыла-ԥсыла ақыҵа ахьлыдлымкылаз, иҵаркыз

ашәарах еснагь абнахь ишыԥшуа еиԥш, ақалақь дахьазхәыцуаз зыхҟьақәоз ируакын убригьы. Даныʒԍабыз, ақыԏа нхамҩа аминистр имаʒаныҟәгаҩыс аус анылуаз акурсҷәа ҳәа акгьы дԏамлаʒакәа иаарласны акьыԥхьшьа лԏеит амашьынкаҷ. Аминистр иқьаадқәа ахьышьҭтәу, зҭак ҟаԏатәу, аҭел иззастәу, дасу ианраамҭоу, ишахәҭоу уҳәа убасҟак ирманшәаланы лусқәа ҟалԏон, ҳәарада, даҷеа ԥытрак уаҟа аус луазҭгьы, инеиҳаз ҭыԥк лоуан. Абрахь, ақалақь амԏанҟа нхара изаар, илыхәап ҳәа дзықәгәыԍқәоз иреиуан, ицәгьамкәа ахәааахәтра атәы ахьылдыруази дахьыʒахуази. «Ɜахрала мацара зхы ныҟәызго ыҟоуп. Дунеи лашарак ахь ҳазкылсыр, аусурҭа сзымԥшааʒар, абарҭ ақалақь ҳәса аашьақәа ҵккәак рзыʒахлап», – лҳәеит лгәанала, лаҳәшьа лызқәа дкыдыԥшыло. Хшара длоуаанʒа, аамԏала ақыԏаҷ адәқьан даныԏагылаз, мшқәак инарылагʒаны асчиот аҟны аԥхьаʒашьа лԏеит. Иаҳа лыхгьы азцон, дагьақәгәыԍуан убри, ахәаахәтраҷеы аусура. «Хыла-хшыҩла сҷахьаасырԥшышаз ақалақь аҟны анхара-нԏыра лахьынԏас исоузҭгьы, схала иныҟәызгозаргьы, сҭаацәа амлеи ахьҭеи иасыркуамызт. Аха Ашәлашара, ахшыҩ атԥкыс амахәҷоуп иаҳа иаҭаху».

Ианышьҭалагьы, лыԥсҭазаара нарҳәы-аарҳәны дшазхәыцуаз, акраамҭа дызмыцәеит Аминаҭ. Лкаруаҭ аԥенџьыр ааигәараҭәҟьа игылан. Асаркьа далԥшны, ажәҩан даҭаԥшуан. Атԥх шынаскьахьазгьы, аеҭәакәа цәышҳаби-цәышҳабиʒа акәын ишыҟаз. Ақалақь иахылԏуаз алашара ихнашьаауан аеҭәакәа рыкаҷҷара. Аԥсаатә рашәаҳәабжьи, аккара агәахьынтә уахынла иааҩло агыгшәыг руубжьы раамышьтахь, шьҭыбжьы бааԥсык злымҳа ҭнамшьаацыз, аҭынчра иашьцылахьаз аԥҳәыс, амашьынақәа рыгәаргәарбжьгьы нарыцлеит лхәыцракәа. Шаҟа дызмыцәоз, иаҳа-иаҳа лгәы иҵалон лхәыҷқәа, рыԓны-ргәара, лхаҵа.

Иаалгәалашәеит, абраҟа, ақалақь аҟны, аус анылуаз, Абзагәи лареи раԥхьаʒа ианеибабаз илеиҳәаз:

– Иԥьоушьартә иҟоуп, аиашазы. Ҷәытәнатә аахыс иаабахьаз, иаадыруаз, ахацәа аҳәса рыхьчо акәын, уажәы аԥҳәызба қәыԥш, аԥшʒара дыкны даго, ашә дылатәаны, дегьызеиҕьым

ахатца длыхьчоит. Акы басҳәашан, саҳәшьа ԥшзә, ашә ааимԥааны, икабинет снықнашылар, ибыхьчо ахатца аԥырҳәа дкыдҟьо дсыман сааԥналар, бара бызлаихәозеи?

Абас иҟақәаз, уамак зцазымкуаз инаркны, ажәа аныличаз иҳәашьақәаз рҟынза, зегьы лгәаларшәо, атцх аҽеиԥнашаанза дызмыцәеит Аминат. Абзагә изхәыцра даақәытцыр, Ҟаиматхан даалгәалашәон, уик лгәаҭ деиланагазон, илулак наҟ дналҟәылцар, Есмеи Саиди лгәы иаатцалон, гәаныла рацәажәара далагон. «Сынтәа иаиоурыжьлак, анхара ҿыц ахь ҳзиасыр, ашкол ҿыц инҭалап». Дазхәыцуан ԥхьаҟатәи рԥеиԥш. «Саҳәшьаԥа итцкыс еицәоума?! Аинститутҟәа иахьырҭалаша, иахьаҳашьтыша уажәнатә ҳазхәыцлароуп. Ҟәрышьқәакгьы еидкылалатәуп дара рзыҳәан... Иҳарҳауа ахәыҷы ҳзырхо, амшын ахықәаҿы, аԥша ахәхәаҳәа иҳарсуа, ҳажәра ҳанҭалап Абзагәи сареи...»

Дизхәыцуан абырзен ҭаҳмада. Егьарыла дизхәыцыргьы, лхахьы иаалымгеит, ауаԥы иажәымҭазы дзатцәны адәы дыкәхар, иԥсҭазаара шаҟа ихьанҭахо. Усеиԥш иҟоу аилкаара лара илцәуадаԥын. Абаагәареиԥш, длывагылан лхатца. «ԥҳәысеибак лахь днымԥахытцхьазаргьы... Мап, мап, иламысдароуп усеиԥш аҳәара... Урҭ усеиԥш акгьы рымам... Сгәы далоуп Ҟаиматхан... Мԥаныфак даԥызахоит. Абзагә аԥсра еиҧьишьап акәымзар, сара скаижьзаргьы, ихәычқәа адунеихаан икаижьуам. Ҳшеибгоу, ҳшыбзиоу, хьзы бааԥсык ҳхымкәа Ашәлашара ҳзыкәтцыр... Сабхәа иԥсра... Анцәа иакәым сумырҳәан, аха азәы дымԥсыкәа, ҿаҙәы бзиара ибом ҳәа, издыруада иаҳагьы иаҳзеиҧьзар... Иԥсы ҭанатцы ахтцәара схахьгьы исзаагомызт. Абзагәи сареи ҳанеибага, ахшара ҳауаанза, инаԥшьызгеит ихы-игәы сҭало, егьалымтцит. Иаб иааҿахитцәеит. Иара Абзагә арахә ахьицәтахазгьы... Еицәоу умбакәа, еиҧьу уздыруам ҳәа... Сара уамак иаҿеԥнысымҳәеит ус ахьыҟаитцаз, дырмазцаакәа аԥсаса ашьха иахькеицаз. Гәтынчра змам уаԥуп, еснагь акы дашьтоуп, уажәшьта, дзыниақәаз рышьтахь, дшыҟало сыздыруам акәымзар.Убас дахьыҟоу ауп изыбзоуроу ҳара ҳахьеиқәшәазгьы. Иҟаларын сгәы ихшәаргьы, арахә кылицааит, иаҳҭиуеит, инаххуеит ҳәа анизырыцҳа, еидцала иманы

аусҳәарҭахь дкылсыр». Абас акраамҭа лгәы дышҭацәажәоз, еиҭах агәыла ԥҳәыс, аԥҳәысеиба Ҟаиматҳан лыбла даахгылеит Аминаҭ. Илгәалашәеит, ҽенак, Абзагә маҟҽаҳәаранҳа иҽеилых, амхы ширашәоз, Ҟаиматҳан дааит. Бзиа ууит ҳәа аԥсшәа иаҳәашьа дақәымшәеит. Дышихәаԥшуаз, дшанханы даанхеит. «Лгәы сҭатәазшәа, лыԥшышьала издырит, сара дысхаҵандаз ҳәа шылҳәаз лгәанала. Арашәарахьтә Абзагә данааи, аирыҳ аашьҭылԥаан, сара мыжда, лхаҵа иԥсы ҭаны дааизшәа, иҷы инапы наилырҳәҳәеит. Сара сышгылаз лхашҭит. Иаҭахым, иҟабымҵан имҳәеит иаргьы».

Зны лгәы лзыԥжәо, длызгәааua, ҽазны – «агәыла ԥҳәыс, агәылара дахьнеиз, лхаҵа ѡызас имаз, агәыла инапы илырҳәҳәазар, цәгьарас иамоузеи, сара бааԥсык аҵаҵаны схәыцит акәымзар» ҳәа лхы дазаҕьуа, ацәа илымнахаанҳа, убри аԥҳәыс длызхәыцуан.

***

– Ишсабҳәара, аԥҳәызба, Марыҭхәа Патыхә-иԥа икабинет аҟны дыҟоума? – амаҳаныҟәгаѡ ԥҳәызба дналазҵааит Аминаҭ.

Шьыжьын. Уажәакәын аусура мшы ианалагаз. Лымаҳә днамгакәа, лхала днеит. Амаҳаныҟәгаѡ ԥҳәызба дналыхәаԥшын: «Саргьы абас адкыларҭаҷ стәан зны, насгьы уи бара зышә былатәоу, акрыфарҭақәа реиҳабы диѡызамызт, министрын. Араҟа бтәазар, атәыла мбгеит, ирласны снашьҭы». Амаҳаныҟәгаѡ ԥҳәызба, лганаҷ итәаз лѡыза лахь дынхьаҳәын, илҳәаз бмаҳаҳеи ари иааиз аԥҳәыс ҳәа ллымҳа дынҭахәыҵхәыҵит, лыбла гәыҕрақәа ҭышеи-шеиуа дналыхәаԥшит, нас»ԥыф-чыф» дырган, аѡыцьагьы ччараха инарысит. Аминаҭ даакԥаԥшьхеит.

– Ишԥашәҳәеи, ишԥа?! Маритхо Петухович шәҳәама? – леиҳабы икабинет ашәахь дыԥшуа, илҳәоз еиҭаҳәо, лѡызагьы ларгьы ркьатеиах ԥҵәон.

«Патыхә жәынҵацәгьа, адамра хыла ушԥаирси уԥа бзиахә, уанԥсы ашьҭахь ухьҙ ухыхны», – лҳәеит лгәанала Аминаҭ, нас аҭыԥҳацәа раҵкыс деицәахо, ларгьы ччараха илысит.

– Саҭабымҵан,ииашамкәа беиҳабы ихьӡ ахьысҳәаз.Ақыҭаҷ, ауаа шьҭахақәа, Патыхә-иԥа ҳәоуп дшаадыруа. Ачамҳара аҵыхәаахьшәа дынхон иаб. Михаил Петрович, ԥҳәыск улбар лҭахуп, дудукыларц дуҳәоит ҳәа сызиаҳәа, – лҳәеит Аминаҭ, иахьынӡалылшоз лҷыраԥсышәаны. Амаӡаныӄәгаѡ ԥҳәызба лҳәаашьа шаӄа аҵанакуаз лдыруан.

– Шәызуҫтоу ҳәа иасҳәозеи? Аус абажәуеи?

– Сара, ишԥабасҳәари, ԥьаргьы аус зуӡом...

– Мап, мап, ус акәзар шәидикылаӡом, ԥьаргьы аусурҭа ҳамаӡам!

– Ашәалашарантә дааит ҳәа сызиаҳәа... Абзагә иԥҳәыс лоуп ҳәа... Мап, Ҭарсхан Ҭунҭба ианхәыԥҳа лоуп ҳәа... – дааӄаԥшьхеит еиҭах Аминаҭ. «Иараби, ауаа рацәажәашьа схашҭма, мшәан?!»

Акабинет ашә ывҵрааны иаанхеит, амаӡаныӄәгаѡ ԥҳәызба данысѡнала.

– Абзагә иԥҳәыс бҳәоу? – ибжьы гәаѡа ихәда икылахо, ҷаааиҭит Марыҭхәа. – Дызуҫтада, бара, Абзагә? – Ҳа-ҳа-ҳа! – ирган дааччеит. Иччашьалагьы уаѡы идырыртә иӄан, даараӡа зхы згәы ақәыбзиоу аӡәы шиакәу. – Иумаҳара иӄоузеи! Абзагә иԥҳәыс! Абзагә ихьӡ аалҳәар, акабинетқәа рышә аатуа ԥьылшьома? Блыԥхьа, дыѡналааит Абзагә иԥҳәыс. Дзеиԥшроузеи, дыԥшӡашәа дыӄоума?

– Лӡамѡақәа ҭыԥхааyа, лҭәымҭаҵәӄьа дҭагылоуп, Михаил Петрович, – дааччеит амаӡаныӄәгаѡ ԥҳәызба.

Лыхцәқәа, лыцьымшьқәа аалырҷеин, лхы ѡышьҭых, амаӡаныӄәгаѡ ԥҳәызба дшаадәылҵыз, ажәак аҳәаха лымҭакәа, дҷаԥхьа-ҷаччо, акабинет ҭбаа-ҭыцә дныѡнашылеит Аминаҭ. Марыҭхәа дшынеиҷаԥшыз, аԥсшәагьы лҳәааиӡа: «Иараби, анцәа срыцҳашьа, ихәда хчааӡа, ацә кша шаӄа деиԥшузеи!» – лҳәеит лгәанала.

– Бааи, бааи, Абзагә иԥҳәыс! – иҳәеит иара, усҟацәак дылҷамԥшӡо. Зыбжьы газ ателефон аашьҭихит. – Алло! Сӡырѡуеит. Акәытқәа уҳәоу? Шаӄа шәҭахузеи? Акәытқәа рзыҳәан шәеиҵаҳархом. Шәыплан шԥацои? Давайте, давайте! Шәыплан, шәыплан! Ааи, сеилахоуп. Иҟада умбои, Абзагә иԥҳәыс дыӄоуп. Ҳа-ҳа-ҳа!

«Иараби, акрыфарагьы планла иҟоума?!» – лгәы дынҭахәыцуаны, Абзагә иԥхәыс ҳәа Марыҭхәа ииҳәаз лгәы иалсын, лыԥсахы неилалеит, ажәа ҿацақәак наиаҳәаны, даахынҳәаны дцарцгьы инақәылкит, аха лҿаанылкылеит. Ихәда ашьшьыҳәа иаарҳәуа, даахьаҳәит Марыҭхәа. Аҙы зҵабаз алуқәа реиԥш, иқьышәқәа неиқәаҳаит, иччабжьгьы акабинет иныѡназит. «Дзеиԥш ԥҳәыс ԥшҙоузеи!» – иҳәеит иара игәанала. Ашырҳәа дѡагылан, асқам даахеит Аминаҭ дтәарц.

– Сара исыхьыз уиоуп, бгәы иалымсын, маҷк аҟара иԥьасшьеит, Абзагә иԥхәыс соуп ҳәа анаабыцҳа… Баанҿас, баанҿас, Ҭарсхан Титович ианхәыԥҳа, Ашәлашара инхо… Исгәалашәеит, исгәалашәеит! Шәыѡнгьы ҳаҟан. Саҭабымҵан, дахьсгәаламшәаз, ииашаҵәҟьаны хаҵа бзиоуп Абзагә. Усҟан, шәыѡны ҳаныҟаз, акраамҭа ҳаицәажәон иареи сареи. «Асеиԥш иҟоу ауаѡ иоуп ақыҵа иахаргылатәу, ақыҵа ашьапы иқәзыргыло», – сҳәеит, сгәанала, иара изыҳәан. Исгәалашәоит, шәыѡны аҿаԥхьа, агәашә унҭытҵны уахьыѡхало, абна-ккара унытҵалоит. Ахәы акәаԥра унықәгыланы уааԥшыр агаҿаҟа, амшын ухыԥшылоит, уѡадахьы – ашьхақәа… Сара аҧхын сҭаацәа Крымҟа исышьҭлоит. Крым иаѡызоума шәара шәҿы…

– Иаҳҵаху аҙәы имазар, қьафурҵагәышьан, – лҳәеит Аминаҭ.

– Аҙәы имандаз шԥа? Аҙәы усс имоузеи, шәара анцәа ишиҳәара, шәеихахаа шәынхоит-шәынҵуеит, – иааԥьеишьеит Марыҭхәа. Ацәҵәа днақәыҕәҕәан, амаҙаныҟәгаѡ ҧҳәызба длыԥхьеит. – Аҳасабеилыргаѡ Ҭарсхан Титович бсызиԥхьа. – Касык иаҟараз, чабра еилыҕраа дук иԥьыба иаатиган, иҙамѡа ҵахәқәеи ихәда хчаареи ирыхьшьуа, иааирыцқьеит, аԥхҙы наилаирбеит.

Аҭаҭын лѡа ихылббуа, дааѡналеит Ҭарсхан. Ацәымҕра, аҳаҭыркәцара, агәыблра, изакәызаалак акгьы аҳәомызт ихы-иҿы. Уи ибзианы иҵахьан игәы иҵоу ихы-иҿы анмырԥшышьа.

– Сузыҙырѡуеит, Михаил Петрович, – иҳәеит, исуалуп, истахы-истахым сузыҙырѡыроуп ҳәа акәын ишыҟаз ибжьы.

– Иаҳҵоу думбаҙои? – иҳәеит Марыҭхәа.

– Ҳаибабахьеит, ухаҵкы сцеит, – лҳәеит, Ҭарсхан аҭак ҟаиҵааназа, Аминаҭ. «Схәычқәагьы, саргьы, тәамбашақә зыхьз

уҳәаз схаҵагьы, ҳхаҵкы анцәа уишьҭааит, ухаҵкы сцаанҙа. Сара сзышьҭоу аус шааманшәалахалак нас, слымҳа саркьада избараҳа, анцәа усимырбааит!» – лҳәеит лгәанала. Илыздыруамызт, ацгәы аԥа ацәиҙоит ззырҳәоз уи ауаѡ, ауа-аҭынха, иԥҳәыс, ихшаз, неилых ҟамҵакәа, дара сахьрыхәо аҵкыс, сара иахьсыхәо еиҳазароуп ҳәа дышрыхәаԥшуаз. Хаҵарас иишьоз, меигҙарахда илазгьы акы заҵәык акәын, иара иҳәашьа, ихарԥ заҵәгьы деигҙомызт игәаԥхаз аԥҳәыс лзыҳәан. Акрыфарҵақәеи аресторанқәеи русзуѡцәақәаки, ақалақь аҟны дыздыруаз, иеиԥш зеиԥшыз, Нарҵ Сасрыҟәа ихаҵарақәа ирылацәажәозшәа, иахыҿхәо ирҳәалон аҳәса рзыҳәан уи иҟаиҵақәахьаз.

– Аванна азна ашампан ѡы лҵеиҵәан, бзиа иибоз аԥҳәыс дынҵаланы лҿылкәабеит.

– Акы деигҙом аԥҳәыс лзыҳәан. Шәкы-шәкы ицоз ақьаад ԥарақәа, лоура-лышәара акаруаҭ иныкәиҵан лара дныкәырианы... Даныѡагыла, аԥарақәа ааизыҳәҳәаны, лшәыра инҵаҵаны дцеит.

– Уи иаѡызоума Москва иҟаиҵаз. Асысцәақәа ирылхны апалтақәа ахьырҵиуаз адәқьан дныҵалеит. Илышәҵо, илшәыхуа, ԥҳәыс ԥшҙак, лыԥсы алаханы, палтак дшадгылаз ибеит. «Ибгәаԥхома?», – иҳәан дналазҵааит. – «Исгәаԥхоит, аха ас зыхә цәгьоу апалта сара сыԥхыҙгьы иалашәом», – лҳәеит аԥҳәыс. «Изыԥсоузеи?» – «Ѡ-нызқьи ԥшьышә мааҭ!» – «Ибышәҵа, ҳамҵас ибысҵеит», – иҳәан, иаахәаны, иналыҵаны дцеит. Ихала дцоу, ларгьы диманы дцоу иазууазеи, аха илзааихәеит.

Еиҵазҳәоз, ихаҵа дзеиԥшраз ала, инациҵон. Уаѡԥсык иҙбахә шәҳәошәа, наҟ шәиҟәамҵуеи ҳәа разҳәозгьы, рыц хьыржәон.

Дызнеиз, лхаҵагьы дналаҵаны, ихҵәарц ргәы ишҵоу, рынхара шырҵиуа аниалҳәа:

– Даараҙа иус бзиоуп Аминаҭ илҳәо. Аеҳәшьцәагьы иаҳа лассы-лассы еибабалап, – иҳәеит Марыҵхәа.

Аминаҭ уаҟа дахьҭәоу игәаԥхозу, игәамԥхозу инирԥшуамызт Ҭарсхан. Убри акәын хыхьчагас имаҙаз. Дасу ииҵаху

ҟаиҵалааит, сара дысԥырхагамхааит, сара сыламыс цқьазааит ҳәа акәын адәы дшықәыз. Ихаҷы иааимгацызт, иҷымҭреи иҷеыԥхьакреи рылагьы ишыҟьашьхоз дзыхʒыʒаауаз иламыс. Аханатәгьы иҭахгәышьамызт Марыҭхәа имԥан днеир ианхәыԥҳа. Имурцгьы иақәикит. Ашьҭахь: «Иаҳар, деиҳабуп, дсыцәгәаауеит, ларгьы илзеиґьʒаз уск даԥсырҟәҟәааз ҷьылшьоит. Аʒәы ихшыҩ ҷеаʒәы ихәом» – иҳәан, иҷеааникылеит.

Аминаҭ баша дшәон лус иаԥырхагахаша ҷьара акы иҳәар ҳәа лымаҳә.

– Анхаҩы изыҳәан абарақьаҭра цеит Ашәлашара. Изыбзиоу, уара уеиԥш, аԥхын ԥсшьарҭас изҭаху изоуп, Михаил Петрович, – лҳәеит Аминаҭ.

– Иҟалазеи абарақьаҭра цаны, аҳауа аҷеаԥсахма, адгьыл даҷеакхама? – инаиҷыцҟьеит Ҭарсхан. Ихаҭагьы дгәыґуамызт усеиԥш иаарымчны дцәажәап ҳәа. Иҭахымкәа, иацижьҭеи ианхәыԥҳа илалыʒақәааз зегьы убриала иҳәаны далгеит.

– Аҳауеи адгьыли роума, уанхәыԥҳа дукәыхшоуп, аус злоу. Аалагала ҳәа акыр рнаҭома Ешыра ахәқәа рҷы еиҭархаз амандарина? Аʒы иқәнаʒәʒәаахьаз адгьылаҷ уи шыҟамло уаҩ дазымхәыцит. Изеиԥшрахазеи Ачадара иадырҵаз ԥсҳәы? Усеиԥш шаҟаԥьара. Ашәлашарагьы убас азыруит, – лхаҵа иажәақәа рыла ацәажәара далагеит илызгәамҭаʒакәа Аминаҭ. – Абзагә иаб иаҳәшьа, Аҳкәажә, дықәымҵыр ҳәа сшәоит аха…

– Дызԥырхагада, ҩныхьчак диҩызоуп, дыҟаз, – иҳәеит Марыҭхәа. – Ицатәуп, уажәшьҭа даҷеа блакала иахәаԥштәуп, ибатәуп, заҟа мааҭ ишәкуеи иахьынʒахәарҭоуи шәатәупизатәуп. – Ҭарсхан ишҟа ихы наирхан: – Ҳасас лаара азгәаҭатәуп. Лыгәтыха ссир наʒарц азыҳәан ижәтәуп. Иахуҳәаауазеи, аҩыза аҳасабеилыргаҩ? Уаҟа, аресторанаҷ иҵегь ҳалацәажәап. – Ателефон абжьы геит. Иԥшшәгьы аҷеаԥсахын, дласны иаакәиԥааит Марыҭхәа. Аиҳабыра ртелефон акәын. – Сышәзыʒырҩуеит. Ааи. Акаки Темурович. Так-так. Ианысҵоит. Уаҵәуха. Шаҟаҩы? Ҩажәаҩык. Ибзиоуп, ибзиоуп. Еилыскааит. Аԥсуа чыс, ақырҭуа ҩы, акгьы агхом. Ибзиоуп, аԥсуа ҩгьы ҟалоит. Уажә иаабама, Акаки Темурович. Аду ихаҭа дҟалоит

уҳәоу? Еилкаауп. Абзиараз. Саҭамыз, – ателефон нықәиҵан, ичабра еилыҕраа ду аатигеит. Иҙамԥақәеи ихахәдеи ирықәырҳәазо иааирыцкьеит. – Еиҵах абанкет...

– Шәаргьы акы нарылашәфап, – лҳәеит, дааччашәа, Аминаҭ.

– Ҳара уаҟа иаҳусузеи...

– Иара ихарԥь ала иҟаиҵошәа... Ас мацара иахәода, – иҳәеит Ҭарсхан.

– Даҽеа ԥьоукы иршәозар, аресторан ирацәаԥны иаҭаар, шәара иаҳагьы ишәзеиҕьми аплан анагҙаразы, – лҳәеит Аминаҭ, ууанҙа Ҭарсхан ииҳәаз цқьа илзеилымкаазт.

– Ҳа-ҳа-ҳа! – аҟәардә наиҵаҿыжит, иҽоужьны данаачча Марыҭхәа. – Лҙамԥақәа ааҟаԥшьхеит Аминаҭ. – Абри азыҳәаноуп ақыҭауаа бзиа изызбо. Асабицәа ирԥызоуп. Рыгәқәа цқьагәышьоуп. Ҳаплан нанагҙома, ҳԥьыба еиҵанаршәшәоите, бара бзиа збаша. Бымаҳә биазҭааи...

– Шәԥьыба дацрасыргьы, даҽеаԥьара дшәыхәап. Абзиара ыҙҙом. Ирымҳәои, напи напи еибаҙәҙәоит, аԥбагьы аҿы рыҙәҙәоит ҳәа, – лҳәеит Аминаҭ, Марыҭхәа игәы ишаанагаз еиԥш, усҟак дышқыҭауаԥым илырдырырц.

– Ҳаи, бхаҵкы сцааит, шаҟа иажәа бзиақәоузеи ибҳәаз. Убарҭ ажәақәа цқьа иаҳарц сҭахуп бымаҳә. Даҽеакала иуҳәозар, уҵи-сыҵи еишьҭоуп. Еиҿарԥа-еиҿарԥа, жәаԥа еиҿарԥа ҳәоуп ҳшеидҳәалоу. Цқьа дсыздыруамызт. Зегь рыла дыссирзаап, Ҭарсхан, уанхәыԥха. Иҳалшо акы лыгаҳмыжьроуп. Ишылхәаз еиԥш, ақалақь амҵахь нхара иаар, лусурагьы иазхәыцтәуп. Дара рҿы ҳаныҟаз, изакә патуу иҳақәырҵаз угәаламшәои? Ҳаргьы ҳаҵамхароуп. Ҳцап аресторан «Ахра» ашҟа. Ҳус ҳалацәажәап. Абанкет азыҳәангьы адҵа рыстап. – Ичабра иадгәаланы, ирхьархьаруа цаԥха гәарҭак аатигеит иԥьыба ҭбаа ду.

15

Иауамызт, ихы дзаиааиуамызт Абзагә. Ишәо-изо дзыхәыцуаз рацәан. Ирацәан дзыцәшәозгьы. Иахьа уажәраанҙа ари аԥыза ашәара ԥимшәацызт, ихимгацызт. Аибашьраҿы,

Сапун Гора афашистцәа ианрымпытҵаркуаз, деиларҙыҙо шәарак наилсит. Раԥхьатәи ахысыбжь гаанҙа иԥырҵуамызт уи ашәара. Ҷәылара рҽанынарха инаркны, сҭахап хәа зныкгьы игәы иҭамшәеит. Аха убри, жәылара идәыԛәлаанҙа дзымҿхазкыз ашәара, зынҙаск даҿа шәаран. Иаанагозеи, изакә шәароузеи ари? Иуаѽра ԥызҿуа, шьаҽак еихигар хәа ашәара. Ихшара хьҙы баапсык рхылар хәа ашәара. Урҭ инарҽагылоит даҿа шәарак – игәы зызцаз аԥхәыс дицәыҙыр хәа ашәара...

...Арахә иманы ашьха дыԛан. Усҁан аферма еиҳабыс аус иуан. Арахә-ашәахә, ауааԥсыра дырхылаԥшлар акәын. Амашәыр, ачымазара, амшцәгьа бааԥс... Зегьы ирызхәыцлатәын, шьыбжьаанҙа рԥырҵшьа ыԛамызт. Ахьшьцәагьы игәарҭо иалагеит иԛазшьа шиԥсахыз. Аѽныԛа гәхьааигеит хәа алафгьы наилырхуан. Зегьы иреицәаз, гәыҵхас имаз аҙәгьы изиаҳәомызт. Ибла акгьы амбо, дахьынаҵыслакь Ҟаиматхан иблакәа даарыхгылон. Игәлымҳала лыбжьы иаҳауан. Шьыжьы, хәылбыҿеха хәа еилых амамызт. Аа, абар, длацәажәап дналыдгыланы. Лылахь зеиԛәузеи? Лхаҵа иԥсра мацара азыхәан акәушь? Дышлыхәаԥшуа, ажәақәак леиҳәарц шиҵаху, аԥша зысыз анаҟә еиԥш, дынкаба дцон. Убасҁан игәаларшәара далагон раԥхьаҙа данибаз. Иара иҵкыс деиҵбын уи аԥхәыс лхаҵа. Ақәра ирыбжьаз аԥырхагамызт реиѽызара ду, раҳаҭыр еиқәҵара. Ѽаха-ѽымш чаран иѽыза ԥхәыс данааигаз. Ѽаха-ѽымш ачараҽ рыматҵ иуан Абзагә... Урҭ ықәҵны ианца, адырхаҿены акәын агәылацәеи аѽызцәеи рзыхәан иаҳагьы ианчараз. Астол ҷыцны идырхиеит. Афара, ажәра рҿазыҟаҵаҵәкьаны атәара иалагеит, иара иеиԥш, аматҵ зуаз зегьы. Иара ашьшьыхәа днарылҵны аѽныԛа дааит. Уаҟагьы ихы изыѽнамкит. Дцеит ахьшьцәа рҭып ахь. Ихы дазгәааит иѽыза иԥхәыс дахьлеилаҳаз. Ихы идыруа дѽеидасзар аахыс реиҳа иқәныҟәатәуп хәа иипҳьаҙоз аԥсуа ҵасҁәа ируакын убри – уѽыза иԥхәыс еҳәшьак леиԥш лыԥхьаҙара.

Ихы ахигон, шамаха убри ашҭа дҭаломызт.

Убас дшааиуаз, Ашәлашара усутә аныԛамыз, аҙын арацәаҵхырҭа ашахтақәа рахь иѽызцәақәааки иареи ахьцаз, дҭахеит Ҟаиматхан лхаҵа. (Убри аԥхәыс, лҭаца касы налхых-

ны дналҷаԥшижьҭеи, иҩыза ишизиҳәоз, Ҟаиматҳан лхатца ҳәа акәын, ихьӡ ихашҭызшәа). Раԥхьаӡа данибаз аҽны еиликааит, асеиԥш ихы ихашҭуа аӡәгьы бзиа дшимбац. Агәра игеит, убри аԥҳәыс иара данинасыԥымха, иԥсҭазаара ҭацәны ишымҩасуа.

«Шаҟа илнаалозеи ашәы илшәу», – иҳәеит игәанала, Ҟаиматҳан лхатца иԥсыжра аҽны. Анаҟә еиқәара амра анагәылԥхо еиԥш, лхы-лҷы лхалашо, акасы еиқәатәа иагәылԥхон.

Ашәлашара рырахә-рышәахә еитцаҩҩы ианырзаныз акәын. Аҭыпаҷ хҩык еицыҟан. Аҭаҳмада Чыҟәба Гәыцьи, усҟан арра зхызымгацыз агәаҷ Тараси, нас иара аферма аиҳабы Абзагәи.

Ишар ихәломызт, ихәлар ишомызт Абзагә изыҳәан. Итцкыс маҷк деитцбызар, мамзаргьы еиқәлацәазар, иҟаларын игәыгьны иеиҳәар гәытцхас имоу,дызмырҭынчуа.Аха иаҳәашьа ыҟамызт Гәыць. Уи иқәрахь днеихьан, агәаҷ Тарас иакәзар, иҷы иатәашьаны усеиԥш злаиеиҳәарыз. Уаҳа иҟаитцара анизымдыр, шьхабжаҳәын шымааицызгьы, хымшҟа рымацара ихьчаларц, Гәыцьи Тараси ааныжьны, ашьха дылбааит Абзагә.

– Аҩх уҽалакны унеит лыҩны. Уҩнеиԥш атәара, агылара азин ахьумаз уҩыза иҩны...

– Уаԥхьа икаҳауа уихымыччан, анцәа уақәимыршәааит!..

– Аҩны еиқәылашьцан. Ахәыҷы данышьҭалҧа, лымацара дызтәомызт, ларгьы дышьҭалазаап ҟауҧеит. Ашьшьыҳәа ашә унас-насит. Уаҩ дыҟамызт.

– Ах, сыгәнаҳа агароуп! Убри ауха ҳаиқәшәазҭгьы, ҳаизыҟазаашьа мҩакы иқәҧахон.

– Удәылылцазҭгьы? Аҩныҟа уналмышьҭызҭгьы?

– Исыҟәнагон. Убригьы сазыԥшын.

– Ашарахь еигәааншӡа абарҧа уҧатәан. Убасҟак ухы уазгәааит, уҩныҟагьы умнеикәа, ашьхаҟа ухынҳәит. Иахьа уажәгьы илоумҳәац усҟан иҟауҧаз.

– Илаҳаргьы стахым.

Ҟаиматҳан дышлызхәыцуа, ахш ашьа алатәар еиԥш, амаҳагьа зыхьӡыз Зыкәыр дааигәалашәон. Иаргьы далахәын

убри иус ианалацәажәоз Ашәлашаратәи аҭаҳмадцәа рхеидкыла. Акыр дархәыцит Абзагә убри ауха дызлаԥшыз аусҙбара. Аҳаблаҷгьы пату зқәыз, зыхгьы ҳаҭыр ақәызҭоз арԥысын Зыкәыр. Аҭаҳмадцәа рҳәашьа, ауаҩы шықәсык ахьтә знык деилагоит ҳәа, ишихьыз здырхуада, ибзыцәаҳәшьа лҟны аус иоуит. Гәыԥҳәык еицызцәахьаз бзиа ианеибаба, иахьынҙарылшоз идырмаҙеит. Аҿзырнамгар амуит. Ахы зырнамгар ауам, ааԥын адгьыл иқәшәо арыц. Лыбаѡ лтәымкәа дҟалеит аԥҳәызба.

Еиҳарак Қьач Кыҷа иихәарызеи ҳәа дизыԥшуан, ҷымҭԥсымшь акәакьаҷ дахьтәаз Абзагә. Дара рыжәла, Гәырҭбак усеиԥш ахьҙ баапҵ ихымлацызт. Изыхьыз имацара изыҳәан акәым, рыжәла зегьы азыҳәан ихьымҙгын иҟалаз. Игәнигон Абзагә.

Иалацәажәон амаҳагьара иҟалаз.

– Адунеиаҷы, арҭ изаҳауа ишәҟәыблазааит, ауаѡы сзыққәшәозеи имҳәароуп. Ламыс бзиа змаз арԥысгәышьан Зыкәыр, аха ихьит, иҟалаз ҟалеит. Диҳаргап ԥҳәысс, – иҳәеит Ҟаҭмас.

– Шәарҭ, аҟәыгацәа, ишәҳәо иаҳа ииашахап, аха сара сызлашәыҳәо акызаҵәык ауп. Аѡыцьагьы ҳқыҭаҷ иаанхартә ишәыҙба, – ҷааиҭит Кәнач. – Зшьамхы инанаго аҷар ҳхыцны ацара иаҷуп. Ирыхьыз хьымҙгуп, аха ишԥааури, иаҳмырзып...

Аҙәаҙәала зегьы ргәааанагарақәа рҳәеит. Иихәарызеишь ҳәа изыԥшын Кыҷа. Иҭаҭыныжәга инапсыргәыҵа инаҵакшо дтәан иара. Ихы дымѡахаҙо, ахәышҭаара дыҷеҳәаԥшуан. Иихәоз ажәа ишаҙбуаз рдыруан хәышҭаарак алахьынҵа. Лқьышә хәыцқәа дрыцҳауа, лгәахы ашәы акәыршаны, иихәарызеишь, анацьалбеит ҳәа Кыҷа дизыԥшуан амаҳагьара зыхьыз иан.

– Шәарҭ аҙәырѡы, излазбо ала, шәгәы иалымсын, аха шәашьҭоуп шәхы абзиара ахьашәыргаша. Шәазхәыцма, инаԥшуа, егьырҭ ақыҭақәа иаҳзырҳәо? Қьач ныха иамаҷуп, ҳаԥсуа ламыс иаҵанамкуа акгьы шысымҳәо, – Кыҷа иаб, уи иаб, дарбану уажәшьҭа, изгәалашәода, Кьач ныхаҷ ныхаԥааѡыс дыҟазаарын, ирҳәоит, жәлала ауаа ашәҟәы ианырҵо ианалага, аныхаԥааѡ иужәлоузеи ҳәа ианиазҵаа, Қьач ныха иҳәазаап,

Қьач ныха ухы иасааит, аныха ҳәа аҙәы ижәланы иуаҳахьоума ҳәа дыҵкьазаап ашәкәы ианызҵоз. Иамх наҟ аныха, Қьач ааныжь иҳәазаап аныхапаақ. Иара инаԛс, ихылҵшьҭрагьы жәлас ирзынхеит Қьачаа ҳәа. Изхымпо ҭоубангьы ирымоуп: «Қьач ныха иамаҷуп», – ҳәа ақәра.

Иажәа инациҵеит Кыча:

– Қьач ныха иамаҷуп анысҳәа, уинахыс исҳәо ажәа, изцәыхьанҭахо дҟаларгьы, исанаижьып. Хьымҙгы згазгьы, ахьымҙг дзыргаҙгьы, сара исзеиԥшу уаауп, џьаргьы иадцәыланы сцәажәом. Ԛ-ажәак еихысҳәаалоит. Анапы иҵа, ашьапы иҵа, ауаԛы анцәа даниша, иҳәеит, аԛсҭаа дааин димеикзаап. Иара аԛсҭаа иԥсы ауаԛы ихәлеиҵарц иҵаххеит. Деимаркит иҳәеит, ауаԛы. Анцәа днеин, ауаԛы днаихәлаҭәҳәеит. Иара диеиԥшхарц, анцәа иеиԥш дқьиахарц, дыцқьахарц. Аԛсҭаа дынкылсын, иҳәеит, ауаԛы имгәацәаҷы иаакылиҵәеит. Анцәа иԥсыԥ ноуижьит. Маҟҷаҳәаранахыс ҵаҟа имышьҭит. Ауаԛы адәы дыкәуп, иҳәеит, убри аахыс, анцәа ихәҭаа – иҷапан инаркны хыхьи, аԛсҭаа ихәҭаа – иҷапан инаркны ҵаҟеи деимаркуа. Аԛсҭаа ихәҭаа аиааира анагалак, ауаԛы иуаԛра ицәыҙуеит, амаҳагьараҟны днанагоит, иахьа абраҟа, шәыххь згеит, хар змам ауаа бзиақәа шәадгаланы, ҳазлацәажәо еиԥш иҟоу аус ахылҵуеит.

Кыча иажәа ахы ахьхоз аилкаара мариан. Еиҳабык ацәажәара дшаҷыз, иажәа далгаанҙа, дахьцо шыԥшҙамызгьы, изымчҳазт, дԛагылан, ашҭахь дындәылҵит Абзагә. Адгьыл ахь илаҟәызшәа, рыблақәа ҭышеишеиааура икыдын аеҵәақәа. «Анаџьалбеит, ауаатәыԛса дара рхы иазеицәоу дара рхала изыкарҵозеи?! Иҟалазеи ԛыџьа бзиа еибабазар, еибагандаз, насыԥ рыманы адәы иқәындаз, иҳахьзеи, ҳара рыцҳақәа, ҳаламыс ҳара иаҳԥырхагахо адәы ҳашԥақәхеи!» – иҳәеит, ибжьы ԛҭыганы, аҙәы иаҳауашәа.

Адырԛаҷены ақыҵа иналҵны ицеит аԥсуа ламыс рҟьашьит ҳәа иршьаз.

«Ирхашҭшәа иҟоуп Зыкәыр хлаҳәада итәы. Баша, уҳәансҳәанлагьы сара иакәым анаасзырҳәа, уигьы аадырҷыцуеит. Дсашьа гәакьамзаргьы, жәлак еицаҳхуп. Ахьҙыртәԛцәа, уаҕеи-

мшхара, ҳажәла ачамгәыр ианырҭап…» Имацара амаҭурҭаҷы арымʒ дықәтәан Абзагә. Акәасқьа аҟнытә илбааны иааит Есмеи лѡыза ʒɣаб Мариами. Акәаҷаб иаԥхьа иргыланы, ашәҟәы даԥхьон Саид. Лычуанқәа ырхьархьаруа, акҷаѡра дыкҷан Ардушьна. Ихшара еиԥшны ишибозгьы, аҭара иаҳа дадицалон Саид. Инхара-инҭыра, иҭәѡаншьап мырʒкәа, ижәла иазирҳап ҳәа мацара акәымкәа, иара имоуз аҭарагьы, иҷкәын инаигʒап ҳәа диқәгәыɣуан.

Есмеи Мариами рыччабжь, аʒыхь ашьҭыбжь иаѡызаха, ахьхьа-хьхьаҳәа еилаҭәо, уажәы-уажә инеихәаԥшны, ажәақәак неибыҳәаны, аччара иналагон. Абзагә ихәыцра ԥнаҭәҭәон уи аччабжь. Урҭ ажәақәак нарылалҭон, лыччабжь гәыкʒа, Ардушьнагьы. Убри дналызгәааит Абзагә, иахьа Чаɣьыр аԥшаҳәаҷы иҳабла ахацәеи иареи реицәажәара, Кьынтышәи иареи еиҭах реидыслара, насгьы маʒала игәы ҭыфаауа дызмаз Ҟаиматҳан лызхәыцра уҳәа, изеилалақәаз зегьы иаб иаҳәшьа илдыруаны, ицхыраарагьы лылшоны, игәхьаа мкыкәа, дихыччошәа ибеит.

«Уамашәа дшоуп абри саҳәшьаду, – иҳәеит игәанала, – ҳԥацха инаркны, ампахьшьыжәқәа рҟынʒа, ажәытәра иадҳәалоу зегьы, ан лыхшара дшихымʒыʒаара дахʒыʒаауеит, арахь улыхәаԥшыр, ажәытәра агәхьаа зкцәам, аҷари лареи еиқәлацәоушәа, рбызшәа еибакуеит. – Лыԥсҭазаара – хшыѡрҭагоуп. Лқәыԥшразы лгәы иааҭашәаз ауаѡы ибзиабара лажәра инҭалгалеит, анарцә иналгар, уаҟа еиниап ҳәа дгәыɣуоу сыздыруам!»

Игәаларшәара далагеит Аминаҭи иареи анеибадырыз амшқәа. Абзиабара ду акәымкәа, аԥҳәыс лыбла хаара азыгәхәра длыднахалазшәа ибеит уажәы. «Аибашьра амцабз иалҭыз, абла хаа бзиабарас исыԥхьаʒазар?»

Аѡыцьагьы иара ихымшазшәа, ишьа акәымшәа аѡыцьагьы ирылоу, абжьааԥны мацара акәым, баша ахәмарраҷыҭәҟьагьы Абзагә иҭахын аԥыжәара иҷкәын изынхалар.

– Ампыр, ампыр шьапы зҭоу, адыɣаҷиа тәыѡа зхоу, изакәу удыруазар? – лҳәеит агәыла ʒɣаб Мариам. Саид ҭәык ахьилалҭаша дашьҭан уи еснагь.

– Акәуа, – иҳәеит Саид, цқьагьы дымхәыцкәа, ашәҟәы ихы ақәымхуа.

– Иуасымҳәахьеи, иухашҭма? – лҳәеит Ардушьна, урҭ рцәажәара уи усгьы лыҷналалырхәроуп.

– Иузымдырӡеит, уаҵахеит, – лҳәеит Есма, лѡыза дахьиаа-из деигәырғьаҵәа.

– Уаҵахеит, уаҵахеит! – дгәырғьаӡеит Мариам. Лыбжьы нхылҵеит:

Ацу сфеит,
Ацу сфеит,
Ацу иреиғьу
Сара исфеит!..
Ахьҭра ахьеѡ аатсыргеит,
Ауацҭра ахәеѡ аатургеит,
Аҷеы ԥхҭы уақәтәеит,
Ала ԥхҭы уеишит!..

Ампыр, ампыр шьапы зҵоу, адыгаҷа тәыѡа зхоу арбагь ауп!

– Саргьы ишәасҳәоит цуфарак, ижәдыруазар? Ар зегьы ҷыжәҵит, ар ҟаԥшьы ҷыжәымҵит. Акы... Ишәзымдырӡеит! Ѡба... Ишәзымдырӡеит. Хԥа!

Ацу сфеит,
Ацу сфеит,
Ацу иреиғьу
Сара исфеит!..
Ахьҭра ахьеѡ аатсыргеит,
Ауацҭра ахәеѡ аатшәыргеит,
Аҷеы ԥхҭы шәақәтәеит,
Ала ԥхҭы шәеишит!..

– Ар зегьы ҷыжәҵит, ар ҟаԥшьы ҷыжәымҵит захьӡу – адыгаҷ ауп. Аҵлақәа зегьы рыбгьқәа каԥсеит, адыгаҷа абгьы камԥсеит, – иҳәеит Саид. Абзагә игәы иахәеит иҷкәын «ишьа» ахьиуз.

Рурокқәа, рыртцаѡцәа, рѡызцәа уҳәа иахьрылацәажәоз дырзыӡырѡуан Абзагә. Амца днатҳон. Аццышә ҟәашӡа ирықәԥсон.

– Аҵх цеит, ашкол шәагхоит, ашьҭалара иаамҭоуп. Ашьжьымҭан шәызгылаҳом, – иҳәеит аҵыхәтәан.

– Уа, диди, уажәоуп, аҵх аҽанаааиманакыз, макьана иабатәи шьҭалароу, – лҳәеит Ардушьна.

– Сара исҳәаз аҳы инабҭама? – иҳәеит иаарымчны Абзагә. Ардушьна уи иажәақәеи иҳәашьеи ԥьашьаны днаихәаԥшит. Ахаан длықәмымчыцызт Абзагә.

Аҽарацәа ҩеибаргылан, еибарччо, ҳмыцәар ҳазкыда, ҳашьҭаланы алакәқәа, ацуфарақәа ххәалап рҳәан, акәасқьахь ицеит. Ихала данаанхалак, урҭ шьҭаланы ианыцәалак, иҟаиҵаша, дахьцаша ҳәа акгьы ҳбаны имамызт, аха ибзиан идыруан Абзагә, уаха цәамҩахә шимоуаз.

Иахьа Чаҕьыр аԥшаҳәаҽы аусураан, ақыҵа анапхгаҩцәа, нас иҳаблаҽтәи ахацәа уҳәа, реицәажәара ашьҭахь, иара изыҳәан акыр анеилкааха, ианыҳбаха, иҵаххеит Ҟаиматхан лҟны дымҩахытцырц, гәҭыхас иааимаз зегьы леиҳәарц, илеиҳәарц, ахацәа ҳәа дзықәгәыҕуаз аҳәырҩы игәы шрыцәцаз, Ашәлашара абарақьаҵра ацәыҳит, араҟа анхара иаԥсамзар ҟалап ҳәа дшазхәыцуаз…

Илеиҳәақәаша дрызхәыцуа, лынхара даваланы дшааиуаз, данынаԥш, лутраҽы абаҳара даҽын Ҟаиматхан. Лаԥхьаҟа иааины, икахәхәа-кахәхәа рҽыкнарҳауан лыхцәқәа, лызқәахь иналыршәуан. Ашҭаҽ ихәмаруаз лхәыҷ иахь даанаԥшуан.

Длак-ҩакуа акраамҭа дгылан Абзагә. Даанаԥшы-ааԥшуан, аҳәы дибар ҳәа дшәон. Иҽааникылеит. Гәылак агәылара дышнеиуа еиԥшхомызт имҩахытцра. Абыржәы дымҩахытцыр, иахьа уажәраанҳа иԥсҭазараҽы дызныз мҩакы дшанытцуаз идыруан. Игәы еиқәҳәаланы, ииулак дналывсны, бзиа буит ҳәагьы ламҳәакәа, дааит аҩныҟа.

Дшымаара иҟоузеи…

Ажәак имамкыкәа, аха ирымчны дахьлацәажәаз лгәы иалырсны, шьҭалара, аҽар дрышьҭаланы, акәасқьахь дцеит Ардушьнагьы.

Архнышьнақәа дырҩахеит. Акәасҭхақәа рцыблаахақәа еидымкьысларц, днарыха-аарыхақәеит Абзагә. Хәышԥырғыла амца аиқәҵара дашьцылахьан ахьшьцәа рҭыԥаҽы. Аша-

ра уаназԥшу, ашаеҵәа агылара уеигәырҕьоит. ԥхаррак наулсуеит уи аблақәа уанырҵаԥшлак. Убасоуп ахәышҵаара аԥырҕгьы. Ашьжьымҵан ахәышҵаара анаахәыҵушьшьаалак, аԥырҕқәа ааууҽаҷҷоит. Иааҽеҳәуԥаауеит наҫҭха ахәа иларшәу аԥырҕы. Унапсыргәыҵа иныкәаурхәмаруеит, жәѡан аҽынтә еҵәак алшәаны иумпыҵашәазшәа, нас аѡызцәа инарылауршәуеит. Ажәѡан аҽынтә ишухәаԥшуа еиԥш аеҵәақәа, ухәышҵараҽынтә иуҽаҷҷоит аԥырҕқәа. Урҵ мцаҵас реиқәылара, мамзаргьы наҙаҙа ирацәеиқәараха рҽыцәаара, уара унапы иакуп. Издыруада, дасу иеҵәахә шкыду еиԥш, аеҵәахә кыдзар ахәышҵаарагьы…

Иҟалап, хәышҵаарак аныцәалак акәзар, еҵәак ѡкыдшәаны, иццышәха ажәѡан ианаҵаҙуа. Ауаа рыгәрагара, рыбзиабара уцәымҙкәа, уажәра аҭагалара шыцәгьоу еиԥш, ицәгьоуп, имырцәакәа хәышҵаарак аиқәырхара, аха уара убарҵ улшонаҵоуп ауаѡы ҳәа ухы иазуҳәаларц азин ахьынҙаумоу. Дара еидҳәалоуп: ажьымжәеи аҙахәа апашәқәеи шеидҳәалоу еиԥш,дгьыл ыҟамкәа жәѡан шыҟамло еиԥш. Руак иадамхаргьы изцәыҙыз, сқьала амамкәа, амшын иххалаз аҕба даѡызахоит. «Ҳахҵәаны ҳақәҵны ҳцап ҳәа иахьыхҵабкыз, убри ақалақь амҵан, ахәышҵаара анаауртытлак абас аԥырҕқәа уҽаԥхо, амца еиқәаҳҵартә ҳзыҟамлар ҟалап», – Аминаҭ иааигәара дгыланы, ахҵәара аҙбахә еиҵа ианцәырылга, банаԥьалбеит, ҳамцахә мырцәакәа, аиқәырхара ахьҳалымшо амѡа ҳақәыбгалома ҳәа аанаго, илеиҳәозшәа акәын Абзагә ахәышҵараҽы убарҵ ажәақәа игәанала ишиҳәоз. Уиадагьы, ус ҟазшьас иман иара, мыҟәмабарак, ҭагәҵасрак данақәшәалак, игәала хьанҭақәа иѡнаҵа ахәышҵараҽы данааилак акәын ихала, игәанала рҳәара даналагоз, игәнаҳарақәа ихихырц, ауахәамаҽ иматанеиуа иеиԥш.

– Избан, изоуҳәаша уаҩ думаҙами? Акыр шықәса аҧсаса умаҩы, абна уахьылаз, ашьха уахьықәыз, азаҩәра иашьцылахьоу, иухьзеи, ахәышҭаара уацәажәартә?

– Сара сзаҩәны сҟамлац. Бзиарас сгәы иҭоу, ауаа рзы истахуп. Маҧ, азаҩәра сҟәыблааун. Аҧсаса сыманы абна санылазгьы, ҩызара сзыруан ашәаԥыцьаԥ, аҧсабара зегьы. Уара

игәатԥи, ауаатәыԥса реиԥшоуп аӣлакәагьы шеиԥшым. Ашьха цәҳәыра санықәыз, ашьхақәа арԍьажәԥара сзыруан. Уанышьхныло, шәылпҳа сымазааит, ашьхақәа, ҳәа ʒысык ахы нхуӣәоит, убас ƙауӣоит абна уанылоуԍьы. Ашәаԥыцьаԥ раҳ, аԥь амӣан уԥагыланы, уныҳәа-ныԥхьаны, шықәсык ахьтә зныкгьы аʒыс ашьа нкауԥәоит. Ажәытәан, ахьшьцәа дуқәа зқьы аԥсаса рзааʒар, шәкы уара иумаз ҳәа абна иартԥон. Изхысҳәаауа, уаԥԥсы сааигәара данықамызгьы, ашәаԥыцьаԥи ашьхақәеи ԥызара сзыруан, аха, умбои, шьцыларoуп, сара сгәалақәа, сгәырԍьарақәа ахьысҳәо саб ихәыштԥаараҽоуп. Амца уахәаԥшуа угәалақәа ануҳәо, ухьаақәа науƙәыблаашәа убоит, убас игәышьтыхгоуп, игәыԍәԍәагаха иуҽаҷҷоит аԥырԍқәа, иуҽахәмаруеит амцабз…

Асқьала гәакьа ишԥазықоу аԍба? Сара саб ихәыштԥаароуп сқьалас исымоу. Аԥстԥаа духьыԥшызар, наƙ днауƙәыблааны, ҽыц амԥа уқәнаӣоит ухәыштԥаара.

Ауха дышнышьҭалоз, дԥагыланы ашҭа дышнықәлоз иршеит. Адырԥаҿены Аминаҭ лыхынҳәра дазыԥшын. Адырԥауха, еиҭах, аҭаацәа анышьҭала, иара ихала ахәышҭааражҽы дтәан. Иауамызт, дзышьҭаломызт. Иаб дыԥсраны данықаз, ихьыз изымдыруа, хьаа имаʒамкәа, абастцәкьа ацәа ибла ихымло, длеиԥеиуа ашҭа дықәын.

«Аминаҭ дахьцаз, ииашаҭцәкьаны, цьара акы еиҿылымкаара, акы лмырҿеира цьушьо. Баша дцеит, ԥшак налҿарсны дааyеит шысҳәо, иудыруазеи илымԥыхьашәара. Лымаҳә Ҭарсхан дникылап ҳәа уƙоу. Аʒы сҿастоит ҳәа иоуҳәар, ибзиоуп, ус иаҳа иузеиԍьзар иҳәоит, ахәылак. Уаха шьҭа даауам. Аусҳәарҭаҽынʒа автобус даанагаʒаргьы, арахь дхаларц амԥа дықәлом».

Ашҭа аҵыхәан, дгьыл наараны аҽахьыԥанахоз, аҿеимыртаԍа игылан аратцла. Наԥхыцк-наԥхыцк иаƙараны абԍьқәа ылнагахьан. Убри иԥахыкны, ашәытақәа анпыƙƙала, иттәааны икыдын амза. Игәхьааигоз еилкааны имаʒамкәа, гәыкрак игәаҵа инҭалеит Абзагә. Азныказ, азаҵәра иацу, уи иарҵысуа, агәхьаагаралоуп аҿшинардырыз. Дахьиз, дахьааʒаз, аибашьра аƙнытә имахәар игәыдҳәаланы дахьыхынҳәыз, иаб иашҭа иара ицәтәымны, иазаƙаразаалак акгьы агәыблра имаʒамкәа,

акгьы иҭахҳамкәа, ихышәҭыз аԥшьырҳа еиԥш, дыккаҳа дҭацәны ихы ибеит. Уи диеиԥшын аҟамчы иҭаны аҽеы зҵырхыз аҽеыбҕаҟаза. Ашәлашара хазы колнхараны иааныжьырц иқәпара, аферма еиҳабыс данықаз инапала ииааҳаз ашьамаҟа рныхра… Аԥсаса рымҭакәа, ашьха иахькеицаз, акырцх рылаланы, ирацәаны рынҵәара, иаанхаз рыҭира, иаб иԥсра… Арҭ аѡышықәса-хышықәсак дзынҟьаз-дзынԥаз инарыцлеит, мышкы уажәаԥхьа, Чаҕьыр аԥшаҳәаҽы имаз аицәажәара.

Араҵла ашьапаҽы, адгьыл иалҳәҳәоз адашәпа днықәтәан, акраамҭа аҭаҭын дахон. «Слықәҵны,даҽеа қыҵак ахь Ҟаиматҳан дсыманы, нхара сцар…» Ихы дахзыррчо ажәақәак реиԥшоуп урҭ, иаалырҟьаны ихы иҭашәаз, ажәақәа шиҳәаз…

Абзагә ихәычқәа ацәа хаара иалан. Дышьҭалахьан Ардушьнагьы.

Иаҳа-иаҳа ажәѡан агәахьы ихалон амза, иаҳа-иаҳа илашон, аха шаҟа илашоз, иаҳагьы идухон уи ианыз ашәытақәа.

Дѡагылан, иѡнаҭа зыда ԥсыхәа амам акы ацәҕьычны игозшәа, дхьаԥш-кәаԥшуа, ашҵа дықәсны, агәашә ахь иҽынеихеит. Дымѡашьахуа идыруан, уажәы Қьач Кыҷа иҟны дшыҟаз Ҟаиматҳан. Лара лылоуп иԥсы злаҵоу аҭаҳмада. Дычмазаѡхар дызбода? Ҟаиматҳан. Лхаҵа иԥсы анҵазгьы ус ҟалҵон, аха данԥҳәысеибаха, иаҳагьы напы идылкылеит. Иҵаца гәакьак леиԥш дибоит иаргьы. Уажәгьы аҭаҳмада иѡны-игәара аҭаца лаагара иазлырхиоит. Уаҟа дыҟамкәа, шьҭалара ахәыҷы длыманы дцахьазаргьы, уаха дааимбар шизымычҳауаз идыруан.

Агәашә агәаргьал ааирҵәин, ачҵақәа мҷыжьырц, ашьшьыҳәа иаартны, дынҵытцит. Еиҵах дынхьаԥшит акәасқьахь. Аԥенџьырқәа лашьцан. Ианышьҭалагьы ашәҟәқәа ирыԥхьон ахәычқәа. Уажәы алампақәа дырцәахьан. Иԥҳәысгьы дналаҵаны, убарҭ зегьы раҵкыс иаҳа длыцәшәа-цәыԥхашьо иԥҳа дналызхәыцит Абзагә. Аҭыԥҳа наҳа дылѡызахахьеит лара. Бхы пату шақәыбҵалаша, иахьбаҭәам аҧсшәаҵәҟьагьы шыбымҳәаша, аламыс ацқьара еиҳау акгьы шықам ҳәа улылабжьо, арахь уара ухаҭа, аҵх лашьца иналакны, аԥҳәысеиба лышҟа аныҟәара… Унапала ииаибуҭаз, унацәхасны иааурхәашоит ҳәа дхәыцуан, аҳабла агәарабжьара дыбжьаланы дахьнеиуаз.

«Шаҟа шықәса ҭуаз, ажәѡан аҽанаааиманаклак инаркны, Кыҷа иѡнаҭаҷы лашарак аҙәгьы имбеижьҭеи. Насыҧ бзиа анцәа иитароуп имаҭа Муса. Араҟа даангылашам, иҧхәыс диманы дцашт ақалақь ахь, аха ма аҧхынра анааилак, ҧсшьара иҭаацәа иманы даалап, усгьы Ашәлашара знык иналҭыз, курортҵасоуп дшахәаҧшуа».

Алақәаҵәҟьагьы ирдыруеит аҧшәма агәырҕьара анимоу. Амза дара рзыҳәан имрахан, Кыҷа иашҭаҷы еибархәмаруан. Лак дгәанаҭан, аху-хуҳәа ишуа, агәашә инкылҟьеит. Абзагә шиакәыз цқьа ианеилнарга, иахьѡашьаз ҧхашьо, инаидгьежьылеит.

Акәасқьа абарҵаҷы ѡыцьа аҳәсақәа илаҧш нарықәшәеит. Руаҙәк Ҟаимаҭхан лакәын, егьигьы гәыла ҧҳәысын. Марҭа лыхьҙын. «Егьоурым, дыҟазааит уи аҧҳәысгьы. Ҟаимаҭхан ажәақәак лаҳәарҭа уеизгьы исоуп», – иҙбеит Абзагә.

Иарбан ажәақәаз илеиҳәоз цқьа дырзымхәыццызт. Ибзианы идыруан игәҭыха зегьы иҳәарц шиҭахыз. Илеиҳәап уаҳа аҵәахра шилымшо, иналаршә-ѡаларшәны ажәақәак еибырҳәало, алаҧшхаа еимырдало иара ишизымхо, аҧенцьыр ахышә дкылпшны, ажәѡан агәиаҵәара ахьибо шизымхо еиҧш абаандаѡы. Амѡаду аҟны дгыланы, Кыҷа ибарҵахь дшыҧшуаз, иааигәалашәеит, уажәааигәа Ҟаимаҭхани иареи еибырҳәаз.

– Ашьха ацара уаҟәыцма, мшәан, зынҙа? Амҳабыста ҧшҙақәа, аҟәыдыршьшьыгақәа, ашәыршақәа ҳзаазгода? – лҳәеит дҧышәырччо Ҟаимаҭхан, знапы лкыз лыҷкәын хәыҷгьы дналаҵаны.

Ахәыҷы ашәырша аҙбахә аниаҳа, Абзагә иитақәахьаз игәалашәан, хәмарга ссирк идыркызшәа, даагәырҕеит.

– Бара ибҭахума, аҧхынра зегьы сыкәҵны, ашьхаҟа сцалар? – иҳәеит иара.

– Сара бзиа избоит, аѡни агәареи раамышҭахьгьы, даҽа уск, ус дук инапы аналаку ахаҵа, – лҳәеит лара, даараҙа дазхәыцны. – Ирҳәоит, ахҵәарагьы иакәукит ҳәа, ус акәу?

– Аминаҭ лоума ибазҳәаз?

– Хаҵеи ҧҳәыси ацәгьа рыбжьаҳәара – гәнаҳароуп. Цәгьаҳәароушәа иҟамлозар, ааи, лара гәыла ҧҳәыск илалҳәон. Ама-

ла узыԛәшәаԛәаз рышьҭахь ахҵәара – саҵахеит ҳәа, унапы уѡаханы, абналароуп иаанаго.

Ажәак мҳәакәа, Ҟаиматҳан дылԛаԥшуан Абзагә.

Абри реицәажәара шигәалашәоз, усҟангьы, уи ашьҭахьгьы акырынтә дырзымхәыцыцшәа, еиҭах ишәо-изо Ҟаиматҳан лажәаԛәа дрызхәыцуа, ихы ихашҭшәа, Кыча игәашә аартны дҭаларц иԛынеихоны, цәажәабжьԛәак иаҳаит. Рыбжьԛәа хацаланы, еизымʒырѡʒо ицәажәон хацәаԛәак, урҭ рыбжьы иналыѡуан ԥҳәыскгьы лыбжьы. Ахацәа рыбжьы иаҵаʒыр ҳәа дшәошәа акәын уи дышцәажәоз. Аминаҭ лыбжьы идырит Абзагә. Дгәааны дааҵгылеит. «Илцәажәашьоузеи! Аѡы ыжәны дыҟоума? Изусҭада дызцу ахацәа?»

Иааидгылаанʒа изымдырʒеит Ҭарсхани Патыхә-иԥа Марыҭхәеи. Урҭ иҕәгәааны рԛьаф ҭан. Лцәажәашьала, аҵәыцаԛәак ыжәны дшыҟаз ѡашьомызт Аминаҭгьы. Агәаара ацынхәрас, ахаан аѡы лжәны иимбацыз иԥҳәыс, лцәажәашьаԛәа аниба, аччара дакит Абзагә.

– Кыча имаҭа ԥҳәыс дааигеит, ачара иҿазыҟаиҵоит, – иҳәеит Абзагә, хырқьиараны, аԥсшәагьы цқьа иреиҳәаанʒа. Уи диеиԥшын, аԥенҵьыр ахышә дкылԥшны, ажәѡан агәиаҵәара дшахәаԥшуаз, иаалырҟьаны аҕьеѡҳәа ахышә зцәадыркыз ауаѡы.

Аминаҭ дахьынаԥшыз, лылаԥш налыкәшәеит Кыча ибарҵаҿ игылаз Ҟаиматҳан.

16

Иниасит мышқәак. Хатҵеи ԥҳәыси ахьшәашәара ирыбжьалаз, уаҳа иҟәандахомызт. Ахҵәареи ахымҵәареи макьанагьы дшеимаркуазгьы, ԥара ԥытк ааизганы, иуалԛәа злеишәашаз аҟара Марыҭхәа Патыхә-иԥа имхра дақәшаҳаҭхеит Абзагә. Дақәшаҳаҭханы акәым, Марыҭхәа иаанижьит. Иара акгьы имҳәеит. «Ҭагаланынʒа ишәымаз, ҭагалан ма сԥарақәа шәыргьежьып, мап анакәха, ахҵәара шәыʒбуаны шәҟалозар, иҵегьы ҳаилаʒап», – иҳәеит уи. Дара уажәазы шаҟа иаргәаҟуаз анырҳәа, уамакгьы аԥхьаʒара иҿадмырхалакәа,

еидгәала иԥьыба ииаҭиган, астол инықәыжьны дцеит. Абри шьацхәак ҳаҷаиршәуеит, баша амала аԥара нижьуамызт иҳәеит Абзагә, аха Аминаҭ илымуит. Абзагәгьы уамак иҷадимцалеит, агәра ганы дыҟан, ҭагаланынӡа ԥсеивгарак иоуеит, аԥарақәа иргьежьуеит ҳәа. Иаб ихәышҭаара, иаб иашҭа акажьра илымшон акәымкәа, ахҵәара дахьақәшаҳаҭымхо, дахьылак-ѡакуа даҷеакы иахараны, Ашәлашара далзмыжьуа даҷеакы иҵаны илыԥхьаӡеит, агәрагьы лгеит Аминаҭ. Аиҳарак агәра лгеит, иара агәашәаҷы дгыланы, дыԥшны Ҟаимаҭхан абарҵаҷ дшыҵагылаз анылба инаркны. Убри зынӡак лшьара дықәнаҟьон. Иахьынӡалылшоз иазыҟалҵон рыхшара, раби лареи иааимацәгьахар лара илыдгыларц.

Хәылԥазык, иааилашәшәуаны, Кәнач, Ҭамел, Ҟаҭмас уҳәа, аиҳабацәа раԥхьа игыланы, агәылацәа ԥыҵѡык рҷеибарк инеит Абзагә иѡны.

Дасу иҟарҵаша, ирҳәаша, заа аицәажәара рҵахымызт. Ашәлашараа уажәы ирымбеит еиҳабы-еиҵбыла еибарԥшны ацәажәара. Арсҟаѡык еицны ашҭа ианааҭала, ицәа наихыбзаан, ицәымыҕхеит Абзагә. Иҟалҵара лзымдыруа, даагьежьыхынҳәит Аминаҭгьы. Ардушьна заҵәык лоуп дгәырҕьаҵәа иҟалаз. Уи гәѡарас илыман убас инеираны ишыҟаз. Ларгьы лыбз алан.

Абас рҷеибаркны иааихьан шықәсык уажәаԥхьа. Усҟан раԥхьа дгылан Кыча. Уажәы дмааӡеит аҵаҳмада. Ашьха иахькеицаз аԥсаса рацәаны ицәҵахеит, абахҵеи ауали деимаркуа дхынҳәит ҳәа анраҳа, инеит инаидҵааларц. Усҟан ашҭа ишааҵалаҵәҟьаз,рнеира зызҳәаз идырит.Дара ажәак рҳәааанӡа: «Шәхы ауадаѡра изалашәҵазеи, Абзагә дшәыкәыхшоуп, ҳаиуанқәак нҵәазар, митә ҟамлеит, ауааԥсыра ҳаибгазааит, ауал ҳақәырҵар, ҳара ҳаиааиртә ҳаҟоуп», – иҳәеит.

«Изызҳәоузеи, анаџьалбеит, уажәы раира?»

– Уа хәылбзиақәа! – иҳәеит ихылпа ааихыхны Ҟаҭмас. Иԥсы ааивигеит Абзагә, аԥсшәа рҳәазар, раира бзиарак иазҳәоуп.

Еицәажәо ашҭаҷы иаагылт. Иааилашәшәуан.

– Аѡныҟа иааугарауазеи,адәахьы иргыланы узрыхәаԥшуа?! Бзиала шәаабеит, шәхаҵкы сцеит, – лҳәеит Аминаҭ. Лхаҵеи ла-

реи ахьшәашәара ирыбжьалаз, егьа илҵәахырц даҽызаргьы, илныԥшуан, аҳы аҵа зеиԥшроу аԥшшәы ала ишудыруа еиԥш.

Абарҵаҽ дахьаадәылҵыз, ҽымҭ дгылан Ардушьна. Лашьа изыҳәан ашәы илшәыз лыкәра иацнаҵон, аиқәара лҽанартәон. Азнык азыҳәан агәылацәа данынарылаԥш, иаалызцәырҵыз агәырґьара налыхҟьа ицеит, иззааиз акгьы алымҵуазар акәхап ҳәа даназхәыц. Аԥсшәа анларҳәа:

– Сыҟоуп нан, сшыҟамзаара иҟоузеи. Сызшәыргахуазеи, сара аԥсцәеирымга, – лҳәеит лыбжьы каҳаны. Убарҭ ажәақәа рыла идлырдырит, дара ззааиз аус шылдыруа, насгьы лара лзыҳәан убри аус шаҟа аҵанакуа. Лашьа Гәадала иԥсра аҵкыс илзеицәаханы дыѡнан. «Кыҷа иоуп иаазышьҭыз, ибзианы иҟастцеит иахьиасҳәаз. Ихаҵа дзымаазаргьы, иажәа арҭ ирҳәозар акәхап», – лҳәеит лгәанала, Кыҷа диаҵабуа. Ууанҳа уи иахь илымаз агәала – риешьарак иԥа Зыкәыр иқәцара дахьацхраазгьы, наҟ иналхалыршҭит. «Зыкәыр иҟаиҵаз амаҳагьара дагагәышьеит. Кыҷа, ихароузеи!»

Аѡныҟа иныѡналан, ахәышҭаара акәша-мыкәша, еиҳабыеитцбыла еибарԥшны, ианынатәақәа, аԥшәма ԥҳәыс ахыжәлагақәа аваргыланы, ауатка раԥхьа иныкәлыргылеит. Исфом, изжәуам ҳәа аанаго, асқам ашьҭахьҟа днахан, иҽеаҟәыҵханы, ус ҽааиҵит Ҟаҵмас:

– Бчеиҷьыка пату ақәзааит, Аминаҭ, аха ҳара ҳаззааиз аус ҳаламцәажәакәа, ачеиҷьыка агьама ҳбом.

– Аҵәыцақәак аанышәкыл, нас аусгьы ҳалацәажәап, – иҳәеит Абзагә, макьана изакә усыз шизымдыруазгьы.

Амаҵурҵа акәакьаҽ дахьынатәаз, зны дҟаԥшьхо, нас дцәышхо дтәан Тарас. Дацԥыҳәаны ирыцкьазар акәхарын, исолдаҭ блуз иақәгылаз аҳәынҵәрақәа иуҽаԥхо ицырцыруан.

Уи арԥыс арра данцоз дыҵәрышкәаҳа дыҟан Есма. Аа, уажәы дзаҟарахахьоу! «Маҟарас сыбгар», – иҳәахит ибжьы ныҵакны, ашҵаҽы аҧсшәа анеибырҳәоз. «Ушԥазымгои, амала ухәдаҽ аҳәынҵәрақәа ԥуртлар ҟамлаҳои, мшәан, арра уаноурышьҭгьы?» – лҳәеит, убас дцәыҵаччеит, раԥхьаҟа игыланы, унеи-снеи ҳәа аматцурҵа аѡналара иаҽыз аиҳабацәа аахьаԥшит. Есма дыԥхашьан, акәасқьахь дыѡны дцеит.

– Ҳаззааиз аус уиаҟара анахыкәша-аахыкәшара зҭаху усым, Абзагә, – иажәа инациҵеит Ҟаҭмас. – Ибырхьархьаруа ачуан баҟәыҵишь, Аминаҭ. Ачеиҷьыка бзиа шшәымоу уажәы иҳамбеит. Баргьы ибаҳауазар ҳҭахуп иаҳҳәарц ҳаззааиз. – Иажәа зырпшҙаша ажәақәак заа иҳәақәан, аҧшәмацәагьы маҷк иазыҟаиҵан, нас иҳәеит иаахтны: – Шәыхҵәоит ҳәа ҳаҳаит. Иабанҙаиашоу?

– Сара сыхҵәарада хьаа шәмоуааит! Убри азыҳәан шәааазар, ихьаам, аҵәыцақәак ҳшәыркы, – иҳәеит Абзагә.

– Ҳҙиас Чаҕьыр хынҳәны ашьхаҟа ицараҳа, Абзагә дыхҵәаны, агаҷаҟа дцом сҳәеит сара иансаҳа, – иҳәеит Ҭамел, зны, иҵегьы ианҟәыпшқәаз, шьыцра бааҧсыла дахьиҵашьыцыз, уажәгьы игәы иаланы.

Ҟаҭмас инациҵеит:

– Узыҧсоу ҳурдырырц иақәукызаап, дад, Абзагә. Ихҵәо изыҳәангьы ирҳәоит абри ажәа, здунеи зыҧсахуа рзыҳәан мацара акәым.

– Дыхҵәаны ишәылҵыз, шәара шәзыҳәан иҧсыз дызлаиеиҕьузеи?! – инаҧишьит, ччаҧшьшәа акы неиҷықәҵаны Абзагә.

– Уи, дад, ухҵәарц ианақәук, уахь уахьцогьы ҷьоукы урықәгәыҕуазар акәхап, – иҳәеит Ҟаҭмас. – Убасоуп, ааи, убасоуп дшыҟоу ауаҩгьы. Аҕба азыҳәан еиҧш ишыҟоу асҟьала, ауаҩы изыҳәан дыҟоуп ауаҩы. Абраҟа узлыҵуа раҵкыс иузгәакьаны, изусҵәада ухы здукыло? Зымгәада хәыцырҵа змаҙам, Патыхәажә иҧа Марыҭхәа иоума уаб ихәышҭаара зуҵо? Игәахы ашәы акәыршаны дтәоуп Кыҷа, убас ицәымыҕхеит, ухҵәоит ҳәа аниаҳа. Уаҕоу игәылара қьаҧҭажәхааит.

– Изқьаҧҭахозеи, ҷьоукы ахымлои, – лҳәеит Аминаҭ.

– Быпату схы иқәуп, дад, аха иқьаҧҭахар иаҳа еиҕьуп, имышгарҭахар аҵкыс, – иажәақәа рҷацаны ҷаатит Ҟаҭмас. Иара иакәын аҧхьагыла, зегьы рҷахәы иара иҳәар акәын.

– Иҧҳәыс, ихәыҷқәа, ажәакала ишынҵаацәоу аҧхын рыпсы ршьалап. Избан, мышгарҭас иҵахуп ҳәа изышәыпхьаҙозеи? – инамалкит Аминаҭ.

– Ииашоуп, аҧхын рыпсы ршьалашт. Аха абжьааҧны? Ишпаҟоу Ҳазарат инхара? Мышгарҭас имоуп имаҭа. Сыпҧ-

сшьарҭа, сдача иҳәахуеит. Ахаасцәа иманы дәауеит, мышкы, ԝымш шәаҳәароуп, ԝыжәроуп, нас ашәқәа наркны, дныҵахәаша дцоит. Исымчузеи акәымзар, зынʒаск ирымхзар акәын, адачақәа рыхьʒҵаны, мышгарҭас ԥьоукы ирымоу аԝнқәа, – иҳәеит Ҟаҭмас. Абас иажәақәа цҳафыруа димбацызт уи ауаԝ Абзагә. Кыҷа даангыланы, аиҳабыра иара иахьиоуз иҿаԥсеитәырц даҿызар акәхарын, иажәақәа еишьҭаргыланы акәын ишааишьҭуаз.

– Уи аԝыза сара сахаанымхароуп. Сашьа иаԥхьа сымԥсуаз, акыр сықәызҵгьы, – лҳәеит Ардушьна, лҭаца егьа лаҳаҭыр лбарц, лгәы цәылымҟьарц лҭахызаргьы, иаалзымчҳауа дынхықәгылахьан.

– Аԥсаса иуцәҭахаз, ажәлар иаҳтәын, ажәлар ҳзыҳәан еиқәурхар шуҭахыз, амашәыр уақәшәеит. Ауал иузынхаз, аҳабла адгылоит. Ихала даиаааиуеит, анапеилаԥса зҵаху дреиуам ҳгәахәт. Абри шәаҳҳәарц ҳааишьҭит Кыҷа, – иажәа даалгеит Ҟаҭмас. Абзагәи Аминаҭи еимданы дрыхәаԥшуан.

– Иара, акы, игәқәа ҿеимшәа дыҟоуп, ԝбагьы, ачара азыҳәан аҭынхацәа изааua иалагахьеит, – иҳәеит Ҭамел, Кыҷа изыҳәан.

Акәасҟьахьтә дылбааны дааин, ибыдгылатәхозар, бара иахьыбҳәо сшыҟоу бдыруаз лҳәозшәа, днеины, лан дналыдгылеит Есма. Лыхцәы аҵыхәа лнацәа иахаргьежьааua илырҳәуан. Длымбаʒозшәа шыҟалҵозгьы, уажәы-уажәы дынцәыҵыԥшшәа, Тарас днаихәаԥшуан. Бзиа дылбозу, баша дылгәаԥхозу еилкааны илымамызт, аха лара лгәы иахәон, уи арԥыс, Ашәлашара иналукаашаз, дахьигәаԥхоз.

Напеилаԥса ҟарҵаʒаргьы, ирымихуамызт Абзагә, аха уажәы дахьхәит Марыҭхәа аԥарақәа имхны иуалқәа ахьишәааз. «Сылзымхәыцыр акәын Аминаҭ. Баша аԥарақәа нижьуамызт уи аԥаршеи».

– Арахә рантҵара, ахьчара, ажәытәан акәын ианықаз, патугьы анақәыз. Уи аамҭа цахьеит. Ауаа абнаршәыра илтҵуеит, – иҳәеит аиҳабацәа рышьҭахьҟа итәаз Абзагә иҷкәын Саид. Аԥырҕы днақәгылазшәа, иҷкәын иажәақәа илсит Абзагә. Урҭ ажәақәа иан лҟнытә ишиаҳаз ԝашьомызт. Чаҕьыр аԥшаҳәаҿы

реицәажәара ашьҭахь, игәы рыцәкаҳаны дшыҟаз иҳабла уаа, уажәы абас еиԥш иҟоу ажәа рыманы ианизаа, игәы ԥхаррак ыҟәланы, асасцәагьы ишраҭәоу еиԥш днареигәырҕьаны, драцәажәақәарц игәы ишҭаз, иҷкәын иҟнытә иаҳаз ажәақәа ишьара дныкәырҟьеит. Адунеихаан димбацшәа, дабаанагеи ари иҳәарызшәа акәын дышихәаԥшуаз. «Шәанаџьалбеит, изакәызеи исаҳауа?! Сара, иаб, ацәажәаха симҭеит, насгьы еиҳабацәакәак ажәа рымакны дышԥацәажәеи. Ухьчала, Абзагә. Абна улаз. Аа, иааҳәны ишуҽагылаз уҭаацәа. «ьаҳаным рҭыԥхеит арахә, иахьнырхыз иаҳагьы еиҕьуп!»

– Дад дукәыхшоуп, – ҿаатит Саид иахь, агәаара аҵаҵаны, ауаҩ бырг Ҟатмас, – ҳуаалашьцакәоуп, абнаршәыра ҳалахеит угәахәуазар, иуԥырхагада, уца! Уабацәа рџьынџь қьаԥҭажәумтәын. Иаҳхылаԥшхәугьы иуанаижьуам.

– Иаҳхылаԥшхәу акәым, цәгьа дҳахәахьеит, – лҳәеит Есма лыбжьы нытцакны. Абзагә иаҳаит. Иблақәа рыцәгьаны дналыхәаԥшит. Тарас игәы иахәеит уи илҳәаз. Ихәдаҿ аҳәынҵәра цырцырқәа ааԥиртлан, еиҵа инеибаиркит. Есма иаалҳәалак, зегьы ирҳәо аҵкыс иҟәышу ажәақәаны иаҳауан уи.

– Амҳаџьырра ицаз реиԥш, Аԥсны ҳалҵуама? Ҳахьцогьы ҳабацәа ирыдгьылми, – иҳәеит Саид, ихахәы инацәкьарақәа алшьны иԥхьаҳәауа.

– Убжьы умырган, амбжьах! Удәылҵны уца абыржәыҵәҟьа! – аҕьеҩ ааҭиргеит Абзагә. Ихы ихашҭит, ихашҭит асасцәа шырҭоу.

Аиҳабацәа раԥхьа дмиаскәа, аҵзамц иҿадкыло, ашә ахь иҿынеихеит Саид.

– Уиҟәаҵишь, Абзагә. Уаангылишь, дад, Саид, ажәақәак уасҳәоит, – иҳәеит Ҟатмас.

Сцару сымцару ҳәа аанаго, иаб иахь даанаԥшит Саид. Абзагә даарыцҳаишьеит иҷкәын. Убри аамҭазы даҿазныкгьы идырит, ихшара иааигәара ианыҟамла, егьа гәҭыха изынаҙаргьы, насыԥ иманы, игәы гәырҕьо адәы дышзықәымло.

– Уара ишудыруа, аԥсуаа ргәаԥхарала мҳаџьырра ицеит ҳәоума, дад? – Саид дкылкааны дихәаԥшуа ҿааиҭит Ҟатмас.

– Акамбашьқәа ҭатәоит, убриаҟара идууп аҟабқәа, аҙыҙ нарылаукшар, ахш аарышьҭуеит аҵлақәа, ԥьанаҭ дгьылуп

Ҭырқәтәыла ҳәа анырҳәа, иқәтҵны ицеит. Убасоуп ҳара ишаҳдырҵо ашкол аҿы, – иҳәеит Саид.

– Ҳхы ҳахыччоит ауп уи иаанаго, дад, ҳхы ҳахыччоит. Амца қьоуқьад ажәтҵаны, иҟазамшәа иқәрыццышәааз ақыҭақәа, иқьаҧҭажәыртәыз ҳаҳҭынтәарҭа Аҟәа, рыжра иахьымʒо инҵәаз уҳәа, зегьы ҳархыччоит ҳәоуп ус аҳәара иаанаго. Рыгәлымҳа дагәоуп, дад, урҵаццәа, убас сызраҳәа. Шәара шәыхҵәаны, амшын нырцәҟа шәцоит ҳәа акәым иаҳҳәо. Ҩыцьа аигәылацәа рышьтәа шьышьа еиҧшым рҳәоит ажәытәуаа. Иашоуп, шәани шәаби макьана иҷкәынцәоуп, рхы иахәашт, аха гәаҟрас иҟалазеи? Амҩа ҽеимзар, мышкызны иҟарҵап, уалк шәықәшәазар, напеилаҧса ҟаҵаны иаҳшәап, Ашәлашара иацызам афымца ахьнаргаз ақыҭақәа. ҧашәда ишхәарҭам еиҧш аҵла, дгьылда ҧсыхәа имам, дад, анхацы, – Саид иаҵкыс, уи иани иаби ракәын изеиҳәоз Ҟаҭмас. Иажәа уамак аҧхылнамдозшәа ибазар акәхарын, дгәамҵуа, ихылпа рҟәыҷны, ишьамхы иқәикшон.

– Еилызкаауа ʒәыр ҳаҟазар, аҭоурых далаланы, еиҿкааны, ажәа ҟәыға ҳаиҳәеит, ухаҵкы сцеит, Ҟаҭмас, – лҳәеит даақәыҧсычҳан Ардушьна.

Аминаҭ лхы иақәылҵеит уи илҳәаз. «Сара ҧьаргьы сцом, сахьиз ашҭаҿы сыҧсуеит лымхәеи, иаҳагьы еиɣьуп, ҳаурақәа ҭаҳгалар, илфаша лызныжьны, ҳара ҳцап. Шаҟа ибзианы исыʒбазеи, аҧсахра ахьʒҵашәа, аҧарақәа ахьимысхыз Михаил Петрович. Аҧарақәа иҵашьас иҳамоузеи, иабааҳго», – лгәы дааҭацәажәеит, нас ус ҿаалҭит:

– Ҳара иаҳзеиɣьу ҳәа ажәа иуҳәаз ҳаҳаит, Ҟаҭмас, ухаҵкы сцеит. Дук ҳзеилымкаауазаргьы, уиаҟараҵәҟьа шҧаҳзеилымкаауеи. Сабик иихәаз, шәхы иақәшәымҵан. Ҳара ҳахҵәара аус ʒбаны ҳалгахьеит, шәыххь згеит.

– Сашьа инхара бара ибыргылазар, бара ибҭип, – лҳәеит иаахжәаны Ардушьна. Адунеи иқәу иреицәалшьо, лара излеилылкаауаз ала, днасыҧданы адәы дықәзырхаз Хыцә Кьынтышәҵәҟьагьы абас ирымчны, абасҟак агәаɣ аҵаҵаны димацәажәацызт.

Аминаҭ дааҧышәырччеит. Башьа иоума, башьа иҧа иоума, иҟазҵазаалак, ҳанхара ҳәа бызҷу ҭины, ахәыбжа ыҵхны ҳал-

гахьеит, бара аҭакәажә хшыԥцажә, ибыздыруам акәымзар ҳәа аанагон уи лыччаԥшь.

«Аԥшәмара зегьы сыԥҳәыс иаанкыланы далгахьеит. Илҳәо иахымпо илыдылкылеит ахәыҷқәагьы. Ҭаацәагьы нхарагьы зегьы сцәыӡуеит убама. Руак ма иансзеиқәмырха, нас адәы ақәзаара уадаԥхоит. Цқьа дысзымдырӡозаарын, абасҟак шықәса сыздынхалоз сыԥҳәыс, исзымдырӡозаарын схәыҷқәа», – ҳәа игәы дҭахәыцуан Абзагә.

– Ҳара ҳзацәажәарц ҳааиз аԥнаҭа аԥшәма иакәын, аха... – иажәа намыгӡакәа, иҷааникылеит Ҭамел. Игәыла бзиа, иԥыза Абзагә днаидгылан, иҭаацәа драҕьуа, ажәақәак иҳәарц иӡбеит уи азнык азыҳәан, нас, данеиԥхьхәыцаа, сҭаацәа рыбжьара иара далагама ҳәа игәы иалсыр ҟалоит Абзагә иҳәан, иҷааникылеит.

– Аԥнаҭа аԥшәма абнаҟа, абаҳча аҵыхәан анышә дамоуп, Ҭамел, ухьь згеит. Сара даҷеа усқәак сышрышьҭаз, сыԥныҵҟа схыбгалахьазаап, уажәоуп ианызба. Саб данԥсы нахысгьы, сара сшьақәҟьахьан. Ажәлар рус сашьҭахын, сара схатәы сзымыӡбаӡо. – Инапы ааиҟьан, дызнышәарц ииҭахымыз акы дшанышәоз, мамзаргьы уажәшьҭа уаҳа агәхьаа шикым убартә, деиқәышьшьы даатәеит Абзагә. Иԥҳәыс, ихәыҷқәа, дарбанзаалак аӡәгьы ажәа рымаикуамызт. Уи уажәы диеиԥшын, иахьцо сагалааит, сахьӡыхнаго збап ҳәа, инапқәа ааужьны, аӡиас зҷеазҭаз ауаԥы. Убри аӡиас аҟны, хықәк ахь дырырц иҭаххозар ҳәа, лцәаара днахьыԥшуан, ларгьы цқьа деилкааны дшизымдыруазгьы, зыблақәа алахьеиқәра рху Ҟаиматхан. – Ус сылахь ианызар акәхарын, иҟало аабап, – иҳәеит.

Уаҳа, иажәа ахы ахьдырхаша еилыркаартә, акгьы имҳәеит.

– Уԥнаҭа уагымхааит, аԥшәма уара уоуп. Насгьы, уеизгьы-уеизгьы уиаҟара ицәаԥҷеыгам уи. Аԥшәмара лкызаа-ит, илҭахызар аԥшәмаԥҳәысгьы, ишакәхалак ахҵәара ҳәа изқәышәкыз, иҷееиу усым, ҳахьшәыхәо ыҟамзар, шәхы ҳашәырхәа ҳәа шәаҳҳәарц ҳааит, егьирахь, шәара ишәусуп, – иҳәеит, уаҳа ҳәатәы шимам убартә Ҟаҭмас. Иажәақәа маҷкгьы агәаара рыҵан. Иара игәанала, даараҙа иус ҕәҕәан, иус дуун ииҳәозгьы, иҟаиҵозгьы. «Ихароузеи, иазҳәоз аӡәгьы

ҳҟамлазар. Уажәакәмызт уи анҳәатәыз, уажәакәмызт усеиԥш ианаатәыз, агәыла бзиа ианидгылатәыз».

– Аҭаацәа ацәгьа рыбжьашәҳәарц шәаҷызар, уамак иԥшҙам аус шәҷазышәкит, – лҳәеит зегьы еицырзеиԥшны Аминаҭ.

– Аҙы иаго ҳәҳәабжьы иаҳауам рҳәоит, шәхы иакәшәаымҭан, ԥҳәыс гаҙак илҳәаз, шәыххь згеит, – иҳәеит Абзагә, иԥҳәыс, лажәакәа хьаршшо. Аиҳабацәа ишраҳауаз Аминаҭ лыбжьара дзалагомызт акәымзар, иаалничҳахьоу зегьы абыржәы имҳәар амуа, еизаны иааины иԥсы иныҵагылеит. Дтәан ичҳауа. «Уск ҟауҵарц азыҳәан, даҷеакы уцәмыҙыр ауам рҳәоит, аха иамуҙеитеи! Исцәыҙуа мыцхәы ирацәахеитеи!» – иҳәеит игәанала. Ишәо-изо дазхәыцуан, убарҵқәа зегьы хнырҳәышьас ириҵара, ауасҵа бзиа инапала иргылаз абааш бгар, игхаз еилкааны, ҷыц ашьақәырылара дшазхәыцуа еиԥш.

– Ҳара акгьы ҳгәы иалсҙом, дад. Ажәытәуаа иҳәаны иалгахьеит, – дѡагылеит ацаразы Ҟаҵмас. Цқьа иаазырхәыцны, ҷыдала Аминаҭ илаҳартә: – Ашьа ицаша ада иалагылом рҳәеит.

Иѡызцәагьы ѡеибаргылеит.

– Шәара акгьы шәывызбом, Ҟаҵмас, уххь згеит, – иҳәеит Абзагә, издыруада дара ирыгхаз еилкааны аҙәыр иламыс даргәаҟуа далагозар, ихы злаирқьиаша ҳәа заа даԥыѡланы. – Шәымцан, фырԥьанқәак аанышәымкылакәа.

– Ҳаззааз анаҳзыҟамҵа, акрыфара ҳаазшәа, афырԥьан шԥанаҳкыло, – иҳәеит Кәнач.

Сара исуалу аҵх лашьцараҷы шәара шәеибарбароуп, изакә блақәоу еихәашәырԥшуа, уи шәара ишәусуп аҳәозшәа, Абзагә иашҵа иамариашаны, ахаҷы гьамгьамуа икыдын амза.

Агәашә иҵыҵын иахьаанаскьаз, иааҵгылеит аигәылацәа. Рыгагақәа еиқәаҵәа-еиқәаҵәаҙа, ишәытаха ршьапаны ишьҭан. Ихы рҟәны, аура заҟароу ишәозшәа, игага дахәаԥшуан Ҟаҵмас. Илабашьа аԥса ҵарыра уажәы-уажә адгьыл иалаикшон. Усоуп дшыҟоу анхаѡы, игәыргьара, игәаара, ихы-игәы ахшәара, зегьы, ма адгьыл иаԥьишьоит, мамзаргьы адгьыл иахҭниҟьоит.

– Иамуит, иқьиамхеит абри адгьыл ҳара ҳзыҳәан, – иҳәеит ибжьы аармаҷны. Изаҳаз аҙәгьы ақәҷимҵеит. Дызхаанызгьы, амҳаԥьырраахыс иара дызхаанымызгьы игәалашәон,

иқәыҕәҕәартә дзызхәыцуаз рацәан. Ихы ԥхаишьон, имчымхара дазгәаауан.

– Ҳахьцоз анласҳәа, уажәшьҭа ишәҳәо аԥсажәоуп лҳәеит санду,– иҳәеит,аухантәарак ажәак иҷыцмыршәо ирзыҙырԝуаз Ҭамел.

– Ишԥалҳәеи, уара? – иааԥьеишьеит Ҟаҭмас. Миха даҽа знык иҳәеит ианду лажәақәа.

– Иашоуп, дад, уанду Қаҭа илҳәаз, – иҳәеит Кәнач. – Амла иагаз ауаԝы иԥсхәы руан, иҳәеит, ацәқәа шьны, калаҭхыла абыста еиқәыжьуа. Убри аԥсхәы зуз ҳаиԝызахеит ҳара. Уаха ҳаан, ҳаламыс ҳарқьиеит, уаҳа акгьы.

– Шәца, дадраа, шәыԝныҟәақәа рахь. Ҟәыдк ацара ҳнахәап, абадақь ҳаслап ахәышҭаара ҳаҽеҳәатәаны, – днарыдҭит Ҟаҭмас.

Амза рхалашон.

Ажәԝан иаҵагылан иҟәаш-ҟәашҙа, рмаҟҷаҳәара нахыс рхыцәқәанҙа иҵаҳәҳәаны, асы зқәыз ашьха ҳараккәа. «Абзиаразы!», «Уҵх аабзиахааит!» – ҳәа аԥсшәақәа еибымҳәакәа, ашьшьыҳәа инеиԥырҵын, дасу рыԝныҟақәа рахь ицеит.

Иҵегьы аҽеибнаҭеит, аԥсы алалеит аапын. Ашәлашара мрагыларахь ала иаҽԥынгылаз ааигәа-сигәатәи ашьхақәа, асы рыкәзытын, еиқәаҵәа-цәышҳабиҙа иааԥшуан. Аҙәы иԥсра ҽаҙәы изеиҕьхоит ҳәа, асыԥсақәа рыҙытра, арԝашқәа рзыҳәан иԥсхаҵагахеит. Урҵ инарылалон ацыхазқәа, акәараҷҷақәа. Зегьы рҽеибаркны, иналаҭәон Чаҕьыр. Алҙынрак ахаҳәқәа унарыкәԥала-аарыкәԥало узыруаз аҙиас уабахәарҭаз, иҙиас духа, аԥаԝқәа ирыдыҽеало, еилагьежь-еилахынҳәуа инеиуан. Уажәакәын уи ашәлашараа рзыҳәан иаҳагьы ианхәарҭа дууз. Амза-ҵлақәа, аԥсақәа, аҙын асы ихнажәаз, ма иҵыԝрны иалаҳақәаз, уажә ишьҭҳәа иаанагон. Аҕәы зхырц зҵаху, аҟауар зыршьоз, зегьы реихақәа кны инавалон. Иахьырзеицәаз аҙлагараҷы акәын. Абырбалқәа аҙы рыҵачуан. Изымлаго, иҟәызгаҙа итәон. Аҙымлага авгара рыкәшәон.

Аалагала рнаҵоу ирнамҵоу, ииуоу имиуоу шырзымдыруагьы, анкьа имхырҵаз, ашьҭахь ҭәархырҵас ирымаз ашәлашараа рыдгьыл, Чаҕьыр аԥшаҳәаҷы амандарина еиҵаҳаны ианал-

га, иаанхаз адгьыл кәамҟьақәа, дара рҳәашьа, жәык атәарҭа иаҟарамыз адгьыл ҽаҵақәа, иасны ирцәаҕәеит, зыда ԥсыхәа рымам аԥьықәреи ларҵарц.

Макьана акәыкәу ҽнамҵыцызт. Аха урҵ, анхаҩи амхы лаҵареи цҳаражәҳәаҩыс ирыбжьоу, раԥхьа ҽызҵуа шыԥсуа рдыру, рыԥсы ҙаны иԥшын, ҽааихак змамыз ардәынақәеи аҟармаҵарақәеи ракәын. Урҵ ргәырҕьара ԥсы зхоу зегьы иддырҳауан. Чаҕьыр аҙиас иҩахыкны, агаҽантәи ибба-ббаҙа, рыхәда ҵҟәаш дуқәа ҭҳәа, ажәҩан иалаланы иаауан аҙыцәақәа. Ианааԥсалак, ирымбар ҳәа ишәозшәа, реиҳа иҳараку аԥьҵлақәа инарыкәтәон. Уаҟа иқәтәан, апҵазаара шшоуи, адунеи шеибаркуи ишазхәыцуаз ишлазшәа, иҟәашҙа, апҳааимбарцәа иреиԥшха. Рызхара ргәы иҵахәыцны ианҩыкәпраалак, ԥытрак инхагьежь-аахагьежьуан, инрыжьуаз рҭыԥ рцәыхьанҭазар акәхарын. Идәықәлон нас, ажәҩан ырԥшҙо, апҵа шкәакәа ҽеытҳа иаҩызаха.

Ажәытәҙа уи аԥыршьа даҵашьыцзаап ауаҩы. Аԥшҙара дыхнахзаап. Ахәда ҭхәаара, ахәда ҵҟәашәаара дигәаланаршәеит бзиа иибоз апҳәызба. Ныхапҳаарак иаҩызаитәит, уаҩԥсы даламкьысырц, анасыԥ-ԥсаатә ҳәа ахьҙитҵеит. Уашҭа инахыԥраан ицар, убри ашыкәсан шәаԥьҳәаҩ дҭалом. Ашәарыцаҩ иҩаихыкны иԥрыр, инаршә хиоит, зцәазтәым апҳәыс дахьыҟоу аҩнаҵа ааигәара аҵла иқәтәар, лыхшароура мариахоит. Сара игәаҫтахьан, аҙыцәақәа Ашәлашара иҩахыԥрааны, еицрыхәхәа ашьхаҟа ианца, иаарласны аҽаанахоит иԥсхаҵагоу ақәа. Ус акәымкәа, аҙыцәақәа еишьҭала, рыбжьқәа неиқәырго, ҳашьха ҳараккәа ааныжьны, агаҽаҟа ианца, уи амзазы қәа цырак кашәом.

– Издыруада, аҭаҳмада ихәышҭаара мыцәарц дыҟазар. Шәрыхәапҵш, шәрыхәапҵш. Кыҷа иҩны иҩахыкны аҙыцәақәа иҟарҵо.

– Ҵеимш длоуа анцәа иҳәароуп.

– Уиаҟарагьы аибашьра дабылхьеит Кыҷа.

Абызҳәацәагьы инацырҵон:

– Шаҟа ҙыцәа ыҟоу рыцԥхьаҙа ахшара лоурц далагар уи аҭаца, Саҭанеи Гәашьа длапҳысыр акәхеит.

– Шәԥык ирыԥсоу аҳәы дылхылҵыр ауеит.

Даҽа ԥьоукы инаԥыршьуан:

– Ажәгьы анынҵәахьоу, аҿагьы аныҟамлац, иабатәи чароу иаԥшьигаз.

Аҭаҳмада ибзианы дыздыруаз инарымаркуан:

– Игәарԥ аҟны ԥ-чара заҵәык роуп дызхаану. Акы, ихаҵа ԥҳәыс данааигаз. Ианбыкәу уи? Аҳәынҵқар ихаан. Дабрауолецра дыҟан даныхынҳәыз. Аԥбатәи, уажәтәи аибашьра ианасакьаҳәымҵаз. ԥҳәыс дизҳәаны дтәан иҷкәын. «Аибашьрахьтә саахынҳәыр даазгап, ар еибашьуан, Ҳабыць дцәаҕәон хәа, аҳәы иаҳаргьы дысхыччоит, иабатәи ԥҳәысаагароу», – шиҳәоз, иҷкәын бзиа иибоз аԥҳәызба дизаааганы, ачара изуны, амԥа дыкәитцеит. Еиҕьхада хшыԥла? Ихнымхәыз иҷкәынгьы дҵыхәтәадамхеит, иара иҳәашьа, дыԥсыр дызжуа амаҭа диоуит аҭаҳмадагьы. Игәараҭаҿы даҽа чарак дахаанхарц иҭахуп. Дыццакуеит, ибоит изакә мԥоу иааины идгылоу.

Асабша шьыжьнаҵы ауаа еизо иалагеит. Агәыла ҳәсақәа иааргоз акәытқәа, агәагәышьқәа, ачашәқәа, аҭаца лзыҳәан аҳамҵақәа уҳәа зегьы здырбоз, издызкылоз Ҟаиматҳан лакәын. Ашьыбжьышьҭахь, аҭаца данаарга, абҕацымкра иаҿаз ақәасабқәа ргәахы ҭзыҳаартә, аҟәҟәаҳәа ихысуа, аҭацаагарашәа ҳәауа, аҿақсақҳәа аҟамақәа еинҟьо, аҭаца дрыҵганы, аԥара ҿырп лықәыԥсо аҭаца ауада даныԥнадыргыла, ахаршә ашәаразы инеиуаз, сара сбыздыргәышьом, аха абри аԥнаҭа сызлазыҟоу Ҟаиматҳан ибалҳәап ҳәа ларҳәон аҭаца. Шықәса ҽежәи ааба ирҵагылаз аԥҳәыс қәыԥш, агәыла ԥҳәыс Ҟаиматҳан лакәым, Кыча ихаҭагьы ицәԥашьон арсҟаԥыки иареи злеизыҟаз, аха Ҟаиматҳан ахҿыхшьа бзиа лыԥшааит. Дыԥҳәысума, дхаҵоума, ахаршә зшәоз, аҭаца лкасы дааԥахон, дналҿаԥшны:

– Ари, аԥнаҭа иалахәҵоу, агәҭаҵәҟьа игылоу, иааигәаҵоу ҭынхоуп. Дыбдыруаз, – лҳәон.

Дамырҵынчуа, игәырҕара зырхәашьуаз гәыҵхак иман Кыча. Ашьыжьгьы, агәыла ҳәсақәа анааиза, аҭаца даргаанҵа, акәытқәа ахьыржәуаз, амгәақәа ахьырчаԥоз арасаҭраҿы днеин, аҵла хәарҽ аҵаргәа анарҵо еиԥш, илабашьа иҽанҵа даагылан, усҟак хьаас имам уск еиԥш:

– Алиас лахьыцәгьа иԥҳәыс, смаҭа Муса иан, уажәы ара дыӄазҭгьы, даашәмыцхрарауаз, – иҳәеит. Еиҭа ирҷыцит мышқәак уажәаԥхьа Чаҕьыр аԥшаҳәаҷы дызлацәажәоз. – Лыҷкәын изыҳәангьы гәырҕьара духон. Иаб дыӄагәышьам, иангьы даналахәымха, ичара закә чароузеи?!

– Уара уақәшаҳаҭзар, даду, илзаҳацҳар, дарауеит Муса иан, – лҳәеит Ҟаимаҭхан.

– Даабгарауазеи, сбыкәыхшоуп, Гәырҭ Зыкәыргьы, дзаабымгозеи? – Ҟаимаҭхан лымацара илалҳәозшәа, уи лхы лықәкны ҷаалҭит Уарчхан. Амаҳаҕьара зымпыцӄьази лареи еиуарак рыбжьан. Кыҷа цқьа иаҳарц, лыбжьы хацаланы инацылҵеит, – «ьоукы рзыҳәан иӄаны аԥсуа ламыс, даҽа ҷьоукы рзыҳәан иӄамкәа, ус иауам. Иашоуп, Муса иан лхаҵацареи Зыкәыр ихьызи еиԥшым, аха, шәыпату схы иқәуп, лхаҵа иеишәамаҭәа шыкҷаз, аибашьра еилгаанҙа, даҽа хаҵак икәаиарагьы, сара иахьынҙаздыруа, аԥсуа ламыс аҕраԥаларопуп иаанаго.

– Аибашьрагьы ыӄам, аишәамаҭәагьы кҷылххьеит, аха лысаби дылгәыҵаршә, ихәышҭаара мыцәандаз ҳәа лхаҵа иѡны дахуп, аа, абри иббо, лыххь згааит, Ҟаимаҭхан, – лҳәеит, уҳәансҳәан иаламыз, Уардахан зыхьҙыз гәыла ҧҳәыск.

– Дараҙа иаԥсыуа ламысуп Ҟаимаҭхан иӄалҵо, – лҳәеит, лҳәашьа ашҳам алжжуа, Аминаҭ. Акәытқәа зныз асаара аҙы аныршаны инкалҭәеит.

Днеилыбзаа дцеит Ҟаимаҭхан. Днарыдӄьан дцарц лҭаххеит. Илмаҳаҙозшәа ҟаҵаны, лхы лыкәажь, акәытқәа рыҙәҙәара даҷын.

– Лхаҵа ихәышҭаара мыцәарц акәу хаҵа дзымцо, мамзаргьы даҽа маҙак лыҵоу ҳзымдыруа ҳаӄам. Ҳлашәым, ҳдагәам, – лажәа шҳамқәа аахлыркәшеит Аминаҭ.

Лгәаҵа нҵыхьшәашәаан, лылабжышқәа ѡхаӄәӄәалеит Ҟаимаҭхан. Убри аамҵазы, гәыла хаҵак дааин, Кыҷа днаиазҵааит, уаҳа шьтәы ҳшьуама, ишьны еиҷаҳххьоу азхару ҳәа. Уи ииҳәаз иаҳауа дыӄамызт Кыҷа. Игәы иалсит Ҟаимаҭхан лзыҳәан Аминаҭ илҳәаз. Аҙәыр иамалкуазар ҳәа дааҙырѡит. Аҳәсақәа аҙәгьы ҷырымҵзеит. «Ашьжьымҵан ишьацәхныслаз, шьыбжьаанҙа дшьацәхныслон ҳәа, зегь рыла ухыбгалаза-

ап», – иҳәеит Кыҷа игәанала, Абзагә изыҳәан. Иԥьоушьаша, уи дхымбгаларц азыҳәан ихаҵа илшозгьы ахьыҟаимҵаз, ихы иаҿеԥнимҳәаҙеит. Ихатәы гәаара аԥыжәара агеит уажәык. Ус ҽааиҵит:

– Ҳаи, анаасын, шаҟа ибзианы ирҳәаазеи ажәытә уаа: «Зԥа дымԥсыц, уԥа диумыртҵәуан», – рҳәеит. Анцәа ишәзааимгааит, дадраа, азатҵәра. Уи ахьанҵара сара маҷк аҟара иԥысшәахьеит. Ашәлашараа ҳнапы дыкәыргыланы даҳбалар ҳахәҵоуп Ҟаиматҳан. Хәышҵаарак еиқәханы иҟоуп абри аԥҳәыс илыбзоураны. Уи лзыҳәан иакәым зҳәаз, сара сыѡнаҵа ацәа ԥиҿызшәа исыԥхьаҙоит! – Иҿыѡеитцихит, еидара хьанҵак ѡышьҭихызшәа. Ууанҙа ихы рҟәны, иҿырԥшқаны дышцәажәоз, уажәы дцәажәеит, аҳабла рхада, акыр шыкәса раахыс зажәа акыр аԥхылнадо аҵаҳмада ҟәыҷа. – Ҟаиматҳан, дад, араҟа бахьрыцхрааугьы бзиоуп, аха аҵаца луадахь бнеи, итцегьы бнахәаԥш-аахәаԥшқәа, уажәшьҭа лассы дааргозар акәхап.

Шьыбжь агәахьы ахалара иаҿыз амра днахәаԥшит. Илабашьа итцарсуа, ашьтәқәа зшьуаз, абысҵа ыкәзыргылоз днарылабжьарц, иаауа асасцәагьы дырԥылаларц дцеит Кыҷа.

Изхибарҟьазеишь ҳәа инеизҵаа-ааизҵаауан ачараҿы Аминаҵи Ҟаиматҳани еибырҳәаз ажәа хьанҵа заҳалак. «Еибырҳәаз» ҳәа акәын ишырҳәоз, Ҟаиматҳан ажәак шлаҵалымкызгьы. Бзиарас Аминаҵ иҟалҵаз, аҳәсақәа егьаѡы лазҵааргьы, илҳәаз зхылҳәааз аҙәгьы илалымҳәеит.

Аха зегь акакәын, лхылпа ыршәны ирылалыжьхьан. Аҳәаҵәы рылҵахьан Абзагәи Ҟаиматҳани рыгәқәа шеизцахьоу гәѡарас изкхьаз, зыбзи зылаԥши урҵ рышҟа изырҵархьаз. Урҵ уажәы иааира дук ргазшәа, ргәы иҵаччон, рыхқәа неидкылаы: «Сара ибасымҳәеи, мшәан, Аминаҵ егьа илычҳаргьы, бзиара рылеибахраны иҟаҙам», – рҳәон.

Иԥҳәыси Ҟаиматҳани еибырҳәаз, еихаргыла-еиҵаргыла иара иҟны инеиаанҙа, убри ачара аҿынҙа, урҵ аѡыцьа реиҳа зыда ԥсыхәа имамда ҳәа дырзымхәыццызт Абзагә. Уиадагьы, иԥьоушьаша, абасҟак длызхәыцхьан Ҟаиматҳан, аха ԥхьаҟатәи рыпсҭазаара, реизыҟазаашьа ҳәа дхәыцны, мѡас изқәиҵаша акгьы ҙбаны ишьҭимхыцызт.

– Дызбалар сҭахуп. Уаҳа акгьы.

– Уи уазҿыхуам. Ачараҿ ауаа реилыхара, иааиуа ицо азәгьы дырбом ублакәа. Аиашазы, акыргьы лычҳауеит Аминатҵ.

– Илмычҳандаз, иаҳагьы еиҕьын. Иҟалалак, ҷьара акы ҟаларын.

– Ҳаргьы ҳаԥхамшьакәа, ҳҭаацәагьы хымбгалакәа, ҳшеибгоу ҳзыкәцындаз Ашәлашара ҳәа дхәыцны, ҿымҭкәа илычҳауеит. Иахьа илҳәазгьы ламхаҳәеит.

– Исыздыруам, акгьы сыздырам. Уԥшы, абригьы ачҳара мариоума?!

Абзагәи сареи ҳшеицәажәоз, еицны аҵаца луада иаадәылҵын, абарҵа иааԥагылеит Ҟаиматҳани иԥҳа Есмеи. Аҩыцьагьы рыцьымшьԥәа еиԥәатцәан, аҩыцьагьы рыхцәԥәа ԥаны ирыԥәын. Хәыцра хьанҵарак дҵанагаланы дшыԥшуаз, ашьҭахьҟа бжьԥәак ааиаҳаит Абзагә.

Ҳаицәажәара неиԥҟьеит.

– Уа, бзиала уаабеит!

– Уабаҳзаанагеи, уанаԥьалбеит, ауаҩаҳ?!

– Дабаҳзаанагеи умбои, Абзагә инхара ааихәоит.

Гәылацәақәак наиԥылан, аԥсшәа наиарҳәеит, зымза иҵагылоу аҳәан еиԥш, имгәацәа пакь-макьуа, ашҵа иааҵалаз Марыҭхәа. Схаҵагьы салҵзаргьы, гәыла-ԥсыла ашәлашараа сышреиԥшыз саанхеит акәымзар, ақалақь уаа среиуазҵгьы, зымза иҵагылоу аҳәан дадкыланы, насгьы «ипакь-макьуа» ҳәа азысҳәомызт уи ауаҩ имгәацәа. Ҳарҵ, аҿаҩа уаа, анаарақәа ҳшыркыдыз, ҳашша ҳаҵраҙыҵуа, чмазаҩык дҳаламшәозар, зымгәацәа дуу машәырынгьы дҳалубаауам. Згәышԥы аҵкыс зымгәацәа аԥысыз, шарамшак иеиԥш ауп ҳашихәаԥшуа. Ус акәымкәа, ақалақь аҟны иаабақәахьоу амгәацәақәа ирыдкыланы иугозар, насгьы иухоумыршҵыр, уи аус ахьиуа изакә крыфарҵоу – ҳәарада, имгәацәа усҵәҟьа идугәышьамызт, зымза иҵагылоу аҳәангьы иузадкыломызт. Ачараҿ Марыҭхәа иаара зегь реиҳа амаргәырґьа иханаҵеит анымха-хымҵәа зыхьҙырҵаз Зафас.

Аҽеы нади аҽеыҩ инадгылар ишацҳауа еиԥш, ахымхәа ауаҩ беиа дауиҵамшьыцхуа, насгьы дауазхәыцхуа, Марыҭхәа

ибеиахашьала убеиазар атцкыс, Зафас иеиԥш уҕарзар, иаҳа ишеиҕьу. Еиҕьу еицәоу сара, змаҵура еиԥш, зхәыцрагьы дуум сакәым, ҳазшаз ихаҭагьы изеилыргом.

Дхырхәа-хырхәо днеин, ихҭарԥа цәыш-цәхыблаа ихкәыцәаа, Марыҭхәа даагәыдикылеит Зафас.

– Дыззымдыруада, дыжәдыруаз, шәыххь згеит, саб иаҳәшьаԥа Марыҭхәа иоуп, – иҳәеит инапы аумыжьуа.

– Уара уаб иаҳәшьаԥара аамышьҭахь уаҳа акгьы далаƙамзар, асас дахьҵәƙьа даҳҭазаап, – иҳәеит Кыҷа. Изаҳаз ахьынӡеибарччоз: – Абри иоума унхара зуҵо? – Абзагә днаскьаԥхьаны днаиазҵааит. – Изакә нхароузеи уахьцо, уафы далымԥсаартә иƙоума?

– Ҭагаланынӡа исеираӡоит Марыҭхәа иуал исыԛәу. Уи усым. Арҵ зегьы шәсымазар, ԥьара ԥсыхәак сурын, исшәарын, аха, упату схы иԛәуп, Кыҷа, ируам сҭаацәа. Саргьы схәыцын, сыхҵәар сзеиҕьзар здыруада сҳәеит.

– Ус суқәгәыҕуамызт, Абзагәхеит, – днеиҵаҕәгәеит Кыҷа.

– Аԥсуа ԥсеиԛәырхагас имоу абарҵ ашьхаԛәа роуп, дад. Анаƙәоуқәа анрымам, ҳӡиасқәа шҭабо еиԥш, ашьхаԛәа анҳамам, ҳара ҳзыҳәан егьыƙам. Инеигәыдырҵо амшын иххалоит асԛьала гәакьа казыжьыз аҕба. Ашәлашароуп, дад, уара усԛьала, Ашәлашара.

Иажәаԛәа цқьа дрызхәыцмашь, цқьа еиликаамашь ҳәа Абзагә диҷаԥшуан Кыҷа, нас даақәыԥсычҳан, Абзагә иаб дигәаларшәо, ус нациҵеит:

– Исылшон акыр игсыжьзар уҷкәын, сатаумҵан, уԥсы сакәыхшоуп, Гәадала.

Абзагә ашымҳа амҵан дышгылаз, ашацаҳәа днаидҵын, асасцәа рахь днеит Кыҷа. Зышьҭыхра цәгьаз еидара хьанҭан урҭ ажәаԛәа.

Аԥхарра ацәмаҷхан, аҭашәаразы илаƙәхьан амра, аҭаца дааганы, ачараз ииаз рыртәара ианалагоз.

Аҳәса ахьааидгылоз инеибырҳәон:

– Дызусҭада, ԥьбеит, ариаƙара ахаршә зшәаз?

– Абзагә инхара аазхәо иакәзаап.

– Ачара шиаҳәамызгьы, игәылацәеи иареи еибадырырц дааит.

– Еиҽлырцааз бымбои Аминатҭ. Уи илылоу аҳәгьы иҳалагәышьам.

– Бшаҟәытцра, ахырцәара злымшо аҳәгьы ҳаҟам, анырхароуп акәымзар.

Атцәыцакәак анаарылс, ашьапа иаатцалеит алафҳәацәаакьачакьцәа хԥык еицны. Аҳәы апатхь икын, руаҳәк асабрада иҽан, атцәы иахаркьакьаны, кәтык ҙны икын ахԥыктәи. Алаф – хьҙыртәракәа зхәоз, иихәоз усҟак уарччартә иҟамзаргьы, иҳәаны дшаалгалак, ицыз иԥызцәа убас ччарак ҳәа тарцон, алаф иихәаз змаҳаҳазгьы, урҭ рыччара мацарагьы дарччон.

Амаҵ ахьыруаз, игәеибамҭаҳозшәа, инеивыс-ааивысуан Абзагәи Ҟаимаҭхани. Баб бзиа иибо апҳәыс ҳәа Ҟаимаҭхан лыхьҙ зныкымкәа изарҳәаахьаз Есма, уи апҳәыс зылапш дыцазмыршәоз Аминатҭ, уҳәан-сҳәан иазгәыхәуа агәыла ҳәсакәа, дарбанзаалак, аҳәгьы илмаҳаит, дара, Абзагәи Ҟаимаҭхани ажәакәак еибыҳәатәыс ишрымоу, еиқәымшәар ԥсыхәа шыҟам, насгьы ианеиқәшәашеи иахьеиқәшәашеи анеибырҳәаз. Аԥыцьагьы ирдыруан, ишрыбжьагылоу лара лхаҵа ихьҙ, иаҳаҭыр, иара Абзагә иҵаацәа. Ирдыруан аҟароуп. Адырреи анагҳареи шаҟа шьаҿа хьанҵа рыбжьоузеи!..

Аҵаца луадаҿы, ахаршә зшәоз раиԥҟьамҵа инақәшәан, Аминаҭи Ҟаимаҭхани рымацара иааизынхеит. Агаз лампақәа идырлашон ауада. Рылапшқәа анааиԥыла, ирзеидымхуа инеидхалеит. Мчыла ччаԥшьк нарықәылҵан лқьышәқәа, ажәакәак лҳәарц инақәылкит Аминатҭ. Лҿааныл кылеит. Гәыҵҟьара-шәара-ԥхашьарак дамҿеханакит. Убри апҳәыс қәыпш, апҳәысеиба лҿаԥхьа лара дымчыданы, акгьы лылымшо лхы лбеит.

– Ибымҳәац акыр бцәынхама, Аминатҭ? Иҳәа. Сара акгьы испырхагам, бара бгәы бҟычап. Аҵак ахьбысымҵаз, сыламыс цқьамкәа, сыблақәа сызцәырымго сыҟоу ҷьыбшьозар? Бхы мацара базхәыцуеит. Ицәгьамызт, бхаҵа ипатугьы базхәыцлар. Зҿысымҵызеи, сцәа анысхыбхуаз? Иара ипату ԥаҳҿуан. Гәнаҳарыла бсацәажәеит. Сара бара бҵаацәа сырпырхагам. Бара ишыбҳәаз еиԥш, сиеишәарыцо сдәықәызҵгьы, егьараан дыбцәызгахьазаарын, – лҳәеит Ҟаимаҭхан. Арҭ ажәакәа акырынтә дышрызхәыцхьаз, аҳәаразы ишлырмазеихьаз ҩашьомызт.

Уаанʒа Аминатҭ, мчылашәа лқьышәқәа инарықәылҵаз аччапҵшь, амцабз ацрасызшәа, даҽа ҧшшәык, ҧшшәы цәышҳабирак аанахәеит. Убри аҧҳәыс лышҟа убасеиҧш иҟаз гәаҭ бааҧсык лызҵысит, илҳәаша ажәа лҽамшәо, лқьышәқәа ақәацқәацара иалагеит. Иҟаларын лылабжышқәа лызнымкыларгьы, убри аамҭазы ашәа ҳәауа, аҵәацақәа еинҟьо:

– Аҭаца даҳшәырба, аҭаца! – ҳәа ҿыҵуа, ахаршә зшәоз ҷьоукы рҽеибаркны иаахамлазҭгьы.

Аʒәгьы диҽамҧшкәа, лыҿʒаны дындәылҵын, ачара ааныжьны, аѡныҟа дцеит Аминатҭ. Иаашар, ачара еилгар, Абзагә иалҳәақәаша ҳәа рызхәыцра даҽын. Рыхҵәара иаҳагьы илырласырц дазхәыцуан. Аҭаацәа реиқәырхаразы ахҵәара заҵәык хәшәыс иаманы акәын ишылпҳьаʒоз. Илыздыруамызт ахҵәара иаҳагьы ишарласуаз, лара реиҳа дзыцәшәоз.

Избахьадаз, аҧсуа чарак аҟны, аҭаца, зегьы дырбартә, ашьаҧахь даарго. Ҷәытәнатә аахыс хҵасҟәа ирыҵарымкқәо иреиуан уи. Ѡыцьа ахьеидгылоу аҭаца дцәыртыргьы, имбаʒозшәа ҟаиҵон абхәа. Ма урҭ аҵасҟәа ззымдыруа, насгьы рныҟәгара иашьҭам дреиуахында Кыча!

– Иаҵьал аагәышьеит аҭаҳмада! – иҳәеит ашьапа агәҭахьшәа итәаз хаҵак. Ахҭарпа шкәакәа ихан, зажәымҭа шкәакәаз аʒәы иакәымкәа дыҟамызт, Кыча иеилкаара маҷк ицәуадаѡны. Иажәақәа захаз аҽар, агәхьаагьы рымкит, убасҟак ччарахеит, хәмаррахеит, изыргачамкша ҵьашьатәхеит. Абхәа иакәындаз, ухы иқәукрын. Уи дабаҟахыз, рыцҳа, аибашьраҽы дҭахахьан. Абхәа иаб иоуп изҳәаз, аҭаца даааганы ачараҽ зегьы дыдшәырба ҳәа.

Ажәа ахы умҳәакәа, аҵыхәа узҳәом, ишыҟалаз абасоуп. Аколнхара ахантәаѡы Чырг Раҧсҭан иакәын ҭамадас иҟаз. Иахьизымдыруа дназҵаауа, ибзианы иныҟәигон аҧшәма дзызиҳәаз. Алаф иҳәон иҧшʒаны. Зегьы азыʒырѡратә иажәа еиҽкааны дцәажәон. Иахьагьы инеибаххәалоит ашәлашараа, уи усҟан иихәаз аныҳәаҽақәа руак.

– Сара иахьынʒаздыруа, – ҷааиҵит аҵәца аанкыланы, – адунеиаҽы иҟам даҽа милатк, раҧхьаʒа аҵәца анышьҭырхуа, ажәлари нас агәаҟцәеи зныхәо. Даараʒа ирацәоуп абарҭ

аныҳәаҽақәа аѡба ирытҵаркуа. Дырныҳәо ҳбахьеит аҙәы дналкаанын, ирныҳәоит аҳәынтқарцәа, аиҳабыра, аныҳәаҽа ржәуеит ѡнатәак, хәышҭаарак иазкны. Аха ажәлари амуценикцәеи, аҧсышәала иуҳәозар, агәаҟцәеи, рныҳәаҽа аҧызҵаз, шәара шәазхәыц, ирхыргахьоу! Шәазхәыц, шаҟа арыцҳара иалаҧшыз, ажәлар ықәҙаар ҳәа ишәаны, рныҳәаҽа аҧырҵазар! Шаҟа ауаѡра атҵоузеи! Реиҳа уангәырҕьо, агәаҟцәа угәалауршәоит. Ҳатаҳмадацәа рҳәашьа, ҳқьиара ҳахәама, ҳашрыцҳаз ибама ҳазшаз, ишакәхалак, абри аныҳәаҽа амин ақәшәаны иаауеит иахьа уажәраанҙа. Амин ақәлааит аринахысгьы! Ажәлар шәрыланыҳәазааит ари заҳауа, абзиара шәықәзааит! – даҽа бызшәак ала дышхәыцло удырратә иҟан ицәажәашьа, аха уи аҙәгьы атҵәы алаимҵеит.

Ажәак леиѡмыршәо, лыблақәа ҭырхаха дихәаҧшуа, дизыҙырѡуан Есма. «Абас дҟәышзароуп схатҵа! Насгьы дыҧшҙазароуп Тарас иеиҧш», – лҳәеит лгәанала, нас лѡызцәа, лықәлацәа хазы рҽеидкыланы иахьтәаз лхы нарылалкын, усҟак имырдуцәакәа, лыбжьы дацәыҧхашьо, аркәашага ашәа аацәырылгеит. Лара еиҳарак изцәырылгаз, Раҧсҭани лареи еицдыркәашар лҵахын. Зегьы ааҧхасҭеитәит атаҳмада Кыҷа.

– Ашьаҧахь даажәга сҵаца! Далаҧшны илбааит, – иҳәеит.

Дрыгәҭылакны, аҵаца дрыма ашьаҧа ианаатҵала, иара, Кыҷа акаѡҳәа ашәа аацәыригеит.

– Ацәажәарада ари акгьы иламыз ҷьысшьон, ашәагьы иҳәозаап. Ибжьгьы шаҟа иҵарузеи, ҳаида, Кыҷа, маладец, – иҳәеит, Кыҷа иҷкәынра иахаанымыз арҧыск.

– Аибашьра ҟалаанҙа, иаҧхьа ашәа зҳәодаз, иҵкысгьы иеиҕьны икәашодаз, аибашьра мыжда, икәашара ицәнарҙит, иашәаҳәара арцәеит акәымзар, – уи инаиаҭеикит аупа зшәыз абырг.

– Шәас, уара, еинышәҟьа! – иашәа иналеиҵеит Кыҷа. Анаҧшцәа изырҳәоз иаҳауамызт, иаҳаргьы агәхьаа икымызт. Аҧсуа бырг иатәам ҳәа иҧхьаҙан игәырҕьара асеиҧш аҙыргара.

Усҟак ишәаҳәаѡцәамызгьы, аҽены ишәаҳәаѡцәахан, иаҳаиаҳа ашәаҳәара халон. Знапы еинызымҟьацыз, рнапқәа амса

рыҭарҵеит. Лыхцәы кьаҷны, иԥшӡаны иҵырффан аҭаца. Лыԥьымшьқәа кыдыхәхәала, ашьеи ахши еилаҭәоушәа, лӡамѡақәа ҭыԥхаауа, қәыԥшӡак лакәын, дыԥхашьа-ԥхаҵо, лѡызцәа лыҷерыдырҟәҟәыла, ашьапа дыҵаланы днеиуан. Ашәа ҳәаны сықәҵып, абасҟак сзықәныҟәахьаз адгьыл иҳәарызшәа, ибжьы ҵарӡа, иашәа иаҳа-иаҳа ишьҭыҵуан Кыча.

– Даҷеа чарак сашҭаҷ сахаанхом. Исанашәыжь еилазгаз ҳҵас, – иҳәан, аҵәыцак аанкыланы, дныхәа-ныԥхьаны, ижәны инықәиргылеит. – Уажәшьҭа шәара инасымыжәда, ишәхәа ашәа!

Аҭаца лаԥхьаҵәҟьа дкәашо даақәлеит Тарас.

– Иабаҟоу аӡгабцәа?! – иааѡит бжьык.

Лхы лызнымкылартә, акәашара дшаргәаҟуазгьы Есма уажәы-уажәы лылаԥш налзылышьҭуан Ҟаиматхан. Уи лааигәара днеиуашәа лбар лаб, акы лалхәарц лҭахушәа, ларгьы днарыдгылон. Дыччошәа ҟалҵон, аха убри аԥхәысеиба лаб днаиацәажәар, дицны шьаҷак ааҟалҵар, дылцәылгарашәа, гәаӷла лыхәаԥшра далагон.

Ирымҳәакәа, лхала кәашара дықәлар, лаб иаҵкысгьы, лашьа дицәшәон.

– Бнеи, бкәаша, – иаахжәашәа ҷааиҵит Саид. Ашәа ахапа иара иаалымидеит.

Лыблақәа лхалашааруа, лыхцәқәа лызқәа иқәхәмарааруа, даақәлеит Есма. Хьычԥаԥырҵас дласын, аха илыцкәашоз Тарасгьы, иаҵахоз аӡәы иакәмызт. Уи ангәалҭа, иаҳа лҷеынкыланы дкәашо далагеит Есма. «Тарас иаҟара дыԥшӡамзаргьы, ибзианы дкәашомашь Раԥсҭан!» Лыкәашашьа игәаԥхар лҭахын дзыцкәашоз, аха сыкәашашьа ибомашь ҳәа аҭамада дизхәыцуан.

Иҷкәын иашәаҳәареи, иԥҳа лыкәашареи агәеизҳареи агәыргьареи рцынхәрас, агәхьаагареи агәаҡи изнарҵысит Абзагә. Игәхьааигон ихәахәа-чахәаны, аибашьра иналаӡ имѡасыз иара иқәыԥшра. Реиҳа иҵәымҭа данҵагылаз, реиҳа ашәа аниҳәашаз, данықәашашаз... Абзиабареи анасыԥи рызхәыцра ацынхәрас, иаашар, жәылара иахьцо акәын хәыцрас аҵх иалигоз. Ачара аилашыѡкра иаргьы дханагалан, Аминаҭ

дшыҟамыз, аҩныҟа дышцаз гәеимҭаҙеит. Дрыцәшәон Саид иашәаҳәараҷы деилахәар ҳәа, ишакәым дшьацәхныслар, ма цқьа дзымкәашар ҳәа Есма. Урҭ, иара ишьа иалҵыз, иара иԥсҭазаара, иҵәҩаншьап дышрыхәаԥшуаз, дшырзыҙырҩуаз, еиликааит, иара изыҳәан зегьы реиҳа убарҭ рыччаԥшь шеиҳау, бжьыс иҟоу зегьы шрыҵадырҙуа урҭ аҩыцьа рыбжьы. Убри агәра игартә икказа ишибазгьы, ашәаҳәара еиқәтәааназа, акәашара иалгаанҙа, ашьшьыҳәа ашьаԥа дныҵыҵын, аҭаца дахьыҩнагылаз ауадахь дынхалеит Абзагә. Уаҟа данимба, лыҩныҟа макьана дцарымызт игәахәын, аматҵурҭахь дцазар ибарц, дынкылԥш-аакылпшуа, аимдара далагеит. Ҟаиматҳан ҷьаргьы дыҟамызт. «Аҩныҟа дцахьеит. Дыԥшуп». Ихәыцра хьанҭаҙа иқәыҷәҷәо, абаҳчаҷы, ақыдқәа еиҷажьны, амца ахьеиқәыз днеин, амца ааигәара, уамак аҙәгьы иахьиҷырҳасырҭамыз, ақыдсаҟә днықәтәеит. Иҭахын убри аԥҳәыс лызхәыцра наҟ иԥырицарц. Ашьаԥаҷы акәац анишоз, ахәы имҵаиҵарц Раԥсҭан иаԥхьа данаагыла, ус иаԥуп, иҳәатәуп ҳәа акәымкәа, ирҷыданы, ирхааны аԥсшәа анеибырҳәа, Раԥсҭан ииҳәаз ажәақәа игәалашәеит уажәы:

– Уус угәы ахымшәан. Кьынтышәи сареи уҳахәампшын. Иахьа ҳаҟоуп напхгаҩцәас, уаҵәы ҳҟалом. Уара уззықәпоз, узҷыз аусҁәа рҟны уахьиашоу рацәаҙоуп. Мышкызны уара утәы иагоит, аха уажәазы, ирхәаз ҟаҳамҵар ауам. Уажәазы акгьы ҳалшом. Ҳааԥшып. «Ухаҭа уқәыԥшны, иуҳәаз ажәа ҟәышқәа рзыҳәан иҭабуп» – ҳәа иаҳәаны даниԥырҵуаз, уи апредседател қәыԥш изыҳәан игәы иаанагазгьы игәалашәеит абаҳчаҷы ақыдсаҟә дахьықәтәаз. «Абриаҟара дызлаԥшхьоузеи абри арԥыс, абас еиԥш дцәажәартә? Шаҟа ихы анрааланы аусушьа идыруазеи», – ҳәа игәы иаатәеиҳәеит. Урҭ ихшыҩрҵагаз ажәақәа Раԥсҭан ианиҳәоз, ибзианы иаҳартә, иааигәараҵәҟьа дтәан Кьынтышәгьы. Иҟар хҽны дтәазшәа ибеит. Аҭамадара анирымҵа агәра игазар акәхап, араҟа, Ашәлашарагьы ишимпыҵырхуа иҟамчы. Убарҭ игәалашәақәозгьы, игәанала ииҳәақәозгьы, ихаҭа изгәамҭазо, ихазыҳәан акәымкәа, Ҟаиматҳан илаҳарц акәын изиҳәоз. «Лацәажәара» далагахьан. Абаҳча дыҵыԥшны, аҵх лашьцара далԥшны дахьынаԥшуаз, игәыҷра

лашараха, уи лыԥны аԥенԥьыр алашара алыԥхон. Лхәыҷы длырцәахьан, дыԥшын...

* * *

Убри ауха ачамгәыраагара имцазҭгьы Есмеи Тараси, издыруадаз иҟалаз ҟамларгьы. Ус ҳҳәеит, уи еиԥш ахьыҟалаз ҳгәы иаланы акәымзар, уи ауха иахыԥаргьы ԥсыхәа змамыз егьараан иҟазаргьы ахы ҙырнамгар зымуаз ус гәышьан. Неихаркәа имамкәа, ахәышҭаара дыҽҳәатәазаргьы, аҭынха бзиа дзыԥхаз ауаԥы, усоуп ишиҳәо; ачымазара иласыз иламсызҭгьы, ианаамҭаз аҳақьым бзиа диқәшәазҭгьы, ус еиԥш ҳахьуамызт, макьана ҳаибга-ҳаизԥыда ҳаҟазаарын ҳәа. Акыр анҵлак, уара, сара, ажәак ала, уи, адунеи иаԥхаз, дызҭынхамыз данҳаиԥшхалак, убри аҭынхагьы еиликаашт, аус злаз иҭынха ихьыз ачымазара шакәым. Дазхәыцышт, ачымазара иаанагоу, хырԥашьа змамыз, мамзаргьы хырԥашьа змам анааи, иашьҭаланы иаау ачымазара.

Убас лыхьит Аминаҭ. «Изыбҭахыз, бхы ианыбҟьааит ачамгәыр, иабатәи шәаҳәараз? Знык ашәа бҳәазар, бкәашазар, ибызхон, иарбану аҵхыбжьон быԛәланы чамгәыр аагара агәылара бызцоз?!» – ҳәа Есма илхамышҭыхуа длацәҳаит. Баша амала лгәы лырҟычон акәымзар, дахьлацәҳаз акыр илыхәозма.

Иҟалаҵәҟьаз уиоуп, еицыкәашаны ианықәҵ, аҭамада аныҳәаҷа ҷыцқәа анаԥиҵа, иаԥхьа егьа длеиԥеизаргьы, ашәа ҳәауа дкәашазаргьы, уи, аҭамадара дханагаланы иамаз аколнхара ахантәаԥы қәыԥш, лыԥсы ҭацгьы дшимԥхьаҙоз анылба, ԥытрак рхала еизынхарц, руаҙәк иҙбаны, егьи дақәшаҳаҭхоу, ишакәхалак, Есмеи Тараси ачамгәыр ааргарц ицеит Есма лԥыза Мариам лышҟа. Усгьы ачамгәыр акәын, арахәыцқәа ԥытҵәҵәартә, ари ашьха қытҷы аҵх ҧеыгас, гәышьҭыхгас ирымаз. Аҙәык, ԥыџьак ракәымзар, шамаха, аҙәгьы имамызт аԥхьарца. Иҟалап, уи, ҳара ҳашәақәа мыцхәы изнаало, аԥхьарца, уажәы ҳҟытҷ иахьмаҷхаз, аҭаҳмадцәа ракәзар изхароу. Бжеиҳан илахьеиқәҵагаз, игәыҭшьаагаз ашәақәа ракәын

иадырҳәоз. «Амҳаԥьыраа руасиатҵ ҳәага» аанукылама ҳәагьы назырҳәо иалагахьан. Иара саргьы уаз ҳәагак еиԥш акәын уи сшахәаԥшуаз. Изхысҳәаауа, аԥхьарцақәа рацәаздгьы, атцхыбжьон ачамгәыр аагара ицомызт Есмеи Тараси.

Атцх аҽеиѽнашахьан. Ачара ашыкьымта иѽахысхьан, ашәаҳәареи акәашареи анааиқәтәа, уажәшьта алафҳәареи ахьӡибартәреи рышҟа ҳаиасып анырҳәа ауп ачамгәыр аныргәалашәа. Лассы-лассы амш ауеиламхәахуа ҳашьха қытан. Аетцәақәа каххаа, ицқьаӡа иҟоуп ануҳәо, аҽеытцәахны иԥшуп ажәѽан ҷыда. Агәылара унеины уааиаанӡа, атцармақьа еиԥш, алакытца цшәааны, идыды-мацәысуа ишухагылоу убоит. Цас иауазу, атаҳмада Кыҷа иеигәыргьозу, ари ауха ажәѽан инкыдлаз амза, хәашьыцк аафамҳаӡакәа, ишкыдыц, ишеишеиуа икыдын. Амала ашарахь ианнықәла, иара, амзагьы ачара иахатәазшәа, ахаҽы иаҳа-иаҳа иҟаԥшьхо иалагеит.

Амѽа иаҳа излакьаҽыз ала, амхырҵақәа инарҵысуа, ажәақәак неибыҳәо, ачамгәыр рыманы иаауан Есмеи Тараси. Ѽызас дылгәаԥхозу, бзиа дылбозу, цқьа еилкааны илымамызт. Ибзианы илдыруаз, иара бзиа дахьибоз, данлыхәаԥшлак, ииҳәо иҽамшәо дахьыҟаԥшьхоз, гәахәара-ԥагьак дамҽеханакуан.

– Шаҟа ибзианы бкәашозеи! – иҳәеит Тарас, лаԥхьа дахьнеиуаз. Егьа амза лашозаргьы, уахынлан, аԥҳәызба лаԥхьаҟа дышгылаша, амѽа шылирбалаша, ишәарҵахаргьы, уи ашәарҵа аԥхьа дшаԥылаша идыруан.

Лыкәашара рҽхәауа, ацәажәара алахациркит. Иӡбаны иман игәтыха ашҟа диасырц. Илдыруазааит. Иашоуп, макьана лықәра маҷуп, иаргьы дахыццакуам. Даалԥеиԥшып. Ашкол далгап.

– Уаргьы ибзианы укәашоит, – лҳәеит Есма, итцегьы бзиа сба, сара сыда даҽеаӡәы бзиабарала илыхәамԥшааит лҳәозшәа, икылкаааны, иблақәа дырхыԥшыло, даатгылеит. Еицәшәа-еицәыԥхашьо, рҽеиҟәытханы игылан. Рыгагақәа цаҕаӡа, игәыдибакылозшәа, еилатцәааны, икахәхәа раԥхьа ишьтан. Убри ԥьашьаны дахәаԥшуан Есма.

– Арра санцоз зынӡаск бхәыҷӡан, – иҳәеит Тарас. – Шаҟа ирласны ибызҳазеи!

Амза ашәахәа хьшәашәақәа иара изыҳәан имцабз шаҳәшаҳәын.

Еилаҭәаны рганаҿ ишьҭаз рыгага дшахәаԥшуаз лхы даақахан, дагьаанаԥшит рнаԝсҟа, ахымԝас зҳывасыз ашьабсҭа еиԥш, дшәан, даатрысит Есма. Бжьыкгьы нҭылцеит, аха иаразнак, лқьышәқәа еимлагәа, лҿаанылкылеит. Арԥыс имахәар нҭарс, лара лышҟа дааихеит, ԥсеиқәырхарак даҳәозшәа.

Аҵх иҿалак, ахьча кәмызцәа хылԥа ихаршьшьы, ишьаҿақәа еихҳәа-еихҳәо днеиуан хаҵак. Иныҟәашьеи, даннықәоз инапҟьашьеи рыла Есма дылдырит лаб. Азнык азыҳәан, лара длышьҭазар, лыԥшаара дцозар ҳәагьы лгәы иааҭашәеит. Дахьцоз цқьа даназхәыц, Тарас дибазар, дидырзар ҳәа дшәеит. Иҟалҵара лзымдыруа, ашәареи аԥхашьареи лзеилаланы дгылан. Лхаҭа адунеи данӡамзар, дмиӡар, убригьы лымбар иаҳа еиҧьалшьеит акәымзар, уаҳа даҿеа цәаныррак, ма гәаҧк, ма гәала дук лызцәырымҵит убри аамҵазы Есма. Сыԥса кәамҟьак еиԥш дҙыҵыр, цәыкәбар хәыҷык еиԥш адгьыл дналаҙыр еиҧьылшьеит. Адунеи иқәу абацәа дреиҧьуп ҳәа дызхәаԥшуаз, шьҭыбжьи цәажәабжьи имаҳаҙо, Ҟаиматхан лыԝны ихы ақәкны днеиуан. Ҷылҵырц, аҙы шиҵалоз лбазшәа, дыҳәҳәарц лҭаххеит. Агәаҧи ахыбаареи лзеилалеит.

Аԥенџьыр иалԥхоз алашараҿ лцәаара налылбааит лара, Есма «дзырҳәыз» аԥҳәыс. Алушәак иалагӡаны, аԥҳәызба ҵәрышкәа убас лҿеиҵалкит, убас дхажәааит, аԥышәа ду змоу, ацәгьеи абзиеи ирыниахьоу аԥҳәыс наӡа дылԝызахеит. «Изызухьаз саб, цәгьарас изызухьаз»?! – лгәаныла даағьаҵәыҧьаҵәит. Ахҵәара аус аҟны лан длыдгылазаргьы, абжьааԥны, даҿеа уск аҟны, лара лзыҳәан ныхак даԝызан. Лаб иеиԥш иқьиоу, лаб иеиԥш иуаԝ иашоу ауаԝ ибзиабара акәын лара лхазгьы дзызхәыцуаз. Асыԥса бганы ианаауа, амԝаҿ зегьы зырхәашо, арыцхара иаԥырахаз аҵиаа ҟата даԝызан Есма.

Уаҳа бжьы хаа уҷымԝааит ҳәа аанаго, ачамгәыр наҟ иршәны инкалыжьын, арԥыс днаидҟьеит. Уи иҷаԥшра, ибла ахыԥшылара дагьацәыԥхашьон, иагьылцәымҧын.

Ажәак иамҳәакәа, иалҳәаргьы, иара акыр ихаразшәа, ишажәа мҿыҧхоз дырны лҿеанылкылан, днаидҟьаны дыԝит. «Им-

цуп, зегьы мцуп, имцуп!» – ҳәа лхы иҭагьежьуаз ажәа, аҙәгьы имаҳарц, лқьышәқәа еимлагәа ишылкыз, леиҵақьызқьызра хәаҿуа, ишлылшоз дыҁит аҁныҟа.

Уаҳа даанымгылаҙакәа, ахаҳәқәа дрыхҟьашо, дшыҁуаз, ашҭа ааиҁылҵәан, акәасқьахь дыҁхалеит Есма. Мацәысеимҟьараны лхы иааҭашәеит, луадахь дшымнеиша, уаҟа Ардушьна дшышьҭоу, иҟалаз уи ишлаҳәатәым. Уи лымацара лакәым, лашьагьы, еиҳаракгьы лан, дарбанзаалак аҙәгьы иаҳәатәым. Уаҵәы ианаашалак, аухантәарак ачараҷы дыҟазшәа, аҁныҟа дгәарлар иара, рыцхашьарада «дзырхәыз» лаб, лгәазхара дидҵәыуаланы, ихаҭа иалхәап…

Азал ашә ааимпааны, уажәы иаҳагьы лқьышәқәа еихаргәгәа, лҵәуара хәаҿуа, ҷыцха адиуан лыҿныкәлыжьит.

– Иҟалазеи, бхы бсеит?! – лышьҭыбжь лаҳан, заа дааны ишьҭалахьаз лан, лхалаҭ еибаркуа, дааҁнашылеит егьи ауадаҷынтә.

Акгьы ҟамлаҙазшәа,лыбжьы налыхәлашәан,лҿеиқәылкшәа луит Есма. Иҭааҙа иаркны, азал астол иқәгылаз алампа, афҵил дааҁахан, лыпҳа цқьа дналыхәапшит Аминаҭ. «Лыматәакәа ҟәыҷума, иҧыжәжәоума, лыхцәы еилажәжәоума, дыцәкьоума?» – лшьамхқәа аҵысра иалагеит ан, иҟалаз шылзымдыруазгьы. Иҟалаз шылзымдыруазгьы, иҟалазаалакгьы, абзиа уеизгьы иҟамлеит, аҙәгьы имаҳароуп, лҳәан, ашәқәа, апенџьырқәа дрысны иалыркит.

– Бца, нана, наҟ, бцаны бышьҭала, акгьы ҟамлаҙеит, схы сыхьуеит, – лҳәеит Есма, лқьышәқәа адиуан иаларшьшьны. Убас дхьанҭаҙа дыкәын, уаҕеимшхара, аҵла далкьаны, дкәыбаса дцазшәа.

– Ибыхьыз анаабымҳәа, быкнаҳаны бысшьуеит! Иҳәа абыржәыцәкьа, аҙәыр ахьымзҕ биргазар?! – лҙарақәа ҭарс икны, лыпҳа дылхагылан Аминаҭ.

Мчыла акгьы шылзылмырҳәоз агәра анылга, дхьанҭаҙа, лганаҷ адиуан днықәтәан, лыхцәқәа лнапы алшьуа, лыргәыбзыгра далагеит.Адунеиаҷ зегь реиҳа Аминаҭ илҵахыз убри, лара лзыҳәан макьана исабиз лыпҳа, егьиашаҵәкьаны, дсабины дыҟазар, дҷыцныҟәазар, уимоу, зынҙагьы дгарантазар акәын.

Хаалагьы илымуит, илымҳәеит. Шаҟа илымҳәоз, иаҿаршәны мап лкуаз, иаҳагьы лырҳәара лҿадылцалон Аминат, лыгәҽара бааԥсҟәа иаҳагьы ирыцлон, имцабз еиҕрыблаагахон.

– Сцаны баб даазгоит. Аҟамчы ԥҵатца быҵихыр, ибымҳәозар ббап! – ашырҳәа ашә ахь лҿыналхеит Аминат.

– Дыҟаҳам, ачараҿы дыҟаҳам баба! – иналҿыҵҟьеит Есма.

– Дыҟаҳам бхәоу? – аҟыԥҳәа лышьтахьҟа даахьаҳәеит Аминат. – Дабацеи, ачараҿы дыҟамкәа? – Лара реиҳа дзыцәшәоз, дызцәыбналарц илтахыз, аха, лхата илзымдырҳо, Ашәлашара даннанага, мшқәак анаатц, ахәы дықәгыланы агаҿаҟа аԥшра даналага аҿены инаркны, «зыжәла» лалҵахьаз, абҕалартахь днахо дзыҵгәоз, атцыхәтәан иаҳагьы илырласыз аус... – Дабаҟоу баб, ачараҿы дыҟамкәа?!

– Дыҟаҳам, дыҟаҳам, дцеит, зегьы ҳкажьны дцеит! – лыбжьы қыцьқыцьуа, лангьы лҿаԥшра лтахымкәа, деиҵақьызқьызуа, ҿыцха адиуан дшықәиац дықәиан Есма. – Ҟаиматхан лахь дцеит.

Лыҳҕаб пату ҧерак дшақәымшәаз анылдыр Аминат, ҭынч, акгьы ҟамлаҳазшәа, дхынҳәны дааин, еитах Есма лганаҿ адиуан днықәтәеит. Хьанҭара дук налхыҵны ицеит. Маҷкгьы лыпсы ааивылгеит, аидара иаҵыҵыз ауаҩы иԥсы шеивиго еиԥш, дазымхәыцкәа, икаижьыз аидара ацымхәрас, иаҳагьы ихьанҭоу даҿа еидарак аҵалара шипеиԥшу.

Иҵааҳа иаркын астол икәгылаз алампа.

Есма дынхықәтәалан, лнапқәа аалыкәыршаны, даалгәыҵалыҳәҳәеит лан. Ажәақәак лхәарц лҿазылкит. Лыхәда икылахеит лажәақәа.

Ани аԥҳаи рыгагақәа еилатцааны, ишәытаҳа, имҵысҭо икыдын аҕәтәы ҭҳамц аҟны. Ари ауадаҟны еиԥш, адунеи ду зегьы аҟынгьы, уаҩԥсы дрымаҳамкәа, дара рхала заҵәык адәы иқәыршәызшәа акәын аҩыцьагьы заҵәқәааны рхы шырбоз.

– Нана, Саиди сареи абыда ҳаҟазаауама, ҳаиҵымцәоума? – иаҳа лҿынкыланы, лан лыблақәа дырхыԥшыло, гәтахәыцрала ҿаалҵит Есма. Лыԥҳа лҵаашьа лгәамԥхеит Аминат. «Исыхшаз исаҿеԥнырҳәозар акәхап, абыда ҳахьынхаз бара боуп изхароу ҳәа. Анцәа ибоит, сара сызҿыз ҳазегьы иаҳзеиҕьыз акәын», – лхәеит лгәанала. Ҿылымҵзеит. Ацәажәара лылшо дыҟамызт.

Абри ауха иналакҙаны илызҳаит, дзызхьуаз адуцәа рдунеи акырҙа дазааигәахеит Есма. Лара еснагь лгәы иаанагон, илызҳаны, адуцәа рдунеи шаҟа дазааигәахо, убриаҟара имаԛхоит, рҭак аҟаҵарагьы мариахоит ҳәа дзыргәаҟуаз азҵаарақәа. Уажәы лызҵаарақәа иаҳагьы еиҳахеит, иаҳагьы ихьанҭахеит. «Ииашаҵәҟьан, уаҳа аѡныҟа дыхнымҳәуа, зегьы ҳкажьны даҳԥырҵзар ҳаб, изыхҟьазеи? Изхарада? Абзиабара ду иманы, ихы имч ақәымхакәа, Ҟаиматхан лахь дцазар, усҟан иқәыҙбатәума, сизгәаар иашоума? Издыруада, ҳан изқәылкыз, ахҵәара, иара дахьақәшаҳаҭмыз еицәнархьшәашәазар? Ҳгәылацәагьы анаднагалаз, ахҵәара ианалацәажәоз ауха, Саиди сареи ҳан ҳахьлыдгылаз, иара даҳҭахымшәа, хазы дҳаргылазшәа ибаны, игәы ҳцәыԥсызар?» Имцабзха илыцраз азҵаарақәа рҭак аԥшааразы, ацхыраара лҭахын Есма. Лан ҽылҭуамызт. Ахымѡас анақәшәалак, шәымҭак иахьыз, иазыҟалаз азымдыруа, ахы цаҳә-цаҳә хьшәашәааанҙа, игачамкшәа ишаанхо еиԥш ашьабсҭа, дымҵысҙо, ҭхаҳәхазшәа дтәан Аминаҭ. Лыѡныҵҟа зегьы қыцьқыцьуан. Лыԥсыҿреи лкаҳареи лхәыҷы илбоит ҳәа дацәыԥхашьаны, лҿырҷәҷәо, лылабжыш нылкылон.

– Агәылара днеизар, дааип. Бусс алам, баб дахьцо, дахьаауа. Бзажәҙа! – лҳәеит аҵыхәтәан. Аха урҭ, гәыгра зҵаҙамыз ажәақәа, мчы ҳәа акгьы лыларымҵеит. Ауада иаҳа-иаҳа итшәахо, лыԥсы лзеивымго даналага, дѡагылан, ашә аартны, абарҵахь дындәылҵит Аминаҭ. Ахьшәашәара иаҿын ашьабсҭа иакәшәаз ахымѡас. Аԥсы аназеиқәмырха, изҽашәаз ахымѡас иахәхар ҟалоит.

Уаԥхьа игылоу деилукаартә, ашара аақәлахьан адәы.

Ихәышҭаара еиҵыхгаха, ақыҵа иалыѡуан, ачара ахьеилашуазынтә иааѡуаз ашәа.

Аҧбатәи ашәҟәы

Уажәааны, ҭагалан, амра анҭашәалакь акраамҭа ишымлашьцо шыздыруазгьы, иаарласны сдәықәымлар, илашьцаанза сызнеиуамызт. Цәажәарҭас сыхҭеикит, Ашәлашара агәтан, автобус санаақәӡ, сара сызланеиз автобус ала дцарц иҧшны игылаз ашәлашаратәи сдыр бзиак. Амци аӡабырги, агәалеи агәыргьареи, алафи, ииашаны ацәажәареи убас еилеизҧон, дузымдыруазар, зхы еилаҧсахьоу аҙәы иоуп, рыцха, уҳәарын.

Сымҧа сазхәыцуа, атҭашәара иагузеишь ҳәа амра саннахәаҧш:

– Ҳалашароума узхәаҧшуа? Иӌьоушьоит акәу? – иҳәеит сдыр. Заманалаӡәкьа ибон, абаҟа иадкнаҳалаз афымца лампа шакәмыз сызхәаҧшуаз. Уажә избазма ашәлашараа рцәажәашьа! Ацә иақәкны – ажә. Иқытҵа лашьцоуп, бнауаҧ тәартоуп ҳәа уқәӡны уцеит, ҳкаужьит, аха, иубеит, икаххаа афымца лашара шарку ҳәа акәын ииҳәаз иаанагаӡәкьоз.

– Ажәытәан, ҳангазақәаз, амра иацрыӡуа алашара ҳазхоит ҳәа, ҽынла иҳарцәон акәаҷабқәа! – сҳәеит, иара ицәажәашьаӡәкьа сыҽенақәыршәаны. Арцәара рхаштҙар акәхарын, итәааза иаркыз афымца лампа снахәаҧшит. «Уажәы Ашәлашара снымхозаргьы, иубоит сашәлашаратәны сшаанхаз!»

– Ҧазаӡәык дызмоу, диеигәыргьаны, аҳаҧшьа зкатәартас изыкаиӡоит ҳәа, агәра ҳазгом, умбоишь, афымца лашара шҳауз, ҽынлагьы ҳахәаҧшлар ҳтахуп. Насгьы ани, хыхь иқәтәоу, – инапы ажҧан ахь инаирххеит, – хыхьынтәи иааҧшуа, ҳиеикануеит. Уара улашара жәҧангәы икыдуӡеит, аха ҳаргьы иҳамоуп ҳара ҳалашара! Убас ауп! – иҳәеит. Даӡахап ҳәа саушәахуаз. Ииҳәоз ухы иқәукрын, ибжьы аармаҷны иҳәондаз.

Даанаскьеит. Афымца лампа зкыдкнаҳалаз, ацәақәа ҧаны, иҧыҽеены зхыҧпара иаҧыз аӌьтә баҟа днамӡагылеит. «Идәықәландаз автобус, наҟ даманы ицарын». Икәмызцәа хылпа ааихыхны, инапқәа ҧышьтихит:

– Ҳшамкәа ҳазшаз, ухьышьаргәыцә сакәыхшоуп! Иаҳфо ҳтахым! Иаажәуа ҳтахым! Иуаҳауама?! Аламыс ҳашьтам! Ауафра ҳахьынҳалом! Иуаҳауама?! Уаразәк уҳамаз, уаразәк уаххалаша! Улпха ҳамаз, угәыпха ҳамаз! Амин! – дааматанеит. – Ҳаи, ҳаи! Автобус сыцәцоит убама! Ҳампалуп иуаҳауа! –ихылпа ихыхны ишикыз, еиқәаҵәа цырцыруа ирыцкьаз имагәқәа асаба иаҟьашьыр ҳәа дшәаны, ишьапқәа гәатаны иргыло, бзиала ҳәагьы самҳәакәа, дыфны днеин, анцәа иџьшьаны, автобус дынтәалеит.

Сааԥышәырччеит. Ииҳәаз ажәақәа дасу изызкыз иарбанқәоу аилкаара саламгакәа, схы санақәитха, ақыта ахахьтәи аҳаблахь, сахьцоз, амфа сныкәлеит.

Арт аф ышықәсак амфа ҟаҵаны иалгазаап абнаԥҟафцәа, аха уи сара сымфа азыркьаҽуамызт. Абна тызго амашьынақәа шьыбжьаанза наҟ ицоит, ашьыбжьышьтахь, реидара иаҵақь, иаауеит ихынҳәны. Иԥырҟо абнеи абна алатыргарц иҟарҵаз амфеи сышрызхәыцуаз, амфа сахьаныз, иаасгәалашәеит ашәлашараа ҳбааш. Ашәлашара агаҽаҟны аганахьала иаԥынгылоу ашьхаҽы иқәгылоуп уи. Ҳаныхәычқәаз, амра атәашәамтаз, абааш ҳақәгыланы ҳанпшлак, ахан хьыҵәцарақәа еиладыргылазшәа, еилаарцыруа иаҳбон атырқәа ишьхақәа. Иказказуа ҳазхыпшылоз амшын, аҕбақәа хызар, ахьшьцәа рхылпақәа хырпсалазшәа, ихәыч-хәычны, икәап-еиқәаҵәаза ихаҳбаалон.

Амра шынтәашәалак, абааш кажьны, ҳаибарыфны ҳцон афныка. Ҳацәшәон. Иззымдыруадаз абааш иаххәааны ирҳәоз.

Аԥсҳа абааш иргылан ибгеит, еитәаргылан – еитәабгеит. Аԥшфцәа дразҵааит. Абааш аҽышәт аҽы, наҟ-ааҟ иалоусароуп, рхәеит ахәзеи афызеи – арԥызбеи аԥхәызбеи. Убас егьыкаиҵеит аԥсҳа. Амра шынтәашәалак, абааш аҽышәт иаласоу арԥызбеи аԥхәызбеи аицәажәара иалагоит.

Афныка сцар акәын амра тәашәаанза.

Абааш сазхәыцуан. Срызхәыцуан ашәлашараа. Избан, џьоукы ахьчаларц, џьоукы рыпсы еиқәнархарц азыхәан, абасҟак идууз ахә – фыџьа ауааԥсыра рыпсы – зрымнахыз абааш? Убас мацароума ишааua ашәлашараа, бзиарас иаароуа зегьы шьала ахә шәауа? Иахтәырҵази иатәыцны ираузи абанзатәибагоишь?

Сымфахь, сымфахь... Иаасмырласыр, исцәыхәлоит. Сҽажәкуа, азбагьы сакит.

Чаҕьыр ацҳаҵәры снықәсит. Срыцхашьа, сыжә ҳәа исашьапкуаз ԥьушьарын, сназыԥшын: «Угәы иалымсын, Чаҕьыр, усзыжәуам, ҳзыхь аҽынза сназароуп», – сҳәеит.

Аҳаблаҽынтә ашкол ахь еицоз ахәычқәа иҵаххит убри азыхь. Уааԥсаха, аҟәаԥа-ҽаԥарақәа унартәало-унартәысуа ушнеиуа, уахьыфхало, анаара иалыхәхәа иаауан. Ишыҵаххызгьы ус ауп. Ицәаакза ишыҟаз ҳбон адгьыл еснагь. Азын, асы маҷны ианаулак, зегьынԥьара сыла иҟәашза ихҟьан, ацәаакыра атыԥан, адгьыл еиқәаҵәаза иааԥшуан, аарла иубартә, ахылфаԥсылфагьы налсуан.

Ҳфыза хәычык, иаб иоума, иабду иоума, азәы иҳәамтәаны иаҳаит, убраҟа, ажәытәан азыхь ссир ыҵыҵуан, аха ашьтахь, амҳаԥьырра аныҟала, иқаҵны ицоз ашәлашаратәқәак, хаҳә дук аԥыражьны, анаара кыдырппы иақәрыжьын, азыхь ршәаҳаит, ахы азхәыҵымго иржит ҳәа.

Азәы иҳабжьеигар, усҟан ҳҽеадшьыланы иауҟаҳҵахрыз. Ҳааицәажәан, ҽенак ашьжьымтәан, ашкол ахь ҳанаауаз абаҳақәа, аҵыркантқәа, аломқәа ҳаманы ҳааит. Ааигәара иаҳҵәахит. Шьыбжьон, аурокқәа ҳрылганы ҳанаауаз, ҳаблак иалҵыз, фажәижәабафык раҟара амаҷкар, ашышкамс реиԥш, ҳлеи ҳласын, аҵла ҟатақәа зқәиаахьаз анышә аажит, абгаҷ ҳацҟьеит, ҳамч зыкәхоз ахаҳақәа ҳарбылгьеит. Аҽеныҵәкьа ҳназеит амҳаԥьыраа ашәаиккақәа ҳара ианаҳамжәых, даҽеазәгьы изымжәааит ҳәа иаԥырарыжьыз ахаҳә аҽынза. Ахаҳә ҳазмырҵысит. Аганахь ҳнаханы ианаҳж, уахь инеины аҵыйра иалагеит азыхь.

Аԥхын, алабз хәытәуа, ианшоуроу, ашкол ахь ҳанцо, ҳанаауа, ихьшәашәаза ҳнахәон. Азын, ухәы-ужьы еиларзызо ианҵаауа, иҟәандаза иааиуан хзыхь.

Ҳхәычра атысымтәеи аибашьра алагамтәеи еиқәшәеит. Ҳаргьы ҳаимпит, ҳзыхьгьы еитах инеимаҳаит. Аибашьраан уи аҵхыха змадаз!

Азәгьы иааимырԥшызар, иужәыртә изымааиуазар ҟалоит ҳәа сышәозгьы, ичҳаны, даҽа зык ымжәкәа, сназеит азыхь аҽынза.

Алакар ианӷәраа иаауан, ашәлашараа рҳәашьа, ашьхақәа ргәыпҳәыхш. Еитах ҽыц иӷырхит. Анышә иазымгеит аҳыхь.

Изжәуан, снатәон, сыпсы анааивызгалак, еитах снапсыргәыӷа наӷаскуан алакар.

Амҩа сықәын. Амра шташәара иташәахьан. Амӷәыжәҩақәа надпсала, хланӷы иантҵалаша, ажәҩан ахь аҿеыҳаранакуеит ашьауардын. Убас ҟанаӷеит ажәҩан. Инеимаҳаны ианылашьцаша, иуапа еиқәаӷәаха адгьыл ианахатәаша аламтҵалаз, иӷыкка иҳаракхеит.

Иаҳагьы иааигәаханы сыбла иаахгылеит ахәы иқәызбаауаз абааш. Ԛыцьа ауаапсыра рыпсы ахтынӷаны ашәлашараа идыргылаз абааш. «ьоукы рыпсы ахтнырӷеит, даҿа цьоукы ирзыҟалеит хыхьчагас. Абааш сазхәыццыпхьаза, слымҳа итаҩуан аҳыхь ашытыбжь. Адунеи лашара иацәыҳит, итабеит, уаҳа иҟам, аҳыхь атыпан, саба тәартоуп рҳәо, шаҟантә еимапсахьоузеи! Изыӷымӷуа иҟалар тыпк аҿы, абра сыҟоуп ҳәа, даҿеацьара ахы нхәыӷнагоит.

Аҳиас ашытра ухымӷыр, амшын аҟны ушнанаго еипш, абааши аҳыхьи сыширыхәыцуаз, снианагеит ашәлашараа рыхәыцрахь. Урт еиҿсырпшуан. Исгәалашәон исызгәакьаз таацәарак, дысгәалашәон нхаҩ бзиак.

1

Иниасыз арҭ аҩ-ҙынрак рзыҳәан, даҿа ҙынраказ иҳамбацызт ҳәа азырҳәартә еипш асы млеит, аҵаа шьашьалқәа рҿыкнарымҳаит. Ишырбацыз еипш, Аԥсны агаҿаҿы аҙынҵәақәа уаркалеиуа ианҿаз, азныказ ицәаакҙа, ихьанҵаҙа аҿааанахеит, нас, аныҟәашьа аҵазшәа, иласкәантраҙа, дгьылы жәҩани ирыбжьахәмаруа инеиматәеит асы. Аборақәа, аԥьматрақәа, алҩаҵә зҵамсуаз ахыбрақәа зегьы рҿы, аҵан рлабашьақәа реипш, иҵыр-ҵырҙа рҿыныкнарҳаит ашьашьалқәа. Ишыпхьатәац, ғыжәара ҳәа анхаҩ беиа иҵааз ананамга иеипш, рҭыҩрақәа инарҵаланы ицәан амшәқәа, ацаҟьа еиҟәпарақәеи хыбрак иаҩызаз аԥсаҵлақәеи рымҵан ирхыргеит ашәарах. Аԥсы шаҙац, аҟәиҵ-ԥсит ыҟамкәа, арҭ аҩ-

ҙынракгьы аиҩхаакҩа ирахәыҵхәыҵуан, агыгцәа ргыланы, аҙышьҭра арҭбаарц аиҩхаакҩа кыдфаауа аҩ-ԥхынракгьы ииаҩры ицоз Чаҕьыр.

Амшеикәшара иалацәажәозар ашәлашараа, ацәылашамҭеи аилашәшәреи зынҙаскгьы иргәаладыршәаҙом. Иҟоуп ҩба заҵәык. Иҟоуп амш, иҟоуп аҵх. Шеишыкәса ианрылацәажәогьы, еиҳараҙак зыҙбахә рҳәо аҙыни аԥхыни роуп.

Арҭ аҩ-ҙынрак, аҩ-ԥхынрак, даҿа ҙынрак, даҿа ԥхынрак изларылыркаашаз, излареиԥшымыз ҳәа аԥсабараҿ акгьы ҟамлеит. Ҷаны, излацәажәоз рацәан ашәлашараа. Урҭ раԥхьа игылан ҩба, ҩ-ус дук. Ашәлашара здырҵаз ақыҵа, ахи аҵыхәеи амшыни ашьхақәеи ирыдкьысло ишьҭаз, ақыҵа беиа Ачамҳара инаркны, ацаҟьақәа лаҕәымла иртҟәацуа, анаарақәа атрактор ҕламкәа ажәҵаны ирбго зҿаадырхаз амҩа, Ашәлашара аҩагара акәым, Ашәлашара иҩагәылҳәаны, наҟ аҩада, ашьхаҟагьы иҩаскьеит. Убри амҩа ианалацәажәоз, уеизгьыуеизгьы аҙбахә рҳәон Анаа-Мыҟәра. «Знык Анаа-Мыҟәра, ацыҕ ахьзаҿымсуа, аԥныш ибҕаларҵа изахысыр, иԥжәаны ирзырбгар, нас егьирахь ахаҳә ҿыпуеит, атракторқәа аҟыт ахдырҵуам. Уи нахыс, Ашәлашара ахахьы, ашьха аганахьала иаҿеԥынгылоу абнагьы, ҿбыгала идырхызшәа, акәыкәылах ыҟамкәа ишықәырхуа жәбап».

Анаа-Мыҟәра ҳәа изҿыз аҳацаҟьа, егьиашаҵәҟьаны, амҩа аҿгара реиҳа иахьыцәгьаз ҭыԥын. Ҷәытәнатә аахыс ашәлашараа ҿыла, шьапыла излаҿысуаз мҩахәасҵак аҿган. Уи амҩахәасҵа убасҟак иҵшәан, аҿы наҟ-ааҟ ихшьны ааҵәақәа анақәырҵалак, ацаҟьа аганахьала иақәу ааҵәа ацаҟьа иадсылон, аҿы бҕанаҵон, убри аҟнытә, ма ааҵәа аҭыԥан аҳаҵа ақәырҵон, акы иаҳа ихәыҷын, ҩбагьы, аҳаҵа ацаҟьа иадсылар, ааҵәа еиԥш, иазԥжәаҙомызт, мамзаргьы ааҵәақәа рызкәа икыдҿаҳәаланы, дара, ишьхнылоз, рхаҵақәа Анаа-Мыҟәра иаҿыргон.

Амҩахәасҵа уангыланы ҷаҟа улаԥшыр, маҟа пак иаҟараны иубон зышьҭыбжь умаҳаҙоз Чаҕьыр. Хыхь уҩаԥшыр, ажәҩан иҩалашьшьуан Анаа-Мыҟәра ҳәа изышьҭаз ашьха. Егьмаҷмызт, жәабаҟа километр иреиҳамзар иреиҵамызт, аиқәара аахыҩло,

амра анақәпхо, убла агәы ԥнаҟо ицырцыруа, ишьапы ԥҟагаха инагаз уи амҩахәасҭа. Инеихаргыла-еиҵаргыло ашәлашараа алацәажәон Анаа-Мыҟәра аԥжәацәа рыʒбахә. Аибашьра еилгеижьҭеи ашьхақәа ирҿымҩыц уи аҩыза ашьҭыбжь. Шаҟа ԥслаҳәи қәасаби ыҵнарҟьазеи, шаҟа мшәгьы рыҵра иҵнацазеи!

Арҭ аҩышықәсак ашәлашараа алацәажәон даҽеа ускгьы. «ьоукы иаҳагьы иаҳзеиґьуп, ҳаннархоит ҳәа иадгылон, даҽеа ԥьоукы ҳахнарҵәоит ҳәа иамаркуан. Ииашаны ирдыруаз акы акәын. Аҟәантәи иааны игәарҵеит аґәхырҵа зауад ахьдыргылашаз аҭып. Араантәи агаҿанʒа ишықду ирго акәымкәа, абраҟа, Ашәлашара ирхуа иалагоит, рҳәеит, иԥырҟауа абна. Иадгылоз ирҳәон: «Ҳабна ԥҟаны, ишықду, иниаҳәаны иргар атцкыс, араҟа ахра иалагар, иаҳагьы иаҳзеиґьуп. Ҳазхара аґәы ҳауп. Хазы ицо ҳачқәынцәа ннархап. «ьоукы аусурҵагьы роуп». Иамазкуаз: «Аґәхырҵа андыргыла, ҳабна апҟара иаҟәыҵраны иҟаʒам. Ҳзыхьчо ҳабноуп. Аҩны узнаргылеит ҳәа акыр иухәоума, ухаҵа уаҟа узнымхо уҟанаҵозар».

Иҟан арҭ аҩ-ʒынрак, аҩ-ԥхынрак рзыҳәан ашәлашараа еицырзеиԥшны иҟалаз даҽеа ускгьы, аха уи аус, иара ахаҵа ашәлашараа рзыҳәан иаҵанакуаз аумаʒа ишдуугьы, инарҳәаарҳәақәеит акәымзар, уамак цәажәатәыс ишьҭырымхит. Амҩеи афымцеи ишрылацәажәо, убри ахпатәи аус, аʒәык-ҩыцьак иааргәаладыршәаргьы, иналацәажәон алаф налхуа, инахыччо. Алаф налаҵо, инахыччо ишалацәажәара еиԥш, иаҳҳәап, ԥхәысеибак лыҩны дыштәаз, «доуҳала» ахшара длоур. Изакә «доуҳаз» аԥхәысеиба лыҩны инеиуаз-иааиуаз анырдырлак инаркны, Иаса Қьрысҭа ҿыц диргьы изаҟаразаалак цьара акала иԥьаршьомызт. Иахырҳәаауа акы заҵәык ауп: «Акыргьы ирҵәахит».

Убасҵәкьа, аҩбатәи аʒын ниасны, аҩбатәи апхын анааиуаз шьапыкгьы ыҟамкәа инықәҩаа ианца Чаґьыр апшаҳәаҿы иреиҭадырҳаз амандарина: «Акыргьы иачҳаит», – рҳәеит. Раԥхьатәи аʒынразы, ҭырасла, ажәборак шҭармыхәхәара ишҭарыхәхәаазгьы, аиҳарак шҩазгьы, даҽеакы алаҵара иакәиҭымкәа, апсы шьауа ишьҭан Чаґьыр апшаҳәа. Иааиуаз аҩбатәи

аҙынра ниасны ицеит, иуроу аҽеы, ибзианы ақәтәашьа ззымдыруа, наҟ дынкажьны ишцо еиԥш, Чаҕьыр аԥшаҳәаҿы мандарина шьапык ыҟамкәа инықәырѡааны. ԥсы зхоу ашәаԥыцьаԥ анпытуаз ааԥынрагьы ниасит, аԥхынрагьы ааин, ашәлашараа рырахә ашьха цәҳәырахь икарцеит. Акомиссиа ааит знык, иааит ѡынтә, аха агәра рымгар амуит, рымахә нышәԥшшәылақәа хаххала, ирыдырхыз аҭыраси ацәыраси ршьапаҿы икажьны, ихаххала-хаххала иҵагылан амандарина шьапқәа.

Ишәҭыкакаҷны иизар аҟара иеигәырҕьеит иахьыхѡааз. Дагьымԥсуа дагьымбзахо ицәарҵанхало ачымазаѡ иеиԥш, иагьымѡо иагьҿамло ииаанхар ҳәа акәын еиҳарак изыцәшәоз. Аѡбатәи аԥхынра азыхҳаан абҕа ианымаалоз аҽықәтәаѡ дышканажьуа днарбеит Чаҕьыр аԥшаҳәа. Аха, зегь акоуп, убри аԥхынра азыхҳәангьы, ишеимаркуаз, Чаҕьыр аԥшаҳәа «абҕа» аԥсы ашьеит.

Уаҳа еицырзеиԥшыз ус ҳәа Ашәлашара акгьы ҟамлеит арҭ аѡ-ҙынракгьы, арҭ аѡ-ԥхынракгьы. Аха ҭагалан злапҟьақәа ҿырхуа, аҧьықәреи зхылҵыз арыц, аапынраз ишкадыршәыз, аԥхынраз иины ишеизҳаз еиԥш, аѡбатәи аԥхынра ниасны, ҭагалан, ашәлашараа ааилазырԥшышаз, аҳәырѡы гәлымҳала иназыҙырѡны, ргәатҵа инҭанарԥшыртә иҟалаз аусҷәа, арҭ аѡ-ҙынракгьы, аѡ-ԥхынракгьы рԥашәқәа рҳан, уа ашьшьышьшьыхәа атәырпсара иаҿын.

Иааит убри, илауҵазоуп иааурыхуа ҳәа ииашаҵәҟьаны иззырҳәаз ҭагалара.

Амшын агаҿа Ачамҳаратәи амхырҵақәа рҿы аҧьықәреи ҵышлаахьан. Ажәи аҿеи ззеиԥымгалаз аҭаацәарақәа, зыԥчаҷарқәа хѡаахьаз аҧьықәреи лапҟьақәа ҿыхны, амраҿ идыршшон. Араҟа, Ашәлашара аҧьықәреи цырақәа, унацәхыԥ нарылоукшар, ахш нарылыжжуан ишкәакәаҙа. Уеизгьы ҭагалара ааигәахеит ҳәа акәын ашәлашараагьы ишазырҳәоз ари аамҭа. Ҭагалара ҳәа еиҳарак иззырҳәоз аҭәархра акәын. Убри рҽагьаздырхион. Ақалақь ахь аҙәыр дцаны дааузазр, жәабала еидҿаҳәала, ижәѡа иқәҵаны иааигон аҽебыгақәа. Измам инариҵон.

Аапынра ниасын, ацәҳәырҵақәа рҿы асы шныкәҵытҵәҟьаз, рхатәы рахә неилаҵаны ирыҵаны ашьхаҟа иршьҭыз ахьшьцәа

рзыҳәангьы аҭәа дырхыр акәын. Ус еицәажәааны иҟан. Урҭ ахьшьцәа аҙынра ианҕыҵалонҙа ишьхыҵуамызт. Ажәхьақәа ааныжьны, арахә убас ашьхаҟа ркацарала ѡ-ус дук ҟарҵон ашәлашараа. Арахә рхаҭақәа шьамхахьы акәазара ишалагылоу иниасуан аԥхын, насгьы рҭәархырҭа адәқәа кьыс рымамкәа еиқәдырхон.

Зегьы рҿазыҟарҵон аҭәархра. Алԥхынрак Ашәлашара зыбжьы алыѡуаз, амҩа аҟаҵара иаҿыз атрақторгьы, аҙы зҵабаз аҙлагара еиԥш, ашьҭыбжь неиқәтәеит. Атрақторист Мажара Горски (аҳәынҭқар Кавказ данабашьуаз ашьхаруаа рышҟа ииасыз аурыс солдаҭ дихылҵшьҭран, аха убасҟак даԥсыуахахьан, еимакы-еиҿакык аан, ѡажәак рнаѡс «аԥсуаа иаҳҵасым» иҳәон) итрақтор ашьҭыбжь аҭыԥан, аҷаѡ-аҷаѡҳәа, ажьаҳәа ашьҭыбжь ҭыѡуан иашҭа. Аҿбыга икәон. Ирҳәон, абна нхамҩа иатәыз уи атрақтор, Ашәлашара инеигарц азыҳәан, иаарыцқьаны мызкы амҩа дықәын ҳәа. Пшьшьапык зҵоу раамышьҭахь, иара уигьы ҳҿаѡақәа ирышьцылоу ракәзар, згәы иаанагодаз, агаҿантәи ахаан ауардынҵәкьа ахьымнеиц, итрақторыз, имашьыназ акы неиуеит ҳәа Ашәлашара. Аҟәаԥаҿаԥарақәа, аҩадарақәа, ԥьара абнаршәыра еилачыра, ԥьара ахаҳә еиҟәыддыра ирылганы, еибга-еизѡыда трақторла Ашәлашара даннеи, иԥьаршьоз иара ихаҭа иакәмызт, иԥьаршьон нагашьас иҟаиҵаз. Мажара Ашәлашарантәи амҩа ҟаҵо, лбааҟа, Ачамҳара ақыҭахь дааскьон, арахьынтәигьы амҩа ҟаҵо иԥылара иаҿын даҿа тракторқәак. Иахьклсуаз, ацәгьеи абзиеи реиҳа ирызнанагоз цқьа еилкааны ирымамызт макьана, аха изларҳәоз ала, амҩа ҟарҵон абна аԥкара азыҳәан.

Уажәы уигьы азхәыцха рымамызт, зегьы рҿазыҟарҵон аҭәа архра.

Даҿа гәыҵхан дызмырцәоз Ардушьна. Аҭҳарцәҳәа дааԥшын, аԥсеивҵахара змоу ачымазаѡ иеиԥш, лгәы ҭыҵны ицо, аиарҭа дынхыҡәтәалеит. «Сабаҟоу, ԥьбеит?!» – лҳәан, иаалҿаԥсаз лыхцәы гәҙақәа лнацәкьарақәа рылшьуа, инықәылҳәеит, лхы дазҵаауа, алашьцара дналаԥшит. Лыбаѡқәа ҭырԥсаауа, лцәалжьы еиларҙызо, иналылсит ахьҭа. «Макьана аԥхынра цқьагьы имиасыц, ас сышԥахьҭашьи», – лҳәан, дахьыхьҭашьуаз чма-

зарак иахҟьазар ҳәа дшәаны, лылахь лнапы надылкылеит. Ицамызт. Иаҳа лҿаалырҭынчит. Лнапы лгәы иадырҷәҷәала, лгәеисыбжь дназыҙырԝит. Лгәы ҭытцны ицо еисуан. ԥхыҙ бааԥсык, инеиҭалҳәартә илбаны ҳәа лгәаламшәеит. Данышьҭалаз, акәасҟьахьынтә иааԝуаз ашьҭыбжьқәа лмаҳарц, лхы ашьал касы ақәыҳәҳәаны дахьышьҭаз, аҙыблара иалашәаз ауаԝы дшымадаҷь-мадашәо еиԥш, хырхарҭак рымаҙамкәа, иагьеидҳәаламкәа, хәыцра-ҙыбларак далан. Акырынтә даззхәыцны, иналыгҙарц илҙбахьаз, уажәы, абри ауха данышьҭалоз уаҳа дазымхәыцырц, зынҙаск даҿа хәыцрақәак мчыла лыҿерылалхалон. Лыгәҭыха иашаҭәҟьеи мчыла дазхәыцларц дызлагози анеилаҙԝалак, аки-аки хибашьаауан, лхы ацәылгон. Иҟан аҭхқәа, уигьы анылмыхәоз. Усҟан дԝагылон, аԥацха ашәвазаҷ иадгылаз, лашьа Гәадала ԥсаҭа шкәакәа, илабашьа аакыдхны, ауапажә лыжәԝа инҭарԥа, ашҭа днықәлон. Алакар иантцәрааны ахәхәаҳәа икаҭәоит ашҭа аҭыхәан, ҭыхәаԥҭцәара амамкәа ахәхәаҳәа анаара иалҭцны иаауа аҙыхь. Ардушьна гәҭыхақәак ланаҳәарц аҭахушәа, аҭх еиқәышьшьы, ԥсы зхоу зегьы рҟәиҭ-ԥсиҭ аныҟам, иаҳа ашьҭыбжь иацлоит, иаҳа аԥсы ҭалоит убри аҙыхь. Иҟалап, иара иалшо ахәыҷала, иаҷагылозар ажәԝан ҭбааҭыцә дуззаа аҟнытә иналбааны иахаԥо алашьцара. Асеиԥш иҟоу аиҷырԥшрақәа лхаҷы ишымааизгьы, бзиа илбоит, игәырҭынчгаха иналылсуеит Ардушьна, ахәхәаҳәа уи аҙыхь акаҭәашьа. Абыржәы, илыхьыз лзымдыруа, аҭх агәы еиԝнашаанҙа данааԥшгьы, дԝагыланы аҙыхь ашҟа дцарц, ԥшахьк налҷарсны, лыԥсы ааивылгарц лыҙбеит, аха лҿааныл кылеит. Лаб игәараҭаҷы лхала даанхеижьҭеи ԝызара лзызуаз аҙыхь ашҟагьы анеира дақәиҭымкәа лбеит. Бмааин, ҳара иаҳҭәуп ҳәа уаԝы илымаикуамызт, уи дымԝашьахуа илдыруан. Хәыда-ԥсада, адгьыл иалҭцны иахьаанаскьо, хымҳаӌьымшьа еиҭах адгьыл иналаҙуа аҙыхь акәым, напынҵала иаахәоу, иарбан рыжәтә хкыз дызхыбаарыз, лаб игәараҭа уажәшьҭа аԥшәымас иамаз Марыҭхәа Патыхә-иԥа, мамзаргьы ақалақь аҷы ишиарҳәо ала иаххәозар, Михаил Петрович. Лабацәа, урҭ рабацәа иҵырхыз аҙыхь аҙәгьы дахибаауамызт, аха илҭахымызт, уахала убри аҙыхьгьы лбар. Уаха уи

дзыҳәоз акызаҵәык акәын: данышьҭалоз дызқәыпҧшуаз анхара, лашьа Гәадала иҵынхаз акәасқьа, раб ихаан идыргылахьаз, амҳаԥьырра ахнагеит ҳәа изыхлафуаз аганѡнымаҵурҭа, акәытҵара, ажәбора уҳәа, зегьы лыбла ишаатҵлыжьыз, зегьы еибга-еизѡыда ишгылоу, иара убас, еибга-еизѡыда уаҵәтәи амш лашара иахаанхарц, амра каԥхара иаԥыларц. «Анцәа срыцҳашьа, анцәа срыцҳашьа! Агәнаҳа сҟәыблаа, сызшаз!» – лҳәон лгәанала.

Уажәы иаҳа ииаиқәтәашәа иҟан, акәасқьа азал аҿынтәи иааѡуаз ашьҭыбжьқәа. Данышьҭалаз, ацәа иаалымнахаанҳа, Ардушьна ллымҳашьаҵа ҵнахуа, илаҳауаз аччабжьқәеи ашәаҳәабжьи, аҵәыҵәыра еимазкуа аԥсаса рызхара анырфалак, рҿеирҭынч ишаатәо еиԥш, ианҭынчраха, рыҳашҧышра анеиқәтәа, лара дцәырҳаны дахьаапшыз ԥьалшьеит. Усҟан ихьшәашәамызт, уимоу, иаҳагьы еиҕьын, иаҳагьы иԥсеивгаган аԥацха аваҵара хахақәа ирылшәшәоз ҭагалантәи аԥша. Ахьҭа дшамкҙозгьы, лшьапахьы инаскьаганы илыкәыз ауапа даахан лхы нхәыҵалҵеит.

Ианакәзаалак ауапақәа, ахҭарԥақәа, амаҟа чапақәа ѡбаѡбаны иман лашьа Гәадала. Реиҳа еиҕьқәаз, иҿыцқәаз, сасра данцо азыҳәан иҵәахын. Иаҳа иѡазақәаз аѡны иныҟәигон. Убарҭ, ԥьара ицагақәа, лԥацхахьгьы иаалымгакәа, акәасқьа атҙамцаҿ икнаҳан... Иамырԥшҙозар, иаԥырхагам, иҳәеит Марытхәагьы.

Лхала, лара лҳәашьа, алужә еиԥш ақьапҭа дыххалеижьҭеи, ахаҵа маҭәа дачычаны дыҟан. Иаб иҵынхаз амаҟа чапеи аҳәызбеи иара иԥа заҵәы, Абзагә иаамышьҭахь, уаҳа иакәиҭдаз.

Илымҭеит Ардушьна. Сашьа Гәадала иҳәаҭҳа, сыԥсы ҭанаҵы, сааигәара иҟазар еигьасшьоит. Ухынҳәыр уаб игәараҭахь, уара иутәуп, иушәуҵап, лҳәан, икәымжәы, икаба, иҟама-чапа, еиҳараҙак Абзагә ишәиҵаларц ихазы ииҭахыз ауапа бзиа, ахҭырԥа уҳәа, акгьы илымҭеит. Иаргьы игәы иалымсит, иаб иаҳәшьа, анык леиԥш дзааҙахьаз лҿаԥхьа идыз аҳақ убриала, маҷк иадамхаргьы, ишәарц иҭахын.

Ихьанҭаҙа рынхара ианахаҳалак аҵх лашьца, агәараҭа хаҵа дҭамкәа, иҭацәыз ԥьышәымшьан ҳәа дгьыли жәѡани

иралхәозшәа, ауапа лыжәԥа иҭарпаны, алабашьа налыҵарсуа, длеиԥеиуа ашҭа днықәлон Ардушьна.

Уахынла, аҳаблаҷ зегьы шьҭаланы ицәахьеит, мԥасԥыкгьы амԥа даныршәлам анылгәахәуа аамҭазы, агәылара днеины, дхынҳәны иаб иашҭа дааҭалазшәа, Ардушьна дшымгәыҕзо шаҟантә дааихьоузеи Абзагә. Ажьрацәара еидызҳәало агәыблра аԥыцьагьы ирзынханы иҟазаргьы, уи зырҕәҕәашаз, гәыла аибаҭахреи аилибакаареи рцәыҕхьан Ардушьнеи Абзагәи. Изцәыҕхьаҵәҟьаз лара, дызлаимбацыз, дызлаизымдырҕоз ала иааҳәыз, иаҳәшьаду лакәын. Иԥьеишьон Абзагә, «уаҧхьа анцәа сшьы, уцәгьа-мыцәгьа сагааит» ҳәа аамышьҭахь, ихшазгьы иаргьы рзыҳәан, даҷеа ажәа кьынаак аҳәара акәым, лакыҵацәгьак здимбалацыз иаб иаҳәшьа, абасҟак уаԥы изгәамҭаҙо иҵәахны излалымаз ажәа шҳамқәеи имамиқәараз алакыҵеи.

Аҵх аҷеааԥнашахьаны, уахык, изымычҳазт, ашҭа снықәыԥшып, ауҭра, абаҳча ԓьара рахәык ҭалазар гәасҭап ҳәа, агәашә ашьшьыҳәа иаартны ашҭа данынҭала, лхы-лшьапы ҳәа имбаҙо, баҟа еиқәаҵәак даԥызаха, луапа дҭашьшьы, алабашьа, икарахаз хьчак иеиԥш, лыжәԥа иаҵарсны, дымҵысҙо ашҭа дықәгылан Ардушьна. «Бзышьҭамлозеи, саҳәшьа ду?» – иҳәеит, ибжьы усҟак имырдуҵәакәа Абзагә. Ҷымҭ, аҵх далкааны дихәаԥшуа дгылан иаҳәшьаду. Лыԥсы ҭамыз ԓьишьеит Абзагә. «Уца, уца убрахь, узхара ыфаны, ушьҭаланы уцә!» – лҳәеит аҵыхәтәан, уаҳа аԥсышәак наиамҳәакәа. Аҙәгьы имҭакәа, хыҵакырҵас лхазы инкыланы илымаз аԥацхахь, ууаи ҳәагьы иамҳәакәа, ашәақь амҳасҵа ҭарс иануркуа еиԥш, шәарахк дазнеиуашәа, ллабашьа агәҭа ҭарс икны, Абзагә уаҟа дышгылаз, лԥацха днықналан, аҕьеԥ ҳәа ашә ныдлыкшалеит. Амала, лцамҭаз иара иаҳартә, ашьа рылыжжуа: «Аҳәоуп, иахьазеиҕьхо, азхара ахьаҷарцо иаангыло, аҳәа! Ҳара ҳажәла...» – уинахыс, дҟәындҟәындуа иацылҵақәаз ажәақәа еидикылартә цқьа имаҳаит. Иара ихатәык реиԥш еиҵаиааҙаз, аколнхара аԥсаса, шьхатәылан иҭахоз ҭаханы, иаанхаз ананырх, иԥсҭазаара зызкыз аус, иԥсы шҭаз инаимпыҵышша ианцаз, агәысакара дықәхазшәа ихы анибоз акәзааит, иара реиҳа

дзықәгәыҕуаз игәылацәа, арҕьажәѡатҵас дызхәаԥшуаз, иѡызцәақәакгьы налатҵаны, дзышьҭаз абзиара цәгьаурак еиԥш иаарҳәны, аколнхара аправлениа аилатәараҷы ицәа анихырхуаз акәзааит, абасеиԥш дҭацәны, дымчыдаха, аҳәынҵәа дылакәаҳазшәа ихы ибо ахаан дҟамлацызт. Ҳәатәы имамызт. Ианиҳәашаз, зыҟатҵара ихәҭаз аныҟаитҵашаз аамҭа ицәцахьан, хаала салтцуеит ҳәа дышгәыҕуаз, иаҳа-иаҳа абызкатаҳа иашьаҳаз ашьхыц даѡызахеит. Убарҭ, агәыҵга ԥҵәага ажәакәа лҷыҵуеит ҳәа ззиҳәоз, Ардушьна лажәакәа иаҳагьы ишизеиҕьыз, дызлашәаз абызкатаҳа алтцраҷы иаҳа амч шиларҵоз, усҟан, аҭакәажә ианылҳәатҵәкьоз издыруамызт. Усҟан, ианылҳәатҵәкьоз ицәа-ижьы ианыруаз акызатҵәык акәын: иара иқәашьмыз, иитәымыз аҭаацәа наихыҵны ицеит, иаб иашҭа дацәыʒит, изаанхаз аʒәк, иаб ишьа злоу, аҭакәажә затҵәыкгьы, абгыʒ ашҭа иҭылбаазшәоуп ашҭа данаатҭаԥшло дшылбо. Лара, Ардушьнагьы, изныкымкәа дазхәыцхьан, лашьазатҵә ихшази лареи реизыҟазаашьа ҷыц. Ибла дҭамԥшʒо, икаижьыз иаб иашҭа уаҳа ишьапы ҭаимыргыло инахараны длыргылаʒаргьы, хыхь – ажәѡан, ҵаҟа – адгьыл, «даапкыр дзыдҷарҳәалоз» уаҳа уаѡԥсы длымамызт, еибга-еизѡыда ианыҟаз дшиԥылалоз еиԥшгьы иԥылашьа лымамызт, иауамызт, лгәы ихыломызт, наԥхара бааԥсык зуз иеиԥш акәын дшылбоз.

Абас уи ишҟа агәыѡбара шлымазгьы, дѡагылан, лҽеилаҳәаны, ауапа лыжәѡа инҭалырԥеит Абзагә ишҟа дцарц, уахатҵәкьа иналагʒаны, ес-иҟоуҵалак, ԥьара акы ҟауҵароуп, ари уаҳа хгашьа амам, уаҳа угәатҵәа еилымсʒои, иҟоу умбаʒои ҳәа иалҳәарц. Аԥацха ашә аартны тәым ѡнык маʒала идәылтцуа аʒәы иеиԥш, ашьшьыҳәа дындәылтцуаны, лылаԥш наиқәшәеит, акәасҟьа абарҵа иқәгылаз Марытхәа. Иҭатын амца аакәеицеит. Амза ашәахәақәа ахьақәпхоз, ихарԥ иаҳагьы ишкәакәахан, аԥсцәаха диеиԥшха, адунеи иараʒәк иқьафурҵаха, итәгәқәа еимырҷаҷа, аҳәан макьа амгәа еиԥшыз имгәацәа ҭысҳаԥʒа дыкәгылан абарҵа. «Наҟ икыдшәар абри амзагьы», – лҳәан, лара лыхцәқәа реиԥш, иҟәашʒа ишланы икыдыз амза днатцаԥшит Ардушьна. Аԥацха дахьаадәылтцыз, шьҭахьҟагьы

дхынҳәны дыԥнамло, ԥхьаҟагьы дымцо, дшьахшәа даанхеит. Аԥацха аатҵраҷ игылан ар рычуан ҳәа изышьҭаз, ауатка ршыга чуан дук. Ҭагалара ианасакьаҳәымҭаз аԥхын араҟа зыԥсы зшьоз, иҭаацәа ақалақь ахь ианыхынҳә, уаха еиԥшҭәҟьа Марыҭхәа иԥызцәаҟәаки иареи ҳәсақәак рыманы ианаа, баша ишыҟалҭоз, ишылзымгәаҕьуаз шылдыруазгьы, анхаԥы иҳаиуан гәаҕьны изымшьыкәа, иаҳәызба аҭра ианҭеиҭо еиԥш, ауха шаанҙа ауедракәа еимданы иатҵаргыло, аҙыхь аҷынтә аҙы ааганы иҭаҭәо, убри ар рычуан хыхәхәо илыртәит. Аҙы бжьысит, ажьакца ҭаҟанатцеит, аха иахаҭәаны илмыртәуазар, аҙы агмырхо, ачуан шҭәыц ирҭәны илыман убри аахыс. Иахьынҙатцаулоу гәалҭозшәа, алабашьа ачуан инҭалыршьшьын, аҙы иналылшь-аалылшьит. Акәасқьеи аматцурҭеи усҟак еизааигәамызт, аха иҭаҭын амца ыркәеицеиуа акәасқьа абарҵа иқәгылаз, уажәы-уажә иҟарҟы ҭбаа атцантә «ххы» ҳәа ажьцәа еизганы, иҷееимгәарч, ашҭа иқәыжьцәоз Марыҭхәа илаԥш дыҵашәар лҭахымызт, аҙәгьы димбакәа дцарц лҭахын ашҭа дҭытҵны. Марыҭхәа иҭаацәа рыԥсы шьаны, ашьха ҳауа ршьарда аларҷкәынны ианца, уинахыс, иара иеиԥш зеиԥшыз иԥызцәаҟәаки, рыжә атша аризшәа, еснагь иччоз, еснагь иҷыцыз аҳәсақәа рыцны сабшала, мҷеышала абрахь аара ианалага инаркны, иҟалҵарц уалс илыдуп ҳәа иԥхьаҙаны, иналыгҙарц илҙбыз, ашҭа дҭытҵны лцарала инаҙозшәа лбон.

Иҟырҟы атцанҙа инҭрыцқьааны, иҷееимгәарч «ххык-ҭфу!» ҳәа, иахьынҙаилшоз ижьцәа ыршәны, еиҭах ашҭа днықәыжьцәан, ибжьы гәаԥаҙа, ус ҷааиҭит Марыҭхәа:

– Уарбану, уаҟа, аԥацха ашә иадхо?! О, уара, Акаки Темурович, уара уоума? Иаҳ-иаҳ-иаҳ! Ашәқәа уцәеилаԥашьеит, ашәқәа! Ииашоуп аҭыцьхәгьы лгәы ҟауҵарц уҭахуп, аха... Иаҳ-иаҳ! «Ххык-ҭфу!» – ашҭа деиҭанықәыжьцәан, наҟ дныԥналеит. Иажәақәа лара лакәҙамкәа, иҵыхәыршәшәо, аԥацха иԥналарц аҭахны, илымҵагьежьуаз алеиқәатцәа акәызшәа изыскыз, иажәақәа рҭакс, изаҟаразаалак ажәак мҳәакәа, ҷымҭ, деиҵаҷәҷәа дгылан Ардушьна, нас аҷеыԥхәа ллабашьа лаԥхьа инарс, лыԥсы еивҵахо, лқьышә иқәыххыз ажәа ҷацақәа лхәарц дынхьаҳәит. Абарҵаҷ уаԥ дшыҟамыз анылба, уаҳа

иҟалҭара дақәымшәо, аԥацха дныѡналан, ажәжәаҳәа амца ааиқәылҭеит. Ашә иадхон ала. Дѡагылан иныѡналыжьлеит. Ахәышҭаараҽы дахьтәазгьы лыжәѡа иҭарԥан ауапа, агәаҕьреи агәамчи лнаҭозшәа лбон убри, аԥацха иахатәаз аҭх аҭкыс еиқәаҭәаха, илшәыз ахьча уапа хәылда. «Ишԥаҟаҳҭари, Мышәқьар, уанаԥьалбеит?! Уареи сареи, алужә еиԥш, ақьаԥҭа ҳаххалеит. Имшгарҭахеит, умбои, сашьа ԥсаҭацәгьа инхарҭа», – лҳәеит ауаѡытәыѡса ибызшәа адыруазшәа, лыбжьы ҭыганы. Мышәқьар ѡагылан, иҵыхәаршәшәо, ацламҳәа наганы лшьамхы инықәнаҵеит. Иадыруан, бзиа илбон, ацламҳәа лшьамхы иқәҵаны, ахы анылшьшьуаз. Хәылпазыла убас инатәалон, иара, реиҳа бзиа иабақәоз аԥшәмацәа аҳәаҳәала инрыжьыз, иргарц зҵахызгьы ирыцымцакәа, иахьааҳаз, ахәышҭаара иаԥырымҵыз алеи, заԥьал абраҟа иазпшыз аҭакәажәи. Аԥацха акәакьаҿ икҿагылан шәындыҟәра дук, аихатәы маҟақәа акәыршаны, алѡақ иашәны еиқәаҭәаҳа. Убраҟа иҭаҵәахын лыпсы ахьынҳаҭоу илымазарц илҭахыз амаҭәакәа: лыпсықәара данҭарк ашықәсазҵәкьа лнапала илсыз ахәымԥьарқәа, аҭаца маҭәа, ампахьшьқәа, лашьа имаҭәакәа, иара убас аҵарауаѡ илымҭаз, иахытҵуа уаѡы изымдыруа, инапыласыраз аҽықәҵаршәи ауарҳалқәеи. Уи иҭаз амра ианалҭалак, ашҭа абжа ҟалон. «Амца ацәыхьчара мариоуп. Уаѡы иалигоит, мамзаргьы иахьгылоу аҳы ақәҵәалазар, акгьы ахьуам, ус ами, Мышәқьар?» – ала ахы лшьшьуан, лыбла агәы ԥнаҟо, амца дахәаԥшуа. Ҭаацәа дук еилатәазшәа акәын амца шеиқәылҭоз. Дызҿҳазгьы еиҳарак убри акәын; амш шьыбжьагәы ианхытҵлак инаркны, амҿи афархьи рыла лпацха аатҵра лырҵәуан. «Анцәа иакәым сумырҟаҵан, анцәа срыцҳашьа, сгәы ахы ҭашәароуп, иакәым ҭазар». Амҿқәа днарыха-аарыханы амца неихлырԥхьан, дшеилаҳәаз лиарҭа ныԥхьаршәҭны, ацәырҭаҕәы днықәиеит. Лхы инаркны лшьапаҟынҳа ауапа анлыкәлыршә, дыҟазамызшәа, ацәырҭаҕәы днықәшәаҟьеит. Аҽааикәарҳә, лапхьа ахәышҭаараҽы илаиан, али-ԥси рыла ицәеит, бзиа иабоз аԥшәмацәа икарыжьзаргьы, амгәа ахьҭәызи ахәышҭаараҽы амца ахьеиқәызи зеиҕьаҟамыз ала иалаҳоз Мышәқьар. Ардушьна акәасқьа аҟнытә, Марыҵхәа

Акаки Ҭемурович ҳәа зеиҳәоз, иҩызеи, уажә ирыцыз аҳәсақәеи рыччабжьи, рашәаҳәабжьи, еиԥлабны иԥырҿуазшәа, аҕьаагәгәаҳәа иԥҿуаз ачыс маҭәеи ирхылҵуаз ашьҭыбжьқәа лмаҳарц, лыгәтыха хьанҭагьы дацәцарц, лхы ауапа ақәыҳәҳәа дахьиаз, лара лцәа-лжьы иалҵызшәа, бзиа илбоз, лашьа имаҭацәа, мамзаргьы иара, здунеи зыԥсаххьаз лашьагьы ихаҭа дизхәыцларц лҭахын. Убарҭ рҭыԥан згәаг еиҳарак илымаз Абзагә дааины лыбла даахгылеит, насгьы уажәы дшыҟоу, зуаҩра ҭәымҭа иҭагылоу ахаҵа иакәымкәа, дылгәалашәо далагеит данӡыҟӡаз инаркны, дҿыцныҟәаны, ашҭа данҭаз аҟынӡа. Ихәыҷра шаҟа илгәалашәоз, убриаҟара деилаҳауан абыржәгьы убас дхәыҷны, иқәгәыҕрала аҭаацәа зегьы ҭәны, «ҳаҵәҩаншьап мырӡга» ҳәа анизылҳәоз дзаҟараз даҟараха, уажәгьы ашҭа дыкәзар. «Ихы зыхирҟьозеи, ԥьбеит? Аминаҭ данааигоз, ҳара мчыла диааҳмыргеит. Уара иуҭаху даага иҳәеит иабгьы. Абас иаармарианы ишԥанеиԥырҵ, ббаарашәит. Адәахьы цәгьара уаҩы илыдибаломызт, аха лыҩнытҵ᷾ка ԥхара лымамзар акәхарын. Ақәыцьма егьа иуааӡаргьы, абнахь иԥшуеит ҳәа, лшьапы ҳзыӡәӡәомызт, уаҳа акгьы шҳагмызгьы, ақалақь ахь дыԥшуан Аминаҭ хлаҳәацәгьа. Сызхаанхазеи...»

– Ашьа ицаша, ада иалагылом рҳәоит, ибаҳахьеит, аҟәыҕа Ардушьна. Баша цәгьас бхы ҟабҏоит.

– Уара уеиԥш, убас, иаҳа иахьеиҕьу ҳәа иқәҏны ицақәоз шәхы мацара шәшазхәыцыз еиԥш, схы сазхәыцыр, ус акәу, нан, Гәдиса? Шәышԥаҟақәоушь уаҟа? Акран аауртыр, ахәхәаҳәа аӡы аауеит, унахькьысны иааурҏәир, алашара науҷаҷҩоит, унапы агаз фыҩгьы ахышәшәом, ыы? Ишәхашҭӡахит акәу, нанраа, Ашәлашара?

– Ашәлашарагьы схамыштҵыц, исхамыштҵыц аӡын, аҏаа сӡамҩақәа ҷнарҟаԥшьааua, аҏытҩа аҏаҏаны исышьаз сыжәцәеимаакәа ҏәиҏәиӡа, ашыла, ма аӌьыка ԥсахра ҳәа сан агәылара санылышьҭлак, иаҳзааигәаны инхоз агәылацәа срывсны, шәара шәҷы саннеилак, сзызнеиз инаҏҏаны, иҟаԥшьы уаркалеиуа исбырклоз аӌьыԥӌьыхәакәа. Исхамыштҵыц, Ардушьна, иахьагьы сцәа иадызбалоит, схахәы иналбшьлоз бнапҟәа.

– Иухамыштҵит ҳәа акыр иаԥсоума? Абзиараз...

– Иҏегь баҳәатәқәак сыман...

– Алышькьантыр уигааит, уцәалаԥсыма?! – лҳәан, шьапы ԥықәла аҽырқьақьаны ицәаз ала днасит, лыбгьа дныхтәаланы Ардушьна. Аѡны аѡнытцҟантә зыбжьы ааѡуаз ашҭахь идәылибагеит. Аѡы риаиуазар акәхарын, рышьҭыбжь иаҳа ицәгьахеит. Рыгәхьаагьы акымызт Мышәқьар. Аԥшәмацәа, икажьны ишцаз агәра анага инаркны, уахынлаз, ҽынлаз ашҭа иҭалалак иҭытцлак иара азыҳәан зегь акакәын. Иашьцылеит, насгьы Ардушьна аԥсцәаҳа ашҭа дықәлазшәа илцәымгу иеишларц, изышьҭалтцо аԥшәма ҷыц, лара дшылбо еиԥштцәкьа дуаѡы цәгьам. Уи данаалак, иара ари ашҭа зтәу Мышәқьар акәым, агәылацәа рлақәагьы гәыргьоит. Шаҟа мши ҭхи дыҟоу, убасҟак мши ҭхи акәац фѡы ыкәшәшәоит ашҭа. Аҳарақәа рыхққәа, ршьапқәа, рымгәақәа, шаҟа уҭаху ыфала. Аԥшәма ҷыц идыруазар акәхарын еинышәараны ишыҟаз, аԥхынра аналагамҭазы, раԥхьаҳа аԥшәмас ашҭа данҭала, идыԥсыло ианиеишуаз, ҷынкгьы аанимкылеит, аҭатын дахо, дԥышәырччо дахәаԥшуан. Ахухуҳәа иеишуан, иршәны иеиҭаз афатәгьы нҭанарпҟон.

– Аҳыхь иатцак! Лхы аҳыхь иатцак, Акаки Ҭемурович, аѡы илжәыз лзеицәахеит, иаҳ-иаҳ-иаҳ! – ибжьы хацаланы иааѡуан Марытхәа.

Аҳыхь аҳбахә шаалаҳаз, лгәатцәахы иналакшеит Ардушьна. Чаҕьамзар акгьы зҭарымцоз ачуантцәкьа уи аҳыхь аҷы ирыҳәҳәомызт, иаҟьашьуеит ҳәа иацәшәаны. Ажәытәанҳа, рабацәа амҳаԥыырра ианагоз, анышә иатаны, хьҟәыршәак шырымцәахра, аҷышәҭ аупцәала ишәаҳаны, иахьыцытцуа уаѡы имбо, напы хәымгак иамҟьашьырц, еимаԥсаны ицеит уи аҳыхь. Шьыжьыла, хәылԥазыла аҳыхь аныл тало алакар иантҳәарааны анышә икәтәо азымхошәа, акәапеи азна ныҟатцаны, аныҳәа ҳаԥшьа анхдыртло еиԥш, лармарахь инкалтәоит. Иржәааит, изышо, игәаҟуа, анарцә аҳәыр дыҟазар. Издыруада дҷажәкуазар ҳәа инаизкалтәоит згәыблра лажәра инҭалгалаз лыԥсықәара.

Зныкгьы ѡынтәгьы аԥацха ддәылтцит, дыѡналеит. Иҟалтцарц илыхәтаз, ус хьанҭак ахьылзыҟамцаз азыҳәан лыԥсықәара ибла ахыԥшылара ԥхалшьозшәа, егьаамта дрыхәаԥшларгьы,

еснагь ҽыцбараха илбоз, аеҵәақәа хпа – жәгараа, иара, лара, нас ахьӡгьы-ззиԥшаахьаз рыхшара – рыблақәа ҭыԥхааua, уажәы аԥацха иѡахыкны икыдын.

Ааида лҽавакны аӡәгьы дгәеимҭаӡакәа ашҭа дҭыҵны дцарц лҭахын, лыѡны дшыҟаз дыззысасхаз лаб иашҭа. Агәҭаншәа днеихьан, луапа шьҭассы, лҽаанылкылан, ашҭа аҵыхәан аӡыхьаҽ еилыхоз рышҟа даанаԥшит.

– Каки, о, Каки, сылашара, уаҳа сылшом. Адгьыл гарыгаҽоит, – лыбжьы хьырвырӡа ҽаалҭит ԥҳәыск, лнапқәа лаԥхьа игылаз ахаҵа ихәда инакәлыршеит. «Ирҭаху ҟарҵааит, амала аӡыхь амԥан имнеиааит, убрик сзычҳауам» – ллабашьа ац днақәыҕәгәан, анышә иныҵалыршьшьит Ардушьна.

Аԥҳәыс лнапқәа ихәда ишакәыршаз даашьҭихын, акәаскьахь иҽынеихеит Каки ҳәа залҳәоз ахаҵа.

– Аферым, аферым, иаҳ-иаҳ-иаҳ! – ирган, ашҭа зегьы имҽхакны дааччеит Марыҭхәа.

Даҽа ԓьоукы ракәым, лхаҭагьы лхы иацәылыхьчарц илҭахыз, лашьа икәасқьахь дыԥшуа, аҵла ашьапы лыҽнавалкит Ардушьна. Марыҭхәа еиҳарак дибарц зылҭахымыз, игәаҵға хҵәагаз, лафқәак рҳәара далагар ҳәа дшәон. Ахәылԥаз, анҭ, лара лҳәашьа, ахыркәыкәқәа рыманы иѡызеи иареи ашҭа ианаатала, уаѡҵас днеиԥылеит иаԥшәымахахьаз. «Арҭ сзымдырӡеит, изусҵәада?» – ҳәа даниазҵаа, икьатеиах пҵәо, ччараха исит ицыз, Акаки зыхьӡыз. Аѡыԓьагьы рқьаф ҭан.

Марыҭхәа, имгәацәа инапала инҭаирҽылан, ииулак Ардушьна ллымҳа аҟынӡа ихы ааларҟәны:

– Агәырхаагақәа, амѡаныфа! – иҳәан, иоуразоуроу деиҵасуа, дааччеит. Абасеиԥш иҟаз иажәақәа иара лафс иԥхьаӡон.

«Сцап наҟ ашҭа сҭыҵны, сцап иахьызымбо, рышьҭыбжь ахьсмаҳауа». Уажәы, уахаҵәҟьа инагӡатәуп ҳәа акгьы иақәыкны илымамызт. Лѡаҵәк мѡеиуа, ахәышҭаара анеиқәыцәалакгьы, ахәа гәӡара аҽылаҵәахны, ԥырҕыцқәак акраамҭа имыцәо рҽырҵәахуеит. Лашьазаҵә Гәадала иԥхӡы фѡы зхылкааua ахыбрақәа рышҟа, дара, Гәырҭаа ршьак злоу дхынҳәып, нхаѡык инапаҽы иҟалап, абри анхара ҳәа гәыҕра хәыцык лзеиқәханы иҟан. Аха ари ауха аӡыхьаҽы илбаз иарааигәеит.

Гәырҭбак дхынҳәҙаргьы, акгьы иаԥсам, дахьыхынҳәуа ҳәа акгьы ыӷам лнарҳәеит.

– Акраатцуеит уахеиԥш сыԥсы сымшьеижьҭеи, анцәа уиныҳәароуп, Михаил Петрович! Акы ануҭаху, стелефон удыруеит, унаст, иӷалеит. Анцәа уиныҳәароуп, иамцхәцәаны ишылжәызгьы, ссирҙак лоуп... Уара утәы дагьанбацәеи?.. – даҽын аԥҳәыс акәасқьахь дхагаланы ихынҳәны иааиз ахатца, – шаӷа ибзианы иӷауҭазеи абри анхара ахьааухәаз, анцәа уиныҳәароуп, – аѽы шилсыз ѽашьомызт, ибз еилаԥаҭон.

– Уажәы сгәы иҭоу удыруоу, – инаиаҭеикит зҭаҭын мца кәеицеиуаз Марыҭхәа, – саалаганы, хыцакырҵа змам, ма ҭаацәарак аҽы ирцәымыцхәу, ҳхәы ҟалцартә, абраӷа дахылаԥшыртә иӷоу ҭакәажәык даааганы дыѽнастцоит.

– Ииашоуп,дыѽнатца.Шыкәсык сарадузызбоит,абас ҳанаааУа, ҳхәы ҟалцалап. Аԥсны... Апоетцәа рҳәашьа, аԥсы зну... асаан иану атә-тәыла, – ибз еилаԥаҭон, – агаҽаҽы шаӷа мышгаѽы адачақәа рымоу удыруоу, аҳәса қьаф рылоура азыҳәан мацара. Уара, Михаил Петрович, исгәалашәаз, аԥсцәаҳа лыԥшра лыҭаны, араӷа ҭыцьхак дахыми, ишԥауалхәеи, уара, ахәылпаз аҭыпҳацәа ҳаманы ашҭа ҳанаатала?

– Илҳәазеи? Бзиа лҳәарымызт. Абгыҙ еиԥш ауп сшылбо...

– Аԥсаҭа цәҳага дихылтцит Патыхә, лҳәеит, уаб изыҳәан.Уаб ихьҙ шԥалҳәо? Патыхә, Петыхә... Уамашәа илҳәеит уаб ихьҙ... Дачас амшын агаҽа абоуҭаху. Амѽа хьаас иӷаумцан. Зато, знык уанаа, уинахыс қьаф ууеит. Аҳәса амшгараз инахараны уццара иаҳагьы еиҕаршьоит. Ашьхаӷа ҳагьааныӷәап рҳәоит. Амцхә зжәит. Ани, аресторан директорс даҳҭарц узсыҳәаз, уѽыза... Дзеиԥшра уаѽузеи иара? Ҳара даҳтәу, мамзаргьы дмаргьаԥалха, иаҳҽаԥалақәо дреиуоу?

– Уаргьы дузеиҕьуп, Акаки Ҭемурович. Уԥьабаа ирҙуам. Уҭысыҵи шеишьҭоу здыруа, зыгәра угаша хатца бзиоуп.

– Убри уҳәар саҳаит, уҵи-сыҵи шеицу дарбанзаалакгьы идыруазароуп. «ьоукы ирдыруа ииаг мацароуп, усҭ рыздырҙом. Уатцәыцәкьа даҳҭап аресторан директорс. Ахәхәаҳәа аҙыхь аашьа анызба, акы сгәанарԥхеит, – аҙыхь днадгылан, аҙкатәара дналагеит.

– Афы усроуп, дорогои Акаки Ҭемурович, саргьы исгәаурҧхеит. Аҙыхь ахьныҵыҵыҵәҟьо инацаҳҵап.

Иаҳагьы илашьцеит, еиқәаҵәахеит ашымҳа иацрыҵуаз ашәшьыра. Аҵла ашьапы лҽадырҷәҷәала, дшьаҳиҵхазшәа, ацашьа дақәымшәо, дгылан Ардушьна. Дара рцынхәрас лара дыҧхашьеит. «Игәаҕьны абыста чуанҵәҟьа зҭаҳмыҙәҙәоз ҳҙыхь рҟьашьит, идырхәымгеит». Аҧхашьара, агәаҕ, амчымхара зегьы анылзеилала, лхаҵа харак лыдызшәа: «ҧсышьацәгьа анцәа исыҵ. Саҵоумҵан. Ухьышьаргәыҵа сакәыхшоуп», – ҳәа аматанеира далагеит. Аҵла ашьапы дадҵыр, дырбон. Иҧхалшьеит. «Уаб иҧсаҵоуп ирҟьашьыз, Абзагә, уаб!» – Лшьамхқәа дрызнымкыло, аҟәараҳәа деиҵасуан. «Еимасыҧсар акәын аҙыхь. Марыҭхәа анхара анааихәаҵәҟьа еимаҧсатәын. Сабду амҳаԥьырра даныргоз, еимаҧсаны иҵәахит. Даныхынҳә, иааиҵихит». Илҳәоз нагҙашьа шамамыз, насгьы еималыҧсаҙаргьы, уиала аҙыхь шылзымыхьчоз лдыруан, аха илҳәон гәырҟычгас. Аҽеы иазымииааиз акәадыр дасуан ҳәа акәын лхы ишахаралтәуаз. «Аҙыхь еимабыҧсаҙаргьы, ашҭа ишҧазыбуеи? Имшгарҭахаз аѽны абабгои?» – лѽыза ҧҳәыск длацәажәозшәа, лхала дцәажәо, алабашьа лгәыҵарс, ауапажә дҭашьшьы дгылан. Лыблақәа лҵәахгәышьон, аха ллымҳақәа лзыԥьгәомызт.

– Иацҵа, аҙыхь иацҵа…

– Ашамҧан ѽы ааажәит, ҙкаҭәараха исысуеит.

– Сара ашамҧан ѽы ааажәит, аҳәса схы иҭалоит.

– Уи ҳәарада. Сара сцеит хыхь, акәасқьахь…

Ардушьна лгәы аалырҷәҷәарц, иналыгҙарц лгәы иҭашәахьазгьы наҟ илҧырылцарц: «Усеиҧш егьа ахнагахьеит аҙыхь. Иаарҟьашьызар, ахала аҽарыцқьап. Уамак ҟамлеит. Срымбакәа сызцандаз», – лхәеит. Аҵла ашьапы анавҵха лмоукәа:

– Ха-ха-ха! Ха-ха-ха! – ҳәа, даақәымҵзакәа дыччо, лшьапы дзықәымгыло, аѽы дашьны, ууанҙа иҟаз лакәымкәа, иаҳа лхы лтәны, амала, ларгьы лқьаф шҭаз убартә даҽа ҧҳәыск, акәасқьа амардуан дылбааны лҷаалхеит. Лыжәѽа иҭарҧан ауапа. Амза ахьақәыққоз, иаҳагьы аиқәаҵәара иацлан, излахырҷаз аҟаитанқәа цырцыруан, лшьапаҽынҙа инеиуаз ауапа. Лылаҧш нақәшәааанҙагьы илдырит Ардушьна. Лашьа Гәадала сасра

цагас имаз, иуапа хәылда акәын. Аҽацәқәа ҽамҳәаҙакәа, икахәхәа-кахәхәа, лгәышпы иадҵаны, ахҵарпагьы лхан уи аҧхәыс. Ауапеи ахҵырпеи ирылшозшәа Абзагә иаб игәараҵахь ирхынҳәра: «Сыпсы ахьынҙаҵоу, иара иахькнеиҳауаз, акәасқьа азал аҽы икнаҳазаауеит сашьа иҧсымаҵәа. Уаб иѡнахьы ухынҳәыр, уара иутәуп. Ҽыжәлагоуп, ҽырбагоуп. Иушәуҵап. Ууанҙа идәылганы иугар зуам», – ҳәа Абзагә илымҵеит.

Аҧҳәыс днализыпшит. Ауапа акалҵқәа шьҭшьуа днеиуан. «Аҳ, анышә бамандаз, сашьа иҧсымаҵәа бышәҵаны!.. Напы иасмыркуаз!» – лыпсахы неибакит Ардушьна. Алабашьа аҧса аҵарра днахәаҧшит. «Сналыдыххыланы, иаалышәхызжәап. Лҙамѡагь ҽсыршаап ибзиашәа!» – лҳәан, аҵла днавҵит. Илбаз дааннакылеит. Ауапа анааимкьа, Ардушьна лылаҧш налыкәшәеит.

Ауапа зны иҟьаҟьаҙа иааимырҟьо, ҽазны иналыкәыршо, ашьҭпырра зҽазыҡазҭо апҟа еиҧш, дышнеиуаз уи аҧхәыс Марыҭхәа лҽынаигәыдлыжьлеит. Иаргьы дааигәыҵаиҳәхәеит.

– Ажәытәан аҭыпҳацәа рымҵарсгас ирыман ауапа. Иаалаҳәаны, аҽы ахәда иныкәк иргон.

– Сга, уаргьы сара сымҵарс...

– Бҽаабырххар, ибымуашәа ҟабҵар... – ауапа анааимкьа еиҵа иналыкәиршеит. Даашьҭихит. Аѡныҟа днеигарц дима иҽынеихеит.

– Истахым, истахым... – днаимпытҟьан, ауапа аҷацәқәа ирынкны, аҧхьа ҟьаҟьаҙа иаартуа дкәашозшәа, лышьхәа днықәгьежьааит.

– Михаил! Шаҟа итҳы бзиоузеи уахатәи атҳ! Уо, уҧши, цәашьума анаҟа абаҳчаҷ иарку?

– Нышәынҭроуп. Аҧшәма джуп. Дҭаҳмада бзиан рҳәоит. Ацәашьы адыркуеит сабшала. Ххык-ҭфу!

– Михаил, ууаи, ҳнеины, хәлыбзиа ҳәа иаҳҳәап аҭаҳмада бзиа!

– Исцәымгуп анышәынҭрахь уахынла анеира. Сдача иаху иаҳәшьа мыжда, дыпсыр, наҟ еимасыпсоит анышәынҭра. Шаҟа исцәымгузеи!

– Саргьы. Исцәымгуп, сагьацәшәоит. Аха истахуп ацәымыграгьы агәыҭкьарагьы сыриааирц...

– Ашьшьыҳәа, ххык-ҭфу! Быбжьы маԛк ирхәыҷы.

– Избан сыбжьы зсырхәыҷуа? Уара иутәыми ари адача? Иутәуп. Ус анакәха, иахагылоу ажәѡангьы, иахалашо амзагьы, анышәынҭракәагьы, ҳазҭагылоу ашҭагьы…

– Баргьы…

– Ааи, саргьы. Уахак… Даҽеа уахык иеиԥшым… Сышьҭых… Сга ацәашьы ахьарку анышәынҭрахь.

– Бааи… Баала, – иҳәан, дѡышьҭихит ауапа дылаҳәаны.

– Уажәшьҭа соушьҭ. Хәылбзиа, аҭаҳмада бзиа. Ҳудкыл асасцәа. Михаил, ауапа еиҵыхны икаршә, – лҳәеит аԥҳәыс.

– Исцәымгуп анышәынҭраҷы, – иҳәеит ахаҵа.

– Агәыԥҟьареи агәыргьареи еилаҳаҙѡап, – лҳәеит аԥҳәыс.

– Ахҭарԥа бхы иаҵаҵа. Ҳаҭоумҵан, аҭаҳмада, – иҳәеит ахаҵа.

Ардушьна ажәѡан ахьынтә акырцх леиуаны лхы ацәылыхьчозшәа, ауапыжә даадѡаханы, лхы инҭалырԥеит. Лыблақәа лҵәахит. Лыбҕа рԥьыҟәны, ауапа лҿылаҳәаҙаны, агәашә дынҭытцит. «Сцап Абзагә иҟынҙа. Сахьымаара сцааит. Абри сахаанымхакәа, аԥсышьа бзиа зыԥсази».

Ажәѡан днаҵаԥшит. Ҷәгараа ажәѡан агәы иѡхыҵхьан. Лыԥсықәара данаалгәалашәалак, дызҵаԥшлоз аеҵәақәа дрыҵаԥшуа днаиацәажәеит: «Абахҭаҵәҟьагьы сара сышԥалхәдаахеи! Уара иубаргәызеи, хьымҙг умаҙам. Заа уаԥырҵит. Иҟауҵарыз уара уажәы сара схаҭыԥан уҟазҭгьы? Ушанымшәоз здыруеит. Сашьагьы уаргьы хьымҙг шәымам. Издыруада, иҟамлац иҟоузеи, уԥсы ҭаны, аарцә ҳаиқәшәар, сыблақәа хьымҙг рхумбаало снауҷаԥшып, сыԥсықәара. Иамур, ма нарцәы ҳаиқәшәап. Уаргьы, сашьагьы… Шәызлаԥхамшьозеи, ԥҳәыск… Абасҟак насыдҵаны…» – иналыгҙарц илҙбахьаз, ииашаҵәҟьаны инагҙатәуп ҳәа иаҳа-иаҳа лхы агәра алыргон. Лхы агәра алыргон, арахьгьы, убри лимырҟаҵарц азыҳәан дцон Абзагә иахь. Дцон Ҟаимаҭхан лынхарҭахь лхы рханы. Даҽеакала ларгьы илҳәомызт, даҽеаҙәгьы иҳәаргьы луамызт. «Абзагә дахьынхо» – ҳәа иааиҷыҵҟьар, «Ҟаимаҭхан лынхарҭоума узҷу?» – ҳәа даалыриашон уаашәѡык ираҳауазаргьы.

– Ауаѡы, илымшо улуршароуп ҳәа иаҳәара иашоума, аԥҳәыс ҟәыҕа, Ардушьна?

– Ахатца адәы дыкәзароуп, иаур хаала, иамур мчыла ҳәа. Уаҳама? Мчыла ацәгьара ҟатца сымҳәеит. Уламыс узымыхьчозар, схатцоуп ҳәа аиқәа зушьоузеи?

– Иабҳәахьеит знык, иабҳәахьеит ѡынтә Абзагә. Баша игәы ԥыбжәоит.

– Игәы ԥызжәом, аха игәы сырҿыхоит. Дыцәеит, дыцәа!

– Иара иаҟарагьы иуаѡы-ҳатцҳатцадаз, аха ибымбои... Абасҟак агәшатара ибылаз... Избахьаз бакәзамкәа, Ардушьнахеит... Бгәы иҭабкыз, цқьа базхәыц...

– Егьа ухәыцыргьы ацәаԥҿеыга аанхоит ишцәаԥҿеыгоу, ахьымзг аанхоит ишхьымзгу...

– Иҟаитцагәышьарызеи Абзагә. Иабҳәап. Аха ибеиҳәозеи? Ииҳәац: «Исылшоны ибдыруазеи?» Уаҳа акгьы.

– Иажәа аҟәыҷараз уабаихәо. «Ишԥаҟахцари, саҳәшьаду, ҳара ҳақәиҭым уи анхара. Аҿеы зтәу, иҭахызар, акәадыр ақәитцап, иҭахызар – акәахь. Убри иаѡызоуп. Иѡызцәа ааигап, аҳәса дрыцныҟәап, ифап, ижәып, ҳара ҳусс иалоузеи? Шәызустада иҳәар иаххәозеи?» Абастцәҟьа сеиҳәеит, уѡыза бзиахә Абзагә. Диашоума? Диашазам. Аҿеы зтәу иҭахызар акәадыр ақәитцап, иҭахызар аҿеада иақәырцо акьахь, иҳәахт. Ма-моу, нан. Ус иҟам. Аҿеы иақәуцар аҿеада кьахь, уара умацара уакәзам изхыччо, ашәлашараа зегьы рзыҳәан ицәаԥҿеыгоуп. Иҟам, нан, чҳашьа ыҟам, иуаҳама, Гәдиса?! Сашьа инышәынтра... Иасҳәароуп, ԥаса ишиасҳәақәоз акәымкәа, иаҳа иаарҿацаны. Уара дудыруан, зцеира даԥсамхаз Гәадала. Иудыруама уи зны иҟаитцахьоу? Ҽы бзиак иман, ԥсҳәытәык иааирхәеит. Ахә бзианы иҵихит. Иҵит шықәсык аҟара. Ашәлашаратәык ԥсҳәы дахьнеиз, Гәадала иҿеы ибазаап. Аҿеы абаҟаху! Аҟәҟәылқәа ылыҳәҳәо, аԥырцәқәа ахаанханы, царҭа змам аҿеы нади, аԥсаҭа цәхага. Аҿеы ахә иитахьаз иџьыба иаатганы, иршәны инаиҿаижьын, иҿеы ырхынҳәны иааигеит Гәадала. Убри анхаѡы ихшаз шиакәу игәаласыршәап. Уара успырхагамхан.

– Сара акыр сҳәо сыҟазар бдыруеит. Схаҭа саб инхара қьаԥтахахьеит. Бара ишыбҭаху, аҟәыҷа Ардушьна.

2

Абзагә ихаҭагьы ибзианы идыруан, идыруан мацара акәым, егьыгәнигон, иԥхәыс Аминаҭи иареи реилыҵшьеи, Ҟаимаҭхани иареи реибагашьеи ашәлашараа ишырҵасмыз, иаргьы ишиҟазшьамыз ала иахьыҟалаз. Днаигәылаԥшны дыздырҵәҟьоз даҽеакхарын ииҳәашаз, аха усеиԥш Ашәлашара аҳәыр дыҟазаргьы, ииҳәоз иазхәыцуадаз. Атрышә иасит, ахра бганы ианлеиуа узаҵагылараҳа, узаҷамгыло, навалашьа аавалашьа амамкәа, иҳбаны, еиқәшаҳаҭны иалгеит. Аԥхҳы ргәыдшыла ицәаҕәозааит, ажәла рҟьозааит, ичалтуазааит, анхацәа Абзагә данаарыдгылалак, ахара инаѡуаз рцәажәабжьи, апҟақәа ԥрызшәа игоз рыччабжьи, ахаҳә зԥыраҳаз ҳыхьҵас, ашәымҭак амхырҭа инықәбон. Ианеибырҳәоз аамҭазы рыгәҭаҵәҟьа дгылазшәа акәын Абзагә изырҳәақәоз шидыруаз. Убри азыхәааноуп, дхәыҷаахыс реиҳа иѡызаз, гәыларалагьы амца еимырдо, реиҳа изааигәаз Ҭамел дзиҷаԥшуаз.

Ҭамел иблақәа ҵәахуа, инапы ргәаѡаны ааҵәа иҵигаз аџьыкәреи жәла агәыблаа анԥсалара дналагеит. Ааҵәа иҵаз аџьыкәреи иҵегьы илаҟәхьазҭгьы, иҵегьы ихы анарҟәра иқәшәарын, иблақәа рыҵәахразы иаҳагьы еиҕьхарын. Ҭамел илымҳа еиҵанҵаѡит Абзагә даарыдгылаанҳа анхацәа еибырҳәоз:

– Аҭаҳмада Кыҷа имаҭа изыхәан изакә чара бзиоу ииуз жәдыруеит. Ачараҷы ҳтәоуп, иаҳфоит, иаажәуеит. Абзагә дабаҟоу, даабаҳом.

– Аҳабла зегьы ачараҷы иҟоуп, аҳәгьы сибом иҳәан, ахәарҭа аҭалара иашьцылахьоу ацгәеиԥш, иԥсы ҳаны, рыѡны дныѡналан, иҷеиҵәахит.

– Рнапқәа еикәыршаны иштәазоуп ишаргамахаз.

– Аҷеныҵәҟьа дықәтцны дцеит, лхәыҷқәа аашьҭыхны, Аминаҭ.

– Абзагәгьы, сахьԥсыз сыҟоуп, иҳәан, диҭахҳамзаргьы, ишԥаҟаиҵоз, аԥхәысеиба даалыдхалеит.

– Уздымхало лоума лара…

– Уахык азоума, иԥсы ахьынҳаҭоу азыхәааноума, сара исыздыруам. Издыруа убри ауп, уаѡҵас иԥхәыси иареи еилы-

ҭындаз, ишаабац, ауаа надгыланы, лтәы-лымаа налыҭаны дишьҭындаз. Мамзаргьы, «ьыргә иԥа Ҳақыбеи ишыҟаиҭаз еиԥш, сынхара-сынҵыра, смал-смазара, иаасымоу зегьы бара ибымаз, ахәыҷқәагьы бара иааҙала, сара схы сақәиттәы ҳәа, иартмаҟ ицәаматәа нҭатаны, ашҭа дынҭыҵындаз. Уинахыс, дыԥҳәысеибоума, дҭыцьхәума, дҭажәҭагәароума, иигоз иара иусын, мамзар ари закәызеи, иаатцра давагәыгәны!..

– Уара, иҭахҙамызт, дигарц зынҙаскгьы иҭахҙамызт...

Абарҵ,Абзагә дааиааанҙа ирҳәақәоз анигәалашәа: «Иԥҳәыси ихәыҷқәеи кажьны убри дигарц игәы иҭаҙамкәа, данаргамаха, лыхьымзҕ лхихырц азыхәан мацара дигазаргьы, убригьы ламысуп, убригьы хаҵароуп. Аҙиасоуп ацаҟьақәа ирынҟьо, сара сеиԥш, иҟәызгаҙа итәоу аҙиа, цьаракыр икыдкшалеит ҳәа аҙәыр иаҳахьоума?!» – игәы инҭиҳәааит Ҭамел, ибжьы ѡтыганы иҳәарц иқьышәгьы иныкәыххит, аха дшыхәыҷыз ишьа-ида иалаҙааз аҟазшьа – игәы иҵоу аҵәахра, ишагац аиааира агеит араҟагьы.

Абзагә ихараз идыруан, ихарамызгьы. Еиҳараҙак, игәҭыхаз даҽакын. Ахаҵа инапы агын Ҟаиматхан лынхара-лынҵыра. «Исзырҳәалааит иԥхәыс лкажьшьагьы, даҽаҙәы лгашьагьы дақәымшәеит ҳәа. Сахьынҙаиашоу сахьынҙаиашам, аламыс сымоу исымаму сара избап. Урҭҟәа раҵкыс ихьаазго даҽакуп. Сышԥардыруеи аҳаблаҷ,ақыҭаҷ? Ишԥасзырҳәо? Данѡытхаха аибашьра дцеит. Даныхынҳә иаб, анхаѡ бзиа, ачеиҷьыка ду змаз Гәадала днауишьҭит, аѡны ус имаҙамкәа. Дзызкыз? Арахә раазара. Урҭҟәа инапала иауиааҙахуаз. Ахьшьцәа иман. Арахә анырхит. Иаб дыԥсит. Аҙы зҵабаз аҙлагара даѡызахеит Абзагә. Днаҵҟьа-ѡыҵҟьан, аха ианаму, иҽыҟажаны даатәеит. Анхашьа иара издыруам, анҵышьа. Даҽа ԥҳәыск дахьышьҭихыз азыхәан мацара дауцах иԥҳәыс. Иԥҳәыс дцаанҙагьы, иаб данԥсы нахыс, далгахьан, дыхҵәахьан. Абасоуп ишысзырҳәо аиҳараѡык. Аконтораҷы сус ианалацәажәоз, хара сызцозеи, Кьынтышә иаахтны имҳәеи: «Ухазы узынхахуам, арахь ажәлар, аҳәынҵқарра ҳәа, уахьзымнаҙаша ушьапы кыдургылоит». Сҷаҷыҵаҟьа исеиҳәеит. Изаҳазгьы ҷьоукы нцәыҵаччеит, даҽа ҷьоукы ҷырымҵзеит. Ҭәѡанк асмырсыцу,

чаалак шьҭысымшьыцу, шәыртҵлак снапала исмааҙацу, иҳаибарбара ҳаҟоуп».

Абзагә абас игәы данҭахәыцлоз, игәалашәон, инаимҩатәшәа ҽнак Кыҷа ииҳәаз. Убасҟан Абзагә иҩызцәа ахьшьцәеи иареи рнапала иеиҵарааҙаз аферма рахә анырымхыцызт, аха аконтораҽы днаганы иарҳәаахьан, аколнхара рахә рныхразы ашәҟәы ааны ишыҟоу. Амца икны, ииура ииҳәара изымдыруа, дшаҟьо ддәықәын. Аԥхын ааигәахон... Ма ирҳәаз дақәшаҳаҭханы, рныхразы арахә кылцаны ириҭар акәын, мамзаргьы шьхыҵнынҙа, ҭагаланынҙа иахырԥатәын, аамҭала иԥхьактәын. «Ҳшеибарххо, издыруада, даҽеа қәҵарак аар». Абас ахәыцра данаҽыз, ихы амца аркызар арцәаха анимамыз, ҽнак, шьыбжьагәазы амҩаду аҽыҵәкьа еиқәшәеит Қьач Кыҷеи иареи. Инымҩахыҵын, араҵла адацшәпақәа инарықәтәеит. Ишцәажәоз, ргәыла Ҭамел уардынла даарывалеит. Мхырҭак аҽы пҳәаҟәак нханы иҟазаарын, ауардын ақәцә ҩаганы, шахала иҽаҳәаны инақәиҵан, ацәқәа рхы иахаз ашаха кны, ашьшьыхәа дшәышәуа раԥхьа дгыланы даауан. Ауардын хьанҭан, егьҽыжуан. Аԥсшәа ааибырҳәеит. Днарывсит. Ауардын днашьклаԥшит Кыҷа. Ауардын ашьҭахь игыланы, иацрыхәҳәоз аԥхәқәа иаарыцрыхо, ахәырдхәа ижаҳәо, рымгәацәақәа бақьа-бақьаҙа иашьҭаланы инеиуан даҽеа уҕәк ацәқәа.

– Уахәаԥш, Абзагә, цқьа уахәаԥш, – инапы наирххеит, ууанҙа дызлацәажәоз дааҟәыҵны Кыҷа, – аидара зқәу ауардын иаханы, рҵаҳәагақәа рыхәлымшәқәа ахәыруа, рыхәдаԥьал амса ықәҵаны, ашәаҟьа рҽачы инеиуеит цәқәак. Даҽеа цәқәак, хьаа баа рымамкәа, ашьшьыхәа ауардын иашьҭагылоуп. Аԥхә рқьышә налыршьуеит, ахәырдхәа ижаҳәоит. Урыхәаԥши?! Ауардын иаҵаку рымгәацәақәеи иашьҭагыланы инеиуа рымгәацәақәеи еидкыли... Абасоуп, дад, аԥсҭазаара шыҟоу.

Кыҷа иҳәеит ари ажәа инаимҩатәшәа. Абзагәгьы усҟак ихахьы иааимгеит усҟан, дааԥышәырччеит аҟароуп. Уажәааигәа ианигәалашәагьы дааԥышәырччеит, аха усҟан, раԥхьаҙа Кыҷа ианиҳәа, дышԥышәырччази уажәы дышԥышәырччази ахра иаҽахази ахра ихалази рԥышәырччарақәа еиԥшу аиҳа еиԥшымызт.

Ахатца инапы даара ианыԥшхьан Ҟаиматҳан лынхара. Лара иналырԥшʒа-аалырԥшʒон, иқәлыршәқәахьан, аха Абзагә имбартә ицәытҵәахышьас иамаз қәак аур иазнымкыло ишажәхьаз лыҩны ахыб. Ихаҵа акгьы имамызт, быҩны ахыб ахә бара ишәа ҳәа лаҳәарагьы ԥхеишьеит. Ахыб ԥшаатәын даҽеа мҩак ала. «Мҩак аума аԥсҭазаараҿ иҟоу? Цәқәак ауҕә рыхәда иқәын, даҽеа цәқәак ауардын иашьҭагыланы, аԥҳә рфон». Абзагә иаҟара издыруадаз аҟауар злыҵуаз аԥса-ҵлақәа ахьгылаз. Убас иҟаз ҵлак хирԥеит, иара мацара иалҵит Ҟаиматҳан лкәасҟьа злеихыбшаз аҟауар. Атҵла аԥҟара, аҟауар аршьшьара, аагара, ахыбра, уҳәа зегьы хьаамызт, ишәарҭаз, цәгьарҭас иҟаз даҽеакын: убла ҭнахуа, иҿыцххараʒа аҟауар аннақәиҵалак, иабааугеи ҳәа дыркышт. Иихәозеи? Ашәанцәа ирымсхәҳаит сҳәар, ицаны ираздҵаауеит. Егьа сзырҳәахьазаргьы, аҕыч ҳәа сзырымҳәацт. Уигьы насхылоит. Арахь аҩны сымхыбыр, еицәоу ахьымʒҕ. Ақәа ҳҿыкәкәо ҳаҩноуп. Иазиуша, цәыргашьас иеиҭашаз шизымдыруазоуп, арахә иманы аԥсҭа данҭалалоз, рҭып азааигәара игылаз аԥса-ҵла ду ԥҟаны, аҟауар ширшьаз. Ашьҭахьоуп иазиушаз аниʒбаз. Ҟаиматҳан лынхара аҵыхәан, гәаҩарашәа иахьыҟаз, ʒмахк еиқәатҵәаʒа иҭатәан. Аҽеы акьахь нақәҵаны, наҟ-ааҟ инадҳало, уахынла мацара аҟауар ааганы, убри аʒмах иҭаижьит. Атҵла ҟатақәа рҟәҟәаны илахаижьын днаԥырҵит. Мчыбжьык, жәамш рахьтә знык днеины, ҟауар цырақәак аатыганы днарыхәаԥшуан. Аҟауар иаҳа-иаҳа алҩақ иалакнаҳаз ашәха еиԥшхон. Азныказ ашкәакәара нахҟьан, иааҟаԥшь-цәышхеит, нас еиқәатҵәахо аҿынанахеит.

Арԥыс наʒак иеиԥш дицхраауан иԥаԥса хәыҷы. Аҭуан дыкәгыланы аҟауарқәа акатаҳәа ииркуан. Ихыбны далгахьаны, мшқәак анаатҵ, абнахьчаҩ, Ачамҳара аконтораҿы аус зуаз, хатҵак дицны дааит. Егьа дазхәыцзаргьы, Абзагә изеилымкааит, рхала ирбаны иаау, мамзаргьы аʒәыр дашшу. Ибзианы иеиликааз убри ауп, ииҳәаз шымцыз шырдыруазгьы, ирзымдыруазшәа ҟарҵеит.

– Ианбатәи ҟауару, еиқәатҵәаʒа ишыҟоу шәымбои. Ари аҩнаҵа ԥасатәи аԥшәма, Ахлоу ԥсаҵа шкәакәа, иршьаны имагәышьан, – иҳәеит, Ҟаиматҳан иҟаԥшьʒа илʒыз акәты рым-

ҭаҵаны, хпыҽк-хпыҽк анааныркыла. Ахпыҽқәа рхыҧхьаӡара иацлацыҧхьаӡа, идыршьеижьҭеи иаҳа-иаҳа ақәра духон, иаҳа-иаҳа еиқәаҵәахон, еилыграаӡа акәасҟьа иақәыз аҟауар.

Акәасҟьа абас ианихыб ашьҭахь, дмыццакӡакәа, иаҳагьы акраамҭа аӡмах иҭарханы, ихыбит амаҵурҭагьы, џьма зҭакымыз, еилаҳахьаз аџьматрагьы.

Аџьматра иақәиҵаз аҟауар аҵкыс, цәажәатәыс ирымаз аџьматра ахаҭа ахьыҟаиҵаз акәын. Аҵәы наилырхуан:

– Аӡәы икамбашь хьаанӡа абат атра ҟаиҵон...

– Иҟаҵаны, ихыбны игылазааит, ртәыѽақәа аҽаҟ-сақҳәа еиҽакшо аџьмақәа ҭакушәа сгәы иабоит. Схы сымжьои, – иҳәон, иухыччо урылачча ҳәа, иаргьы дҧышәырччо.

Ҟаиматхан ҟәрышьқәак ҭаҵәахны илымамзар, аџьмахьақәа злааихәо иара имам, зысык-ѽ-зысык дрыҳәаны џьоукы ирымихыргьы, урҭ ианбарызҳауеи, ианбатәи усу рҳәон иџьматра ккаӡа иҭаҧшуаз. Еиҳарак изырччоз Абзагә ииҳәақәоз ракәын.

– Шаҟа џьма ранҵара азин ҳамоузеи? – днаразҵаауан рырахә-рышәахә, зегьрыла иҭәы-иҧха иҟаз анхацәа бзиақәеи иареи анааиқәшәалак.

– Ҷәохә.

– Ҷәохә шәҳәоу? Имаҷцәоуп, аха...

– Ииҳәо закәызеи, уара, убри?! Ҷәохә ракәым, зысы заҵәыкгьы узаным, жәохә маҷуп ҳәа уаауеит, – рҳәон иания-ҳауаз, ианимаҳауаз, иныҵакны ихы еивысзар ҳәа ҳшәоит, иуаҳахьоума, џьма цыркьыкьгьы ззаным еихҳәа аџьматра иргыло, ишәаҳахьоума, џьма заҵәык зызгәарымло, жәохә рыда анҵара ҳахьақәиҭым ҽеигәышьам ҳәа нараҳәо ауаа дрылоуп рҳәон.

– Алаф иҳәоит.

– Ма деилагоуп, мамзаргьы даҳҳыччоит.

– Дагьеилагам, дагьҳҳыччом, аха дгьычѽуп. Нхыҵоума Аахыҵоума, анцәа идырп, иахьиҕьычыз, аха иҕьычит, – рҳәеит инеицҽакны, хәылпазык, ирыцымкәа ирыгымкәа жәохә џьма еицырхашьшьы иџьматра ишҭатәаз анырба.

Ари лаҧшҵашәарак иаѽызан.

«Џьоукы иҵашьыцны, даҽа џьоукы ргәаҵа ҳарамрыла иҭәны, ркьышә аччаҧшь ныкәҵаны:

– Хырҳагас иуаууаит, аха, ҭаара ԥхашьарам, иабааугеи?

– Иузҭада?

– Баҕьы заҵәык рыланы, егьырҭ зегьы ҷьмахьақәаны… Иҳаздыруам…

Цәгьахәыцԝык инаԥишьит:

– Ашьха исцәынҵәеит ҳәа иуҳәаз арахә, издыруада, ухазы иԥхьакны иумазҭгьы, уажәы иааугазар?

– Ҳа-ҳа-ҳа! – дыччон Абзагә. – Шәнеимда-ааимдақәар, абнаршәыраҷы, ашьхымҙа шырԥшаауа еиԥш, шәаргьы шаҟа шәҭаху жәбоит арахә. Зқьы аазаны, ананамгацәа рҷаҵахәы ҳәа шәкы абна илазҭаз ирахә саарықәшәан, снарылаԥшуа, иреиҕьқәоу-иреиҕьқәоу аԥьмахьақәа аарылхуа, жәиԥшь ааарылсхит. Баҕьыкгьы нарыласҵеит. Ибаҕьуп, аха изакә баҕьузеи, амалмыҵ. Ҷәиԥшь ҷьма абасызхои ҳәоуп ишсыхәаԥшуа.

Илаф иашаҵәкьаз ҷьызшьақәазгьы ҟалеит. Ашәлашара еиҳарак рыҙбахә наԝлон амзаратәи Шьоууаки, армаратәи Ҵәыцьки. Ирҳәон, убарҭ ажәытәан еиԥшҵәкьа, зқьы аазаны, шәкы-шәкы хы аԥсаса абнахь иоурышьҭит ҳәа. Даҷеа ҷьоукы агәра ргеит, аколнхара аԥсаса рныхразы ашәкәы анаа, арахә аусҳәарҭахь икылцаны рыҭара ацымхәрас, ашьха ианкеицауаз, машәырла исыцәҭахеит ҳәа ииҳәаз мцын, ахә-мыхәқәа шьхицеит, далаԥшны иреиҕьқәаз ԥхьеикит, аамҭала ҷьоукы ириҵеит ҳәа. Абри, аҵыхәтәантәи авариант, ицәгьахәыцуаз ҷык иҭыҵыз, убасҡак ирылаҵәеит, дук мырҵыкәа, аколнхара ахантәаԝы Чырг Раԥсҭан иҟынҙагьы инаҙеит. Диԥхьан днеигеит Абзагә. Дзызнеиз здыруаз, аусҳәарҭа ашҭаҷы иԥшын. «ьоукы Абзагә машәырк, иакәымк дақәшәар ҳәа ишәон, ҷьоукгьы, егьа шьацхәа дрыцәцахьазаргьы, абыржәы, анцәа имчала, даҷашәеит, дналахәаша дцеит ҳәа ргәы иҵаччон. Раҕьбжьы агара иалагеит, реиҟәыкра ҳақәшәаргьы ҟалап ҳәа ишԥшыз, уамакгьы еидымхалакәа, аколнхара ахантәаԝы икабинет иаадәылҵит еицны. Абарҵа иаақәгылеит, еихәлаччо, шәҳахәаԥш, ҳаиԝызара шәаҵашьыц рҳәозшәа. Икьатеиах ԥҵәо дыччон Раԥсҭан, инапы рҟьаҟьа Абзагә ижәԝахыр ҭбаатыцәқәа днарықәсуан. Амардуан дналбааны иҷанааихагьы, дшыччац дыччо аҳәара даҷын:

– Уаб иҟаиҵаз ҟауҵеит, нас, ыы, уаб иҟаиҵаз! Ҳа-ҳа-ҳа!

Абзагә аконтора амҽтәы мардуан иҵаҷыжь-ҷыжьуа, дхьантаҙа данналбаа, ашьауардын анышьҭыпрааува амҵәыжәԥакәа адхны ишаргәаԥо еиԥш, иԥнапык ааидыхны, хыхь иқәгылаз Рапсҭан инаиқәикит:

– Саб иҟаиҵаз, аха инацҵатәуп, саб иҟаиҵаз нарҳәы-аарҳәны, мамзар аилкаара цәгьахоит. Саб иҟаиҵаз нарҳәы-аарҳәны. Аамҭа ҿыц ишаҵанакуала, – иҳәеит Абзагә.

– Иҟаиҵазеи, уара уаб? – инаиазҵааит иԥшны игылаз рышҟа данаасқьа.

– Иоуҳәазеи, уара, ҳпредсадатла, абриаҟара икьатеиах ԥнаҵәартә?

– Иеиҳәаз умаҳаи? Саб иҟаиҵаз ҟасҵеит имҳәеи...

– Иаб Гәадала, ԥсаҭа шкәакәа, егьа ҟаиҵахьан, абаҳча анԥырҟоз иҟаиҵаз уҳәару, аҙлагара андырбгоз ирзиуз уҳәару...

– Ауахәама анԥырҿуаз...

– Гәадала иҟаиҵахьаз зегьы злоуҳәозеи?..

– Уара, саб Гәадала иҟаиҵоз иҳәама? Иҟаиҵаз нарҳәыаарҳәны ҳәа иациҵаз шәмаҳаҙеи?

– Иҳаҳәа, уара Абзагә, иҟаиҵазеи уаб?

– Аҙԥыбжьаа рысас иаб иҟаиҵаз. Дырмит ду иажәабжь шәамыҧхьахьеи, ишәгәаламшәои?.. Ишԥаҟаиҵеи аҙԥыбжьаа рысас иаб? Ишԥареиҳәеи иҿы аныргьыч? Абыржәыҵәҟьа сҿы анаашәымга, саб иҟаиҵаз ҟасҵоит, иҳәеит, аҙԥыбжьаа рысас. Ҳаи, ари иаб уамак иакәхарын, иҿы изыҳамԥшаар, ҳанирҵәоит, рҳәан, иҿы ԥшааны инаирҵеит. Иҿы кәадырны даннақәтәа, ҳуҳәоит, уаб иҟаиҵаз, уҿы ҳамԥшаазҭгьы, иаҳԥеиԥшыз ҳаҳәа ҳәа дыхҭаркит. Рысас, дзықәтәаз акәадыр итәарҭа наҟәиҵхан, акәадыр абалышь днас-насит. Абри шәымбои, абри акәадыр, сызқәа илықәҵаны, саб иеиԥш аԥныҟа исыманы сцон, иҳәан, иҿы аҵыхәа нарҿаҟьаны, ашҭа дынҭыҵны дцеит, – иҳәан, аҙԥыбжьаа рысас иҿы аныкәашьа ҟаиҵозшәа, днарыдҟьаны дцеит Абзагә.

– Даҳҳыччеит.

– Иаҳзеилкаазар, дҳацәҳаит.

– Еицәоугьы ҳақәнагоит. Аʒѡыбжьаа рысас иихәаази иара иуси абеимадоу, даҳҳыччеит, мшәан, дгәааны дыҟами, даҳхыччаны дцеит.

– Дзаҳҳыччагәышьозеи, иҳалшоны игҳажьзеи?

– Аҿы иазымиааиуаз акәадыр дасуан ҳәа, ҳара иаҳҳарагәышьоузеи...

Аколнхара ахантәаѡы убри аҵыхәала дахьиԥхьаз ԥьаимшьаʒеит Абзагә. Дагьицәымгәааʒеит. Иԥьеишьаз аколнхара аԥсаса ҭәахны иманы, уажәы ицәыригазшәа игәарарҵаз ауҳәан-сҳәан, аҟәыҷа Кыҷагьы игәы ахьарбжьажьазоуп.

– Ҳаи, Кыҷахеит, егьаѡы егьа рҳәаргьы, уара ухахьы егьшԥааугаʒеи, – ҷааиҵит Абзагә. Кыҷа ихшыѡ изышьҭны днаизыʒырѡит. – Аколнхара аԥсаса ашьха исыцәҭахаз ацынхәрас, уара иудыруеит, иахьынʒазхоз, схатәқәа рыстҿит, иаанхаз рыхә ԥараны исшәеит. Арҵ ԥхьакны, сара стәы рыхҭныстҵазар, баак рбганы, баак зыргылаз ҳәа, қьарс иалахыз. Лафны исҳәаз ԥьушьома, саб иҟаиҵоз ҟастҿеит ҳәа Раԥсҭан иасҳәаз. Иугәаламшәои, ирахә рхыԥхьаʒара аныращәахалак, бжала ҳәа, измам ириҵон саб. Убри иҟаиҵоз, иԥа бзиахә сами, уажәы сара иҟастҿеит, амала иҟастҿеит инарҳәы-аарҳәны. Сырахәсышәахә, санеибгаз, сзыҷцаауаз, зыԥсы злоу анхацәа снарылсѡарылсит. Хԥа змаз, хәба змаз, снарацәажәо, ирцәымцхәқәаз рымсхит. Рхаҵақәа дара иртәуп. Ирыхшо ҳзеилоуп. Аԥьма снахәаԥшааншʒа издыруеит ѡба зриуа. Шықәсык ала рыбжак сырхынҳәуеит.

– Исырхынҳәуеит шԥа? – днаиазҵааит Кыҷа. Иаҳахьан арахә убас еимырдоит ҳәа, аха Кыҷа ихаҵа, егьимҵицызт, егьааимхәацызт аҟнытә инеиҷыршәшәаҵәҟьаны издыруамызт уи шыҟарҵоз. Еиликаарц, ихазы идыруазарц ахьиҵахыз аамышьҭахьгьы: «Дудкыланы думоуп, уихашшаауеит, ажәлар шәус азыҳәаноуп аҕәыцәҳәы дзықәтәаз ҳәа ҳауҳәоит, арахь иҟаиҵаз убоит. Ашьха иҵахазшәа, итәы-имаа ақәиҵашәа ҳаҳәаны, арахә ҭәахны, ԥьара хьчак иԥьмақәа ирылаҵаны иман. Уажәы иаацәыригеит», – ҳәа Абзагә ицәгьақәа иазҳәоз цқьа аҵак реиҳәартә, ирахә ирху-ирҵыхәоу аилкаара дашьҭан.

Изҵаара еиҵааирҷыцит:

– Изызурхынҳәуада?

– Саб Гәадала, аҩны иҳамаз аџьмақәа иаарылхны, ахаан аџьма ишьҙомызт. Адәныҟа изылаз ааганы ишьуан. Убас ҟартцозар акәхап уажәы сара аџьмақәа змысхызгьы. Ешыратә нхаҩык х-џьмахьа бзиак имсхит аҙынра ҳанҕытцалоз. Ахпаҕьы ҩба-ҩба ҙара рыхшеит, рхаҭақәа иара итәны, ирыхшо ҳзеиламыз, аҙарақәа аныраа҃а, ианшарыла, ҙысык-ҙысык, аҵшақәа, наҟ-наҟ аџьмахьа бзиа злытцшаз аарытцсхын, аа, абыржәы ааигәа иџьмахьақәа ахпа, ҙысык-ҙысык нарывргыланы, иганы исҵеит. Убас рзызуит егьырҵ измысхызгьы. Хи-пси роуп рымҳәеи, ишпаҟасцари, Кыча?! Сара сыцәқәа ауардын иахо, даҽеа џьоукы рыцәқәа ауардын иашьҭагыла, рымгәацәақәа бақьаҙа… Иҭабуп ҳәа уазҳәода… Иҭабуп сҭахымызт… Сгаҙара иахҟьаны…

– Уи гаҙарагәышьамызт, аха… – ииҳәашаз шидыруазгьы, иажәа наимыгҙеит Кыча. Уи идырит, гәылагьы еиликааит, илымҳагьы иаҳаит, Абзагә, дшидыруаз акәзамкәа, даҽеакала иҽшеиҵеикыз. Иҽеиҵакра ҷыц ахьынҙацәгьаз, мамзаргьы, иахьынҙабзиаз азхәыцха имамызт. Иаҳаз гәахәас иҟаҵаны, уажәазы дзызхәыцуаз убри акәын. Абзагә изыҳәан иҟаминым зҳәоз злаирҧхашьаша имоуп. Дынкахәыцуа дыштәаз, иаалырҟьаны, акы шигәалашәаз мҩашьо, дааҧышәырччан, ус ҷааҭит:

– Саргьы уҳәан-сҳәан сҳәошәа иҟалоит, аха уи уҳәан-сҳәан цәгьаҙам. Иҟәышу ажәоуп, убри аҟнытә еиҵасҳәоит. Уажәааигәа, ргәы иқәеиҵарҳартә, Чаҕьыр аҧшаҳәаҷы иҳаиҵадырҳаз амандарина ҳалацәажәон, арахә рныхра атәгьы ҳҳәеит. Ҳаг-ҳҷы ишаҳзамырҳәо, ҳашзеидымгыло ҳәа Ҟаҵмаси сареи ҳашцәажәоз, уаргьы уҙбахә аацәыригеит убасҟан. Ҟаҵмас иузиҳәаз ахьынҙаиашоу абыржәоуп ианеилыскаа. Абзагә арҩаш даҩызоуп. Арҩаш аҙлагара арлагар ауеит. Усҟан амҩа бзиа иқәлеит, уныҟәнагоит. Аха арҩаш иахьакәым ианымҩахыҵ, уҙлагарагьы ыҟамкәа, умхырҵақәа нықәыҙәҙәааны, зегьы рхәашаны инахысуеит. Аус злоу арҩаш мҩас изқәуҵаз ауп иҳәеит.

– Мҩас изқәырҵо ауп… – инаҧишьит Абзагә. – Сара исзууазеи, аха ииашаҵәҟьаны убас иҟоу ауаа ыҟоуп. Умаҵ

зуеит, уԥыԥқәреи пашәҙа иузызлагоит, уныҟәызгоит, саргьы сымԍа саныз, аҳәеит арԍаш. Уара иузеилымкааит, мап уҳәеит, аҳәынҷара уалагеит, ухы ишаурхәаша узымдырит. Уинахыс, ԥхасҭамзар, хырҳага унамҭо иалагар, иахарагәышьоузеи. Сара сзыҳәан акәым изысҳәо, баша, ҳцәажәоит, – ииҳәаз атҵкыс даҽеакы дазхәыцуан Абзагә. Иаҳәшьаду Ардушьна лхаҵа даҵаланы иаалган, иҙыр, машәыр ахьыр ауеит, изқәуҵо аҽы умагәышьам, аха уаб иҵынхаз ауп, иԥхасҭаумтәын ҳәа иԍны инлыжьит уаанҙа илымҭоз, иаб икәадыр-чаԥа. Аҽыԍқәа мамзаргьы аԥьар ахьеизо излакылсуа аҽқәа дрызгагамызт Абзагә. Арахә злаԥхьеицаша, ашьха дызлацаша, еидарак зларгаша аҽы иара изхон. Уажәы хәыцырҵас иман, Ардушьна лаҳаҵыраз мацарагьы, иаб икәадыр бзиа знаалашаз ҽы бзиак ахьааихәаша, излааихәаша.

Еиҿикааз, еиҿирцааз, ибаԍ иалиршаз ала мацара, ицәа иадыз имаҵәа аамышьҭахь,акгьы имамкәа-ихҙымкәа,аԥҳәысеиба илхатәаз, уаҟа дахьнеизгьы, хныҟәгагас иҟоу рахьтә, раԥхьа иргылоз арахә рганахьала, ажәхьа заҵәык аамышьҭахь, уаҳа ԥшь-шьапык зҵоу рахәык зызгәарымлоз аԥҳәысеиба илхатәаз Абзагә, ԍба-хԥа шықәса инарылагҙаны, рахәы-шәахәыла, нхара-нҵырала Ашәлашара иреиғьыз анхацәа бзиақәа даарылагылеит. Уаанҙа Ҟаимаҵхан лыԍны-лгәара зҳәозгьы, маҷ-маҷ инаҟәыҵын, Абзагә иҟны ҳнымԍахыҵын, Абзагә иҿы иаҳфан, Абзагә иҿы иаажәын ҳәа рҳәо иалагеит. Аҭра иҵытцны, агыгцәа ргыла ианнеиуа, абас ауп ишцалатәу, абас амԍа иқәу ауп арԍаш захьҙу ҳәа, аҽырԥагьаны, иҽхәоит арԍаш. Аха шаҟа аҽарыцәгьо, шаҟа аԥаԍқәа архәашо, убасҡак ишыхәашьуа ахаҵа, убасҡак ахаҳә-мҿыхә шалаҳауа анабалак, иаҳа-иаҳа аҽынкыло, ахы аакажаны, аҙышьҭра иҵаҙартә иантынчхалак, агәра агоит, еиғьҵәкьаз убри шакәыз. Ицоит уинахыс ахаҳәқәа инарытцкәыр-аарытцкәыруа, инархыҽеа-нарывсуа. Ицоит ицқьаҙа. Адгьыл азыҳалалуп, ажәԍан азқьиоуп.

– Усҡан уи иахьҙхалом арԍаш, Абзагә.

– Избан?

– Усҡан уи иахьҙхалоит даҽеа хьзык. Уаҟа иҵажьу ахаҳәқәа

ашыцламҭа рыҟәиаазар, аԥаҧҟәа аҳаскьын рхьыссызар, аз-мыжьрақәа рҽы ашәалт хызар, уи кәараӷӷоуп, рҧашым. Акәараӷӷа. Абнаршәыра иналс-аалсуа, абааррақәа инаргәылсуа инеиуа акәараӷӷа... Арҧаш захьзу...

– Ҳаи, Гәдисахеит, ҭынчрак амазамкәа, ашьҭыбжь уамыргыло, ахаҳә-мҽыхә еинҟьо, иназыхькьысуа ахаҳәқәа зегьы цырцыруа изәзәаны, хаԥсырас иҟоу зегьы зхызго арҧашгьы амшын иналахәаша ицоит, хьаа-баа амазамкәа, азхара амраҽы аҽырԥхо, адгьыл қьаф алауны инеиуа акәараӷӷагьы амшын иналалоит. Акоуп, Гәдиса, аҧбагьы ирԥеиԥшу акоуп.

– Сара ушыздыруаз даҽеакала акәын... Шьыцра бзиала сагьуӡашьыцуан... Сара исылымшаз, сызцәыбналаз уара...

– Умацара уакәзам. Дабаҟоу Аминатҭ, схәыӷқәа ран? Сынасыԥ сеигәырҕоит, сгәы зызцаз апхәыс Ҟаиматҳани сареи ҳаинасыԥхеит. Аха уаанӡа исыхьыз зсыхьызгьы неиҽыршәшәо сазхәыцуеит. Ҳаицәзырӡзеи Аминатҵи сареи? Ҳаидызкылаз ҳагьеицәнарӡит. Бзиа избоз аус схы ақәысӡо сахьашьҭаз, азныказ ларгьы дыхнахит, аха уи иацыз ауадаҧра лызхымгеит. Ҳаицәзырхьшәашәазеи? Лааигәара имаӌны сахьыҟаз ауп. Апхәыс, иумдыруеи, ахәыштаара даҧызоуп. Амца уаӡхонаӡ, ишаҳәшаҳәуеит ахәыштаара. Амца еиқәумӡар, инеиқәыхьшәашәоит. Иҟахуп аӡкыс еицәоу даҽеакгьы. Амамзаара дамыргаҟуазароуп апхәыс. Ишԥасалҳәоз Аминатҭ? Ухы уазхәыц, ҳаԥсыр ҳазларжуа рымам ҳхәыӌқәа лымҳәоз?

– Абас ухәыцноума, Абзагә, уқытҭан, хар змамыз уҳацныҟәа, ус дук азыҳәан уаҳҭахуп ҳәа иануҭаа, азнык азыҳәан, мап рыцәкны изушьҭыз?

– Ашьҭахьгьы срыцныҟәомыз, Ҟаиматҳан дсыҳәеит, илымуит акәымзар, сагьиашан. Иалӡзеи? Исаҳәи Гәдиса, ҳахьашыз иалӡзеи?

– Уажәазы иалымӡзаргьы, наҟ-наҟ... Насгьы ауаҧы дануаҧха, сызго сга ҳәа... Ацәгьеи абзиеи, аиашеи ахәахәеи ибла иабо, игәаӡәа еилнарго...

– Арахь, ҷимҭуа?! Адамра хыла дасып Гәыртҭ Гәадала, иԥа иихәакәо иаҳар! Ус ами?!

– Уи ихьз-иԥша, имал-имазара...

– Акгьы сзеихамҳаит? Ус ами?! Изхарада, исаҳәишь, Гәдиса, изхарада?! Саб ихатҭаҵәҟьа ихароуп. Ҳҗәытә қәаҵа анҧырҟоз дышпарҷәагылеи? Ҳазлагара анықәырхуаз ирхҭибахызеи? Ауаҳәама андырбгоз: «Асовет мчы иамҳәазеит ус. Аиҳабыра ус рымҳәазеит!» – аҩны данааилакгьы, ашҭа иҭыҩуан ибжьы. «Уаҟәыҵ, уанаҧьалбеит, аиҳабыра ирҳәаз зегьы уара иабаудыруеи», – лҳәагәышьон сан. «Ирҳәомызт, адунеихаан аиҳабыра ирҳәомызт уардынла ажь зҵырго аҙахәа ҧышәҟа, уахыкиҷенаки рыла қытҡак рхәы злаго аҙлагара алуқәа ҧышәҿ ҳәа рҳәомызт!» Иахьагьы слымҳа итҩҩуеит, сшыхәыҷыз сшьа-сда иалалаз саб абартҧ иажәақәа. Дызламыҙыз уасҳәап? Иқәра дуун, ихшыҩ цахьеит рҳәеит. Уихәаҧш сгәыла Ҭамел. Ихы-ихшара, иҧҳәыс ҟәымшәышә... Инхара-инҵыра... Саб итынхаз абжагьы итҧнымхеит уи иаб. Сара сыцаҳәны аҧҳәысеиба сналыдтәалеит, иара деихаххаа, дшынхо убоит. Егьа икыдибаҟьазаргьы, анхацәа бзиақәа дышрылагылаз дымҩасит саб. Аха сара уртқәа сылымшеит. Еидысхәыцлаша рацәоуп. Исыхьқәаз рышьтахь, даараҙа сгәы стахәыцроуп. Иаҧсамызт. Иуасымҳәеи, арҩаш гәыжәала ҷьбарагьы, акәара цәылашьшьгьы,урызхәыцыр ирзыпшу акоуп – амшын. Ухатҧ иумдыруеи, Гәдиса, ишҧаҳахьи ҳахьнеиз?

– Абнаҧкара аҵыхәала шәанықазу?

– Аиеи, ихыршьаауа ҳабнақәа рзы.

– Избан, ибзианы ҳидикылеит аиҳабы. Сынтәак, ҽаанык анкылара цәгьахар ҟалап. Аплан ҳақәуп, инаҳагҙароуп, аха наҟнаҟ ҳазхәыцып, ииашаҵәҟьаны, абнаҧкара иахдырҟьацәазаап ҳәа ҳаиҳәеит, дзакә аҧсыуа хаҵоузеи, изакә аҧсышәоузеи иҷоу шәымҳәаз шәдәылҵны шәанааи? Сара сҷы шәаннеи, – инеигәаласыршәеит Абзагә.

– Ҳаижьеит, ҳаиҟатәеит. Абнаҧкара иаҳагьы иацырҵеит. Иҧырҟо, иҧырҟо, абна зегьы хшьааны, аҳауа ашаҧсахны, ицаашьашьалха анцәа исирбеит! Уи акәым хьаас исымоу. Сара исзиуз умаҳазаци, зымгәеи зхәымцьари рыда хәыцыртҩа змам, убри, зегьы илшоит ҳәа зыҟны ҳнаушьтыз? Ажәа ахы мҳәакәа, аҵыхәа узҳәом. Уаасзыҙырҩы, Гәдиса, нас еилукаап, арҩаши акәарачҷеи рзыҳәан исҳәаз сзырҳәаз. Хәылпазык тынч аҩны сыштәаз, еицхрашьшьы, зыг-зҷы аҳәаша, унеишь-уааишь

зарҳәо хәҩык ахацәа, ашәлашаратәқәа стәаит. «Иҟоузеи, шәаазцазеи, цәгьароума, бзиароума?». «Цәгьара дукгьы ыҟам, аха ҳзыргәамӡуа уск ҳамоуп». «Ишәыхьзеи?» «Иқәырхзеит ҳабна. Иашоуп, амҩа ҳзыҟарӡеит. Абзиара ҳзыруит, аха уи амҩа иахтәнаҳӡаз рацәахеит. Ахьа, аџь, ашә, аа-ӡла, иажәхьаз, иқәыпшыз, неилых ҟарӡом. Иқәырхзеит. Ас ҳтәаны ҳанбанзарыхәапшуеи! Рхы ианырҟьеит, еимарыпсалааит ртахызаргьы амҩа. Уҳацныҟәа, ҳхы еитаххәап», – рҳәеит. Апшәмапҳәысгьы илаҳауеит арт ирҳәо. Илаҳауа гәахәас иҟаӡаны даххагьежьуеит, асас дахь ихәы ҳәа тәӡәах лымазар, ирызцәырылгеит, абасҟак лгәы иахәартә илаҳазеи, илбазеи сҳәоит, сахьтәоу. Инаҩаршәны мап рцәыскит, исыхьқәахьоу, азеипш ус азыҳәан исхызгақәахьоу жәдыруеит, шәыскәаӡ, сҳәеит. Изымуит. Рапхьа ианааз ауха ахәгьы-аҩгьы иқәысмырпшит, исышьтит ргәы нырканы.

– Издыруеит, уртқәа здыруеит.

Сназхәыцит Абзагә ииҳәаз…

Ихахә ылихуа, мамзаргьы дрыцәпагьаханы акәмызт игәылацәа бзиақәа рыцныҟәара мап зацәикыз. Иашоуп, абасгьы игәы дтахәыцуан: «Сцьам злам сымҳатцә шналастцоз, сцьамгьы сымҳатцәгьы насцәалаз ицеит. Акыр ҳәатәызар, акыр ҟатцатәызар, изҳәаша, изуша, иҟазтцаша, анцәа иџьшьоуп, иҳамоуп, ҳабжьы захтаз, иалҳхыз. Саб игазарақәа саргьы сзырцәымцеит. Дахьырҩагылаз дахырҟьаны, аправлениагьы далырцахьан, ибжьгьы имырххьан саб. Иҩызцәа, иқәлацәа цаны рыбжьы ртиуан, иара дтәымааҳараха, агәашә дтармыжьло дадгылан. Зыбз хааз асыс, ангьы ацәеит, иан-мызгьы. пшьаала ашьшьыҳәа сыҟаз, пшьаала. Абгьыжә ахы нататцаны зхы зтцәахыз ашьынка иҩежьза, иҟәымшәышәза ишәит, сыжәбомашь ҳәа зхы хәытцзырҳәҳәаз, ашәыха амразакәа, ахы нхырсеит». Абас дышхәыцуазгьы Абзагә, абри мацара акәзам мап ахьырцәикыз зыхҟьаз. Ихатагьы дамырцәо, гәытцхас имаз убри аус аанкылара ацымхәрас, иара дахьашьтало иахырҟьаны, иаҳагьы иеицәеитәыр ҳәа дшәон. Дызустадаз ашшра инеиз ираҧхьагылаз? Абзагә Гәырҭба. Ихуу-

зеи-иҵыхәозеи, иҵҩақәа зеиԥшроузеи Абзагә Гәырҭба? Ҳаи, шәшиҟәаҵра, абаапс! Аҵларкәыкә аҵла ианамысуа ахы шахьуа еиԥш, уск анимыррхо ихы ихьуеит. Аибашьра дахьыҟаз дҭахазҭгьы, ҳҭынчын. Аибашьрахьынтә дагьааит, ҭынчрак ыҟам. Ирххароуп ҳазҷу. Ани ииҳәо шәышԥазхәыцуеи! Абасҵәҟьа реиҳәоит Кьынтышә. Ианиазҵаалак, сара уамак ҵуам, Ачамҳара саарышьҭижьҭеи, Абзагә ихы-иҵыхәа сара сатқыс ақыҵсовет ахантәаҩы Кьынтышә идыруеит, шәиазҵаа иҳәар Раԥстан? Кьынтышә, ала млашь иамԥыхьашәаз абаҩ еиԥш, сҟаҟаны снариҭап. Исыдгылода? Уи аиаша ибаны даангылаҙом, аха сара исыхҟьаны лахь иоур? Сара исмыхьыц уажәшьҭа акгьы сыхьрым, аха...

Адырхаҿены, раԥхьа иҭаақәаз, даҿеа ҩыџьагьы рыцны, еиҭах ианиҭаа, абасҵәҟьа егьреиҳәеит Абзагә. Аҵх неигәеит ишеимаркуаз.

– Ҟаиматҳангьы акыр уазыҟалҵахьан...

– Лыҙбахә соумҳәан! Раԥхьа иҟаны ианцоз, ллымҳа инҭархәазаап, артҭ аҩымш-хымшк рыла ҳаиҭаахуеит, бышҳадгыло ҳбоит, дазыҟаҵа ҳәа. Банаџьалбеит, сара сгәаҵәадоума, ҳабна шықәырхыз сымбо, аха сара сҿаласымгалар аус иаҳа иазеигьуп. Исыхьхьоу бдыруеит, исызхоуп, сҳәеит, илымуит. Зны слыргәыбзыҕит, зны лыҿлыргәааит, сара бзиа узызбаз убас уахьыҟаз азыҳәан акәын, лҳәеит, Ҟаиматҳан лкалҭ дыҵахылҩеит ҳәа ахьҙ бааԥс ҳхуҵоит, лҳәеит. Арахә анырхызар, уаҟәырхзар узҿыз аус, ашәлашараа ирхарагәышьоузеи, ирылымшоз раҿԥнуҳәоит, уиашам, лҳәеит. Дызласымбацыз ала дҧапашькит.

– Уақәшаҳатҳеит аҩынтә раан ианутҵаа?

– Сақәшаҳатҳеит, аха ҩымш-хымшҟа аамҭа сышәҭ, Раԥстан снаиацәажәоит, ҳивсрым, иажәа ахы ахьцо збап сҳәеит, амыждараз.

– Избан, уи бзиами... Иашами?..

– Иашами, аиашақәа рҿы аус умазар... Снықәланы сцеит, сиацәажәеит ҳколнхара ахантәаҩы. Убзиарақәа сыдуп, уусушьа сгәаҧхоит, сувсны сцар стахым, абас ҳгәы иҭоуп,

ушҧахәаҧшуеи, мҩас ҳазкәуӡозеи ҳәа сиазӡааит. Дҟәышми, иаахтны имҳәеит, аха, сгазамзар, еилыскаартә исирдырит, абна аҧҟара иахьахдырҟьацәаз, иаргьы игәы ишалоу, аха аанкылараз акгьы шилымшо. Абри аамышҭахь, уаргьы ҳаубеит, Гәдиса, ҳнеит. Дудыруеит, иузымдырша иакәхааит, уи. Ҳагәтыха, ишҳалшоз ала иаххәеит.

– Иуцыз исарҳәон, иуҳәеит авалашьа амамкәа...

– Исымҳәакәа, ахы сҷашәароуп. Уаанӡа сызрыцымныҟәоз, сзыцәшәоз, мап ахьырцәыскуаз зыхҟьоз акәзамкәа, сшымгәыгӡоз, сызлакәымгәыгӡоз ала, еицәааз даҽеакы ҟасӡеит. Анцәа сшишаз сыҟоуп, ишудыруа. Сгазоуп, ауаҩы сҷаҩы исеиҳәо акәу ҧьысшьоит. Ҳныҩналеит абадакьҩыжә иҷы. Иҧынӡа хаҧагәаза, ибла хапагьалакәа ихагәта иқәӡаны, ахьаҧарч еиҧш иҧыҧхьза ихахәы еиларгыланы, даҽеазәгьы диватәан. «Ирҳәо иашоуп, иаҟәаххып Ашәлашара абнаҧкара?» – иҳәан, иланарҧшыгакәа илахь ашҟа дааҩахан, аҧынӡа хаҧагәа днаихәаҧшит. «Иаҟәыхтәуп, иаҟәыхтәуп, иқәрымхи, иқәрымхи!» – иҳәеит, аҧсы ихаҧхьо апап ибжьы ихәӡаны, аҧынӡа хаҧагәа, «Ҽааны иаҳзакәыхрым?» – иҳәеит ани. «Ҽааны иаугәышьом,» – иҳәеит аҧынӡа хаҧагәа. «Цахәгьы иаҳзакәыхуам» – иҳәеит аиҳабы. «Иашоуп, цахәгьы иаугәышьом», – иҳәеит аҧынӡа хаҧагәа. «Абна аҧкара акәым, аплан иӡегь иацӡатәуп, угәы ишҧаанаго?» – иҳәан, аҧынӡа хаҧагәа днаихәаҧшит егьи. «Ҽаанынахыс иацаҳӡап, бнамзар иҟоузеи Аҧсны», – иҳәеит аҧынӡа хаҧагәа. Абри егьиҳәеит, икьатеих пӡәо, ччараха исит аиҳабы. Уи дихыччаны даналга, ҳара ҳашҟа дниасит. Аӡкыс еицәаны, ҳаргьы даҳҳыччозаап, аха иабаҳдыруаз. Сазәыкны сшыҟоу усоуп, аламыс, Аҧсуара, Аҧсны ҳәа ауаҩы даналагалак, ииҳәо ианацлалак излаиҳәо аҧсшәа, сыҟатәара зынӡаск иаамариахоит. Шаҟа ирмарианы сижьазеи, иаҧсуара далӡаауа Анцәа исирбааит! Шаҟа гызмалрала сижьазеи. Иахиҳәаауазеи, абна ахьҧырҟо дацхраауоу мамзаргьы даҧырхагоу ҳәа акәымкәа, ирмаананы, ҳколнхара ахантәаҩы дақәшаҳатәар, ма зынӡаск аҧкара иаҟәырхрашәа, мамзаргьы аплан абжеиҳарак агдырхарашәа, убас дҳацәажәеит, иаҳҳәо ҳакәымшәо, ҳхы тиҟьеит. Илшагәышьом акәымзар, ҳколнхара ахантәаҩы, акоммунист иаша, ҳәарада, итахӡагәышьам,

*игәы ԥнажәоит ҳабна ахьыԛәырхуа сҳәеит ахы сҷашәартә. Иватәаз иҧыза, аԥынҵа хаԥагәа, ииҳәалак дахьаԛәшаҳатҳоз аамышьтахьгьы, деичырчаҧызаарын, акраадыруазма. Исҳәо деигәыргьашәа аакаиҵан: «Арахь шәшааз имдыруеи шәколнхара ахантәаҧы Чырг Раԥстҭан?» – иҳәан ҷааитҵит. Ихьз аниҳәа, ихатҭагьы дидыруеит, иҳәашьа злакоу ала, бзиагьы дибозаап Раԥстҭан сгәахәын: «Ҳқыҭа иахагылоу, уи иҧыза арԥыс бзиа, акоммунист иаша, ҳашԥаивсуаз, ҳаимазҵаакәа ҳаауазма?» – сҳәеит. Абригьы сҳәеит, аԥынҵа хаԥагәа, иқьышә иеиҳабы илымҳа интҷеикын, дынтҭахәытҳәытит. Бааԥсык шсамхаҳааз сцәа иалашәан, ишсылшоз Раԥстҭан ирехәара салагеит. Егьи дсырехәацыԥхьаза еицәастәуазаап. Ҳартҵ хыԛәкыла ҳзызнеиз, зымгәеи зхәымџьари рыда хәыцырҭа змамыз, абадаԛьасыҧжәи, егьи, ҳарзтәуп рҳәаргьы, ааи зҳәози, ҳнырхатәуп рҳәаргьы, ааи зҳәози ракәызма, ҳабнеи ҳмандаринеи рус зызбуаз. Ирылшоз акызаҵәык акәын, убри егьыкарҵеит. Ҳанцаҵәкьа, араиком ахь атҷел иасит, ауаа ҳажәаиҵеит, ҳара аҳәынқарратә ус ду ҳанаҷу аамтазы, дҳаҵатәаны, ахәа ҳаҵжаара даҷуп Ачамҳара аколнхара ахантәаҧы Чырг Раԥстҭан ҳәа. Араиком ахь иԥхьеит. Уаԛа изааргаз, иарҳәаз, уара уазхәыц. Иԛалаз акрыздыруама, Раԥстҭани сареи ҳаиқәшәеит Аԛәантәи ҳанаа мчыбжьык ақара ааҵхьаны. Ачамҳара аконтора апхьа ҳгылоуп анхацәа аҙәырҧы. Абригадақәа рахь дыԛазаарын, ҷыла даакылсит Раԥстҭан. Сизгәдуны: «Раԥхьа уанааз ашықәсан, арыгьарахьала ушҷыжәлоз, ушҷыжәҵуаз еиԥш акәымкәа, аҷыжәлашьа уҳарҵеит акәу?» – сҳәеит. Ихатҭагьы лафны, ақалақь дшааҙаз, ақытҭа атәы шизымдыруаз, аҷыжәлашьа, аҷыжәҵышьаҵәԛьагьы ара ишиҵаз ҳәа дахыхәмарлон, ҳара иаххәаргьы дарччон. Уажәы ианысҳәа, дыхшәаааны: «Шәара ибзианы ижәдыруа аҷыжәхшьоуп, аҷышькыл ԛьаны аҷыжәхшьа», – иҳәеит. «Иакәым сҳәазар, сара исымаз, угәы нсырхарц стҭахымызт, Раԥстҭан», – сҳәеит. Даасыдгылан: «Сара сшыкоу абасоуп, Абзагә, иажәа ҷыбаразаргьы, сҷаҷы исоуҳәар, сгәы иалсҙом. Исцәымгу, дсыҵаланы, сыгәтыха сырҳәаны, иаарҳәны схы итҭазырԥо иоуп. Абзиарақәа иузызухьаз рыцкы ԛауҵеит. Патуу сыкәуҵеит, итҭабуп», – иҳәан, днасыдҵит. Иҳәеит зегьы ишраҳауаз. Иԛалаз анеилыскаа, сыԥсы

шҭоу сыжны, саҟара анышә сыцазар еиҕьасшьеит, аха иабаҟаз. Даацысыр иныхжәартә, амахә ҩа днықәсыргылеит, сара амахә ҩа саныкәгылаз, укамҳан ҳәа знапы сзыркыз ауаҩы.

– Исыздыруамызт арҭ иуҳәакәаз, Абзагә, урҭқәацәҟьа сыздыруамызт. Уажәшьҭоуп ианеилыскаа, арҩаши акәараҷҷеи рзыхәан иуҳәаз зхуҳәааз.

Иган сеиарханы дгылан Абзагә. «Шырқь-шырқь» ҳәа аҿбыга аҿы аклыб наҿишь-ааҿишьит.

3

Изааигәаны дыздыруаз игәарҭахьан, ирбахьаз иакәымкәа, иҿешеиҭеикыз Абзагә. Ихәыцшьеи ицәажәашьеи ракәым, иныҟәашәатцәҟьа аҿееиҭанакит. Иаҳа иҭынчхеит, иаҳа ихьанҭахеит. Дызнысыз амҩа данҧшылон, ишәон, изон. Лассы-лассы дигәалашәон, дизхәыцуан иаб, бжеиҳан дизаҕьуан, дизаҕьуан гәыблрала. «Кыча дахьиеиҧшқәаз рацәан. Излеиҧшымыз – Кыча ауаа реинраалара, ажәытәи аҿатәи рыхьчара, аламыс ахьымҟьашьыша иаҳа дашьҭазар, саб дызҿыз аамҭеи ашәлашарааи реинраалара акәын. Ихазыҳәан, сара сеиҧш, бзиарас иалигаз ҳәа акгьы сгәалашәом. Ақыҭа анапхгаҩцәеи иареи шынеиҿыхоз, инарцә мҩа днықәлеит. Уи сҳәаргьы, аибашьра алагамҭаз ауп Кьынтышә саб дыкҿацаланы даныхҭеикыз, уаанҙа, иаҳа санхәыҷыз, аколнхарақәа анеиҿыркаауаз ашықәсқәа рзыхәан, дыцкәына ҭәрышкәаҙа, иҙара еихатыруа, иапсуа маҭәа инаало, уахык ҳаҩны дымнеикәа ишпаҟалоз Кьынтышә, Хыцә Кьынтышә, сара схыбгалара реиҳа изхароу», – ҳәа дхәыцуан Абзагә, иҭаҭынжәга неиҵаҵо, ахәышҭаараҿы данаатәалак хәылпазыла. Ҟаиматхан лхәыцы ишьцылара даҿын. Хәмаргас ирымаз, Ҟаиматхан илзымчҳауаз, аҳәызба акәын. Зымҿра татоу аҵлақәа рышьшьаны, аҕәыцәмаҟьа хәыцқәа ааигон абнахь данцалак Абзагә. Ахәыцы днаидыртәаланы, аҟыцә-ҟыцәра иналагон. Апстәқәа алырхуан. «Бахәапш, нана, Абзагәи сареи изеиҧшлоу иҟаҳҵаз», – иҳәан, дгәырҕьаҵәа, ицәны иҟарҵаз налирбеит хәылпазык. «Унан, шаҟа иҿада ссирузеи!» – лҳәан, дааччеит Ҟаиматхан. «Ҩадам,

аха лоуп, аху-хуҳәа ашра аҽазырхианы игылоуп», – дгәааит ахәыҷы. «Лоуп, хьча лоуп, амала, ууаи, ара ууаи, маӡажәак уасҳәоит», – лхәыҷы илымҳа дынҭахәыҭхәыҭит. Ахәыҷы имҩлых ашьапқәа кьацә-кьацәӡа икны: «Абзагә, сара саб ҳәа уасҳәалоит», – иҳәеит. «Ибзиоуп, дад, уаб ижәла уқәымӡааит», – иҳәан, Ҟаиматҳан днализыҧшит. Длымбаӡозшәа, илмаҳаӡозшәа ҟатҵаны, лдырдха аффаҳәа иргьежьуа, ахәышҭаара ныркә дтәан. Абзагә игәеиҭеит ахәыҷы саб ҳәа уасҳәалоит аниҳәа, Ҟаиматҳан лыблақәа шылтҵәахыз.

Иара Абзагә ихәыҷраан, ҭынч аҭаацәа еилатәаны, еилыхарак ыҟамкәа, шамахамзар, игәалашәом. Иҟалап убри ауха акәзар ихәыҷра данҭысыз, убри ауха... Кьынтышә иҩызцәеи Абзагә иаби меибарҧсыкәа, цәгьала ианеидырхыз агәылацәа.

– Шәтәы-шәымаа налатҵаны, аколнхара шәалала ҳәа ауаа урылагыланы абадақь уасуеит, уара ухаҭа ухы гәамҭакәа, – иҳәан ҿааиҭит, усҟангьы грас итцигахьаз, данцәажәо иҟамчы ырҟатҵымыҵуа Кьынтышә.

– Иахьатҵәҟьа иналагӡаны аҭып иқәуҵароуп Гәырҭаа шәыӡлагара!

– Аӡлагара кәапӡа аҭыпаҿ иҟоуп. Уара уакәым, амҳаҵьырра иазымгеит,– иҳәеит, усҟак имраҕьцәакәа, Кьынтышә иатҵкыс акыр инеиҳабыз, Абзагә иаб Гәадала. Уи иҟазшьақәа ируакын, ичҳара хыҵны, уаҩы игәатҵәахы инасыртә имчу ажәа иҳәозаргьы, иажәа рҭынчны, ибжьы мырдуцәакәа акәын ишиҳәоз. Абзагәгьы акыр изынханы иҟан убри аҟазшьа.

– Ҳара ҳаҕацәа ирыцхраауеит убри, Гәырҭаа шәыӡлагара, – иҳәеит, баша амш аҽеиҭакразы инатҵысуаз аҧшагьы, аамҭа ҿыц иабанӡахәо, иабанӡапырхагоу ҳәа иазхәыцуаз Кьынтышә.

– Иашоуп, ирыцхраауеит – акрырҿанатҵоит, – иҳәеит, иҳәашьала, ибжьы рҭынчны Гәадала. Заманалатҵәҟьа идыруан,усеиҧш ицәажәашьа иаҳагьы ишыкшоз. «Убриоуп сара исыгхаз, аправлениа аилатәараҿ, аҧсаса рҭахара иазкны сус ианалацәажәоз. Сеырҭынчны, саб иеиҧш сцәажәазҭгьы, сызҭахыз иаҳа исыдгылон, исаҕацәаз раҕәра рҿанакшон. Шаҟа сычҳара сахыҵны, сгәамҵны сцәажәоз, ихаҿы иаҳа-иаҳа

ихалашон амгәацәа ҭысҳаҧ Кьынтышә. Иансааз, азеиҧш ус азыҳәан ҽакала санықақәаз дсықәшәазҭгьы, иҟаларын аус еицааургьы ҳколнхара ахантәаҩы Раҧсҭани сареи. Иқәра иааноумшьартә уаҩы ҳаҭырк, ҽынкылак иоуп. Кьынтышә игәыр илаҵаны иара итәахьы диаимгар, иҟалап, Ашәлашара бзиарак ахь икылигар. Еиҳарак уаҩы игәы иахәаша, араион аҿынтә иҟаҵатәу ҳәа иаарыцҳауа даналацәажәо, ирҳәаз шәаҳаит, абас еиҧуп ҳәа ирыҧхьаʒоит, аха иаҳа еиҧьу акыр ыҟазар, ажәларгьы аҳәынҭқаррагьы иаҳа ирзыфеидоу даҽакы жәдыруазар, ҳалацәажәап, нас араион аҿгьы ираҳҳәап ҳәа ицәажәашьала, уаҩы ибартә иҟоуп ацгәы лашә дшаҩызам, ихалагьы акы иʒбақәар шиҵаху». Ихаҵа ицәыʒра иаҿыз, реиҳа иуаҩра иатәны иипҳьаʒоз иҟазшьақәак, убри аколнхара ахантәаҩқәыпш иахьидибалоз азыҳәан акәын Абзагә уи дзигәаҧхоз.

Абас дшизыҟазгьы, Раҧсҭан дзызиҳәаз, диҧхьаны дааганы идиҵаз наимыгʒеит Абзагә.

Аминаҭ ахәыҷқәа лыманы дықәҵны дцеижьҭеи, Абзагә Ҟаимаҭхан дигеижьҭеи мызкгьы мҵыцкәа, аконторахь иҧхьеит. Игәы иахәеит Раҧсҭан ихала дахьиацәажәоз. Еибырҳәоз аҕьырак Кьынтышәгьы имаҳар шыҟамлоз идыруан, аха уеизгьы имаҳазааит иара ихаҵа иҟынтәи.

Икабинеташәданынхыҵ Раҧсҭани Кьынтышәи раамышьҭахь даҽеа ҩыцьаҟа тәан рқыҵа еиуаз... Урҵ ирымдыруакәа иҟамызт Раҧсҭан Абзагә дзызиҧхьаз. Рхала еицәажәарц, аҧсшәа наҳәаны, идәылҵны ицеит. Иҽааникылеит Кьынтышә. Ихала ацашьа данақәымшәа, ишцатәыз шидыруазгьы данымца, Раҧсҭан иаахтны иеиҳәеит Абзагәи иареи рхала еицәажәарц шиҵаху.

Ирхааны ацәажәара дазыҟаҵамызт Абзагә. Дзықәшәақәаз иҟазшьа ианыҧшны дыҟан. Бзиа иибоз аҧхәыс дшигазгьы, ихәыҷқәа ибла лассы иахьамбалаша, илыманы дахьцаз Аминаҭ, иаб инхара атәымуаҩ дахьахылаз уҳәа, ишьара дықәҟьаны даман. Убасгьы игәанала иʒбаны дцеит аконторахь даннеиуаз: «Исцәаламʒыц уажәшьҭа исцәалаʒуазеи, иаарымчны исацәажәо, сҭаацәараҿы иҟалақәаз ирыкәзбауа, абз садырго иалагар, шәымш аабзиахааит ҳәа нараҳәаны

сындәылҭып. Каламла схы сызныҟәымгаргьы, напышьашәала амла сҿасыркрым. Снықәҵны сцап зауадк, ма фабрикак ахьдыргыло».

Игәы ишаанагоз иҟамлеит реицәажәара.

– Абзагә, уара Ашәлашара уиит, Ашәлашара ууаҙеит. Аҩныҵҟа уагәылпҵшны иудыруеит. Угәы ишҧаанаго, изхароузеи, изыхҟьозеи аҳабла иахьазымҳауа? – истол дахыҵны дааины, иаҧхьа даатәан, Абзагә иблақәа дырхыҧшыло, ҷааиҵит Раҧсҭан. Ари аҩыза азҵаара зынҙаск дазҧшымызт Абзагә. Ашәлашараа зны-зынла ирмаананы ацәажәара шырдырло еиҧш, аригьы маанак аҵаҵаны иҳәоз ҷьишьеит.

– Сара сеиҧш ҷьоукы рҭаацәа рзеиқәмырхазт, еилыҵит, еиҧырҵит, даҿа ҷьоукы даҿакы иахҟьеит, – иҳәеит Абзагә, азҵаара ихахьы ииаганы.

– Аҭаацәара аҙбахә акәым ҳазлацәажәо. Ҳәарада, аҭаацәа рыҩныҵҟа иманшәаламхар, рынхара-рынҵырагьы ианыҧшуеит, аха уиоума ихадоу? Уара ушҧахәаҧшуеи? – аҵыхәтәан иациҵаз азҵаара акәымзар, ихазы иҳәозшәа акәын Раҧсҭан иҳәашьа шыҟаз. Егьиашаҵәҟьаны, уаҩы ибартә иҟан, ихаҭагьы изымдыруаз зҵаарақәак еиликаарц, иҵитҵаарц шиҭахыз. Шықәсқәак уажәаҧхьа акәызҵгьы, реицәажәара зынҙаск даҿакхон Абзагәи иареи. Уажәы ашьақәыргылара цәгьан уи анхаҩы игәаҵаҷы иҧҿхьаз. Раҧсҭан идыруан урҵқәа.

– Уара, Раҧсҭан, сыҵкыс уеиҵбуп, иҧхоушьазар акәхап сҭаацәеи сареи ҳаизыҟазаашьа, сыҩныҵҟа иҟалақәаз рылацәажәара. Схала иуасҳәап, – иажәа дналагеит Абзагә. Абри аҩыза аицәажәара акәын иаҳа иҿыззыҟаиҵахьаз. Агәра гангьы дыҟан аколнхара ахантәаҩы днахыкәша-аахыкәшаргьы, убрахь ауп дахькылсуа, убри аҟнытә, ихала далагар, реицәажәара иаҳа ирласуеит ҳәа, – Уара уҷкәыноуп, анцәа уақәимыршәааит сара сзықәшәаз…

– Уамаҙакгьы уеиҳабым, ақәра мацара уалацәажәозар, амала, иара ус, аибашьра, аҧсҭазааратә ҧышәа…

– Аҧышәагьы, ишыҟоу умбои, дасу дшақәшәо еиҧш ауп. Анцәа иԥьшьоуп, аибашьра ахьухьымҙаз. «ьоукы, аибашьра иалахәыз, иаацәажәар, рқьышә иқәкуп, ҳара ҳаибашьуан,

Аԥсадгьыл ҳахьчон, шәара иҟашәҵахьоузеи ҳәа. Сара уи сала҆ехәаҙом. Аԥсадгьыл хьчатәхар, агәра згоит, ҳаҵкысгьы еицәамкәа ишышәыхьчо. Ҳазлацәажәо... Ааи, қәрала... Уареи сареи жәабаҟа шықәса уеизгьы иҳабжьоуп. Уи акыр ыҟоуп. Ишысҳәоз саҟәыҵит. Ииашоуп, схаҵа исхароу рацәоуп, ииашангьы иса҆еԥныркәоит, ҫтаацәара ахьхыбгалаз. Аха, еиҵасҳәахуеит, иақәымшәац аилкаара ицәыцәгьоуп. Егьырҭ зегьы ракәым, нцәахәык иеиԥш сызхәаԥшуаз Кыҷагьы изқәа сеиаирхеит.

– Уаҟа уиашам аха, уи нас ҳалацәажәап, – иҳәеит, илакыҵақәа ҟәандарала иҵәны Раԥҫтан. Аҭаҵынҟаҵа аатигеит. Абзагәгьы инаииркит. Дшымыццакуа, насгьы гәаартла еицәажәар шиҵахыз иирдырит убриала. Абзагәгьы аҭаҵын дна҆ҷыхан, ашә ахь даанаԥшны, иаҳа и҆ееаирҵынчит. – Кыҷа изқәа уеиаирхеит ҳәоуп ишудыруа?...

– Ихы дымѡахаҙакәа дсывсуеит. Угәыла иаҕьбжьы уахымыччан, иѡныҵҟа иҕроу узымдыруа иҳәон ѡыцьа анеиниршәоз. Реиҳа и҆ҷакыз ажәаԥҟа сара саан ихашҭит. Уи егьаурым. Схәычқәа лыманы, иқәҵны ицаз Аминаҭ, ҳахьеилыҵыз акәым ииашам, ииашамыз, аханатә ҳахьеибагаз акәын. Уара иудыруазарц ҫтахуп.

– Ҳалацәажәарым иуцәымҕзар? – иҳәеит Раԥҫтан, аха, иҳәашьала, Абзагә еиликааит, идыруазар шиҵахыз.

– Зыбзиара узымдыруа ицәгьара уалаҳауеит ҳәа, уара ҳқыҵан уаарышьҭзар аахыс, сара сыцәгьара акәымзар, сыбзиарак умаҳаҙеит, – иҳәеит Абзагә, инарҵауланы аҭаҵын даҷыхо.

– Иуцәызҙом, уахьиашақәоу ыҟоуп, – иҳәеит иаахтны Раԥҫтан. Уи ибон, иаԥхьа итәаз ахаҵа, иаахтны иацәажәара дшаԥсаз, дицәымҙырц зиҵахызгьы убри азыҳәан акәын. Уи ахантәаѡ қәыԥш иҟазшьақәа еиҳарак иреиҕьыз, анхацәа бзиақәа ргәы дақәшәаны дызлаҟаз – рыгәра игон, адгьыли анхаѡи реизыҟазаашьаҷы, зқьышықәсала иаауа аԥышәа шаҟа аҵанакуа идыруан.

– Ихы имакәачроуп, ихаҳәатәада, ҽаҙәы ииҳәо иаҳаҙом Абзагә ҳәа уарымҳәаҙаци? – дааԥышәырччашәа, Раԥҫтан дна-иазҵааит Абзагә. Кьынтышә иажәақәа, ишааиҳәалаҵәкьоз, иа-

аигеит.Убарҭ ажәақәа Раԥсҭан ишиеиҳәахьаз агәра ганы дыҟан аҟнытә, убарҭ рыла далагеит. – Ауҳәан-сҳәан ашҟа сианагазшәа убаргьы изхысҳәааз уасҳәоит. Ҳара ҳажәла маҷк иуаа ԥьбараҟәоуп. Инаалашьа мариамызт сабгьы. Изыхҟьо уиоуп, аҿадажәоуп ушьхәа ахьаурбо мацара иныҟәо, Раԥсҭан. Сара ари салаҿхәаны иуасҳәом, ҳшыҟаз, уажәгьы сара сшыҟоу ауп. Асовет мчы ҳқыҵаҷы ишьақәзыргылаз рыгәҭаҵәҟьа дрылагылан саб. Аколнхарақәа реиҷкаараҷы иара иаҟара нхаԝык ихы аԥьыка ыкәимхит.

– Ашьҭахь ихьи?

– Иумбои,сабгьы ицәгьа уарҳәахьеит.Саргьы зегьрыла убри икәал сҭагылоуп. Абзиара ҳшашьҭоу, иааҳәны ҳхы ианаахалак ҳшьара ҳныкәнаҟьоит. Саби ақыҵа анапхгареи... – ҷыдала Кьынтышә иқәкны акәын ишиҳәоз Абзагә, аха Кьынтышәи Раԥсҭани аус ахьеицыруаз аҟнытә, ацәгьа рыбжьеиҳәозшәа игәы иаанамгарц, ихьз нҵкааны имҳәаʒеит, – зны абаҳча еимаркит, ҿазны аʒлагара алуқәа, ашьҭахь, ауахәама андырбгоз, ргәы ааихшәаʒеит. Ажәа уасыршьит, аха сара исыхьқәаз узеилкаауам, схы-сцыхәа цқьа иузымдыруа. Ҳара ҳажәлантә ҭауад дыҟамызт, аамсҭагьы дҳаламызт. Ҳара жәынгьы ҷангьы ҳанхаԝцәоуп. Ибзианы анхарагьы бзиа иаҳбон, ибзиангьы акраҳфон, уажәы сара аԥҳәысеиба сылхатәеит умҳәозар.

– Уи аʒәгьы иуаҿԥниҳәом...

– Убзиара аҟнытә. Схы иаҿԥнысымҳәои, сара схы! Изхысҳәаауа, ҳацәгьамкәа, уеиԥш зеиԥшу асас дымԝахыҵыр, ҳаԥхамшьартә ҳанхон. Саби сабдуи имцхәны ирымаз рхала аҳәынҵқарра иарҵеит. Абаҳча ду еиҵааʒаны ирыман, рхатәы ʒлагара рызҭагылан. Акулакцәа иртәын ҳәа, абаҳча ԥҟаны икарыжьит. Игәы еиҵасит саб убысҟан. Иҿеимыз ауаа рнапаҷы ҳҟалеит иҳәеит. Аʒлагара алуқәа ԥырҿырц ианалага, иримҵеит, еимаркит. Ашьҭахь, ишуасҳәаз еиԥш, ауахәама рбганы ианкарыжь, зынʒа иааилнахит. Иԥьоушьаша, ажәлар рус ихаҵа цәгьарамзар бзиа шизалымгазгьы, аибашьрахьтә саныхынҳә, аколнхара аферма аиҷкаара, арахә рантҵара саналага, сгәы азирхаҵон, ажәларгьы аҳәынҵқаррагьы ирзеиґьу аус бзиа аԥшьугеит, инагʒа ҳәа дсывагылан, – иаалырҟьаны

иажәа неиԥхьбеит Абзагә. «Амцхә саланагалацәеит, иасҳәақәо уашьҭан иаарҳәны схаҵа исзеицәеитәыр ҟалоит, угәы иҵоу зоуҳәааз, уԥсы ахьҭоу икит ҳәа, садызцалазеи арсҟак иаҳәаны». Аха нас: «Схаҵа исзеицәахаргьы, исмыхьыц исыхьуазеи, сыгәҭыха засҳәо уеизгьы исыцәмаҷхеит, иасҳәап» – ҳәа иҙбан, Раԥсҭан дҙырԥуоу дизымҙырԥуоу нагәаҵаны, иажәа инацитцеит: – Саб иаҳәшьак дыҟоуп, иаҳҵиз ҳанхарҵаҷ, еимырҵәаз ран леиԥш, деибакәеибаха лымацара дахуп, егьырҵ зегьы ракәым, убри лҳақ сызшәом. Анык леиԥш слааҙахьан. Дзысгәалашәааз, уаб иаԥьал урааигәеит ҳәа салҳәеит, уаҳау Раԥсҭан, уаб иаԥьал урааигәеит, лҳәеит. Аҵәымг жьакцеиԥш сгәаҵәахы иалоуп лажәақәа. Ииашазаргьы ҟалап илҳәааз, – иҵаҵын ахәҵәы днацҳаит, иахьынҙацәаакыз хҵәааны, еиҵанеиҷеикит.

– Угәы ишԥаанаго, арахә ахьнырхыз акәу, ауал ахьшәықәшәааз акәу реиҳа игәнигоз уаб? – иажәа рҭынчны, ҷаааиҵит Раԥсҭан. Абзагә аҵак аҟаҵара ааицәыцәгьахеит. – Уара иуҳәаҟәаз раамышьҭахьгьы, иԥсаҵа бзиахааит, уаб иҙбахәқәа саҳахьеит. Сгәанала, уаб ихьааигоз ауал иуқәшәаз акәҙамызт. Убасоуп, ҙбахәыла дахьынҙаздыруала, дшеилыскаауа. Акы, аус бзиа ахьхыбгалаз, Ашәлашара иазеицәаз ахьыҟарҵаз, ѽбагьы, узҷыз аус уанаҟәырх, ухҵәааны даҷеаԥьара уцар ҳәа дшәон. Раԥхьатәи уԥҳәыс думамзи усҟан? Уи Ашәлашара ақәҵра акәын еснагь дзызхәыцуаз.

Ииҳәо иҷамшәо дыԥшын Абзагә. Иаб изыҳәан ас еиԥш имаҳацызт, ихаҵагьы дазымхәыццызт. «Егьиашаҵәкьаны, амал аҵла рыбгьыжә иаѽызоуп, иаауеит, ицоит, хьаас иҟаумҵан, сара сзыцәшәо даҷеакуп – иҳәон саб. Даҷеакыҳәа дзышьҭаз...»

– Ажәа бзиа сауҳәеит, Раԥсҭан. Сабоузаԥсахари...

– Схала схаҷы имааиҙеит иуасҳәаз.

– Кьынтышә уеизгьы иуеиҳәарымызт, – инаиҷыцкьеит Абзагә. Раԥсҭан имаҳазшәа ҟаиҵеит.

– Дышԥаузыҟоу Қьач Кыча?

– Иуасымҳәоз, дысҷамԥшыкәа дсывсуеит ҳәа...

– Данувслак, уара узыҳәан бзиарамзар цәгьара иҳәом. Абарҵ иуасҳәақәаз иара иажәақәа роуп. Дгәааны дзыҟоугьы удыруеит.

Маҭурала мацара акәымкәа, қәралагьы Рапҵстан деиҳабны, иара, Абзагә, сабиҭас ихы иԥхьаӡо дааҟалеит азнык азыҳәан. Ихы дназаԓьит Кыҷа цқьа дахьизеилымкаауаз азыҳәан.

– Игәы иалаҭәҟьоу аусымдырхуа, уаҳа сеиԓьымхеит акәымзар, – иҳәеит Абзагә, аҭаҳмада изыҳәан иаҳаз игәы аатнаган. Абзагә Ашәлашара инхареи ихҭәареи рыӡбара аус аҷы Қьач Кыҷеи иареи реизыҟазаашьа акыр аҭанакуан. Аҭаҳмада иххәыцуаз рацәаѡын.

– Убзиарақәа реиԥш, уграқәагьы сеиҳәеит. Угра ахьӡми, дузгәааны дзыҟоу.

– Сыԥҳәыс дкажьны, даҷеаӡәы лгара…

– Иҳәа, иҳәа…

– Исаҭәам… Адунеи ҭацәын, Рапҵстан, сара сзыҳәан, иҭацәын адунеи, убри аԥҳәыс дызбаанӡа… Аҭаҳмада Кыҷа игәы иалоу здыруеит. Ичара ауха ус ҟасымҭар акәын.

– Саргьы сгәы иалсит. Ҳара астол ҳахатәан, Кыҷа иеиԥш уаргьы иусасын ачараҷ иҟаз, уара унытцышьшьны, аԥҳәыс лахь уцеит, иҭыӡшәахеит. Иеилытцшьа, иԥҳәыс аагашьа, ԥьара акала ииашаны иҟамлеит. Аԥсуа ламыс даҕрапалеит, рҳәеит абыргцәа узҭахыз, – иҳәеит иаахтны Рапҵстан. Иҭегьы иҳәар иаҳагьы еиԓьашьо, ҭынч дӡырѡуан Абзагә. Дахьиашақәамыз ыҟан аколнхара ахантәаѡы, аха иаҳәара ахәҭамкәа, насгьы иатәамкәа иԥхьаӡеит Абзагә. Ихаҭа дшымгәыԓӡоз, дшазыпшӡамыз ишыҟалаз иԥҳәыси иареи реилытцра, аҭаацәа ҷыц иалалара… Уахь икылымсыр ада ԥсыхәа амамкәа, уаҳа даҷеа мѡак ыҟамкәа амѡа иқәын уи иус. Азеиԥш ус аҷы агәаԓьра злаз, изқәикыз неимыгӡакәа ихьамҭуаз Абзагә, иҭаацәара аус аҷы, иаахҭәаны акы аӡбара, акырӡа ицәуадаѡын. Еидихәыцлоз, дҷазҳәоз рацәан.

– Иҟалашаз акәын амзар, ауха зегьы шԥеиқәшәеи, – инарҭаулан дагәыламлацәакәа, иҷеааникылеит Абзагә.

– Сгәанала, ари азыҳәан акәым усыԥхьаны сзааугаз, Рапҵстан. Иҟоузеи?

– Абас ҳаицәажәаргьы сҭахын, Абзагә, аха иашоуп, узаазгатцәҟьаз даҷеакуп. Баша сумазҭааит Ашәлашара иқәҭны ицо рацәаѡхеит, изыхҟьозеи ҳәа. Уаргьы саргьы, ҳазегьы иаҳуалу,

анхаҩы ақыҭа игәы ахымшәо аҟаҵароуп. Уара уаҵәхьаҳәыр, даҽеаҙәгьы изқәа неиаирхар, нас ҳабакылсуеи? Ҳаицхыраап. Ииашам акыр ыҟазар, ариашараз, ҳабҕа еибаҳҭап. Уара уеиԥш зеиԥшу анхацәа ақыҭа иацәҳарҙуа ҳаналага, ҳзықәгылоу амахә ԥаҳҟеит ауп. Изхысҳәааз еилумкааи?

Абри реицәажәара ашьҭахь, ма аҩны данаатәалак мамзаргьы уахынла, иԥсҭазаара нарҳәы-аарҳәны дазхәыцуа, дызмыцәо даниоу, лассы-лассы Абзагә ихаҷы иааиуа иалагеит, ууанҙа дыззымхәыцыз хшыҩ еилкаарак. Иашоуп, ихы-иԥсы деигҙомызт, ианакәзаалак ақыҭа иахәаша, ауаа ирзеиҕьхаша ҳәа дхәыцны акәын иҟаиҵозаалак шыҟаиҵоз. Игәалашәоит, аибашьра даныҟаз, уахык, аԥсра абла данҭаԥшы, Сапун Гора ҳәа иахьашьҭаз ахәада амҵаҷы игәанала убас иҙбеит: иԥсы ҭаны дхынҳәуазар, адунеихаан цәгьара имҙбарц, иахьынҙаилшо, абзиа аҟаҵара дашьҭазарц. Усҟан, данқәыԥшыз акәзааит, аԥсҭазаара аԥышәа аниоу, ацәгьеи абзиеи данрылаԥшқәа акәзааит, убасҟан дахымпо иимҙбаз ахшыҩеилкаара хәыҷы, игәаҕьны аҙәгьы изиамҳәеит. Ихымыччарыдаз! Алемсаа ахәада акәаԥраҷы иқәтәан. Ирымпыҵахаланы иркын. Ҳарҭ ахәада амҵан ҳҷыҵәахны ҳтәан. Иаашар жәылара ҳцон. Иҳарымҳәеит, ҳәарада, иаашар ҳашжәылоз. Аха мдыршьа амамызт. Иҟалон убри ауха ада уаҳа исаҭәамхаргьы аеҵәақәа аҵыӆьӆьааууа, иаҳҳагылаз ажәҩан аҵаԥшра, уаҳа саԥымлар шарԥазтәи амра ашәахәа, даҽеазны исыԥанамур, аҭабиа ҳахьҭатәаз, иҟәашҙа ҳхахәы иақәтәаз аԥсата. Аидыслара рҽеазыҟарҵон афашистцәа, ҳҽеазыҟаҳҵон ҳаргьы. Цәгьарас иҟаз, дара хыхь иқәтәан, иахьааԥшуа зегьы хтын, ҳара ҵаҟантәи ҳнеир акәын. Сҵас хәыҷала, абри ауха аԥсреи абзареи акыр сазхәыцит. Еилыскаазгьы убриоуп, уаниуаз уара иуазҵааны адунеи уҟәнагалазар аҳа, адунеи анаанужьуагьы, уара иуазҵаауам. Уи зыҙбауа даҽеа мчык ыҟоуп. Уаҟа уара акгьы улшом. Аха уара иулшоит акы – уҟанаҵ ацәгьа-мыцәгьа аҟамҵара, уанԥсуа гәыблрала, иԥхамшьакәа уҵынхацәеи уҩызцәеи урҵәуартә амҩасра. Абри, саби хшыҩеилкаарак еиԥшны иипҳьаҙоз, аха ихала, агәыҵҟьареи агәаҟреи ирылхны дзызкылсыз ахшыҩ еилкаара хәыҷы, аҙәгьы иамҳәаҙо, ҭоубак

еиԥш иман иҵәахны. Адгьыл кәаза илашәаз арыц, итәырԥсо, ибарақьаҭха ишазҳауеиԥш, ари ахшыҩеилкаара хәыҷы, ԥсабарала ишьа-ида иалаз ԥьара акы иалашәазар акәхарын, еиламго, инагӡо дааиуан. Иаҳа-иаҳа агәра игон дызну амҩа ишҭоура мҩоу, избанзар, иара реиҳа дзықәгәыҕуаз, зыхшыҩи зажәеи ҳаҭыр ақәиҵоз Кыҷеи, иара иаби инадыркны, қәрала иаҳа изааигәаз, ҩызас ииԥхьаӡоз, игәыла, анхаҩ бзиа Ҭамел уҳәа, Абзагә дызҿыз иадгыла акәым, иаахтны, ирҳәон, шьыцра бзиала ишиҵашьыцуа. Уи иреиҕьыз бҕан. Иреиҕьыз бҕан, зегьы алаф рылхуа, аҵәы рылазҵо, Абзагә дызҿыз аусгьы хыччашақә иазнеиуаз, ражәа шьапҿаршә изнамуа, дшьақәнамкьо, дышцац ацара азыхәан. Урҭ, қьышәқәҵарала иус иахәаԥшуаз, даараҳа ачҳара умазар, угәаҵҕа иасыртә иҟоу ажәа бааԥсҟәа рҳәагәышьон. Егьырҭ зегьы ракәым, абырг, аҟәыҕа ҳәа ирԥхьаӡо Ҟаҭмас, аҵәҩан ршьеиԥш, дҵаҕаҳа ауаа дрылагыланы: «Аиаша ҳаҳәа, Абзагә, ажәлар ҳахьӡала иантҵаны иумоу аԥсаса рҿы, акомхоз атәы акәу, уара ухатәы акәу хыԥхьаӡарала еиҳау?!» – иҳәеит.

Асеиԥш ажәа имҳәар акәын Ҟаҭмас, заманалаҵәкьа идыруан Абзагә, иара итәы наҟ иақәимҵазар, феида шизалымгаз. Иҿаԥҿера мариан, еиҳабык ажәа злаимаскрыз акәымзар. Дҭәымуаҩызҭгьы, ачамҳараа рҿы аҵыхәа ахәац анаҵарҵаз изыхкьазеи ҳәа снаиазҵаауан, уаҳа аҭахӡамызт.

– Ашәаԥыцьаԥ ирылҳәҳәо аҧла, аԥсаатә ашьаԥхыц иадыргоит, рҳәоит, Абзагә, иуаҳахьеит.

– «ьара акала снарылукаартә сыкәазар, амцхә схы ацьабаа ахьасырбоз ала акәын, уаҳа сызларылукааша ҳәа акгьы салакәамызт. Ауаа акырӡа рҿырԥсахит, Гәдиса, уара ҳҟыҭа уацәыӡижьҵеи. Ишубац иҟоу цьумшьан… Иаҳа иахьеиҕьхаз, ҳәарада, ухатҭагьы ирнубаалоит, аха аҕба амыдаҕьцәа анадҷабло еиԥш, ԥхьаҟа рцараҿы, иҿеим, ҳара иаҳтәым аҧас бааԥсҟаагьы рхьынҳалеит. Иумбои, ашьыцра арҧысуа иалагеит амал.

– Дузгәдууны, акәзар Ҟаҭмас ус зиҳәаз?

– Ишиҳәазаалак, саргьы лафла атәак ҟасҧар акәын. Исзымдыруа цьушьо, ианаамҵоу аҿынкылара мыжда сымам акәымзар…

– Насып имоуп зыхшыҩи зымчи еимадоу. «ьара саԥхьахьеит. Ишԥаиауҳәеи, Абзагә, Ҟатмас?

– Уфермаҿ аколнхара атәы акәу, ухатәы акәу еиҳау аниҳәа, ианбеиҳәо ҳәа иԥшызшәа инаицдырҕызит. Ҩыцьа ыҟәибацалондаз, амца аӡазӡашеи, уажәшьҭа, инеихаргыланы еитәрҳәарц, иазыҙырҩышеи ҟамлар ҳәа ушәома!

–Исгәалашәеит уи ажәаԥҟа иаашьахаз… Сара сыҟәразыҟәроу, зхәыцра аколнхарақәа реиҿкаара (раԥхьа ианеиҿыркаауаз, Ашәлашара ақытан хԥаҟа колнхара ыҟан, ашьтахь, ишыжәбо, еидырӡо, еидырӡо, колнхарак аҿы икылсит, аӡыхәтәан уи аколнхарагьы «харшәс» инаганы Ачамҳара инартеит), аколнхарақәа рышьақәгылара иақәшәаз иаҳгәалашәоит, ҳқытан, Ашәлашара, реиҳа амц зҳәо ҳәа еицлабуан. Уи аицлабра хаӡагьы ԥҳәысгьы зегьы алахәын. Зыхшыҩи зажәеи нагоу, амц еиҿкааны изхәо, алафгьы налазӡо, зегьы ҏеаладырхәуан. Ашьтахь, аеырҩраҿы, ҽышәк ыӡҟьаргьы, иканаԥсо мацара, аӡыхәтәан ҩба-хԥа рҿы ишааиуа еиԥш, амцҳәаҩцәа рхыԥхьаҙара маҷхо мацара, ашәарыцаҩцәеи ахьшьцәеи еидхало иалагеит. Ачымазцәа рхыргәы рхарштра, ԥсрак ҟалар, аҷаԥшьарақәа раан, мцҳәарала аицлабра аӡкыс еиҕьыз агәмырҿыҕьга абаҟаз! Иааиуан, ус,зны ашәарыцацәа наԥысуа, ахьшьцәа рӡыхәа инахьырԥшуа. Ҽазны ртыԥқәа еитԥнырпсахлон. Абас, зны ашәарыцацәа «аеыԥхт иақәтәо, алаԥхт еишуа», ҽазны ахьшьцәа «ауацтра аҟьеҩ аатдырго» ишааиуаз, уаҩ дыдмырцәажәо, ирымазкуа уаҩ дыҟамкәа, ахьшьцәа аԥысит. Сгәанала, ашәарыцацәа амцҳәашьа ахьырхаштыз акәым ус рыхәаҿера зымариахаз. Амцгьы, марцхалк иадамхаргьы, ииашоу ӡыӡгәык амазароуп. Ашәарыцаҩ ҽадак иаҟароу абгаб деихсны, иалҟьаны ишнеиуаз, атәыҩақәа рыла ахраҿы аеыкнанаҳарц, ишкнаҳау, ацәа аахыхны, агәи агәаӡәеи Ажәеиԥшьаа инадырбаны, нас ацәа ҳатас ирӡәны, ажьӡаа тӡаӡаны, ахра дналбаарц азыҳәан, изымшьаргьы, қәасабк ма илаԥш нахьысыр акәын. Аҙыхь маҷхацыԥхьаза иахьыӡыӡуа аҳаскьын штиаауа, ишеимаԥсо еиԥш, ҳашьхақәа рҿы ашәарах маҷхацыԥхьаза, рымцгьы иаҳа-иаҳа итабон ҳашәарыцацәа. Ишнеиуаз, зпатронақәа зегьы тзырҟьаз ашәарыцаҩ иеиԥш, уаҳа ҳалшом «ҏеыԥхтқәа ирықәтәаны, ала

ԥхтԥаа нареишуа» иаангылт, иаанхазеит. Иԥьоушьаша, имцәагәо ацәеиха шыцагәуа, ишжьакцо еиԥш, «ауацтра ақьеҽ» ҳәа илтԥажьны ашәарыцацәа ианыриааи, егьа амц рызҳәозаргьы, азәгьы ирымаимкуа, рхала ианынха, ҳахьшьцәа рымцҳәара иаҳа-иаҳа ицагәуа иалагеит. Ишнеиуаз, азы зԥабаз азлагара иаафызахеит. Дара рызлагара азы ахьаԥабаз усмызт, даҽеа ԥьоукы рызлагара ахуаԥшь ҳәа иахьылаго рцәымгхо, ргәы ԥнажәо иаламгондаз. Изеикануа дрымамкәа ашәлашаратәи ахьшьцәа амцҳәараҷ рхала иаанхеит, рымцҳәара цагәит ҳәа шааиаҳаз еиԥш, Ачамҳаратәи амцҳәафцәа иреигьыз руазәк, уажәшьтә риааира мариоуп иҳәан, иҽы икамчы ҩаарханы, Ашәлашара дҩеит. Аҽыжәԥра иаԥсам, сышҽыжәу, иаасымфатәшәа шәкатԥааны снашәхысны сцап, иҳәан, исгәалашәоит, изшьапык иҽы ахәда икәԥаны, итәартԥа ырнаа, ибз даасуа, убас мцык ҳәа аҷааирхеит, азиасҡәа зегьы хынҳәны рышьтахьҡа, ашьхаҡа ицеит, амшын цәкәырԥаны ахьы ыкәнажьит, ашьыжьымтԥан иларԥаз аҡәыд, шьыбжьон иҷалан, ахәылԥаз иҷыхны ирфеит... Дгьыли жәфани неидыкшало, амцҳәара дахьынзаҷыз, ҳара ҳамцҳәафцәа руазәк, ашьшьыхәа, шьыԥәрак ахәац ааиԥын, ачамҳаратәи амцҳәаҩ иҽы аԥыхәа даафахан, инаԥархкны иҩаԥеиԥеит. Аҽы аԥыхәа аднаргәгәалацыԥхьаза, иаҳагьы ахәац иадыруан, ирҳауан. Уафы изнымкыло, амцҳәаҩ даамԥарсны, убас иҩит, ақәыцьмақәа ашьтаргьы иахьымзо. Уи акәхеит, ашәлашаратәык амцҳәара дналагар: «Ачамҳараа рҽеиԥш, ахәац итаххеит», – ҳәа ажәаԥҡа наԥырԥеит.

Асеиԥш имчу ажәа дуеиԥбымзар, Ҡатмас икәлаз иаҳәашьа амамызт. Мцык, ма сыцәгьак иарҳәозар акәхап Раԥстан, убри азыҳәаноуп дызсыԥхьаз сгәахәт.

Аконтора аҡынза дааиааит, уск азыҳәан дыстахуп ҳәа Раԥстан ианизааицҳа, ҽыла амҩа дахьыкәыз Абзагә Раԥстан иеиҳәарц итахны дзызхәыцкәаз рацәан, ашьтахь ианеиқәшәа, ианеицәажәоз, игәы итаз абжагьы изымҳәеит акәымзар. Амцҳәараз аицлабра атәгьы игәаламшәеит. Убригьы Раԥстан иеиҳәап. Иаахтны амцҳәараз аицлабра иаҡәытзаргьы, мазала реиҳа амц зҳәо ҳәа аицлабрахь ииасит ԥьоукы. Убартқәа

ицәиҙарым! Илымҳа иҭахәыҵхәыҵуа амцҳәацәа рыгәра имгалааит.

Зынҙаск даҽеакхеит реицәажәара. Дзызхәыцлаша иасҳәақәап Раԥсҭан ҳәа игәы ишҭаз, Абзагә аҩныҟа дхынҳәит, ихаҭа дзызхәыцша адунеи азна иманы. Аиҳаби уи инапаҵаҟа иҟоуи реицәажәашьақәа иреиԥшымхеит Раԥсҭани иареи реицәажәара. Абзагә иибахьаз ацәажәашьа, иаҳа ихжәоу цәажәашьазаргьы, ишәо-изо, азхәыцра аҭахҙамызт. Иаахжәаны иарҳәон аконтораҽы абри амзазы абри ҟауҵеит, егьи амзазы иҟауҵо абри ауп, уца, инагҙа ҳәа. Уаҩы игәалаиршәартә, иреиҕьу еицәажәароуп ҳәа ихы-игәаҽы иаанхазеи? «Шаҟа ҳаҵозеи ахш?», «Шаҟа тонна алоуҵозеи акәац?», «Иҳалшо, шаҟа ааиуа. Иааироуп аплан шаҟа ҳақәу». Еицәажәарас иааигәалаиршәалак, ԥсы ԥхарак рылаҙамкәа, ахрышь злаԥсаз афатә иаҩызахон.

Раԥсҭани иареи реицәажәара, рҭаацәара рзыҳәан, рынасыԥ азыҳәан акыр шаҵанакуаз лдыруан Ҟаиматҳан. Агәашә ахь дшыԥшуаз, амра нҭашәеит. Даныхынҳә, игәалаҟара шыбзиазгьы:

– Бара ибасҳәо акәым, сара схазгьы цқьа еилкааны исымам дызсыԥхьаз, – иҳәеит. Даагәамҵны ус нацицеит: – Абри аҩыза амҩа хара, сҽы саасуа...

– Иуеиҳәазеи уеизгьы? Сара исоумхәозар акәхап. Баша дуԥхьаны ушԥеигоз? – днаидтәалан, ихахәы лнапы аалшьуа, лыгәжәажәара ҵәахны, иахьынҙалылшоз лажәа ырхааны, днаиазҵааит Ҟаиматҳан. Лара дзыцәшәахьаз, аԥҳәысеибареи азаҵәреи дыргәылаԥшны иԥызшәахьаз аԥҳәыс, Абзагә ишҟа илымаз абзиабара иналаҙҩон ахҙыҙаара. Уи иаргьы идыруан, избанзар, ихаҭагьы убасҵәкьа дыҟан. Уажәы лара азҵаара анилҭа, Раԥсҭани иареи реицәажәара аҟнытә еиликааз, дыззиҭахыз ҳәа игәы иаанаго ҳәа даламгакәа, Ҟаиматҳан илеиҳәеит реицәажәара зегьы. «Лара лхала дазхәыцааит. Сазхәыцып саргьы. Сахьынҙаиашоугьы алагәасҭап». Аколнхара ахантәаҩи иареи реицәажәара неиҭаҳәо дышнеиуаз, Қьач Кыҷа иҙбахә ахьалаз даннеи, Ҟаиматҳан дааԥышәыррчеит. Лыччаԥшь гәҩарак изнарҵысит Абзагә. Уи идыруан, иара

аԥшәымас дзауаз агәараҭа, жьра-цәарала дшазыԥаз аҭаҳмада, аха жьрацәарала дахьазыԥаз аамышьҭахьгьы, Ԥаиматхан лхатца данҭаха инаркны, убри ахәышҭаара мыцәарц азыхәан, имаҭа гәакьак иеиԥш Ԥаиматхан лхәыцы дшихылаԥшуаз. Ацхырааразуамак дызлыхәагәышьомызт: дзырашәомызт, дзыцәаҕәомызт. Аӡын лхәышҭаара зырԥхаша мҿыкгьы из-аагомызт, аха уи длыцхрааруан урҭ зегьы ираԥызгоз – ажәа, игәырҕәҕәагаз ажәа ала.

Кыча иӡбахә убас ала Раԥсҭан иахьиҳәаз, Ԥаиматхан иџьалымшьаӡеит. Иахьааиқәшәо, аԥсшәа иамхәакәа днаивсуазаргьы, аҭаҳмада Абзагә дшизыԥаз лдыруан. Аԥсшәа ахьиеимхәоз зыхԥьаз, мзызс иатцаз акы заҭәык акәын: «Даҽеаӡәызар даҽеакы иамусын, акгьы сҳәомызт. Абзагә сара даҽеакала дызбоит, даҽеакала сиқәгәыҕуеит, иламыси иуаѿышьеи даҽеакала иԥоуп. Сиацәажәаӡом, ихы даланарԥшааит, дархәыцааит». Ԥаиматхан илхашҭуамызт Кыча иажәақәа.

Ԥаиматхан лыгәтынчра лыцәнарӡуа, хәыцырҭас илзыԥалаз даҽеакын. Ашьхақәа рҿы абна аԥԥара иаҳа-иаҳа иацырҭон. Ақыҭақәа рҿынтә иаауан ахацәа-абнаԥԥацәа. Аԥара ихнахуаз рацәаѿын. Ицон рхала, ԥара рҳара, аха ирышҭуазгьы ыԥан. «Ихала ддәықәлар, иаԥырԥәԥәаара сара исылшап. Аха ақыҭа анапхгаѿцәа дрышьтыр? Усԥан инкылашьас иԥоузеи?»

– Уаѿҭас, ирхааны дсацәажәеит ҳәа угәырҕьаҭәа уԥоуп. Уаѿҭас дзумацәажәарыз?! Уаргьы иаразнак угәы аауртит. Ус ирхааны ианыацәажәо, иаҳагьы ишәарҭоуп урҭ. Угәы иҭоу наудырҳәоит, нас ирҭаху удырԥатцоит, ма ункылахәаша удырӡуеит, – лҳәеит Ԥаиматхан.

Илзырҳәоз идыруан, ҿимҭӡеит Абзагә. Аҽены уаҳа иаламцәажәеит уи аӡбахә.

4

Аҽены уаҳа иаламцәажәеит уи аӡбахә, аха Абзагә иԥхьаны аконторахь данца инаркны, Ԥаиматхан илцәыӡыз агәтынчра иацымлазар, уаҳа иагымхаӡеит. Лынасыԥ дахӡыӡаауан уи аԥҳәыс, ан дшихӡыӡаауа лцәа иалҭыз аҭеи, анхаѿы дшахӡы-

ʒаауа иԥьабаала ирҳаз, инапала иеибиҭаз инхара. Ишҳәатәым шылдыруазгьы, ишеинасыԥхаҵәҟьаз лгәы ианханаҵа, иламхаҳәалон, изыԥшрала иҭәны, шаҟа мшы лырхәлахьаз, шаҟа ҵхы лыршахьаз. Уажәы илгәалашәон лхәыҷы, Абзагә, лара, ишынҭаацәаз еидтәаланы ашьыбжьон акрышырфоз, лыгәҭахәыцра инаҵҵаны.

– Аирыʒ ансцәыԥҽеыз... Изакә ԥхашьараз, саҟара анышә сыҵазар сҭаххеит, – лҳәеит даааччан.

– Избан, нана, бкаҳазма? – иҳәеит лхәыҷы, ибз ахы дыкәцәажәо.

– Ааи, дад, дукәыхшоуп, унана дыкәчаразааны дышнеиуаз, аирыʒ налымпыҵшәан, икәыркәыруа, иқәсны-иԥо, ишнеинеиуаз, амгәацәа аԥахәҳәа абра уара умгәацәа инаахан, ахәырхәырҳәа аʒыхь аҽаанахеит, – иҳәеит, ахәыҷы иҷапанах инацәа надкыло Абзагә. Дахьиццәажәаз деигәыргьан, дҳәамсҳәамсуа, Абзагә ишьамхы дахьынԥашалан, дыѡхалан днықәтәеит ахәыҷы.

– Наҟ дыртәа, акруҽеиҵаʒом, – лҳәеит Ҟаиматҳан, ахәыҷы уи дахьишьцылаз деигәыргьо.

– Ишԥазыбуи нас ҳаирыʒ? – иҳәеит Абзагә, иблақәа ихачо, абыста амхны, ашәырҟәыҷ иларчачаны, ахәыҷы иҽаҵо.

– Дхәыҷума, наҟ доужь. Ихала акрифап.

– Ахацәа акреицырфоит, ус ами? Ишԥазыбуи аирыʒ?

– Иԥысҿеит, – лҳәеит иаахҵәаны, цасҳәа икыдҟьаны иԥылҿеызшәа. «Ианаамҭаз сҿааныскылеит. Аԥхара зысыз ашьашьал саѡызахеит, сара хәылак. Сҿааныскылап, сҿааныскылап». Уаҳа иацҵаны илымҳәаʒеит, илгәалашәаз анлыхьыз иацы акәызшәа. ԥхынран, ишоуран. Днеит агәылара. Шыла ԥсахра. Абзагә, Аминаҭ, Ардушьна уҳәа зегьы аѡны иҟан.

Аминаҭ абарҵаҽы ашыла лхәуан, деилахан, ахәыҷқәа рҵатәқәа ирҽын. Ардушьна аʒыхь иааҵылгеит аирыʒ азна аʒы. Арашәара аҽынтә асаба ихьтата иааиз Абзагә изыналышьҭуан.

– Егьоурым, саҳәшьаду, схала исыʒәʒәоит, – иҳәан аирыʒ аалымихит. Уажәраанʒагьы изыхәҭаз лара лакәны, иахьлыгхаз даҭарымҵар лҭахызшәа, Ҟаиматҳан днеин, ашырҳәа аирыʒ ааимылхит.

– Изынашьҭ, нан, баргьы бтәымуаԝума? – лҳәеит Ардушьна. Аҙы шыналышьҭуаз, зышьшьык даанахәеит. Даманы ицеит. Ианаамҭоу аҙы анашьҭра лхашҭуа дышнеиуаз, аирыҙ налымпыҵԟьеит.

– Снапԟәа ԥҵәароуп, сара аилымга, Аминаҭ беирыҙ ԥысҽеит.

– Бара ибхароузеи, снапы аархан ибымпыҵсырԟьазар, – иҳәан, аҙы иҽԥыҵәҵәа, Ԟаиматҳан дналыхәаԥшит Абзагә. Зегьреиҳа Ԟаиматҳан иԥхалшьаз, лхаҵа изыҳәан ашәы лшәылымхыцызт усԟан. Убри азыҳәан ауп иахьа ианылгәалашәогьы лхы дзазгәааua. Убасԟак лшьара дыԟәнаԟьеит, даараҙа дзырԥхашьашаз, лыпату ԥызҽшаз маҙак лыҵырдырааuазшәа лхы ԥхьаҙо, дзызнеизгьы рамҳәаҙакәа, ашҭа дынҵытҵны дцеит.

Дахлафны, мамзаргьы лхы дахыччаны илҳәалон ус анлыхьыз илшәылымхыцыз ашәы лыбла иаахымгылозҵгьы. Дизаԍуан, дизгәааuан, «гәаԟра ҳамаҙамкәа, ихы ҭаирхеит» лҳәон раԥхьатәи лхаҵа изыҳәан, аха ишахәҭаз ашәы ныԟәылгар лҵахын. Инаԥшуаз ирҳәоз аамышьҭахьгьы, ларгьы дгәаҵәадамызт. Раԥхьаҙа лхы иадылкылаз ахаҵа, лхәыҷы иаб, анышә дамалдеит.

Лхы дазҵааuа, акырынтә дазхәыцхьан Ԟаиматҳан: «Сгәы изцеит, аха, сгаҙоуп акәымзар, сзыԟәгәыԍуазеи? Абзагә дҵаацәароуп, иԥхәыс, ихшара хьҩежьԟәа... Сцәанырра анаргамаха – ахьымзԍ баапс...» Иахылхәаара лзымдыруа дыԟәнархон даҽеакгьы. Машәырла иҵахаз лхаҵеи лареи гәеихшәарак рыбжьалахьаны, ма дицәыхьшәашәаны ҳәа лгәалашәом. «Уигьы бзиа дызбозма? Ашахҭахь усура данцаз, аԥара ирҳауаз аҵкыс илабара иаҳа еиԍьасшьон. Амза анҵәамҭаз данаалак, убас егьиасҳәон. Иасҳәон гәыкала».

Аҳәса днарылукаартә аҽееилаҳәара дашьҭамызт, амал лыпсы азыцәгьамызт Ԟаиматҳан. Аха иара, раԥхьатәи лхаҵа алахьыцәгьа: «Дсыцәшәоит азоуп, сымцарц ауп изылхәо акәымзар, асапынҵәҟьа злааҳхәо ҳауам ақыҭан, аԥара зҵахым дызусҵада», – ҳәа, аҙынра шааилак, иразина плашь наишәҵаны, акаска наихаиҵон.

Лхатца данҭаха, лгәыла ԥҳәыс Уарчхан, Ҟаиматҳан дахьлыдҵәыуалоз, лажәа иналатцаны: «Ибыхьшаз бдыруазшәа, умцан, изаҳтахузеи иурҳауа ҳәа бшихьынҳалаз, дыбзымхәыцызт, аа, иаҳзиуз!» – ҳәа илҳәаз ажәа, гәынкылара ажәан Ҟаиматҳан лзыхәан. Ашьтахь, цәала-жьыла мацара акәымкәа, гәыла-ԥсылагьы раԥхьатәи лхатца диԥырҵуа, лымшқәеи лытцыхқәеи иаҳа-иаҳа Абзагә дрылало ианалага, убри ажәа Ҟаиматҳан лзыхәан иҟалеит ихырқьиагоу ажәаны. Еиҳарак ахақәиҭра лнатто, ихырқьиаганы излаҟаз, изҳәаз аԥҳәыс, Уарчхан баша гәыла ԥҳәысмызт, жьра-цәарала иҭахаз дизааигәан.

Длыԥсахызшәа, дылҭизшәа лгәы ҟалеит ианылхәоз, аха ԥсыхәа лымамызт: ашықәс цәымза шьҭырххьаны, ҽенак ишцәажәоз, даҽазнык иллырҳәарц: «Аԥсра аҽены ибҳәан еиԥш, ибыхьша сагааит, Уарчхан, умцан, изаҳтахузеи иурҳауа, иҳамоу ҳара иҳазхоит ҳәа сшихьынҳалаз дцан, сеибакәеибаха саақәирхеит», – ҳәа ҽаалҭит. Убриала Ҟаиматҳан еилылкаауаз рацәан. Иҟаз иреицәан: «Лара, дныҟәигарц, лхы далмырԥшыкәа, аԥстазаара бзиа лымазар, ԥара рҳара дахьцаз, лхатца дҭахан, дыҟазамызшәа даалхашҭит, даҽеа хатцак лнапы наикәлыршеит» – ҳәа лзырҳәар. Мышкызны еицыҟалоит ҳәа Абзагә иахь гәыҕра шлымазамызгьы, лымҩа лрыцқьон, анасыԥ лҽазлырхион.

Лхатца данԥсы, лхәыҷи лареи рхала иааххалеит аҩны. Ашәлашара еиԥштцәкьа ишьха қытамызт Ҟаиматҳан дахьиз, дахьааҙаз, аха уеизгьы лхатәы қытагьы ҽаҩа қытан. Лабхәа аибашьра ҟалаанҙа, ашықәс еиқәатцәақәак раан дыҙхьан. Ланхәагьы, лара ари ашҭа дҭалаанҙа, лынарцә мҩа дыкәлахьан. Абартқәа рзыхәан акәын Ҟаиматҳан дҭацаны данаанага, лныхәаҽа аныркуаз:

– Дабиԥазатцәуп, дад, бара зыҩны быҩнанагалаз. Ибықәымҙааит абри агәараҭа. Ашәлашараа иҳаиҕьқәаз дреиуан, шәгәырҕьара иахаанымхаз бабхәа. Адунеиаҽ ҳақ ыҟазар, имшра шәзынхааит, бара была иазҳааит, абри ахәышҭаара, – ҳәа зырҳәоз. Ҟаиматҳан ақыҭа школ акәын дзылгахьаз, уаҳа цара лымамызт.Амала, аԥстазараҽ дзықәшәаз аҭагәтасракәа, ацәгьеи абзиеи дахьрылаԥшыз, аԥсабара илнатаз агәеилга-

рагьы нацлан, лықәра ианарымшьо, аԥхәыс ҟәыға, аԥхәыс дыр ҳәа дыԥхьаӡан Ашәлашара ақыҭаҿы. Лыхьӡ-лыԥша иҵегьы иазҳауан, даҽа ԥытрак иԥсы ҭаны дыҟазҭгьы лхаҵа. Дыԥхәысеибаны даанхеит реиҳа лҭәымҭа, реиҳа лышәҭымҭа данаатагылоз.

Лыкәлацәа дреиҳабушәа дрылукаауан. Мыцхәы иҵаҡоу, зӡара апашьа ашьабсҭа аӡара иадыркыло ашьха қыҭа ҳәса хәыҷқәа дрыдкыланы улыхәаԥшуазар, иаалыццәоума уҳәо, лцәа-лжьы ҭҭәаан Ҟаиматхан. Аха аурыла наӡа-ааӡак ахьлакәыз, лцәа-лжьы аҭҭәаара аҵанарӡуан. Зычҳара маҷыз ахацәа, ианлацәажәо, ршьара иқәнаҟьон Ҟаиматхан лгәыԥхәқәа. Рышьатақәа ахьааиԥылонӡа рылаԥш нақәшәартә ирҟьаны илӡахуан лытцкқәа. «Дызлаҽхәаша лымоуп, дагьалаҽхәоит» рҳәон, аԥьабааи абжьымреи идырѡахьаз аҳәсақәа. Амахәтақәа хьыдҳа, иѡеижьӡа иҟаланы, ашәыр зҿоу аҳа уаѡ даннатҵагылалак, иҿоу ашәыр дшахәаԥшуа, аҳа-ҵла ашьапы анахәаԥшрагьы ихашҭуеит. Лцәа-лжьы, лоура-лытбаара уҳәа зегьрыла аԥсабара анлызқьиаха, даныбарақьатха, Ҟаиматхан лыӡбахә ахьаацәырыргоз, раԥхьа убри акәын ирҳәоз. Аҵыхәтәан, инрымѡатәшәа ирҳәон, мамзаргьы иаархашҭӡон, уи лхы-лыхшыѡ, лгәатә. Дыԥхәысеибаны данынха, лыԥшралсахьаз мацаразгьы дызцәымгыз аҳәсақәагьы ҟалеит. Ражәа шҳам налхьыршьыр згәы зҟычуаз ахацәақәагьы цәырҵгәышьеит.

Аҳауеи адгьыли ракәым иԥыршәо, ҳԥыршәоит ҳхатақәа, хәмаргас ҳахьынӡарзыҟаҵо алагәарҭоит ҳәа Абзагә иззиҳәаз, аха, мчымхара кәашароуп ҳәа, ашьҭахь ихатагьы дрылагыланы, амандарина анеиҭарҳаз ашықәсан акәын. Чаҕьыр аԥшаҳәаҿы ҳәсагьы хацәагьы хандеиуан. Шьыбжьонк иахьаатәаз, рыбз иаасуа, алаф зҳәоз ахацәа рылаԥш дныҵашәеит, раиагәара иниасны ицаз Ҟаиматхан. Ашәы лшәылххьан. Баҳҵ-баҳҵ иақәыԥса, лшьамхқәа инархысуа ижәѡангәыԥшшәылаз чыҵцкык лшәын. Нанду лгәанала дкәашон ҳәа, иара игәы иҵаз лара илдыруаны, жәлары ираҳартә илраргамазшәа, ихы ларҟәны, дналышьклаԥшын, раиагәара дниасны дахьцоз дналызгәааит Абзагә. Даныхьчаз дзышьцылахьаз дзаҟәымҵыцкәа, дҟыцәҟыцәуа дтәан.

– Лхатца ԥсатә шкәакәа, иԥсы ҭазаргьы, дахушьаарын, изакә барақьатроузеи, анцәа ҳрыцҳашьа, – иҳәеит хатцак Ҟаиматхан данынарывс.

– Мѡаныфас дзаузаалак, ԥсраҽенынҳа ихамышҭуа, игәы ахәша нықәлон, – инаԥишьит даҽеаҳәы. Уаѡы фархьк, ибз ихаанханы адәы дықәуп ззырҳәоз аҳәы иакәын. Абзагә игәахы иналакшеит. Ичҳаны ҿимҭит.

– Ауаса акьамашәышә иацҳаз акәыбры уаѡызахон, мѡаныфас сумаз, ууаи ҳәа уалҳәаҳаргьы, – иҳәан, алымҳа хаха дааилгеит абырг Ҟатмас. Абзагә игәы ишахәашатцәкьаз иҳәамзаргьы, уеизгьы, ихы даланарԥшыртә ԥытк ахьиҳәаз иаҳа иҽееаирҭынчит.

Гәнаҳарак иманы иҵырдыраазшәа, аҳәгьы дгәеимҭаҳо, насҭха дахьтәаз, дааҟаԥшьхеит арԥыс Тарас. Иҵегьы рҳәақәарц ргәы иҭан. Ҟатмас иқәрагьы иаԥшуамызт. Аха иара, рлаф аарҳәны, рхы иҭаирԥо, иааникылеит. Уаҳа рзацымҵо, иаахиркәшеит:

– Сшьамхы иаахысаанҳа иаҳауеит, лхатца ԥсатә шкәакәа, иѡны иҟаз закә малыз имбаҳакәа, малырҳара дахьцаз, анцәа дизгәаазшәа, иаԥьал ааигәеитәит. Алахтра ҳзаанагеит, иаҳамбацыз ҳнарбеит асовет мчы иааиз. Ҳхатцкы ицеит, изҭахыда ажәытәра, аха, дадраа, дыхтцааны иқәҵуагьы, аҳаԥшьа бзиақәа изыҵазар, икаижьуам, иҵхны игоит, ажәытәан бзиарақәак ҳамамкәан ҳҟаларымызт, зегьыҵәкьа ирыгәҭастәым. Ныҟәара, хьыҙрацара амѡа иқәлон, рҭаацәа шыкәсыкгьы инрыжьлон ажәытәан ахацәа. Малырҳара акәым, абазараҿ ахәҳахәҭраҵәкьагьы хьымҙгыс, ахатца иаҭәамкәа ирԥхьаҳагәышьон сара схаан аԥсуаа. Иарбану дзыргәаҟуаз, шәхатцкы сцеит, Ҟаиматхан лхатца? Арацәа ыҵхны, аԥара ирҳа акәым, сара мыжда, ауал дыкны дагон. Иарбану имамыз? Иифаша-иижәша иман, ҳарҭ иаҳшәу, иаргьы ишәын. Дрыцҳами, деибакәеибаха адәы иқәирхаз, дынцәахшаха, абзҳәацәа аалхаабыцуа. Иԥсҭазаара мариахару лыхшара, аеҭым хәычы?! Кыча егьа дихылаԥшыргьы, аҳәы ихәычы ҿеаҳәы дизааҳом. Лафноуп ишуҳәаз, дад, алаф сзеилымкааУа ԥьумшьан. Аԥҳәысеиба арбаҕьгьы леиҽырбоит рҳәоит. Аԥсҭазаара ус анцәа

ишеит, – алымҳа хаха ишҟа даанаԥшит, нас, зегьы ираҳартә, инацитцеит: – амҩаныфа азыҳәан иуҳәаз... Ақәыцьма аҭыҩра иааҭытцны, лада-ҩада аԥышә нырцәи-аарцәиуа аҳауа ианналафыҩлак, аҽаҵахәы ахьыҟоу аҟыԥҳәа иадыруеит, изхысҳәаауа, ахаҵагьы амҩаныфа ахьиоуеи иахьимоуеи, аԥҳәыс лыбла дынхыԥшылаанӡа еиликаауеит. Шәарҵ, зҭәымҭа иҭагылоу ахацәеи аҷкәынцәеи шәакәым, Ҟаимаҭхан леиԥш изыԥшну аԥҳәыс данызбалак, сара аҭаҳмадажә ижәбогьы, аԥсҭазаара ахаарақәак сгәалашәоит, аха, сыгәра жәга, ԥҳәыс башак, ԥҳәыс ласык лакәым Ҟаимаҭхан, илзамугәышьеит акәымзар.

– Суқәшаҳаҵуп, Ҟаҭмас. Ҳабз ҳаасуа, ԥҳәысеибак лыӡбахә ахацәа ҳахьалацәажәо ԥшӡам. Иуҳәаз саргьы иацыстцо уиоуп, анхаҩ бзиа инапаҷы дҟалар, иаргьы дныҟәылгоит, лыхгьы ныҟәылгоит, – иҳәан, Ҟаҭмас иажәа инапԥишьит абригадир Бардушьа. Абзагә игәеиҵеит, аҵыхәтәантәи ажәақәа аниҳәоз, дынцәыҵыԥшны, ирҩыстаашәа, блаҵыхәала иара ишҟа дшынапԥшыз Бардушьа. – Лҵынхацәа ааны иҟан уажәааигәа. Лхаҵа иаҳа иҩызаз Абзагә уакәын. Уара уакәын инарԥхьашаз, аха бригадиршәа сахьыҟоу азыҳәан, уск ҳамоуп, уаҳзааи рҳәан снеит. Лашьцәа ҩыцьа, лаб иашьак..

– Лышьҭахьҟа бзиа дыҟоуп!

– Урывалар зуа ракәым!

– Лара илҭаххар, лынамыс азин лнаҭар, лашьцәа срыцәшәаны сахьынгыло егьыҟам, сшыршьуа здыруазаргьы, – иҳәеит алымҳа хаха.

– Ухы ақәуҵон?..

– Ухы зқәуумҵаша акәым!

– Шәаҟәыҵ, уара. Бардушьа иажәа ишәырҳәа.

– Изхысҳәаауа, – иажәа инацитцеит Бардушьа. – Лашьцәа, лаб иашьа, Қьач Кыча, сара уҳәа, ҳнадыртәан, ҳшәыҳәарц ҳааит, рҳәеит. Бардушьа, рҳәеит, хуҳәоит, азакәан аганахьала уаҳзахылаԥшла, Кыча, иуҳәо ажәа, ашәлашараа рзыҳәан анцәа иҳәар иаҩызоуп, зегьы иҳазрашәҳәа, иқьаԥҵоу ҷьырымшьааит. Сабик дихылҵит ҳамаҳә, анцәа дҳаҭәаишьозар, дшыҩеидаслак иаб игәараҭахь дҳархынҳәуеит. Уааӡа деибакәеибаха, лысаби дылгәыҵаршә, ҳаҳәшьа лымацара ақьаԥҵаҷы дҳазныжьуам,

даҳгарц ҳааит, рҳәеит. Исцәымыҭхеит, аиаша шәасҳәап. Ҳизгәааноуп изаҳҳәо акәымзар, цәгьарас иҟаиҵазеи, ԥара рҳара дцазар Ахлоу, ҕьычра дцаны, акәытҵара дҭарымшьит. Напышьашәала арацәа шыҵихуаз дҭахеит гәаҟ. Ихәышҭаара неиқәыцәоит, иԥнашә аҵәымҭ наадырхоит. Ихәыҷы мышкызны ддуханы, ԥҳәыс дааиганы, саб инхарҵа ҳәа дхынҳәуа…

– Дахьааиуа акыр ҟалома? Уаԥсы даламкьысʒаргьы…

– Уи аупеи иуҳәаша, – инаиҵеит Бардушьа. – Лашьцәеи лара Ҟаиматҳани еицәажәахьоу ԥьысшьоит. Исҳәоит? Шәымаҳә иԥсы ҭагәышьамзаргьы, ҳҵаца ҳҵаца лоуп, ҳаламыс иахьынʒаҵанакуа напы лыгҳажьрым, ԥсыхәа амазар, дааншәыжь, иқьаԥҭажәшәымтәын ҳәа, издыруаз ахәыҷқәа, акы насҳәаҟәеит, аха исылшагәышьозеи! Лара, Ҟаиматҳан, ҷылҭʒом. Дыччо, ҳхәы ҳамҵалыргылоит. Ҷиҵʒом, иҭатыныжәга дазҵаауашәа, аԥахә-аԥахә ҳәа инапсыргәыҵа иҵакшо, ашьшьыҳәа дтәоуп Кыҷагьы. Ииуазеи, хыбаԥс ҳаздыԥшыло иара иоуп, уи аамышьҭахьгьы…

– Еиуацәамзи, уара, Ахлоуи иареи.

– Ахлоу ианду Кыҷа иаҳәшьа гәакьа лакәын.

– Дзыԥсоу анцәа иҳаумырдырын, уара, уи аҭаҳмада, – иажәа намыгʒакәа даатгылеит Бардушьа.

Ишакәым алаф лзызҳәаз дрызгәааны дахьыҟазгьы наихыԥсаан, илымҳа кыдҵаны, цқьа днаизыʒырԥит Абзагә. Иаргьы иаҳахьан, Ҟаиматҳан лҭынхацәа дыргарц иаан, аха ишааз ицеит ҳәа, ақыҵа ирылаԥхьаз ажәабжь. Лашьцәа дрыцымцакәа дахьаангылаз, издыруада, сара дсызхәыцзар, дцар, ҳаицәыʒыр ҳәа дшәазар, сара сзы даангылазар ҳәа дахьлызхәыцуаз диашазу, игәы дажьозу еиликаарц иҭахын.

– Уара угәы иҭоу зегьы уирҳәааныʒа, иара усгьы ҷиҵʒом Кыҷа.

– Ииашоуп. Лашьцәа ирҳәаз, сара исҳәаз, зегьы ҳтәы дназыʒырԥит. Иҳауҳәозеи, аҟәыҵа Кыҷа, ухьхь згеит ҳәа ҷаааиҵит лаб иашьа. Ҷиҵʒом Кыҷа. Ашьшьыҳәа даахьаҳәын, Ҟаиматҳан дналыхәаԥшит. Илабашьа иҷеанҵаны, деихеигәо дԥагылан, Ҟаиматҳан лхы днагәʒит. Бзиала ҳәа леиҳәома сгәахәит.

– Ус ауп дшыҟоу. Иҟауҵаша ухала иуʒбартә уазнеигоит.

– Абри аҩнаҭа саҳәшьа лыбаҩ ҩнаҙхьеит. Лымшра бара ибзынхааит, харада-барада ибжьаҙыз бабхәа сара дсаҳәшьаԥан. Убарҭ рцынҵәарах ибку бнаизхәыцны, аҩнаҭа ашә ныҵарбаҟа иабыркуоу лҩаҵәк ҩеиуа еиқәбырхауоу, бажәа раҳәа башьцәа, дад дбыкәыхшоуп. Сара, аҭаҳмада хшыҩцажә, исҳәо издыруазеи, исымчузеи, – иҳәан, лашьцәа рахь ажәакгьы мҳәакәа, иҭаҭынжәга инапсыргәыҵа иҵакшо, ихы рҟәны днатәеит.

Аҳабла ахацәа ахьааилатәаз, усҟантәи реицәажәара иахьа акәушәа, уажәгьы игәалашәоит Абзагә. Игәалашәоит, убасҟан, ауаҩы иҭынха гәакьак ддырҿхәозар дшыҟало еиԥш, игәы иахәо, дыԥхашьаны, забхәа иҿы раԥхьа ицәырҵыз амаҳә диҩызаха дыштәаз. Убасҵәҟьа ихамышҭуа игәалашәоит аныха дамҵагыланы, ҭоубак иуазшәа, игәанала убасҟан ииҳәаз: «Анцәа иҳәоны, сара дыстәхар Ҟаимаҭхан, агәараҭа дацәсырҙуам лысаби. Убриала исшәап, лхаҵа, сара сҩыза, иҿаԥхьа гәнаҳа ҟасҵазар. Сара сыҷкәын Саид сгәараҭа дахызбааараҳа, уигьы иаб игәараҭа дахызбаауам». Ажәа ҭәҭәан игәанала ииҳәаз. Дахымԥо иҙбеит ауп. Аха иара иҷкәынгьы игәараҭа дацәымҙуа, бзиа иибоз аԥҳәысеиба илыхшаз иара диԥаԥсахар, уигьы иаб игәараҭа даԥшәымахо, арҭ аҩбагьы еилагҙашьас, насгьы нагҙашьас ирымаз ҳәа акгьы издыруамызт. Ашәлашара ақыҵа иазеиҧьу иазеицәоу: арахә ранҵара, амандарина аиҭаҳара, мамзаргьы абна аԥҟара иаларгатәу, реиҳа алагала рызҭоз, аҳәынҵқаррагьы, даргьы, знапала иҟазҵаз анхацәагьы реиҳа ирзеиҧьу, ирзыфеидоу руа иарбану ҳасабны, иҙбаны, нас убри, реиҳа еиҧьуп ҳәа ииԥхьаҙоз, анагҙара азыҳәан иҟаҵатәу, ишыҟаҵатәу уҳәа, ажәакала, ауаа рус азыҳәан шаҟа илшоз аҟара, ихатә ус аҿы дымчыдан, бжеиҳан ииҳәо дақәымшәо даанхон. Ус дахьыҟоу зны иаб ихараитәуан: «Схаҭа схы-сыхшара ҟаланы, схахәы шлаанҙагьы саб ешьаҵас дахьсывагылаз иабзоураны, аҩны аҩныҵҟа азыҳәан схы сақәиҵны, исырҳауаз нарыҫтон. Уаҳа ҟаҵатәы, ҙбатәы сымамызт». Даҽеазны, даназхәыцлак, аибашьра иахараитәуан. Уи, идаракәац ырҙгоу, ашьакаҭәара, ахәра, агәаҟра, алаҕырҙ уҳәа иамоу ашәиқәарақәа инарҷыданы, уиаҟара,

уаҩы имбауа, усҟацәакгьы уаҩ дазымхәыцуа, даҽеа рыцҳара баапсыкгьы изаанагоит анхаҩы. Уҭәымҭа уанааҭагыло, ухала ухатәы ҵәҩан анаурсуа, анхашьа-анҵышьа анухаша ашыҟәсҟәа рзыҳәан, анхашьа ацымхәрас, ахыхьчашьа уҵароуп ҳәа иааудгылоит. Сыҟәлацәа ахыхьчашьа ахьыркаша иашьҭалеит аҳәырҩы. Ианҩыҵхахоз амцабз зыцрасыз аҵиаа иаҩызанатәит. Аҩызцәа тәырпсоит, рпашәкәа дырҕәҕәоит, иара, амцабз зыцрасыз, ихыблаа-ҿыблааҳа, иқәпаларуп адгьыл ақәгьацара азыҳәан. Дахьиашақәаз шыҟазгьы, ихьқәаз зегьы урҭ ашыкәсҟәа иахьырхараитәуаз диашамызт Абзагә. Егьырҭ зегьы ракәым, иҧҳәыс Аминаҭи иареи реиҷәыхьшәашәара, аҵыхәтәан аилыҵра, аиҷәыҳра аҟны иназгаз ргәеиҷәыпсра, аибашьра дахьыҟази аҩны-агәара ихьаамкәа, иаб ихы дахьақәиҭитәызи иабархараз. Иаармарианы ихы ацәигарц азыҳәан: «Ақәыцьма егьа иуааҳаргьы, абнахь иҧшуеит». Дырҭацаны акәым, дрыхшазаргьы иамарацәахартә, ҳаҭыр лыкәырҵон саби саб иаҳәшьеи. Аҳаблаҿы ишакәым аҳәы дылмацәажәацызт. Лара, ахәы днықәгыланы агаҿаҟа, ақалақь ахь лхы рханы, ахәхәаҳәа дкәыпсычҳауан. Амҳацьырра багазшәоуп, нан, бшыҟоу, лҳәеит, ҽенак даахәмаршәа саҳәшьаду Ардушьна. Дзышьҭаз лоуит уажәы. Аатраҿы днеины дыҵатәеит. Илымазааит. Шаҟа бзиара лзалго збап» – ҳәа, зегьы лара илыкәыжьуа дылзаҕьуан, зны аҳәы иеиҳәазшәа, ҽазны, аусҳбарҭаҿы дгыланы ихы иркьиозшәа. Иҟан даҽеакы, «аусҳбарҭаҿы» акәым, ихазыҳәангьы зҳәара иҭахымыз, аха цәаныррала, гәынхәцыстала заманалатҷҟьа иидыруаз. Ихаиршҭырц иҭахын акәымзар, иаахтны илҳәеит зны Аминаҭ: «Убзиарас издыруазеи!» Изеилымкааит азнык азыҳәан. Ибзиарас иарбаныз илҭахыз? Хьчас данықаз акәзааит, ашьҭахь аколнхара ашьамаҟагьы, аҧсасагьы дреиҳабны данықарҵа акәзааит, ианакәызаалак, иааихашәалоз аҩныка иааигон. «Имаԥны исхашәалазар, сара исхараз!» Уи инақәижьуан, «издыруазеи убзиарас» ҳәа Аминаҭ илҳәаз, имаԥны иурҳауеит ҳәа акәызшәа иаанагоз. Аилкаара ицәыцәгьан; ибзиабара ахьыхьшәашәаз акәзу изхараз анапы ахьлыгижьыз, мамзаргьы инапы лыгижьцыпхьаҳа иаҳа-иаҳа ихьшәашәозу ибзиа-

бара. Урҭ еидҳәалан, ишеидҳәалоу еиԥш, амцеи ахәышҭаара аҵеи. Амца еиқәыцәеит, иарбану реиҳа изхароу? Амца ҕәҕәаны иахьеиқәмыз, ахәышҭаара аҵа ахьамырԥхаз акәу, мамзаргьы иара, ицәаакыз ахәышҭаара иахҟьаны, амца ахьзеиқәымлоз акәу.

Уажәы абарҭқәа дрызхәыцуан Абзагә, знык ихьыз, даҽазны имыхьырц азыҳәан.

Инасыԥ ҷыц далагәырҕьон. Ихаҭагьы дшазыԥшҙамыз ала дманшәалахеит. Игәы зызцаз аԥҳәыс динасыԥхеит. Аха Абзагә ихашҭырц иҵахымызт, раԥхьатәи иԥҳәыс дигаанҙа, нас, ианеибагагьы, шықәсқәак илабара даҷҳәараха, бзиа дшылбоз. Ашьҭахь, аҵаа иагәылашәаз ахәышԥырҕы неиқәыцәан ирацәаха ишаакҟало еиԥш, дзицәыхьшәашәазеи? Ашәлашара дахьықәҵыша хәыцырҭас иахьышьҭылхыз сара акгьы схараҙами? Идыруан, агәра игарц иҵахымызт акәымзар, ихәыҷқәа абыда иахьынхаз, ахара зегьы баша амала Аминаҭ иахьлықәижьыз, дышиашамыз. Ихгьы иахараитәуан, аха илхараитәуан лара, Аминаҭгьы. «Акыр шықәса, ҳзалымҵуа ауал ҳақәшәазар, сара ҷьаракыр изгама, схы иахҵныстцама? Уаҩҵас унхарц, ушьапы неиҵухырц ушаҷу, иааҳәны, ушымгәыҕо, инеиқәыбгар, ауал уқәшәар, адәы уаақәхар, ишԥакҟауҵо?» Ууал ахьушәаша уашьҭаларoуп, унхара-унҵыра ахьеиқәурхаша хәыцырҭас ишьҭухроуп... Уи зла? Шәашьас иҟаз? Махәҷала! Сымаха-шьаха еибган, иаасалраҙар, абнаԥҟара сцарын, ма Тҟәарчал ашахта сҵаларын, иҟастцалак, исшәарын. Унхара уҭиуазар, ухтцәозар, нас ауал зушәозеи, уҭаркыр еиҕьҙами? Ианҳаулак иаҳҵап ҳәа схы дынҵалан, Марыҵхәа аԥара имҳаԥсахит. Аҙәы улыҷцаауеит, уныҟәоит, ҳәа аҭыҙшәа ѡыкалҵан, дықәҵны дцеит. Саб иѡны шьагьырҭас иҟаҵаны, ишиҭаху дахуп, зымгәада хәыцырҵа змам Марыҵхәа.

Раԥхьатәи иԥҳәыс Аминаҭ илхаразгьы, илхарамызгьы неилаҵаны, иԥсыҷера алахѡо, ихала абас игәы дҵахәыцлон Абзагә. Иҵаацәара ҷыц аҷы, иԥсҵазаара зегьрыла игәыпсыршьагаха, ихы-игәы ақәыбзианы дшыҟоу, иаалырҟьаны, абарҭ ахәыцрақәа наиқәпапон. Лафк наиҳәон, иԥаԥса хәыҷы диахәмаруан, иааихигон. Аха дызнысыз амѡа анԥшылара

инацлон ихшара рыгәхьаагара. Ахәыцра хьанҭақәа бызкаҭаҳаҵас дыршьаҳауан. Иҭаацәара ахыбгалареи дызҿыз ауси еидҳәалан. Иҭаацәа рҿы игхаз дшазхәыцуа, иус аҿы игхақәазгьы ихаҿы иааиуан. Ҭынч дрызхәыцуа далагон. Акырынтә даназхәыц, ихала еиликааит игыз-ибзаз. Дуаѽы цәанаалоуп. Ацәгьа абзиа рҿы ихы деигӡом. Ауаѽы ицхраара, ахаан ауаѽы иҧырхагамхара ҟазшьас иман.

Аха аӡыхь иалаҭәо ацәыкәбар ҟьашьы иаѽызаха, Абзагә ицәа иалан иҽеимыз ҟазшьак. Дызлагоз аус, ихала заҵәык излаҟаиҵаша дашьҭалон. Зыгәра игаша ѽыза димамкәа, мамзаргьы иаҭәаимшьоны акәмызт уи зыхҟьоз. Ихы агәра аиргон, егьа иус хьанҭазаргьы, имацара имч шақәхо. Ҷаны, убраҟа иҟан даҽеакгьы. Акгьы алымҵыр, уажәшьҭа, аҽҧныхәа сырҵоит ҳәа ацәшәара. «Асовет мчы аагаразы ақәпара, аколнхарақәа реиҿкаара аус аҿы уҳәа дызҿызаалак, ивагылоз иман саб. Абасҟак ихы аџьыка ыкәиххьан, аҧсҭазаара аҧышәа инаҭахьан, сара исыгыз шҧасеимҳәеи»,– ҳәа иаб днаизхәыцлон. «Ашәлашара ақыҭа даҽеакала иҟалон, сара иззысҳәаз амѽа ианызҵгьы. Аха убри амѽа анҵараҿы ауаа сыдгылартә исзыҟамҵеит. Арахә раныхраз ашәҟәы анаа, ҭаҳмада заҵәык даашьҭыхны, уаҳа аӡәгьы иамҳәакәа, ҧсаса гәарҭак ашьхаҟа исыманы сцон аха исусхәыз?! Аҧсаса касцеит. «ьмахьчак, ҭаҳмадак дсыцныҟәеит. Ашьамаҟагьы касцарц салагеит. Ахьшьцәа ирымуит. Ирузҵгьы? Икасцаҵгьы? Сабакылнагоз? Анцәа иџьшьоуп, ашьамаҟа ирыцыз ахьшьцәа, инырхуазар инырхааит, ҳусс ирылоузеи ҳәа исыцымцакәа иахьаангылаз. Иахәҵаз убри акәын, аҧсаса ашьха икацаны рыҵәахра ацымхәрас, аусҳәарҵаҿы иаакылцаны, ажәлар шәыххь згеит, шәара шәоуп абарҭ зтәу, ишәҭахымзар инышәх, ишәҭахызар Ашәлашара уаҳа даҽеакы анаалом, ачаи еиҭаҳашьа амам, аҭаҭын иуам, аӡахәа ҟалом, арахә рааӡарҵа ҳашәҭ ҳәа шәыкәгыл, ишышәҭаху, ишәҭаху рзыжәу ҳәа нараҳәаны, слаба аакыдх, аѽныҟа сааны, ашьшьыхәа снатәандаз. Аҵыс хҧара иахьыз сыхьит. Ажәлар рус, ажәлар ирыӡбандаз», – абас иҳәон азнык азыҳәан, аха нас, сара саҟара аӡәгьы игәыблра рыдмызт, раныхра иаамарианы иақәшаҳаҭхон ҳәа дынҭахәыцуан игәы.

– Быԥҳәысеибаны банынха, башьцәа быргарц ианааз, ишԥарабҳәеи? – иҳәан, ҽенак, абарҭ ахәыцраӄәа дышрылаз, инарыԥшьны, Ҟаиматҳан дналазҵааит Абзагә. Усҟан илҳәаз ажәа абригадир Бардушьа иҳәоны иаҳахьан, аха лара лҧалагьы илҳәар иҭахын.

– Сахьааз сыӄоуп, сҳәеит. Уаҳа ишԥасҳәеи? – изхиҳәааз лзымдырит, иаармарианы аҭак ҟалҵеит Ҟаиматҳан. Акы аниҳәалак, ииҳәаз мацара акәымкәа, ууанҙа дзызхәыцуазгьы еилылкаар лҭахын. Лхаҭагьы ууанҙа ахаҵа дышлымаз, даҽеаҙәы дшитәыз лхаршҭны, Абзагә дахылбаауан, лара лӄынҙа даҽеа ԥҳәыск, лара леиԥш диӄәиҭны, лара леиԥш, схаҵа ҳәа иалҳәо дахьыӄаз. Убри аҟнытә, уажәтәи изҵаара ԥасатәи аԥхәыс ҷьара акала илыдҳәалоумашь ҳәа дназхәыцит, лцәажәашьагьы аашьақәнаҟьеит. – Уара иуазҳәада? Исҳәаз убриоуп, ҳәсақәак, изҧадырԥо акы шааролак, ишыӄәҵуа еиԥш, сара Ашәлашара салҵуам, сҳәеит, – илымҳәазгьы нацылҵеит, Ашәлашара дыӄәҵны ицаз Абзагә ԥасатәи иԥхәыс илыӄәкны. Аха нас, иахьакәым илыцәхар ҳәа дшәан, илҳәаз аиашаҵәҟьа неиҭалҳәеит. – Абзагә, угәы иалымсын, амц сҳәар сҵахым, уара узыҳәан акәҙам сымцакәа сзаангылаз. Ииашоуп, иҳамоу ҳазхоит, изаҳҵахузеи аԥара, аѡны уҟаз ҳәа изныкымкәа иасҳәаахьан схаҵа. Ус уахәаԥшыр, акгьы схарам. Аха, зегь акоуп, уи иҭахара саргьы исхароушәа збоит. Иҭаацәа аланыҟәигарц акәын уахь дызцоз. Исылшоз иара изыҳәан иҟасҵарц. Ихәышҭаара амырцәара. Аб дсымаҙамыз, саб ҷьаргьы ҵәѡанк изарсҙамыз ҳәа, мышкызны, дсазҵаар, ишԥаиасҳәоз ихшаз?

– Уи бзиоуп, аха…

– Схала сабанҙаҟаз? Уиоума еилукаарц иуҭаху? – даахәмарны инацылҵеит: – Бзиабаѡык дсыԥшаарын. – Ихәда лыцнапык накәлыршан, егьи лнапы Абзагә игәы инадылҵеит. Иблақәа дырхыԥшыло. – Аԥҳәыс гьангьаш илҙбуа иудыруеи! – лыблақәа ччон. «Исҳәо схаҵа исзеиҕьымзаргьы, егьоурым, Аминаҭ дигәаламшәалааит, дылзымхәыцлааит».

– Сахьааз сыӄоуп. Иԥсыз дыԥсит. Аха иҭынхаз асаби, иаб игәараҵа дысзацәырҙуам. Шәца, сашьцәа, шәыѡныӄа, хьаас сҟашәымҵан. Шәымшәан, шәсырԥхашьом. Абас акәу

ишыбҳәаз? – Бардушьа ила иаҳахьаз Ҟаиматҳан лажәақәа налгәалаиршәеит. Ианиаҳа инаркны, акырынтә дахьрызхәыцхьаз аҟнытә, ҽырҳәала иҵазшәа акәын ишидыруаз.

– Уаҳа исҳәаз сгәалашәом. Аӡәы иажәа аиҵаҳәараз асҟак дҟазоуп ҳәа сыҟамызт Бардушьа, – лҳәеит Ҟаиматҳан, цәгьарак сҳәаргьы абас акәын зегьы ишраҳауаз ҳәа лгәы дынҵахәыцны. Абзагә уаҳа иҽеагәылаимхалеит. Илеимҳәеит урҵ ажәақәа ахьихамышҵыз зыхҟьақәаз. «Ашәлашара дахьықәымҵыз, лысаби иаб ихәышҵаара ицәылмырӡырц ахьылҵахыз азыҳәан мацара акәушь?» Абри азҵаара инацлон дҽеакгьы: «Сара акы сыхьыр, убас ҟалҵарызушь Аминатҳ?» Игәы иналакьакьеит, Ашәлашара сзаанхаз ахәыҷы изыҳәаноуп ҳәа иаахҵәаны ианылҳәа. Иааргызмалшәа, дналазҵааит:

– Ахәыҷы иаб игәараҵа дацәмыӡырц, абри ахәышҵаара мыцәарц азыҳәан мацара акәзушь башьцәа бызрыцымцаз? – инапы ҷьаҷьаӡа лхы инықәишьит.

– Уаргьы усызныжьуамызт. Абриоума исҳәарц иуҵаху? Уара Ашәлашара саанкылара акәым, сықәҵра акәын иаҳа узыцхырааузаз, аиаша уҵахызар, – лҳәеит.

– Абзиабара бацәыбналарц? – иаҳа иаахьаиршшеит Абзагә.

– Мап, ахьӡ бааҧс сацәыбналарц. Хьӡы бааҧсык схылар, уан дзакәыз ҳәа иаҽԥнырҳәахуазар, нас иаҧсазма, ахәыҷы изыҳәан аангылара. Ахьӡ бааҧс схыларц шьаҽақәак ракәын исыгыз. Анцәа диныҳәароуп Аминатҳ, дсыцхрааит.

– Иҳәеишь, цқьа иҳәеишь, – дшымгәыҕӡоз, цәажәара дук ахь иниасит. Реицынхараҽы уи акыр ацанакуан. – Сара иахьынӡаздыруа, бааҧсык бзырҳәартә, акгьы быдсымбалацызт.

– Исыдырбалоз абоуҵахыз, схала схы сраргамонеи. Ишынеибакәу зегьы лдыруан Аминатҳ. Лычҳара иаҳагьы сшьара сықәнаҟьон. Уаҳа насзымычҳауа, иҟастцара сзымдыруа аҟынӡа саннеи ауп, Кыча ичара ауха, игәагьны, аҩнынӡа унеи, сумацәажәар ҧсыхәа сымам ҳәа ануасҳәа. Иашоуп, сара сгәы узцеижьҭеи акыр ҵуан. Уара ианузымдырӡозгьы, аус ахьууа снеины, убаны саауан. Аха сара убасҟак сгаӡамызт,

хатҵак атҵхыбжьон ԥхәысеибак сахьыԝноу, аԝнынҳа унеи ҳәа уасҳәартә. Ачараҷ Аминатҵ исыкәкны илҳәаз ажәакәа, егьырҵ аҳәсакәа шсыхәаԥшуаз, сара сшыћакәааз... Даара гәырґьара бзиак сзааугеит убасҟан ҳәа угәы иаанагозар, ухы ужьеит. Усцәымґын убри ачара ауха. Сыхгьы сцәымґын. Иуасымҳәахьеи? Иухашҭма? Ишԥауасҳәеи? Уца, ԥыҵраамҵак акыҵа уналҵ ҳәа уасымҳәеи ауха?

– Сымцеи, амала, акыҵа салҵны акәым, саб иашҵа сынҵыҵны. Ирԥшҳаны ацашьа, уаԝҵас аашьа сакәымшәеит бымҳәозар? – рацәажәара алаф ахь иниаигеит. Нас, дынкахәыцуа: – Убри ауп Кыҷагьы исаҽԥниҳәо. Дҳацхрааит Аминатҵ. Ауаа инарылалҳәан, ҳалраргаман, ҳнеибылҵеит. Ус ами бара ишыбдыруа?

– Ус ауп.

– Ибзымдыруагьы рацәоуп. Ашәлашара лыкәҵра сара иахьсхаралтәыша дашьҭан. Уаҳа акгьы. Исаҵәам, схәыҷкәа ран лзыҳәан, ажәа кьынаа аҳәара. Аха аиашаҵәћьа бҭахызар, убас ауп ишыћоу. Ирҳәаз бымбои: «Лхәыҷкәа лыманы, дыкәҵны дымцар, ишԥаћалҵагәышьоз, рыцҳа. Абзагә, аламысда, иаатҵраҽы...»

– Уаћәыҵ! Сара исҵахым... Исҵахым! – лылабжышкәа нхаћәћәалеит Ћаимаҭхан. Аха Абзагә, ииҳәоз иара дшамырԥшҳоз шидыруазгьы, иҽизнымкылакәа, иаарымчны инациҵеит:

– Хаала, гәыбзыґла сшыкәымҵуаз, сышхымҵәоз лдыруан. Лара усгьы даангыломызт. Лхәыҷкәа раб сакәын, шәнеи, дахьыћоу жәбап ҳәа ирҳауҳауны, сцәа ԥҽтәызма?! Дааины сылбалааит, абар сахьыћоу. Бара, зхаҵа дыԥсыз, араћа бныз-кыло акгьы змамыз, схәыҷы иаб игәараҭа дацәсырҳуам ҳәа раҳәаны, лашьцәа ыргьежьны илышьҭит аниҳәа Бардушьа, сара стәы лакәызҭгьы, сыԥсны сылбар, амшԝынԝеижәаҳагьы даангыломызт, дгәырґьаҵәа дыкәҵны дцон, сҳәеит! – ишахирћьацәоз, иара ихаразгьы Аминатҵ ишлыкәижьуаз, ахаҵа иаҭәамыз хырқьиарак дшаҽыз гәеиҵан, иҽааникылеит. Ћаимаҭхангьы уаҳа уи аҳбахә даламцәажәеит.

Аԥхҳаша зцыз ҭагалантәи амшқәа наскьон. Аҳынрахь инаскьацыԥхьаҳа ирызҳауан, рыԥсы рылалон иԥсыршьагаз атҵхқәа. Амшцәгьақәа рышьҭахь, аҭра иҭытҵны, аԥаԝқәа ирын-

ҟьа-рынҵо аҿынанахалоит Чаҕыр, аха нас, амшцәгьақәа аниаслак, аѡарҙқәа иалалоз нҵыкәкәааны, ҭынч атра иҵаланы, амѡа иныкәлоит. Уинахыс усс иамоу – аҵа ахьыцқьахашоуп. Убри ашьха ҙиас угәалаиршәон Абзагә. Ихараны иҟалазгьы, ихарамкәа, иара иҳәашьа, лахьынҵала, дақәшәараны дыҟан, дзықәшәаз аҭагәҭасраҟәа рышьҭахь, аҭышәынтәалара даҿын.

Абас дшьақәгыланы, дҭышәынтәаланы, иԥсҭазаара мѡа ҟәыгак ианҵаны дышнеиуаз ауп, уахык аҵхыбжьон, ацхыраара иаҳәо ауаѡы ибжьы лхаҵаны, агәашә аҿынтә шҿылҭыз иаҳәшьаду Ардушьна.

5

Аҽеилаҳәара даламгакәа, харԥ заҵәы дшыҟаз, ашә ааимԥааны,абарҵа днықәыххит Абзагә,Ардушьна лҿыҭбжьы шааиаҳазҵаҟьа. Ианакәызаалакгьы ҷыҭбжьык гар, дласны дааԥшуан. Аибашьра даныҟаз, усгьы еибашьран, игәы иҽанымкәа уахыкгьы дмыцәацызт. Еиҿырԥшышьас, еидкылашьас ирымоузеи Аԥсадгьыл ахьчареи ҳаиуаныжәқәак рхылаԥшреи, аха аибашьра, ԥшҙала, еилганы аѡныҟа даныхынҳә, арахә данрыцызгьы, убри аибашьраҿы игәы ҭынчымкәа ацәашьа имаз, абраҟагьы изкамыжьит. Уажәшьҭа? Арахә, инҵәашаз нҵәааны, иаанхаз аныхны, зыкәҷарақәа зыҵрыҟәшәаз аҟәарҭ даѡызаха аѡныҟа дангәарла, дызмыцәозеи? Уажәшьҭа, дынҭаҳаны, иссаанхаз абри ауп ҳәа, аԥсшьара иҽаҵаны дзыцәамзеи? Игәы ахьҭынчмыз зыхҟьақәоз рацәан, аха зегьы раԥхьа игылан Ардушьна лҿыҭбжьы шааиаҳаз, аҟыԥҳәа игәы иааҵашәаз: «Ҳаи, анцәа иныс, сажәымҵа шыцәгьахаз! Амашәыр... Ахәыҷқәа машәырк рыхьит, хымпада!» – иҳәеит, ибжьы ѡҭганы. Убри аамҵазы зынҙаск дихашҭит, иганаҿ игылаз акаруаҭ аҟны ииаз, ихашҭит дааԥсаха, дкараха ицәаз уи аԥҳәыс, ихәыҷқәа ран шлакәмыз. Урҵқәа ихаҿы иааины дазхәыцаанҙа, раԥхьа иџьеишьаз, ларгьы аҟыԥҳәа дааԥшны, ахәыҷқәа хьаас иахьышьҭылымхыз ауп.

– Бзиароуп, нан, бзиара. Уҽеилаҳәа, уск азыҳәан усҭахуп, – лҳәеит, лҿыҭышьа шҽеимхаз, ишылцәаҕьцәахаз гәалҭан,

Арушьна. – Ахәыҷқәа акгьы рмыхьит, зегьы, анцәа ишиҳәара, ҳабзиахәха ҳаҟоуп.

Аҵыхәтәан: «Анцәа ишиҳәара, ҳабзиахәха ҳаҟоуп» ҳәа иацылҵаз, ҽɳныҳәаҵас, узлацәоузеи, уанаԓьалбеит, ҳәа аанаго акәын ишҳәаз. Аха лҳәашьа агәхьаа имкит Абзагә. Ахәыҷқәа рзыҳәан илҳәаз игәы аҭыɳ иаақәнаҵан, дхынҳәны дныѽналеит.

Аҽеилаҳәара даҽын Ҟаиматҳан. Лыхцәы ааидкыланы, ишабалак иааилышьны лыхәда иѽаҵак, иааҽалҳәан, лнапқәа лхы инықәшьуа, акәасқьа амардуан дналбааит.

Лышьҭахьҟагьы дымцо, лаɳхьаҟагьы уаҳа дмааскьо, луапа дҭашьшьы, алабашьа ац лнацәа аҽаршәны, асы зқәыжьу адәышкәаҕьаз аҟәраан нықәтәар еиɳш,амза араҕын шәахәақәа зықәлашаауаз, ашҭа агәҭан дшәытаха дықәгылан Ардушьна. Ҳаҭыргьы лықәылҵон, аха маҷкгьы уи длыцәшәон Ҟаиматҳан. Ҳаҭыр лықәылҵон, избанзар, илдыруан Абзагә дшыхәыҷыз иан данɳсы, лара дшылааҕаз, лцәа дналҵызшәа бзиа дшылбоз, уи аамышьҭахьгьы Ардушьна лҟазшьа, лнаалашьа бзиан, убарҭқәа дышрызхәыцуа, арыцҳарақәагьы нарыцылҵон Ҟаиматҳан. «Ахатәы насып азыҳәан гәырҕьарак, гәеиҵыхрак лымбаҕакәа, лажәра дынҵалеит. Бзиа илбоз арɳыс дандырҕ, лыбзиабара аҕәгьы ицәылымҕаҕеит, дагьацәымшәеит». Иацырҵаз, иагдырхаз аилкаара уадаѽуп, ашықәсқәа ныбжьалахьеит, аха ирҳәоны илаҳаз ауп Ҟаиматҳан: аизарақәа рҽы, изныкымкәа, дықәгылеит, дымшәа-дмырҳа дырҽагылеит, лажәақәагьы шаҟаѽы иахьагьы иргәалашәозеи: «Зыг-зҽы иаҳәо ҳәа иааҟаз ахацәа шәрылгеит. Аҳәынҵқарра шьаҟас иаҵагылаз аҵышәкьеит!» Мҳәашьа лымамызт, избанзар, лыɳсыкәара дыштҭаркыз еиɳш, ларгьы дҭаркыр лҭахын. Лхы дақәиҵны адәы дахьыкәыз, лхы ахылбаауан, насгьы дгәыҕуан, данҵарклак, лыɳсыкәареи лареи ԓьарак еицыҟалоит, еибабалоит ҳәа. Ҟаиматҳан илдыруан, абызҳәацәа Ардушьна илымҳәақәазгьы лҳәазшәа, иҟалымҵазгьы ҟалҵазшәа ишынеихадыргыла-еиҵадыргылоз, илдыруан уи зыхҟьозгьы. Рхаҭақәа иҟарҵарц ирҭахыз, ирҳәарц ргәы иҭаз, Ардушьна иҟалҵазшәа, Ардушьна илҳәазшәа анырҳәалак, ргәы алар-

ҟычуан. Еиҳарак иазырҙбақәоз, иахырҳәаақәоз рацәан Ардушьна лыбзиабара. Ирҳәақәоз хдыркәшон, дара ртәала, ражәа арҵабыргра шьақәзырҕәҕәоз акала: «Абзиабара лхы еиланагахьеит. Дзыдмырҙзеи зышәгәахәуа? Изланарыжьзеи иаалҳәақәоз зегьы? Абзиабара деивнагахьеит, рҳәеит, уаҳа акгьы». Уеизгьы-уеизгьы инацырҵон: «Лыбзиабаѡ есҽны ихәы уны, аҳаԥшьа иҵалҵоит. Амаҭәа изыҵәахны, ашәындыҟәра иҵаҵо, аҵәахра даҷуп. Ныхачаԥаҵас ипатреҭ кыдҵаны дамҵаныҳәоит. Уахынла ихьҙ ҳәаны ҷыҵуа, аҳабла еимылдоит». Урҵ ирҳәақәоз зегьыҵәҟьа шиашамыз шылдыруазгьы, ианырҳәоз, лхы азышьҭны, лгәаҵанҙа инаго дырзыҙырѡуан Ҟаимаҭхан. Иахьлаҳауаз, хыччашақә иалаҵәажәар луамызт. Дахьынҙаԥҳәысеибаз, лара лыпсҭазаарагьы, ԥьара акала, убри аҭакәажә заҵәы лыпсҭазаара еиԥшны илбон. Лхаҵа данлыпха инаркны: «Ардушьна слеиԥшха, сзаҵәаха адәы сыкәзаап» – лҳәон лхы лыдкыло. Уаҟа дышиашам, аԥсы гәырѡа аҵкыс, абза гәырѡа шеицәоу лдыруан. Аха, зегь акоуп, Ардушьна леиԥшҵәҟьа дзаҵәны, гәхьаагарала мацара лажәра дынҭало лхы лбон.

Ҟаимаҭхан дахьынҙаԥҳәысеибаз Ардушьна лышҟа илымаз цәанырра заҵәык акәын – арыцҳашьара. Анасыԥ ҷыц анлоу, уи ацәанырра инацлеит даҷеакгьы – ацәшәара. Длыцәшәон, дзыхҙыҙаауаз лынасыԥ даԥырхагахар ҳәа. Дылԥылон, икарҵәаны аԥсшәа лалҳәон, аха Ардушьна ашҭа данааҭалалак: «Дабаҟаз, ашәы лхьыссы, анасыԥцәгьа!» – лҳәон лгәанала. Дызлалԥырхагаз ҳәа акгьы шылзымҳәозгьы, Абзагәи лареи рынасыԥ убри даԥырхагахарашәа лгәы илнаҭон. Убарҵ лцәаныррақәа реиҳа аԥыжәара змоу иарбану лзымдыруа, гәыѡбарала дыззыҟаз Абзагә иаҳәшьаду амза лхаҷҷо, дшәытаха, ашҭа даннықәылбаа:

– Араҟа шәызгылоузеи, Аҳкәажә, шәхаҵкы сцеит, аѡныҟа шәааи, – лҳәан, аԥсшәа ҳәатәуп, ус иахәҭоуп ҳәа мацара аамышьҭахь даҷеа цәаныррак лызцәырымҵыкәа, Ардушьна днапԥылеит Ҟаимаҭхан.

– Бсырҷыхеит, нан, сара анышә иагаша. Аҷыҵышьа сақәшәаз ԥьыбшьома. Абзагә снаиацәажәар сҭахын, баргьы быҵ-

сырҟьеит, – лҳәеит Ардушьна, лыбԥа аариашаны, лнапы Ҟаиматҳан лхы иқәшьуа.

– Буапа бԥашьшьы, блабашьа ҭарҙа, аиашазы, ажәытәи ахьшьцәа дуқәа бреиԥшуп, саҳәшьаду, – иҳәеит, ихшара акгьы шырмыхьыз, уахьынтә акгьы лаҳаны дшымааз анидыр, игәы аҭыԥ иаанақәла, лафкгьы натҵатҵашәа Абзагә.

– Урахә срыцуҵаргьы, уаб инхара еиԥш акәхарын ишысыхьчоз, – лҳәеит, Абзагә иажәа иатҵаз алахҷыхра зынҙаск лгәатҵахь инамышьтқәа.

Лгылашьа убас иҟан, ацәгьеи абзиеи раан, аҵыхәтәантәи ажәа зҳәо аҭаҳмада лара лакәушәа.

Илҳәеит, уаҳа ԥсыхәа ыҟам ҳәа, иҟалҵарц ҙбаны илымаз налыгҙахьоушәа.

Урҵқәа абеидыруаз Абзагә. Илҳәаз шиаҳаҵәҟьаз ала еиликааит.

– Саб инхара, ихшаз изымыхьчазар, бара ибхарагәышьоузеи, саҳәшьаду, – иҳәан, лыѽноуп, бааи ҳәа злаҳәатәузеи ҳәа ҙбаны, аҳәса изқәа нареиархан, аандаҷы ишьҭаз фархьқәак аашьтых, аматҵурҵахь иҷынеихеит». Быгәнаҳа рзымгааит, бзагәырѽала беиҵатәны адәы бықәзырхаз! Ма ԥхыҙ баапсык лбеит, мамзаргьы ишылзырҳәо еиԥш, лхы аҭыԥ иқәҟьеит, агәаҟцәгьа,» – иҳәеит игәанала. Иаб иашҭа, иаб инхара, ихәыҷра уҳәа, иԥсҭазаара зегьы ахьигәалалыршәоз азыхәан, зны-зынла днымѽахытҵуа, иҷеиҵәахуа, аҟынҙа, лылабара иҭахҙамызт, аха зны-зынла, иара дихшазшәа, бзиа иибоз иԥаԥса хәыҷы дилахәмаруа, иԥхәыс длеигәыргьо, инхара ҷыц аҷы зегьрыла дҭынчҙа дыштәоу, ашырҳәа дѽагыланы, иеигәышә имахәар инахаршә, саҳәшьаду снапхылаԥшны саауеит ҳәа иныкәыршәны, лбара дцон. Димбар изымычҳауа, игәы даатҵаланы дшааз, лара даниба, дзыхшаз рыԥсы ҭаны, ашҭа иқәибаауашәа игәы шыҟало налеиҳәар, ауаа рымҷыгреи реибаҭахымреи акырынтә иахәхьаз лгәы ааирԥсаҳәар, иԥагьара ланарҟәуазшәа, ашҭа дынҭалон, диасны дышцоз иааимѽатәны днымѽахытцызшәа, даҷеа ус дук ахь дыццакуашәа.

Ахәышҭаара анааиԥхьишьшьаа, жәѽан икыду аеҵәақәа иреиԥшха, рылақәа шеишеиуа, ихәыжжа-хәыжжаҙа иааԥшит

аԥырҕқәа. Атәым хәышҭаара еиҵихит, атәым хәышҭаараҽы алѡаҵә ѡаишьҭит, иаб ихәышҭаара ицәеиқәыцәеит ҳәа ишылыԥхьаӡозгьы, ахаҵа имца изеиқәуп, ҵхагәаны дѡагыланы ихәышҭаара аахәыҵишьшьаар, уаҳа мҽы ақәимҵаӡаргьы, аԥырҕқәа мацарагьы удырԥхоит ҳәа ззырҳәо, анхаѡы инхаѡ бзиара аазырԥшуа руак, Абзагә иахьидылбалаз лгәы иаахәеит Ардушьна.

Ҽымҭкәа дтәан. «Лхала ақьаԥҵа дзықәымгыло далагазар, арахь даазгап, ахәыҷы дааихылаԥшлап, даҳмыхәозар, дабаҳԥырхагоу рыцҳа,» – ҳәа игәы дҭахәыцуан Абзагә.

«Аԥсгьы дицәшәом, абзагьы дицәыԥхашьом. Ақьаԥҵа дзықәымгылакәа акәым дзааз. Лыԥшышьа зеиԥшроу ала, мҽеирак ӡбаны дыҟоуп. Цәгьарак далалымгалондаз Абзагә, уаҳа акгьы сҵахымызт. Лара лҽаԥхьа сара сыламыс ԥьара акала иҟьашьны избом. Еилыскаауазар, иаҳагьы илзеиҕьыз ҟасҵеит, сара сакәымзар, Аминат дналышҭала, Ашәлашара днықәтцуан Абзагә», – лҳәон лгәанала адулаԥ афатә аҭыгара дахьаҽыз Ҟаиматхан.

– Уажәыҵәҟьа иааилысшьуеит, Аҳкәажә, абыҵа, шәмыццакуазар, – лҳәеит ҳаҭырқәҵарала, аха, ани инарҵауланы иҵәахыз ацәшәара лҳәашьа ишалаӡѡаз аилкаара мариан.

– Ихьшәашәаӡамзар, ибымоу ааг. Ибцәыӡӡар акгьы иаԥсам, шьыбжьон ҽаҵақәак снарыцҳан, ус сыҟоуп. Гәырхынҳәыгақәак ҳашҭа иҵалеит. Афатә сыхәда икылсуамызт рыбжьы ахьсаҳауаз, – лҳәеит Ардушьна, Ҟаиматхан лышҟа зынӡаск дымнаԥшӡо.

Лцәажәашьала иубон, Ардушьнагьы гәыѡбала Ҟаиматхан дшылзыҟаз. «Абзагә Ашәлашара далымҵкәа дахьаанхаз, ҳәарада, лара илыбзоуроуп, аха иҵаацәара ахьхыбгалаз зхарада? Уажәшьҭа бара базхәыц, ҳаиқәзырхаз нцәахәык леиԥш слыхәаԥшру, ҳазфаз лак еиԥш дсыԥхьаӡару». Лѡыза ԥҳәыск илалҳәозшәа, лгәы дынҵацәажәалон.

Дныҵыԥшны, Ҟаиматхан аишәа иқәлыргылаз афатә ахь днаԥшит. «Лчеиҷьыка ахьбзиоугьы акыр иаԥсоуп. Ҳазшаз ҳаицәымгымхаӡозар, издыруада, ҽиарак иоургьы Абзагә. Зчеиҷьыка бзиоу аԥхәыс, хшарала дманшәалахоит рҳәоит».

Абзагә ицәа иалашәаны дтәан баша, лхы акы ааҭашәаны дшымааз иаҳәашьаду. «Лыжәԥа бабыцк ыкәшәаны иаакәхар, уахьсыруадаԥыз сминауаҭуп зҳәо аԥхәыс, аҵхыбжьон, ҳхыҳгәы ҭынчʒа, ҳҭаҳәахаа ацәа ҳшалаз, баша амала ҳлырҷыхомызт».

Илыргылеит аҭаацәа. Иҷарҳәахьаз амца еиқәырҵеит. Иҷеҳәатәоуп. Дарбан сасызаалак ихәы анцәырырго, амла дакʒозаргьы, иаԥсышәоуп ҳәа «исҵахым, шәсыруадаԥуеит» ҳәа ииҳәо ажәақәагьы налҷыҵшәом. «Шәмыцәан, шәыцәартә шәыҟам, насгьы акрысҷашәҵа, ишәыхәҵоу жәдыруаз, лхәозар акәхап», – иԥьеишьон Абзагә. Лазҵаара изымгәаҕьуа дыпшын. Ихәычқәа Есмеи Саиди рзыҳәан дшымааиз, урҵ бзиахәха ишыҟоу анидыр, гәԥарас икит Аминаҭ уск дақәшәазар ҟалап ҳәа. «Шәеилыҵзаргьы, ишакәым аʒәы длызныҟәар, иакәымк дақәшәар, уара угәы ишамыхәо, уаҟа дызланагалаз, ақалақь амҵантәи аҳаблаҷы инадурдырқәаргьы цәгьам, ухәычқәа дрануп», – ҳәа иалҳәақәахьан Ардушьна Аминаҭ лзыҳәан. Еиҳарак ус еиԥш агәааанагара изҵаз – Ҟаиматҳан ишлаҳауа, Ардушьна дыззааиз лҳәар лҵахымшәа ибеит.

– Ҳхәы наҳамҵаргыланы, бара хыхь, акәасҟьахь бынхали, саҳәшьадуи сареи ҳхала ҳаицәажәар сҭахуп, – иҳәеит, Ҟаиматҳан ихы налыкәкны Ардушьна илмаҳартә.

– Уажәыцәкьа. Араҟа уаткоуп исымоу. Ԥык ааугар унеины, – лҳәан, лҷеазыҟаҵаны дыҟазшәа, аԥсуа чысла ишаанагара илырхиаз аишәа аашьҭыхны, ахәышҭаара аԥхьа иналыргылеит. Ахпыҷқәа надыргыланы иныкәлыргылеит ажьаҕь уатка. Рнапы ʒәʒәаны егьынатәеит, «ҳазҵоу шәныхәаз» ҳәа, ԥажәа заҵәык аалҳәан, хпыҷк азна ауатка ныҵлыркәкәеит Ардушьна. Абзагәи Ҟаиматҳани неихәаԥшы-ааихәаԥшит. Асеиԥш ҟалцо рымбацызт.

– Шәеигымхааит, маʒажәақәак еибышәҳәозар акәхап, сара хыхь сыҟоуп. Сыцәо ԓьышәымшьан, санышәҵаххо, шәыбжьы нашәырга, – лҳәан, ашә ахь лҷыналхеит Ҟаиматҳан, ацара шылҵахымыз, лҳәашьа ианыԥшуа.

– Баангыл, нан, бара ибцәыʒо маʒа сымаʒам. Быхшыԥгьы ааҳалаҵа, – лҳәеит, ауатка данабл, лылахь еимарԥахәуа Ар-

душьна. Лыԥсы шааивылгатцәҟьаз, ахәылырҵә днацҳан, иҟаҟаны далгаанʒа, лажәақәа ԥытцәтцәо, аʒәгьы диҽԥампшкәа: – Чҳашьа амам, уаҳа чҳашьа амам! – лҳәеит, нас иаҳа лҽаартынчны, аишәа ахаҽы итәаз Абзагә иблақәа дырхыԥшыло, инацылтцеит: – Уаб иԝны шьагьырҵас иҟарцеит нан.

Абзагә днеитцаҕәҕәеит. Ауатка ахижәларц иикыз ашәса рԝа, ашьшьыҳәа абысҭа инақәитцеит.

– Исылшозеи, иаазхәаз итәуп, ишиҵаху дақәиҵуп,– иҳәеит, иажәақәа мчыдаха.

Гәалашәарак шлызцәырҵыз мԝашьо,дааԥышәырччан,лыблақәа иаҳа иаарлахҽыхны, аҽхәа анырцә игылаз Ҟаимаҵхан лхы лыкәкны, ус ҽаалҭит Ардушьна:

– Бтәа, нан, бымтәакәа сажәа сҳәом. Патыхә иԥа Марыҵхәа мышгарҵас зыԝны ҟаитцаз, абни иаб, – уахь дымԥшʒо, лнапы Абзагә инаиқәылкит, – даҽакала иҟаз хатцагәышьан. Дкаҳаргьы, агылашьа дақәшәон. Згәы цаз, инасыԥгьы цеит ҳәа, ари ишьапы ааитцихит.

Ҟаимаҵхан илгәамԥхагәышьеит, лхатца ас дахьихцәажәоз, аха изҳәоз дызлаизыҟаз,дшылбоз дрызхәыцны,аҵак ҟамцакәа дзырԝуан. Ауатка илжәыз данарԥха,лыгәҭыха ԥнартлан,лажәа инацылтцеит Ардушьна.

– Ԥсаҵа цәгьа, сашьа, Гәадала, ҽы бзиак иман зны…

– Еиҵах Гәадала иҽы! .. Изиҵаз даԥсамызт, имихит, ахә ыргьежьны иитеит. Ибҳәахьеит, исаҳахьеит, – иҳәеит Абзагә.

– Цқьа уазхәыцырц шәынтә исҳәоит, – Ҟаимаҵхан лхы налыкәылкын инацылтцеит, – Гәадала иҽы бзиа ԥсҳәытәык иааирхәеит. Ибзианы ахә ытцихит. Уинахыс иара иус иалоузеи аҽы? Иауамызт, ԥсҳәытәык дибар, иҽы зааирхәаз ихьʒ наҳәаны, абри ауаԝ ҽы бзиак исҭеит, дақәтәаны дубахьоума, аизарақәа рахь далакылсуама, изеиԥшроузеи, иагума, иацума, цқьа иныкәигомашь ҳәа днаиазцаауан. Абас иҽы дшыназцаа-азцаауаз, иаҳаит, уҽы убар иуздыруам, убысҟак инеицахьеит изуҵаз ҳәа. Днықәланы ԥсҳәы дцеит, сара мыжда, иԥҳа хатца дишьҭны, дахьнанагаз, иныкәибагома, пату лыкәырцома ҳәа еиликаарц иҵахызшәа. Дахьнеиз, иибахьаз аҽы абаҟоу! Аихадақәа ирыхҟьашо, аԥырцәқәа ирхаанханы, аҟәҟәылқәа

ылҳәҳәо, аваҵарақәа уԥхьаҙартә, аԥсы егьымцо, егьымамуа, аԥсаҭацәҳага нықәибааит ашҭа, – даҽын илҳәац ажәабжь.

Иаҳәшьаду лажәа ахы ахьхоз, ажәабжь ицәырылгаз зхылҳәамуаз ицәа иалашәан, иҳәаны даналгалак иара иихәаша азхәыцра далагеит Абзагә. Иара, Гәадала иҵкәын иакәым, дарбаныз Ашәлашара иззымдыруаз, Гәадала иҽеы ззамирхәаз ԥсҳәынтәи анымха-хымҵәеи иареи ирзеибауз. Иҵкәын ишьаида иалаиҵаз, иалаиаҙақәоз ируакын: «Реиҳа иуцәымгу аҳаиуаныжәгьы, арахә зыԥсоу ззымдыруа, изызныкәымго иааумырхәан. ԥсаҭацәҳагахоит, арахәгьы агәнаҳа узгом».

Ишыкалаҵәкьаз цқьа илыздыруамызт. Аха Гәадала иҟаиҵаз, хшыѽрҵагас ашәлашараа ианеиҭарҳәалоз лаҳахьан Ҟаиматҳангьы. Ардушьна лцәажәара ахы ахьлырхаз анылба, лҽаалырҵынчын, аҭакәажә илҳәоз ажәак лаѽмыршәо дҙырѽуан Ҟаиматҳан. Ардушьнагьы, изгәалалыршәоз, зшьа лырҽыхоз Абзагә шиакәызгьы, лхы Ҟаиматҳан ишлықәкыц илыкәкны, еиҭах аҽеы аҙбахә цәыргауа, лажәа инацылҵеит.

– ԥсҳәы дцеит Гәадала иҽеы ибарц. Агәи агәаҵәеи еидыслло ашҭа иқәуп, агәчамахь, акәтаҕь ықәуҭәар, иқәҵәраа ицо, ицыѽцыѽуа иааҙаны имаз иҽеы. Уаҳа ажәак мҳәакәа, анахәҭа ахаҵаны инаиваикит. Агәашә данҵытцуаз, ибжьы наиргеит: «Уахьынҙақәтәаз, ауаа уахьынҙарыласыргылаз уфеидоуп, аѽны уныдгыл, уԥаражәқәа ырхынҳәны иааугап!» – ҳәа.

Лажәа ҳәаны даналга, ахпыҿ нҭалҭәан, аныҳәаҽа аҳәареи аицәажәареи рзыҳәан акәымкәа, иара арыжәтә дақәиҵны иахьиоуз, ныҳәас изԥхьаҙо аѽыжәѽы иеиԥш, аҟыԥҳәа инҭалырпҟеит. Иажәа ҳәаны даналгалак, хшыѽс иаҵеиҵаз, изхиҳәааз иҳәоит дарбан цәажәаѽызаалак. Ардушьна усеиԥш акгьы мҳәакәа, ауатка илжәыз шлылсуа дазыҙырѽуазшәа, ашьшьыҳәа даатәеит. «Ихала еиликаароуп Абзагә. Абригьы изеилымкаауазар, нас, ииашаҵәкьаны, илам уи, Гәырҭаа ҳшьа цаҳәцаҳә, илам»,

Ҟаиматҳан, лыблақәа агәыблра рхыҳәҳәыла, Абзагә днаихәаԥшит. Еидара хьанҭак наиқәырҵазшәа, деиҵаҕәҕәа дыштәаз анылба, иаалцәымыҕхеит. Дназхәыцит, аха дызҭашәаз амчымхараҿ дызлаихәаша, ҵыргәас дызлаизыкалаша ҳәа

лхаҽы акгьы мааит. Илдыруаз акы заҵәык акәын, мал-мазара иаалымоу акгьы деигӡомызт иара изыҳәан. Уажәазы еиҳа еиҧьны илыҧхьаӡеит ихала ихы дазынлыжьыр, ихала игәы дҭахәыцыр. Аҭакәажә лажәа зхылҳәааз аилкаара мариоуп: «Утәы-стәы ҳамам. Ишҧеизымдыруеи схарҧ заҵәгьы сшамеигӡо».

– Уи уажәшьҭа ҧсыхәа змам акоуп, саҳәшьаду. Иҟалаз ҟалеит, ицаз цеит, – иҳәеит Абзагә, ҽаҵак ихәда ишзымылбаауа шидыруазгьы, ашәсак аақәихын днацҳаит.

– Шаҟантә иуасҳәарызеи, згәы цаз, инасыҧгьы цеит. Иухьзеи, абаапсы, асҵәҟьа уаҩоу!.. – лыбжьы налыхәлашәеит Ардушьна. Лгәи лылаҧырӡи неилаҵәеит. Мцабз қьоуқьадк дналаҧшит. Убри, абз назыхьнашьуаз зегьы назыхәлабгаз, амца ирцәарц Абзагә диҳәозшәа акәын лцәажәашьа шыҟаз. Лыҧсы ааивылган: – Згәы цаз инасыҧгьы цеит, згәы цаз! – лҳәеит лыбжьы рҽацаны. Акомандир иприказ аҟаҵашьа иеиҧшноуп Абзагә ишиаҳаз. Иҵегьы ираҧьны илҳәаргьы, лара диашан, лымакышьа имамызт. Илҳәалак дақәиҭын. Лараӡәзаҵәык лакәын анысгьы абысгьы изынханы ишьҭахьҟа имаз. Ианакәзаалак Ардушьна иани иаби рцәа лхикаауан, аха уажәы убри инаҵлеит даҽеакгьы. Лара данибоз, ихы-ихшара иааигәара иҟаны, дхымбгалацкәа, зегьрыла деибганы ихы иҧхьаӡо даақалон. Ихшара иаб иашҭа иқәуп. Иаргьы дрылагәырҩьоит. Лыччаҧшь хәшаха ихәыҷқәа днарылибаауеит Ҟаиматхан. Убри лоуп дара ран. Иареи лареи ирыхшаз роуп. ҧхыӡҵас дызҭашәоз ахәыцра данаалҵлак, игәанала: «Зегьы анцәа аӡәы иитом. Акы ануиҭа, даҽеакы умихроуп», – иҳәон. Еиниршәарц иитахыз еиныршәашьа шамамыз дназхәыцуан.

– Издыруада, Аҳкәажә, саргьы сахьахәо акыр ыҟазар? – лҳәеит Ҟаиматхан. Асеиҧш акәым, еиҳау даҽеа уадаҩрак дақәшәаргьы, имацара дшаанылмыжьуа, дышивагыло Абзагә илырдырырцоуп еиҳарак изылҳәоз, аха Ардушьна зынӡаск даҽеакала еилылкааит, аҭакгьы ҟалҵеит иаарымчны.

– Бара бтәы ҟабҵахьеит. Бара бус заманалаҵәҟьа ибзианы ибдыруан. Аха иара! Иаргьы иара итәы идырыр ами!

– Шәгәы иалымсын, аха шәажәа ахы ахьцоз сзеилымкааит, Аҳкәажә, – лҳәеит, лыпсҭазааразҽ дзықәшәақәахьаз

аҭагәҭасраҟәа ирыбзоураны, ахыхьчара зҵахьаз Ҟаиматхан. Луаѡра ланарҟәуеит, лцәа ԥнаҽуеит ҳәа илԥхьаҙоз аус аҿы аиҳабра-аитцбра, уала-ҭынхала апатуеиҟәҵара уҳәа илызгәамҭаҙакәа днархыҳәҳәон.

– Анцәа дыбзиааҙаит, нан, бысаби хәыҷы. Уи иаб иашҭа дацәбмырҙит. Абзагәи бареи бзиа шәеибабама, бхихма, дхыбхма, ишыҟазаалак, ҭакәажәык дыштәаз ажьа лкит ҳәа, быѡны быштәаз, бча иит, быжә аҵша ариит, – лҳәеит Ардушьна. Лажәаҟәа реиԥш, лҽаҵагьы цаҳә-цаҳәуазарц лҭахызшәа, ахәылрҵә апырпыл ԥьыка ахьшьны днацҳаит.

– Сара схәышҭаараҿы амца еиҟәызарц, аҙгьы ихәышҭаара аҙы ақәсымҭәеит, Аҳкәажә, шәхаҵкы сцеит. «ьоукы икарыжьыз цыблыхаак амца аркышьа сақәшәазар, дызусҭада аҽԥныҳәа сызҭо, – лҳәеит Ҟаиматхан. Лажәаҟәа шыԥьбарацәахаз гәалҭеит иҳәаны даалгаанҙагьы, аха рҳәашьа, ԥсыхәа ахьынҙамаз, илырԥшҙеит, агәaареи агәаҕи рытцалымҵеит. Урҭ аҳәсақәа аилибакаара зларцәыцәгьахаз – иҟалҵарц ҙбаны илымаз, исумырҟаҵан, абааԥс ҳәа Абзагә диҳәарц дзызнеиз аус, илжәыз ауаткагьы анацла, ацәқәырԥақәа ирҭҟәаз анышь даѡызартәит Ардушьна. Ҟаиматхан лакәзар, уи дызхыбаауаз, илыхьчоз зынҙаск даҽакын.

– Бара аԥшра-асахьа быстаз, хшыѡлагьы бгәы нимырхазаап, цқьа бсыздыруамызт, быбои, – лҳәеит Ардушьна, лхаҵа илҳәазгьы илаҳазгьы маҷк иаалыршшеит. – Бара бҿы гәала сымам. Ҽԥныҳәагьы быстом. Амала, ибцәызҙом, Абзагә итаацәеи иареи реиҟәышьшьараҿы баргьы салк ныбжьабҵеит ҳәа агәра ганы сыҟоуп. Иҟалап, бара ибзымдырҙо, мамзаргьы ибҭахҙамкәа акәзаргьы уи шбыхьыз. Иаҕьны акы сҳәаргьы, иаачҳа, нан... Сара сыблит, сыццышәхеит. Алажә саѡызаха, ақьаԥҵа сааххалеит, – лҵаца лгәы лыршшарц дшаҿыз, илҳәарц илҭахҙамыз ажәақәа ламхаҳәеит. Зегьреиҳа илцәымҕын Ардушьна ауаѡы иҽрыцҳатәны данцәажәо. Аҽрыцҳатәра еиҳарак лҽацәылыхьчарц даҿын уажәы, амыжда аҟәараҿы иқәхәлеит ҳәа, лхатә ԥсҭазаараҿ лызаҵәра лзымхозшәа, лашьа иԥа итаацәа ыкәҵны ианца, лхала данаанха. Мѡасѡык днымѡахытцыр: «Аԥшәмацәа лассы иааираны иҟоуп, иабацеи,

мшәан, асҟаамҭа», – лҳәон. Лашьа инхара Гәырҭаа рзыҳәан ишқьапҵахаз ҭәахуа, абас ауаа шылжьоз мацара, амц илҳәоз лхаҭагьы агәра лго далагеит. Лыпсҭазаарагьы азылкырц лызбеит убри, зыгәра лгаз амц ҭабыргхарц. Аҿыѡ бзиа даҿа дәык ихнахыр, аѡныҟа излахынҳәыша амѡа ахашҭыр, апшәма, сҿыѡ амѡа нагәаласыршәар, иахьаазаз аҿтра сырпхар, уаҳа ԥьаргьы ицом, аус злоу абыржәык архынҳәроуп ҳәа дышхәыцуа еипш, аҭакәажә дыпшын, илхыҵны ицаз аҭаацәа хынҳәуеит ҳәа. «Иҟарҵаз рхала еилкааны ихынҳәып. Азы ахьышьҭрахь ихынҳәуеит. Ажәцарақәаҵәҟьа иахьаазаз рыҭра рдыруеит. Аҳәоуп азхара ахьаҿарҵо иаангыло». Дыпшын, ажәҵыс ахынҳәра ишазыпшуеипш аҭра. Лҿырҭынч апшра акгьы шалымҵыз анылба, лымц ҭабыргхарц азыкәпара напы алыркит. Ажәак налҿыҵшәар, ақыҵа инарылазырҵәо аҳәсақәа уажә илбазма, лѡыза Уарчхангьы даҵахомызт. Ианааиқәшәалак: «Иаҳәшьаду ихахәыс сцароуп, ѡыԥьара анхара дызлахәозеи, Абзагә, иахьантәарак, апхзы иҿашы, ҳаҵаҟа, анаара зегьы ахкаара даҿын. Уи усума, ихалагьы дахьзап, аха ицызхыбуада ақәа акылсра иалагаз акәасқьа. Араҟа ашкол хароуп, аиҳабыра классқәа рҿы аҵара цәгьоуп, иахьзом ҳәа, иганы ақалақь азааигәара ашкол иҵаиҵаз ахәыцқәа анаахынҳәлак ицхраақәашт, аха ууанза иазычҳар сара сеипш иажәхьоу аҟауар», – лҳәон, мамзаргьы, иаҳа агәра ргап зылгәахәуаз, даҿеакы лызбуан.

Хәышҭаарак шырмыхьчара жәытә-натә аахыс ихьчо иааргоз, азыхь ахьиҟьашьуаз, аиҳабы иҿапхьа аиҵбы дмиасуа, аламыси апсыцқьареи зыѡназ аѡны шьагьырҵас иахьыҟаиҵаз, зегьы рцәа ахьԥиҿыз аамышьҭахьгьы, Абзагә иԥсы апара иақәыршәаны, инхара аазхәаз, Марытхәа иҟаиҵон даҿа цәгьаракгьы. Зыгәра лгаз, лымц-гәеиқәҳәалага далхәдаитәуан, лгәыгра лыцәирзуан Ардушьна. Иԥьоушьаша, апхын, Марытхәа иԥхәыс, ихшара уҳәа, иҵаацәа псшьара иааны ианыҟаз, уеизгьы-уеизгьы ҭынхацәақәак реипш дырмеигәыргьазаргьы, асеипш ацәымгра лызцәырымҵзеит. Иҟалап уи зыхҟьаз дара Марытхәа иҵаацәа ракәзаргьы. Иԥхәыс – иара диԥхәысуп, ихшара – иара ихшароуп уҳәар ирыцхауп,

убасҟак иуаа ламысқәан. Аԥхынра ниасны, убартҵ, нықәтҵны ицаны, ҭагаларахь даннықәла, Марыҭхәа иҩызцәеи иареи, лара лҳәашьа, ахыркәыкәқәа рыманы иаауа егьналагеит, ларгьы уаҩы дизымдыруа, лҷеылыԥсахит. Ууанӡа лхы ианташәалак, «саҩстаацәа сԥырхагахеит» ззылҳәоз аусгьы, инагӡатәуп, уаҳа ԥсыхәа ыҟам ҳәа иаҳа-иаҳа агәра лго далагеит.

Лҭаца, Абзагә ҷыц иигаз аԥҳәыс, азнык иаарымчны илалҳәаз ажәа анаахьалыршша, уажәшьҭа дыззааитцәкьаз аус атцыхәала днаиацәажәааны, игәы иҭоу еилылкаарц лҷеазылкит. Абзагә лхы наиқәкны, лажәа ус нацылҵеит:

– Уаб иҷеы ширхынҳәыз ҳәа исҳәааз зхысҳәааз цқьа иузеилымкааӡеи, нан? Уаҳәшьаду дукәыхшоуп, саапкыр сзыдҷарҳәало ҳәа исымоу уараӡәк уоуп, аха абахҵа иаҳа еиҕьуп, сашьа Гәадала иҩны шьагьырҵас иҟарцар атцкыс. Ҳаимабзиоуп, анхаҩы итцәҩаншьап имырӡыр зҵаху аҳәы иоуп ҳәа уихцәажәоит ҳапредседатла ҷкәын, унаидтәаланы унаиацәажәа. Азакәан ыҟоуп, ауаҩра ыҟоуп, дааныркылааит Марыҭхәа. Ибзиоуп, аҩны иара итәыз. Сара истәуп абри атцкы исшәу. Аха иаарҳәны, иркшаԥаны исшәыстцар сақәиҭума? Азин изҵада…

– Баҟәытц, Ардушьнахеит, баҟәытц! – аишәа днахытцит Абзагә. Шамахамзар ас лыхьӡ иҳәомызт.

– Уца, ушьҭал! Уцә! Ихҩа ублақәа! Адамра хыла даурсит уаб!

– Иҟаитцарц ибҵахузеи?! Баақәымцӡакәа быслацәажәо саб иҷеабаа ырхынҳәны иааигазар, ирхынҳәны иитҵашаз ахә иман. Истозеи сара Марыҭхәа, исымоузеи?! Схы ԥетәыми, абжьаҟәаа дрықәгәыҕны зԥатца зсаз ҳәа, сгаӡарала, сызтцымӡаашаз ауал сықәыстцеит. Истo сымамзар, дызладәылсцарызеи аҩны?! Дысшьып илаигәыдцаны?! – даатгылеит, нас лҳәашьа ныҟаитцан: – «Абахҵа иаҳа иеиҕьуп». Уиаҟара ибзиазар, бара бцарауазеи, абахҵахь!

– Сажәа ааумырҳәын, нан, сажәа! Ауаҩы дышьны абахҵа уҭатәа сымҳәеит сара. Угаӡара иахҟьа, уҟәышра иахҟьа, ишакәхалак, ажәлар рус акәын узҷыз. Ажәлар рмалоуп иумпытцаӡыз. Ауал уқәны, абахҵа уҭаркыр, ашәлашараа ргәы инҵарҳәарын, ҳаи, рыцха, ҳара ҳзоуп дызҵаку ҳәа. Ицәгьоуп, иаа, абахҵаҷы?

Ушаҳәшаҳәуа, уара уцәоуп уԥҳәыс лыԥны. Уца, уныԥнаԥшы уаб иԥны, иҟоу убап, ҳабацәа рзыхь дырхәамгеит. Уаб иҳәаҭха, иеишәаматәа илаз ауапеи ихҭарԥеи!.. Инышәынҭра...

– Иахьзеи инышәынҭра? Ихкааyп, ла зҭалом, ҳәа зҭалом.

– Аиеи, нан, аиеи, ла зҭалом, ҳәа зҭалом. Саб иԥны зуаасырхәаз шьагьырҭас иҟаyцарц азыҳәан акәзам, уажәазы абасҟак узсырхынҳәуеит, иаанхазгьы ҳанҕыцысыр иусҭоит ҳәа наиоуҳәар, уаҳа ашҭа дҭамло дҟоyцар... Ухаҵами! Иамузар, ҳрылалап ақыҭа, ҳрыҳәап.

– Напеилаԥса сзыҟарҵап, анымха-хымҵәа Зафас иеиԥш?

– Анымха-хымҵәа ҳәала уара, аԥа замана диаазан, уажәы аграномс даарышьҭит, – лҳәеит Ардушьна.

– Иԥагьы, иара иеиԥш, зхарамфак иакәхап. Сара сҳәаркьиуа ауаа сызрылалом. Егьирахь акгьы сымагәышьам, – даалеиԥеин, ашьшьыҳәа днатәеит Абзагә.

– Изумамзеи, уаҟа, ҳара ҳҟны, иҵаагалаз аԥш, аҟәыд, аԥы иҵаҳҵәаз зегьы ҳҵип, араҟагьы мыцхәык шәымазар... – Ҟаиматҳан дналыхәаԥшит Ардушьна.

– Саргьы ҵәахқәак, хьыматәақәак сымоуп, акыр ишәыхәозар, среигзом, – лҳәеит, иаҳа згәы хьаԥссахьаз Ҟаиматҳан.

– Бара уажәшьҭа зегьы бымоуп, нан. Уажәшьҭа бзышьҭалаша бхаҵа ихьз ахьҭыбгашоуп, – лҳәан, иахьынзалылшоз, лҿырхааны Ҟаиматҳан дналыхәаԥшит Ардушьна. – Бхаҵа дызлазырбгаша, ауаа рҿы ихьз злабырбзиаша башьҭазар ами, нан. Уажәы ишԥаихьзу? Аԥҳәысеиба илхатәаз, амазеи, амал ихнахыз! Ус акәымкәа, араҟа шәынхара ааныжьны, уахь, аԥҳәыс днеир ахьлыхәҭоу, ахаҵа иԥнахьы... Бара бзыҳәаны хьзын...

– Ибзиоуп, ара иаҳаркып аамҵала, аха уаҟа ҳабанеиуеи?

– Аамҵала акәым...

– Ишԥа, иаҳҵирцу? Уи сзыҟаҵом, шәгәы иалымсын, Аҳкәажә. Закәанла сара истәуп, аха ламысла ари анхара иакәиҵу асаби...

– Бара ибыхшаз иаб игәараҭа ицәбырзуам, ари ихшаз ууазами? Сқьала змам аҕба еиԥш, иҟьалаԥалаха...

– Изҟьалоузеи, икәаԥза, аԥны рымоуп, ақалақь иазааигәоуп. Араҟатәи шәынхара ду иаҵнырхыз абжагьы ахҵнылымҵеит Аминаҭ уаҟа иаалхәаз.

– Ауалқәа аларшәеит. Уи бхамышҭын, – лҳәеит Ардушьна.

– Ииашоуп, ауал ршәеит, аха иаанхаз... Иабаҟоу иаанхаз? – лҳәеит Ҟаиматҳан.

– Абасҟак нхара гәарҭак иҟаз мҳаҵәкгьы алимгеит шәашьа иԥа. Зегьы лара илгеит. Илымаз. Амала лыхшара сқьала змам аҕба иаѡызалымтәааит!

– Ных, башоуп, баша суаҵәажәарц сааит, – лҳәеит, Абзагә, лхы наиқәкны Ардушьна. Дагьаарыцҳалшьеит, деизҟәыҷы, еидара хьанҭак иқәызшәа итәашьа анылба. Лажәақәа игәы шырхәуаз лдыруан, аха мҳәашьа лымамызт. – Ашәлашара акалҭ аҷы иалагахьеит абна аԥҟара. Ирҳәоит, Ашәлашара иаҵанакуа абнагьы лесхозны иҟарҵеит ҳәа. Абнаԥҟара ҕәгәаны еиҵырхуеит. Аҳәырѡы хныҟәгагас ишьҭырхит. Уамак иаҭахузеи, ашә-ҵла ԥҟаны, ибҕаҵаны Кәыдры иналажьуеит. Аҳы иаманы ицоит, уара уԥьыба еиқәырчаҟәуа уаагәарлоит.

– Сшәыкәыхшоуп,Аҳкәажә,убриак заҵәык,аԥара рҳара ацара сышәмырбан. Убри иахҟьаны исшәыз ашәы уажәааигәоуп иансшәысх. Сыҵкы заҵәык сеигҳом, зегьы сҭиуеит, амала, уахь дысзышьҭуам, –лылаҕырҳқәагьы ѡхаҟәҟәалеит Ҟаиматҳан. «Ауаѡы насыԥда дшьыцѡхоит. Сара насып ахьсымоу, исаналыжьуам, аҭакәажә мышьҭацәгьа», – лҳәеит лгәанала, Ардушьна лзыҳәан ус аҳәара шиашам шылдыруазгьы.

– Згәы былуеи, зкалҭ былуеи еиԥшым, нан, еиԥшым! Дҭахааит ус илахь ианызар. Иамуҳозар, дҭахап хатҵатҵас. Бцеишь, иҟоу ббап иаб иѡнаҷы. Ашьагьырҭа!.. Ҳәаҭҳа ыҟам, нышәынҭра ыҟам! – лҳәеит Ардушьна.

– Сара исхароузеи,Аҳкәажә,сара исхароузеи! Сара сынасып ахҭынҵаноума шәашьа инхарҭа шәырхынҳәырц шышәҭаху! – уаҳа лзымҳәеит, ашә ааимпааны, адәахьы дындәылҟьеит Ҟаиматҳан. Аха уамак днымхакәа, ԥшахьк налҷарс, Абзагәи Ардушьнеи еиқәышьшьы иштәаз, дхынҳәны ашәхымс даалагылеит. Наҟ-ааҟ ашәвазқәа аалкын: – Ишәҭаху сзышәҳәа. Сламысдаз, еиҳабы-еиҵбы дысзымдыруаз!.. – лажәақәа алабжыш рылжжуан. – Сышьны абра ашә снылажьны, днасхысыр, нас дцалааит. Изнапык ахәра шамоугьы шәхамышҭын.

– Баангыл, ибыхьзеи?! – иҳәеит Абзагә.

– Цнапык ала ахәархь уахап. Аҳәы дааувaургылап, – илуамызт Ардушьна.

– Ҳабна ахьԥырԥо, иахьыԥәырхуа сгәы иалоуп, арахь сара схаҭа, аԥара сырҳауеит ҳәа... – днеитцаҕәҕәан, деиԥәышьшьы даатәеит Абзагә.

– Ҳара ҳахь шәаа. Абра иԥоу анхара шәара ишәтәуп. Шәиԥәатц Марыҭхәа, ихы ианиԥьааит, – лҳәеит Ԥаиматҳан.

– Схаҭа саап, аха ари иабгьы дыцхны даазгома? – Ардушьна лнацәа Абзагә инаиԥәылкит.

– Сара уаҳа сылшом!.. – даақәгьежьаан, еиҭа дындәылцит Ԥаиматҳан. Ацхыраара лнаҭарц даҳәозшәа, илашьцаҳа, ацамҭаз, иаҳагьы ихьанҭаха, игәатцәадаха ашҭа иахатәоз алашьцара днагәылалеит. Уи дналышьҭахх, амаҵурҭа ашә аҕьеѽҳәа иныдыкшалан дындәылцит Абзагәгьы. Лымацара ахәышҭаараҷы дтәан Ардушьна. «Аԥсы хьымҳг имаҳам. Сыла изламбаша... Ишԥа? Уи шԥаԥаҵатәу? Марытхәа аԥшәымас дшаху сцарцу? Саргьы снышәынҭра цәарҭаҕәыс иԥаиҵо... Инагҳатәуп. Убри нагҳатәуп».

Длеиѽеиуа, алашьцараҷ зылабжышқәа ҵәахуа ашҭа иқәыз лҭаца длымбаҳозшәа, лыкәра ианаумшьартә, ашаца-шацаҳәа дласны, уаҳа аԥсышәакгьы мҳәакәа ашҭа дынҭытцны дцеит Ардушьна.

Иаҳа лҷанаалырҭынч, лыблақәа акасы рыхшьыло, иаалрыцқьан, атцх иҷалак, аҭаҭын дахо, ихы рԥәны, атцла амцан игылаз Абзагә днаидгылан, лыбжьы қыць-қыцьуа, ус ҷаалҭит Ԥаиматҳан:

– Сара слышьҭаланы сцон, аха сгәи сшьамхи срызнагом, суҳәоит, уца улышьҭаланы. Ҭакәажәык, атцх лашьцаха, ашҭа дҭаҳцазшәа иԥалеит, амѽан машәырк лыхьыр, ма лхы акы азылур, блас ицәыраҳгозеи. Уца, дузырхынҳәуазар, дырхынҳә, илымур, ма лԥацхаҷынҳа днаганы уаа.

– Аҳампалгьы лыхьуам. Схы аҷԥныхәа иахьасырго сара исзымхошәа!..

– Уналышьҭал. Улхылаԥш, пату сықәуҵозар. Сгәы ҭынчҳам, лцашьақәа сгәамԥхеит, – лажәақәа алабжыш рылыжжуан Ԥаиматҳан, – уи лгәы аҕьӡом ҳара ҳзыхәан, иаҕьуаз лҷоуп, –

ашырҳәа амаҭурҭаҿ днеин, аҭзамцаҿ икнаҳаз ашьнел ааганы Абзагә ижәҵа инҭалырҧеит. Лнапқәа ааикәлыршеит. Днеиҭақьыз-қьызит. – Исыхьхьоу сызхоуп. Рыцҳарак ҳзыҧшушәа збоит. Уца, суҳәоит, – днаидҭит.

– Сшьамхы снанамго сҟалҭеит, – ишьаҭақәа хьанҭаҙа, дмыццакҙо Абзагә агәашә дынҭытҵит. «Лхала дкәапҙа днеиуеит. Аҧацха сынкылҧшны, сгәы аарҭынчны саап. Слыхьҙар, еиҭа ицәырылгахуеит. Иаасалраҙааит, ланаҷьалбеит, иҟасҵаша илдыруазеи! Аамҭақәагьы ас мацара ицарым, Ашәлашара арахә раныхра зхы иҭашәаз, издыруада, ихы зынҙаск имҟәыбамзар, дзықәгылоу амахә шҧиҟоз еиликаар. Зинк соур, аҧсасеи ашьамаҟеи убасҟак аныстҵап, саб инхара акәым, инеиҳаугьы ҿысхып. Иамуҙозар, сцагәышьап абнапҟара. Шәануак снаиацәажәар, ҳнеивагылар, ҩбаҟа шықәса аус аауп. Снапсыргәыҵа хәыц ыҵагылоу аҳа, иҟаҙамкәа ицәдырҳәааит ашьхақәа, ихыршьаалааит ҳабнақәа. Агәхьаагьы скым. Ҭакәажәык ацуҭа зегьы лхьаан, лара лыпсы ҭасгьы иҟамызт ҳәа, сахьынамҙашаз сшьапы кыдыргыло, ажәларгьы срыхәап, аибашьра гәаҟрала иалҵыз, аҳәынҭқаррагьы сахәап ҳәа, сқәыпшрала, сызҿқәаз уажәшьҭа иазхоуп, сыхшыҩ ҭашәеит. Хыхәароуп иҟоу. Аа, дшыҟоу Ҭамел. Аколнхарахь унеи рҳәар, днеиуеит, аҵәҩан арс рҳәар, ашьшьыҳәа инаирсуеит, аҵәҩан ыҵх рҳәар, иашҭаҿ иарсзаргьы, ииаҵихуеит. Иҧсҭазаара иаҳагьы еиҕьуп. Анцәа дишеит дигәапханы. Умбои, Чаҕьыр апшаҳәаҿы амандарина еиҭаҳатәуп, ус рҳәеит анырҳәа, иабаргәузеи, ҳхәыҷқәа мандаринакгьы рфалап, иҳәеит. Амандарина араҟа ишыҟамло, адгьыл шанымаало, ахьҭа шазымычҳауа заманалаҵәҟьа ишидыруагьы. Ицәалаҙызеи Ҭамел ус дахьыҟоу? Ифо имоуп, иижәуа имоуп, ихы-ихшара, деихаххаа иҩны дахуп. Уал иқәым, баҷьиқәым… Абнапҟара сцоит, ҟәрышьқәак сырҳауеит, сҳәар, днахыпсауеит Ҟаиматхан, аха цқьа лхы иҭазгалап. Шықәсык-ҩышықәса рыла, сҿааиҿыскаар, Марыҭхәа исҭаша ааидкыланы, саб иашҭа дҭамло дышпҙасзыҟамҵари. Саид, сыҷкәын заҵәы, ҵарак далгар, дхынҳәны дааины днахылап. Анымха-хымҵәа, азхарамфа Зафасҵәҟьа иҷкәын, даан, ҳконтораҿы днатәеит», – ижәҵа иҭарпаз исолдат шьнел, ашҭа дҭытҵны данынаскьа, аҧша хьшәашәа анилс, инаишәиҵеит.

Днеиуан игәы дҭацәажәо, дмыццакʒо, иара днеиаанʒа, Ардушьна лԥацхаҿ дышьҭалар, деибга-деизѡыда дшыҟоу гәаҭаны, игәы рҭынч дхынҳәырц.

Ацәашьы аныцәаша, амч ааизганы, аҵыхәтәантәи қәыԥсычҳараҵас, иаҳа иаалашоит, аха ашьхақәа аҿыкәырша, шьхатәыла ақыҵа иахатәоу аҵх, ианықәҵыша аламҭалаз, ирхашҭыр ҳәа ишәошәа, иаҳа инеимаҳаны, иаалашьцоит. Иаҳа илаҟәуеит ажәѡан, иаҳа еиқәышьшьы, рышьҭыбжь маҷхоит арѡашқәа. Убасҟак, ԥсы зхоу зегьы ргәы арҭәҭәарц, ашара шааигәоу днардырырц, иаб инхарҭаҿынтә аҿыҵбжьы геит арбаҧь. «Бгахәыҷык уамфакәа, ма Марыҵхәа уиҿаҵахәымхацкәа узлаанхазеи, уанаԥьалбеит,» – иҳәеит арбаҧь азыҳәан Абзагә. Агәашәаҿ днеихьан.

Даатгылеит.

Иаб иашҭаҿынтә игаз арбаҧь аҿыҵбжьы, игәаҵанʒа инеин, ицәа-ижьы наихнарбзааит. Иан, иаб, иԥҳәыс Аминаҭ, иԥҳазаҵә Есма, иҷкәын Саид, аҭаацәа зегьы еибга-еизѡыда, игәырҧьаҵәа... Еиҳарак иара ашьхантәи данаалак, ихәычқәа шиԥылоз, ашәыршақәа рыхәда иахаҵо... Аминаҭ... Уара уаҵкыс, сара сеиҧьуп рҳәазшәа, агәалашәарақәа, аки-аки еишьҭаланы, зны ихибашьааua, ҽазны, аʒыхьқәа еилаланы ирѡашха ианцо еиԥш, имч мырхакәа, дрытҟәо дышрылаз, дара, ихышхыҵәаз агәалашәарақәа, цқьагьы рызхәыцха имоукәа, агәашә аартны, ашҭа дынҭалоны, аҽеыԥҳәа, мцабзк ибла инхыҷҷалеит. Имацәысыз ҷьишьеит, убасҟак иласны иѡаҵкьеит амцабз. Акәасқьа ауасхырқәа ирыкәланы, ашыршырҳәа инеиуан. Лаԥшҵашәарак, ма иимбацыз ԥсабаратә цәырҵраз ҷьишьеит. Ихахьгьы имааиʒеит, ианбзиоу инырхагоу, ианыцәгьаха, зегьреиҳа ихырҵәагоу амца, маҟаҵас ишакәшаз акәасқьа. «Иҟалазеи, иҟалазеи?!» – ҳәа дыҳәҳәаны, ашҭа анааиѡишоз, агаз меигʒарахда изыкәҭәаз ауасхырқәа рҿы, аԥашәқәа ргәгәаны, аҕәтәы ҭʒамцқәа ирылаҳәаҵа иркыдлахьан амцабз.

Уинахыс еилаѡынтрахеит, ҳәҳәарахеит, ҟаарахеит.

Мчыбжьык анҵы, аццышә аԥша ианацҟьа, арацәақәа ақәа иаʒәʒәан, ицырцыруа ашҭа ианықәха ашьҭахьоуп, иҟалақәаз цқьа иааидкыланы, уаѡҵас инеиҭеиҳәартә, ишәа-иза ихыигәаҿы ианышьақәгыла Абзагә.

Лыхцәқәа ԥыртланы, маҭәақәак лгәыԥҳәқәа ирыдырҭәҭәала, акәасқьа абарҵа даақәыххит ԥҳәыск, уи длышьҭахх ддәықәлеит Марыҭхәа. Аѡны аѡнытԟантә даҽеа ԥьоукы рыхәҳәабжьқәа гон. Аѡны аатраҿы игылаз ар рычуан, ведрала, акатаҳәа азы ҭганы, амца зкʒамыз аԥацха ақәтәара даҽын Ардушьна, ииашаҵәԟьаны, лхы еилагеит аҭакәажә ҳәа избеит Абзагә.

Аведра лымпытцижәарц, амца зкыз, акәасқьа азы ақәиҭәарц даналага, лыѡнапык аларԥс илкит, илымҭеит. Аԥацха дныѡнаххын, аԥҳал аасҩынԥаа данык, амцабз ахьынʒалашоз, ишьапқәа ахьиргылоз ибон, алашара амчхара ахьаанҵәаз, изакәыз анцәа идырп, акы днахԟьашан, дынкаҳаит. Акыр ихәозшәа, иԥҳал ахьԥымҽеыз деигәырҭьаҵәа дыѡны днеин, азыхь инаҵеикит. Азыхь исзыруқәаз азыҳәан, сшьа зуеит аҳәозшәа, иаҳагьы ипахан, иаҳагьы ашьҭыбжь хәычхан, ахәхәаҳәа, имыццакʒо, алакар ианыланы иаауан. Аԥхʒы иҿашы, дахьгәаԟуаз, алакар изанымлакәа, азыхь авсуазар ԟалап иҳәан, алакар анааирхынҵа-ѡынҵа, атра иантиԟьа, зынʒаскгьы аара иаԟәыҵит азыхь.

Алакар ашьаҵа иахьҭԟьаз, азыхь ахьыцыҵуа, аҿышәҭ иақәыршәаны, азыхь иантцаны, нас аԥҳал азна ҭәааныʒа, акәасқьа ақәцә иѡалԟьахьан амцабз.

Зны амца зымҽеханакуаз аѡнахьы дыѡуан, ҽазны Ардушьна лведра лымпытцжәаны, ачуан иҵганы иақәиҭәарц далагон. Ианылмулак, ишақәылҭәац, амца зкʒамыз аԥацхажә ақәтәара данизаԟәымхлак,еиҵа дыѡуан азыхь ахь. Ихы-иԥсы ишәиуан. Иаҳауамызт аѡны идәылбгьыжәааз ҳәсеи хацәеи рыхьусубжьы. Еиҳарак илымҳа цызхуаз атԟәацбжьқәа ракәын. Ахьатә ҭәы, ахьатә ѡнымаҭәахә, шәышықәса инареиҳаны изхыцуаз, афархь еиԥшха, аԥшеи ахьҭеи идырѡахьаз, еибаршны, амца анакы, кәтағьцас, итԟәацуан. Иԥьоушьаша, абга зԥылаз алеиԥш, рыбжьы рыхәлашәазшәа еилагьежьуаз, еилыхоз, ҳәсаз, хацәаз, ибжьы неиҵых, ацхырааразы агәылацәа рахь аʒәгьы аҿыҵышьа, аҳәҳәашьа дақәымшәеит, агәылацәа еизаргьы, иаакәыршаны агаз ақәҭәаны амца зыцрарсыз аҭәтәы ѡны акыр иахәозма, аха…

Атԥла иқәтәаз арбаҕь, амцабз иацрытԥуаз алашара аштә анарлаша, ишазаап аҳәан, иҟарҟаруа атԥла иҩалпраан, аштә иаақәыххит, аха амца шыра анадпҳала, аутрахь инатрысын, апсы азеит.

Абзагә агәашәаҷ данаба нахысгьы, дхынҳәызаап ҳәа, игәкы-тәыкуа, игәыдпало, ишьапқәа аҷерыхьшьуа, идгьежьылон ала, акәасқьа амцабз аннақәтәиааша уахь ахы ҩархан, ауура иалагеит. Аха уигьы, арбаҕь еипш, амцабз анагәыдшыла, псеиқәырхароуп иҟоу аҳәан, иҟу-тәуо, атыхәа ашьтарҷеыла, ицеит абаҳчахь.

Уажәшьта рцәашьа шамам, иҟанаташа ҟанатаанза амца нкылашьа шамамыз агәра анига Абзагә, ипхзы рыцқьо, изарақәа кны, аштә дныкәгылеит. Аҷеқәа, ажәқәа ахьтаркуаз ананырахь даанапшит. Ма убри еиқәхандаз, анкьа араҟа нхарак ыҟан ҳәа уаҩы иҳәаларын. Ачуан ду иттаны, апацха азы ақәызтәоз Ардушьна лышҟа дымнеит. Дгылан дгачамкшәа, иҟаитара дақәымшәо.

– Ашәындыҟәра! Шәсыцхраа! Ашәындыҟәра! – лытәаабжь геит Ардушьна.

Цқьа изеилымкааит Абзагә. Иабатәи шәындыҟәроу! Ашәындыҟәроума, нхарак ықәыблаан ацара иаҷупеи! Днапшызар, апацха ахыбгьы иҩалҟьеит амцабз. Иҟалаз уиоуп, ахаҳәтәаҳәқәа былны, ахыб аилаҳара ианалага акәасқьа, ибылны инеиуаз алартҟақәа, аки-аки еиқәаҳауа, кәазтхақәак ҩеинҟьа-еиныташәа, амца жжаза ишыркыз, апацха ахыб иныкәҳаит. Апхарра иадшылоз иаршхьан. Акгьы иамыхәеит Ардушьна иақәылтәоз азы. Апсцәаҳа изхара ҟалараҳа, зызхара ҟамлоз амца, алеи-апси рыла апацха нагәтыланакит. Атакәажә апацха дныҩнашылан, хатәа данцо ҳәа данқәыпшзаз аахыс еиқәлыршәахьаз лыматәақәа, лыпсыкәара изыҳәан лнапала илзаххьаз акәымжәи акабеи, зны атарауаҩ дзыҳәаз, аха илымтаз ауапцаршә, ланду илсымтаз ауархал уҳәа, аматәақәа зтаз, апацха акәакьаҷ икҷаргыланы илымаз ашәындыҟәра аихатәы маа кны, ишлылшоз ахара далагеит идәылылгарц.

Абзагә ҷитит, еитаҷитит наҟ ддәылтцырц, аха дандәылымтцза, ахьымзг аитахьымзг ҳәа, сыбла ишабо, амца далабылуеит иҳәан, ашә еимпааны, дахьцоз ҳәа имбазо, алҩа зыҩначыз

аԥацха дыԥнашылеит. Ажәак аҳәаха лымҭакәа, дшааимԥыхьашәаз, лҳара нҭарс, даашьҭихын, дындәыԥәлеит. Уаанҳа ажәак зыхәлымшәоз аҭакәажә аԥны амца шакыз анылбаз уажәакәызшәа, лыбжьы ԥҭылцан:

– Иблит, иблит, шәсырцхраа! Саргьы уаҟа салаблааит. Соужь! Сыблааит! Ҳабацәа, сашьа, ҳдаракәац рҳәаҭҳа ашәындыҟәра иҭоуп. Идәылсымгар зуам, соужь! – днаимпыҵҟьеит. Алԥа ахатәаланы, ишеибакра еибакхьаз аԥацха дныԥнапҟа дцеит. Ахәыцхагьы имаҳамкәа, длышьҭахх дныԥнашылеит Абзагә. Даншәа, дангәаҟ, имч ааибыҭаны дахеит Ардушьна лнапҟәа аларԥс илкыз ашәындыҟәра. Ларгьы дшахьынҳалаз ирҳәазаны илдәылиҳәеит. Аԥныҵҟагьы амца ҭалахьан ашәындыҟәра, иҭаҵәахызгьы акы лызрылымхуа иҟалахьан.

Егьындәылҵит, ахыб нҭаԥрын, агәгәаҳәа инеилаҳаит аԥацха. Ишеилаҳара еилаҳаны иалгахьан акәасҟьагьы. Ауаа рыхьусубжьқәа макьана еиқәымтәацызт.

– Шәҳацхраа!

– Ҳаблит! Ҳаблит!

– Шәеиха! Шәхы еиқәшәырха!

– Уԥ!

– Беиха!

– Амаҭәақәа усым, амаҭәақәа шәырҟәаҵ, шәхы еиқәшәырха!

Аилыхабжьқәа игоз ибжьы рылыԥуа:

– Ҳазблыда? Ҳазблыда?! – ҳәа иҳәҳәабжь геит Марыҭхәа.

– Ҳа-ҳа-ҳа! Шаҟа ирласны иблызеи! – ахацәа рыбжьы лхаҵаны даачеит Ардушьна. – Ҳазблыда ҳәа дҵаауеит! Изблыда! Уара уами, уаҳа изблыда!

– Дысԥырыжәга, дсымпыҵаԥсуеит! Аилага!

– Ҳа-ҳа-ҳа! Ҳа-ҳа-ҳа! – арацәаххырақәа еихьыршьуазшәа акәын хагаҵас иччоз Ардушьна лыбжьы шыҟаз.

6

Арҭ аԥ-ҙынракгьы, аԥ-ԥхынракгьы Аминаҭ ишылхылгаз, илыԥсҭазаашьаз, дызҿыз ааидкыланы ажәакала ҳәашьа ама-

зар, убри ажәа «аҭышәынтәалара» акәхон. Дҭышәынтәалон дахьааиз аҳабла ҧыц аҧы, иҧыцыз аѡны-агәараҧы, аусура дахьалагаз асовнхараҧы. Лынхара-нҭыраҧы мацара акәмызт арҭ аѡ-зынрак, аѡ-ԥхынрак рзыҳәан аиҭакракәа ахьыҟалаз. Акырза аҽееиҭанакит Аминаҭ лхәыцшьа, аҽееиҭанакит лҟазшьа, ԥси-бзеи даҽеакала дрызхәыцуа, излалымбацыз ала илбо, аԥсҭазаара ахаҭагьы даҽеакала дахәаԥшуа, дазхәыцуа далагеит.

Инаҙеит акыр шықәса гәҭыхас, хәыцырҭас илымаз – Ашәлашара ақәцра. Лаҳәшьа Ҭебра леиԥш, ақалақь агәҭаҵәҟьа дызнымхазаргьы, ааҵраҧы уеизгьы лыҵәѡан алырсит. Абри агәҭыха азхәыцра убасҟак дашьцылахьан, инаҙаны ианалгагьы, илԥырымҵыкәа уахынла данызмыцәо, ма шьыжьымҭанла данааԥшлак, еиҭах азхәыцра дналагон. Ашьҭахь, лыгәҭыха наҙаны ишалгаз лгәы агәра анага, уаҳа усеиԥш дзымҽхазкшаз гәҭыха лымамкәа данаақәха, азнык азыҳәан, иккаҙа иаатацәит адунеи. Гәыхшәаракгьы лызцәырҵит, агәыхшәара шизцәырҵуа еиԥш, даақәымҵзакәа ацәқәан аѡеира иазхәыцуаз ауаѡы, ахра ацәқәан дѡеины данаақәгылалак. Ицәгьаҙазшәа ибон ахара дахьынзаҧаԥшуаз. Игәаҧьны амѡа данықәла, ахыцәқәаҧ имариангьы дѡеит. Дахьѡеизгьы уамак ишыҳаракымыз ибеит. Аминаҭ лхы илзанажьуамызт, лыгәҭыха анагзараҧ реиҳа илыԥгылаз, Абзагә иаб, иԥсы анҭазгьы игәхьаа мкыкәа, дахьықәымҵыз Ашәлашара. Акыр шықәса уажәаԥхьа дзықәҵызҵгьы, агәра ганы дыҟан, Абзагәгьы дшылцәымзуаз. Усҟан, лара лҳәашьа, дихьнымҳалацызт деилазгаз аԥҳәысеиба.

Абас лыгәҭыха шынаҙазгьы, Ашәлашара данынхози уажәы дахьынхои данрылацәажәо, ԥасатәи лыԥсҭазаареи уажәтәи лыԥсҭазаареи анеиѡылшоз «сбылны салгаанҙа» ҳәа акәын ишазылҳәоз, еиѡшагас илымаз. Аҳабла ҧыц аҧтәи лгәылацәа ҧыцқәеи лареи анааиқәшәалак, ишеицәажәо, иахьаҭыпу анылбалак: «Анкьа, ашьха қыҭаҧ ҳанынхоз, сбылны салгаанҙа» – ҳәа ныбжьалыршәуан. Урҭ аѡ-ажәак ирыҵаркуаз рацәан лара лзы. Лқәыԥшра, лҭәымҭа, лымч, лыԥшҙара, зегьы убраҟа, «аҭыѡра дышҭаз, аҽеада хьарҭа дышкыдыз», аҙы

иналҭеит. Уигьы азмырхакәа, бзиа илбоз лхаҵа, лхәыҷқәа раб, дналымпыҵкәкәаа дылцәагеит. Даҽа ԥхәыск дахьрыбжьалаз мацара акәымкәа, Абзагәи лареи реицәыʒра зхароу иҵегьы шыҟаз гәынхәҵыстала еилылкаауан. Еилылкаауан, аха илҳәар лҭахымызт.

Нхара дахьааз аҳабла ҷыц Ҳәҭыбын ишалацәажәо, асовнхара аʒбахә анаацәырыргалак,ԥаса иколнхараны ианыҟаз, аԥьамш шырзанырҵоз, ашьҭахь, уажәы ишыҟоу исовнхараны ианыҟарҵа, анхацәа ирыҵаркыз рыдгьылқәа хырҵәазаргьы, арахә иаҳа имаԥны ианырымҵар ада ԥсыхәа рымамкәа иҟалазаргьы, иаҳа ишныҟәнаго, рыԥсҭазаара иаҳа ишеиґьхаз, напынҵа аԥара роуа ишалагаз уҳәа алацәажәара анаԥшьыргалак, Аминаҭ Ҳәҭыбын ԥаса иаԥсҭазаашьази уажәы иаԥсҭазаашьоуи лзеиҷырԥшуамызт, аха Ашәлашареи иареи аҟыԥҳәа инеиҷлырԥшуан. Излацәажәоз зеиԥш усзаалак – рԥьабаа иалҵны роура атәоума, афымца лашароума, амҩақәа роума – иарбанзаалак зегьы рҷы, зегьрыла, ҳәарада, Ҳәҭыбын ашьҭахь илыргылон Ашәлашара.

Ашәлашара анеира, абара акәым, усеиԥш иҟоу ашьха қыҵа Аԥсны иҟоуп ҳәа змаҳацыз,лгәылацәа ҷыцқәа иралҳәозаалак, лажәа дналагон:

– Сыблаанʒа, амшә ҭыҩраҷы ҳанынхоз…

Ашәлашара уи дазыҟан, аргама дҳәаны дрымгакәа инрыжьыз аԥҳәыс, дҳәаны дынзыжьыз ахаҵа дшизыҟало еиԥш. Ус инрыжьыз аԥҳәыс, дынзыжьыз ахаҵа имҿеирақәа шаҟа лаҳауа, убасҟак гәахәас иҟалҵоит. Илаҳангьы, лхала заҵәык илаҳар акәым, илаҳароуп ԥыҵѿык шаҳаҭцәас иаманы. Убри, дҳәаны инрыжьыз аԥҳәыс, шамахамзар сара исхароуп, исыгу сназхәыцып сынзыжьыз изгәаара аҵкыс ҳәа шылымҳәо, зегьы иара, дҳәаны дынзыжьыз аламысда, агәаҵәада ишихаралтәуа еиԥш, Аминаҭ иаалыхьыз, лынасыԥ ахьлымпыҵышшаз, Ашәлашара иахаралтәуан. Ашәлашара ҳәа лара ианылҳәоз, дналкааны лхаҷы дааиуан аʒәы, ԥхәыск, ԥхәысеибак. Убри аԥхәысеиба лыхьʒ лҳәагьы, ақыҵа ахьʒ лҳәагьы акы акәын лара лзы. «Дызшьаҳаз, Абзагә дызшьаҳаз»…

Анхара ҽыц ахьаалхәаз, иааигәаз, ихараз, агәылацәа зегьы Аминат арахь илаашьахаз, дахьынхоз илыхцәашьахаз ҳәа ирдыруаз, лара затцәык иралҳәоз акәын.

– Амҩа нагам. Амашьына уанақәтцлак, анаарақәа, аҟәапақәапарақәа ушыртцало, ушыртысуа, уз ахы гылоит.

– Амашьына ахьзымнеиуа аҳаблақәа ыҟоума, нан, Аԥсны? – иааԥьалшьеит лгәыла ԥҳәыск ҽенак.

– Амашьына амнеироуп ибҳәо, агаз лампақәа, рыблақәа тааҙа, рыфҩы ҟиуа ҳаҩнан. Схәыҷқәа уаҩцас ашәҟәы иахьапхьаз аброуп.

– Ҳаамтазы, алахтра ду аныҟала…

– Урткәа бхы иқәыбкып. Зынҙаск ҳахзыртцааз даҽеакуп. Аус уур, аҳампалгьы уоуам. Иурҳауа ашәахтәи аблигациеи иргоит. «ьамшк ҩ-ԥьамшк ҳәа ақьаад акы нанырцоит. Мышкы бзымнеир, мышкы бымысхит иҳәоит абригадир.

– Ҳа-ҳа-ҳа! Ибҳәо закәызеи! Ауаҩы амш имырхит ҳәа рҳәо смаҳац! – иԥьалшьеит ақыта ԥстазаара ззымдырҙоз, ааигәа қалақь дук аҟнытә зынасып Аԥсныҟа иаанагаз агәылапҳәыс. Лара қыта ԥстазаарас илбахьаз Ҳәтыбынтәи асовнхара акәын. – Ауаҩы имш имырхит! Мышкы умхуа, ҩымш умхуа, хымш умхуа ишнеи-шнеиуа, ҽҳәарала иузыпцәоу умшқәа зегьы аантцәар… Ҳа-ҳа-ҳа!

– Бара беиԥш, ҳаргьы иԥьаҳшьон. Аха нас ҳашьцылеит. Алаф алҳхуан азнык азыҳәан, «Амш ҳамшәхызаргьы, атцх ҳашәт», – ҳәа. Араҟа, асовнхараҽы ишәыбаргәызеи! Уԥьабаа акыр алтцны иуоуазар, нас акырзумурызеи. Амза анынтцәо аԥара ааудыркуеит. Ашәлашара, ашықәс анынтцәо, ҳхацәа аконтораҽы инаганы, ауал шәықәуп ҳәа раҳәаны иноурыжьуеит. Исыбмырҳан, аҙбахә сыбмырҳан Ашәлашара! Амшә ҭыҩра. Ихы иаиҟьеит, уаҟа иаанхаз схәыҷқәа раб. Мышкызны арахь даанагашт. Еиликаашт шаҟа сиашоу. Ииуа ахьуоуа, асовнхараҽы… – абас анылҳәоз, гәыкала ишылымҳәоз, изаҟаразаалак лхы-лҽы ианлырԥшуамызт. «Асовнхарагьы аколнхарагьы злеиԥшым ҳәа егьыҟам. Сааԥшып. Уаҳа ԥсыхәа сымам. Напышьашәала аус зурц аума арахь сзааз. Ачаи ҽырхлааит, идрашәалааит, ибаҳалааит даҽеа ԥьоукы. Уи сҳәеит

ҳәа, даҽеаԥьара усурҭа сзымԥшааҙаргьы, Ашәлашара аҵкыс Ҳәҭыбын уеизгьы еиҕьуп».

– Ашәлашара бара икабыжьит, иазгәаауагьы бара боуп. Ус ииашоума, Аминат?

– Сара икасыжьит, аха сара сзырҳәыда? Дабаҟоу схәыҷқәа раб, схаҵа? Сахьаанхаша қытҭазтҭьы, даҽеа ԥҳәыск длыстомызт уи!

– Дасу иитәыз игеит. Абзагә, аҵла адац аҟата шықәиааua еиԥш, Ашәлашароуп дзыхшаз. Ашәлашара дагьоунамышьҭит. Ани ԥеи...

–Зхы иагырхан, зыхшара изыҳәан абзиа ҟазҵо лоуп ан бзиа. Ашьацҳәа иаҩызахаз ан, дызустада, Гәдиса?!

– Ибзиоуп, сбыҟашаҳатхап, зхаҵкыс зҵеи ибзиара иашьтоу лакәзааит ан бзиа. Аха, ишсабҳәара, аҵеи бзиа уи дарбану?

– Ах, ушаҟәыҵра, абааԥс! Иабатәи аамтоу узлацәажәо! «Ҳгәаҟыргьы ҳара иахьа, уаҵәы адунеи ҷьанатхап иҳаҵагыло рзыҳәан!» Ус ами? Абри ами иуҳәарц иутаху? Уаҵәтәи ҷьанат, Гәдиса, уара иумаз, сара аԥстазаара бзиа сыт иахьа, сыԥсы ахьынҙатоу. Абасоуп. Мышкызны иираны иҟоу сызлареицәоузеи??

– Бреицәаҙам, аха бара бахаанхеит убасеиԥш иҟаз аамта. Асовет мчы ааира, уи азыҳәан ақәпара. Аколнхарақәа реиҷкаара. Уаҟагьы ақәпара. Аибашьра хлымҙаах, ашьакатәара. Абартқәа зегьы Ашәлашарагьы иахнагеит, егьаныԥшит.

– Ииашоуп. Агәаҟра аан, уадаҩрас исхызгазаалак, ҷысымтцит. Уажәшьта? Нан дукәыхшоуп, даҽеакала схәыцуа салагеит уажәшьта. ԥсы зхоу зегьы илԥха роуааит ҳазшаз. Аха, иххь згеит, саргьы сихамыштааит. Саргьы суаҩуп. Уара ухатта, Гәдиса? Ухатагьы убас уҟоуп, уазымхәыцыц акәымзар. Мышкызны амҩагьы ҟалап, алашарагьы наргап, акка-ккаҳәа арадио цәажәап ҳәа, узаанымгылазеи Ашәлашара, аррахьтә уаныхынҳә?

– Сара стәы ҽакуп. Арра санықаз исдырҵаз – арадиотехника, Ашәлашара акгьы иаԥсам. Исхасыршҭыр азин сымам. Анцәа иумҳәан, аха еитах аибашьра ҵысыр, сзанаат ускан ихәартта духоит. Уаанҙа...

– Уи зегьы уламыс ахҩагоуп, ирқьиагоуп. Арадиотехникеи афымца атәы адырреи ирыбжьоузеи? Ухатәы ҙбаны, ҙбара уца! Иумаҳахьеи? Иазхоуп сара Ашәлашара иахтҵнысҷаз. Исзацәымгаз ауп сгәы иалоу.

Реиҳа иааигәаны илыванхақәоз агәылацәа, Аминаҭ дызланагалаз аҳабла, лхы-лҵыхәа шырдыруаз абас акәын. Қыҵа кҧахак, шьха-қыҵак аҟнытә дааит лхәыҷқәа лыманы. Лхаҵа дыҟоуп. Уи макьана дмаац. Арахә-ашәахә, анхара дахылапшуеит уаҟа. Икажьны дзапырҵуам.

Шықәсык аҟара ҵаанҙа ари амц ҧыц иркәаз алуқәа ирҩызан. Ицҳафырҙа иҟан. Иашак нахәлашәаргьы амц, иара ацәа нахаҵаны, илаганы иаахәылнагон.

Аамҵа цон. Аҙлагара алуқәа цагәуа, аиаша нахәлашәар, ишҵабыргу инахәлыҵуа иалагеит. Уи лымбо, илзеилымкааua дыҟамызт Аминаҭ. Агәыла ҳәсақәа лхаҵа иҙбахә раҳәара данылагалак, илбон, ҳара ҳабжьауоу, бара бхы бжьауоу ҳәа аанаго, иҧышәырччауа, рыблақәа ыргызмалны ишлыхәапшуаз. Лымц лыҵыҵра ишалагаз анылба, убри амц, зца кьынаахаз аганқәа рахь адырсылақәа, аҵыргәақәа шеиҵо еиҧш, даҽеа мцқәак, иннакылап ҳәа лгәы иззаанагақәоз, ацҵара аҧшьылгеит.

Уигьы башахеит.

Зышьаҟақәа зыҵабаахьаз аца, иаҳа-иаҳа икьынаауан, иаҳа-иаҳа иччархәахон.

Лгәылацәа ҷыцқәа илзырҳәоз дазымхәыцыр ауамызт, аха, лара лзыҳәан, агәылацәа ирҳәоз аҵкыс еиҵамызт, лхазыҳәан лхаҵа илҳәоз: «Агәылацәа зжьозаргьы, сыхгьы зжьозма? Мап! Аҙәгьы дызжьомызт. Амц захьҙузеи? Аиаша ҵәахны, ииашам аҳәара. Аха аиашеи амци ухаҵагьы иуцәеилаҩашьозар? Иарбану ииашоу, иарбану имцу ухаҵагьы иузымдыруазар?» – лгәы дҵахәыцуан Аминаҭ.

Зҵыргәара даҷыз аца нааua, ашьапқәа иаҳа-иаҳа ишуашәашәырахоз лбагәышьон. Аха лхы шылжьац илжьон. «Исҳәо иашоуп, аамҵалоуп Абзагә Ашәлашара дшаангылаз. Сара скаижьыргьы, ихшаз каижьуам, дхынҳәуеит, схаҵа ииашоуп ҳәа зыгәра ганы сыҟоу, ҽаҙәы иасҳәазар, дызжьама?»

Аминаҭ лхатә ԥсҭазаара, лхаҭа лынасыԥ далагәырԥьо дышзыԥамло агәра лгацыԥхьаӡа, иаҳагьы гәҭыхас илоуан илыхшаз рлахьынҵа, рынасыԥ. Аиаша рҳәо, иуаа иашақәаны иааӡатәуп ҳәа, рааӡара аԥхьа илыргылоз, ауаѡ иашара дшазхәыцуа, иаалгәалашәон, лхаҭа лажәеи луси шеиԥәымшәо. «Аиаша шәҳәала, шәуаа иашақәаз ҳәа расҳәоит, арахь схаҭа изжьоит, рѡызцәа рҿгьы амц дсырҳәоит, раб аамҭала дныжьны ҳаазшәа. Схы ахьызжьоз иахԥьаны ишсыхьыз дара ирдыруазеи».

Ашәлашаратәи аҭаҳмада Қьач Кыҷа имаҭа изыҳәан ачара аниуаз, ачараҿы Аминаҭи Ԥаиматҳани еимаркыҵәԥьоз ихьӡ аахтны имҳәакәа, ажәа цәаԥҿыгақәа анеимырда ашьҭахь, Аминаҭ илдыруан Ԥаиматҳан ачара ааныжьны лыѡныԥа дышцаз. Гәынхәҵысҵала еилылкаауан Аминаҭ убри нахыс иԥалаз. Абзагә ихы иаҭәеишьомызт, реиҳа зегьы ианырбашаз, иангәарҭашаз, Ԥаиматҳан лыѡныԥа анеира. Ԥаиматҳан диԥхьеит, хымԥада. Диԥхьеит, сара сҵыхәала диацәажәарц. Уԥҳәыс сцәа схылхуеит, лыбз ҭакы ҳәа иалҳәозар акәхарын. Убри ауха, аҵх иҿалак, лара лахь дышнеиуаз, Есма илымбазҭгьы, ҳәарада, зегьы маӡахон, зегьы ҵәаххон.

Наԥьнатә аахыс гәҭыхас илыман Ашәлашара ақәҵра, аха дыԥәҵыр лҭахын лхаҵагьы длыманы. Лхаҵа Ԥаиматҳан лахь инеира, Ашәлашара ақәҵразы иреиҕьыз ҿыцгахеит. Лхы иалырхәеит. Аха ауха, Абзагә уахь дышцаз анлаҳазгьы, Есма илалҳәеит: «Бусс алам аиҳабацәа ахьцо, иахьаауа! Бхәыҷызар, хәыҷцас быԥаз», – ҳәа. «Изысҳәазеи убасҁан убас? Дхынҳәуеит ҳәа сгәыҕуан. Сзыԥәҵызеи? Ихәыҷқәагьы саргьы ҳанцалак, дҳашьҭалоит ҳәа агәра ганы сыԥан. Убас егьрасҳәон, агәрагьы дсыргон ахәыҷқәа».

Абас данхәыцуаз, Аминаҭ илыздыруамызт лхәыҷқәа иралҳәоз агәра шырымгоз, амци аҵабырги рхала ишеиѡырдыраахьаз. Ашәлашара иԥәҵижьҭеи, ѡ-ӡынрак, ѡ-ԥхынрак анца, лхәыҷқәа аѡыцьагьы налыдыртәалан драцәажәеит уахык. Днахыкәша-аахыкәшо далагеит. Ашьҭахь, иаахтны иралҳәет:

– Шәаргьы саргьы ҳкаижьит, – днарҿаԥшит Есмеи Саиди. Аѡыцьагьы ҿырымҵӡеит, – сиԥсахит. Даҿеа ԥҳәыск дигеит. –

Еиҭа днарԥаԥшит лхәыҷқәа. Ажәак рыхәлымшәеит. – Шәара шәцынхәрас Ҟаиматҳан лԥа диааҙоит.

Аминат агәра ганы дыҟан, Есмеи Саиди иралҳәаз ҷьаршьоит, ргәатца иасуеит, рылабжыш аанагоит ҳәа. Сан лоуп, деиҳабуп, лзырҙырԥра суалуп ҳәа мацара акәын, дылзыҙырԥуашәа ҟатцо, ҭынч дызтәаз Саид. Дԥагыланы дцарц иҭахын, лан лгәы иалсыр ҳәа дшәаны дтәан Есмагьы.

– Мамчка, уи ҳара иаадыруеижьҭеи уажәоума? – лҳәеит атцыхәтәан Есма, аҭакәажә бжьы лхатцаны.

– Ҳаб бкаижьзаргьы, ҳара бкаҳажьуам, – лгәы ааирҷҭҷәеит Саид.

Акы анлалҳәалак, ишыҟалҵац, рхала лан лгәатцахь изымнеир ҳәа дшәаны, лажәақәа дрыцхрааузшәа, уажәгьы лнапқәа аалыкәлыршеит.

Илыхшази лареи абри реицәажәара иалылгаз рацәан Аминат. Дымцхәаԥны лхы ахьылыпхьаҙоз атцыхәа пҵәон. Лхәыҷқәа рааҙараҷы рапхьа илыргылоз – аиаша аҳәара, лара лганахьала, уажәшьҭа иапышькласуаз, ихзырбгалашаз ҳәа акгьы ыҟамызт. Аиашатцәкьа лхәыҷқәа ирцәытцәахны: «Дауеит шәаб, дауеит, паса ҳшыҟаз еипш, зегь ҳаиҭаҟалоит», – ҳәа ралҳәацыпхьаҙа, лыблақәа рцәылтцәахуан. Лҷытца ашахазшәа лбон, лыбз амҟәыба нықәылшьызшәа. Аиаша анылҳәа, лгәылыпсы ҭышәынтәалеит. Аус ахьылуаз, асовнхараҷы, хазы лара илзалырхыз ачаирҭаҷы, лусура иаҳагьы еиҕьылтәит. Агәра лгеит, лхәыҷқәа рыхныҟәгара азыҳәан, лхада дзықәгәыҕша ҳәа уаԥ дышлымам. «Иареи сареи ҳаизыҟазаашьа дазымхәыцкәа, ахәыҷқәа дрыцхраалар ауан», – днеизаҕьуан Абзагә. Убригьы аиаша ихнарбгалон: «Ихаҭа днапынпшылоуп, дкыдтәалоуп. Агәаҕ иснарҳәоит. Дышпаҟәышыз сабхәа. Абзагәгьы саргьы ҳаиқәтцаны дҳапсан. Агәаҕ анцәажәо, аиаша ҷнаҭуам, дад, – иҳәон. Уажәоуп ианеилыскаа».

– Шәхы шәахәаларoуп, нанраа. Ишәымбои, сара иаазго аамышьҭахь, уаҳа акгьы ҳамаҙам, – лҳәон. Лхәыҷқәагьы егьаашьомызт, рыхгьы ахыргомызт. Ачаи абжьабаҳара, арцәыга аҭара, нас, еиҳарак илыцхрааузн аҷыхраҷы.

Ашкол далгеит Саид. Аинститут дахьызҭамлаз, хьаас иҟалҵазаргьы, иаарласны данышәеит Аминат. «Егьаурым,

шықәсык аҟара аѡны дыҟаз. Асовнхараҽы даасывагылап. Иаргьы изҳап, иаҳа дхаҭарԥысхап. Аус злоу, ибзианы ашкол далгеит» – ҳәа дхәыцуан.

Ашкол ҽыц аҽы дышнанагазгьы, аҭыхәтәантәи акласс иаҳа ишыцәгьазгьы, раби дареи еицәыʒижьҭеи, аҭаацәараҽы хаҭас иҟоу иара иакәны ихы ахьиԥхьаʒоз неизацлан, хѡаха ҟамҵо, ишилшоз иҽадицалан, қьышәқәҭарала ихәаԥшқәоз днараԥысны, ибзианы далгеит ашкол Саид.

Лхаҵа дымнеиқәазар, Саид иҵыхәала знык ада ашкол ахь анеира лықәымшәеит иан. Уи азнык азгьы иара ихарамызт. Адиреқтор ихаҵагьы идыруан Саид дышиашаз. Иҟалаз уиоуп, ҽенак, аурокқәа ирылган, ашкол ашҭаҽы, иаҳәшьа Есма дылзыԥшын Саид. Ҳәҭыбынтәи ашкол данҭалаҵәкьа, мызкыѡымз раҟара, дҽаҳәаны дызмаз аԥхашьа-ԥхаҵара даунашьҭхьан. Зегьы раҵкыс иара дгаʒоушәа, зегьрыла дреицәоушәа ихы анибоз аамҵа дҵысхьан. Еиликаахьан, ари ақалақь амҵан ишьҭоу аҳабла иааʒаз ахәыҷқәа, иара иаҵкыс ирдырқәо иаҳа ирацәазаргьы, агәеилгараҽы, насгьы рҵатәхәқәа рҵараҽы рышьҭахь дышгылам. Раԥхьатәи амчыбжьқәа, амзақәа рзыхәан, «аҳапы иҵытцыз» ҳәа ихәмаршәа иарҳәоз, алаф аҵкыс ахыччара шалаз идыруан. Урҭ, ҵәылаҵарала ихыччақәоз, напхгаѡыс дрыман рыкласс аҟны ашьҭахьʒатәи апартаҽы итәааз ҷкәынак. Саид иаҵкыс қәрала деиҳабын. Ҭбаа-ҭыцәрала, гыларала дахьеиҳаз аамышьҭахьгьы, адалақь нықәимшьыр амуа, еиқәаҵәахахьан имшәхәы. Ажурнал аҽы ихьʒ даҽеакала ианын, аха иѡызцәа Фикса ҳәа акәын ишиарҳәоз. Акласс данаадәылҵлак, иганаҽы имаҟа ахы инадиҳәалон ишәҟәыҵра.

– Аԥсаса, ашьамаҟа рацәаны ианҳамаз, саб урҭ дрыцын. Абри упартфел еиԥш, имаҟа иадиҳәалон ахҵра, – иҳәеит, иаб дахьидикылоз дирҽехәон акәымзар, ицәаԥҽыгоу ҳәа акгьы аҵимбаауа Саид.

– Ухаҵа уоуп уаб ахьчажә иеиԥшу! – иҳәан, Саид ицлымҳәа ааникылеит Фикса.

Саид изеилымкааит цәаԥҽыгас иихәоз.

– Сиеиԥшзааит, иамоузеи! – иҳәеит, аха изаҳауаз ихирччахьан. Аҽены ус инеиԥырҵит. Ари ҟалеижьҭеи аамҭа ԥыҭрак шцахьазгьы, Саид игәатцаҿы агәаҕ нханы иҟан.

– Еи, ахьча иԥа, узгылоузеи уаҟа? – иҳәеит, ианеисшаз аҽены Фикса.

– Саҳәшьа сылзыԥшуп, – иҳәеит Саид. – Уара уаб дзеиԥшроу гәатҟ, саб уиламкьысын! – ҳәа нацитцеит, аха уи иацитцаз рмаҳаит Фикса ииҳәаз иарччаз атцаѡцәа.

Саид ицәаԥҿеыгоу уск шыҟаитцоз дақәыркызшәа, дааԥхашьан, даахәацыхәаԥшьхеит, дагьаагәааит, аха дахьгылаз иҽеимыртцысʒеит.

– Уаҳәшьа дарбан?! Аа, Есма лоума?! Иҟамлари уи сара днаскьазгар?! Лқьышәқәа убас иԥшʒоуп, ибнеикны иҟоу лыблақәа убас иҭыԥхаауеит... – иҳәаны далгаанʒа, Саид ажәырқьхәа длахан, Фикса ишәҟәыҭра имаҟа иаамижәеит.

– Даҽеа ажәак ҳәа агәы умазар!

– Еи, еи! Ахьча иԥа, уеисшьагьы ибнеикыз ауаѡы иеисшьоуп изеиԥшу. Араҟа, ашкол ашҭаҿы, зегьы иахьырбо иеисуа ашәыргәындақәа роуп. Уаала! – аиқәара аазхыѡлахьаз, илаԥықәшәа амшәхәы инапы нықәишь-аақәишьит, иԥатцақәа иршозшәа, Фикса. Ашкол ашҭа иҭытцны иаанаскьан, амшын аԥаѡ ҳаракны иахьыҟаз иналбааит. Иааигәаʒаны аҟәара иадсылон амшын. Рѡызцәа хыхь иқәгылан. Еилаʒеит аԥслымʒра иахымсырц, насгьы аʒәгьы хаҳәыз, лабаз акгьы шьҭимхуа, еисырц ҭаԛкәымла.

Хымшгьы ашкол ахь дымцаʒеит Фикса. Ихы-иҿы ашәытақәа иарганы, иԥынтца какәчаа излаҟаз ала, ԥьаргьы дызцәыртцуамызт.

Адырѡаҽены, ашьыжьымҭан ашколаҿ дышнеизҭцәкьа, актәи аурок ашҟагьы днармышьткәа, адиреқтор диԥхьеит Саид. Иѡызцәа рыԥшышьа, рцәажәашьа злаҟаз ала, адиреқтор иҟны днеиаанʒагьы идырит иацтәи аисра азыҳәан дышиԥхьаз. «Фикса дидгыланы ицәаԥҿеыгоу ажәақәа ансеиҳәа, ҳаисра сара иансхараитә, иахьатцәкьа сынҭытцны Ашәлашараҟа сцоит. Нанду Ардушьна лхала дыҟоуп. Убри лҟны ашкол сҭалоит», – ҳәа игәы дҭахәыцуан адиреқтор иахь дахьнеиуаз.

Абри ашкол иҭалҭарц Есмеи иареи ран илыманы данааз, ахѡыкгьы шеицыз инеит адиреқтор иќны. Саид игәалашәон убасҡан дшигәаҧхаз уи адиреқтор, Михаил Константин-иҧа. Данцәажәо, иблақәа ччо, игәаҭантәи иаауаз шәахәақәак уара угәаҭа иҭаҧхон. Ихахәы шлақәа ҵаҕаҙа ихы ашьҭахьҡа иқәҳәан. Иарҕьа напы, ижәѡахыр инаркны, иамаҙамызт. Игәалашәон, Аминаҭи иареи анеицәажәа, дааины Есмеи иареи ашә иахьаахыҵыз иахьгылаз, иарма напы ырнааны идыркуа:

– Аҵара ҳҵалома, ибзианы иаҳҵалома? – ҳәа, ибжьы қьиаҙа дышрацәажәоз. Игәалашәеит Саид, убасҡан Михаил Константин-иҧа икабинет ианаадәылҵ, Ашәлашара санҵаз аҵкысгьы ибзианы исҵалоит Михаил Константин-иҧа иаҳаҭыр азыҳәан мацарагьы, иҵегьы сеиҕьхароуп ҳәа дышхәыцуаз. Убасеиҧш иќаз гәыблрак, гәрагарак, ҳаҭырқәҵара дук ҷыхеит адиреқтор изыҳәан аҷеныҵәҟьа Саид игәаҷы. Урҭ ацәаныррақәа иаҳагьы ишьақәыҕәгәеит ашкол данҵала, арҵаѡцәагьы, аҵаѡцәагьы адиреқтор гәыблрала изырҳәақәоз аниаҳа, ицнапыкгьы аибашьраҷы ишицәыҙыз, инапы адагьы, ицәеижьаҷы ахәрақәа иҵегьы шимоу анеиликаа.

Михаил Константин-иҧа икабинет дныѡналеит Саид, дцәышҙа, шьа кәарак иламкәа, ишьамхқәа аарла дныркыло. Аха иаарласны инаихќьеит иҧхашьара. Дшыныѡналаҵәҟьаз, лнацәкьарақәа рхаха дижәлеит ҧхәыс кьаҷқ, лҙамѡа ҭахәқәа ҭыҵәраа ицо, ҧхәыс палтыќсак. Фикса иан лакәзаарын уи.

– Абнауаѡы! Абнауаѡы! Схәыҷы, сыҧшқа, дќәаќәаса дышьҭаиҵеит! Ижәбалак шәыдышәкылоит ашколаҷ! Дабаанагеи! Абнауаѡы! Амилициа, аусҙбарҵа, абахҵа! – лнацәхыҧқәа ҭыртцырҙа, Саид ибла дҵасырц лҷанаалха, адиреқтор ицнапык ала лынкылара далагеит.

Саид бзиарас иќаиҵаз, шәыҷкәын ихаҵа ихароуп, иихәақәаз даҷеазны ианиҳәа еицәоугьы изызуеит ҳәа леиҳәарц, азнык азыҳәан игәы иааҵашәаз мҳәакәа иҷеааникылеит. Днызкылазгьы Михаил Константин-иҧа иажәақәа роуп:

– Бҷеаанкыл, сбыҳәоит, бќәышха, бҷеыќажа! Еилаҳкаап, изхароу, дахьҳархуп! – иҳәан, дыргәыбзыҕны, дшымақаруаз, дшынапќьа-шьапќьоз, аҧхәыс дындәылганы, ашә наиркит.

Ашәлашарантәи ианааз, аҵарашықәс алгаразы ииаанханы иҟаз амзақәа рзыҳәан акәзааит, уи иацааиуаз, аҵыхәтәантәи аҵарашықәс азыҳәан акәзааит, лара лхала дымнеизар, убасҟан заҵәык ада, илыԥхьаны, уаҳа лхәыҷқәа рзыҳәан ашкол ахь анеира лыкәымшәеит Аминаҭ.

Ашәлашарантәи быхҵәааны бааижьҭеи, ибыԥсҭазаашьоузеи Аминаҭ ҳәа уаѡ длазҵаар, еиқәылыԥхьаҙакәашаз маҷмызт. Далагарын дахьааз зынхара аалхәаз абырзен ҭаҳмадеи лареи реизыҟазаашьа ала.

Илҳәарын Аминаҭ аус ахьылуа асовнхараҷы пату шлыкәу, уаҟа аус зуа аҙәгьы лышьҭахь дышгылам, лԥьабаа иалҵны илоуа лхәыҷқәеи лареи алԥсаартә ишыҟам. Илымҳәаргьы, дназхәыцрын, шыкәсык-ѡышыкәса раҟара асовнхараҷы аус анылулак, Ашәлашара данықаз, зны, аамҭала адәкьан дшыҵагылаз еиԥш, араҟагьы, маҵурак ахь диасырц шылҭаху, ацхыраара анлоу дахьиасшагьы шгәалҭахьоу.

Иҟалаша ҟаланы ианалга, Аминаҭ дызнымшәашазгьы дананышәа, ҽенак, лгәалаҟаракәа налалхәеит лгәыла ԥҳәыс. Аминаҭ дланзар ауртә зыкәрахь инеихьаз ԥҳәыс быргын, ԥсабаралагьы иҟәыҷаз, ԥсҭазааралагьы аԥышәа змаз аҙәы лакәын. Аминаҭ илыхьқәаз неихшьало, ус ҷаалҭит, агәыла ԥҳәыс Ҟрамсада:

– Нан, аҳаҷҷа уаҵазар, ма аҳаҷҷа амҵа быԥссароуп, мамзаргьы ақәыцқәа аламлартә, бшьапы еилабҳәароуп, ибыхьчароуп. Егьыбзымԥссозар, ақәыц аламлартә бшьапгьы бзеиламҳәозар, ибзаанхозеи? Ибзаанхоит акы – ачҳара. Анцәа исзааиго зегьы бзиоуп ҳәа ачҳара.

Ақалақь амҵан, Ҳәҭыбын аҳаблаҷы, Аминаҭ лхәыҷқәа лыманы дааны дахьынхаз, лгәанала, ҳаамҭазы нацәаҟәкыла уаѡ иалихшаз ҭыԥын. «Имшьҭа бзиан сымаҳә, ауаѡы ҟәымшәышә Ҭарсхан. Уи адагьы, саҳәшьа латҵкыс деиҕьымзар, деицәаҙам. Абри аѡны анеицаҳаԥшааузаз, шаҟа сирманшәалазеи, анцәа дирманшәалааит». Аминаҭи иареи раԥхьаҙа ианеилаҙозгьы иҳәеит, уажәгьы зны-зынла, иаарлафны акәзаргьы, инаиҷыҵҟьалоит анхара змылхәҳаз абырзен ҭаҳмада: «Ҳәҭыбын асовнхара иалало, уаҟа инхо-интуа, аус зуа раамышьҭахь

даҽеаҙәы иаархәара азин сымамызт акәымзар, Аминаҭ, шаԥа ҳәа ибаасырхәаз аҵкыс, ѡынтәгьы, хынтәгьы еиҳаны ахә ыҵысхуан сынхара. Абеиацәа рацәаѡуп ақалақь аҿы. Иааимҵәаны иргон аԥхын ԥсшьарҭа дачас. Ибжьоузеи араԥа, автобус унақәтәар, ақалақь аҿы унеиуеит саатҭбжак ала. Амандарина, аҳа, аҵәа, ахәырма уҳәа, шәырҳәа акгьы аахәатәыс иумам. Аутраҭых акәзар, унапы нышьҭушьуеит, уутра иааҭугоит. Ажәхьак-ажәхьак зегьы ирзануп». Ас аниҳәалак, Аминаҭ лгәанала: «Абзагә дызхатәаз аԥҳәысеибагьы ажәхьакоуп илымоу. Ашәлашара ухаҭа иубалароуп урахә. Араԥа, ужә аахьаны, ашьыжьымҵан агәашә инҵуцоит. Инеидцаланы хьчак икаицоит адәқәа рахь. Ачыргә агәыҵамҙо, ахәылԥаз уашҭа иааҭеиҵоит. Иаҳцәагоузеи ҳажәхьа? Ԥәрышьқәак. Абзагә дызхатәаз аԥҳәысеиба, иаҳҳәап, хы-жәхьак лымазаргьы, урҭ ажә ссақәа хԥа ирымҵуа аԥара, ҳара ҳзауад жәы заҵәык иамҵуеит», – лҳәон.

Абарҵқәа анлалҳәа, аѡныԥа дааганы иаыллырбоуп, ашәлашаратәи ргәыла, Ҭамел иԥхәыс Ханиа, ишеиҭалҳәара лзымдыруа: «Лыԥсы шҭаз, лхәыҷқәагьы ларгьы ҷьанаҭ дҭалеит,» – ҳәа Аминаҭ лыҙбахә ахьаацәырыргалак рзеиҭаҳәара дзаҿыз.

Ашәлашара дықәҵи уажәи ирыбжьанакыз лыԥсҭазаара дназхәыцны, ианеихылшьаалалак Аминаҭ: «Анцәа иџьшьоуп, аѡсҭаа илымҳа ҷьгәоуп, хар сымаҙам. Аиба икәакәар былуам ҳәа, зегьы ззыԥастцо, схәыҷқәа, рынасып саҵанакын, схы сахашшаартә сыԥам» – лҳәон. Илҳәон лгәы шазҭаҵәԥьаз еиԥш акәымкәа, инеиҵатәны, амцхә иҙырымгацәакәа. «Алаԥш акыр ԥалоит, насгьы даҽеаҙәы игәаҿы изсырҿыхарызеи ашьыцра бааԥс».

Аиаҵәара ахашьшьы, аѡадахьала ашьхақәа зыҽԥынгылаз, аладахьԥа ицқьакәакәараҙа, аԥәара зегьы ԥслымҙ ҷьаџьараха зҿашьқьыруаз абри аҳабла агәарабжьара ибжьысны амшын аҿынҙа инеит, шықәсык инацны уажәаԥхьа ҽенак, еидара мѡангага машьына дук. Иаԥыҳәҳәо, аарла ишьҭнахуа иакәын атрубақәа. Аҕьгьа-гәгәаҳәа ашьҭыбжьқәа анга, индәылҵын, ашҭа иқәгыланы иаанаԥшит, абырзен ҭыҳмадеи Аминаҭи. Иааигәаҙаны амшын ихықәгылан амашьына.

– Иҟарҵозеи, атрубақәа амшын иаларыжьуама? – лҳәеит Аминаҭ, дагьаахлафшәа.

– Ҳаи, анцәа иныс, асқьала хәыцы аҟаҵара ишалаго, – иҳәеит, иааицәымыгхан, аҭаҳмада. – Хәбаҟа шықәса раԥхьа, уҳәан-сҳәанны иҳалаѡны иҟан, абни ахәада иамариашаны, амшынаҷ асқьала хәыцы ҟарҵоит, акатерқәа ақалақь ахь ицо-иааua ибжьарҵоит, иара ахәада, иаарыцқьаны ԥсшьарҭа ҭыԥны иҟарҵоит ҳәа. Ашьҭахь иаҟәыҵны иҟан. Иҟалап уажәы иалагазар.

– Иаҳагьы еиҕьуп! Ақалақь ахь ацага-аага, даҷеа нықәагак, ҳааигәара иҟалап, – лҳәеит Аминаҭ. Аҭаҳмада ишицәымыгхаз гәалҭеит, аха агәхьаа лымкит. «Аҷыц адкылара рцәыцәгьоуп абыргцәа».

– Еи, абаза, асқьала анықарҵа, ԥьара акы азыҳәан иҟарҵоит акәымзар, баша амала иҟаҵаны, ҳәҭыбынаа ҳамҭас ишәахҭоит ҳәа инаҳаҭаны ицап ҳәа быҟоума?! – иҳәеит иҵегьы ибжьы каҳаны Христофор. – Иаарласны араҟа излагақәо ббап. Абни ахәадаҷы атурбаза ыкәдыргылоит. – Инапы наирххеит.

– Иқәдыргылааит. Иабаҳԥырхагоу?! – лҳәеит Аминаҭ.

Атрубақәа амшын иналаханы иналадырсит.

Амзаҷа еиԥш, араҟа амшын абҕажара ҭахәалан. Лакәны ирҳәон ажәытәҙа, уажәы аҙы газго иахьҭажьу, акырҙа иналахаланы дәышкәаҕьазны ишьҭан ҳәа. Амшын иаҳа-иаҳа иааскьо, уажәы иахьыҟоунҙа иааигәахеит. Абырзен ҭаҳмада Аминаҭ илеиҳәон, ажәытәанҙа акәым, иара данхәыцызгьы, амшын акырҙа инаскьаганы ишыҟаз, уажәы иахьҟәароу, дәны ишышьҭаз, рырахә ашьац илагыланы ишҳәуаз.

– Анцәа иҳәозар, мышкызны уи атурбазагьы агап, – иажәа аахиркәшон Христофор.

– Иаақәымҵҙакәа амшын Ҳәҭыбын иажәлозар, анаҟа, анышьқәа ахьаадгыло, асқьала ҟарҵар, анахьхьи атурбаза дыргылар, амшын аҷарыцәгьаргьы, уаангылишь, уаргьы угыгцәа ургылеит, аха ҳаргьы иаауҭаху ҳалаугҙо, ҳамчыданы ҳаҟам, рҳәап, адамбақәа ҟарҵап, – лҳәон Аминаҭ.

Аѡнеихагыла абаѡ анеибырҭо еиԥш, аихатәы шьаҟақәа шынадырсыз, аганқәа рҷгьы аихақәа адҵо, уасхырқәасгьы

аихақәа нышьҭатцо, мызкы ахала аҵыхәала инеибадыркит. Урҭ рышьҭахь, ииаит амҽы уасҵацәа, ииаит афымца ҟазҵоз, аӡы аазгоз…

Асқьала алгахагьы рымҭакәа, Христофор ишиҳәаз еиԥшҭәҟьа, аргылара иалагеит атурбаза. Аминаҭ дахьынхози уи аргылара иахьалагази, ѡбаҟа-хԥаҟа ѡны ракәын ирыбжьаз. Убарҭ аѡнқәа, атурбаза дырҭбаарц рҭаххаргьы лара лышҟа иаармышьҭуа, дрыхьчауа илбеит. Дара, агәылацәагьы, аибашьра ашьҭахь ҽыц иааины инхаз, цқьа зԥашә зымҳацыз ҷьоукы ракәын.

Ѡыцьа атрактористцәа еимырдозар акәхарын, атрактор аус ауан аҵх агәахьы инаскьаанӡагьы. Ҵаны, ашәаԥыцьаԥ итцнахуаз, усҟак иаԥсаз, ирыцҳаушьашаз шәаԥыцьаԥымызт. Амҵа аарыцқьаны, ашәшьыраҽы снатәандаз ззуҳәашаз, зҽеынеиҵызхыз ҵлакгьы гыламызт, қәыцран, бардран. Асарақәа ирылагьежьуа ақәыцьма еиԥш, ишьаҟьаны ишьҭанаҵон атрактор. Уаѡ амца иақәиҵартә, амҽы злыҵыртә иҟақәаз, Саид аиха иманы дцаны илихын, еидарала мацара ӡынрак ирызхашаз амҽы ааигеит.

Трубак ахҵәара рықәымшәо, аихатәы сқьала аматәахә зегьы мазеины ишааргаз еиԥш, зыргылара иалагаз аѡнқәагьы уасхырқәак рцәуа, мамзаргьы лартҟақәак рцәуа лымбеит Аминаҭ. Ахыб, амҽы маҭәахә уҳәа ааганы ианышьҭарҵа, лара гәҭыхас илымаз, акәасқьа аганаҽы маҵурҵа хәыҷык аргылара азыҳәан, ауасҵацәа драцәажәарц днеит. «Араҟа еиқәужьу амҽыматәахә, маҵурҵа хәыҷык ахаршәалара амиллион ҟарышьк агурхар иаѡызоуп. Уеизгьы-уеизгьы исцәагарызеи!» Иҟарҵаша ауасҵацәа иразҳәоз иакәымкәа, илзыҟарҵозар, знапала изыргылашаз дара ауасҵацәа рхаҭақәа днарыдгылеит. Руаӡәк днаскьалԥхьан, лыбжьы рмаԥны, днахыкәшааахыкәшо, иалҳәеит дзызнеиз.

– Ҳа-ҳа-ҳа! – ибжьы мырдуцәакәа, дынцәыҵаччеит ауасҵа.

Аминаҭ игәалҭахьан, ахацәа данрацәажәо, рхы-рҽы аҽешаԥсахуа, ршьара ишықәҟьо. Лгәыԥҳәқәа инарыҵакны, иѡышьҭыхшәа, лгәышԥаҽы лнапқәа неихылшьуан. Ажәала илҳәо инацдырҕызуан лыблақәа.

Дзацәажәоз ауасҭа ажьаҳәеи арыҭәеи еидкыланы икын. Зҭәымҭа иҭагылаз ахаҵа ижьаҳәеи ирыҭәеи ахьигара изымдыруа ишеидкылаз, зны иарма напаҷы иааникылон, даҽазны – иарҕьаҷы. Уалк иқәны, изымшәозшәа акәын дышлацәажәоз:

– ԥҳәыс бзиак боуп, исылшо уск азыҳәан бсыднагалазҭгьы, амала ҳәа ибзыӄасҵозаргьы схы сеигʒомызт.

– Идуцәамкәа, шьаӄақәак нарсны, ҕәқәак надҵаны, афатә ахьыӄасҵалаша маҵурҭа хәыҷык…. Ахә сшәоит.

«Ииашоуп, ахә лшәоит, мап умкын, ҳуҳәоит», – рҳәон лыблақәагьы.

– Цырак аҕәы аналух, ианацәуҕьыч, ишеибгоу ѡнык ҕьычны иугароуп, – иҳәеит ауасҭа, иԥьымшь жәпақәа инарықәтәаз аԥхʒгьы ааирыцкьеит. Изласабҳәаʒазеи абри аѡыза, сара сакәызма ҕьычс ибыԥхьаʒоз ҳәа дналацәҳаны дишьҭырц игәгьы инҭашәеит. Аха игәанала ииҳәоз башан, лыдҵышьа дақәымшәо, дшанхашәа дгылан. Инцәыҵыԥшны иааԥшлоз иѡызцәа ауасҭацәа дахьырбозгьы игәы иахәон. Зҭәымҭа иҭагылоу, зхы-зҷы зхалашааух аԥхәыс, аѡнынʒа усызнеи ҳәа диҳәозшәа, днапырҟәыҷы-шьапырҟәыҷуа дидгылоуп.

– Аѡны шеибгоу исҭахʒам. Исымоу сызхоит. Аа, унаԥши, акыц хыб ҟаԥшьʒа, маҟҷаҳәара иѡышьҭыхны, абнахьхьи игылоу сара сыѡноуп.

– Бахажәааит, аѡны замана, – иҳәеит ауасҭа, иарбан ѡныз Аминаҭ дызҷыз цқьа ишизеилымкаазгьы. «Ас иҟоу аԥхәыс, иаалҭаххар, улытҟәоит».

– Сара исҭаху маҵурҭа хәыҷык ауп.

– О, бара аԥхәыс ԥшʒа, ибасымхәеи, цырак аҕәы узацәгьычуам. Шаҟа уҭаху ацрыхуа, шаҟа уҭаху ацуҵо иҟаʒам. Афинцәа иҟарҵеит. Имазеины иаарышьҭуеит. Ҳара иааибаҳҵоит.

Аминаҭ илзымдырит, дрызгәаарызу, илырҽхәарызу афинцәа. Ишәо-изо данрызхәыц, уаа каҷбеиқәак роуп ҳәа ақәылҵеит. Аʒәы иаҳахьоума, абасҡак, ҕбакы иамкуа амҷы маҭәахә ахьеилажьу, маҵурҭа хәыҷык узахамыршәало. Иҟами, зхазыҳәангьы акгьы иапҵсам, уаргьы иумыхәо ауаа. Убас иҟоу ҷьоукы ракәзаап рнацәа иадыхҵәаланы аѡнымаҭәахә ааздиуа афинцәа.

– Уеизгьы-уеизгьы абрантәи иаагароума амаҭәахә, даҽаԥьара уаҩы иԥшаауеит. Бмаҭурҭа шаҟа-шаҟа метр ицо ибыргыларц бҭаху сабҳәар, амаҭәахә сара сыҩны еидгало исырмазеип. Бхаҵа днабышьҭыр, машьынак иаанагоит, нас иааибыстоит, – иҳәеит ауасҭа, амаҭәахә ахьирхио, иахьиԥшаауа ҳәа акгьы шизымдырӡозгьы.

– Ахаҵа дсымаӡам, – иналҧыцҟьеит Аминаҭ, Ашәлашара дыкәҭижьҭеи, лыԥсы иахырӡааны, уаҩԥсы иалымҳәацызт ус иаахтны, егьыналҧыцҟьеит, илгәыцакыз лнапқәагьы налыдҳалеит, лхаҭагьы, ԥсахра бааԥсык ҟалҵашәа, ашырҳәа днахьаҳәын, ауасҭа бзиала ҳәагьы иамҳәакәа, лыҩныҟа дцарц.

– Абри ҳшалгалак, даҽаԥьара ргыларақәак ҳрылагоит. Ибзеиқәсыршәоит маҭурҭак иазхаша амаҭәахә.

Аминаҭ даатгылан, дынхьаԥшит.

– Аҩны бызсыргылоит, гәырґьарак ҩнызбаауеит ҳәа гәыґрак сауазар? Амала ҳәа ибызсыргылоит, зынӡаск амала ҳәа!.. – иҳәеит ауасҭа. «Сҭахаргьы сҭахааит. ԥсҭазаарак иаԥсоу, зныктәи агәырґьара»... – Снеиуеит, иабашәыкәу бахьынхо? Уаха, аусура ашьҭахь...

Аминаҭ, ажәакгьы мҳәакәа, днаиԥырҵит. «Днаскьаԥхьаны хаҵак сиацәажәоит, аха... Агәылацәа, ма схәыцқәа сырбазар... Иара аԥхәыс димазаргьы»... Дынкахәыцуа, лгәы дҭацәажәо дышнеиуаз, иаҳа лшьара данаакәла, иаалырҟьаны: «Аԥхәыс дима акәым, сыцәқәа ҭалкып. Димазааит аҭахызаргьы. Избан ԥхәыск насыԥ лыманы, сара изысмоурызеи? Макьана, анцәа иԥьшьоуп, сажәым... Схәы-сжьы еиланаргылон илаԥш, дышсыхәаԥшуаз! Аӡәы сибар, ԥхәыс димазар!.. Аҵла уқәланы, мчыла иҷыхны иуфо аҵәа иаҳагьы ихаауп, ахала иҷшәаны иумҵаҳауа аасҭа. Иоура, итбаара наӡааӡаны, иблақәа ихаччо, Абзагә иатцкыс дызлеицәоузеи уи ауасҭа?! Дзаѽыстаахазеи аѽстаа? Зегьы ѽыстаарала исызныҟәон, сара, амаалықь, нас ишпаҟасҵоз, срымфаӡарц азыҳәан саргьы саѽыстаахеит, иҳәеит. ԥхәыск сара слырҳәит. Саргьы даҽа ԥхәыск дсырҳәып, уи аԥхәысгьы – даҽаӡәы. Ушыччо, укьатеиах ԥҵәап...»

Ауасҭа диԥырҵны дахьаауаз, лызқәа арчыхәчыхәуа илаԥш ахьынӡалышьҭазгьы, илаԥш данацәаца акраамҭагьы, зны ԥы-

шəырччарала дарччо, ҽазны, иʒбатəытцəҟьоу уск еиԥш, лгəы дынҭахəыцуан Аминаҭ.

Лара лыгəҭыха анагʒара иахыццакуазшəа акəын ирласны аргылара ишаҷыз атуристцəа рыԥсшьарҭа ѡнқəа.

Убри ашықəсан, ҭагалара ниасын, аʒынра ианҕытцалоз, ѡнқəак ргыланы иалгеит. Аԥсаатə-мѡас аара ианалагаша, рапхьа акык-ѡбак шцəырҭуа еиԥш, имаҷзаргьы, ииаит ԥсшьацəакəакгьы.

Иаакəыршаны ихкааз уи атурбаза аѡнытцҟа уаха шааноʒа алашарақəа каххаа иаркын. Аминаҭ лбарҭа дықəгыланы убрахь данынаԥшлак, иаалгəалашəон уахынла дшəаны аѡны дшыздəылымҭлоз Ашəлашара. «Уара абарҭа унықəгылар, ихбыкьны иааны иуқəҳарызшəа,ҽынла аҵкыс уахынла иаҳа иаскьаны, еиқəаҵəа-самсалха унаргəыдԥшылон ашьхақəа. Аиѡхаахь унаԥшыр, абнаршəыра унылаԥшуан. Сыбла хызѡарын, ашьхақəеи аԥсҭақəеи рыгəхьаа скрымызт, слымҳақəа бзиак раҳауазҭгьы. Абгасса руура… Урҭ ирыххəааны еснагь иҳəалон сабхəа: «Абгасса анууа ашықəсан ирацəаѡны аҳəса ахшара роуеит, арахə маншəаланы ихьоит. Абгасса – мшуп. Имуузааит абгыʒ! Уи аѡны ааигəара иануу, аԥсцəаҳа дабеит ауп».

Араҟа, Ҳəҭыбын инахараны унаԥшыр, ажəѡан ҭнарлашаауеит, ақалақь. Атурбаза иацрыҭуа алашара ҳашҭа иныкəыӷӷоит. Улымҳа нкыдуҭаргьы, ашəаҳəабжь уаҳауеит. Исыздыруам, аҭаҳмада Христофор аханатə атурбаза агəаҕ зикыз, цəгьарас изыруз аԥсшьаѡцəа. Уааигəараҵəҟьа атурбаза шыҟарҭоз удыруан азыҳəан ауп, унхара зсааурхəаз ҳəа аҿԥныҳəа исҭазшəа: «Исыздыруамызт, араҟа атурбаза шыҟарҭацəҟьоз сыздыруамызт, бысцəымгəаан. Шықəсқəак рапхьа инарҳəа-аарҳəахьан, аха ҳəҭыбынаа азашшра ианалага, ишəҭахымзар, иҟаҳҭом рҳəан, иаҟəыҵхьан. Исыздыруамызт ишыҟарҭоз», – иҳəахуеит аʒбахə аацəыругар. «Амш лашарак шаабалак, абардра, афасара иасны аҿаҵəахуеит ааššышь. Сара суаѡуп. Алашара анызба, шьҭахьҟа сызцом. Ашəа рҳəааит, икəашааит аҷар».

Аминаҭ атурбаза абас даназхəыцуаз, ахш еиқəаҵəак хшəалар еиԥш, убарҭ лхəыцра бзиақəа днарылалон убраҟа аусура иалагаз ԥхəыск.

Лыѡны афымца бжьысын, иҟазҭаша аҙәыр дыҟазар ҳәа атурбазаҿ днеит ҽенак.

– Унан, саҳәшьа ԥшҙа, смамида заҭәы лыԥҳа, исаҳахьан бхатҵеи бареи шәеилыҵит, ақалақь амҭан бааны ԥьара бынхеит ҳәа, аха исыздыруамызт араҟа шакәыз. Уажәраанҙа бсымбоз! – лнапы рхаха дналԥылеит уи аԥҳәыс. Дналыхәаԥшызар, абар, ланшьа иԥҳа Цақәа. Аминат ақалақьаҿ аминистр икабинет аԥхьа, адкыларҭаҿ маҙаныҟәгаѡыс аус анылуаз, Цақәеи лареи еибабалон акәымзар, уиаахыс, шықәсык-ѡышықәса рахьтә знык, ԥсрак-бзарак аҿы, машәыршәа, аԥсшәа ааибырҳәартә инеиқәымшәацзар, уаҳа еибамбацызт. Аминат илдыруаз убри акәын. Цақәа аус луан ахәҳаахәтраҿы.

– Ара бабаҟаз, Цақәа?! – лара иаҳа даԥшәыманы, Цақәа дтәымуаѡызшәа, ҿаалҭит Аминат. Егьаалгәалашәеит, Цақәа лҵыхәала, лаҳәшьа Ҭебреи лареи реицәажәара. «Лааигәара бымнеин еҳәшьара ҳзеилазар. Егьа дыбҭаххаргьы, егьа бгәаҟыргьы, лымԥан бықәымлан», – лҳәеит усҟан Ҭебра.

Убарҭ ажәақәа шылгәалашәозгьы, иаԥсыуа ҵасын, ишԥаҟалҵарыз, асҟаамҭа илымбацыз ланшьа иԥҳа даагәыдылкылеит. Рԥьышәқәа анааихькьыс, аҭаҭын афѡи арыжәтә афѡи лԥынҵа инҭасит Аминат. Акгьы лмаҳаҙазшәа, акгьы гәалымҭаҙазшәа ҟалҵеит. Цақәа ллакыҵақәа, лҙамѡақәа уҳәа цқьа днарыхәаԥшит, аха ишәны иҟоуп лҳәартә еиԥш акгьы лымбеит. «Ахацәа змам аҳәса, шамахамзар, зегьы аҭаҭын иахоит. Аҭаҭын дахозар, уеизгьы-уеизгьы...»

Аминат длымбеижьҭеи Цақәа иаҳа илыцлеит, иаҳа дыҭҭәаахьеит. «Иаԥшәаыз, мшәан, лхахәы?» Илгәалашәеит. Еиқәаҵәан, насгьы иԥаны илықәын. Уажәы иркьаҿны иҵрыффоуп, ихьаԥшәаылоуп. Зҽызымԥсахыз лыблақәа роуп. Иҕроуп, игәыкуп, угәаҵа иҵаԥшуа иҵыԥхаауеит. Цқьа аицәажәарахь ииасаанҙа, Аминат лгәанала ахырбгалара даҿын, раншьа иԥҳа лзыҳәан лаҳәшьа Ҭебра илалҳәақәахьаз.

Аминат лҟазшьақәа ируакын убри, ауаѡы изыҳәан цәгьарак лаҳар, ма рыгәра мгакәа, зынҙа иналхалыршҭуан, мамзаргьы убри ауаѡ ибзиарақәа ргәаҭара, ибзиарақәа рыԥшаара далагон. Ус дыҟан ҭаацәарала, насыԥла, зегьрыла дҭәы-дыԥҳа

дахьынʒаҟаз. Лхаҭа ԥьара акала лхы дахашшааua дахьыҟамыз аҟнытә, даҽеаʒәы изыҳәангьы цәгьара лаҳар лҭахымызт. Даҽеа ԥҳәыск лынасыԥдара аʒбахә лаҳар, лара акыр лцәылгазшәа, лынасыԥ лхы нахылбааuан. Убри лҟазшьа лзынханы дыҟан макьанагьы.

Цақәа аҳәара даҷын атурбазахь илаашьахаз:

– Хатәы насыԥла,ишыбдыруа,сеиқәымшәеит.Ахәҳаахәтраҷ, адәқьанаҷ аус зуан. Бгәы иалымсын, баҳәшьа лоуп, саргьы дшысзыҟоу ббоит, аха Ҭебра лхада аʒәгьы дылҭахʒам. Бныҟәоит, лҳәан, сааигәара дааиʒом. Насыԥла санеиқәымшәа ишԥаҟасҵарыз, сҽысражәыр исцьызшьода?!

Цақәа илҳәозгьы лаҳауан, аха зышәқәа ҟьаҟьаʒа иаартыз аԥсшьарҭа мҷтәы ѡнгьы дныѡнаԥшит Аминаҭ. Иҽыкәабага маҭәада уаҳа акгьы ишәʒамкәа, акгьы иқәыршәʒамкәа, ихы инапы аҵаҵаны, акаруаҭ дыҟәиан хаҵа наʒа-ааʒак. Уахь илҷырхасырҭан Аминаҭ. Ахаҵа ицынхәрас, лара дааԥхашьеит. Даaиасын, лышьҭахьҟа уахь инарханы днагылеит. Лыблақәа нкыдырхаланы аԥенцьыр дналԥшит. Уаҟагьы лылаԥш нараахеит хаҵаки ԥҳәыски. Аха уаҟатәи ахаҵа, иаҳа ламыс змаз аʒәы иакәхарын, деилаҳәан. Аминаҭи Цақәеи изкәа реиархан. Уи иаԥхьа акаруаҭ аганаҷ, аʒызлан маҭәа лшәу аҳа, еилакь хәыҷыки ҽыкәабагаки рыда лышәʒамкәа, лыхцәқәа лываԥсаны, дкахәхәа дыҟәиан, уажәы-уажә иччоз ҭыԥҳак.

Урҭгьы лылаԥш нарҟәылгеит Аминаҭ. Лхаҭа даақаԥшьхеит, лыхгьы аалалырҟәит.

– Ибыхьзеи, бшаҵәы-шаҵәуа? – Аминаҭ дналазҵааит Цақәа.

– Акгьы, баша... сцалап аѡныҟа. Абраҟа, аа, зхыб ҟаԥшьʒа иааԥшуа, абни аѡнаҷы сынхоит, – лҳәеит Аминаҭ, ахәыҷы фатәы хаак шиҕьычуа данақәырклак, дыззымхәыцʒо, игәы иҵаʒам, зынʒаск иҳәатәʒам акы шиамхаҳәо еиԥш.

Цақәа лзыҳәан лаҳәшьа илалҳәахьаз, лара лхаҭагьы илдыруаз еиҵа иаалгәалашәан: «Ҳаи, дабасҷаҳауаз, аԥсышәоуп ҳәа иласҳәеит, аха, ииашаҵәҟьаны сыѡныҟа днеироуп алакә», – лҳәеит лгәанала.

Цақәа ууанʒа илҳәоз инаҵцаны илыԥсҭазаашьоу дналацәажәеит:

– Ишсабҳәара, Аминат, ахатца имбара иахҟьаны сажәра ааиҙа сҿысражәыр, исцьызшьода!

– Дасу иламыс ишатцанакуа еиԥш ауп, – лҳәеит Аминат, уаанҙа лыбла иабақәазгьы, илҳәар лтахҙамкәа, аѡныҟа бнеи ҳәа иламхаҳәазгьы налзеилалан.

– Аламыс мыхқәа, сара мыжда, быхнартәалап. Быԥсы ахьынҙатоу қьаф ахьыбуша башьтаз. Убри ауп ламысс иҟоу. Адәқьанаҿ иҳатцаҟәалеит. Сара аба ахьыҟаз асекциа сеиҳабын. Сыѡны бымнеиҙац, ѡбаны еимоу ауада сымоуп. Сыҿхәом, аха акьанцьа ус иузырхиарым, уи шыхиоу. Интцәаша ахацәа, бцәабжьы мацарала ибызхыхуа цьыбшьома, иахьнеиуа ауадагьы адухь фѡы ѡнышәшәозароуп. Аба ахьырҧиуа асекциа еиҧъу секциа ыҟаҙам. Аҟәрышь мыжда, ианаанаго иаанагатцәкьоит. Чычиак дҳаланагалан адәқьанаҿ, ҳаинаԥхеит. Икасмыжьыр амуит, аха ара сахьаазгьы тыԥ цәгьаҙам. Атурбаза директорс иамоу дыбдыруоу?

– Дызбахьеит, дсыздыруам аха, – лҳәеит Аминат, аѡны ашә акәыз, аԥенцьыр акәыз цьаргьы дыламԥшуа, лхы рҟәны ишылкыз, агәашә ахь лҿыналхеит.

– Ибтахыз, саҳәшьа? Сара араҟа исылшақәо рацәоуп, – итцегь дналацәажәар шылтахыз лыбжьы ианыԥшуа, Аминат иналышьталхәеит Цақәа.

– Аелектрик дысцахын, абра дыҟазар сҳәан... Апробкақәа, иажәхьазар акәхарын, сыѡнаҿы, иблит, иԥсахтәуп... Дыҟаҙам, рҳәеит.

– Адиректор дзакә хатца бзиоу бдыруоу!.. Зны аѡныҟа, ақалақь ахь сцоит, ҿазны, аа, абни, атцыхәан игылоу аѡнаҿы сыԥхьоит, бааила. Ишԥабҳәаз, аелектрик бҳәоу! Уажәы дыҟаҙам, аха ахәылпаз дмааиуеи, дыбзынасышьтуеит, ма дсыманы снеиуеит. Адиректор амашьына имоуп, иѡызцәа ракәзар, аҙә дубар аҙә духашгуеит, Аминат. Хәылпазыла банеилахам, ресторанкаҿ ҳнатәап... Адиректор истаху иласыгзо, снапаҿы дыҟоуп, – дҟәашҙа дызтыпхаауаз лцәа-лжьи, далаҿырбартә иҟаз лыԥшра-лсахьеи дышрылаҿхәоз, лҳәашьала илырдыруа, Аминат ллымҳа инталхәеит Цақәа.

Аминат уи аԥхәыс дылԥыртцырц, ирласны дылцәыбналарц лтахын, ауаѡы иара имѡалам дшиԥыртцуа еиԥш. Длыцәшәон.

Цақәа лымацара лакәмызт изыхҟьаз Аминатҭлгәаҭаҷы уи аҩыза ашәара ахьҵысыз, лхаҭагьы лхы дацәшәон. «Ишпаҟалҵарыз, уаҳа лылахь ианымызт», – ҳәа, Цақәа лзыҳәан лгәы иааҭашәаз, знык илцәиасыр: «Уаҳа ишпаҟалҵагәышьоз, диашоуп» ашҟа, даҽеакхон лхаҭа лымҩа. Уи амҩа лхы иаҭәалшьоз, лхы ианалыжьуаз мҩамызт.

Иаармарианы дызлалыцәцаша, уаҳа илҳәаша анылҷамшәа:

– Ааи, ааи, ибзиами, – лҳәан, иарбану дзыкәшаҳаҭыз, иарбану ибзиаз лхаҭагьы илзымдырӡо, соушьҭ уаҳа сылшом лҳәозшәа, аԥша илҷанагалоз ажәакәак наҳәаны, Цақәа дналԥырҵит Аминатҭ.

Агәарабжьарахь данааскьа, ашьацҳәа иацәцаз ашәарах еиԥш, лыԥсы ааивылган, лышьҭахьҟа дынхьаҳәит. Амҟәыба лыбз нахьылшьызшәа, лгәы ааилахынҳәын, дынкажьцәеит. Лхы ҩышьҭых, шәара шәоуп ауаҩы иҽеыхьчара азыҳәан анцәа иишаз ҳәа аанаго, аҳабла ѳнкәа днарыхәаԥшит, рашҭақәа днарҵаԥшит.

Лгәы иааҭашәаз ашьақәыргәгәараз, деиҭанарыхәаԥшуа, дынкахәыцуа, агәарабжьара дыбжьаланы аҩныҟа днеиуан. «Ашәқәа зырҷоузеи абарҭ аѳнкәа?», «Ахьҭа ѳнамларц, аҕьыч ицәахьчарц». «Аихатә гәашәқәа зырҷоузеи абарҭ ашҭақәа?» «Аҳаиуан ҭамларц». «Убри азыҳәан мацара акәушь?». «Уаҳа изырҭахузеи?». «Издыруада, аҕьыч, агыгшәыг, аҳаиуан ирыцәшәаны мацара акәымкәа, урҭ раҵкыс еицәоу даҽеакы ирыцәнахьчошәа рбозар аихатәы гәашәқәа?»

– Ҳа-ҳа-ҳа! – сырган, сааччеит. – Бара, Аминатҭ, баргьы саргьы ҳаѳнашәқәа, ҳаихатәы гәашәқәа, Ашәлашара иныжьны ҳааит.

– Мап! Сара сбаагәара, сахьцалак исыкәыршоуп, Гәдиса!

– Аминатҭ... Аминатҳеит, ббаарашәит, атҳаҳмада Қьач Кыҷа иихәало бхаштҭма?

– Иарбану иара?

– Ишыбдыруа, Аминатҭ, ихшыҩрҧагоу ажәагьы, лафҧасоуп ишиҳәо Кыҷа. Хырԥашьа, нкылашьа змам уск сҷаԥхьа ианаа-

цәырԥлак, анагзараз схы самеигзо сашьҭалацыԥхьаза, иаасгәалашәоит, ашәлашараа ҳҟәыға ду ииҳәаз. Аиспанка анԥысыз, аигәылацәа аитәанеиааира иаҟәыԥит, иҳәеит. Аԥсцәа зжуаз дроуамызт. «ьара анеирагьы ԥысымкит, ачымазцәагьы збон, иԥсуазгьы егьыскәабон, егьызжуан, аха, ишыжәбо, иахьагьы сыԥсы ҭоуп, иҳәеит. Ҟәран Батаҟәа ҳәа нхаҩ шьахәк дыҟан. Бзиара игзамызт, аха аԥсра азбахә ааиаҳар, ақәыцьма зԥаҳалаз ажьа даҩызахон. Аиспанка иҿацәихьчарц, ауаԥьаҟ дҭалеит, иҳәеит, Ҟәран Батаҟәа. Уаҩԥс дзиҿамԥшуа, алҩақгьы дашәит, аиспанкагьы, зегь акоуп, даԥшааит, иҳәеит, – Аминат илгәаласыршәаз сгәы иахәан: – Ха-ха-ха! – еиҭа сааччеит. Еиҳарак схакәын сызхыччоз. Аха Аминат дгазамызт, еилылкаа-ит, азгьы баанахәазар, бацца, баша амала бнапҟьа-шьапҟьоит ҳәа шласҳәаз. Атак ҟалымԥазеит. Лгәы дынҭахәыцит. Даахьаҳәын убас еиԥш иҟаз блақәак ҳәа наслырбеит, акыр сзеилкааузар, лаԥшыла зегьы насықәылхәацәеит. Днасԥырԥит. Иаҳагьы еигьасшьеит ус ахьыҟалԥаз. Агәра згеит, сара сцәызра иаҿыз, лара лҿы аԥашәқәа шыгәгәаз.

7

Бзиала ҳәагьы уаҩҵас иламҳәакәа: «Ааи, ааи, ибзиами» ҳәа днаҟәыд-шәындны, Цақәа данылԥыртҷ, атурбазаҿынтә данаауаз, ашьацҳәа иацәцаз ашәарах деиԥшны лхы лбауа, илызцәыртҷыз ацәаныррa акраамҭа илыцрыҵуамызт Аминаҭ. Днеиуан,ԥҳәыск илалҳәозшәа,лгәы дҭацәажәауа: «Знык ауасҵа изыҳәан снеит. Сыԥхашьеит. Исаҭәамыз иасҳәеит тәымуаҩык. Ҳаиқәшәаны ҳҟалозар, сатоумҵан ҳәа иасҳәароуп. Ҩынтә снеин, сшьапқәа ԥҵәартә, ҳауа хҵынхара ҳахьынеибарку иҳаицәаз, зкалҭ ҿеим даасҿаҳаит. Ахы сҿашәароуп, сахьынхо ҳәа шԥаласҳәоз. Иабалгәалашәари, ԥьушьҭ, уи. Лхы иҵоу даҿакуп. Иԥьабшьаша, иаҳа-иаҳа дыԥшҙахоит лара. Дажәыр ҳәа дшәаны, лхы дацклапшуазар акәхап. Лыԥшҙара налыхҟьа ицар, лхатца дыҟам, хшара длымам, илзынхозеи? Дзакәу шыздыруа, сгәы дшаҭахымгьы, изакәу сыздыруам, лыԥшҙара акәу, мамзаргьы маҷк сгәы дахьрыцҳанашьо акәу, дысҟәыз-

ҟьаша ажәак сызлаҳәаҙом. Сзылмацәҳаит, бымбои, сдиректор иԥызцәа, аресторан ҳәа, лара сналԥызатәны дансацәажәа. Дызшаз, ҭаацәарала насыҧ лмоуа данирҳәы, убри ацымхәрас, ԥьара акала ихаирҭәаарц, мхылдызк лылаиҵеит. Наҟ-наҟ! Дсыбмырбан!»

Ԥымшҟа аатҳьаны, хәылпазык, аусура амш анаанҵәоз, иԥсы ахьҭымшәац деигәырҕьазшәа, ицқәа харҳьхьала, хатҵа фархьк длыцны, Аминаҭ лыԥны даакылсит Цақәа.

– Ашәлашара быҟоушәа, агаз лампа абыркызар акәхарын, иахазны сааԥшын, аԥсы шынахшәара, иҭааҙа алашара алԥхон быԥны аԥенԥьыр. Аелектрик уажәыгь дылзымпшаацзаап, сҳәеит. Иахаҵәҟьагьы даазгар акәмыз, аха ҳтурбазаҽгьы корпуск аҟны асчиотчик блын, убри дадха- леит, – лҳәеит Цақәа ашә дшаахыҵыз.

Ишԥаҟалҵоз, лаԥсуара лшьапы лзалхуамызт Аминаҭ, Цақәа лааира шылгәампҳаз ҵәахны, ала иафом, аҳәа иафом, ҳәа аԥсышәак налалҳәеит. Лхы-лҽы лхалашааua, ахьшьыцбеиԥш лыблақәа ҭыԥхааua, зоура-зышәара наҙа-аазаз Цақәа, илыцыз ахатҵа хачача лара длыдкыланы данихәаԥш, ччараха илысит Аминаҭ. Ажәытәан аҳкәажәцәа ирыцын атҵыхәакцәа. Убарҭ атҵыхәакцәа дреиԥшны дылбеит.

– Аҳы, Пуфик, узыԥшузеи, алашара шыҟам умбаҙои, уашьҭал, иԥшаа, игәаҵа! – лҳәеит Цақәа, лхы-лҽы шамшамра иацрытцуаз алашара зегьы ахатҵа фархь хачача хәычы ижәҵо. Илҳәеит, ашәарыцаԥ илашәарыца агыгшәыг ашьҭа архарц, данаҵаҟьо еиԥш. Игәы ишахәо лдыруазар акәхарын, лнапы ҟәымшәышә ижәԥахыр инықәылҵан: – Ари ҳара ҳ-Пуфик иоуп. Ажәытәан дыҟан Афы – адыд-мацәыс анцәахәы, уажәы афымца анцәахәыс дыҟоуп Пуфик.

Иара ишҟа дынхьаҳәит. Лҽынаизааигәалтәын, лнапы ижәԥахыр ишықәкыз, ибла ҭырхахақәа дырхыԥшылауа:

– Пуф-Пуф-Пуф! Пуфик ты мои! Аҳы, даваи, пошел!

Пуфик асқам днамҵасит. Днықәгылан, асчиотчик ахәаԥшра дналагеит.

– Ахацәоу, саҳәшьа?! Зны илоуп, зны иҳәоуп, ҽазны иҽадақәоуп. Ах, уи здырраuaз аханатә! Сразҟы салагәырҕьо

сыԥазаарын, иахьагьы. Ала данаѡызоу, аху-хуҳәа даншуа, бԓеиҷабмыжьын ахаҵа. Данҳәоу даашьышьла. Данҿадоу, ԥшьшьаала, бмыццакыкәа, акьахь наиқәҵаны, бнаиқәтәа! Пуфик! Уалга! – лыбжьы егьшҳамын, ақьиарагьы аҵан Цақәа.

Макьана имлашьцацызт. Еицны иааѡналеит Есмеи Саиди. «ьоукы шыԥаз анырба, иаҳагьы еигәырҷьеит. Ашәлашара ианынхоз, изышьцылахьаз, ианаахәлалак, ма дара агәылара рцара, мамзаргьы, ацәажәараз агәылацәа дара рышԥа раара, араԥа иахьырымбоз егьԥьаршьон, егьыгәхьааргон. Есма лышәԥәыҵтра лкын. Саид имахәар иавҵан ачаи хырԥәдаага амыркатыл ду, ачаи бҷьыц хыжәжәаарахқәа авҵатата.

– Арҵ зусҵцәада? – лыѡнапык аалырххеит Цақәа.– Аминаҭ, бхәыҷқәа рами? Иҵуазеи исымбеижьҵеи! Унан, сшәыкәыхшоуп! Агәазырҳагақәа!

Гәыкалаҵәԥьа ишылымҳәо еилыркаартә,лыбжьы ааԥсахны, Есмеи Саиди дрыхәаԥшуа:

– Саншьа иԥҳа Цақәа лоуп. Саҳәшьа Ҭебреи сареи абриаҙәк лоуп ҳаншьцәа рахьтә инханы иҳамоу. Аԥсшәа лашәҳәа, нанраа, – лҳәеит Аминаҭ. Иҵегьы ирхьшәашәаны илҳәарц лҵахын, аха иамуит. Цақәа лымхалдыз ларгьы даланакхьан.

– Шәааи, сгәыдышәкыли! Шәааи! – даҷын Цақәа. – Сара саҵкыс деиҳауп, бара барԥыс!

– Биԥәаҭ, наԥ. Иԥшрада акгьы илаҙам. Иику бымбои, ачаи хырффага мыркатыл. Напышьашәала аусура уажә иаабама, иароуп ҳзааҙаз. Иԥхасшьаҙом, аха ихага-ҙаганы анцәа ианимша, рыԛәлацәа алахтрахь, аҵарахьы ианеиха, дара, иреицәоу аархыкәласуа, Ашәлашара иалахар, ирыцҳауп ҳәа хәыцырҵас исыман иани нахысгьы.

– Иԥарҵозеи Ашәлашара, адыд-мацәыс ыԛәлааит!

– Уи адагьы, Цақәахеит, анхара иаԥсам ақытаҷы. Арахә анутҵар руандаз! Анхаѡы имацара иоума, аҳәынҵқарра зегьы ԥсыс иахоу арахә рами?! Дызусҵазаалакгьы, хәдацәахьы ахьы далатәазаргьы, ажә иамҵуа ахш ижәыроуп. Арахә анышәх зҳәаз… – Абзагә иажәақәа рҳәара даҷын Аминаҭ.

– Иахбырԥьацәеит, саҳәшьа…

– Уахынла, ҳшыцәоу, ацәашьқәа аркны, игәам-гәамуа ирҭалон ҳаџьматрақәа, ҳажәбоурақәа. Хыжәхьак иреиҳаны ианышәҵар ћалом, рҳәеит.

– Хы-жәхьак маҷума, Аминаҭхеит, уаҳа абашәҭаху! Рхәы ҭоуҵароуп, руац ҭугароуп, избода уаҳа?! Ҷәаба-жәохә жәы умазар, урҭ урхашәаланы!.. Ее, саҳәшьа, акулакцәа ршьа былалазаап Ашәлашара бахьынҙаћаз!..

– Унан, Аминаҭ дбыкәыхшоуп, акулакраҷ ҳабаћаз аћәыди асыҙбал ҕәарҕәалеи ҳгәахы кыдрыҙәҙәаааите. Схәыцқәа Ҳәтыбын ианааи ауп ахәша захьҙыз анырбаз. Хы-жәхьак ирымҵуазеи?! – лҳәеит Аминаҭ. Еиҵа еишьҭагыланы рҷаархеит Абзагә иажәақәа: – Азауад жәқәа хыжәхьак ирымҵуа аћара ахш уоурц азыҳәан, ҳара ҳажәқәа жәохә ануҵароуп. Ҷәқәоума, еибарыѡуа анаарақәа ирҷоу ҳара ҳажәқәа?..

Аминаҭ лқьышә ачча аақәыххит.

– Бара быччоит, аха иаарымгаз џьыбшьома? Ашәлашараҵәћьа ирызнамгеит, аха Ачамҳара иааргән, иҵакны иныћәыргон, цәаҕьык, ҳажәқәа уахь иазыргон. Уаћа иахьноугогьы, ужә хәыцызар, иабаазар, ацәаҕь зыхьчо ћәрышьқәак иумҵакәа, инаишьҭҙомызт. Арахь акыр алҵыхындаз. Аҳаи аҵәеи еихоуҳар, акыр алҵуама! – даҷын Аминаҭ.

– Қьаф рузаапеи шәыжәқәа! Ҳа-ҳа-ҳа! – иаҳа-иаҳа лкьатеиах пҵәон, Аминаҭ иаалхәоз амарцхалгьы згәаҵа иахьымкьысуаз Цақәа. Иџьоушьаша, Абзагә иажәақәа реиҵаҳәара акәым, цқьагьы дырзымхәыццызт Ашәлашара данынхоз Аминаҭ. Ахаан иралымҳәацызт урҭ ажәақәа анцәа иззишаз, изтәыз ашәлашараа. Уаћа илҳәақәахьазҭгьы, изаҳауази лареи ахәша рыбжьнашьрын, заҵа иахымыччарыз. Араћа изалҳәоз аҧхәыс ччарада акы шлызнамырҵысуаз агәра лгеит. Даргәааит. Иаҳа лгәаҵахь инеип зылгәахәуаз алацәажәарахь дииасит.

Астол ианынахатәа, Аминаҭ иҵәахны илымаз акониак нықәлыргылеит. Лыцкәын Саид лхы наиқәылкын:

– Ари иббо, сара дыстәуп ҳәа исҳәом, аха згәеилгара бзиоу хәыцуп. Араћа, Ҳәтыбын ицәгьамкәа ашкол далгеит. Аинститут дызҭамлагәышьеит.

– Дызҭамлеит бҳәоу? Шаҟа бқәыпҵшузеи, Аминаҭхеит, баҳәшьа дбыкәыхшоуп. Ашкол иара ихала далгароуп. Аинститут бара дҭабҵароуп.

– Сара дызлаҭасҵозеи, бара мыжда!..

Цақәа лнацәақәа неихьылшьын:

– Бара ибымамзар, сара сбыцхраап. Мышкызны, ианбоулак, исыбҭап. ҧсышьацәгьа роуроуп, адәқьанаҷ исыҵазкыз. Мызкы исымаз ала, саҳәшьаҧа аинститут ашә наизаасыртуан. Егьоурым. Ацәынха-мынхақәа ҧытк ыҟоуп макьана. Аҧшҙара дыкны даго, асеиҧш аеҳәшьаҧа дансоу, сеигҙом!

– Ибзиараха анцәа ибҧигалааит!

– Уажәы ҙынроуп. Ҽааны, аҧхын аекзаменқәа рытира даналагонҙа акыр набжьоуп.

– Арра дыргаргьы ҟалоит. Дшыхәыцыз ашкол дҭасҵан...

– Арра иаҳагьы еиҧьасшьоит, – иҳәеит Саид.

– Ииашоуп. Аҧсадгьыл аҵеи иаша убасоуп ишиҳәо. Аха Аҧсадгьыл аҵара змоугьы аҭахуп. Арра уцара инахырпаны, ҽааны аинститут уҭаҳҵап. Ууанҙа ишпаҟаҳҵо? – Аминаҭ лакәымкәа, иан лара лакәушәа, ацәажәара даҷын, ахшара ирыцу агәыблра, кьыс амаҙамкәа згәаҵаҷы итәаахыз Цақәа. Убри адагьы, ҭынха дызмам аҭаҳмада имал еиҧш, даҽа цәаныррақгьы лзынханы илыман ари аҧхәыс. Лхатә ҧсҭазаара маншәаланы, насыҧла ианышьақәымгыла, шьоураҵас, лхы иалҭаз ахақәитра иахҟьаны, шьала-дала илзааигәаз лҭынхацәеи лареи еицәыхьшәашәеит. Изеибамбо еицәыҙит. Уажәы арҭ аҩ-цәаныррақгьы рныхырҭа Аминаҭ лҷы иахьылбаз, насыҧс илыҧхьаҙеит.– Аҧхын аекзаменқәа аниҵиуанҙа акыр набжьоуп. Ууанҙа шәгәы итоузеи?

– Иҟаҳҵагәышьозеи?! Аѳны дыҟоуп. Асовнхараҷ даасыцхрааyеит, – лгәы ааҟәандахеит Аминаҭ. Лара, изыхшаз лаамышьҭахь, дрымазаап даҽеаҙәгьы, лхәыҷқәа рлахьынҵа иазхәыцуа. Гәыблрак нархыҳәҳәылеит Аминаҭ лыблақәа». Ахацәа бзиа илбозар, сара аҙәыр дысцәылгама? Ҭәи-млашьи зеибадыруам ҳәа, изылымҳәозеи, ҷьым, саҳәшьа Ҭебра! Лхаҵа дналывымшәац. Цақәеи сареи уи ҳалзеилкааyам. Ҭынха дызмамыз амба шьаҟа гәыдикылон зырҳәазгьы абри азыҳәан ауп.

Зыламыс шәытак амоуц, зкалҭ бзиоу, аҭынха сара дсымамзар, исымоугьы мап лцәыскыр, нас сыԥаз схала, аҳәыҳәкцәа реиԥш. Саҳәшьазаҵә усгьы арахь сааижьҭеи, ныԥәгатәыс слоур ҳәа дшәазар акәхап, бла хаа сҭалмырԥшит». Лгәанала абас шылҳәозгьы, дмыцхәны лыѽны инанагаз уаѽԥсҵас Цақәа длыхәаԥшуан Аминаҭ.

– Иԥаҳҵаша убриоуп... – ҷаалҭит Цақәа, аха лажәа намыгзакәа, афымца зырҽеиуаз лхы наиқәкны: – Уалгеи, уара Пуфчик! Цқьа ҳнеиҷарԥши! Баша сыҽхәаны ибасымхәеит атурбазаҷ баннеиз. Ҳдиреқтор снапаҷы дыԥоуп. Ҽааны апхын аекзаменқәа аниҵиуанзә, ачаирҵақәа дырхума? Сара дсыҭ саҳәшьапа. Араԥа шәааҵраҷоуп. Усурҵак изысыԥшаап атурбазаҷы. Ифатәгьы уаԥа иԥалап, ԥәрышьқәакгьы ирҳап.

– Ииугәышьозеи, ари агазажә, уаԥа усс?

– Сиазҵаап адиреқтор, сиҳәап. Уажәааигәагьы ҷкәынцәа қәыԥшқәак рыдыркылеит. Нхыҵ ицо, Аахыҵԥа иаауа атуристцәа мѽапыргоит.

– Акласс исыцалгазгьы аҙәы аус иуеит убраԥа, – иҳәеит Саид.

– Бымбои ииҳәо? Сара уа сыԥами, сааихылаԥшлап, – лҳәеит Цақәа. – Амала, аҙгабцәа ԥшзақәа, апԥақәа ииасны ишцо рыпсы ааиҵаркырц ианынатәо еиԥш, мчыбжьык, жәамш иаадгылалоит. Уанрышьҭала, улымҳақәа ааҷысхуеит.

Саид иҙамѽақәа аацаҳәцаҳәеит. Алашара шыԥам ауп. Ибла даахгылеит ашкол дсыцалган, уаԥа аус иуеит ҳәа ззиҳәаз иѽыза ҷкәын дицны, уажә ааигәа иибаз аԥсшьаѽы ԥҳәызба. Ихы-иҷы иқәлаз аԥаԥшьра нықәымҵыцқәа, иаалырԥьаны, аҷеыԥҳәа афымца лашара накит. Алашьцара иалатәаз рыблақәа ԥәыс-ԥәысуа инеихәаԥшы-ааихәаԥшит.

– Пуфу-фунчик ты мой. Атурбазаҷ ҳаннеилак, сто грамм сықәуп! – лҳәеит Цақәа.

– Унан, ара иҳамами, абар, акониак! – лҳәеит Аминаҭ.

Хпыҷк нҵалҭеит. Аласба хәыҷы аладу ианамҵагылоу иапшышьоу иԥшышьаха, днапырԥәыҷы-шьапырԥәыҷуа Цақәа длыхәаԥшуан Пуфик. Цақәа лымхылдыз убасҵак дарҭаслымхахьан, аҙеибафара уҷалажь ҳәа налҷыҵшәар, ѽынтә аҳәаха литомызт.

– Ари аанкыл, Пуфик! Мой запасной, Пуфчик! – лҳәеит Цақәа. Лқьышә лнапы напқыракны, Аминатҭ лахь дынхьаҳәны, лыбжьы аархәыцшәа: – Еснагь запасноик думазароуп. Зынӡаск аӡәгьы сиҭахымхо, сажәуа саналагалак, Пуфчик сиццоит. Усами, бзиа сумбои, Пуфчик?

– Бысхыччагәышьоит, аха убригьы насыпуп. Изжәуама? – иблақәа ахырхәара, ақьиара, аҳәаркьира рхыҳәҳәыло, Цақәа дналыхәапҵшит. Аха иара уи лышҟа данынапҵшуаз, ииҳәозгьы лмаҳауа, лхаҭа илҳәазгьы лхашҭны, дшанханы, даҽеаԥьара дыпҵшуан Цақәа. Данааиҭәҟьа апсшәа лалҳәеит, аха усҟан, даҽеакы иалацәажәон, насгьы аилашәшәра иаҿын, цқьа длыхәампҵшит Есма, уажәы, афымца лашара каххаа ианакы, астол ааигәара дмааикәа, насҭхашәа игылаз апҳәызба данлыхәапҵш, дԥьалшьеит Цақәа.

– Аминатҭ, сыбз цәгьазар, аӡаӡ алоуп, алапҵш лкып, дзакә ҭыпҳа ссирузеи, бара ибымоу! Лыхцәқәа кахәхәа, лыԥьымшь еиқәаҵәақәа кыдыршала, лӡамҩақәа ашьеи ахши еилаҭәоушәа! Бааи, Цақәа дбыкәыхшааит, еиҵа сгәыдкыли! Аминатҭ, ибгәалашәауоу, саб сицны шәара шәҿы саннеиз сыхцәқәа зеиԥшраз? Есма лыхцәы анызба, иаасгәалашәеит.

Аминатҭгьы, ҿыц дылбозшәа, лыпҳа дналыхәапҵшит. Дагьыналыхәапҵшит, ахра бҕаларҵа инҵапшыз иеипҵш, лгәаҵа нҭыпсааит. «Ажьра шә-жьра ицоит ҳәа, анцәа срыцҳашьа, ишпеипҵшу артҵ!» – лҳәеит, лгәанала, Есмеи Цақәеи еидкыланы дрыхәапҵшуа. «Анык илыхшазшәа… Рԥынҵақәа иаша-иашаны, икахәхәа-кахәхәа, рыԥьымшь еиқәаҵәақәа, рҽеахьеиҩыршо еицәыхараны, рыцлымҳәақәа маҷк иалыҳәҳәо… Урҵ зегьы ракәым, рыблақәа! Рлакыҵақәа ҭиаҵәа-ҭиаҵәааны, рыблақәа ҕра-ҕраӡа. Анцәа срыцҳашьа… Дзеипшхада Есма ҳҳәахуан лаби сареи»…

Хыжәлагақәак надыргыланы, хпыҿқәак надсыржәыр ицап ҳәа Аминатҭ ирымҵалыргылаз акониак паҵлыка ҭацәит. Абысҵа руит, аҟәыд дырԥхеит, акрырфеит, ишеишеиуа икыдыз амза, змаҭацәа зцу анду леипҵш, ишлаҕәаҕәаӡа ажәҩан агәахьы иаскьеит. Лара фырԥьанк анылжәлак, схала изжәуама ҳәа, акониак Аминатҭгьы иналыржәуа, иаҳа-иаҳа ллафи лылча-хәмарреи

хлыртлон Цақәа. Ирласны дцандаз, дыздыруа сыѡны дшааиз ибар, игәы иаанагозеи ҳәа Цақәа илыхәаԥшуаз Аминаҭ, арыжәтә лшьа-лда анарҿыха, ачча-хәмаррагьы данханагала, уажәы Цақәа дцарц дандәықәла:

– Баангыл уаха, – ҳәа дналхьынҳалеит.

– Сзыхьчо дсыцуп. Пуфчик, за мной! – лҳәеит Цақәа. Лажәақәа шцәаԥҿыгазгьы, лҳәашьа агәыԥха аҵан. Ихы-иҿы ихалашауан Пуфик.

Аминаҭ лыбжьы аархәыҷны:

– Цақәа, ибҳәашьоузеи?! Дзеиԥшразаалак, дуаѡԥсуп, ала баԥхьошәа, – лҳәеит, лхаҵа дагьааԥхашьеит.

– Уи иара иаҳагьы еиҧьеишьоит. Ус ами, золотой Пуфчик? Сара сзыҳәан уԥсы умҧуеи? Аиаша саҳәа, суццозар иҟоуҵои? – шаҟа длалырҟәуаз лхаҵа дҳаракхозшәа, иаҳа-иаҳа иаалырԥшуан дытҟәаны, дҳәынҷаны дышлымоу. Дцәышхон, дҟаԥшьхон ахаҵа хачача. – Ах, абри сшибо бзиа сырбондаз исҵахқәоу! Ишԥасоуҳәеи, Пуфчик, уажәааигәа.

– Лафны исҳәаз ҷьыбшьеит, ҳи-ҳи-ҳи! – ихапыц сса хәыҷқәа аарԥшуа, ибжьы ҵаҕаҙа дааччеит Пуфик.

– Шықәсы заҵәык сара быстәыз, убринахыс, ианаабҳәо сҿынкнаҳаны сҿысшьуеит, иҳәеит.

– Изысҳәаз раҳәа, изысҳәаз... – игәы иахәаны деиҵааччеит Пуфик.

– Бзиа сшубаҵәкьо агәра зласургозеи ҳәа саниазҵаа... Уаала... – лҳәан, дцарц дынхьаҳәит. Даақәгьежьаан, Аминаҭ ллымҳа дынҵахәыҵхәыҵит. «Ҳдиректор убас ѡызцәа бзиақәак ҳәа имоуп...» – аҳәаха лоуаанҙа, Аминаҭ наҟ дналыдҵит.

Амза лхалашо, дҳәамсеиуа, лыгага еиԥш, ахаҵа хачача длыцны, ашҵа дынҵытҵит Цақәа.

– Дызлоуцәымыҕхаша шырацәоугьы, узлахылхыз узымдырҙо, ҷьара акала ухылхуеит. Гәыбҕанс ируҵозеи ахацәа! Абас иҟоу аԥҳәыс данрықәшәалак, лбызкаҵаҳа иналашәоит, – уи иналышҵалҳәеит Аминаҭ. Мчык илыцәнагар ҳәа дшәозшәа, наҟ-ааҟ лыҷкәыни лыҙҕаби лываргыла, рыжәѡақәа инарықәылҵеит лнапқәа.

Илҭынхацәаз, гәыкала бзиа илбоз рзыҳәан акәым, тәымуаак рзыҳәангьы дыцәгьахәыцѡымызт Цақәа. Ҕангьашра

лыламызт уи аԥхәыс. Амала, аҳәса зегьы реиԥш, наӡаӡа бзиа илбалаша ахаҵа дизхәыцуан. Бзиабарак налызцәырҵны, абри иакәын сыззыԥшыз анаалхәо аамҭазы, иналымпытцшша ицацыԥхьаӡа, хьаа дуны илхылгон. Дагьазгәаауан лыбзиабара, ачымазаѡ игәабзиара аиааира анагалак дшазгәааува еиԥш, имч мырхо дызмаз ахьаа. Лгәы инҭалхәон: «Уаѡԥсы дсымшәиц, уаѡԥсы бзиарамзар, цәгьара изызымуц, нас, сара еснагь цәгьарала изсызныкәозеи?! Издыруада, цәгьарала, цәгьахәыцрала ауаа урзыкәазар иаҳа еиҧьзаргьы». Абас данхәыцуаз, лхаҷы иааиуамызт акы. Заа иҙбаны цәгьара уаѡы изылуамызт. Аха лхаҭа илзымдырӡакәа, илҭахӡамкәа, аӡәырѡы ирзаалгахьан ацәгьара. Абри ауха, бзиарак лзызуп исылшо ахәаҷала, слыхәап ҳәа Аминаҭ лҟны дахьнеизгьы, абзиара ҟалҵоз ԥьшьаны, лхаҭагьы илзымдырӡо, аԥхәысеиба Аминаҭ лхәыҷқәагьы ларгьы зегьрыла ирыцәтәымыз мѡакы инанылҵеит: «Аҷкәын дысзынашьҭ. Усурҭак изаҳаԥшаап. Иҭацәу уада бымазар, аԥсшьацәа ѡнахҵап. Сбыцхраап», – анылхәа инаркны.

Аминаҭ лҷы Цақәа даннеи амчыбжь азыхәан, атурбазаҷ аусура далагеит Саид. Ихаҭагьы игәаԥхо, иуалафахәы бзианы, иусура маншәалан. Мчыбжьык, жәамш рахьтә знык, иаҳа аԥышәа змаз мѡаԥгаѡы еиҳабыки иареи атуристцәа рыманы, ицон ашьхаҟа, Нхыҵи-Аахыҵи рхәааа аҷынӡа инаргон. Имѡаԥыргон. Уахык иԥхьон уаҟа, ашьхақәа рҷы. Нхыҵынтәи иаауан даҷеа гәыԥк. Иѡызцәеи иареи инаргоз, Нхыҵынтәи иаауаз амѡаԥгаѡцәа инарырҭон. Еимырдон. Ианцозгьы ианааузгьы, ԥсааиҭакырҭас, ԥхьарҭас ирыман Багада ацҳа аѡадахьы, ажәытәӡатәи аныхабаа азааигәара ишьҭоу адәхәыԥш.

Атуристцәа машәырк рмыхькәа рымѡаԥгара акәын иѡызагьы Саидгьы ируалҵәҟьаз. Аха убри инаҷыдангьы, атурбаза анапхгаѡцәа даҷеакгьы рыдырҵон. Атуристцәа рыгәгьы дмырҷыҕырц, атәылаҷацә ажәытә-аҷатәгьы нарарҳәаларц. Иҟаҵатәузеи убри азыхәан? Саид иҵар акәхеит Аԥсны аҭоурых. Ирылсны ицон Дал, Ҵабал, Лаҭа уҳәа ақыҭақәа. Иахысуан Аԥсуа баагәара, инаԥшны ирбон аԥсилаа рҳәынҵқарра абаа хырҕәҕәарҵақәа. Аҭоурых ду амазаап, Багада ацҳа аѡадахьы

игылоу ақьырсиан динхатцара аныхабаа. Иахытцуазеи? Зқьи хәышә шықәса иреиҳауп.

Саид даныхәыҷыз ашьха дааигахьан иабду. Ашьха дааигахьан иаб. Шаҟантә иавсхьаз ари аныхабаа. Издыруамызт уи усҟак аҭоурых шамаз. Урҭ ақытақәа, аныхабаақәа, абаагәарақәа,аурыс ҳәынҭқар иаҳацәаз,ицәыбналаз аурысцәа ахьынхоз, урҭ зустцәаз, аҧсуаа ашәҟәыҧхьара шыддыртцоз уҳәа, шаҟа еилкаатәыс, цатәыс иоузеи. Иѡны ирҭеит. Данцоз, данаауаз иџьыба иҭан. Дук мыртцыкәа, ажәеинраалак еиҧш ҷырҳәала итцеит. Уинахыс ииҭахыз, иусураҷ ихәашаз ашәҟәқәа дрыҧхьон.

Лычкәын иусурҭа, асовнхара аҟны аасҵа атурбазаҷ Аминат еиҳарак изылгәаҧхоз, бзиарас иамаз, аинститут аҭаларазы иҷазыҟаитцаларц аамҭа рацәаны иман. Цақәагьы диеигәырҕьатцәа дихылаҧшуан. «Мап сцәыркхьеит сҭынхацәа. Рыхьӡ сырцәоит ҳәа исыхәаҧшуеит. ҧсык сиѡызоуп дара рзы. Идсырбап саргьы џьара сышхәарҭоу. Сихылаҧшлап Саид. Сицхраап. Цасҳәагьы, дахьызҭамлаз Аҟәа аинститут дҭасцап,» – ҳәа лгәы дҭахәыцуан Цақәа. «Абри арҧыс сара дсыхшазшәа усзихылаҧшла», – ҳәа иалҳәеит адирекҭор.

Зегьрыла сманшәалахеит,Аҟәа аинститут дҭалар,иааигәоуп, дцалап, даалап. Сааигәара дыҟазаап ҳәа дышхәыцуаз Аминат, ииун мза анҵәамҭаз, аинститут аҭаларазы ишәҟәқәа ирхиоит ҳәа дышгәыҕуаз, уахык, Саид иан днартәаны, днахыкәшааахыкәшо ус ҷааитит:

– Мама, бгәы иалымсын, аха сара араҟа сҭалаӡом. Сцоит...

Аминат лыблақәа алашьцара анаархаҳала, ллымҳақәагьы ирмаҳаӡеит. Илзеилмыргеит, иарбан қалақьыз зыхьӡ иҳәаз. Иҳәашьала мацарагьы, дымѡашьахуа еилылкааз, лара дахьзымцо, дахьзымаауа, лассы-лассы лыбла дахьазымбо, Урыстәыла агәахьы иҟоу қалақьк ахь ауп дахьцо.

– Уца, нан. Акыр унхома? – лҳәеит, днахыхәмаршәа. Иажәа ахы ахьцоз лзеилымкаазшәа ҟалтцеит. Иаалгәалашәеит ааигәа илбаз аҧхыӡ. Адырѡаҷенытцәкьа, аӡәы иниасҳәар, сгәы аасырҟычып ҳәа лгәыла ҧхәыс илалҳәеит:

– Сыԛкәын дызҭаз аҕба амшын инхыʒла ицеит. Ицеит, ицаʒеит. Сымацара саанхеит аҟәараҷы. Сцәырҳаны, сааԥшит. Дахьышьҭалаз ауадахь снышнашылеит. Дҭахәхәа дыцәан.

– Ачаҕьа ихы иакәбыхшарауаз.

– Иакәсмыхшеи!

– Бымшәан, быԥхыʒ башахоит, – лгәы аалырҕәҕәеит агәыла ԥҳәыс. Лыԥхыʒ лхашҭны дыҟан.

Есма илдыруан, лашьеи лани убри аҵыхәала еицәажәараны ишыҟаз. Аицәажәара зыхҟьаз, иаҵыхәазгьы лдыруан. Дазҷелымҳан. Реицәажәара ларгьы илаҳар лҭахын. Рхала ауада ишышналаз анылба, уажәшьҭа ицәыригахьеит Саид анылгәахә, ашә ааимԥааны, дагьынышнашылеит:

– Ииҳәо агәра бымган, дааʒом, иббалап, дцар даауазар. Ҳаб ҳашкаижьыз еиԥш, Саидгьы ҳкажьны дыԛәҵуеит, – лҳәеит, лылабжышқәагьы аахаҟәҟәалеит.

– Баангыли бара! – иаҳәшьа дналыԛәҵәҟьеит, Саид. – Шаҟантә ибасҳәахьоузеи, сара сусқәа!..

– Исоҳәеит, исоуҳәеит!.. Мамчкеи сареи иҳамада араҟа?! – инеималҭәеит Есма.

– Баангыл, иҟалазеи, цқьа исашәҳәеи, – ашыԥьагьы лыргәыбзыԓуан Аминаҭ.

– Мама, наҟ бца ҳәа лаҳәа ари, – иҳәеит Саид.

– Мамоу, сцаʒом. Мама, цқьа иҳәааит дахьцо, зыҟны дцо, планқәас имақәоу, – илуамызт Есма.

– Ҷыбымҭын, ҟарулс бара анцәа сыбзишаз ԥьыбшьома?! Сара аҵарахьы сцоит! – ибжьы шҭицеит Саид. Абыржәада ус ибжьы дуны илмаҳацызт Аминаҭ. Иаб ибжьы ахаҵа-ԥсаҵа.

– Цқьа исаҳәа, нан, – лыбжьы қыԥьқыԥьуан Аминаҭ.

Иаҳәшьа лымахцә данкны дындәылицан, ашә ныдиҵеит Саид. Иан лшьара дықәлартә дааиргәыбзыԓит.

– Мама, бара хьаас иҟабымҵан. Ҳазегьы ҳзыҳәан ус еиҳа еиԓуп. Араҟа аинститут аҵалара шыцәгьоу ббоит. Ма абҕа умазароуп, ма – аԥара. Ҳара уигьы ҳамам, егьигьы.

– Мамзаргьы ашкол ибзианы уалгахьазароуп, – инаиаҿԥнылҳәеит Аминаҭ. Идыррақәа уиаҟара иахьыҕәҕаам зыхҟьақәаз шылдыруазгьы, уаҳа излахлырбгалаша лзымдырит, лгәа-

хы иалакшо... «Ма абҕа умазароуп, мамзаргьы – аԥара» – ҳәа иихәаз ажәа. «Уажәнатә ас ахәыцра иалагаз, нас дышԥаҟалои? Дырцәыхьчатәуп, урҭқәа дырцәыхьчатәуп. Аԥсҭазаара аԥшәымацәас иамоу марыҭхәараа шракәым идыруазароуп. Ажәытәан иаабахьоу ыҟам рҳәахуеит. Иарбану иҟам?.. Аҕба уақәтәазар, сцом ҳәа баша амазгәыҭ унапы акәуршеит ҳәа акыр иухәома ҳәа ирҳәо?! Нас, адаҕь уаѽызаха. Аҵгьы уаанахәазар, усгьы уахь сцон ҳәа унапқәа науваԥсаны уҽеаҭ. Дзажәҙа! Ма абҕа мамзаргьы аԥара ҳәа дарауеит!» – лгәанала ԥьара аҙәы днеиҿаԥеит. – Иуҵандаз! Ибзиаҙаны уалгандаз!

– Иашоуп, мама, саргьы ишсылшоз исымҵозар акәхарын, аха сдырра ахьыҕәгәам зыхҟьақәазгьы бдыруеит. Шәанеилыҵшаз шықәсык аҟара аѽны дыҟан акәымзар, абжьааԥны дабаҟаз ҳаб? Аҙын, иаашар, афермахь ҳәа дыѽны иҿынеихон. Аха аҙын, ма уахынла аѽны даҳбон. Дабаҟаз егьи абжьааԥны? Дабаҟаз аапын, аԥхын, ҭагалан? Аапын аԥьмақәа хьоит, уахгьы-ҽынгьы уа дыҟазароуп. Аԥхын ашьха икацатәуп, уаҟа дрыцзароуп. Ҭагалан ааԥҵра иҵоуп. Ацара-аара хароуп, уаҟа дыҟазароуп. Даду Гәадала иқәрахь днеихьан. Ашкол ахь инеида, иаҳхылаԥшыда? Аѽны арахә рхәы ҭазҵодаз? Руац ҭызгодаз? Хәылпазыла иԥшааны, игәаразҵодаз?! Ҳазегьы аколнхара арахә ҳрыхҵнитҵеит ҳаб.

– Ус уихымҭәажәан уаб. Уи даҽын иԥсҭазаара зызкыз аус. Шәаб иатәаз аԥҳәысгьы димоуит, иқәнагоз ахшарагьы анцәа иатәаимшьеит, аиашаҵәкьа шәҭахызар! Ҽазны исмаҳароуп ишакәым уихцәажәо! – лҭаԥкәымгьы нықәлыкшеит.

Есма даа ѽнашылан:

– Мамчка, усҟак, бгәы изалсызеи?! Ииашаҵәкьаны, ҳаб ҳааҙаха имамызт. Знымзар-зны ашколаҿ дымнеицызт, – лашьа днаидгылеит Есма.

– Аҵкыс еицәахеит ашколаҿ иҟалаз аԥсахраҟәа... Сара издыруеит, сынтәагьы сызҭалаҙом Аҟәа. Аԥсаатә амҵәыжәѽа ԥуҵәар, нас узымԥыруазеи ҳәа ихҵоукыр иашоума? Анцәа иҳәозар, сманшәалахеит. Сцоит Урыстәылаҟа. Уаҟа аҭалара иаҳа имариоуп рҳәоит. Аинститут иамургьы, занаатк ахьсоуша сашьҭалап.

– Бзиа иибо аԥхәысгьы... – аҳәара дналаган, Саид иблақәа данырхыԥшыла, лҵааанылкылеит Есма.

– Иҳәа, нан, уаналагах зегьы ҳәа. Есма илҳәо иашоума? Бзиа иубо аӡәыр дыҟоума уахьцо? – лгәы аалымҟьан, лыбжьы каҳаны, диҳәо ҷаалԥит Аминаԥ.

– Уи цәгьоума? Ҳѡыцьагьы ҳныҟәгара бцәыцәгьоуп. Ибылшо Есма илыдҵа. Сара цхыраарас исҵаху акы заҵәык ауп – соушьԥ, – иҳәеит, иӡамѡақәа хәацыхәаԥшьха Саид.

– Лара дызусҵада, бзиа иубаз? Шәабеибадыри? Атурбазаҷ акәхап?

– Аҳәса ласқәа дреиуоу ԥьыбымшьан, – иҳәеит Саид, иҵегьы ажәақәак ациҵарц иҵахын, аха Саид иажәа днаԥыѡлан:

– Амц умҳәан, амц! Аҳәса ласқәа дызлареиуамзеи, Ҭемыр дицныҟәозҭгьы, хаҵа сцаны саахьеит лҳәаазар, уара уаҵкыс деиҳабызар!.. – ҷаалԥит Есма.

– Мама, абри ҷылымҭааит, наҟ ддәылҵааит акәымзар, саалысуа дсыпҟоит! Шпионҵас, сахьцалак дсышьҭоуп! Ибазҳәадашь бара урҭқәа зегьы, иаа, ибазҳәада?! – дхәыцыхәаԥшьхан, иҵаҷкәымқәа раҵәаны иаҳәшьа лахь иҷынеихеит Саид.

– Уҷеаанкыл, амбжьах! – арҵәаа аатлырҟьеит Аминаԥ... – Дахьуаҳәшьоу аамышьҭахьгьы, дшыԥҳәызбоу ухамышҭын. Изакәызеи иҟауҵо?!

– Исазҳәада?! Исазҳәада умбои, уажәааигәа сахьнеиз, тиотиа Цақәа лылаҕырӡ лыкәааша дтәан. Дналыцныҟәазар, даалыцрыҵып сҳәон. Дызусҵада дзыдҷаблаз ҳәа дналаган, уи аԥҳәыс лхы-лҵыхәа зегьы салҳәеит, – илуамызт Есма.

– Сара сзыцныҟәо лгәы иаланы акәмызт, аха лара аӡәы дкаижьызҭгьы, еимаҭәаны дҵәыуон. Мама, бара ибыздырӡом, Есма Цақәа лахь дныҟәоит. Бнеишь, атурбазаҷ Цақәа ишлыхцәажәо ббап. Утиотушка ахацәа ргәы нлырхом ҳәа исхыччоит. Убри лахь дныҟәоит Есма, – иҳәеит Саид.

– Тиотиа Цақәа дзеиҕьу рацәаѡуп. Ахацәагьы рыманы, егьаваныҟәо аҳәсақәа раҵкыс уеизгьы деиҕьуп, – лҳәеит Есма. – Ишԥаҟалҵари, хатәы насыԥла деиқәымшәазар, лажәра аанӡа лхала лҷылражәрыма?

Аминаҭ еилылкааит, Цақәа лажәақәа инарыцымҵакәа, инарыгмырхакәа ишеиҭалхәоз Есма. «Лажәымҭа цәгьахааит, акамыршшеиԥш, лыҟьашьра дахьаҿугьы лзымхакәа, дыртәаны лыгәҭыхақәагьы лалхәома?! Дызлалцәысыхьчарызеи! Уҭынха бзиа иузиуа, уаҕацәгьа иузиуам. Цақәа длыдибалазар хҭынхак, ҳаздыруа, уаҳа аҭахҙам!» – лгәы инҭалхәан, нас, лыԥсы лгәы ианкылаха, лыбжьы ѡҭыганы:

– Сылшьит, лажәымҭа цәгьахааит! – лхәеит Аминаҭ. – Сыѡны дышԥаасышьҭуаз, акаҳԥы!

– Мама!

– Мамчка!

Ддыргәыбзыҕуан лхәыҷқәа.

– Сышәшьит. Шәѡыцьагьы сышәшьит!

– Мама, бара Цақәа лзыхәан ахаан цәгьарак ҳабымхәацызт. Саншьа иԥҳа лоуп, сара дсаҳәшьоуп, бҳәеит. Лара дыԥшҙоуп. Лацәажәара шаҟа иинтересу бдыруоу? – Цақәа лыхьчара дналагеит Есма. – Илацәажәо ахацәагьы, убасҵәҟьа аинтерес зҵоу уааүп.

– Ани арежиссиоргьу?! – аҵәы налеиҵеит, уажәы иаҳа иҽааанкыланы Саид.

– Ааи, арежиссиоргьы.

– Акино аҟны бҭысхуеит ҳәа бжьара иаҿу?! – иажәа ааиршхамит Саид.

– Мамчка, сара сакәым, аха иара иоуп дышпионха исышьҭоу. Уи арежиссиор исериозниу уаѡуп.

– Баб диқәлоуп, – налеиҵеит Саид.

– Уара узыцны уцарц уаҿу аԥхәысгьы уара уаҵкыс деиҳабуп. Арежиссиор акино аҭыхра далагарц ауп. Сара сакәым, аха уи игәаԥхо Цақәа лоуп. Ауаа ишырбоз лнапы дагәҙит.

– Бара блыҵашьыцуеит.

– Шәыбжьы сышәмырҳан шәѡыцьагьы, шәыбжьы! – арҵәааҳәа днарықәыҳәҳәан, лыԥсы маҷымхарц, амца акны, лыԥсы ацәылгозшәа, ашә ааимԥааны, абарҵахь дындәылҟьеит Аминаҭ.

Есмеи Саиди рхала ианааанха:

– Даҽеа знык атуристцәа мҩаԥызгоит, нас сцоит аҭарахьы. Мама ианлабҳәа, саргьы бара бзыҳәан иласҳәо ббап, – иҳәеит Саид.

– Илоуҳәозеи, иумоузеи илоуҳәо?!

– Арежиссиор, аҭаҳмада, дшыбгәаԥхо ласҳәоит.

– Ҷумҭын! Ҩажәижәаба шықәса зхыҵуа ахаҵа иоума ҭаҳмадас иушьо? Акино аҟны сҭихуеит. Шәызегьы ашьыцра шәагап.

Абарҵаҷы:

– Уҭынха бзиа иузиуа, уаҩацәгьа иузиуам, – ҳәа илҳәац неиҭалҳәон Аминаҭ, уеизгьы-уеизгьы Цақәа лакәызшәа зегьы зхараз…

8

Ашәлашара ақыҵан иҟалаз – Гәырҵаа рынхара (ишазырҳәац, Гәырҵаа рынхара ҳәа азырҳәон акәымзар, Марыҭхәа Патыхәиԥа иԥсшьарҵа ҳәа машәырынгьы, аҙәы иҷыциршәомызт) шыблыз, иажәабжьха ақыҭақәа ишрылаз, мчыбжьыкгьы ҵаанҙа, Аминаҭ дахьынхоз Ҳәҭыбын аҳабла аҷынҙагьы иааҙеит. Ҳәҭыбын аҙәыр уахь дхаланы иҟалаз арыцҳара иблала ибама, мамзаргьы Ашәлашаратәык агаҷаҟа данылбаа, шәаԥьҳәаҩык диҩызаха иҳәама, ишааҩыз здырхуада, аха знык ианрылаҩ, ԥсҙык иаҩызаха, аҳабла неимнарҟьеит. Ирҳәон ари ажәабжь, ԥьоукы, нхаҩ бзиак днықәыццышәаа дцар, ргәы ишалсреиԥш хьаас иҟаҵаны. Даҽеа ԥьоукгьы ԥхасҵа дук роуны, аԥхасҵа рызҵаз игәаҕ иднарҳәозшәа, иназгәааны! «Дара ираҭәамызт. Уаҩԥсҵас изахыламԥшит азыҳәан, ирыхәҵаз рыхьит», – ҳәа нацырҵон. Гәаҕҵас иҳәаз ажәақәа, агәыблрагьы рыҵаҵәахын.

Аиҳараҩык ишраҳаз, иагьшырдыруаз, машәырла амца акит, ирызмырцәеит ҳәа акәын. Агәрагьы ргон убас ишықалаз. «Ахала, машәырла имблит, аха аҩны иахыз, аҭакәажә амца ацралҵеит» – ҳәа аҙәык-ҩыԥьак инеиҭарҳәазаргьы, ражәа рҷадырхьуан, убасҟак агәра агара рцәыцәгьан. Анхара абылра, уаҩԥсык илаигәыдҵаны ишьра иаҩызан. Дарбан ԥхәысу,

лхы лтәны, ма ашьа лыдымкәа, уаҩԥсык илаигәыдҭаны дызшьхьоу?!. Убри, уаҩԥсык ишьра иадылкылеит, иҟалаз анлаҳа, уи анхара аҵыхәтәантәи аԥшәмаԥҳәыс Аминаҭгьы. Уи илазҳәаз, агәра изымго: «Инарҳәы-аарҳәоит, машәырым, аҩны ҭакәажәык дыҟан, убри илыблызшәа», ҳәа длак-ҩакуа ишаҵҭазгьы, Ардушьна ибзианы дыздыруаз Аминаҭ, лак-ҩакрада агәра лгеит, аҭакәажә ишылгәаҵьыз. Агәра лгеит, егьылҳәеит: «Иахарагәышьаз илблыз анхара, усҟак анылгәаҵь, хәшәык лҷаҵаны дылшьындаз ҳахзырҵәаз аԥҳәысеиба! Ианамуӡах, ма убри лынхара иацралҵандаз амца! Ахьшь ажәҩан ишалаз, ардәына лшьит. Ишԥалыхьи!..»

– Уи бара иабабыхәоз, излабзеиҵьыз, Аминаҭ?

– Сгәы сҟычуан, иуаҳауама, сгәы сҟычуан, Гәдиса!

– Убри азыҳәан мацара акәхарушь?

– Мап, зегьы сымҳәар умуазар.

– Макьанагьы агәра бымгац?..

– Ааи, агәра сымгац. Унасыԥ наумпыцышшаны ианцалак, иҟалаз ишыҟалаз, изхароу ҳәа ахәыцрақәа зегьы нахәаҷуеит, угәаҵаҷ аҳра ауеит акы заҵәык – агәра азгом.

– Уаҟа баԥшәыманы банахыз, бхаҭа бгәы иҭамшәаӡацыз, абри акәасҟьа блызҭгьы, иныҟаццышәаа игазҭгьы ҳәа?..

– Изибылуазеи анхаҩы аҟәынҵь еизганы? Ишсоуҳәара, изибылуазеи? Уи ибылуеит аарыхра ҷыц ҟаицарц азыҳәан. Ҳахьеицәымӡышаз, аҭаацәа ахьеиқәхашаз сашьҭан…

– Ашәыр ҷазар бҭахуп ацла, аԥашәқәа бырзымхәыцӡакәа. Аԥашәқәа ыцыбхыр…

– Абзагә уаҟа днызкылашаз акгьы имамызт Ҟаиматҳан лаамышьҭахь.

– Бысзеилкаауам, бара аҧхәыс. Бара бакәмыз изҳәоз, Абзагә иқәнагахаша аҧхәыс димам, даҷеаҧьара дымпшуа, Ашәлашара нхартәсгьы, зқәатыпсгьы наӡаза иалзхыз пҳәыск дарҕьажәҩаха дидгылазҭгьы ҳәа…

– Саргьы исхараз ыҟан, аха иара иоуп аиҳарак зхароу. Акамбашь ахәыл абон, ажра абомызт ҳәа, иус днахыҳәҳәаны… Аҳ, Кәымпыл ача анынцәа, аишәа дықәсуан ҳәа, уажәшьҭа

иабатҭаху аҳәара. Ашәлашара саргьы зқәатыпс испхьаҙо сҟалон, даҽакала дысзыҟазтҵьы.

– Избан? Бзиа шәеибабон. Шәымшқәа ҟыҟ-ҧыҟ рыламызт. Шәыцхқәа гәыпсыршьаган. Ауаҩы абзиа ихамштуазароуп.

– Ирацәазушь дара, итызшәадаз амшқәа, игәыпсыршьагаз ацхқәа? Ирацәазушь? Зыпшрала ицоз амшқәа, гәыкрала итәаны ицоз ацхқәа еиҳазтҵьы?

– Ишпаҟаицарыз. Акьаброу дасуамызт... Бара ибеипшу апҳәыс ҟәыҵа...

– Ахшыҩ иамдыркәа! Ахшыҩ еилнакаакәо рацәоуп, аха... Усҟәац! Ашьамаҟа, апсаса, Ашәлашара шаҟа алцуа, шаҟа алана-гало, ажәлар, аҳәынтқарра!.. Сара мыжда, иара иакәызшәа зегьы збатәыс изыртаз, абарт ажәакәа ракәын, ибла атапшыха ансоулакгьы, ргәыбзыҵгас, апҳәыс лгәы ҟацагас ҳәа иҧакыз...

– Ибдыруазеи, «азы ахьышьтрахь игьежьуеит» рҳәоит...

Гәыҵрала итәу абри ажәапҟоуп Аминат илзырҳәаз Ҟаиматхан лынхара акәын Ардушьна илблышаз ҳәа. Уи, лынасыпхә лцәылгеит ҳәа илпхьаҙоз апҳәыс, лынхара нықәыццышәаа ицар, лара лгәы ахьылҟычуаз, лгәырпса ахьынаҙоз аамышьтахьгьы, издыруадаз, Абзагә дхынҳәыр ҳәа дгәыҵуан. Лхатца изыпшра дашьцылахьан. Амҧқәа неилаблы ицахьазаргьы, аццышә ҟәашҙа иақәтәаны ишьтоу ахәаҧ кәицқәак тҷәахны измоу ахәыштаара даҩызан. Уамак атахҙам. Напык иаахәытцнашьшьаар, атуан инатцапшыр ихәаҽны ахәа иамоу акәиц... Нас напы разык фархьқәак нақәнапсар, ахала апсы тҷалон амца... «Ҳанеибагаз шықәсык аҟароуп сынасып гәырҭәыла сахьынҙалагәырҵьоз. Усҟангьы скалт дауадҳәалахыз, иаашар иус ахь иҧынеихон, аха усҟан ма амра аташәара аҩныҟа даанамгоз», – лгәы дтахәыцлон Аминат, лхыбра ҧыц дацаианы, данзмыцәоз уахынла. Уи илгәалашәон, егьылраҙон, дызнысыз анасып мҩа. Еиҳараҙак Абзагәи лареи анеибагаз рапхьатәи ашықәсқәа ракәын илгәалашәоз. Зегьы еихшьааланы, ишәаны, изаны, аринахыс мҩас дызқәылаша, лхәыцқәагьы рынхарҭас ирылҭашаз акы дазкылсырц лҭахын.

Дшыхҵәара дыхҵәаны, ақалақь азааигәара аҳабла ҽыц аҟны днеины, дшынхара дынханы дшалгахьазгьы, амҩа рацәаҟәа ахьеихагалоу инанагаз аныҟәаҩ диҩызаны лхы лыԥхьаӡон. Еиҳарак уи зыхҟьаз – уажәшьҭа илыӡбалак лыӡбалар акәын лара лхала заҵәык.

Дарԥысхахьан лыҷкәын Саид, аха макьана дхәыҷцәан, усеиԥш иҟоу аусҟәа иан илыциӡбартә дыҟамызт. Лыԥҳа Есма лакәзар, лара Аминат лҳәашьа, лхы аӡы ҭыршан. Ашьха қыҵаҽ, ақыҵа кҽахаҽ данықаз, иаҳа дҟәышны, иаҳа дҭышәынтәаланы, араҟа, ԥша бааԥсык лҽасызшәа, иаҳа дсабиханы, иаҳа лыхшыҩ ласхазшәа дылбо далагеит. Абарҵҟәа ирыхҟьаны, ԥхьаҟа ҳәа инахараны дыԥшуазар, иҟалҵаша, илуша лымацара заҵәык дазхәыцыр акәын. «Амца аныцәа, ашьшьы-ашьшьыҳәа инеиқәыхьшәашәаз ахәышҭаара саҩызахеит Абзагә изыҳәан. Инеиԥынкыланы аҩны дахьысымбоз иахҟьаны, сара сгәы ицәыԥсит, аха убасҵәҟьа ихьзар иаргьы? Аибашьра анеилга, раԥхьатәи ашықәс... Аибашьра шцац ицозшәа акәын ақыҵаҽ аус шыруаз. Аҿеыҩгьы, аԥхьахә анагалак, аҿааннакылоит. Абзагә аангылашьа имамызт. Ихы деиҷаҳауамызт, ҿыԥхьакшьа издыруамызт. Аибашьра амца қьоуқьад дшаалҵыҵәҟьаз аӡыблара иҿналаижьит. Сара? Сара аӡиас ахықә иқәгыланы, иҟаларызеишь, аӡиас иагарыда, инхарыда ҳәа иԥшуаз сиҩызахеит. Адәқьан сахьыҵагылаз иаҳагьы испырхагахеит. Шықәсы заҵәык... Ашьыжь дындәылҵыр, уаха даагәарло, аҩны дыҟан шықәсы заҵәык. Ах, изакә шықәсыз убри ашықәс!

Шықәсык анаатҷ, Абзагә дзышьҭаз аус иқәманшәалахан, ишьамаҟаз, иԥсасаз, имарымажаха иҽио, рхылаԥшра ҩыцьахҩы ахьшьцәа амыхәо, иара иҳәашьа, ихы амца аркызар арцәаха имоуа данықала, иаҳа-иаҳа сасык диҩызахон иҵаацәа рзыҳәан.

Абасҟаамҵа Ашәлашара дзықәымҵыкәа Аминат дахьынхаз, реиҳарак зхараны илԥхьаӡоз лабхәа иакәын. Убри азыҳәан мацарагьы лабхәа дизгәаартә дшыҟазгьы, уажәы, лыгәҭыха анынаӡа, аҭаҳмада данылгәалашәо, дылгәалашәон гәыблрала. Абзагә аҩны данааилак, дахьынӡаҟамыз сара шаҟа гәыҵхас

исымаз изымдыруа дыҟазма, алаф иҳәозшәа, акриҽатҵа, дад, асас дыбҭааит, бымбои ҳәа ҽааиҭуан. Уи иҧсы ҭазҭгьы, иахьагьы еибга-еизѡыда иҟазаарын ҳҭаацәа. Ииашаны ирҳәоит ажәытәуаа: «Аѡнаҵа аҧшәма еиҳабы данҧслак, иааҙамҵа арахәгьы иара ишьҭалоит» – ҳәа. Арахә мацара рзыҳәан иҳәамзар? Инхара зегьы ишьҭалозар? Иаб данҧсы: «Схыбгалеит, схыбгалеит!» ҳәа баша имҳәозаарын Абзагә. Ихы идыруан.»

Абас акраамҵа лабхәа данизхәыцлак, излеиҧшузеи ҳәа уаѡ длазҵаар, аҵак аҟаҵара шылцәуадаѡхозгьы, зынарцә мѡа иқәлахьаз убри аҵаҳмадеи абраҟа, анхара ҽыц змылхәҳаз абырзен ҭаҳмада Христофори, ҷьара акала еиҧшны илбон, лабхәа ицәа ихылкаауан. Ишакәым дизныҟәар, лабхәа иланаимыжьрашәа, уимоу, сара усеиҧш саҵәамызт ҳәа лаҽҧниҳәарашәа лбон.

Зеилкаара лцәуадаѡыз рахәыцк ала убарҵ аҵаҳмадацәа шеимадазгьы, дара аѡыҷьагьы лара илыцрымҵуа илыдызҳәалоз Абзагә иакәын. Ус шакәыз бзианы илдыруан. Аха абар, еицәыҙит, еиҧырҵит Абзагәи лареи, нас аҵаҳмадацәа, иаазгаз ицны, изымцазеи? Издыруада, дымцацзар иаазгаз ихаҵагьы? Ашҭа дааҵалазар аҟара лгәахы аҵысра изалагазеи усҟан ашкол аҽы днеин, ахәыҷқәа аҵара шырҵо, ргәабзиара шыҟоу еилкааны дцеит ҳәа анлаҳа? Есмеи Саиди ашкол аҽынтә ишааизҵәҟьа, игәыргьаҵәа иларҳәеит раб ашкол аҽы дшыҟаз, ҧарақәакгьы шриҵаз.

Аамҵа иахьынҙалшоз иаргьахьан Аминаҭ лгәаҵа ианыз ахәра. Дыҵымҟьеит, рацәаҳара даламгеит. Иаармарианы данышәаны:

– Ибзиами, нан, ибзиами, – лҳәеит, ибзиаз, ицәгьаз аилкаара уадаѡны.

Лхәыҷқәеи иареи еибамырбо, Абзагә игәы изырхьша мацара акәын дзызхәыцуаз Аминаҭ. Ашәлашара ианықәҵ, шықәсык аҟара ҵаанҙагьы. Ихшареи иареи реиҳа еицәзырхьшәашәо ҳәа илҧхьаҙоз, лассы-лассы реибамбара акәын. «Аибамбара... Ҳаргьы еиҳараҙак ҳаицәзырхьшәашәаз, аҵыхәтәан ҳагьеицәзырҙыз».

Илгәалашәоит, Ашәлашара ақыҭан арахә аныраҷәаха, Абзагә ууанӡа хьчас дшыҡаз еиԥш акәымкәа, афермакәа еидҭаны еиҳабыс данарҭа, шаҡа деигәырҕьаз иаб Гәадала. Лара лхаҭа, лгәырҕьара аҵкысгьы, аҭаҳмада игәырҕьара иаҳа лгәалашәараҷы иаанхеит. Ус ҷаатит иаб Гәадала:

– Уажәшьҭа, издыруада, ҳазхара уаҳбар аѡны…

– Уажәшьҭа ишԥа? Уажәшьҭоупеи иаҳагьы аус аныҡоу. Аферма аиҳабы дызусҭада? Агәыԥ аиҳабы иоуп, ахьшьцәа дызлареиԥшым ҳәа иҡоузеи?!

– Иуҳәашьоузеи, уара?! Аферма аиҳабы ахьшьцәа рзыҳәан аколнхара ахантәаѡы диѡызоуп. Аа, Хыцә Кьынтышә. Иан-быкәу Хыцә Кьынтышә анхацәа дҳалагыланы махәҷала аус аниухьоу! Дара реиԥштцәҡьа уаргьы ухьчахуазар, нас узлареиҳабузеи?! Иҡарҵаша-ируша нароуҳәа-аарроуҳәоит, ԥшьшьала, ашьшьыҳәа уахынла аѡныҡа уаахынҳәуеит.

Аҭаҳмада днакәыгәгәаны, ишидиҵо идырыртә иҳәеит «ԥшьшьала, ашьшьыҳәа уахынла аѡныҡа ухынҳәуеит» ҳәа, аха иажәақәа баша ахаҳә хьшәашәа инадхәашалеит. «Убасҡан, убри ауха мацарагьы, шаҡа ицәыԥсызеи сгәы. Акәасқьахь схалан, сылабжыш хаҡәҡәало сантәаз, ргәыбзыгга ажәас иипшааз «бсабимхан» заҵәык ауп. Анцәа иситозар, зкалҭ дадызҳәалаз икаҳԥгьы иаргьы еицәнарӡып сара исеиҳәалоз: «Аԥҳәыс – аѡны, аҭаацәа, лхаҵа, ибзианы ахәыҷқәа рааӡара, ахаҵа – аус, адәы дыкәзароуп аус азыҳәан».

Абарҵқәа Аминаҭ изылгәалалыршәоз, цәала-жьыла ишеицәыӡхьазгьы, гәыла-ԥсыла иԥырҵра ахьымариамыз иахҡьаны мацара акәмызт. Уи дазкылсыр лҭахын даҽеакгьы. Наӡаӡа еицынхаҵәҡьару Абзагә «ихы здикылаз» аԥҳәыси иареи, мамзаргьы иареи лареи еицәзырӡыз еиԥш иҡоу ԥьара цгәы еиқәаҵәак урҭгьы ирыбжьысуоу. Рҭаацәа, ишыҡаз еиԥш, еибга-еизѡыда ашьақәыргылареи, зыбзиабара макьанагьы илзынханы иҡаз, лхаҵа ирхынҳәреи раҵкысгьы, агәаҕ акәын илзырҳәоз. Иҭахызар дыхнымҳәӡааит лара лышҡа. Рыгәхьаа имкӡааит рыхшара. Уи лычҳап. Изеиҷамԥшуа еиԥырҵааит уи аԥҳәысеибеи иареи… Ардушьна инықәццышәаа илгаз анхара аҭыԥан, иаххәап, илыблызҭгьы Ҡаиматхан лынхара, Аминаҭ

илыздыруамызт, лара дышгәыҕуаз еиԥш, Абзагә иҭаацәа ахыбгалара ацымхәрас, иаҳагьы ишыҕәҕәахоз. Усҟан Абзагә дацәцон атәым мал сахатәеит ҳәа гәыҵхас имаз, иахьынӡаҭахыз аԥшәымас ихы изымԥхьаӡо дҿазҳәоз.

Ҳәҭыбын ианааи инаркны, ааигәанӡагьы, ахәыҷқәа ашкол аҿынтә ианыхынҳәлак, ахәшьарақәа ироуз, рхымҩаԥгашьа зеиԥшраз уҳәа, дналаганы, ашколаҿ иҟаз, ирбаз, ираҳаз ҳәа акраамҭа, аӡәаӡәала дразҵаауан. Маҷкгьы дрызгәаауан, рхала иахьырзеилымкаауаз, иаахтны илымҳәоз, даҽа зҵааракгьы шлымаз. «Ашкол аҿы дыҟазма шәаб?» Иаахтны дразҵаауа далагар, уажәшьҭа исабицәамызт Саиди Есмеи. Ҳаб дыгәхьаалгоит, дизгәаҟуеит ҳәа ргәы иаанагар лҭахымызт. Лара длазырҟәуа акеиԥш илыԥхьаӡон. Еиҳарак иланалыжьуамызт Есма. Иқәҵны арахь ианаа, ашкол иантәала, акыр мза ниасхьаноуп раби дареи анеибабаз ашкол аҿы.

Аминаҭ илдыруан, илбон: Есма, лыкәра иаанаумшьартә, цәала-жьыла мацара акәмызт дшыҵҵәаахьаз. Лаб, аҵх иҽалакны, Ҟаиматхан лышҟа дышцоз анылбаз ауха мацарагьы лхәыҷра шаҟа хара даԥырҵзеи раби дареи еибамбеижьҭеи абасҟак мши-ҵхи цахьаны, рышкол ҷыц аҿы данылба, лхы шымҩаԥылгаҵәҟьази, илҳәази, иҟалҵази, аҩны данааи, уи зегьы еиҭаҳәааны, лан ишлалҳәази, шаҟа рыбжьаз Аминаҭ зегьы лдыруан. Дазхәыцны, аиаша ҵәахны, амц ахаан илымхәацызт Есма. Аха иаҳа еиҕуп анылгәахәуаз, иҟам-иным аӡыбра азыхәан дыфраҭын, «дартисткоуп» ҳәа ашкол аҿгьы изыхьӡырҵахьаз уи аԥхәызба қәыԥш. Иаҳагьы деигәырҕьон, қьышәқәҵарак, мамзаргьы хыччарак аҵаны илбомызт «артистка» ҳәа ахьӡшьара илхырҵаз. Ашкол аҿы драматә кружокк даланы, мамзаргьы апеременақәа раан, лыкәлацәа ишыҟарҵало еиԥш, «артисттә номерқәак, сценақәак» длырбоны акәым, усеиԥш ахьӡшьара ахьлоуз зыхҟьаз. Акино ианахәаԥшлак, лара ишеиҭалҳәо еиԥш, лыкәлак изеиҭаҳәомызт. Изхәаԥшыз акино аҟны иҟалаҵәҟьаз акәымкәа, абас иҟазар иаҳа еиҕьын ҳәа, лара лтәала инарҳәы-аарҳәны еиҭалҳәон. Илыцахәаԥшыз рахьтә аӡәыр иблала иибоз акәымкәа, лара еиҭалҳәоз иаҳа агәра игар, ажәщан далахало, амҵәыжәща лнаҭон. Иахьыл-

зеиҕьыз рацәан Есма лартисткара. Ашьха қыҵа кҽаха далҵит. Ақалақь еилашыѡкра амҵан ишьҭоу ақыҵаҽы дааит. Лашьа иаамышьҭахь лхы наздылкыло, дзацәажәо, дзыцныҟәо ѡыза длымам. Дыԥхашьа-ԥхаҵо, агәыкреи агәхьаагареи лҽықәыҳәҳә дҟалар ауан, лара лҵыԥан даҽеаҙәы лакәызҵгьы. Ус дҟамлеит Есма. Ашкол ҽыц адирекҭор, зыкәрахь инеихьаз, аԥышәа ду змаз, ибла саркьақәа хьҙыла икәыршаны, ихаҵа аклассаҽ днеигеит Есма, иҵацәны иҟаз партак аҽы днаиртәеит. Пату шлыкәырҵалаша, бзиа дшырбалаша, ишлыцхраалаша ҳәа днарылабжьеит акласс зегьы, убри аҽеныҵәҟьа, аурокқәа нҵәаанҙа, Есма акласс аҽы илыдтәалаз аҙгабцәа аҙәырѡы рыхьҙқәа еилылкааит, аҽеныҵәҟьа «аҵаѡ ҽыц, бымцәажәалан аурок аан» ҳәа аматематика арҵаѡы иҟнытә лахь лоуит. Ауроки ауроки рыбжьара, аԥсшьарақәа инарылагҙо, акәыԥсычҳарақәеи аԥьашьарақәеи нацҵо, акласс аиҳараѡык лыдеизаланы, ирзеиҵалхәон дахьынтәааз ақыҵа, Ашәлашара аҙбахә. Илхәон зегьы нарҳәы-аарҳәны. Маԥ, уаҟа ианынхоз, аихац иҵаку аԥсаатә, ажәѡан ҭбаа, ажәѡан ҳәаада ишазымхәыцуа, Ашәлашара кажьны ақәҵра дазхәыцуамызт. Лани лаби еилымҵҙеит, еибамбар иԥсуеит. Лан, лаб ихҟьаны, адунеихааны лабжышк калымҭәац. Лгәаҵа иааҵаз зегьы ҵәахны, убасҟак инарҳәы-аарҳәны ирзеиҵалхәеит, ус акәҵәҟьоумашь ҳәа лхаҵагьы агәра лгартә. Амшын агаҽа иааҙаз, лѡызцәа ҽыцқәа аҙәык-ѡыԥьак, лыҳәара иалагеит, ари аҵарашықәс шниаслак, аԥхын, аԥсшьара мшқәа раан, аекскурсиа аҳасабала иганы идлырбарц Ашәлашара. Идлырбарц «унҵалар, уахьцо узымдыруа, иҵылашьцааy аҳаԥқәа, урыҵаԥшыр, ухлахаҵ зыргьежьуа абҕацмкырақәа, араҙын ҙыҵны иҽыппы илеиуашәа, иҟәашцырцыруа иахьҭакнаҳау арѡаш ҭаҽҽарақәа». Ҳәарада, лашьагьы, лангьы, ларгьы, уи аѡыза аԥшҙара кажьны, амшын аҟәара цәхәи уаѡҵас аеҵәақәаҵәҟьа ахьумбои иаауамызт, ԥырхага заҵәык рмоузҭгьы.

– Аиҳабыра классқәа рҽы аурокқәа рҵара шаҟа ицәгьоу, аурокқәа шаҟа ирацәоу жәдыруеит, арахь ҳахьынхози ашколи аумаҙа еицәыхаран. Ашьжьымҭан, ишылашьцаз аѡны ҳандәылҵны, Чаҕьыр зыхьҙу аҙиас ацҳа ҳаннықәсуа акәын

ианаацәылашоз, ҳанаауазгьы, иааилашәшәуан ашҭа ҳанҭалаанӡа. Ҳшәарцу? Ишпаҟам, амшәқәагьы ыҟоуп, абгақәа руубжьгьы шаҟантә иҳаҳахьаз. Сашьа дсыцмыз еснагь. Аҧхьан иааиз, жәаба рҽы итәоу, дшәымбеи? Уи адунеихаан агыгшәыг дацәшәаӡом, даныхәыҷыз аахыс имацара игәарихуан, игәареиҵон арахә. Ҳабду данҧсуаз, смаҭа Саид ишәҭ сшәақь иҳәан, абџьар ииҭеит. Уажәы иабџьар абаҟоу шәҳәоу? Уаҟа, Ашәлашара иҟами. Ҳкәасқьа аҭӡамцаҿ икнаҳауп. Саид аҧхын уахь инеира иазыҧшуп. Иахылаҧшуада шәымбои, ҳаб. Уи уаҟа ҳанхараҿ даангылеит. Ҳабду иаҳәшьа, нанду Ардушьнагьы уа дыҟоуп. Дыгәхьаабымгаӡои шәҳәоу? Заб дыгәхьаазымго дызуҫтада!

Лаб иӡбахә абас иахьырзеиҵалҳәоз, аиаша ахьылҵәахуаз, лан Аминаҭ илхаразгьы рацәан. Ашкол ахь ианцашаз аламҭалазы, аѽыџьагьы налыртәан, рхы иҭагало, дрылабжьеит, рҭаацәараҿы иҟалаз, рани раби шеилыҵыз, раб даҽеа ҧҳәыск лышҟа дышцаз, рани уи аҧҳәыси ирылибахыз аҭыӡшәақәа, убарҭкәа ирыхҟьаны, Ашәлашараа ирҳәақәоз, рҳабла ҿыц аҿы, насгьы, еиҳарак, рѽызца ҿыцқәа иахьраҳауаз, рҿы иаатыхны, аӡәгьы иарымхәоз, Абзагә дхынҳәыр ҳәа имыцәацкәа гәыҕра маӡак ахьлымаз адагьы, зҭаацәара хыбгалаз ани аби ирхылҵит ҳәа ашкол аҿы ираҳар, лара лтәала, рыпату хнаҽуан ахәыҷқәа.

Ҳәҭыбын ашкол аҿы Абзагә данааи, Есма раҧхьаӡа иаалызцәыртцыз ацәаныррa – агәаг – иҟаӡамшәа илымҵәахыр ҧсыхәа лымамкәа лхы ҭалыргылахьан. Ус ҟалымҵар, «артисткара» еиҭа ицәырлымгар, лаб изыҳәан илҳәақәоз шымцыз аалыҵыҵуан. Ҭаны, рықәра маҷк еиҳазҭгьы, акласс ҿыц аҿы илыдтәалаз, иаармарианы еилыркаауан, лаб изыҳәан аиаша шылымҳәаз. Ҩнак, аурок аанҵәан, арҵаѽы атетрадқәа налгәыҵак дагьындәылҵит, ашә дадгыланы дыҧшызаарын, ихьча хылпа ихых икны, имагәқәа, ааигәа иӡәӡәазар акәхарын, ицәаакӡа, ахыҕәра ишьҭа анҵауа, акласс дааѽналеит лаб. Дшынеиҿаҧшыз, аҵәа ҿшәаны ианлеиуа еиҧш, лылаҧш ихьча хылпа инахьҵәраан, ипҟыш-пҟышӡа аӡы зықәтәаз, иҧаҟьаҧаҟьаӡа, ицәаакӡа зышьҭа ахыҕәраҿы иаанзыжьуаз имагәқәа

инарыдхалеит. Дахьгылаз, ахыҵшьа дақәымшәо, апарта дааахахеит Есма. Иаарласны илыҙбеит иҟалҵашаз. Алабжышқәа назхыҳәҳәылаз лыблақәа лҵәахырц, длясны, днаидыххылан, лҿынаигәыдлыжьлеит. Амци аиашеи, агәыблреи агәаҕи неилалеит. Илзымычҳакәа, лыбжьы ѡыҵганы, аҵәыуара даламгарц, лҿеиқәгәаны, лҿеыҟажо, лнапқәа шикәыршаз, акласс дындәылылгеит лаб.

– Ҳан лымацара лакәым, саб, ҳаргьы ҳаунаҧхеит. Саидгьы саргьы ҳаунаҧхеит. Бзиа ушаҳбоз удыруан, ус заҳзуузеи саб, ус заҳзуузеи?! – ҳәа, лнапқәа икәыршан, лажәа ԥьбарақәагьы лҳәон, ахәра змаз инапы илырхьыр ҳәа дацәшәон, дивагыланы днеиуан. Лхала лхы иадылҵаз ароль налыгҙон исышьклаҧшуазар ҳәа дзыцәшәаз лѡызцәа ҷыцқәа рҷаҧхьа. Лгәы иҵашны иҟаз ажәақәагьы, ишьартәагаха, иалҳәон лаб.

Акыр шықәса набжьысраны, лыжәѡан гәы иатҵәа акырынтә ашәшьы хыланы ихыҵраны иҟан, Есма дазхәыцаанҙа, еилылкаанҙа, убасҟан, ашкол аҷы лаб даннеиз, лара лҵагылазаашьа атҵкыс хараҙа ишеицәаз лаб иҵагылазаашьа. Усҟан уи, лхы мацара даназхәыцуаз, лара илоуз ахьаа атҵкыс еиҳау ахьаа даҽаҙәы иоуам ҳәа агәра ганы данықаз аамҵан. Убри ауп изыхҟьазгьы, лгәы ишахәаша ҳәа дазхәыцны, аиаша ҵәахны, лаби лареи реиқәшәашьа, зынҙаск даҽакала лан иахьлалҳәаз.

Иан даниазҵаа ишықалатҵәҟьаз аиаша зҳәаз Саид иоуп. Ашкол ашҵаҷы иаб даниба, иаахҵәаны ҳәоу заҵәык наиеиҳәит. Иаарласны инеиԥырҵит. Еибышәҳәазеи уаби уареи ҳәа иан даниазҵаа:

– Еибаҳҳәазеи бымбои, аѡныҟа уаннеилак ҳаицәажәап, сҳәеит, уаҳа иасҳәоз, – иҳәан, Есмеи иани ааныжьны, адәахьы дындәылҵит.

Иаармарианы иан илирдырит уи аҙбахә алацәажәара шиҵахым.

Иаб деиликаартә дықамызт уи арԥыс макьана, дқәыпшцәан, аха ибзианы еиликаауан акы. Рҵаацәараҷы уажәшьҵа хатҵас иҟоу иара шиакәу, ԥаса дзышьцылахьаз, ԥьара акы ҟаитҵарц аниҵаху иаб дышиазҵаалоз еиԥш акәымкәа, иҟаитҵозаалак

ихала заҵәык ишиҙбалаша. ԥасагьы мыцхәы дцәажәаҩымызт. Дҭынчын Саид. Рҭаацәараҿгьы асеиԥш анықәла, ибналозшәа, Ашәлашара ианықәҵ, иааҟалаз зегьы гәынго, ихьымҙгшьаны, иаҳагьы ҿымҭ-ԥсымшьҭ, иан лҳәашьа, згәы иҵоу ахаан иузмырдыруа аҙәы иакәхеит. Рҭаацәараҿы иҟалаз, уаҩԥсы наҙак иеиԥш, игәниго, ихьымҙгшьо, ихала иахьидырыз, дагьеигәыргьон, дагьаршәон Аминаҭ. Агәра ганы дыҟан раԥхьа илыхшаз, лԥьабаа иаҳагьы издыз лхәыҷы, Ашәлашара ианықәҵ, иаб димбо, ианеицәыхараха, Ашәлашара ианынхоз идылбалақәахьаз, иҿылҟәыҵхара, иаҳәшьеи иани рзыҳәан, «шәареи сареи» ҳәа, ҙиаск рыбжьысуашәа, ныркә-аарцә аргылара араҟа даҟәыцуеит ҳәа. Уи аҙиас нҵыкәкәа ицап, лыԥҳа леиԥш, лычкәынгьы игәҵыха леиҳәо, маҙа лцәимҵәахуа дҟалап ҳәа дгәыгуан. Ибашахеит. Иаҳагьы иҵбаахан, ахыцкәа иаҳагьы еицәыхарахеит ирыбжьысуаз аҙиас. Зынгьы илыҙбеит Ашәлашараҟа длышьҭырц. «Иҟалап, иҳәом акәымзар, иаб дыгәхьааигозар. Дыҟазааит, иаби ианԥсеи рҿы. Уахь неишьа шимам агәра игап, игәы каиршәып».

Ианиалҳәа, Есмагьы, аҵәы налаҵаны, лашьа дцарц лҵахызшәа, лан иналыцлыргызит:

–Абнаршәыра гәхьааигоит,мамчка.Дышьҭы!Абнаршәырахь дышьҭы.

– Иаҳа-иаҳа бгаҙахома? – иҳәеит Саид иаахжәаны, изеиҳәаҵәҟьаз иаҳәшьа лакәын, аха, игәаҵан иҿыхаз агәаара, иангьы дшаҵанакуаз еилылкаартә.

Лылабжышқәа ѡхаҟәҟәалеит Аминаҭ. Дынцәамызт, лычкәын ас дахьлыцәтәымуаѡхаз иахькылсуаз лзымдырыргьы, иаԥхьаҟаз бзиарак ишазҳәамыз уеизгьы гәныхәцыстала еилылкаауан. «Издыруада, иаб ихаратәра ацымхәрас, иҟалаз сара исыхҟьеит ҳәа иԥхьаҙозар?» – лхы дазҵааууа, лгәы дҵахәыцуан Аминаҭ. Уи илдырит, лычкәын игәаҵаҿы иҟалаз еиҵакра хадак. Сан иаҳа илхароума, саб иоума изыхҟьаз ҳәа, аҙәы дналкааны дизхәыцуамызт. Зқәыԥшра аҵысра иаҿыз уи арԥыс ҵәрышкәа иаҳәшьа макьана илцәыхараз дунеи ҿыцк изаатра иаҿын. «Сани саби ракәыз, лыѡны саннеилак, мыцхәы лҿыраԥсышәаны испылоз, камфеҵзаргьы,

цьанцьыхәазаргьы цьара акы насмыркыкәа ашта стызмыжьуаз Ҟаиматхан лакәыз, ашәлашараа, абыс ирпхьаҙо, аҭахмада Қьач Кыча иакәыз, неилых ҟамцакәа зегьы, уҽаҽы иуарҳәо акәҙам ргәы иҭоу. Ирцәахуеит ргәаца иҭоу аиашацәкьа, ирцәахуеит излаҟацәкьоу. Аиҳабацәа зегьы еибыҳәаны иҟоуп ҳарҭ ҳаржьаларц. Гаҙас ҳаршьоит. Еилаҳкааугьы ҳнарҽагыланы иаххәаҙом. Исызҳәозтгьы, шаҟа ласҳәарыз, ҳаб дызгаз Ҟаиматхан. Хәылпазыла, ҳажәқәа ирыцны, быжә ҳаҩны ианааилак ианбызнасцалак, амҽы шпыбҟо анызбалак, санбыцхрааузаз, «узыхшаз урыгымхааит, уаргьы иугымхааит» ҳәа ибҳәоз ажәақәа зегьы мцын, ашҳам ҭан бгәы, быччапшь, имцыз ччапшьын, амат ауп бзеипшу ҳәа лаҳәаны сыҟазар, нас сгәы сыртынчуан. Илаҳәатәуп, снал҆ҽагыланы, иаахтны илаҳәатәуп. Иаб иҽы даангылааит, ҳара ҳҽы дыҟазааит ҳәа сзаалыцҳаит, дыпхамшьаҙакәа», – игәанала ианпса дылзаҕьуан. Убри илыхҟьаны иаҳәшьеи иареи абыда иахьаанхаз, шьоурак ихәҭаны, изынамыгзацкәа ахьибоз аамышьҭахьгьы, убас дахьлызхәыцуаз, даҽа гәала ҷыдакгьы иахҟьон. Иара ихаҭагьы псахра бааҧсык изылуит. Ибзианы игәалашәоит, усҟан жәипшь шыкәса ихытцуан. Убасҟан игәы инҭашәаз, иаҳа-иаҳа аҧашә арҕәҕәон. Ибзианы игәалашәоит... Шьыбжьонк псшьара ҳәа иаатәеит Чаҕьыр аҧшаҳәаҽы аҭәа зырхуаз ахацәа. Аҳәса ишрылацәажәоз, Ҟаиматхан лыҙбахә наларцеит. Аҭахмада Ҟатмас иоуп рапхьа изхәаз:

– Насыпла деиқәымшәеит акәымзар, Ҟаиматхан леипш аҧхәыс ҳара ххабла дсасынгьы даҭаауам. Лҟазшьа уҳәару, лыпшра-лсахьа уҳәару...

Егьырт ахацәа инацырцеит, хымҩагашьа аганахьалагьы, аҳәсеибацәа ракәым, ахацәа змоугьы лҽыпшыртә дшыҟоу.

Убри аҧхәыс ддырҽхәацыпхьаҙа, Саид игәы иҭашәаз иҵырдыраазшәа, насҵха аҭәа дахьалатәаз дҟапшьхон, дцәышхон. «Сандухалак, Ҟаиматхан илеипшу пҳәысс даазгоит. Зхы-зҽы убас иҧшҙоу, зыблақәа убас изхаччо, зыхцәқәа паны, ишьқьыруа убас зызқәа икыду».

Изҳацыпхьаҙа, ари ахшыҩцакгьы тәырпсо, убасҟак аҧашәқәа арҕәҕәеит, данхәыцлак, дахьхәыҷцәоу, заа дахьымиз игәы

иалсуан. Дхәыҷымызҭгьы, анык лыхшара ихы шылшьышьыц, ихы лымшьышьуа, анык лысаби длыргәыбзыҕырц аԥьынԥыхәа шилҭо еиԥш дыҟамызҭгьы, лара Ҟаиматҳан лхаҭа ԥҳәысс дигон.

Абас изыхцәажәоз, абас иибоз, абас дзызхәыцуаз аԥҳәыс, иара дшидыруаз акәҙамзаап дшыҟоу. Мыцла деибаркызаап, дгьангьашзаап.

– Исыбмырбан, сзырҧаԥшуам, – иҳәеит Саид Ашәлашаранҙа длыццарц даниҳәа иан.

Ашәлашара ҳзыкәымҵуа, ҳакәкны ҳазмоу иара иоуп ҳәа, агәаҕ ахьлымакәаз ыҟазаргьы, раԥхьаҙа насыԥ ахьылбаз, лхәыҷқәа ахьлыхшаз, анхара нықәццышәаа ицеит ҳәа анлаҳа, ҭынха бзиак дылцәыԥсызар еиԥш, лгәы иалсит Аминаҭ. Дцарц, иҟалаз лыблала илбарц лыҙбеит. Абылра иҟалаз аамышьҭахьгьы, дцарц зылҭахқәаз рацәан. Ианеиԥырҵуаз, Ардушьнеи лареи рыгәқәа цәибаҟьеит. Изларҳәақәо рыла, Ҟаиматҳани лареи еимабзиоуп. Уигьы ԥсахрак иаѡызоуп. Аха асеиԥш аныҟалҵа, абахҭа ашә даннылагыла, Аминаҭ ламысла азин лымамкәа илбон, зыбзиарақәа рацәаны илыдыз Ардушьна лыдымҵаалара. «Акгьы сзылмыхәаргьы, лгәы аасырҕәҕәап».

Ианлаҳаҵәҟьа Марыҭхәа Патыхә-иԥа иҿы дцеит Аминаҭ, аха уи, иаахжәаны, иихәаз акоуп:

– Ма абахҭа, мамзаргьы ахә лшәароуп.

Аминаҭ ахәгьы ибзианы илдыруан. Ардушьна, нхара дук акәым, кәытҵарак ахәгьы шлымамыз. Дызусҭада, напышьашәала аколнхараҿы аус уны, аналогқәеи аблигациақәеи ирхашәаланы, аԥара зҵәаххьоу. Абзагә ауал данакы, илымаз ахәыҷы илҭеит. Гәаҟ рыцҳа, лыбзиара шаҟа рыдузеи схәыҷқәа! Исызгом, анарцә саргылом, аԥсреи аҙреи данырҭагылоу, сналыдымҵаалар. Акгьы сзылмыхәаргьы, гәырҕәҕәага ажәақәак наласҳәап». Иҟан даҿакгьы, Ашәлашара днықәыԥшаақәыԥшыр, аҳәсақәа днарацәажәа-аарацәажәар зылҭахқәаз Аминаҭ. Мышкызны, илшартә дҟалар, ирхынҳәны Марыҭхәа имихәҳап. Еиҭа даԥшәыманы днахагылап иаб инхара, рҳәон Абзагә дызҭахыз. Уажәшьҭа? Уаҳа уахь дзызнеиуа ҳәа акгьы аанымхакәа, адунеи инаныҙааит иабацәа рынхара. Изхара-

да? Ихаҭаҧсаҭа! Изырҟаҵада? Дхыбгалартә аҟынӡа дназгада? Инапқәа лыкәыршаны, дзыдтәалоу аҧхәысеиба. Иблақәа шҧахнамтри Ардушьна иҟалҵаз. Лхаҵкы сцароуп аҭакәажә. Иаанылблых, Абзагә дзыԥнагәыгәыз аԥны акәмыз илблышаз. Ишҧалыхьи убри аԥыза. Ахаҳә гәаҵәа шсыздам, насгьы зџьабаа сыду, иаб иаҳәшьа, ацәгьара данақәшәа, сҽыҧхьакны сшымгылазгьы ианаҳәап Абзагә Ашәлашара снеира. Иҧҳа Есма лаҵкысгьы, игәаҵәахы ҷкааны дызмоу, иҷкәын Саид ибла дахьҭампҧшуоуп. Иаб, имҧангьы дымнеиӡакәа, иҟаиҵаз аҧсахра шианаимыжьуа ибартә, Саид сара дансыдгылалак, зынӡаск игәаҵәа ҭыхны длымфазар, иблақәа хтны, дзакәу ибап уи аҧхәыс џьныш»...

Акраамҭа лгәы данҭахәыц, ианылшәа-ианылза ашьҭахь Ашәлашаранӡа длыццарц, днартәаны деиҭаиҳәеит Саид. Иахьа уажәраанӡа идлымбалацызт уи аԥыза ахымхәыцра. Инаҷаршәны мап икит.

– Шәара шәеицца, – иҳәан, Есма дналирбеит.

Еиҭах хазы днагылеит. Еиҭах «шәареи сареи».

Саид ихаҭагьы идыруан иан шаҟа илцәымгыз убри «шәареи сареи».

– Есма сымҳәеит. Уара усыццарц сҭахуп, – инаиқәлырҵәгәеит Аминаҭ. Ашәлашараҟа дахьлыцымцоз лхы иқәылкрын. Уахь уеизгьы-уеизгьы длымгар ада ҧсыхәа амамкәа иҟамызт. Аминаҭ дзыцәшәаз даҽеакуп. Лҳәатәы хаимҵеит. Ԛынтә дыши-ҳәазгьы, иара ииҳәаз иаимыргар иуам.

Агәала зҵаз, ччаҧшьк лқьышәқәа мчыла инарықәылҵан:

– Нарҭаа анықәӡаашаз, ран лыххәыцра иаҟәыҵит, нан, – лҳәеит.

Саид ҷимҭӡеит. Иан дналыхәаҧшит. Лгәы нҵыҧсааит Аминаҭ. Абар иаб иҧшышьа. Агәшаҭара зҵәахуа, аҭак аҟаҵара иаҧсам, быҟаз бара бтәала, сыҟоуп сара стәала зҳәо аҧшышьа.

– Улыцца, сашьа. Ҳан лами, ҳан лыда аӡәгьы дышҳамам умбаӡои! Уара ухаҵоуп. Аӡәы иакәымк леиҳәаргьы, дааухьчап, – днарыбжьаҟазарц, насгьы игәы ырҧшааны, длыргәыбзыҕырц лҽыназылкит Есма.

– Ҳан лышьра иашьҭоу ҳәа аʒәгьы дсыздыруам сара Ашәлашара. Днеины, ауцышә дналаԥшны дауеит, уаҳа иҟоузеи?!

– Нанду Ардушьнагьы думбои, уан дукәыхшоуп. Иухашҭма, шаҟа бзиа улбоз, – лыҷелырхааит. «Уаҳа ԥсыхәа ыҟам. Гәырҭаа ршьа мыжда иалҵыз иоуп». – Зыхьʒ лымҳәацыз, лабхәа иаҳәшьа лыхьʒгьы лҳәеит Аминаҭ.

– Бзиа сылба акәым, дысцәынхом, – иҳәеит Саид. Устцәҟьа дшымхәыцуа, даҷеа гәаарак ишинарҳәаз аилкаара мариан.

Есма днацытцҟьан:

– Сара азин устом нанду Ардушьна лзыҳәан усеиԥш аҳәара! Уара иудыруеит шаҟа бзиа дызбо! – лҳәеит.

Саид, иан дызлалымбаʒацыз, дызлалзымдырʒоз ала иҷеааирԥшит. Аха иангьы Саид дызлаизымдырʒоз ала, иахьанʒа ицәахыз лҟазшьак ҷыхеит. Илгәалашәеит лара иламҳәаʒакәа, аҵара дахьҭалаша, дахьцаша ихала ишиʒбаз. «Уажәгьы ииҳәо ббоит. Ашәлашара дсыццом. Ицәымʒқәоу ауаа ыҟоушь?! Саргьы исцәымʒу ыҟаʒами?! Ианысҳәа дсыццандаз!».

– Биҟәаҵ! – лҳәеит, лыбжьы ҷаца ѡытганы, лыԥҳа лахь Аминаҭ. – Уи ашьацәгьа илоуп, ашьацәгьа! Ихы иааҭашәаз аамышьҭахь, акгьы иаҳаʒом уаб. Убри азыхәан ауп бзиа дзыҟоу! Уабдугьы аҵкыс деицәан. Ахәыжәлацәгьақәа! Инҵәароуп шәыжәла!

– Ҳажәла баҟәыцҵ!

– Уца наҟ, зшьа улоу уаб иахь! Иаргьы уаргьы шәхы еинышәкьеит! – лҳәан, лнапы рҟьаҟьаны днаиҷасит.

Иан лҳәатәы дахьахымхәыцыз, уажәы иҳәатәы ианаирга, аринахысгьы, ихаҳәатәада, акгьы имаҳауа, длымпытцытцыр ҳәа дацәшәон. Аха убри азыхәан мацара акәмызт лыҷелызнымкылакәа дзиҷасыз. Лнапы ззышьҭылхыз, илзеицылаз агәалақәа рацәан. Данықшаҵәкьагьы илдырит изхарамыз лгәалақәа шихҵнылкьаз. Иҟасцаз, иузызуз иашоуп, иуқәнагоит, уабжьап ҳәа лҷамарѡызны, лыҷерыцәгьаны, лҷынкылара ацымхәрас, аиарҵа лыҷенылажь, анапы заахаз лара лакәызшәа, деицақьызқьызуа, аҵәыуара дналагеит.

Лнапқәа лыкәыршаны, лан длыргәыбзыԓуан Есма. Ддәылтцны дымцеит, дышьхынԥсыла, ҳәаак ихьчозшәа дгылан Саид.

Азнык иаахаҟәҟәалаз илабжышқәа ааникылан, иҙамԝа инапы адкыла, ҽымҭ-ԥсымшьа иан длыхәаԥшуан.

– Сбыццоит, сбыцца, усҟак ибҭахызар, – иҳәеит аҵыхәтәан. Аха уи ибжьы, зан лҳәатәаҽы иаалгаз аҵеи ибжьымызт. Иҳәашьа иаанагоз, брыцҳауп, насгьы уалны исыдуп, ибзыҟасҵап ҳәа акәын. Усеиԥш иҟоу, ҳәаркьирала игоу аиааира, иаҳагьы ишеицәнархароз лдыруан Аминаҭ.

– Усыҳәаргьы узгом. Усԥырҵ наҟ! – лҳәеит Аминаҭ.

Ани ԥеи реимак иҿаламырхәуа, уажәазы иажәагьы шымцхәыз, ихаҭагьы уаҟа дшаҭахымыз дырны, имацара дзыԝназ ауада хәыч аҽы дтәаны уажәшьҭа заҟантәыз ихаҭагьы ихашҭуа, Аминаҭ зынхара аалхәаз Христофор ахԝаалара даҽын исалам шәҟәы. Адәныҟагьы дымцо, аԝны аԝнытҵкагьы дыԝнамло, ашәхымс дахьаакәгылаз, дышьхынԥсылашәа иаанхаз диԝызан уи аҭаҳмада.

Адәахьынтә еиҭах ааԝра иалагеит атрактор ашьҭыбжь. Атурбаза иаҵанакышаз адгьыл арҭбаауан. Икьаҳә-кьаҳәҙа ахәада иқәгылаз аԓшқәа, акәыц-ҵлақәа, ирԥеиԥшыз рдыруашәа, заа зылахь еиқәызҵахьаз аԥслышқәа ыҵнажәжәон, иашьаҟьон.

Аҳаблаҽ уҳәан-сҳәанны ирылаԝхьан, Ҳәҭыбын агаҽа зегьы иаҵанакуа, атурбазакәа дыргылоит, ажәытәҙа зны ишыҟаз еиԥш, амшын ахыҟәан уаԝ анхара азин имоуа иҟалоит ҳәа.

9

Ашәлашараҟа лцара дазхәыццыԥхьаҙа, иаҳа-иаҳа агәра лгон Аминаҭ ацара хымԥада илыхәҭоуп, шаҟа ирласны дызцо убасҟак ихьзуп, иламысуп ҳәа. Ибзианы илдыруан; егьа дласны дцаны, дааргьы, реиҳа ианеиҵаха, хаха-хымшҟа дынхон. Убрахь амԝа дықәлаанҙа, ԝ-уск, хырԥашьа змамыз ус дахьқәак, ҙбатәыс илыман. Акы, лусура, ԝба, зыԝны аалхәаз аҭаҳмада Христофор. Аԝбагьы лара лзыҳәан иеилкаамыз, ирманшәаламыз усҟәан.

Ишиалҳәац, агәыблреи аҳаҭырқәҵареи наҵаҵаны:

– Даду Христофор, Ашәлашаранҙа снабжьысуеит, ахәыҷқәа саҳәшьа лнапы ианысҵоит, аха еиҳарак сзықәгәыҕуа уара уоуп,

хымшҟа сынхоит, – ҳәа наиалҳәеит, иаашар амҩа дықәлараны иахьеиԥш.

Ихьӡ аатқааны иалҳәон. Ҳашьаду ҳәа, мамзаргьы иаб ихьӡ ҳәа акгьы ацылтцомызт. Ус иаҳа еиҕьеишьеит аҭаҳмада.

Аҩны аалхәарц, лымаҳә Ҭарсхан длыцны, раԥхьаӡа иана-аи, ианеицәажәа, лара лтәала, убри аҽеныҵәҟьа, игәы-игәатцәа дынҭаԥшны ихы-итцыхәа зегьы еилкааны далгеит Аминаҭ. Дызусҭада аҩны змылхәҳауа? Аибашьра ашьҭахь, шықәсқәак аатцхьаны, Ҟазахсҭанҟа ишыргаз, иԥҳа аҟазах дышиццаз, имаҳәгьы иԥҳагьы Аԥсныҟа иааигарц шиҭахыз, аха ианырыму, иԥҳәыс диманы дшааз, дахьааиз дзынҟьаз-дзынԥаз, лара димазҭааргьы, ихала иҳәахьан изныкымкәа.

Аӡыхь уӡааԥшылар, ахаҳәқәа иҭаԥсоу зегьы шубауеиԥш, икеикеиуа ицқьаз, еилкааз аҭаҳмада иус, хәашьрак алаӡѡо иалагеит. Аамҭа ықәҳа ицон. Аҭаҳмада џьаргьы дцомызт. Акырынтә инарҳәы-аарҳәуа дазхәыцхьан Аминаҭ. Илзымдыруаз рацәазар акәхарын. Еилкаашьа лзаҭомызт.

Имацара ауадаҽ дахьтәаз днықналан, Ашәлашараҟа дышцо аниалҳәоз, схынҳәаанӡа амҩа уқәлома ҳәагьы аанагон. Ҳаҭыр иқәылтцон. Дуаҩы цәанаалан. Иҟәыҷаз, иқьиаз ҭаҳмадан.

– Бца, абаза, бгәы рҭынчны, – иҳәеит Христофор.

Аԥенџьыр иадгылаз, аҳәса рхы-рҽы архиаразы, хԥаны еикәаԥсо асаркьақәа зыкәдыргыло астол хәыҷы дадтәалан. Асаркьақәа неикәеиԥсан, ҩыгас, шәкәыԥхьара столс иҟаитцеит. Иблақәа аланарԥшыгақәа рыҭаны, ахәыҷқәа ирымихызар акәхарын, тетрадк аҽы аҩра даҽын. Аминаҭ илҳәааз зхылҳәааз, иатцаҵәахыз аилкаара шымариазгьы, изеилымкааз џьылшьон, иаахтны:

– Саанӡа амҩа уқәлозар, ууал, иаанханы исыкәу, уатцәыцәҟьа иузысԥшаап, иусҭап, – лҳәеит. Мышкы уи аԥхьа, Аминаҭ лыҷкәыни лареи ирылеибахыз аҭыӡшәа ашҭахь, еидылхәыцлаз рацәан. Лшьарагьы цқьа дыкәымлацызт. Иаахжәаны, ишылҟазшьамыз, иаарымчны ацәажәара иаҳа дазхиан.

Аҭаҳмада, ипашӡа исаз ихы инапы ныкәишьын, инарҵауланы даакәыԥсычҳаит. «Уара уакәын исыгыз, уара усырхха-

моу, схы ахьызгара сыздыруам», – лҳәеит, лгәанала Аминаҭ. Иаарымчны илҳәоз, гәаарала иҟалҵоз, ианылҳәалак, ианыҟалҵалак иаарласны дшахьхәлоз еиԥш, лгәы инҵалҳәааз арҭ ажәақәагьы иҳәаны дшалгаҵәҟьаз, дырцәыԥхашьеит. Илгәалашәеит лхәыҷқәагьы ларгьы шаҟа бзиара рзиухьоу аҭаҳмада.

Ибласаркьақәа наҭо, иаамхәа, зыɯра даҷыз атетрад наиркит. Даанахеит. Иԥшшәыдаха, амра иаблыз маҭәак еиԥшхахьаз, иблақәа хьаак нархылан:

– Сыбрырҳауеит акәу, сыʒҕаб, – иҳәеит. «Сыʒҕаб» ҳәа леиҳәон, аб гәакьа ишиҳәо еиԥш акәымкәа, абык иқәлоу быргк ишиҳәо еиԥш.

Илҳәара лҷамшәеит Аминаҭ.

– Мап, ушԥасрырҳауеи! Схынҳәаанʒа амɯа уқәлозар, исыцәу уԥарақәа ԥшааны иусҭарц азоуп изысҳәаз, – иахьынʒалылшоз ихьалыршшеит Аминаҭ. Дцаргьы лҭахын, аха дыҟазаргьы бзиа илбон. Аҟәардә днахан днықәтәеит:

– Бымбои, бтәа ҳәа баҳәашьагьы сақәымшәеит…

– Егьоурым. Уҟазар сара акгьы усԥырхагам. Уимоу, иаҳагьы исзеиґьуп. Асовнхарахь усура ҳанцо аɯны уахылаԥшуеит. Ахәыҷқәа рбараҷы усыцхраауеит, – лҳәеит Аминаҭ гәыкала. Лхаҭагьы илгәаԥхеит лажәақәа иаҳа иахьылашаз.

– Шәарҭ, аԥсуаа ирмарианы ацәажәашьа жәдыруеит. Амɯасɯы умɯахытц ҳәа даныхҵашәкәа, ииашаҵәҟьаны, дшәысысыр шәҭаху, мамзаргьы дәыԥсшәаны ишәҳәо аилкаара мариам, – иҳәеит абырзен ҭаҳмада, иаҳа даалахҷыххан, ииҳәаз зхиҳәааз нациҵаанʒа, Аминаҭ инаԥылшьит:

– Дәыԥсшәала ҳцәажьашьа, аԥсуаа ҳхаҭақәагьы ҳахыччоит. Иумаҳахьеи, амɯасɯи анхаɯи еибырҳәаз? Мɯасɯык ҽыла, нхаɯык игәашә давсны днеиуазаарын. Ахаан еибамбац, изеибадыруам. Иахәҭоуп ҳәа, иҽышькыл днангылан: «Уа, мшыбзиа!» иҳәеит амɯасɯы. «Уа, бзиара убааит, бзиала уаабеит!» – иҳәеит анхаɯы. Ашырҳәа днадыххылан, агәашәгьы ааиртит: «Иҟалозар, умɯахытц, усысасыз», – иҳәеит. «Абзиара узыҟалааит, мɯа харак сымоуп, сымцалар сыхәом», – иҳәеит амɯасɯы. «Ҳаи, ишԥауҳәо, сааухаҵкуп, счеиҷыыка агьама мбакәа сгәашә

уавсны ушԥацо», – иҳәан, иҵеы аҭәра днахьынҳалеит. Иани-муӡа, амѡасѡы даамѡахытцын, иҵеы итцакәашо, анхаѡы иашҭа дынҭалеит. Ашырҳәа дынҵеыжәԥан: «Аҵехарԥарҭа абаҟоу, сҵеы абаҷасҳәои?» – ҳәа ҷааитит амѡасѡы. «Сыбз иадҷаҳәал, иаа-ганы сыбз иадҷаҳәал!» – иҳәеит анхаѡы. Сабхәа иԥсаҭа бзиа-хааит, бзиа ибон абри ажәабжь аҳәара, – илгәарԥханы даач-чеит Аминаҭ.

Реицәажәара иаҳа имариахеит, иаҳа илахҷыххеит. Ами-наҭгьы илҭахыз уи акәын. Гәыкала дшизыҟазгьы, лҭаацәараҷы, лыѡнытцҟа дшыҟатцәкьоу иалҳәомызт аҭаҳмада.

– Ирмарианы, дәыԥсшәаны акәымкәа, сыӡҭаб, ииашатцә-ҟьаны ибҳәозар, акыр сызбыхәозар, сбымрырҳауазар, баҳәа-тәқәак сымоуп. Имариоу ҷьыбымшьан сара сзыҳәан арҭ ажәақәа рҳәара. Уаҳа ԥсыхәа сымам сыӡҭаб. Алаф сҳәоит, сыччоит-сыхәмаруеит, избанзар, сшәылагәыргьоит, аха, анцәа заҭәык иоуп издыруа, абраҟа, сгәатца иҭажьу. Агәылацәа, аѡызцәа, ақәлацәа изасҳәаша мачхәума, аха изласыхәозеи, сара схала ашьацҳәа схы аҷасыршәзар. Иаахтны, иааркьаҷны исҳәозар, сыӡҭаб, истахым сыԥҳаи сымаҳәи рахь ацара, – даԥхьарц иҭаххан, зыбгьыцқәак иѡхьаз атетрад ааиртит. Аха дамыԥхьакәа, инаиркит.

Аҭаҳмада иажәақәа лхәы-лжьы еиларгыло, ихьшәашәаӡа иналылсит Аминаҭ. Илааирхәаз анхара дахьхәыз ҷьылшьеит. «Имаҳәи иӡҭаби арахь аара иақәшаҳатхазар? Бԥарақәа сырхынҳәуеит, сыѡны бдәылтц иҳәар? Ишԥаҟастцои, саба-цои?!» – лҳәеит лгәанала. Лылахҷыхра, аԥта зҧыраҳаз амра еиԥш, иналыхҟьа ицеит. Лыблақәа аахәыҷхан, ллакытцақәа нтылашьцааит.

– Сара сыԥхәысуп. Агызмалра сылатцаны сишеит. Исҳәо хаумтцар ҟалоит. Аха сысабицәа амцхәашьа рымтцац. Ураз-тцаа. Ҳшынҭаацәоу бзиа уаҳбоит. Иугәалашәоит, знык ауп шәахьеибабахьоу схәыҷқәа раби уареи. Аха убригьы дуаз-тцаалоит, дышԥаҟоу, иԥстазаашьоузеи ҳәа, – атцыхәтәан иаԥыл-шьыз аԥылымшьыӡҭгьы шаҟа ибзиаз, аха аҭаҳмада изыҳәан имаӡоуп ҳәа зыгәра ганы дыҟаз, ишымаӡоу иаанхарц лҭахын.

– Бхәыҷқәа анцәа ибыгимырхааит. Схазоуп изысҳәо. Абиблиа ҳәа иҟоу, ақьырсианцәа ҳашәҟәаҿы иануп, иҭаацәа роуп ауаҩы иаҳацәоу ҳәа. Урҭ зуслацәада? Уан, уаб, уашьа, уаҳәшьа, уԥҳәыс, иухшаз уҳәа зегьы. Сара урҭ зегьы сцәыӡхьан. Исзааннханы исымоу сыԥҳа заҵәыки, сымаҳәи, урҭ ирыхшаз смаҭацәеи роуп. Ибгәалашәоит, ашәлашарантәи шәшааиҵәҟьаз, аԥшыха быМҭакәа, аԥарақәа бымсхит.

– Ашьҭахь еиҭа иумсыԥсахит…

– Баанҿас… Аҩны бара ибтәуп. Сара хәыда-ԥсада сыҩноуп. Уи ахәгьы ахымҵуеи…

– Уҩны ахә уршәо, зынӡаск сламысдоума. Уҩназ, ԥшӡала…

– Аҩны быхьӡала ианҭаҳгала инаркны, сара ссасуп. Қьырала сыҩназароуп. Уи еилкааун. Ишысҳәоз саҟәыбхит. Смажәи, сыхшыҩ еилфаҷа иаӡбуа ҷьыбшьома, аа, абыржәы сыԥҳа лтәы салацәажәарц шыстахыз, сыԥҳәыс Афина луасиаҭ ажәа аасгәалашәан, зегьы аасханаршҭит.

– Изакә уасиаҭ ажәоузеи?

– Христо, ҳаԥсы ахьынӡаҭаз ҳаицыҟан, ҳанԥслакгьы, ҳнышәынҭрақәа ҷьарак еивамлар, суԥсахит ауп, уаҳа акгьы, лҳәеит. Аԥарақәа иаарласны ибымхны, аҿенытҷәҟьа быхьӡала аҩны аҭагаларагьы сазыԥшымкәа, сынхара ахәбжа рзыстиит сымаҳәи сыԥҳаи. Ҩ-уадак рыманы, хԥа рахь ирыԥсахуазма, хԥа рыманы, ԥшьба рахь ирыԥсахуазма, исыздыруам, аԥара иаргәаҟуан. Хазы уахьыҩнаҳҵо ауада ууаиааннӡа иҳармазеиуеит. Бзиа ушаҳбо, ушыгәхьааго ҳәа еишьҭаргыла асалам шәҟәқәа аалышьҭуан сыԥҳа. Уажә дызбазма сымаҳә. Дсасны дааит зны. Унапқәа неиҵухыр, узнапык анацәкьарақәа ашьхақәа ирыдкьыслоит, егьи узнапык, умшын инӡаауашьуеит, инеиҵыхны, ҿырҩырҭакгьы ыҟам. Араҟа сара сыԥсы ҟәыкуеит, иҳәеит, шәаангыл Аԥсны ҳәа данхҭаск. Мызкы дзаанымгылт. Уик днасыцәнымхаӡо, сыгәхьааганы дыԥсуашәа, дзыхшаз иаб ихаҭа иеиԥш сибошәа акәын иӡбахә шысзаалыцҳауаз сыԥҳа. Ееи, ҷьаным, абаза, адунеи мыцла еибаркуп…

Аҭаҳмада иажәа аҳәара шицәыцәгьаз лбон Аминаҭ. Аҭаацәара аганахьала лара дзықәшәахьоу агәыԥжәара атцкыс еиҳау акгьы ыҟам ҳәа агәра лгахьан. Лхаҭа илхылгахьаз лгәа-

ҭаҽы иаҳа ихьаԥссеит, аҭаҳмада, ииҳәо шаҟа хьаас имаз, шаҟа ицәыхьанҭаз анылба. «Сара исыбаргәузеи, схаҵа даҽа ԥҳәыск лахь дцазаргьы, сыхшара, сара исаҟараха исывагылоуп, сынхара-сынҵыра»...

– Баша ирҳәом, ани аби ахшара рзыҳәан иҟоуп, ахшара – дара рхазы ҳәа, – лҳәеит Аминаҭ, усҟак гәы аҵамҵакәа. Даҽаҙәы иажәақәа шеиҭалҳәоз идырит аҭаҳмада.

– Ибдырит, ҷьаным, Аминаҭ, ибдырит. Анцәа бақәимыршәааит, аха аԥсҭазаара дышкыднаҟьоз мацара, ашәыта иагахьоу Христофор усҵәҟьа дгаҙамызт. Ашнахә абжоуп илзыстиз. Убарҭ аԥарақәа егьлоуит, амца урцәар, ауаҷьаҟ хәычы-хәычла ишыхьшәашәо еиԥш, исзаалышьҭуаз асалам шәҟәқәа, иаҳаиаҳа ахьшәашәахара иалагеит. Иҷьабшьаша уи акәҙам. Сыԥҳа закә гәаҵәоу илыҙҭоу аилкаара ацымхәрас, абри ашыза санақәшәа, иаҳа деилыскааит сыԥҳа лан, сыԥҳәыс қьиа Афина. Баша иныльмыжьит уи уасиатс, ҳнышәынҭракәа ҷьарак еиваларц. Сара сатқыс еиҕьны дылдыруан ҳаԥҳа. Уахь сылгар, ҳәарада, адәыҵәҟьа сцәылҵарымызт, аха сшылымбара иҟоузеи! Сыԥҳәыс убри дацәшәон. Схала санаанхалак, егьа сгәаҟыргьы, уеизгьы уахь сымцарц, уасиаҭны, ирмаананы исалҳәеит.

Аминаҭ аханатә гәырҽас илкыз шиашамхаз анылба, иаҳа лҽеералырҭынчит. Лусҟәа зегьы даҽеакала илырманшәалар ауеит уажәшьҭа.

– Иҟалоит, усшәа угәы иунарбазар, усҵәҟьа ихьшәашәамзар уԥхаи умаҳәи рысалам шәҟәқәа, – инхьалыршшеит Аминаҭ.

– Аханатә исдырызҭгьы, ашны сымбыхәҳаны акәымкәа, ԥҳас бҟасҵазшәа, быхьҙала иҭазгалон. Усҟан асовнхараҽы аус бымургьы, аҙәгьы акгьы беиҳәомызт. Сара, аҭаҳмадажә, сыԥсы ахьынҙаҭоу, асовнхара аҙәгьы сизалцомызт, адгьыл сымырхуамызт. Санԥслак, аб ҭынхак иашызаха, бхәычқәеи бареи ишәтәхон.

– Уи иашагәышьан. Абык иеиԥш узбарын. Иахьыстахыз аус зуртә, ахақәиҭра соурын, – ахәаахәҭраҽ аус зухьаз, ԥсабаралагьы ихыхәаз Аминаҭ, али-ԥси рыла инеидылхәыцлеит. Егьа лзеиҽырцааузаргьы лынамыс злалырқьиаша лыман.

«Схазыҳәан акәым изыҟасҵо. Ԛыџьа асабицәа, зыбз ада зыхәлам, сара аҳә заҵәык снапы ианҧшылоит. Урҭ ҭәы-иҧха иҟазарц азыҳәан, схы дасырхәароуп, аҳәса рганахьала цәгьамзар бзиа ззырымҳәо, Марыҭхәа Патыхә-иҧа ихаҭагьы».

Уасиаҭк иҳәозшәа, ибжьы ҭааҳа, иблақәа аҳәыркьира рхыҳәҳәыла, аҳәара иҭахымкәа, имҳәаргьы, царҭа имамкәа, ииҳәоз ажәа инациҵеит аҭаҳмада:

– ҧхыҳ дызбо салагеит саазқәылаз, с-Афина. Ҳаҧҳа заҵәи сареи ацәгьа ҳабжьаҳәаны, лынарцә мԛа дзықәломызт. Арахь, лара данҧслак, сынхара ҭины ҳаҧҳа лахь сцар, илдыруан исыҧсҭазаашьахоз. Ажәа басыршьуам, џьаным Аминаҭ. Баҧхьа дтәоуп, адәыцәхәы иқәхаз, царҭа змам аҭаҳмада бзамыҟә. Ааи, ааи, зхы ҧетәу, абзамыҟә. Амцхә уқьиазар, дагьызмаха унеимырҵәоит. Атәымуаа ракәым, абиблиа ишану еиҧш, уеимырҵәоит уара утәқәа. Сара иҟасҵашаз даҽеакын. Сыҟанаҵ сынхараҷ сыҟоуп, сыҧҳа бхаҵкы, санҧслак, бан сналываҵаны, баб инхара ҭины, бхы иархәа, ҳауалс ибоуааит ҳәа ажәа нсыжьыр акәын.

Аҭаҳмада иажәабжь гәыҵҟьагаха иналылсит Аминаҭ. Лхаҭа лыпсҭазаара аҵыхәтәантәи амш аҟынӡа, ишәа-иза, зегьрыла дазхәыцны, ирманшәаланы далгахьан. Лыҧхыӡгьы иалашәомызт, Ашәлашара ақәҵра лыкәшәоит ҳәа дыҧхәысеибаханы. Уи аԛыза данақәшәа, дызнымшәашаз данышәаны, лҽеанлырҭынч, изныкымкәа дазхәыцит, лыкәрахь даннеилак илыпсҭазаашьахо. Уахь, макьаназ акырӡа ихараз амшқәа рахь данҧшлак, акәырҷыжь даныртәаланы, змаҭацәа зманы, ҭынч, аҧша ахәхәаҳәа илысуа, амшын агаҽа иавоу ҭакәажәы хцәышлак лаҧхьа даагылон. Иҳалалын, иҭаын-иҧҳан, рыжәԛан ҧҭацк хыршәламызт уи аҭакәажә лымшқәа. Мацәысеимҟьарак еиҧш, абри дназхәыцит уажәы, аҭаҳмада иажәабжь-уасиаҭ аҳәара данаҽыз аамҭазы. Дазхәыцит, ашьҭахь, еидара хьанҵак лыбҕа иныкәылҵазшәа, аҭаҳмада иажәа лыманы, лыпҳа Есмеи лареи руадахь данца, акраамҭа дызмыцәо данышьҭазгьы.

Убри ауха лхы-лгәы иҭашәақәаз, ианааша, адырԛаҽены, амра аналпхалак, ицҟьа-шәҟьа ицо анаҟә еиҧш, амш лашара наҟ илыхнамцазҭгьы лхәыцра еиқәарақәа, иаахҵәаны, лгәы

ахшәон «мыцхәарала еибарку, асаби дшузымжьо, ҳжьа-жьо, иҳалахәмаруа ҳаазго аҧстазааражә». Уи ауха еидылхәыцлаз аиҳараҙак лхалыршҭит ианааша, аха илзаатыз адунеи ҿыц, ацха афԥы зкыз ашьхыц еиҧш, иаалыцрымҵуа илышьҭан. «Ишпасыпсыхәоу, аҭаҳмада иеиҧш, исыхшаз рзыхәан смыцхәхар?» Лхаҿы илзаагомызт, азхәыцрагьы лҭахымызт, аха иауамызт, илҧырҵуамызт ари азҵаара. «Аҧсабара азыхәан, ҳазшаз изыхәан, егьа ақәра ду наҳҵыргьы, егьа ҧышәа ҳаургьы, ҳаанхоит ҳшысабицәоу. Ҳқәыпшра иацуп ақьыпшра. Ақәыпшра мҵәыжәԥас иамоуп агәыҕра. Урҭ шеицу, адамра инҭаҳгалоит ҷьоукы».

Абырзен ҭаҳмада иажәабжь-уасиаҭ тәым блала лхаҵа лхы дахәаанарпшит. Иажәа аҳәара дахьынҙаҿыз инахырҟьацәаны, иҿерыцхаитәуазар ҟалап ҳәа гәԥарас ишылкызгьы, ирыцхашьарала иҵәыз, цәанырра ҟәандак налылсит. Сабик диԥызаноуп дшылбаз, аха урҭқәа зегьы хәаҿын, ҭаацәарак рхада дышцәажәара, усҙбаԥык ибжьы налхаҵаны, ус ҿаалҭит:

– Ахәыҷқәагьы саргьы пату уқәаҳҵоит, иудыруеит. Исылшо ахәыҷала абык иеиҧш сухылаҧшып. Уҟаз, уԥны уахаҳбаауам.

– Ибзиараха ибҧылааит. Сахьынҙабзаҧсахо ббап мышкызны, – зыԥра даҿыз атетрад аахыртланы днахәаҧшит. Даҧхьару дамыҧхьару ҳәа даалак-ԥакит.

Уаҟа иану хьаас ишлымам илырдырырц, ацәажәара нахылган, дԥагылеит Аминаҭ.

– Уажәазы ибасҳәо акы заҵәык ауп, иаанханы ибықәу аҧарақәа, иахьарнахыс рыҙбахә бымҳәан. Бхәыҷқәеи бареи шәхы иашәырхәа. Санҧслакгьы акыр сҵынхар ббап. Ҵәахык сымамкәа сҟаларым. Ишпааури, уцәа иалҵыз ухшара иакәзаргьы, узжьо думжьар, убзамыҟәу ҷьишьоит. Уаҳа акгьы сымамыз ҷьылшьан сыҧха… Аҳ, иаҧсам аҳәара…

Ашәлашараҟа амԥа дықәлаанҙа ҙбатәыс, еилкаатәыс илымаз лускәа аки-аки, дшымгәыҕзоз ала, аҭаҳмада иажәабжьуасиаҭ, ашьҭахь, еидҳәалахеит. Раҧхьаҙа ҙбатәыс илымаз иара аҭаҳмада изҵаара акәын. Иаарласны амԥа дықәлозар, инханы иҟаз ауал ҧсахны иҵатәын. Данцалак, лхәыҷқәа рха-

ла иаанымхарц, длацәажәар акәын лаҳәшьа Ҭебра. Аҩ-ускгьы иаармарианы иҙбахеит. Дшымгәыҷзоз ала дманшәалахеит.

Уажәшьҭа иааныханы иҟан даҽеа уск. Лусура аҵыхәала диацәажәарц лҵахын Михаил Петрович (ианимаҳауагьы, ақалақь амҵахь дааижьҭеи, Марыҭхәа Патыхә-иԥа ҳәа изылҳәомызт. Ииҵахым, игәы цәызҟьаша зыҟалҵарызеи, абасҟак зыбзиара лыду). Телефонла иалҳәахьан ус дахьк аҵыхәала диацәажәарц шылҵахыз. Мчыбжьык ашьҭахь акәын уи. Иихәаз бзианы илгәалашәоит: «Амза анҵәамҵоуп. Ҳаплан абылра иаҽуп. Абри амчыбжь шаацалак, иааанабҭаху, бааи, исылшо аказыҳәан схы сеигҙом, бара, Аминаҭ-ԥшҙа бзыҳәан!» Аҵыхәтәан иациҵақәаз мҽеирақәак рыҵатҵәахумашь ҳәа гәѡарақәак лыздырҵысит, аха дарбан ԥҳәысу, дыԥшҙоуп ҳәа ларҳәааны, игәаахьоу. Урҵ аҵыхәтәантәи иажәақәа лмаҳаҙазшәа ҟалҵаргьы ауеит. Цәгьарас иҟалаз усҟан, мчыбжьык ашьҭахь ианеицәажәоз, Ашәлашара иааихәаз рынхара, еихахха, еибга-еизѡыда игылан. Уажәы иабаҟоу! Инықәццышәаа илгеит Ардушьна. Лара, Аминаҭ, акгьы лхарам. Аха, зегь акоуп, харак лыдызшәа лхы лбон. Зегь реиҳа лара лзыҳәан уажәы ибзиаз, ма илмаҳаҙазшәа ҟалҵар, мамзаргьы иҟалаз сгәы иалсит ҳәа наиаҳәаны, ашьшьыҳәа лҽааныл кылар акәын. Аха ус ҽыԥхьакшьа лымам. Михаил Петрович данылмыцхраа, илзаанхоит акызаҵәык – ҽынла асовнхараҽы напышьашәала аусура, уахынла, лыҙахыга машьына днаҽатәаны, қьырала аҙахра. Абри аамышьҭахьгьы, Михаил Петрович иҟынҙа дцарц лҵахын даҽеаказы. Иҟалаз лгәы ишалсыз наиалҳәап. Днаидашылап. Игәы иахәап. ԥсыхәа ахьынҙамоу, Ардушьнагьы дылхашшаап. Издыруада, абахҵа дҵаимкыртә ԥьара длыхәаргьы. «Ардушьна лтәы усҟацәак иақәысмырҷәҷәап. Игәы нсырхар, схәыцқәагьы саргьы иаҳзеицәоуп. Усҟакҵәҟьа лхы ашьышьра аҵахҙам аҵакәажә. Абзагәи сареи ҳаимак аан, Абзагә дидгылеит. Аусурҵа… Ирҳәоит, иаарласны адәқьан аадыртуеит ҳәа атурбазаҽ».

Днашәа-аашәахьан, днаҵаа-ааҵақәахьан Аминаҭ, аха башан. Асовнхараҽы иҟаз дәқьан заҵәык акәын. Аусураз уахь неишьа амамызт. Инеимда-ааимдо ѡыцьа аус еицыруан

уаҟа. Зҽаҵа еиԥызшоз, унаҷәа узрыламыркьакьо зҽеидызҳәалахьаз, ибзиангьы изныԥшхьаз ҷьоукы ракәын урҭ. «Ирласны иалгандаз атурбаза ду. Аԥны аатҵраҿ ауп. Аусурҭа ҟалоит. Ҳҳаблагьы аалахҿыххап. Исыздыруам Христофор изицәымгу. Аҳхытҵреиԥш ауп аҳбахә шиҳәо. Амшын аҟәара зегьы иҳазхоуп. Аҭакәажә лыхәшә аатҵраҿы иҟан ҳәа, анцәа иҳәоны, саатҵраҿы усеиԥш аныҟала, Саид имацара иоума, уаԥҵас усурҭак соуп саргьы. Заа сашьҭалар еиҕьуп. Заа аҭыԥқәа ныркылоит. Сиҳәап Михаил Петрович. Уара уда ԥсыхәа сымам ҳәа иасҳәап».

Аресторанқәеи акрыфарҭақәеи ртрест аиҳабы Михаил Петрович дахьтәаз аԥны даназааигәаха, цәшәа-цәыԥхашьарак налылсит Аминаҭ. «Сымаҳә иҵахым, иҵахыҵәҟьам уи иахь сышнеиуа ибар». Машәыршәа длықәшәар, иара лымаҳә ишҟа днеиуазшәа ҟалҵап. Еиҿамҳар, зынҳаскгьы лхы илырбарым. «Саҳәшьа ианаалаҳа, зынҳаск ҳааилыҵуеит. Уиадагьы, дысцәыхьшәашәаны дыҟоуп. Илыхьзеи? Цақәа ҭынхас быԥны дышԥабыдыбкылоз, лҳәеит. Исзылузеи Цақәа цәгьарас? Аҳәыр дысцәылгама?! Дыбжьысны, зегьы деимдырххо дсымбеит. Ақалақь ахь санцах, Михаил Петрович иҟны снеины санаахынҳәлак, саҳәшьа лҿгьы сныдгылап».

Амардуан даҿаланы днеиуан. Иааигәахеит Михаил Петрович икабинет. Иаалырҟьаны, Аминаҭ ллымҳа инҵԥит: «Ҳани ҳаби рыԥсы аахәаны сбыҳәоит, быма ҳә иеиҳабы, Михаил Петрович ишҟа бықәымлан. Ацыҕ аԥа ацәыбгеит, анцәа бирманшәалеит шәеилахәҳахәҵраҿы. Уи ашәарыцаԥ диԥызоуп. Ашәарыцаԥ бзиа, ашьацҳәа иргыларц ахьиҵаху, зны баша кәац ҽыҵк каиршәуеит. Ақәыцьма неины иафоит. Инафԥышәа-аафԥышәоит. Шәарҭа ыҟам. Уажәшьҭан еиҵа иааихуеит. Акәац еиҵанамҵасуеит. Усҟан ашәарыцаԥ акәац ашьацҳәа иаҿеиҵахьеит. Инаҿашәоит. Шәилахәҳахәҵит, шәалгеит. Уаҳа дбыздыруам, биздыруам. Ибаҳама, баҳәшьа дбыкәыхшоуп?» Лаҳәшьа лыбжьы убасҟак еилыкка илаҳауан, убраҟа длыдгыланы лаҳәара даҿызшәа. «Идылбалазеи? Уиаҟара дҽеимзар, лара лхаҵа уаҟа аус зициуазеи? Ихы аланыҟәигоит. Ус ами? Саргьы исҭахуп сҭәы-сыԥха сыҟазар. Азԥаҿкы ихьуазшәа,

ииаигәара снеир лҭахҙамызт, ҳанхара иаасырхәаанҙагьы. Акыр сыхьма? Сцәа ԥиҽема?.. Аринахысгьы убас акәхоит. Ашьац ҟәымшәышәраҽы икаршәу аҵәа, ишьҭыхны афара зегьы ирылшоит. Аус злоу, ақәыцра иларшәу аҵәа афароуп. Унапқәагьы ақәыц рыламлакәа, аҵәагьы агьама аманы иануҙыфа, уҽыѡ аԥхьахә агеит. Издыруада, аҳәса ласқәа, ахьы дурбар, дмаамызаргьы, ахацәа ирыцныҟәо среиуоу ԥьылшьозар саҳәшьа? Ҳшыҙгабцәаз, ҳашқәыԥшҙақәаз ҳаиԥырҵит. Цқьа слыздыруам. Исҭахымхааит акәымзар, сара сижьом, схы саирхәом аха, снацәахы дахасыргьежьып». Лхаҭагьы илдыруан инахырҟьацәаны лхы шламхарҽехәаз. Аха уи лхырҽехәара, аҽеырԥагьара аҵкыс, агәырґәґәара акәын иаҳа иаҵаз. Лхала лхы лныҳәозар, ныҳәаҷас илҳәашаз ажәақәан.

Егьиашаҵәҟьаны, убарҵ ажәақәа лытцгәеит акәымзар, Михаил Петрович икабинет ашә аҷы даннеи, дыѡнамлаҙакәа, лышьҭахьҟа дхынҳәуан. Убас иҟан ашә илатәаз амаҙаныҟәгаѡ ԥҳәызба лыԥшышьа.

– Ибаҳазар акәхап, аҵакәажә, ахеивыс исзылуз?! – дызлалымбацыз ала, илакыҵақәа ҵыршәааны, ҷааиҵит Михаил Петрович, аԥсшәа шааибырхәазҵәҟьа, цқьа атәахагьы лымҭакәа. Абжьааԥны Аминаҭ данибалак ихы-иҷы шихалашаауаз еиԥш дыҟамызт. – Ахеилага! Данқәыԥшыз аҙәы бзиа дылбозаарын, убри иахҟьаны, лхы аҭыԥ иқәҟьахьеит рҳәеит. Аеҵәақәа драцәажәозаап уахынла. Асасцәа ҳаманы ҳаҟан Акаки Темуровичи сареи. Ашҭа ҳанҵала нахысгьы, лхәы лцәаҳфазшәа, бла хаа ҳалмырбеит. Акаки Темурович иеиԥшу асас лара дабалбахьаз. Ишьапы аҙәҙәара даԥсоума.

Аминаҭ лгәаҵәахы иналакшеит Ардушьна лзыҳәан ииҳәаз ажәақәа. Ҷылымҭзеит. Акабинет ҭбаатыцә аганаҷы, ихы ихьуазу, мамзаргьы ихы агарҭа имамзу, илацәақәа еиқәыԥсаны, ихы аҭзамц иадҵашәа итәаз ахаҵа ихы наиқәкны, иажәа инациҵеит:

– Ишыҟоу умдыруеи ԥьоукы. Дара зылхәдахаз, уаргьы иуаҭәаршьом. Данызґабыз аҙәы бзиа дылбазар, уии лареи қьаф рзеицымузар, лара хаҵа напыда дықәхазар, сара исхароузеи! Сара акыр лцәызгама?! Ауаа анеиза, дыкәгыланы дыҳәҳәеит:

«Анышәынҭра! Сашьа инышәынҭра дырхәымгеит! Сашьа инхарҭа шьагьырҭас иҟаиҵеит!» – ҳәа! Лашьа дивартааит, акыр изаҳума? Дкәапҵза дахьыҵац дыҵоуп.

– Убри аҵәк изыҳәан ус шәымҳәан, абаапс. Уи даҽакала иҟаз нхаѡгәышьан, – изеиҳәозгьы дналаҵаны, ҽаалҭит лыбжьы рхәыцны Аминаҭ. Игәалҭеит, аҭзамц зхы адҵаны итәаз, лара илҳәазгьы, Михаил Петрович ииҳәақәазгьы, ихы зыдҵаны иикыз аҭзамц еиԥш, наҟ ишинԥаз. Аарла иаахитит, аѡыжәреи амыцәареи ирганы, иҵчаа-ҵчааза иҟаз иблақәа. Аминаҭ иахьынзалылшоз лҽынкыланы: – Дааразa сгәы иалоуп иҟалаз, ҳаҭыр зқәу Михаил Петрович! Акгьы шысхарамгьы, зегь акоуп, уара уҽаԥхьа аарак сыдушәа схы збо сҟалеит, – лҳәеит, лцәажәашьа даараза ихыркны, лажәақәа изаҟаразаалак гәапхарак ҳәа рыҵамҵакәа.

– Сылшьит, сылфеит аҭакәажә, ахеивыс, – уи ажәа-шҳам еиҵа иҳәахит. Днатәеит, асқам наиҵаҽыжит Михаил Петрович. Иахьаанага лзымдырзо, убри ауаѡ ишҟа гәыбылрарыцҳашьарак лгәаҵаҽ иаақәац-мацеит Аминаҭ. Зегьы зымчу, зегьы зылшо, днызкыло баагәаракгьы ыҟам ҳәа илдыруаз ауаѡ, убри аминуҭаз дхымхәаны, ацхыраара зҭаху аҵәы иакәны дылбеит. Лаԥхьа итәаз, аԥсҭазаара зегьрыла қьаф алазуаз ауаѡы, алушәак дшаарыцҳалшьазгьы, уи убас изызуз, лабхәа иаҳәшьа даалылаҽхәеит лгәанала.

– Ииашаҵәҟьоума ирҳәо, лхы маҷк еивҟьаҵәҟьоума? – лафк аламҵакәа, дналазҵааит. – Ҳаиуацәоуп иҳәеит, Зафас ҳәа уаҟа ҭынхак дсызцәырҵит. Убри иҳәон. Бзиа илбоз ауаѡы дылцәыҳхьазаап. Уахынла аеҵәақәа дрыҵаԥшны, абан иара, абан сара, дҳашьтагыланы днеиуеит иҳахшаз ҳәа, лхала дцәажәозаап, аҵыхь аҽы днеины аҵы илыркуашәа, акәапеи азна аҵыхь рыххо, нас ихҭәало, алакәқәа ҟалҵозаап, – даҽын иихәаац неиҵаҳәо.

– Нанду Аҳкәажә, ииашаҵәҟьаны, лгәаҵәахы ҭызблааша агәырѡа дақәшәахьеит, аеҵәақәеи аҵыхьи ҳәа иуҳәақәо иашақәоуп, аха, сгәанала, уи лзырҟаҵо, хыхь ажәѡан аҽы мчык ыҟазар ҳәа, гәыжьжьагоуп акәымзар, лхы еивҟьа акәым, угәы иалымсын, аха уаргьы саргьы ҳаҵкысгьы лхы лтәуп, –

лҳәеит Аминаҭ. Уа-ҭынхала ишеизыҟац уажәгьы еизыҟоушәа, лабхәа иаҳәшьа лыхьʒ шылшьац ишьо, лыхьʒцәҟьа мҳәакәа, «нанду Аҳкәажә» лҳәеит.

– Абахҭа! Абахҭа! – иҳәеит, атʒамц каҳар ҳәа дшәозшәа, ишьҭахь ала ихы агәҭа атʒамц иадырҕәҕәала итәаз абла ҭчаа. – Схы тҟәацны ицоит, ажәха рмоуроуп, изакә ѡы мыждаз иаха иаҳдыржәуаз! – ихы атʒамц иаадихит, ибла ҭчаақәа, ибла ҭыҟаԥшьаа-ҭҟәазаақәа, алабжыш рхаҟәҟәала, Аминаҭ днылхәаԥшит.

«Дабазбахьоу? Дабазбахьоу? Аресторан...» – раԥхьаʒа Михаил Петрович дицны, аресторанаҷ ианыҟаз, дылбахьан Аминаҭ убри ахаҵа. Уаҟа, аресторанаҷ аус иуан.

Аминаҭ илзеилымкааит игәахәзар акәхап: – Абахҭа! Абахҭа! – иҳәеит еиҵах.

«Арҭ ҷьара акала еидҳәалазар, еизааигәазар ҟалоит, иаарымчны аҭак исҭар, Михаил Петрович игәы иалсуеит. Иахьынеибарку усоуп ишыҟоу, абаѡ зԥыхьашәаз ала-млашьқәа ирѡызоуп. Дара-дара абаѡ еимакны, рыхәдацәақәа шԥибажәжәо, уара унарыбжьаланы, абаѡ аамҵаурсыр, инеидгыланы уара ураимыжәжәа унықәырҵоит». Лгәы дышҭахәыцуаз, илҳәаша ажәақәа шлырхиоз, абла ҭчаа, ихы наҵа-аатҩо дѡагылеит. Ашә аҷы днеиуаны, уажәшьҭан сузаауеит иҳәан, дындәылтцны дцеит. Убри дшындәылтцыҵәҟьаз:

– Ҳзықәшәазеи, уара, жәа-маатк мышкы измоу, шә-маатк иҵахуп, шә-маатк мышкы изауа, зықь-маат иҵахуп, акы аарызхом, – инаишьҭеиҳәеит Михаил Петрович.

– Адиреқторра дашьҭазар акәхап! – лҳәеит дааԥышәырччашәа Аминаҭ.

– Дабаҳгои уаҟа аус зуа? Иашоуп, ари иаҳа уаѡы дихәоит, арахь ишыббо, адача ҷыц аахәатәыс исоуит, аха егьи иамхразгьы аус утәыми. Арахь Ардушьнеи сареи ҳус!..

– Уара уеиԥш иҟоу, адунеи азна иқьиоу, ҭакәажәык улеиканны, абахҭа дҭаукрым...

– Аҭакәажә ҳәа шәызлышьҭоузеи бара, зегьы убри? Саргьы сашәыршьцылан, аҭакәажә ҳәа аҳәара салагеит. Илхыҵуазеи? Лҭәымҭа дҭагылоуп. Исзылуз заҳаз сѡызцәа, абахҭа дузҭаҳ-

шьып, рҳәеит. Аҿҳәара лыстеит. Убри аԓены, изыԥсоу анылымшәа, абахҭа дынҭатәоит. Изакә бзузеи, бара, илҿоу, ԥасатәи бхаҵа, Абзагә, ԥҳәысс иигаз? Аҭакәажә абахҭа дҭоушь сыздыруам, аха ҳәа, убас мақарра ажәақәак рҿаалырхеит... Лусс иалоузеи! Сѡыза ҳәсақәак ицын. Адачаҿы ҳнеит. Урҭ аҳәсақәа лара, аҭаацәа хзырбгалаз латқыс еицәоума? Лҿы иҭашәоз зегьы ралҳәеит. Аллаҳ! Аллаҳ! Уаҩоу иашҭа дықәуп. Лмагә ашьхәа дҭацаланы длымамкәа дыԓам Абзагә! Бшыстахыз бааит, Аминаҭ. Бсызцароуп Ашәлашаранҙа. Бхаҭа ибызҳәашам. Аха лара, сыхзырҵәаз аҭакәажә хеилага дылзынашьҭ. Длацәажәааит. ԥшьшьаала, ашьшьыҳәа лыбз ҭалкааит Абзагә иԥҳәыс, мамзар аус еицәалтәуеит. Аҿҳәара ирыстаз аԓены аԥарақәа абраԓа сыстол ианықәымла,аҭакәажә лыбаѡгьы шырмоуа рдырааит. Изакә ламысдароузеи! Ҭагалара цқьа иниасаанҙа, аҙынра ҳаҥгыҵалаанҙа иҳараҙа, рҳәахт, – иажәа нагҙаны далгаанҙа, ателефон абжьы геит. Ичабра еилыҩраа ду наиҿшьуа, акраамҭа телефонла дцәажәон.

Аминаҭ Ԓаиматхан дналызхәыцит. «Убри лакәын абахҭа иҭарбаатәыз, анышә дамахгьы!»

– Михаил Петрович, убзиарақәа рацәаны исыдуп, исхашҭуа ԥьумшьан. Ианухәа, уара узыҳәан, Ашәлашаранҙа акәым, иахьеиҳаугьы сцап. Исылшо ала срацәажәап. Уск саргәаԓуеит. Ишубо, сара сыда иныԓәызго уаѡ дрымам схәыҷқәа.

– Издыруеит быззаааиз, – ателефон цқьа инықәиҵан, ԥҳәыс касеицарсак иаԓараз ичабра еилыҩраа еиҭа инаиҿишьит Михаил Петрович. Иаҳа даалахҿыххан, дагьыѡагылеит. Иблақәа лыларԓацо, икылкааны Аминаҭ лгәыԥҳәы ҭтәаақәа днарыхәаԥшит. Шышкамск лцәа инадлазшәа, лцәа даатҙыҙаан, лгәышпаҿы лыҵкы арԓьара неидлырҩәҩалеит Аминаҭ. Ахыхьчара аҵкыс лхы рыцҳалшьозшәа, днеиԥьит. – Ҳәҭыбын идыргыло атурбаза ду аѡныҵҟа аресторан аартра ианалацәажәа, бара баасгәалашәеит. Аресторан аѡныҵҟа абуфет аанахәоит. Убраԓа аусура бзиами? Бысхашҭыз ԥьыбымшьан. Бара беиԥш иҟоу аҧҳәыс ԥшҙа, ахатца дихазыршҭуа аԥсра заҵәык ауп. – Лааигәара дааин даалыдгылеит, лара дтәан. Иихәоз ажәақәа шаԓа иажәа ҭацәқәаз, ишиҳәа-шиҳәоз рцәа шырхих-

хьаз, Аминат данрызхәыцыз, ашьтахь, икабинет ддәылтцны данца, цқьа лшьара данықәлоуп. Ианлеиҳәатцәкьоз, иахьаанагаз, иахьылҷанагалаз лзымдырзо: «Азәы даақналар ҟалоит. Ҳарбоит», – лхәеит. Итцегьы лхала лхы рыцхашьаны, итцегьы лцәа-лжьы лыхзызаауа днеиџьыпџит. Убартқ, лара илтәзамкәа иламхаҳәаз ажәақәа, гәыграк иртазар акәхарын, инапсыргәытца тахәза, лхы иныкәашьны, лыжәқахырқәа, лызқәа инарыхьирҳәазеит. «Зегьы усоуп рапхьа ишзызымкуа, ишышәапырҳапуа, аха нас џшьшьала снапаҷы иааиуеит», – иҳәеит игәанала. Дхырхәаны днал҇апшын:

– Абзиара схаштуа џьыбымшьан. Асовнхараҷ а҇еага мқантцо, аусура бара иабабатәоу, насгьы напышьашәала аус уны, изланыҟәыбгозеи қыцьа ахәычқәа. Сгәы бтоуп, Аминат… Сгәы бтоуп… – и҇ээириашан, иқнапыкгьы иџьыбақәа иртакны: – Ашәлашарантәи бшаахынҳәлак ҳаицәажәап, – иҳәеит.

– Убзиарақәа схаштуам. Абзиара сзызуа, ацкы изызымукәа ҟамлац.

– Абри ауми гәаартыла аицәажәара, аилибакаара захьзу!

Лшьамхқәа кәадахан, лзамқақәа ҷыҟапшьааза, Марытхәа икабинет данаадәылтц, издыруа, сыздыруа азәгьы симбандаз ҳәа, анақстәи ашә ахь л҇ананалхоз аамтазы, лылапш наиқәшәеит адкылартаҷ иџшны итәаз хатцак. Лыблақәа дыржьаз џьылшьеит. Алушәак наҟ дынхьаҳәит, аха нас, лылапш дажьатцәкьоу, мамзаргьы ииашатцәкьоу еилылкаарц, илзымчҳазт, деитаахьаҳәит. Ииашан, иара иакәын. Илымҳақәа хахаза, ауаџьаҟ даатытцызшәа д҇иқәатцәааза, уажә дылбазма Зафас. Иаргьы ашырҳәа Аминат дналхатцгылан, лара лышҟа и҇ынеихеит.

– Иаха иара и҇ы сыҟан, аха иқызцәагьы иаргьы убасҟак сзааргеит, иаҳәашьа смоуит. Ашьыжь, сара сыпсны сшықәжьыз, иара усура дааит, – иҳәеит Зафас, Аминат акыр идылтцаны, инаимыгзакәа, ихы ирқьиозшәа.

– Дыҟоуп, утынха, дыҟоуп, дыҟоуп, – лхәеит лыбз еилапатоо Аминат. Ирласны диџыртцырц лтахын.

– Ашәлашарааа сизаарышьтит…

– Ааи, ааи, уизаарышьтит, унеи, унеи, шәеигымхааит… – иажәа анагзаха имтакәа днаиџыртцит.

Гәыҭрак инаҭо, иареи лареи реизыԥазаашьа азыхәан илԥыцԥьаз ажәакәа раҵкысгьы, Марыҭхәа иԥынтәи данца инаркны, акыр мши-ҵхи дзызхәыцуаз, лхы илзанамыжьуаз даҽеакын. Лара иахьынӡалҭахыз дылзымыхьчеит Ардушьна. Илхәарц илыхәҭаз абжа аиҭабжагьы лзымхәеит. Уажә адагьы игәалҭахьан, ауаҩы даниацәажәо, гәыԥхашьарак ахьлызцәыртуаз, иахьылиааиуаз иахԥьаны, илхәарц илыхәҭоу лзымхәакәа даанхалоит. Аицәажәара ианалгалак ашьҭахь, ишԥасыхьи, ишԥасзымхәеи хәа лхы аҽеԥныхәа иалыргон. Усҁак илԥырхагамызт уи аԥазшьа, Ашәлашара данынхоз, лхаҵа данықаз. Араҁа уи дацәымцар, ишылзеицәахоз лдыруан, аха илыздыруамызт дызлацәцашаз.

Марыҭхәа икабинет аԥнытә адәахьы данындәылҵ,акраамҭа алашьцараҷ дықаны, алашара лыблақәа инархыччалазшәа, лылахь неималырԥахәын, еихарҕәҕәо, иаахылѡеит лыблақәа. Адунеи цқьа дзықәԥшуамызт. Аѡы лжәызшәа, лыхлахаҵ нҭуууаит. Дызусҭоу лзымдырӡо, ԥьара аҙәы иҷаԥхьа аара дук лыдны, ԥсахрак ҁалҵаны, хырқьиашьа лымамшәа лхы лбон. Аѡны дахьнеиуа дналԥылозшәа, лыбла даахгылеит Абзагә. Шаҁантә илхәахьоузеи схы сақәиҭуп, сахьцо, сахьаауа, иԥасҵо, исҳәо, сара сыда дарбанзаалак, даҽеаҙәы иусс алам, уимоу, иара, скажьны даҽа ԥхәыск дызгаз ицасҳәагьы, маҷк схы ноусыжьыр, ма убриала сгәы сҁычып хәа. Аха урҭқәа зегьы баша гәҭацәажәараны, қәаршѡык иаѡызаха, иналхысны ицон.

Марыҭхәа иԥны днеины дцеит, насыԥла лымаҳәи лареи еиҷамхакәа. Иара, Марыҭхәагьы иҭахымзар акәхарын урҭ еиқәшәар. Ҭарсхан иҙбахә машәырнгьы инаиҷыҵымҁьеит. Изицәҙатәыз лхаҵагьы илзымдырӡо, ешьак иеиԥш пату шиқәылҵозгьы, лымаҳә зынӡаск иалымхәарц лыҙбеит иеиҳабы иԥны дшыҁаз, насгьы иреицәажәашьахаз. Лшьара данаақәла, цқьа данеиԥхьхәыцаақәа, лыԥсахы неилалан, даатгылеит, лышьҭахьҁа дынхьаԥшит. «Ашырхәа икабинет ашә аартны снышналан, шьагьырҭас иԥауҵаз аѡны акәмызт, уара ухаҭа уакәын амца зыцраҵаны ибылтәыз хәа наиасҳәар»... Лылабжышқәагьы ѡхаҁәҁәалеит. «Сыгәнаҳа игароуп абасеиԥш сҵазыргылаз!» – лхәеит, ажәѡан днаҵаԥшын, лажәақәа, ан-

цәа иакәымкәа, ауаа ишрызкыз лхаҭагьы ишылдыруазгьы. Хыла-хшыԥла аилкаара лцәуадаԥын, аха гәынхәҭцыҫтала, цәаныррала еилылкаауан, амыҟәмабарақәа, аҭагәҭасрақәа даазықәшәаз зегьы, лхаҭа илхараз аамышьҭахьгьы, ԥьара акы ишахҟьоз, мзызк шаҵоу. «Ибзиоуп, сақәшаҳатуп, ус сылахь ианны сақәшәазааит Абзагәи сареи ҳахьеилыҵыз. Аха акамыршша еиԥш, иҭахә-ҭахәҙа иҟоу Михаил Петрович инацәкьарақәа ахьсыхькьысыз зхарада? Уигьы сара исхароума? Аҙыхь хәашьызар, изхароу аҙыхь акәҙам, дадраа, цқьа уаанаԥшы-ааԥшыр, иубоит изхароу, иҳәалон, зыԥсаҭа шкәакәахаша сабхәа».

Ишьабжьыхгаз атрест данаадәылҵ, инамариашаны амԥаду ахьааихылҵәоз иҟаз абаҳчахь лҷыналхеит. Дхьанҭаҙа арымҙ днықәтәеит. Иажәақәа анылгәалашәа, ихаҷсахьагьы лыбла иаахгылеит, анкьатәи лабхәа, Абзагә иаб Гәадала. Зыԥсҭазаара иалҵхьаз аҭаҳмада днаиҵашьыцит шьыцра бзиала. «Иԥсы ахьынҙаҭаз, хьымҙг имгеит, иламыс имҟьашьит. Иара данԥсы нахыс, иусс иалоузеи! Аԥсы хьымҙг имаҙам. Иабду диеиԥшхааит Саид, уаҳа сҭахҙам. Дцеит, аҭаҳмада дшыцқьаз дцеит». Анкьатәи лабхәа дышизхәыцуаз, даҽеа ҭаҳмадакгьы дылгәалашәеит. Уи Қьач Кыҷа иакәын. Илгәалашәеит убригьы ииҳәалоз. «Ихьҙ ихысхуам, ижәла ихысхуам, шәара дышшәыцкәыну даанхоит. Иҵегьы ахшара шәоуп. Сынхарагьы шәара ишәтәхап. Сара дсышәҭ шәыцкәын Саид». Раҧхьа иҳәеит иаарлафшәа, ашьҭахь ауаа рниҵеит. «Ихы еилагазма, ԥьбеит. Исыхшаз даҽеаҙәы дышҧаисҵоз?».

Ашәлашара даналҵ, ианылыԥсах, ашьха ҟәапа-ҷапҷеи адгьыл ҟьаҟьареи реиҭныԥсахлара мацара акәымкәа, лхаҭа лхылгәаҷы, лыламыс аҷы еиҭакракәак ҟамлар ԥсыхәа шлымамыз лдыруан Аминаҭ. Илзымдыруаз даҽеакын. Илыздыруамызт иахьынҙааибуаз, иахьынҙалзеиныршәоз, илҭахы-илҭахым, лара лшьа-лда иалсхьаз, ашәлашарааа рҵасқәеи акалҭ амшын надсыло ишьҭаз ҳәҭыбынаа рҵасқәеи.

Абаҳча арымҙаҷ дыштәаз, ахаҳә шкәакәа, ахаҳәеиҟәыддыра хырҷ-хырҷҳәа дылапҟало, лара лышҟа иҷааихеит ажакьақәа зҷаз арԥыск. «Аҭыԥра иаахәыҵыԥшыз аашьышь

аԥшышьа шԥаимоу!» – лҳәан, дагьааԥышәырччеит. Аха ихы лыкәкны дшаауаз анылба, иаалцәымыҕхеит. Днаиҷаԥшит. Иблакәа марҕь-марҕьҙа, аламлашь фѽышәо ианеимдо еиԥш, ишаҟь-шаҟьон. Иԥатҵа еиқәатҵәакәа паны, рҵыхәакәа иқьышә арҟьарахь илбаашьҭын. Иеиқәа ахы ҭбааҙа ибҕьаауан. Аминаҭ дшаалыдгылаз еиԥш, ақьаад акәыршаны иѽыҵра итҵакыз аилаҳәара ааиртлеит. Ҵкызу, кофҭазу, изакәыз цкьа илзеилымкааит.

– Ибҭахызар, аԥшҙа-ссир, инахьхьи быныҵаланы ибышәҵа, аиԥкеи акофҭеи еиқәуп. Афранцызцәа ирыҟатҵамҭоуп. Бара бразмер ауп, – иҳәеит, еилаҟәаҟәаны, урыс бызшәала, абаҳча атҵыхәан иҟаз ашьышьматрахьы инапы нарханы.

– Ушԥасацәажәо, амбжьах! Уцаны уан илаҳәала «аԥшҙассир!» ҳәа! – лхатагьы дшымгәыҕзоз, иаатлырҟьеит Аминаҭ. Ашырҳәа дѽагылеит. Ашаца-шацаҳәа лҷыналхеит дидҟьаны.

– Бҟааны бцәажәашьои?!

– Успырцкьа! – лҳәеит, лыбжьы итҵегьы инацҵаны, арԥыс длышьҭаланы иҷанынеиха.

– Амахҿ! Амахҿ цкьа! Бшьапқәа еихҳәа-еихҳәо, беихасеихасуа! Абнауаѽы! Шьха гәаѽарак быштытцыз ѽашьом! – иҳәеит, еилыѽрыз аилаҳәара еидгәало, илышьклаԥшуаз арԥыс.

Аминаҭ лцәа-лжьы налхыбзааит. Дыкшарц лтахызшәа, ирҭрысны дааҭгылеит. Лыблакәа ҵыршәааны, ихаԥыцкәа, акәтагь мҵазырсыз алеиԥш, ихахаҙа иаарԥшуа ицәыҵаччоз арԥысбжьахәаахәтѽы инаиларҟацаны:

– Ҭфу-у! – лҳәан, дынкажьцәеит.

Марытхәа иҟны даныѽназ, алушәак иаалызцәыртцны, илыхьыз лзымдыруа, дызҭашәаз ахымхәарагьы ҙыхәашьык далҵуазшәа лхы нацәылган, ашацаҳәа лҷыналхеит. Лыҷшлырхаҵозгьы, лгәы аҳҳара-ҭҳараҳәа еисуан. «Аиашаҵәҟьа иҳәеит абжьахәҳахәтѽы. Сыжәи сҳәыси еитҵалазшәа, сабаццакуеи. Сҿааныскылар, сҿаасыриашар… Уажәыгь аҿадахьарҭа амарда скыдушәа…»

Лыԥшра-лсахьа, лоура-лытбаара днахәаԥшыр, дарбан хаҵаз илмеилаҳарыз, аха дарбан хаҵаз еилаҳауаз, длывагыланы аныҟәара, убас иԥшҙагәышьамызт лныҟәашьа. Аашьышь аса-

хьа зхылкааз абжьахәаахәҭѡы илеиҳәақәаз, мшқәак анаабжьыс, леимаа ҳәынҵәак иаҟьашьны иаалыҙәҙәар ишылхашҭра иналхашҭит, аха лныҟәашәа азыҳәан: «Амахҿ еиԥш, бшьапқәа еихҳәа-еихҳәо, беихас-еихасуа...» ҳәа ииҳәаз, лассы-лассы илгәалашәон. Дазхәыццыԥхьаҙа: «Иԥсахтәуп, иԥсахтәуп. Ашәлашара сзышьцылаз аныҟәашьала ныҟәашьа ыҟам араҟа» – лҳәон, илҳәацыԥхьаҙа, лараҙәк илдыруаз ала еиҭарсуа, иҿыцу аҵакы аҭауа.

10

Ашәлашара иҟалаз ихаҭа ихаразшәа, зегьреиҳа ихы иақәиҵеит Қьач Кыҷа. Ихы иақәиҵа мацара акәым, ихьымзгишьеит, мчымхарак дақәшәаны, иламыс еилазгаша, уск инапала иҟаиҵазшәа.

Гәырҭ Гәадала инхара нықәыццышәаа ицеит, машәырлагьы акәымкәа, Гәадала иаҳәшьа гәакьа Ардушьна лнапала агаз лақәҭәаны илыблит ҳәа аниарҳәа, иазҳәаз агәра ганы иҟан, ишиаҳаҵәҟьаз, абылра ахьыҟалаз анхарҭахь амҩа дықәлоит, Ардушьнагьы дналацәажәоит ҳәа. Ҷәытәнатә аахыс ус иаԥын Ашәлашара, ҳаиуанк зыцәҭахозгьы, агәылацәа иѡны инеины: «Ацкы ухаҳааит, аԥхасҭа иуоуз ҳгәы иалсит» – ҳәа наиарҳәоит. Ҳаиуанума араҟа иԥсыз! Шәышықәсала инеихаҳауа иаргоз анхара, иҟазамызшәа инықәыццышәаа ицеит. Ардушьна лакәыз, Марыҭхәа иакәыз, аҙәгьы дагьидымҵаалеит, уи аҵыхәала ашҭагьы дҭымҵит Кыҷа. Уимоу, ацҳаражәҳәацәа иарҳәаз аамышьҭахь, иҟалаз, ишыҟалаз ҳәа, иарбанзаалак акгьы дырмазҵааит.

Араҟа даанхоит, дхәышҭаара мырцәаѡха, даԥшәымаха дизыҟалоит ҳәа дзықәгәыгуаз имаҭа заҵә, ачара анизиу ашьҭахь мызкыҵәҟьагьы даанымгылакәа, иԥҳәыс даашьҭых, ақалақь ахь деиҭанцах инаркны, аҭаҳмада игәы бжьысит, аибашьраҿы иҷкәын иҭахара аҵкыс изеицәахан, игәы цәымсахеит, нхарак акәым, Ашәлашара зегь блыргьы, иара изыҳәан зегь акоуп, избанзар, ихаҭа дбылны далгахьеит ҳәа неибыҳәо ицеит иҟалаз иазҳәаз. Урҭ ирцәыцәгьан аҭаҳмада иеилкаара.

Ҟаиматҳан раԥхьатәи лхатцеи Кыҷеи еизааигәаны аиуара рыбжьан. Раԥхьатәи лхатца данԥсы, лара Абзагә даниццагьы, реиуара мырӡкәа иааргон. Кыҷа ҳатыр лыкәитцон Ҟаиматҳан, хәыштаарак мырцәакәа иахьеиқәлырхаз азыхәан. Лара, Ҟаиматҳан, раԥхьатәи лхатца иаҳатыраз аамышьтахьгьы, атаҳмада ҳатыр иқәылтцон иуаѡышьеи дахьызатцәызи рзыҳәангьы. Акрифарц дара рышҟа дымнеир, ихәы шааргоз идыруан аҟнытә, аѡны ихала иҟатцаны иифаша анимазгьы, зынӡаск акрыфара аниҭахӡамзгьы, абыста аныкнырхуаз идыруан, илабҷашь наитцарсуа, Абзагәи Ҟаиматҳани рахь днеиуан. Аныхәаԥхьыӡқәа рҳәара далагон, ашта данҭалалак инаркны, убасҟак Ҟаиматҳан илыршшахьан Абзагә ишҟа имаз агәала.

Имата ачара анизиуаз ауха, Абзагә Ҟаиматҳан лахь дахьцаз игәы иалсит Кыҷа. Ичара пату ақәимтцеит. Уаҟа инацлеит даҽеакгьы. Иара данықамло, мышкызны, иажәа иаххәыцуа, мѡакы иныкәитцо, уажәы иара, Кыҷа дшықоу еиԥш, изыстцааух таҳмаданы Ашәлашара дҟалап ҳәа дзыкәгәыҕуаз раԥхьа дгылан Абзагә. Иԥҳәыс Аминаҭи иареи реилытцшьеи, насгьы Ҟаиматҳан дшигакәази рыла, уск азыхәан иахьааиднагало, иажәа усҟак аԥхылнамдо ихы ҟаитцеит Абзагә. Иихәо ахьынӡаҟәышу, иахьынӡаиашоу мацароума аус злоу, шаҟа атцанакуазеи, аус еилзырго, ауаа ахы рызто, ихата итцѡа зеиԥшроу.

Аамта анбжьыс, Абзагәи Ҟаиматҳани реибагара шыҟалакәаз цқьа ианеиликаа, насгьы, аус ахы атцхшьа усҟак иапсуа ламысымзаргьы, иахьқылсыз ахьнырхагаз азыхәан, Абзагә дизгәдуны, днаилабжьа-ааилабжьан, динышәаны далгахьан Кыҷа. Ианааиԥыло, блахаала еиҽаԥшуан.

Ардушьна анхара анылблы ашьтахь, маҳагьарак Ашәлашара иҟалазшәа, уаѡԥсы иацәажәара итахымкәа, иацәажәозгьы, ажәа хаа реимҳәо, амамиқәара ихатәаны акәын Абзагәраа рахь дышнеиуаз атаҳмада. Абык иеиԥш дылбон, дишьцылахьан Ҟаиматҳан. Зны ииашаны, ҽазны даахыхәмаршәа, лгәы иаатаз иалхәон. Иаргьы ԥҳак леиԥш дылзыҟан. Даара лҽазылшәеит, рыпатуеиқәтцара лхы иалырхәеит Ҟаиматҳан, аха иҟалаз ҳәа акгьы лзеилымкааит: Кыҷа ҽиҭуамызт, арахь Ардушьна лус иаҳа-иаҳа ацәгьахара иаҽын.

Абылра аҽенытцәҟьа, аҩны ақьырстақәа, ауасхырқәа, ахаҳәтцәахә шәпақәа ирыцраз амца ыцәаанҙа, аццышәгьы апша иацҟьаанҙа, зшьапы инанагоз, изаҳаз ашәлашараа зегьы еизеит аштаҷы. Аиарҭаҷ зытца зырцәаакуа, атцарбашьагьы идыруеит ҳәа, аҩны былны аилаҳахагьы амраҙакәа, рыматәақәа шаалыргаз, иҩыза днарыцҵаны, ибнеитцеит, ақалақь ахь ишьтит Марытхәа ицыз аҳәса. Ихала даангылеит. Уажәы-уажә днализытрысуан, абылра заҳаны иааиуазгьы, дырпымло, лхы ныпхьалкырц, цьаргьы дымцакәа, деиҧьыпҧ, тачкәымк даҟараха, имблыкәа еиқәхаз, ананыраҷ акалат аарҳәны иқәтәаз Ардушьна:

– Аилага, аилага, зхы еивҟьаз атақәажә еилага! – даҷын, апхҙы иҷашы, ипсы еивцахо Марытхәа. Қәрала Ардушьна атакәажә ҳәа лызхәара шыгәнаҳараз, лықәра атцкыс, лыпстазаара дшаражәыз, абылра аныҟалаз акәым, ууанҙагьы уаҩ дазымхәыццызт. Лара лҷылражәын, ашәлашараагьы атакәажә лыхьҙырцеит.

Егьиашатцәҟьаны, лхы еивҟьаз, деилапсаз цьыршьеит агәылацәа, атынхацәа. Аарла лхы дааҩаханы, лашьа дыпсижьтеи илхылымхыцыз, ашьал касы еиқәатцәа лылахь итаршьшьы, днытцыпшшәа днарҷапшуан. Лҙамҩақәа, лылахь, ллакытцақәа рҷы итцегьы ирыцлеит акычырақәа. Иқаруапшшәыз лыблақәа, рыпшшәы рхаҳан, ицәыш-цәхапшьны акәын ишыҟаз. Акәаскьа, апацха, аматцурта уҳәа, акәытцаратцәҟьа налакны, зегьы нықәццышәа изгаз, амца шынеиқәыцәааз еипш, ижьышо, имцабзха лыблақәа ирхыз агәаҕгьы неиқәыцәан, итацә-тацәҙа, гәаҕзааит, гәаҳәаразааит, акгьы рыхҙамкәа акәын ишыҟаз. Иҟалаз ргәы иалырсны иалацәажәоз, мамзаргьы лгәы дыргәгәарц ажәа ҟәандақәа лазҳәоз, дарбанзаалак аҙәгьы иааиҳәоз лхы-лгәахьы имнеиҙо, зымцәыжәҩақәа пытцәтцәаз алаҳәеипш дтәан.

Цәгьамзар бзиа уаҩ дахыччом ҳәа, иччар изымыччо, арахь илҳәоз иахырҳәаара рзымдыруа, инеиҷапшы-ааиҷапшит, еизаз днарылапшны:

– Сгәы иалоуп, сшәындыҟәра блит, – анылҳәа.

Рыбжьы нытцакны, ашәлашараа:

– Абасҟак иблыз анхараҿ лара лгәы иалсыз...

– Нхарак иаҳсуаз џьара акы лызҭазар акәхарын...

– Анхара иаҳс акәым, ахьы, абырлаш! Лашьа иҳәаҵҳаи, жәытә напыла сырақәаки ҭаҵәахны илыман,– инеихырҳәаалон. Ашәындыҟәра иҵан ҳәа лара иралҳәаз убарҵқәа ракәын. Аха иҟан уаҳ иалымхәақәозгьы. Урҵ, зыӡбахә лымхәоз амаҭәақәа, лнапала илсыз, илҳаз, дацклаҧшны иқәылҵаз, аӡынраз иҧхақәаз, аҧхынраз аҧша зылшәшәашаз, лыҧсықәара ицәа ианаалоз ракәын. Шаҟа хкы! Ақалҧадқәа, анапҭарҧақәа, аимсқәа, маҕрада еилакьҵас иҧаз агәырҧхагақәа, аласа кьаҿқәа. Урҵ ирыцҵан, аӡәгьы илымҭо, лыҧсы иаҵаҵаны, итҵәахны илымаз лашьа имаҟа чаҧа, ланду илҧамҭаз ауарҳал, аҿыгәҵаршә.

– Игәырҧса сықәшәеит аҵарауаҳ, амузеи азыҳәан иахьисымҭаз, – лҳәеит. Арҵ ажәақәагьы џьоукы, инцәыҵакны инахыччеит.

Аамҭа аҭагәтасрақәа ибзианы ирхаанаы Ардушьна, ахацәа зхы иацәшәоз ирҳәо лаҳахьан: «Ахаҵа абахҭа дазхиазароуп», – ҳәа.

Урҵ аамҵақәа ниасит. Абахҭаз схаҭа исҵаххоит амаҭәа ҧхақәа шылхҳәоз, илзалымгакәа, амца қьауқьад иналабылны ицеит. Иҭәны ауаа ықәын ашҭа. Аӡәы ииҳәо ҿаӡәы имаҳауа, алаба зларкшаз ашьхыҵә реиҧш, ауу рыхгон. Лара акалаҭ дахьыкәтәаз, абахҭахь даныргалак, аласалых маҭәақәа ззылҧоз, убраҟа дшылҧшааша, ишеицыҟалаша акәын дзызхәыцуаз.

Иныкәыццышәаа илгаз анхара, амца ахьлыркьысаанӡагьы лхы-лгәаҿы ибылны далгахьан. Раҧхьа иццышәхахьан лгәылгәаҵәа, нас ауп иццышәха ашҭа ианыкәҳаз анхара. Убри амца ацрасаанӡагьы лгәаҿы ибылны дшалгахьаз еиҧш, ацәгьара ҟалҵаанӡа, абахҭагьы лҿазлырхиахьан, лҿазыҟаҵараҿы илыцхраауан бзиа илбоз ауаҳы иҧсҭазаашьахаз. Аҳыцьагьы рқәыҧшра зызкыз уск акәын – Ашәлашара ақыҭан Асовет мчра аиааира аргара, аҧашәқәа арҕәҕәара. Акомҿар еизарақәа раан мацарагьы лара лаҟара, ашәақь лҿоукыргьы, дузнымкыло, иқәгылодаз! Лара лаҟара зыбз ҭамгылодаз!

Ҩымш-хымш раҟара анҵы, аусҳәарҭаҿы днеит санбаҭашәкуеи ҳәа дразҵаарц. Усҟан ауп ианеилылкаа, хәдыкәҵала

дышҷырхыз ашәлашараа. Иааҳараҙа, ма унхара ахә уаҳҭоит, мамзаргьы иблыз аҵкьыс еиҕьымзар, еицәамкәа анхара ҷыц узыҟаҳҵоит ҳәа иаҳәаны, дыргәыбзыҕны дрышьҭит Марыҭхәа.

Анхара анблыз аҽны уаҟа иҳәатәыз зҳәашаз, иҟаҵатәыз ҟазҵашаз шыҟаз идыруан Кыча. Иара макьана даҭахҙамызт. Мышқәак анҵоуп уи аҵыхәала Абзагә иҟны даннеи. Ашәлашараа рҟазшьа бзианы идыруан аҭаҳмада. Ргәы амца еибакуан ирласны, афархь мцеиԥш, убасҵәкьа иаарласны иагьыхьшәашәон. Иааҳараҙа, иузыҟаҳҵақәо убап ҳәа иаҳәаны дрышьҭит Марыҭхәа. Ардушьна рхы лықәырҵарашәа игылан. Уажәы рхы ныԥхьаркит. Иарҳәааз аҿҳәара иахыԥеит. Марыҭхәа дааҟәымҵҙакәа ииаицҳауеит, аҭакәажә дҭаскуоу, мамзаргьы стәы сырҵауоу ҳәа.

Зегьы ирдыруан иблыз анхара ахә Абзагә шәашьа шимамыз.

Ишԥаҟаҵатәу? Имабзиада Патыхә-иԥа? Зафаси иареи еиуацәоуп. Убри дизышьҭтәуп. «Даҳзаапсааит, Ашәлашаранҙа дааиааит. Ҳаицәажәар ҳҭахуп. Ҳиҳәоит, ихы ҳхимбаарц, ҳчеиџьыка даҕрамгыларц. Аранҙа даааганы дҳауааит, нас иаҳҳәаша ҳара иаабап».

Аус хьшәашәахьан. Аԥша иацкьахьан аццышә.

Ҭынч азхәыцра иаамҭан.

Кыча ихала дазхәыцыргьы, егьаҩы дразҵааргьы, иҟан ҩ-мҩак: ма Ардушьна дҭаркуеит, мап анакәха, иблыз анхара ду ахә шәатәуп. Дҭаркыр хьымҙгын ашәлашараа рзыҳәан. Напеилаԥса ҟаҵаны дҷырхырц азыҳәан, аамҭа иҵегь рҭахын. Шьарала ирымаз иеигҙарымызт, аха Марыҭхәа ԥарамзар акгьы игомызт.

Абзагә иҟны днеин, ҽнак, имацара днаскьаԥхьан ус ҷааиҵит:

– Абзагә, уареи сареи ҳхацәоуп ҳәа аиқәа ҳашьазар, иҟаҳҵашазоуп Ардушьна иҟалҵаз. – Даатгылеит Кыча, иажәа ацәҟьара иахьынҙақәшәаз ибарц. Ахымҩас зҙывасыз ашәарах даҩызартәит урҭ ажәақәа Абзагә. Дшанхашәа дгылан». Аҽырпшҙара аҟнытә ихы алаиҵеит акәымзар, уара иухәҭаз, уаб иаҳәшьа, аԥҳәыс иҟалҵеит ҳәоуп исеиҳәаз!»

Кыҷа иажәа инацитцеит:

– Иԥьоумшьан, дад, иԥьоумшьан. Аԥша исҽанагаланы иуасымхәеит. Уара, Гәадала иԥа, иануымгәаҕь, сара иќастцар акәын. Лхатцкы сцароуп, илгәаҕьит, иахәҵаз ќалтцеит Ардушьна. Уара цқьа улхааным, данқәыԥшыз дзеиԥшрақәааз уздыруам. Ацәгьеи-абзиеи рҽы ахатцамԥхәыс ззырхәоз лакәын. Ашьҭахь, лынасыԥ анырҽаќәа, лгәатцәахы анҭыршьаа, дшааиуаз, лашьа иԥсра, уара ухыбгалара уҳәа, зегьы анылзеилала, дарќәугәышьеит. Дшыќоу умбои, ани илыќәлоу аниаќара дышланы дубахьоу, илоуҳәо абжак лгәахьы инеиʒом, аԥсцәа дрыланагалахьоушәа, гагатцас ауп адәы дшыќәу. Илгәаҕьит, лхатцкы сцааит, илгәаҕьит…

Абылра ќалеижьҭеи иҽымтра, игәҭахәыцра, уажәы ианԥытла, ииҳәоз, акраамта игәы ишҭашхьаз мѡашьо, игәыԥсыршьагаха, даақәыԥсычҳауан Кыҷа. Иркәашозшәа, атах-атаххәа ишьҭеикшон илабҷашь, иԥатцақәа қәац-қәацон… Ибҕагьы, ԥаса аасҵа, иаҳа ииашахан, ажәѡангьы днатцаԥшуан.

Ашҭа атцыхәан игылаз ара-ҵла адашәпа дныќәтәеит Абзагә. Утәа ҳәа иамҳәакәа, инапы нархханы, аратцла амцаҿ игылаз арымʒ наиирбеит, аха Кыҷа дтәарц игәы иҭамызт. Абжьаапны анышә илыҵаршьшьны, ауардын асаԥыць анатцадыргыло еиԥш, злабҷашь зцазыргәоз аҭаҳмада, уажәы илабҷашь зынʒаск иҭахʒамшәа, адгьыл иқәиркәашаауан. Дыԥшын иажәа ахы ахьцоз Абзагә еиликааy изеилымкааy ибарц. Иќәыҕарақәа ируакын – дзацәажәоз иирҳәон ихаҭа ииҳәарц иитахыз. Изымҳәозшәа, изымʒбауашәа анибалак, аʒгьы иаанахәаз дызламʒаақәрылаша қдык аниздыршәуа еиԥш, ицхрааша, ииҳәарц иитаху ашќа дкылызгаша жәақәак рҽынаирхон. Ус ќаитцон дзацәажәо хшыѡла дкәадам, ламыслагьы дбашам ҳәа ззиҳәоз рацәажәараан, аха егьа дицхрааргьы, «ʒсашьа-хыхәашьа» змамыз, диацәажәон ақамчы ихиќьошәа, иаатырќьаны ииҳәоз ажәак наузацымцо.

Абзагә зыхшыѡ акыр еилнацо рахь дшиԥхьаʒозгьы, дзықәгәыҕуаз ата́к имаҳаит Кыҷа.

Иаб инхара, иԥсы изеивгоны, илшоны дќалозар, мышкызны аҽыхра, мышкызны иаб иашҭахь ахынҳәра, егьарааны

дазхәыцхьан, егьарааи, аҳәса гәыԥшқақәа дырԝызаха, игәи-илаҒырʒи неилатцәо, давсхьан иаб игәашә, аха иаб иаҳәшьа иҟалтцаз аԝыза Абзагә иԥхыʒгьы иаламшәацызт.

– Ҳахьымʒг ҳхылхит Ардушьна, ҳахьымʒг ҳхылхит, – даҽын Кыҷа, итатынжәга неитцатцо.

– Ихьымʒгызар, сара сакәын иззыхьымʒгыз, лара, ԥҳәыстцас, ашьшьыхәа дыҟандаз. «Иҳамоу иреиҒьу абахта итантцәахьеит, атәыла бгама, саргьы уахь сцап», лҳәоит, акы лоуҳәар. Акаҳԥцәа иманы даап, итаацәа ԝнеитцап, аԝны ааихәеит, иитаху азиуп, лара лусс иалоузеи! – иҳәеит Абзагә. АгәаҒ шрытцамызгьы, Кыҷа иеиԥш, уигьы иихәоз ажәакәа игәы ишташхьаз убартә иҟан. Абзагә «ирыԥтә ахьимҟьаз» деигәырҒьатцәа, «иҳәала, иҳәала, шаҟа уҳәо убриаҟара сҳәатәаҽы уаанагоит» ҳәа игәы дтахәыцуа, иблакәа амца рхыҳәҳәыла, дʒырԝуан Кыҷа. – «Шьагьыртас иҟаитцеит уаб инхара!» – Ардушьна лҳәашьа ныҟаитцеит Абзагә. – Амца ацратцаны абылра… Уаҟа, угәы иалымсын, аҟәыҒа ду Кыҷа сызуқәшаҳатхагәышьом. Мышкызны уи анхара архынҳәразы иҟан амԝақәа. Ибылны икаужьхуазар…Дасу иаииашьа ихатцашьоуп, аамта сара исыцымныҟәама, сара сгаʒарала, аамта сацымныҟәама, ишакәхалак, сзыкәшәаз атагәтасракәа убоит. Сара исыхьыз сзымхозшәа, аригьы насзаԥылшьит Ардушьна. Баала аԝныҟа, инаԥшуа рҟынтәгьы ԥхашьароуп, бымацара ақьаԥта банбанʒаху сҳәеит, лҳәатәы дахыԥом, лԝыза лоуп сҳәан, Уарчхан дылныстцеит. Илымуит, дшьацәырхха дахьаагылаз, дҳазмыртцысит. Арахь, иаашар, иахантәарак, цәамԝахә сырымтеит, Патыхәажә-иԥа иҳәсақәа хчыс сырзыҟаитцеит ҳәа даакылсуан. Усҟәатц, удинаныс, Кыҷа! Абахта лара лзыҳәан иаҳагьы иԥсыршьагоуп, дтаркааит, – иажәа шыхиркәшазгьы, игәтыха нагʒаны ишимҳәацыз, игәатца итцегьы штатцәахыз ибон аҟнытә, ҽымт дʒырԝуан Кыҷа. Итатынжәга инапсыргәытца иныцакшо, аԥьтә рымʒ ҟьаҟьа дыкәтәан.

Агәашәқәа раԥхьа, амԝа нымԝахыц, мамзаргьы агәашә уахьаатало, раԥхьа уназдгыло атцла амцан, арымʒ ҟьаҟьа дуқәа дыргылоит ашәлашараа. Амԝасԝы дыццакуазар, аԝныҟа сымԝахытцуам иҳәар, ма абраҟа уԥсы ааитак ҳәа, даланыркылоит, нас, уаҟа дыштәоу, атәыцақәак наидыркуеит. Уи атцас здыруа амԝасԝы, ихала иаиҳәогьы убап:

– Аҩныҟа анеиха сымам, аха абраҟа ҳаатәап, ажәақәак ааибаҳҳәап.

Зхала ус зҳәо, ачеиԥьыка иацҵаны, аҳәса инаиҿыршьуеит, зыбжа ҵабыргу алаф:

– Арахь аагара зҳақәуршәо, уахь унеир, иаҳа ҳаумырманшәалоз!

Урҭқәа лзымдыруа дыҟамызт, уаҟа дизшәа, дааҙазшәа, ашәлашараа рҵасқәа зшьа-зда иалсхьаз Ҟаиматхан. Аха уажәы, ажә днатцаҟьо, илаԥца, Абзагәи Кыҷеи дрывсны даннеиуаз, реицәажәашьа злаҟаз ала, арыжәтә рымԥан ишнагатәымыз, лхаҵагьы урҭ реицәажәараҿы дшымцхәыз лдыруан, дыҟаҙамызшәа, лҷеыныҧхьалкит. Лыҷкәын хәыҷгьы уахь дналмышҵит.

Кыҷа акгьы шимҳәо, иара ииҳәо дшазыԥшыз аниба, иаахыжжыз игәашыра иаҳа иааихәаҷеын, ибжьы аархәыҷны, ус нацитеит Абзагә.

– Издыруада, ихьымʒгысымшьо ԥьушьозар, аԥҳәыс еиба сахьылхатәаз? Дараҙа саԥшәыманы схы сыԥхьаʒо ԥьушьозар араҟа?! Аҩны иҟоу акгьы лоумҳәан, уи сгәы касыршәхьоу ԥьылшьоит. Илдыруазеи, сара уахгьы-ҿынгьы саб иашҵахь сшыԥшуа. Ари агәараҵа зтәу, анцәа днаигʒааит, дыҩуа ашҵа дыкәуп, – иԥаԥса иахь инапы наирххеит.

– Сгәы иахәоит уи ахьуҳәаз. Уаргьы уҵеидам, анцәа итегьгьы уаҵәеишьап, – иҳәеит Кыҷа, Абзагә ииҳәаз игәы иахәаны.

– Сани саби рцәа лхыскаауеит. Уаҳа исымада? Аха даара ацәгьара сзылуит Ардушьна. Ауаҩра ҟаитеит, дмашит, аус иаимҵеит Марытхәа. Сара ианаасхәоз ишәыстаз сышәҵ, уаҳа акгьы стахым, иҳәеит. Иоуҳәои, уиԥхьаны дзааугозеи? Иажәа иҳәахьеит.

– Умыццакын. Иҟастцо сара издыруеит, – иҳәеит Кыҷа. – Иԥарақәа иԥьыба итатцаны, иԥатца далаччо дцозар, усҟан сара абарҵ спатцақәа ала атцыхәа иатцысшьуеит. Гәадала инхара мацара акәҙам, мышгарҵас иҟаитцеит Ашәлашара зегьы. Абзацәа ԥсны, аԥсцәа гылоит ззырҳәогьы убри ауп. Еи, дад, иҟагәышьам ахацәа...

Абзагә аҭагәҭасраҟәа дзыҟәшәаз ирыхҟьаны, инапы, ишьапы ҽаҳәаны дамоуп алымшара. Егьа диҭахызаргьы, Ардушьна дизҽыхуам. Иԥшаатәуп даҽеа мҩак. Уажәшьҭа ргәы иҭоу, насгьы иахырҳәаауа еилкаатәуп Кәнач, Ҟаҭмас, Ҭандел уҳәа, ашәлашаратәи анхацәа бзиаҟәа. Иаҭахханы иҟалозар, урҭ ҧаралагьы шьаралагьы уаҩы ихәартә иҟоуп, ахшыҩ аганахьалагьы икәадам.

Еиҳарак ихаданы Кыҷа иипхьаӡоз даҽеакын. Анапеилаԥса ҟаҳҵоит, ҳуаҩԥсык дҽаҳхуеит, дасу ишәылшо ҟашәҵа ҳәа, ақыҵа ауаа нарылаҧар, мышкы ахала-аҵыхәала, иблыз анхара акәым, ҩба-хҧа нхара рыхәгьы еизыргон. Аха Кыҷа ус акгьы иҳәомызт. Изҳәозгьы ааникылон.

Инеизҵаа-ааизҵаакәон:

– Изимҳәозеи Қьач Кыҷа напеилаԥса ҟаҳҵап ҳәа?

– Аԥҳәыс дрыцҳауп, дҽаҳхып ҳәа дзымгылазеи?

– Саргьы иҧьасшьон убри, ақәыға ду Кыҷа, абылра анықала, Ардушьна уналыдгыланы ажәак умҳәеит. Уара, уаҟа, Ашәлашара инхо уакәым, ҳартҵ, Ашәлашара иалҧхьоугьы ианҳаҳа, ҳҽееибаркны ҳнеит.

– Шәлыдышшылеит, Ардушьна, ус акәу?

– Иҟалаз, ибыхьыз ҳәа… Ҳгәы иахәозма нас нхарак ныкәыццышәаа иахьцаз?

– Иныкәыццышәаа иахьылгаз…

– Усгьы акәыз…

– Дад, Гәдиса, иуасҳәо уаҳауама? Ушьапқәа Ашәлашара иалагыламзар, усҟак ихьаам. Аха ашәлашараа иуларҧаз аламыс, угәаҧа ианҧсоуп, ашәлашараа уанҳцәыӡуа.

– Ардушьна лыбзиарақәа ҳартҵ, иахьа Ашәлашара инымхақәогьы, иаҳхаштуам. Лчеиҧьыка, лҧьабаақәа… Даҽеаҧьара ҳалмыхәаргьы… Абылра ҟалеит ҳәа саҳаны сышнеиҧәҟьаз, лҧьыба ҟәрышьқәак…

– Ҳа-ҳа-ҳа! Исмаҳаз ҧьушьома! Сара сакәым, ашәлашараа зегьы ираҳаит иузылуз!..

– Сара гәыкала, анык леиԥш дыԥхьаӡаны, бхы инархәа сҳәан, ҟәрышьқәак лҧьыба интәасҧеит. Иршәны исҷалыжьит. Луал ахьылшәо илмыхәоз.

– Дад, Ардушьна уал лықәзам, уи ауал лшәеит, далгеит. Уажәшьҭа ауал зқәу ҳара, ашәлашараа ҳауп. Ауаҩы дизаҳашьҭит, амҽышаҽены даахгоит Марытҳәа. Уаргьы уҽақәыршәа. Уаҟа еибаххәап. Шәара, Ашәлашара иналӷқәаз шәзыҳәангьы ихәарҭахоит уи аицәажәара.

Ашәлашара хазы колнхараны ианыҟаз, Абзагә еиҳабыс дызмаз аферма анырзаныз, аҭәархра анааилак, аколнхацәа зегьы ҩеидгыланы, рдәеиужьқәа зегьы иахьреиҳаз Чағьыр аԥшаҳәа инықәлон. Иҭакны мацара иҕыҵыргоз ажәхьақәа рызхара дырхуан. Иаанхоз арахә аҩада, агеи ашьхеи рҳәаақәа рахь, аԥсҭақәа рышҟа ирышьҭуан ахьшьцәа рыцҵаны.

Ахьшьцәа еимданы ихьчон. Аҙынра аҽеиҩнашааҧза – ԥьоукы, аҽанеиҩнашалак – даҽеа ԥьоукы.

Ажәытәра иҭыргаз рахәааҙашьан уи. Аибашьра ҟалааҧзеи, нас, аибашьра анцоз ашықәсқәеи рзыҳәан, еиԥхьбаны, ирхашҵны, икарыжьны иҟан ус еиԥш арахәааҙашьа. Аибашьра еилганы, Абзагә идгылашаз аҩызцәа ԥшааны, Ашәлашара ирахәааҙарҵоу колнхарас аҟаҵара данаҷыз, ажәытәан арахә ираҙашаз бзианы издыруаз аҙәырҩы дразҵааит, драцәажәеит Абзагә.

Абзагә еснагь иԥьеишьон, лакәҵас ирҳәоз ԥьишьон, зқьы ааҙаны, шәкы абна илазҵоз дреиуан ҳәа изыхцәажәоз ахьшьцәа. Иҟазаарын убасеиԥш аҵас, зқьы аԥсаса зааҙоз, ирахә иаарылцаны, абна илаиҵон шәкы. Избалак игаргьы ҟаломызт, ананамгацәа, агәаҟцәа ирхәын. Иҟаҵәкьазма убасҟак аԥсаса ззаныз ахьшьцәа? Иахьагьы рыхьҙқәа рҳәоит, абригьы абригьы иаб зқьы ааҙаны, шәкы абна илеиҵахьан ҳәа.

Алакә ахьынҙаҵабыргу еиликаарц иашьҭалаз диеиԥшны, ихы шибозгьы, убас зыҙбахә рҳәоз, ажәытә хьча ду, Барҟәын Бабышь-иԥа диазҵааит Абзагә.

– Ииашоума уаб изыҳәа ирҳәо?

– Иахаану, анцәа имчала, рыԥсы ҭоуп, уразҵаа. Сара зқьы акәым, жьхьак аарлаҳәа исзануп. Уаҳа усс ирымаз арахә ранҵарада, – иҳәеит Бабышь-иԥа.

– Иаххәап, арахә рааҙарада ус змам ауаа ҳаԥшааит ҳаргьы? Ирзааҙару зқьы хы аԥсаса?

– Ираазоит. Ирҭаххар, бзиа ирбар, ираазоит.

– Ирҽарҵозеи? Аԥьмаҵәкьагьы мызкы ѡымз ирфаша аҭәа умазароуп Ашәлашара.

– Ашәлашара уҳәоу? Ашәлашара иҟаиҵозеи, уара, ахьча?! Ахьчагьы ашәарыцаѡгьы аҙә роуп. Рыѡны аҵкыс, адәныҟа иаҳа иҟоуп. Уԥҳәыс лкалҭ уадҳәаланы, зқьы аԥсаса узеиҵааҙом. Дышԥаҟаз саб, Барҟәын Бабышь? Ихҳәааны ирҳәо ашәа иалоу ажәақәагьы умаҳаҙаци? Гәадала уиазҵаар, иуеиҳәап. «Ага даван аҙын, ашьха дыкәын аԥхын». Иуаҳау? Ацәҳәыраҽы, асы иқәнарҟьашааua иалагаанҙа, ашьха дыкәын, нас ашьшьыҳәа агаҽаҟа иҽааихон. Асы иааишькланажьуан, иара иҵегь дааскьон. Ҭагаланшьҭахь Ахуаԥшь ҳәа ашьха даалбааuан, нас алҙынрак дҭан аапҵра. Аҙынра ниасуан, ҿыц ииз аҙарақәа, ршьапы инанагартә рымч аарылалон. Мес аантҵәаны, иуанаба, амра шаҳәшаҳәуа ацәҳәырақәа ианрыкәшлак, ихҭарԥа ырқьақьа, ихмаҷыр имаҟа иаадҳало, аапҵра дынҭыҵуан.

– Ибзиоуп, уи саҳаит, аха дхымҵәаҙоз уи ауаѡ? Ишьҭахьҟа, аѡны имадаз? Насгьы иҵаацәа иабарыхәоз аԥхын агаҽа иаваз, аҙын ашьха цәҳәыра иқәыз арахә? Рыхьҙ рхын, уаҳа акгьы?

– Мап, дад, Абзагә. Акрырфон, ажәытәан акрырфон. Ҽада иала ашәи акәаци ҳзааишьҭуан аѡныҟа. Иаалырҟьаны, ишьтәхозар, сасык дааиуазар ҳәа, жәаба, жәохә хы аѡны ааигәасигәа иҳаман, насгьы даарыцрымҵҙакәа, ирахә даурыцхыз, имыздоз иман. Ацәгьа, абзиа дагмызт.

– Ашә, акәац аѡныҟа ииааиҵиуан... Аҳәынҵқаррахь иалеиҵозар? Уи аԥсаса. Ашьамаҟа? Ажәытәра иаҳмыргакәа, ҳхы иаҳархәар урҭ рԥышәа?

– Азин урҭозар...

Ажәытә хьшьцәа дуқәа рзыҳәан иаҳаз ажәабжь-лакәқәа инарыцлеит Абзагә ихаҭа дзыкәшәақәаз. Ианеихишьалоз, ианеиҽирԥшуаз, агәыԥжәара ацымхәрас, бжеиҳан ихы дахыччон, ихы дахлафуан.

Амыцхә аҽбыга иҟьацәар, ахәра змаз иарма напы амышьхәылҵ шихьуазгьы, аҭәархыѡцәа бзиақәа ирымаикыртә, иҽбыга мѡаниҵон Абзагә.

– Аҵыс хпара ашьапы ацәҟьа иаҿашәеит рхәоит ажәытәуаа, шаҟа ибзианы ирхәаазеи! – иҳәеит Абзагә, дивагыланы аҭәа зырхуаз Ҭамел иаҳау имаҳау иара изыҳәан зегь акакәны. Дагьаапышәырччеит. Ҭамел аҭак ҟаиҵоу, мамзаргьы ииҳәоз ихахьы иааимгоу, агәхьаа мкыкәа, игәы дынҭахәыцит: «Анцәа уишозароуп, мчыла ухы узшом. Исыхьхьоу сзымхошәа, абнапҵкара азыҳәан, уажәы сзызхәыцқәо умбои!».

– Абзагә, иахьҿысымҭуа, акгьы сзеилымкааua џьушьома?! – иҿбыга аҭәа иналаиршьшьын, ибжьы ҩыҵцаны ҿааиҵит Ҭамел. Рнаҩс аҭәа зырхуазгьы, ирыхьзеи арҵ рҳәан, иааҭгылан, инарзыʒырҩит. Уаҩ ҭынчын Ҭамел, амцхә иҳәо, ииҳәогьы ибжьы рдуны иҳәо, шамахамзар, уаҩы имаҳацызт. Ирызхәыцуаз, еидкыланы еиҿзырпшуаз, рхәычра иҵыргаз аиҩызара иахьа уажәрааншәа изларгозеи абарҵ аҩ-хацәак, рҳәон. Ҭаны, урҵ еиҩызцәа бзиақәоуп анырҳәалак, иамазкуаз рацәаҩын, избанзар, ииашаҵәкьаны, ианихәҵаз, иахьихәҵаз, аиҩызара бзиаҵәҟьа изныҟәымгеит, дарҕьажәҩаны Абзагә дивамгылеит Ҭамел. Иҿеыпхьеикит. Иаацәгьарахар ицәа дҵалозар, уи дзакә ҩызоузеи, рҳәон, еиҩызцәоуп анырҳәалак, иамазкуаз. Ҭамел ианаижьуан Абзагә. Идыруан ҕәаҕшақә ишыҟаимҵоз. Идыруан: аколнхара иазеиҕьу, иазеицәоу, ашәлашараа ирыхәаша, аҳәынҵқарра иазеиҕьхаша ҳәа, аибашьрахьтә дхынҳәижьҭеи иара дзышьҭақәааз, дызҿқәаз Ҭамел псабарала ицәтәымын.

Ус акәын Ҭамел дшидыруаз Абзагә абри аҿенынʒа.

Исҳәаз угәахьы ишыноумышьҭуа збоит, аха зегь акоуп исымҳәар зуʒом иҳәозшәа, иқьышәқәа қәац-қәацо, иҵәархра даҟәыцны дыпшын Ҭамел.

Абзагә иааицәымыɣхеит:

– Исҳәаз схазоуп изысҳәаз, уара усҟак узацралазеи?! Ҭакәажәык ацуҵа зегьы лхьаан, лара аʒәгьы дигәалашәомызт ҳәа, садызцалаз, ухаҵкы сцеит?!´´´´´ Ашьшьыҳәа, исзеиҕьу исзеицәоу сназхәыцуа, аа, ашьжьымҵан абас ҭәархра сынҭытцуа, ахәылпаз, сыҿбыга аҿы цырцыруа, сызқәа иқәҵаны, аҩныҟа сынгәарлозҭгьы, саб инхара ныкәццышәаа ицомызт. – Ҭамел иаамышьҭахь, егьырҵ ираҳар зынʒаскгьы иҵахʒамкәа: – Аҵыс хпара ашьапы ацәҟьа иаҿашәеит, аха ишпаҿашәеи уҳәарауазеи, – иҳәеит еиҵах Абзагә.

– Еилыскааит, Абзагә, еилыскаа, слымҳақәа ансырдагәа, сыгәгьы дагәаахеит угәаахәуазар?! Ҭамел уеиԥш,сҽадаҙа сыԥказар еиҧьын ҳәоуп исоуҳәо?! Ууанҷас! Аҳәаха сыҭ. Усыҭашьыцуеит акәу? Имцуп. Аҽы ццышә анади иатҵашьыцраҳа, уара сара усыҭҵашьыцуам! – иаҳа-иаҳа ибжьы духон Ҭамел.

– Истоубоуп, угәы нсырхарц шысҭахымыз, – иҳәеит, иааицәымыҧхан Абзагә.

– Уара уакәҙам сгәы нзырхаз, сызшаз сгәы нирхеит, сызшаз! – Ирзыҙырԝуаз даарылаԥшит. – Хырқьиараны исҳәо ҷьышәымшьан. Сара, сшыхәыҷыз сгәы ицаз, иахьагьы имаац. Иахаану шәрацәаԝуп. Сара дсеиԥшмызт саб. Схәыҷын уи данҭаркыз. Ижәдыруеит, сан лоуп сзааҙаз. Агәыҭкьара иагахьаз аԥҳәыс, исалҳәоз акы заҵәык акәын: «Иумбои, нан, сыҷкәын, уаб ибз ауп дызқәыҙыз, ашьшьыхәа, убз ҭакны уҟаз. Ажәак уҳәаанҙа, ухаҵа иузеиҧу иузеицәоу уазхәыцла. Аҙыблара уҽалоумыжьын. Уҟаз ашьшьыхәа, уҟаз ашьшьыхәа!» Сыҟоуп, аа, ашьшьыхәа. Ииашам збан – ҷысымҭит, иакәым ҟалан, сҽыԥхьаскит, ԥҳәыс даазган, ашьшьыхәа аԝны снатәеит. – Абзагә ишҟа дынхьаҳәын, дизгәаатҵәкьаны диацәҳауазшәа, инациҵеит. – Уара сахьзувамгылаз шаҟа ихьаазгоз сараҙәк соуп издыруа. Абгақәа анууа, иҵаҳәахаа изыцәом алашәарыца. Аха ишԥаҟанаҵо, зынҧьырла иҷаҳәазар?! Схәыҷра иҵызгаз агәыҭкьара зынҧьырхеит сара сзы. Уаб иашҵа иқәжьу арацәаххыра иаҳа еиҧьуп, еихаххаа игылоу сара скәасҟьа ааста. Ҳаи, ҳабхеит, аиԝызара шԥоузныҟәымгеи ҳәа сарҳәар, ирасҳәозеи исыхшаз?! Егьа сеихазаргьы, уара уҟынҙа усҟангьы сзымԝаҙеит, уажәгьы сзыԝаҙом. Акгьы сзумыхәозаргьы, сышузқьиаз убагәышьозар акәхарын, убзиара аҟнытә, сувакны сааугон.

Дааҵгылеит, ииҳәо цқьа ираҳарц, иазхәыцырц иҵахны. Уажәыгь ар рыматәа зшәызымхыцыз арԥыс Тарас дызлагылаз аҷар рахь ихы наирхеит:

– Шьыжьы, хәылбыҷеха Абзагә ибжьы наиргон: «О, Ҭамел уҟоума, уҷых, абаапс!» – ҳәа. Бжеиҳан сизгәааруан, иҵаку ауаԝы, зшьапы иақәиҵу дышизгәааруа еиԥш. Исцәыҙыз сгәалаиршәон, ирхынҳәырц дашьҭан. «Аҵыс хԥара» ҳәа дааруеит! – иҽбыга кыр ахаразшәа, иршәны инкаижьит Ҭамел.

Изыʒырԝуаз рзыҳәан саркьак даԝызан уи. Иблақәа ирхыԥшылар, рхаҭақәа ргәаҵа днарбон. Дыззеилымкаауаз: «Иҳәагәышьазааит, иаҳцәагозеи, ҳара иаҳҳашҭып, иара игәы аԥсы аиршьеит», – рҳәеит.

Инапы аакьаны, дынкажьцәан, аҭаҭын рҳәы амца нацрарс, инарҵауланы ихәлагаланы дахо, днаскьаны ахаҳә днықәтәеит Ҭамел. Иҟаиҵаша дақәымшәо дгылан Абзагә. Ҷымҭ, уаанʒа излацәажәозгьы инаҟәыҵын, аус шыруц, рыҽбыгақәа нымԝанҵо, аусура иналагеит зегьы. Тарас заҵәык акгьы ҟамҵо, дшанхашәа дгылан. Уи арԥыс, раԥхьаʒа забхәа иҷы ицәырҵыз амаҳә иеиԥш, Абзагә днеиҷаԥшыцыԥхьаʒа, дыԥхашьа-ԥхаҵо, даақаԥшьхон. Уажәыгь ишәимхыцызт аррахьтә дызлааз иблуз шьацԥшшәыла. Уажәыгь икаимыжьцызт игра – уажәы-уажәы ихәдаҷ аҳәынҵәра ԝежь цырцырқәа неибаркны дшаалгалак, еиҭа рԥыртлара. Ҭамел илабжышқәа уи игәаладыршәеит, иара игәаҵа ҭызблааз даҽа лабжышқәак. Убарҭ алабжышқәа рзыҳәан, убасҟан, убри ауха аан еиԥшҵәкьа, Абзагә игәаɣ днамҽеханакт уажәгьы. Инеигәалаиршәеит... Қьач Кыҷа имаҭа изыҳәан ачара аниуаз ауха, ҭамадас иҟаз аколнхара ахантәаԝы Чырг Раԥсҭани Есмеи еицыкәашеит. Нас агәылара еиццеит Есмеи иареи ачамгәыр ааргарц. Иаауан ачамгәыр рыманы. Рылаԥш наиқәшәеит. Амхырҭа ааԝҵәаны, алашьцара иҽалак, алашара зкылԥхоз Ҟаиматхан лыԝны ихы ақәк днеиуан Абзагә. Арҵәаа аатлыргеит, нас лнапала лҷы еимлагәа, лыбжьы хәаҽуа, днеиҵақьыз-қьызит Есма. Абри, иҵыхәтәантәихаз Есмеи иареи рхала реиқәшәара, игәалашәараҷ иаанхеит, жәԝангәашәԥхьара ибазшәа. Илаԥш нахькьысит жәԝангәашәԥхьара... Ажәак аҳәара дахьымʒеит. «Изхарада? Абзагә! Исхашҭуам, ԝынԝықәра нысҵыргьы, исхашҭуам, егьианасыжьуам Абзагә. Есма Ашәлашара дахьыҟам иара иоуп изхароу. Ашәлашара иқәҵны ицаанʒагьы, убри ауха, лаб убас данеицаҳба инаркны, лара акыр лхаразшәа, сыблақәа рхыԥшыларатәҟьагьы ахьыԥхалшьоз зхароу иара иоуп. Уара уанаазбалак, иаразнак убри атҳ мыжда сгәалашәоит, лҳәон. Ианасыжьуам Есмеи сареи ҳанеинасыԥымха, мышкыз-

ны снеиҽагыланы, иаҿԥнысымҳәар зуҙом», – иҳәеит Тарас игәанала. Бзиарала згәы тәыз уи арԥыс, егьа иус дузаргьы, ибзиабара иаԥышькласуа усзар, ибашоу – ицәгьароу усны иԥхьаҙон. Агәаҕ атқыс аԥхашьара аиаааиуа, игәаҽы еиқәԥон ѡ-цәаныррак. Зны Абзагә днаихәаԥшуан, нас иблақәа ааиҭәахуан.

Аҭәа рхны, ҭәаҟәа-ҭәаҟәаны инеиқәырҵеит. Адгьыли аҳауеи раҵкыс, анхацәа иаҳа иалаԥыршәозшәа, аԥшаҳәаҽы еиҭарҳаз амандарина нықәѡааит. Адгьыл ахьырнымаалоз, насгьы ахьҭа иамгацкәа иаанхаз кьоушәоуқәак, ишҭарҳәҳәашa дналацәажәеит абригадир Бардушьа. Уи иажәақәа раҵкыс рхьаак иахькьысыз ажәақәаны, иаҳа иазхәыцуан Ҭамел ииҳәаз.

Аҙәгьы ҽиҭуамызт.

Харантә ашьҭыбжь ааѡуан, ҙынгьы-ԥхынгьы мѡак иқәу Чаҕьыр. Амра макьана аԥсы ҭан.

Аҭәа ахьдырхуаз адәы иалгеит. Даҿа дәык ашҟа ацара иаԥсамызт иахьала. Аҿбыгақәа рыцқьаны, еимыхны, рыхҟәа инарыдҽарҳәалеит.

Даҿа ԥыҵк ҳнаскьап ихәлаанҙа, ҳаԥхьаҟа ицахьоу ҳѡызцәа даҿа ԥыҵк ҳарзааигәахап ҳәа, ажәѡан гәыцқьа иалхәхәа инеиуан, атәыла ԥхаррақәа рахь ицоз ашьха уарбақәа.

Ҭамел инаѡс, иара убас, Ҭамел иеиԥшҭәкьа аҭаҭын дахо, ҽымҭ дтәан Абзагә. Дшымгәыҕзоз, иаалырҟьаны иѡыза иҟнытә иаҳаз ажәақәа акакала дрызхәыцуан.

Ихәыцра даалнахит аҭәҭәабжьы. Ан лысаби ибжьы шылдыруа еиԥш, уи аҭәҭәабжьы идыруан Абзагә. Рыжәхьа иахан. Саркьал ҭәҭәан, абжьы ахара инаѡуан.

Дѡагылеит. Ишьапқәа еимырҽаҽа, ажәытәан уаагьы дгьылгьы аԥшәымацәас ирымаз ҭауади-аамсҭеи ргылашьа иҵаны, дықәгылан аԥшәымасгьы тәысгьы дызмаз адгьыл. Рыжәхьа лаԥца лыҷкәын длыварԥало, дхьанҭаҙа, ашьшьыҳәа амхырҭа ахахьала днеиуан Ҟаиматхан. «Ажә ахалагьы игәарлон, дызцазеи? Аха иаалцазааит, зцәа зтәым аԥҳәыс шаҟа дныҟәо иаҳагьы илзеиҕьуп, рҳәоит». Игәанала ииҳәаз, еиҳабацәақәак иреиҳәазшәа, ихы-иҽы гәырҕьара-ԥхашьарак нықәнаҵеит.

Аҩнынӡа шәысзааи, Ардушьна лус азыхәан ҳахшыҩ неилаҳҵап ҳәа иззынаицҳаз игәылацәа шьыжьнаҵы анеира иалагеит Кыҷа иҩнахьы.

Аҽены мҽышан. Напышьашәала аусура ҵасмызт, насгьы гәаҟра ыҟамызт. Шамахамзар, зегьы рурақәа ҭаргалахьан.

Агәашәқәа рҿы иааҭгыланы, инеиқәҿыҵуа, аӡәи-аӡәи неицыло инеиуан. Излацәажәараны иҟаз аус уажәнатә дасу иара итәала алацәажәара далагахьан. «Ьоукы ақәыӡбауан, ԥьоукы адгылон. Аҳәса ракәын еиԥшны еицнеиуаз. Аӡәгьы днеиуамызт напызаҵә. Кыҷа иҵаацәа еибга-еизҩыда ианыҟаз акәызҵгьы даҽеакын. Уажәы ԥьоукы рнапқәа хьнажәо ашәырақәа ркын, ҳәсақәакгьы «быхәда иаҳагьы иариашоит» ҳәа, алаф неибыҳәо, рхы иқәыргыланы инаргон афатә зныз, амҿтәы гәыблаақәа. Ачашәқәа ӡны, акәытқәа, агәагәышьқәа, асыӡбал, уимоу аԥьыкаҵәҟьа хны. «Кыҷа изынханы имоу акызаҵәык ауп, ибымдыруеи, афатә знырҵо аишәақәа»... Ҷәытәнатә аахыс ус иаԥын ари ақыҵаҿы, насгьы ақыҵа зегьы аҟны аҵкысгьы, аиҳабацәа бзиақәа ахьрымаз иабзоураны, иаҳа еиқәханы иҟан уи аҵас Абзагә дызланхоз аҳаблаҿы. Ацәгьеи абзиеи раан, ԥарала, шьарала, дара рҳәашьа, рсаани рымхаҵәи мацарала акәмызт, напеилаԥса ҟаҳҵоит зыхьӡыз. Убрахь иаҵанакуан, иҵегьы инеиҳаз: «Ҳахшыҩ неилаҳҵап». Раԥхьа иаԥшьызгоз, аус ахьклсша изымдыруазаргьы, ихаҵа бзиаӡак изымҳәаргьы, иахьаԥшьигаз мацарагьы, издырхон. Иара, иаԥшьызгозгьы, аҟәыҷацәа шеилацәажәо ахьидыруаз аҟнытә, заа агәра ганы дыҟан, егьаҩы егьа рҳәаргьы, аҵыхәтәан бзиарак ишазкылсуаз.

Кыҷа реиҳа изааигәаны, амца еимырдо идынхалоз агәылацәа иреиуан Абзагәи Ҟаимаҭхани. Асасцәа иҽеины дзырԥымлар аҭаҳмада, инеицырҳәон аҳабла аҵыхәахь инхо: «Ҭаҳмадак, илшомызт, уи хьымӡгы имаӡам, аха иабаҟаз, иашҭа иҵаԥшуа идтәалоу агәылацәа?!» Абасеиԥш лзырҳәоит ҳәа дахьшәоз аамышьтахьгьы, Ҟаимаҭхан аԥшәыматцас, аматц лзыруаз, аԥшәыматцас, ашҭа иҵалоз дзырԥылоз даҽеакгьы ыҟан. Ҟаимаҭхан раԥхьатәи лхаҵеи аҭаҳмада Қьач Кыҷеи

аиуара шрыбжьаз лхалыршҭуамызт. Лынасыԥ маншәалаханы дшыԥказгьы, раԥхьатәи лхаҵа иуа-иҭынхарак рҽы ацәгьеи абзиеи лҽаглыжьуамызт, иахьылшо, лнапы ахьынаҳо дрыцхраар лҭахын. Урҭ аҩба шмаҷмызгьы, инарыцлон даҽеакгьы. Аҭаҳмада иԥаиҵоз ззыԥаиҵоз Абзагә иаб иаҳәшьа лзыҳәан акәын.

– Иԥьабаа, ибзиара даҽеакала иаҳзымшәозаргьы, аҽены исасцәа ма маҵуцәас ҳарзыԥалап, – лҳәеит аҭаҳмада иапҵшьигаз анлаҳа. Абарҭԥәа рԥынтә, лара лакәхеит Қьач Кыҷа иашҭаҧы иаԥшәыма ԥҳәысыз.

Еикәаҳәы-еикәаԥса ашҭа иҭалоз агәыла ҳәсақәа днарԥылон:

– Еиҭах ауадаҩ шәалаҳҵеит, абзиараз шәыматҵ аулааит, изаҭахыз ариаԥара, – лҳәон, ишылхамышҭыз длырдыруан, аҭаҳмада имаҭа ачара анизиуаз аԥьабаа ирбаз. Амаҷ назгозгьы, рнапы хьнаҳәо ирацәаны иназгозгьы, иралҳәоз акы акәын. Еиԥшымызт лҳәашьа заҵәык. Лажәақәа ԥьара гәыкалаҵәԥьа илырхаауан, даҽеа ԥьоукы иралҳәон дәыԥсшәаны. Ашәлашара дшымизгьы, ашәлашараа ҳтәы бзианы илҵахьан. «Лахь уаԥшны ахәы ша» ҳәа ирҳәо ажәаԥҟа, афара-чара азыҳәан мацара акәым изҳәоу. Уи ажәаԥҟа анаҳҳәо, изаҳҳәо ауаҩы ҳаизеилымкаар ҳәа ҳшәошәа: «Иара иламыс уахәаԥшны, уаргьы ламысла уизныҟәа. Даԥсаҳамзаргьы, уара утәы ҟаҵа, аха иаԥсоу!..» – ҳҳәашьала мацарагьы еиликаауеит, иацҵаны иаҳҳәарц иаҳҭаху.

Ацәгьеи абзиеи раан, зыцәгьеи зыбзиеи еилоу, иааргаша шраҳәатәым еиԥш, дыԥҳәысыз, дхаҵаз, дасу иҟаиҵашагьы раҳәара аҭахҳам. Рхала ирдыруеит. Ачыс зкуа, абысҭа зуа, астол зырхио, аҩы знаҳауа... Ҳәсақәакгьы, ашҭа ишаатәалаз еиԥш, адыгаҷақәа, мамзаргьы алаба иадҧаҳәаланы аларқәыцқәа кны, аҩнқәа раатҵрақәеи зыбгьқәа кыдгәыхааз аҵлақәа рымҵақәеи уҳәа, аԥссара иалагеит.

Абызҳәацәагьы рлаф злацәырыргаша маншәаланы ирԥыхьашәеит: Ардушьна лзы длацәажәарц Уарчхан днаскьеиԥхьеит Кыҷа. Убарҭ аалаԥшықәиҵан:

– Изакәызеи, Уарчхан абаҳча дытҵаргьежьуа узҧқәоу?! – ҧаалҭит, лыбгаҳара ҭарс, ашҭа агәҭантә ԥҳәыск.

– Еи, шәбаарашәит, Ардушьна лус сыздыруам, аха Кыҷеи Уарчхани иахьа абраҟа акы ҳаладмырԥшра ҷьыбшьоу! – иналыцлырҕызит даҽеаҙәы.

– Убра акыр ҟалозар, ииашаҵәҟьаны, сара иаасымоу акы сеигҙом, сыжәзаҵә лкажьны изысшьуеит. Лара лхаҵа дыҟам, иара ԥҳәыс димам...– ҷаалҭит Ҟаимаҭхан, дара алаф зхырҳәаауаз абыргцәа ирмаҳартә лыбжьы ныҵакны.

– Быжәзаҵә бҳәахт, быжәзаҵә акәым, иахыччааува бнапы иахоу, абырлаш блақәа зҭоу быхьтәы мацәазгьы рхыббаарымызт, – лҳәеит дынцәыҵыԥшны, даҵашьыцуа, акырынтә Ҟаимаҭхан лмацәаз иахәаԥшхьаз ԥҳәыс кьаҷк, ԥҳәыс ҵаҕа хәычык.

– Унан, абри ахьыбҳәашаз акәхап, абри смацәаз сеиԥхыҙуан иаха. Зыхәашьык сынхыҟәгылахт, сысаби дыкны. Беибганы аҙы бырырц бҭахызар, бмацәаз бымҕых ҳәа бжьык насаҳаит. Иаасымҕыхны инкасыршәит. Ишызбоз, амаҭ аакылсын, смацәаз ахәда инаханаҵан, инкылахәаша ицеит. Сцәырҳаны санааԥш, сҩаҵҟьан, иааԥшааны инасымҕасҵеит. Ишсымҕаз схашҵны сахьааз жәбауоу бара. Исзаазхәаз иԥсы аҳаҭыраз пату акәыстоит. «Сара амацәаз акәҙам, истаху, уара уоуп, уара аҩны уҟазар», – анысхәа, иахраҭ бзиахааит: «Сара амацәаз бзаасхәарц ашахта сҭамлеит. Аха маҷ-маҷ еизызгаз, ԥытк аныҟала, ибзаасхәеит», – иҳәан, снапы инахеиҵеит, – лҳәеит Ҟаимаҭхан. Ихьҙ шылымҳәазгьы, зыҙбахә лымаз раԥхьатәи лхаҵа шиакәыз рдырит изаҳауаз.

– Бара, раԥхьатәи бхаҵа ибиҭаз амацәаз бнапы иахьахоу уажәтәи бхаҵа иахиҳәаауазеи? – рацәа аҵәы быласыкшеит ҳәа, лажәақәа лхаҭа дреигәырҕьо, ҷаалҭит амацәаз еилаҳаз аԥхәыс.

– Быбз амаҭ ацҳароуп, иаҳәашазеи! Бара, бхаҵагьы бнапы акгьы изахамҵеит, мгьалк злабҙшаз шыламзар, быҙлагарахьчагьы акгьы бызицрымҟьеит, – исымҳәакәа ахы сҷашәандаз лҳәо даақалҵеит уи даҽеа ԥҳәыск. Аҙлагарахьча дицәыбзоуп ҳәа иныҵыҩ-ааҵыҩны ирдыруаз аалыргамеит.

Аҳәса рлафгьы, рҵәеилаҵарагьы, рхахьы акгьы аамго, инаскьеибаԥхьаны, арасаҭраҷы ицәажәон Кыҷеи Уарчхани.

Иаԥшьигаз ахьынʒабзиоу, иахьынʒаиашоу ҳәа дазхәыцуа, гәыԥбарак изцәырҵны, гәыҵхак даргәаҭеиуан Кыҷа. Уаҟа инацлеит цәалашәара баапсыкгьы.

Алаԥықәшәа баапс наиоун, ԥсʒык иаҳарашәа, ицәа наихыбзааун.

– Ара бахьыҟоу бзиоуп, Уарчхан, аха бцандаз Ардушьна лышҟа, уи лыхьʒи лыхьымʒгьи даҽеакала дыҟоуп, – иҳәеит Кыҷа, ихы шаҟа илаҟәуаз, убриаҟара иблақәа аԥада ирхауа. Аԥыцьагьы рыбгақәа,ашәыр зызнымкыло аҵәамахә иаԥызаха, ихәахьан. Иаахырхәаны аԥсшәа анаибырҳәа, иахьаахырхәаз иаанхазшәа акәын харантә ишубоз. Аԥыцьагьы рлабашьақәа рыҵарсны, инатәар иаҳа еицәыхарахар ҳәа ишәозшәа, еидгыланы акәын рымаза шеибырҳәоз.

– Иласҳәозеи, Кыҷа, сахьнеиуа? Иацызны ҳаиқәшәан, ҳшеицәажәоз, иаацәырылгеит. Аҳабла рхаҵкы анцәа сишьааит, аха иҟарҵарц иаԥшьыргаз, анапеилаԥсара, сҷыхра, сгәы иаҭахым, ихьымʒгуп лҳәеит, – ҵаҟа инышьҭасуа иауз, иара убасҵәкьа зцьыбақәа ҵаулаз лыҵкы аԥыба лнапы ҭаршьшьы, аҭаҭын лырҟәыҷуан Уарчхан. Кыҷа лара латҵкыс уамак деиҳабымзаргьы, дхаҵан; лқәыԥшра иҭылгаз ԥхашьараны илзынханы иҟан ахацәа ишырбо, аҭаҭын ахара. Кыҷа диацәажәаларгьы лҭахын, аха аҭаҭын дахарц идҵрагьы даргәаҟуан. – Ҳара, аҳәса, ҳхала ҳиацәажәартә, имариа ҳауртә дҟашәҵа Марыҭхәа, акәытҵара иҭаркыз Патыхәыжә – иԥа, нас ҳара изааua жәбап. Аʒы дамыʒәʒәо дҟаҳҵап, дҭеик сыздыруам, аха!.. – лыԥсы ԥыжәжәон Уарчхан. Лԥынҵа арчыхәчыхәуан лцьыба иҭҟьоз аҭаҭын афԥы. Ллабҷашь днақәыгәгәан, анышә иныҵалыршьшьит. Иҟабҵаз ииашаны иҟабҵеит,агәаҵәа зызҵоу дышныҟәара бныҟәеит, ауаԥы адәы дзықәу ахьʒи ахьымʒгьи рзыҳәан ауп, ибыхьлакгьы, иҟабҵаз бахьымхәын ҳәа абылра аныҟалаҵәкьа дгәыргәгәагаха Ардушьна илыдгылақәаз дреиуан уи аҭакәажә. Лыдгылара амацараҽгьы дыҟамызт. Абылра аҽены инаркны илҳәақәоз рыла, ашәлашараа аҙәырԥы агәра ргеит, Ардушьна лхала илзыгәаҕьуамызт, ма амца анацралҵоз длыцын, мамзаргьы дазыҟалҵеит, лгәы азлырхаҵеит Уарчхан ҳәа. Еиҳарак ус зҳәоз, Уарчхан лқәыԥшра иахаанаыз ра-

кәын. «Уажә даабама, абга шьа лылоуп, атапанча лҽаркыр, баша лабак еиԥш илыԥхьаʒон», – инаԥыршьуан лцәажәашьа злаƙоу ала Ардушьна нхарак лзырблыз лара лоуп ҳәа аʒәы ианааиҽытцƙьалак. Амца ацраҵараҽы длыцызшәа мамзаргьы лгәы азлырхаҵазшәа ирҳәаԥәоз аҵабырг иацәыхаран. Иҵабыргытцәƙьаз даҽакын. Абылра аҽенытцәƙьа Ардушьна абахҭахь дахьырымгаз Уарчхан илыбзоураз рацәоуп. Зны ирхааны, лыҽераԥсышәаны диацәажәеит Марыҭхәа. Уи имаҳауашәа анылба, лыҽерыцҳатәны, ҳәыркьиарала диҳәеит. Аха убригьы игәаҵәахьы ианымнеи, иаарымчны, ахацәа дреицәаха:

– Уара, зымгәеи зхәымԥьари рыда хәыцырҵа змам, акәытҵара иҵаркыз Патыхәажә иԥа! – ҳәа дналаган, лыблақәа кылца, лыбжьы хацала убас диацәажәеит, Марыҭхәа ихы агарҵа имоуа, ииҳәо иҽамшәо дыкәлырхеит. Ашәлашараа Марыҭхәа иƙәаҵын, иааҳәны Уарчхан лыƙажара иалагеит.

Арацәа ххыра ишылагылаз, Ардушьна лыʒреи лынхареи аʒбра ишаҽыз, кьатеиԥҵәараха ирысит:

– Шәанаԥьалбеит, стәы сышәҵ, уаҳа акгьы сҵахым! – ҳәа наҳәааны, илымҳақәа еидыргәгәала икны, деиҳәҵаԥаҵо агәашә ахь дыɯт Марыҭхәа. Амшын зугәаладмыршәарыз, ашәлашараа убри аамҵазы. Егьа ʒыхәашь алаларгьы, егьа гәам ҵаҳаргьы, ичҳауа, ацәа иҵагʒо, ашьшьыҳәа ииоуп амшын. Аха агәы аныԥҵәалак, амца зҵашыз ақәаб инаɯызахоит. Ицәқәырԥоит, аҽарыцқьоит.

– Ҳара иƙаҳҵо зыƙаҳҵо лара лзыҳәан мацара акәʒам Уарчхан, ашәлашараа зегьы ҳзоуп. Ацәгьара зуз дырҵәахит ҳәа рҳәар ҳәа ишәоит акәымзар, дара, ххыҵа аиҳабырагьы ирҵаху ҷьыбшьома Ардушьна дҭаркыр, – иҳәеит аҵыхәтәан Кыча, абри шԥашәзеилымкаауеи, шаƙантә ишәасҳәозеи ҳәа аанарго.

– Иƙауҵо бзиоуп, аха изуасҳәазаалак абри аус аҽы Хыцә Кьынтышә иҽалаимырхәыртә иƙаҵа. Ардушьнеи иареи шаƙа еибаҭахым удыруеит, лыԥсықәара длыцәирʒхьеит…

– Шәаƙәыҵ убри! – лажәа нхьижәеит Кыча, бара бымацара бакәым, убри аɯыза зҳәо егьырҭгьы аƙәыҵааит ҳәа аа-

нарго. – Ардушьна лымацара лакәҙам ауаа зцәыҙыз. Иԥсцәа еиҭеигеит, Кьынтышә сара ихы сшьышьҙом исызилоузеи, аха иаҳнаҭозеи убри уажәшьҭа?! Кьынтышә иҭып аҷы даҷеаҙәы дыќазҭгьы, иаҳцәыҙыз аҵкыс еиҳаны иаҳцәыҙыргьы ауан.

– Аќәыҷа ҳәа ҳашухәаԥшуа, зны-зынла убасеиԥшқәа уҳәоит, Кыҷа, ауаѽы ихы еилоугоит. Сара дсымшьыргьы даҷеаҙәы дишьуан зҳәаз иеиԥш...

Уарчхан Кыҷа дизымгәааҙеит, ирымчны дахьцәажәаз. Реизыќазаашьа бзиеи рхәыҷра иҭыргаз реиѽызареи азин ирҭон дналықәтәќьаны ацәажәара.

– Уиашоуп, иуҳәаз саҳаит, аха изуасҳәазаалак, Кьынтышә абра дааины, абри аус даламцәажәартә иќаҵа, – лҳәеит Уарчхан.

Кыҷа иажәа ныхиркәшеит, иаҳа иҷеынкыланы:

– Кьынтышә иќаитцахьоу, ииухьоу бара беиԥштцәќьа саргьы издыруеит, аха ишпаќаҳҵари, дыбҭахы-дыбҭахым, макьана аусҳәарҭа деиҳабуп. Ҳапрадсадатла Раԥсҭангьы иаҳҳәеит. Кьынтышәгьы ҳазивымсит. Рхаҭақәа рҷеаладырхәуама, даҷеаҙәы даарышьҭуама, сара исыздыруам. Маҙа усума ҳазҷу?

– Урҵқәа сзымдыруа сыќам, аха... – лҳәеит нышәарала, лҷеынкыланы Уарчхан. Лхаҵа дыԥсижьҭеи акыр шықәса ҵхьан. Иаарымчны хаҵак ибжьы ахьлаҳаз, лыԥҳәыс гәыԥшқарак нарҷыхан, иаҳагьы лгәы иахәеит. – Шәарҵ, ахацәа, ишәыҙбуа ҙбаны шәаналгалак, нас аҳәса ҳлацәажәап Ардушьна. Ардушьна илыблыз унхара ацымхәра узыќаҳҵоит, уара иахьуҳәо, уара ишуҭаху ҳаќоуп ҳәа шәҳәагәышьозар, даҷеакуп. Аха ус акәымкәа, напеилаԥса ќаҵаны дҷеаҳхуеит ҳәа шәыҙбар, ихьымзгылшьашт, илушам. Илҳәааз умбои, абжьаќәаа дрықәгәыҕны зԥаҵа зсаз иеиԥш, аҳабла срықәгәыҕны акәҙам иќасҵаз зыќасҵаз, лҳәеит.

– Убри, ахьҙ, ахьымзҕ, аламыс ҳәа бызҷу роуп ҳаақәызхҙаз! Бшаќәыҵра наќ! – ҷааиҭит Кыҷа. Бгәы иалымсын ибасҳәақәаз ҳәа аанарго, дналыхәаԥшын, илабҷашь нышьҭакшо, ахацәа рахь иҷынеихеит.

Ахацәа дагьынарыдгылеит, Зафас ибжьы илымҳа ишынҭасыз:

– Аус ҳзыҟатԥа, ҳажәа еиҭаҳәа ҳәа, уара узышьҭыз уҵкыс ҳаицәоуп. Сахьышәышьҭыз, ишәзыҟасҵаз ҳәа аҽехәара уаҧызар акәхап... – иҳәеит Кыҷа.

Уара уажәаҟәа реиԥш егьа сынԥахьеит ҳәа аанарго, Кыҷа иахь дынхьаԥшын, иажәа инаиҵеит Зафас:

– Сынкылсит, ыҟами, Марыҭхәа иѡны, сынкылсит, аха сабананагеи шәҳәарауеи, ыҟами, – амца деиҭанаҵхеит. Ацәгьеи абзиеи раан, аҳаблаҧы уи дзызкыз амҧи амцеи ракәын. Абысҭа анҵарахьы днарышьҭуамызт. «Ауаѡы изхара ифартә ианиҵом, аҧахра ирхәыҷуеит». Акәац ашараҧы игәра ргомызт. «Дасу дзыԥсоу дырны ихәҭоу ажьыхәҭа изимҵаҵом». Инапқәа ҟьаны, алѡа наҟ иԥырцо: – Ҳаи, шьыри, ыҟами, шәыблала ижәбандаз – дышԥанхои шәҳәарауеи, шәанаԥьалбеит...

– Уара уаҵкысгьы еиҕьны дынхома, ԥьушьҭ! – иныбжьаиршәын, игәы ааирдеит аҙәы.

– Уареи сареи ҳакәым, ыҟами, ажәытәан, ыҟами, аԥсҳагьы имамызт ус еиԥш анхара!

– Убри иеиԥш зеиԥшу рзыҳәан ами, уара, Кәыҷ Басиат ииҳәаз зиҳәаз. Даҟәҙгәышьеит, аха иажәа уеизгьы инхеит, – иныбжьаиршәит, ажәытәан, Асовет мчы ааиааиҙа, зхы раҭәашьаны анхацәа рахь имнеиуаз, аха иара драҭәашьаны, ҭауади-аамсҭеи рымԥан инармышьҭуаз Ҟаршьыл Баҭа иԥа Кәаҵиа.

– Ииҳәозеишь уи, шәарҵ, ҭауади-аамсҭеи шәҧахәҟәа зҳәалоз? – убри аҵәы наилаиҵеит, алафҳәареи, аҵәылаҵареи усҟак ирызҟазамыз Бардушьа.

– Ҭауади-аамсҭеи, Асовет мчы ааиааиҙа, анхацәа рыхәда шәыкәтәан, ицәшәырҳәхьан анырҳәа, Кәыҷ Басиатҵ, дзакә хаҵа гәымшәаз жәдыруан, ахаҵа ишихәҭаз еиԥш, ибжьы ѡыҵганы: «Ииашоуп ишәҳәо, ҳара ианҳаамҭаз, анхацәа рыхәда ҳақәтәан, ирымаз рцәаҳфон, ҳныкәыргон, уажәы ҳара ҳныкәҵын, рыхәда шәара шәныкәтәеит. Ҳара иаҳа храҕоу, шәара иаҳа рцәышәфауоу аабахра ҳаҟоуп» иҳәеит, – ихаҭа иҳәазшәа, иҧеырхаҵаны даарылаԥшит Ҭамел.

– Шәаҟәыҵишь, уара, Кәыҷ Басиатҵ ииҳәаз иара дагеит, ҳаргьы акы ҳашәмырган, – иҳәеит Ҟаҭмас, – уи аҵкыс Зафас иажәа ишәырҳәа.

– Иԝны актәи аетажаҿ, ыҟами, астол еиҵҳәаны иргыланы, ыҟами, иԝызцәеи иареи тәоуп еиужьны. Амҽышаха, иабаццакуеи, рҟәыд ҿырхуам, рҭәа дырхуам, – аҳәарҭа аниоу, инациҵеит Зафас.

– Изҳәо ухаҭа аҟәыд аҿыхреи аҭәа архреи унапқәа амса рыҵарҵахьоушәа, – иныбжьаиршәит аҙәы.

– Ишеибгоу ашьарақәа ҙны ирымҵоуп. Анхацәа хныҟәгагас иҳамаз арахә ракәын, урҭ ҳампыҵырхуеит уҳәахуеит, Абзагә. Иубандаз уаҟа иқәыз закә кәац ххқәаз. Хшыла ижәны, аҙыс жьы уҭахума, ажьҵаа уҭахума, ашәаха ҟапшьқәа уҭахума... Аԝбатәи аетаж ахь сыԝхалеит, саб ианшьа иҧа, Марыҭхәа ду дшынхо збароуп сҳәан...

– Уаҟа иубақәаз ракәым, удинаныс, уҿы шуҙәҙәақәаз ҳаҳәишь, Зафас, уҿы, – иҳәеит Ҭамел. Ихаҭа иаҳахьан, аха еиҵа иҳәар иҭахын.

– Алакә, ыҟами, шәасымхәаҙац. Уааи, Зафас, уҳадтәал, унапы ҙык ақәҭәа аниҳәа Марыҭхәа...

– Ԝынтә аҳәара уеизгьы иқәуршәомызт...

– Ҳаи, сара мыжда, уара изҳәо, мап укрын...

Иааччақәеит.

ҧаса-ҧаса Зафас алаф анилырхуаз, ианихыччалоз иргәарҧханы, рызегьы шыччалоз еиҧш акәымкәа, уажәы ҧыҵԝык иаҳа рҿынкыланоуп ишыччақәаз. Лафлеи хыччаралеи усҟак «асаркьа» дандмырҧшылеит Зафас. ҧаса рыччабжь иалыԝлоз ажәақәа: «Уца дҭаҧшыр, уӷьықәреи аҳәынаҧқәа иркуеит!», «Ухьурҙы дҭаҧшыр, убыста ҭабылуеит!» уажәы аҙәгьы иҿыҵаимыршәит, иамхаччазгьы рыччабжь аҕәра иаҿаркшан, сара сшухыччаз, иара ус, иччоз сышрылаччаз гәаҭ ҳәа Зафас ишҟа иаанаҧшқәеит. Абас даҽа блақәак рыла уи анымха-хымҵәа ихәаҧшра иалагеит, иҵкәын аҵара далган дааны Ачамҳара аконтораҿы аусура далагеижьҭеи. Имышәхәгьы маацкәа дышқәыҧшыз Ашәлашара дналҵны дцеит Зафас иҵкәын. Дызҭаз, дзылгаз, насгьы занаатс имаз ҳәа ашәлашараа аҙәгьы издыруамызт. «Ԓьоукы ирҳәон, Аҧсны анҵытҵ аус иуеит, ибзиангьы дыҟоуп ҳәа, даҽа ԓьоукы – Аҟәа дыҟоуп, уаԝрас илҵыз егьыҟам, рҳәон. Ибзианы зегьы ирдыруаз, Ашәлашара

дныкәҵижьҭеи, рыԥсрагьы рыбзарагьы иҿалаимырхәуа, дрылҵны дыҟан. Абас ишааиуаз, Марыҭхәа ԥсшьарҭас ҳәа Абзагә инхара анааихәа, Зафаси иареи ржәытә еиуара еибабарала иандырҷыц, дук мырҵыкәа, Зафас иԥа аконторашҧы ҭыԥ бзиак наирҭеит. Ашәлашара ацара-аара дабахәагәышьоз, аконтора азааигәара ԥьоукы рҧы дынхон. Уи аҙбахә иаланалҵәажәоз, изҳәоз ауаа уаҩышьала ишеиԥшымыз еиԥш, еиԥшымызт иара изыҳәан ирҳәаҟәозгьы. Хыцә Кьынтышә игәаҭ змаз, иаармаҙаны инеибырҳәон: «Зафас иҵкәын, Ашәлашара аҵеи хазына, ҳшьа зыртәахьоу, ҳкәытқәа зымҵо, ҳлақәа зымшуа ҳҟазҵахьоу Кьынтышә диҧагылоуп, ахлымҙаах дақәиршәоит... иахьа уаҵәы Кьынтышә «лажәхырԥа» изуны, аусҳәарҭа ддәылирԥоит». Даҿа ԥьоукы, иаҳа иаахтны, ирҳәо зынҙаск даҿакын.

Ақәоура ашьҭахь, арҩашқәа алало ишнеиуа, аҭра ҭәны, ихыҵны аҟәара ишнықәло еиԥш аҙиас, аҙәык-ҩыԥьак иаармариаҙаны еибырҳәо ари аус, дасу рыгәқәа рҧы ишышәра ианшәы, уажәшьҭа иаахтны, зегьы ишраҳауа исҳәаргьы иуҳәан-исҳәанхом ҳәа аиҳараҩык агәра анырга:

– Ацәгьеи абзиеи рышьхәа еивҵоуп ҳҳәахуеит. Ацәгьеи абзиеи ахьынҙеимадоу сыздыруам, аха дара ацәгьарақәа хчык рхы еицықәырҵоит, убасҟак рнапы еикәыршоуп, – инахараны, ҿырҟәыҕарала дналагеит руаҙәк. Руа дарбану далкааны ихьӡ аҳәара заҳҭахузеи. Аус злоу, ашәлашаратәын, насгьы уи ииҳәаз ихала имҳәеит. – Кьынтышә уара ишуҳәо дгаҙаҙам. Мышә ҟәыш дҟәышуп. Иҟамчы импыҵыҵра ишаҧу ибоит. Импыҵызхуа, дҿыжәызхуа дарбану? Чырг Раԥсҭан. Напы илаикит. Иамуит. Иҳәагьы дахымпо инапаҧы дизаамгеит. Иҟаҵатәузеи? Иара иитәу аҙәы. Раԥсҭан дитҵартәатәуп. Иара иитәу, ихәатәы иахымпо. Уи дарбану? Зафас иԥа. Дабаҟоу? Аҟәа. Аагашьас имоузеи? Хыхь-хыхь ала аус ҟаҵатәуп. Аус ҟазҵода? Чырг Раԥсҭан дызҭахым. Зафас иԥа Ашәлашарагьы, Ачамҳарагьы дахагылар ззеиҕьу, убри иалҵны феидак зауа. Усеиԥш иҟада ҳәа Кьынтышә дышхәыцуаз, дааигәалашәеит Марыҭхәа. Зафас диуоума? Диуоуп. Раԥсҭани Марыҭхәеи, ижәдыруеит, еибаҭахҙам...

– Еибаҭахҙам уҳәахт. Ардушьна дыццакцәеит акәымзар, Раԥсҭаниалраҙазҭгьы,амаҳагьананхәаныҳәахьднарышьҭраҳа, Марыҭхәа ишьапы Ашәлашара изаламыргыло дӷаиҵон, – ихзыртлаз ихаҭа ииҳәашаз даҽеаҙәы инаԥишьит.

Ихацзыркыз инацитцеит:

– Исҳәаԛәо мцызар, Зафас ихаҭа абар дахьыӷоу, шәиазҵаа. Имцума, Зафас? Марыҭхәа ишӷа уанаҳашьҭ, Ачамҳара аусҳәарҭаҽы уныдгыланы, ашә шәхаркны, акраамҭа шәмеицәажәаҙоз Кьынтышәи уареи? Уԛкәын Ачамҳара данаарышьҭшаз аламҭалазгьы Кьынтышәи уареи шәеиҽахәыҭхәыҭуа шәдәыԛәҙамзи? Марыҭхәа ҳхы дархәаны, уԛкәын дааҳгар, ҳахѡыкгьы иаҳзеиґьуп, иҳәеит, ииашами? Ииашоуп. Шәнеилалан, ацәашьаршь урԥхар, иуҭаху шалухуеиԥш, иахьуҭаху инаҳәы-ааҳәауа уԛкәын Раԥсҭан днаиҵашәыртәеит, – изаҳауаз ишимарымкуа идыруан аӄнытә, Зафас иамаикыргьы, ииҳәауа ҷьмак аимсара исзаѡызоуп ҳәа аанаго, изаҳауаз днарылаԥшит. Зафасгьы анхара-анҵыраҽ баѡданк иакәын акәымзар, ажәа цҳафыраз, ихны иҽан:

– Ишәасҳәо шәаҳауама, ыӄами? – иҳәан, даарылаԥшит. – Сара сыла акәым сыԛкәын ихә шышәшьаша. Убри, ыӄами, акы. Ѡбагьы, ыӄами, аҿы иазымиааиз акәадыр дасуан, рҳәеит, Кьынтышә игәаґ сыԛкәын, ыӄами, ихҭнышәымӄьан, – дегьынарыдҵит.

– Иуҳәаз ахьиашоу рацәоуп, аха ҳара иаҳҳәаз зхаххәаазгьы уазхәыц, – инаишьҭарҳәеит.

Аѡнаҭаҽы аҵеи иира иаѡызоуп ашәлашараа рзыҳәан рҵеик ақыҭа дналҵны, аҵара ҵаны дуаѡханы, иқыҭахь, Ашәлашараӄа ихынҳәра. Иныҳәаҽа анааныркыло, уеизгьы-уеизгьы иналарҵоит: «Аҵеи бзиа ақыҭа зегьы дырҵеиуп».

Уи ақыҭахь ихынҳәра, дасу ихаҭа дызхьымҙаз, илымшаз, изынамыгҙаз игәҭыхақәа рызхәыцра изнарҵысуеит. Имацара заҵәык ихәаша усума, мамзаргьы ашәлашараа зегьы рзыҳәан хра злоу ҳәа усӄацәак имкапанкәа,убарҭ игәҭыхақәа ихынҳәыз аҵеи инаигҙоит ҳәа, иқәгәыґра дналагоит. Рыгәҭыхақәа рҽы аҙәи-аҙәи еиԥшымызт. Зафас иԥа иҙбахә ианалацәажәоз, зегьы хҭак еицҭадыршәуа, иахьеиқәшәоз ҷьарак акәын. Дыр-

зымдырʒошәа, зынʒаск дырхашҭазшәа, ихьʒ шамаха ирҿадыршәуамызт, жәласгьы, хьʒысгьы имаʒаз «Зафас иԥа» ҳәа акәын.

– Дзыниазеи уи ауаԥ, даниз хьыʒ ирымҭаʒеи? – снаразцәааит.

– Ахьʒ ирҳароуп ихатәа. Ихьʒи ижәлеи неидкыланы ирҳәо дҟалар, убасҟан ауп ахьʒ данаԥсахо. Ашәкәы атәаԥраз мацароу? Ашәкәы аҳаиуангьы тәрыԥуеит.

– Сара мыжда, бзиа ҟазцо иаамышьтахь, уаҳа аʒәгьы ихьʒи ижәлеи еидкыланы ишәымҳәаʒац! Ани, ахырцәы штәаз абҟәыл анигьыч, абҟәыл иҟәаҟәа иқәцаны, ахырцәы иҿартата, мышкы хәлаанʒа Ашәлашара днагаԥаго ишәымаз, ихьʒи ижәлеи еидкыланы ишәымҳәаʒои? Иабаҟоу шәажәаԥҟа: «Бақьырба Бақьа абҟәыл данацәрцаз еиԥш» ҳәа ишәҳәо? Уигьы ихьʒи ижәлеи неидкыланы...

– Ҳаихыччаларц, ҳцеицәа зеиԥшрамхаша раҳҳәаларц. Дзеиԥшрамхаша ҳәа иаҳҳәоит ҳхәыҷы, дзеиԥшрамхаша.

– Ишԥаизышәҳәо Зафас иԥа Қарбеи иаԥсоу уаԥхар? Ижәбоит дзеиԥш уаԥҵсы бзиахаз, изакәа уаԥроу илцыз Зафас азхарамфажә иԥа шәымҳәои? Усҟан Зафас дахьиԥоу, заца иԥырхагамхара, ихьʒ-иԥша ашьтыхра иаҳагьы иацхраауеит. Ус акәымкәа, иаҳҳәап, дуаԥ ҿеимхар? Уажә шәызбама! Усҟан, ацаакәрылара иаҿу ахаҳә иуркыр иаԥызаха, ихьʒ иаҳагьы иареиқәацәо, инаԥышәшьуеит: «Азхарамфажә иԥа уаҳа дзеиԥшрахоз, азхарамфа иԥа, егьа дуааʒаргьы, имгәада хәыцырта иоузом!» – Ишәымҳәаʒои абас?

– Ацгәы аԥа аҳәынаԥ акуеит ҳәагьы нацаҳцоит. Ҳиаша, ҳиашам, анцәа ҳшишаз ҳаҟоуп. Узырԥла, ирҳәо уазхәыцла, акыр узалгар убап икаужьхьоу Ашәлашара. Зафасгьы дыхшыԥрцагоуп. Иаҳҳәаз, ҳара даҳтахуп азоуп изаҳҳәаз. Иҷкәын ҳаргьы даҳцеиуп. Ицәумʒан, иҳазиаҳәа, Кьынтышә иҿиимырҟьашьааит. Ачамҳара иаашьтраҿ ихы даирхәазаргьы, уажәшьта днаидцааит. Уажәы, ууаи, ҳаизыʒырԥып. Марытҳәа иҿы дахьнеиз атәы инаццаны иҳаҳә ҳәа ддыргәыбзыгит Зафас.

Измаҳацыз ирмаҳацызт,аха ихаҭагьы иҳәамҭаны,изнымкәа изаҳахьазгьы, заа аччара рҿазырхианы, еиҵа инеизыҙырҩит Зафас:

– Саб иԥсы анҵаз, саныхәыҷыз, анкьа зны, сҵынхацәа усырбоит, уаала иҳәан, Ачамҳара аҵыхәан, амшын ахыҟәаҷ, уажәы аԥсшьацәа рзыҳәан аҩнеихагыла дуқәа ахьгылоу, Марыҭхәараа анынхоз, снеихьан акәымзар, ахаан иҩны снеихьоума, дшынхо збахьоума…

– Уи адагьы, ақалақь аҷы, абазар унахыҳәҳәаны, даҿаҙәы иҩны унеихьоушәа…

– Ииашагәышьоуп иуҳәо. Снеит. Итәоуп, рҙамҩақәа ҭытҵны ицо, рыблақәа аҩы рхыҵәаланы. «Шәласны ихәы шәырхиа!» – иҳәан, днарылаҟааит Марыҭхәа.

– Акәытҵара иҵаркыз Патыхә-иԥа.

– Уаб акәытҵара дҵаркыхгьы, убас ахәша уалажьындаз. Лаб иашьа сакәу ҷьушьап, схаҵкы камыршәуа: «Шәнапы шәыҙәҙәа, диадиа» – лҳәан, иԥха, аԥҳәызба ҵәрышкәа, ампахьшьы лнапы иахаршәны дааин, уадак ашә аартны, ампахьшьы ныкналҳаит. Снаҩнаҵаны, ашә ныдылҵеит. Иауазеи, маҙала снапы сыҙәҙәома, бабацеи, дад, сҳәан, ашә аартны, настха игылаз, аԥҳәызба иналсыркит ампахьшьы…

– Аԥсуа ҵасқәа лурҵоит…

– Аҵҙамцқәа ижәҩангәыԥшшәылоу мармалташьла иҟаҵоуп, – уахь ацәажәара ахьизахгаз деигәыргьаҵәа, ражәа гәырмаҷгақәеи ргәаҳәареи неилаҙѡо, уаанҙа иарҳәақәаз неихаршҵны,даҷын Зафас.– Исаркьаԥсараха…снапы ахьысыҙәҙәо акрыздыруама… Дачқ хәхәаҙа, аҟәарҟәар агәыцә еиԥш, акы ацраҳәаны икнаҳауп. Ирҵрысны санаха, лагьанҵас, игәаҩаҙа иахьыҟаз, агәыргәырҳәа аҙы ҭыҩрны аҷаанахеит. Снапқәа латҵаскын, зыкгьы ласҷастҵеит, ампахьшьы сзыркыз аԥҳәызба ҵәрышкәа, убас ччараха илысит, убас деиҵаԥжәаны дыччеит, лыԥсы маҷхоз ҷьысшьеит. «Асас бышԥеихыччо, амбжьах!» – иҳәан, длықәтәҟьеит Марыҭхәа. «Папа! Папа! Ҳасас ашьашьма!..» – лҳәан, аурысшәала ажәақәак егьыналҳәеит, абарҵ итәаз зегьы, аҩны дырхыцхыцуа, ччараха ирысит. Марыҭхәа дѡагыланы дааин: «Уаҟа ҷыҙәҙәарҵаҙам, уаҟа ҙкаҵәарҵоуп,

Зафас», – иҳәеит. «Уѡны аѡныҵҟа дәахьцарҭоума, уара, саб иуа?!» – сҳәеит, уаҳа исҳәоз! – даҽын Зафас. Ихы дахьахлафуаз, иналаиʒѡон даҽа гәҭахәыцракгьы: «Дыжәдыруазааит, сыҷкәын изыҳәан абаагәара даѡызаха, дзакә ҭынхоу исымоу. Схы дасырхәап Марыҭхәа. Рыхәдацәаҟәа ԥибажәжәо, еибафалааит алаҟәа. ԥылгыдык мҵанарсааит сара сла. ԥыҵѡык ыкәибахыр, иаҳагьы еиҕьуп. Аргамаду нхарак ныкәыццышәаа илгеит Ардушьна. Гәырҭаа ианакәызаалак иуаа кьаҳәкәан. Ииашоуп, аколнхара анеиҿыркаауаз, иеиҿызкаауаз дрылан Гәадала. Аха шыкәсҟәак анаабжьыс? Ажәытәан ишбеиакәааз, амал ду шрымпыҵакыз, иаарҭаху ҟарҵо, арашәаѡцәа ааганы рымхы ддыррашәо ишыҟамлоз ибеит. Акоммунистцәа урҭкәа шырымуаз, иԥҟатәызар, ақәаҵагьы шԥырҟо, ирбгатәызар, аныхабаагьы ишамеигʒо аниба, дааҳәит, иаабахьаз иакәʒамкәа даакәгылеит Гәадала. Абзагә? Абга иахылҵыз дыбгамхои! Ажәлар рырахә, аколнхара аферма, аҳәынҭқарра иаланагало иҳәахуеит. Аҳәынҭқарра акәым, аха иара иакәын изланагалоз. Ианакәзаалак рхы иашьҭоуп. Рхы иашьҭамзар, Гәырҭаагьы, реиԥш зеиԥшугьы, жәынгьы-ҽангьы ахәша рҽыҵаҵәо изыҟоузеи?! Ирҽыхлатәуп рсабрадақәа. Аразҟы рымоуп умбои, Гәадала иахьа-уаҵәы ддырʒуеит шырҳәоз, аԥсыхәабаа иоухгьы, ихала инарцә мѡа днықәлеит, иҵыхәа рҽаҟьаны дцеит. Абзагәгьы иахьа-уаҵәы ихжәашаз амахә ѡа дшықәгылаз, Ашәлашара Ачамҳара адҵара ҟалеит, Кьынтышә аусҳәарҭахь дниаргеит. Ишдырххоз, урҭ анышә иҵазцалоз дыԥсит. Иацәцеит. Аха дзацәцом Ардушьна. Ҭаны, аҭакәажә дҭаркит ҳәа сара иабасыхәо. Дҭарымкыр иаҳагьы еиҕьуп. Дызҵәахыда? Аколнхара ахантәаѡы. Уи иҟәардә наиҵкьап. Убасҵәкьоуп Кьынтышә ишсеиҳәаз. Иҟалҵаз ацәгьара, нхара дук ныкәццышәаа ишылгаз, аконтораҽы днеины иреиҳәеит, дашшит Марыҭхәа. Лҭакра ацымхәрас, леиқәырхара, лыхьчара дашьҭалеит Раԥсҭан. Абар, ҭагалара ниасуеит. Уаѡшьрак иаѡызоу ацәгьара ҟазҵаз аҭакәажә, иахьа уажәгьы лшьапы дақәиҵны, адәы дықәуп. Уимоу, иара убраҟа имблыкәа иаанхаз ананыраҽы дыѡноуп. Ашәлашара назлоу, Ачамҳара ақыҵа ду, сыҷкәын данахагыла, Марыҭхәа игәы нирхарым, иахьааиҭаху

дналаԥшны, дгьылк наизалихып. Дҭынхоуп, сыԥкәын дицхрааит. Аиҳабыра, аиҵбыра, иҩызцәа-иԥызцәа рацәоуп, ихы иаирхәааит. Ашәлашараа ирҭаху аччарами? Ашьышьмаҭра сҽы нҭасыʒәʒәан, ргәазхара изхыччалаша ажәабжь рзаазгеит. Иччалааит, аҵыхәтәан зԥаҵа иалаччо даабап. Даабап, сара сакәу, исхыччақәо ракәу Марыҭхәа ишьышьмаҭра иҭафыҩқәо».

– Исаҳәи, уара, Зафас, нас иҟалаз ҳаҳәи?

– Астол санахатәа, дышәкәаба, шәанаԥьалбеит, аҳамамҭра дҭагәаны дышәкәаба иҳәахт, сара мыжда, дааизар адәахьы дымцацшәа, аԥхʒы илхәаҵа, зцәазна зжәхьаз сасык. Аныҳәаҿа анаанысқыла, саб иуа, Марыҭхәа анысҳәа, унаганы саб уиандаз иҳәеит.

– Уара цҳаражәҳәара узышьҭыз, уара ҳуеиԥшуп, – иҳәеит, ибжьы ҩҭыганы, илабҧашь иҵарс, насҭха дгыланы иʒырҩуаз Кыҷа.

Лафк еиԥш инахыччеит Зафас иажәабжь заҳаз. Иччоз днарылаччеит Зафасгьы, аха уи заманалаҵәҟьа еиликааит, Кыҷа лафны ишимҳәаз. Идыруан уи аҭаҳмада иара дшиҭахымыз. «Иҩны саннеилак, иапсыуа ҵасуп, иахәҭоуп ҳәоуп ашҭа сыздаижьло, мамзар сиҭахым».

Анапеилаԥса ҟаҵаны, иифаша анирҭаз, уи зегьы еиҿызкааз, иҟазҵаз Кыҷа шиакәыз идыруан Зафас. Сҭаацәеи сареи амла ҳаумыргеит, иҭабуп ҳәа иаҳәара ацымхәрас, напеилаԥса ҟаҵаны ианналга инаркны, ақыҭа иацәымцху, уимоу, дмышьҭацәгьаны ақыҭа иалоу аʒәы иеиԥш, Кыҷа ихәаԥшра далагеит Зафас. Аҭаҳмадагьы идыруан уи ус дшыҟаз. Игәхьаа икымызт, дагьизхәыцуамызт. Абыржәы заҵәык иихәааз иҳәеит акәымзар, зынʒаск даҽеакын Кыҷа дзызхәыцуаз убри аамҭазы. Иззыԥшыз, иззеизаз Марыҭхәа иаара аҵкысгьы, аколнхара ахантәаҩы Раԥсҭан иаара иаҳа дахыццакуан. «Сажәра сыхьʒеит акәымзар иҵегьы сивагылон убри, ҳколнхара ахантәаҩ қәыԥш. Ауаҩы дааирыхыр зҭаху аʒәы иоуп. Аҟамчада уаҳа акгьы ззымдыруа, Кьынтышә иҩызцәа дреиуам. Абас акәын ишыҟаз, ҳаамҭа ҿыц анаарuаз аламҭалазы, изакә аамҭоу иаҳзааиуа ҳзеиҭаҳәо иҳалаз ачкәынцәа. Иузымдыруа, иузеилымкааua уахыршьаа-

уамызт. Кьынтышә иԥызцәеи иареи, амԥақәа ахьеихагылоу унанагар, иарбан мԥоу сызқәлара ҳәа уразҵаар, ушпатҵааҙеи ҳәа уршьуеит».

Рапҵстан иаара дахыццакуа, игәы дҭацәажәо, уи изыҳәан Кыча абас иҳәартә еиҳарак дҟазҵаз, урҭ аҵыхәтәантәи реипылара, реицәажәароуп. Абылра аныҟала, абылра ахьыҟалаз анхарҭахьгьы дымнеикәа, Ардушьна ажәакгьы ламҳәакәа, дынҽыжәланы аконторахь дцеит аҭаҳмада. Изҳәақәазгьы ҟалеит, баша уцоит, дыдмырҙыр ауҙом, акгьы улыхәом ҳәа. Уимоу ԥьоукгьы иарҳәеит; «Ацәгьара ухьчоит ҳәа ахьҙ ухы иоуҭоит». Аха Кыча урҭ ирҳәоз дазымхәыцит. Зыгәра ганы дыҟаз, имыхьчар дламысданы иипхьаҙоз, аиаша ахьихьчоз аамышьтахьгьы, агәаҕьра иланаҵон иқәра адурагьы. «Иамуҙозар, ихы цеит ҭаҳмадажәк рҳәап, уаҳа исзырурызеи. Сҭаркҙаргьы – хьҙуп. Абзиара дашьҭан рҳәап». Аконтораҿы рхала итәаны Рапҵстани иареи акраамҭа еицәажәон. Ажәытәра, аҿатәра, инахыкәша-аахыкәшо ишнеиуаз, уажәшьҭа дазыҟасҵеит, сыззааиҵәҟьаз иаҳәара иаамҭоуп анигәахә:

– Иҟалаз убоит, дад, Рапҵстан. Ҭакәажәык абахҭа дҭапсыр дыгәнаҳауп, – иҳәеит Кыча, дзызнеиз зынҙаск уи акәзамкәа, инаимԥатәны иҳәозшәа.

– Шаҟа ицәгьоу удыруеит, аха иахьынҙасылшо, исыргәагәоит лҭакра. Аԥсуала шәиацәажәа зынхара лыблыз, – иҳәеит Рапҵстангьы, иааркьаҿны, гәрагарала.

– Абзагә иус аан, дад, уаԥсык даххауршәалеит, уажәгьы убас ҳзууит, ибзиараха иуԥылааит!

Абас иааркьаҿны иналгеит Кыча дзызнеиҵәҟьаз. Иаҳа акраамҭа ирылацәажәон уи аус иадҳәалаҙамыз. Убри аицәажәарагьы патуқәҵараны иԥхьаҙеит Кыча.

Дахьааиз аҙәгьы иеимҳәеит, избанзар, алаф алырхуан, уеизгьы-уеизгьы иҟаиҵазеи, ихәҭаз ҟаиҵазар уамак ҟамлеит, рҳәон. Реицәажәара аамышьтахьгьы, аҭаҳмада гәахәас иҟаиҵеит, баша патуеиқәҵарак еиԥш акәымкәа, иҵегьы инаҳаракны дахәаԥшит даҽеакгьы. Данцоз, аконтора даадәылҵны, иҽеы ахьҿаҳәазынҙа дааскьеигеит, иҽеышькыл кны, дынҽыжәиҵеит Рапҵстан.

Излеицәажәараны иҟаз, иззеизаз аус зынӡаскгьы агәхьаа ркӡам, уи рхашҭны иалгахьеит угәахәрын Кыҷа ирасатраҽы еицәажәоз ахацәа урзыӡырԥыр. Еихлафуан, ажәа шҳамкәа неиларҵон, аха аӡәгьы игәы иалсуамызт. Агәыразра зҵоу ажәа «шҳам» ахәырбгьыц еиԥш акәын ишырԥхьаӡоз ашәлашараа. Зафас Марыҭхәа иҟны дахьнеиз иаҳақәаз, иибақәаз раҳәаны даналга, ажәеи ажәеи неихҳәаало, акыр еибаршхьан. Иара, Зафасгьы дыфаны, дҟаҟаны, уаҳа акы имҳәо ҳилгеит шырҳәауа, еиҭах ажәақәак нарылеиҵон.

Ачуанқәа акәац рҭан. Ахьурӡқәа макьана ашра иалам-гацызт, аха абысҵа аура здыз, рмысҵхәагақәа наҵыршьуан. Аԥша зны агаҽантәи ашьхаҟа иасуан, нас иааҳәны, ашьха-қәа рхыԥацәан ирыԥажьыз анаҟәоуқәа рыхьшәашәара рзым-чҳазшәа, еиҭах агаҽаҟа, амшын аԥхаррахь еихон. Аԥша асра аҽеаԥсахцыԥхьаӡа аҽеаԥсахуан алҩагьы. Амца иакәшаны игылаз рыбла ианталалак, уажәы-уажә инахыкәшон. Ирҳәоз алафԥәа рзыӡырҩра даҟәыцын, гәалашәарақәак, хәы-црақәак дрыланахалан, илабҷашь иҵарс дгылан Кыҷа. Убас деиқәышьшьы данааҟалоз еиҳарак ихьааигоз рдыруан ашә-лашараа. Ихәышҭаара неиҵихып ҳәа дзыԥәгәыҕуаз има-ҭа, ачара анизиу ашьҭахь, дук мырҵыкәа, дцеит ақалақь ахь. Мцашьагьы имамызт, уи иҵара Ашәлашара ҷьаргьы ихәар-ҭагәышьамызт. Кыҷа изеилымкаауаз, изиҵазеи убри, Ашә-лашара ихәарҭамыз азанаат. Ирдыруан ашәлашараа Кыҷа Абзагә дышиацәажәахьаз уи иҷкәын Саид иҵыхәала. Дааи-гааит дырхынҳәны, Аминат длымхны. Инхара-инҵыра зегьы иара ихьӡала иҟаиҵааит. Игәы ҭынчны дыԥәлап инарцә мҩа.

– Аиаша ҳаҳәа, Кыҷа, абыржәы уҷкәынхар уҭахызу? – ихәыцраҟәа дрылихырц, насгьы иара иларҵоз «аҵәы» уи ишҟа ирхарц, Кыҷа ихы наиқәкны ҿааиҵит Зафас. Ихаҭа дзеиԥшраз гәаҭаны ианарыжьуан акәымзар, агәағьра цәгьан Кыҷа иеиԥшу аҭаҳмада ус иацәажәара.

– Сара исзууазеи, аха уара ухаҭа уааҷкәынханы ҿыц ум-ҩа унангылазҭгьы ушԥаҟаларыз?! – иаргьы зҵаарала аҭак ны-ҟаиҵеит Кыҷа.

– Дшыҟоу аҵкыс деиҕьхап шәгәахәуазма? – иналаиршәит аӡәы.

– Сзеиҕьхарыз, сшыҟоу цәгьоушәа убама? – инаиаҭеикит Зафас.

– Уеиҕьымхааите, ушыҟоу умбаҙои? – иаарымчны ҕааиҭит Кыҷа.

– Улаф ашҳам алыжжуеит, исҳәар еиҳаб дук суҕаԥаланы, изласҳәарызеи акәымзар, – сҳәеит.

– Ҳоҳ, ҳаи, дад, дукәыхшааит! Ҳара ҳтәык макьана иузынханы уҟазаап! Арахь уааи, дад, Гәдиса, арахь уааи, уаҟа ааԥра узыԥагылоузеи?! – инасаҭеикит Кыҷа.

– Ааԥра сышԥаԥагылоу, абар шәыгәтә сахьгылоу!

– Зафас анхацәа бзиаҟәа рыгәтәаԥаҟьа дышгылоу еиԥшԥәҟьа! Ҳи-ҳи-ҳи! Уаахишь, улымҳа арахь уаахишь! Зафас иоума уара, дад, иухьчо? Напеилаԥса ҟаԥаны ҳицхрааит, имгәажә ҳартәырц, ҳҟытә далԥны, даҕа қытәак аҟны дцаны, дгәыцхәырԥхашьагаха, дымҳәыркьиларц. Исцәымгуп Зафасраа, исцәымыг! Уҙырҩы изызуз!

Иихәо цқьа ираҳарц даатгылеит аҭаҳмада. Имаҟа иадҳәалаз ақьаса аҭаҭын ааҭигеит. Инапсыргәыца инанирҟәыҷылеит. Иҭаҭынжәга амца нацраирсаанҙа, иажәа инациҵаанҙа, зны дцәышхо, зны дҟаԥшьхо, ицәа дҭатцәиуа, Кыҷа иихәарызеишь уаҳа ҳәа дыԥшын Зафас. Имаикыр, еицәеитәуан.

– Дасу имԥыхьашәааз игоит ҳәа шынаиасҳәаҵәҟьаз, ажьабаа афҩы зҕасыз абгахәыҷеиԥш, дныҵашәкәа дцеит. Дабацеи, иҟаиҵозеи Зафас ҳәа сышизхәыцуаз, адырҩаҕены снеизар, Ҟәырҷынаа ргәаҩара дахыкәшаны, аҵәыгәыгәқәа рарсра даҕуп. «Иҟауҵозеи, уара зыҵәҩанах ҭабгаз?» – аныс-ҳәа: «Ажәытәан сабацәа иртәын абри адгьыл... Ҟамхәаазмамхәааз ҳәа акгьы ҟалом, сыдгьыл сара изгоит», – иҳәеит. Уара, ирыланҵәаз, аҩны иумоу, узқәиҵу аҳәира ахыҵәаны ишьҭоуп, ари иалухузеи сҳәеит, аха иоуҳәозеи, Зафас – Зафас иоуп.

Ихыччоз иаргьы дрылаччон Зафас, аха реиҳа иччоз дгәеиҭарц иҭахны, дышрылаԥшуаз, ақыдсаҟә иқәтәаз, Ҟаҭмас илаԥш наидхалеит. Убри дкылкааны дихәаԥшуа дыччон, Кыҷа иихәааз зызкыз Ҟаҭмас иакәызшәа.

– Егьаҩы ччаргьы, ыҟами, абри уара, аҵәҩан ршьа уеиԥшха, уара узыррчозеи, Ҡаҭмас?! – инацәа хаԥагәақәа рхаханы, Ҡаҭмас инаиқәикит. Зафас иаҵкыс қәрала акыр деиҳабын Ҡаҭмас, устцәҟьа димацәажәар ихәҭан, аха ичеиԥьыкадара шианарыжьуаз еиԥш, апатуқәцара ахьеилеигозгьы рызгәамҭозшәа ҟарҵон: «Зафас – Зафас иоуп». – Исаҳәишь, ыҟами, сара усхыччартә уҟоу уҟаму?!

– Исыхьзеи, уара, агәыга, сара сыччартә сыҟамкәа?! – иҳәан, дагьыҩагылан, ԥшацәгьак зысыз аҵлеиԥш, ибаҩқәа аҿҿа рылго, дынхьатыр-аахьатырит абырг еиҩаҳаҳа Ҡаҭмас. Уи ихы-ихшара, иҵакыра, иешьара убасҟак ирацәан, ишакәым ицәа ԥызҿеыз, амра иԥсы ацҭадыршәон.

– Иуҳәеит, аха сара иуасҳәазгьы раҳәа, сара иуасҳәазгьы! – иҳәагәышьеит, аччиа сышԥеифеи ҳәа игәы дахаԥжәо игылаз Ҡаҭмас.

Ҡаҭмас дахьацтҟьаз гәахәас иҟаҵаны, Зафас иажәа инацитцеит:

– Акамхозқәа анаайуаз, ыҟами, Абзагә иаб Гәадала иеиԥш зеиԥшыз, анхацәа иҳамоу еилаҳҵап, акәаҭана, ауғә, ауардын дасу ишәымоу нажәг ҳәа ианҳалаз...

– Уара ауардын ацәаҕәацәқәа наҵакны ианалауҵаз... – аҟыԥҳәа иныбжьаиршәит Ҡаҭмас. Зегьы неибарччеит, Зафас абыржәы еиԥш, убасҟангьы ԥшьшьапык зҵоу рахәык шизаныҧыз, дышнымха-хымҵәаз ззымдыруадаз.

– Еицәоутәуеит, Ҡаҭмас!

– Уаангыл, иажәа ирҳәа!

– Зафас итәы ххәахьеит, уахь иахумган, Ҡаҭмас!

– Шәҙырҩи, шәҙырҩи! Иаҳзымдырҙо ссирк ҳаиҳәоит Зафас. Абри иеиԥш зеиԥшу роуп аиаша зҳәо, – ҿааиҵит Хабыгә.

Инеихызҳәаалоз аҵәалаҵаҩцәа рахьтә, аҵыхәахьшәа игылаз Хабыгә днеизыԥшит Кыча. Иуаҩра абжа ааиҩишахьан уи ахаҵа. Кәмызцәа хылԥак, ауапа еиԥш ахәы ахьыссы, ҟаитанла ихырҷаны ихан. Иԥаҵақәа хьыдышьшь, уаҩы данибо, дҧьыҟәԥьыҟәуа, иҿерыцҳатәны дныҟәон. Имацара амҩа данану, ибҕагьы ириашон, иблақәагьы иаҳа ихьаԥш-кәаԥшуан. Ҟазшьас иман: амҩаҿы шәааиԥылар, инкарҵәаҙаны аԥсшәа уеиҳәон.

Дзырччаша акгьы умҳәаҙозаргьы, дызхыччо узымдырҙо, «ҳиҳи» ҳәа ибжьы рмаԛны, маҙажәак иҳәозшәа, дынцәыҵаччон, нас, шәанаааиԥырҵлак, ажәак уеиҳәарц иҵахны ихашҭызшәа, дааҭгыланы, ибҕа аарԥьыҟәны, днаушьклаԥшуан. Ажәақәак наушьклеиҳәон. Хабыгә ишиаҳауа, ишәарҭоу, уаѡ дызкәыҙша маҙа рҳәомызт. Шәҟәык алаиҵахьаны, дашшны, хаҭала иара ирҙыз ҳәа, аҙәгьы дрыздыруамызт. Аха зегьы ирдыруан, иааиаҳауаз, аҟыԥҳәа днеины, илымҳа дынҵахәыҵхәыҵны, Кьынтышә ишиеиҳәоз.

Убарҵқәа днарызхәыцноуп, «Абри иеиԥш зеиԥшу роуп аиаша зҳәало» ҳәа Зафас изыҳәан Хабыгә ианиҳәа, ахҵҟьа иаѡызаха:

– Уара, Хабыгә, аиашақәа шуҳәало еиԥшҵәҟьа! – ҳәа заатирҟьаз, Абзагә уи ихы наиқәыкны. Уигьы азмырхакәа, иажәақәа ирыҵатҵәахыз рзеилымкаар ҳәа дшәозшәа, хазы колнхараны ианыҟаз, Кьынтышә тәарҭас иахьимаз, аусҳәарҭахь инацәа ду наирххеит. «ьоукы нхәыҵачча-аахәыҵаччеит, аха аҙәырԥы, ирҳәара рҽамшәо, инеиҽаԥшы-ааиҽаԥшуа иаанхеит. Даҿеаҙәызар, ажәлар рыгәҭа сцәа ԥуҿеит ҳәа, ма иақәнагахаша ажәала аҭак ҟаиҵар акәын, мамзаргьы иаҳәызба аҭра иҭыҵәрааруан. Аха Хабыгә изеилымкаазшәа, имаҳазшәа ҿырдагәа ҟаҵаны, баша лафк еиԥш инаивижьит. Иара иаҵкыс Кыҷа иаҳа ицәымыҷхеит. «Ҟәышра игҙам, аха аҿынкылара игуп абри Абзагә. Дадызцалазеи, даҿеа ҕак дызирҳауазеи?!» – иҳәан, игәанала уҿынкыл, иуҳәаз азхоит ҳәа аанаго, днаихәаԥшит.

– Сажәа сшәырҳәа, уара, ыҟами, сажәа, нас уажә ижәбама, шәыхәдацәақәа ҵибакаалап, – инаицҵеит Зафас. – Ажәакала, дасу имаз акамхоз ианалеиҵоз, ианеиҽаҳкаауаз, Ҟаҭмас аамҵақәа ас ицарым иҳәазаарын, икәаҵана ҿыцххараҙа, аҭуан илықәҵаны иҵәахит, ыҟами. Уажәы, ыҟами анцәа иԥьшьаны, акамхозқәагьы ықәҙааит, ихыбгалеит игәахәзаап, икәаҵана рѡаны, ирԥшшаны аҭуан иаалбааигеит, – иаахиркәшеит Зафас. Ҟаҭмас ишҟа даанаскьеит. Ихы нхыршәҭны, днаиҵаԥшит, сузымиааиргьы ма суцҳандаз ҳәа аҿы иаҵаԥшуа абгахәыҷы еиԥш. – Ибзиаҵәҟьоуп алыҕәраҽы аихаҷа-маҷа аҵәахра. Ал-

ҩақ ианашәалак, ижьакцаҙом. Ашәхаҩа иаҩызахоит, ашәхаҩа! – Зегьы ргәаҕ Ҟаҵмас инаихиган, иажәа ҵәыҵәқәа наихьишьит.

«Џьоукы ччеит иргәарԥхаҵәҟьаны, рыччара, изаҳауазгьы даргьы рзыҳәа игәыԥсыршьагаха. Аха даҽеа џьоукы, қәрала иаҳа инеиҳабацәаз, рыччабжь еиԥшын, азымҵәыжәҩак ахьыԥҵәаз иахҟьаны, изышьҭымԥрааз апҟа амҵәыжәҩа ашьҭыбжь. Изхааныз, излаԥшхьаз рацәан. Адыд-мацәыс неиқәтәаны, ажәҩан аныцкьахалакгьы, акраамҵа ацаҟьа еиҟәԥара иавҵҙом ақәасаб. Аԥҵа ахыҵра мариоуп. ԥша ҕәҕәак насыр, ицҟьашәҟьа иагоит, аха акраамҵа иазынхоит ақәасаб агәыҵҟьара. Усҟак уазымхәыцкәа, лафҳәаҩык иизбаз ажәак еиԥш уазнеир, уаҩ дарччартә иҟан Ҟаҵмас изыҳәан Зафас ииҳәаз. Аха, рыцҳарас иҟалаз, ҳаҵыр бзиа зқәыз, анхаҩ нага Ҟаҵмас, ииашаҵәҟьаны ихьыз усын. Издыруазгьы рацәаҩын. Урҵ раԥхьа дгылан Кыча. Икәаҵана аниҵәахуазгьы идыруан. Усҟан ақыҵаҽы, акәаҵанақәа змаз, нацәала иуԥхьаҙон, гәамҵашьа амамызт Ҟаҵмас икәаҵана шыԥхьеикыз. Акгьы имҳәеит, иԥсы иахимырҙааит Кыча. Аҙәгьы иимырхәо, ихаҵагьы дзаланымхо, акәаҵана ҵәахны измаз изыҳәан аҵкыс, уи атәы зҳәоз Зафас иаҳа дизгәааит. Ибон, Зафас, Ҟаҵмас данихлафуаз, илаф ацәымҕра шалаз,ишалыжжуаз агәаҕ.Ашьыцра бааԥс иахылҵуаз гәаҕын. Зафас изыҳәан бзиарамзар цәгьара ҟаимҵацызт Ҟаҵмас. Уи анымха-хымҵәа изыҳәан напеилаԥса аныҟарҵоз, Ҟаҵмас раԥхьагьы иалеиҵеит ихәҵаа. Реиҳа дизааигәаны идынхалоз игәылацәа дреиуан. Зафас иҷкәын, уажәы аҵара далганы, аконтораҽ аусура иалагаз даныхәыҷыз, амлакраан, крыфарҵас, хныҟәгарҵас иахьимаз Ҟаҵмас иҟны акәын. Шаҟа абзиара изыҟаиҵоз, убриаҟара, ачымазаҩ-ҳарам згәы бзиоу данибалак, шьыцра бааԥсыла дышиҵашьыцуа еиԥш, иаҳаиаҳа Ҟаҵмас изыҳәан дҳарамхон Зафас. Дзыхсырҟьозеи ҳәа ихы дазҵаауамызт.

Зафас ииҳәаз алаф-шҳам ицәымыҕхан, ацәажәара даҽаџьара иахигарц иҽыназикит Кыча. Аха уи аҳәаха имоуцкәа:

–Аиха иаҷухуа аихашәа уибоит,– иҳәеит Ҟаҵмас,изхысҳәааз шәымдыруеи ҳәа аанаго, даарылаԥшит. Нас инапоуқәа За-

фас ицламҳәа иахьҟьысыртә ирхханы инаиқәикын: – Абри уара уеиԥш зеиԥшу рнапы иамкырц азыҳәаноуп скәаҵана зыстцәахыз! – Иааҭирҟьан, «ҭфу!» ҳәа дагьынкажьцәеит.

Иахьакәым ишкылсуаз рбеит лафҳәарала излагаз аицәажәара. Аичырчашцәа иаҳагьы аҵәы аларҵон. Урҭ Марыҭхәеи Ардушьнеи рус аҵкысгьы, жәрала-чарала, қьафурала амш ахьырхыргоз иаҳа еигәырґьон. Зафас игәы ԥхҭрагьы хьаас ирымамызт, Ҟаҭмас иажәақәагьы ргәаҵахь инарышьҭуамызт. Даҽеа ԥьоукгьы абригадир Бардушьа иеиԥш зеиԥшыз, Ҟаҭмас ииҳәозгьы иақәшаҳаҭхон, Зафас ииҳәозгьы, иҳәаны далгаанҙа «иҳәа, иҳәа, ииашоуп иуҳәарц иуҵаху» ҳәа рхы дырҵысуан.

Кыча днаихәаԥшит Абзагә. Блала инаиеиҳәеит: «Иаамҵоуп, акы нараҳәа. Иахдырҟьацәеит. Иаанкыл. Ирымчны рацәажәара, уара уда, ҽаҙәы азин имам».

Акгьы имҳәеит Кыча.

– Сара, мыжда, уара уҵауад напы ҟәымшәышәқәа!.. Скәаҵана, унапы иасыркуам иҳәахт!.. Ашәлашара зтәыз, ҳаҵауад изыҳәан, ашьтәқәа ртәыша даханы ишигоз, знапсыргәыҵа цәыҟьҟьахьаз уаб инапқәа иаҳа ианаалозҭгьы Ҟаҭмас укәаҵана, ыы, ыҟами?! – иқьышәқәа қәац-қәацо, ибжьы ҷахьаҙа, ҽааиҵит Зафас.

– Аҳратәра аныҟазгьы иаҳфоз, иаажәуаз ҳаман, уажәгьы ҽаҙәы ичуан ҳҵаԥшуам, напеилаԥсала аҙәгьы сныҟәимгац. Сымаха-шьаха еибганы, гәаҟрацәгьак сақәымшәакәа, напеилаԥса анысзыҟарҵа, ма схы ахьынахо сықәҵны сцоит, мамзаргьы сҽыкнаҳаны сҽысшьуеит, – инаиаҭеикит Ҟаҭмас. Иажәақәа ԥьбаран, аха ибжьы шкаҳаз, иаҳа иҽешникылаз аилкаара мариан. Ихшара днарызхәыцит. Акәаҭана аҵәахра аҵкыс ибашоугьы ауаа ақәдырҙқәахьеит. Сара сусым, схәыцқәа ирԥырхагамхандаз.

Дысԥырыжәга шәуаазар, ала-ԥина сахьафо шәымбаҙои ҳәа аанарго, анцәа диҳәозшәа, иашнапык ааирхахан, еизаны иҙырашуаз даарылаԥшит Ҟаҭмас.

Иҭаҭыныжәга илабҵашь ахы аҷаш-аҷашҳәа инықәикшан, Зафас ишҟа даахьаҳәит Кыча. Зегьы агәра ганы иҟан, ажәа мҽыгқәа еибызхәаз, зыгәқәа цәибаҟьаз, ахәша рыбжьишьуе-

ит ҳәа. Аҩыцьагьы иара исасцәоуп, аԥшәымак ишихәҭоу еиԥш, аҳәгьы игәы нимырхароуп. Убри аҭыԥан:

– Дад, Зафас, Кыҷа дукәыхшахааит, ишсоуҳәара, иахьа абраҟа уааи ҳәа уазҳәада? – иҳәан ҷааиҭит.

– Аԥсуаа иаҳҵасым, асас ас иарҳәо смаҳацт, – иҳәеит атрактарист Мажара. Исҳәаз сыцхәа ҳәа аанаго, Абзагә днеиҷаԥшит.

– Ачара ҳамам, аԥсхәы аауам, – Мажара иихәаз наивижьын, иажәа инациҵеит Кыҷа. – Ҟаҭмас, Кәнач, Ҭамел, Абзагә уҳәа, унеишь-уааишь ҳәа зарҳәо аҳәык-ҩыцьак наидгаланы, Марыҭхәа ҳиацәажәарц ҳаҳбеит, уара убраҟа узхәарҭоу ҳәа иудыруазеи? Саб диуоуп уҳәан, уизаҳашьҭит. Иҳазиоуҳәарц, даҳзаарц ҳашиҳәо, уалгеит уус, – дааҭгыланы, иҭаҭыныжәга еиҭах аҷах-аҷахҳәа илабҷашь ахы иныкәикшеит. Изеиҳәаз, Зафас иакәымкәа, исҳәаз иаанаго еилукаама ҳәа Хабыгә днаиҷаԥшит. Хабыгә ахьаԥарч абга аԥылар еиԥш ицәа дынҭалеит. Абасеиԥш аилацәажәараҷы, цәгьаҳәарамзар акгьы ззымдыруа, Хабыгә дышҟеиԥхьеи Кыҷа ҳәа иҧьазшьоз, иреилиркааит, Зафас иеиԥш, уигьы иамҳәаҳакәа дшааз.

– Деилагеит аҭаҳмада! Иаҳәазаргьы, иаҳәаҳамкәа дааизаргьы, уашҭа иҭалаз дсасуп. Исмаҳац, асас ари аҩыза ажәа иарҳәо, – иҳәеит Абзагә ибжьы нытцакны.

– Аԥсуаа иаҳҵасым! – иҳәеит еиҭах Мажара. Уи ибжьы рмаҷны дызцәажәаҳомызт. Ашәлашараа зегьы ирҟазшьоу – рыбжьы ҭцаны ацәажәара, иара атрактор дахьаҟәтәоу, аусура дшаҷу, данцәажәо ибжьы ахьирдууазгьы нацлан, дзацәажәо диқәтцәҟьозшәа акәын ибжьы шыҟаз. Убжьы аархәыҷы ҳәа иазҳәоз, дрызгәаауан, аҳәы ицәгьа саҳәа, мамзаргьы уҳәансҳәанк уалацәажәа ҳәа иарҳәаазшәа иԥхьаҳаны. Ауаҩы иихәо иҳәаларoуп зегьы ираҳартә.

– Иаҳҵасым уҳәахт! – Мажара иихәаз днахьынҳалеит Зафас. – Амыждараз, напеилаԥса сзыҟарҵеит. Исыбаргәыз, сналбаар, Ачамҳара сналс-ҩалсыр, ԥхынрак исфашаз сыртон, аҳәгьы егьсаҿԥниҳәомызт, – иҳәеит, анапеилаԥса ҟазҵаз, уаҟа игылоу ракәымкәа, даҿа ҧьоукы ракәны иреиҳәозшәа.

– Француз ныҟәаҩык иҳәахьеит, ҧьара саԥхьахьеит, аԥсуаа иҳамоу анапеилаԥса иабзоураны ҳәыркьиаҩык адунеи дшықәҳамҵац, – иныбжьаиршәит Тарас.

Уажәшьҭа ихьаршатәын.

Дааԥышәырччеит Кыҷа. Ицәажәашьа рдыруан. Еилыркааит ажәабжьк иҳәарц шиҙбаз.

– Умгәаан, ҳаузыгәдуны иаҳҳәоит, Зафас. Аҽԥныхәа атәы шыҡоу умбои,дад,уи адагьы ԥсыхәа ыҡам.Абысҭа ҿахра уфарц азыхәан, аԥхҙы коуҭәароуп. Даҽа ҷьоукы рыԥхҙы иалҵыз акәзар иуфо, аҽԥныхәа нацҵаны илбаудароуп. Ҳасасцәа ҳарзыԥшуп, ҳаццакуам, ажәабжьк сгәалашәеит, ишәасҳәап, – ақыдсаҡә дныҚәтәеит Кыҷа. Анаѡс игылақәазгьы, ҳзырччаша ажәабжьк иҳәоит рҳәан, иааикәшаны иагылеит.– Чаҵә Чагә иҙбахә заҳахьоу шәрацәаѡуп. Гәыԥтәын. Лафҳәаѡын. Нхарантцырала уамак далаҡамызт. Аха иҡәыҷареи илафҳәара бзиеи рзыхәан, уаѡ нагас дрыԥхьаҙон. Нестор Лакәаба диԥхьаны дигалон. Диацәажәалон. Пату иқәиҵон. Асасцәа дрыдиртәалон. Убас диԥхьаны данига зны, апатифон иитеит ҳамҭас. Чагә арахә-ашәахә рзыхәан уеизгьы дмаҷьанан.Игәылара Гәыцьуак дынхон. Абни Агәыцьуа ҷьматцәрык ҿаҳәаны, акраҿаҵо ичахуан. Чагә ѡынтәҡагьы иеиҳәахьан, уҷьма ҳазшьы, абжа уара иф, абжа – сара, ахә устап, исҿаҵа ҳәа, аха Агәыцьуа иуамызт. Ишыҡаз, аҙынраха, ус анрымамыз, афатәгьы реиҳа ианмаҷыз, Алакәаба иитаз апатифон абжьы аужьҙаны арҳәара далагеит, иҳәеит, Чагә. Ашьыбжьышьҭахь иѡалагаз, ауха, аҵх агәы еиѡнашаанҙа, аҳабла иалыѡуа, апатифон аҳәара иаҿын.

– Умаҵа иҡны уаныҡаз иаахәаны иааугаз арадио еиԥш, – иныбжьаиршәит Зафас.

– Уаангыл, уи срадио уара узыхәан, ауаз аҳәахра иҡоуп, – иҳәан, иажәа инациҵеит Кыҷа. – Иаҳәоит апатифон, аха ишԥаҳәои, қыҵак еизугар, ус ашәа рызҳәарым. Усҡан апатифон збахьадаз, издыруадаз. Адырѡаҽены Агәаҷьуа Чагә игәашә аҿы днеин:

– Иҡоузеи, уара, Чагә, иааԥымҵәаҙакәа иацы, иаха шәаҳәабжьуп уашҭа иҵыѡуа, иуҵада? – ҳәа днаиазҵааит.

– Иҡахузеи, асасцәа дахьқәа сҵоуп, ашамҭазоуп ишьҭаланы ианыцәа. Исхашҵыз, уара ужәлантәқәагьы ѡыцьа ыҡоуп, – иҳәеит Чагә.

– Иабатәиқәоу?

– Иахьатәиу егьиу макьана ауаа идсмырбац. Ираҳар, иҟало убап, Ҭырқәтәылантәи иааит. Иҙхьаз ҳаԥсуаа иреиуоуп. Гәыцьуаа ѡыцьа рылоуп, – иҳәеит Чагә.

– Чагә, уанаԥьалбеит, Гәыцьуаа иҳамаз иреиҕьыз амҳаԥьырра иагахьеит. Ҭырқәтәылантә, анцәа иҳәаны, еибга-еизѡыда сашьцәа аазар, пату рықәысҵар сҭахуп, аѡнынҙа исызнага. Ани, згәаҕ умоу сыцьма ҭәыргьы ҳшьып, – иҳәеит.

Агәыцьуа иѡны дынкылсын, ицьма ишьит. Акәац ижәит. Игәылацәа идигалеит. Иашьцәа иманы днеиуеит ҳәа Чагә дизыԥшуп. Дшыԥшыз, идәылырцаз аҭаца леиԥш чамаданк кны, ашҭа дааҭалеит Чагә имацара. Гәыцьуа истол иныкәыргыланы, апатифон арҳәара дналагеит.

– Ааит, уара, ачачанхша, сышԥоужьеи! – иҳәан, дыҵкьеит, иҳәеит Агәыцьуа. Еилумкааи ҳәа аанаго, зны Зафас днаиҷапшит, нас Хабыгә днаихәаԥшит Кыча.

Мышқәак анҵы, акыр даназхәыц ауп Абзагә ианеиликаа Кыча дахьынҙаиашаз. Ҵас бзиак еилеигеит, ламыск дахысит, иашҭа иҭаз асасцәа ус дахьырԥылаз, аха ихьчон даҷеакы, уи аҵкыс еиҵамыз. Напеилаԥса хьҙуп аҳабла, ақыҭа рзыҳәан, аха ихьымҙгуп иззыҟарҵо изыҳәан. Зафас инаиқәкны, даҷеакгьы реиҳәеит аҳабла: лак даѡсуам, иаҳәаҙамкәа, афара-чара ахьыҟоу инеиз. Насгьы, хымԥада, аҭаҳмада идыруан иажәа ԥьбарақәа зеиҳәаз Зафаси, исҳәаз уаргьы иузкуп, уаргьы уабаанагеи ҳәа, дкылкааны дызхәаԥшуаз Хабыгәи рхы ишақәрымҵоз, ирмаҳазшәа, мамзаргьы ирзеилымкаазшәа ҟаҵаны ишраѡрыжьуаз.

– Ацәажәара ҳханагалан, ҳачуан ашра иаҟәыҵит, ыҟами, – иҳәан, акәац зҭаз ачуан амца аҵаҵара дналагеит Зафас.

– Ачуан уахыццакуеит, дабаҟоу ҳаззыԥшу? – Зафас инаиқәҷиҵит Абзагә. – Уара, абри ҳаижьеит, ҳаиҟаҭәеит ҳәа сыҟоуп. Цқьа иҳаҳәа, уара снеиуеит иҳәама Марыҭхәа? Иҳауҳәаз, иѡны ушнеиз, ашьышьматраҷы уҷы шуҙәҙәаз, иуфаз-иужәыз ауп. Уаѡҵас шәеидтәаланы шәмеицәажәаҙеи?

– Кыча иасҳәаахьеит, ыҟами, – алѡа зхылаз иблақәа рҟәыҷуа, Абзагә днаихәаԥшит Зафас. – Ауха иацәажәарҭа смоуит. Ашьыжь сшыцәаз усура дцеит. Сишьҭаланы снеит иусураҷы.

Имцызар, уцаны Аминаҭ, улазҭаа. Марыҭхәа икабинет ашәаҷ стәоуп. Аҳәы дыԥноуп рҳәан, снармышьҭит, ыҟами. Ашә илатәоу аҭыԥха лԥызак иахьлалхәо саҳауеит. ԥҳәыс ԥшҳак дыԥноуп, ԥасагьы зны дааихьеит, ҳара ҳҷы аус луҳом, дицәыбзазар акәхап, ыҟами, ҳәа. Сшыԥшыз, Аминаҭ даадәылҭит. Сахьылбаз, ыҟами, иаалцәымыҕхеит.

Зафас иажәақәа ҭәымыҕҭас игәахы иналакшеит Абзагә. Уи здыруаз, Зафас ииҳәаз рмаҳазшәа ҟарҭеит.

«Кьынҭышә иасҳәаша, араҟа исаҳашаз саҳаит, уажәшьҭа анҭ ирҳәо сназыҳырԥлапишь» – ҳәа, дныцәгьахәыцын, ауаԥьаҟ азыҳәан иххны, иршьаны амҷы еиқәызҭоз аҷар рахь иҷынеихеит Хабыгә.

Дасу русҟәа инарылагеит.

* * *

Ашьыбжь нхыҳәҳәоны, ашҭа иааҭалеит хԥык ахацәа ԥҳәыск дрыцны. Уаанҳа илшәны, араҟа, Ашәлашара ирымбацызт, плашь жәԥангәыԥшшәыла ҷыцк шылшәызгьы, лкасы лхыхны, лыжәԥахырқәа ирықәыршә, ишьҭхысаа инеиуа қәасабк дашьклаԥшуазшәа, еснагь лхы шьҭых, ԥхьаҟа лыԥшышьеи, лшьаҷақәа еихҳәаны дара, изҷылҭааз ашәлашараа рхаҭақәагьы ираԥысыз, лныҟәашьеи рыла, ианынаԥш, харантәгьы дырдырит, аԥҳәыс Аминаҭ шлакәыз. Дызцыз ахацәа зегьы лгәы шрызҭаз, дахьрыцу, иахьлывагылоу, маҷкгьы дшазыгәдуу убартә иҟан лаашьала. «Шәарҭ, ашәлашараа, скашәыжьит, сара шәсыдымгылеит схаҵа дансцәыргоз, аха шәара исасны ишәҭамаашагьы сицуп» – ҳәа аанаго, лҷеынкыланы, цқьа дырбарц, лаԥхьаҟа даалышьҭит ахаҵа шәпажәпа. Дызбахьаз исахьа убасҟак иҵыррхьан, ихаҭа инаиҷаԥшны дзымбацызгьы, иаармарианы, харантәгьы дырдырит Марыҭхәа шиакәыз.

Дызлаз, иеиԥш-зеиԥшыз рзыҳәан, ишаанагара, уимоу, даазырԥшҳаша, «имоуп-ихҳуп, иаргьы ифоит, уаргьы иуҷеиҵоит» ҳәа злаизырҳәаша, мгәацәагәышьан уи имгәацәа, аха ашәлашараа рылаԥш шынаиқәшәаҵәҟьаз:

– Дауеит, имгәацәа иаԥхьа иргыланы, иҩыза дифазшәа…

– Дауеит, дпакь-макьуа, акамбашь еимгәа еиԥш, – рҳәеит.

– Марытхәа уажә дызбама, Ардушьна амца ацралҵаанҳа, иаҳҵынраҷы иҩызцәа иманы данаалак… – акы лҳәарц дшаҷыз ԥҳәыс быргк, даҽа ԥҳәыск лажәа днаԥыҩлан:

– Иҩызцәа иманы ҳәа , избырԥшҳахуазеи, иаахтны, иҳәса иманы данаалак бымҳәои, – лҳәеит.

Аԥҳәыс бырг инацылҵеит:

– Данаалак, егьарарны акәытқәа раасырхәахьан. Снаихьыԥшаанҳа дыздырит. Исзымдырыз ирыцу аԥҳәыс лоуп. Баанҷасишь, баанҷасишь, бара! Ҽырхықәымҵа, лхы дубеиа ибашәа лыԥшышьеи, лшьапқәа неихҳәа-неихҳәо лныкәашьала, хымԥада, Аминаҭ лоуп.

– Уи лара лоуп, аха арԥыс ирыцу? Икостиум, игалстук, аллаҳ, аллаҳ, ҳәынҵәак иныламԥалац, дырчачатны иааҙоу аҙәы иакәхап.

– Азхарамфа Зафас иԥа иоуп. Дырчачатны дааҙа акәым, сара мыжда, Гьаргәал Чачба иԥа… Дгәабымҭаҙеи, агәашә дшааҭалаз, абысҵа чуанқәа рахь дшынаԥшыз…

– Ҳаи, абааԥс, уаҩоу бишәаԥьҳәаҩуп! Дызусҵадашь егьи, ахԥатәи ахаҵа?

– Дмакәароушәа чамаданкгьы икуп.

– Иеилаҳәашьоузеи, ԥьбеит?!

– Агәабанақь палтакьаҷ ишәуп.

– Иеиқәагьы гәабанақь еиқәоуп.

– Ижакьа иҷассы, ихылпа ԥха ихаршьшьы, даԥсыуамзар кәалап… Дызцугьы дызусҵоу рдыруеит ҳәа сыкәаҙам…

Ахацәа нарԥылан, аԥсшәа нарарҳәеит асасцәа. Иҽеынкыланы, дысзымдырзаргьы, сашҭа дҭалазар, дсасуп ҳәа, усҟацәакгьы диҷамԥшкәа, ажакьа зҷачыз, гәабанақьла еилаҳәаз ахаҵа инапы ааимихит Кыҷа.

– Уара, Кыҷа, ҳасас цқьа унаихәаԥшишь… Сыԥсҙамзар, Хьыкәыр лыҷкәын, ԥсаҭа шкәакәа Хьыкәыр… – иажәа намыгҙакәа, иҽеаникылеит Ҟатмас.

Аихатәы маа змаз амҷтәы чамадан, аҭаҭын хыблаахақәа ахьаддырҟьацылоз, икылблаа-кылблааҙа, аргылашьа дақәым-

шәеит асас. Зыбжак каԥсахьаз, ихаԥыц ҩежьқәа аарԥшуа, дԥышәырччон. Акгьы мҳәакәа дгылан.

Илабҵашь днақәыҕәҕәан, ихы ҩышьҭихит Кыҵа. Зегьы ԥшуан, ишанха-шьхныԥсыланы. Аибашьра еилгеижьҭеи жәашықәса ҭырц егьагмызт, зыԥсы ҭаны еиқәхаз, зызқәа ҭыԥ Ашәлашара илызхраны иҟаз хынҳәхьан. Ихнымҳәыз рызԥшра шбаша хжьараз агәра ргахьан...

Ргәы кадыршәхьан, аибашьра ҟалаанҙа, ирцәалаҙыз рҵеицәа рзыҳәангьы.

Дааԥышәырччашәа иун, избо иашоума ҳәа блала дразҵаауа, иҳабла днарылаԥшит Кыҵа, нас ԥшак днышьҭнахызшәа, илабҵашьгьы нкаршәны, иҩнапык рхаха, асас «апап-ԥаҵа» даагәыдикылеит.

– Ҳаи, Кыҵа ухаҵкы дцааит! Уеибгоума, уанаԥьалбеит?! – илабжышқәа нхаҟәҟәалеит, аибашьра ицәалаҙхьаз иҵкәын дхынҳәызшәа.

– Бан лхылсеит, Хьыкәыр лыҵкәын дахьааз шәымбаҙои?! Хьыкәыр, жәынҵацәгьа, лыҵкәын игәхьаагара лаԥьал аанҙа дагеит, – лҳәан, ԥьара дшылҭынхамызгьы, лылабжышқәа аалрыцқьеит Уарчхангьы. – Ах, анаԥьалбеит, мышкы заҵәык уан убла дҵаԥшыҵгьы, ԥьанаҭ гыларҵас илмоуаз!

– Ибла дҵаԥшыхындаз, нас дагьыԥсуазма, лыҵкәын заҵәы имбароупе дызгаз...

– Асовет мчы Аԥсны ианаадиуаз, аменшевикцәа ԥхаҵаны ианкарцоз, Алакәаба дивагылан абри иаб, – ихаҵа аԥсшәа иалҳәаанҙа, егьырҵ идеизаланы, ҷымҵ, дԥьашьо иахьынҙаихәаԥшуаз, даҽа ԥьоукы дахьынҙагәыдыркылоз, уи ихы-иҵыхәа, издыруазгьы, иззымдыруазгьы раҳәара дналагеит Уарчхан. – Иаргьы иаб дихырҟьаны...

– Ҳаи, Хьыкәыр рыцҳа, Хьыкәыр, абри амш бахаанхарауаз! Уааишь, сгәыдкылишь, нан, – ҭынха дук леиԥш, лнапы ыргьежьны, даагәыдылкылеит Уарчхан. Уи ашәы лшәын, лҵынхак дыԥсны, лмыткәма бжьык ашәлашараа ишырмаҳацызгьы. Аха ашәы зыбшәузеи ҳәа аҙәгьы дазҵаауамызт, иагьлыдашшыломызт. Уҳәан-сҳәанны ирдыруаз убри акәын, арра иацәыбналаны ииаз лиешьаратәык дыршьит ҳәа лаҳаит.

– ԥшʒала, уаб иԝны уахылап, дад. Уԝны ԝ-хыбк ақәуп, ԝба! Адәахьтәи ақәбаахьеит, аха аԝныцҟа ҟауар ҿыцла ишықәҳаршәуаз мацара, ԝ-хыбкны иҟаларц егьагым, – иныбжьаиршәит Ҟаҭмас.

– Исгәалашәоит саб ианихыбуаз. Уамакгьы ахымҵуашәа... – иҳәеит Арсана. Иаб ахьʒ бзиа змаз нхаԝык шиакәызгьы, иан лыхьʒ ҳәаны Хьыкәыр лыҷкәын ҳәа акәын уи ишиԥхьоз.

– Иашоуп, дад, уамак ахыҵуамызт, аха амца ахьеиқәым, алԝақ ахьаҵамсуа, аҟауар лассы ибаауеит, – уи инаиаҭеикын, ууанʒа иихәоз инациҵеит Ҟаҭмас. – Иугәалашәозар, дад, Арсана, уаб, Мақьсуд рыцҳа, акәасқьа иргыларц амаҭәахә еизганы изышьҭан. Ларҟакгьы аʒәы иахимхит. Ишынеибакәу зегьы амаҵурҭа аԝныцҟа иԝноуп, – ҳара иҳадуҵаз ҟаҳҵеит, ҳаламыс цқьоуп уара уҽаԥхьа ҳәа иҳәозшәа акәын, Ҟаҭмас иҳәашьа шыҟаз. – Ҳаҕба надҵит ҳәа, асқьала зырбго ҳреиуам, дад. Маҷкгьы ҳхы ааҳарҿхәап, – игәышьҭыхганы лафкгьы налеиҵан, даалгеит иажәа. Ҳара иуаҳҳәарц иаҳҭахыз Ҟаҭмас иуеиҳәеит ҳәа аанаго:

– Ҟалашьа амоума!

– Иашоуп!

– Ҳаҟанаҵ, уԝны ҳарбаауазма! – ҳәа инеиларыԥсеит.

Иаргьы, ԥьара измыргылакәа, аҿуаԝ аҿыжәҵха имҭо, иҟамчы имызхуаз аҳаблагьы, иҳаркы ҳәа имхшьа иақәымшәаз, импыҵаханы икын Арсана ичамадан.

– Цқьа аԥсшәа иаҳҳәап зны, нас еибаҳҳәалап исқьала аиқәырхара атәы, – иҳәан, днеины ичамадан ааимихит Абзагә, днаханы инаиргылеит. Ижәԝахырқәа аԝбагьы рыҕәҕәаны иааникылан, акраамҭа диҽаԥшуан. Нас аԝыцьагьы рыҿнеигәыддырҳәҳәалеит. Еиҭа инеиҽаԥшит.

– Унапы цқьа иузмыриашошәа збоит, Абзагә, иахьзеи? – иҳәеит Арсана.

– Аибашьра... Уи хьаам! Уара ухаԥыцқәа, Арсана...

– Сибирь, цинга...

– Уеибга-уеизԝыда!.. Унхараҿ ҳуцхраап, ԥҳәыс дузааҳгап, ачара узааруп, – деиҵааигәыдиҳәҳәалеит Абзагә. Қәрала урҭ уамак рыбжьамызт.

– Чаҕыр ҳанҭалоз, реиҳа аʒы аҵаҷы изычҳауа ҳәа ҳанеисалоз угәалашәо, Абзагә? Убра сахьыӄаз, Ашәлашара аасгәалашәацыԥхьаʒа, Чаҕыр ашьҭыбжь слымҳа инҭаɯуан, – ихаԥыцқәа иаанхазгьы, амца ахьылсыз абнеиԥш, ихиқәаҵәааҳɯежьааʒа иаарԥшуа, дааччеит Арсана. Уи данԥышәырччоуп Абзагә иангәеиҵа, ихы-иҷы шаӄа кыҷырала иҵәыз. Қәрала иуаɯра абыржәоуп данааҭагыла ҳәа ашәлашараа иззырҳәашаз уи ахаҵа, ихы-иҷы ацәеижьы, алɯақ иалакнаҳаны идырԥшшаз ашәха иеиԥшын. «Амра дабылма?» – ааигәахәит Абзагә азныказы. Аибашьра даныӄаз дрықәшәақәахьан ахьҭа тәылаҷацәқәа рӄынтәи ауаа. Урҭ рхы-рҷы мыцхәгьы ишкәакәан, иӄәымшәышәын, насгьы иҭҭәаан. Арсана ихы-иҷы аԥшшәхәы, амцабз иахдырӄьазшәа иахьыӄоу аамышьтахьгьы, егьҵаҕахеит, ацәа рхханы, абаɯ иакәыршоуп. Хәбаӄа шықәса ракәын ирыбжьаз, аха урыхәаԥшыр, жәашықәса инареиҳаны ирыбжьазшәа, Абзагә иаасҵа дхажәаахьан Арсана. Абзагә урҭқәа шгәеиҵазгьы, акгьы имбаʒазшәа ƀаҵаны, Арсана ииҳәаз агәалашәара инацирҕызит:

– Чаҕыр хыла ҳанасуаз ауп иуҳәо, ԥшьɯык, хәɯык, ҽык ҳанақәтәалоз угәалашәоу? Сара, уҳаиҵбуп ҳәа, аҵыхәа ашьаҵаҷыҵәӄьа сақәшәыртәон, ҳа-ҳа-ҳа! Шаӄантә сақәыɯрны скаҳахьаз!

Убри ихынҳәра аҽны инаркны, зыҷкәын, ма зашьак дыʒхьаз, мамзаргьы аибашьрахьтә ихнымҳәыз, ианааиԥылалак, «Угәы каумыжьын, деибгам шаҳҳәоз, умбои дшааз Арсана, уара утәгьы убас дауеит», – рҳәон.

12

Ашәаԥьҳәаɯ ҽырххыла Қьач Кыча игәашә даннадыххылаз, аилацәажәара реиҳа иашыкьымҵан. Ахацәа нахыкәша-аахыкәшо, инавала-аавало, анаԥшыɯцәа рзыҳәан акәым, ҳарҭ, ашәлашараа ҳзыҳәангьы, иаамыцхәхартә, алагамҵа ажәақәа рҳәахьан, ажәа ƀәандақәа издыршәхьан Марыҵхәа. «Иԥсы иамаз. Аԥсшәа ала иафом, аҳәа иафом, иаҳцәагозеи?!».

Игәы дырӄәандарц, алаԥш хаақәа изыркхьан аҳәса.

Иара, Марыҵхәа, ишшаԥасалаха, алɯаҵә ахызза асаан ƀьаԥс ду иантҵаны иаԥхьа иқәыз ақабла ажәɯашәаӄьеи, иҷы-

ҭа зырчыхәчыхәуаз акаҭахәыр сыʒбали, абысҭа еиқәҭеи дрыхәаԥшуа, иганаҷ итәаз Зафас иԥа илымҳа инҭеиҳәахьан, араҟа имаʒажәаҳәагаз, урысшәала:

– Что они от меня хотят, уара? Я же сказал, или деньги, или старушка сгниет в тюрьме.

Уи аниеиҳәаз акәʒам ашәаԥьҳәаѡ агәашә даннадыххылаз. Рыцҳарак ҟалеит, убас аʒәы ибжьы гоит агәашә аҷы ҳәа, аилацәажәара иахьаҷыз азал ауаѡы данааѡнашыла, Ҟаиматҳан лмацәаз ырхынҳәны лнацәкьыс инахеиҵахьан Марытҳәа. Амацәаз лнапы иахаиҵахьан, аха ииҳәарц дназлагаз ажәа наимыгʒацызт.

Аҵкыс ицәаԥҷеыгаз аус ҳақәымшәацызт ашәлашаратә ахацәа.

Изгәаҕьуаз ҳҟаларгьы здыруадаз, аха ҳнапқәа ҷазҳәоз рацәахеит, насгьы иҟалаҵәкьаз цқьа азхәыцха ҳмоуит.

Цқьа ишәасымҳәои ишыҟалаҵәкьаз.

Астол инахатәеит. Иззеиднагалаз аус аҭып иқәҵахаанʒа, ачеиԥьыка анапы аркра згәаҕьуадаз. Изҭахыдаз: «Умгәада хәыцырҵа умаʒам?!» – ҳәа ажәа баапс иаҳарц.

Ламысла иуҳәар ами. Уеизгьы-уеизгьы аҧсыцәгьараз имыхьит, дацәхҟьахьан, издыруамызт Марытҳәа. Ажәѡашәаҟьа акәац ҟьаҟьаʒа иаамихит, аԥьыка лахьирҳәазеит, асыʒбал илʒаашьны аҷынаирхан, абысҭагьы лашьҭеиҵеит.

Мыцхәы иахьҭынчрахаз акәу, хпыҷк нҵаирпҟарц иҵаххоу, ихы дааѡахан, данаарылаԥш, рызегьы рҷи-рнапи еиқәыпса, иара ишихәаԥшуаз гәеиҵеит. Иҷы иҵеиҵахьаз мчыла иныл-бааидеит.

– Приступим, – иҳәеит, Зафас иԥа ихы наидкылан.

– Сперва дело, – иҳәеит Зафас иԥа.

Инеимда-ааимдо, еиҳабы-еиҵбыла инеибарԥшны, иалагеит, ихдыртлеит ацәажәара. «Уара, Марытҳәа ду, Марытҳәа бзиа узыҳәан, ҟәрышьқәак роуп иҟоу. Унхара ду уахажәааароуп. Иблыз уара узыҳәан кәытҵарак иаѡсуам. Шықәсык аҟара иааҳнычҳа. Нас, ма еилаԥсаны иаҳшәап. Иамуʒозар, ҳаихақәа, ҳшьылашьынқәа аашьҭыхны, ҳнапала, даҷеа ѡнык узҳаргылап. Уаб, ԥсаҵа шкәакәа, Ачамҳара дынхон. Ҳаргьы уажәы уи ақыҵа

ҳалоуп. Ус анакәха, уаргьы ҳаргьы қыҵак ҳаицалҵит. Уаб Патыхә ауаҩы дзызиднагалоз аказы адунеихаан мап имкыцызт. Иҩны ашаха ахаҵаны иугозаргьы, иуиҵон. Дынхаҩ дуун, пату дуӡӡа иқәын. Убри ихылҵыз, уара»... Абас иналаган, ргәы иҵаҵәҟьаз зышәҵахузеи, аха рҽы иадмырҳәаз ҳәа иҟоузеи.

Иара:

– Ма аԥара, мап анакәха – абахҵа! – ҳәа иихәаац аниҳәахоуп, Ҟаимаҵхан абырлаш зҵаз ахьҭәы мацәаз анилҵаз. Астол днадыххылан, ауатка ҭаны илкыз аграфин, инықәыкшаны инықәлыргылеит. Иҟалҵозеи, деилагама ҳәа иааԥьаршьеит. Аҽенынтәарак ԥсшьамҩахә ахьамоуцыз иахҟьаны, ичызар акәхарын лнацәкьыс, ацәа ахҵәраарц егьагымхеит, убас дахон амацәаз ахылхырц. Илулак, мчыла иахылхит.

– Усҵ, аа, иблыз анхара ахә абжа уеизгьы иҟоуп абраҟа! Иаанхазгьы, ҳанхара ҳҭиуазаргьы, иахьшәынӡа иузаҳаԥшаауеит, – лҳәан, ахьеҩҳәа, афырԥьан зынгылаз ачанах лмацәаз нанлыршәлеит. Ахацәа даарылаԥшын, – ачеиԥьыка шәнапы ашәаркы, шәыххь згеит, – лҳәеит.

Илҳәаз бзиагәышьан, аха иҟалҵаз ала, аҟамчы ҳхылҟьеит. Сара сахьтәаз, сышәара сыжны анышә сыҵазар еиҕьасшьеит. Сышьҭахь игылаз ҳәсақәак снарҿаԥшит, ҳаиқәшәырха абри аԥҳәыс лҟнытә ҳәа расҳәарц. Раԥхьа сылаԥш назыкәшәаз аԥҳәыс ллымҳарыҩқәа рамхра даҿын.

– Целое состояние, чистый бриллиант, – иҳәан, ала млашь абаҩ амҵауршәыр еиԥш, иблақәа блаҟы-блаҵәо, аблақәа ҭыԥхааува, амацәаз аашьҭихын, асқам иҵаҿыжуа, дҩагылеит Марыҵхәа. Ддәылҵны дцарц ашә ахь зҿыназхаз Ҟаимаҵхан дналыхьӡеит. Даахьаирԥшит. Амацәаз ҩышьтыхны, абырлаш бла цқьа инаҳарбаны, иахьынӡаилшоз ҳаламыс кәаҳаны, иԥсахаара дҳәаны диртәозшәа, иқьышә ԥсылақәа еимарпыжны дааччан, амацәаз Ҟаимаҵхан лнацәа инахеиҵеит. Дааҳалаԥшит. Ажәак иҳәарц данналагоз аамҵазоуп:

– Рыцҳарак ҟалеит, рыцҳарак! Ашәаԥьҳәаҩ агәашә дадгылоуп! – ҳәа, абарҵаҿынтә аҿыҵбжьы ангаз.

Ҳандәылҟьеит.

– Уа-аа, иҟада? Уа-аа, иҟада? Иҟада?! – акәукәуҳәа ҿиҵуан, ҿыла агәашә иадгылаз ахаҵа. Гәыҵҟьарак данақәшәа, иб-

жьы шытрысыз ҩашьомызт. Иҵегьы ашәах аҽачын. ԥсҭбарак ҟаланы иалгахьеит ҳәа акәымкәа, уаҩԥсык аʒы даанахәеит, мамзаргьы ахра даҽахеит, али-ԥси рыла ацхыраара имоур, дҭахоит ҳәа ацхыраара азыҳәан рҿырхианоуп еибарҭрысны ишиԥылаз аҽар.

– Унан, иҟалазеи?!

– Анцәа ҳрыцҳашьа!

– Иаҳҟәыблааун!

Аҳәсеи аҽари наикәшеит.

Иаҳа рҿынкыланы иԥшын ахацәа. Агәашә изаартны, ашҭахь уҭал, умҩахытҵ ҳәа аҳәашьагьы ҳақәымшәеит. Икәмызцәа хылпа ихыхны, зышьақәкра уадаҩыз иҿы дшақәтәаз имҳәац ԥьшьаны, еиҭах инеиҭаҳәо, иԥси-иԥси еихьымʒо, даҽын ашәаԥьҳәаҩ:

– Аҩыраʒарантә саауеит. Саншьа, дыздыруа шәҟалап, Кьасоу Шьаууа иҟны сыҟан…

– Уахьынтәааууаз, уахьыҟаз ҳара иабаҳҭаху, узыниаз, иҟалаз ҳаҳәа!

– Шәаангыл, ишәырҳәа!

– Ашәлашара саалалеит. Ахәы сынхытҵын, сахьааскьаз, ашҭа аҵыхәан ара-ҵла гыланы, ара-ҵла амҵан, анааараҽы аʒыхь ахьыҵытҵуа…

– Абзагә иашҭоуп дызҽу…

– Абылра ахьыҟалазу, уара?

– Аиеи, аиеи! Ашҭа уажәыгь акәасҵхақәеи арацәеи ықәжьуп, ашьац зегьы былны. Зыхькгьы снахәап, иҟалазгьы еилыскаап, снарыдҵаалап ҳәа снымҩахытҵит. – Иаҳа иҿааанкылан, гәакьак дыҟазаргьы ауеит, издыруада, иаахтны иҳәатәымзар ҳәа дазхәыцны, инациҵеит, идеизалаз дрылаԥшуа: – Аԥшәма уҟоума ҳәа наҽысҵ-ааҽысҵит, снаԥшит-сааԥшит. Аʒыхь снахәеит. Ананырахь снаԥшызар, алҩаҵә хәхәаʒа иҩеиуеит, ашәгьы ҟьаҟьаʒа иаартуп. Сныҩнашылеит. Ананыра аҵыхәахьшәа снаԥшызар, хаҵа маҭәала деилаҳәаны, арахь лыхцәы шлақәа кахәхәа, ԥҳәыск… Ахәыблаҽы… Лҭынхак шәыҟазар? Ас иаатырҟьаны иҳәатәымзар? – еиҭа днаҳалаԥшқәеит ашәаԥьҳәаҩ. Аҿыжәҵшьа дақәшәомызт.

– Ҳаи, анцәа иныс, Ардушьна лхы машәырк шазылуз, – ҽаалҭит ԥхәыск.

– Лара лоуп, уаҳа дарбан!

– Абахҭа дацәынҳархоит ҳәа ҳара араҟа ҳтәахуп...

– Иубазеи, уара, иуба? Уҽы еилганы, уаҩцас иуҳәарауазеи? – иааҭирҟьеит зычҳара маԥыз хатцак.

Ашәаԥьҳәаҩ, ибжьы қыԥьқыԥьуа, иаахиркәшеит:

– Уаҕоу-саҕоу иибаша збеит. Сыпсы маԥханы скаҳарц егьаасыгымхеит. Сыбжьы сыхәлашәан, сызҽымҭит. Дшыкныс-хыз, ацәарҭаҕәы дшықәыстцаз ҳәа акгьы сгәалашәом. Сшьара санаақәла...

Ҳазегь ҳанхьаҳәны, иаҳҳәо ҳҽамшәо, Абзагә ҳнаизыпшит.

Дахьгылаз дааулуашан, иҟаиҵара-ииура дақәымшәо, даагьежьы-хынҳәит. Игәы арҕәҕәашьа, ма идашшылашьагьы ҳақәымшәеит аҳәгьы.

– Сышәшьы, сышәшьы! Саҳәшьаду снапала дысшьит, сышә-шьы, абааԥс! – иҳәеит, иблақәа алашьцара рхыланы Абзагә. Уаҩԥсы диҽамԥшкәа, днаҭрысын, деиҵақьызқьызуа, агәашә дынҭҟьан, иаб иқьаҧҵа шыҟаз иҽынеихеит.

– Абзагә уакәым, аха сара соуп дызшьыз, сара. Ишыздыру-аз... – иҳәеит Кыҷа. Ихи ишьапи неидкьысло днеиҷьит.

– Уара иаҳа иаухарагәышьоузеи. Ҳазегьы иаҳҳароуп, – иҳәеит уи иааигәара игылаз Ҟаҭмас.

Зшьамхы иаҳа иҵарыз, еибарыҩны Абзагә инаишьҭалеит. Ҟаиматхан дназлаз аҳәсақәа, рыхцәқәа ԥыртланы, иҳәҳәо рҽынархеит. Аԥсҙы ираҳаз, ршьамхқәа зынҙаск иаркәадан, рлабашьақәа нарыҵарсуа, инеиуан абыргцәа.

Аҙәыр диазҵаауазшәа, ус ҽааиҭит Зафас:

– Абрахь, Кыҷа уахь санаауаз, лҩымсаг кны, ашҭа дықәын. «Ара бзыҟоузеи, Ардушьна, анахь бымцаҙои, ыҟами?» – анысҳәа: «Иабыкәу, уара, сахьцо?» – лҳәеит. Ибзымдырҙои, бара бзыҳәан ҳшеизо? Марытхәа сизыршьтит, саб диуан, ибдыруеит, саб иԥсы сыманы сиҳәеит. Дауеит. Аҳаҳаи, акы бацәымшәан. Иааҳараҙа ԥытраамҭак ҳәа ҳиҳәап. Иур – иуит. Стәы уажәыҵәҟьа исмоур ҟалом иҳәар, бымшәан, ыҟами, на-пеилаԥса ҟаҵаны бҽаҳхуеит, ыҟами, сҳәеит.

Иҽааиҵихын, алаба иикыз иҩыҵра иныҵарс, дааҭгылеит Ҡаҭмас. Иԥаҵақәа ыҵихырц иҭахызшәа, днарыха-аарыхеит, иԥсахы шԥыжәжәоз удырыртә, иқьышә кыҷқәа қәацқәацо, ибжьы рдуны, ус ҽааиҵит:

– Ҳаи, шьашәы уҭарыблааит, убз ада акгьы улаҙамкәа, иара уи убзгьы шҳамны уабаҳалахеи!

Зафас иҷкәын ишҡа дынхьаԥшит, сыхьча ҳәа иеиҳәарц иҭахызшәа. Иҷкәын акгьы имаҳазшәа ҡаиҵеит.

– Сзыхурҡьозеи, абааԥс, Ҡаҭмас! – ицәа дынҭалеит Зафас. Иҷкәын Ҡаҭмас ииҳәаз ажәақәа ихахьы ишааимгаз аниба, уабаҡоу, сҭынха, ма уара усыдгыл ҳәа, Марыҭхәа днаиҿаԥшит. Уи дзызхәыцуаз даҽеакҙан, насгьы ишша игәы ианкылаха, аҙы иҭыргаз аԥсыҙ еиԥш, иҿы раҳаны, дҳақь-ԥсықьуан.

Аԥсҙы ахьынтәааѽыз ҳшыццакуазгьы, ҳазегьы Ҡаҭмас ибжьы ҳааннакылеит.

– Ныҡәаѽык дышнеиуаз, хыбаѽк шкажьыз ибеит, иҳәеит. Иаашьҭыхны днахәаԥшызар, узыниаз еицәоу уаниааит ҳәа анын, иҳәеит, ахыбаѽ. Анаҧьалбеит, изыниахьоу аҵкыс еицәоу уаҳа иҡоузеишь ҳәа дхәыцуа ахыбаѽ шикыз, игәы анҧҵәа, иршәны, амца иналаижьит, иҳәеит.

– Изхуҳәаазеи? – иҳәеит Зафас.

– Ахыбаѽ кажьны избаз, изыниахьаз еицәа ихаҵа ишанириаз изеилкаазараҳа, уаргьы иузеилымкааҙеит, изуасҳәаз, сызуацәҳаз, – инапы иҡьеит Ҡаҭмас. – Амахҿе абҕа ԥызҵәаз аҵәыц иаѽызахеит, Ардушьна уара илоуҳәаз ажәақәа.

– Иласҳәазеи, уара, лҽахылшьаартә, цәгьарас? Напеилаԥса бзыҡаҳҵоит анысҳәа: «Аламыс сара салхәдахеит, шәанаҧьалбеит!» – лҳәан, днасыдҵит. Баала, сҳәеит, ҳаилацәажәара бхаҵагьы бҽалархә, сҳәеит... – абзиа сымҳәаҙеи, узсыдымгылозеи ҳәа аанаго Марыҭхәа днаиҵаԥшит Зафас. Марыҭхәа маҷк иԥсы анааивига, инапы ҭахә ԥсыла Зафас иԥа ижәѽа иныкәиҵеит.

– Иаҳҳәо ԥсажәоуп, дадраа. ԥсажәоуп иаҳҳәо, – ихы шьҭацаланы днеиуан Кыча. – Даҳиааит. Лыԥсы анҭазгьы даҳиааит, данԥсгьы даҳиааит Ардушьна. Лыгәнаҳа ԥырхагас анцәа иҳаумҭан! Лыгәнаҳа анцәа иҳақәумыршәан. Зафасыжә

сиѡызаха аҳабла салахеит лҳәан, лхы ҳԥырылгеит, џьаҳаным шәҭыԥхааит изхароу.

Ҷымт рыхәдақәа рыкәаҿе, еишьтагыланы инеиуаз ашәлашараа Кыча атцыхәтәан ииҳәаз ажәақәа цыдала изызкыз дарбаныз рзеилымкааит. Усҟантцәҟьа, дасу ихы дазхәыцуан, иҟалаз аус баапс аҷы, иара акыр ихароу ихараму, убри ҟамларц азыҳәан, иара илшаз ҟаитцоу иҟаимтцоу. Лара, Ардушьна, лхала лхы ахьылражәауаз аҟнытә, қәрала илхытцтцәҟьоз атцкыс, еиҳагьы илхытцуашәа дыҟан. Аха илхытцтцәҟьо уазхәыцны иуҳәозар, насгьы дахьиз, дахьааҙаз изакә шьха қытоу, изакә ҳауа цқьоу угәалауршәар, дарбаныз илзызымҳәарыз, макьана луаѡра ашәымтатцәҟьа дтагылоуп ҳәа. Иџьоушьаша, абас зықәра думыз, бзиарамзар, дины дынкашәазар аахыс, уаѡԥсы цәгьара изызымуцыз аԥҳәыс, лхата лрыцҳашьара атцкысгьы, иҟалаз анраҳа, ашәлашараа реиҳараѡык раԥхьа изызхәыцыз, иҟалаз аԥстбараҷы дасу ихата акыр ихароу ихараму ауп. Ардушьна, ԥсата шкәакәа, атцыхәтәан илацәажәоз Зафас иоуп. Ҳазегь ҳгәы итиҳәаазшәа, уи ихәтаз атак иитеит Ҟатмас. Урт еимырдаз ажәақәа раамышьтахь, уаҳа аҙәгьы ажәак инамырҳәо, реидара иатцала, рыхқәа рыкәаҿе, еицхрашьшьы инеиуан. Иҟалаз дасу иара итәала дазхәыцуан.

Қьач Кыча: «Уажәы акәым Ардушьна аԥстазаара данал-хәдахаз. Лцәеи лыбаѡи аанханы иҟан акәымзар, лгәы-лыпсы адунеи лаша иалхәдаахеижьтеи акраатцуан. ԥсата шкәакәа, исхаштуам, зны исалҳәаз. Думбахьеи, Кыча, аныда инхаз асаби? Убри атцеи сиеиԥшуп. Сқәыԥшра, сдырра, сымч, сылшара, акы аанмыжькәа зегьы адыстцеит аамта ҷыц. Аҿанааибната, ашьапы ианаақәгыла, иааҳәны сгәатцәахы иласын, снасыԥданы, сегьԥсымкәа, сегьбзамкәа адәы саақәнархеит, – лҳәеит. Илдыруан абахта дтаркыр, деибганы дшызтымтцуаз. Зыгәра лгоз аиаша, агәрагара анлыцәдырҙ, ҳабацәа зыгәра ргоз – анцәа ихатцара ашҟа дхынҳәит. Зқәыԥшра ажәытәра иаҷагылаз, аныхақәа аҳәынтцәа илазкәаҳауаз, агәрагара илымаз лгәатцаҷ итыпсаацыԥхьаҙа, дызцәыбналахьаз лзыхынҳәуа мацара, лылахь-лыџьымшь ҙатәуа, аныха дамтцаматанеиуа аҟынҙа днеихьан. Лаџьал зырласызгьы убри ауп. Избан анапеилапса

аҵкыс абахҭа зеиҩьалшьоз? Ихынхәра дақәгәыҩуазшәа ҟалҵон лыԥсықәара. Гәеиқәхәалаган. Ишымцыз шылдыруазгьы, лхала лхы лжьон. Илдыруан уи деибганы дшыҟам. Адинхаҵара анылзыхынхә, даҽакала ахәыцра далагеит умбои. Иалхәоз, лыԥсықәареи лареи анарцә ианеиқәшәалак? Уара ухы ақәуҵеит амыцкьара адунеи аныхра. Саргьы қьаф уа адәы сықәмызт уара ушьҭахь. Умҩа сықәын. Абрахь иуаашьахаз, саргьы исаашьахеит, лхәарын. Сара абзамыҟә, убри далхәдастәырц салагеит. Уи дахьалхәдаҳтәуаз азыхәанҵәкьа лхы лгәаҕьуамызт. Зегь реиҳа ихьымʒгылшьаз, анымха-хымҵәа, азхарамфа-ччиа Зафас диеиԥштәны, напеилаԥса ахьылзыҟаҳҵоз ауп.»

Абзагә иҩыза, игәыла Ҭамел: «Аиаша салхәон сан. Убз уҽы иҵакны, шьаҽацыԥхьаʒа, ушьапы ахьургыло, цкьа игәоуҭалар, ауалгьы уакуам, абахҭагьы уҭашәом. Иԥьбарацәоуп, ҳәсагьыхацәагьы, жәынгьы-ҽангьы, ианакәзаалак иԥьбарацәоуп Гәырҭаа. Ургәылазар, ҭынч удыртәом, урҩызазар, ҭынч удырцәом. Шаҟа ҵхы сыршахьоузеи, шаҟа саргәаҟхьоузеи Абзагә изхәыцра. Уивагылар – ухы ашәарҭа иҭаургылоит, уивамгылар – уламыс уаргәаҟуеит. Абар иаб иаҳәшьа иҟалҵаз. Лҽала исалхәаазшәоуп, лҽанылшьуаз илхәақәоз шыздыруа. Атәым еишәақәа рхәаша-машақәа ҟәшәо адәы иқәу Зафас иеиԥш, напеилаԥса зсыҟаҵаны сеиқәдырхо аҟынʒа снеир аҵкыс, адунеи саныʒаар еиҩьуп, лхәеит. Уажә дызбама! Абзагә дахьхыбгалазгьы... Исылшоз, исхарагәышьоузеи?!»

Уарчхан: «Уаҩоу иҩнаҭа шьагьырҭахааит. Зымгәеи зхәымԥьари рыда хәыцырҭа змамыз, дрыхчнырҭарц иалаган, дшыцқьаз, дышуаҩыз лымҩа дықәлеит, лыԥсы сакәыхшахааит! Иаҳҳароуп, ҳазегьы иаҳҳароуп. Саргьы раԥхьа снаргыланы. Иҟаз аабон. Ҳҽааибаркны ҳнеины, нхарак ааухәазар, аԥхын уҭаацәа аашьҭуа, ԥсшьарҭас иҟауҵазар,ԥсшьарҭас иумаз. Гәырҭ Гәадала иҩны мацара акәҙам, Ашәлашара зегьы мшгарҭас иҟауҵеит ҳәа наиаҳәаны, алақәа наишьҭахҵазʒгьы... Ҳаи, Ардушьнахеит, иааҳзыбузеи! Иаҳзеилкаауазар, быԥсрала мацарагьы иҳабҳәаʒазеи! Ибасҳәагәышьозеи, ҳәатәыс исымоузеи... Ҳаламыс ҳабырҟаҟеит. Абар, дҳаларгыланы ҳахьнеиуа,

бызшьқәаз руаҙәк, Патыхәажә иԥа Марыҭхәа… Схы еилагоит, уаҳа сзычҳауам сахьиҷаԥшуа. Ҳшыпсҙаз убриалагьы ибымбои. Хаҵакгьы дҟамлеит наҟ дҳалызцаша».

Марыҭхәа: «Лҷылшьуа, лҷылшьуа, џьаҳаным гыларҵас анцәа илиҵааит! Амыркаџьы даѽызаха, дсыдҷабланы сабалки уҳәарауазеи, уара! Ҳәсақәак ҳгәы ҟарҵозар, лара илцәалаҙуаз. Ишԥаҟасҵарыз?.. Сыԥҳәыс даазгап, ма даҷеаҙәы, лара лусс иалоузеи! Исымбац сара, ауал сықәшәеит ҳәа, ауаѽы иҷеишьуа. Насгьы ашаҳаҵцәа ыҟоуп, илықәхны салгахьан уи ауалгьы. Исыргьежьит Ҟаиматхан лмацәаз, аҳәаха смоуит акәымзар, ашәлашараа ҳамҵас ишәыстоит Ардушьна илықәу ауал ҳәа расҳәарц сгәы иҵан, нас иарбану дкәалкәало лыҷезыкналҳаз? Лхы-лгәы ахшәазар, сара исхарагәышьоузеи!… «Абас игәы дышҭахәыцуаз, Марыҭхәа инапы ҭахә-ԥсыла зыжәѽахыр иқәыз Зафас иԥа илымҳа инҭеиҳәеит, егьырҵ ирзеилымкаарц, урысшәала:

– Чокнутая была старушка. Псих.

Зафас иԥа ҷимҭҙеит. Аилаѽеиласра инақәыршәаны, иаб иеиҳәаз ажәақәа дрызхәыцуан. «Акгьы уҷалаумгалан. Уара уус алам. Уаԥхьаҟа ухәыц. «Џьоукы ҷиап, џьоукы хҵәап… Уара – уара утәы дыр…»

Заа зшьамхы инанагазгьы, ашьҭахь инеиуазгьы зегьы еиқәшәеит аԥсра ахьыҟалаз ашҭаҷы.

Абзагә ихәҭаз ихаҵагьы идыруан, егьыҟаиҵон, аха ишьара ақәлаха, азхәыцха имоуит. Ашҭа дшынҵалаз, ауапа днылаҳәаны, акасы лҷаршә, ашҭа агәҭаҷы, ацәарҵаҩы иқәыртцаз, аԥсгьы длымҵәуацкәа, Абзагә днаидххылан, ус ҷаалҵит Уарчхан:

– Абни, амгәацәа ҭысҳаԥ, Патыхәажә иԥа аԥсы данааиурҵәуа, ауаа ишырбо, снаихьыннԥашалан, ибла ҭыззақәа ҭыскәыцәаауеит, – лҳәеит, лыблақәа алаҕырҙ рхыҵәала… Ҭамел дахьгылаз ахь дынхьаҳәын:– Шәынҵәама хаҵа шәыҟаҙамкәа, шәынҵәааите! – лҳәеит, нас, лкасы аалхылхын, дыҳәҳәо, аԥсы лышҟа лҷыналхеит.

Афархь ѽа ианылашәалак, убригьы азымхошәа, аԥшагьы аҵасыр, уаҳа иаҭахузеи, имца қьоуқьадха, акәиц аибакра. Гәырҵаа рыжәла зыжәлоу ахаан ашьоура рықәымшәацызт.

Ажәабжь иналаҵаны иахьырҳәо имаҳацзар, Абзагә ихаҵа, анцәа иҟәыблауп, ихимгацызт: «Сшьа зууанӡа сыԥсы дшысымҵәуо ҳәа ҭоуба уны, ашҵа дынҵытҵуеит» – ҳәа, шьоура ицаз рзыҳәан, ҽхәаԥхьӡны ирҳәо. Ихаҵа ихимгацызт, аха Бҕажә Салуман иеиԥш, ацәгьа ианакәшәалак уи аҩыза ажәа ҳәаны, ашҵа иҵытҵуаз, ахацәа зхылҵыз, изааӡаз, ашьха дгьыл дахылҵит, дааӡеит иаргьы. Ишьа-ида иҵалахьан. Аҽаҵәаххьан. Уажәы, абнаршәыра амца анаклак, аҵла агәаҩара иҵоу амаҭ шҵытҵуа еиԥш, Абзагә игәаҵан иҽыхеит уи. Иҽыхеит, егьыҩхыжжит. Дынхьаҳәын, иблакәа ааирыцкьеит, дышҵәуоз аӡәгьы имбарц.

– Шәаангылишь, сшәыкәыхшоуп, шәаангылишь! – иҳәан, инапы ҟьаҟьа ду наирххеит. Ашьха цәҳәыра, аԥсаса иманы данықәыз, иԥсаса ԥхьеицарц ибжьы анҵицоз аахыс, ас еиԥш ахы инақәиҵны, ибжьы ҭимцацызт. Аԥсы илхагыланы иҵәуозгьы, ргәы далсны, рылабжыш рыкәаашо, ашҵа иааҭалазгьы, еиқәыӡырҩуа иааҭгылеит.

Аԥсы лхаҟныҵәҟьа дгылан Аминаҭ. Дегьҵәуон, аԥсы илҽадыршәыз, ашьал касы иавҵыҵны, адгьыл аҿынӡа инышьҭасуаз, иԥытланы икнаҳаз аԥсы лыхцәқәа неидкыло, лхы иаҵалҵон. Раԥхьа убри лышҟа инапы наирххеит Абзагә.

– Бнапы лхьыбмыркьысын, бнапы! Наҟ былхыҵ! – иҳәеит, ибжьы шәақьҭҟьараха.

Хаҵас ԥҳәысс ианеимазгьы, ианеилыҵгьы, ахаан Аминаҭ усеиԥш ишәақьҭҟьараха Абзагә ибжьы лмаҳацызт. Илыва-хысызшәа дааҭрысит. Днеиҭаҵит. Лнапқәа ргарҭа анылмоу, лааигәара игылаз, ашәлашараа иреиуаз ԥҳәыск лмахәар ааныл кылеит. Аԥҳәыс, ашхырцәаҕь лмахәар иақәтәаазшәа, Аминаҭ лнапы наҟ днагәтасит, лхаҭагьы дналԥырҵит.

– Уеилагама?! – Абзагә днеизыԥшит Аминаҭ. Абыргцәа рышҟа дынхьаҳәит. Днарылаԥшит, иакәым шиҳәо шәымбаӡои, даанышәкылараузеи ҳәа аанаго. Аха урҭ аӡәгьы ҿырымҵеит. – Сара, аханатәгьы, анык леиԥш бзиа дызбон, ҳаҭыр лықәысҵон. Аҳкәажә, лҵәуарҭа сыҵ, – лҳәан, зыԥсы ҭаз наскьаааскьаны ианылԥырҵ, ацәарҭаҕәы иқәыз аԥсы лышҟа лҽыналхеит лыҩнапык рхаха.

– Анык леиԥш бзиа дыббон азыҳәан ауп, деиҭхәаа аҵәарҭаҷәы дзыԛәыбҵаз! Былхыҵ наћ! – иҳәеит Абзагә.

Иҽеааникылеит. Иихәоз ахьынӡаиашоудазхәыцырц акәмызт иҽезааникылаз. Дгәааны иихәаз ажәаԛәа ахьынӡаиашази иахьынӡахирћьацәазди данрызхәыц, мшԛәак, ҵхԛәак анҵоуп. Уажәазы иҽеааникылеит, иажәа амчхара ахьынӡауз гәеиҭарц, ашәарыцаѡ данхыслак, ѡынтә ахысра аҭаху, иахьаԛәыскыз иаԛәшәоу ҳәа блеихаћәысрак дшынкахәыцуа еиԥш. Ажәа илаҳаз дагьҽанаҳәеит, лыбжьы лызҵымкааua, дагьарымчыдеит Аминаҭ.

Абзагә инапы неиҵых, ихысга нацәа рхаха, аҽынкылашьа дақәымшәакәа, аԥсы лышћа анеира иаҽыз Марыҭхәа инаиқәикын: – ԥшьшьаала, ашьшьыҳәа бнеины, имахцә данкны, наћ ашҭа дҭыг. Дбыманы, шәӡахьымааѡра шәца, абни иааиуа аҳаиуангьы баргьы! – иҳәеит.

Абзагә иажәа мчԛәа, ицәаԥҽыгаз иажәа хьанҭақәа зызкыз лара лакәызшәа, лыблақәа алашьцара нархаҳалан, лоуразоуроу днеилыбзааит Ћаимаҭхан. Абзагә ичҳара шдуу, дышуаѡыгәшаҭаз лдыруан. «Знык ичҳара данахыс, ихгьы деигӡом, уаѡԥсгьы дивсуам». Ићалҵара дақәымшәо, даашаҵәы-шаҵәит. Уааӡа аҵкысгьы, лыбжьы ыргәыкны инҭылцан:

– Ажәеимакха ҳамоума, иҳаиґьыз уаѡԥсык деиҵхәаа данҳамҵоу аамҭазы! Ҳзызхәыцша, уаѡҵас дахьаҳҵәуашоуп, – лҳәеит. Лыӡґқәа дрыхо, аҳәҳәара, аҵәыуара дналагеит. Лгәы иаҭахыз лҽынаигәыдыжьланы, лнапқәа наикәырша, лхаҵа иаанкылара, ићажара акәын, аха дшыхәыҷыз лшьа-лда иалалахьаз ҵаск дҽанаҳәон. Игәалҭеит Ћаимаҭхан лыҳәҳәара, лҵәуара аҙәгьы агәхьаа шимкыз, аԥсы лҵәуара аҵкыс инеиҳаз, даҽа ҵаск, даҽа ламыск ахы шыҵнагаз. Уаҳа ићалҵара данақәымшәа, асаби дшәар, аԥсеиқәырхаразы ауаѡы наӡа ишћа дшеихо еиԥш, лҵәуашьа аалыҧсахын: – Кыча! Даду Кыча! Абыс ҳазхәаԥшуа уара уоуп. Иԥшышьа сгәаԥхом, ажәа бааԥсҟәагьы иҳәеит, машәыр ћалар ҳәа сшәоит, акы наиаҳәа! – лнапқәа Кыча инаикәлыршеит.

Ҿырҵысы имаӡамкәа, дхаҳәхазшәа, иҽырҭынч, дынкахәыцуа дгылан Кыча. Игылашьа шҭынчыз еиԥшҵәћьа, иажәақәагьы рҭынчны:

– Бҽааанкыл! – иҳәан, инапы Ҟаиматҳан иналықәикит. – Абзагә ииуа, ииҳәо иара идыруеит. – Аҭыхәтәантәи ажәақәа иҳәеит иаҳа ибжьы ѡҭыганы, зегьы ираҳартә.

Абзагә иажәақәа шынаиаҳаз, наҟ иқәижьырц, Зафас иҧа днаизыҧшит Марыҭхәа. Шәҵасқәагьы, шәыламысқәагьы, шәыгәҭыхақәагьы налаҵаны, мардуанс исзыҟалароуп ҳәа, ашәлашараа ирылаҧшуаз Зафас иҧа, иҟалаз хьаада еиликааит. Дызлыҵыз ашәлашараа ргәы нирхар, цқьа дхалаанҙа, имардуан иҵырхуан. Иаахтны Абзагә дидгылар, махәҵа ҕәҕәаны имоу Марыҭхәа, игаҙарала,амахә ѡа даѡызаитәуан.

– Дҳасасуп. Уашьа дишьызаргьы, уашҵа иҵалаз, дусасуп. Ишуламысу уиҧыларуп. Ҳҵас бзиақәа ҳхаҳмыршҵлап, – иҳәеит Марыҭхәагьы чамсҟәылк наиҷшьны, ибҕа ашәлашараа рышҟа инкыдҵаны, Зафас иҧа.

– Уаргьы унаидкыланоуп ишысҳәаз, уаргьы! – ибжьы иаҳагьы ирҷацаны, Зафас иҧа инаиҷаирхьит Абзагә.

– Уѡыҵхахаанҙа ҳаламыс ала ахәаахәҵра уагьанбалагеи, – лҳәеит ҧхәыск.

– Умгыларуп, – инаҧылшьит даҿаҙәы.

– Сара аколнхара аправлениа исыдырҵан, сааит. Кьынтышә иалеигалаз ажәа ала, Раҧсҭан сааишьҭит. Санцо, санааua, сара издырп, аѡыза Гәырҵба! – иҳәеит, иҿырҕәҕәаны Зафас иҧа. Ианиҳәаҵәҟьа игәеиҵеит далахаларц иитахыз имардуан шыгарыгаҿаз. Дызхьынҳалаз амахәгьы уашәшәырахеит. Иара аѡбагьы рыда ҧсыхәа имамызт.

Иихәаз аҙәгьы ақәҷимҵзеит.

Амацәаз ырхынҳәны, Ҟаиматҳан лнапы ианахаиҵа, иѡышьҭытҵыз ихы-игәы ақәыбзиара, уаҳа иаамлаҟәыцызт Марыҭхәа. Ашәлашараа ҙҕьык ишагоз иамихызшәа иааиуаз уи ауаѡ, иаҳаз даршанхеит. Егьа ирбылгьаны иара игәыдрыжьларгьы, урҭ ажәақәа наҟ инирҧон. Аха Абзагә инапы неиҵых, дкылкааны Марыҭхәа инаиқәикит. Иаалырҟьаны, алашара зыбла ихыӌӷалаз аашьышь еиҧш, ихы ахьигара имоуа даанхеит Марыҭхәа. Иҵааҟәрыло аҭәыц дахьынҳалоит ҳәа, иѡнапык Зафас ишҟа инаирххан:

– Изакәызеи, саб иуа, ари ииҳәо?! Еилибамкаарак ҟалеит, ҳаилырга, – иҳәеит. Нас Абзагә ишҟа дынхьаҳәын, инациҵеит:

– Уажәақәа урықәуеит, аҩыза, уажәақәа! – Уаҳа ииҳәаша иҷамшәеит. Ихы-игәы ақәбзиарагьы иаҳа иаалаҟәит, аха макьанагьы дзыхдырҟьаҵәҟьо акгьы еилкааны имамызт. Ичабра ҕра ду еиҵырхәхәо иџьыба иааҭиган, инаиҷаршәны, зны ихы-иҷы зегьы аахиҩеит, нас инаиҷирҳәазан, инапаҷы ишикыз, аршышра ихьызшәа, иҩнапык рхахо: – Абзиара узыҟасҵан, иузеилымкааит. Иблақәа шааԥшуаз, иԥҳәыс ддырҳәит ҳәа узырҳәар еиҕьызма? Амацәаз ыргьежьны,лнапы иахасҵеит. Абзиара знымаало аҳәы уакәзаап! Аҳәаха смоуит акәымзар,абасҟак шәансыҳәа, Ардушьна илықәу ауал ҳамҭас ишәыстоит ашәлашараа ҳәа шәасҳәарц сгәы иҭан, – иҳәеит. Иихәозгьы раҳауан, аха иҳәашьагьы рбон ашәлашараа. Аилкаара мариан игәы шимҟьаз, иԥсы ахьигаша аамышьҭахь, даҷеа хәыцырҵак шимамыз.

– Иуцәажәашьоузеи, ыҟами, Абзагә? – иҳәан, уажә иаҳагьы дхьаԥихан, Абзагә ишҟагьы дзымнеиуа, Марыҭхәа ишҟагьы анеира изымгәаҕьуа, ашҭа днықәхеит Зафас.

Марыҭхәа илымҳа иқьышә нҭеикит:

– Вам, дядя Михаил Петрович, лучше уйти, мамзар цәгьарахар ҟалоит, я их знаю, – иҳәеит Зафасиԥа.

– Дикари, ахаан ҳуаахом аԥсуаа, – иҳәеит, ибжьы каҳаны, Марыҭхәа.

– На черта Вам дача в глуши, иубалап, будет время, сделаем Вам у берега моря, реиҳа иахьеиҕьу аҭыԥ аҷы, – иҳәеит Зафас иԥа. Уи ицәымыҕханы дыҟан Марыҭхәа дахьидгылаз. Аха Марыҭхәа иахьгьы дыҟамкәа, ашәлашараагьы дрыдгыламкәа, агәҭаны даанхаргьы иҭахымызт. Иитахыцәҟьаз уажәы зынҙаск абра дыҟамзар акәын.

Ҭамел ауаа днарылс-аарылсуа, ишьҭахьҟала днеин, Абзагә днаидгылеит. Абзагә ииҳәоз, иҟаиҵоз аҟны дышидгыло, дышиқәшаҳаҭу иирдырырц акәмызт ииаигәара дызнеиз. Ус еиԥш агәаҕьракәа илагәышьамызт. Даҷеакуп дзызхәыцыз. «Абзагә дышны дызлаҟоу ала, ишакәым ажәа анааимарк, имаҟа иадҳәалоу иаҳәызба дамыхар иуҙом. Даанкылатәуп. Сызидымгылозаргьы, ма ацәгьара баапс дацәысыхьчап».

Иҵәуозгьы ицәажәозгьы рыбжьы нарыхәлашәан, иааҭынчрахеит алушәак. Абжьааԥнызар, уаҩы изгәамҭаргьы ҟаларын.

Аха уажәы, макьана цқьагьы имыхьшәашәацыз аԥсы дыкҽоуп. Аҭынха-аҭынҵы реиҳа ианҵәуаша аамҭазоуп. Алушәак иаанаатынчраха, уаѡԥсы димҵәуацшәа, аринахысгьы аҙәгьы диҵәуарц иҭахымшәоуп ишымыцхәхаз, ишырацәахаз аҽымтра. Абзагә ииҳәашаз ажәа иҳәеит. Ажәала уаҳа аҳәара аҭахымызт. Иажәа анынамҙа, дышхаҵоу, ахьҙи ахьымҙгьи рзыҳәан адәы дшықәу, уажәшьҭа даҽакала идирдырыр акәхон.

Аҳәса днарылалан, дыќаҙамызшәа лҽеылҵәахит Аминаҭ. Ажәа заҵәык лҳәеит Абзагә ишќа, иара уигьы лыбжьы лызҭымкааyа:

– Ухаҭа уоуп зегьы зхароу, ухаҭаԥсаҭа…

Аламыс аҙбахә цәырыргар, шаќа маат иаԥсоузеи ҳәа ихәыцуаз Марыҭхәа, аԥсы димыртцәуакәа, маҳагьак иеиԥш дыпхьаҙаны, ашҭа дахьҭырцоз хьымҙгшьаны акәмызт дымҵысҙо, дҳашҳатәарахазшәа ашҭа агәҭан дызгылаз. Ардушьна лхы зқәылҵаз,лхы зыхлырќьаз,иахьынҙахәҭоуизеилкаазараҳа, аԥсы дзидмырҵәуазгьы еилкааны имамызт. Еилибамкаарак ќалеит. Цқьа ҳаилибакаар, бзиарамзар цәгьара шыќасымҵаз рхаҽы иааир, нас сзыԥсоу ала пату сықәырҵап ҳәа дыԥшын.

– Атәым рбаҵь ааины аѡнытә рбаҵь дәылнацон. Абзагә ихашҭит акәымзар, ыќами, уахьықәгылоу ашҭа Марыҭхәа итәоуп. Дсуоуп ҳәа ихы сҽышуам. Аиашоуп исҳәо. Уара ухәҭаа уҭиит, Ардушьна, ыќами, лыхәҭаа аԥацха акәын. Амца ацраҵаны илыблит, – иажәақәа шаќа ишҳамхоз, шаќа игәаҵга ҿҵәагаз, иаҳагьы агәахәа инаҭо, Абзагә иахь атқысгьы, Кыҷа иахь, иаҳа ихы рханы ҽааиҭит Зафас. Заманалаҵәќьа идыруан арҭ ажәақәа Абзагә иеиԥшҵәќьа Кыҷагьы игәаҵәахы ишасуаз. Иубама, аҭаҳмадажә, укәал иҵагылоу Абзагә дзеиԥшроу?! Рацәа шәҽаԥысҽеит шәѡыцьагьы ҳәа аанаго, дшыԥшыц Кыҷа дизыԥшуан.

– Еицәоугьы шәықәнагоит Кыҷагьы Абзагәгьы. Зафас ишәықәнагаҵәќьаз шәеиҳәеит. Аиха иаҽухуа, аихашәа уибоит. Напеилаԥса ҳарќаҵаны дныќәыжәгала, – иҳәеит Ќатмас, ажәѡан днаҵыԥшны, дегьынхырхәеит.

– «Ԥьыкәреи ҵышәшәарахқәаки ќәыд хәаԥсақәаки сышәҭазар, атәыла шәырбгеит. Унеи, Ќатмас, уара исуҭаз наќ иустоит, аҳәақәа ирыҵ! – иҳәеит Зафас.

– Аҳәа иаҭаны салгахьеит! – ииааҭирԥьеит Ԥаҭмас.

Днаскьаны зҽеыԥхьазкыз Аминаҭ, Зафас иажәақәа шаалаҳаҵәԥьаз, лыжәѡа иқәыршәыз акасы лнапаҷы иианкыланы, цқьа дырбартә дааскьан:

– Зафасҵәԥьагьы уара уаҵкьыс хшыѡла деиҕьуп. Уихәаԥши, дзеиԥш ҵеи хазыноу ииааҙаз! Уара, ухшара каԥсаны, аԥхәысеиба улыдтәалаз. Михаил Петровичи сареи ҳакәым аха, уара уоуп аԥсы дзырҵәуатәым, – лҳәеит, уигьы, Зафас иеиԥш, Абзагә иахь аҵкыс, изаҳауаз рахь днаԥшны.

Иааиқәлашьцан, иоуразоуроу днеилыбзааит Абзагә. Ажәақәак иҳәарц иҷы неихихит, аха акгьы изымхәеит.

– Быбжьы! Быбжьы! Абга егьа иуааҙаргьы абнахь иԥшуеит ҳәа, ҳафѡы баҳазшәа, зҵыхәа ҳҷаԥьаны ицаз, бара ҳәатәыс ибымоузеи?! Бара боуп Абзагә дыхзырҵәаз. Былхамгылан наԥ Ардушьна! Бара ибҵәуо ҷьаҳаным гыларҵас илоуеит! – лҳәеит, уажәымзар-уажәы лыхцәы дамҵасуеит уҳәартә, лыѡнапык рхаханы Аминаҭ илҷакуа Уарчхан. – Абзагә ииҳәаз, иара имацара иакәҙам изҳәаз. Ҳазегь ҳгәы иҵиҳәааит. Гәырҵ Гәадала ихәышҭаара ахьчара акәҙам Ардушьна лхы зқәылҵаз. Уи ашәлашараа зегьы иаҳусын, – даҷын уи аԥхәыс быргь, зны лнапқәа ырмақаруа, ҽазны лҙара нҵарс иианкыло. Убарҵ ажәақәа анбалхәаришь ҳәа иԥшызшәа, егьырҵ аҳәсақәагьы Аминаҭ убас лыхәаԥшра иалагеит, аҳәыхәқәа Ԥәараанк рылашәеит угәахәрын. Амцабз зыхькьысыз аҵырас Ԥата еиԥш, илаахо алаԥшқәеи илгәыдырҵоз ажәақәеи днеиҵарцалан, дкаҳарц егьлыгымхо, днеиҵаҕәгәеит Аминаҭ. Иахьанаага лзымдырҙо, лгәы инҵашәеит: «Шаԥа ибзианы иҧасҵазеи, схәыцқәа аҙәгьы дсыцымкәа сахьааз!» Лхы-лгәы иааҵашәаз, ҭәырґәык налԥыракны амцабз налԥәылкызшәа, иналхыԥсаан, иаҳа лҽеаалыриашеит.

– Шәарҵ, – лыблақәа агәаҕьреи, амч лызҵаз агәаҕи нархыҳәҳәылан, лыбҕаҙара ҭарс икны ҷаалҵит Аминаҭ, – шәарҵ, ашәлашараа, шәыламыс, шәыцқьара ахьчара лхы ақәылҵеит акәу абраԥа, ҳаԥхьа деиҵхәаа иқәу, аԥхәыс, Аҳкәажә?! Гаҙароуп иԥалҵаз, рыцхә, агаҙара! Сыԥсы акәым, сыхцәы цырак шәыхҭнысҵом. Шәара зхы шәыхҭнызҵаз, шәара хәыцырҵас

шәызмаз, шәара ишәыԛәгәыԓыз, дыхтԥааны, дыԛәыццышәааны, абан дахьгылоу, – лнапы ѡеитԥыхны Абзагә инаиԛәылкит. – Иԛьыпшра, дызҽыз иус башаԛәа днарылганы, дсыманы сцарц саҽын, аха иамуит, еитах дашьаҳаит Ашәлашара. Схәыҷԛәагьы саргьы ҳагәнаҳа иара имазааит. Сара исылшоз ћастԥеит, сыламыс цԛьоуп.

Илҳәоз ажәаԛәа ауаѡы ддырлакѡакыртә, лара лышћа игәы хьынаартә ишыћазгьы, цԛьа илзыʒырѡуаз Тарас: «Изызгәаатәу Есма лан лакәзаап», – иҳәеит игәанала. Иара дбыргны, Абзагә дсабины дгылазшәа, убри ишћа рыцҳашьарак цәырԥит уи арпыс игәаҽы. Иаҳа иҷынаизааигәатәны, ишьтахь днагылеит. Гәынхәтԥыстала акәзаргьы, Тарас еиликаауан, Абзагә, аҭаҳмада Кыҷа, Уарчхан, Ћатмас уҳәа ашәлашараа зыда псыхәа рымам акы шырыхьчоз.

– Шәааʒырѡишь, шәыххь згеит, – ибжьы мырдуцәакәа, ҽааиԥит Кыҷа, – дасу иара ишиламысу ала адәы дыԛәуп, зны апсы дҳарҷеип, нас абзацәа ҳус еилҳаргап.

– Сшәыҳәоит, сшәыкәыхшоуп, апсы дышьтышәх. Даажәгала, атԥла амтԥан рыпсы дыкҽан ҳәа ахьʒ ҳхышәымтԥан. Ҳара ҳахь даҳгоит, иҳалшо ахәыҷала дымѡапаагоит, – лҳәеит, лылабжыш лҽыкьасо Ћаимаҭхан. Иԥсыз лгәыблра, лрыцҳашьара, машәырк ћалар ҳәа лхаԥа ицәшәара, илыхәтоу ԥьара акы лцәагхар ҳәа ахәыцра, зегьы налзеилалеит. Апсы дызқәыз ацәарԥаҷәы шьтылхырц иаанылкылеит. Ћаимаҭхан лышћа имаз агәала наихаршҭны, иаалымидеит Тарас. Ацәарԥаҷәы егьи азхык даҷа ҷкәынцәаҿак иааныркылан, иѡышьтырхит. Иԛьыпшәыпуа аԥәыуара иаҽқәазгьы наћәыԥит. Рхы-ргәы дшалырхра далырххьан, илыхьчоз лызқәаҭып ахь дыргозшәа акәын апсы дызгозгьы урԥ ирышьҭаланы инеиԛәозгьы ирныћәашьаз. Ажәѡан инаԥаԥшуан ԥьоукы, аха иҳагхаз ҳаҭаналмԥан ҳәа акәмызт изаԥаԥшуаз. Апсыжра аҷенынʒа қәак рылалар ҳәа иацәшәон. Иԥыкка, иҭацәʒа ирхагылан ажәѡан. Уаѡпс илаԥш ахьынʒаназоз, пҭацк хыршәламызт, аха амрагьы кыдмызт. Ашьхаԛәа ирывԥалахьан иҭашәарц.

Еицхрашьшьы, апсы ашҭа днықәганы, Марытхәа иҽеиԥахьаз аихатә гәашә ианынҭытԥ, рышьҭахьʒа игылаз, агәашә

асыркрыма, уаҳа аҙәыр дауама ҳәа данаахьаԥш, ашҭа агәҭан иныкәибааит хѡык. Марыҭхәа инапкәа рхахо, акы лаҳәара даҷын Аминаҭ. Урҭ днарыдгылан, ажәакәак нареиҳәеит Зафас иԥа. Днарыдҭит. Шьаҷакәак аанаиҵахьаны, деиҵаахынҳәын, иаб инхара шыҟаз инапы нарханы, еиҵа днарацәажәеит. «Хымԥада, иаб иѡныҟа инаиԥхьеит уаха».

* * *

– Дшәырԥшҙеит, лыԥсаҭа бзиахааит, ибзианы дымѡаԥыжәгеит Ардушьна, – сҳәеит, ахәымш рыҷены, ҳхы-ҳгәы дналх, лашьа иганаҷы анышә днамаданы ҳанаахынҳә.

Аҳәса рыхцәкәа ԥыртланы, рыҵккәа ршьамхы инахысуа, еицхрашьшьы, ҳаԥхьаҟа инеиуан. Ҷымҭ, ҳрышьҭагыланы ҳаауан ахацәа.

Гәырҭаа жәынгьы-ҷангьы жьра-цәарала, ҭынха-ҭынҵыла рыжәѡа ҭбаамызт. Аԥсыжраҷы ауаа маҷхаргьы измаҷхазеи узҳәомызт. Ҭынхас иҟадаз? Инеибадырбартә иҟаз, Ардушьна рыцҳа лыԥсыкәара иҵынхацәа ракәын.

– Лара дыҟанаҵ, ҳашьа иԥсы ҭаны дҳалагылазшәа ҳбон, ҳгәы лҟажон, – лҳәеит, урҭ дреиҳабны ирыцыз ԥҳәыск.

Убарҭ раамышьҭахь, даҷеа аҙәык-ѡыцьак аҭынхацәа... Егьырахь, узрылымсуа, абасҟак икылсыз ажәлар, реиҳараѡык тәымуаан. Ирацәаѡҙаны иааит Ачамҳара ақыҭантәи.

– Ашәлашараа шәымацара дышәԥымхеит, ҳаргьы дҳаԥхеит. Абзиа данԥслак, иҵынхацәеи иҳаблеи рымацара ракәҙам, ақыҭа зегьы дрыԥхоит, – иҳәеит ачамҳаратәи нхаѡ быргк.

Убас аԥьар ахьырацәаз, аҵәыуара бзиа ахьлоуз, насгьы аҙәгьы дзыҭнымхо рзыҳәан ишыҟарҵацыз еиԥш, акы агмыжькәа деиныхны дахьымѡаԥыргаз снарызхәыцноуп, «ибзианы дымѡаԥыжәгеит» зысҳәаз.

– Утәым ааҙароушәа, ухы залуршәшәозеи? Дымѡаԥаагеит ҳәала, – иҳәеит «амасар ршьа» Ҟатмас.

– Анкьа стәымуаѡымызт, аха уажәшьҭа...

– Уажәшьҭагьы ҳара ҳтәы уоуп, дад, Гәдиса, – Ҟатмас инаицирҵызит Кыҷа. – Аԥсра ҳақәшәар, гәырѡас ишьҭухуанаҵ, ҳгәырҵьара уара узыҳәангьы игәырҵьаранаҵ, уахьыҟазаалак,

Ашәлашара агәҭатцәҟьа уалагылоуп. Ҳаҧкәынцәа, шәахьыҟазаалак, шәгәы ҳцәымцан. Ҳшьацәхныслалоит, аибашьра, абахҭа уҳәа, зыг-зҿы аҳәо наҳцәалазны, ахыхә-мыхәқәа ҳааилахалоит. Амандарина ҳаиҭадырҳашт, Марыҭхәа иеиԥш зеиԥшу, ҳхәышҭаарақәа шьагьырҭас иҟарцарц иалагашт, аха, ишыҟоу умбои, анышә ақәыԥсаны, ҭыԥк аҿы еимауԥсаргьы, зегь акоуп, ԥьара ишыцыцуа еиԥш азыхь, ашәлашараа еиҭа иааиҭагылахуеит, дара ртәы иагахуеит. Иамгар ауҙом.

Аҭаҳмада игәыцхақәа цәажәарала ихаиршҭырц иҭахын.

Ажәщан снатцаԥшит. Аԥсыжра аҟнытә ихынҳәны иаауаз, аҳәса рцәашәҭатәы еиԥшын ажәщан иатцачыз аԥҭақәа.

Ашәлашара аангылашьа сымамызт ауха, сыццакуан.

Аҭаҳмада Кыҷа игәҭыха даланахалеит. Уи иажәа аҳәара дшаҷу снаиԥырҭны сцар, зчеиԥьыка абасҟак исфахьаз Ардушьна дсымҭәуар иащызан.

Ажәа шаҟа ихәшәу сназхәыцит, аҭаҳмада иажәабжь ианнациҵа:

– Ажәытәан Аԥсны аҕа дақәлеит, иҳәеит. Аԥсуа ибагәышьеит, дызмыхәо аҕа дшаауаз. Даалаган, аҕа диасраны дахьыҟаз, амҩа ааихҭәаны, ампахьшьқәа каршәны, ҷык-бзык иазымхәауа, иаҕа баапс ихәы ирхиеит. Аҕа дшааиуаз, аҽеиԥьыка днахагылеит. Уигьы дуащымыз, ишԥаҟаиҭоз, ачеиԥьыка даҕраԥаланы дзымцеит. Аарцә аԥсуа дгылоуп, ныркә – аҕа. «Мчыла уара уатцкыс сиааиуан, аха рацәа маанала усиааит», – ҷааиҭит аҕа, иҳәеит. Шәиԥхьыҙны усгьы аҷааирхазаап: «Дгьыли жәщани ыҟанатц, Аԥсни аԥсуааи шәеиԥымхааит. Унымҭәааит, амала урацәахартә умҷиааит!» Абас иҳәан, даахынҳәны дцеит. Егьырҭ ақыҭақәа абзиара рзыҟалааит, аха убри ашәиԥхьыҙ ашәлашараа иҳақәшәатәаҟьаны ҳаҟоуп. Абахҭа... Аибашьра... Хыԥхьаҙарала мацароума? Ахшыщаҷ иаҳнымԥшҙеи? Ардушьна, ахатцамԥхәыс, ԥьанат гылартас изауша, лыԥсы анҭаз иҳацәлыгхаз ҳзымхозшәа, данԥсы, лымщаԥгашьаҷгьы, аҽԥныхәа ҳзацәымцеит.

– Аҽԥныхәа уҳәоу? Ашәлашараа зегьы дҳанзаргьы дшаҳзымщаԥымгара дымщаԥганы ҳаауеит, иабатәи ҽыԥныхәоу?! – иааԥьасшьеит.

Аԥсы узлалыҵашьыцрызеи акәымзар, дшырҵәуаз, дшымԝаԥыргаз, сгәанала сышлыҵашьыцуаз, иааимԝатәны инасымпыҵаирбеит аҭаҳмада.

Ашәлашараа ҳқьабзқәа, ҳҵасқәа, ҳаламыс уҳәа, иацәыхҟьахьоу сакәым, мышкы шьыбжьаанӡа Ашәлашара иналымҵыцызгьы, ирзеилымкааит Кыҷа асеиԥш ажәа зхиҳәааз.

Инеиҿаԥшы-ааиҿаԥшит.

– Ҳнапы дықәыргыланы дымԝаԥаагеит...

– Ардушьна илзырҳәаз амыткәма!..

– Аҳалал анлырҵоз ишлыхцәажәоз мацара ԥсҭазаарак иаԥсоуп.

Инеиларыԥсеит, Кыҷа иажәақәа ргәы ишалсыз убартә.

– Шәиашоуп, дадраа, ишәҳәо зегьы иашоуп. Аха анарцә ҳаннеиуа, иҳаҿԥнылҳәартә, иҳагхаз шәасҳәап. Адунеи аныԥсахыз аҿены, Патыхәажә иԥа Марыҵхәа ицызи иареи инарыхҟьан, иҟаҳҵашаз азхәыцха ҳмоуит. Ашьҭахь схаҿы иааит, аха аԥсы дго, дааго, инаԥшуа ҳхыччоит сҳәан, ҿысымҵӡеит. Усгьы зегьы дрылхәдан, аха лхы зқәылҵаз далхәдаҳамтәыр акәын...

– Изакәызеи дзылхәдаҳтәыз? – ҿаааиҵит, ицәыԥхашьара даиааины, аԥсра ҟалеижьҭеи, Абзагә иԥырымҵуаз Тарас. Ицәажәашьа мацара акәым, игылашьагьы аҿеаԥсахит ари арԥыс сҳәеит сгәанала, гәахәарала снаизыԥшын. Еиҳарак гәахәас иҟасҵаз, Тарас ажәа аниҳәо, Абзагә игылашьа иҿиҵааит.

Ауаԝы данцәажәо, иблақәа ҳшырхыԥшыло еиԥшҵәҟьа, игылашьа, адгьыл иқәгылашьа ҳахәаԥшуеит ашәлашараа. Абзагә реиҳа дызцәымҭгызгьы, игылашьа акгьы рзахҳәааузамызт. Ишьапқәа еидыԥсаланы, атәитәых иеиԥш, деиԥьыԥӡа акәымкәа, итәҭәқәа еимырҿаҿа, ишьхәақәа хьанҭа-хьанҭаӡа дрықәгыланы, аҳ иқьаҳиа диацәажәоушәоуп дышцәажәо. «Аҳ дызусҭадаз? Аԥшәымас, хадас адгьыл иамаз иакәын. Абзагәгьы сыдгьыл аҳас иамоу сара соуп иҳәоит, умбоишь», – рҳәон иаҭацәа ирымазкуаз. Иус анимпыҵышша ашьҭахьгьы, ԥаса игылашьала дангылалак: «Аҿеы дақәтәаӡамкәа, аҟамчы зҟьо иеиԥш, изкамыжьыцкәа, ԥаса игылашьала дышгылоу

шәымбои», – ҳәа Абзагә игылашьа алаф налырхуан. Алаф ахыччарахь ишиасуаз аниба, игылашьа ахьиԥсахша азхәыцра далагахьан Абзагә. Уажәы, иара икаижьырц дызҽыз агылашьа, Тарас ианидибала, агәахәареи, ахыбаареи, ацәшәа-хҳыҳаареи неицылан, дагьаапышәырччеит.

– Еиҳабцәак сышәҷаԥаланы сахьцәажәо саҵашәымҵан, аха уажәа ахы ахьхоу ҳаҳәа, даду Кыча, иаҳзеилымкааит, – игылашьа иҵегь Абзагә игылашьа инеиԥштәны, аҵаҳмада днаиазҵааит Тарас.

– Сажәа ахы абахои умбои, дад... Раԥхьаҳа иргыланы, схаҵа исыԛәкуп, нас, шәгәы иалымсын, шәарҵгьы. Сара исыгхазаргьы, шәара ишәҳәандаз. Ардушьна лаб иашҵаҷы даҳҵәуар акәын. Лхы зқәылҵазеи? Лаб иашҵа. Быԥсы ахьынҳаҵаз, аҳәгьы бизҵымцеит, аха быԥсны банҳау, баб иашҵеи бареи шәеибаҳарбарым ҳәа ххәозшәа, данԥсы аҷеныҵәҟьа, лашҵа даатԥааны даҳгеит. ԥсаԥамыз, лаб иашҵаҷы дыкҷазҵгьы...

Акраамҵа ҳазҵымҵшаз аидара наҳақәиҵеит Кыча.

– Санԥсы нахыс, сахькҷоуҵалак, сахьуҵәуалак зегь акоуп. Дыԥсит, далгеит, – сҳәеит, «аидара» наѣ снаҵыҵырц. – Санԥслак, уҵахызар, амшынгьы салажь.

Ахаан симбацшәа, сажәақәа ԥьашьаны днасыхәаԥшит Кыча. Сымацара сзыҳәан акәымкәа, изаҳауаз зегьы рзыҳәан уасиаҭ ажәаҵас ишиҳәоз еилыскаартә:

– Аҕба бзиа, дад, амшын ианхыҵша, асқьала гәакьахь ихынҳәуеит. Ардушьна, лгара ахьҵысуаз ашҵа иқәаҳгазҵгьы лкәыба, ԥьанаҭ дҳашьҭуан. Ашҵа уҭыҵ ҳәа иаххәеит Марыҭхәа. Ашьҵахь, ицызгьы иаргьы ашҵа аарызныжьны, ҳанҭыҵны ҳцеит.

– Ушаѣәыҵра, удинаныс. Уажәшьҵа иуҳәеит ҳәа акгьы иухәом... Мышкызны, лара дахьыѣоу ҳаннеилак, иҳагхеит, ҳаҵабымҵан ҳәа лаххәап. Уара иуҳәо анцәа иуциҳәозароуп. Умбои, Кыча, уара акы уҳәоит, аха анцәа ииҳәо даҷеакуп, – иҳәеит иажәа абжа лафны, абжа ҵабыргны, Кыча иаамышьҭахь, зегьы иҳаиҳабыз Ѣаҭмас. Иқәрахь днаскьацыԥхьаҳа, иаҳа-иаҳа азин иоуан, аԥсҵазаара еиԥш, аԥсрагьы лафла ахцәажәара. – Ажәѡан шәаҵаԥши. Уажәымзар-уажәы инеиманаҭәоит. Аԥсы анышә днамаданы ианаахынҳәлак, ауха ақәа аур, иаанаго-

зеи? Ишәымдыруеи? Аҳыҵараҷ иқәымхеит џьанатҟа дырызго анышьа. Дақәтәеит, дырит, дцеит џьанатқ. Лахрат бзиахааит Ардушьна. Аринахыс абзиарақәа рзыҳәан ҳаиқәшәалааит, абзиарақәа рзыҳәан ҳаицныҟәалааит! – ииҳәаз акәзу, ҳара ҳакәзу дзеихырхәаз уара идыр, днахырхәан, аҩныҟа иҷынеихеит Ҟатмас.

Ақәашырпыҟҟара иаалагахьан...

Дасу ҳамҩақәа ҳзыпшын...

Аҟәа – Атџара – Рига
1970 – 1980

АПОВЕСТ

АИБАШЬРА ЕИЛГАХЬАН

1

Аибашьра анеилгаз ашықәс иацааиуаз аԥхынра азыҳәан акәын. Усҟан ҳара Аԥсара ақыҭан ҳанхауан. Сара, жәашықәса зхыҵуаз ахәыҷи, сани ҳакәын аҩны иахыз. Имҩа ҳаԥшын саб. Аибашьра аилгара иарҿыцит, дхынҳәуеит ҳәа иҳамаз агәыԓра.

Аԥсара – ашьхақәа раҵкыс амшын иазааигәоу ԥсуа қыҭоуп. Усҟан аҩнқәа рышьаҟа инаркны рхыб аҟынӡа имҿтәын, иамбацызт Аԥсара ацемент хьшәашәа.

Исымбац сара абри ақыҭан аҟара арахә бзиа иахьырбауа ақыҭа. Аԥсаратәи аԥҳәызба длымаурҽхәарц уҭахызар арԥыс, уаламган, абаз шьҭиԥаауа дҽыбԓаҟазоуп, агаҿа давоушәа, шьхатәылан мши-ҵхи изеиԥшуп, аҵыс-мҩас абла ҭихуа дшәарыцаҩуп ҳәа амцхә аҳәара. Иҳәа абарҭ зегьы еидызкылауа: уи дрыжәлоуп зықь-хы аԥсаса ааӡаны, шәкы абна илазҵауаз, ижәла даԥсоуп иаргьы.

Ахацәа реиҳа ианмаҷызгьы, аибашьраан, анхамҩаҿы егьарыла еилахара рымазаргьы, аԥсараа рырахә ашьха икарымцакәа ԥхынрак бжьармыжьит. Арахә рхьара иахьацлауаз аамышьҭахьгьы, ашьха икарымцар зымуаз ыҟан даҽеакгьы – амшын. Амра ашыра иацлацыԥхьаӡа, арахә амшынӡы ҵаа

ажәра хҭаркуан. Уаҩ дахыламҧшуа ҧхынрак агаҽа иавахаз арахә, иҧсасаз, ишьамаҡаз хырҳага залҵуамызт.

Зхы ҳкыз ажәабжь аныҡалаз аҧхынраз, ишаҳҳәаз еиҧш, аибашьра еилгахьан, аха Аҧсара ишмаҷыз имаҷын ахацәа. Егьараан уҙырҩыргьы, абна агәахьынтә «реит!» ҳәа аҧсаса ахьҧхьеицоз Нестор ибжьы заҵәык акәын иааҩуаз. Нестор ҳаҭыр ду зқәырҵауаз хьча-ҡазан, иҡан геи-шьхеи, мши-ҵхи анизеиҧшыз, аха сара санихьҙаз иқәра ииааихьан, ишьамхқәа дыхәнырга акәым, агаҽаҽы аарла дларга-ҩаргон.

Мес хәыҷы азыҳәантәи амра иаҳа-иаҳа имцабзхон. Ахҩаара иалагахьан ашьац-ҳаскьын. Иааигәахон аҧсаса ашьха ркацара.

Шьыбжьонк, сан усурантәи данаашаз аамҵа иақәыршәаны, ҳаҩны дааит Нестор. Сара усҡан агәра ганы сыҡан, Нестор аҧсараа зегьы иара ихылҵыз ҳауп, зегьы дҳабдууп ҳәа, убас даҧшәыман, изыҧшын ҩнаҵацыҧхьаҙа. Ашьҭахь ауп ианеилыскаа дышуаҩызаҵәыз, нхарҵас имаҙазгьы ихьча-ҭыҧ шакәыз.

– Нестор даауеит! – сыҩны снеиҧылеит.

– Иузҳаит удыруоу, ыы! Ҽышькылк аанукылартә уҡалеит, ухаҵахеит, удыруоу, ыы! – блала соура-сышәара шәауа, инапы хьанҭақәа рыла сыжәҩақәа днарықәыҕәҕәа-аарықәыҕәҕәеит. Саргьы схаҵаҵәҡьахеит ҳәа сҽырпаҕәны симҵагылан. Ас иҳәауа смаҳацызт.

– Аҙба сакит, Тата, – иҳәеит мшыбзиа ацымхәрас сан данааиҧыла. Сан лыхьҙҵәҡьа Татеи акәын, аха Нестор хәыҷгьы-дугьы хьыз ҷыдак рыхьҙҵаны иман. Иара усгьы уи «ихатәы бызшәа» иҽан, аҳаблагьы идирҵахьан. «Аҙба сакит» иаанагауаз: «амла сакит, акрысҽаҵа» акәын.

Ишәақь ааихихын, итәҕәыбжьара иныбжьаргыла, ибҕа адҵан днадтәалеит ҳамҙырха иқәгылаз ахьаца. Сара сыблақәа ҭырхаха ишәақь сахәаҧшуан. «Ихаҵа аарла дныҡәоит, арахь еснагь ашәақь даҵоуп, ма акыр изшьыхуандаз. Уи аҵкыс сара исиҭар»...

– Уеилаҳама? – ашәақь агәыцә инапы ахьшьуа, иргызмалны днасазҵааит.

– Ихысуама? – исҳәашаз уаҳа акгьы сҽамшәеит.

– Зныкыр ухысхьоу?

– М-мап!

– Ушәақь цырцыруа ужәԥа иахшьны, уҟанҭаруаз апатронақәа еивҵарԥах уӡара иакәыршаны, ахәеԥхәа ухысуа ашьха уқәзар шԥоубарыз, ыы?!

Исыздыруам изиҭаххаз реиҳа гәҭыхас исымаз сгәаҳәара арбыжкра.

– Уаҵәы унеи, аҭыԥаҷ! Унеи сымҳәеи. Ашьха уцарц уҭаху?

– Нана илуӡом. Макьана ухәыҷуп лҳәеит.

Афатә аишәа иқәҵаны (Нестор абысҵа асаан ианҵаны ирҵар ицәымҕын, аишәа иқәзар акәын) иаалган ашәшьыраҷы дахьтәаз инаимҵалыргылеит сан.

– Быҷкәын дыбцәызгарц сааит, Тата, – иҳәеит акрыфауа. Сани сареи ҳнеихәаԥшит, ииҳәаз иаанагозеи ҳәа блала ҳаизҵаауа.

– Уаҳа ԥсыхәа ыҟам. Сара исылшауам. Ҳаиҳабгьы иасҳәахьеит. Иаргьы аҳауа ифап. Иҟаиҵозеи араҟа аԥхын, абжьымра ихы иқәццеиааua. – Сара днасалацәҟәын: – Ус ами, Панҧьа, ыы?

– Абри асаби ашьха дшәышьҭырцу? – иажәақәа рыгәра лзымгеит сан.

Аԥҳәыс аҕба дҭалар амшын-уаа ишырцәымҕу еиԥш аԥсараа, лымышьҭа цәгьоуп ҳәа аԥҳәыс ашьха дыргауамызт. Сангьы днаԥшны акәымзар илымбацызт, аха иахьырҳәоз лаҳахьан, ашьха иамоу ауадаԥрақәа.

– Уаҳа ԥсыхәа ыҟам, – еиҵеиҳәеит Нестор, – аԥыза бзиа дицаҳҵоит.

– Сыжәга, сыжәга! – Сан иахьылцәымҕаз сааннакылеит амзар, ихәда снапы акәсыршон Нестор, убас сиргәыргьеит. Игәра ганы, хьчаҵас арахә инапы иананырҵа, аԥсаратәи аҷкәын изыҳәан иаанагауаз, азин ирҵеит абҧьар аныҟәгара, аҽкәа аакәадырны рырԥра, ажәакала, аӡәыс ҳәа ахацәа дрыларыԥхьаӡеит ҳәа акәын.

– Дызцышәҵода? – диазҵааит сан.

– Маҳмуҭ.

– Хьфаф лхаҵоу?

– Аиеи. Маҳмуҭ Аԥсарба.

Ҳақәлеит амҩа. Ас хара сызԥырымҭыцыз сан, амҩан, уаҟа сахьнеиуа исҭаххар ҳәа иаалдыруаз, шәҭатәы сыгылмыжьит. Цхала икәаҳаны иҟаԥшь-ҟаԥшьҙа ашьха кәакәарԛәа сзылҙит. Нестор инапала иҙахны исзааигеит итатаҙа ирҭәны ажәцәеимаақәа, акәмызцәа иалхыз аимсқәа.

– Иумырҙын, иԥҿуам, иласҙа, иманшәалоуп. Шықәса хынҩежәа смаҟа иадҧаҳәалан. Ашьхаҙыхь снаржәуан, уажәшьҭа уара игала ашьха. Сара изжәышаз алазжәит, – иҳәан, имаҟа иаамихын ахмаԛыр аасиркит Нестор. Сан исзылԥшааит итәаахыз саб илабашьа, аха алабашьеи сареи урыла ҳаиҟарахеит, ихысҭәар ҟаломызт.

Исоуит зегь реиҳа гәтыхас исымазгьы – абҧьар. Нестор иахьынҙаилшоз ҳнаскьаганы даныхынҳәауаз:

– Хьҙы алоугааит! – иҳәан, ишәақь ижәҩа иаахыхны инасиркит. Сҙара илакәыршан инапала иааибаиркит иҟанҭаруазгьы… Аҟанҭаруаз еивҭапса патронала иҭәын. Реиҳа иҩҩәаны еиҭоу, реиҳа иԥсыҿу, ахызаҭә зҭоу ҳәа апатронақәа инацәа рыԛәкуа исирбеит. Имхысижьҭеи акыр шҭуаз ҩашьомызт ашәақь – ихаршалан агәыцә сынҭафҩит: ахәшәбылфҩы ҭышәшәуамызт. Сеибыҭан зегь рыла, сзыцәшәауаз – сахьҷкәыназ сҟәыншьаны сирхынҳәыр ҳәа акәын Маҳмуҭ. Сара симгар ҳәа сшәон, сан дгәыҕуан сирхынҳәып ҳәа.

Ҳарбаҕьқәа еиқәҿырҭуа, ҳаизааигәаны ҳанхауан Маҳмуҭрааи ҳареи. Ҳацәгьа-ҳабзиа еилан. Аибашьрахьтә Маҳмуҭ дхынҳәижьҭеи хымзҟа ҵуан. Арра данцоз смаҷҙан, ҳаҩны лассы-лассы дшааилозгьы, иҟазшьақәа ракәым, ихиҿсахьа аарла исгәалашәон. Еиҳарак дызлаздыруаз иҭаацәа ирзааишьҭуаз асалам шәҟәқәеи, аҳаблаҿы иҙбахә ирҳәауази рыла акәын. Маҳмуҭ иан, аҳкәажә, (ус длыԥхьауан сан) неихаркәа лымамкәан, Нестор иатқысгьы дажәхьан. Иԥҳәыс Хьфаф, сан лаҟара дқәыпшын, аха уигьы, сан леиԥш, аԥхьашьа, аҩышьа лыздыруамызт. Маҳмуҭ ашәҟәы анааишьҭлак, сара сакәын иадырԥхьауаз. Убас зны, иан лыхьҙ ала иааиҭиз асалам шәҟәы аҟны иҭан газеҭ цыԥжәахак. Агазеҭ Маҳмуҭ исахьа анын. Иаҳәозгьы иара иакәын изызкыз. Агазеҭ иаҳәоз

ифырхатҵара атәы ҳәа акгьы анымызт исалам шәҟәы аҟны. Иааишьҭит исахьа инахәаԥшырц. Аҳаблаҷы уаѡ даанымхеит уи агазеҭ цыԥжәаха сазмырԥхьаз. Лыкәа иҭатҵаны илыма ддәықәын аҳкәажә. Сыҷкәын игәыргьаҷҳәаша ахьсзааугаз ҳәа ԥьынԥьыхәа гәарҭак сылҭеит убасҟан, уи ибзианы исгәалашәон. Ашьха исыццақәоз, хьча-ѡызас исоуаз Маҳмуҭ шиакәыз сан ианлеиҳәауаз абас нациҭеит Нестор:

– Ҭауади-аамсҭеи зѡызара еилаҳауаз нхацәоуп, Тата, Аԥсарбақәа. Ауаѡы изыҳәан рыԥсы рҭиуеит. Маҳмуҭ иаб, Гәаԥьала, иԥсаҭа шкәакәахааит, сара ргьажәѡас исымаз иакәын. Сицхьчахьеит иара Маҳмуҭ ихаҭагьы, уԥсы дузалхуам, убас дуаѡы цәанаалоуп. Аԥсарбақәа арахә зыԥсоу здыруа, зқьы ааҳаны шәкы абна иларҵон ззырҳәоз нхацәоуп.

Уажәы иоусымдырхуа Маҳмуҭ сзимырхынҳәыз, аха усҟан агәра ганы сыҟан деилаҳаит ҳәа сѡызара.

Ирҳәауа саҳахьан, ашьха ацароуп иԥстыхгоу акәымзар, знык узнеир – қьафуроуп ҳәа. Сара қьафурас исшьауан амѡагьы. Шәанышьхнылалак уԥхьаларoуп аҭыԥ аѡнытҵҟа. Иубац, узҷаԥшыц ашьхақәа ракәхоит есҿны узҷаԥшуа, иҟац шәакәхоит аҭыԥаҷ есуаха иааидтәалауа. Иашьцылахьоу аҳәы уакәымзар агәҷыҕь уагоит. Амѡан аҳхәымца агәгәаҳәа еиқәҵаны шәнатәоит, ацәа уанаклак, укәахьча нкаршә, ууапа укәыршан унаиоит. Икаххаа, еилыцьцьаауа уаҵаԥшуеит ажәѡан. Ишап-шапуа, зѡызцәа ирылыҷҷаауа еҵәак алухуеит сара стәы ҳәа. Ушахәаԥшуа, уаҵәтәи шәымѡа ушазхәыцуа, уеҵәа аахәыҷхоит, иаацәышхоит, ацәа унҵанагалоит. Ашьхеиԥш, амѡан, ацәа уалахар ҳәа умшәан ашьжьымҭан; улымҳаҷыҵҟьа аҵәаара иалагоит акәыбры, уѡагылоит, аҷкәа аашәкәадыруеит. Еиҭах ашьха ҷыцқәа, аҳыхь ҷыцқәа... Ушьамхқәа ааԥсо, уеидара мыцхәы ихьанҭахо ианалагалак, уазԥшуеит еснагь аԥсаса раԥхьа игылац ашьтәа, уазгәаауеит аԥхьаҟа ԥьма ахьавнамыжьуа.

Хынтә ашьхаҟа ахы сырхеит ачхьыԥь. Сара даара исгәаԥхеит ари аҵас.Ашьыжь ҳандәықәлалак, ҳахьцоз амѡахь ахы рхатәын ачхьыԥь. Ҳара ҳашьтахь иааиуаз, ма аҳәыр амѡа дахҟьазар, инарбон ҳахьцоз, ус иҳәеит ҳнаскьазгоз

аферма аиҳабы Баԥьга. Баԥьга ҳшышьхнылалак, ҳҭыԥ-ҳҭышә ҳаарманшәаланы, агаҟа длбаауан. Уи аферма еиҳабыс даман, аха аколнхараҷгьы бригадирс дыҟан.

Алмҩанык сыхьча-ҩыза Маҳмуҭи сареи уиаҟара ҳзымеицәажәеит. Иара «еет» ҳәа аԥсаса ихьырԥшны раԥхьа дгыланы дцон, Баԥьгеи сареи ахаҳә зшьапы ԥнаҟаны изымныҟәоз, ма ҷыц ииз аʒарақәа аҿқәа инарыхшьуа, рышьҭахь ҳгылан.

Алмҩанык, Баԥьга егьа иҳәандазгьы, аҿы иахысымшьит сшәакь. Агәыцә кьеҩʒа сызқәа икыдын. Шьыбжьон, уахынла, ҳанаатәалак апатронақәа сыԥсахуан. Иаасԥаҳалоит, сеихсны ишьны илкасыжьуеит ҳәа сзызхәыцуаз ашәарах, агыгшәыг нызкылашаз ала еиҵоу нҭасҵон. Шаҟа сазхәыцуаз амҩан хатҵарак ҟасҵарц, уи ала баша-маша ҩыза дышимам исырдырырц Маҳмуҭ. «Иара деибашьуан, анемеццәа ишьуан, дшәомызт, дхьатҵуамызт, аха саргьы»... Иаҳҳәап, атҳ еиқәылашьца, ҳарахә аҕәапаҳәа ижаҳәо, ҳаргьы ҳгәы каршәны ҳаштәоу, аԥсҭа еиҩхара иааҭыҩрны, аԥьмақәа иаарылагьежьыр мшәы еиқәатҵәа дуʒʒак, ҳла, Дыргьежь ҵәааны, ахы ахьынахо ицар, Баԥьгеи Маҳмуҭи алабақәа шьҭыхны (урҭ ашәақьқәа рымамызт) амшә иажәлар, аха амшә быбны дара иргәыдлар, абар, ҳафеит анырҳәауа аамҭазы, сшәакь снапы илықәырсны агәызҳәа илагәыдҵан, амшә дуʒʒа шьны илкасыжьыр, уаагьы рахәгьы рыԥсы еиқәсырхар, Маҳмуҭ ицу дзакәу ахьисырдыруа аамышьҭахьгьы ари лаҳар, иухьчахуеи, уара ухьчатәупеи ҳәа сазҳәоз ҳгәыла ʒҕаб Амина... Аха, абна илʒаартә, амшә ыҟамызт. Акыʒгы-ҷкьара ҳаҷаланы ҳашцоз, аҿы иахьадҳәалаз иааԥытлан, ибҕалаз ашьҭаҕача (абкәыл) ахьҭаҳаз Баԥьгеи сареи «уара уца, сара сца» ҳәа шаҳҳәоз Маҳмуҭ дҭалан иааҭигеит.

3

Ахымш рыҽны рахәгьы уаагьы ҳкара-уараха, амҩан иҵахаз рцәақәа ҳаманы, ҳахәнеит ҳхы зықәкны ҳцоз ашьха.

– Аибашьра сцаанʒа, ашьха санаалоз, абнаҟа ҭыԥ ргыларҵас иҳаман, – ҩныргәык иаҟараны адгьыл ахьиашараз инапы нақәикит Маҳмуҭ.

– Иахьеиҕьу уара уаҟара издыруада. Ари ашьха Аԥсарбақәа шәышьха ҳәа баша иазырҳәом, – иҳәеит Баԥьга. Иара усгьы, амҩа ҳахьынӡақәызгьы, амшцәгьа, анаҟә-лашьцара, егьа ддыргәамҭыргьы, Маҳмуҭ ажәак имаикуа, ииҳәауаз дақәшаҳаҭымхауа смаҳаит Баԥьга, еиҳабыс иҳацыз иара шиакәызгьы.

Акәадырқәа аарықәаҳхит аҿқәа. Аидара хьанҵа, ашьхамҩа иаргәаҟны, аԥхӡы ргәыдшыла иҟаз аҿқәа, рыбҕақәа аадыршәшәаан, ажәжәа-жәжәаҳәа аҳәра иналагеит. Амла ҳакуан ҳаргьы. Имазеины ҳхьаҵрақәа ирҵаз афатә нҵәахьан. Амла хьаас измамыз аԥьмақәа ракәын, урҭ алымҩанык, ишоураз, ақәа ауаз, аҳәрагьы аныҟәарагьы еиларыгӡон.

– Амла аачҳаны аҭып ааилаҳшьыроуп, амзар ахәлара ҳахьӡоит, – иҳәеит Маҳмуҭ.

– Ҭаҭынк ҳахаргьы ҟамлаӡои? – Баԥьга иҵаҭынжәга ақьаса иҵаршьшьны иааитцарпапан амца нахьирсит. Сара ашыла зҵаз аҳаҵа снықәтәеит. Маҳмуҭ икәмызцәа хылпа ихых икны, цәыӡк иман иԥшаауазшәа, ашьхақәа дырҿаԥшуан. Уи диҩызан, акыр дацәыӡны дшыҟаз, заб имӡырха иазыхынҳәыз аҵеи, убас дԥышәыррчо, ихы-иҿы ихалашон.

– Абра, аа, абраҵәҟьа иҳаргылон ҳҭып. Алемсаа Кавказ ашьхақәа рҿынӡа инаӡеит ҳәа ансаҳалак, абри ҳӡыхь аасгәалашәон, уаҳа ӡыхь ыҟамшәа шьхатәылан, – ҳара ҳаҵкыс ашьхақәа иреиҳәозшәа акәын ишиҳәоз Маҳмуҭ.

– Абыржәшьҭоуп Аԥсныҟа ушыхынҳәыз агәра ануга, – иҳәеит Баԥьга.

– Агоспиталь аҟны, реиҳа схы самыхәо саныҟаз, абра сааганы сыҟазар, абри ҳӡыхь снахәаны, ҳашьхақәа снарықәыԥшыр, схьаа зегьы аасыхгарызшәа збон.

– Акыр ушьҭазу?

– Иазууазеи уи агәаларшәара. ԥхынраказ ҳааит ашьха. Саб рыцҳа иԥсы ҭан. Панҷьа иаҵкыс маҷк сааиҳан, смышәхәы аақәышәшәуан. Несторгьы дҳацын. Сабду, уи иабду, жәытәнатә аахыс абраҟа гыларҵас ирыман. Ҳара ԥхынрак бжьаҳажьыргьы, ирдыруан ахьшьцәа, ҳашьха уаҩы иникыломызт. Изхысҳәаауа, ԥхынраказ, ҳарахә ҳаԥца ҳааизар, иҵып еихах-

хаа иргылан, ишьамхы еиқәыршә, абырқьҳәа аҭаҭын дахо дыҵатәоуп аурымк.

– Сен қьим сун? – иҳәан днаиазҵааит саб.

Ацәажәарагьы иаҭәамшьакәа анаарахь инапы наирххеит аурым. Иԥсаса аԥыжә-сыжә иҳәуа анаара иаҷоуп.

– Ари аҭып ҳара иаҳтәуп, – иҳәеит саб. Аурым ччархәс ишьҭихит саб ииҳәаз. «Узхыччозеи?» – анаҳҳәа, «Шәара излашәтәузеи шәымҳәоишь?» – иҳәеит. «Саб иаб, уи иаб абраҟа гыларҵас ирыман», – иҳәеит саб. Аурым ари зынʒа икьатеих ԥнатцәеит. «Уаб иаб ари адгьыл аныртәыз аамҭа цахьеит, абаза» – иҳәеит. Еимаркит. «Ҭауади-аамсҭеи рхаан ҳара иаҳтәын, ажьыʒа ҳшәон, уажәгьы аԥсараа ҳарахә ирҳәырҵоуп», – иҳәеит саб, аха аурымгьы лак иакәын: «Ашьха аҵәыгәыгәкәа арсны аʒәгьы имшаʒац, заа ииаз иахьиҭаху дгылоит, адгьылгьы арахәгьы аҳәынҵқарра иатәуп», – иҳәан, изуухуазеи, иҷаҷаршәны имуит аԥсраказ.

– Ишәцәигама?

– Иуасымҳәои иаҳхҭибахыз. Нестор сара санихьʒазгьы бзиа дышлахьан, аха цәгьа дуаɯы цыхцыхын, илеишәа уаҧеимшхаран.

«Аурым иакәын ҳадгьыл ҳамазымкыцыз!» – иҳәан дыҵҟьеит.

«Уиҟәаҵ, ҳнапы ҳирҟьашьуеит!» – иҳәан, дникылеит саб. Ҳцан абни ахәы анхыҵ ҳгылеит.

– Ишәцәигеит?!

– Хымшҟа ҵит. Игәы каиршәхьеит ҳәа сыҟан саб. Нестор иакәын имақаруаз. Ҽнак, аурым аԥхʒы иҷашы, илаҧырʒ икәааша дааит ҳҭыпаҷ. «Иҟалазеи, узыниазеи?», анаҳҳәа, «Иацуха сырахә схыҵны ицеит. Амшә иканацоу, рхала иқәҵу, изакәытә рыцҳароу исзыҟалаз сыздыруам. Адунеи ацәа ахысхит. Исымбеит. Абааԥс, шәсыцхраа, шәсыцеимда», – ҳәа ҳашьапкра далагеит. Ашьха, амшынаҷ еиԥш, уаҧа иакәзаргьы, арыцҳара данақәшәа ицхыраара ҵасс иаԥуп. «Сизеимдоит, дрыцҳауп», – иҳәан, дɯагылеит Нестор. Саб имуит. «Акыр аабозар иузынаҳацҳап», – иҳәеит. Хаха-хымш аимдара даҷын

аурым. Иаииимбаʒа: «Сырахә еибгазар агаҟа илбааит, сцоит срышьҭаланы, сҭыпаҿ сыматәакәа шәысзырхылаҧш», – иҳәеит. «Уматәакәа рыхьчаха ҳазҭада, ҳара ҳхи-ҳаҧси ҳаихьʒом», – иҳәеит саб. «Арахь, шәтыҧ ахь ишәзаазгоит, афатә, аматәа акыр ыҟоуп, ианыʒ сҭахеит», – иҳәеит аурым. «Ҳҭыҧ ҳара аарла ҳакуеит, адәахьы иургылар, алеи арахәи ирфоит», – иҳәеит саб. Аурым уаҳа ҧсыхәа анимоу, «Шәара уахь шәиасны шәгыл, сара сҭыҧ ҭбааун, саанʒа шәыҵаз, саар ма сҭыҧ ииазгап ҿаԥьара», – иҳәеит. «Ҳаматәакәа рыххо аԥьабаа ҳзалалом», – иҳәеит саб. «Сара изгоит акакала», – иҳәан, ҳаҵак ѡышьҭиҧааит аурым. Дцауа, дааua, аԥхʒбаа иҿашы, ҳаматәакәа ганы данаалга, «Иаҳҳәап, абыржәы урахә убар, убри аҭыҧ еиҭаҳамоукуама?» – ҿааиҭит саб. «Аҭыҧ зҭахыда сырахәи сареи ҳаибганы ҳаибабандаз», – иҳәеит дгьаҵәыгьаҵәуа аурым.

Ажәа мыцхәы иазаауазеи, уаҳа аҭыҧ шҳамаимкуала уашхәа мақьаҧсыс ирҳәаны данаалга, ҳнаѡстәи ахәахьы дныхәниган: «Ари убома, абнахьхьынтәи аиѡхаа унҭысны уахьаанаскьо, ҳаѡараны, акәаза еимашьшьы иҟоуп, хымш раахыс рызхара ыфо, рызхара ыжәуа урахә убраҟа иузыԥшуп», – иҳәеит саб.

– Иахьыҟаз ибахьазма?

– Дшыцәаз ихцаны икеицазаап. Иара, ҳаргьы дҳамбаʒеит ауха, данцаз данааз, – иҳәеит Маҳмуҭ дҧышәырччо.

– Акыр шәазыкәԥахьазаап ари аҭыҧ, – иҳәеит Баԥьга.

– ҧсарбак иҧсы ҭанаҵы абри аҭыҧ имҧсахроуп.

– Ҳалагап аҭыҧ аргылара, – дѡагылеит Баԥьга.

– Уаанҿаси, сгәы самжьозар, аибашьра иалагаанʒа, аҵыхәтәан абра саныҟаз, шьхыҵын, абнахьхьи ҳаҧ хәычык аман, убраҟа маҭәахәқәак ҭаҵаны исҵәахит. Уаалеи, Панԥьа, иҟазар аабап, – иҿынеихеит Маҳмуҭ.

Аҳаҧы аҿышәҭ еималахьан, Маҳмуҭ ачыкьқәа еигәышәла ирхны дыѡҭалан, ацәа-цәашь аркны дҭеимдауа, иааҭигеит аиха, ажьаҳәа, аҭыҧ арххага аҭелқәа. Аҭелқәа ажьакца иафахьан, ианааиҵысх иаапыҵәҵәеит.

Ииаилашәшәуаны хҭыҧ ҟаҵаны ҳалгеит.

4

Ашьыжь санааԥш, Баԥьга дцахьан агаҟа.

– Уахәаԥш, Маҳмуҭ, амшын! – сҳәеит саашанхан, аҭыԥ санныҵыҵ.

Маҳмуҭ дааԥышәырччеит.

– Амра гылар умшын иазнауа убап!

Ҳҭыԥ аҵаҟа инаркны аиҩхаара иҭачыз анаҟә хыхьынтә санахәаԥш, мшынны ицәқәырԥо иҭаиазшәа збеит.

Бзиа избауан аʒыхьаҷ ахәмарра. Ҳанышьхныла аҿеныҵәҟьа Маҳмуҭ иԥшааит. Аҵыҭәеи, амыркыԥьи еиҷаҳаны ихызҩоз ыҵыжәжәан, амреи аʒыхьи еибаирбеит. Сара адырʒы ашьапы ашәпара ныҵахысҵәан, иаарҷаны, алакар ныҡасҵеит.

Егьарыла сҿазыскындазгьы сзамышьцылеит ашьжьымҭан Маҳмуҭ ицгылара. Сара санааԥшлак, иара аԥьмақәа хьаны, ахш ашәах хаччыла, аныга кны аҭыԥ дааҵалон.

– Уҷыхама, с-гәадалеи?!

– Сурҷыхар акы сумыхәоз.

– Са сахьʒоит. Иузҳау акыр иаха? – даасахәмаруан.

Зны ахш-ца сиржәуан, уи данахьымʒауаз, иузеиґьуп, ижә ҳәа ахш-аʒа ишыԥхоу ачаҟәа инҭаҭәаны иаасиркуан. Сара сеигәырґьауан Маҳмуҭ ас бзиа сахьибауаз, аха хәыҷыс сахьишьауаз, ҩызаҵас сшызивамгыло анызбалак, иаргьы сиз-гәаауан, сыхгьы сазгәаауан.

Сара аҭыԥаҷ саангылауан. Ахш-хырҵәы рҭыԥ иқәысҵон. Ашьыжь анааигәахалак абыста аауны, ашә налаҵаны, ахырҵәы пашәʒа ирҵәны абаклашка (уи абаклашка Маҳмуҭ аррантә иааигеит) инҭаҭәаны, абыста, ашә ахьаҭра инҭаҵа, Маҳмуҭ дахьыҡоу, арахә рахь ахәахьы исыманы сцон. Знымзар зны сшәақь схашҭны аҭыԥ сныҵымҵит. Аҡанҭаруаз хьанҭаʒа инасымґаҵан, еиҵарпапа сыжәҩа инхысшьуан. Рахәи уааи амшә иаҷамҵакәа реиқәырхашьа азхәыцра сшаҷыц саҷын.

Шьыбжьонк ишыҡасҵац, Маҳмуҭ ифатә ахьаҭра инҭасҵан (саргьы схы схамшҭит, сара акырсымфакәа, Маҳмуҭ ҷаҵак ифомызт, абыржәы акрысфеит сҳәаргьы сидыртәалан акрысҷеиҵон) сцеит дахьыҡаз ахәахьы.

Қәаршыҩны иахнаҡьан, ашьхақәа рхы-рҷы ҷыʒәʒәааны, рыгәқәа ҵкәынха ажәҩан рҿаларс иаҵагылан. Сцон ахәы

сықәланы, сшәақь агәыцә хәхәаҙа схы иахыҳәҳәо, аԥша хьшәашәа схахәы иалахәмаруа.

– Ееит! – ашьха иқәыѡны ибжьы саҳаит Маҳмуҭ.

Ашьха ихароу иаҳа иааигәаны иунарбоит улаԥш. Шьҭыбжьык ааѡыргьы уааигәа игазшәоуп ишуаҳауа. Ибжьала, арахә ԥхьацауа анаара дкыдуп ҳәа сзызхәыцуаз Маҳмуҭ, саннеи, иаланахалан хаҵаки иареи еицәажәауа еидтәалан. Сгәырґьеит атәым-уаѡ данызба. «Издыруада ҳқьиҭантәизар, ма далсны дшаауаз саб дааит ҳәа иаҳазар»... Алымҳацәқәа ирлахо-ирѡахо, ахы ыркьынааау, ажәабжьк аилкаара иаргәаҟуазшәа, ирзыҙырѡуа игылан ҳла Дыргьежь. Агәра ганы иҟан Дыргьежь есышьыбжьон абыстаԥха иаразоуп изназго ҳәа. Игәырґьаҵәа, иҵыхәаршәшәо сгәыдпалара иалагеит. Маҳмуҭи ахаҵеи иаланахалан акы иалацәажәауан, сгәарымҭаҙеит снарыдгылаанҙа. Ҳҭып ахьгылаз аааигәа-сигәа ҭып гыламызт. «Ма дшәарыцаѡуп, ма ажәабжьк ҳзааигеит». Снеиҷаԥшит. Иаргьы даасыхәаԥшын:

– Уара дутәума? – Маҳмуҭ днаиазҵааит. Исгәамԥхеит дышсыхәаԥшыз, иҳәашьа.

– Сара ахшара дсымаҙам, ҳахьымҙац, – иҳәеит Маҳмуҭ дааԥышәырччан, иблақәа еихарҟәыс-еихарҟәысуа. Сара игәасҵахьан, Маҳмуҭ иблақәа дара ианырҵахҙамзгьы, реихарҟәысра грас ишимаз. Дҭынчҙа дыштәоу, ма аҙәы дышиацәажәо, ибла иазымчҳаратә лашарак хыӷӷалазшәа, иблақәа неихарґәґәаны, инапсыргәыҵа наԥыреикуан. Аԥхьаҙа ас шыҟаиҵоз анызба Баџьга иасҳәеит. Баџьга Маҳмуҭ аибашьра дцаанҙа уи грас имаҙамызт иҳәеит. Издыруан уи шыграз, аха бзиа избауан иблацәақәа ааихарґәґәаны, ҷьит ҟаиҵозшәа, инапы анаԥыреикуаз ихәаԥшра. Маҳмуҭ илымҳа сынҵахәыҵхәыҵит.

– Изакәызеи са исашәымҳәо?

– Саб дааит ҳәа иаҳазар ҳәа дуазҵаауеит.

– Дабаҟоу уаб?

– Аибашьра, Берлин, – сҳәеит сара.

– Аибашьра ицаз зегьы ааубандаз...

Иихәаз азхәыцха соуаанҙа, Маҳмуҭ уи иажәа днаԥыѡлан:

– Ииашоуп, Берлин ус ииаигәаны, ирласны дзааурндаз, – схы инапы ныкәишьын, – иуасымҳәахьеи, ихароуп, амҩа дыкәхоит ҳәа.

– Уара уабаҟакәаз? – Маҳмуҭ днаиазҵааит шәаԥьхәаҩык иаҟара исцәымыӷхаз ахаҵа.

– Еиҳарак Керч. Аҵыхәтәаны – Польша. Сызлаз архәҭа Берлинынӡа инаӡеит. Сара абомба сажит, нас агоспиталь. Сҭыҵит, цәа-жьыла абыржәы сшубо сыӷәӷәаӡа. Аибашьра еилымгаӡацызт, аха уаҳа афронт ахь сырмышҭит.

– Избан?

– Иазаауазеи уи алацәажәара. Ҳанеицышәарыцалоз угәалашәоуоу?

Сара издыруан, аибашьра аҭыӡшәа алацәажәара шицәымӷыз Маҳмуҭ. Амҩан ҳанаауаз, ашә-ҵлак ашьапаҟны иаабеит ҳәызбала иҵаԥҟаны абас еиԥш урысшәала ианыз адҩылара: «Абри аҵла аҵаҟа джуп фырхаҵала иҵахаз асержант еиҵбы Ми...» Ҳхылпақәа ҳхыхны ҳгылан.

– Аҩыра аныззҵоз анагӡаха имаӡеит, – иҳәеит Баԥьга, Маҳмуҭ ҿимҭӡеит. Ашьыбжьон ԥсшьара ҳанаатәа, Баԥьга алацәажәара далагеит, аибашьра дахьыҟаз дызлаԥшыз, ихигаз. Маҳмуҭ деиқәышьшьы дтәан. Баԥьга ихатә гәалашәарақәа данрылга Маҳмуҭ иазҵаара далагеит аорденқәа зиоуз, агазеҭ дзаныз уҳәа инеиҵыхны иҳаиҳәарц ифырхаҵарақәа. «Шәаҟәыц, аҿакы ҳалацәажәап. Аибашьра... аа, ижәымбеи, ашәҵла ашьапаҿы ианыз, – убри ауп аибашьра ҵакыс иамоу». Даҿазных, уахык иареи сареи ҳхала аҭыпаҿ ҳаштәаз, акыр збахьоу, акыр зхызгахьоу ауаҩы иԥшра сыҵаны:

– Аибашьра саламԥшит, сахьымӡеит, аха аибашьра иҵанархаз аԥсы дызбеит саргьы, – сҳәеит. Маҳмуҭ дсыхәаччо дыштәаз ихы-иҿы ааиқәылашьцан:

– Дабоубеи? – днасыхәаԥшит, ажәа баапсык иасҳәазшәа.

– Усҟан аибашьра иаҿын, – сналагеит избахьаҵәҟьаз аҳәара, – ашьхақәа рҟнытә ахысбжьқәа ҳаҳауан. Аҿены шоуран. Аӡы ҳҵаларц Кәыдрыҟа ҳцеит ахәыҷқәа. Кәыдры хыҵны аиқәтәара иаҿын. Ахықәаҿыҵәҟьа, аԥслымӡраҿы дыхәхәаӡа дыкәын аӡы иианагаз асолдаҭ. Ҳшәан ҳаҩны ҳцеит. Аҳаблаҿы

ираҳҳәан, ахәаҿы дыржит. Сара аԥсы дызбар аҟара сацәшәоит анышәынҭра…

– Абри ахәычҳатҵәҟьагьы аԥсра далацәажәоит. Уаҟәыҵ, наҟ! – аҭып дныҵытцит Маҳмуҭ, сажәа салгаанҳа.

Сыԥшын ахатца аибашьра алацәажәара даҟәыҵындаз ҳәа.

– Ҳашьхақәа сырхысны сыҟамызт, аха саргьы салаԥшит уи ашьаарҵәыра.

– Умҩа абахоу? – иҳәеит Маҳмуҭ.

– Ҳашьхақәа рҿы асолдат еиҳарак ахьҭа иннарҵәеит, Маҳмуҭ, ахьҭа! Кавказ ԥхарроуп рҳәан, ԥхын матәала ишеилаҳәаз асы, атцаа рысны иҵанасит.

– Аҩны шәышԥаҟақәоу? – иҳәеит Маҳмуҭ.

– Сара сырхәын Аҟәаҟа сылбааргеит. Аха иҵанасыз нҭанҵәа ицеит.

– Уаазцазеи, узышьҭоузеи? – иҳәеит Маҳмуҭ иаарымчны.

Ауаҩы иԥсҭазаарарҿы иҟаиҵахьоу зегь реиҳа еиҕьу аус игәы аздуны ишиҳәауеиԥш, далагеит абри ахатца аибашьраан иҟаиҵаз ахатцарақәа реиқәыԥхьаҙара. Гәазырҳагак еиԥш иҳәауан, ашьхамҩахәасҵа архәара даавҵуаны, анемеци иареи анааиҿаҳа, шьаҿак аҟатцаха, ажәак аҳәаха имҭаҙакәа, аԥса наилҳәан иҕра шҭирбгаз. Даҽазных, аидыслараан, иҩыза ахы иқәшәан данеихнах, ашьа игәыдшыла дышьҭых дшигаз, данԥсы инапала анышә дшеиҵаз. Маҳмуҭ ахатца иажәақәа ҙаҙцас илакшозшәа, илахь еимаирԥахәуан, иблақәа инапы нарԥыреикуан, иҽазикуан рцәажәара аҽакахьы ииеигарц, аха уи ахатца, уара угәы чаԥаны уааит, агазеҭқәа узбахә рҿакын, сара медал сгәы икыдым, газеҭк сыхьҙ амҳәеит, аха утцкысгьы сеибашьит, утцкысгьы ахатцара ҟасҵеит ҳәа дыҽхәауазшәа, ашьеи-аԥсреи рылацәажәара даҟәыҵуамызт.

– Уаазгеи уажәы ара?! – лажәк азы иҳәозшәа, еиҵеиҳәахит Маҳмуҭ.

Убасҟан, убри ахатца, сара исмаҳарц, иқьышә Маҳмуҭ илымҳа инҭеикын, маҙажәан акы наиеиҳәеит. Исыздыруам, изакәытә ажәа баапсыз иихәаз, ишызбоз Маҳмуҭ ихы-иҿы иаҳагьы иааиқәлашьцан, иеиҳәаша ажәа изымпшаауа, иқьышә қәацқәацо дихәаԥшуан. Еисыр ҳәа сшәан, афатә аахыртланы раԥхьа иныкәыстцеит.

– Егьзласоуҳәаҙазеи?! – иҳәеит Маҳмуҭ, иҳәашьа «уара анамысда» аанаго.

– Угәы изасзеи. Ашәарыцараз еиҕьуабоуп̣шаауеи. Иухашҭма иҳархҳоз ҳп̣илҭажәкәа, анцәа ианҳаиҭа... – иблакәа жьаржьалеиуа Маҳмуҭ диҷап̣шуан. Арахә аџьыка ахьырфаз адәеип̣ш, икылҟьашааҙа иҟаз ихагәҭа ааибыҕ-быҕит.

– Акы шәнацҳа, – сҳәеит, инеимда-ааимдо аѽыцьегьы сырҷап̣шуа.

– Иааги арахь! – афатә зқәыстцаз ампахьшьы ахқәа ааидкылан инеилеиҳәан, ахьатра инҭеитцеит Маҳмуҭ. Ҳанаанаскьа, ип̣сахы п̣ыжәжәо, ус ҷаааиҭит: – Дуаѽума ани, ап̣сцәа зырҳәуа! Учеицьыка ала иаҷоуцар иаҳа еиҕьуп!

Ахатца уа дышгылаз, ҳара ҳнеип̣ыртцны ҳцеит.

Амѽан, Маҳмуҭ игәып̣жәара маҷк ианааихсыҕь:

– Дызустада? – снаиазҭцааит.

– Анкьа ҳаицышәарыцалон.

– Дзышьҭоузеи?

– Абџьар, еибашьуаз, иҭахаз рҷан...

– Абџьар ара иабаҟоу?

– Имҭәахи аҳап̣қәа рҷы... Изҭынхаз усс имоума! Афашистцәа дреицәоуп абас иҟоу! Дшьызар инаалон...

Арахә еилырганы, ахәылп̣аз аҭып̣аҷ ҳаштәаз:

– Маҳмуҭ, п̣аса ушәарыцаѽ дуун рҳәеит, уажәы уаҟәыцҙама?

– Саҟәыцит.

п̣ыҵк анаабжьыс, дхәыцуа дыштәаз, ихазы иҳәозшәа:

– Иазхоуп ашьа сызлап̣шыз.

Аибашьра еилгахьан...

5

Ачеакалоуп ишып̣хауа аеҵәакәа шьхатәыла. Уаҟа урҭ адгьыл иаҳа иазааигәоуп, еснагь еидҵәаҵәала, илахҷых-лахҷыхҙа, ишап̣шапуа иухәап̣шуеит. Сышрыцап̣шуаз ус ҷаааиҭит Маҳмуҭ:

– Абни илашаҙа, зышьтратцас иргәылгоу амѽа, асар рымѽа ҳәа иашьҭоуп. Абыржәеип̣ш, асар рымѽа, агантәи ашьхаҟа

ианхалак, ашьха асы шьҭытцит, амҩа аартуп ҳәа аанагоит. Надаада акыдлара ианалагалак, ирласны амҩа кхоит, шәышьхытц ҳәа ҳанаҳәоит.

Исзеилымкааит, ииҳәаз ихаҵа агәра игаҵәћьозу, лакәҵас иҳәозу.

– Надаада икыдымлаʒаргьы абра, ашьха ҳақәтәоума?

– Игәхьааугома аҩныћа?

– Саб даахьоу дмаахьоу здыруазар...

– Баԥьга дааугеит шьхабжаҳәын, уи уиргәырґьап. Иуҭахызаргьы уицҵаны усышьҭып, мчыбжьык аћара уаарылаԥхьап аҩны. Игәхьааумгалан.

Сара исҵахым, лассы-лассы саб иʒбахә сҳәалар. «Дауеит, хымԥада дауеит, аибашьра еилгеижьҭеи мзқәак роуп итцуа, Берлинынтәи маҷ бжьоума!» – ҳәа саб деибга-деизҩыда дшыхынҳәуала агәра игаҵәћьаны, гәырґәґәагас исеиҳәауаз, лассы-лассы исырҳәаларц, аха лассы-лассы сзалацәажәомызт саб иʒбахә. Сшәон, сабхаҵа иакәзар иеиԥш дысхылаԥшуа бзиа сызбауаз Маҳмуҭ сахьицћоу сгәамԥхауашәа, хәыҷцас аҩныћа гәхьаазгауашәа игәы иаанагар ҳәа.

Шьыбжьонла, ихәы анызгаша аламҭалаз, самхацәан иаасцәыхәлар, «егьаурым, уцәаз, иузҳауеит», – иҳәон дԥышәырччо.

Абас ҳаћан.

Аибашьра еилгахьан.

Ҩнак, арахә аҭып ааигәара анаара икыдын, шьыбжьхьафара аҭып ахь дылбааит Маҳмуҭ. Аҽнаћара ихы-игәы алаћаны дсымбацызт. Ҳачуан хәыҷы амҳап ҭаргьежьаауа абысҵа ахьызуаз, аҵәы сылихуан «аԥшәма ԥҳәыс хәыҷы» ҳәа. Акранаҳфа анаараҽы дныкәиан дыцәеит. Аҭып ахыб икылԥханы иҽаҷҷоз амра, ицәара иаԥырхагамхарц, акәахьча аԥыракнасҳаит. Иҽеиҵыхны дыхәхәаʒа дыкәиан. Сихәаԥшуан. Иарма напы ихы иаҵан, иарґьа напы хәхәаʒа игәы иқәын. Амҩан ҳанеицауазгьы, ҳанышьхнылагьы акраамҭа исызгәамҭаʒеит. Маҳмуҭ иарґьа напы инагʒаны ишизеиҵымхуаз. Уи збеит мҽаагара ҳанеиццаз. Ахаҳәқәа ирылиааны, ацәа шкәакәаʒа акыʒґы иаҽагылаз аҵаа-ҵла ашьапаҽы ҳаннеи:

– Умыццакыкәа иԥҟа, – иҳәан аикәаҕа аасиркит. Атцаа-тцла ԥысҟан, амахәҭақәа ыдыҟҟан ианылсх:

– Уара уатцамлан, ихьанҭоуп, убҕа аршәоит, – иҳәан днатцалеит. Ахаҳәқәа дрықәгыла-рықәгыло анаара дшылбаауаз, хаҳәык наитцакәымпылын, амҿы ижәѡа иныкәыѡрит. Ишькламҳарц днамтцасит. «Ҟаи!» – иҳәан, имахәар еидрыҕәҕәала икны, иҿереԥь даагылеит. Сара имашьхәылтц амҿы аахаз ԥьысшьеит. Аҭыԥаҿ ҳанааи:

– Уца, аԥьмақәа унархылаԥш, – иҳәан, ахәахьы сишьҭит. Сыѡны сцан, аԥьмақәа ахьыҟаз, ирласны игәаҭан аҭыԥ санаатцала, имахәар еилыхны имашьхәылтц дацрыхон. Сылаԥш нақәшәеит, имашьхәылтц ҭашәашәаҙа, ажьқәа еидкыла-еидкыла, иҿаҿаҙа ашәахсҭа анын.

– Уца, аҙыхь ахь, уца хәмарра, – убасҟан ауп ианеилыскаа аԥьмақәа рахьгьы сзишьҭыз. Сахәаԥшыр иҭахымызт.

Ауха, даныхҭаскҙа, дааԥышәырччан, иԥьыба ачабра аатиган иааиртлеит. Ачабра илаҳәан, сԥычка цырак иаҟараны, ишкәакәаҙа абаѡ. Ауаѡытәыѡса ицәа-ижьы иалтцыз абаѡ-ҷа анызба сцәа сынҭаҙыҙааит.

– Абри акәын сзыргәаҟуаз. Иаҳагьы абзиара сызнауит амҿы. Ирҭрысны ианеитцнах иалтцит.

– Иухьуама иҕәҕәаны? – имашьхәылтц снапсыргәытца нахьысшьит.

– Шьҭа исыхьҙом, – схы ааишьышьит дааԥышәырччан. Иԥышәырччара убасҟак иразын, акгьы шимыхьцәкьо ҳәа агәра снаргеит.

Игәы каршәны драҳаҭҙа дыцәан. Сара сгәы ҷыгьуа санала-га, сшәақь аакнысхын, ирыцкьауа, ихарҟәалан агәыцә сҭаԥшуа арҟытцымытцра салагеит. Сизхәыцуан Маҳмуҭ. Сазхәыцуан аҙбахәқәа исаҳахьаз рыла аибашьра. Исгәалашәон сыздырԥхьалоз Маҳмуҭ исалам шәкәқәа ирҳәалоз, аха ԥьаргьы иныкәырԥшынгьы ирнымызт агоспиталь аҷы дшышьҭаз, ахәра шимаз, данҭытцгьы аибашьрахь дшаҳәозгьы, уаҳа дшырмышьҭыз. Исгәалашәон аорден аниоуз атәы зҳәауаз агазеҭ цыԥжәаха. Исгәалашәон, дхынҳәны данааз аҳаблаҷы, «Ҳфырхатца дааит!» ҳәа шаҟа иеигәыргьаны иԥылаз.

Иара «абри ҟасҵеит, абри зуит» ҳәа ажәак иҿыҵиршәом. Иҟалап аҳкәажәгьы илзымдыруазар имахәар шыҟоу. Саргьы аибашьра санцалак, Маҳмуҭ иеиԥшҭәҟьа инсыртҵәоит ҳаҕацәа. Аҕа знык ихацә сзықәԥшыр ҳәа схәыцуа сшәақь апатрона нҭаҵаны ашьхәа сыжәѽа иадкылан иаахасыршалеит. Аҭып идәылырҳәҳәаны, «аҕа абас сиеихсуеит» ҳәа ашәақь аҵа сынкылԥшуаны, ҳла Дыргьежь еиқәаҵәаҙа акы аҿыҵакны ахәы иаахалеит.

– Дыргьежь, уа икажь!

Иаашьҭысхын, снахәаԥшит иаанагаз.

– Изакәызеи узхәаԥшуа, Панҵьа, – Маҳмуҭ дааԥшызаарын, аҭып ашә дылагылан.

– Сахҭантә шәырак аанагеит Дыргьежь.

– Исырбеи.

Ашәыра ацәа ахыԥы абаара иалагахьан. Аатәҵҕа санааха, рахәыцҵас, иааԥҵәеит. Маҳмуҭ инапы ианҵаны ашьшьыҳәа иааиртын дынҭаԥшит. Ашәыра иҵан х-кәакьны ирҿыз асалам шәҟәқәа, документқәак, саркьа хәыҷык. Асалам шәҟәқәеи, излаз ақьаадқәеи еимытта ибаахьан, адокумент ашьшьыҳәа еихирԥхьеит Маҳмуҭ, аха уигьы уаѽ дзаԥхьо иҟамызт, аѽырақәа еимаѽызхьан, акы заҵәык, асаркьа хәыҷы уанԥшылартә аблақәа кеикеиуан.

– Аҙәы ицәыҙит хымпада, – сҳәеит.

– Аибашьратә шәыроуп. Иабаԥшааишь ала?

– Агәаѽахьтә иаанагеит.

Дыргьежь аблақәа гаҙа-гаҙаҙа, ижәбома изакәу ссиру ишәзысыԥшааз аҳәозшәа, иҵыхәаршәшәо иҳахәаԥшуан.

Маҳмуҭ, саламкьысырц сабжьганы, дахҙыҙааува, инеиган амра ахьақәыԥхашаз ахаҳәраҷы иқәиҵеит асахҭантә шәыра.

– Иабаԥшааишь? – иҳәон уажәы-уажәы.

Адырѽаҿены еиҵа иаҿыҵакны ирҳәазо, асахҭантә магә аанагеит Дыргьежь. Ианаанагаз Маҳмуҭ аҭыԥаҷ дыҟамызҵгьы иахьимбаша исҵәахуан. Ашәыра анаанагаз, иахьицәымыҕхаз аамышҭахьгьы, аухантәарак, «иабаԥшааи, иабаанагеи, иаапкааит!» имшын. Аҵкыс еицәаны ицәымыҕхеит амагә аниба.

Кәыркәа мза иасакьаҳәымҭан. Аџьмақәа ршьапхыцҭыԥ иаганы, еиқәыцәашь, ҳҭыԥ ашьҭахь икажьыз асыԥса, адгьыл анаҵаш аʒы аҵыѡрны ицон. Арѡашқәа ракәым, ҳʒыхь хәыҷгьы иацлан, аеҳәа иамкуа иалагеит. Ихтуан аԥсы ҭыхны асы ҿыҭҳа-ҿыҭҳа иахьықәжьыз адгьылқәа. Ишьҭысхыртә асыԥса ахьҵаҕахоз сѡахан адгьыл ианаақәысхлак, ихәхәа-хәхәаʒа, ицәышʒа, рыԥсы рхыгга ишаҵиаахьаз збон адәыкрынқәа.

Иааигәахон шьхабжаҳәыра. «Даандаз Баџьга. Баба дмаацзар, лымацара заҵәык дынҭыхо аҭаҭынҭра дҭазар акәхап Нана. Мҷык-фархьк лзаазгода, акалаҭ илыцѡахода аҭаҭын анҭалҵалак. Аибашьра еилгеижьҭеи хымз ирықәуп. Хымзныҡәа бжьоума уи Берлин мыждантә». Салагауан схаҷы аагара, саб игәаҷы аорденқәа ҕьазҕьазуа ҳаѡны амʒырха данааҭалалак, сара сахьиԥымлаз ԥьашьаны, сан лахь: «Ахәыцы дабаҡоу?» аниҳәалак, сан дахыҿхәауа: «Уара умааʒаргьы Панџьа дшыхәыҷу дынхоз ԥьушьома?! Дабаҡоу, дыхьчоуп, деиқәных, ԥьма ѡышә иманы ашьха дыҡоуп!» – анылҳәалак, баба ихы-иҷы изакә гәахәароу иаақәло, шаҡа деигәырҕьо!...

Сара еилкааны исымамызт усҡан, егьа сизхәыцуа, егьа ҭеиҵыԥш бзиеи, ҡазшьа ссири иҵауа сизыԥшызаргьы, хәышықәса раахыс исымбацыз саб изыҳәан сгәы иҵаҵәахыз схәыцҭәы гәыблра ԥшҟа Маҳмуҭ ишириҷыхоз, ириҷыхацыԥхьаʒа иара ишҡа ииасуа сышиднахалауаз. Исыздыруамызт, иаргьы, шықәса ѡынѡежәа инархысхьаз, иҵаацәараз, аха хҭылҵ дызмауцыз ахаҵа, хатәы хшара идимҵацыз абратә цәанырра ҡәанда сара ириҷыханы ишызгауаз, иаргьы уи деигәырҕьаны ишысзааиртуаз.

Издыруазшәа ишҵыхәтәантәихоз, шьыбжьонк сацклаԥшны ифатә ҡастцеит, ашә тазыла алаҵаны, бзиа избоит ззиҳәахьаз аилаџь изызуит. Ашьжьымҭан, иара арахә иманы ахәахьы данца, ҳҭыԥ аҵаҡа аиѡхаа еимарҷыѡны иҵашәны иҵажьыз асыԥса, еигәышәла ҳабҡәыл нҵашәартә иҵызжааит. Инаганы ахырҵәы зҭаз абҡәыл асыԥса иаласыргылеит. Ашьыбжьон ахырҵәы хьшәашәаʒа, мҳаҵәла иԥуҡартә ижәпаʒа ирҵәны исыма сцеит, сҡалоит ахьиҳәаз ахәахьы.

Аҳауа иаҳа иахьыцкьоу, ашьац иаҳа иахьыԥшқоу ахәы ганы акраҽасҵоит ҳәа агәра ганы иҟаз Дыргьежь, ихырбза-кәырбзо, исышьҭаԥало инасышьҭалеит. Иабасҵахыз аҿенышьыбжьон жәаа патрона еиҵарпапа изҭаз аҟанҭаруаз, аха еиқәырхха еибаркны сӡара иакәыршан, сшәақь усгьы, лабада изымныҟәо аҵлаҳәысҵа илабашьеиԥш, сахьынаҵыслак сыжәѡа ихшьын.

Снеит дысзыԥшраны ахьеибаҳҳәаз ахәаҽы. Аԥьмақәа кәыкәы-цыкәуа анаара икыдышьшь иаҽииааз акәазара илан. Маҳмуҭ дыҟамызт. Дааиуазар акәхап сгәахәын, сизыԥшуа снатәеит. Сыԥшит акраамҭа. Ихабар аныҟамла, снаҵәақәа насҽыҵакны атрышә сасит. Агәра ганы сыҟан, «ҳаи!» ҳәа сышьҭахь даацәырҟьан, сшәақь сыжәѡа ишахшьу, ишыҟаиҵалац еиԥш, саашьҭиԥаауеит ҳәа. Сгылан, сышьҭахьала даа-иуазар, дсымбозшәа ҟасҵарц, уажәымзар-уажәы ишьҭыбжь гоит ҳәа сӡырѡуа. Сыԥшит, сыԥшит... Сԥышәыррчо саахьаҳәит. Исхыччозшәа иҽаҳа-ҽаҳаҳа игылан ашьхақәа. Сыбжьы ѡҭыс-цан ҽысҵит. Еиҭа атрышә сасит. Башан, дыҟамызт.

Схаҵкы камыршәуа егьа исыдгьежьыларгьы Маҳмуҭ дсым-бакәа акыршаҽасымҵоз еилнакаазшәа, ишьҭафѡышәо аим-дара иалагеит Дыргьежь. «Арахә зегьы ара иаҽоуп, шьыбжьхьа шизаазгауаз идыруан, дабацеи аҽыҵбжьы имаҳартә?» Ашәақь аасхысхын, схысит. Макьанагьы исыман агәыгра: «Удырѡатә еиҕьхааит! Ишаҟара қәасабузеи иушьыз!» – ҳәа дсыхлафуа ахәы даавҵуеит ҳәа. Ашьхақәа неигәнырѡны баша инарҽаба ицеит схысбыжь.

Фѡык аԥынҵа ишҭасыз мѡашьо, аԥынҵа ахапачара ыр-қәацқәацо, ҵаҟа, аиѡхаахь ахы рханы ифѡычон Дыргьежь. Афѡы иаҳа еилнакаартә иҵарны аԥынҵа иҭасу здыруада, ашьҭахьтәи ашьапқәа рыла анышә бҕьаҭуа, ашра иалагеит.

– Пссыкьа! – сҳәан, агәы аасырҕәҕәеит. Дыргьежь хыш-ҽышуа анаара илбаакъаны аҽынанахеит. Саргьы, иҭасырцәхьаз апатрона аатыхны, реиҳа ихьанҭаз патронак сшәақь инҭасҵан, ихаршала икны Дыргьежь снашьҭалеит. Сахьынаԥшуаз саԥ-хьаҟа аиѡхаа амшәҳақәа, аасра ҭиааны, бна еилачыран, уи снылсыр, асы аҽажьны илашьҭыз даҿа хракы снаҽагылон. Дыргьежь афасара иныламан, ишхыш-ҽышуаз, сара сааныжь-

ны хара ицеит. Ашыбжь шааѡуаз, гәыбзыҕ бжьыла иаахышҷышын, абжьы ааиқәтәеит. Ҷыстит еиҵа Маҳмуҭ ихьӡ ҳәаны. Сахьшәаз акәу, сыбжьы хәычхеит. Аԥхьара салагеит Дыргьежь. Дыргьежь ахра иналкьаны ицазшәа, ашыбжь ныҵабеит. «Уаҳа сцарыма?» – сааҵгылеит. Ашыѡ-шыѡхҳәа ԥсаатә мҵәыжәѡа шьҭыбжьқәак саҳаит. Исхыкны ԥсаатә еиқәаҵәа дуқәак хаԥыруан. Рҷеыладырҟәуан агәаѡахь. Ишәаны имтәакәа иѡхалауан, иҟыруан ижьышауа. Иҵаҕаӡа анаҟә ахылара иалагеит. Афасара сылхо сышцоз, алаба рыхха аӡәы дасызшәа аҵәаабжь геит Дыргьежь. Аас-ҵла сҷеадкыланы, ашәақь сгәыҵарҕәҕәа саагылеит. Агәра згеит рыцҳарак ҳзыкалеит ҳәа. Дыргьежь ҟу-ҵәуо иааит ихынҳәны.

– Дыргьежь, умшәан, ԥссыкьа! – сҳәеит, аха Дыргьежь иахьахьуаз абз ахьшьуа, аҵыхәа ашьҭарҷеылан исымҵақьақьо испҵырымҵит. Аҭуан иаҵачыз алѡақ еиԥш, афасара иныларчит анаҟә. Маҳмуҭ исеиҳәахьан, ишҟа санцауа, ма мҷаагара сшыҟоу анаҟә исықәнакыр, ихнагаанӡа ҷьаргьы сымҵысыкәа сыԥшларц. Сҷеааныскылеит уажәгьы. Уамак аԥшра сықәымшәеит. Анаҟә анааимыгга, афасара сылԥшны инахараны уаѡык ицәаара сылаԥш нақәшәеит. Уи асы дылагыланы, напыла аимыртытра даҷын. Иганахь асы шкәакәара еиқәаҵәаӡа еиҵых иқәыршәын ауапа. Издырит Маҳмуҭ шиакәыз. «Баша уҷеуҵәахит, усымԥшаазаргьы убеит!» – сшәара насхыпсаан, сыпсы аасылалеит. «Изиҵахузеи адәыгьежь хәычы иқәжьу асы ртытуа? Сицеимдап акыр ицәыӡзар». Сыбжьы ҵырӡа иѡҭысцан, изҷыстит. Ашырҳәа ихы дааѡахан, даахьаԥшит.

– Умааин, умааин! – слымҳа ҵнахуа иҷацаӡа иргеит ибжьы. Асеиԥш ибжьы сықәиргауа смаҳацызт. Адыххәа саангылеит. Ашымҳа быгьқәа спыраҳан цқьа дысбарҭамызт.

– Снеиуеит.

– Ухынҳәы!

Даасыхьӡеит. Абжьааԥны игәыргьаҵәа игәыдпалоз Дыргьежь, Маҳмуҭ дшабаҵәкьаз, ажьы шахьыз игәаланаршәозшәа, иҟу-ҵәуан аҷынанахеит. Иеигәышә ахәаҷынӡа ибааӡан, анышә аҷататан, акраамҵа асы шикыз мѡашьо, аматәа изәзәозшәа, инапқәа зыфа-зыфаӡа иҟан. Ирҿены ижәѡа ихишьлоз иуапа имаӡамызт.

– Маҳмуҭ, ууапа ухашҭит, иаазгап сцаны, – сышьҭахьҟа саақәгьежьааит.

– Уабацои, аҭыԥ аҟны иҟоуп ауапа.

Издыруан аҭыԥ аҟны ишыҟамыз, сылаԥш самжьартә избеит акы иақәыршәызшәа, асы ишыҟәыз, аха иҳәашьала аҙбахә уаҳа иаҳәатәым сыҙбан, ҷысымҭҙеит.

Арахә ахьыҟаз ҳаныхәна:

– Акрыф, аилаԥь узызуит иахьа, – ибжьы раҕьны иахьсыҟәиргаз сгәы иалан, аха иҷыннԥшылара злаҟаз ала, инапы ихьуеит, ма даҽа хьаак имоуп сгәахәын, сгәаара схасыршҭит.

Инацәкьарақәа, ишыҟаитцац еиԥш, схахәы ачыҟьра еилажәжәо иналишьырц инапы аҷәааирхеит, схы наимҵаскит саргьы, сегьаапышәарччеит, ҳаинышәаҙеит аанаго, аха инапы схы ааигәара иааигоны, акы игәалашәазшәа, аҟыԥҳәа днахеит.

– Уара акруфахьоума? – днасазҵааит.

– Мамоу. Акрыфала, аҙыхь узаазгоит. – Ахьатра наиркны ахмаҷыр сыманы сҷынасхеит.

– Панԥьа, уаала аҭыԥ ахь ҳалбаап, уаҟа акраҳфап.

Аҙы аарҟәандан асапын рыхьшьуа, еиҭарыхьшьуа, акраамҭа иҙәҙәон инапкәа. Издыруан ацқьара бзиа ишибауаз, аха шьыбжьонла, арахә ныжьны, зырҟәандала инапы аҙәҙәараз аҭыԥ ахь дылбааура сымбацызт.

Ҳаишәа хәычы аакнысхын, ҳхәы нықәысҵеит.

– Усзымԥшын, акрыфала, – иҳәеит, акы даҷызшәа ҟатцауа. Данаасыхәаԥшлак ԥышәарччарак ааиҷыкәлон. Иуадаҩмызт аилкаара, иҭахҙамкәа, сара сзыхәан мацара дԥышәырччарц иҩешазикуаз. Аҭыԥаҷ ҳанааи, «Ууапа ара иҟаҙам, нахьхьи асыԥсаҷ иухашҭит», – ҳәа игәаласыршәарц ст̣аххеит, аха ашьыбжьышьҭахь данцалак ииаигап сыҙбан илаҷысымҭҙеит.

Егьа ихы нахига-аахигаргьы аишәахь дмааикәа акыршысымфоз агәра анига, иҭахҙамкәа даасыдтәалеит.

– Маҳмуҭ, ахшхыртцәлых угәы ахшәазар ажьҵаа узызҙып?

– Мамоу, исҵахҙам. Итаруа аилаԥь замана ууит.

Ацәынха имҵасҵазшәа афатә днацрыха-аацрыхон. Сара акрыфара саналага, – акрыф, сара усыхәамԥшын, – иҳәан дѽагылеит. Анар днықәиеит. Илацәақәа еиқәыԥса дықәиан.

Ашырҳәа дѡагылеит. Аҭыԥ дныҵытцит. Инапқәа еихышь игәыҵаԥса дгылан аиѡхаахь дыԥшуа. «ьара акала сызлаихәаша здыруандаз ҳәа ииаигәа ҭынч снагылеит.

Аиѡхаа иахыкны дара-дара еимцкласуа иҟыруан аԥсаатә еиқәаҵәақәа.

– Шәымаха-жьы шәҽашәааит!

– Ирбозеи?

– Панҧьа, ҽенак ахәаҽы уаннеиз исацәажәоз ахаҵа хҭыԥ гылоуп ахьиҳәаз ашьха ахьʒ угәалашәозар?

– Исгәалашәоит арантәи мышныҟәа бжьоуп шиҳәаз, шьхак ахьʒ иҳәаны исгәалашәом.

– Даандаз, Баҧьга, – ихазы иҳәозшәа, ибжьы рхәыҷны дцәажәауа, инапы длаха-ѡахо акы ʒбауа дцеит арахә рахь.

Ауха абжьааԥны аҵкыс ирлашьцаны дааит аҭыԥ ахь. Ишқәарԥссозгьы иуапа ишәʒамызт!

Арахә реилыргараан, ҧьмак шихьоз аныга иҵаԥалеит, инапы рыхха данас, аҧьма шьҭҟьаны икаҳаит, акыр еилнакауазшәа, аҽеырҳәа иаҽеиҵәеит ахш. Иныга аҧьма ҭаԥалауа шаҟантә избахьаз, аха реиҳа дангәаалак, «хырҳага улымҵааит!» – иҳәон амзар, ас дгәамҵны аҳаиуан дасуа сымбацызт.

Аухатәи ихәгьы кьыс амаʒамкәа аишәа иаақәысхит.

Иҭынчын ашьхақәа ркаҵәарақәа, рыжәѡан цқьан.

Аибашьра еилгахьан…

7

Саанарԥшит аиха ашьҭыбжь. Аҭыԥ аԥхьа икажьыз амҽы акы ықәкны аԥҟара даҽын.

– Иҟоуҵозеи, Маҳмуҭ?

– Аҭәырҷәы.

– Изаҳҭахузеи?

– Агәам-сам алоугаларц, аҭыԥ ануԥссалак.

– Акрызқәаҳфозеи?

– «ьара ак ҳаԥшаап.

Аҽы ҟьаҟьаʒа, ахәы ыркәымпылны аҭәырҷәы ҟаиҵеит.

– Маҳмуҭ, ахьҭа уамкʒеи иаха?

– Уара уакыма?

– Сара ауапа сықәын.

– Уаҟәытцрауазеи уажәшьҭа, иацижьҭеи ауапа, ауапа!..

Ахьурҙы ныкнасҳаит. Маҳмуҭ иеигәышә аашьҭихит. Ицәылашьшьҙа итәаз арахә гыларц ибжьы ҷацаҙа ирықәиргеит. Бызшәа ҷыдак рыманы, убри абызшәа иара идыруазшәа акәын Маҳмуҭ иҳәатәы шраҳауаз аԥьмақәа. Иҩатцеибарҟьан ахәы инкыдлеит.

– Угәарҵуама?

– Иумбаҙои, седроу...

– Ас шаанҙоу?

– Арахә амла иакит.

– Уара уакәмыз изҳәоз, амра гылаанҙа арахә ҳәра ицар аҙаҙа рқьышәқәа арԥхҭуеит ҳәа.

– Аҙәы иаб акрыфашьа иирҵон ҳәа, иангәарҵтәу иангәарлатәу сырҵара уалага.

«Цқьа дыцәаҙамыз, абжьааԥнеиԥш иргьаманы дызсмацәажәозеи? Ашьжьымҭан иара дангылаз ацәа сахьалахаз игәы иалсзар акәхап». Ираҕьны дышсацәажәаз, иажәақәа сгәы ишасыз анибаазар акәхарын схы-сҷы, сгәы хьаиршшарц:

– Азин сыҧ, аҩыза акомандир, арахә ргәархра! – ишьапқәа еидԥсала, ахәра змаз иарҕьа напы хәахәа илымҳашьаҭа инадикылан, даапышәырччеит.

– Иусҭоит азин! Ирфааит аԥьмақәа ҳаскьынк аанмыжькәа, аха ахьча ихаҭа шьыжьхьа шимфац ихашҭит.

– Сақәикит, сақәикит!.. Хьшәашәак снарцҳа.

– Ахәурҙы шхьеит, уажәыҵәкьа абысҭа-ԥха ҟалоит.

– Акруны акрыф, сара ашьыжь сгәы иагом.

Дышгылаз ҷаҵақәак иҷы инҭеиҵеит. Аигәышә имаҟа инавҵеиҵан, ҳаишәа иалихыз аҭәырґәы аашьҭихит.

– Изуҭахузеи, аҭәырґәы арахә ахьгәарухуа?

– Абнахьхьи мҩахәасҭак еимаҳан иаласрыцқьоит.

Дыргьежь иацтәи агәынхара ахашҭхьан. Ицгәарҵырц Маҳмуҭ инаишьҭалеит.

– Дыргьежь, ухынҳәы!

– Акраҷасҵахьеит, иуццааит.

– Ухынҳәы, Дыргьежь! – еиҭа датцаҟьеит.

Дыргьежь аахынҳәит. Иҷанынеиха – инаишьҭалеит.

Деиҭатцаҟьеит. «Сзыхурҟьозеи, иуқәшәазеи?» аҳәозшәа, иҷанынеихалак еиҭанаишьҭалон Дыргьежь. Ианаҭахымызгьы даԥхьаны арахә рахь игауан амзар, аҭыԥаҷ иаанхарц дақәыцәҟьауа сымбацызт.

– Изакәытә ла мыждоузеи!

Иааикын, ахәда ашаха лахатцаны, аҭыԥ аԥхьа икажьыз ахаҳә иадҷеиҳәалеит. Иара усгьы, асахҭантә шәыреи амагәи аанагеижьҭеи ицҳазшәа акәын Дыргьежь дшазыҟаз. Ишлаашьазгьы арахә рзыҳәан ихәарҭа дуун. Аҿырқьақьаны икахха ицәоуп шуҳәо, аҟыԥҳәа иҩатцҟьаны, аху-ху ишуа агәаҩа илҭахәаша ицон, убас рыфҩы акуан агыгшәыг.

– Иоуумышьҭын!

– Иузнаузеи?

– Иоуумышьҭын ҳәа уасҳәеит.

– Ашьыбжьон уабаҟалои, шьыбжьхьа абоузназгари?

– Исхашҭхьан… Сгәы ноумган иахьа.

– Шьыжьхьагьы уаҩцас иумфаҙеит. Ахара угәарцуазаргьы усыԥшаауеит, сҟьалоит, машәырк сыхьуеит ҳәа усцәымшәан.

– Сылбаауеит аҭыԥ ахь шьыбжьон. Маҷк сахыԥаргьы, усзымԥшын, акрыф.

Иаҳагьы исзеиҧуп аҳәозшәа, ишынҷеиҳәатцәҟьаз, ахи ашьапи еидыԥсала аҿырқьақьа илаианы, илҭаҳәахаа ицәеит Дыргьежь.

Абри аҿены хьаатцас аҿыснардырит, сгәаҷы зхы ыцызххьаз, ԥхьаҟа ихәыцырҭаха исзыҟалараны иҟаз аѳныҟа агәхьаагара. Иҟалап, уи зхараз Маҳмуҭ ԥасеиԥш дысзыҟамшәа збауа сахьалагаз акәызҭгьы. «ԥасеиԥш сшимбауа ашьыжь дышсацәажәаз мацарагьы иснардырит. Ишигәаԥхоз афатә сзыҟамцозар, иара акруны акрифарауазеи? Ааигәа ҭыԥ гылам, мѳасѳы дыҟам изыцҳаша, иаапкым, икыдҷаҳәаланы иамеикузеи Дыргьежь? Арахә еибгоуп, нас ихьзеи?» – исыздыруамызт шаҟа срызхәыцрыз.

Аҭыԥ аѳныцҟа, аварахь, аԥхьа фырмахьцәла ухәы ықәцаны иуфартә, икеикеиуа исыԥссеит. Дыргьежь зыдҷаҳәалаз ахаҳә

шәшьыра ацрымҭуа, амра ажәѡан агәаҷыҭәҟьа ианааи, акрызуит. Сыԥшит. Абысҭа ачуан иҭаѡеит. Икнысхит. Ихьшәашәеит. Амла сакит. Ашьыбжь хыҵны амра ѡҭагьалеит. Уажәымзаруажәы дауеит ҳәа аӡыхь хьшәашәа аазгауан, ианҟәандалак инкаҭәаны еиҭаазгауан. Дыҟамызт Маҳмуҭ.»Ихараны, наҟтәи ашьхақәа рахь дгәарҵызар акәхап. Иаха иҷеины акримфеит, ашьыжь ҷаҵақәак дшынарыцҳаз дыҟоуп. Анаҟә хчыланы сарҟьалар, машәыр сыхьыр ҳәа дсыцәшәаны ауп схәы ноумган зиҳәаз. Дызбар – бзиоуп, дсымбар ирласны схынҳәып». Афатә ааиласҳәан, сцеит иԥшаара. Аԥьмақәа рызхара анырфа, ргәы каршәны, аҕәапасапа ижаҳәо иацы иахькыдыз анаара иаҷатәан. Снаԥшы-ааԥшит, сыбжьы ныҵакны ҷыстит. Дыҟамызт. Издыруан, ииҳәаз санахыԥа игәы ишалсуаз. «Цәгьарас иҟасҵазеи ихәы аазгазар?» Ахьатра сгәыдырҟәыҟәла, ахәқәа снарыцәыԥш-аарыцәыԥшуа Маҳмуҭ дахьынӡасыԥшаауаз, исызнаумган шиҳәазгьы ихәы сыманы сахьцоз иҟасҵо иашоуп сзырҳәашаз хҭыск сгәалашәауан. Раԥхьаӡа аҭыпҷҿ Нестор саннеига, иара Несторгьы дынгылеит хымшҟа. Ҳаицыҟан аҭыԥ аҟны ҳахѡык: Маҳмуҭ, Нестор, сара. Шьыбжьонк арахә рҟнытә ианаашаз аламҵалаз, абысҭа рзызуит. Маҳмуҭ ичҳаны ифон. Нестор иблақәа ыргызмалны дцәыҵаччо ус ҷаатит:

– Панџьа, ахьурӡы шшуаз иҭаблызар ҟалап, абысҭа акалашәа иҟоуп.

– Мамоу, мамоу, аӡы ашра иалагаанӡа ашыла нҵаԥсо абысҭа зуит! – сҳәеит сгәыргьаҵәа.

Аҟырҟырҳәа иааибарччеит.

– Шәзырччозеи, ашыхагьы асымраӡаӡеит, – сҳәеит еиҭа.

– Егьаурым, иуҵап хәыҷы-хәыҷла. Амала акыршутәу ухоумыршҭлан. Арахә рԥьабаа цәгьоуп. Маҳмуҭ акрыфара ихашҭуа данеилахауагьы уара изырмазеины иԥгалала, – иҳәеит Нестор.

Сгәалашәара саалнахит алаҳәа аҟырбжьы. Сцон дахьызбахьаз аиѡхаахь. Анаҟә араҟа тәарҵас иамазу, сара исыцәшәоу сыздыруам, иацеиԥш еиҭа ақәчра иалагеит. Сыццакуан анаҟә жәпахаанӡа иацы дахьызбаз снаӡарц.

Аҷеѡ-аҷеѡҳәа аигәышә ашьҭыбжь саҳаит. Абжьала еилыскааит дзысуаз шыҵламыз. «Ишьҭахьҟьала снеиуа, снеиуа,

усымԥшаазаргьы убеит ҳәа иаԥхьа саагылар, схәы ноумган шиҳәахьаз ааихашҭны...» Анаѣкә шеихәлачызгьы, аигәышә ашьҭыбжь игоз сҽамариашаны снеиуан афасара сылсуа. Ашьхаԥаа рҧы анаѣкә,ҭынч еисуа амшын ацәԥаырԥашьа иаѡызоуп; иԥәҵит шуҳәауа, иаақәчны еиҭанеибгьыжәаауеит. Иаатны иакыз аԥардеиԥш, ааимѣьараз сылаԥш нахьʒеит. Ашьхаԥаа ршьапԥаа ахьааиԥылоз мʒырхак иаѣараны дгьыл иашаран. Адәҳәыԥш ана-ара иԥәха-ԥәхан, асыԥса ҽыҭҳаԥаа мʒыҭыцԥаа иԥәжьын. Еиԥылоз ашьхаԥаа ршьапԥаа еизааигәахацыԥхьаʒа узкыдымло иҧѣьарахон, шәаԥыцьаԥ аҧагыламызт. Ашьха абас иахьыѣоу «ашәарыцаѡ итҵеҷь» ҳәа иашьҭоуп. Улбаанагоит ужьажьо, нас ухынҳәны узыхәнаʒом асы аҧаʒыҭны имцацзар. Анаѣкә еиҭанааимыгга, адәҳәыԥш аѣны сылаԥш наиԥәшәеит Маҳмуҭ. Изԥаа сеиархан. Маѣҧаҳәараншʒа анышә ижхьан. Аигәышә аԥынҵала иҭаԥѣа-ҭаԥѣо, ҭәыргәыла итганы иԥәиԥсауан анышә. «Снеип». Фѡы баапсык сԥынҵа инҭасит. Саатгылеит. «Анаѣкә ыԥәымҵʒандаз, иаҳа исзеиҧьын!» – Сцәа-сжьы ѡасхыԥсааит. Сыбла иаахгылеит, аибашьра еилгаанʒа аʒы даанаганы аѣәараҧы иаабаз асолдаҭ, аҳабла еизаны анышә данамардоз иржуаз анышәынҵра. Сара избеит асолдаҭ дызҭарҵаз акәыба зҭадыргылоз анышә шыржуаз, дыжны ианалга, анышә агәы ылганы ишеиԥәыԥсаз, иханы аҵәыгәыгә шадырсыз. Усѣан убасѣак сшәеит, «иԥсы сакуеит» – ҳәа, уи анышәынҵра ахьыѣаз ахәахьы шыԥәсыкгьы сыԥәымлеит. Аа, убасҵәѣьа иѣоуп Маҳмуҭ иижуа. Уи ахьижуаз авараҧыҵәѣьа, аʒы иаанагаз асолдаҭ инышәынҵра агәы ылганы ишеиԥәырыԥсаз еиԥш адгьыл еиԥәыԥсаны аҵәыгәыгә арсуп. Сыблаԥәа алашьцара рхаҳалеит. Аҷеѡ-аҷеѡхҳәа игауаз иеигәышә ашьҭыбжь аҵкыс сгәы ашьҭыбжь еиҳаны исаҳауан. Ишѣа снеирызу схынҳәрызу сзымдыруа сдысны, саанхеит. Анаѣкә аннықәҵ сышьҭахьѣа снаскьо, снаскьо сышьҭыбжь имаҳартә санынаскьа, слаҵѣьан сыѡит.

Исгәалашәом, аҭып аҧынʒа сшьамхԥәа сшааргаз, сахьааизгьы схы агарҭа смоуа, сгәыҭѣьа-ԥсыҭѣьаха сѣәыѣәʒа аҭып сыҵатәан. Убасѣан, ауапа сыкәыршан, иаара саргәаѣуа, ибара сацәшәауа, аҭып сахьыҵатәаз, раԥхьаʒа схаҧы иааит, ацәымса

иалашәаз акәиц еиԥш, схы-сгәы зымҽхазкраны, зыгәра згараны иҟаз: «Дишьит. Деиҭааны дибазҭгьы убри ахаҵа, дишьит. Илымҳа дҭахәыҵхәыҵны ажәа баапс иеиҳәаз дахишьааит. Сара сыҟамызҭгьы, убри аҽныҵәҟьа еигәышәла ихы ԥиҽуан, убас дихәаапшуан».

8

Еиқәтәахьан аибашьра ахысыбжь. Ицқьан ашьхақәа рзыхьқәа, иҭынчын рыжәѡан. Аԥьмақәа ахьыжаҳәоз рыцламҳәа шьҭыбжьқәа саҳауан хырҷ-хырҷҳәа. Апсҭҳәақәа ԥыжәжәаны еиԥхьытта амза иаҷысны иахьцоз, амза ажәѡан агәы аҵаҷыгьны иааннажьырц икәалаауа ицозшәа збон. Суапа ҳѡыцьегьы иҳақәаҳҵап сҳәан имуит. Акәахьча ахәы абабарала иаарҳәны иқәҵаны диоуп. Аҵх убас иҭынчуп, уи аҭынчра абжьыцәгьа аҵкыс игәыҭҟьагахауа. Уажәы-уажә сыбла иаахгылоит избаз. Ауапа схы хәыҵасыҳәҳәоит, сѡызцәа, аѡныҟа аʒәаʒәала рызхәыцра салагоит. Иауам, испырҵуам. Амза апҵа иалԥхан аҭып ианааҵаԥхалак, ашьшьыхәа схы ѡышьҭыхны снеиҷаԥшуеит дыцәазар збарц. Дыцәоушәа ҟаиҵоит сара сыцәарц. Снықәиоит. Ҽырцәа ҟасҵоит, сыцәоуп ҳәа агәра игар игәы рҭынчны дыцәарц. Ашьҭыбжь маҷхоит агәгәаҳәа иҵаҽеауа арѡаш. Амза ааԥсазшәа игьам-гьамуа иаангылоит, ицәышхоит, ихәыҷхоит. Сылацәақәа хьанҭахо сыҥанагалоит ацәа. «ьмак кшан даҽеакы апҟаца аахнаргеит. Иаатқааит. Ашра иалагеит Дыргьежь. Сыԥшын, Маҳмуҭ дѡагыланы ибжьы наирга-ааиргоит ҳәа. Дымҵысʒеит. Ихәда абжьы аагеит. «Сыцәап саргьы». Сылацәа нҵаауаны ҟәындҟәындбжьык саҳаит. Сынхықәтәалеит. ԥхыʒ ҷаасҵак дшалаз мѡашьо, дгәаҟуан, дҵәии-ҵәиуан, нас «ыҳ!» ирган дыҭрысны дааԥшит. Сара снықәиеит, иара даахыкәтәалеит. Ҽырцәа ҟасҵеит. Акраамҵа анар дыкәтәан. Днықәиеит. «Издыруада дыцәар». Дѡагылеит. Ахәышҵаара дынхәыҵха-аахәыҵхеит. Фархьқәак ақәыԥсан амца ааиқәиҵеит. Дтәоуп. Ибжьы рхәычны: «Сгәы бжьысʒама, анаԥьалбеит!» Ишьҭыбжь самырҷыхартә ашьшьыхәа аҭып дныҵытҵит. «Исеимҳәеит

амзар, имахәар даргәаҟуеит хымԥада. Иҵегьы ахәрақәа имазар?» – Ауапа схы хәыҵаҳәҳәан сахьиаз, сылацәақәа анаахызѡалак сыбла иаахгылон Маҳмуҭ иижуаз анышәынҭра. Ишнышәынҭраз лакѡакрада агәра згахьан. «Иижуадаз?» – егьа еидысхәыцларгьы аҳәы иахьихынҳәуан сыгәѡара: «Убри ахаҵа дышьны дижит». Уи шиашоу схы агәра анасыргалак, изхәыцра салагон Маҳмуҭ: «Аибашьра дыҟан, ауаа рышьра дашьцылахьеит. Аха аибашьраҿы иишьуаз ҳаҕацәа ракәын, ҳара ҳтәқәа ихьчауан, нас арахь даныхынҳә ҳара ҳтәқәа ишьуазма? Сгәы изаанагозеи уи ахаҵа ҳара даҳтәуп ҳәа? Днемецзар? Сара сымшәарц анкьа ҳаицышәарыцон иҳәазар? Днемецымкәа, анемеццәа дрыцхрааузаргьы ҟалоит. Сгәалашәара иалагеит, анемеццәа ашьха ианыҟаз ирԥыланы амѡа ддырбауан ҳәа зыҳбахә саҳахьаз аԥсахыѡцәа, «Маҳмуҭ аорденқәа имоуп, аԥсадгьыл азыҳәан ашьа каиҵәахьеит. Ас еиԥш иҟаз аԥсахѡы даниба хымԥада дишьит». Исгәаласыршәон акакала убри ахаҵа ицәажәашьа, иԥшышьа, иихәоз иажәақәа. Убас схаҿы даазгацыԥхьаҳа, ашәҟәқәа рҟны сзыԥхьахьаз аԥсадгьыл аԥсахыѡцәа, ашпионцәа иаҳа-иаҳа дреиԥшхон. Хәыҷы-хәыҷла зегьрыла дреиԥштәны санаалга: «Дишьызааит, уи дышьтәын». Сгәыҵҟьарагьы схыҵра иалагеит. «Аибашьра сыҟазар аҕацәа нсырҵәон сҳәахуеит. Ашәыргәында! Маҳмуҭ ицхрараҵәҟьа сылымшеит. Анышә ижуа шызбазгьы иасымҳәаҳеит. Иасҳәароуп. Уаха исызиаҳәом. Уаҵәы ианааашалак: – сара зегьы здыруеит. Дышьтәын аԥсахѡы! Уара думшьыргьы, сара сшәақь амшәшьыга лҵаҵаны, агәызҳәа илеигәыдҵан дышьны дылкасыжьуан, сҳәап слеиҿагыланы…» Схы сазгәааит, убасҟанҵәҟьа снеины аҭәырҕәы ааимдан сахьимыцхрааз. Сазыԥшын ашара…

Дааѡналеит. Фархьқәак амца инақәиԥсеит. Ашра иалагеит Дыргьежь. Иҟазар адунеиаҿы лак баша имшыц, уи Дыргьежь акәын. Ауаѡы данаауа, агыгшәыг анааигәахауа ашышьала иаадыруан. Уажәы убас игәааны ишуан, абыржәымзар-абыржәы арахә амшә аарылагьежьуеит ҳҳәауа. Маҳмуҭ ддәылҵны инеиҵыхны атрышә дасит. Дыргьежь агәы ҕәгәахан, иҵәааны ишуа ахәы инаҿалеит. Убра, Маҳмуҭ анышә ахьижуази, ҳара ҳҵыԥ

ахьгылази хәык акәын ирыбжьаз. Дыргьежь убри агәаԥахь ахы рханы, аҭашра иалагеит.

– Иабозеи? – аҭыԥ снытцытцит саргьы.

– Сишь!

– Исаҳауеит. Изакәызеи еибарҧыҧуа?

– Амшәқәа. Абна илҙааит!

– Еимаркуазеи?

– Ашәақь ааги.

Инеисыркит. Аԟанҭаруазгьы наикәиршеит.

– Уахь умцан. Ухыс арантәи.

– Игәарҭеит, абна илҙааит! Цқьа иршәатәуп!

Аԥьмақәа агыгшәыг фԥы ирҧасыз иарырҳан, ԥыф-чыфҳәа еидҳәыпҵла еилагылан.

Маҳмуҭ ахәы дхытцны дцан дхысит знык, ԥынтә. Атрышә дасит, дԟьеит.

Ҳныкәиеит ҳацәарц. Атцх агәы иахысхьан. Аԥҭақәа рҿыдрыжәпан амза рҭәахит. Атцх иаҳа илашьцахеит. Амшәқәа реибарҧыҧбжьы еиқәтәеит. Рҿырзеиқәыкуамызт аԥьмақәа. Суал насыҙеит аҳәозшәа иҭаҳәахаа ицәеит Дыргьежь. Ҳалацәа нҭаауаны, аԥьмақәа рҳан, аҭыԥ иажәлеит. Иҧыхеит Дыргьежь. Иалагахт амшәқәа аибарҧыҧра.

Дыргьежь ҵәааны ишшуаз, аԥьмақәа шәа-зызо ирҳаны ишеилагьежьы-хынҳәуаз, атрышә ҳшасуаз, ҳашхысуаз, Маҳмуҭ дышгәамҵуаз, рахәгьы-уаагьы лацәааихьшь ҳзыԟамҵакәа ҳшеикәшоз иаашеит. Ишаацәылашаз Маҳмуҭ иеигәышә аашьҭихын:

– Сара аҿы сашьҭалоит. Амра аныԥагылалак аԥьмақәа ахәахьы икыдҵа.

– Иҳамхьаҙои?

– Еитцатца аҙари дареи.

Ҳанышьхнылоз ԥ-ҿык ииаргеит ҳаидара. Аҿқәа руак Баԥьга дақәтәаны агаԟа дцеит. Егьи хҭыԥ иацәыхараны игаы ииаанижьит Маҳмуҭ. Хҭыԥ ахьгылаз аҧсаса рзы аамышьҭахь ашьамаԟа рзы ишьха маншәаламызт, дәы иашарак убомызт. Аҿы ахьигаз излеиҳәаз ала, адәы бзиа ыԟан, шьхытцынҙагьы, ахкаара иҵоушәа, хылаԥшра аҭахымызт. «Уахь акәзам дахь-

цаз. Зынʒаск ԥшқас сишьоит. Изиҭахузеи аҽеы?» Сгәаанагара шиашаз агәра згеит ахәылԥаз даныхынхә. Дкараха дааԥсан, аибашьраан, ҳқыҭан аҭабиақәа зжуаз реиԥш, анышә игәы-дышьшьыла дҟьашьын, ихьуаз имахәар, аԥьабаа шабаз мѡашьо, ихапыц аҽҽа ыҵго ишьышьуан.

Ауха иасҳәарц исыʒбаз ашьжьымҭан иаҳәаха смоут, ахәылԥаз исзымгәаҕьит.

Зыск ашьапы ахьыр згәы иалсуаз ауаѡы, арахә ҳрыцʒамшәа, рхылаԥшра даҟәыҵит. Ашә аҳәынҵқаррахь иалаҳгаларц аплан иҳақәыз анагʒараз аԥьмақәа ҭырѡааны иаҳҳьалар акәын, уи ацымхәрас аʒар идҳарцәон, сара исызхьомызт арысҟатәи ԥьма-хьа, иара иаашар дцон, иаахәлар, дкараха дгәарлон. Исеиҳәеит аҭыԥ аханы, анаара иаҽысны ицоз амѡа сыхьчаларц; аʒәыр дымѡасуазар дааныскыларц иара даанʒа. Дыргьежьҵәҟьагьы иадыруан Маҳмуҭ ԥасеиԥш дшыҟамыз; аҭыԥ ишыҵатәоу данаа ѡналалак иѡдәылҟьаны ицон.

Ҳдырцәомызт амшәқәа реибарҿыҿыбжьы. Урҭ ааиқәтәаны ацәа сынҵанагалар, саанарԥшуан Маҳмуҭ ишьҭыбжь, днықәиар дцәырҳаны иҵрысра. Сара иахьынʒасзычҳауаз ҽырцәа ҟаҵаны сықәион, иара амца еиқәҵаны дшыҽҳәатәоу иааиршон.

Хәылԥазык, арахә анеилҳарга, ахәы дынхыҵын дахьцац агәаѡахьдцеит. Саргьы сишьҭаланы сныхәнан, ахәы сықәгылан сизыԥшуан. Алашьцареи абнареи ирылҷҷаны иаалашеит амца. Ауха амшәқәа рыҿыҿбжьы мгаʒеит. Аха Маҳмуҭ изыҳәан аҵх шгәаҟрац игәаҟран. Сара агәра агара салагеит, ҳгәы каршәны ҳацәар, ма амшәқәа ҳақәланы ҳарфоит, мамзаргьы иишьыз ахаҵа иԥсы ҳакуеит ҳәа. Исыʒбахьаз сызиаҳәомызт сыгәра ганы исеиҳәом ҳәа. Аха хәыҷы-хәыҷла убригьы схы агәра анасырга, аурок ҳәауа арҵаѡы иаԥхьа сгылоушәа:

– Сара узбеит!

– Сабоубеи?

– Шьыбжьон ухәы насымгарц иануҳәаз сушьҭаланы сцеит. Узбеит нахьхьи агәаѡаҿ...

– Изакәызеи иубаз уара?

«Иасҳәарыма, иасымҳәарыма? Саналагах...» Ҷырҳәала истҵахьазшәа:

– Дышьтәын, аиашатцәҟьа ҟауцеит дышьны дахьужыз, аԥсахѡы!

– Иуҳәо закәызеи, уара, исшьуадаз?

– Сара исымбаз џьушьома инышәынтра шужуаз!

Дсыхәаԥшуан, аџьныш дызԥылаз иеиԥш, ииҳәара иҷамшәауа. Дааԥышәырччашәа иун:

– Аа, анышә изжуаз аума узҷу? Убраҟа анкьа зыхь бзиак ыҵыцуан, исыԥшаарц салаган, изакәытә џьабааузеи иснарбаз.

«Сыгәра имгеит, баша иасҳәеит». Дтәан исҳәаз ицәымыгҕханы. Акы иҳәарц инақәикит, дахьхәын, инапы ааиҟьеит.

– Дзакәы хәыҷымзышәоузеи! Иҟоумцан ззуҳәо иаҳагьы дадԥсылоит. Уадызцалаз, унеины усызкылԥшуан аха!

«Иасымҳәар акәын, иара усгьы ԥасеиԥш сгәы ишатәауа дысзыҟамызт».

Днықәиеит. Сара сшәақь аакныснын сындәылцит. Исыздыруам абриаҟара даргәаартә цәгьарас иҟасцаз! Ҳҭыԥ анаѡс, ацаҟьа аханы ԥсаатә еиқәатцәақәак тәарҭас ирыман. Акраацуан ргәаҭ скызижьҭеи. Ашәақь сазқәынтца, ацаҟьа абжара сыхәнахьан (цаны, ишәарҭан, аҵаҟа арҩаш еилаҷео иатцсуан, иукыша шәаԥыџьаԥ аҷагыламызт, ахаҳә ҷыпуан, аха иҟамлоз уаѡцас иҳәар!) дсықәцәкьеит, абыржәытцәкьа сылбаарц. Абар, срымбакәа даҷеа аԥсык сыхәнар, ашәақь инанагоит аԥсаатәқәа ахьықәтәоу. Снапы исырбоит, ҷумҭын, иаасараҙа ҳәа. Убас бжьык ҭцаны исықәиргеит, срылахысызшәа, еибарҭәааны иԥрит аԥсаатәқәа. Сыԥсахы еибакит. Саалбааит.

– Шаҟантә иуасҳәахьоузеи ацаҟьақәа урҷамлалан ҳәа!

– Узыргәамцуазеи, акаамеҭ ҟасцазшәа, сыбгалар сара избап! Зынҙа сгарантцоу џьушьоит уара!

– Ухы ианысҟьап убри ашәақь. Иузҭазгьы уара ухоуп ихагылоу!

– Ашәақь сымамзаргьы...

Ашәақь аасымпытцижәааит. Сымнаскьар, хымпада схацәа икыдитцон. «Дахьызбаз иасымҳәар акәын, убри ауп игәы иалоу». Иахьынҙеибоз исчҳаит. Аҭыпаҷ схала санаанха, ԥаса шаҟа ирхааны, иргьаманы дсацәажәоз, уажәы дшысзыҟалаз,

аҩныҟа сан, зхы-зҿы аарла исгәалашәауаз саб, зегь гәыҭшьаагаха инасзеицылан, инеимаҭәаны аҵәыуара салагеит.

Даныхынҳә сгәы сҟычхьан. Аха аҩныҟа агәхьаагара сгәы иҵалеит, амҩа здыруазар, ҽенак ала снаҙартә иааигәазар, сҽеимырбаҙакәа сыбналон. Сгәыкра, саб даахьазар абысҟаамҭа дахьысымбац, ихьчатәыз арахә ракәымкәа, Маҳмуҭ ихарастәит.

Сыблақәа ҟаԥшь-ҟаԥшьҙа, аеҭым-цәа схьыкәкәо, аҭыԥ сыҵатәан. Сыԥшын, акы иҳәар ажәахаа сымҳәарц, лакҭа-хаа дҭасмырԥшырц. Уи идыруазшәа, ихы даґьуа, сгәы иршшарц:

– Уара узоуп изысҳәа. Уалҟьар – уԥыххаа умцеи!

– Аиеи, сара сзоуп изуҳәа, сара сзы! – сылабжышқәа ҩхаҵәалеит, – иҟасҵо уфом, изуа угәаԥхом, уахынла уцәом, ҽынла угәамҵуеит, иузызузеи цәгьарас! Уаҵәыҵәҟьа сдәықәлоит аҩныҟа!

Ихы рҟәны ҿымҭ дтәан. Иааигәахон иара изыҳәан (уажәшьҭа саргьы сзыҳәан) игәаҟраз ахәлара.

– Ус еиґьуп. Ҳаиҭаҵроуп, – иҳәеит дзызхәыцуаз дақәшаҳаҭхауа.

– Даҽеа шьхак ахь ҳцарцу!

– Уаҵәыҵәҟьа!

– Баԥьга ҳаизымԥшҙои?

– Ҳзынгылом уаҳа араҟа. Уаҵәыҵәҟьа ҳақәҵроуп.

Иасҳәарц сҭаххеит: «Сцаҙом аҩныҟа, сгәы анԥужәа исҳәеит. Ҳаҟаз ҷьыԥьыла иузгәакьоу ашьхаҿ». Ҷысымҵзеит. «Издыруада аҭыԥ ҿыц аҟны ԥасеиԥш хҭынчны, ԥасеиԥш ҳаибабауа ҳалагар. Аиаша иҳәеит, ҳаиҭаҵып».

Иаанҳажьуан ҳара ҳзыҳәан ишәихаз ашьха-ҭыԥ. Иаадыруазҭгьы ҳахьцауа иаҳзыԥшыз!..

9

Ҳалагеит аҽеибыҭара ашара шаабаз. Ишәшьын, иҟамлоз амшцәгьа ҳацәшәаны ҳаангыларгьы, аха шьхатәыла, ажәҩан ирласны ихәашьуеит, ирласны ицқьахоит, ишыҟанаҵац, еилгап ҳаҙбеит. Аҩныҟа амҩа ҳақәлозшәа, аигәырґьара салагеит

ҳашьха ахьыҳаԥсахуаз. «Маҳмуҭи сареи ԥасеиԥш ҳаибабауа ҳалагап. Аҩныҟа агәхьаагара схадыршҭып ашьха ҿыцқәа. Еиҳаракгьы, ҳахьцауа иаҳа ишьхароуп иҳәеит, хымԥада, ашәарахгьы иаҳа ирацәоуп, араҟа акгьы сзымшьит, уа ҳашнеилак...»

– Панҧьа, узгылоузеи, уц аанамгацшәа, аҳаҵа ахы сызкы!

– Ақәасабқәа рацәоу ҳахьцауа?

– Уалга, Уалга! Уҽеибыҵа!

Ицырцыруа ирыцкьаны, реиҳа иҩәҩаны еиҵаз апатрона нҵаршә, сыжәҩа инхысшьит сшәақь. Смаҟа инадсҳәалеит, абиԥарак еимырдауаз, Нестор ҳамҵас исиҵаз ахмаҷыр.

Иҟалап, алагьы иара аҩызцәа гәхьаанагауазар. Аҵып арбгара ҳаналага, ҳашьхыҵуаз ҧьшьаны, игәыргьаҵәа иҳагьежьуан Дыргьежь. Аҳәы заҵәык, Маҳмуҭ, гәыргьара иҿыкәмызт. Ҳанышьхнылаз аҳаԥы аҿы иииԥшааз амаҭәахәқәа акы аанмыжькәа аҳаҵа иҵеиҵеит. Аибашьра данцауаз абри аҵып ахь дшыхынҳәуаз агәра игауан, уажәы, ахәда кьынаара цәыббылҳа ахәышҵаара иахагылаз ачхьыԥьҵәҟьа: «Рыҵәҩаншьап абас иҵырхааит!» – иҳәан иаатҵхны инкаиршәит. Иҵахымызт иҟәырҷахак аанхар, дыбналозшәа. Исыздыруамызт дызцәыбналоз.

Ҳҿеы ҿеы ҭәҩәак акәын. Ацәаҩәара, аҿуардын ахара зыԥсы ҭнаххьаз аҿеы, акы ацраҳәамкәа аԥсеиҵакра аноу, ирласны аҿеибнаҵеит. Аха ҳара ҳаидарақәа, егьа иҩәҩәазаргьы, ҿык иазгомызт. «Ҳаԥшып ѳымш-хымшҟа. Издыруада Баԥьга даар», – иасҳәарц ст̣ахын, убас ажәжәаҳәа аматәақәа ҿеиҳәон, иаарласны ҳабнамлар, ҳдырбаандаѳуазаап сгәахәт.

– Ишԥазаауеи зшьапы зыхьуа аԥьма?

– Иаанҳажьуеит.

– Ашәхақәа зҵоу аҳаҵа анақәаҳҵа, шьаҿак азыҟаҵом аҿеы.

– Иаҳҵәахып аҳапаҿы.

Ҳнаҙеит ҳзызцоз ашьха. Иааигәаҙаны ҳаҿаԥшуан Ерцахә ацаҟьа ҕьазҕьазра. Ҳахьналбааua иҳаргылон ҳҵып. Ажәѳан еилганы, амра ҳбарҵазҵгьы, ҵлак ашәара инхыҟәгылозар акәхарын. Ҳаргәаҟит амѳа. Еиҳарак ԥардгьал ҳәа ҳазҵысуаз аиѳхаа. Маҳмуҭ аҿеы аҩәра ианкны арахә раԥхьа дгылеит

ҳандәықәлоз, сара – рышьҭахь. Аԥьмақәа сцәынхауа, аҳарақәа сцәеимпуа ианалага иара ашьҭахьҟа диасын, сара раԥхьа сиргылеит. Анаҟә анықәч иахьҳамԥаҳамыз сдәықәлеит. Раԥхьа диасны амԥа сирбон, нас рышьҭахь дгьежьны арахә каицон. Сымчымхара еилыскаацыԥхьаҳа сгәаара иацлон. «ьмак зымцауа ианалага ишьны акәац ҳгарц аҳәызба ахәда ианнаҵаск, дсықәцәҟьан, аҳәызба сымихит. Аԥьма амԥан инҳажьит. Сгәаацыԥхьаҳа: «Иара иоуп зегьы зхароу!» – нҵасҳәон сгәы. Ԥ-ѳык реидара зқәаҳҵаз ҳѳеы уаҳа изымцо игылеит. «Иара иоуп изхароу!» Арахә ангәамҵ, амла ианакы, ғәара-пара еихеит. «Иара иоуп изхароу!»

– Иԥхьац, аҳарақәа ҳцәынхар иҳуеит!

– Изхарада иҳыр!

– Унеи сымҳәеи!

– Саб уоума, усықәҵәҟьан анахь скоуцо, арахь скоуцо! – сылабжышқәа ԥхаҟәҟәалеит.

Ҳалбааит аҭып ҳаргылараны иахьыҟаз. Адырҳра гәаҵағара иԥеиуан. Аҵаҟа арԥаш аҵсуан. Ақәашырпыҟҟара иалагеит. Ихьшәашәаҳа иасит аԥша. Иҟалап, ауаԥы имам цәалашәарак рымазар арахә. Шаҟантә иҳасхьаз ақәа, аха аԥьмақәа ақәа аура ианалагалак, рыбғақәа ырхәан, ашьшьыҳәа ишаҵагылоу иаархыргон. Уажәы аилагьежьра иалагеит. Икыдхаҽа аҽәанахеит ақәаршԥы. Ауапа зшәымыз Маҳмуҭ деилысит. Иааулак аҭып аргыларазы аҵәԥанқәа аҳарсит. Иҳлачыз амшьамба сара сахан исзышьҭымхит, азхык ахарԥаны егьирахь даниаслак, ишьҭихыз ахы аԥша иахнажәон. Дгәамҵуан. Аҟәҟәаҳәа аҽәанахеит акырцх. Ақәыԥьма рылалазшәа ғәара-пара еимпит арахә. Ашьацмеиԥш адырҳыбғьы кылнаҵәон акырцх. Хыҵакырҵа змамыз аҳарақәа ҟаа-ҟааua игьежьы-гьежьуан. Идыдит, имацәысит. Аҳә иаҳҳәоз егьи иаҳауамызт. Ирҳаны арԥаш ахь илбааз арахә арԥаш хыҵны ирыжәлеит. Акырцх иарчалан икаҳауаз аҳарақәа акы аашьҭиԥааuан, ианимпыҵаԥслак, уи нышьҭаҵан даҽеакы наигәыҵаиҳәҳәон. Анаҟә лашьцара, акырцх, арԥаш ашьҭыбжь, аҳарақәа реибарҟаара... Еилыргаиы исмаҳаит ииҳәаз.

– Уара уоуп зегьы зхароу, уара!

– Икоумыжьын аҙыс!

– Иԥсхьеит!

– Аԥьмақәа ԥхьац!

– Аԥьмақәа арҩаш рыжәлеит. Аҙарақәа нурҵәеит! Уара, уара инурҵәеит!

– Уҽы еихакы!

– Уаҩҵас иҳәа!

– Аԥьма ԥхьац! Аҙыс шьҭых! Аҿы умышьҭын!

– Ухы еивысит, ухы!

Анаѣкә дналызбааит. Дааиуан сышѣка. Саԥхьа икаршәыз аҙыс ҵәаа-ҵәаауа аԥсра иаҿын. Дааиуан. Аигәышә икын. Иблақәа снархыԥшылт. «Сишьуеит!» Снеиҭаԥеит. «Иишьыз... Егьи аҳаҭгәын... Иахьыздыруаз азыҳәан сишьуеит!»

– Умааин! Умааин! – Исымбаҙеит ашәақь анысхысԥаа.

– Икажь ашәақь!

– Сушьуеит!

– Уеилагама?!

– Уара уоуп аилага! Умааин сааигәара!

– Унах, унах ашәақь! – инапы аҿааирхеит. «Исымихит, сишьит!».

– Уеиҭамҵын! – ихаршалан снацәа ҩаҵаскит.

– А-а! – даагьежьы-гьежьит. Даҿахеит ашәақь аԥынҵа. Сҵыс-ҵысуан. Снацәа аҵакын.

– Уеила... уеи!.. – ибжьы ихәлашәеит. Импыҵшәеит аигәышә. Ихы анаалаирѣә: «Ишьҭихит, дсысуеит!»

– Ишьҭумхын, схысуеит! – иҿырхәан иҩнапык рыла ихы еимлагәа икит. Исыԛәлашьцеит. Сԛьыԥьқыԥьуеит. Скаҳауеит. Снаскьо-снаскьо, шьҭа дсыхьҙом ансгәахә слаҵѣьан сыҩит. Скаҳаит. «Дсыхьҙоит!» ԥшьынаԥха сдәықәлеит. Сеиҭакаҳаит, сеиҭагылеит... Сҽасҭеит алашьцара...

10

Аибашьра еилгахьан. Уаҳа ашьа рылаломызт аҙыхьқәа. Иҵыкка, иҵынчҙа ашьхақәа ирхагылан ажәҩан...

Имшаҙои, иараби, ианбанҙалашьцоу абас! Ақәыԥьма ашьапхыцқәа ирымпыҵамшәарц зшьамхы зҽазыргаз ашәа-

рах еиԥш, сгәыҭҟьа-ԥсыҭҟьаха, сҽадырҟәыҟәла аԥса ашьапы садтәалоуп. Сыхьҭашьын, сыци-сышәи еихамгыло, аҟәара сеиҵасуеит. Сыблақәа иахьынӡарылшо ихтуп. Башоуп, алашьцара рхаҳалан ирхтәалоуп. Шьхатәылан аҵх лашәхарц ианалага, убриаҟара ижәпахоит, унапы ууаѡахар, унахьысыртә ажәѡан лаҟәны иухаԥаз ԥьушьоит. Ацәа сымԥынгьы изыкәымлеит. Сылацәа нҭаар сыбла иаахгылон: аҳаҭгәын, акырцх, аӡарақәа… Маҳмуҭ иблақәа… Адыххәа сыҭрысны сцәырҳауан.

Сыԥсы еиқәнархеит ҳәа зыгәра згаз ашәақь сымпыҵаргәгәа искуп. Сшәара схымҵыц. Сизхәыцуеит. Даҽеа шәаракгьы ҿыхоит сгәаҿы – амшәқәа рыцәшәара. Уи самҽеханакуа, Маҳмуҭ ицәшәара схашҭны, игәыҭҟьагаха исыжәлоит. Ихьарчхьарчуа афасара илаланы иаауашәа саҳауан, аблақәа кәеицеиуа сынхыԥшылазшәа збауан амшә. Ашәақь уажәы-уажәы иаасырххон, схысыр – амшәқәа сыршәауан, аха ахысыбжь иаҳар иара сиԥшаауан. Аҵх ашарахь инаскьаанӡа, ахәқәа ирықәыѡны, слымҳа ҵнахуан иҿыҭбжьы: «Панџьа-а! Панџьа-а!»

Акакан ацәеиқәаҵәара ианҵытуеиԥш, рхы-рҿы хтуа, алашьцара иагәылҵуан, иахантәарак аԥсцәаҳа иѡызаха, игәыҭҟьаган исхагылаз ашьхақәа. Урҭ рхыцәқәантә илбааны, ацәылашара аалалеит сахьылатәаз абна еимаҳара. Макьанагьы цқьа сҽысзеиқәымкыц – сшыхьҭшьыц, сеиҵас сқыцьқыцьуа, сыхьҭшьуеит. Ашьха ахықәцәан еиқәшәы иқәыз асы ыкәацырцырааруа инықәԥхан, ихахаӡа иѡахыԥхеит амырхәага. Сылаԥш накәшәеит, ахра ҿҟьараҿ ахаҳә еиҟәпара дуқәа иаарывҵын, амра ашәахәа аҽеаҵан иаақәгылаз ақәасаб. Икаууа иԥарц аҭахушәа, ахәда ҭҳәа, иаахарахаԥшит. Сыблақәа сзаҟәыҭхом, ас иааигәаны исымбацызт ақәасаб. Сыԥсы ӡаны ашәақь аашьҭысхит. Снапы нахьысшьит. Агәыцә зныз амҿы хәхәаӡа ишьшьан. Иаахасырҟәалан сынҭаԥшит, анышә ҭашьыхаа иҭәын. Сыблақәа сзаҟәыҭхом ақәасаб. Исхыҵуам сыхьҭышьра, сеиҵасуеит ашыӡ сыхьызшәа. Исшәыз шынеибакәу еилабааӡан. Иааҳәыгәраны иахьыҟаз адәҳәыԥшрахь сынцәырҵын, сыматәақәа сшәыхны амра иасҭеит. Сахьқаҳауаз сшьамхы анцәыжәжәа, ашьа иалжжыз адѡалан,

ицәабахьха иадхалан иҟан. Ахмаҷыр смаҟа иадҳәаламызт. «Шықәса хынҩажәа ашьха зыхь снаржәуан, уажәшьҭа уара игала ашьха», – иаасгәалашәеит даду Нестор уи ахмаҷыр анситоз исеиҳәаз. «Пхынракгьы ашьха исызныҟәымгеит. Иара ихы кны иҿанаалаирҟә, сышьҭахьҟа саныҩ, раԥхьа сахькаҳаз исымгшәеит хымԥада. Уаҟа икаршәуп, аха избода? Изит. Ишԥаиасҳәо даду Нестор санибалак?» Ақәасаб, сгәахы ԥжәауа, инаҳәы-ааҳәны иҿырба-ҿырбо, азқәа амырхәага ақәнарԥхон. Ҷытбжьык газшәа слымҳа иааҭасит. «Сиԥшаауеит. Сцалап!» Ажәжәаҳәа сҿаааиласҳәан, снаҩс, аладаҟа иҟаз анаара снаҷалеит. «Ҳанаауаз амҩа ҳацәхҟьар ҳәа дшәон Маҳмуҭ. Ус анакәха, мҩакоуп иҟоу. Убри амҩа анысзымԥшаа – сҟьалоит, сыʒуеит. Знык ҳахьеиҭатцыз, ҳҭып ахьгылазынʒа сызнеир, нас амҩа шиашаз илбааган аҩныҟа, агаҟа». Ахәы азқәа ладеиҩадеи сықәсны сеимдауа, исыԥшааит ицәгәыхаа иқәдан игаз амҩахәасҭа. Ақәаршҩы иқәнаʒәʒәаан, ҳаԥсаса рышьҭа анытҳьан. Аха снаскьацыԥхьаʒа аԓьмақәа ахькыдҳәылоз, иахьыԥхьасцоз аҭыԥқәа бауа, ҳазлааз амҩа сшақәшәаз агәра анызга, ишсылшоз сласны сдәықәлеит. «Аҩнынтә ажәытә ҳҭып ахьгылазынʒа хаха-хымш амҩа ҳақәын ҳанаауаз. Аха ашьхнылара иаҳа иуадаҩуп, ашьхыҵра аҵкыс, насгьы арахә раацареи, аʒәы имацара данцауеи еиԥшума...» Сгәы сырҷәҷәон. Аԥхʒы схьыҵәҵәон, сгәы ҭыҵны ицо еисуан. Убас сышцозгьы, саԥхьаҟа ишьҭоу амҩа азхәыцра сҧырҵуамызт. «Ажәытәраи ҳҭып аҟнытә, амыждараз, иацы ҳаиҭатцны ҳахьцазынʒагьы – мышныҟәа... ԥшьаха-ԥшьымш ныҟәа ахьыбжьоу анаʒара!... Исцәыхәлан даҿа уахык ашьха аршара ансықәшәа!..» Уи азхәыцра мацарагьы – гәыҭҟьаган. «Сшәаҟь лабажәк иаҩызоуп уажәшьҭа». Сныҟәашәа аампсахʒакәа схыҵит хәык, аиҩхаара сҩалбаан, сыҩкыдлеит даҿа наарак. Мыцхәы иҳаракхон исыԥгылоз ашьхақәа, мыцхәы иҵаулахон сызҭысуаз ахылаҷьарақәа. Сшьамхқәа кәадахоит, сгәи-сыԥси еивҵахоит, сыԥсыԥ сызхом... «Дсышьҭаланы дауазаргьы уажәшьҭа дсыхьʒом, сизыԥшааум». Сыхәжәар ҳәа сшәан, сыԥсы ааиҭаскырц снатәеит сахьыҩхалаз. Ашьхақәа ууаууаʒа исхагылоуп. Нахьхьи, ашаха шкәакәеиԥш икнаҳау арҩаш, аарла

ашьҭыбжь ааѡуеит. Ҭынчроуп. Аԥхʒы сыларбо ихьшәашәаʒа инасит аԥша. Сгәахы ҽкаауа, иацы ашьыбжьон аахыс аҽаҵа шысымфац аасгәаланаршәеит амла. «Ҳахьеиҭаҵыз аҭыԥ аҟынʒа сзынаʒар, аҳаԥаҽы иҵәахуп ашә зҭоу аҳаҭа. Уа иаанҳажьыз аԥьма амшә иафахьазар акәхап уажәшьҭа. Иахьа Маҳмуҭ ҽыла дааны инеигарц акәын аԥьмагьы ашәгьы». Суапа ааиҵысхын снықәиеит. Хәыҷы-хәыҷла сшьараҽ сааиуан. Сыблақәа анаахызѡалак саԥхьа иаагылон: Аʒарақәа… Ақәаршѡы… Акырцх… Ҳаилагьежьра. Маҳмуҭ иблақәа… Ашырҳәа сынхықәтәалеит. «Сишьыҵәҟьозмашь?» Ҭаха снаҵомызт абри азҵаара. «Иаха лацәааихьшь ҟасымҵеит, снықәиар ацәа сагоит». Суапа ааиласҳәан, амѡа сықәлеит.

Саԥхьа хәы ҳаракыраны саныѡхала, иаалаҟәыраны ҳаѡарак сынкыдԥшылеит. Аҳаѡақәа, абгаларҭақәа, ахаҳә дуқәа… абан адәхәыԥш, аԥсаса аԥьыка ахьраҳҭоз. Абар, шьыбжьонла Маҳмуҭ ихәы ҟаҵаны иахьизаазгалоз. Гәыргьарак насылсит, исызгәакьахахьаз аҭыԥқәа анызба. Нахьхьи, аиѡхаақәа ршьапқәа ахьааиԥыло, анышә ахьижуаз, иуапа ахьҭаирʒыз… Иаасызцәырҵыз агәыргьара насыхҟьа ицеит. Уахь сымԥшуа, схы шхаз ҳҭыԥ ахьгылаз сҽынасхеит. Ахәышҭаара ақәаршѡы иқәыʒәʒәаа иагахьан. Ахәда ҵыблааны, ахаҳәтә хчныза иахагыламызт ачхьынҷь. Иаасгәалашәеит, ҳанышьхнылаз аҽены, аибашьра ҟалаанʒа, абраҟа саныхьчоз исҵәахит аҳаԥаҽы ҳәа Маҳмуҭ ачхьынҷь аниԥшааз. Уи ашьҭахьгьы, иҳәалон агантәи иҟаҵаны, иабацәа рҭыԥ аҟны иаирсырц ишааигаз убри ачхьынҷь. Аҳаԥаҽы сеимдеит, аха исымбеит ашә зҭаз аҳаҭа. Акырцх иҵанацалоу, ишынҳажьыз анаба, агыгшәыг аԥсы рыцәнагарц иҵалоу, сахьынҵалаз аҳаԥаҽы иҵатәан аԥьма. Сшабаҵәҟьаз игәкы-ҵәыкуа аҟаара иалагеит. Аҳаԥы инҭысцеит. Ашьапы чын, изыкәымгыло икәылпаауа иацран. Хҭыԥ анахагылаз еиԥш ишыҟац иҟан анарқәа. Снықәиеит. Ргәы каршәны аԥшеи амреи рыҽрыҵаны игылан ашьхақәа. Ҳаицыхьчара амшқәа акакала исгәалашәон, нас сыхшыѡ саманы ицон аѡныҟа. «Саб хымԥада дхынҳәхьеит уажәшьҭа. Егьа деигәыргьеит рахә гәарҭак снапы ианҵаны хьча-ѡызас ашьха сшыҟоу Нана ианиалҳәа». «Рахә гәарҭак, хьча-ѡызас…» «Изе-

изцамашь Маҳмуҭ, арԥаш, акырцх еимнарпыз аԥсаса, арԥаш акыр агамашь… Аԥны сахьнеиуа саб, даду Нестор, нахьхьи иаансыжьыз арахә, араҟа иаанхаз аџьма… Исхароузеи, сишьуан. Сишьыҵәҟьозмашь? Усшәа избазар саншәа? Исԥырҵуам: аʒарақәа, акы анимпыҵаԥслак инышьҭаҵаны даҽеакы ааигәыҵаиҳәҳәоит, дгьежьы-хынҳәуеит. Исхыҵуам: аʒар рыҟаабжь, иара ибжьы: «Иумышьҭын арахә, урхыкәша, еимпыр акырцх иаҳагьы иннарҵәоит!» Сара сыбжьы: «Уара уоуп зегьы зхароу, уара инурҵәеит!» Сыбла иаахгылоит: ала иаанагаз арратә шәыра, асолдаҭ имагә. Исгәалашәоит… «Ишԥарасҳәо саб, уара ухаҵа ухьчатәуп ҳәа исхыччоз Амина…» Исымбаʒакәа сынҵаҳәаахаа ацәа сагеит…

Сԥынҵа иҵарʒа акы нҵасит. Мчыла ацәа саалҵит. Алԥақ сналаԥшит. Саахыҟәтәалеит. Иҟалаз сзеилымкааит. Ахәышҭаараҽы амца еиқәын. Сԥаҵҟьан санаанаԥш, аџьма цыркь ҳәуа иахьылаз дадгылан Маҳмуҭ. Иҟастцара сзымдыруа саашанхеит. «Аиха икызар?» Лабажәк икын. Сшәаҟь лабажәк иаԥызан. Аҽенышьыбжьон, слаҵҟьан сыԥыр, иԥхасшьеит. Ашьшьыҳәа сҽынасхеит.

– Амшә ишамфаз ауп алакә! – иҳәеит аџьма ахаҵа иеиҳәозшәа.

Сара ҽысымҭʒеит.

– Ашьапы аткьац иантҵазар имԥсыргьы ҟаларын.

Днашьҭалеит икырц. Аџьма ашьапы кәылпааува, иԥны сара сызлацоз амԥахь аҽынанахеит.

– Сара ҵаҟа сылбааны аткьац злаҳхыша ҷынқәак аазгоит, уара унахьʒаны икы, – агәаԥара дынҭаланы иҽынеихеит.

Саатҭылан снаишьклаԥшит. Аџьма снахәаԥшит. «Икны истҵап, нас, сцап». Атәыԥақәа нҵарсны иааныскылеит. Аткьацқәа рҷаны иманы дааин, ашьапы днахәаԥшит. Аџьма ашьапы ахаҳә иахьԥнаҟаз аҟәада ахьшын. Аʒыхьаҽ инаагеит. Ашьа аҽиʒәʒәаан, ашьаргәацә ахьпҵәаз абаԥ неиқәиршәан, аткьацқәа адҵаны ирыхханы иҽеиҳәеит.

– Иоужь.

«Уажәшьҭа сцалап».

– Сыԥсы маҷхауа амла сакуеит. Амца фархьқәак нақәыԥса, сара аҳапаҽы сцаны ашә аазгоит, иʒны иаҳфап.

– Ашә ыҟаҙам уаҟа, – сҳәеит.

– Иахьыстәахыз абара цәгьоуп.

Дышцоз ахәыштәараҽы днеин, еиҵа иасырсыз ачхьынџь дѡахан иаатцихит. Амца иақәитцоз џьшьаны сихәаԥшуан. Иаасгәалашәеит ҳанышьхныла абри аҵып азыҳәан ииҳәаз: «Агоспиталь аҟны реиҳа схы самыхәо санышьҵаз абра сааганы сыҟазар, абри ҳзыхь снахәаны, ҳашьхақәа снарықәыԥшыр, схьаа зегьы аасхытцрызшәа сгәы ҟалон». Ачхьынџь нарҳәыаарҳәуа днахәаԥшит. Аҳәызбала иахьблыз ааиҧгьан:

– Мышкызны еиҵа ихәарҵахап, – иҳәан иманы дцеит ҳанышьхнылаз иахьиԥшааз аҳаԥахьы.

«Ашә зны ишаҳфалак сдәықәлап».

Ашәха-рѡа иҟьаҟьаҙа сак аамихын, аҳәызба иахатцаны иныҽеҳәеикит. Сара снаскьаны сгылан. «Иара ифаны данцалак, саргьы изҙып». Ахәша алтәтцәо, ацәа ахыблаауа ианиз:

– Усҵ, – иҳәан иааирххеит.

– Исҵахым!

– Икы, икы саблит.

Иааимсхит. Изит иара изыҳәангьы. Амра снахәаԥшит, аҵашәарахьы илаҟәуан. Маҳмуҵ аҳаҵа аашьҭиԥаан днатцалеит.

– Ирласны ҳанымца, нахьхьи иаанхаз арахә ҳцәызуеит.

Аџьма даԥхьо иҽынеихеит. Иаргьы неишьҭалеит, нас иаангылеит ихьаԥшны сара исыхәаԥшуа.

Сара сымцысзо сгылан.

– Уатцаҟьа, дад, уатцаҟьа, иаҳцәыхәлоит.

Аидара датцаланы ахәы дкыдланы дѡеиуан. Аџьма снатцаҟьеит. Аха иҟан акыр цраны, уи ауаѡ иҽаԥхьа исыдыз аара еилыскаанҙа, цқьа издыраанҙа дызуҵаз иара ихаҵа.

Дааҧгылан, дхьаԥшны ҳҭып ахьгылаз днаԥшит, нас – ашьхақәа ршьапқәа ахьааиԥыло аиѡхаахь. Ажәак иҳәомызт. Ҷыстуамызт саргьы. Ашьха ҳаҽаланы ҳҽынаҳхеит.

Аибашьра еилгахьан.

1965

АЖӘАБЖЬҚӘА

АШЬХАҚӘА РЫЛҨХА

Ашьха цәҳәырақәа рахь икаҳцарц, мес хәыҷы аныԥагыла, ҳаԥсаса еидцала, ҭагаланынӡа ҳазԥырҵуаз ааԥҭракәа ныжьны, агаҷантәи амԥа ҳаныкәла, агәыԥ аиҳабы, зыкәрахь инеихьаз абчараҳ Билал ишҳаиҳәаз егьыӷалеит: цәыкьанаҵ, амра аԥсы шҭаз, ҳаԥсасагьы ҳаргьы ҳаиманы, аԥхӡы ҳгәыдшыла ҳаԥхалеит Ашәлашара. Ари – шьхацан раԥхьаӡа иаауԥгыло шьхоуп. Иара ашьапаҷыҵәкьа иҵәи-ҵәиуа, ахаҳәкәа ирыбжьаҿео, ашәах хачыла ииасуеит аӡиас хәыҷы Амтӷьал. Араӷа макьана изхылҵыз аӡиа ахьӡ ахуп уи. Иаанаскьаны, абахә ҷӷьара иалӷьа иахьыԥҭаҿео, ахьӡ хылԥа-ԥсылԥаха инахыҵны, ашьхақәа инарҷаӡуеит. Уинахыс, хьӡы-хьмыӡгы ҳәа иара азыҳәан егьыӷамкәа, аӡиас ду Кәыдры иналаӡԥоит.

Агәра згеит, ахьшьцәа ҟазацәа ииашаны ишырҳәоз: ашьамхы аҵамҟәалакәа Ашәлашара изхалаз арахә – уацәымшәан, ашьха цәҳәыраҷ иԥеихьоушәа иԥхьаӡа ҳәа. Ахьӡгьы уаԥ дархәыцыртә иҟоуп уи ашьха – Ашәлашара. Иҟазаарын анкьа аамҵак, ашәҵлакәа шшәыр-шшәырӡа, рцәа шкәакәакәа ирыцрыҵуаз алашара аккара ыҵарлашо, ашьха дара заҵәык иртәны иана҈агылаз. Ашьҭахь, аус аузар акәхап аԥьунглиакәа рзакәан; аԥсаса ҳаманы ҳазҵаланы ҳцоз зегьы ԥьра мацаран. Урҭ,дгьыли-жәԥани рзымарымажахан,рԥашә шәпа дуқәа аларԥаны, ашьха иакәшаны иркуп. Раԥхьаӡа абраҟа иухьысуеит иҷыхьшәашәаӡа, уааԥсара ухцауа, игәырҷыхагоу ашьха ԥша-

лас, ухмаҧыр натцакны унахәоит, унацәа хнатцәо ихьшәашәаҙа, ахаҳә еиќәырпцара иалхәхәа иааух аҙыхь. Ахьшьцәа ракәым арахәгьы ирдыруеит, араќа ианзхалалак, шьхатәыла ашәхымс ишхытцыз. Зҧьырак рҽалшьны иааҵытцызшәа, руа-ршәаԥь ыќамкәа инарпцыртцуеит агатәылан аҳәыха рымҵо ршьа зжәуаз аламҵцқәа. Убарҵқәа зегьы рзыхәан акәхап, аныхәа ҳапшьа иахапхьаны ианхыртуеипш, арахә зманы ишьхныло ахьшьцәа ракәзааит, ԥьапҳаныла еибытоу шәарыцаѽцәазааит, жәытә-натә аахыс абраќа ашьхақәа рылпха ҳамазааит ҳәа ныхәарҵас изрымаз.

Ашьха азқәаҧы, мзырхак аќара дәҳәыпш иашараны иахьыќаз ҳаныѽхала, хѽык ахацәа иргәытцамзо зшьапы шәпаз, ауарҳал иатцәа акәыршоушәа, ашыцламҵә қашә-қашәо иадиаяны, амахәҵақәа хыжәжәарахҙа игылаз ԥьык амҵан аҳәымца еиқәаахцеит. Рыҷепырхақәа рылапо, ашәаќьа ргәыдчыла игәаќхьаз аҷеқәа реидарақәа рықәаҳхит. Апсаса, реиҳа зымч злақәаз, абнаандаҷ инкыдхәыла-аакыдхәылан, ашьшьыхәа рҽааизганы икара-уараха иааилатәеит. Сара ихәланы, алашьцара адунеи арҵшәаанҙа, ашьха акәаԥрахь сыѽхалан, шьхалбаанынҙа инҳажьыз агаҷаќа сааԥшит. Нахьхьиҙа еилаарцыруа итатәаз амшын, амра ахьхыччалоз саркьа дуззак шьҭазшәа избеит. Амра акәзар, ахьча икәмызцәа хылпа иаќараха, иѽежьҙа сыцаќа илашон. Сара амра атцкыс сҳаракны, сахьгылаз сгәы ҭыпрааруан. Ианыхәла, иара ажәѽангьы зынҙаск даҽеакалоуп ишызбаз араќа, аеҵәақәа иаҳа итҭәаан, иаҳа ирацәан.

… Аҳәымца ҳакәшаны ҳтәан.

– Уажәшьҭа ус еиԥшқәа ирќәатцхьеит, аха ажәытәан, сара, абарҵ шәеиԥш сқәыпшны, ашьхаќа саауа саналага, шьхацан, абраќа ианхалалак, иныхәа-ныпхьан, аҙыс ршьуан, атцла ашьапаҷы ацәашьы кыдцан ирбылуан. Акыр ыќоуп ҳәа агәра згатцәкьоз: «Ашьхақәа рылпха ҳамазааит!» – ҳәа, анцәа иашьапкуан, анцәа дхазымцозгьы, инеилацәкәысны, зысык ахәда аахыртцәон, ирфон-иржәуан, – иҳәеит Билал, зпашә дыкәтәаз аԥь ашьапаҷы иѽаҳаракны ацәашьы кыдушәа, ихы дѽаханы датцаԥшуа. Абри анбеиҳәаришь ҳәа дыпшызшәа, арпыс еилыхха, апша икәадыруеит ҳәа Билал иззиҳәахьаз

Ҭарсхан аҟыԥҳәа дѡатҵьан, икәаталеиуа имаҟа иадкнаҳалаз иаҳәызба аҿы цырцыруа иааткәыцәааны:

– Ажәытәан усеиԥш ҟартозтгьы, ҳабацәа рҵас бзиа шԥаҳарзуеи. Абыржәыцәкьа зысык ахы ахаҳкәыцәаароуп! – иҳәеит. Ахьшьцәа зегьы иаҳгәарԥханы ҳааибарччеит.

– Ахы ахкәыцәааишь, нас ҳкәамхоз ахантәаѡы уара ухы иазиуқәо убап! – иҳәеит хьчак.

– Кәацс иуоуа егьыҟам, аха аҳаҭа хуртлар, ҵәыцақәак ааинаҳкьап, – иҳәеит Билал.

Ҭарсхан аѡы зҭаз аҳаҭарҵә ааиган, атәыѡа амазшәа, икьатрацәза иаԥырҳәҳәоз ашьапы ааиртлеит. Ҳахмаҷырқәа натцаҳкит. Ҳацха мгьалқәа, ҳкәакәарқәа аԥь амахәқәа ԥытҵәҵәаны абгьы инылаҳҵеит. Билал ихмаҷыр аашьҭихын:

– Шәылԥха-гәыԥха ҳамазааит, ашьхақәа! Рахәгьы-уаагьы амашәыр ҳацәыхьчаз! – иҳәан, инҭыркәкәааны ижәит. Сара игәасҵеит, Билал ас аниҳәоз, ажәѡан аҵкыс, амашәыр аҳампал иалоуп ҳәа ирҳәо иаҳа агәра игозшәа, акы агәхьаа мкзакәа, ашьхақәа рахь ҭынч дшыԥшуаз. Уи Ҭарсхан иаҳагьы агәыргьаччара иланаҵан, ибжьы нытцакны:

– Ишшаԥасалаха иҟоу кәацк ҳашәҭ! – иҳәан, еиқәышьшьы аҵх иалагылаз ашьхақәа рахь дыԥшуа, ихмаҷыр иҭаз ҷамѡак еиԥш инылбааидеит. Ибжьы нытцакны ишиҳәазгьы, Билал иаҳаит урҵ алаф ажәақәа. Уара ԥхыз иубо сара аргама избахьеит иҳәарызшәа, иблақәа ыргызмалшәа Ҭарсхан днаизыԥшит. Иаатынчрахеит. Ахәырд-хәырд ижаҳәо, иҳакәыршаны итәан, иԥсҭыхгаз амарда иаркараз аԥсаса. Аԥьтә кәаш ѡақәа зықәҳажьыз аҳәымца, акәицқәа аҷҷа-ҷҷа рыхго итҟәацуан. Сазхәыцуан абри ашьха ахьз, срытцаԥшуан еихышәашәа игылаз аԥьҵлақәа... Гәалашәарак шизҷыхаз мѡашьо, аҿеҳәаҷы илабашьа аԥса нытцақшо, ахәыцра дҭанагалан дтәан Билал. Ҳара дҳахәамԥшзо, иара ихала дыҟаны ихы дацәажәозшәа, иажәа рҭынчны, ус ҷаааиҵит:

– Уажәы ауаа анхара-анҵыра бзианы иркит, рыѡнеихагылақәа ҕьазҕьазуеит. Сара схаан аѡны-агәара еихачаԥа анхара иашьҭаз маҷѡын. Хьзы змаз – арахә-ашәахә рацәаны рантцара акәын. Азәы ибзарзы анырҳәозгьы, абриаҟара хы

аԥсаса, ауахьад, ашьамаҟа изануп ҳәа акәын ишихцәажәоз. Хаҵарас ишьазгьы ақәыларақәа, арҳәарақәа ракәын. Ԛ-ажәак еихысҳәаалоит, ҳгәылара, Агәуа Ҷьакәа ҳәа аҙәы дынхон, арҳәра, аҕьычра ҳәа акгьы илагәышьамызт. Дшәаҵәҟьонгьы акәмызт, аха, дҟамлои нас усеиԥш иҟоу ауаԛы, дҕьыч акәым, амԛан дышнеиуа, кашәарахк ибаргьы – ишьҭызымхуа? Убас дыҟагәышьан Ҷьакуа. Аха патус иқәлоз ахаҵа, аҙын, угәахы ҭшәаауа еиԛжәаны иантҵаауа, аҵхабжьон Кәыдры дырны кәацк ааимгар, асы ықәҵны амԛа анаатлак, аԥхын Нхыҵ дцаны аҟарачқәа рыҷқәа ԥҵәаны ихимцар. Адгьыл ақәааарыхра заҵәык ҳныҟәгагас измаз, Ҷьакәа ишԥаҟаиҵоз. Даалаган, ашьжьымҭан шаанҙа дԛагылон, абнахь дцон, амхыртақәа дырҭысуан, аҙаҙа иҷарганы, деиқәыбааҙа игәылацәа дырбартәы, агәарабжьара дыбжьысны даагәарлон. Дызбозгьы, хьыҙрацарантәи дхынҳәит, ҳаи, дзеиԥшра хаҵоузеи рҳәахуан. Изхысҳәааув, абри аԛыза абзамыҟәра хьҙыс ишьан. Иргьычуазеи? Арахә. Дара рхатәы рымамкәа, иазрыцҳаны иҟахындаз! ҕьычра дшыҟоу, иара ихатәы рахә даҷеаҙәы, аҵх иҷалакны даакылсны, иҕьычны игон. Усҟан, иара уи адагьы, ииаааиуа-еиҵеиуа итәы имихуан. Амԛа изкны икьарахә леиҷеикуан. Дҷеуаԛызар дааҷеыжәихуан, дшьаҟауаԛызар, иан дшаалыхшаз деилыхны, доуижьуан. Уи имаҭәаҟәа иара ишәимҵарада ԥсыхәа имамкәа дауҵахыз, аха, шәымбои, гыгшәыграмзи, аҙәы итҵкыс мчыла дахьиааиз ихьҙиԥша ҭнагозшәа ибон. Сқәыԥшраз абри хара сзацәымцеит сара ижәбогьы. Санычқәыназ сшеилҟьаз, сшыҕәҕәаз атәы зымхәо дарбан ҭаҳмадоу! Ҷхәараны ишәыԥхьаҙаргьы, сара санычқәыназ сыкәла зыкәлаз аҙәы ишьҭахь сгыларц сгәы итамызт. Амч усгьы анцәа исиҭан, меигзарахда исыман, ашәара захьҙыз сгәахьы инеины ишԥаҟалоз! Аҟәараҕ анахасыршә, мархәац бжьатәык азыҳәан сахьгылазгьы сеиҭатцуамызт. Аха ишәцәыҙзар гәнаҳароуп, хьыҙрацара сара сзыцныҟәалоз Кәнач иԥа Француз ҳәа дыҟан, мчылеи гәымшәаралеи уиаҙәк сихәаҵәҟьомызт. Сзыцныҟәоз сҳәаргьы, ԛызарас сара уамак изызуаз егьыҟамызт. Ҷышькыл аанкылаԛык сиԛызаха сицын ауп, уаҳа акгьы. Сара сакәым, хьыҙрацареи абжьыуаа

ахьынзаназа-аазоз иеиканша дсыздыруамызт. Цәгьак-бзиак аҟны ахацәа ахьааиқәшәоз, алабашьа арсра анапҵшьыргалак, Францыз иацлабра, мамзаргьы изгәаҕьуадаз?! Алабашьа арсра шыҟаз ус акәын: адәазаҷы инеины ихәхәаза цәаҳәак ѡалырдон. Убри ацәаҳәа ушьап ҧынҵа нықәкьысуа уѡагылон. Уапхьаҟа, жәабаҟа шьаҷа инахараны, злагара дук аҟара иаргьежьны, ацәаҳәа анын. Уцнапык ала, апса ҵарза изхаз алабашьа аҷыѡхәа аҷыѡаурхон. Реиҳа иҵауланы адгьыл иалазҵоз убри аиааира игон. Алабашьа арсра аныҟарҵоз, ҳәсеи-хацәеи, хәычи-дуи еизаны иахәаапшуан, ныхәаҵас иршьон, аиааира згоз рнапқәа изеинырҟьон. Ишысҳәаз еиҧш, убри аисараҷы Францыз даннеи, нас зегьы иҟарҵоз башан, иеиканауаз ҳәа уаѡ дҟаломызт. Ҭеиҭпшлагьы деиқәшәан иара. Ижәѡахырқәа ҧҷаҷаза, изара еихышәашәо, мфара-мжәра сихәаҧшландаз уҳәарын.

Уахык, цәыкьанаҵ Кәыдры ҳѡырын, наҟ ахахьы, Аѡыразара шыҟаз ҳҷыѡаҳхеит. Ааигәа-сигәа аҕьычра хьзы амамызт. Шьарда ҳныҟәеит, аха иманшәаланы акгьы ҳамҧыхьамшәакәа ҳхынҳәны ҳшаауаз, Чагьам Амыҟа аҵаҟаҵәкьа, реиҳа ҳахьымгәыгзоз, аҷаҵахәы ҳзыҧшызаарын. Усҟан убасшәа иҟахын, уаҳа даҷа мѡак рымамзу, сыздыруам, Нхыҵынтә аҟарачқәа рыҷеқәа хцаны, абастәи агаҷахь икылырцон. Уаҟа аҭырқәцәеи дареи шьарала еилахәаахәҭуан. Асапын, аџьыка, аба зхыргон аҭырқәцәа. Арҵ, аҷеқәа рыҵаны еиҵнырыпсахлон. Знык ианаауа ауахьад хырҵон. Алашә ииҵаху – ѡ-блакы ҳәа, акгьы ҳмоукәа ҳшаауаз, убарҵ ҧхьараҳәа иахьаатәаз ҳрықәшәеит. Ҷеқәак кәыкәыцыкәуа адәы иқәуп, даҷа шьоукы – хырсысуа аҵх иалагылоуп. Аҷеқәа, аха – изеиҧшра ҷеқәоузеи! Еиѡаҳаҳа, рзарақәа кала-калаза, акы убар акы ухашҵып. Ишәцәызҙар акгьы иапсам, иаасцәымыҕхеит. Францыз усгьы ҧхәыск илыхшаз хаҵак изыҳәан зышьҭахьҟа ихьаҵуаз иакәмызт. Аҵхгьы, цас иҳазнауазшәа, илашьцамызт. Амза ахаҷы гьамгьамуа икыдын. Аҟарачқәа ақыдқәа еиҷажьны агәгәаҳәа амца еиқәырҵан, иакәшаны итәан. Аа, абар, рцәажәабжьқәа ҳаҳауа, икаххаа ҳарҷапшуа аҟынза рааигәара ҳнеит. Сара скьарахә аахасыршалан чыкьра еилачырашәа иахьыҟаз сыҷенаваскит. Францыз,

абгахәыҷы акәыттцара ианазнеиуеиԥш, иԥсы ʒаны, ашьшьыхәа дынкылсын, ашаха ырҟәараҟәантәны инахеитцеит ҽык. Аԥхьа дгылар дырбар ҳәа дшәан, давагыланы иҿааихеит. Илаԥш иахьыцашәах анцәа идырп, аҟарачцәа аʒәы ҳгәеиҭазаап. Угәахы ҭнарʒыʒаартә арцәаа аатирган, ацыкьхәа дхысит. Ргәырҽанымыз, рызегьы ҳаичеи ҳәа иҩацибарҟьан, убас ахысра ҭарцеит, аибашьрацәкьа ҟалазар аҟара.

– Уҩ, ухы уахә! – иҳәан, сара дҩасыкәцәкьеит Француз. Иара, абжьас даҩызаха, ахьшәҭхәа дҩаԥан, аҽы дҩакәтәеит. Сара афасара сҽасҭан, сыԥсы зғеит. Француз аҽы азкәа иҽыкәырԥс, ацыкьхәа даарылахысуа, аҽегьы авардым иҩкыдцо, мацәыс еимҟьарацас, еес, аҽы иманы дныцашәкәа дцеит.

Изхысҳәаауа, абас шәара зқәымыз уаҩын Француз. Уигьы иоухаҵарахыз, аха, ианамуʒах, уаҩы ичҳап, акыр змоу, акыр зылшо, ма изцәуго, абанҭ аҟарачцәа реиԥш шәақьымцала иуҿагылаша хаҵа ҭәҭәак иакәзар. Уи сҳәаргьы, арҳәрақәа, ақәыларақәа дара рцасҟәак рымахын. Хьымʒғыс ишьан, иаххәап, ааигәа-сигәа акәым, уқыҭа аханаʒараҽы инхогьы иццаҕьычра. «Ала бзиа аԥхәыс илеишʒом», – рҳәон, аԥхәыс лымацара дахьыҟоу аҩны иақәломызт, аԥхәыс дзыцны инеиуа ахаҵа имҩа ркуамызт. Ирзымдыркуа, хаҵа дахьыҟам аҩнаҭа иақәларгьы, аԥхәыс:

– Ҳаи, ԥхәыск соума шәзеиканува! – ҳәа лыбжьы анга, инапыртцны ицон. Сшьамхы иахысааноʒа иаҳауеит, иԥсаҭа бзиахааит, Француз азнык азы иара иаҟара урҭ аҵасҟәа ирхымпоз дыҟамызт. Аха, шәымбои, ауаҩы мыжда, акы даналанагалалак, даараʒа ҟәышк иакәымзар, ахынкылара ицәуадаҩхоит, зыҭра иҭытцыз аʒхытцреиԥш, дахнапаацәоит. Француызгьы дышнеи-шнеиуаз, лахьыцәгьа, ԥхәыс, хәыҷы, ааигәа, хара ҳәа еилых ҟаимҵо далагеит. Сара сидкыланы симан сҳәеит, аха шәгәы иаанамгааит, дахьынацыслак имаҟахы садҳәалазшәа. Сара сахьигоз ҽык, шьамаҟак раагара, аус сса-мыссақәа ҳәа дзышьҭаз рзыҳәан даннытцытцлоз акәын. Амҩа кны арҳәра, мамзаргьы, ахьы, амал ҵәахны измоу ҭауади-аамсҭеи рышҟа қәылара данцоз, дзыцныҟәоз даҽеа ԥьоукын.

Абри зегьы зхысҳәаауа, егьысгәалазыршәааз, аныхапаара иамҵалозшәа, ԥсыцкьарҭа ҭыпс иԥхьаʒаны, улпха ҳаҭ ҳәа,

жәытә-натә аахыс абраҟа, Ашәлашара иҟарҵоз аныҳәараҚәа роуп. Амашәыр ҳацәыхьчазааит, амашәыргьы ыҟамкәан, аха сара избаз убриоуп, шьхагьы-рхагьы рылԥха уоуеит, ауаа рышәиԥхьыӡ узкымкәан, ргәыблра удны, рылԥха-гәыԥха ануоу. Иахьа иара иҵкыс сиааиуеит ҳәа ауаҩы гәнаҳала уанизныҟәа, реиҳа уанымгәыгӡо, ашәы ашәҵаны аҿеухьнамыгӡар ауам. Сыгәра жәга, иҟаҳҵо, иаауа илаԥш иҵмыжьуа, хыхь, ажәҩанаҧ аӡәы дыҟоуп ҳәа ишысымҳәо. Анцәа игәрагара сцәыӡыртә, гәырҩеи лаґырӡи акыр срылаԥшхьеит сара. Аӡәы инхара-инҵыра ықәиццышәаарц ицогьы анцәа диашьапкуеит, дирманшәаларц. Аԥҳәыс зыхшароура ааигәахазгьы, анцәа димҵаныҳәоит. Аҩыцьагьы нцәак иоуп, «зхьы шьаргәыҵа иакәыхшо». Изхысҳәаауа, уи атәы зегьы башоуп. Аныҳәагатәқәагьы – крыфагоуп. Амала, исхыччо шәҟаларгьы, агәра згоит сара, иҟоуп аԥсабараҧ мчык, ауаҩы иҟаиҵаз ацәгьара, агәнаҳа ихьызыгӡо…

Сыззааиуа, иоухьӡыхыз, аха, ишәымбои, усҟантәи аамҭазы ус анахьӡырҵа, ҳаргьы иазаҳҳәап хьыӡрацараҳәа. Ҳныҵытҵит уахык хьыӡрацара. Ишыҟаиҵац, иҟанҭаруаз еилаарцыруа, икьарахә имаҟа иадҳәаланы, ишәақь, иҟама, ажәакала, деиқәных иҿанааибиҭа: «Амҩа алԥха сымазааит!» – иҳәан, ашәвазаҧ ацәашьы кыдҵаны иблит Францыз. Уажәрааӡа ишәасҳәон. Ацәгьоурагьы иара ахатә закәанқәа, ахатә ҵасҟәа амахын. Урҭ урхымпакәан иҟаутҵо иаҳа ицәгьарамызшәа. Уқыҭа уалҵны шаҟа шьха урхыҵуа, шаҟа зы урыруа, убриаҟара ихьӡын. Ари ауха ҳанцоз, аӡынра ақәҵымҭаз акәын. Ипылҳатха ақәабаа-сабаа леиуан. Амш бааԥс, аҵых лашә ақәыцьма ннакылома, иаҳагьы еиґьнамшьои?.. Ҳсабрадақәа аашьҭаҳхын, маҭәажәқәак наҳашәҵаны, хӡагә-ӡагәуа ҳҧыҩаҳхеит. Маҭәажәқәак анысҳәа, исгәалашәеит. Хыхь хамыжәк, опыжәк ҳашәхаҳарԥон, аха ҳаҩныҵҟа, ҳцәамаҭәа ҧыцӡа, сапын шәахҵас иҟәашӡа ицқьазар акәын. Измамыз, ауаара ҳәа измаз имихуан. Ахаҵа зегьы дрықәгәыґуазароуп, хьыӡрацара уцоит, аха уахьнеиуа ушьны улкарыжьыр, ма иара уара ухаҭа уршәаны уааилырхыр, уцәамаҭәа еиқәыҟьашь ианырба, аԥсра-аиҭаԥсра иаҩызан.

Ари ауха, Нхытҵҟа, аҟарачқәа «рысасра» ацара азхәыцрагьы иаԥсамызт. Амҩақәа маатыцызт, асы еиқәыцәашь ишьҭан ашьхаҟа. Нхытҵҟа изымцазаргьы аʒ нырцәынʒа уеизгьы ицеит ҳәа ҳзырҳәап ххәан, Кәыдры аԥшаҳәа шыҟаз ҳналбааит. Атҵаа ԥҿены зҿеызкәабоз Францыз, хьҭоуп, уахынлоуп ҳәа еилых имамызт. Иара даԥнызшәа акәын Кәыдры аԥангьы шидыруаз, амаʒақәа шатҵидыраахьаз. Аиаша шәасҳәап, ʒиас мыждоуп иара. Аʒын, амшә аҭыҩра ишҭало еиԥш, ацәа иҭалоит ихьҭшьны, аҿеыԥсаҟьаны иҕҕараʒа, гәатҵаҕарагьы имнаʒо ихәыҷхоит. Аха ʒынгьы-ԥхынгьы иканамыжьуа цәаҩа бааԥсны иамоу, ауаҩ гәыжәла бааԥс иеиԥш, иаалырҟьаны, ахы зыхнарҟьаз узымдырʒо, Амтҟьал иахьатҵыҵуа иԥжәазшәа, еилахәашь, ихышхыҵәаны аҿыҩанахоит. Ацәгьара зуша ауаҩы раԥхьа илакыҵа ҩыҵшәааны, нас иҭаҷкәымқәа рхы ишақәиҭитәуа еиԥш, Кәыдры цқьаʒа ишааиуа, ианхыҵша, амаҭаԥшь иаҩызаха, иҵәи-ҵәиуа, ʒыхәашь цәаҳәак алсны аҿыҩанахоит, убри ацәаҳәа угәы уҿаннатҵоит, ухы уахәа ҳәа аҳәарашәа. Даараʒа ухатҵа еилҟьазар, арра уахьʒоит, мап анакәха – хаҳәи-мҿыхәи рбылгьо илоугәыдҵаны, аԥсы уатҵанатҵеитоуп. Арҭқәа имдыруаз Францыз, ацәа-цәашь ааиркын, цәыʒк ҳаманы ҳҭеимдозшәа, ихырԥхало игәаҳҭеит. Ицқьаʒа, иказказуа ииаҩры ицон. Ишысҳәаз еиԥш, Францыз шьаҿак ахьаақаитҵоз «анцәа ихьышьаргәыҵа дакәыхшон». Лыԥхас иҟагәышьоу ԥсыцқьароуп, ухаҵа унамыс цқьазар, ашьхагьы алԥха умоуп, аʒгьы алԥха угхом, аха уи згәалашәодаз усҟан. «Улԥха, угәыԥха сыҭ», – шиҳәоз, маҟҿаҳәаранʒа ҳҿааилаххын, ҳанҭалеит, аха изакәызеи ҳазҭалаз! Абыржәы иахьысҳәогьы сцәа сҭаʒыʒоит. Ҳшьапқәа рбаҩлашақәа ҭшәааны, ҳациҳашәи еихамгыло, аҟәара-ҟәара ҳаиҵасуа ҳҩырын, ҳныгәнысуа Маршьан Ихәы аҵыхәахьшәа шыҟаз ҳҿадкыланы ҳҿыҩаҳхеит. Адунеиажә, иара абри сараҵәҟьагьы сыбла ишабо инаҳәы-ааҳәхьеит, аҿаԥсаххьеит. Иабаҟоу, иқәзааны иабацеи, соуп зҳәоз ахаҵа игәагьны дзыламло, сара схаан избахьаз абнақәа? Ихыршьааз – хыршьааит, иаанхаз, дара рхала, рхы ргәы ахшәазшәа, иҩеит, иқәзааит. Изхысҳәаауа, уажәы аерманцәа ахьынхо, Маршьан Ихәы ҳахьыҩкыдлаз, убасеиԥш

бнатоурак ҳѡылалеит, хырԛьиара ицаз, ҽада иала дааргеит ҳәа, хьыʒрацара сыздыруам, аха ҳабаѡ рыцәхарʒит ҳҭаацәа ҳәа акәын сшыԥшыз. Акәыцьмақәа рыблақәа, аԥыргқәа ԥсаҟьаны абна иларыԥсазшәа, икәеицеиуа, рыцламҳәа шьҭыбжьқәа аҽҽа-ҽҽа рытцго, уажәы-уажәы ҳаԥхьа иниаҟьа-ааиаҟьон.

– Уара, акы уасҳәашан, – ҽаасҭит Францыз иахь, – уара, аʒгьы ҳгәахы ҭнаршәаауа ҳарны, акәыцьмақәа рыц ҳаԥсы кылхны иааго арахә алахь ҷашьоума, иалырдыраауазеи, уеизгьы-уеизгьы абриаҟара ҳахганы иаагоу, мамзаргьы, цьабаа мбаʒакәа ҳныҵытцны иаагоу? Зегь акоуп, ишнаагалак, ахы аахҵәаны, ацәа анышә инаҳҭоит. Ажьы, харатә, ааигәатә ҳәа ыҟоума!

– Ушәозар – угьежьы! – иҳәеит Францыз иаахҵәаны.

– Сшәаʒом, уанаԥьалбеит, аха ариаҟара ҳамгәаҟʒакәагьы... – сҳәан, имаскырц сҿыназыскит, аха иара сажәа днаԥыѡлан, абыржәы исаҳауа цьысшьоит, ибжьы гәаѡаʒа иаарагьны:

– Ауаа ирҳәо аума аус злоу, ухаҵа ухы ԥхаумшьаʒои?! Аԥҳәыс леиԥш, иаахәлар уѡны аатцра узыҵымҵуазар, зынʒаск уагьдәылымҵʒан. Уара арҳәцәа уқәларгьы, хаҵа дыҟаʒам ҳәа ҽыҵы ҳәа лоуҳәап уԥхәыс, – иҳәеит.

– Уи иазууазеи, аха абгақәеи ҳареи ҳааилыхо...

– Ицәгьоума нас? Ахаҵа изыҳәан абга даѡызоуп рҳәо умаҳаʒаци? Абгеиԥш деилҟьазароуп, абгеиԥш дымшәозароуп, – иҳәеит, ииҳәоз ихаҵа игәы иахәаны. Дахьынʒаиашаз аилкаара уадаѡмызт, аха имакра иабаԥсаз. Аʒы уанаанахәа, ишԥаҟаутцо, уʒсароуп. Ажәырҵ ааҳацрыхо, абнаршәыра ҳҿаҵаны ҳнеиуан. Абԥьарла Францыз иеиԥш саргьы сеиқәных сауеибыҵахмыз, қәыцьмак аблақәа анкәеицеилак, аҵра иҵыхны снапаҽы искыз скьарахә аҟыԥҳәа иаахасыршалон. Сгәы аласырҷәҷәон акәымзар, ахысра ауҟалахуаз. Издыруада, ааигәа-сигәа хьчак дгылазар, ма аʒәыр дынхозар, ахысыбжь игәиҿаннаҵон. Уи адагьы, иабаҵахыз ақәыцьмақәа реихсра. Ицалааит рҽаҵахәы ахьырзыԥшу! Ҳаргьы дара ҳазлареиҷьыз егьыҟамызт.

Аҵх агәахьы инықәлахьанеиԥш, уи абнаршәыра мыжда ҳѡылсын, ахәы ҳаѡхыҵны, иааулакгьы Ҵабал ахахьшәа

ҳалбааит. Адунеи ҳгәы ахшәаны, ҳхы ҳцәымыӷханы ҳауҟахыз! Агәараҭақәа, абоурақәа ҳарҭамлакәа, иара ус, игәарымлакәа, адәаҿы, ма џьара гәарабжьарак аҿы ҿык, жәык нхазар ҳәа аимдара ҳалагеит. Аҵх ачуан аҵа иаѡызаха, еимашьыхаа иахьылашәыз акгьы ҳнамырбоу, аӡынраха, ҭынч икаххаа ицәаз ҭынхада-уаа рырахә акгьы авамыжькәа игәараҭаны иҭарку, гәашәк иадтәалаз гамла абаак акәымзар, егьа ҳафѡышәандазгьы, ҳмаҷҟәикызшәа, акгьы ҳамҧыхьамшәеит. Ақәыцьма, иабаауп, иҧсылоуп ҳәа арахә еилнахуама! Ауапырхуа ѡахаҳҵан, ҳаҵаҟьаны иѡаҳаргылеит, ихырсысуа агәашә иадтәалаз уи агамла. Ҳагәҭасуа, иргәагәо маҷк аҟара инаскьаагеит, аха аҧсы дыргыланы дузгома, ашьҭахь сгыланы сахьагәҭасуаз, аҟәырҟәылқәа ѡаѡаӡа, снапы иалалон, убас иагын, убриаҟара хәыларцәак акәын. Нарцәымзар џьара сцом аҳәозшәа, ашьапқәа аҵхны, изымқәацо иангыла, Француз дааикәашәан, ашырҳәа иҟама ааҭикәыцәааит иаҕриҳәарц, аха даламкьыскәа иҿааникылеит. Усҟан адагьы, игәаҭаны исыман, дгәааӡаны дыҟазааит, дгәыбзыӷзааит, ианакәзаалак, Француз арахә цәгьашәа ирыцҳаишьон. Агамла ауапырхәа аахыхны иноуижьит.

Ҳкылпҧш-кылӡырѡуа ҳҿыѡаҳхеит. Иҭаханы иҟаз амзагьы, ацәа агызшәа, аҧсы ахыгга иѡагылеит. Аҵхгьы абжеиҳарак аҿааѡнашеит, уажәшьҭа ҳхынҳәлароуп, аха хынҳәышьа ҳаманы ҳаҟоума, ҳманшәаламхеит, акгьы ҳмоуит. Уажә избазма Француз иҟазшьа – душьыргьы напызаҵә дхынҳәуам. Иизбарызеишь ҳәа сшизыҧшуаз, асабрада неиҿаҵаны, гәашәк днадгылан, амӡырха ҳаиуанк ҭеиҵахьазшәа, дынҭаҧшыааҭаҧшит. Дызхымҵыр ҳәа ушәозу, деиѡаҳаҳа, хыла аҵуан ҵиҧссон, ашьшьыхәа агәашә дынхыҵын, ибҕа шшапаӡа, дышиашаз амӡырха агәҭаҵәкьа дыкәланы иҿыѡеихеит. Ирҳәырц дрыкәлозаап, имоурахә мыӡит, иара дыршьуеит, аха саргьы ҧсышьацәгьа сырҭоит сгәахәт, аха исҳәозеи шьҭа, ала аҵыхәа аӡы аҵаҵәааноуп ҳәа, нас иарбан ӡызаалак иааихнаҵәоит, саргьы уажәшьҭа убри саѡызан. Аӡгьы сагон, сыӡсалар акәын. Ааи, уи хырқьиараны исҳәом. Сгәы иамыхәоз абриаҟара шыҟаиҵозгьы, изакәыз сара схаҭагьы исыздыруам, Француз

сзиԥырымҵуа акы сиднахалон. Изхысҳәаауа, иҵынхак диҵаауашәа, ашҵа дыкәланы аѡнашә ихы акәкны днеиуан, саргьы ссабрада насҽасҵан, иара сишьҭахх сҽынасхеит. Скьарахә аахасыршалеит. Алашьцара иахьынӡаҳнарбоз амӡырха ҳныкәыԥш-аакәыԥшит, еимаадеит. Арахә ҭеиҵа акәым, игәараандаҵәкьа, ана-ара икылыжәжәа цқьа иҟаҵамызт уи аԥшәма. Уиадагьы, асасцәа бзиахәқәа ҳазҭаауаз, урҭ аԥшәмацәа иҩарны инхоз ԥьоук ракәзаарын, адунеи ԥшь-шьапык зҵоу акы ахьҭаркыша боура ҳәа акгьы рызгыламызт.

Агәарԥ аҵыхәахьшәа, наараны иахьыҟаз аҿекыдырҟәыҟәла, зымацара заҵәык игылаз аѡны амардуан ҳнадгылеит. Иахьеиԥш исгәалашәоит, иааҳаракны, лампа ҕәыла иҟаҵан, аҵаҟа ухы ааларҟәны унытҵалартә иҳаракын. Иаакәыршаны иҵышшаан. Амардуан аҵаҟаҵәкьа иҽаз ашә, барқәам дуӡӡак адкнаҳалан. Аѡнытҵкантә ҳаиуанк ацәыс-жьыс бжьы ҳаҳаит. Амза аарла ишԥхозгьы, аилкаара уадаѡмызт, излаҵышшааз шхәажәбыцаз. Ахәажә быца знык ианѡалак, амса иаѡызахоит, убасҟак аԥкара цәгьахоит. Ахәыц еиѡызҵәоз ҳҟамақәа ҭкәыцәаа ҳавагьежьит, аха иҟаҳҵоз, аԥкара ҳзалагомызт. Уаҳа ԥсыхәа ыҟамызт, сара скьарахә харшаланы амардуан аганаҽ снавагылеит, Францыз ашә инацәақәа авҵарԥаны иааникылан, иҿеибыҭаны, ишимчыз иртрыс данаха, акгьы иакӡамызшәа иааҽижәеит. Сгәы аҵҳара еисуа, скьарахә сымпыҵарҕәәа сыԥшын, уажәымзар-уажәы, ашә ааимԥааны, арҵәааҳәа дыҳәҳәо аԥшәма даадәылҟьоит, саргьы сыбжьы ҽацаӡа илаиқәырганы, скьарахә игәы илыҵакны даннысымкыла, аҟәҟәаҳәа илаҳгәыдҵаны ҳаишьуеит ҳәа. Усеиԥшқәа раан, улымҳақәа абжьааԥны аҵкыс иҵархоит, ублақәаҵәкьагьы алашьцараҽ иаҳа ирбо иалагоит. Аѡны уаѡԥс дыѡнаршәымызшәа, шьҭыбжьы мгаӡеит, лагьы рымамзу, имшит. Аха, ихашәҵару, уи аҵынчра иаҳагьы игәыҭкьарахеит сара сзы. ԥытрак ҳҿынкыланы ҳаԥшит, иудыруазеи, ишиқәлаз дырны, ишьҭыбжь мыргаӡакәа аԥенҷьыр инкылакны, ма аѡны ашьҭахьала даахыкәшаны, ашәақь ҳгәидиҵозар ҳәа. Аӡәгьы иҟыт-ԥсыт ыҟамызт. Францыз, ишәаны рыҿедырԥсит, рыбжьы дыргар ишеицәахоз рдырит иҳәеит адырѡаҿены. Сара

сгәанала, иҟалаз уиоуп, ашә анҽижәоз ашьҭыбжь убасшәа игеит, ҵлак амахә ѡыҿҟьаны икаҳазшәа. Икаххаа, ргәырыԥсы ҭынчʒа ицәаз ауаа, ашьҭыбжь ргәы иныкәыѡзаргьы, иахьгаз рзеилымкааy, агәхьаа рымку, рҽыдмырҵысʒеит. Агәашә ҳанҭыҵаанʒагьы, сыԥшын ашәакь ҭҟьоит, ҳҟәаҟәаса ҳҭеибаҵоит ҳәа. Ус егьыҟаландаз, ухаҵкы сымцоз Францыз иʒбахә уаѡы ианиҳәо, аиҿахысраҿ дҭахеит рымҳәалоз. Ицныҟәозгьы уи ҳалахь иааԥыраҳкларын…

Акәакь аҟны икҽашшны иҟаҵаз аҳәарҭра иадгылан жәык. Хыхьынтәи уаѡԥсы ишьҭыбжь шымгоз ала сгәы ансырҭынч, скьарахә смаҟа инавҵасҭеит. Ашьшьыҳәа снеин, аҳәарҭра схы нхырҳәҳәаны сынҭаԥшит. Ҳаиуанымзар избахьоузеи, схы сгәалашәозар аахыс урҭ роуп сызцʒоу, аха, аиаша шәасҳәап, иахьа уажәраанʒагьы исымбац сара уаҟа иҵатәаз аѡыза аҳәыс ааʒеи иара ан аѡыза ажәахьа дуи. Ҳарҭ арахә рхыԥхьаʒара акәын анхараҿ ҳзышьҭаз, избанзар инаԥшуа, абриаҟара хы ашьамаҟа изануп, абриаҟара хы аԥсаса абна изылоуп ҳәа ауаа иаҳзырҳәоз ахьʒ акәын ҳзышьҭаз. Уаѡ ҟәышк иакәымкәан дыҟамызт, асасцәа бзиахәқәа ҳазҭааз аԥшәма, ҳара хырҳагас иаҳамҭагәышьеит акәымзар. Ҷәхьа заҵәык имаз, сабиҵас напы адкыланы иныҟәигон, иаргьы иқьышә ахәша ықәыҵәҵәа дныҟәнагон. Ажәгьы анапы ишашьцылахьаз мѡашьо, иаабац реиԥш, ухацәа иқәыԥшаанʒа ирҳаны, иҵеибарҟьа иѡуа, рлеишәа дмырцәгьеит. Ибаҟы-саҟуа, ачыргә ашьклашьшьы, агәы рҭынч ижаҳәо ишҳахәаԥшуаз, ашаха нахаҳҵеит. Аҳәыс ԥшқа, ан шацәыргоз ацәа иалашәазшәа, атра иҵагьежьуа, ақьышә ҟәанча хәыҷы ала ачалт ашә иасуан. Агәхьаа зкыдаз амзар, иара убри аҳәыс азыҳәан мацарагьы уаѡ даҟәыҵрын ан. Францыз ажә иахаҳҵаз ашаха ааникылан, идәылигарц аԥхьа днагылеит. Сара ашьҭахьҟа сааиасын, иҵаҳцарц саннаҵаҟьоз аамҭазы, абыржәгьы слымҳа иҵаѡуашәа исаҳауеит, ажәѡан аҟнытә амаалықьцәа ирыбжьны иааѡуазшәа, аҵх иалхәхәа, асаби иҵәуабжь аагеит. Ҳҽаанаҳкылеит. ҧхыʒ бааԥсык ибаны дцәырҳазшәа, ҳхаҿыҵәҟьа ахәыҷы ибжьы гон. Илҳәо ажәакәа узеилмырго, ҧхәыскгьы ахәыҷы длыргәыбзыҕуан. Исыздыруам убри аамҭаз Францыз игәы иаанагаз, сара сцәа-сжьы

ҩасхыбзааит. Абга ирфааит, изаҳҭахузеи, рахә гәарҭак, рҭакра ҳамыхәо аҩны иаҳзануп, абна иаҳзылоуп, арҭ ауаа рысабиҧы даргьы ныҟәызго рыжә заҵәы рцәаагоит, ахш ацрыжжы илкажьны иаҳшьуеит. Ашырҳәа Француз снаидыххылан ашаха иикыз ааимхны:

– Иумаҳаҙои, асаби ибжьы, гәнаҳароуп, уанаԥьалбеит, ҳаҟәыҵып наҟ абри ажә! – сҳәеит, сыбжьы ныҵакны. Хатҵара игмызт Француз, аха ишысҳәаз еиԥш, ауаҩытәыҩса знык итра дҭыҵны, ихшыҩ аҵкыс имч аниааи, уинахыс, аҙы иаго ҳәҳәабжьы иаҳауам ҳәа, уаҩ иихәогьы ихахьы инеигом, ихалагьы ҽынкылашьа изыҟаҵом. Сара исҳәаз акәым, асаби итҵәуабжь, ахыҷәра иалыҩны ҳхаҽыҵәҟьа дыргә-дыргәҳәа игоз агара ашьҭыбжьҵәҟьагьы ихахьы иааимгеит. Акы имаҳаҙазшәа, ажәакгьы саҭамкыкәа, ашаха аасымпыҵижәан, ажә мҟаарц, ҷапырхәала аҽы неихаҽаҳәаны, аҭра инҵицеит.

Уиаҟара заххәарызеи, ҳанцоз ҳазлысыз абнаршәыраҽ, аҳаиуан афҩы зҽасыз акәыԥьмақәеи ҳареи ҳшааиҽаххуаз, ашара адәы иаакәлонеиԥш, Кәдырҭаҟа ҳалбааит, ҳққьыԥаха. Уажәшьҭа ацарҭа-аарҭақәа цкьа ианааба, иҳашьҭаларгьы ҳашьҭа рызмырхарц азыхәан, ҙлагарак арлагартә Кәыдры аҟәыҵәа хәыҷык неиуан, убри аҙыҷҷара ҳҭаланы ҳҽылаҳхеит. Ауаа бзамыҟәкәа, ҳамч ада уаҳа иҳалаз, уажәы акәзар, аҙын агәҭа, аҙиас хьшәашәа сҭала акәым, снапы ҙааскылома ани еиԥш иҟоу аус азыхәан. Мартгьы ҳара иҳазгәааны цас иҳазнауазшәа, аԥша ҵәыҵәҙа иасуан, ҳҙамҩақәа ҽнаршәааит, ҳаилаҳәа закәыхи, сарамыжда, уажәеиԥш амагәкәа еиқәҟаца иҳашьаз ԥьышәшьома, ҳажәцәеимаа ҵарԥалажәкәа ҳашьхны, ҳмаҟақәа инарыдаххәалеит. Ажә мыжда ҳаԥца, аҙыҷҷа ҳҭаланы шьарда ҳнаскьеит. Кәыдры аршьа ҳамамызт, ишахьан, ҳарбон. Ишԥаҟаҳҵоз? Ладоу, ҩадоу ҳахьцаз ҳашьҭа рхашьа амоуртә ианҳарҙ, ҳаишьклашәны аҙыҷҷа ҳаатыҵит. Мҩахәасҭа хәыҷык ҳаԥшааит. Ақәыцра еилаԥатаҙаны ҳахьамышьҭуаз, ҟама ҽыла икылырхаауа, такәы ҳаанаскьан, қәыцк ашьапы инадҽаҳҳәалеит ажә.

Арҳәра, ақәылара сҳәеит, аха уи мацара ауакәхыз усҟан хьҙы змаз. Ахьҙ дуҵәҟьа ҷышәрак удыруазар акәын, иузҭоз

акәымзар. Ҷышәрак здыруаз ҭауади-аамсҭеи ртәы хазуп. Урҭ ракәым сызлацәажәо. Ҳара, кҷахақәак ҳаԥнықҵҟа, ԥҳәызбак лҟны ҷа иоуртә хҙыргашьа имазма, махәи-ҵыси еиқәиртәом, ихымҭа баша икашәом ҳәа ззырымҳәоз арԥыс. Иара убри ашәарыцара акәҙандаз умбоз иҟаҙазгьы.

Сшәақь, стапанча, сҟанҭаруаз еиқәных сҿааибыҭаны шәарыцара снытцытцлон саргьы. Ҿхәаразаргьы, схатәы сҳәоит. ԥсхәразааит, чаразааит, асаан егьа иҳаракны икнарҳаргьы, сышьхәа сықәгьежьааны сеихсны икыдсыршәон. Изсыххәааауа, сшәақь аԥынҵа исзадбалаз, ԥсаатәыз, шәарахыз сара истәын. Ҿнак, Чагьам ахаԥаҙарахь снашәа-аашәо сышнеиуаз, ахәажәи абжьынҵи еилиааны, бнеилачыраны иахьыҟаз ԥьара сыланагалеит. Снылс-аалсуа, сынкылаԥш-кылҙырԥуа сышнеиуаз, дәҳәыԥшраны иахьыҟаз ԥьара сынкылԥшит. Сҿааныскылеит. Адәҳәыԥш агәҭа хьацак аҿеимыртаҩа иқәгылан. Амшгьы шьыбжьааразы уамак агмызт. Ахьаца амҵан, адгьыл цәыҟьҟьаны иахьыҟаз, ргәы каршә ижаҳәо итәан арахә. Снеип, хьчак дрыцзар, сыгәҷыҕьра ааихызгап, сыԥсгьы ааиҭаскып сгәахәын, сҷынасхоны, ашәшьыраҷ згәы каршәны итәаз арахә, ахьшь зылаԥш иҵашәаз акәчарақәа реиԥш, ирҳаны иԥатцибарҟьан, иааилаҭырит. Ашәарыцаԥцәа ирдыруеит уи шыҟоу: шьцыларуп, уазхәыцҙом... Аҟыԥхәа сшәақь аасхысԥааит, аха афасара сахьылхоз сышьҭыбжь раҳаны иаршәаазаап сҳәан, агәхьаа мкыкәа, шьаҷақәакгьы саԥхьаҟа иныҟасҵеит. Сыԥшызар, жәгьы цәгьы, сара сахьыҟоу акәҙамкәа, наҟ рыхқәа раҳаны иԥшуеит. Арахә ԥсеиқәырхагас ирымоу – агыгшәыг хара ишыҟоу афԥы рҷасуеит. Исымариаша адәы аҵыхәан, ахахәда ахырчааны, ицәышәшәҙа иаалҵит ақәыцьма... Аҿенышьыбжьон иабаҟаз, иабасҷаҳаи, шьашәы иҭарыблааит, аԥьал иаанацеит, сгәахәит. Сара шәарахын сзышьҭаз, аха ашәақь кны, ақәыцьма иаԥсхьада, сшьамхы иныкәырсны иаахасыршалеит. Амацара иҟаларым, даҿакгьы ацзар акәхап, ицәырҵып уигьы, знык рахәык анырклак, усгьы рыблақәа хкуеит, инаргәыдҵаны аԥбагьы ласышьҭып сҳәан, уиак самеихскәа сҿааныскылеит. Баша сыԥшын, аԥыза ҳәа акгьы цәырымҵит. Иара уиак, арахә ахы рыкәакны, ишиа-

шаз иааиуан. Ибзианы иааунырыртә сара сахь иасуан аԥша. Ишәарҭамызт сыхԥша аҽасып ҳәа. Иҵегь иааскьааит, ажә ианнамҵасуа, реиҳа сыԥсаҭа кыдысҵап анаҳәо аамҭазы, ԥсышәацәгьа асҵап шысҳәоз, ишәаҙыҙан еилагьежьуаз, ажәақәа еибарҕызны, агамлақәа рыдыԥхьало, «рыԥсцәаҳа» иазыԥшуаз арахә, иара зынҙаскгьы иамбаҙозшәа, рыгәхьаа мкҙакәа, рааигәараҵәкьа иниасын, алымҳақәа кьацә-кьацәҙа, аԥышә раҳаны ифѡышәо, ашьшьыхәа адәхәыԥш ааихнаҵәан, абнара иныла хәаша ицеит. Аҙы шыцәаз баны, ииҳәо иҽамшәо иаанхаз иеиԥш, сшахәаԥшуаз, уаҳа саазамеихсҙеит. Рацәа исхыччаны ицеит, анышә иамандаз, сҳәан, схы сазаҕьит. Шәақәшәозар игәаҭаны ишәымази, абыржәы ушнеиуа, ақәыцьма ааупаҳаланы, аблақәа цымцымуа иухәаԥшуа иааҭгылар, умшәаҙаргьы, иуҳәо-иууа уақәымшәо, уҳашҳатәарахазшәа, уҟәызгаҙа уааҽахоит. Убас мчык рыблақәа ирхуп дара, абна илҙааша. Убри сыхьыз цьысшьеит. Сара исыхьзаалакгьы, сзамеихсит, аха иара арахә изрыламкьысзеи? Аиаша шәасҳәап, даара иԥьасшьеит. Акыр ҵхьаны абри ашьҭахь, ахьшьцәа ҟазацәа, ашәарыцаѡцәа дуқәа ирҳәоны саҳаит, еилыскааит ус зыҟанаҵаз. Ақәыцьма атәарҭа, аҭыѡра ахьыҟоу ааигәа-сигәа ԥхасҵа ҟанамҵаҙозаап. Ашьҭа рханы ирыԥшаар ҳәа ишәоу, ишакәхалак, атра иҭытҵны, уахык усгьы қытақ еимнарҟьоит рҳәоит, акыр инаскьаны акәзаап ишқәылауа. Изхысҳәааua, убри аҟны дареи ҳареи ҳаиԥшҙан зынҙа.

Ишысҳәоз саҟәытҵит, ажә уаѡԥсы ашьҭа измырхартә, мѡасѡыкгьы имбартә иԥхьакны, ақәыц ашьапы ианадҽаҳҳәала, иҟаҳҵаша, иазаауша цьара акы азаҳаҙбарц, ҳаԥсқәагьы ааиҭаҳкырц ҳнатәеит. Абыржәы избошәа сыбла ихгылоуп, ауаа ргәыблра аамышьтахь рыцәгьарак шамбацыз ҳанаҳәозшәа, цәгьарак азыԥшуп ҳәа ахгьы агәгьы иҭамшәаҙо, абла ҟәаз дуқәа раз-разҙа иҳахәаԥшуан. Ачыргә агәытҵач, акыкмацәқәа ахш рҽықәыжж.

Адырѡауха ҳааны иаагарц, уаҟа иианыжьны, ҳара Кәыдры ҳнырибаҳәа ҳцеит ҳаѡныҟақәа.

Уахык ҳаѡны ҳшыҟамыз, ҳахьцаз, ҳаныхынҳәыз изымдыруа дыҟазма Ҳазарат. Уи избахә шәаҳәара схашҵит. Ҷәытә-

натә аахыс аҕьычцәа дуқәа, арҳәцәа, ақәылаѡцәа здыԥшыло, изазҵаауа, зыӄны еиқәшәало аҙәы далырхуан. Ҳара ххаблан убас иӄаз Ҳазарат ихьҙын. Уахгьы-ҽынгьы фаран, жәран изҿҙаз уи иѡны. Иара сса-мыссак азыҳәангьы иныҵыҵуаз аҙәы иакәмызт. Сара исгәалашәоны, знызаҵәык дцахьан қәылара. Кәыдры амшын иахьалало уамак иацәыхарамкәа, ҭыԥ хәыҷык Гарем ҳәа иашьҭоуп. Ирҳәоит, ажәытәанҙа аҭыԥҳацәа ԥшҙақәа ҙаны убраӄа инаганы, аҭырқәцәа ираадырхәон, хәы бзиала ирҭиуан ҳәа. Уи сара сахааным. Сара сахаанны избаз, убраӄа, Гарем аҭырқәа ҕба ааины иҙыхгылон. Иаархәон аҭаҭын, аџьықәреи, изырҵахыз сыздыруам, иԥӄаны ирызноугар, ашыцгьы ргон, ахәгьы бзиаҙаны иршәон, ахьы урҭон. Рыҷеқәа агаҷа ааигәара абна илаҷаҳәаны, аҕба иакәлан идырҳәит уахык Ҳазарат иѡызцәеи иареи. Излархәо ала, қьасак-қьасак ахьы рцәыргеит, акаԥдан ихаҵа, уаҳа арахь дықәымлахуа, дӄьантазҙа деилырхит. Дысгәалазыршәаз, иԥсаҵа бзиахааит, ажә ылаҷаҳәаны ҳаныхынхә, ҳаиқәшәеит иара, Ҳазараҭи ҳареи. Иҙагәҙагәуа уаха шаанҙа игәароу ақәыџьма ҽынла аҭыѡра иҵаланы ишыцәо еиԥш, аҽены ҳаргьы ҳиарҭақәа ҳархәыҵаланы ҳаԥсы ҳшьон. «Уи ажә џьаргьы ицом, уажәшҭа ҳара иаҳҭәуп, Францыз ихала дазхоит, ишаахәлалак, Кәыдры дырны ииаигап, уара, Билал, аѡнынҙа усызнеи уаха, ус дахьк азыҳәан усҵахуп», – иҳәеит Ҳазарат. Иихәоз усгьы изакәанын. Сшьапқәа ҧцәартә, ишаахәлаз сцеит уи иахь. Хырқьиараны, ма мцрак алаҵаны исҳәозар, сшьамхы иахысаанҙа иаҳауеит, еиҵа иасҳәахит Францыз;

– Иоужь наӄ убри ажә, абгақәа ирфеит, иара ҳазрыцҳаума, игәнаҳа ҳазгом, зҿаҵахәы зҿыҵаҳхыз асаби, – ҳәа. Иӄаларын, иара ихаҵагьы дахьхәхьазҭгьы, мамзаргьы ихьшаз ицәа иалашәоу, илахь еиқәышьшьы, адунеиахаан дшысымбацыз ала, деиқәпата дыӄан ахәылпаз ҳанеиԥырҵуаз.

… Адырхаҽеноуп уи арыцҳара ҟалашьас иоуз анеилаҳкаа. Аԥсҭазаараҿ усгьы иарбан ҙгьу уаазхәо ауп аус злоу. Ишысҳәаз еиԥш, ауаѡы ихшыѡ аҵкыс имч аиааины, иҵра данҵыҵ, уи данага, нас ицәгьагәышьоуп ахынкылара. Уи адагьы, арахь Ҳазараҭгьы идырхьан, аҙы аргарада ус амамкәа ишылаҷаҳәаз ажә мыж-

да. Наҟ дырны данцоз, Кәыдры хымҭыцзар акәхарын, мамзар дҭаларымызт. Ишәасҳәахьеит уи аҙиас аҟазшьа. Аҭхгьы уамак илашьцамызт. Амаҭапшь еиԥш, ихәашьҙа ацәаҳәа алсхьаны ишгәеиҭазгьы, сааласыр ажә ацәызгоит ҳәа игәы дажьоу, мамзаргьы зынҙаск агәхьаа мкҙакәа дҭалоу, ишакәхалак, ажә ахы иахаз ашаха, ицнапык ахәда иакәыршаны, импыҭарҕәҕәа иаанкыланы аҙы дҭалеит. Егьарыла ихышхыҭәаны илеиуазаргьы, ихала дыҟазҭгьы, аҙсашьа злеидыруаз ала, хҙаарҟәрыла ҟаҵаны мацарагьы дыруан. Рыцхарас ихьыз уиоуп, ажәгьы иаргьы аашьҭкәыцәаа аҙы ианыхнаҵа, инапы иакәыршаны иахаз ашаха, иблыша, цас изнауазшәа, иахьҿаҳәаз еиқәҳәалеит, арахьгьы ианыбааҙа, зынҙа еихәыдхашәан, изԥмыртлеит, аҕба шаха мчыла изԥҵәомызт, ажә уеизгьы знык аҙы анаҿаҵәалак, азаакь ҳәа ихәааны асаса араҳауеит, асаса анараҳалак, аҙы иаҳагьы инахәласуа, иахәаҿуеит. Уи ахьҭахоз, сыбзара уамгаргьы – сыԥсра ҳәа, иаргьы ихы данамырхәеит, дамышьтит…

Цәгьарамзар бзиа уаѡ дахыччом ҳәа, иахраҭ бзиахааит, аѡсҵаацәа сыркызшәа, ихашәҵару, ажә мыждагьы иаргьы санынархагыла, аччара заараха исысит. Иахьагьы иансгәалашәо, схы исзанажьуам. Исыхьыз уиоуп, еснагь, хьыҙрацарас ишьаз уи ацәаԥҿыга мѡа дықәлаанҙа, абраҟа, ԥсыцкьарҵа ҭыпс ирыԥхьазо шьхатәыла ашәхымс ианхыҵуа, Ашәлашара иҟарҵало аныҳәарақәа реиԥш, иѡны ашәхымс дхыҵаанҙа, ашәваз аҿы ацәашьы кыдҵаны: «Улԥха сыҵ!» – ҳәа, илахь иџьымшь ҙатәуа, анцәа дышиашьапклоз аҟыԥхәа исгәалашәеит. Уи адагьы, ажә ахы иахаз ашаха, иаргьы инапы иакәыршаны, лшарак змаз ԥьара мчык ихыччазшәа, иахьеиваз убар, ԥышәарччарамзар азныказ угәаҿы рыцхашьара арҿыхомызт…

Иажәа абраҟа даалган, ԥытрак ҿымҵ, изқәа аџь ашьапы иадҵаны дтәан Билал. Саргьы аџь адашәпа схы ыкәҵаны, рыблақәа ҭшаша-ҭшашаҙа иааԥшуаз аеҵәақәа срыҵаԥшуан. Иаалырҟьаны сылаԥш нақәшәеит аҵх лашьцараҿ иԥыруа аҙыркәи еиԥшха, алашара акуа, ицәо аҵх иалхәхәа, амацара ажәѡан иаҵаланы ицоз аҳаирплан. Уи убриаҟара иҳаракын, ашьҭыбжь ҳәа адгьыл ахь акгьы ааѡуамызт. Ицон аҵх лашьца иагәылаланы, ицон иазԥшыз амѡахь….

– Ииуҳәаз зегьы блала ибаны шьамхыла еимыздаанҙа анцәа уимшьааит! – иҳәеит ҭыхәахьчас иҟаз Ҭарсхан дпышәыррчо.

– Алакә сҳәаз џьушьома, уара аԥша иақәтәоу! – иҳәеит Билалгьы лафны, Ҭарсхан ииҳәаз игәы иалмырскәа, нас усгьы нацитцеит:

– Абзиара анцәа иуирбалааит, ари аҩыза зуҭахузеи!.. Исгәалазыршәаз, абраҟа, Ашәлашара ианааилак, аныха иамҭалошәа, улԥха ҳаҭ ҳәа ашьхақәа рзы иҟарҭалоз аныҳәарақәа роуп. Узашьапкуа ҳәа хыхь аҳәгьы дыҟам, уи зегьы башоуп, уажәраанҙа ишәасҳәанеиԥш, ныҳәагатәык ашьа коуҭәаргьы – крыфагоуп, аха насыԥуп, аиашаз, уажәны, умҩа анынҵәо, уара ухазы иузҳәар абанҭ ашьхақәа рхыцәқәан иҟәашшҙа иқәу асы шыцкьоу еиԥш, сынамыс цкьоуп, азин сымоуп, абрахь, аҭыԥ цкьахь ахалара ҳәа. Убри иоуп ашьхақәа рылԥха зоузгьы, жәымҭа шкәакәа змоугьы... Сара изҳәо исзыжәуазеи, сқәыԥшра иахара, саамҭа иахара, ишакәхалак, сыцкәынра ҷаҟәаны, даҽеакала имҩасит, изасҳәо Ҭарсхани, макьана зымшәхәгьы маац, уареи шәоуп, – ихы насықәкны иажәа аахиркәшеит Билал.

... Аԥша ахәхәаҳәа иаласуеит исхагыло аԥь. Ҵа змаҙам ажәҩан ҵауларантә, рыблақәа ҭыԥьԥьо иааԥшуа аеҵәақәа срытцаԥшуеит. Сазхәыцуеит ахьшьцәа ҳгәыԥ аиҳабы, абчараҳ Билал ииҳәаз ажәабжь, сазхәыцуеит иаашар ҳазқәыло амҩа, даҽеа ҩаха-ҩымш ҳанныҟәалак ҳахьнеиуа ашьха, уа шаҟа ԥсыцкьа ҭыԥс иршьоз... Сазхәыцуеит ицәырҟьа-цәырасуа, иахьцо аилкаара макьана иуадаҩу ԥхьаҟатәи сҵеиԥш мҩа. Исҳәоит схәыҷы гәанала, иахьцалак уи амҩа, сақәитхааит анҵәамҭаз абрахь, ашьхақәа рахь ахалара...

1968

...НАС ИААЦӘЫЛАШЕИТ

Шықәса ҩынҩажәа ирзааигәахахьаз, заргәыҵыстақәа рҿы ашлара ааланаԥсоз ԥҳәысын Иарна Арлан-ԥҳа. Гәаҭаҩ

еиҳабыс аус ахьылуаз абанк аҟны аус лыцызуаз лԥызцәа ракәзааит, дахьынхоз агәылацәа-азлацәа ракәзааит, иҳәсаз, ихацәаз, лыхьʒ мацара аамышьҭахь, лаб ихьʒ надкыланы аʒәгьы длыԥхьомызт. Инарыԥсах-аарыԥсахуан, аʒәы ирԥшқон, ҽаʒәы иражәуан, аха ишырҳәалакгьы, зегьы ирҳәоз лыхьʒ заҵәык акәын. Аԥсуаа ахьʒи абхьʒи еидкыланы аҳәара ҵасс ишрымам лдыруан Иарна, уи ларгьы бзиа илбон, иаҳагьы ауаа еизааигәанатәуеит ҳәа илыԥхьаʒон, аха даҽа ганкахьалагьы, аус ахьылуаз, лара лықәра зықәроугьы, рыхьʒи рабхьʒи еидкыланы ишрыԥхьоз анылгәалашәалак, ларгьы убас илыԥхьалар иаҳа еиҧьылшьон, дыԥхашьаны, дтәаны ирымбаз дгыланы ихы дирбеит ҳәа шырҳәо еиԥш, хʒыргарак иаԥызахоит ҳәа иԥхьаʒаны илызҳәомызт, зегьы зышьцылахьаз илзаҟәыхуамызт акәымзар. Зыхьʒи забхьʒи еидкыланы изарҳәо, рҭеиҭыԥшгьы, руаԥрагьы, насгьы аҳаҵыр ирықәырҵогьы иаҳа ишьҭнахуазшәа лбон. Егьырҭ зегьы ракәым, рбанк аиҳабы, лара латҵкыс қәрала еитҵбу, ицәажәашьа, ауаԥы аҳаҵыр иқәҵашьа рзыхәан мацарагьы ауаԥыаамысташәа ҳәа ззуҳәаша, аилацәажәара анымԥаԥиго акәзааит, аизараҟны акәзааит, лыхьʒ заҵәык ауп ииҳәо. Ҵаны, лгәы нызкылаша, «ҳара ҳ-Иарна» ҳәа нациҵоит. «Ҳара ҳ-Иарна лылаԥш иҵамшәар ҟалозма аведомостқәа рҿы ишеилахәаз… Ҳара ҳ-Иарна агәаҭаԥ еиҳабы, игәалымҭазҭгьы…»

Абри агәыԥбара шлызнарҵысло, дшазхәыцло лалҳәеит Афина Христофор-иԥха. Уи уаҟа, абанкаҿы кассир еиҳабыс аус луан. Ҷәабаҟа шықәса рыла акәын Иарна латҵкыс дызлеиҳабыз, аха цәала-жьыла дахьҭтәааз иахҟьаны, еидкыланы урыхәаԥшыр,ани-ԥҳаи ракәызцьушьон,убас иаҳа илыцын,иаҳа илыԥшнын. Акы азыхәан длазҵааны, иаалҳәоз дахымпакәа, зегьрыла даххәыцны иналыгʒахьаны ишылгәаламшәозгьы, Иарна уи аԥхәыс бырг еиҳарак пату злыкәылҵоз, илҳәоз ажәа даараʒа ишәаны-изаны дцәажәон, насгьы илҳәон гызмалрак аҵамҵакәа, гәыкала. Иҟоуп убас еиԥш иҟоу ауаа, хшыԥла дара иреиҧьу адырцәа шумоугьы, убарҭ уразҵаар иаҳа еиҧьушьоит ус дук анумоу, избанзар ирҳәо агәыԥхара аҵоуп, абзиа шудыркыло иаразнак агәра угоит. Убас анцәа иишаз дреиуан Афина

Христофор-иԥҳа. Аа, иахьа, ахәашаҿны, шьыбжьон, аԥсшьара аамҭазы, акаҳуа еиқәаҵәа ыжәны, еицәажәо иштәаз, Иарна лыгәҭыха аацәырылган, гәаара аҵамҵакәа, иҳәаны даналгоз, лыкәра шмаԛым шаҳаҭра аурц азыҳәан:

– Уажәшьҭа схәыцым, сыԥҳа сара дсаҟароуп. Ҳаицны ҳаннеиуа, ҳаиҳәшьцәоу џьыршьоит, – ҳәа нацылҵеит. Афина Христофор-иԥҳа, адунеи бгозаргьы, лара лычҳара дахысуам ззырҳәоз, агәыԥжәареи аццакыреи аҳәгьы бзиара шизалымгац здыруаз аԥҳәыс ҭынч, Иарна ус анылҳәа, даақәаԥхаҷаччан:

– Бара быхьӡи бабхьӡи еидкыланы изырымҳәо, акы, бҟазшьа-бнаалашьа бзиоуп, ѡбагьы, быԥшра-бсахьа убас иҟоуп, ибеиҳабугьы, ибеиҵбугьы, дара брықәлоушәа рбоит, – лҳәеит. Лҟазшьеи-лнаалашьеи рзыҳәан уи абырзен ԥҳәыс илҳәаз лгәы иахәеит Иарна, аха егьи ибеиҳабугьы ибеиҵбугьы дара брықәлоушәа рбоит ҳәа иацылҵаз, цәгьарак аҵаҵаны ишылымҳәаз аҟара шылдыруазгьы, усҟак илзеилымкааит. Даҿа ажәакгьы лалҳәеит Афина Христофор-иԥҳа иахьа, ахәашаҿны, шьыбжьон акаҳуа аныржәуаз. Уик аазхылҳәааз ҳәа акы аалзымдырит Иарна. «Быԥҳагьы быԥҳа лоуп, аха баргьы бхы базхәыц», – лҳәеит, Иарна лан убри абырзен ԥҳәыс лакәушәа, зынӡаск анык лкәал дынҭагыланы.

Лхы алыршьцылахьан, убас ҟазшьас илыман Иарна: ус бзиак дақәшәазар аҟара деигәырҕьон, илхалыршҭуамызт еицәажәара бзиак анлоулак. Уажәы, иахьатәи ахәашазы, аусураҿы илымаз аицәажәарақәа лгәаларшәаны дрызхәыцуа дарауан аѡныҟа. Лгәы иаззырҳаша еицәажәара бзиак, ма лыԥсҭазаараҿы акыр зҵазкуа уск данақәшәалак аҿны, зыԥсышьа бзиахаз мшуп ҳәа азылҳәон убри амш. Амшқәагьы ауааԥсыра иреиԥшуп. Иҟоуп зишьа бзиоу, аха зыԥсышьа ҿеимхо, иҟоуп иины адәы ианықәло, амамиқәара зҿатәоу, аха аԥсымҭаз ажәѡан каххаа, ицқьаӡа иианыжьны ицо. Иахьа, аусура ашьҭахь, аизара рыман. Акраамҭа еидхалеит. Лара дахьтәаз, ирҳәоз-ируаз лбомызт, илаҳауамызт. Аѡныҟа дыццакуан. Аизара ианалга, аҵаацәа бзиа анааилатәо еиԥш ихәлахьан. Дахьиз, лхәыҷра ахьымѡаԥысыз ашьха қыҵаҿ акәызҵгьы, лхала

дызцарымызт, убас илашьцазаауан, аха араҟа, ақалақь агәҭа иахьацәыхарамыз аҟнытә, аулицақәа каххаа илашан. Дыццакуа аѡныҟа дахьаауаз, амѡан дазхәыцуан аҿенытәи ахәаша лара лзыҳәан иаишьахаз, насгьы иапсышьахаз. Гәыргьара дук лзаанаганы ишылгәаламшәозгьы, ицәгьан, ихьанҭан, сара сзыҳәан иҳарамын ари амш ҳәа азылҳәартә еиԥш баапсыкгьы лгәаламшәеит. Афина Христофор-иԥҳаи сареи ҳаицәажәара уаха ҭынч сазхәыцып. Егьирахь, уаҳа?.. Егьи?.. Уи уажәы дабасгәалашәахи!.. Уи сара исхароуп, баша амала амш лашара иахарастәуеит. Иахьа аҭел дылзамысʒеит Уахсиҭ. Иаҳа ииашоуп, иаҳа иламысуп, аѡыцьегьы рзыҳәан еиҳа еиҕьуп ҳәа илыԥхьаʒон телефонла реицәажәарақәа. Абжьааԥны аҭел днасны инеибырҳәалакгьы, адырѡаҿены, аусура данцалак, лусуреи лѡызцәеи ирыбзоураны, реицәажәара наҟ илхалыршҭуан, аха хәашала ианеицәажәалак, асабшеи амҿышеи аѡны данаанхалак... Еиҕьуп, еиҕьуп, хараʒа еиҕьуп иахьа дахьамысыз. Убриак ауп. Егьирахь зегьрыла илаѡсхьоу ахәашақәа излареиԥшымыз ҳәа егьыҟамызт иахьатәи ахәаша. Аусура, шьыбжьон акаҳуа ажәра, лыԥҳазаҭцә Гәлизеи лареи ашьыбжьышьҭахь ҭелла реицәажәара, аусура аамҭа анынҭәеи аизара ианалагози инарыбжьаршәны, афатә ҭирҭа адәқьан дныѡнаххны, фатәы-жәтәқәак илымԥыхьашәаз раахәара... Лнапқәа ааиҭнылыпсахлеит, лшәыра усҟак ишыхьанҭамызгьы.

Алашарақәа каххаа иаркын, ишырҳәо еиԥш, агәыр каршәзар иубартә илашан Иарна дызныланы днеиуаз аулица. Инханы иҟоуп даҿеа ѡбаҟа саатҭ. Нас аҵх аҿеиѡнашоит. Наʒаʒа ицоит иахьатәи ахәаша. Уажәшьҭа ирызхәыцлатәуп, уаҵәтәи асабшеи уаҵәашьҭахьтәи амҿышеи шылхылгаша. Уахсиҭ агызмалгьы идыруан, лара, аԥҳәысеиба, аԥҳәысзаҵәы лзыҳәан асабшеи амҿышеи рыхгара шыхьанҭаз. Убри азыҳәан акәын гра бааԥсны изҵигаз, даазқәылаз, арҭ аѡымзк-ахымзк, иаабжьамыжьʒакәа, ес-хәаша аҭел асра.

– Уаҵәы сабшоуп, – иҳәон иара.

– Иахьа хәашоуп. Иуҳәо иашоуп, – аҵәы налалҵон Иарна.

– Уаҵәы сабшоуп, – иҳәон иара еиҭа, лара илхәозгьы, лҳәашьагьы рыгәхьаа мкʒакәа, иажәа рҭынчны. – Уаҵәашьҭахь

мҽышоуп, – ҳәагьы нацитцон. Арҭ аҩымшк анеиқәиԥхьаҙалак, изхиҳәаауа лара ишылдыруа шидыруазгьы, ибжьы агызмалра атцатцаны: – Арҭ аҩымшк шәара ишәхыжәгарц шәгәы ишԥаҭоу? – ҳәа зцаарала иаахиркәшон, икьаҿҙаз ицәажәара. Ма итцегьы акы дналацәажәар, иамуҙозар мцқәак ма иҳәар. «Уара», «Бара» ҳәа еицәажәартә еизааигәаны ишеибадырхьазгьы, ҭелла реицәажәараан, алаф натцатцашәа, «шәара» ҳәа акәын дышлацәажәоз. Аҳәашьа иԥсахуан акәымзар, еснагь иажәа зцаарала ихиркәшон. Ибзамыҟәроу зцаароуп ҳәа илыԥхьаҙон Иарна. Унаизхәыцыр, дгаҙамшәа дыҟоуп, арахь… Лара Иарнагьы дмыццакҙо, реиқәыԥхьаҙара дналагон:

– Асабша ашьыжьымҭан, ҽаамҭанык еиԥшымкәа, сацклаԥшны, сыԥҳа иԥшҙаны деилаҳәаны, ашкол ахь дсышьҭуеит.

– Нас шәызҿузеи?

– Ҽҽаамҭанык еиԥшымкәа, ицырцыруа еилсыргоит суадақәа.

– Нас шәызҿузеи?Аамҭа шәымоума?

– Нас сыҙәҙәоит, сҙахуеит.

– Нас?

– Еинҟьаны скәашоит. Зежәымзар ҩажәа. Уаҳама?! – иаарцаҳәцаҳәны ихлыркәшон. Иажәа ахы ахьхаз, иахькылсуаз анагҙара акәым, убри аҭыхәала ацәажәара мацарагьы гәнаҳароуп ҳәа илыԥхьаҙон. Ус дааҙан. Лан лгәыԥҳәыхш иацны лшьа-лда иалалахьан. Сара исаҟароу сыԥҳа дсывагылахуп… Сара сами зегьы зхароу. Сабшак аҽены, схамыждараз, ицныҟәара сақәшаҳаҭхан, убри аахыс ес-хәаша аҭел дасны, сгәахы ахәра артытра даҿуп. Аха, анцәа иԥьшьоуп, иахьатәи ахәашаз дамысҙеит. Издыруада уажәшьҭа ихаҿы инеизар баша ихы шижьо? Аҵыхәтәан данасуаз… Ианбыкәу, мшәан? Ашәахьаҽены. Сара соуп иасуа, сара иҳәахит, дысзымдрызшәа аныҟасҵа, нас инацитцеит, гәаҟ, зежәымзар ҩажәа соуп ҳәа. Иуацәажәогьы сара соуп, Ахәаша Уахсиҭ анысҳәа, аччара сызнымкылеит. Иаргьы: «Ааи, ааи, Ахәаша Уахсиҭ, Ахәаша», – иҳәахит. Ихала ихы иахьҙитцеит. Убри, аҵыхәтәантәи реицәажәара, ажәак бжьамыжькәа илгәалашәан, лхала дааԥышәырччеит. Зхы иагу аҙәы лакәзаап, лхала дыччо амҩа дануп

ҳәа сзырҳәоит лгәахәын, аҙәыр сибамашь ҳәа даанаԥшыааԥшит. Икаххаа илашаз аулица ҭбаа-ҭыцә ауаа маԥны ианын. Аус зуа рыѡныкакәа ицахьеит. Ус рымамкәа ақалақь иалоу аԥсшьаѡцәа иҭәны иахьану, иахьеилыхароу амшын ахықә аҿтәи амѡаду аҿоуп. Иарна ауадақәа ахьлымаз аѡнеихагыла ашьха ашьапахьы иазааигәан. Иаҳа иҭынчран, насгьы ашҭаҿы атԥлакәа рацәаны иахьгылаз аҟнытә, ашәшьыра еихашьшьы иҟан еснагь.

Хәыцрақәак дырҭаргаланы, зны лгәы дынҭаччо, ҽазныхгьы иахырҟьацәааны, иакәым ԥьара исҳәама ҳәа лыхгьы дназхәыцуа, Гәлиза лзыҳәан аѡны дыкоумашь, лѡыза лахь дахьцазынтә даахьоумашь ҳәа, лыԥхазатҙә лылабара дахыццакуа, аулица даамѡахытцын, луада ахьыҟаз аѡны амардуан днаҿалеит Иарна. Аѡналарҭаҿы иахьылашьцараз аҟнытә, амардуан днаҿалаанҙа, еснагь лгәы нҭыпсаауан, абас атҳ наскьахьаны данаауаз. Уажәшьҭа жәаа шықәса инрыкәгәыҕуа иҭуеит убри амардуан дхалоижьҭеи, аха дзамышьцылеит ацәытԥлашьцара. Ҳаԥык ахышә днылагылазшәа даакалоит. Амала, знык амардуан амаакыра кны лҿаныналхалак, ацҳа дыкәсуаны, амаакыра лкыр еиԥш, иаҳа лгәы арыҕәҕәон.

Ѡбаҟа етаж дхалахьан. Даҽа знык дынхагьежьыр, нас ахԥатәи аетажаҿы луада ашә днадгылон. Азнык азыҳәан цәалашәаран илоуз ԥьылшьеит. Даатгылеит. Ауаѡы даауԥылар, цкьа унеиҿаԥшыр, ихаҿсахьа еилукаартә аҟара, иҭааҙа иарлашон адәахьынтә иаауаз алашара. Цәалашәарамызт. Ихәыҵхәыҵуа еицәажәон ԥьоукы. Ирҳәоз еилыргашьа амамызт. Рыгагакәагьы аатцысымысит. Ѡбаҟа шьаҿа неихылгеит лаԥхьаҟа. Дгыланы дырзыҙырѡуазшәа иҟалон. Аҙәы иакәзу, ѡыԥьа еидгылазу харантә илзеилмыргеит Иарна. Дара ахьгылаз, амардуан ахагьежьырҭаҿы днеиуаны, раахьаҳәымҭа иакәшәан, блеихаҟәысрак иалагҙаны, рхы-рҿкәа налылбааит алашара цәышҳабира. Лгәатцанҙа инҭыпсаан, лоуразоуроу днеилуууаит. Ажәакәак неидҳәаланы рҳәара акәым, иара ус, бжьыкгьы лызҭымкааит. Амардуан амаакыра лыѡнапык рыла иааныл кылеит дкамҳарц, убасҟак илыкәлашьцеит. Раԥхьаҙа лхаҿы иааиз – лыхлахатц гьежьыр, дкаҳар, лыбла иа-

баз атцкысгьы, иаҳагьы ихьымзԥхоит. Ишлылшоз лгәы еиқәҳәаланы, лшьамхқәа аҟәара-ҟәара еитцасуа, урҭ, амардуан абарҵа хәыцаҿы еибагәзуа, еигәытцеибаҳәҳәа игылаз, лызқәа нареилырхан, амардуан даҿаланы, ишлылшоз дласны, аѡныҟа лҿыналхеит. Азәыр илымпытцихуазшәа, илымпытцарԥәԥәа илкын афатәқәеи ацаԥхақәеи зҭаз лшәыра. Луада ашә акраамҭа днадхалеит. Ацаԥха лзыԥшаауамызт. Ианылыԥшаагьы, ашә аартышьа дақәшәомызт. Знык аҟарагьы днагәҭасит, ашә атцәцәа шамаз, ацаԥха шаркыз лзымдыруазшәа. Дыҟазамшәа, адунеи дықәзамшәа, акгьы лымбазазшәа лҿылцәахырц, дныцаба дцарц лҭахын. «Атцәцәа бас, ацаԥха зыбҭахузеи», – аҳәон, лыблақәа ирбаз агәра зымгоз, лызгәык. «Атцәцәа басыр иаазыртуада, быԥҳазатцә ауадаҿ дыҟамзар», – аҳәон рыцҳашьара азымдыруа, аиаша абла иҭаԥшуаз, лгәы егьи азыбжак. «Лара лакәзам, мап, мап, лара лакәзамызт, зынзаск даҿеазәын», – ҳәа дааҟәымцзакәа лгәы иҭаҳәо, акгьы ҟамлазазшәа, акгьы лымбазазшәа, иаҳа лҿанаалырҭынч, илулак, ашә аартны дшыныѡналазцәкьа, аусураҿы дызлаҟаз лыматәа бзиақәа лшәыхны, халат еилыҕраак, халат жәпак налшәылцеит Иарна. Зык днахәан, лыпсы иаҳа ианааивылга, дхынҳәны амардуан ахь даарц, лыбла дажьоу, илбаз иашацәкьоу еиллыргарц лызбеит, аха лҿааныл кылеит. Асцәкьа уаҕоу ихы ижьеит. Сыблақәа ирбаз мцуп шысҳәоз, схатагьы агәра згеит имцытцәкьоушәа. Исусхәузеи амардуан ахь снеины. Днаскьаны лхы налыргылеит. Зны-зынла иаалырмыцхәцәома уҳәо аҟынза Иарна илылан лхы аҳатыр ақәцара, лхы аламырҟәра.

Ахәыҟацарҵа иѡнагылаз астолаҿы, ампахьшьы ақәыршәны, шьыбжьон, ашколахьтә данааилак илфарц, лыпҳа лзыҳәан иқәлыргылаз афатә кьыс шамамыз анылба, иаҳагьы деигәырҕьеит, аѡны дааины, акрыфаны дцазҭгьы, нас ани, амардуанаҿы илбаз лара лакәымхозшәа.

Ишыҟалцацыз еиԥш, ателевизор наҿалцан, акыр ахәаԥшра, аилкаара лылшозшәа, хьаа-баа змазам азәы леиԥш, лҿырҭынч адиуан дныкәтәеит. Ажәабжь ҿыцқәа ҳәаны иалгахьазаарын, уажәы аҳауа зеиԥшроу, иахьыхьтоу, иахьшоуроу аҳәара иаҿын ателевизор, лара бзиа илбоз, еснагь

дазыʒырԝуазаргьы лгәы зхымшәоз амелодиа аҵаҵаны. Уажәы убри амелодиа зынʒаск даҽа цәаныррақәан илызнарҵысуаз.

Ашәаҿ ацаԥха ахьархьар бжьы геит. Лгәы аатрысын, дагьыԝагылеит Иарна, аха лхы лнапаҿы иаалган дыштәац деиҭанатәеит. Ашә лзаасыртырц аҵәҵәа дшамысуа, ақьаафырхша. Аԝны сшыћоу лзымдыруашәа… Лцаԥхала ашә аартны, ашьшьыҳәа дааԝналеит, лхы аџьыка ықәхны, лыԥсҭазаара зегьы лызкны илаʒааз лыԥха заҵә Гәлиза. Ахара здыз лара, ан лакәызшәа, лхы агарҭа лмоуа дааћалеит. Уи лдырзар акәхарын, дышиашаз азал ахь дмааиʒеит Гәлиза. Ашьҭаларҭа уадахь дныԝнашылеит лҽеилылхырц. Абжьааԥны, ан аԝны дшыћоу, аԥҳа данааилак, ашә аҵәҵәа дасуан, ацаԥха лџьыба иҭазаргьы. Дара аԝыџьа заҵәык ирдыруаз аҵәҵәа асшьагьы ʒбаны ирыман. Убас аҵәҵәа инасны, ашә анаадыртлак, аԝны иќазаалакгьы, ихынҳәызаалакгьы, рҽынеигәыдыжьлан иаагәыдеибаҳәҳәалон. Аԝны сшыћоу лзымдыруоу, дыԥхашьаны, сымԥан дахьзықәымло аќнытә акәу, аҵәҵәа дамыскуа, ашә ацаԥхала иаартны дзыԝналаз? Сарма шьапала сгылама, иахьа ашьыжьымҭан сангылоз?! Абас аԥсышьа зыбааԥсхазеи иахьатәи амш? Аҵеи дзауз аҭаацәа шымгәырґьара уеигәырґьартә иќан иахьатәи амш аишьа. Ажәԝан шеишеиуа, алакыҵа ахаччо, иҵылашаауан, агәалаћара бзиа шәымаз, шусқәа шәымпыҵаманшәалахааит, ақалақьуаа, имарымажахааит, ачарақәа рзыҳәан иҭажәгалааит шәурақәа, анхацәа ҳәа жәлары зегьы ирықәныҳәауа адунеи иқәлеит иахьатәи амш. Убас сеигәырґьеит саргьы, нас, сгәаҵәахы аҵаа хьшәашәа нҭаҵаны ицартә, аԥсышьа абас изыбааԥсхазеи? Цәгьарас иќасҵахьоузеи абри сара?! Схаҵа ила сманшәаламхо, акәтаґьцәа дагәылхны исааʒаз сыԥха лакәзар… Лылабжышқәа хамыќәћәаларц, лыԥсгьы ааивылгарц, илбаз-илаҳаз, дахьцаз-дахьааз зегьы шьаҿа-шьаҿала илгәаларшәо, аҽенытәи амш зегьы дназхәыцит. Лыламыс иақәнамгахашаз, илаҭәамыз акыр лҳәаны, мамзаргьы, гәнаҳарак ћалҵаны ҳәа акгьы лгәаламшәеит. Ашарԥаз, ажәԝани сареи еимадагас иҳамоуп, амреи сареи ҳаибанарбоит сбарҵа хәыҷы. Абан, мрагылара аганахьалоуп ишыћоу иара. Уахь даанаԥшит. Убри

абарҵа хәыҷы днықәгылан, абжьааԥны аҵкысгьы деигәырґьо, улԥха-угәыԥха ҳамазааит ҳәа дақәныхәо даԥылеит аҽенытәи амш аира. Лхәыҷра иҵылгаз, ақыҵа иалганы иаазгаз ҳәа лара иззылҳәалоз, ҟазшьаны илыман амш лашара убас аԥылара. Лаб ԥсаҵа шкәакәа иҽылҵааит. Лара даныхәыҷыз, лаб иԥсы анҵаз, иҳәашьа ҟалҵон, дихыхәмаруан. Иаргьы игәаԥхон ус ахьылҳәоз. Лаб амш лашара даналхәдаха, иԥсы аҳаҵыраз, есышьыжь далалгәалашәаларц ишынеиҵалҳәа-ааиҵалҳәоз, шьыжьымҵанла, лаб данылгәаламшәаҙозгьы, ныҳәарала амш аԥылара дашьцылеит. Ахаҵа иагәаԥханы, аҽҳәара ааины, ԥсшьара ицошәа, аамҵала изԥыҵуа адунеи ашәахәа хьѽежьқәа ахьыршо, ашьшьыҳәа амшын инҙаалозар амра, ашьшьыҳәа, имыццакҙо алашара нҽыцәааны иаахәлозар, убри амш азыҳәан ажәымҵа бзиан, аԥсышьа бзиан лҳәон Иарна.

Абыржәада дазымхәыццызт амш аишьеи аԥсышьеи ажәѽан ацқьара мацара иахьадылкылоз дышиашамыз. Аус злаз лара, ауаѽԥсы, лхаҵа убри амш шылхылгаз, илцәагаз, мамзаргьы илзыннажьыз акәзаарын. Аа, ашьыжьымҵан ажәѽан кеикеиуа ицқьан, ахәылпаз амра ашәахәақәа нахьнаршеит ақалақь, аха изакәы мшхазеи иахьатәи ахәаша?

Ашьҭаларҵа уада аҟнытә, еиҵах азал ахь дмааикәа, аҽыкәабарҵахь дыѽналеит лыԥха. Дызҿузеи асҟаамҵа убраҟа? Лҿы лыҙәҙәозар, лхы лҳәозар акәхап. Илнызбаалар ҳәа дымшәои! Ателербага дахәаԥшуан Иарна. Изакә бзамыҟәроузеи иаҳдырбо, лҳәеит, лгәанала, ателербага ала иддырбоз еиллыргартә дахәаԥшуазшәа. Цәгьарак ҟазҵаз ахәыҷы илымҳа андырҵәиуа еиԥш, ателербага амаа аанылкылан, иаарҵәины даҽеа программак ахь иниалгеит. Уаҟагьы ицоз, еилырганы дахәаԥшаанҙа, араҟагьы иҽееиу ҳәа егьыҟам лҳәан, зынҙа иааҿылхит, нас дшашьцылахьаз, лыԥха дшааилак еснагь ишыҟалҵацыз еиԥш, дазымхәыцҙакәа, ахәыҟаҵарҵа уадахь дныѽналан, асаанкәеи ачқьыԥқәеи ырхьархьаруа акҿаѽра днықҿалеит. Издыруада, Уахсиҵ игәырԥса сықәшәазар? Ахәаша Уахсиҵ, зежәымзар ѽажәа Уахсиҵ... Илгәаԥхон ихьҙылҵаз ахьҙшьарақәа. Лгәалаҟара дырбзион убарҵ анылҳәалак. Убри аҵел дахьамысыз азыҳәан акәзар аԥсышьа абас изыбаапс-

хаз иахьатәи амш? Исҳәо иаанаго, аҭел дасыр еиҧьын ҳәоуп. Аҭел дасыр сымуазар, дамысыр, имышьҭа сыкәшәеит ҳәа сизаҧьуазар, нас уажәшьҭа иҟаитцари, џьбеит, уи ауаԥ?!

Аҽыкәабарҭа данаадәылтц, ахәыҟатцарҭахь дныԥналеит Гәлиза. Акрыфара даламгазеит. Деиқәышьшьы дгылан. Иҟалтцаша дазхәыцуазар акәхарын. Ирзыԥшыз, хырԥашьа змамыз реицәажәара, иҟаларын, лара, Гәлиза латцкысгьы, ан иаҳа дацәшәозҭгьы. Аԥны сшыҟоу лымбошәа ҟалтцоит, ақьаафырхша! Ацаԥхала ашә аартны данырналозгьы, аԥны сшыҟаз заманалатцәкьа илдыруан. Амардуанаҽы срывсны сшааз, ишызбақәазгьы усҟацәа илдыруеит. Аҽынкылара лцәуадаԥны, лгәанала аҧьра дшаҽызгьы, иҟалтцаша, ишылхәаша дазхәыцуан Иарна. Слацәхар, слеисыр, снапы рҟьаҟьаны сылҽасыр атцкыс, зназы маанала слытцаланы слацәажәап, зегь лсырхәап. Ус иаҳа еиҧьхап. Лыԥсы ԥнаҟәыкуа, азал дазкуамызт Иарна. Зны ахәыҟатцарҭахь лҽыналхон. Уаҟа лыԥҳа дшыҟоу анылбалак, длыцәшәазшәа, лышьҭахьҟа даахынҳәуан. Ателевизор наҽалтцон, цқьа илнарбартә иԥхаанзә, илашаанзә, наҟ инаҽылхуан. Уажәы дахьхәны дыҟан, лыԥҳа шьыбжьон илымфаз лхәы рԥханы, днадтәаланы афарада ус амамкәа иахьықәлыргылаз. Аха, уажәы уахь днеины, акрыфара баԥсам ҳәа лхәы анлымтцылх, нас еицәажәара зыҟаломызт. Илзықәлыргылаз афатәқәа акакала днарызхәыцит. Акәац еитцачапаны, акрыфара лгәанарԥхарц азыҳәан, анаша рцәы. Ачаиршыгагьы агаз иақәгылоуп. Иҟалап, ашра иаҽызар. Илҭахызар, акаҳуа ахш аҭаны илжәып, илҭахызар – ачаи. Лыԥҳа дырԥшзаны леилаҳәара дшашьҭаз еиԥш, лыфатәгьы дацклапшны акрылҽалтцон. Лхаҭа лхәычреи лқәыԥшреи аибашьра ашықәсқәа раан имԥасит. Лыфатә иагын, лцәашәтцатәы бжеиҳан иқәыршәтцаршәын. «Џьара акала лгәы ҭыгамызт. Убасҟан лара илыгхаз, уажәы лыԥҳа илыдылтцарц даҽын. Дгәыҕуан, лара дызхьымзаз, бзиа илбаз лыгәҭыхақәагьы дрыхьзоит, иналыгзоит ҳәа лыԥҳа. Зегь реиҳа гәҭыхас лара илымаз, бзиагьы илбоз аҭоурых акәын. Данқәыԥшзаз инаркны, убри аганахьала дцарауаԥханы акәын лхы шылбоз. Атцара-дырра зыԥстазаара азызкыз, шьыцра бзиала дрытцашьыцуан. Ашкол, ԥшзала, дша-

алгалак, аинститут дҭалап, нас аспирантура, сара ԥьара акала лхы даласырԥшрым ҳәа Гәлиза длызхәыцуан.

Уажәы, убарҭ лыгәҭыхақәа анылгәалашәа, лыԥҳа амардуанаҷы дшылбаз лыбла иаахгылеит. Лхы жьо, илҳәац аҳәара деиҭаналагеит. Имцуп сыблақәа ирбаз. Гәлиза лакәзамызт уи. Даҷеазәын, даҷеа зҕабын. Уажәы азҕабцәа зегьы еиԥшны рҽеиларҳәоит. Аԛкәынгьы зны Гәлиза длыцны иааиз, мамчка, абри иоуп Андреи ҳәа сызҷыз астудент ҳәа ззылхәаз, ислырдырыз иакәзамызт. Ари иаҳа ахаҵа ԥшра иман. Ихахәқәа роуп сызжьаз, уажәы аԛкәынцәа зегьы рхахәқәа аужьуп.

Егьиашаҵәкьаны, ҩынтә-хынтә абас лхазы ианылҳәа, илҳәо иашаҵәкьоуп ҳәа лхы агәра алырган, азнык азыҳәан лгәы аалырҭынчит. Ателефон ашкагьы даанаԥшит. Дмааҙац Гәлиза. Лҩыза лкны дыкоуп. Ишыкалҵац еиԥш: «Мамчка, хьаас сҟабымҵан, сыгәхьаабымган, бысцәымшәан, уажәыҵәкьа снеиуеит», – ҳәа днасуеит аҭел. Убас ҟалҵарауаз, сылжьарауаз, нас игәырҧса сыԛәшәарымызт Ахәаша Уахсиҭ, нас аҧсышьа бзиахарын иахьатәи амш.

Иарна абас лгәы дахьынзаҭахәыцуаз, акрымфакәа, абарҵа хәыҷахь ддәылҵит Гәлиза.

– Бхәы хьшәашәеит, бабацои? – иналҷыцкьеит Иарна. Акрылфар ахьылҭахыз аҵкысгьы, адәахьы дахьыԥшуаз лгәы иҵаххноуп ишламхаҳәаз. Илҳәеитиараґьны, ишҳәатәыцәкьаз. Знык илзымҵәахкәа, лгәала анхыжж, уажәшьҭа аус злаз, убас мацара анагзара акәын. Лара дацәшәон лычҳареи лгәамчи азымхар ҳәа усеиԥш ацәажәара. Ихыблаа-ҷыблааны, ихьыжәкәыжә, цәыха-цәыфарала, ҕра ҭыгьҕьаала имҩаԥысыз лхәыҷреи нагзара амоукәа еиқәыбгаз лынасыԥи уҳәа, илхылгақәахьоу зегьы лгәалашәар, ацәажәараҵәкьа лылымшар ҳәа дацәшәон Иарна. Лара уажәы дцәажәар акәын Гәлиза лаб ихаҭыԥан, хаҵаҵас, лҿырҭынч, насгьы аџьбарара аҵаҵаны.

– Мамчка, уажәыҵәкьа снеиуеит! – адәахьы имҩасны ицо азәы иалҳәозшәа, арахь дхьамԥшзакәа, абарҵаҷынтә лыбжьы аафит Гәлиза. Иарна ианакәзаалак илгәаԥхон, нбанк бжьыршәаны, иааркьаҷшәа «мамчка» ҳәа лыԥҳа лҳәашьа. Лара аусураҷы дшыкоу, Гәлиза аҭел данаслак, раԥхьаза уб-

ри ажәа акәын илҳәоз. Ашколахьтә аҩны дшааилак, аҭел дасуан, исфозеи ҳәа длазҵаауан, лхәы мазеины архьшәашәага иҵагылазаргьы, шьыбжьон банааилак ибфаша ҳәа ашьыжьымҭан илалҳәазаргьы: «Мамчка, исфозеи?» – анылҳәалак, лызҵаара мацара акәмызт иаанагоз. Убриала илҳәон ашкол ахьынтә деибга-деизҩыда аҩныҟа дшааз, лан бзиа дшылбо, аусурахьтә лыхынҳәра дшазыпшу. Убри азыҳәан дшасуаз шылдыруазгьы, ҭынч, дмыццакъо, аусураҷы егьа деилахазаргьы, аҧхьа илфаша, нас илфаша ҳәа, ашьыжьымҭан ишлалҳәаз еиҧш, еиқәыҧхьаҳо еиҭаналалҳәон. Аус лыцызуа аҳәса игәарҭон, лыҧҳаи лареи шьыбжьонла ажәабжь бзиак ҭелла ианеибырҳәалак, иаразнак лгәалаҟара шыбзиахоз, ллакыҵақәа шҵылашаауаз Иарна. Лҳамҩақәа рқәыпшра рзыхынҳәны, аҵәа ҟаҧшьқәа иреиҧшхон, лыблақәа ракәзар, амра агылара иазыпшу жәҩан гәыцқьахон. Убасҟан, лара, зусушьа гәалҭоз акассир ҳәсақәа ракәыз, аҧара амырхырц абанкаҷы иааиз, баша лдырҩык иакәыз, дарбанзаалак, изҳәалакгьы лыхьҳ ырҧшқаны иҳәар, лгәы иалсуамызт. Иҳәааит иҵахызар «Иринка» ҳәагьы.

– Дыбзиоуп, быҧҳа дыбзиоуп. Зегь рыла ибзианы дбааҳоит, – лҳәон ани, аҧҳәыс ҟәыға, аҧҳәыс ҭынч Афина Христофориҧҳа. Усеиҧшқәа раан лыҧҳәыс еибара лхашҭуан, насыҧ бзиа змоу, зегь рыла зҵаацәара еибгоу аҳәса дреиҧшны лхы лыҧхьаҳон Иарна Арлан-ҧҳа.

Уажәы, лыҧҳа лацәажәара лҷазыҟаҵо, абарҵахьтә дхынҳәны лааира дахьазыпшыз, иаалгәаларшәаны дназхәыцит, иахьа шьыбжьон Гәлиза аҭел дасу дамысу. Дасит. Акыршысфалак сҩыза лахь сцоит лҳәеит. Акрылымфаҳеит. Издыруада, аҩнынтә акәмызҵгьы дахьынтәасуаз? Иабеиқәшәеи, насгьы иахьа ианбеиқәшәеи лыстудент хахәы бабеи лареи?

– Мамчка, убас амла сакит, ахаҳә сыбҵаргьы исфоит, – лҳәан, лхы наҵа-ааҵо, абарҵахьтә дааҩналеит Гәлиза. Акгьы ҟамлаҳазшәа, амардуанаҷы избаз лара лакәҳамызшәа ҟалҵеит лҳәеит Иарна лгәанала. Дыҧхамшьаҳакәа сыблақәа дызлархыпшылозеи?! Лгәаҵан агәаҕ шеилашуазгьы, Гәлиза амла сакуеит анылҳәа зны акрылфааит, нас ицәырызгап ҳәа

лыʒбеит Иарна. Рыцҳашьаракгьы налызцәырҭит. Лаб усгьы дылцәыʒхьеит, лара лзыҳәан уи ԥсык диѽызоуп. Гәыла-ԥсыла саргьы сылцәыʒыр, зынʒа дзаҭәхоит. Абас лыԥҳа лзыҳәан ишылҳәозгьы, гәала хьанҭак иҭнафаауан ан лгәы.

Гәлиза лҷеырҭынч акрылфон. Ус акәын лгәы ишаанагоз Иарна. Убри лҭынчра лара иаҳагьы гәаɣла дарҭәуан. Иҟалҭаз ус иахәҭазшәа, мамзаргьы сара слашәханы, акгьы сымбазшәа, дсылахәмаруама?.. Слықәцәҟьаны дѽасыргылар, бан илықәыбҭаз апату азыҳәан, аа, абри бымаз ҳәа, снапы рҟьаҟьаны... Акгьы аҟаҵаха, ма ажәала аҳәахагьы лмаʒеит Иарна.

– Мамчка, бара акрызыбымфозеи, бхәы зықәгыламзеи? – лҳәан, лыбла ҭбаақәа ҭылашаауа лан дналыхәаԥшит Гәлиза. Иарна даашанхеит... Асеиԥш лыблақәа лхалашо длымбацызт лыԥҳа. Лгәаҵа шҭынчым рхубаалоит. Мчыла лхы лҟажоит. Сԥылшәоит хымпада. Сычҳара ахьынʒаɣәɣәоу гәалҭоит ҳәа, лыблақәа еихмырсыɣь, лыԥҳа длыхәаԥшуа, лгәы дҭахәыцуан Иарна. Зны ачқьыԥ нықәҵаны лнацәкьарақәа рыла акрыфара дналагон,ҷеазны ача амацара дацҳауан, акраамҭа лҷы иҭалҟаҟон, ацыфа ашьҭаҵара лхашҭны Гәлиза. «Бмыццакын, Иарна. ԥсыхәа ахьынʒамоу ичҳа, бҷеырҭынч. Иҳәатәуи иҳәатәыми цқьа брызхәыц. Еицәабымтәааит. Ишыббо, иахьатәи амш, аишьа шыбзиахазгьы, бара бзыҳәан аԥсышьа ҷеим...»

Гәлиза дызхатәаз астол аганаҷы днатәеит Иарнагьы. «Амардуанаҷы срывсны сшааз зынʒаскгьы илымбаʒеит. Иара, астудент хахә баба, ақьаафыр, сангәеиҵа, наҟ дынхьаҳәын, иблақәа иҵәахит, дыԥхашьаʒазшәа ҟаимҵоз. Зынʒаскгьы слымбаʒеит Гәлиза. Ииашоуп, слымбаʒеит. Убри азыҳәаноуп ас ҷымҭ дызтәоу». Иаҳа-иаҳа лгәы хьаԥссон Иарна. Даазқәылаз илхашҭшәа дыҟан акәымзар, лхаҵа лхы ажьара дашьцылахьан. Луаѽра лазырҟәуаз мҷеирак анидылбалалак лхаҵа, ииашаʒам, ус иҳәомызт, ус ҟаиҵомызт ҳәа лхы агәра алыргон. Ашьҭахь аиашаҵәҟьа абла дҭамԥшыр амуит акәымзар, убас лхы жьо дшыҟаз дагьыҟазаауан. Уажәгьы лхы жьо, ҭынч дхәыцыртә лҷеанаалырҭынч, лаԥхьа дтәаны акрыфара иаҷеыз аԥҳәызба, лара длыԥҳаʒамызшәа, абыржәада длымбацызшәа лыхәаԥшра далагеит. Дрыхәаԥшуан икыдыхәхәала-кыдыхә-

хәалаз лыцьымшь еиқәатцәақәа, дрыхәапшуан, дзықәтәаз аҟәардә иацрыхәхәаны, икахәхәа-кахәхәа икнаҳаз лыхцәқәа, дрыхәапшуан асақәи атцәапшьи рыла ирхиазшәа, итыпхаауаз лҙамѡақәа, ахалатҭ тбаа-ҭыцә шылшәызгьы, итҭәаа-ҭҭәааҙа иалпшуаз лгәыпхәқәа. Абасҟак итыпхацәахома, цьбеит, жәаф шықәса ирҭагылоу? Ашкол маҭәақәа аалшәухыр, ашкол хәыцы ҳәа злалзуҳәозеи ари?! Хатца ицаша аҭыпҳа. Дабаццакуеи, цьбеит. Дабаанагеи?! Анцәа срыцҳашьа, сыблақәа абахѡаз! Сыцәан, уаҳа акгьы. Ацәа салнахит амардуанаҷы избаз аибагәҙра. Аҭел сизасны, лаб иасҳәап. Ҳаицәыҙра сара исхароуп, акы затцәык сызлабыхәо, ахәыҷгьы баргьы уадаѡрак шәақәшәар, сыцхыраара мап ацәыбымкын, исаҳәа, схы сеигҙом имҳәеи ддәылтцны данцоз, аа, абыржәоуп лаб ицхыраара аныл ҭаху. Иасҳәап, аха ишпаиасҳәо? Чмазарак лыхьны, аҳақьым дылҭахызар, аҳәара мариан, аха уажәы? Сара дсыҭ, аҙгаб лхылапшра уадаѡуп, сара дсааҙоит анысҳәоз ибуамызт, уажәы иббама исҳәаз аҟны бшаанагаз иҳәап, игәы ишьышьып. Мап, еицәоу сақәшәаргьы, игәы имшьышьырц азыхәан, лаб иахь ирзатәым. Хатца ицаша аҭыпҳа... Хатца ицаша... Амардуан даҷаланы дшаауаз илбаз илзаѡызахеит уажәы лхазыхәан иҟалтцаз аартра. Уи иланаҳәоз рацәахеит. Лыпҳа абасҟак дышдухахьоу, лқәыпшра атәымта дыштагылахьоу, хатца ицаша пҳәызбак дышлеипшхахьоу агәра анылга, лгәы лырҭынчыргьы ауан, лхатәы лара илбартә дыҟоуп, уажәшьта дхәычым ҳәа, аха убри аҭыпан Иарна лгәытҟьара иаҳагьы иацнатцеит иҟалтцаз аартра. Алашьцара ааимҟьаны, изырлашоз мацәысеимҟьарак иаѡызахеит уи аартра. Уажәшьта аус злаз, ацәылашара иалылбааз, цқьа ишәаны-изаны азхәыцра акәын.

Лхы лнапаҷы иааганы, лҷееиқәгәо, аҷеыҟажара уаҳа ишлылымшоз анылба, дызгылаз, дахьцоз ҳәа лзымдырҙо, дѡагылеит. Ма лнапы рҟьаҟьаны лыпҳа дылҷасыр акәын, усҟан зегь ҳәатәхон, зынҙаск даҷеакхон уинахыстәи реизыҟазаашьагьы, мамзаргьы, лара наҟ дындәылтцны, лыпҳа дахьылымбаша, цытрак аҟара, агәылара акәзаргьы, цьара дцар акәын. Лроль хьанта нагҙаны, лхы шьтых, асцена иқәтцны ицо актриса

лныҟәашьа лыҭаны, ашьшьыхәа лҷыналхеит. Лыԥсы еивҵамхарц, дегьаакәыԥсычҳаит. Ашә ахь лҷыналхахьан. Убри аамҭазы акгьы лымбазозшәа, зегь рыла лҷеырҭынч, дымҵысҙо итәаз Гәлиза лычқьыԥ лымпыҵшәаны асаан инаншәалеит, ларгьы ашырхәа дѡаҵҟьан:

– Саҭабымҵан, сан, саҭабымҵан, сбыхәоит, – лхәан, лнапқәа лыкәыршаны, лан даалгәыҵалыхәхәеит. Иарна иҟалҵара, илура дақәымшәеит. Сааигәара бмааин, бнапқәа схьыбмыркьысын, акаҳԥцәа реиԥш, амардуанаҷы ахаҵа дгәыдызкылоз, бара аԥхамшьа ҳәа лхәарц, лхы-лгәы иааҭагьежьыз ажәақәа лқьышә иаақәыххит, аха лыԥсы неивҵахан, акгьы лзымҳәеит. Аԥсҭазаара усҟацәак ирыцханамшьацыз, лхала лхы лмыхьчар ада ԥсыхәа лымамкәа, акырынтә аҭагылазаашьақәа ирықәшәахьаз (лхаҵеи лареи реилыҵра мацарагьы абаназоз!) акы дақәшәацыԥхьаҙа, луаѡра ламырҟәыкәа далҵыртә, еснагь агәамч зызцәыртлоз аԥхәыс, уажәы лхышьҭыхра, лпагьара, лхыхьчара уҳәа, зегьы, неиқәыбга ицеит. Ахара здыз лара, Иарна лакәызшәа:

– Ус бымҳәан, акгьы ҟамлеит, бҷеырҭынч, акгьы ҟамлеит, – ҳәа аргәыбзыҕ ажәақәа рҳәара далагеит. Лхаҭа лхазыхәангьы илымҳәоз, илҵәахуаз гәҭыхак, ишны ихыҵыз ахш иаѡызахеит. Лхаҵеи лареи реилыҵра иара ихаран. Хьаҳәа-ԥаҳәада уи убасоуп ҳәа агәра ганы дшалгахьазгьы, лыԥха абыда иахьлызҳауаз, аб инапи игәыбылреи дахьрылхәдаз, еиҵаҳәашьа змамыз, хара хьанҵала, ларгьы илхараны, аара дук лыдны илыԥхьаҙон Иарна.

– Мама, сара ахара ду сыдуп бҷаԥхьа, аха агәра згоит, агәра згоит, бара сшеилыбкааua! – уаҳа лгәы илнамырҳәеит Гәлиза. Лан лыхәда иақәҵәон лылабжышқәа. Иарна лхаҭа лыпсҭазааракҷы, ҷык арҙсартә алабжыш ахькалҭәахьаз аҟнытә, ианакәзаалак мцабзк аҟара дацәшәон, илцәымҕын алабжыш. Агәырѡа лабжыш аамышьҭахь, ауаѡԥсы изыхәан даҷеа лабжышк ыҟоуп ҳәа дыҟамызт. Убри, лара илзымдыруаз, знымзар зны икалҭәартә насыԥс илмоуз алабжышқәа ракәын уажәы лыԥха лыблақәа ирхибаҳәала, иҟәандаҙа, меигҙарахда иааузаз алабжышқәа.

Ани аԥҳаи рнапқәа еикәыршаны, игәаауи идыргәыбзыԓуеи руа дарбану узеилмырго, ишьаҳиҭхазшәа, акраамҭа еидгылан.

– Ибзиоуп, иазхоуп шьҭа! Анцәа даахәаны сбыҳәоит, алагырӡкәа сыбмырбан, баԥәыҵ атцәыуара, – ҳәа илҳәази, насгьы иԥалҵази цқьагьы дырзымхәыцкәа, лыҵкы акалҭ амца акыр, арцәара дшалагарыз еиԥш, лыԥҳа ахара ду зыдны илыԥхьаӡоз лыргәыбзыԓра далагеит аԥҳәысеиба.

– Иара, Андреи, мамчка... Иара убасԥак... – ажәақәак лҳәарц далагеит аԥҳа, аха ацәажәара даԥәылхит ан. Лҳәашьа, лцәажәашьа злаԥаз ала, ԥхьаԥатәи лыԥсҭазааратә мԥа зегьы азыҳәан шьарда зҵазкуаз ажәақәак шылҳәоз лдырит.

– Баԥәыҵ, ҷыбымҵын, анцәа даахәаны сбыҳәоит. Баалеи арахь, бааи, ара бнатәеи, аа, бнатәеи абраԥа, – лҳәан, лнапқәа шлыкәыршаз, азал ахь длыманы лҷыналхеит. Лхы дԥаханы, лан дылҷаԥшуамызт Гәлиза. Лан аԥны дшыԥаз, лара данааи, лхы ныԥхьак-ааԥхьалкуа, лхы лнапаҷы иааганы, мчыла илҵәахырц дызҷыз, зегьы хыжжит уажәы. Лылабжышқәа иаҳа-иаҳа ирыцлон. Лнапқәа шлыкәыршац лан илыкәыршаны, адиуанаҷ длыватәан.

Акраамҭа аӡәгьы ажәак лҳәомызт. Дасу лгәы дҭахәыцуан. Аԥҳа дазхәыцуан ԥхьаԥатәи лҧеиԥш. Уахь дахьынаԥшуаз, зегьы ԥьанаҭ баҳчаны акәын ишылбоз. Ан илгәалашәон илхылгахьаз. Лыԥсҭазаара зегьы лаԥхьа ииасуан. Абар, лыхцәқәа бант шкәакәала иҷаҳәаны, леимаақәа ҵкьыҷӡа дгылоуп рқыҭа школ ашҭаҷы. Ашкол далгеит. Бжьы-мԥак ахьеихагылоу инанагаз диԥызоуп. Дахьцара лыздыруам. Абар, аинститут дҭалеит ақалақь аԥны. Ақалақь аԥынтәи аҳәса хәыҷқәа, лара лԥызцәа ҷыцқәа алаф лылырхуеит ақалақьи бареи шәмааибит, ақыҭа иааӡаз сабиҵас бынхеит ҳәа. Ус анларҳәоз лцәымҷын. Уаԥы шьҭахак лакәны лхы лыԥхьаӡон. Аха лынасыԥ зыӡбыз, лхаҵа дигәазырԥхаз, убри, ақыҭа бшалҵыз бынхеит ҳәа, лафҵас иларҳәоз акәхеит. Длынасыԥхараны, лыԥҳазаҵә длабхараны иԥаз ауаԥи лареи еибадырны, игәаԥхеибашьаны, ианеицныԥәоз, изныкымкәа илеиҳәахьан, зегь реиҳа быззласгәаԥхо, ақыҭа бшалҵыз бахьыԥоу азыҳәаноуп ҳәа. Изхи-

ҳәаауаз лзеилкаауамызт Иарна. Гаҙас сишьома, мамзаргьы уаҩы шьҭахас сиԥхьаҙома ҳәа лхы дазҵаауан. Ашьҭахь, цқьа данилашьцыла, изхиҳәаауаз анеилылкаа, егьарааны иҳәаргьы, иаҳагьы лгәы иахәон. Ақыҵа иаҳа иазынханы иҟоуп аламыс, ацқьара ҳәа иԥхьаҙон иара. Ихаҭагьы деихон убарҵ, ицәыҙқәахьаз рырхынҳәра азыҳәан. Архынҳәра зылшоны иԥхьаҙозгьы лара, Иарна лакәын. Аха башахеит. Еилаҙҩашьа, еилагҙашьа змамыз еилаиҙҩарц, еилеигҙарц иҿазикит. Аҩарҙы алаҭәар, аԥшшәгьы агьамагьы ыҙуеит реиҳа ицқьоу аҙыхь. Ишыҟац, ицқьаҙа ицаларц аҭахызар, аҙыхь хеиқәырхагас иамоу акы заҵәыкоуп – аҩарҙ иалҵны, хазы амҩа алхра. Уажәадагьы, шаҟантә илгәалашәахьоузеи Иарна лхаҵеи лареи реибадыршьа, реицныҟәашьа, ианеибага иреицынхашьаз. Лызаҵәра хгашьа амоуа ианыхьанҭахалак, мамзаргьы, лхы-лгәы дақәгәырҧьо, лгәалаҟара аныбзиоу, ҳаилыҵраҿ сыццакцәазар ҟалап ҳәа лхы иаҿԥнылҳәалон, аха нас, рыбзиабара чарҳәара шазиуаз цқьа ианылгәалашәалак, иара изыҳәан гәаҕмзар даҿа цәаныррак ҿыхомызт лгәаҵаҿы. «Гәшаҭара ахьаҭахым, иаҭахым. Зегьы сылаҙоз ҷьишьон сыԥҳа лабгьы. Знык-ҩынтә ианианасыжь, иаҳагьы схы дықәтәеит. Уажәы иланасыжьыр, дысцәыбжьысуеит сыԥҳагьы, нас зынҙа ҳаицәыҙуеит». Лгәаҿы аилашра иалагеит агәаҕ. Зегьы ҳәатәуп. Сыԥсҭазаара зегьы лааҙара иахҵныстеит. Схы-сыԥсы иагырханы, лара лааҙара иазыскуан. Сҷьабаа пату ақәлымҵеит. Абыда дахьыҟоу сара исхароу ҷьылшьозар? Убас лгәы иаанагозар, сара соуп изхароу. Лаб изыҳәан цәгьарак ласымҳәац. Лара, ҳахшара заҵәы, илхарақәоугьы ыҟоуп лаби сареи ҳахьеилыҵыз. Ааи, ааи, сыԥҳа илхарақәоу рацәоуп. Лара лакәҙамыз сзызхәыцуаз, ас еиԥш иҟоу аб длымазар аҵкыс, длымаҙамзар иаҳа еиҕьуп ҳәа? Абас уи, дшыхәыҷыз инаркны, зегьы дырцәылыхьчон лыԥҳа. Сара аусура аҟынҵәкьа хаҵак аҭел дысзасыр, хара дук сыдушәа, ҧсахра бааԥсык ҟасҵазшәа, сыламыс арқьиара салагон, лара амардуанаҿы… Агәылацәа ахьылбаауа, иахьхало… Убри мацарагьы…

– Мама! – акы лҳәарц дналагеит аԥҳа. Ан лхәыцрақәа ааиԥҟьан, лнапала наҟ дналыхан, ибҳәараны иҟоузеи, бара

аԥхамшьа ҳәа аанаго днал҆ԥаԥшит. Лан ллакҭа цәгьазар акәхарын, лхы аалалырҟәит Гәлиза. – Мама... Бара, мама, бара бзыҳәангьы иаҳа еиҧьуп... – лылабжышқәа аалрыцкьеит. Лан лахь дааскьан, лхы лыжәԝахыр иадҵаны, лыблақәа лҵәахит.

Иарна илзеилымкааит уи илҳәарц илҭахыз, лажәа ахы ахьхаз. Илмаҳаʒацыз бызшәак иаҳәызан.

– Изакәызеи, бара, сара исзеиҧьу?! – днацытҟьеит азнык азыҳәан, нас дсыршәацәар акгьы сызлырҳәаʒом лгәахәын, иаҳа л҆еынкыланы, аха лажәақәа шаҧыц ираҧьны. – Аԝсҭаацәа бырфама, ибҳәо закәызеи? Ҳгәылацәа ахьхало, иахьылбааua амардуанаҷы, алашьцара б҆еалак, арԥыс дахьгәыдыбкылоз аума сара исзеиҧьны ибыԥхьаʒо? – лҳәеит. Уааиʒа илҳәарц илҭахыз ажәакгьы рыламшәеит уажәы илҳәаз ажәақәа. Зынʒаск да҆еаԥьара дымԝахҟьеит. Аʒыхь цкьазар, ацкьара ахьчоит азыҳәаноуп изыцкьоу. – Сцәа ахьԥыб҆еуоума исзеиҧьу? – лхы днаханы иаалыдылхын, лыблақәа днархыԥшылт.

– Мама, мамачка, ус бымҳәан, ус бымҳәан. Бара еснагь ииашаны сеилыбкааuан. Бара иҟәышу, анацәа зегьы иреиҧьу ануп, – лан илҳәаз ажәақәа дырзыԥшны убарҭ раамышьҭахь, да҆еа ажәақәак шылмаҳауаз лдыруазшәа, гәынхарак рыҵаʒамызшәа, ҭынч даацәажәеит Гәлиза. Иарнагьы игәалҭеит уи лҳәашьа шаҟа иҵынчыз, шаҟа хьаа-баа аҵамыз. «Уаханʒа дыссымдырʒозаарын. Ан лара лакәны, аԥҳа сара сакәушәоуп лцәажәашьа шыҟоу». Абжьааԥны акәызҭгьы, иҟаларын иаҳагьы лгәы иахәар Иарна, аха уажәы, лыԥҳа л҆еырҭынч, лцәажәашьа лара дланарҟәуашәа лбан, лгәы иаатҳаххит. Ираҧьцәаны длацәажәаргьы лҭахымызт. Усҟан гәаартыла аицәажәара зыҟаломызт. Ахыхьчара мацара далагон Гәлиза.

– Анацәа среиҧьымзаргьы, насыԥ змоу анны схы сыԥхьаʒон уаханʒа, – лҳәеит, иахьынʒалылшоз л҆еынкыланы, аха тәымуаԝыки лареи еицәажәозшәа, лажәақәа хьшәашәан. Лыԝнапык рыла лыԥҳа наҟ днал҆кәылҭхан, лхаҵа днаскьаны, адиуан аҵыхәахь днатәеит. Лыхцәы жәпа дуқәа ҧыртланы илықәыԥсан Гәлиза. Лара ииашаҵәҟьаны лгәы иалан лан лгәы ахьыллырхьыз.

– Ииашоуп, мама, исзыбҳәалакгьы иашоуп. Ажәала сацәҳара акәым, иара убраҵәҟьа, амардуанаҷы ҳаныбба, скьышә

ашьа кылыбхуаз цьысшьон, –лхәеит аԥха. Лхы лыкәыжьны дтәан. Уи уажәы дрызхәыцуан «бара бзыхәангьы иаҳа еиҕьуп» ҳәа лан илалҳәаз ажәакәа. Ииашамкәан лан ишеилылкааз лдыруан. Ииашамкәан илалҳәеит. Илҳәарц илҭахыз акәмызт, рҳәашьа акәын ииашамыз, насгьы ииашамызт ианҳәаз аамҭа. Лара, Гәлиза лхаҭа, ибзианы дрызхәыцхьан. Ииашоуп ҳәа иԥхьаҙаны, иҳәамкәа иҵәахны илымаз ажәакәан урҭ. Аха лан ишлалҳәазаи, ианлалҳәаз аамҭа зеиԥшрази рыла, илҳәарц илҭахыз акәҙамызт, зынҙаск даҽеакхеит ирыҵаркуаз. Уажәшьҭа ицәгьан рхьаршшара.

– Иҳәеишь, нас иҳәеишь, сыбзыҙырԝуеит. Аа, ҭынч стәоуп, ахара зду сара соуп, – лхәеит ан. «Ишԥаҟасҵари? Уи арԥыси лареи рус ахьынҙанеихьоу ииашаны еилкааны исымазар, нас ма сара цьара ԥсыхәак зурын, иамуҙар, лаб иасҳәарын. Уажәраанҙа дсааҙеит. Уажәшьҭа аб инапада ԥсыхәа лымам ҳәа иасҳәар... Мап, мап, саргьы иара ида ԥсыхәа сымамшәа, абасҟак суаԝра лазырҟәхьоу иҽаԥхьа схы ласырҟәыр аҵкыс...»

– Мама, аҳәашьа сақәымшәеит акәымзар, сара исамхамҳәаҙеит бара бзыхәангьы иаҳа еиҕьуп ҳәа аԥхьан ибасҳәаз, – иара убасҵәҟьа, лхы дымԝахаҙо, лыхцәқәа лыкәыԥсаны, лхалат жәпа лҽылаҳәан дыштәац, ҭынч дтәаны ҿаалҭит Гәлиза. Ас лыԥха дцәажәо змаҳацыз ан, лхы лнапаҿы иааганы, илаҳауаз ажәакәагьы, изҳәоз лҳәашьагьы цьашьо дыԥшын. – Убри ахшыԝҵак схаҿы иааиртә иҟазҵаз саб иоуп. Ҳанеицәажәа ашьҭахь...

– Дарбану, бара исзеиҕьуи исзеицәоуи базҳәаз?! – илаҳаз агәра лзымгакәа ҿаалҭит Иарна. Илдыруан, дагьаԥырхагамызт аби ԥҳаи ахьеибабоз, аха лара лыҙбахә иалацәажәо, лара лзыҳәан дара акы рыҙбауа, илзеицәоу, ма илзеиҕьу...

– Андреии саби еибасырдырит....

– Дабатәи Андреиу?! – илмаҳаҙацшәа ҿаалҭит, лгәаара убри ахьҙ ашҟа ииаганы Иарна. Андреи захьҙу дызусҵоу шылдыруаз, аха лгәаара дналашшәа ишылҳәаз лдырит Гәлиза.

– Андреии саби еибасырдырит. Саб иаԥхьагьы бара дыбсырдырхьан уи астудент. Аԥхьа ҳԝыцьегьы ҳаидыртәаланы дҳацәажәеит саб. Ашьҭахь дҳацәажәеит хазы-хазы.

– Сара исабымҳәаҟәогьы?..

– Бара зегьы басҳәоит, мама.

– Имцуп, сара сатқыс баб иаҳа идыруеит бусқәа. Сара соуп изхароу. Баб игәбылра быркны банысаазә, еицәазгьы снаалон, – иаҳа-иаҳа лычҳара дахытцуа, илҳәарц ууанзә дзызхәыцқәоз ракәзамкәа, даҽакахьы дианаго, аҳәара даҿын Иарна. – Бымазақәа уи иаҳа иабҳәоит акәу! Бара дбызтада аб?! Быстудент хахә баба сара дысбырдырит, баша бѡызак иеипш. Зыпстазаара быхтынцаны бзаазаз бан сакәымкәа, цгәы псык еипш, бкаршәны ицаз баб иоума рапхьа зегьы забҳәаз, дызбырдырыз?! – мцабзк лыцрасызшәа дѡатҟьеит Иарна. Лычҳара, лҽынкылара зегьы рдамба пыххааса ицеит. Абжьаапны мыцхәгьы лхы ларҟәын, изаҟаразаалак пагьарак, ма хышьтыхрак узатцымбаауа цәажәашьас илыман уи апҳәыс. Лхатца дызжьақәаз ируакын убригьы. Лхы ларҟәны илычҳап иҳәеит. Изгәамтазеит, ахыларҟәра злаз апҳәыс, лцәа пызҽуа, луаѡра лазырҟәуа акгьы ачҳара ҟазшьас ишлымам. Изымдырзеит, ус ҟазшьас илымамызтгьы, ани, иара реиҳа дызлеигәапхаз, хара здым, ақыта ламысцқьара еиқәырханы ишылзаамгоз. «Ииашоуп, парала ихәтоу ахәыҷы лзы иахьишәо, мап ацәысымкит. Уаҳа псыхәа сымамызт. Аха ипҳаи иареи рымазақәа еиланы, сара сзыҳәан еиґьу еицәоугьы иалацәажәо...» Лыпстазаара ахьыҿаҟәази, лызатцәра шаҟа гәырѡа лзаанагахьоуи раамышьтахьгьы, аби пҳаи усҟакцаҟьа еизааигәаны, рыгәтыхақәа еибырҳәалартә еибабалар зылтахымыз даҽеакгьы ыҟан. Аца иаблыз, ахьшәашәагьы датәҳәоит ҳәа, шаҟа еибабо, еицәажәо, убасҟак лаб ишьа лылалоит, лаб ишьтра дыкәлоит ҳәа лыпхьазон. Илызгәамтазеит, иаҳа лтәымта данаатагыла, арт атцыхәтәантәи аѡышықәсак, аб дахьлымамыз иаҳа ихьаалго дшалагаз Гәлиза. Уи, лан ианылмаҳауа, лхала аѡны данықоу, ател аақәпааны, лаб дизасуан. Дизасуан аусурахь. Егьа дылтахызаргьы, иажәа лаҳарц даргәаҟуазаргьы, аѡныка дизасуамызт. Ател шьтылхыр ҟалон, адунеи иқәу ауаапсыра зегьы иреицәалшьо апҳәыс,лан дкажьны, лаб иигаз, мамзаргьы, лара ишылыпхьазоз ала иуҳәозар, лаб дылцәызгаз, абыда, деитымны адәы дыкәзырхаз апҳәыс.

Ус акәын лара ишылдыруаз. Лгәааанагара аарҳәрагьы уаҩы илшомызт.

– Мама, сара издыруеит саб ианабмыжьуа. Уаҟа биашоуп. Бҭыԥан сара сакәзаргьы, убасҵәкьа ҟасҵон. Аха зынӡа ибхабыршҭит уи сара дышсабу. Данқәыԥшыз ихымҩаԥгашьази уажәи еиԥшым…

– Иазхоуп! – арҵәаа аатлыргеит Иарна. Лнапы рыхха астол дасит. Зышәагаа уамак идумыз, маха-шьахалагьы ишаанагара иҟаз уи аԥҳәыс, лычҳара анхыҵлак, абжьас быжкы даҩызахон. Гәлиза илдыруан усеиԥшқәа раан лхы шымҩаԥылгашаз. Зегь реиҳа еиҕьын, ажәа лымамкыкәа, лыпсы ҙаны, ҷымҭ атәара. Лыхцәа данкны, аҭҙамц данысҟьап, ақьаафырхша ҳәа лгәаанала даҕьны, лыԥҳа лышҟа лҷыналхеит. Убасҟак деиԥьыԥны, лнапқәа лгәыҵаԥса, лхы лыкәажь адиуан дықәтәан Гәлиза, Иарна уи данлыхәаԥш, лара лхаҵа латцкысгьы, лыԥҳа дзаҵәханы, лара леиԥш, убригьы днасыԥдазшәа лбеит. Абыржәы лнапы лаалырхар, наҙаҙа ишеицәыҙуаз агәра лгеит. Зҷыналырхаз лнапы ааргьежьны, лхаҵа лхы инаалырхеит.

– Сара… Сара насыԥда, абасҟак цәгьарас иҟасҵахьааз! Схаҵеи сареи ҳаилымҵыр амуа, сыпсҭазаара зыхҵныстцаз сыԥҳа лакәзар, убригьы… – уаҳа лгәы илнамырҳәазт, ашьҭаларҵа уадахь дныҩнаххын, ҷыцха аиарҵа лыҷенықәлыжьит. Дахьтәац, адиуанаҷ, ҷырҵысы лымаҙамкәа, деиқәыпсы дтәан Гәлиза. Уи дазхәыцуан, лангьы лгәы лмырхькәа, лыбзиабарагьы злалыхьчаша.

Хшыҩҵакык нагҙаны лхаҷы иааганы дазхәыцыртә, иҟалҵаша, ма илҳәаша акы лыҙбартә дыҟамызт Иарна. Иҵаақәрыло ауаҩы исымԥыхьашәалак акы сымԥыхьашәандаз ҳәа дышнапырххо еиԥш, ацхыраара даҳәо, лхы-лгәаҷы ицәырҟьацәырасуан лҭынхацәа, лдырцәа, лҩызцәа рхаҷсахьақәа. Дзацәажәарыда, изалхәарыда? Илгәалашәеит шьала-дала илҭынхацәоу, илгәалашәеит гәыла-ԥсыла илзааигәақәоу, илгәалашәеит, Афина Христофор-иԥа раԥхьа днаргыланы, аус зцылуа аҳәса, ахацәа. Урҭ зегьы рхаҷсахьақәа, иласны ишаалызцәырҟьоз еиԥш, иара убасҵәкьа, блеихаҟәысрак иналагҙаны, иныҵаба ицон. Гәлымҳала дырзыҙырҩыртә, ма хыла-

хшыѡла дрызхәыцыртә дзызҭааша, дзацәажәаша аҳәгьы даанхомызт. Иарна хыс илхагылаз, ѡызак дшимацәажәара дзацәажәалоз, ешьарагьы ѡызарагьы лзызуаз лаб иакәын. Уи дыԥсижьҭеи хышыԥәса ирыԥәын сынтәа. Лан усгьы заа лынарцә мѡа дыԥәлахьан. Шаҟаѡы лгәалашәада, шаҟаѡы дрызхәыцда! Ҷыцха аиарҭа лҷыԥәыжьны, лылабжышԥәа лыкәааша, дшеиҭаԥьызԥьызуаз, убарҭ, лхы-лгәаҷы ицәырҟьацәырасуа, лаԥшҭашәарак иаѡызаха иныҭабоз ҳәсеи-хацәеи даарылҭын, дымцажо, ашьшьыхәа даагылеит Уахсиҭ. Ахәаша Уахсиҭ, зежәымзар ѡажәа Уахсиҭ. Иара ихаҭа имацара иакәындаз, днаскьаганы дзыргылаша, ихьӡ иаԥылшьхьаз, убарҭ ахьӡ ҷыдаԥәагьы, еицрыԥсса иаакылсит, ҳазшаз бара боуп, ибҭаху ҳазу рҳәозшәа.

Лан илалҳәарц илҭахԥәаз, уаѡҭас еилырганы иахьылзымҳәаз, реицәажәара дахьымгәыӷӡоз, зынӡаск даҷеаԥьара иахьылцәиасыз лгәы иаланы, иҟалҭара, лан дызлалыргәыбзыӷша лзымдыруа, азалаҷы длеиѡеиуан Гәлиза. Зны лан дахьыԥәиаз ашьҭаларҭа уадахь лҷыналхон, аха нас, лымԥан анеира лзымгәаҕьыкәа, лҷеаанылкылон. Еснагь ҳаилибакаауан, ҳанеицу, ԥьара ҳанеиццәыртуа, шәеиҳәашьцәоума ҳәа иҳазҭааууан. Еснагь гәаартыла ҳаицәажәон. Саргьы сылмазҭаакәан шьаҷак ҟасымҭацызт. Абриак саналыжьыр акәын. Саб сиазҭаазар, лара иабалзеицәоу, луаѡра абаласырҟәи? Лара латԥкыс, саб иаҳа сиххәыцуашәа, иаҳа деиҕьысшьошәа лбеит ауп иҟалаз. Усеиԥш лгәы егьызлаанагаӡазеи! Аеҭымра иацу азатԥәра, анапыдара зегьы ԥызшәахьаз Гәлиза, сан лаҟара исызгәакьоу уаѡԥсы адунеи дысзыԥәым ҳәа лхазы илҳәахьан, агәрагьы лгахьан. Лаб идылҭашаз агәыбылрагьы, лан илыдҭаны, бзиа дахьылбоз аамышьҭахьгьы, ԥьара сабалыцхраари, лгәы нзырхаша акы ҟасымҭандаз ҳәа длызхәыцуа дрыцҳалшьон. Убри арыцҳашьара инаԥлеит даҷеакгьы. Ианылзацлазгьы бзианы илгәалашәоит. Гәлиза лгәаҷы лыԥҳәызбара ҷыхан, абзиабара анлызцәырҭ инаркны, хатԥаки ԥҳәыски еицны ианылбалак, ахатҵа ивагыланы инеиуа аԥҳәыс, лыблақәа ҭархәны длыхәаԥшуа, длызгәааун, илывагылаз ахатҵа лара, Гәлиза лаб иакәны, убри аԥҳәыс дылцәылгазшәа, лангьы дыԥ-

ҳәысеибаны дахьыҟоу зхароу убри аԥҳәыс лакәушәа. Рхацәа ирыва҂еырбо, иахьызаҵәым иала҂ехәо, зхы шьҭых инеиуа убарҭ аҳәсаҟәа дызлареицәоузеи сара сан ҳәа даахәыцуан. Хшыԥала акәыз, ԥшра-сахьала акәыз, ԥьара акала ԥҳәыск лышьҭахь дгылом сан. Убасҟан, илзымдырҙоз ахацәа дырхыбауа, илзымдырҙоз аҳәса данрызгәаауаз, лабгьы ирыцҳашьара далагон. Аха уи ирыцҳашьара да҂еа рыцҳашьаран. Изхәыцра дша҂ҷу, изыхҟьаз лзымдырҙо, лылабжышқәа ԥхаҟәкәалон. Инеиматәаны аҵәыуара даламгарц азыҳәан, ҷынкылашьас илымаз акы акәын. Дизгәааны аҕьра далагон. Усҟан уи, уаԥрак иламкәа, цәқәырԥак иқәнаҙәҙәааз ашьҭеиԥш, дыҟаҙамкәа лхы-лгәы данылхуан. Лаб иахь илымаз агәыблра абас ацәымҕра шалаҙԥозгьы, бзиа илбаз арԥыси иареи реибардырра дақәшаҳаҭхеит. Акырынтә дазхәыцит, илшәеит-илзеит, аха уаҳа ԥсыхәа ыҟамкәа, лара лзыҳәангьы, лан лзыҳәангьы иаҳа еиҕьны илыԥхьаҙеит. Ҭаны, еибалырдыраанҙагьы, агәра ганы дыҟамызт лаб иааиҳәо зегьы шыналыгҙо, избанзар, лара, лхазы, дызхымԥашаз ҙбаны далгахьан. Лаб ила дахьеиҭымхаз иахҟьаны, лхәычрагьы заацәаны дҭысит Гәлиза. Лықәра иааноумшьартә дышәхьан, дшьақәгылахьан. Лхатә ԥсҭазаара аиԥштцәҟьа лангьы длызхәыцлон. Рхала итәаны ишеицәажәо:

– Мамчка, ашкол саналгалак, да҂еа қалақьк аҟны аинститут сҭалар, бара ишԥаҟабҵо, бхала быҟазаауама аԥны? – ҳәа длазҵаалон. Агәыблра аамышьҭахьгьы, агызмалрагьы аҵан уи азҵаара. Акы, лан маҙа лыҵазар еилылкаауан, ԥбагьы, реиԥырҵра дазыҟалҵон.

– Асалам шәҟәқәа сзыбмыԥлои, уи сара исзымхои, нас аинститут балганы бмаауеи, бан дбыкәыхшоуп, – лҳәон лан, лыбжьы хааҙа, уаҳа наҟ иагәыламлакәа, убраҟа иааиԥхьбон реицәажәара. Ангьы аԥҳагьы аҙәгьы лхаҷы иаалгарц лҭахымызт мышкызны аиԥырҵра шырԥеиԥшыз. Усҟан иара, реиԥырҵра амш, ааигәахара иаҷын. Амш лашара иацны ишаауеиԥш амра каԥхара, Гәлиза лҭәымҭа иацны иааскьон еиҟәыштхоз ацәаныррa. Аԥҳа дазхәыцуамызт, илыздыруамызт, избанзар усеиԥш акы ыҟоуп ҳәагьы дыҟамызт. Ан лакәзар, убри амш ааира убасҟак дацәшәон, убасҟак ихарангьы илыԥхьаҙон, лгәы

каршәны дыҟан. Иҟәра зыҟәроу арԥарцәа дызлареиԥшымыз акгьы шыҟамызгьы, лара ахахәы еилабаба зыхьӡылҵаз астудент длыцны, ҽенак аѡны данааи лыԥҳа, ргәыла ҷкәынак длыцны дааизшәоуп дшахәаԥшыз. Уаҳа хырыѡ азылымуит.

Лани лареи ирыхьыз, лара иаҳа дазхианы, иаҳа дазԥшызшәа акәын лхы шымѡаԥылгоз Гәлиза. Асаркьа рҭасан ашьҭаларҭа уадеи азали ирыбжьаз ашәкәа. Лышьҭыбжь мыргакәа, ашьшьыҳәа днеины, асаркьа дналԥшит, лан иҟалҵо лбарц. Дыкәиоуп. Дҵәыуаӡом. Иаҳа лыҽлырҭынчит. Дысҷасындаз, слыпҟандаз, иаҳа еиґьын. Сыѡналар? Даҽа ԥыҵрак лхала дыҟаз. Ҳаицәажәараҷы исыгхаз, уаѡҵас ҳахьзымеицәажәаз зыхҟьаз здыруеит уажәшьҭа, изласыриашарызеи акәымзар. Аҵыхәтәан исҳәашаз, заа иааҭырҟьаны, иналгәыдсыжьлеит. Дазыҟасымҵеит. Зны Андреи ида ԥсҭазаара шсымам, баша хәмарраны акәымкәа, ииашаҵәҟьаны бзиа ҳшеибабо агәра лыргатәын. Илаҳәатәын иани иаби ишырдыруа. Ҳабзиабара ишеигәырґьо. Нас, инасымѡатәшәа, иҳәатәын саби иареи шеибасырдырыз, сара бысзымҵааит ҳәа мышкызны исаҽԥнимҳәарц азыҳәан ишыҟасҵаз. Аҵыхәтәан акәын, лыгәшәамшәа ҳәаны, ианлаҳәатәыз, сара хаҵа сцар, насыԥ сыманы сҟалар, лара лхы дақәиҵхар иаҳагьы ишылзеиґьу, ателефон ҭаха азымҭо Уахсиҵи лареи рымѡа сшаԥырҵуа. Убас снахыкәша-аахыкәшо, ҽырҟәышрала ацәажәара ахаҭыԥан, изхысҳәааув закәу лзымдырӡо, бара бзыҳәангьы иаҳа еиґьуп ҳәа иаахжәаны ажәақәак неиласҟәаҟәеит, убригьы азымхозшәа, абасҟак лгәы ахәра аныҵахьоу, лара дныжьны, даҽа ԥхәыск дызгаз, саб ихьӡгьы наԥысшьит. Зегьы неицылан, ҳаицәажәара ҵшәааны инкасыжьит. Андреии сареи ҳашгәыдеибакылоз ҳахьылбаз аҵкысгьы, сара сцәажәашьоуп лгәы ԥызжәаз. Уаҵәы... Уахала уаҳа уи аӡбахә цәыргатәым.

Ауада днысныс-ааѡнысын, ашәкәа цкьа иаркызар гәалҭеит Гәлиза. Аҽыкәабарҭаҷ акран аӡы ацәцон, убригьы иахьынӡалылшоз иаалырґәґәеит. Алашарақәа лырцәеит. Лара дышьҭаҵаны, абжьааԥны лан иҟалҵақәоз зегьы уажәы лара иҟалҵеит, нас, акгьы мҳәаӡакәа, ашьшьыҳәа лҽааилылхын, дахьышьҭалац лан лкаруаҭ иавагылаз акаруаҭ аҷы днышь-

ҭалеит. Лган аҽы иқәылан арадиодкылага. Ианышьҭалалак, акраамҭа имыцәакәа, амузыка иазыҙырԝуа, ашәҟәқәа ирыԥхьалон лани лареи. Арадиогьы, алашарагьы акгьы дрыламкьысит. Дшеилаҳәаз ахыза иақәиаз, лан лахьдаанаскьан, дагәҭасыр ҳәа дышшәозгьы, лызнапык лан лыхәда иаакәлыршан, ҽымҭ, алашьцара далаҙырԝуа днаиеит. Уаҵәы гәаартыла, ҭынч ҳаицәажәароуп. Сара аҳәашьа сақәшәар, бара сшеилыбкааува здыруеит, мамчка ҳәа гәаныла лан длацәажәон. Ахахә баба ихьҙыбҵагәышьеит Андреи. Ус имодоуп. Уажәы аҷкәынцәа зегьы усоуп ишыҟоу. Имоданы иҷееилеиҳәеит. Бахьихәаԥшуа ҷкәына ласык, зхы аԥша ҭоу аҙәы иакәушәа ббаргьы ҟалоит, мамчка. Аха Андреи шьапыгәгәала адгьыл иқәгылоу хаҵоуп. Сыгәра га, мамчка, арԥарцәа ҭаҟьа-ҭасҟәа дреиуам. Аа, апхынра зегьы аԝныргылараҽы аус иуан. Бзиа сибоит, мамчка, саргьы иара ида ԥсҭазаара сымам, мамзар, дааганы дыбсырбомызт. Мап, мамчка, уажәраанҙа зыхьҙ басҳәақәахьаз аҙәгьы диеиԥшым ари. Урҭ зегьы баша исгәаԥхон аҟароуп. Ахәыҷы ахәмарга шигәаԥхо иаԝызан. Исгәалабыршәашт, класск аҟны исыцҭоу сԝыза ҷкәынакгьы дшысгәаԥхоз, адунеи иқәу зегьы дреиґьуп ҳәа шизысҳәоз аматематика ҳзырҵо арҵаԝ қәыпш. Убарҭ шыбхашҭыз, бгәы шрыхшәаз еиԥш акәхоит аригьы бҳәашт. Аха, мамчка, ари зынҙаск даҷеаҙәуп. Ари ишҟа исымоу абзиабара инаҙаҙаҵәҟьоу бзиабароуп. Иара дыстудентуп, сара ашкол сҭоуп, ҳхы шԥаныҟәааго? Сынтәа аинститут далгоит Андреи. Аус иулоит. Сара аинститут араҟа, Аҟәа сҭалоит. Сыстипендиагьы акы иааҳахәалап. Бысцәымгәаан, мамчка. Усгьы мышкызны иаҳзыԥшын аиԥырҵра. Заа иахьыҟалаз, иаҳагьы еиґьуп. Срыцҳашьа. Баҳԥырхагамхан. Сара хаҵа сцар, бара бзыҳәангьы иаҳа еиґьуп, мама. Азнык азыҳәан дгәааит, даґьит, бара хәычҙа, макьана иабатәи бзиабароу иҳәеит саб, аха ашьҭахь, иҟаз аиаша анидыр, дақәшаҳаҵымхар амуит. Иҟалап, бан лзыҳәангьы иаҳа еиґьзар ҳәа иҿыцкьеит. Сара издыруеит ус зхиҳәааз. Асаркьа баныԥшылеи, шаҟа бқәыпшу ббап. Кыҷырак рылдам бҙамԝақәа. Баргәыцыстақәа рҿы быхцәы мачк иахьҵышлааз, иаҳагьы барԥшҙоит. Бара насыԥ бымазарц сҭахуп. Сара сынасыԥ хаҵәаамкәа, ибжамҷеамхоит, бара

бымацара аԥны быԥнанатԥы. Сара исзымдыруа ԥьыбшьома, ихы иԥсы быдкыло, насыԥс бимазарц иҭахны дышбышьҭоу Уахсиҭ. Сара сакәым, сабгьы... Мап, мап, уи ихьӡ аԥшьтәым ҳаицәажәара. Еиҭах зегьы ааԥхасҭастәуеит.

Абас гәаныла лан дышлацәажәоз, ирзыԥшыз аицәажәараан илҳәақәаша, насгьы ишылҳәақәаша, ишәо-изо дышрызхәыцуаз, иаалгәалашәеит Андреи лареи шеибагәӡуаз лан ишылбаз. Лгәы иаламызт дахьаргамахаз. Ԥаны, усҟанҭәҟьа дыԥхашьеит. Аԥхӡы хьшәашәа лықәнатәо, лқьышә дацҳауа дгылан, лан даахьаԥшны днарыхәаԥшны данца. «Шаҟа акультура лылоузеи бан. Даҽа ԥҳәысызҭгьы, аҭыӡшәа ҳалыргон. Ҳлымбазшәа ҟалҭеит», – иҳәеит Андреи. Лара, Гәлиза, дахьыԥхашьаз анаалхыԥсаа, иҟалаз лан иахьылбаз, хырԥашьа змамыз уск еиԥш дназхәыцит. Андреии лареи адырԥаҽны иахьеиқәшәаша еибыҳәаны, еиԥырҭны аԥныҟа данаауаз, ҳахьылбаз, сус азыҳәан иаҳагьы еиҕьуп, исзымгәаҕьуаз ҳаицәажәара арласуеит ҳәа лыӡбахьан. Уажәы дахьиаз, Андреи дизхәыццыԥхьаӡа, илызцәырҭуаз агәалашәарақәа, ак аҭкыс ак еиҕьын. Урҭ зегьы амра ашәахәақәа рхьыршан. Лхы лхадыршҭуа, жәԥангәашәԥхьара аартны, илымбаӡацыз, иҿыцӡа даҽа дунеик дагәылаԥшуа, уи арԥыси лареи ԥьанаҭ еиԥшыз баҳчак ишыҭаз, ацәа хаара дынҭанагалеит.

Лыхәда иакәыршаз лыԥҳа лнапы наҟ даанахан, дԥагылеит Иарна. Азал ахь дааит. Астол днадтәалан, ақьаади акалами лырмазеит. Уи илыӡбеит, ԥасатәи лхаҵа, гәеихшәарала дызлыҭхьаз, иацәажәараҭәҟьа лаҭәамкәа илыԥхьаӡоз ауаԥы иахь ашәҟәы лԥырц.

Ишылԥыша дназхәыцит. Убас иԥтәуп, лара Иарнагьы дланамырҟәуа, аӡы анбыҵаҵәа сызҿыҭра балагеит имҳәартә иаргьы, аха ацхыраара шылҭахугьы аныԥшыртә. Имӡакәа иаахтны («игәаҵәахы иалакшар, иаҳагьы еиҕьуп») аҳәса рганахьала, ҽынкылашьа змамыз иара, рыԥҳа лаб ишьа шлылоу, убри ашьа аҿыхара ишалагаз, ианаамҭоу мԥакы ианықәҵамха, иара ихнаҵаз ахьӡ цәаԥеыга аԥыза рыԥҳагьы ишылпеиԥшхо изыԥтәуп. Лара, Иарна Арлан-ԥҳа, иаҳа илзеиҕьуи илзеицәоуи рылацәажәара иара ишихәҭам, ламысла азингьы шимам. Иа-

хьа уажәраанӡа лара длааӡеит рыԥхьа. Уажәшьҭа иаҳа иҕәҕәоу анапы лҭахуп. Ирҳәоит, иани иаби уаа бзиақәак роуп, иаргьы аҵара бзианы иҵоит ҳәа илыцныкәо арԥыс. Цқьа еилкаатәуп. Цқьа иацәажәатәуп. Убас еиԥш ала диацәажәароуп, дзыхьчаша длымам, ешьа длымам ҳәа, баша, амшгараз длыцныкәозар, лцәа ԥҽены, дылхыччаны дылԥырҵырц игәы иҭазар, ԥсышьацәгьа шиоуа идырыртә.

Абас, илѡыша, насгьы ишылѡыша дазхәыцуа лҽыналхан, ақьаад ианылҵозар, салам шәкәык иакарахартә илыӡбеит Иарна. Лҽааныл кылеит. Ақьаад ианылҵахьаз ихьӡ мацарагьы нак илҵәаҕәеит. Иаҳәатәуп, изыѡтәуп ҳәа лхаҽы иааиқәаз еиҽыршәшәо деиҭанарызхәыцит. Икалҵара лыздыруамызт. Уи илдыруан, алакә акны ишырҳәо еиԥш, абжьымѡак ахьеихагылоу днеины игылоу дшиѡызоу лыԥхьа. Акырӡа аҵанакуеит уажәы лара, ан лажәа. Иарбан мѡоу дызқәылҵара? Салагар, рус хсырбгалоит, еицәсыркьалоит, аха ус иаҳа еиҕьхарыма? Еицәоу кастҵома? Егьа жәа лыԥшаахла, гәаҽанызаарала изѡыргьы, лаб ашәкәы изызѡыр, ацхыраара сшаҳәо анымԥшыр ауам. Уи иара деигәыргьеит. Ушьа илылоу аҽыхара иаҽуп ҳәа исҳәарц исҭахугьы ҽеим. Иара дусым. Изысҳәалакгьы иқәнагоит. Аха сыԥхьагьы саргьы ҳланаркәуеит. Сышәкәы, иаҳҳәап, тәымуаѡык имԥыхьашәар, иахиҳәаарызеи? Изѡыда? Икарыжьыз аԥхәыс. Усгьы, цәгьеи бзиеи ахьеилыргам ари ҳаԥсҭазаараҽы, ахаҵа уара дкаужьыргьы, иара укаижьит ҳәоуп ишузырҳәо. Иззылѡыда? ԥхәыс даазгахьоу, уи аахыс даҽеа ԥхәыск лкнытә ахшарагьы доухьоу ахаҵа. Илзырѡуазеи? Лыԥхьа лзыҳәан аҵкысгьы, лара лхаҭа дахьызаҵәу, еилыҵижьҭеи абасћак шықәса шҵхьоугьы, ианажьра ахьлылымшаз, лгәаҵәахы ҭызфааура агәаҕ дахьазымииааиз ауп. Абас иҳәап, дысхыччап.

Ашәкәы изыѡра мап анацәылк ашьҭахьоуп, Иарна дазааҭгыланы, иаҳа лыхшыѡ азышъҭ, даназхәыц саби сареи ҳаицәажәон ҳәа Гәлиза илхәаз. Икалҵаз цәгьоу, ибзиоу? Бзиа илбаз арԥыс днаганы лаб дилырдырит. Еилырцәажәеит. Саргьы дыслырдырырц аѡныка даалгахьеит. Иаанагозеи икалҵо? Дзыхшаз ражәа ҳаҭыр ақәылҵоит. Лаб дылцәымыҕхартә дысмааӡеит. Ицәгьарақәа лцәыстәахуан. Уажәы длыцхраарц иара икны данца, сара сыҵнаркьеит.

Ахахә баба ҳәа лара, Иарна изыхьӡылҭаз астудент иӡбахә лхәоижьҭеи уи изыҳәан илҳәақәахьоу акакала, ҭынч данрызхәыц, Иарна агәра лгеит, лыԥҳа абзиабара иашаҵәҟьа лызцәыртцны дшыҟоу. Уажәшьҭа аус злоу убри ацәанырра ишазныҟәатәу адырра акәын. Ишԥаҟасҵари ҳәа дзызҵааша аҳәсақәа рызхәыцра даналага, раԥхьа даалгәалашәеит аԥҳәыс шәпа-жәпа, аԥҳәыс ҟәыга Афина Христофор-иԥҳа. Илҳәарызеишь уи? Егьа лҳәаргьы, аҵыхәтәан дазкылсуеит еснагь илҳәац аҟны: «Быԥҳагьы быԥҳа лоуп, зегь рыла дыбзиоуп, аха баргьы бхы базхәыц». Мап, ари аус аҵыхәала хаҵак сиацәажәар иаҳа еиґьуп. Адырцәа, аѳызцәа... Еиҭах аӡәаӡәала илгәалалыршәеит. Урҭ зегьы наҟ днарыханы иргылло дышнеиуаз, днеизаатгылахт Уахсиҭ. Ачча налҷықәнаҵеит ихьӡ иаԥылшьыз ахьӡ ҷыдақәа: «Ахәаша Уахсиҭ, зеижәымзар ѳажәа Уахсиҭ».

– Имышьҭа сыкәшәеит, – лҳәеит, лыбжьы ҭыганы днеизгәааневизаґьшәа. Шаҟа мза ҵуазеи, аҭел дамыскәа хәашак нымхацызт. Иахьа, уажәшьҭа иацтәи ахәашаҷены дамысызт, аԥсышьа ҷеимхеит уи амш. Сыԥҳа лыбзиабара аӡбахә ала сиацәажәар ииҳәарызеишь? Иареи сареи ҳаизыҟазаашьа дназхәыцып. Ибзиабара сшазыҟоу наигәалаиршәап. Нас бара, Иарна, абзиабара қәышәқәҵарала базныҟәоит. Ус еиԥш акы ыҟоуп ҳәа агәрагара бцәыӡхьеит. Ибаҳарцгьы бҭахӡам, знык ианбеижьа инаркны. Убас быҟанаҵ, ибасҳәо акгьы иаԥсам, избанзар, ибзеилкаауам иҳәар? Дегьиашахоит.

Цқьа убри ауаѳ изхәыцха лнаҭомызт, аусураҷынтә данааууаз, зыԥсышьа цәгьахаз амш ацамҭаз, лыԥҳа амардуанаҷ дшылбаз. Еиҭах лхы дазҵааua, еиҷыршәшәо дназхәыцит. Ибзиоуп, агәра згеит, сақәшаҳаҭхеит абзиабара иашаҵәҟьа шрыбжьоу. Ус акәзар, нас сара еиҳарак сшьара сыкәызҟьазеи? Ахыбаара? Иҟазма ахыбаара? Иҟан. Сыԥҳа заҵә сылхымбааузар, уаҳа сызхыбааuада. Агәаҭ? Аѳыцьагьы рыхқәа еидырҷаҷалатәын. Иҟасҵашаз сақәымшәеит. Скаҳарц егьсыгымхо, сшьамхқәа кәадахеит. Исыхьзеи? Гәлиза лҧеиԥш, лыхьӡ-лыԥша рыцәшәара? ԥҳәыс ласык, каҳԥык дылѳызахазшәа збеит. Зегь реиҳа сзыцәшәо, еснагь сгәахы ҭазырӡызо убри ауп. Ахацәа

лыхәапҧыртә данышеидас инаркны, анцәа сиашьапкуеит, лынамыс шыцкьоу, хьӡы бааҧсык лхымкәа насып сызлыҭ ҳәа. Агәаҕ... Ахыбаара... Ахьӡ, ахьымӡҕ... Ацәшәара... Иҟан урҭ зегьы. Урҭ зегьы Иарна лгәаҭаҷ еицҷыхеит амардуанаҷ. Аха иҟан даҽеакгьы. Зегь реиҳа иҕәҕәан убри, зегь реиҳагьы дацәшәон Иарна. Лхаҭа лаҧхьаҟа илзыҧшыз, хырҧашьа амамкәа илбоз, лызаҭәра акәын уи. Шарҧазтәи амра ашәаахәақәа раҟара ицқьаз, гәнаҳа змамыз, амардуан аҷы машәырла дзыхҵыгәлаз аибагәӡра, мацәыс еимкьарак иашызахеит ан лзыҳәан. Амацәыс аалашан, лашьцарак ааимнаркьеит. Убри, алашьцара иҵәахны иамаз, Иарна ҧхьаҟатәи лҧеиҧш, уажәы, ибзианы еиллыргартә иааины лыбла иаахгылеит. Алашьцара ааимкьара дналылбааит ҧхәыск. Зхаҵеи лареи еилыҵхьаз, зыҧхазаҭә хаҵа дцаз, ақалақь агәҭаҷы, зымацара ауада ишнатәоу, есҽены лажәра ааигәахо, ачымазара, ахымхәара дацәшәаны, лхы дахьынӡахәо, лынарцә мша дыкәларц анцәа иҳәоз ҧхәыс заҵәын уи аҧхәыс. Лышблак рыла акәымкәа, лгәы адунеи излакәыҧшуа даҽеа блакы, ахҧатәи аблала убри аҧхәыс заҵә данылба, ҧсцәаҳак дылбазшәа длыцәшәеит, дылцәымыҕхеит, дагьыхәымгалшьеит.

– Акы ӡбатәуп, ԥьара акы ӡбатәуп иаарласны, – лҳәеит ауадаҷы лымацара дшыҟазгьы, лыбжьы мырдуцәакәа. Дагьышагылеит. Наҟ дылҟәылцарц, дылхалыршҭырц лҭахын алашьцара анааимкьа иалылбааз аҭакәажә хымхәа, аҭакәажә заҵә. Ус акәым, устцәкьа акәым ҳәа лхы агәра алыргарц даҷын. Имбошәа ҟаиҵар акыр ихәома, анышь дақәтәаны амшын дышхыз, знышь еиҟәышьша ицаз ауашы?! «Акы ӡбатәуп, ԥьара акы ӡбатәуп!» Илгәалашәеит ииасыз аҧхынра шылхылгаз. Ҳаҧхьа ашкол далгоит, аҳәынҵқарратә ҧышәарақәа лзыҧшуп, ибзианы лыҧсы лшьароуп ҳәа рҭынхацәақәак рахь, ашьха қыҵак аҟны дганы даанлыжьит Гәлиза. Аарлаҳәа длычҳаит шажәа мыш, дцаны даалымгар амуит. Лхы лзышнамкит, убасҟак иҵшәахеит, ихьанҵахеит ауадақәа. Ицаз аҧхынра азыҳәаноуп Ахәаша Уахсиҵи лареи иаҳа еизааигәаны ианеибадыр. Уаанӡагьы еибадыруан, аха еибадыруан ус, баша, харантә. Иарна илдыруан уи иҧҳәыс дшыҧсхьаз, иҷкәын Москва аҵара дышҵоу, ашны

иан аҭакәажәи иареи рымацара ишыҟоу. Схәыҷы ақыҭахь дшысышьҭыз, схала аҩны сшыҟоу анидыр акәхап, аҭел асра аныхҵеик. Маҳала дааилар, иҿеныҵак маҳала дцалар. Аҳәса ласқәа среиԥшнишьалазар, дҩашьагәышьеит. Днаизгәааит, аха нас Уахсиҭ ицәажәашьа, ихымҩаԥгашьа цқьа днарызхәыцит. Ус изылхәартә еиԥш, бааԥсы лгәаламшәеит. Еицәажәарц, еицны ԥьара ицарц, еицныҟәарц днаиԥхьон. Сабшак азыҳәан дақәшаҳаҭхеит Иарна. Лыԥҳа ақыҭахь дыҟан. Афатә шьҭырхит. Шоуран. Аҳиас ахыҷа иаваршәны, иааԥсартә иныҟәеит, ашьхақәа ршьапаҟынҳа инаскьеит. Исыхәҭамыз, исаҭәамыз шьаҿак еихызгеит, аҳәы сибар, лаб уаҩы маншәаламызт, лангьы ԥхәыс ласык лакәхеит, акы лықәмызт уи аҳгаб рыцҳа ҳәа лзиҳәап Гәлиза ҳәа лгәы дҭацәажәо, аҿынтәарак лыламыс дамыргәаҟуазҭгьы, илхамышҭыртә, гәазҳарала далагәырҕьартә иҟаз мшын уи амш. Аҿены аҩыԥьагьы убысҟак гәыла-ԥсыла иқәыԥшцәаханы иҟан, ирыхшаз ирықәлахаз ԥьушьарын. Иччон, алаф рҳәон. Аҳәы ииҳәоз, иҳәаны далгаанҳа, иажәа ахы ахьцо идыруан егьи. ԥхыз ԥшҳак иаҩызахеит Иарна лзыҳәан уи амш. Зны дахьхәуан, ҿазны ииашаны иҟасҵеит ҳәа дазхәыцуан убри асабша, ахәылԥаз, ианеиԥырҵуаз, Уахсиҭ дгәыдикыларц даналага, иахьылымуз. Лара лзыҳәан агәҳра, дызхымсуаз ламыск, ҳәаак аилагара иаҩызан. Реицныҟәара, лқәыԥшра лызнархынҳәуа, агәеизҳара шылнаҭозгьы, адыржәаҿеныҵәҟьа илыҳбеит реиқәшәара аҵыхәа ԥылҵәарц. Уаҳа ԥсыхәа ыҟамкәа лбеит. Аҭел дасцыԥхьаҳа Уахсиҭ, лажәақәа иаҳа-иаҳа илырхьшәашәон. Иара изгәамҭазшәа, изеилымкаазшәа ҟаиҵон. Иҟаларын, лажәақәа гәы шрыҵамыз идыруазаргьы. Сара соуп изхароу, шәахьак аҭел данас, иааиуа асабшаҿены ҳаиқәшәап аниҳәа, сҿаҿаршәны изымур акәын. Ахәашаҿены уас ҳәа иасҳәеит. Ахәашанҳа егьа ҟалап, ууанҳа маҷ бжьома ҳәа схәыцит. Убринахыс хәашала аҭел асра граны иаатҵигеит.

– Уаҵәы сабшоуп…

– Иахьа хәашоуп, иуҳәо иашоуп…

– Ҳаиқәшәарц сҭахын, иҟалозар?..

– Сеилахоуп.

Мап шылкыц илкуан.

– Асабша? Амҽыша?..

– Сеилахоуп. Зеижәымзар ѡажәа...

Аҭел ныкәылҵон.

Егьиаҳаҵәкьеит аҵыхәтәан. Иацтәи ахәашазы дамысʒеит. Ҳаиҧылара мап ахьацәыскуа азыхәан мацара акәхарушь дзамысыз? Лассы-лассы дычмазаѡхалоит ҳәа иҳәалон иан лзыхәан. Лгәы бааԥсхазар? Игәы зырмаԛша акыр иаҳазар иҷкәын иҟнытә? Ихаҭа уск дакәшәазар? Аргыларақәа рҟны иҟамло иҟоузеи. «ьара акы деиҵанархеит акәымзар, аҭел дамысыр иуамызт. Ҳаицныҟәара, ҳаиқәшәара сақәшаҳаҭымзаргьы, аҭел дахьасуа шысцәымгым, сцәажәашьала ишԥеизеилымкаауеи? Аҳәса ҳгәы акы анҵоу, ҳҷы даҽеакы аҳарҳәалоит. Анаҟә ҵаҕахацыԥхьаʒа, иаҳа-иаҳа ишыхтуа еиԥш амра, лгәаҵаҷ лашарак нҵысны лаԥхьаҟаҵәкьа дгылоушәа, Уахсиҭ ихаҽсахьа лызцәырҵит Иарна. Ууанʒа дшылбалоз, дышихәаԥшлоз еиԥш дыҟамызт уажәы уи. Лыԥхазаҵәгьы дналаҵаны, дѡызаз, дҭынхаз, дарбанзаалак аʒәгьы идлымҵацыз, иныхымкәа илзынханы иҟаз гәыбылрак ҷыхеит, цәаныррa ҟәымшәышәк дамҽеханакит аԥхәысеиба. Уахсиҭ аҭел дамыскәа инеихашәы иахьыхәлаз, аԥсышьа ахьҽеимхаз иацтәи ахәаша, лара лакәымкәа, иара Уахсиҭ ихаратәуа, изаҕьра далагеит. Ма изымдыруандаз уаҵәи уаҵәашьҭахьи закә мышқәоу! Абахҵаҷ иаҳхаагошәоуп ҳарҭ аҳәсеибацәа ҳзыхәан ишыхьанҵоу асабшеи амҽеышеи. Иацтәи ахәаша аԥсышьа ахьыбзиамхаз, лара илхарақәоугьы днарызхәыцит.

Аԥенӌьыр далԥшны, ашьхаҟа дыԥшуан. Иҵҵәааʒа ашьхақәа иѡарывҵны, ажәѡан ахь ахалара иаҷыз амза зны ԥҵақәак наҷаҳауан, нас имадаҕь-мадашәо, иʒсаны, иаулакгьы инарылҵуан. Уи қәпон ахаҽы цқьахарц, ажәѡани иареи еизынхарц. Быԥха – быԥха лоуп, дхәыцы бзиоуп, аха баргьы маҷк бхы бназхәыц ҳәа зныкымкәа абырзен ԥҳәыс илалҳәақәахьаз ажәақәа аалгәалашәеит Иарна. Иахьа уажәраанʒагьы схаҷы иааир акәын уи зхылҳәаауаз. Изакәу сыздыруам. Исыздыруам ишысхәаша. Шьҭрала сшьа-сда иалоуп. Исылаажоуп убас еиԥш иҟоу ӌьара акы, сыԥхагьы илмыхәо, схаҵагьы агәырҕьара

салыхәдазтәуа. Ауаатәыɯса ирыʒбаз, иҽазҳәо акоуп. Убри сзацәымцакәа сааиуеит. Дҭахәхәа абнаƙа дыцәоуп схәыҷы. Схы аџьыка ыкәхны дсааʒеит. Убриҭәƙьагьы исалхәеит, бара бзыҳәангьы еиҳа еиґьуп ҳәа. ҧҭакәак инарылҭит амза. Даҽеа ҧҭакәак, идыркәкәыз аƙәраан асахьа рыҭаны, иҧхеибаҭа ишаиуаз рҽынаҽарыжьит. Еиҭах аʒсара иналагеит, аҭх лашьцара аҳкәажә. Асаби илҳәо илдыруазеи ҳәа, Гәлиза лажәакәа цкьа срызхәыцаанʒа сыҭƙьеит. Лара лтәала акыр дсызхәыцит уи. Зынгьы илҳәаахьеит, сара сакәымзар, бара хаҭа бцахьазаарын, насып быманы быƙазаарын ҳәа. Ууанʒа дышрызхәыцлоз еиҧш акәымкәа, зегьы даҽеакала дрыхәаҧшны, даҽеакала данрызхәыц, ууанʒа лхы иадлымбалаʒацыз гәхьаагарак, гәыкрак лгәаҭа намҽеханакит Иарна. Ауадаҽы аҳауа лцәыхьанҭахан, абарҭа хәыҷахь дындәылҭит. Ишыʒса-ʒсоз, ес-иƙанаҭалакгьы, аҧта хәашьқәа ианрылҭ, ахаҽы шамшамуа, ажәɯан зегьы иара иатәха иааҧшуан амза. Иƙалап, егьырҭ ахәашақәа раҭкысгьы, иацтәи ахәаша исзыннажьыз иаҳа еиҳазаргьы.

Дхынҳәны азал даaɯнашылеит. Ишылалҳәаша дназхәыцит. Ашьҭаларҭа уадахь лҽыналхеит, лыпҳа даарҧшны длацәажәарц. Уи уажәы илалҳәақәарц илҭахыз зынʒаск даҽеакын. Ашә дахьаахыҵыз лҽааныл кылеит. Азал аҽынтәи, асаркьа зҭасаз ашә иалҧханы, алашара лҽаҧхон Гәлиза. Агәырґьареи агәеизҳареи рыцәын уи лхы-лҽы. Иарна лгәаҽы гәаарак неилашит. Лан аʒыблара далажьны, лара дҭахәхәа дыцәоуп. Рҽырʒеит, еиҧхьбеит анра-аҧҳара еидызкылоз ацәаныррa. Длырҽыхазҭгьы, хаала еицәажәара зыƙаломызт. Аиааира агеит Иарна ихәаҽены илымаз лыпҳәысра. Ауадаҽы иƙаз ани-ҧҳаи ракәмызт. Хыбрак аҭаƙа еицыƙан ɯыцьа аҳәса. Руаʒәк лҭәымҭа даатагылеит, лышәҭымҭа уажәоуп. Лʒамɯақәа ҵәаƙаҧшьха иуаркалеиуеит. Еҵәа каҷҷароуп лыбла ҭыпҳаара. Егьи лҭәымҭа дынҭысуеит. Асақәи аҵәаҧшьи шыƙалымҵогьы, лʒамɯақәа макьана ирцәымʒыц аилыпҳаара, акҷыракәа рнымлац ллакыҵақәа.

Лышьҭахьƙа даахынҳәын, лхы кны адиуан дныцәтәеит Иарна. Лыпҳа лакәмызт дзызхәыцуаз. Длызхәыцуан ашьҭаларҭа ауадаҽы дҭахәхәа ацәа иалоу аҧхәыс қәыпш. «Аиндаҭлара…

Ааи, ааи, аиндаҭлароуп уажәы сзызхәыцуа иахьҙу. Сара хса, сгәы егьызлаҭашәаҙазеи, сыԥха слеиндаҭлоит ҳәа. Дызусҭада сзеиканы? Гәнаҳароуп исҳәо.» Лыԥха аԥсҭазаара ахаарабзарак далыхәдазтәуа акы акәызшәа, лгәы иааҭашәаз наҟ иналҟәылцеит Иарна. ԥхыҙ бзиак иаѡызаха, иналгәалашәеит сабшак азыҳәантәи Уахсиҧи лареи реицныҟәара. Изысымузеи, ԥьбеит, ҳанеиԥырҧуаз сгәыдикыларц даналага? Сыԥха сара дсаҟараха, тәым хаҵак снапы икәырша игәыдкылара каҳԥроуп сымҳәахи. Сара сгәыргьара схәыҷы лзыҳәан гәырѡарахоит ҳәа схәыцуан. Аиканра, Иарна лгәаҷы имԥсыцыз, лыԥҳәысра зегьы арҷыхон. Сан лыԥсҭазаара зегьы сара исзылкит, лхатәы насыԥ лҷалыхәдатәны, сара сзыҳәан мацара адәы дыкәуп ҳәа дхәыцма лара, акьаафырхша, лыстудент хахә баба данылгәҙуаз?! Сажәра ааиаанҙа сҷысражәырц сахьынҙаҷыз азхоуп. Аиндаҭлара анакәха, ҳаԥхьа зынасыԥ зыԥшаауа, реиҳа ахацәа бзиа ирбо даабап. Уахсиҭ аҭел данаслак (аѡныҟа сзасра дшақәиҭысымтәызгьы), дыҟаҙам ҳәа иаҳәа анысҳәалак, мамчка, ицәажәашьа убасҟак ихаауп, амц сзымҳәеит ҳәа, лара лакәмыз мчыла ателефон ахь сназыԥхьоз… Уажәшьҭа…

Дѡагылан, ақьаадқәеи акалами ахьықәыз астол днадгылеит Иарна. Раԥхьаҙа абзиабара зызцәырҧыз аԥҳәызба леиԥш, асалам шәҟәы зѡындаз, Уахсиҭ изыҳәан сгәы иҧоу абзиарақәа зегьы иасҳәандаз лгәахәт. Аха убасҟан, лгәы ианҭашәазгьы, илдыруан, луаѡра ланарҟәыр ҳәа дшәаны, усеиԥш ашәҟәы шылмыѡуаз. Дзыцәцақәаз шырацәазгьы, дызшьаҳауазгьы маԥмызт макьаназы.

Даҷеа ԥытраамҭак азалаҷ длеи-ѡеиуан Иарна, лыԥсҭазаара зегьы нарҳәы-аарҳәны дазхәыцуа. Лыԥха ацәа хаа дахьалаз длызгәаауан, аҷеазных иаҳагьы деигәыргьон. Уаҳа лылымшо, лхәыцрақәа дандыркара, лыпсы еивҵахо, ауадаҷ аҳауа лзымхозшәа лбан, абарҵа хәыҷахь деиҭандәылҵит. Ахәашьра еиқәтәо, азара иаҷу, иаҳа-иаҳа зыҵа ааԥшуа аҙиа иеиԥшын ажәѡан.

… Нас иаацәылашеит…

1977

ИРҬИИЗ, ИРҬЬЫЧЫЗ

Акраатцуан уи ауаԥ иажәа хьанҭақәа сгәы иалазижьҭеи. Ҭаны, азнык азыҳәан, ақәасаб ахымԥас анақәшәалак, иахьыз шазымдыруа еиԥш, исзымдырит, урҭ ажәақәа срызгәаарызу, мамзаргьы иансеиҳәаз изаҳаз, ркьатеих ԥҵәо иччоз, саргьы срылаччарызу. Иҟастцара, исҳәара сзымдыруа, сҷыббаʒа саанханы сгылан. Ччаԥшьшәа сқьышә акы ныкәыстцеит, аха схаҭагьы издыруан уи ибзамыҟәыз ччаԥшык шакәыз. Амала, сгәатца кәиц бааԥсык шҭашәаз убасҟанҵәҟьагьы издырит.

Иансаҳатцәҟьаз аамҭазы лафҳәаран, ччаран, хәмарран ҳазҷыз сԥызцәеи сареи. Урҭ ажәақәа, зеилкаарагьы ус имариамыз, ишәо-изо рыкапанха, инарҵауланы рызхәыцха сымамызт, насгьы изҳәаз аҭаҳмада саниҷаԥшы, унацәа лҭашәартә акаҷырақәа зылдаз иʒамԥақәа ҟаԥшьʒа, иԥынҵа пырпылханы данызба, аԥы ижәын, аҭаҳмада хшыԥцажә иҷашәо издырʒом ҟасҵеит.

Мшқәак… Map, мшқәак ракәым, мзақәакгьы ракәым, иҟалап, шыкәсык аҟарагьы ҵызар, урҭ ажәақәа схашҭʒаны сшыҟаз. Акыр шыкәса зхыҵуа ахәра, иҕьахьоу, ишәахсҭаны ацәеижьы иазынхахьоу, иаалырҟьаны зны ахы уаԥы ишигәаланаршәо, ахьаа шазнарҵысуа еиԥш, ҿенак, сгәысҷеанʒамкәа, аҟыԥхәа иаасгәалашәеит убарҭ ажәақәа. Ибзианы исгәалашәоит иансгәалашәаз амш. Балтика амшын ҳхын. Уахынлан. Амшын ацәқәырпа дуқәа, ацәқәырпа еиқәатцәақәа икыдыржәазшәа, амшын инахәлашәа ицан, аҷеатцәахит амза. Ажәԥан лашьцеи амшын хәашьи еизынханы иҟан. Сара исыздыруам, убас еиԥшқәа раан, амшын агәышԥы шьҭыхны, ажәԥан ашҟа аҷеԥанагауоу, мамзаргьы ажәԥан ахаҭа амшын ахь илаҟәуоу, аха ауаԥы дзыбжьагылоу урҭ аԥ-дунеик усҟан мыцхәы еизааигәахоит, еилатцәоит.

Аҕба апалуба сықәгылан. Сҷаԥшьон. Исыхьчон. Исгәалашәон Амшын Еиқәа, Кавказ ашьхақәа. Исгәалашәон ҳқыҵа иахыку ажәԥан. Убри ауха, иаалырҟьаны, исгәалашәеит аҭаҳмада иажәақәа. Срызхәыццыԥхьаʒа иаҳа-иаҳа сдыргәаауан. Ахшыԥцажә, ицәазна анижә, иҷашәалак иҳәон ҳәа сизаҕьуан.

Амза анҭашәаҭцәҟьа, азныказ инеимаҳаны иаалашьцаз ажәѡан, иаҳа-иаҳа алашьцара иампыҵыҵуан. Аеҵәақәа цәырҵуан, иҳаракхон, иаҳа-иаҳа иласхон. Уажәы Аԥснытәи ашьхақәа ирхыку ажәѡан еиԥшхоит Балтика амшын иахагылаз ажәѡан. Аҭаҳмада иажәақәа инарыцлеит урҭ аѡжәѡанык рызхәыцрагьы. Иҟалап, урҭ ажәақәа анысгәалашәа ашьҭахь акәымкәа, заа урҭ ажәѡанқәа шеиԥшхаз сышрызхәыцуаз ашьҭахь акәзар иансгәалашәаз ихьаа ртытыгахаз урҭ ажәақәа. Иҟалап, урҭқәагьы ракәымкәа, амшынуаа аԥхәыс дшыгәхьаарго еиԥш, сшьапы ахьнықәсыргылалакгьы ԥьара инықәсыргыландаз ҳәа адгьыл ахьыгәхьаазгозгьы убраҟа инацлазар. Сара исгәалашәалон, амшынуаа аныхынҳәлак, алаф рылхуа, ақыҭа ҳәса хәычқәа иныхбыкьы-аахбыкьуа урҭ рныҟәашьақәа шыҟарҵалоз. Саргьы убасҵәҟьа исхыччозар акәхап ҳәа сназхәыцлон, ихәшаха сгәы иныкәлалон уи азхәыцра.

Абарҭқәа роума, мамзаргьы амшын аҿы ҳәаа еилагарак ҟамландаз ҳәа аҵх салаԥшуа сахьгылаз иахҟьама, ишакәхалак, сҿеидыԥсаланы сышгылаз, иаалырҟьаны, афы сысызшәа, аҭаҳмада иажәақәа ҵәымг жьакцаха сгәахы иѡасит. Сыблақәа ирхыларц иаҿыз ацәагьы, амшын аҙы нрыхьдыршазшәа наҟ инасхыԥсааит. Ауаѡы игәаҵаҿынтә акәзаап ацәа ашьапы ахьакуа, иахьынтәалаго. Урҭ ажәақәа срызхәыццыԥхьаҙа иаҳа-иаҳа аибафара иалагон, иаҳа-иаҳа аҵәымг зыхәлашәаз алуқәа иреиԥшхон сгәы. Сыбла даахгылеит иара, аҭаҳмада Кәыҿ Ҟамлаҭ. Абыржәы саԥхьа, аҕба аԥынҵа ҵарырахь днаскьаны дтәоушәа, слымҳа иҵаѡит, ахәызхәызҳәа, иԥсы еивҵахо иеимҳәабжьы. Дѡагылар, деиѡаҳаҳа, ар дрылазар дырхыҳәҳәон, данылатәалак, ицәа дынҭаланы ишьамхи ицламҳәеи еихькьысуа, убас деилаҳа-еиҵалашәа дтәон, ѡыԥьа ахьеидтәалоугьы дузрылкаауамызт. Ҳаѡны даннеилоз, даннааилоз исеиҳәоз ажәабжьқәа зегьы мыцны, наҟ исхасыршҭқәаша ракәны исыԥхьаҙеит ауха апост сахьықәгылаз, анҭ сгәахы иасыз ажәақәа цқьа срызхәыцны, ирыҵаркыҵәҟьоз анеилыскаа.

Аухоуп зыхшыѡ цахьоу ҭаҳмаданы данысыԥхьаҙазгьы. Иихәаз иазхәыцтәума, абни ахшыѡцажә иажәақәа акыр рыҵаркуаны иԥхьаҙатәума ҳәоуп раԥхьа ишысҳәазгьы. Иба-

шахеит исҳәаҟәоз, маџәысеимҟьараха инасыхҟьеит, аха маџәысеимҟьараҵас иласны имцеит. Ауха, ашамҭаз, авахта рыҭаны сара акаиутахь санааи акәзааит, адырԥаҿены шьыбжьаанӡа ҳхы ҳаҟәиҭны Лиепаиа аҟалаҟь ҳаналалаз акәзааит, урҭ ажәаҟәа уаҳа иаасҧырымҵит. Бзиа избоз алатыш ҧҳәызба иласҳәарцгьы инаҟәыскҟәеит, аха снеиԥхьхәыцаан, уигьы дысхыччар ҟалоит сҳәан, сҿеаныскылеит. Ашәҟәыԥхьара идыруазҭгьы, снеир уара узыҳәаноуп сызнеиуа, аҭаҳмада хшыԥцажә, уҟәра саԥшуа џьумшьан ҳәа нанҵаны изаасышьҭуан. Иабаҟоу, ашәҟәыԥхьашьа издыруамызт, иԥацәа, имаҭацәа, анцәа дидырп руа дарбанхо, аӡәы даирԥхьар акәхон, уи данаԥхьалак, арра дахьцаз, амшын данарҵысы, ихшыԥ аҭра итҟьазаап ашәаикка, қытак рхыбаԥ, ҳаблак рабду изакә ажәаҟәоузеи изааицҳаз ҳәа нарылеиҵозар акәхарын. Уаҳа аҭахӡамызт. Иаҭахызар Исаков иеиԥшгьы садмиралханы схынҳәааит, ани, Кәыҷ Ҟамлаҭ ахшыԥцажә ҳәа иазҳәаз иоума ҳәа, капеи кылҵәак аҟара пату сықәрымҵо, ахьӡ баапс схымҵуа инасыххалон.

Анцәа сихьчеит. Ус еиԥш ажәа бзамыҟәкәа изысымԥит. Амала, сгәы иалаз урҭ ажәаҟәа раҟара рыцҵаны, еиқәҷаб итәаахны, арратә мшын уаԥы иеилаҳәашьала сшеилаҳәаз, арра сахьынӡаҟаз ибзианы схы шаасырԥшыз ала ашәҟәкәа сџьыба итаҵаны, арҿхәаԥхьыӡқәеи аҳамҭақәеи сыманы, ҭагалан шьҭахьык, мыш бзиак аҿены сқыҭа саалалеит. Цас иуазшәа, ҳҳабла Царцу сахьаалалаҵәҟьаз, раԥхьа даасҧылеит иара, аҭаҳмада хшыԥцажә. Иацимҵазар иагимырхакәа, хышыкәса уажәаԥхьа дшаазбаҵәҟьаз дыҟан. Иара убасҵәҟьа ахәызхәызҳәа деимҳәон, дагьазымго, дагьалымго ихьуан аимҳәа. Амала арра сцаанӡа дзеиԥшу сазымхәыццызт. Уажәгьы сазхәыцны сгәалашәом, аха сшынаихәаԥшыҵәҟьаз, амца анас, зымахәқәа кыдблааны, згәыцә цәыббылӡа иаанхаз аҵла деиԥшызшәа збеит.

– Ушԥаҟоу, дад, Кәыҷ Ҟамлаҭ? – сҳәан, алажә иафом, иажәуам ҳәа, ашҳам алыжжуа, аԥсышәак наиасҳәеит. Дызустадашь абри сара саҵкыс еиҳабхаз, «дад» ҳәа дсыԥхьо, насгьы сыхьӡи сыжәлеи еидкыланы изҳәо ҳәа аанаго, иџьашьаны даасҿапшит.

– Усзымдырҙеит, дад. Ари иушәу амшын маҭәа усыцәнарԥашьеит, – схараҙаны сгылазшәа, илахь инапы аԥыракуа даасҿаԥшит. Сидырит, аха сизымдырызшәа ҟаиҵоит ҳәагьы аасгәахәт азнык азыҳәан.

– Сара Арсен соуп, – сҳәеит, даараҙа акыр зҵазкуаз хьҙызшәа убри сыхьҙ.

– Арсен дарбан?

– Чынч Гәдиса иҧкәын соуп, – сҳәеит. Уажәшьҭа издырит дызсазҵаауаз, иажәақәа рхы ахьхаз. Дԥардаԥҙа иҿааиҵихын, гәырґьаҿҳәашак иаҳазшәа:

– Аа, Кьынта имаҭа уоума исзымдырыз?! Кьынта рыцҳа, дшыстиуаз, дшысґьычуаз дкарахахьан, – иҳәеит. Дахпсаауаз ԥьысшьеит, убасҟак иԥсы еивҵахеит, аимҳәара даналага. «Уацәнымхааит!» – сҳәеит сгәанала. Сгәаара убри ихнаҿыргьы амуаз, аха ашьажә баауам, иԥсуам зырҳәо, ауаԥы дышьны ишьа аура азыҳәан мацара ауакәху.

– Асҟак ианҳаҿеԥнуҳәоз, егьыҟаумҵандаз уи аԥыза абзиара, – сҳәеит. Исҳәеит, аха ишпасҳәеи, сҷырпаґьҙа сиҿагыланы, сымшын маҟа абз ҟьаҟьа цырцыруа исымґаз, снапы илакәыршаны исҟьаргьы ус сгәы сзырҟычрымызт. Акы заҵәык сгәы иалаз, ахҿа еиԥш игәыдыстҙаз ажәақәа, иара ида аҙәгьы иахьимаҳазоуп. Ахәы ҳаракыра иқәгылаз ахьаца-ҵла ашәшьыраҿы ҳадгылан ҳамацара. Иара арахә дырхылаԥшырц, илабашьа иҿанҵаны, дыбґарыҟәҟәо абрахь даахалеит ашьыбжьон. Сажәақәа ишрылшоз икшазаап. Ишызбоз ихи-иҿы аҿааиҵанакит аҭаҳмада. Иблақәа рцәақәа иаҳагьы икыҷхеит, амала дара, иблақәа рхаҭақәа, иаҳа иҵбаахеит, иҿыхеит, жәылара ицо ашьауардын аблақәа иреиԥшхеит. Убастцәкьа иаарласынгьы ирцәеит ихышхыҵәаз игәаареи, иԥаихҟьаз амцабзи.

– Ҳа-ҳа! – ҳәа ччарак нҵицеит. Сара исзеилымкааит, иқьышә сыкәҵаны дысхыччозу, мамзаргьы иара ус, ихазы дыччозу. – Ара ууатәа, – иҳәан, инапы насирбеит. Икәмызцәа хылпа нықәиҵан, ахьаца адашәпа днықәтәеит. Ибґа надиҵеит аҵла ашьапы. – Аа, аллах, аллах! – иҳәан, ибґа аҿҿа алго иааиҵихит, нас скылкааны дсыхәаԥшуа: – Иҵыхәтәы мыҙит Кьынта ԥсаҭа шкәакәа. Сгәы иахәеит, дад, сгәы, иуасҳәаз

ажәа ахьухамышҭыц. Шәеиҭаԥԥы, ҳаблак шәыҭашәкырц егьшәыгым Кьынта имаҭацәа. Ҳазшаз ихьышьаргәыҭа сакәыхшоуп, издыруада, анаџьалбеит, аԥсуагьы иеҵәахә ахҿа ақәкны иамеихсыцыз. Сгәы раҳаҭны сынарцә мԥа снықәлоит убри иеҵәахә кыдымшәар. Иарбан ҳәынҭқарра дуу уи иеҵәахә кыдзаарц сџьабаа хәыҷык ахьалоу. Иахьбашамхаз убри сџьабаа, – иҳәеит.

Инахьхьинӡа, амра зхыҷҷалоз амшын агәы цырцыруа дынхыԥшылеит. «Ицәгьамызт иаарласны уқәлар убри, анарцә мԥа ҳәа узҿу», – сгәахәт. Ҿысымҭӡеит. Ииҳәоз даараӡа сгәы иахәозшәа, схы азышьҭны сӡырԥуашәа ҟасҵеит. Ишԥауури, иуҭахы-иуҭахым, аиҳабы данцәажәо, ублақәа ҭырхаха иара уихәаԥшлароуп. Ииҳәозеи? Хшыԥрҵарак дналагозар акәхап. Мамзаргьы ҳгәахы ааԥызҵәаӡаз – дара анқәыԥшцәаз изҭагылаз, ирхыргоз, амла ишакуаз, ахьҭа ишагоз, цәамԥахә шрымамыз, ишматцуцәаз, рыбга шырхәаз, рыбла шыхԥаз, уажәы ҳара ишҳаҵашьыцуа, ианаамҭоу амра зауз, ианаамҭоу зԥашәқәа аԥсаҭа иарԥсаҳәаз аҵиаа бзиа ҳшеиԥшу, ҳажәԥан каххаа ишылашоу…

Иажәа инациҵеит аҭаҳмада:

– Угәы ишалсыз збеит, дад, уабду изыҳәан иуасҳәаз. Уара угәы иахьалсыз сара иаҳагьы агәеизҳара снаҭеит. Уи иаанаго узхылҵыз ҳаҭыр рықәуҵоит ҳәоуп. Уара усцәымгьы акәым уи ажәа зуасҳәаз. Уззыгәдуу иоуп узыхлафуа.

– Ааи, аха ауаа ишраҳауа ирҵихьаз, иргьычхьаз имаҭәа ҳәа аҳәара… Аҳаиуан дадкыланы сабду ицәа ихыхра…

– Ҿԥныҳәарам уи, дад. Насгьы хыччарам. Кьынта сихыччар, саргьы схы сахыччеит ҳәоуп иаанаго. Гәаларшәаганоуп ишысҳәаз, дад, гәаларшәаганы. Ауаԥы, дад, идыруазароуп иԥсадгьыли ижәлари ирхыргахьоу.

«Рацәа сынҵәеит, Аԥсны аҵоурыхк алацәажәара дналагоит. Аԥсуа ҳәынҭқарцәа рыӡбахә данналага, иахьа акәым, уаҵәгьы аԥны сызнеиуам».

– Аҳаиуан аҳаиуан захьӡу, иара ахьааӡаз адәы заҵәык ахьадыруа азыҳәаноуп. Дасу идыруазароуп ихылҵшьҭра, иаб, уи иаб, уи иаб дызусҭаз, ихигахьазгьы. Дызусҭадаз уара уабду?

– Ахәура иҭаз, аҳратәра зыбԍа ԥнаҵәаз, аамҵа ҽыц анааи, ауԍә зқәызхыз, иуаѡхаз Кьынта Чынчба иоуп, – сҳәеит. Убас еиԥш исҳәеит, уԥсы иамаз ҳәа ирцәымԍу ауаѡ фатәык аним-ҵарыжьуа еиԥш.

– Избоит иуҳәашьоу. Аха уара уабду дагьқьаҳиамызт, ахәурагьы дҭамызт. Дагьаамыстамызт.

– Дынхаѡызма?

– Мап, дагьынхаѡымызт. Избоит исҳәақәо угәы ишамыхәо, исзымдырʒозар иаҳа еиԍьын шуҳәо угәанала. Убригьы зыхҟьо аиаша ахьузымдыруоуп. Уабду итәы баша иугәаласмыршәаʒеит арра уанцоз. Зыԥсадгьыл казыжьыз, иара ихаҭагьы, ихшазгьы, убри, уара уабду иԥеиԥшхаз аѡыза иԥеиԥшхоит ҳәоуп уи ииаанаго. Шьҭа ухәыҷым, цқьа уазхәыцыр, еилукаап. Ԛ-ажәак еихысҳәаалоит, Асовет мчы анаауаз, ҭауади-аамстеи шаҟьо иҳалан, шәгыл, шәабԥьар шьҭыхны шәырҿагыл, аби-ԥеи еибаҭиуа, аешьцәа нибарҵәо аамҵа еиқәаҵәа шәзааргоит абольшевикцәа ҳәа. «Аешьцәа аннибарҵәоз аамҵа ҳзааргом, аха аешьцәа анықәибахуаз аамҵа еиқәаҵәа наҟ иаҳхырҳәарцоуп урҵ зааруа», – сҳәон сара. Исзырҳәоиз? Акы, схаҵа сызлаԥшыз, исыхҵызгаз маҷмызт, ѡбагьы, сабацәа ирҳәоны исаҳахьан, сызхаанымызгьы сахаанызшәа издыруан. Издыруан, дад, аԥсуаа дара-дара аннибарҵәоз аамҵак ишҭагылахьаз. Уаамыццакын, уара уабду иҵоурыхгьы уасҳәоит. Ауаѡы ихигаз злоуҳәозеи, насгьы иуаҳаит ҳәа излеилукаауазеи уи еиԥш дақәзыршәаз умҳәакәа, иузымдыркәа. «ьоукы урзыʒырѡыр, рхы иахыччоит угәахәп, убас иахцәажәоит амҳаԥьырра. «ьанаҵ шәаагоит ҳәа раҳәаны, ижьаны иқәганы иргазшәа, дара иргәаԥханы иқәҵны ицазшәа рҳәоит. Аешьцәа аҳәаҵыхла еиҿагылеит, аби аԥеи ашәақьымца еиларҵо аҟынʒа инаргеит, аԥсуаа амҳаԥьырра ианықәнагоз ашықәсҟәа рзыхәан. Инахараны ихәыцуаз, акыр еилзыргоз, аурыс иоуп ҳаиқәзырхо рҳәеит, егьырҵ, даҽа ԥьоукых, аҵырқәа ҳидгылароуп рҳәеит. Убас еиҿагылаз, анибарҵәараҿы инеиз аешьцәа урхылҵшьҭроуп уара. Аурыс ир ирылаз иашьа аҟама наиԍырҳәаны, акьаԥьа дынҵалан, дныкәхәаша Ҭырқәтәылаҟа дцеит уара уабду иаб Чынч Шәлиман. Уаб иабду иашьа гәакьа

дишьхьан ҳәа уаҳахьазу уара? Даҳҭахым, ҳшьа ижәит, ҳахирҭәеит аҭырқә ҳәа иқәгылеит зыԥсадгьылаҷ иаанхаз аԥсуаа. Аԥсра иацәшәаз, абзацәа ахьыржуаз днанагеит ҳәа, аурыс дарауеит, аҳәажьы ҳаиркьашьуеит агьаарур ҳәа иқәҭны ицаз, амшын ныркә иахьнеиз, ацгәы ажьы рымазар ирфо акынза амлакра иақәшәеит. Уи инацлеит, ухшыбаԝ кылнаҭәо, ашоура. Азԝа-ҷкы ҭысит. Амгәахьаа рылалеит Шәлиман дназлаз амҳаԥьыраа ргәып. Дынкыдыгәгәало дышдәықәыз, иԥҳәыс дицәыԥсит. Исгәалашәеит, жәымҭацәгьа, аԥсра даналага, уаԝ дааишьҭит, сара напы сакуа сыкам, аха абранза дысзааиааит ҳәа. Ақьала дахьыҵажьыз снеит. Усканы сара сарԥысра сҭагылан. Уажәы дызбо ҷьысшьоит, иԥаҵақәа еимиааны, дбабаза дычны, ацәарҭаҩәы дықәиан. Еихәлацәахьаз ахәышҭаара дылхо, деихьыжә-еикәыжә, иԥынҵаз кылышьшьы, аҷеҳәаҷы дтәан хәбака шықәса зхыҵуаз сабик.

– Сзуҭахыз, Шәлиман? – сҳәеит, иааигәара сымнеикәа, ашәхымс сахьхыҵыз сҷеаанкыланы. Иуцәызҙар акгьы иаԥсам, иқьалахь сахьнеиз сԝызцәа, сықәлацәа азәгьы ибар сҭахымызт. Ргәаҩ ҳаман ҳаиҳабацәа, ҳаԥсадгьыл ҳакәганы ҳахьыргаз азыҳәан. Уигьы инацлеит Шәлиман иашьа гәакьа дахьишьхьаз. Аԥсны ҳаныказ акәызҭгьы, дкыдҵаны дыршьуан, мамзаргьы иԥсы ахьынзаҭоу Аԥсны ишьапы аларгылара азин имамкәа, шьала иикьашьыз ижәла ихыхны дықәырцон. Убарҭ аԝбагьы иара ихала ихы рықәиршәан, агәнаҳарақәа икаиҵаз зегьы ихьҙаны, аԥсра бзиа далхәдаха, лажәҵас, аҳәаҭра еиԥшыз, қьалак аԝныҵка аԥсра даҷын. Убри аҙәк илахьынҵахаз уазхәыцыргьы, акыр еилызкааула изыҳәан ианаҳәоз рацәаҙан. Аҭырқәа дидгыланоуп иашьа гәакьа дышьны дызкаижьыз, аҭырқәа изыҳәаноуп, ԥьанаҭ иаԝызаз, иԥсадгьыл ԥшҙа кажьны дзықәҵыз, нас абасҡак ҡазҵаз уазхәыцыр, чын дукгьы наиоуп, хәдацәахьы амалгьы дналадыртәап угәахәрын. Ачыни амали ракәым, ицәеи ибаԝи еикәыршаны, амла даго аԥсра иаҷыз исаби икырқы злаирхәхәшаз ҷаҵак имамызт. Сара убасҡан еилыскааит, дад, сыблала салаԥшны избеит, зашьа дызҭахым даҷеаҙәгьы дшиҭахымхо, напы дамкуа адунеи дшықәхо иара ихаҭа, зыԥсадгьыл зыԥсахыз, даҷеа дгьылк иара изыҳәан ишы-

разымхо. Абри Аԥсны дахьынӡаҟаз ихы даирхәеит аҭырқәа, аурыси иареи ахьынӡеибашьуаз дирқәԥон, дықәтцны уахь аҭырқәа иахь даннеи, зыбжьы зыхәлашәааз, зыбла цаз алажә аӡәыр иҭаху аиҳа патук иқәымлеит, уаѽԥсы дизхьамԥшит.

– Ҟамлаҭ, ишубо, сара сыԥсуеит. Алажә еиԥш сышьтәуп, сызшьуа дсымам акәымзар. Аллаҳ иҳәоны иҟалозар, иаарласны сгәаҟрақәа неиқәтәап. Атәым дгьыл аҿы лаж сыржуазар акәхап, уаѽԥсык иеиԥш анышә амадара сара сагьабаԥсоу. Уи хьаам, дасу илаиҭазоуп иааирыхуа. Ҳабшьҭра уаѽы днымхеит, абни, аҽҳәаҿы итәоу асаби ида. Уаҿа дануп, Аԥсныҟа узыхынҳәуаны уҟалозар, ԥсаԥоуп, уанаԥьалбеит, атәым дгьыл аҿы дкаумыжьын, дсызга, иреицәоу чнырс дҟалозаргьы, иԥсадгьыли иареи еиныриа, – иҳәеит. Ауха деиқәызкуазгьы димоукәа, дыԥсит Шәлиман. Анышә аабгьаҭны, дшеилаҳәаз дынҭажьны, лаж даажит. Иуцәызӡом, Шәлиман ицәа ихыскаауан асаби, аха асаби дсабиин, ихарагәышьаз, анцәа дшишаз, дшымаалықьыз дыҟан. Аҳәсақәа дрыстан, дрызәӡәеит, дрыхәҳәеит. Шуқьаҭ маҭәажәқәак ирбаз, иҭырҷҷа изырӡахит. Напы анидкылаха, иаарласны дхәылҵит иаргьы. Ибла хәычқәа ҭыԥхаауа, иӡамѽақәа ҿыҟаԥшьааза, цых-цыхк, хәычы еиҿамск иакәхеит уабду Кьынта. Исгәалашәоит, зынракгьы ҳанҕытцсит ахәычы сара сҟны дшыҟаз. Дызԥоу, зшьа далҵыз дузымдыруа, ма духаршҭны, иара унаихәаԥшыр, ҳаи шьыри, дзеиԥш ҵәѽаншьап мырӡгоузеи уҳәарын.

Убри аӡынра зегьы, реиҳа зыгәра згоз, сѽызцәақәак ираҳәааны иазыҟасцан, абналара азыҳәан аҽеырхиара ҳаҿын. Ҳалацәажәон, ҳазхәыцуан Аԥсныҟа ҳаарц азыҳәан мѽас иалаҳҳшаз. Ицәгьан уаҟа, аҭырқәа иҳәаа ахытра. Мшынла уаауазаргьы – уркуан, мѽакы уқәланы удәықәларгьы – аҳәааҿы урышьҭуамызт, уаарымԥыхьашәар, иуеигӡодаз, илоугәыдҵаны, алажә еиԥш ушьны улкарыжьуан. Абрахь уахьааиуаз, Аԥсны уахьыӡхыҵуаз, иаҳагьы еицәан. Абаҕәазаҿы аидара ақәызхуаз, аԥсыуаак рыла, уҳәан-сҳәанымкәа, ииашаҵәҟьаны ишыҟалаз ҳаҳаит, аԥсуаа ақәтәаны Аԥсныҟа ицаз аҕба, иахьнеиз, иҭатәаз амҳаԥьырцәа, рыдгьыл ршьапы ақәыргылара азин рырымҭакәа, инҵәаз нҵәаны, иаанхаз цәгьаԥсышьала рыԥсы

рыманы,еиҭахҬырқәтәылаҟа ишыхынҳәыз.Даараҙа ҳархәыцит, ҳалаҳь еиқәнаҵеит ари. Зҽеидкыланы иҟаз аҩызцәа ҳҟнытә аҙәырҩы ргәы канажьын, ахынҳәра ацымхәрас, иқәҵны ԥыҵҩык Шьамтәылаҟа, даҽа шьоукы Бырзентәылаҟа ицеит. Слымҳа иаҳауан Аԥсныҟа хынҳәышьа ыҟам ҳәа, аха сыблала исымбакәа, сгәы иханаҵомызт.

Ԛ-ажәак еихысҳәаалоит. Дсыдкыланы исымаз аԥсҭынха, асаби Кьынта сиқәлан сара Аԥснынтәи саныргоз. Ибзианы исгәалашәон ҳахьынхоз Абжьаҟәа, исгәалашәон бзиа избоз, саб сзықәиртәалоз ҳҽы, уи ахьҭакыз аҽҭра. Исгәалашәон ҳгәашә анаҩс,анаараҷы алакар ианыланы,ахәхәаҳәа иҵхәраа иахьаауаз аҙыхь. Шаҟантә сангьы, сабгьы, саргьы, аҙба ҳшакуаз ҳаныцәалак, сқьышә аҵакны изжәуашәа, ԥхыҙ ишызбо мацара сааԥшхьааз! Узыхшаз уан дануцәыҙлак, дад, ма лыблақәа, ма лыччаԥшь, ма лнапқәа, ԥьара акы иаҳа иалкааны, лассы-лассы иугәалашәалоит, уахьцалак иуцрымҵуа иузынхоит. Сара Аԥсныҟа амҩа сықәлаанҙа убри ҳзыхь сыбла ихгылан, слымҳа иҭаҩуан ашьҭыбжь хәыҷы. Амшын схықәгыланы, шьжьымҭанла арахь, аԥсуаа ҳагаҷахь санааԥшлак, амшын ихчылаз ахылҩа-ԥсылҩа убри аҙыхь иахылҵуазшәа сгәы иснарбон. Исыцрымҵуа, иара ашҟа исыԥхьо, сан-сыԥсадгьыл исзыннажьит убри.

Ҽнак, ашәшьыра сыҵаианы убри аҙыхь сшазхәыцуаз, ашырҳәа сҩагылан, амшын ахықәахь сцеит. Усҟан смышәхәы аақәыҳәҳәахьан. Амшын сынхықәгылан, абрахь, Аԥсныҟа саапшуа, сыбжьы ҩҵганы, ҭоуба зуит, егьарааны сыҟазаргьы, амшын сырны, убри аҙыхь сқьышә наҵак ишызжәуа ҳәа. Снеип, аҵх иналакны акәзаргьы, саб имҙырхаҷы алакар сқьышә наҵакны сызхара зжәып, сгәаҵа ныҵнарҵәааua ашьха ҳауа нылбааздап, нас аҟәҟәаҳәа инасгәыдҵаны сыршьыргьы ҷьанаҭуп сҳәеит.

Ҽыхьшьырҵас иҟасҵеит амшын иадҳәалаз ауаа. Аидара шьҭыхраҷы срыцхрааuан, асқьала сыԥссон, аҕбақәа анааҷықәгылалак, сҭаланы ирзысыҙәҙәон, ирзысрыцқьон. Иарбан усуразаалак, акгьы хәымгасшьомызт. Сзышьҭаз, исҵахыз, сыбналаны аашьак ыҟазар еилыскаарц акәын. Башан. Еилыскааз убриоуп: мшынла аҙхыҵра азхәыцрагьы иаԥсамызт. Аҭырқәа

иҕбақәа Аԥсны агәҽаҷы иҙыхгыломызт, инарышьҭуамызт, инеиҙаргьы,ауаа иҭаз ҭытцыр руамызт,ҳара ҳзыхәан агәашәқәа зегьы аркын.

Ишԥаҟасцоз? Азхәыцра салагеит шьапыла сшаашаз. Ачкәынра, дад, ашьеи адеи реилашра, ахшыѡ аласра ауаѡы иакәымгьы инарҟаҵоит, аха уи ыҟамзар иҟаломызт агәаҕьрагьы, иҟаломызт агәымшәарагьы. Ҽнак, амшын аҟәара сшаваз, санынаԥш, аҭырқәа иҕбак ааины асқьала иаадгылеит. Еидарак ақәыхтәыс ҷьоукы ирымазар, срыцхраап, ҟәыршқәакгьы сырҭап сҳәан, асқьалахьы снеит. Уаашь арԥыс арахь рҳәан, ҷьоукы аҕба сынҭаргалеит. Абарҭ аидарақәа шьҭыхны игала рҳәан, снарыцарцеит иашьыкьқәак. Даргьы саԥхьаҟа индәылтцит. Акатаҳәа аидарақәа ақәысхуан. Схынҳәны сахьаатәалаз, аҭзамц аҷы сылаԥш накәшәеит хсаалак. Иаакыдԥааны, ирҽены сыкәа инҭасцеит. Аҭырқәа идгьыл, ҳара ҳахьыҟазгьы, иҳамыркәкәааз ҳаԥсадгьыл Аԥсынгьы анын уаҟа. Игьежьҙа, жәѡангәыԥшшәылаха, урҭ ирыбжьатәан аԥсуаа ҳанасыԥ згаз амшын. Цқьа сахәаԥшны игәасҭеит, аҭырқәа иаҳа изааигәаз ақырҭуа идгьыл ахь хытцшьас иҟоу. Знык ақырҭқәа рҷы сызнеир, нас сыѡны сыҟоушәа исыԥхьаҙарын. Уахәаԥш, аа, уажәы ҳахьхыԥшыло, улаԥш захьҙом, ҷықәк амаҙамшәа, нҵәашьак ақәҙамшәоуп ишубо, арахь ахсаала иахьаныз уахәаԥшыр, аҙиа Риҵа иаҟароуп уҳәарын. Изакәызеи, сҽааибыҭаны сҷынасхар,мшқәак рыла снахыкәшоит ааугәахәуп. Уиаҟара зуасҳәозеи, хы-шықәса амшын ухын, ишыҟоу ухаҵа иудыруеит.

Унасыгәҭасыр – усыдкьаны укаҳартә сѡеидасит. Зынрак ҳанҕыҵысуаны сыбналеит. Амѡа сыҟәлеит. Уажәы дызбо ҷьысшьоит уабду Кьынта ԥсаҵа шкәакәа, дахьышьҭаз снықналеит, иуцәыззар акгьы иаԥсам, дсыманы амѡа сыҟәларц ҙбаны исымамызт. Даагәыдкыланы, дшыцәоу бзиала ҳәа снеиԥырҵны сцарц сҭахын. Сишьцылахьан, дсашьоушәа, мамзаргьы сара сшьа далҵызшәа бзиа дызбон. Сгәи сылаҕырҙи еилаҵәо, дгәыдкыланы сцарц данаашьҭысх, сыхәда инапқәа аакәыршаны, снумыжьын атәым дгьыл аҷы, срыцҳауп иҳәозшәа, дцәымҭхьаны дшыҟазгьы, дсылаҳәаҵаны сикит. Убасҡак сгәы дрыцҳанашьеит, сылабжышқәа хаҟәҟәалеит, сара –

гәырԥеи гәаҟреи зылабжыш арбахьаз. Сыршьыргьы ҳаицыршьып, млакы, хьҭакы сакны сыԥсуазаргьы, ҳаицыԥсып сҳәан, сыхәда инапқәа шакәыршаз сындәылҭны, ашарахь еихахьаз аҵх иналак, амԥа сықәлеит.

Иаарыцқьаны хымз амԥа ҳақәын. Амза хынтә иԥагыланы, ихахаҙа ишҳахәаԥшуаз, иҭҭәааны, нас цәашьҭас иҙыҭуа иагханы, хынтә инҭашәеит. Аԥшьынтә раан иԥагыланы, уажәыгь амԥа шәықәума, шәара гәаҟқәа ҳәа ианааҳахәаԥшуаз, аԥсуа дгьыл аԥынҵаҷы, ҳшәаҙыҙо ҳшьапы нықәҳаргылеит. Ҳгәи ҳахшыԥи убасҟак ицагәхьан амԥа ҳшықәыз, убасҟак ҳцәаныррa цәымсахахьан, аҙәы амц иҳәап, даараҙа сгәыргьеит, сыгәҭыха шынаҙаз еилыскаан, агәыргьара ду соуит, адгьыл сыԧеныкәыжьны, акиноқәеи ателевизорқәеи рҟны ишубало еиԥш, слаҕырҙышо сҵәыуеит, исгәыдсыҳәҳәалеит ҳәа уасҳәар узжьеит. Сахькамҳаша, ахәыҷы сахьиқәымҳаша акәын хәыцырҭас исымаз. Сара саҵкыс иаҳа амч илан, иаҳа аныҟәара илшон Кьынта. Аԥсны ҳааит. Егры ацҳа ҳақәсит анысҳәа, дахьынаԥшуа иаб иашҭа дҭаԥшуаны, абысҭа кнырхуеит ҳәа изҷырҭызшәа, дытцҟьаны дыԥит, дагьнышьҭыпа-ԥышьҭыпеит. Уи сара сеиҳа амч илазҵази ҳаԥсы еиқәзырхази уасымҳәаҙеит.

Сара, абри ахыжәжәарах иубо, дадхеит, сыбаԥқәа шәынтә анышә иафахьазаарын, шә-ԥсык схазар исзынхомызт Кьынта иакәымзар, убри дсыманы амԥа сықәымлазҭгьы. Уара, уи имаҭагьы, ас уеилаарцыруа, амшынуаа рыматәа ушәҵаны уажәы саԥхьа узгыломызт, убри асабии сареи, аҙәы иԥсы егьи еиқәырхо, амԥа ҳақәмызҭгьы. Сахьухәаԥшуа суҵашьыцуеит. Адунеи аҳәынҵқарра дуҙҙақәа ируаку аҳәынҵқарра рыр уалахәын. Хьаада-баада уаԥсуа дгьыл аҷы унхоит.

– Ҳаргьы, ишуҳәаҵәҟьо еиԥш, хьаак ҳамаҙамкәа ҳаҟам, – сҳәеит.

– Ахьаақәа зегьы иреицәоу анцәа иузааимгааит. Аҧсадгьыл уцәыҙны, убри азыгәкра... Ауха Кьынта инапқәа сыхәда иакәыршаны, дсылаҳәаҵаны симкызҭгьы, илахьынҵахоз иара, ислахьынҵахоз саргьы?!.

– Иара атәра дацәугеит, деиқәурхеит, аха уара дабаухәагәышьеи, излоуҳәаз ала, фы-шықәса ирҭагылаз асаби?

– Акрысҽаимҭоз! Иԥьоушьаргьы, иара иакәын акрысҽазҭоз. Исгәалашәоит, раԥхьаӡа, даныстиуаз, убасҟак дҭәыуон, сара схаҵагьы, сгәы иҵаз шыздыруазгьы, сылабжышқәа шысрыцқьоз, агәашә сынҵытцит. Уи иаҳагьы еиҧхазаап, иаҳагьы аԥшәмацәа агәра днаргазаап ииашаны дрыстаҵәҟьеит ҳәа. Аҳа сшыкәу, аҭәа снықәлан исҳәоит, дад, аха сықәра уаԥшы, шәи шықәса хәмаргам, ихьанҵагәышьоуп. Бзиарас иҟастҭаз, амҩа ҳанықәлоз саҳаҵа иҵастцеит хԥаҟа жәцәеимаа. Акы анхалак егьи ааҵызгон, рызегьы ганкы-ганкы ханы ианалга, ҳаргьы ҳанзымнеиӡа, иаарҳәны рыӡахра салагеит. Иахьаасырҳәыз, ианхалакгьы, убригьы касыжьуамызт, аганкәа рыссаны, аачә алысхуан, уаҳа сызлаӡахуа исымаз. Ҷәабаҟа мшы ҳныҟәахьаны, саҳаҵа амгьалқәа, акәакәарқәа цырак ҭаршәымкәа, иршәшәааны, иҟәшәааны иаҳфеит, ҳалгеит. Дгьыл шьаҟьасҭак, рхарак аҟны ҳнанагеит. Уаҟа инхоз ауаа ирбааԥсшәа, ирхәанчашәа акәын аҭырқәшәа шырҳәоз. Иҟалырын аурымцәаззҭгьы, мамзаргьы анкьаӡа уахь иқәнагалаз ерманцәаззҭгьы. Аҵаҵын драшәон. Снеины, иҟәаҟәа-чаҟәаны, издыруаз аҟыжә-быжә ала ирасҳәеит, аҵаҵын шәзысрашәоит, ахәыҷгьы саргьы акраҳҷашәҵ, мҩаныфакгьы ҳашәҭ ҳәа. Ҩымш сырзырашәон. Ҷәамш аныҟәарагьы ус имариам асаби изыҳәан. Егьа дышьҭысхуазаргьы, бжеиҳан ишьапала дауан. Икаԥсахьаз имчқәа маҷк ианааҵала, иԥсы анааивига мшқәак иҳазхашаз афатә сырҳартә саныршәа, амҩа ҳныкәлеит.

Иаҳа-иаҳа ҳааԥсара ҳахьӡон. Ҳамчқәа маҷхон, афатә акәым, ҳҟырҟы злаҳархәхәаша аӡыцәҟьа ҳамамкәа ҩымшхымш ҳанаанхалоз ыҟан. Ажәаҷынтә исҳәоит акәымзар, амҩа азуҳәартә иҟазма ҳазныз. Бжеиҳан абнара ҳалан, абааррақәа ҳарҵан. Урҵ ирыбаргәыз, ҳазмыхәоз аҟәаԥа-ҷаԥарақәа ракәын. Хәаԥьа хәыҷык ҳара ҳзыҳәан шьха ҳаракык иаҩызан. Арахь ихараны амшын ҳзаԥырҵуамызт. Абни, уажәы уареи сареи ҳахьынаԥшуа, ицырцыруа ҳазхыԥшыло, ҳара аԥсуаа изныкымкәа аԥсцәаҳа даҳзыӡхызгахьоу, амҳаԥьырра иагаз ауаа, ԥьаҳанымҟа изго цҳатцас ирзыҟалаз амшын, уажәы ахәыҷгьы саргьы ԥсеиқәырхагас иаҳзыҟалар акәын. Афҩы ҳԥынҵа инҵасуа, мамзаргьы ацәқәырпа шьҭыбжьқәа

аиқәцәара иаҽыз ҳгәыргьа дырҽыхо, ахықә ҳҽеадкыланы ҳааауан. Иара амца зҭашәаша, ахықә иаваршәны уныкәап ҳәа уҟоу, шьаҽак унанашьҭуам аҧслымз, ушьамхқәа ааутнахуеит. Аҟәара хаҳәқәа ракәзар, аҵкыс еицәоу.

Ишысҳәоз саҟәыҵит. Раҧхьаҙа уабду данысҭиуаз, убас еиҧш ҭәуарак, ҳәҳәарак ҳәа ҭеиҵеит, дызсырхәҳауаз, абгыз дахшеит, ари ҳара даҳҭахым ҳәа рҳәарц аҷыкоуп ирыгхаз. Деиқәпах дҽаҳәаны днышьҭасҵан, саҳаҭа рҭәны ашҭа сынҭытҵит. Дызсырхәҳаз усҟантәи аамҭазы рыпсы рылоуп ҳәа ззуҳәаша ҭаацәак ракәын. Агәашә ҳнадгылеит. Дынхьадышьшьны аҟәаҽыҳәа днатәеит, уаҳа наилымшо инеихьаз асаби. Саргьы скамҳарц, агәашә сахьынҳаланы искуп. Уажәы избо ҷьысшьоит, уақәтәар ушьҭнахрын, леиқәатцәа дук агәашә иааҭҟьеит, убас ацқәа хырҷьаҷьаны иҳажәлеит, ҳааихнамхыр амуа. Лабажәкгьы скуп, аха ирыхханы исызҟьом: слаба сҟьар, сакапанны скаҳауеит. Ахәыҷы деизҟәыҽы дахьтәаз ианынаихаххы, иаагәыбзыгын, иҵыхәаршәшәо, аҟуҵәуара иалагеит, иацәыʒхьаз ҭынхак дабазшәа. Ииашаҵәҟьаны ирҳәоит, алацәгьа уанаклак, уҽкажьыр – иуеишʒом, иуҧырҵуеит ҳәа.

Ус, анцәа илҧха иоуртә, иеиқәа ахы ҭбааҙа, ифес хылпа кәацәҙа ихаҵаны даакылсит аҧшәма. Нхаҁы бзиак, нхаҁы қьиак иакәымкәан дыҟамызт, ажәак мҳәакәа, аҁныҟа шәааи ҳәа агәашә ааиртит. Абжьааҧны акәзар, сызцәыбналоз аҭыркәа ианичар фуҟаражәқәа рыфҁы ихкааны мацарагьы, заҵа иашҭа сҭамларыз, заҵа ичеиҷьыка сҽасмырҟьашьрыз, аха уажәы, аʒәы игра иʒап, акы сазхәыцуа сыҟамызт. Сара схы агәхьаа сымкыргьы, асаби дрыцҳан, дшыҽаа-ҽааауа амла дысцәагон. Шаҟа шықәса ҵыз убоит уиаахыс, аха иахьагьы исгәалашәоит убри аҭырқәа ихьʒ, ацәгьара узызуз, ма уара ухаҭа ламысдарала, ууаҁра ацәа ҧнаҽуа раҧхьаҙа иужьаз ауаҁы, иҧшра-исахьагьы ухашҭуам, ихьʒгьы угәы иҵыҵуам, насгьы саргьы сыҷкәынамзи, сгәынкылара уажә еиҧш, аҁ ирфаз акәахьча иаҁызаха, икылхха иҟамызт. Ҳафиз ихьʒын убри, раҧхьаҙа уабду Кьынта дызсырхәҳаз.

Иҁныҟа ҳнеигеит. Зкьатеиқәа еидҁалахьаз ахәыҷы, зны ахырҵәы иҽасҵеит, ҁбаҟа саат анаатҵ, ақашь изыҟашәҵа ҳәа срыҳәан, ақьашь изыҟарҵеит. Иҧсы ааҳгеит.

Схы-сҭыхәа иасҳәеит Ҳафиз. Иасҳәеит ахәыҷы дшеиҭыму, ҭынха дышимам.

– Уаѽы жәла бзиак иакәымкәан дыҟам, – иҳәан, абазараҿ икылыргаз ҳаиуанк дахәаԥшуашәа, иблақәа дырхыԥшылеит, ихаԥыцқәа дрыҵаԥшит.

– Арк дрылазар, ԥшра-сахьала иаарылукаашаз, ауаѽы кьалантар диԥагәышьан, иангьы убас иҟаз аҙә лакәын, илахьынҵа цәгьан акәымзар, – сҳәеит.

– Илахьынҵа зыцәгьоузеи, – ҿаатит Ҳафиз, иԥатҵа хьадышьшьқәа ыршо, – даҽа шықәсык-ѽышықәса роуп, нас ахьшьцәа днаган дрысҭап, қьаф иулап, шаҟа иҵаху ахш-хырҵәы ифалап. Бзиа иумбои уара ахырҵәы, ачаѽыр? – ахәыҷы ихы инапы нықәишьит. Ддысызшәа, иқьышәқәа еиҟәыԥҵа, иблақәа ҭаҳаны дтәан Кьынта.

– Сара Аԥсныҟа сцарц сҭахуп, – иҳәеит иара дҷырпаҕьҙа.

– О, абаза, аҭырқәшәагьы иҳәозаап ари. Сгәы иахәеит, ихә иаҳагьы ишьҭытҵуеит убри азыҳәан, – иҳәеит, дгәырҕьан, ифес хылпҵа қәацәҙа ҵаҟа длахан илахь инҵаиршьшьит.

– Иара дымԥсааит, сара ихә сырцәгьом, уамак сҭахым, – сҳәеит.

Агәаҵәа ацымхәрас, агәымбылразы, арыԥҳа рызҭоуп ҳәа ззаҳҳәо, аҭырқә ианичарцәа дышреиуазгьы, изымычҳазт, наҟ агәашә дынҭалеит ахәыҷы диманы. Уиаҟара заҳҭахузеи, мышқәак аатҵхьаны, дшыҳәҳәоз, снапқәа дышрыцхауаз, снапала даақаҳәаны днышьҭасҵан, сҳатҳәыжә, ауаѽԥсы дҭины иҵнысхыз афатәқәа рыла ирҭәны исазқәынҵа, ианааилашәшәуаз агәашә сынҭытҵит.

Аухатҵәкьа схынҳәны снеир, акы, сымчқәа маҷын, акгьы сылымшар ҟалон, ѽбагьы, дыбналар ҳәа ишәаны, ацаԥха ахьҿоу ԥьара дыѽнакызар ҟалон ахәыҷы. Сахьаанаскьаз бнараны снылалеит. Наараны хәык снаҿалеит. Сшәаны амца ауеиқәыстҵахуаз, ԥсатҵлак ашьапаҿы, латҵас сҿааикәаԥсаны снаиан, сынҭаҳәахаа сыцәеит. Сара мыжда, аԥсуа дгьыл афѽы алшәшәоз ԥьушьап, инахараны аԥша иаанагоз, амшын афѽы спынҵа иҵасуан, ацәа иаасымнахаанҙа.

Ашьжьымҭан санааԥш, иҵегьы сҿазааигәастәып сҳәан, амшын ахықә ахь снаскьеит. Асақәи атҵәаԥшьи рыла зхы-

зҽы зырхиаз аҭыԥха леиԥш, ицырцыруа, аҭра иҭаҿырбо, касыш ҵаҒакгьы ахадыршәызшәа, ахылԥа-ԥсылԥа ахылҵны ицо, игәырҒьаҵәа аҭра иҭаиан аԥсуаа ҳанасыԥ зхәаҿыз амшын. Акраамҭа, амра ԥхалааншҙа ҳаракыракаҽы стәан. Исгәалашәоит, санду длыкәлазар иамарацәаны, дыбҒарҟәҟәо ҭакәажәык ԥыцьа ахәыҷқәа лыцны дааин, аҟәараҽы дынхыкәтәалеит. Ахәыҷқәа Кьынта иеиҳа еиҳақәан. Уажәшьҭа сажәит, сгәы ԥшқахеит, дад, аха усҟан, сарԥысра санҭагылаз, агәыԥшқарақәа здыруаз уаԥымызт. Убас сшыҟазгьы, ланду илахәмаруа, амшын иҭапаҷҟәаламуа, амшын ҙы еиқәтәо, адунеи дара рзыҳәан иџьанаҭханы иҟаз убри аҭакәажәи лмаҭацәеи сышрыхәаԥшуаз, сҙамԥақәа ирхьыкәкәа, аҳәҳәыҳәа рҽаархеит сылабжышқәа. Аԥҳәыс данҵәуо ажәԥан ччоит, ахаҵа данҵәуо ажәԥангьы адгьылгьы ицҵәуоит рҳәоит, дад, избанзар ахаҵа илабжыш аауам абашаз. Исҵәыуон сара слахьынҵа, исҵәыуон аԥсуаа ҳԥеиԥш еиқәаҵәа. Ҷәԥанк аҵаҟа ҳизар, амра лашара зегьы еицаҳзеиԥшны иԥхозар, избан, изсаҭәамхазеи саргьы, аа, насыԥ рыман ранду илахәмаруа, амшын иҭапаҷҟәаламуа ахәыҷқәа реиԥш, агәыргьа-ччара? Аҵла гәаԥара сҭыҵма, иабаҟоу сара санду, сабду, иабаҟоу сани саби? Адгьыл аҽы рызкәа ҭыԥ ҟалама, мамзаргьы рыбаԥқәа амшын иҟьо иамоу?

Исгәалашәон, ссабины, Аԥсны ҳақәцаны, аҒба ҳанҭарцалоз… Аҟәараҽы аҳәҳәабжь иқәыԥуаз, ашьха қытқәа рахь унаԥшыр, аҒлԥа ахчылара… Ауааԥсыра раҵкыс еицәаханы еибарҟаауаз арахә… Нхарҭа-нҵырҵак, фатәык-жәтәык ҳәа деимдо дахьныҵытҵыз, ихнымҳәыз саб… Усҟан, уи данаҳцәыҙуаз, аҭырқә иахь ҳаҙхыҵхьан. Абарҵқәа зегьы сышрызхәыцуаз, иансзымчҳа, ашьеи алабжыши ирызҙышо анышәаҙа сыенықәсыжьын, сеиҵақьызқьызуа аҵәыуара салагеит.

Аԥсуаа ҳалаҒырҙ икатәоз хьы раҙынхон даҿа ԥьоукы рзыҳәан. Ажәԥангьы ҳара иаҳзыҳарамын. Изхысҳәааув, абас еиԥшқәа раан, ԥсабарагьы уаагьы анугәтаслак, ууанҙа ухы иадумбалаҙацыз мчык узцәырҵуеит. Иҟаларын, слахьынҵа, сразкьы еиқәаҵәа шысҵәыуоз сгәы ԥжәаны сыԥсыргьы, убри агәырԥа иахылҵыз, иԥсеиқәырхагаз, агәаҒ мҽыхазҭгьы

сгәатҵаҽы. Ауаа ракәым, ажәѡангьы иасырбарц сҭахымызт сылабжышқәа.

Аҭакәажә ахәыҷқәа лыманы данца, амшын ахь сылбааит. Аҳәы сибарҳәагьы сшәоит. Аҭырқәа ианичар дшыҡаз усоуп, уҟьала-ԥаланы, узатҵәны, имч шуқәхо анааиба, ма илоугәыдҵаны уишьуан, мамзаргьы урбаандаѡны ахәура уҭеиҵон.

Амшынаҽ сҿыскәабеит, сыматәакәа сыҳәҳәеит, аҟәара иныкәыԥсаны исырбеит. Амаҭәахымкәа, сара мыжда, сыблахкыгаха сеилаҳәан, изакәыхи, напыла сыра аштә еиқәак сышьан. Трабзан аҟәараҽы цәгьала иԥсыз, амла иагоз мҳаҵьырк исааирхәаз схарԥан.

Уахынла амшын сынхыкәтәало, ҿынла абнараҽы сҿынапхьакуа, хаха-хымш убраҟа сыԥсы еиҭаскит. Уабду иҭнысхыз афатә маҷк сыԥсы аасыланатҵеит. Уажәшьҭа, сгәанала, имч ааилалахьан Кьынтагьы. Аԥшьымш рзыҳәан, ихәло ианалага, аѡны сҿазааигәастәит. Снахаѡа-аахаѡаны, анеирҭа-ааирҭақәа гәасҭеит.

Аҭаацәа шыцәара ицәахьеит анысгәахә, ақәыцьма шазымнеира асар рыҭра, сҷытыбжь мыргакәа, аԥенҵьыр сынкылсит. Имаҭәақәагьы иаргьы ааидкыланы, ахыза даагәылхны дсыманы сцеит.

Мчыбжьык аҟара ҳамѡа абеит усҟан иҭнысхыз афатә. Уаѡҵас ифозар ѡы-мш хатҵак иифашаз акәхарын, аха ԥсымышьҭыга, цәа мырбаага ҳәа, сара ҿатҵак сҷы инҭаршәуа, ахәыҷы имч камԥсарц, афатәгьы нымҵәарц сеиҷаҳаны инеиҿатҵо ҳнеиуан.

Убас хынтә дҭины, хынтә дгьычны даазгеит, дад, уара уабду. Амала, ҵаны, ахынтә раан, дгьычны дызгеит уҳәартә иҟамлеит. Аҭираз аргамаду дҭины ихә ыҵсхит, аха дызсырхәҳаз ишылбоз, аргамаду даадәылганы дызгеит. Лыԥсы ҭаны дыҡазар, лажәра касышла имѡасааит, исаҭәамкәа сахьлызныҡәаз, анцәа ибоит, исхарагәышьам.

Аха ԥсыхәа сымамызт. Саҳәызбагьы ауаѡы ишьа аҿашыр сҭахгәышьамызт. Сахьаалыдылкылаз сналыдбзиалаханы саанхаҳаргьы, сара усгьы насыԥ змамыз уаѡын, аха ларгьы

насыԥ сызлыҭагәышьомызт. Аʒәы дубап, иахьизеиҩьу, изхара ахьифаз, қьафурҭак ахьибаз иаангыло. Амшәгьы иамоуп ахатәы ҳаԥы. Шаԟантә схы сазаҩьхьаз убас сахьишаз, сара сызшаз. Сыԥсадгьыл ансымихуаз исымихындаз уи агәхьаагарагьы, азгәыкрагьы. Аԥсныԟа схы рханы, луанытә сҟәыԥсычҳауа, ччаԥшь сҟьышә иԥәʒамкәа санбанʒаԟаз, уи закә ԥсҭазаарахоз.

Исыздыруам, ганкахьала усызхәыцыр, иԟалап, хаҵаҵас сымныԟәеит, аԥҳәыс ашәарҭа дышҭагылаз дкажьны убналеит, ушәыргәындахеит ҳәа сзуҳәаргьы, аха даҽа ганкахьала уазхәыцыргьы, саангылар, ҳахьыԥсуа ҳаицыԥсып, ҳанхаргьы ҳаицынхап ҳәа сылԥырымҵыр, иаҳагьы ашәарҭа дҭасыргылон уи аԥҳәыс ԥшʒа.

Абасҁак еибашьреи, хҵәареи, егьа гәаҟра, егьарыла ҳцәа ԥырҽеуа арыцҳараԥәа ҳрықәшәазаргьы, аʒәы ицәгьа иʒап, сабʲьар лаиԥәкны – дҕаз, дҭынхаз, – аʒәгьы дсымшьгәышьацызт. Убраҟа, убри аԥҳәыс еиба лыѽнаҽоуп раԥхьаʒа ауаѽы дахьсымпыҵаԥсыз. Ашьҭахь, арахь саныхынҳә, аурыси аиапони реибашьраҽы саналахәыз, сшәаԥьпса аʒәырѽы ирыҕрысҳәеит, аха уи иазууазеи, уи ашьҭахь, саргьы акыр саныѽеидас, акыр анеилыскаақәа иԟалаз усуп. Аԥҳәыс лхыбаара, мамзаргьы лыпату ахьчара мацара ирыхҟьеит ҳәа уасҳәар мцуп. Уаҟа зегьы еилалеит. Уи ишьрала саргьы схы еиԥәсырхон. Уи ишьрала исзымдыруаз аԥсыуаак ршьа зуан, ршьа зуан ԥсышьацәгьа зоухьаз сани саби, ршьа зуан сѽызцәа бзиақәа, исцәыʒыз, мамзаргьы сара снапала анышә иамаздаз атәым дгьылаҽы.

Ажәа ахы умҳәакәа аҵыхәа узҳәом. Кьынта хәыҷы инапы данкны, ҳлабақәа ааҳаҵарсуа, ҳаихьыжә-еикәыжә, алақәаҵәҟьа ҳанырбалак, ишәаны ганха иасуа, ҳабла хәыҷык ҳаалалеит. Аисыр ала ихыбны, уажәы боурасгьы иҳаҵәаҳамшьартә ѽны кьоу-шәоуқәак игылазгьы, рыԥшәмацәа еибабар ҳәа ишәозшәа, аки-аки еицәыхаран. Атыҟә аҟны ҳнеихьан ахәыҷгьы саргьы. Ҳнапы нарымҵакуа, ча ҽаҵак ҳашәҭ ҳәа ҳахьрыхәоз, зѽа-ҽкы дҳархьыр ҳәа ишәозшәа, алажә еиԥш ҳаԥхарҵон.

Ԛынтә дҭины дсымгьычхьаз:

– Сҭины, Ҟамлаҭ, еиҭах сҭины, амала нас снижьны умцааит, еиҭах уахынла ункылсны сгьыч, сара сыцәаҳом, – иҳәон Кьынта.

Аҭесԥыҳә ахьхьа-хьхьаҳәа еихаԥсо, ахәхәаҳәа аԥша ирсуа зашҭаҷы итәаз ҭаҳмадак дызбан, снеины сиҳәеит уанаԓьалбеит, саргьы сыԥсуеит, иаргьы дсыдыԥсылоит, сызлацаша мԛаныфак сыҭ, абри асаби уара думаз, умаҵ иулап ҳәа.

– Абраҟа уахьынаскьо, – иҳәан, снарԥшны ԛнык сирбеит, – ԥҳәысеибак лхала дынхоит. Лхаҵа ианичарын, еибашьра дахьцаз дҭахеит. Убри длуҭар ахәыҷы, дгәыргьаҵәа длааҳоит.

Аҭаҳмада снаиеихырхәаны, иҭабуп ҳәа иасҳәан, исирбаз аԛны ашҟа ҳҷынаҳхеит. Ажәа мыцхә иазууази, иаарыцкьаны мыш ԛажәа ҳаҟан Кьынтагьы саргьы убри аԥҳәысеиба лҟны. Иҟаларын иҵегьы ҳаанхаргьы, иаалырҟьаны ахлымҳаах ҳақәымшәаззгьы. Зынгьы убас сгәы аабжьажьеит, лара згәы сызцаз аԥҳәысгьы дрыцҳауп, иара ахәыҷгьы изеиҷуп, усгьы дызгаргьы дахьызго ҳәа акгьы ыҟам, ибылхьоу, иццышәхьоу қьаԥҭажәк ҳахылоит, саргьы испеиԥшу анцәа идырп, ма сыршьуеит, мамзаргьы Сибраҟа сахыргоит, длымаз, длааӡааит ахәыҷы, саангылап саргьы ҳәа. Абри сшазхәыцуаз, иныкәҵаааԛәҵо ишысшәоз, ишыззоз ауп ауаԛы ишьра сшақәшәаз.

Ауаԛԥсы иԥсҭазаашьа ԥсҭазаарас исоузҭгьы, саргьы уаԛԥсык иԥшра-исахьа сымазар акәхарын. Ҷәԛахырлеи ауреиашәареи рзыҳәан сгәы нимырхеит, егьирахь адунеиаҷы гәыргьарас иҟаз зегьы срылыхәдазтәыз, хыхь иқәтәоу ҳаб анцәаду. Уи аԥҳәыс ԥшҳа, аԥҳәыс қәыԥш раԥхьаҳа лгәы ансызцазгьы ибзианы исгәалашәоит, убасҟанҵәкьагьы издырит. Ҷаҵақәак анаҳфа, иаҳфаз ахәыҷы ҳарааԥсан, ҳныкәҳаны ҳацәеит ахәыҷгьы саргьы ҳаннеиз ауха. Ахш ҳлыржәит адырԛаҷены ҳшышьҭаз. Шьыбжьышьҭахьшәа, сыблақәа ҭыгга, сԛагылеит. Лхаҵа идалакь сзылпшаан, еимиаахьаз спаҵа ссеит. Сынҭаланы сҷыкәабаны-сҷыҳәҳәаны, сыҷерыцкьаны, саргьы иаҳа схы-сгәы ақәыбзиаханы лаԥхьа санаагыла, акраамҭа дсыхәаԥшуан, сԓьалшьон.

Реиҳа дансеигәырҕьоз, реиҳа насыҧ лыманы лхы анылбоз аамҭазы:

– Сара насыҧда, сара разҟыда, – лҳәон. Лцәа иалашәахьазар акәхарын – аҳәса рцәалашәара иаҳа иҩәҩәоуп – ҳанасыҧ нҭра шамоуаз.

Уара агәырԥа узаазго, уара ахәура уҭазцало, иара ихаҭагьы гәырҕьара дақәшәом, хақәиҭра иманы қьаф уа адунеи дзықәлом.

Ԥ-ажәак еихысҳәаалоит, сшьамхқәа аныҕәҕәаз, аҧсаса гәарсхыртә санықаз, хьча лак сыман. Абга ыҵнарҟьан, аҭыԥра иҭанацалеит. Абга аҭыԥра иҭатәаны иҕыҕуан, иҧшын, ала наҧырҵны ицар, сыҵҟьаны сыԥп ҳәа, алагьы аҭыԥра ашә илатәан, уҭыԥра уҭасшьып ҳәа, ахуҳуҳәа абга еишуа. Рыҧсҟәа цаны, ишынеидынҵәалара еидтәалан. Изхысҳәааua, Кавказ ажәларқәа рхырҵәара иалахәыз ҭырқә асқьарк диԥҳәысын абри аҧҳәысеиба. Шьха уаԥык ихыкәалаа игәаҵа иҭашәоу, дзықәтәаз ашхәа аурыс ир иҵаадырҟәрылоу, иҧсышьахазаалак, иҧҳәыс деибаны адәы дықәирхеит, ҳара ҳрыцҳара иалачоз. ҧҳәыс бзиак, ҧҳәыс разык, ламыс бзиа змаз, цәанаалак лакәын. Исыздыруам лыʒбахә аҳәара сахьынʒаҧсоу. Сара убри аҵх мыжда ауха, ахаҵарагьы аасырҧшит, ашәыргәындарагьы сыхьит. Дагьысыхьчеит, дагьысыҧсахит уи аҧҳәыс.

Аҵх агәы ааԥнашоны, аҟыгә-ҟыгәҳәа ашә днас-насит, зыҧсаҵа цәгьахаша уи ахаҵа. Ҳашьҭалахьан, ҳацәахьан. Сымчқәа ҭалан, унасыгәтасыргьы сымуртә сшьара сыкәлахьан. Хымпада полицаиуп ииаз, сара сыҧсы ицәызгашт, аха ахәыҷы данрымҧыхьашәа, аҧса наиҕырҳәаны дыршьуеит аасгәахәт. Сцарауааз уаанʒа, аха умбои, улахь иану хырпашьа амам. Ацарагьы, упату схы иқәуп, дад, маҷк исцәуадаԥханы сыҟан, избанзар сара уаанʒа ҧҳәыск лыбзиабара сымбацызт. Аҧсныҟа аҭыркәа ҧҳәыс дсыманы аашьа сымамызт, уаҟа аангылара сара сзыҳәан лахьыцәгьаран, арахь лара, зашәа иуҭаху, исҭаху иднагалаша аҧҳәыс. Ашьеи ахши еилаҭәоушәа иҭыҧхаауан лʒамԥақәа, лыцьымшь еиқәаҵәақәа кыдыхәхәала, убриаҟара деинаалан, убла дхызар дхухрымызт.

Ашә дасуеит, иаарты, снашьҭы ҳәа ибжьы иргоит ари ахаҵа. Ҭаха лызымҭоз, илышьҭаз, цәыбзас дааихәарц зҭахыз аҳәы иакәзаап. Сара акыр здыруама.

– Машәыр шәылибахыр ҳәа сшәоит. Сара сиацәажәоит, уара уҽынапҳьак, – лҳәеит лара, Маҳинур. Саргьы сҽынапҳьаскын, ашьқапҭ снавагылеит. Лара сымаҭәакәа ԥхьалкит, ахәыҷы усгьы егьи ауадаҿы дыцәан. Сара реиҳа сгәы раҳаҭны, сҽырҭынчны саныцәазгьы, сыҭырқә ҳәызба сыхчы иаҵан. Уигьы аатцыспааит. Аҭра иҭырҵәрааны, исымпыҵарҷәҷәа искуп. Ибжьы саҳауеит дахьцәажәо. Дшьамхнышгыланы аминауаҭра шьҭеиҵон, ԥхәысеибак лымацара дахьыҟоу аѽнаҿы аҵхыбжьон дахьааиз. Аиаша сҳәар ами, угәы даарыцҳанашьартә дцәажәон. Илеиҳәон хаҵа дцаанҳагьы игәы шлызцахьаз, бзиа дшибоз, лара лыда ԥстазаара шимам. Ларгьы даараҙа иртатаны диацәажәон азнык азыҳәан. Абарҭ сара сырԥырхагахазар ҟалап, иаашар ахәыҷы дсыманы сцап, сылԥырҵып, усгьы еинасыԥхашьа ҳамам лареи сареи ҳәа саахәыцуа аҟынҳа снеихьаны, сҙыршызар, ицәажәашьа аҽеаԥсахуа иалагеит аҭырқәа. Ацха иаѽызаз иажәақәа ашҳам нарылалеит. Хаала инапаҿы дшымааиуаз, акгьы шалымҵуаз агәра игазар акәхап, ақәымчра, аршәара, амақарра ашҟа диасит. Иара даныхааз ихааны ицәажәоз ларгьы, иаҳа-иаҳа лҽылрыцәгьо, дԥаԥашькха днаиҿагылеит. ԥхәыс ласык лакәзаап, уахынла ацәыбзацәа лзаауеит, уажәшьҭа ас данызба, хьаада дааныжьны сымѽахь сцоит ҳәа сгәы иааҭашәаны, азнык сналызгәаазаргьы, уажәы зынҳаск даҽеакала дызбеит. Бара бзыҳәан амҽеирақәа схысгәы иахьҭашәаз азыҳәан сатабымҵан ҳәа ласҳәароуп ҳәагьы сыҙбеит, уаѽцас аицәажәаха ҳалыхәдеитәит акәымзар уи аҭырқәа рыԥха-гәаҵәа.

– Удәылҵны уца! Сара даҽеаҙәы бзиа дызбоит, – днықныҵәааны ашә ааимылпааит, наҟ ддәыллырпарц. Еибырҳәаз зегьы абасгәалашәо, уаргьы иабоуҭаху. Акраамҭа еиҿыхон. Иуцәыҙәар акгьы иапсам, аҟәараҳәа сеиҵасуа сахьгылаз, ашыҙ сыхьызшәа, иҭыҵны ицон сгәы. Сшәыргәындоуп ҳәа схы сазаҧьуан, насгьы лара лзынгьы, сара сзынгьы иаҳа еиҧьуп

исычҳар ҳәа схаԥыцқәа аҿҿа рыҵго сыҷнеыскылон. Снапсыргәыҵа иалалазар ҟалап ахәы, убасҟак исымпыҵарҷәгәа искын сыҵыркә ҳәызба.

Баша ирҳәоит, аԥсуаа ҳачҳара маҷушәа, ҳуаа цыхцыхқәоушәа. Саʒәыкны, шаҟа ачҳара сымаз ауха иԥысшәеит. Сара бзиа избоз, аԥҳәыс ҿҭыʒәʒәаала,макаррала длацәажәоит илҵахʒам хаҵак, сара абга иаршәаз ажьеиԥш, сыԥсы ʒаны ашьқап савагылоуп... Уи зегьы схы ишысзанамыжьуаз, зынʒаск иахьеицәаз скылимгар имуит, иабиԥс алақәагьы аҳәақәагьы...

Иҟалаз, ишыҟалаз акакала сазхәыцны схаҿы иаазгеит адырԥаҷены, ахәыҷы дсыманы абнаршәыра санылаз.

– Соушьҭ! Соушьҭ! – ҳәа лыҵәаабжь саҳаит. Ашьқап снавуааит саргьы. Схы схашҵуа аҟынʒа сеилаганы иара ишҟа, абжьас саԥызаха сшынатрысызгьы, сгәы иқәԥу, ииашаҵәҟьаны ибжьы иргоу сыздыруам, аха арҵәааҳәа ибжьы саҳаит Кьынта. Сара санишь, аҳәса рымгәарҭа ахшара ҭазшьуаз аҭыркәа, аҳәызба наилҳәааны ахәыҷгьы дишьуан. Ихәдаԥьал данкны сԥаихан, узцәымʒу, ʒашақә иушьҭоу зашәа игәаҵәахы иалалаша, сыҵыркә ҳәызба ахәҵәаҿынʒа игәаҵәахы иԥаласыршьшьит. Аҳәара иаҳа садхалеит, ари арыцҳара шаҟа ирласны иҟалаз аҵкыс. Арыцҳара ҳәа азысҳәоит, дад, избан акәзар изҭахыда, егьа дуаʒазаргьы, аҳәызба наилҳәааны ауаԥҵсы ишьра. Зхы ақды инықәкны ихырҵәаз акәты иаҳа бжьык ахылҵып, уаҳа ҟыт изымҳәаʒакәа, иҿы ааираҳан, иблақәа ааҳәит, уи акәхеит, иԥсы ааихыҵит.

Сеилаганы сыҟамыз, иҟалаз еилыскаартә сшьара санықәла, иҟасҵара сзымдыруа, сгьежьы-гьежьуа сихахеит, нас ашә ахь сҿынасхеит. Саҳәызба шыскыц искуп. Убасҟан аҭырқәа ианичарцәа жәаԥык сықәшәаргьы, ирхны ишьҭасҵарын, убасҟак ахы зықәшәаз аҳәагыла саԥызан.

Маҳинур еимаҭәаны дҵәыуон, сара схы ԥ-напыкла икны ашә аҿы стәан. Маҷ-маҷ сшьара санықәла, схы сазаʒьуа салагеит, иарбан гәыԥшқароу исызцәырҵыз, сара сыжәлар рыбжаԥык нзырҵәахьоу руаʒәк дахьысшьыз хьʒымзар хьымʒʒы

ацым, нас изгәнызгозеи сҳәан, аԥсы ишьҭыхра салагеит. Ларгьы дсыцхраарц лҷеазылкит, аха исымукәа, сҟәаҟәа днықәжьны дызган, хараҙа далагаланы, хаҳәык наицраҳәааны, амшын даласыжьит.

Зегь реиҳа иԥьоушьаша, дад, шықәса хынҵажәа дырҭысаанҙа, шәарҭ, ԥшҙала изызҳаша, имаҭацәагьы, шәины ишәызҳаанҙа, инарцәы мҵа днықәлаанҙа, сгәаҵәахы дадҳәаланы, сара дсыхшазшәа дсыман уабду ԥсаҭа шкәакәа, акраамҭа ҳахьынҷасуаз уи аҭырқәа ԥҳәысгьы дигәалашәаны шаҟантә лыҙбахә иҳәахьаз, аха, изыхҟьаз сыздыруам, иара дшыцәаз сара исхызгаз, сзықәшәаз ауаҵы ишьра, уаҳа иааиасымхәаҙакәа, иҵаскыз маҙаны ишсымаз, аа, уажәы иҳаҭгәын ашьац ныкәиааит.

Иҳаиԥырҵшьахаз уасҳәарц уазԥшызар акәхап.

– Баала, Маҳинур, сахьԥсуа ҳаицыԥсып, баргьы араҟа аангылашьа бымам, – сҳәеит. Илымуит.

– Уара ахәыҷы думаны амҵа уқәла, уахаҵәҟьа. Сара, – исгәалашәом, қыҵак аҙбахә лҳәеит, – убраҟа сани саби нхоит, уахь сцоит, сықәҵуеит, ухы уахәа, араҟа урбар, гәҵарас уҟартҵоит, – лҳәеит. – Иушьыз слаԥшықәҵан сышимаз, дышсышьҭаз здыруа рацәаҵуп. Дабаҟоу ҳәа исмазҵаар ҟалом. Уца, ҳара еинасыԥхашьа уеизгьы иҳамам.

Еимаҭәаны убас дҵәыуон, ажәытәан ишырҳәоз еиԥш, аҭаҭар игәы ҭылшьаарын. Сара сыԥсы ахьеиқәлырхаша дашьҭалеит. Илымуит. Иҟалап, изҙар акгьы иаԥсам, саргьы цқьа лыдцалашьа сақәымшәазар, бсыцаала ҳәа сҳәашьаҷы алакҵакра алыжжуа илбазаргьы. Сара иуасҳәеит уажәрааанҙа, хаҵаҵас аԥҳәыс лыпату ахьчарагьы, чарҳәара лзуны, шәыргәындаҵас дкажьны абналарагьы, уахык иалагҙаны еицысхызгеит ҳәа.

Ҳныгәнысуа, арсҟак мши-ҵхи неиԥшьуа амҵа ҳахьықәыз Кьынта хәыҷы шаҟа иасҳәахьаз, шаҟарыла дсыжьжьахьаз зегьы злоугәалашәозеи. Агаҷаҷы акамфеҭ ршоит ҳәа ахәыҷқәа ианреиҳәа, ахәыҷқәа ҵаҵибарҟьаны ианыҵ, ҳаи, ииашаҵәҟьаны акамфеҭ ршозаап иҳәан, имц агәра ганы, иар-

гьы длатԥьаны дыԥит, иҳәеит, Хәаԥьа Шьардын. Убри иеиԥш, Аԥсны зыхьӡу изакә тәылоу, уаҟа ашьхаԥәа зеиԥшроу гәарԥ-цыԥхьаӡа уахьынтало унартәаны акрышуҷарҵо, ахш уҵаххар, аԥны рахә ракәым, абна илоу аҿацәҵәҟьагьы ааины ахш шунаржәуа, ацәгьамыцәгьара ааҟазҵо ауаԥы аҵакәажә рупап лҟамчала днаисны, дҳашҳатәараха дшаалыргыло, ахьҵа уакыр, аеҵәа кыдԥааны амца шузеиԥәиҵо Нарҵ Сасрыҟәа ҳәа, исаҳахьазгьы, исмаҳацызгьы схала иӡбаны, мци ҵабырги неиԥшьуа, лакә ссирс иҟоу зегьы ахәыҷы ишиасҳәоз, егьиашаҵәҟьоуп, убраҟа, сшысабииз сзылхәдаз атәылаҷы, убас егьыҟаҵәҟьоуп, аиашеи аламыси аҳра руеит ҳәа амц зҳәоз схаҵагьы агәра зго сҟалахьан. Дынцәыҵаххуа, ишьап хәыҷқәа, ажәцәеимаа еидԥалақәа ианцәырҟьалак, ашьа рылхьхьуа, амԥа дахьыԥәызгьы, ԥсык диԥызаха ацәа датҟәааны, ҵлак ашьапаҷы данкаршәаыз уахынлагьы, ахәыҷы ихәыцреи иԥхыӡи ирылан уи алакә ссир атәыла. Аҵхыбжьон дурҷыхаргьы:

– Ҳанбацои? Ҳабанеиуеи? – ҳәа акәын иихәоз. Уиадагьы, иҵиреи, ҵхыбжьон ииарҵа дныԥааны иҕьычреи уеизгьы дыдсыршьцылахьан, ҵхыбжьон ахлымӡаах слақәшәаны, уаҳа аангылашьа ыҟамкәа, амԥа сыԛәымлар анаму, дахьышъаз аҷапараҷы сныԥнаххын, снаицәхасны даасырԥшит Кьынта. Али-ԥси рыла ижәцәеимаақәа наишьхаирԥан, сынхьаԥшаанӡа аҵх иҿалак, ашҵа ааԥҵәаны агәашә дыҵҟьахьан.

Ԛ-ажәак еихысҳәаалоит. Сынтәа зны сыҷқәын иҟны снеит Аҟәа. Еибашьроума, ареволиуциа иахҳәааноума кинок ддырбон телехәаԥшрала. Убраҟа аса цырцыруа икны, иаҕацәа рхы хыссо дрылан ҷкәынак. Убри даниба акәхап, смаҵа Дамеи:

– Саргьы исымоуп аса, ҳаҕацәа рхы алахыссалоит, – иҳәан, еиқәжьакца асак аацәыригеит.

– Наҟ иҵәахы, еиҵацәыругахма уи! – лҳәан, днаиқәҵәҟьеит иан, сҵаца.

– Исырбеишь, дад, дукәыхшоуп, – сҳәан, иааимхны снахәаԥшит. Аа, абар, ҳабацәа, рабацәа жәытә-натә аахыс рыдгьыл ахьчаразы излеибашьуаз аса.

– Амшын ԥəԥəала еисуан уажəаааигəа, аҟəара саваланы сышнеиуаз, ацəқəырпа иқəнажьзаарын, аԥслымʒра ишылажьыз збеит, – иҳəеит, иабду дикəыхшааит смаԏа.

Изхысҳəааua, аса сшахəаԥшуаз, насыԥ шкəакəа змоу сыҷкəын, анԥьныр аѡныргылаѡ, сԏаца, арԏаѡ ԥҳəыс, смаԏа аҷԛаҳəа аԥсышəала даԥхьо ашкол иԏоу, сышрызхəыцуаз, унацəа узыѡнамкуа, еилаарцыруа аҳəаанхыԏԏəи аѡнымаԏəала ирхиаз ауада, ателербага, ателефон уҳəа сышрыхəаԥшуаз, иахьаанага сзымдырʒо, даасгəалашəеит Кьынта ԥсаԏа шкəакəа. Уара узхаану иакəым, дысгəалашəеит имаԏəа хəыҷқəа игəыԏаҳəҳəа, ауаѡы дызшьыз иара иакəу ԓьушьап, аԏх иҷалак, аԏырқəа ԥҳəыс лашԏа дыԥҟьаны даннеиуаз.

Инарҳəы-аарҳəуа сахəаԥшуан аса жьакца.

– Наҟ иганы амузеи ахь ирыԏ сҳəан, иуам, – иҳəеит сыҷкəын.

– Ирысԏарцгьы сгəы иԏаʒам, – иҳəеит смаԏа.

– Иԏəахы, дад, иԏəахы, уѡеидасыр еилукаап иаԏоурыху ари, уабацəа рҟəых, – сҳəан, инаисыркит.

Ауха сахьнышьԏалаз, аԏх агəы еиѡнашаанʒа сызмыцəаʒеит. Агəеизҳара сызԏоз смаԏа санизхəыцлак, деихьыжə-еикəыжə, бызшəеи ԥсадгьыли, шԏеи хəышԏаареи иара дрылхəдатəны, ишьапқəа ашьа рылхьхьуа амѡа дықəны сыбла даахгылон Кьынта даныхəыҷыз. Сыбла ихгылон, аҽажəкреи азѡа чымазареи рызхымгакəа аԍбаҽы иԥсуаз, Трабзан аҟəара иқəыпсаз ахəыҷқəа. Исгəалашəон, уажəтəи аибашьраан, Аҟəа иʒыхгыларц егьагымкəа, асқьала иазааигəахахьаны, аеԏымцəа хəыҷқəа аазгоз аԍба афашистцəа абомба анақəрыжь, иԥсы-ԥсны амшын иʒыхнагоз асабицəа.

Санажə, дадхеит, сгəы ԏаԍахазар акəхап, сшаҳə-шаҳəуа ауха сыҷкəын иҟны сахьышьԏаз, исхызгази сызхаанхази шеидыскылоз, схы сшазхəыцуаз, сылабжышқəа ԏыѡрны рҽаархеит. Ала ишəаз аеԏəа еишуан ҳəа, сшəахьеит, дад, сара. Сзыхʒыʒаауа рацəоуп. Ирԏихьеит, ирԍьычхьеит, ирбылхьеит аԥсуаа ҳадгьыл ҽаца хəыҷы, аха алакə аҟны адау ихы анхырԏəалак, еиԏах ишахылҽиааua еиԥш, даҷеа милаԏк ҳармыцхраазар, рхəыш-

ҭаара аҙы ахьықәҳамҭәац аума, ҳқьиара иахҟьама, имԥсша аԥьма амаҭа азылаҟәуеит ҳәа, атыҟа аҟны ҳнеины ҳшыҟаз, аурыс имҭәыжәѡа ҳахьныҵеикыз иабзоураны, анцәа иԥьшьоуп, Аԥсни аԥсуааи еицәмыҙкәа иааигәышьоит.

Иуасҳәарц уҭахызар акәхап, аҭырқәа ԥҳәыс лашҭа ҳаҭҟьаны ҳаныбнала, иаҳԥеиԥшхаз Кьынта хәычи сареи. Убринахыс ҳзыниақәаз мацарагьы изхоит аҙәы иԥсҭазааразы. «ьара аҙбаара ҳҭанагалан, ҳахәаҷеырц егьҳагымхазт, ҭлак аԥашә сахьынҳаланы, ергьафора ҳәа ҳаԥсы еиқәхеит. «Џьара, амши ҭхи еиԥшьуа абна тоура ҳшылаз, алашәага ҳрылашәеит. Иуцәызҙом, аҳәаа ахыҵреи, амѡан ҟарулк ҳаикыри ҳәа шаҟа сшәоз аҵкысгьы еицәаны срыцәшәон ақәыԥьмақәа. Рыблақәа цымцымуа, рыцқәа еихакшо, ижьышо ҭаҟа иҳаҭагылан. Сызнапык ала дысгәыҵарҷәгәа ахәыҷы дыкны, аҭла ҳақәтәан. Снапқәа дысуа ианалага, смаҟа аасымгысхын, аҭла амахә дадҽасҳәалеит. Лацәааихшь уеизгьы иҟазҵодаз, еибафо, еибарууа абгақәа шҳаҭагылаз иааҳаршеит. Исгәалашәоит, усхыччаргьы, ашьжьымҭан ианааша, ақәыԥьмақәа ҳаҭцыҵны ианца, ахәыҷы дылбаазгарц стахуп, аҭла амахә дахьадҽалсҳәалаз дысзамхуам, убасҟак сымахашьаха дысит, имчыдахеит.

Даҷеаԥьарах, Аԥсны ҳазааигәахахьаны, аурыс ҳәынҵқар ир ҳаркит, ҳдырбаандаѡит, шәанаԥьалбеит, динкоуп шәаргьы ҳаргьы иҳамоу, шәара ишәабашьуа аҭырқәа ҳаицәыбналаны ҳаауеит сҳәан, сышгәаҟыз анырба, агәра анырга акәхап, шәца рҳәан, ҳаурыжьит. Саргьы исылшоз ахәыҷала, бзиарала срызныҟәар стахгәышьан. Изхысҳәааua, ашьҭахь ашықәсқәа аабжьысхьаны, аурыс ианицхраатәха, жәиԥшь рзыҳәан (усҟан сара ѡынѡажәи акы шықәса сырҭагылан, аха сықәра еиҵатәны ирасҳәеит) дабрауолецра сцеит. Уаҟа сшырхәыз, аҳамҭа шсоуз, изсоуз уҳәа, урҵқәа зегьы уара иабоуҭаху, умѡа уаԥсырҟьеит, ԥшҙала ихынҳәлаша, уѡныҟа уццакуеит, дад, Арсен, уца. Амала, аҭаҳмада хшыѡцажә иуасҳәаз ухоумыршҭыр, иудыруазеи, зеиԥш ҟамло егьыҟам, шәарҭак уақәшәар, мамзаргьы мѡақәак ахьеихагалоу унаганы, мѡас реиҳа иалыс-

хрызеи ҳәа угәы аабжьажьар, ушымгәыҕзо иухәар ҟалоит. Уца, дад, уца умѡахь...

Дааԥышәырччан инацитҵеит:

– Ирҭихьоу, ирҕьычхьоу Кьынта ԥсаҭа шкәакәа имаҭа.

Слак-ѡакуа сгылан. Хьааны исзынхеит, убасҟан, сымшын хылпа гьежь насыхпаа, иҿаԥхьа сшьамхы нарс, игәышԥы сахьамгәзыз, иара изыҳәан сгәы иаанагакәахьаз ажәа цәыԥҿыгакәа рзыҳәан сминауаҭуп ҳәа ахьиасымҳәаз, абри ажәабжь ансеиҳәа ашьҭахь, шыкәсык аҟара аатҵхьаны, данычмазаѡха, сахьнеиуа Кьынта иасҳәакәаша ҳәа алаф шиҳәоз, зынарцә мѡа иқәлаз аҭаҳмада Кәыҷ Ҟамлаҭ.

1976

АХҚӘА

АРОМАН

Асқьала 21

АПОВЕСТ

Аибашьра еилгахьан 437

АЖӘАБЖЬҚӘА

Ашьхақәа рылԥха 477

...Нас иаацәылашеит 494

Ирԥиз, ирҕьычыз 527

Џьума Басариан-иԥа Аҳәба

ИҬЫМҬАҚӘА РЕИЗГА ХӘ-ТОМКНЫ

Ахԥатәи атом

Ароман
Аповест
Ажәабжьқәа

Джума Виссарионович Ахуба

СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ В ПЯТИ ТОМАХ

Том третий

Роман
Повесть
Рассказы

На абхазском языке

Аредактор Гәында Азынба
Компиутерла еиқәлыршәеит
Асҭанда Аџьынџьыл

Аформат 84х108 $^{1}/_{32}$. Атираж 500.
Иҟаҵә. акь. бҕь. 17,375. Иныкә. акь. бҕь 29,19.
Аҽаҵаԥҟа №

Отпечатано в ООО «Флер-1»
350058, г. Краснодар, ул. Уральская, 98/2